

KOLOZSVÁR
TÖRTÉNETE.

HARMADIK KÖTET.

KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE.

IRTA

JAKAB ELEK,

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

HARMADIK KÖTET,

OKLEVÉLTÁRRAL.

HABSBURG-LOTHÁRINGIAI KORSZAK.

(1690 — 1848.)

KIADJA SZABAD KIR. KOLOZSVÁR VÁROS KÖZÖNSÉGE.

*Írá tulajdonos, a fordítás és bármily alakban újra felidalgatás
joga fenntartásával.*

BUDAPESTEN, 1888.

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

HABSBURG-LOTHÁRINGIAI KORSZAK.

XXXII. FEJEZET.

I. LIPÓT FEJEDELEM URALKODÁSA.

— 1690—1705. —

magyar korona öröklött történeti jogához, az 1685-ki Dunod-Teleki-féle *tilkos szerződés*¹⁾ s az 1688. május 9-ki *hódolati nyilatkozat*²⁾ új tényleges jogalapot szolgáltatott arra, hogy I. Lipót császár, mint magyar király, Erdély fejedelmi székéhez igényt formáljon. El is foglalta azt a kiskoru II. Apafitól ellenállás nélkül, Tökölytől fegyvererővel; 1690. az ország nevében Bethlen Miklós által Bécsbe vitt s ott vele megállapított szövegű, octob. 16-n kiadott hitlevelében törvényeit és szabadságait biztosítva, új közjogi állást és kormányrendszert alkotott Erdély számára, melynek értelmében az őt, az 1691. jan. 10-ki fogarasi országgyűlés I. t.-cikkében védurává fogadván: hűségére a kk. és rr. megesküdték s meghatározták, hogy az ország lakosai is esküdjenek meg.³⁾ Ő maga — a hitlevél 3-ik pontja értelmében — a törvények megtartására nem tett esküt s az alatta hozott törvényeket aláírásával nem erősítette meg. Uralkodása — Erdély közjoga szerint — hitlevele elfogadtatásától s az ország hűségi esküje letételétől, II. Rákóczi Ferencznek Gyula-Fejérvárattól 1704. jul. 6-ki első megválasztásáig,⁴⁾ illetőleg a császár 1705. május 5-kén történt haláláig tartott. Alatta Kolozsvárnak polgári igazgatási rendszere egész alapjában megváltozott s története új irányt vett.

A vár császári parancsnokok alatt állott, ezért gyéren fordul elő a közemlékekben. 1691. a tatárok Erdélyt meglepván: Kolozs-

¹⁾ *Gr. Kemény.* Notitia Capit. Albens. I. k. 145—147. ll.

²⁾ *Magyar Tört. Tár.* XIX. k. 23—26. ll.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Articuli Diaetales IV. k. 10. l.

⁴⁾ *Szil.* S. Erd. Tört. II. k. 401. l.

vár alá is elényomultak. A polgárság a város előtt 500-at vert szét s a harcban sok társuk veszett el.¹⁾ Cserei szerint: a midőn Galga tatár szultán a város alá nyomult, a kolozsváriak kimentek, s velők harcba elegendvén: közülök sok levágatott, sokat rabul vittek, a külvárosokat az ellenség felégette; de benn német helyőrség volt, oda nem jutának be, noha félték az abban levő mind németek, mind magyarok...²⁾ 1703. a Rákóczi fölkelés hírére felsőbb meghagyás következtében megépítették a kőfalakat, bástyákat és várkapukat, a német parancsnokoknak szállást, a városban őrházat építettek, a mi 600 frtnál többbe került — írja a város a kir. kormányshoz tett fölterjesztésében.³⁾ A nép örömmel vette a hirt, melytől szabadulását remélte. De a hadi szerencse változó szeszélye szerint bokrosan jött vele a csapás. Szakáll Ferencz és Vizaknai Bereczk György, Kolozsvár két tekintélyes polgára, részletesen elbeszéli a városban és körüle történeteket. Az *első* 1704. márcz. 7-től jul. 31-ig jegyezte föl, *utóbbi* 1703-ról egy érdekest, s 1704. sept. 24-től dec. 28-ig minden fontosabbat. Az *első* írja márcz. 7-ről: „Csáky alatt egész a magyarutczá végeig, Hidelvén a hidig jöttek fel a kuruczok nagy csapatokkal; vezérök 4 katonát küldött egy kis fejr zászlóval a kül magyarutczán végig sipolva; Kaltenplatt várparancsnok a magyarkapui toronyból lövetett rájuk s így visszaszáguldoztak. Csáky is megharagudt, lötetni kezdett s katonáit közel való száguldozásra bocsátotta; 8-n paraszt embertől küldött levelet: írta, hogy a tegnapi dolog nagy esztelenség, ő úgy küldötte követeit, a mint az ilyet szokták, nem volt szabad hozzájuk löni, s fenyegetőzött. 10—11-ke közötti éjjel a papok malmát s az [unitáriusok] szentpéter-i templomát a kuruczok fejgyújtották, valamint sok majort is; 14-n ismét a hidig jöttek be; 20-n a Nádas teréről elhajtották a szőlőmunkásokat, elébb kifosztván. Ápr. 9. Kaltenplatt 8 pontból álló kivánságát tárgyalták a *Napló* írója, Szakáll Ferencz előadására a közgyűlésben. A vezér kívánta, hogy valami kerteket, majorokat, házakat hányjanak el sat. 20-n a Kőmál tetején jelentek meg a kuruczok a kősziklán. E nap indult derekasan a kertek bontása, azon éjszaka megégett a *külközéputcza*, *farkasutcza*, *magyarutcza* egy része, más éjszaka a *Hidelve*, azután vasárnap *külmonostor-*

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1696. 159. sz.

²⁾ *Újabb Nemzeti Könyvt.* I. Évfolyam. 2. 1.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1703. 363. sz.

utca; 3—4 kurucz mind gyújtogatott és nagy égés lőn. Ápr. 23. délután Szamosfalva felől jött feles kurucz fehér zászlóval, és a dézma-csűr táján Hidelve végén megállapodva, két paraszt embertől levelet küldöttek. A várparancsnok a hid innenső végén megállván, oda küldte hozzájuk két lovast, és egy hosszú pálczába csiptetve tartván a levelet, elhozták tőlük, s csakhamar visszabocsáták őket. A seregek megindulván Hidelve végéről, hozzájuk lövének a *Takácsok bástyájából*. . . Május 20. a Harsongárd felől is lőttek a kuruczok, elé nyomultak a vár alá s elhajtották onnan a marhákat. . . Jul. 30. Szamosfalva felől jöttek fel valami kurucz seregek, a kövespad határ-részben az embereket bujtogatták, sokat meg is lőttek, ölteek, másokat elvittek fogságra. . .¹⁾ *Az utóbbi* 1703-n azt jegyezte fel, hogy Rabutin Kolozsvárra akkora őrséget hozott, hogy a házakba is lovakat kötöttek. . . 1704. sept. 24-ről írja: „hogy a kuruczok eljöttek, hogy a várost megszállják, a sánczot másnap a hidkapuhoz vitték s onnan lőtették a várost, a kőfalban 6 ölet lerontottak. Octob. 6. ostromláshoz kezdettek, de a német nem adta. 7-n a táborhelyet meggyújtván: elmentek a vár alól. Az nap östve Rabutin János Lajos a *Sós-völgy*nél megverte őket, s 8-n nagy dühvel jött be a városba, szidta Kolozsvárt, hogy csak 2—3 maradt meg hűségében, fiaik és apáik kuruczokká lettek. . . A városban ebédelt, de hálmi kiment a táborba a két viz közé, hol 6 nap mulatott; minden nap háromszor küldöttek ki követet ajándékkal csöndesítése végett; valamit csöndesedett is, de hogy parancsolatjára a város minden ágyuját ki nem adta, hanem egy falkát a tanácsházban a bolt alatt elrejtett, s ő ezt megtudta, fenyegetőzött, hogy a tanácsházat felvetteti s Vizaknait harmadmagával felakasztatja. 17-kére viradólag a vár falait porral fölveltette, a kapuk kulcsait magához vette, s az őrséget belőle kivívén: a várost magára hagyta. . .” Mi ok indította rá? Vizaknai nem mondja meg; de kitetszik a város 1704. octob. 7. Kaltenplatt helyőrségi parancsnokhoz intézett előterjesztéséből, melyben írta: hogy 11 hónapig állották ki Rákóczi hadai ostromát: nem változtatta meg őket külső birtokuk és jószágaik elpusztulása, megbecsülhetlen javaik feldulása, számtalan barmaik elhajtása, s bármelyik hazai mezővároshoz hasonló 3 külvárosuk, az ott levő rendek költséges építései, majoraik,

¹⁾ *Történ. Emlékek.* 60—70. l.

kerteik, malmaik, s több más épületeik felégetése, hamuvá tétele, melyeknek létét csak helyök s romjaik tartják szomoru emlékezetben; aratásuk már semmivé lett, most a szűret menendő semmibe; még csak az kell, hogy ne is vethessenek, szőlőiket el ne takaríthassák, s akkor előre oda van jövő esztendei fenmaradásuk alapja és reménye is. Hogy akkor minő állapotra jutnak, ítélje meg az Isten és világ. Vegye a parancsnok ezeket lelkiismeretes figyelembe, lássa által, hogy a város ő felsége iránti hűségét sok polgártársaik vére és élete kockáztatásával, az itt levő s az ország segélyétől elzárt katonaságnak pénzzel és élelemmel hosszú időn keresztül ellátása által annyira bebizonyították, s magukat úgy kimerítették, hogy a templomi szent dolgokon kívül már egyébvel nem bírnak. Ily példás kitartásért nem érdemlik elpusztulásukat, éhség és szükség által való veszedelmöket. Ezt ő felsége sem kívánja, a parancsnok kötelessége sem hozza magával. Már 11 hónapja, hogy védik a várost, csak a szorosabb ostromnak 14-ik napja, s Rabutin tábornok, midőn a parancsnokot ide rendelte, legfeljebb öt hónapig kívánta a várost védelmeztetni. Nem olyan e város fekvése, helyének természete s erődítményeinek építésmódja, hogy azt végkép megvédeni lehessen. Castaldo 1556. hallván Izabella királyné érkezését, kivonta seregeit a városból. Székely Mózes 1603. 8 napig ostromolta, s akkor Basta főhadvezér föladta azt. Corvin Mátyás előtt Bécs polgárai alig néhány ostrom után meghódoltak; maguk s gyermekeik éhen halása s az éhező katonaságnak fegyelemben nem tarthatása birta rá őket. Kolozsvár polgársága mindezeknél többel bizonyította be a felség iránti engedelmisségét, ők megérdemlik, hogy kérésöket meghallgassa, s ne taszítsa mindnyájukat: a gyöngé asszonyi nemet s a sok ártatlan kisdedeket a közelgő veszély torkába, de a Krisztus sebeiért kimélje a városban levő egyházakat, papokat, öregeket és magát a katonaságot, mely éjet és napot oly régen nyugtalan-ságban tölt; találjon ki valamely módot, hogy a városukat, házai-
kat, földeiket pusztító ellenséggel igaz és törvényes föltételek mellett inkább békés kiegyezés jöjjön létre, mintsem az és ők mindnyájan ő felségére nézve végképen elpusztuljanak, s őket ked-
vező válaszszal vigasztalja meg.“ ¹⁾

¹⁾ *Városi levélt. Fasc. 2. 426. sz.*

Mig Kolozsvár a német helyőrség parancsnokának csaknem lábaihoz borult, hogy őt a városnak feladására bírassa, de a közben — a mint Vizaknai írja — a falakban történt romlást erősítgette; addig II. Rákóczi Ferencz fejedelem erdélyi főszerevezéréhez, gróf Csáky Lászlóhoz annak nejét, Vizaknai Bereczket és Werner Mihályt küldötte ki alkudozásra s bebocsátásuknak e föltételeit kívánta elfogadtatni: „1. A kapitányság távolitassék el, mert az a város régi szabadságával ellenkezik; a város alapítása óta I. Apafi Mihály idejéig ment volt ily őrségtől, s mikor azt befogadta s fölvette, csak Várad visszavételéig tette. 2. A helyőrség nem tartotta meg, de megrontotta a várost, a mit bizonyitnak falaik s erősségeik nagyobb részének lerontása; a miket ők bíráik arany korszakában az eső és lég sorvasztása ellen is megtudtak védni, a kapitányság alatt elpusztultak, a vám és egyéb jövedelem más czélra fordítása miatt. 3. Mivel már két helyen rés van nyitva, a kapuk meggyöngültek, ágyuk s kisebb puskák elvitettek, védeszközeitől a város megfosztva, többé nem kerített város [*urbs*], de csak mezőváros [*civitas*]. A helyőrség behozása előtt a helyhatósági törvénynél fogva eleget tevén kötelességeknek, a közjót előmozdították; később a különböző törvények miatt meghasonlottak, vetélkedés, gyűlölség, zavar és belviszály támadt köztük, egymás erejét önmaguk emésztették föl. 5. Más erdélyi városokban sincs helyőrség, a kir. kormányszék alatt lassankint elapadt, s ma csak ötből áll, kiknek semmi fizetésök, s utoljára a polgárok keresetét fogják elvenni. 6. I. Lipót fejed. is erről értesülvén: a város régi kiváltságait megerősítette s a kapitányságot annyiban eltörölte, hogy a mostani kapitány gr. Bánffy György csak czímét birhatja életeig, ha ő meghal, a hivatal nevének eltörlését is kívánni fogják.“ ¹⁾ A fővezér elfogadta e föltételeket, s a dolog bővebb megbeszélésére, biztosait küldötte a városhoz; de ez kétkedett az adott ígéletben, kapuit nem nyitotta föl s így a követek az ügy elintézése nélkül tértek vissza ismét táborukba. Ekkor 1704. octob. 23. a fővezér Gyalu mellett fekvő táborából még egyszer és utoljára a város megadására szólította fel a tanácsot, száz-férfiakat és az egész községet. E felszólítást szemrehányás és fenyegetés jellemezte. „Nehezen vette — írja — hogy tegnap aján-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3318. sz.

latokkal hozzájuk küldött atyjokfiait nem bocsátották be. Ugy látszik, mintha ígéreteiben nem biznának. Könnyelmű ember lenne ő — ugymond — s fejedelmi ura iránti keresztény kötelessége nem engedi meg azt, hogy annak nevében adott szavát ő, vagy parancsnoksága alatt élő katona megszegje, vagy hogy ő azt megtartani nem tudná. A ki így gondolkozik, az a fejedelmet nem ismeri, s mintsem ilyen történék, jobb lenne neki meghalni. Fel-szólítja azért, hogy tovább kifogásokkal ne éljenek, a már szinte kapujok előtt levő veszedelmet magukra ne várják, hajtsák magukat a fejed. hűségére. Higyjék el, szabadságaik és kiváltságaik iránt kegyelmességét tapasztalni fogják. Négy atyjokfiát küldi hozzájuk, kiktől mindeneket bővebben megérthetnek.¹⁾... Ennek sem levén kívánt foganata — írja Vizaknai B. György — octob. 27. hire jött, hogy Csáky fővezér 16.000-ből álló sereggel készül a várost megvenni.

Kimentek hozzá a papok s eléadták a dolgot, de kérésöknek nem volt foganata. Visszatérve, azon éjjel várost gyűjtöttek, nagy volt a szorongásuk: ha feladják, Rabutin fenyegette, ha nem adják, a kurucok. Végre a feladást meghatározták, s a fejedelem seregei octob. 28. a városba bementek...²⁾ Még csak egy éve a harcznak s mennyi a veszteség immár vérben, vagyonban! Rombol, éget barát és ellenség. Tűz hamvasztotta el a legszebb külvárosokat, fegyver ölte meg harczképes fiait. Akármelyik a győztes, az, a ki szenved — a város. Fél a győztestől, rettegi a legyőzöttet, ha ismét győzővé lesz. S mikor lesz vége ez állapot-nak? Hol a határa e szenvedésnek? Ki tudná megmondani: mit hoz a sok áldozat és reménykedés?

A fejedelem magyarországi hadainak főparancsnoka Losonczy Gyürki Pál a város meghódolása jutalmául decz. 19. védlevelet adott ki Kolozsvárnak, melyben azon okból: hogy lakosai egy év alatt semmi élést vagy egyéb takarmányt be nem gyűjthettek, szigorúan megparancsolta az alatta levő tiszteknek és vitézeknek, hogy e város lakosait semmi rendkívüli költséggel, megszállással, kivált pedig széna és zabbeli gazdálkodással ne terheljék, kivevén, a kik a fejed. dolgában, annak és a főparancsnok s főtisztek parancsolatából kül-

¹⁾ L. OKLEVÉLT. CCXVIII. sz.

²⁾ *Történ. Emlékek.* II. k. 98. l.

detnek ki; sőt a kiknek a főparancsnoktól és főtisztoktól külön megbízó levele vagy parancsa nincs, a városba be se bocsássák, annál kevesebbé adjanak neki szállást vagy gazdálkodást. Ha akárkik bármi úton és módon a városban hibát követnek el, szabad legyen elfogni s a főparancsnokhoz teendő tudósításig fogságban tartani.“¹⁾

E hosszú ostrom Kolozsvár falainak ellenállási képességét s lakosainak a tényleges hatalom iránti loyálisát egyiránt igazolja. Csákyt Gyürky, ezt gróf Forgách Simon váltotta fel a fővezérségben, a kiról e műben csak annyi jegyezhető meg, hogy 1705. kétszer volt Kolozsváratt, előbb jan. 22. s a város nagy ünnepélyességgel fogadta; utóbb sept. 7-kén ismét fényes pompával fogadták, néhány napot töltött ott s úgy távozott el falai közül.²⁾

Kolozsvár vára ez időbeli története — ezekből láthatólag — jobbadán háborus és szomorú események rajza, Erdély birtokáért küzdő fejedelmek néha hódítási célja, máskor ily hadviselés központja s e küzdelemből a polgárságnak csak az áldozat és szenvedés jutott ki.

Vagyoni tekintetben e korszak is az átmeneti korszakok bélyegét viseli — a hanyatlást és romlást. A fejedelem nem adományozással, kedvezményes helyzet s jogok engedelményezésével kezdte uralkodását, de súlyos hadi sarczokkal és katonai végrehajtással, a rendes adó növelésével s a rendkívülinek fokozásával. Csak a pénzverő- és váltókamarából volt a városnak egy ideig némi haszna. I. Lipótnak ötféle pénze ismeretes, a mi Kolozsváratt veretett: 1693-ból, melynek felirata az ismeretes C. V. [*Colos Var*]³⁾ 1696-ból kettő K. V. felirattal;⁴⁾ 1697-ből is kettő K. V. felirattal.⁵⁾ A pénzverő kamara az aranynak és ezüstnek másfél századon át inkább itt központosítása által a pénzforgalmat emelte, az aranyművesek és ötvösök iparára nagy előnnyel volt az, hogy mindig kaptak műveikhez kellő anyagot, ezért volt híre s külföldi megrendeléseik száma is nagy. A kamaraispánok is megvagyonosodtak,

¹⁾ L. OKLEVÉLT. CCXIX. sz.

²⁾ A város *ered. j. könyvéből*.

³⁾ Dr. Érdi János. Erdély Érmei. 1861. 122. l.

⁴⁾ Dr. Érdi János. Erdély Érmei. 121., 122. ll.

⁵⁾ Dr. Érdi János. Erdély Érmei. 121., 122. ll.

bányabirtokokat béreltek, s hasznát ennek is Kolozsvár látta. 1696. nov. 1. a kormányzó *a régi zlotok beváltási helyévé a kolozsvári pénzverő házat jelölte ki* s előnyt biztosított azoknak, kik ott váltják be. A zlot-beváltás — ugymond — május 1-éig tüzetett volt ki, de aug. 1-ig hosszabbított meg a katonákra s hazafiakra nézve; külföldiekre és idegenekre áll az előbbi tilalom, ők nem hozhatják be a kitűzött időn túl elkobzás büntetése alatt. Ha benlakos zlot pénzét aug. 1-ig a pénzverő-házba beviszi, garasul vagy 12 krajczárosban kap érte 1 frt 5 pénzt; aug. 1-től. sept.- 1-ig 90 pénzt, azontúl nem veszik be . . . Halljuk, — mondja tovább a rendelet — hogy sok helyen a tiz polturásokat, melyek *Máriás*-ok, 30 pénzben, a *sas*-osokat és akármilyen képekre verteket csak 30 pénzben akarják elvenni. A lengyelországi mindenféle pénzek: 12 polturások, sustások, polturák, a régi értékben [*valor*] járjanak . . .¹⁾ A pénzváltásban tapasztalt nagy visszaélések orvoslása végett azonban a fejedelem 1700. jan. 19. kelt felsőbb rendeletében az arany-ezüst beváltás jogát 1699. nov. 1-től számítólág kizáró királyi jognak nyilvánítván: megparancsolta, hogy e végre a bécsi udvari kamara által állittasának fel bizonyos beváltók, kiknek a királyi kormányshék minden szükségökbén legyen segítségére s hogy a beváltás ellen panasz ne legyen, a felség meghatározta, hogy minden porban levő [*ki nem készített*] arany pisetáért 2 frt 30 dr. vagy 3 m. frt, kikészített arany porért 2 frt 45 dr. vagy 3 magyar frt 30 dr. fizettesék . . .²⁾ Ezzel az ország pénzügyi súlypontja Bécsbe lön áttéve, Erdély államjoga egyik főjelleget, Kolozsvár jólléte forrását vesztette el.³⁾

Az ország védelmi és adórendszere alapjaiban megváltozván: megváltoztatta a közjóllét és vagyonosság alapjait országszerte s Kolozsváratt különösen. Eddig a fegyveres véderőt a szükséghez képest állította elő az ország, költségét viselték a katonáskodással köteles egyének, testületek s hatóságok; ha elmúlt a szükség, hazájukba takarodott a katonaság, megszűnt zsold és élelmezés. Most egy nagy birodalom vetette magát katonai erejének szörnyű súlyával Erdélyre, 50 — 60,000 főnyi hadsereget helyeztettek el nem sűrű

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 368. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. osz. 1700. 610. sz.

³⁾ *Kolozsvár pénzverő-háza leltározását* közöltem a II-dik kötetben.

népességénél, s tartására és élelmezésére, fizetésére és különbféle szükségeire roppant állandó termény- és pénzbeli adót róttak ki rá, a mi nem szűnt meg soha, nem kevesbült csak nevedkedett, nem változott, de egyenlően terhes és nyomasztó volt mindenkire, mindörökké. Innen érthető meg Kolozsvárnak adó és közterhek elleni gyakori elkeseredett panasza. Ezek sora a panasz meggyőző bizonyítéka.

Rendes adó- s természetben való szolgálmányképen az 1691. jan. 10. fogarasi országgyűlés II. t. cikkében 400 köböl buzát, 20 hordó bort rótt ki, a minek pénzértéke 1680 m. frt.¹⁾; azon évi dec. 1-i kolozsvári országgyűlés 1. t.-cikkében 4000 véka zabot;²⁾ 1691. a febr. 14-ki esküdt közönség közgyűlése a végre, hogy a fogarasi országgyűlésen meghatározott 1600 véka buzát, 20 hordó bort megszerezhesse, adót vetett ki a polgárságra oly módon, hogy az 1. osztályu fizessen 6 frtot, a 2-ik 4-et, a 3-ik 2-t, a 4-ik 1-et, az 5-ik 50 p.³⁾ 1692. a sept. 25. tordai országgyűlés III. törvénycikkében 555 köböl buzát, annyi mázsa húst, 55 frt borra-valót, 1395 köböl zabot, 209 szekér szénát vetett ki Kolozsvárra:⁴⁾ 1693. december 19. a m.-vásárhelyi országgyűlés V-ik t.-cikkében: „méltó tekintetbe vevén Kolozsvár könyörgését, meghatározta, hogy jan. febr. márcz. hónapokra adjon 3000 köböl buzát, 6 k. zabot, 90 szekér szénát, 24 hordó bort, 300 mázsa húst.“⁵⁾ 1694. máj. 3. a tanács és száz-férfiak közgyűlése a város sok szükségei fedezésére 10,000 frtot rótt ki, s felszedésére két pénztárnokot rendelt, a kiknek — noha ez nem volna szokás — az idő mostohaságához képest kénytelenek voltak egyenként 25 forint fizetést adni, adójukat is elengedték, de kimondva, hogy az csak most egyszer legyen [*semel, non fiat semper*] oly föltétellel, hogy az adót híven felszedik, a mit ha tesznek, a gyűlés kész lesz fizetésöket illendőképén jobbitni;⁶⁾ az aug. 4-ki közgyűlésben az országra kivetett 30,000 köböl buzából ismét 400 köböl rovatott ki Kolozsvárra; a dec. 31. közgyűlés azon okból: „mivel a német a portiot most csak hamar kívánja a szegény várostól,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Articuli Dietales* IV. köt. 12 l.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Art. Diet.* IV. k. 56. l.

³⁾ Városi levélt. ered. j. könyv.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Art. Diet.* IV. k. 123. l.

⁵⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Art. Diet.* IV. k. 193. l.

⁶⁾ Városi levélt. ered. j.-könyv.

meghatározta, hogy valakitől vegyenek fel 2000 zlotot, hogy most mindjárt adják oda, s mihelyt a rovatalt felszedik, 200 zlottal megtoldva adják vissza; hogy a hitelező meg ne sértődjék, s kárt ne valljon zlotján, mivel — a mint látszik — ára le fog szállani; de a város és tanács a maga becsületéből megfizeti és az adást hálával veszi. A megadás napja pedig lesz febr. utolsó napja 1695.¹⁾ Ez összeg mennyisége meghatározható egy 1696-n májusban kiadott kormányi rendelet segítségével, mely a zlot árát 1 frt 50 pénzben szabta meg aug. 1-ig, ettől septemb. 1-ig 9 pénzben, azon túl nem veszi be a pénzverő-ház.²⁾ 1695. dec. 15.

¹⁾ *Városi levélt. ered. j.-könyv.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 308. sz.* Az Erdélyben e század alatt forgásban volt pénzek neve és értéke megismertetéseül ide igtatom azon *Pénz-kimutatást*, mely — úgy látszik — a kolozsvári pénzverő- és váltó-kamaránál beváltáskor szolgált útastásul, s a Kolozsvár városi *levéltárban* eredetiben megvan. Hitelességét kora igazolja.

Körmötzi, velentzei rendes arany = 4 frt 10 xr. A körmötzi arany értéke mindig ez, a velentzeié néha 4 f. 6 xr.

A török aranyokat nem kell elfogadni, a lengyel tallérokat előbb le kell szállítani valódi értékökre.

XIV. Lajos francia talléra 2 frt. Így a császári liga szerint vert egész tallérok is.

Hollandiai, burgundiai, ugynevezett [*Ursini Talleri*] 1 frt 50 xr. Egész leoninus tallér 1 frt 24 xr.

Egész, fél és negyedrészt török tallérokat nem kell elfogadni.

A birodalmi liga szerint vert XIV. Lajos forintjai vagy féltallérai 1 f.

A török egész, fél és negyed forintokat nem kell elfogadni.

Florenarii vagy a devaluatio miatt *Siebenschillinger* nevű pénzről előbb felvilágosítás kérendő: minő neműek vannak forgalomban?

NB. *Azok, a melyek ma magyar slotto-nak neveztetnek.*

Az oláh slottot vissza kell vetni.

A fél leoninus tallér 47 xr.

A császári és birodalmi liga szerint vert félforintosok vagy XIV. Lajos francia félforintja 30 xr.

Az argentoratumiak kivétetnek.

A burgundiai 4-edrészt tallér 28½ xr.

A lengyel 4-edrészt tallér vagy 25 xros = 22 xr., brandenburgumi ugyan oly nemű 20 xr.

A török ugyanazon nemű pénzek visszavetendők.

A hat garasos lengyel pénz 18 xr.

a m.-vásárhelyi országgyűlés II. t.-cikkében rovatott ki 500 köből buza, 1000 köből zab, 500 mázsa hús, 150 szekér széna, 560 f. pénz.¹⁾ 1699. a jan. 20. segesvári országgyűlés II. t.-cikkében 220 köből buza, 360 k. zab, 6 szekér széna, 1364 f. pénz;²⁾ a sept. 8-ki gyula-fejérvári országgyűlés V. t.-cikkében a bécsi adósság megfizetése végett 500 r. f.³⁾ 1700. a jan. 9. gy.-fejérvári III. t.-cikkben, mivel a város nagyobb része el van égve — beszámítatván a természetben való szolgálmányok — kirotatott 200 r. f.⁴⁾ 1703. a márczius 10. gyula-fejérvári országgyűlés III. t.-cikkében 10,000 r. f., az V. t.-cikkben az ország erősségeire 1000 r. f.⁵⁾

Ezeket az országgyűlés határozta meg, a miben Kolozsvár követei is részt vettek. Sajnosabb s nyomasztóbb volt az, a mit a várparancsnok magának és hozzátartozóinak — mint régen az ország fejedelme — újévi ajándéknak saját önkénye szerint követelt, a mi különféle adományokból, kedveskedésekből [*discretio*]

NB. *E különböző speciesek az irt módon devalválándók és átíratandók.*

Márjás 17 xr.

A lüneburgi, raguzai, bajor öt garasos visszavetendő.

A 7 xrt érők = 7 xr.

Lengyel susták = $5\frac{1}{2}$ xr.

Császári garas = 3 xr.

Mások visszavetendők.

Lengyel garas = $2\frac{1}{2}$ xr.

A török para visszavetendő.

A fél paczn [?] szintén.

Császári poltura $1\frac{1}{2}$ xr.

Lengyel poltura $1\frac{1}{4}$ xr.

A raguzai Muriton [?] nevű visszavetendő.

Császári krajezár = 1 xr.

Mást el kell vetni.

Lengyel xr. másképp Laczkai = $\frac{3}{4}$ xr.

Vulgo [gros] = $\frac{3}{4}$ xr.

Oláh pénz = $\frac{3}{4}$ xr.

Denár = $\frac{1}{2}$ xr. *Városi levélt.* Fasc. 2. 3814. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. k. 159. l.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. k. 176. l.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. k. 193. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. k. 203. l.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. k. 246. l.

és szolgálmányokból állott. „Uj évben — mondja egy hivatalos irat — viaszgyertya czímen 35 frt, bor czímen discretio gyanánt 25 f., neve napján egyszer ígért a város borra [*a mi rajta maradt*] 15. f., szüretkor bor helyett 34 f., téli hónapokban faggyu gyertya 56, nyárban 28 font, 10 forintjával évenként 92 f. 24 xr., elegendő tűzifa, titoknokának szüretkor 5 frt, újévkor 2 f., naponként házi dologra a konyhára 2 egyénnek, szolgálatát 6—6 xrba számítva 71 frt 12 xr., tolmácsnak, [*mert németen kívül más nyelvet nem tudott*], 40 f., téli hónapokra 12 szekér széna vagy ennek ára, ismét fű helyett 5 szekér, együtt 36 f., lovainak 30 köből zab; tehénpásztornak, mig br. de Barri volt várparancsnok, 71 f., minden hétfőn a konyhájára egy szolgálónak napjára 6 xr. = 5 f. 12 xr.; a Fellegvárban a város kiváltságai ellen korcsmát nyitván: kiadta bérbe idegeneknek 80 frtért; a monostorkapun kívül mészárszéket állított, kiadta 18 frtért, a pótló katonai szállásokért, miket el szokott foglalni, a házbér tesz 34 frtot, az *ökönyelv megváltásául* a mészárosoktól vett évenként 58 frtot, a várkapuk kulcsai nála levén: az átmenőknek útlevelet adott tetszés szerinti díjért, mely jövedelmet a várostól vett el; tovább minden szekértől, mely deszkát hozott be árulni, a város törvényes vámján kívül, egy-egy szál deszkát vett. Ezek együtt tesznek 587 forintot.“¹⁾

Hozzá járult e nyomorúságokhoz még a katonák zsarolása s a város és polgárság iránt létező s nem titkolt ellenszenve, a mi veszedelmekre irányuló tényekben nyilvánult. 1607. a május 6-ki égést a lakosok általánosan a német quartélyosoknak tulajdonították.²⁾ 1701. ápr. 21. 439 tanút eskettetett meg a város az iránt: a mult évben a Pálffy-ezredbeli katonák a gazdáknak miféle károkat tettek? A vallomások iszonyu kárt, rablást és bántalmazást derítettek ki.³⁾ 1703. novemb. 1. követei által panaszolt Kolozsvár a kir. kormányzéknel. Ezek írásban adták be a városnak a téli katonatartással és rendkívüli szolgálmányokkal megterhelhetetését s kártalanítást kértek. „A téli katonatartás terhesebb mint a nyári — mondják kérésökben — előre látják, hogy a szegény város nem lesz képes fenmaradni azon nagy teherviselés

¹⁾ *Városi levéltár.* [Éve hiányzik.] Fasc. II. 3812. sz.

²⁾ *Tört. Emlékek.* II. k. 19. l.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 377. sz.

mellett, ha a kir. kormányshöz valami módot nem talál könnyebbitésökre. Könyörögnek előtte az élő Istenért, szánja meg ügyefogyott és pusztuláshoz közeledő városukat s mutassa hozzájuk kegyelmét.“ A követek nov. 29. 14 pontban terjesztették a kir. kormányshöz elé kívánságukat, mely azt az országgyűlésnek adta át. Kisérő panasziratukban nyomorúságuk felfödözött forrásai között oly tények jöttek napfényre, melyek mint a közerkölcsök súlyedése tünetei megdöbbenők. A város rendkívüli szorultságát t. i. magas állásnak s némely hitelezőik is, nem egyszer embertelenül zsarolva, annak megrontására s maguk meggazdagodására használták fel. Teleki Mihály cancellár és Székely László, a város főkapitánya az 1690. május 25-ki közgyűlés által egész életökre mentesítették házaikat az adófizetés alól.¹⁾ Gróf Apor István 1703. octob. 12. Kolozsvár felhatalmazottainak 2000 forintot ily feltételek alatt kölcsönzött: „1. Mig pénzét a városnál hagyja, a tanács a rendes kamatot fizeti; 2. kolozsvári háza minden területől menttek lesznek, a mi eddig ki volt vetve, e naptól fogva elengedtetik; 3. szolgálira minden dolgaiban figyelem lesz; 4. a Szilágyiné házához szállót nem tesznek, sok pénze lévén *az urnak* rajta; a Borbély Mátyásné házához sem, *mivel neki a méltóságos gróf* mellett kell lenni; 5. mikor a gróf kívánja, a város köteles lesz aranyban visszafizetni; 6. ha a város ellenvetést tesz, akaratoskodik vagy vonakodik, a gróf e levélnél fogva bármely kolozsvári emberen egy vagy két szolgálja által végrehajtással adósságát fölvetetheti, semmit sem érvén ez ellen bármi törvényes jogi menedék, sőt ha a tanács, vagy a kin a gróf pénzét fölveteti, ellenszegülést mutatnának, calumnián [*konoksági büntetés*] és a perköltség megfizetésén marasztaltassék; 7. a felvétel iránt a gróf a tanácsot egy hónappal előre tudósítja, az előtt végrehajtáshoz nem kezd.“²⁾ Gróf Apor István korának legkapzsibb s leggyülöltebb gazdag embere volt, s hogy méltán, e kölcsön eléggé igazolja.

De ezek csak egyes kórtünetek, míg a várparancsnokság és katonaság határtalan követelése s utóbbiak zsarolása oly általános és nyomasztó teher volt, mely alatt csaknem leroskadott s elpusztult a polgárság. Az iménti panaszirat néhány pontja rész-

¹⁾ *Városi levélt. ered. j. könyv.*

²⁾ *Városi levéltár. Fasc. II. 419. sz.*

letezi ezt. „A népszámlálóknek a várparancsnok rendeletére 1703. nyarán adott a város — a 2. pont szerint — 400 frtot, s Kővárig, Szamosújvárig, néha Szebenig 392 szekeret, a mi 5 frttal számítva 1960 frtot tesz, zsákot két ízben 100-at, a parancsnok szénája hordására 30 szekeret, máshonnan hozzá hordott széna hozására két héten át 400-at, ez 50 pénzzel számítva tesz 430 frtot, gyertyára májusban 190 frt 42 p. . . . Mennyi ment ezeken kívül minden nap a parancsnok szállására, bástyákra, őrletésre sat.! A város kőfalaira s bástyáira — a 6. pont szerint — s más építésekre 600 frt. A 7-ik pont szerint egész nyáron naponként 100, 150. csak kevésszer 50—60 embert adtak a sánczra, a mi 14,240 napot tesz, 18 pénzzel számítva 2568 frt 20 p. Nyár kezdetétől fogva — 9. pont — a tanácsháznál naponként 10—10 hetes volt, kiket a parancsnok ide-oda küldözött, a város végén is 10 állott őrt rendszeren; ezek tesznek 3560 napot, 34 pénzbe számítva 1250 frt 40 p. Mikor nyáron — 11. pont — a lovas német és rác a városra jött, szénát, zabot órozva vettek, a hol találtak, s a város fizette ki. A székelységből — 12. pont — 13 század szállott a külvárosba egy hétig, hol fizettek, hol nem, a város széna költsége rá ment 45 szekérre; az angol átmenő követnek 20 lószeke- ret adtak, a mi 669 frtba került.¹⁾ A katonaság markotányosnéi a hús és bor szabad árulásával elvették a polgárok kezéből a megélhetés módját és az adófizetési alapot Fél gúnyosan, félkészerűen hozták fel, hogy Leffelholz császári tábornok pénztár állítását rendelte meg nekik, a miből mindjárt fizethessenek, ha szükség van. „Honnan? kérdezte a panaszló város, mikor soknak annyija sincs, a miből a katonájának húst, fát, gyertyát szerezhessen? Azon járattják elméjüket, hogy házaikat lerontják, gyümölcsfáikat ker- teikből kivágják, a karókat a szőlőből kiszedik s tüzelésre használ- ják, mit ha valószínű, káros lesz a földművelésre, városra, katonaságra egyiránt.“²⁾ . . . Hamar megérezte Kolozsvár a nagy katonai hatalom terhét, s midőn visszaemlékezett, hogy egykor az egy kapu után kirótt 99 pénz török adót sokalta, s a 300 és 3000 frt közt változó rendes adó el nem bírásáért a nemzeti fejedelmek előtt sokszor panaszolt és elengedést kért, s meg is nyerte, meg-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1703., 366., 379. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1705. 12. sz.

döbbenve látta az akkori és mai adók nagy különbségét, lelkében titkon szemrehányást téve magának, sohajtott vissza ama régi jó időkre . . . Azonban hadd folyjon történetünk tovább . . .

Legsúlyosabb, vagyoni állásukat, sőt csaknem életüket megátámadó volt azonban a városra nézve az idegen bornak közérjök behozása, minthogy az ipar és kereskedelem mellett az összes polgárság egyik jövedelemforrása szőlőbirtoka, s termésének a város területén egyedárui joggal eladhatása volt régi királyoktól nyert kiváltságaiuknál fogva. A város annyira féltékeny volt e jogára, hogy a midőn az ország az 1696-ki gyula-fejérvári országgyűlésen [*melynek napja s régzései maig nincsenek föltalálva*] az idegen bor bevitele felől törvényt hozott, követeli azon évi novemb. 28. Monori Péter ítélőmester előtt tiltakoztak ellene. „Mi — így szól az — Csánádij István és Bényei Gergely Kolozsvár városának e mostani országgyűlésre küldött követeli tiltakozunk, s ellenemondunk azon törvécniknek, melyet az ország a mostani fejérvári gyűlésen az idegen boroknak városunka behozása felől hozott, mivel az szabadságaink ellen látszik lenni, azért, hogy mikor az idő adja, ne legyen késő ügyünkben ellenmondással és tiltakozással élnünk.“¹⁾ 1702. Nagyfalusi Serédi István és Magyar-Súki Súi Pál nagybirtokos odaváló nemesektől kötelező írást vettek: az elsőtől arról, hogy kolozsvári pinczéjében levő idegen borait se ejtellel, se vederrel és hordóstól senkinek el nem adja, hanem a mint eddig, úgy ennekutána is a nemes várostól rendeltetett kulcsárnak legyen gondviselése alatt; utóbbtól arról, hogy borait csak tartás végett hozta be Kolozsvárra, de senkinek semmi módon eladni nem szándékozik, s ha valaha ezt tenné, a polgári hatóság őt tetszés szerint megbüntethesse.²⁾ Mint bánthatta a polgárságot, midőn látta, hogy nemcsak a katonaság és jezsuita rend, de a kire az ország törvényeinek megtartása, a jogok védelme volt bízva, a kormányzó is, szabadságai ellen cselekedett! Megkezdették t. i. a borbehozatalt a helyőrség tisztei, majd a foglaló hadsereg vezérkara, ezek nyomán különösen Vizkeleti Zsigmond jezsuita és kolozsvári plebánus, majd a falukból bemenekült nemesség, utoljára a város főkapitánya gróf Bánffy György erdélyi kormányzó is. Iszonyu volt ez

¹⁾ Városi *levéltár*. Fasc. II. 21. sz. Vajjon nem 1686-ban volt ez?

²⁾ Városi *levéltár*. Fasc. V. 22. 23. sz.

ellen a polgárság felháborodása. Egy-két tény fogalmat ad róla. Az egyik az imént említett plebánus esete, a ki plebániája részére öt hordó bort a városba bevitetett, a borbírák a város házához hajtották s tanácsi rendeletre kivágatván, a bort kiöntötték. A plebánus a királyi kormányshéknél panaszolt, annak segélyét kérve: „hogv saját méltósága és hatalma is helyben lehessen, a felség előtt is megmutathassa, hogy van *hatalom a hatalmaskodók ellen.*“¹⁾ Ez 1700. júl. 6. a végrehajtó két író deák mellé egy kapitányt küldött ki 25 lovassal a város hadnagyára elégtétel végett, de fogadata nem lévén: a plebánus a felséghez folyamodott s borainak 375 frt ára s költsége megtérítését kérte, valamint papi tekintélye megsértéseért a városra büntetést. A felség dec. 13. kelt leiratában megparancsolta, hogy a kir. kormányshék az érdekeltek javaiból a panaszlót követelése iránt kérelme értelmében elégitse ki.²⁾ Azonban hogy ennek sem lett kívánt fogadata, Szakáll Ferencztől hátrább megtudjuk. A másik adatot a város közönsége nevében a főhadnagy és ülnökei által 1698. márcz. 9. bécsi követeikhez intézett levelök foglalja magában, melynek kétségsbeesett hangulata amaz idők bajainak éles jellemzője. „Sok jókkal szeresse és áldja meg az Isten kegyelmeleket — így kezdődik az. Újultan-újulnak naponként mindinkább való búsongásaink és panaszzkodásra méltó okaink. Eddig a pater [*Vizkeleti*] vesztegetett bennünket az erőszakos korcsmároltatással, most már a kormányzó özvegye házánál is a czégért kiakaszták s a bort árulják. Alig hittük, hogy ő Nagysága hírével volna, hanem emberei csak maguktól teszik s ő Nagyságára mutatnak Ezután tudatták, hogy egy Fejér nevű pater beperelte Ballavári Jánost, hogy azzal gyalázta őt, hogy ő lenne oka a város megégésének s kért rá 500 frt büntetést vagy megégetését; de residentiátlan lévén, kezes állításra íteltetett. Eléggé háborgott, hánytorgatta papságát. Ugy látszik, ha teheti, tovább viszi dolgát . . . Nagyobb dolog az, a mi most lelkünket rebegteti — folytatja a levélíró — a minek emlékezete is siralmas, most újabban jövendölték — kit Isten szerelmes fiaért ne adjon! — hogy a városnak meg kell égni, minek csak hallására is irtózunk Jelentsék meg ezt kegyelmeleket siralmasan *cum*

¹⁾ ORLEVÉLT. CCIII. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1699. 2., 170. sz.; 1700. 485. sz.

lamentis] az uraknak, ne tartsák kicsiny dolognak — [tavaj is ha a nyomozást abban nem hagyják, megközelítették volna kitanulását, oka homán volt] — hanem a hol illik, adják elé ő Nagyságoknak s e nagy gonoszt távoztassák el.“¹⁾ Egy 1698. jan. 19-ki másik levélben írja a főhadnagy: „hogya városügyei veszélyben vannak, Apor István, a pápa és pápisták által — gonosz tanácsadójuk Bethlen Miklós — az irigy világ a gonoszság fiaiban oly mérgesen munkálódik és tör pusztulásukra; de ők arról nem tehetnek, csak addig fognak menni, míg Isten bocsátja; semmitől nem tartnak, mert okot rá nem adtak, igazságukat a keresztény világ elé bocsátották, a császár és fejedelem ellen nem vétettek A titkos alattomos mesterkedés, s némely emberek lelke megvásárlása lehetséges; de a felség szent hitével megerősített diploma ellen cselekedni akárkinek is nem bátorságos; nem tartnak tőle, hogy kiváltságaik mellől elrekesztessenek. Igazságuk nem engedi ezt. Ez állott közbe eddig is, hogy ellenségeik nem vihették végbe megromlásukra, a mit akartak. Ez most is megvidámitja lelköket. Nem kérnek egyebet, csak a mivel bírtak, aban megerősítettésöket Mások hizelkedjenek, nem irigylik. De czéljoktól önként el nem állnak. Ha erőszakosan megnyomoritják — a mit nem remélnek — arról nem tehetnek. S így az utánok következők nem okozhatják, lelkiismeretök is megnyugszik . . . Így értvén a dolgot követjük is — végződik a levél — okos, istenes discretioja szerint teljes igyekezettel munkálkodik dolgaik jó kimenetelét. Isten a próbákkal való küzködésekben megsegíti; ijesztgetésekkel ne gondoljon, mert csak Isten legyen mellette — segítője dolgaiknak — hijában zug a tenger Pater Vizkeleti mindegyiránt koreszmároltat, zavarja szabadságukat, vesztegeti mind a világiakat, mind a papsága kerületébe tartozókat. A napokban Balku vicekapitány lovát, szánját hajtatta be erőhatalmasan [*potentiose*] a bácsi határról, a studentjeit darabontsággal szolgáltatja inkább, mint lelki oeconomiaival Felette nyomja őket erőszakoskodása. Nem rég egy Mészáros nevű elítélt rabot a katholikus deákok az iskolába bera-gadtak; hogy ki nem adták, a város megintette Vizkeleti plebá-

¹⁾ Aláírva: *Romlott Kolozsvár város Hadnagya*, Assessorival és vénésegeivel együtt. A *m. tudom. Akad.* kézirtatárában levő *credetiből*. A századok szerint rendezettek közt.

nust, minthogy az iskola nem szabad menhely [*salva guardia*]. Ebből vita támadt s az udvari főhadi tanács mint illetékes legfőbb hatóság, így döntötte el: „*Salva guardia* nem azért adatik, hogy valamely város vagy személy a rendes adók, rovatatok, szállásadás alól kivonja magát, hanem hogy az által sok insolentia, féktelenség és a vitézek magok akaratja szerént való elszállásolása és rajtok élőködése ellen védve legyenek” A szentséges pápa sem tulajdoníthat többet magának mint ő — mondja a levél írója. Megelégedtek eddigi botránkoztató munkáival. Kérték követüket igen erősen, sőt Istenhez és hazájához való szoros kötelességére kényszerítették, ne hirtelenkedje el szándékát, kevésbé legyen türelemmel, hátha Isten boldogítja munkáját. Eddig hűségesen vitte dolgaikat, folytassa ezután is, két három hónap alatt el kell dőlni, talán munkáját Isten megáldja s velők együtt őt is megvigasztalja.¹⁾ Egy 1698. márcz. 6-ki levélben megjósolja a kolozsvári égést — a mi be is következett.²⁾

Szerencsétlennek rajzolja Kolozsvár állapotát az 1697-ik évi június 3-ki közgyűlésből kelt egy másik panaszos fölirat is. „Kiváltságaink a *három pecsétű levél* ellenére az ország ellenkező végzése által megerőtlenítették és megszüntettek, törvényünkre törvény ültettetett, szabad választási jogunk elvétetett, a tanácsnak nincs tekintélye, törvényeink, hajdani peres eljárás szerint nem folyhatnak, a *Szombati törvényszéken* városi polgár és praesidiariusok az illetékes forum sérelmével elítéltetvén, megölettek, határinktól eltiltattunk, ökreink, lovaink hajtattak valamedig s valahová akarták sat. Ezt vonta maga után Apafi fejedelem alatti megnevesedésünk.“³⁾

Mind e rosznak forrása végörségi helyzetökben van — ez volt a köz nézet. Ennek pedig oka az, hogy régi királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltságaik és szabadságaik megerősítve nincsenek. Ennek kieszközlésére a város Kovásznai Sámuel és Olasz András polgártársaikat követül Bécsbe a fejedelemhez küldötte. Utóbbtól

¹⁾ Alkírva: *Romlott Kolozsvár városának* Hadnagyja, Tanácsával együtt. A m. tud. Akad. kéziratárában levő eredetiből. Összevetve: *Városi levéltár*. Fasc. II. 306. 324. sz.

²⁾ *Ugyanott*.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 321. sz.

nem találtam semmi emléket; de az első mindenről **Napló**-t vitt, meg van eredetiben minden fölterjesztése, fölvilágosítása, a miket a fejedelembhez és minisztereihez tett, a kapott válaszokkal együtt. Felindult 1696. octob. 15. megérkezett s dolgához kezdett 24. ott volt 1698. márcz. 18-ig, a mikor rá és a hazára seregestől jöven a bajok, s annyi baj és akkora fáradalmak után — reményén kívül — még boszusággal is illetetvén: megbízatását akkor, midőn már csak a felsőbb elhatározás kiadása [*expeditio*] volt hátra, Lipotzi Ketzer György udvari agensnek adta át. **Napló**-ja márcz. 17-kével végződik. Küldői részéről azon meggyőződést szerezte magának: „A ki a hazának szolgál, senkinek sem szolgál.“ [*Qui Patriae servit, nemini servit.*]... Nekem úgy látszik, hogy Kovásznait, Kolozsvár e jeles polgárát még is inkább betegsége növekedése birta rá bécsi küldetése fölbenhagyására, mint a siker késése és szenvedett boszuság; mert a bizalom s elismerés személye és érdemei iránt végig nagy volt, s kivált a főhadnagy közt — a ki hozzá leveleit a tanács nevében írta — és közöttte a legbensőbb barátsági viszonyinak kellett lenni. Kitűnik ez utóbbinak 1697. decemb. 26-ki leveléből, melyben: „sok búsongási közt vigasztalást s üdvösséges ünnep után szerencsés boldog új évet kíván neki“; bánja — nygmond — és a maga fájdalomának is tartja nyavalyája többülését, vigasztalja, hogy a nyavalyák Isten kezének munkái, a ki szabados vele és mindnyájokkal; reméli azonban, hogy őt megszabadítja s megörvendeztetí azzal, hogy kötelességét folytathatja úgy, mint *magyar magyarsága* és jó hazafisága kívánja: buzdítja őt, hogy az ellenkező dolgokban meg ne ütközzék, hanem a cselekedendőket vigye férfi szívvél, idővel a tenger is szűnik háborgásitól, s az igaz ember a tengeri háborúk között is állhatatosságát megmutatja, míg a félelmeskedés a türelemből fogyasztja ki a szívet. Legyen várakozással. Majd csak vége lesz a farsángolásnak — úgy is a mi dolgaink vége is farsang lehet — s az üres zseb ismét megtelik. Sajnos, hogy mindig az ország adja meg a gögösködés árát. A magán érdek miatt sinlődik most is sok millió, az vet bilincset lábakra, kezekre. De az igaznak végre is igazulni kell...“ ¹⁾ A ki e leveleket fogalmazta — volt bár a főhadnagy vagy jegyző — kitűnő hazafinak s irodalmilag műveltnek kel-

¹⁾ Aláírva: „*Romlott Kolozsvár városának* Hadnagya, hűtes Assessorival együtt.“ A *m. tud. Akad.* kéziratárában levő *eredetiből*. Tört. ívrét 191. sz.

lett lennie, a mit gondolatainak logikai menete, gyors és szép fordulatai s tömörttsége ép úgy igazol, mint nyelvének és irányának magyarossága és egyszerűsége. Levelezésök a hazaszeretet, jogaikban bizás, a siker reménye s a küzdelem dicsősége érzetének forrása és ápolója volt. Szerencse Kolozsvárra nézve, hogy ily nehéz időben két ily jelese állott veszélyben levő ügyei élén. A város főhadnagya volt a mozgató erő, ő adta az anyagot és irányt, a bátorságot és reményt, ő tolmácsolta a város bizalmát s tartotta ébren Kovásznaiban a becsvágyat. Ő városa intéző esze, Kovásznai a lelkes végrehajtó volt. A főhadnagy a közönség jogainak s jogérzetének megtestesülése, Kovásznai azoknak okos és bátor képviselője. Ketten egyek a célban, erősek, kimeríthetetlenek érvekben és védelemben.

Meglepő, mily nagy történelmi előkészülettel látott Kovásznai megbízatása nehéz munkájához. Legelső előterjesztését azon kezdte: „hogy Kolozsvár mostani szerencsétlensége ezelőtt 36 évvel kezdődött, mikor Várad a töröktől bevétetvén: a végvárak közé soroztatott s polgári szabadságai és kiváltságai felfüggesztettek. Ehhez csatolta a város összes főbb kiváltságai kivonatát 52 pontban, egyéb kiváltságokból a nevezetesebb mozzanatokat 9 pontban, melyekből kitűnik, mennyire el van feledve, vagy erejéből kivetköztetve a polgároknak adózását, a katona tartást, bíró és más tisztek választását, birtokaik korlátlan használását, ügyvédvallást, birtok elévülést sat. illető majd minden joga; kimutatta, hogy ha ezek megtartatnának, Kolozsvárnak nem lenne sérelme s panaszra oka. Ezeknek tehát föllevenítéseül életbe és hatályba léptetése az első és legfőbb szükség. Ezért kérte ő azok megerősítését s Kolozsvár régi szabadságai visszaállítását. *Napló*-jában el vannak sorolva Kolozsvár szerencsétlenségei. . . . Báthori Zsigmond 40,235 forintot 50 pénzt kért kölcsön, s érte adta a kolozsi és széki sóaknákat s azok helyett egyik következő fejedelem a 30-adot. Most azt is elvették. 1655. 1800 ¹⁾ ház égett el s mindenök oda veszett számos polgárral együtt. 1658. a török-tatár-oláh-kozák csordáknak 69,463 frt 10 p. többnyire aranyban és tallérban fizetett sarczul; 1660. 60,000 tallért = 108,000 m. frtot Szeydi basának, 1661. a tatár

¹⁾ Ez kétségen kívül tollhiba talán 800 helyett. Iszonyu volt az égés, de ekkora számot az *összeírások* nem igazolnak.

chámnak 90,000 frtot, Kemény János német segélysergeit harmadfél évig tartotta, s fölszabaduláskor saját fejedelme 14,000 frt állandó katonai adóval terhelte meg; 1697. a várban s azon kívül 600 ház, több templom és iskola égett el. 1687-ben a Lotharingiai hercegnek és német fogláló seregnek százezeren feljül adott pénzt, terményt, marhát sat. 1690. a legsanyarubb decemberben a Habsburg-Lotharingiai-háznak adott hitéhez képest védni kellvén magát: számos polgára esett el, sokat elfogtak, külvárosait felégették. Erre négy ezred német jött be Kolozsvárra, kiket 3 napon át tartott. Délről a töröké levén Magyarország, bejárás Erdélybe csak ott volt. Mikor veszély jött rá, küszöbön mindig Kolozsvár volt! Ott érte az első csapás s az ellenség haragjának első dühe Egy alkalommal azon ellenvetésre, hogy Kolozsvár kiváltságai katolikus atyáiknak adattak, így felelt: „Az atyák örökösei mi vagyunk, a ma élők; a kiváltságok pedig nem mint katolikusoknak adattak. Egy ideig az egész város evangélikus [*lutheranus*], máskor az egész unitárius, néha vegyes vallásu volt, most egyenjogúak. A kiváltságok nem egyedül vallás tekintetében adattak, hanem hogy a köz dolgok fentartassanak, a város terjedjen, népekkel gazdagodjék, s a királynak és fejedelemnek belőle több haszna legyen... Kolozsvárra meggyalázó a véghelyi állapot, mely Zsigmond király óta saját törvényhatósággal bírt: bíró, polgármestert, esküdt tanácsot választott, mit minden fejedelem megerősített; pereit maga kebelében s bírái látták el, honnan a vármegyére soha nem fölebbezték az ügyet, de a fejedelmi táblára; büntető joga volt, a gonosztevőket elítélte s halállal büntette... Más alkalommal a kiváltságok elévülése ellenvetését czáfolta és erőlténitette meg. E kiváltságok — ugymond — háromfélék 1. melyekkel a királyok alatt, 2. a fejedelmek alatt végvárrá s nemessé tételökig, 3. melyekkel megnevesítettésök után éltek. Az *elsők* egy része a dolgok és idők, a királyok végzései s az uralkodás formája megváltozása miatt, elavult, egy része azonban a nemzeti fejedelmek alatt is fenállott. A *második* korszakbeliek érvényesek voltak I. Apafi Mihály fejedelemig, míg polgári szervezetök épen fennállott. A *harmadik* rendbeliek mintegy romjai a más két korszakbelieknek. Az elsőket nem kívánják érvényesíteni, csak a második korszakbeliek megerősítését s a harmadik korszakbeliek teljesen visszaadatását kérik, a mi egy pontba vonva össze abban áll: hogy a végőrséggel rájuk erő-

szakolt nemesi állásukból tétessenek vissza előbbi polgári állapotjukba, kapitány és hadnagy helyett legyen polgári rendes tisztviselőjük, az ülnökök helyett tanácsosaik sat. Röviden: Kolozsvár városa kéri azon, akár a királyi korszakból való, akár a nemzeti fejedelmek alatt nyert kiváltságai megerősítését, melyekkel meg-nemesítettésökig éltek... Egyik kérését e megillető sorokkal végezte: „Nyomoruságaink mélységéből kiáltunk azért igazságért és kegyelemért Felségedhez! Ha semmit nem nyerünk, kétségbe kell esnünk, a hosszú várakozás elsorvasztja szívünket, a sok kérés, alázatos könyörgéseink elménket meggyöngítik, s a leírhatlan költségek elszegényítnek. Méltán vetik szemünkre, hogy tett szolgálatainknak semmi gyümölcse nincs, feddhetetlen hűségünk elismerő jutalomra nem talált...”¹⁾

Számba véve egyfelől az országgyűlési rendes adó terhét, a katonai kormánynak és helyőrségi parancsnokságnak rendkívül tett termény-, munka- és pénzbeli kiszolgáltatásokat, másfelől Kolozsvár bécsi követének a mult és jelen terheiről adott számadatokkal és tényekkel igazolt rajzát: Kolozsvár e korszakbeli állapotai, úgy, mint a polgárság magán életviszonya szomorú színben tűntek fel, s élénken emlékeztettek ama szerencsés időre, midőn a kis szabad országnak nemzeti fejedelme s rendes háztartása levén: gyarapodott az és minden közügy, jóllétben élt a polgár, s volt módja teljesíteni köztartozását. Kolozsvárt a haza politikai válsága lejtőre juttatta, melyen csaknem négy évtized óta mindig alább-alább ment; nem volt kéz, a mely feltartóztassa, egyre sülyedt, s nem volt erő népében, hogy romlásának határt vessen. A meggyőződés benső erejével hagyta ezt fenn Kolozsvár előbb megnevezett követé bécsi *Napló*-jában. Kevés hívebb fia volt e hazának, mint a minő volt Kovásznai Kolozsvárnak. Nem tölt be azon föltevés, hogy a miért ő oly sokat áldozott és küzdött, hamar valósul. A fejedelemnek alsóbbaktól kellett értesítést várni a szerencsétlen város ügyében. Még 1697. ápr. 18. sürgette a kir. kormányzék tudósítását, hogy ne kelljen

¹⁾ A **Napló**-ban leghátul az általa írt 25 darab kérés van, tiszta, szép írásban, levélalakban s egy íven azok kivonata. A külső borítékíven feljül ez áll: „*Die 24. octobr. 1698.*“ Alább ezen nehezen olvasható megjegyzés: „*Kovácsnai hűsége s tett szolgálatai fiai iránt lennének a város által tetteiben megjutalmazandók.*“

a felek egyoldalu előadása alapján határozni.¹⁾ Így történt, hogy évek során át haladott e kérdés, míg I. József alatt Kovásznai fáradtsága gyümölcsét megtermette. A nemes munka az előtt jóval meg volt téve, az út megtörve. Ő városa történetét, jogi s polgári életét tanulmány által egészen sajátjává tette, vérebe vette föl, a jelen terhét és sujtolását érezte, átszenvedte. Így lett képes polgártársai közérzetének oly hű kifejezője lenni. Nekem e korszak megírásánál igaz tanácsul csak e férfit kellett megszólaltatnom, hogy nemvaló vagy idegenszerű semmi ne vegyüljön az egykoru tanu megható korrajzába. Nem nyomozhattam ki: hálás volt-e a város utódaihoz? Lenni *akart*. De hasznos szolgálatai emlékének ezen méltányló följújtását megérdemlik. Őt tettei emelik Kolozsvár legjobb polgárai közé. A maradék soha ne feledje nevét.²⁾

Kolozsvár kiváltságai megerősítése felől az előttem ismeretes utolsó adat 1700 elejéről van, Szentkereszti András kelet és aláírás nélküli levele, a ki mint szegény sorsu kolozsvári, érdeklődött polgártársai ügye által s nekik szolgálatokat tett. Ebben írta: „A város privilegiuma dolgának végét adja Isten, úgy hiszem, csakhamar. Nem kívántatik egyéb, mint egy órácska, egy ennek szentelendő udvari conferentiában. Aztán ez megerősítetvén: a többi kiváltságokkal való élésre rendre sor következnek.“³⁾ Ugy látszik, azon kiváltságról van szó, mely Kolozsvárt régi polgári állapotába vissza helyezte. Hogy kiadása miért maradt el 1709-ig? vagy hogy hol van ennek I. Lápót általi megerősítése, melyre I. József hivatkozott? Utóbbira nem találtam felvilágosító adatot. A késés oka, előbb a készülő, azután a kitört Rákóczi-harcz volt.

Politikai életének korlátozottságát s átmeneti jellegét mutatják a katonai befolyás s az egymásra gyorsan következő gyökeres változtatások. A tanácskozó s határozó gyűlések léghőre a szabadság, nem a katonauralom. Hogy Kolozsvárat ez még mindig fennállott, mutatja az ürességben levő főkapitányi állomásra 1694. május 14. gróf Bánffy György kormányzó kineveztetése⁴⁾ és az, hogy a közönség ez időszak alatt inkább katonai rovatokról s alárendelt

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1697. 182. sz.

²⁾ Kézírása látható: OKLEVÉLT. C. sz. alatt, melylyel küldői levele vételét elismeri.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 278^{1/2}. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1693. 83. sz.

érdekű dolgokról határozhatott. Kivételesen kedvező, de értékét hamar elvesztett esemény a felségnek azon évi május 5. Kolozsvár jövője érdekében kelt s a száz-férfiak 1695-ki egyik gyűlésében tárgyalt azon politikai intézkedése, melylyel azon oknál fogva: „hogy a kir. kormányzék tagjainak állandó székhelye nincs, s a közkormányzati ügyek elintézéseért most itt, majd amott gyűlnek össze — a mi ily legfelsőbb királyi kormányhatóság tekintélyével nem egyez meg — nem illő, és sok alkalmatlansággal s az igazságszolgáltatás gyakori megszakításával jár: elhatározta, hogy a kir. kormányzék tagjai, a kik a fejedelem erdélyi legfőbb kormányát és kormányhatóságát teszik, *állandó székhelyül Kolozsevár városát választák*, a hol úgy a politikai, mint igazságszolgáltatási magán- és közügyeket igazítsák s intézzék el; a mikről a felség jelentést vagy tudósítást kíván, s a minek elintézése a Bécsben székelő erdélyi kancellária útján delegatio képen rájuk bíztnék, azokat szintén lássák és végezzék el. Ezt mind az ő tekintélyök, mind hazájuk, Erdély megtartása és boldogsága annyira kívánja, hogy e nélkül egyik sem állhat fen; mert a mint magán- és közügyek mindennap keletkeznek: úgy igazságos és helyes, hogy legyen állandó hely és alkalom, hol ezek mindennap elintéztethessenek.“¹⁾ A fejedelem ezen elhatározása azonban hamar megváltozott, s már 1696. febr. 24. kelt kir. leiratában a kir. kormányzék állandó székhelyévé Gyula-Fejérvárt jelölte ki.²⁾ Van még a kir. kormányzéknek egy 1703. nov. 23. kelt, a kolozsváriakat a kurucoktól óvakodásra intő körlevele, melyben a parasztot szántásra, a nemes embert ő felsége iránti hűségben megmaradásra, a főhadvezér és a Fejérváratt continuuskodó kir. kormányzék irányában engedelmességre útasította.³⁾

A politikai élet nyilvánulásának másik tere az országgyűlés. A meghívási fejedelmi joggal 1690. az események által előidézett *Interregnum* idejében az ország tanácsosai [*consilarii Regni*] éltek, ők hívták meg Kolozsvárról nov. 16. keltezett levélben, a nemes országtól adott hatalomnál fogva Kolozsvár városát, Segesváratt decemb. 6. tartandó közönséges országgyűlésre, a római

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1695. 125. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1696. 171. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCXV. sz.

császártól a szegény haza állapotjáról érkezett kegyelmes elhatározás és más dolgok felől való tanácskozás végett, intve és meghagyva, hogy becsületes és hiteles atyjokfiait teljes számmal s útasítással küldjék el a kitűzött helyre és napra.¹⁾ Azután az ellenséges betörés miatt Fogarasha tétetett át; de ott sem levén bátorságos ugyanazon okból a tanácskozás: decemb. 29-kén *Erdélyország államtanácsa* [Consilium Status Regni Transsylvaniae] 1691. január 10-kére hívott egybe országgyűlést ugyanoda, a nemes ország szükséges dolgai eligazítására, melyeknek még is továbbhaladása káros lenne, s szomoru következéseket vonna maga után; meghagyta tehát Kolozsvárnak, hogy mentségeit és minden tekintetét félretéve, nevezetes követeit teljes felhatalmazással küldje s ezt el ne mulassa hűtelenség büntetése alatt.²⁾ Ez országgyűlésen felolvastatott az 1690. octob. 16. kelt Lipót-hitlevél s hiteles alakban kiadatását kérő bizottság küldetett Bécsbe . . . Kolozsvár polgári életébe mélyen belevág a *hitlevél* 1. és 2. pontja; ezenkívül őt külön illeti az adóját s hűségi eskü letételét elrendelő t.-czikk.³⁾ a Tordára august. 1-re, Kolozsvárra 1691. szintén dec. 1-re egybe-hívott országgyűlésen hozottakból az adótörvény.⁴⁾ . . . Érdekes tudni, miképen tette le Kolozsvár polgársága 1692. a hűségi esküt. Városnegyedenként járták el őket, s egy e végre készült hódolati irat [*homagiale Instrumentum*] lapjain minden beírta nevét s pecsétével megerősítette. Legelől van Rayner Márton főhadnagy, azután 10 ülnök, Szentkereszti András, [*a ki csak hamar erdélyi udv. cancelláriai titkár, később udvari tanácsos lett*], mint jegyző, alább 8 esküdt polgár, végre utczánként minden ember.⁵⁾ Kolozsvár 1693. sept. 13-kára, 1694. júl. 14-kére is meg volt hívva a tordai országgyűlésre, melynek végzésesei ismeretlenek.⁶⁾ Az 1693. decemb. 19-ki

¹⁾ OKLEVÉLT. CXCVI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXCVI. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. 9—33. ll.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artie. Diet. IV. k. 53—72. ll.

⁵⁾ Az egész irat 8½ iv rendkívül tömötten írva. Címe: *Homagiális Registratio Civium Claudiopolit.* néhai Leopoldus császár hűségére. A. 1692. *Mense et die destituitur.*

Városi levélt. Fasc. II. 281. sz.

⁶⁾ Van emlékezet róla a kir. kormányszék első századi jegyzőkönyve [*Protocoll. Saeculi Prioris*] 84—116. ismét a 131—136. lapjain.

m.-vásárhelyi országgyűlési törvények között sincs az adón kívül őt illető végzés.¹⁾ Követei voltak Viczai Péter és Brozer Péter, útasításuk 9 pontból állott.²⁾ 1695. febr. 20-kára Kolozsvárra hívott egybe országgyűlést a kormányzó a radnóthi kastélyból,³⁾ s végzéseit, melyek másolatban Kolozsvár levéltárában meg vannak, megerősítette márcz. 28.⁴⁾ Az 1695. decz. 15. 1696. jun. 19-ki m.-vásárhelyi országgyűlés csak az adófizetés és Buczi Kozma, adósságokkal terheltlen meghalt kolozsvári görög kereskedő adóssági ügyében hozott törvényt; előadása hátrább lesz helyén. Octob. 11-kére is meg volt hiva Kolozsvár országgyűlésre, de a szűret miatt 28-ra⁵⁾ maradt.⁶⁾ 1697. jun. 22. Tordán a kir. kormányzók összehívására tartott országgyűlés végzései megerősítettek jul. 20.⁷⁾ Azon évi octoberben is meg volt hiva a város a kir. kormányzók által nov. 20-kára Gyula-Fejérvárra,⁸⁾ nemkülönben 1699. a jan. 20— febr. 20-ki segesvári,⁹⁾ ugyanazon évi sept. 8— octob. 6-ki gy.-fejérvári országgyűlésre is, melyre a magyar generális megválasztása volt tárgyalásra kitűzve,¹⁰⁾ az 1700. jan. 9— márcz. 4-kire¹¹⁾ és az 1701. jan. 15— márcz. 9-ki gyula-fejérvári országgyűlésre szintén,¹²⁾ de mindeniknek csak adó iránti intézkedése illeti Kolozsvárt; ugyan 1701. nov. 24. és 1702. jan. 7-kére szintén a kir. kormányzók hívta meg,¹³⁾ s Beregszászi István és Rhener máskép Szöcs István követeknek a kolozs-monostori kon-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. IV. k. 135—141. ll.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 291. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 296. sz.

⁴⁾ Ez országgyűlés eddig nem volt ismeretes.

Városi levélt. Fasc. II. 300. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Artic. Diet. IV. k. 135—141. ll.

⁶⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 309. sz.

⁷⁾ Ez országgyűlés eddig nem volt ismeretes. *Városi levéltár.* Fasc. II. 323. sz.

⁸⁾ Sem az elébbi, sem ez országgyűlés végzései nem ismeretesek maig. *Városi levélt.* Fasc. II. 325. sz.

⁹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. 155—171. ll.

¹⁰⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. 175—183 ll. Látható: *Városi levélt.* Fasc. II. 349. sz.

¹¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. 187—196. ll.

¹²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diet. IV. 199—209. ll.

¹³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 381. sz.

vent előtt adott felhatalmazványt. Az 1703. márczius 10-ki gyulafejevári országgyűlésre febr. 17. hivatott meg.¹⁾ Ennek is csak adó-törvénye illeti Kolozsvárt,²⁾ melyekről már fennebb emlékezet volt; az 1703. nov. 15-ki félben szakadt, s csak 1704. aug. 4. folytatott szebeni országgyűlés Kolozsvár városát érdeklőt nem végzett.³⁾ Követei ez időben birái és tanácsosai közül valók voltak. ketten vagy többen, a fejedelem meghívó levele s a tárgyak fontossága szerint.

A *törvénykezésben* lényeges változás történt. I. Lipót fejedelem 1699. júl. 7. kelt kir. leiratánál fogva a Kolozsváratt 1666 óta fenállott katonai, ugynevezett *Szombati törvényszék*-nek, melyet *Kapitányi szék*-nek is neveztek, azért, mert elnöke a város kapitánya volt, két kolozsvári peres fél közt fenforgó ügyben hozott ítéletét, azon okból, mert nem törvényszéken hozatott, megsemmisítette, a feleket ügyöknek a kolozsvári rendes törvényszéken ellátására útasította, kimondván: „hog्य rendkívüli törvényszék és birák kiküldése a legfőbb királyi hatalom joga, de csak a legfontosabb esetekben; alárendelt hatóságok teendője egyedül a törvény rendes folyamának előmozdítása.“⁴⁾ Megemlítek még egy büntetőügyi ítéletet, mely e kor erkölceire erős világot vet. 1704. jun. 11. hozatott az, Pap Dániel kolozsvári polgár neje, Katona Sára ellen nyilvános parázñaság vétkeért, a városi fiskus vádja következtében. „Az esketési jelentéstételből nem tűnik ki tisztán — így hangzik az — hogy Katona Sára alperes volt oka a Sánta mester eltávozásának, azért e részben a kereset alól felmentetik. A mi sok rendbeli gonosz tetteit, szerfeletti iszákosságát, dobzódásait, szörnyű Isten káromlását, férjén kívül másokkal fajtalankodását, meztelen mások magához csábítását, s szemtelen és parázna életét illeti: mindezeket a bizonyságok felőle meggyőzőleg elé adták, mint a mely vétkek nála immár szokássá váltak, más tisztességes asszonyok gyalázatára. Ehez járul azon önvallo-mása is, hogy leánya Szepesi Ferencztől való, — mindezeknél fogva a törvénybirák ítélete az, hogy ha vádlottat ezen vétkek közül csak

¹⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 405. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 239—267. II.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Art. Diaet. IV. k. 263—267. II.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCII. sz.

egy terhelné, akkor is, de mivel ezen isteni és emberi törvényekkel ellenkező összes vétkeket és bűnöket elkövette, méltó arra, hogy másoknak példaadásul, nyilvános helyen megölessék...¹⁾

A folytonos harcok és politikai küzdelmek miatt a csöndben dolgozó *ipar* kevés életjelt adhatott magáról. A *Posztó csinálók* czéhe egyedül volt, melynek 1697. elégett czéhszabályai helyett a főhadnagy esküdt ülnök társaival és a város öregeivel együtt, Veres Antal czéhmester és Veres János posztócsináló mester kérésére 1701. dec. 2. 32 pontból álló új szabályt adott. Magyar levén szövege: csak sajtóságos intézkedéseit ismertetem. „Az 1. cikk azt rendeli, hogy a czéhmester az *Unio* értelmében választassék magyar és szász mesterek közül. 2. Látó mester 2 legyen, kik vigyázzanak, hogy a posztó a régi szélességben készüljön. 3. Gyűlés 2 legyen egy évben, újévkor és szent János napkor a czéhatyák házánál, a ki el nem megy, büntetése 50 p. 6. Mindenféle posztót erdélyi módon csináljanak, zöldre fessék, s míg a látó mester a rámán meg nem nézte, és a város és czéh pecsétét rá nem jegyezte, csak egy singet is belőle el ne adjon; ha rajta érik, a posztó mind oda veszzen. 9. A mesterremek legyen egy kétszer ványolt végposztó, hosszúsága 52 sing, szélessége a szélével együtt 40 pászma, ha hibája van, a büntetés 4 frt. 10. A közposztó hosszában legyen 52 sing, szélessége a szélével együtt 4 pászma; ha pedig meg lesz ványolva, a rámán vonják ki 35 singre, hogy a látó mesterek a szövésbeli hibát inkább meglássák; a szederjes posztót ne legyen szabad meleg sajtóba tenni és kétszer ványolt posztó gyanánt eladni, a posztó elvesztése büntetése alatt; ha pedig a posztóban van olyan szél, a mit a festék nem fogott meg, a szélessége után vegyenek rajta 5—5, a hosszúsága után 10—10 pénzt, ha sok hibája van, vegyék meg és hányják a fekete festékbe. 11. Minden mester szőjje be nevét a posztóba, a ki nem teszi, büntetése 1 frt. 15. Mestereknek fiai és leányai csak fél czéhdíjt fizessenek; ha pedig mesterember fia mesterember leányát veszi el, egy tisztességes vendégségnél többel nem tartozik, azután pedig a mesterasztallal vagy 12 frttal. 19. A fejedelem vagy tanács hívására minden mesterember engedelmeskedni köteles, a ki elmulasztaná, büntetése 1 frt.

¹⁾ Az ítéletet aláírta *Rákosi Péter* jegyző. *Városi levélt.* Fasc. II. köt. 425. szám.

20. Ha valamely mester rendelt óra után érkezik bejelentés nélkül czéhbe, büntetése 12 p. 24. A hadseregbeli németeknek, a ki ezredben van, senki munkát ne adjon, sem füsülést; a ki teszi, büntetése 3 frt. 26. Fonó inasnak évi fizetése, ha még nem tud fonni, első évben köz posztóból való egy dolmány, egy nadrág, két kender vászon ing, egy 48 pénzes süveg, egy 28 pénzes öv, karácsonkor egy forintos saru; a ki tud fonni, fizetése köz posztóból egy mente, dolmány, nadrág, mentéjére és dolmányára köröskörül szőtt zsinór és gomb, két kender vászon ing, egy 36 pénzes öv, egy görényes vagy görény prémű süveg, karácsonkor egy pár csizma. A mely mesterember ennél többet ad, büntetése 6 frt. 27. p.; dűrűzkölni és posztót füsülni tudó inas fizetése egy évre 18 frt. 28. Fonó asszonyok fizetése egy font gyapjutól, akár köz, akár jóféle, akár legjobbféle 18 p.¹⁾... A czéh ládája 1699. készült kettős zárral; jegyzőkönyve kettő volt: I. A *köz jegyzőkönyve*, 1700. aug. 7. kezdődik, de van egy bejegyzés 1690. jul. 23-ról is, s foly magyar és német nyelven felváltva 1796-ig. Azonban van benne 1821-ki bejegyzés is. Kevés levén belőle emlékezetben hagyásra méltó, hogy különböző évekre szaggatva, értékét ne veszítse, sőt hogy a hasznosnak legalább némi összképe legyen, itt egyfolyamban adom a későbbi éveket is. É jegyzőkönyvben legelsők a czéhnek önhatáskörét körülíró szabályai, és egy külön szabály az *inas felszabadításról*. Az 1740. hozottak közül: „1. A mely mesterember mesterségét nem űzi, a czéh kertjére, mikor elomlik, segítséggel lenni még is köteles; 2. becsutelen szóért 50 p. a büntetés.” 1742-ki végzésök ez: „A ki a czéh üstjében egy vagy fél vég posztót fest, 20 p. fizet.” 1745. jan. 22-ki végzésök: „A ki vendégségkor a bort az asztalnál elönti, büntetésül fél kupa bort fizet.” 1752. febr. 23. e végzést hozták: „vasárnap nem szabad ványolni; a ki a harangok megszólalása után teszi, büntetése 1 frt”; 1755. jul. 1-n ezt: „A ki a czéh üstjében fest és azt piszkosan hagyja, fizet 1 frt büntetést...” Ezután az ekkortájban élt posztócsináló mesterek neve van szerfelett nehezen olvashatólag beigtatva, szám szerint 15-nek a neve: *Schmidt, Roth, Zakál, Zay, Schindler, Kemming, Georgy, Feltmayer, Schlesinger, Cockner* [?], *Klusz, Lüneck, Krumbholz, Binder, Rettinger*... Egy papír darabon a czéhszabályok ezen kivonata volt: „*Mesterré letetés és czéhbe állás föltételei*: 1. Ha

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXII. sz.

az első évet nem dolgozta ki, fizetett 6 frot; 2. ha nem jól készítette el a mester remeket, 4 frot; 3. ha nem legény korában készítette el, 4 frot; 4. a mester ebéd [*collatio*] 17 frot; 5. a mesterjog díja 6 frot; 6. a ványolási jog 6 frot.“ II. A *büntető j. könyv*, mely kezdődött 1711., folyt 1786-ig, de sok ki van belőle szakadva, hátulról el is veszve. Érdekes 1723-ból, midőn Plosz András, Frank György és Schneider Mihály bevádolták Sombori János czéhmestert, hogy a czéh nevében 1000 frotot vett fel s a maga hasznára fordította. A kir. kormányshék nyomozást rendelt, vele a jelentést közölte, ő felelt rá, végre 1793. octob. 10. kelt leiratban fölmentetett s Plosz János őt megkövette. ... A czéh kertje a majorok és két viz közt volt, a postaberek mellett, melyet 1785. jul. 2. adott el Szabó János czéhmesterségében. Már akkor csak ötön voltak: Sombori János, id. és ifj. Frank Mátyás, ifj. Platz András és Schneider György s nem tudták fedezni a kerthez és ványolóhoz szükséges fát. Előbb egyiköknek ígérték mind az ötön 50—50 pénzt s egy vég posztóért 84 p. hogy a maga fájával ványoljon, de nem vállalkozott egyik is. Így kellett azt eladniok... A posztó Kolozsváratt készülését hitelesítő ólombélyeg egyik felén a város czímere volt, másikon [*a melyet én láttam*] elolvashatlan írás. Másfél sing széles posztók készültek, kék és szederjes színre festve. A kétszer ványoltan levő ólompecséten egyik felől I római szám volt, a másikon a kolozsvári posztó czéh pecsége.¹⁾ A jobb fajtájú posztó három pecsétű volt, egyik felől a III jegy külön állóan... Ládjájában egyebek közt sok Rákóczi-féle PRO LIBERTATE veretű pénz volt 1704. 1705. 1706-ról. Midőn én e művemre készülve, 1862-től 1865-ig a czéhek levéltárait tanulmányoztam, egyedül Pataki Isvánt ismertem, a kivel ily beszélgetésem volt: „Ő — ugymond — iparát 1823. óta üzti. Utoljára 5—6-on maradtak, nem levén ványolójuk, Gyaluban ványoltak a gróf Bánffiaknál. Posztójuk keletgetett, míg a külföldi széles és különbféle posztók bejöttek s a fényűzés növekedni kezdett; de ezekkel a versenyt kiállani nem lehetett. Ő közönséges ványolón is ványolt; de ez már üzlete végvonaglásakor volt, mire hamar bekövetkezett a teljes megszűnés... Gróf Eszterházy Jánosnéak volt Gyaluban posztógyára: kezdette

¹⁾ Látható: KOLOZSV. TÖRT. I. kötete SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI VI. Tábláján, 22. sz. a.

Kolozsváratt a külső monostor-utczai majorjában. Volt két posztócsináló s egy németországi posztószövő, a ványoló Gyaluban, s mindkét helyről oda vitték a nyírt posztót. A németek közül az első posztónyíró elcsapták gonoszságaiért, a második jobb volt, de már a posztó hitelét az első megrontotta, nem sokára a gyár megbukott. A posztó főhibája a festésben volt, nem volt oly szép színe, mint kellett volna.“ „Ennyit felelhetek a tett kérdésekre — így végezte. Tudnék többet is, mert megírtam Kolozsvárnak ebben és még sok más iparban aláhanyatlását és nagy jövedelmektől elesését. Nézze ön — monda, rámutatva szép, szederjes öltönyére — az én posztó ruhám az én posztó készítményem még a jobb időkből. Mennyivel került az kevesebbe, mint a külföldi! De már ma ez nem kell senkinek. Brűnnbe küldi pénzét Kolozsvár. Nem magunkat sajnálom — az egy-két még élő posztókészítőt, a kik végre is valahogy megélünk; de a posztókészítés, a posztó-ipar teljes megszűnését, mely százezerekkel teszi szegényebbé polgártársaimat s fogyasztja városunk anyagi erejét. Mi készítjük az utat arra, hogy Ausztria gyarmatává, iparosainak adófizetőivé váljunk. Pedig fánk, vizünk, gyapjunk van, csak anyagi jóllétünk alapjai felfogására hiányzik az érzék. A nyugati műveltség szükségéit elfogadni s eszközeiről nem gondoskodni, oly műveltség, mely elszegényedésre s romlásra visz. Egyébiránt én csak látom az előjeleket, önök meg is érik . . .“ Midőn elváltam a derék férfitől, a ki a Fellegvárba felvivő lépesőzettől nem messze kis hajlékot birt tulajdonul, kezet szoritottam vele, s abban két egyformán érző szív rokonszenve, iparunk s iparos polgárságunk jövője iránti saját aggodalmam is volt kifejezve.

Az *Aranyművesek* 1691. január 23-án a czéh főtéri árúszíneben az árulásdíjat 9 fítra szállították, azért, hogy az 1655-ki nagy égés-kor a czéh színe elégvén, helyre állítására 15 fírtot költöttek, de az már elromlott s ismét meg kellett igazittatni. 1694. az ország a czéh tornyán a zsendelyezést megújíttatván: a czéh is a gombját, Balku Pál alkapitány felhívására megújíttatta, került 18 fírt 18 pénzbe. Czéhmesterek voltak 1694. Szent-Jóbi György és Huszár Mihály, 1695. Brassai Dániel, szász unitárius, Tolnai István, magyar reformált hitvallású. 1698. Szent-Jóbi György szász reformált és Császár György magyar unitárius; 1700. Rayner László szász, Huszár Mihály magyar, 1702. Szent-Jóbi György ref. magyar

[előbb szásznak irta magát], Werner Mihály unitárius szász, 1705. Werner Mátyás és Szegedi János. Ez időszakból is egy czéhvégezést megemlítek. 1705. márcz. 7. ugyanis Nagyfalvi János és Váradi Sámuel kérésökre elfogadták Vásárhelyi Persiai Márton deák remek iránti kérését, a remeket neki kiadták, ő a május 9-ki gyűlésre elkészítette, a czéh elfogadta, de mivel hibás volt, az ifjut 3 firtra büntették. ¹⁾ Az *Asztalos czéh* II. Rákóczi Györgytől 1656. jul. 5. magyar nyelven kiadott, 1659. márcz. 5. Barcsai fejedelem alatt a medgyesi országgyűlésen kihirdetett s a kolozs-monostori konvent által latinra fordított czéhszabályt I. Lipót fejedelem által 1703. május 25. Barth Ferencz első czéhmester, Pesti György atyamester és Székely János mester kérésére megerősítette s a czéh azokat 1712. decemb. 20. a medgyesi országgyűlésen ellenmondás nélkül kihirdettette. ²⁾ Megjegyzem, hogy Barth magát máshol mindig Szakáll Ferencznek irta. Itt a bécsi udvar s kérésének sikerítési ohaja gyakorolhatott rá oly befolyást, hogy magyarosított régi nevét ne használja. Az is jellemző, hogy e czéh már 1659. magyar czéhszabályait latinra fordíttatta. Az oka nem tűnik ki egykoru emlékekből. Ismeretes levén immár: ismételt közlését szükségtelennek láttam. ³⁾ Czéhtisztei voltak: 1690—92. Régeni János és Pesti György. Ekkor [1692.] jan. 8. választatott czéh-atyává az előbbi, első czéhmesterré Szakáll Ferencz. A czéhmesterség — mondja a jegyző — az országnak felháborodott állapotja és Pesti György sok betegeskedése miatt terjedett 3 évre. Midőn számoltak, a czéh vagyona volt: „egy láda, készpénze 6 frt 89 p., egy aranyos tallér, melyet most váltottak ki, egy kívül-belöl aranyos trebellett [?] pohár, más két körtvélyforma fapohár, a czéh deák privilegiuma hártýára írva, függő pecséttel, ennek konventi párja s a 3-ik papirra írott, mindenik egyező; a czéh címeres pecsété veres rézbe metszve: egy olasz asztalláb, fölötte kis gyalu, alatta egy horgas mértéken átbujtatott czirkalom; ⁴⁾ ott van a czéhtábla az előbbi

¹⁾ A Remek bevételről való könyv eredetijéből.

²⁾ Látható a czéh leveles ládájában veres bársony kötésben, sodrott vastag selyem zsinórral megvarrva, s a fejedelem nagyobb függő pecsétével megerősítve; konventi átiratban is másolatilag 1714-ből.

³⁾ Magyar eredetije látható: OKLEVÉLT. CLV. sz.

⁴⁾ Látható: KOLOZSV. TÖRT. I. KÖT. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI VII-dik TÁBLÁJÁN 2. sz. a.

czímerrel.“ 1694. márcz. 18. czéhatyává választatott Pesti György, czéhmesterré Régeni György. Számvételkor a czéh vagyona ez volt: „két ezüst pohár, egyike kristály holyagos forma, lábas, belől aranyos, a másik udvari pohár, az is aranyos; a sirásó szerzős szüette ládában egy kurta nyelvű kapa, egyéb a nagy égés-kor elégett; volt *egy könyv*, melyben a fáról való költség és jövedelem s faosztáskor a mesterek neve iratott be.“ A faosztás czéhgyűlésben történt, mire a mestereket táblával a czéhatya hívatta meg, s a ki elmaradt, megbüntették. 1696. czéhmesterré választatott Szakáll Ferencz, ifju mesterré Székely János. A czéh vagyona közt emlittetik egy félvedres kék bokály kancsó, melyet most csináltattak, feneke és fedele ónba foglaltatott, a ki eltöri, fizet 3 frt. Oláh adósai a czéhnek: Ruman Simon, Veres Thodor, Thubold Mihály. 1697. jun. 21. az *Unio* szerint czéhapául választatott Pesti György, ifju czéhmesterré Régeni György. 1696. a czéh minden levelei, kiváltságai elégték, csak a két ezüst pohár maradt meg.¹⁾ Ez alkalomból a czéh a következő rendtartásokat hozta: „1. A legények munkakeresése mindig az öreg mestereken kezdődjék, a kik a czéh terheit viselik; 2. számuk 6 legyen, fele szász, fele magyar. 3. Ha az inas gazdáját elhagyja, az is az öreg mestereket illesse. 4. Ha mezővárosról jő be inas jó igazsággal, az is őket;“ 1700. jan. 4. czéhatyává az *Unio* szerint Szakáll Ferencz, czéhmesterré Pesti György választatott; 1701. jul. 21. az asztalos legények iránt, a kik a czéh ellen szegültek, végezték: „hogy ámbár eddig sem volt szokás őket pénzzel büntetni, hanem lapáttal, mindazáltal addig reménykedének, hogy pénzült büntetődtek, 1 frttal, de ugy, hogyha ezután még valamelyik háboruságot indít, megcsapattassék.“ Jul. utolsó napján végeztetett, hogy levélben találják meg nemzeti Szentkereszti András urat, ki most Bécsben

¹⁾ Később kiderült, hogy javaiból mentettek meg. 1704. márcz. 3. ugyan is, Pesti György czéhatya és Székely János czéhmester számot adván, a czéhnek ily javait találták meg náluk: „Rákóczi György függő pecsétes Privilegiuma és a konventé latinul, most Bécsben megerősítés alatt. Harmadik egy magyar Privilegium, a czéh pecséte, táblája, ezüst holyagos pohár, asztalos czímer, fapohár, aranyos tallér Gusztáv Adolftól, két bokály kancsó.“ Tehát minden, a mi 1692. is meg volt. Egy 1707-ki számbavételkor találtak egy bornyomó zsákot is.

Az asztalos czéh levéltárában levő eredetiből.

az ország dolgaiban foglalatos, privilegiumok megerősítése iránt, a bevezetést vegyék számba, a melyből „*lumen-t* vehessen“, s azt ő kegyelmének elküldvén, kérjék meg, hogy tudósítsa a czéhet: lehet-e a dolog vagy nem? s ha lehet, miképen? Igérjék meg egész czéhül, hogy ha dolgukat végrehajtja, piaczi házánál, melyet most épített, asztalos munkával leszolgálják. Ezt irták be a czéh *könyvébe* jöendő bizonyságul. 1702. febr. 13. az eddigi czéhmes-terek számot adtak; febr. 14. megválasztották czéhatyául Pesti Györgyöt, czéhmasterül Székely Jánost; 1702. jul. 10. minthogy az első tovább nem akart maradni, helyére választották Régeni Jánost, 1704. czéhatyává ismét Pesti Györgyöt, czéhmasterre Székely Jánost.¹⁾ A *Csizmadia czéhnek* 1650. márcz. 25. II. Rákóczi Gy. által kiadott s a kolozs-monostori konvent által Debreczeni János első czéhmaster, Sárpataki Zsigmond, Brassai István, Ferdinánd György mesterek, Szikszai István jegyző kérésére 1692. és 1699. márcz. 14. átirt czéhszabályait, valamint a czéh, illetőleg Pap István és Ferdinánd György czéhmes-terek,²⁾ István, Bányai Márton, Sárpataki Zsigmond, Kovács Mihály, Kántor István, Seres András és Ferenczi Mihály mesterek kérésére, elébb az erdélyi állam-tanács által 1692. jun. 30., aztán gróf Bánffy György kormányzó által bonczidai várában 1692. jul. 29. átirt és megerősített, ugy a kolozs-monostori konvent által szintén egyidejűleg átirt azon végzését: hogy a csizmadiák maguk szükségére és munkájára mind bőrt mindenféle eszközökkel fessenek, vehessenek szőrösön, mind talpot készíthessenek szkompiával s cserrel, de nem szabad eladniok sem talpat, sem bőrt kötéssel. Azonban mívöket az Approbata-Constitutio műves emberekről irt [III. r. LXXXV. cz. I.] t.-cikke szerint oly serénységgel gyakorolják, hogy a csizmák készítésében fogyatkozás ne legyen, és egy jó férfi csizmát 180 pénznél, asszony embernek valót 130 pénznél feljebb adni nem lesz szabad. I. Lipót fejedelem 1699. jun. 28. megerősítette és saját kanczellára és egy udvari tanácsosa [*Szentkereszti András*] neve aláírása alatt kiadatta; bemutattatván az 1701. jan. 15-ki gyula-fejérvári országgyűlésen: felolvastatott és kihirdettetett ellenmondás nélkül.³⁾ A czéhnek

¹⁾ A czéh levéltárában levő eredeti j. könyvből.

²⁾ A név első fele olvashatlan volt.

³⁾ Látható a czéh leveles lúdjában. Táblája veres kutyabőr, háromszinű zsinoron függő császári pecséttel erősítve. Van belőle konventi átirat is

van jegyzőkönyve 1695. évből, melybe a legrégibb bejegyzés 1676. jan. 30-ki. A *Kálárok* legelső magyar j. könyve szintén 1695-ből való. 1700—1701—1710. mind több-több a magyar bejegyzés és a magyar mester név. Ez 1743-ig terjed. ¹⁾ A *Kovács czéh* 1697. márcz. 17. azon végzést hozta: hogy a mely ifju czéhbe akar állani, tartozzék a régi jó mód és rendtartás szerint vendégséget [*collatio*] adni, nem pénzzel fizetni. ²⁾ A *Szabó czéh* réz-, arany- és ezüst neműit egy nagyobb korszakból csoportosítva ismertetem meg, érdeke emelése s könnyebb használhatás okáért. „1. 1694. csináltatott egy arannyal fútatott ezüst serleget, 1715. megnagyíttatta, 1727. megaranyoztatta. Czímerében kinyitott olló volt a közepén, koszorúval körítve. ³⁾ Egész felülete be volt írva, legfeljül: *Huszi Mihály, Nekkely Imre Beisitzerségében.* 2. Egy más kehely szintén ezüsből; a nyitott olló ezen is koszoruba foglalva, csináltatták 1650. megújították 1774. Egészen kívül a felületén ez volt írva: Atyamester Ajtai Sámuel, bejáró M. Hermann Dániel, panaszló Ajtai István. Külső fenekén: IFFIU SZABÓ LEGÉNY TÁRSASÁG POHARA. Közép ponton: [B. J.] A diszítés aranyozott. 3. Ezüst kehely, fenn kétfejű koronás sas 1724. évfelirással; fogantyujában kinyitott olló, tollán, szárán, karikáján a mesterek nevei. 4. Ezüst pecsétnyomó, rövid ezüst fogantyúval. 5. Egy másik ezüst pecsétnyomó $\frac{1}{2}$ lat. [?] 6. A czéh táblája veres réz, négyszög alakban, diszesen kimetszett kerettel, közbül a város czímere, kétfelől a szabó czímer, készült 1799. 7. Van egy kőháza a bel magyarutczában, vette 1768. 700 m. forinton, szomszédai keletről Olasz János, nyugatról Régeni György. 8. Szöllője első Kőmálban két darab, 6 fertály, alól sajtó szín, szomszédai északról az ispotály szöllője, délről a Rettegi-nemzetsége. 9. Volt egy halas tava a város tője körül, eladta 1766. Kecskeméti Sámuelnek 80 évre 20 vonás forintban . . .“ ⁴⁾ Szükségesnek látom emlékezetben hagyni a Teleki Ferencz szabómesterről a czéh nagy *jegyzőköny-*

decemb. 2-ról 4rétben, kérték Dobra János czéhmester és Udvari János, Brassai István és Gebauer György mesterek, Szikszai István czéhjegyző.

¹⁾ Boritéka fejr hártýára irt pápai bulla, másolatban, mely teljesebb mint az 1613-ki.

²⁾ A czéh levéltárában levő eredetiből.

³⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. KÖT. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI VI-dik TÁBLA, 25. sz.

⁴⁾ A szabó czéh jegyzőkönyvéből.

vében följegyzetteket, mint a ki fontos történelmi eseményekben vett részt, melyek részint itt hátrább, részint egy későbbi korzakban lesznek előadva. „Teleki Ferencz bevétetett a czéhbe — mondja a jegyző — 1692. febr. 26. meghalt 1734. május 6. E boldog emlékezetű jó urunk kolozsvári főbiróságot sok ízben viselt, mégis a becsületes czéhet végig megtartotta . . .“ ¹⁾

A *Szőcs czéh* és mészáros czéh közt egyenetlenség támadván a miatt, hogy az utóbbiak mesterségök mellett tőzsérkedtek, a szőcsök pedig a báránybőröket nemcsak a hazabeliek szükségére tartották fen, de a sokadalmakban idegeneknek is eladták s e miatt a lakosoknak kétszeres áron kellett maguk s cselédek számára bőrt és bárányt vásárolni; ezért a város tisztsége meghívott hites polgárokkal együtt 1695. május 14-én meghatározta: „hogy ezentúl a mészárosoknak tőzsérkedni, ökröt, tehént, bárányt, disznót vásárolni és eladni nem lesz szabad, hanem lássanak mesterségök után, hogy mind tehén s mind bárány húсок jó és elég legyen, ára felett a húst ne árulják, mert megbüntetik érte; a bőroket is nem másnak, de czéhbeli szőcsöknek adják illő áron, vele ne éljenek vissza, a szőcsök is alkalmaztassák ehhez magukat, a mészárosokkal éljenek jó viszonyban, a bőroket az országból ki ne vigyék, kivitelre is idegeneknek ne adják — privilegiumok is azt tartván — mert ha ez ellen cselekesznek, szintén megbüntettetnek.“ ²⁾ Rhener István atyamester és Tordai István mester a szőcs czéh nevében jogaik biztosítása végett átiratták a kolozs-monostori konvent által 1698. ápr. 29. a királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltságaikat és czéhszabályaikat u. m. az 1369-kinek 1381. évi kolozs-monostori konventi átiratát, az 1479-kinek szintén azon konventi 1500. évi átiratát, melyeket I. Ferdinánd 1555. megerősített, továbbá a II. János vál. kir. 1560. és 1568., Báthori Kristóf 1576., Báthori Zsigmond 1581., Rákóczi Zsigmond 1607., Bethlen Gábor 1617., I. Rákóczi György 1631., II. Rákóczi György 1650. évi kiváltság- és kedvezményleveleit; Vagner János polgár és szőcsmester mint az egész szőcs czéh meghatalmazottja pedig mindezeket I. Lipót fejedelem által 1698. aug. 29. megerősítetvén s hitelesen kiadatván: a nov. 10-ki gyula-fejérvári országgyűlésen

¹⁾ *A szabó czéh jegyzőkönyvéből.*

²⁾ OKLEVÉLT. CXCVIII. sz.

— mely fennebb november 20-kára iratott összehívottnak — a kolozsvári tanácsülésben pedig 1699. febr. 26. ellenmondás nélkül kihirdettetett. ¹⁾ E korra esik a czéhnek [*időrendben* V., VI.] jegyzőkönyve. ²⁾ Az V. három részből áll: I. 1693. dec. 18-ról: *A becsületes szöcs czéhben való inas szegődtetés*. A legelső bejegyzés 1693. dec. 8., a legutolsó 1768. febr. 4-ről Itt a jegyző az 1718-ki pestisről emlékezetben hagyta, hogy sok mester halt meg: febr. 1. négyen, egy másik napon három, megint másikon három, febr. 22. öt, egy másik napon hét. II. Czímirata: Dicsőség Istennek mindörökké. [*Laus Deo Semper.*] *A büntetések jegyzőkönyve*. A becsületes szöcs czéh közönségesen valamelyikünket büntet, a büntetésnek rendje így következik s a t. A legelső bejegyzés 1695. jun. 2. a legutolsó 1767. dec. 28-ról. III. *Czéhmester választás és a számvevők rendszerint*. Legelső bejegyzés 1695. dec. 30., legutolsó 1734. jun. 5-ről Ezen hátul: *A tisztelletes vénségnek nevei* [*catalogus*], 1706-ról az unitárius és reformált hitvallásu vénség, 1718-ról az unitárius, katolikus és reformált hitvallásuak nevei. A legutolsó lapon 1720-ról fel van jegyezve: kik adták meg a vénségi vendégséget [*collatio*]. Legutolsó: Szöcs István, vénségi *collatio*jában adott 3 frtot. A VI. számú jegyzőkönyv a czéh legelső és legrégibb kiváltsága, melyet a város egyik tisztviselője 1708. magyarra fordított. Kezdeté ez: Mi, Győri gróf, Győri Bertalan grófnak fia, kolozsvári bíró sat. Végén ez a vers van:

A czéhmesterek dicsérete. [*Encomium in Magistros Cehae.*]

Timothe Dániel beszélvén Hosz Pállal,
Székely György szintén úgy Marosi [?] Istvánnal,
Mind négy szöcs czéhmester forgolódásával,
Hogy a társaságnak lenne jó hasznával —

Deákból magyarra szabatos igékkel
Eok fordítatják megh, a czéh költségével,
Hogy minden megértse, mint szoll és mi véggel,
Áld meg Isten őket czéhul egyességgel. ³⁾

¹⁾ *A czéh levéltárában levő hártýára írt creditiből.*

²⁾ A négy első fennebb már volt ismertetve. Ennek alakja ivrét, táblája fejér kutyabőr, kötése kemény, kettős hártýakötővel, számozatlan.

³⁾ Ezt írta a fordító. Az Úr 1708. évében jul. 29. [Traslator apponebat Die 29. julii Ao. D. 1708. G. FV.] Talán: G[eorgius] FV[üzéri] azon szöcs-

A hátulsó táblán kívül: Az Ur 1713. évében [Anno Do. 1713.] Engem H. [Talán: Hosz Pál] készített. [ME: II: FE:] ¹⁾

Későbbi t. i. 1749-ki, egy ez évben megújított magyar szövegű czéhszabály, ²⁾ melyet időrendén fogok ismertetni. . . . 1691. leltároztatván a szöcs czéh vagyona: volt egy talpas pohár, felirata ez: A közép útat tartották a boldogok [MEDIUM TEN ERE [igy] BEATUM [igy] SIMANDI MARTON. 1646. Egy másik merő aranyos talpas pohár, felirata ez: B. SZUCZ CZEH POHARA. ANNO DOMINI NOSTRI. 1690. Alól a négy czéhmester neve. Harmadik pohár, szintén aranyos: 1691. felirata négy név első betűje, hihetően a négy czéhmesteré.

A *kereskedelem* is az országot ért nagy változás sorsában részesült, kifelé vezető erei egyszerre elszakadtak, a kereskedési szellem szárnyát elmetesztette az önrendelkezés joga elvesztése, melynél fogva a belkereskedést, érdekei szerint, nem maga szabályozta, kiváltságain mind több-több részt tört az idő, az idegenek betolulása és a háborus élet. 1691. a márcz. 29-ki közgyűlésben a tanács és vénség, Székely László főkapitány parancsára ily föltételek alatt engedte meg, hogy Zoltán János görög a város polgárai közé kebeleztessék: „1. hogy egy év alatt a városban házat vegyen, 2. nejét Tarnováról mihamarább elhozza, 3. a város terhét mindenben viselje, hitével vissza ne éljen, idegen ember marháját [*áru*] boltjában ne árulja, másokkal is ne szövetkezzék, a várost és ennek lakosait ne injuriálja, az idő alatt pedig, míg ő és Buczi Kozma feleségeiket behozzák, a terehviselés felől a várossal egy öszvegeben alkudjanak meg; ha ezek ellen cselekesznek, bekebeleztetésök fölfüggesztetik s szabadságuktól és az itt való éleستől eltiltatnak. Ezután is, mivel ez a főkapitány parancsolatjára történt, görög kereskedő rendet senki városinak közbenjárására a polgárság közé be ne kebeleztessenek.“ E végzés s az idegen kereskedőknek a városba beszármazása ellen Tóbiás Sándor és

mester és városi tanácsos, a ki 1737. a *Város Leírás* készítése végett egyik kiküldött biztos volt.

¹⁾ A könyv alakja ivrét, kutyabőrrel borítva, arany metszéssel. Címe: LEX, azaz: A Szöcs Czéhnek Rendtartási és Articulusi sat. I—XLIV. czikk.

²⁾ Alakja ivrét, disznóbőr kötés aranyos metszéssel, közbül csinos metszetben: SZ. CH. = SZÖCS CZEH.

Szent-Lászlói János magok és az odavaló kereskedők nevében ünnepélyesen tiltakoztak, a mi nekik nagy kárukra van; mert eddig társaságuk nem volt megelegyítve görögökkel, sem boltot nyitni vagy árulni sokadalmon kívül nem volt szabad: kívánják, hogy ezután se legyen; mert ha ők inkább megsaporodnak, a mint más városok e miatt nyögnek, majd Kolozsvár kereskedői is részesülnek e példában. A városnak most fejet kell hajtani a Nagyméltóságoknak, *Interregnum* is levén: nincs mit tenni a baj orvoslására. Buczi Kozma igen keveset tartott meg a város szabadságaiból, most következik Zoltán görög... Mind ennek, mind az ezutáni ilyen bekebelezéseknek ellene mondnak maguk és jogutódai, a város nevében itt való lakástól őket eltiltják, a mit a jegyzőkönyvbe beigtatni kértek... A jegyző beigtatta s az eredetit a tiltakozóknak kiadta.¹⁾ Buczi Kozma nemsokára meghalt, kereskedése csőd alá került, s a számbavétel oly nagy adósságot mutatott ki, hogy az 1695. decemb. 15-ki m.-vásárhelyi országgyűlésnek kellett törvényben megrendelni adósainak, hogy a kik bizonyos kiszabott határidő alatt tartozásaikat meg nem fizetik, a kormányzó az ország rendes végrehajtóival vétesse fel, hogy a hagyaték a hitelezőket kielégithesse.²⁾ A belkereskedelem és piaci forgalom szabályozására czélszerű végzést hozott az 1693. márcz. 7-ki közgyűlés a piaci árulóhelyek rendezése által, a mi e század első felében is fennállott, „Nagy zenebona támadván a sokadalomban — így szól az — a kalmárok között, ki itt, ki amott kérvén áruló helyet, a közgyűlés meghatározta: hogy a posztót áruló görögök a tanácsház előtti téren áruljanak, hol azelőtt régen a posztómetzők voltak; az idegen és itt való hazafiak a Stenczel Ferencz háza felé; az itt való kalmárok a piacz felé, hát megett pedig az ittvaló apró kalmárok a lépcsőn, [?] mint a fejer marhát áruló görögök is, a zsidóság a Tottis András háza oldalánál levő udvarban.“

A *szellemi érdekek* mindhárom munkássági terén nagy átalakulás nyomai s egymással versenyző tevékenység emlékei vannak. A *nyomdák* a változott viszonyokhoz simulva folyvást nagymérvű munkásságnak adták örvendetes jelét. Az összes nyomdákban

¹⁾ A közgy. j. könyv eredetijéből.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diet. IV. k. 165—166. ll. VII. t.-cz.

1691-től 1705-ig 67 magyar mű¹⁾ és 12 kalendarium²⁾ jelent meg; eredeti és első kiadása 38, újabb kiadása 22, a többi kétes. Ezek közül r. katolikus mű 3, az írók: a gy. fejevári tisz. atyák és Haller János;³⁾ unitárius 13, 11 vallásos, énekes- és imakönyv, 1 halotti, 1 hittani mű, 7 első, 6 ismételt kiadás; az írók: Kis-Solymosi Koncz Boldizsár, püspök, Horváth Ferencz, főgondnok, Kósa János, Kereszturi Sámuel és az egyház neve és tekintélye alatt névtelenül kiadottak.⁴⁾ A többi mind ev. reformált hitvallású tudós és író műve: költészeti, történelmi, legtöbb hittani és oktatásügyi tárgyú. A régibb tankönyvek közt vannak Comenius, Molnár Gergely művei, újak a *Magyar Oskola* című hangoztató módszerű magyar ABC⁵⁾, az *Arithmetikának* vagy számadás öt speciesének mestersege.⁶⁾ A költészeti művek közt, a miknek a közönség előtt nagy becsét sokszori kiadatásuk igazolja, voltak: *Murányi Venus*,⁷⁾ *Balassa B. és Rimai János Istencs Énekei*.⁸⁾ Kedves olvasmány volt a *Hármas Historia*.⁹⁾ A magyarul író jeles reformált hitvallású tudósok és írók ez időben: Pápai [Páriz] Ferencz, a *Pax Animae*,

¹⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1405., 1407—1409., 1455. Ebből *Tótfalusi Kis Miklóséi*: 1456., 1468., 1469., 1470., 1472., 1473., 1474., 1475., 1486., 1488., 1502., 1503—1506., 1523., 1524., 1526—1529., 1540., 1541., 1543., 1554—1561., 1584—1588., 1623—1630., 1648—1655., 1669., 1671., 1672., 1691, 1692., 1702—1705. sz.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1406., 1425., [1692.] 1438., [1693.] E kettő Erdély és az Apafiak címérével. 1454., 1478., [1695.] 1487., [1696.] Ezek is Erdély és az Apafiak címérével. 1525. [1698.] A kormányzó engedélyével [*Privilegium*] 1542. [1699.] A királyi kormányzó engedélyével. 1670. [1703.] 1690., [1704.] 1702. [1705.] sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1470., 1475., 1555. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1472. nyomtatott a Tholdalagi András költségén, 1503., 1504. és 1522. mindhárom özvegy Kimita Andrásné, 1557. a szerző P. Horváth Ferencz költségén. Ez megvan 1626. sz. alatt is. 1558—1560., 1584., 1586—87., 1691. sz.

⁵⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1473. sz. szerzője neve nincs kitéve, de tudva van, hogy a nagyhirű Szőnyi Nagy Istváné.

⁶⁾ Tolvaj Ferencz [*Menyő*] *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1456., 1527., 1672. szám.

⁷⁾ Gyöngyösi Istvántól *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1652. sz.

⁸⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1405., 1623. sz.

⁹⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1470. sz.

Pax Sepulchri és Tótfalusi K. Miklós felett tartott szép beszéd írója.¹⁾ Matkó István k.-vásárhelyi ev. ref. pap éles polemiai műveivel tűnt ki,²⁾ *Ember Pál*,³⁾ *Husztli István*,⁴⁾ *Tótfalusi K. Miklós*,⁵⁾ *Szathmár-Némethi Mihály*.⁶⁾ Jellemzők a könyvajánlások. Haller János egy művét Haller Pál fejedelmi tanácsosnak ajánlta, a másikat Ruszkai Kornis Katának. Kálvin genfi Catechesise kiadási költségét Nagy-Baczoni Baló Mátyás és neje Baksai Judit ötödik életévében levő leánya Baló Judith fedezte.⁷⁾ A kalendarium kiadásokban négy éven át Erdélyország és az Apafiak címere van, 1698. a kormányzó engedélyezi, 1699. a királyi kormányshoz. Itt az Apafi-ház jogai iránti ragaszkodás utolsó nyoma is eltűnik . . . A kérdésre: minő nyomdák dolgoztak ez időben Kolozsvárott, s hol, hány mű jelent meg? a felelet ez. Özv. Lengyel Andrásné nyomdájából 1695-től 1702-ig 4 magyar mű jelent meg.⁸⁾ Az unitárius eklézsia nyomdájában és betűivel a fennebb⁹⁾ már elsoroltak, csak az utolsót nyomatta Telegdi P. Sámuel. A többi az ev. ref. eklézsia és főtanoda nyomdájában nyomtatott: 1691-től 1693-ig Veresegyházi Szentyel István,¹⁰⁾ 1694. [1454. számtól], 1702. [1650. számig] Tótfalusi K. Miklós, 1702. [1647. számtól] 1705. évi [1705. számig] Telegdi Pap Sámuel által.¹¹⁾

Latin mű ugyan e nyomdákban 55 jelent meg,¹²⁾ ebből első kiadása, eredeti 45, újabb kiadás 10, r. katolikus 8 eredeti, 1 for-

¹⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1488., 1526., 1654. sz. Ez utóbbinak címe: **Életnek képe**, melybe beiratott példás emlékezetre méltó neve a Nemzetes, Tiszteletes, Tudós M. *Tótfalusi Kis Miklós* Uramnak. Kolozsvár 1702.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1408. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1650. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1524. sz.

⁵⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1505., 1528. sz.

⁶⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1654. sz.

⁷⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1468. sz.

⁸⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1541. [1699.], 1554. [1700.], 1625. [1701.], 1649. [1702.] sz.

⁹⁾ L. 42. lap ⁴⁾ jegy alatt.

¹⁰⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1405—1409., 1425., 1438. sz.

¹¹⁾ Látható a *Régi M. Könyvt.* I. köt. illető számai alatt.

¹²⁾ *Régi M. Könyvt.* II. kötet. 1685., 1686., 1731., 1773—1777., 1795—1798., 1828—1832., 1879—1884., 1917—1924., 1952—1954., 1993—1999., 2063—2066., 2107—2112. 2154—2157. sz.

ditás, ¹⁾ íróik : Baranyai Pál, Alvári Manó, ²⁾ Buitul György, ³⁾ Bona János; ⁴⁾ unitárius eredeti, első kiadás 1, ⁵⁾ újabb kiadás 2; ⁶⁾ nem-unitárius de általuk eszközlött, újabb kiadásu 1. ⁷⁾ A sajtó összes termékeiből tankönyv volt 20, szerzők: Comenius, Molnár Gergely, Donatus, Canisius régiak, újabbak : Nádudvari Péter, Altíng Jakab, Melchioris János, Páriz Ferencz [Pápai], Szathmár-Némethi Sámuel, Kaposi Sámuel sat. a kik latin, görög, héber grammatikákat, logikát, dialectikát, metaphysikát, történelmet, hittant, czímertant, értekezéseket, szótárakat, beszédkészítési művet irtak és adtak ki az iskolák számára, s ezek nagyobb része ev. ref. tanár és író : Amos, Nádudvari Péter, Pápai [Páriz] Péter, Kaposi, Szathmár-Némethi Sámuel. [Utóbbinak öt latin műve volt: *R. M. Könyvtár*. II. k. 1695-ből 1798. sz., 1696-ból 1819., 1830., 1831., 1698-ból 1923. sz. alatt.] A r. katolikusok közül csak Alvári irt komoly művet, latin grammatikai oktatást, a többiek vallásiak s hittaniak voltak; az unitáriusok egyházi igazgatási és tankönyvekre fordítottak gondot. Történelmi tárgyú és értékű könyvek: *Frank Bálint* erdélyi nemzetekről irt művecskéje, ⁸⁾ *Tótfalusi K. Miklós* Biblia-védelme, ⁹⁾ *Lubomirski Szaniszló* lengyel nemes műve az erényről és szerencséről, ¹⁰⁾ *Bethlen Miklósé* I. József császár, király és fejedelem üdvözlésére ¹¹⁾ sat. Az iskolai oktatás s főleg a latin nyelv kapósságát s terjedését mutatják az akadémiák és collegiumok ifjúságainak szini előadása, alkalmi, üdvözlő és gyász versei. A kolozsvári r. kath. akadémiai tanuló ifjúság Vizkeleti Zsigmond, a monostori eklézsia praelatusa és kolozsvári r. kath. esperes plebánus *Daciában* viselt apostoli munkája bevégezése után,

¹⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1731., 1795., 1922., 1952. 1954., 1998., 1999., 2154., 2155. sz.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1952. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. Canisius Catechesise fordítása 2155. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 2154. sz.

⁵⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 2157. sz.

⁶⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1777., 2112. sz.

⁷⁾ *Donati Aelii*: De octo partibus Orationis sat. 1880. sz.

⁸⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1881. sz.

⁹⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1883. sz.

¹⁰⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 2063. sz.

¹¹⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 2153. sz.

eltávozására *dák* lanttal [*dacica lybia*] búcsuverseket írt.¹⁾ Ugyan az, az erdélyi kir. kormánysház és az egész r. katolikus status tiszteletére, az ifjúságnak a nemes erkölcsökben és tudományban, azok pártfogása alatt fényes előmenetele fölötti öröme kifejezésül *Szent Károly Borromeus szegények gyámolát és atyját* színpadra alkalmazva adta elé 1699.²⁾ 1693. Perényi Kata, mint az erények példányképe felett tartott halotti díszbeszédet a hajdani Báthori-féle kolozsvári r. kath. seminarium tanuló ifjúsága;³⁾ a kolozsvári akadémiai ifjúság *művei zsongóját* kiadatta Kolonics kardinalis tiszteletére 1698;⁴⁾ ugyanaz Wesselényi István és gr. Bánffy Kata menyegzőjére: *Szent tűzzel meggyújtott fenyő fáklya* című üdvözlő verset adott ki 1700⁵⁾; ugyan ez alkalomra egy másik üdvözlő verset is írt ily cím alatt: *Menyegzői öröm-dal*.⁶⁾ Hasonlóképpen tűnt ki az evang. reformált hitvallásuak kolozsvári főtanodája [*collegium*] ifjúsága is. Gróf Székely László és gróf Bánffy Anna, a kormányzó leánya menyegzőjére: *Junói fáklyával égő halom* című üdvözlő verset írt; 1702.⁷⁾ megint *Éneke írt menyegzői költeményt*.⁸⁾ Pázmándi Gábor: *Az emberek elrendelt sorsát sirató hatlyu* című elegiát írt 1700.,⁹⁾ Szondi Ádám, az evang. refor. Athenaeum [*collegium*] tagja a bölcsesség dicséretiről írt latin verseket sat.¹⁰⁾ Az unitárius főtanodai ifjúság: *A hűség és ártatlanság kitündöklő tiszta napfénye* című örvendező verssel üdvözölte jótevője, Sárosi János Bécsből hazaérkezését 1703.¹¹⁾ E latin kiadványok

¹⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Vale Eucharisticum* sat. cím alatt. 1699. sz.

²⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Sanctus Carolus Borromaeus tutor et pater pauperum* sat. 1694. sz.

³⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *ΒΡΑΧΥ ΤΩΝ ΑΡΕΤΩΝ ΟΔΗΓΟΠΙΚΟΝ* seu: Synoptica virtutum enarratio sat. 1731. sz.

⁴⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Primitiae Academicae* sat. 1692. sz.

⁵⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Thaëda igne sacro accensa* sat. 1697. sz.

⁶⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Thalassus Syncharmisticus* sat. 1698. sz.

⁷⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Collis Fæce Junonia ardens* sat. 2107. sz.

⁸⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Gamelion Melographicum* 2109. sz.

⁹⁾ Régi M. Könyvt. II. k. *Cygnus lugens sortem fixam hominum*.

¹⁰⁾ Régi M. Könyvt. II. k. Szondi, Ádám: *Gymnasia oratorica generis deliberativi* sat. 2111. sz.

¹¹⁾ *Illustre Fidelitatis et Innocentiae Jubæ* sat. Régi M. Könyvt. II. k. 2157. sz.

közül 1. 1691-ből ¹⁾ Veresegyházi István, 1694. évi 1776. számtól 1702. évi 2066 számig ²⁾ Tótfalusi Kis Miklós, azontúl 2107 számtól 1702-ben, 1703. évi 2157. számig Telegdi P. Sámuel, öt mű Lengyel András özvegye, ³⁾ kettő az unitárius ekleziák nyomdájában 1697 ⁴⁾ és 1702. jelent meg. ⁵⁾

Az idősb Heltai Gáspár fia és örökösei után jó ideig Veresegyházi Szentyel Mihálynak volt nyomdája, a mit hihetően fia, Veresegyházi István vett át, de egy más nyomdán ezzel egyidejűleg Szathmár-Némethi Mihály is nyomtatott. Nemsokára azonban mindkettő megszűnt, nevök nem jő elé a könyveken. Ezután Tótfalusi Kis Miklós nyomdájában jelentek meg könyvek, oly különböző és jeles tartalmuak s oly nagy mérvben, mint azelőtt Heltainál, s mellette Lengyel András özvegye is nyomtatott, aránylag keveset. E név és nyomda új jelenség a kolozsvári sajtó-életben, miről hátrább lesz helyén szólnom. A *r. katolikusoknak* van ugyan néhány kiadványa hely- és nyomda megnevezés nélkül; de mint-hogy ők műveik nagyobb részét Tótfalusinál nyomatták, úgy kell lenni, hogy nem volt saját nyomdájuk. A *jezsuitákéról* sincs ez időben biztos adat. Az *unitáriusok* újabban néhány éven át ismét nyomattak, jobbadán saját iskolai és vallásos könyveiket, tehát volt nyomdájuk, mely, valamint betűjök is az ekleziáé. Heltai egyik utóda Ravius [*Szőrös*] János nyomdájában az utolsó unitárius könyvet 1660 nyomatta Abrugi György. ⁶⁾ 1661. Kolozsvárra német katonai helyőrség jöven s ezentúl ott 1664 elejéig ostrom-állapot lévén: ezalatt könyvet nem nyomtattak. Ezután a fejedelem nem engedte, hogy az ő vallásán levők nyomdái unitáriusoknak nyomassanak, nekik pedig nyomdájok nem volt; mert a Heltaié a mint vallásváltoztatás útján jutott az ő birtokukba: sok körülmény mutatja, hogy egyik Ravius áttérésekor szint azon úton szállott át

¹⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1686. sz.

²⁾ Látható *Régi M. Könyvt.* II. k. illető lapjain.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1685. sz. [1691.] 1996. sz. [1700.] 2063. sz. [1701] 2154. sz. [1703.] 2157. sz. [1703.]

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* II. k. 1880. sz. Nyomatta Liszkai Mihály.

⁵⁾ *Tractatus aliquot succincti: De Generatione Christi, De Libero Arbitrio, De Justificatione cum annexis.* s. a. t. Irta: Almási Gergely Mihály *superintendens.* *R. M. Könyvt.* II. k. 2112. sz.

⁶⁾ *Régi M. Könyvt.* I. k. 956. sz.

a reformáltakra. Hogy a fejedelemnek ily tilalma létezett, igazolják a Lipót-hitlevél 1. és 2. pontja felett a r. kathol. és más három hitfelekezet közt 1692. május-junius hónapban Kolozsváratt tartott barátságos tanácskozások és egyezkedések, melyek eredménye köztudomású. ¹⁾ De az unitárius és más hitfelekezetek között szintén ott és akkor folyt egyezkedést a történetírás nem ismeri.

Midőn t. i. az országos bizottsági tagok közt létre jött az egyezés, hogy az unitáriusok óvári nagy iskolájokat bizonyos föltételekkel a r. katholikusoknak engedjék át, bizottsági tagjaik Almási Gergely János püspök figyelmeztetésére a következőket terjesztették a más két vallású országos bizottsági tagok elé: „Ha már kényszerítettnek iskolájukat átadni, kívánják 1. hogy iskolahelyül a plebánia-háztól fogva a Tholdalagi András ur házáig való sorházat udvaraikkal és kerteikkel nekik szerezzék meg, jótállással s oly kiváltsággal, minőt bir mostani iskolájok. 2. Iskolájok számára váltsák ki Szász-Fenest 20,000 forinttal, azt birják oly örök joggal, mint a r. katholikusok K.-Monostort. 3. Mig az irt házak iskolai czélra alkalmasok nem lesznek, a mostanit kezökből ne tartozzanak kiadni. 4. Az iskolához járó eddigi jövedelmek ne vétessenek át a r. katholikusok részére. Ezek felett az unitárius hitvallásnak hosszabb időtől fogva — mint az *Unio* magával hozná — nem volt a többiekkel egyenlően szabad gyakorlása, annyiban, hogy vallásuk gyarapodására, a híveknek abban megerősítésére szükséges írásokat, kisdedeknek való catechesiseket és templomi énekeket kinyomatni nem volt szabad, melynél, hogy semmi nem lehet nagyobb a vallásfelekezet megapadására, akárki megítélheti. Illendő tehát, hogy ha a r. katholikusok a maguk vallása szabad gyakorlása akadályait elháríttatni s dolgaikat az *Unio* szerénti egyarányúságra hozni igyekeznek, az unitáriusok ily terhes sérelme is orvosoltassék. Legyen szabad nekik is, mint a más három vallásbelieknek, a maguk hitezikkeik szerint való írásokat kinyomatni.“²⁾ Ezek megvitatására a reformált és ágostai hitvallásuak részéről bizottsági tagok választattak, a kik megbízatásaik teljesítése után 1692. jun. 24. az unitáriusoknak ily írásbeli megnyugtatót adtak: „Az unitáriusok 1692. május 27-ki kolozsvári kérelmökben

¹⁾ *Sylloge Tractatum* sat. 1833. 224—236. ll.

²⁾ *Fosztó Uzoni* I. . . . sat. II. k. 154—155. ll.

eléadott nehézségeikre alább irtak 1693. sept. 25. a következő választ adták: Az 1. 2. pontra nézve: A kívánt három házat, ha lehet, megszerezzük és adunk négy ezer forintot [*az unitáriusok legutoljára ötezeret kértek*]. A 3. pontra: Sietünk a házak megvételével, az meglevén, ő kegyelmek siessenek a kiüresítéssel. A mi a másodrendbelieket illeti: A typographiát senki ő kegyelmektől meg nem tiltotta. Miért kéri? s miért nem élnek vele? Mi arra is szabadságot adunk, hogy nyomattassanak, valamikor akarnak vallásukra tartozó könyveket és írásokat akármelyik erdélyi typographiában is, mint a többi vallásuak, és [*typographiát*] be is hozathassanak.¹⁾ E választ a kolozsmonostori konvent Bányai István és Régeni János unitárius polgárok kérésére hiteles átiratban kiadta 1693. márcz. 1. . .“ Látván az unitáriusok a többi vallásfelekezeteknek a szabad nyomtatás megengedése iránti hajlandóságát, saját bizottsági tagjaik újabban folyamodtak a teljes bizottsághoz, melytől 1693. sept. 25. e választ nyerték: „A typographia iránt a tavaji assecurationk mellett maradunk, s a mi typographiánkat [*a reformált hitvallásuakét*] útasítatjuk, hogy ő kegyelmeknek is nyomasson a mikor lehet, úgy, mint más vallásuaknak. De ő kegyelmek is jól vigyázzanak, hogy olyan könyvet nyomassanak, a mivel se maguknak, se másoknak búsulást ne szerezzenek, a min az unitáriusok megnyugodtak.“²⁾ Tudomására jutván ez az unitárius egyházközségnek, minden erejüket megfeszítve, a typographia felállításához láttak. 1694. és 1695. a szükséges pénzt összeszerezték, s a mint ezt Timothe Dániel gazdag unitárius polgár egyházfi följegyezte: „1696. febr. 6. vagy 7. az ország engedelmeből az unitáriusoknak a typographiát meghozták. De minthogy a kolozsvári anyaeklézsia egyedül nem volt képes a felállítás nagy költségének egészen fedezésére, s a Háromszéken Árkosra, Keresztur-fuszekben Szent-Mihályra összehívott zsinat a belső hadi mozgalmak miatt nem tartathatott meg, 1696. jan. 18. Kolozsra főtanács hivatott össze, melyen a nyomda számára minden esperesi körben gyűjtés rendeltetett el. A következő zsinat

¹⁾ Kelt Kolozsváratt 1692. jun. 24. Aláírva: Georgius Bánffi, [L. S.] Gubernator m. pr., Gregorius Bethlen m. pr. [L. S.] Nicolaus Bethlen m. pr. [L. S.], Alexius Bethlen m. pr. [L. S.] A levél másik lapján: Valentinus Frank m. pr. Judex R. Cibin. [L. S.] Christianus Szabo m. pr. Consul Cibin. [L. S.]

²⁾ *Fosztó Uzoni I.* . . . s a t. I. k. 156—157., 658—660. ll.

Marosszéken Szent-Gericzén gyűlt össze júniusban: az esperesek útján bejött 256 frt, abrudbányai nemes Fodor József özvegye, később Sebesi Béniné, Dobra vidéki oláh származású, de unitáriussá lett urnő, Szörös Erzsébet 192 vert aranyat [504 m. *fitol*] adott, felét, 252 frtot a nyomdára, felét az iskolának. És így a kolozsvári unitárius eklézsia egyesítve társaival erejét, nyomdáját megszerezte és 1696. az elébb említett napon Danczkából vagy Genuából — nem bizonyos — megérkezett. A rá fordított költség tett 6—7,000 forintot.¹⁾ E közben a reformált hitvallású főurak ígérete szerint már 1694. nyomdájukban egy, ²⁾ 1795. másik ³⁾ könyvüket kinyomatták, sőt több kisebb-nagyobb könyvecskéket is nyomattak iskoláik és eklézsiaik használatára.⁴⁾

„Ezután — folytatja ugyanazon író — hozzá kezdetek valóságos-, énekes- és imakönyvek nyomtatásához. Zsoltáros könyvük előszavában ily hely fordul elő: „Az időnek mostohasága volt oka a mi társaságunknak elfelejtethetlen nagy kárával, hogy a hívek szent éneklő-könyvek ritkasága miatt keresztény tisztöket nem gyakorolhatták.“ Ezután az ifjuság oktatására classicus írók műveit adták ki, továbbá a latin és magyar evangeliumokat, az erkölcostant [*Praecepta Morum*], később hittani, erkölcostani és törvényes könyveket, latin és magyar történelmi műveket, így: Kósa *catechesisét*, az *Erényről és szerencséről szóló könyvet* [*Adverbia Moralia*], Verbőczy István *Törvénykönyvét*, Lucius Annaeus Florus *Római viselt dolgokról írt könyvét*, a *Szent atyák és régi bölcsék életét* [*Manuductio ad Coelum*] sat. Lengyel András özvegyénél E kegyes nő ugyanis az unitáriusoknak néhány ezer forintot adván kölcsönképen a nyomda megvételére és felszerelésére: az e tartozásnak törlesztése végett zálogképen kezén hagyatott, s ezért van az 1701-ik éven innen az unitáriusok nyomdájában megjelent könyveken e megjelölés: „Nyomatott a Lengyel András özvegyénél.“ E nyomda a főtéri nagy templom segrestyében volt felállítva.⁵⁾ Ez és az unitárius eklézsia nyomdája és typusa tehát egy. Az özvegy

¹⁾ *Fosztó Uzoni I. sat. I. k. 661. l.*

²⁾ *Régi M. Könyvt. II. k. Disciplina Ecclesiastica sat. 1777. sz.*

³⁾ *Régi M. Könyvt. I. k. Hetedszaki Reggeli és Esteli Könyörgések. sat. 1472. sz.*

⁴⁾ *Fosztó Uzoni I. sat. I. k. 662. l.*

⁵⁾ *Fosztó Uzoni I. sat. I. k. 666—667. II.*

férje a gazdag Kmita András lengyel volt; ezért nevezte magát — mondja a hagyomány *Lengyel* Andrásné-nak.¹⁾ Ez kétesnek látszik. Minő nyomda volt hát az, melyen az özvegy 1691-n, Comenius János egyik tankönyvét kinyomatta?²⁾ Erről, mint hátrábbra valóról, időrendi helyén még lesz szó.... A Tótfalusi K. Miklós neve alatt kijött könyvek az ev. ref. eklézsia és főtanoda közös nyomdája termékei, a magyar irodalomnak és műveltségnek ez által tett szolgálatok érdeme rajta kívül még e két erkölcsi testületé. Nagy változás érte e nyomdákat s általában ez egyház nyomdaügyét ez időben. Az I. Apafi Mihály által adományozott két nyomdához [vagy ha az első adományt a nyomda és kellékei, a másodikat csak a betűk adományozásának vesszük, a mint ez egyház mult századi tárgyalásai gyaníttatják], illetőleg egy nyomdához és annak betűihez járult a Gilányi Jakab által 1696. vett és az eklézsiának és collegiumnak egyenlő joggal ajándékozott nyomda, mely előbb 1696. aug. 5. az eklézsiái keblí tanács végzéséből átadatott Tótfalusi K. Miklósnak oly módon, hogy azt az ország typographiájával [szószertint így van!] ³⁾ ne zavarja össze, hanem azon mérés szerint, mint kezéhez vette, külön tartsa és javítsa ki a betűket, a szerint, a mint in compendio egy kis typographia kitelik belőle, munkájáért illendőképen megfizet az eklézsia. Az 1697. nov. 4-ki kolozsvári, azután az 1698. jun. 10-ki enyedi zsinat meghatározta a kijavítás módozatát. „Olyformán igazítsa a javítást — mondja a végzés — a mint érkezik, lassanként, kényszerítés nélkül, fizetnek neki minden tíz betűért 25 pénzt, s az eklézsia e betűket, míg ő él, ne használja.“⁴⁾ E szerződést megelőzte az ez évi nagy égés következtében az eklézsiának 1697. máj. 12. hozott határozata. „Az Istennek rettenetes ítéletét és a városon fekvő nagy haragját s e miatt éjjeli nappali félelmöket előttük viselvén: az eklézsia dolgaira szorgalmasabban kell ügyelniök; ezért, mivel az eklézsiának és collegiumnak Tótfalusi K. Miklós keze alatt levő

¹⁾ *Fosztó Uzoni I.* s a t. I. köt. 667. l.

²⁾ *Eruditionis Scholasticae Pars Prima* sat. R. M. Könyvt. II. k. 1286. sz.

³⁾ Ez csak azt fejezi ki, hogy az a fejedelemre, mint az ország fejére szállott, de az adományozás országos természetét megváltoztatta. Monda-tott *Generalis Typographiá*-nak is, mint a melynek tulajdonosa az egész ev. ref. egyházközönség.

⁴⁾ A szerződés látható: *Magyar Könyvesemle* 1882. nov. füz.

typographiáját méltán veszedelemtől félthetik, meghatározták, hogy a betűk nála maradt mind azon részét, a mi készen öntve van, mind a mi öntetlen, becsületes kiküldött emberek kezébe számba adja, s azok tétessenek bátorságos helyre az eklézsia jövő használatára. Nem lévén a typusok megmérve az átadáskor, Tótfalusit hitre bocsátja az eklézsia, hogy lelkiismeretesen mondja meg: mit vett kezéhez, s úgy adja át, a mi az eklézsiáé. Erre igérte is magát.¹⁾ Bevégezvén Tótfalusi a javítást: az eklézsia 1702. febr. 23. fizette ki munkadíját, 560 m. frtot²⁾, mely fizetés elismerésekor kijelentette, hogy az eklézsia nála volt minden matrixait, instrumentumait, betűszedési ládikókat [*casta*], és egyéb eszközöket lelkiismeretesen átadott. Az eklézsiának és főtanodának ez összeget egykor Székely Lászlóné, utóbb Haller István özvegye Bucsédi Sára 1699. sept. 15. ajándékozta olyformán, hogy azon nyomda évi hasznából 500 frt fordittassék a kolozsvári farkas-utcai templom szükségére, annak építésére, ha pedig a tőke megadatik, kamata ugyan e célra s ne egyébre; ha pedig oly szükség adná magát elé, [*kit Isten távoztasson!*] a tőke is a templomra fordittassék; a mi jövedelme pedig ezután a typographiának lesz, az eklézsia gondnokának, predikátorának és a főtanoda tanárainak szabad rendelkezése alatt álljon, hová fordítsák. Az ev. ref. kebli tanács megígérte, hogy az említett 500 frtot az adományozó kívánsága szerint nem máshová, mint az irt templomra fordítja.³⁾ Meghalván Tótfalusi 1702., az addig általa birt és használt nyomda, leltár mellett Telegdi Pap Sámuelnek adatott ki 75 m. frt évi haszonbérért, köteletségévé tétetvén, hogy az eklézsiának javára s a nyomda jó karban tartására igyekezzék, rendesen, tisztán nyomtasson jóra nézendő munkákat; ha oly különösek adatnának neki kiadásra, a külső és belső gondnok hírével nyomassa ki, s ezekről adjon biztosító kötelezvényt.⁴⁾

Tótfalusi Kis Miklósról érdemeinek teljes elismerésével, balsorsa iránt mély rokonszenvet tanusítólag emlékezett meg már egy század előtt hitfelekezetének nagynevű tudósa, Bod Péter.

¹⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levélt. levő *hivatalos másolatból*.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXIV. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCIV. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCXV. sz.

Ez igazságos és nemes szó emeli az ő lelke szépségének fényét, s Tótfalusinak megérdemlett elégtételadás. Kolozsvár mivelődési s a nemzeti irodalom haladási ügyét oly hosszan, híven és nagy eredménynyel szolgálta ő, hogy e rövid életrajz s a róla mondott igazságos ítélet, annak *Történetében* nemcsak helyén van, de egyik kiválóan szép mozzanatát teszi . . . „Tótfalusi Kis Miklós — így hangzik az — született Alsó-Misz-Tótfaluban Nagy-Bánya mellett 1650; tanult a nagybányai köziskolában, azután Enyeden, a hol köztanító volt, onnan a fogarasi iskolamesterségre ment, hogy valamit gyűjtsen, a mivel tanulni külföldre mehessen. Az erdélyi ref. eklézsiák akkor nyomatták ki a magyar Bibliát, s neki Horti István ref. püspök és Pápai [Páriz] Ferencz ajánlták, hogy a nyomtatás mellett legyen, s a hibákat igazítsa ki. Összeszedte pénzét, a mi 300 frtot tett, s elment Belgiumba; Amsterdámban mestert fogadott, a ki betűmetszésre és öntésre tanítsa, s oly igen előhaladt benne, hogy Európában párja nem volt, hogy a mestere sem szégyenlte tőle tanulni. Elterjedvén hire, mindenfelől tanuló ifjakat kívántak mellé adni, vagy betűket, matrixokat vele csináltatni; a minthogy készített is a pápai nyomdába, a hetruriai nagyhercegnek, a ki csak egyszer XI ezer frtot küldött neki; a georgiai királynak új betűket talált s typographiát állított; a kiktől sok kincset vevén: kinyomtatta a Bibliát igen szép kicsiny formában Amsterdámban 1685., az új Testamentumot külön, a Zsoltáros-könyvet is külön 12-drétben, igen szépen, a maga költségén, kiben senkinek egy kis pénzecskéje sem volt. Akkor a maga mellé választott magyar értelmes ifjakkal, nevezetesen Tsétsi Jánossal és Kapusi Sámuellel a magyar írás módját sok részben megigazította, a mit azután ő és társai közzé tettek Minden jónak irigye van. *Ubi lumen et umbra*. A jó cselekedet után sántikál az irigység. Találkoztak abban az időben is, kik munkáját, fáradságát ócsárolták, magát semmire becsülték. A Bibliától, melyet igen szépen nyomtatott vala, az embereket elidegeníteni kívánták. Kénytelen volt írni két könyvet maga is: egyiket deák, másikat magyar nyelven: 1. *Apologia Bibliorum* A. 1684 Amstelodami impressorum, ut et Ortographiae in his observatae. Claudiopoli 1697. S. 2. *M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedetének mentsége*, melyel az irigyek ellen, kik a közjónak ez aránt meggátlói, írni

kényszerítettet. Kolozsv. 1698. S. Ebben előadja a maga hazájához való szeretetét, sok fáradságát, keresményét, a Biblia körül való fáradozását, az Istennek szemlátomást való segítségét, a kolozsváriaknak hozzája való idegenségét, sokféle boszantatását mind a papoktól, mind a várostól. ... Megsértettnek találta magát ez irással a gubernator Bánffi György is, a kiről irta, hogy Székely Andrásról feleségére szállott jószágocskájából elvett volna Váralján, melyért a zsinatra hivatott 1698-n, s ott megparancsoltatott, hogy a könyv példányait el ne széleszsze, a melyeket elszélesztett, szedje be, a kiket megbántott, megkövesse; meg is cselekedte, sőt a megkövetésnek formáját is kinyomatta, a mely mindazáltal a maradék nemzetnél nem neki, hanem roszakaróinak van gyalázatára. Sok szenvedései miatt — maga is Belgiumban a szabadsághoz szokván — annak elhordozására nem volt képes, kis boszuságot is nehezen viselt, megütötte a guta, kezeit, lábait haszontalanná tette néhány évig; végre élete LII. évében 1702. meghalt. Pápai [Páriz] Ferencz sok verset irt emlékezetére, a két utolsó így van:

Tótfalusi Miklós nyugoszik ez helybe,
Magyarország szülte, Erdély felnevelte,
Hollandia nagy dolgokra készítette —
De a mint intézte — — — nem adta szerencse.
Mondjad uton járó, nyugodjék meg teste,
Busult lelkének lett Isten békessége.
Idegenségünket az Isten ne nézze,
Támaszson hazánknak inkább mást helyette.¹⁾

Ugyan Bod Péter tartotta fen sirköve szép latin feliratait is; egyiknek magyar tartalma ez: „*Misz-Tótfalusi Kis Miklós, a hasonlíthatlan metsző és nyomdász, a ki hazáját betű-matrixokkal és betűkkel s különböző nyomdai eszközökkel tette ékesebbé, oly férfi, kit a késő maradék sem fog eléggé magasztatni tudni, s a kit honában balsors üldözött — meghalt az 1702-ik évben LII éves korában.*“

A másik: „Tótfalusi Miklós fekszik e kő alatt, kit Pannonia földje szült, de Dacia nevelt föl, s Hollandia tudományos műveltsége tiz évi ottilét alatt a szép művészetekben tökéletesítvén, dús ajándékokban részesítette: mint betűöntő, matrix készítő és nyomtató

¹⁾ Bod Péter. Magyar Athenász. 1766. 300—303 ll.

készséggel szolgálta hazáját. Azután mint polgárt tisztelték Kolozsvár házi Istenei, s neki békés lakást és sirhelyet adtak.“ . . .¹⁾ Kolozsvár temetőjének éjében egygyel több csillag ragyog.

A sajtó termékei s az irodalom mellett, mint új tünemény s a miveltség új tényezője jelent meg 1696. a *Színművészet* tavaszának legelső hirdetője. Felvinczi György kolozsvári lakos nejével együtt Bécsbe ment s I. Lipót királytól pénzbeli segílyt, adó-, katonáskodás- és közterhektől mentességet, az adószedők és hitelezők üldözése ellen védelmet, s adósságai lassanként törleszthetése s élélme megkeresése végett versbe foglalt erkölcsös és tisztességes comikai-tragoediai játékoknak s bohózatoknak [*comœdia*] Magyarországon és Erdélyben előadhatására engedélyt kért. Kérelme okadatolása rendén elmondotta az ily vándor költők naivságával: hogy ő Erdélyben alacsony sorsu szülőktől származott, azoktól már csecsemő korában árván maradván el, itt-ott szánakozó emberektől tápláltatott s neveltetett; háza, jószága e földön soha sem volt, s most is annyija sincs, mint a tenyere, vagy a hová mint sajátjára talpát letegye, vagy fejét lehajtsa, mások hajléka és házfedele alatt élődött eddigelé. Némi latin nyelvismerete van — ugymond — de a mennyire az emelte, a sors mostoha játéka két annyira nyomta alá; mert kétszer a tatárok, kétszer a labanczok által, minden házi holmijától, igás lovaitól megfosztatott, annyira, hogy az sem maradt, a mivel testét bétakarja; egyszer a tűz pusztította el, ugy, hogy az Isten különös gondviselése nélkül, a szegénység porából fölemelkedni nem képes többé; sok kárai miatt csaknem kibonyolíthatlan adósságokba merült, miért is hitelezői erős kötelezései folytán annyira üldözik, hogy terhes nejével együtt bujdosóvá lett, s három gyermekét otthon, mások gondjára hagyva, kényszerítve volt oly messze földről gyalog, ide a cs. kir. felség lábai elébe jőni s ajtóján zörgetni;

¹⁾ *Bod, Petrus. Hungarus Tymbaules. 99. l.*

Totfalusí jacet hic mole sub ista,
Pannoná quem genuit Tellus, sed Dacia nutrit:
Postque decennales cursus Hollandica Pallas
Artibus ingenuis cultum compluribus auxit
Muneribus: Fusor, Sculptor cum Matre Typorum,
Atque Typographus, Patriae servire paratus.
Tandem Claudiaci civem coluere Penates,
Hospitium cui tranquillum, Tumulumque dederunt.

az útra is néhány napra való élelmőket eladott házi holmijök árából szerezték meg, a mi elkelvén: azután koldulva s kéregetve tartották fen magukat, s most éhség miatt csaknem elvesznek . . . A fejedelem Felvinczit megszáván s kérését nem tartván állapothoz illetlennek, cs. kir. kegyelménél s teljhatalmánál fogva, melylyel a trónjához folyamodókat fogadni szokta, neki kegyelmes engedélyt és jogot adott arra: „hogymind latin, mind magyar verseket irhasson, készíthessen és rendezzen azokból jelenetekre és párbeszédekre osztott vig és szomorú játékokat, bohózatokat adhasson elő maga mellé veendő társaival Magyar- és Erdélyország s az ahhoz kapcsolt részek kir. és mezővárosaiban, a városokban és falukon, országgyűlések, vásárok és más gyűlekezések alkalmával, de azok tisztességesek és erkölcstelenségtől menttek legyenek, fentartva ezen verseknek és költeményeknek az illető helységek tanácsai által megvizsgáltatását és megjavítását. S hogy Felvinczi adósságterheitől menekülhessen, s övéit könnyebben fentarthassa, őt, mint a kinek sehol öröksége s bizonyos java nincs, minden rendes és rendkívüli adó- és rovatal- s minden közteherhordozástól, addig t. i. míg fekvő vagyont szerez — kivette és mentesítette azon föltétellel, hogy a hol játszik, a tanácsnak, vagy ha uraság uradalmában van, a földesurnak a jövedelméből egy részecskét, de tizedrészénél nem kevesebbet, fizetni köteles legyen.“¹⁾ Élt-e Felvinczi e kir. kegyelemmel? tartott e előadásokat? nyomára nem találtam. Az élvezeten kívül, a mit e különös felségi kérvény az olvasónak kétségen kívül okoz, azon műveltség-történeti becse megvan, hogy a magyar színészet története bölcsőkorát az eddiginél egy századdal vitte előbbre.²⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CXCIX. sz.

²⁾ Felvincziről Benkő József azt írja: „hogymind ő kolozsvári, nem élvezhetlen költő; különböző verses műveket irt elég költői erővel. Ilyenek: 1. *Comico-Tragedia, Plutonak és Jupiternek egymás közt való viszongások*. 1693. 8-dr. 2. *Árusok dicsérete*. 3. *Nyavalyák gyűlése* vagy historiája. 4. *Echo*. 5. *Nyergesek dicsérete*. 6. *Jó gazdasszonyokról*. 7. *Hegedű dicsérete*. 8. *Természet próbája*. 1701. 8-dr. 9. *Samaritanus* Luk. 10. 33. 10. *Scho'a Salernitana*. 11. *Mausoleum Regum Ducumque Hungariae*. Rhythmus hungaricus paraphrasticus. 12. *Procuratoria dicsérete*. Kolozsváratt. 1697 8-dr. [*Transsyly. Generalls*. II. köt. 475. l.] A *R. Magy. Könyvtár* I. kötetében részint ezek közül, részint Benkőtől nem ismert hét mű van közölve: 1206., 1374., 1449., 1459., 1502. 1540.,

Az egyházak kebelében is részint nagy változás ment tényleg végbe, részint biztos kiszámítással készült elő. A r. katolikusok nem voltak megelégedve a Lipót-hitlevél 1. és 2. pontjával, melyekben a fejedelem megígérte: hogy az erdélyi bevett vallások egyházait és iskoláit eddigi javadalmukban s birtokaikban megtartja, de a r. katolikusoknak templom- és iskolaépítésre jogot enged bárhol, bár mily kevesen legyenek; kiki a mit bir, birja s tartsa meg tovább is a királyi és fejedelmi adományok értelmében, kivén, a miket az ország törvény által eltörölt.¹⁾ Kérték tehát ama két pont megváltoztatását. A fejedelem az 1692. márcz. 15. egybegyűlt szebeni országgyűléshez küldötte le kérelmökét, melynek 6-ik pontja 2. és 5. alpontja tartozik e mű keretébe. A 2-ik így hangzik: „A katolikusoknak legyen alsóbb- és felsőbb iskolájok, ugy, mint a többi vallásuaknak;“ az 5-ik így: „Váradon és más helyeken, hol több templom van, oszoljék egyiránt, vagy egy nekik adassék vissza; a hol nincsenek, legyen szabad építeniök.“²⁾ Ápril 22-ig folyt az alkudozás eredmény nélkül.³⁾ Ekkor a négy bevett vallás tagjai közül választott bizottság küldetett ki az alkudozás bevégezése, s ha nem lehet, az ügynek a fejedelem elé terjesztése végett, a bizottság helyéül Kolozsvár, napjául máj. 17-ke tüzetvén ki.⁴⁾ A szebeni egyezkedések rendén a katolikusok, az említett 5. pont

1624. sz. a. *Fosztó Uzoni I.* még *Dánius, Ördög Historiája* és 1706-ból *Rithán kellő híres szellő* című gúnyoros verset tulajdonít neki. [*Egyháztörtén.* I. köt. 451. lapján.] . . . *Felvinczi György*-nek I. Lipót által adott elébbi kérését és engedélylevelét kiadta hasonmásban dr. *Váli Béla*: „A magyar szinészet Története“ című művében, 1887. az 53—56. lapon. Szintugy a *Századok* 1887. évi 145—150-ik lapján levő közlésében neki tulajdonítja a *Rithán kellő* kezdetű, szerintenyomtatásban is megjelent verses költeményt Székely Sándor: *Unitár. Vallás Történetei* című műve 162-dik lapján levő tudósítása nyomán; de a mi ott mondva nincs. Kezeim közt van a *Fosztó Uzoni I.* eredeti *Kézirata*, a honan Székely Sándor közlését átvette; de mindenütt csak az áll, hogy e költeményt Felszeghi irta Kolozsváratt a *kurucziás* időben, 1706-ban; de ez a kiadást nem igazolja. Szabó Károly semmit sem tud e költemény megjelenéséről: én sem akadtam sehol ez iránti adatra.

¹⁾ *Sylloge Tractatumum.* s a t. 378—379. ll.

²⁾ *Sylloge Tractatumum.* s a t. 167. l.

³⁾ *Sylloge Tractatumum.* s a t. 216—217. ll.

⁴⁾ *Sylloge Tractatumum.* s a t. 378—379. ll.

alkalmazásaul, elébb a reformált hitvallásuak óvári templomát, az unitáriusok szintén ottani főiskoláját kívánták. Az elsők kénytelenül beleegyeztek, az unitáriusok nem, s a kiegyezés ekkor azért hiusult meg. A kolozsvári máj. 27-ki egyezkedéskor már a katolikusok utolsó szavok gyanánt kijelentett 6 pontból álló nyilatkozatuk 2-ik pontjában az unitáriusoktól határozottan a főtéri nagy templomot s két collegiumuk egyikét minden tartozandóságaival kívánták,¹⁾ a mibe az unitáriusok bele nem egyezvén: az alkudozás ismét megszakadt. A Bécsbe küldött országos bizottság 1693. jan. 3-ki második *Emlékirata* 2-ik pontjában megajánlta mind a reformált hitvallásuak óvári, mind az unitáriusok ottani főiskoláját, a mivel ha azok meg nem elégednek, a határozást a fejedelemre bizta.²⁾ Így adatott ki 1693. ápr. 9. az ugynevezett pótló hitlevél [*Diploma Suppletorium*], melynek máj. 14-ki kíséző iratában a felség kijelentette: hogy kedvesebben vette volna, ha a reformált hitvallásuak helyett Kolozsváratt az unitáriusok főtéri temploma adatik vala át; ezt ő felsége hűségök kiváló jeléül tekintette s más alkalmakkor királyi kegyelemmel elismerte volna, mely esetre meg is parancsolta volt, hogy az unitáriusoknak ebbeli szükségökben segélyképen 5000 frt fiztessék ki;³⁾ a május 20-ki leiratban pedig hathatósan megparancsolta a kir. kormányzéknek, hogy erősen legyen azon, hogy a 3 vallásbeliek a fejedelem kívánsága szerint a reformált hitvallásuak óvári temploma helyett az unitáriusokét adják át.⁴⁾ Mivel czeek folytán a katolikusoknak a többi vallások közönségei által Kolozsváratt az ugynevezett református templom az unitáriusok collegiumával együtt... felajánltatott, Monostor falunak kiváltása végett 15,000 m. frttal, mely a katolikusoknak katolikus egyházi és iskolai czélokra örök joggal át fog adatni; a felség azt kedvesen vette s mihamarabb teljesedésbe vételét parancsolta, egyzersmind arról való gondoskodását ígérte meg, hogy a katolikus ifjuság oktatására az iskolában oly egyházi férfiak alkalmaztassanak, a kik erényességre s békére szintugy törekednek, mint a tudományok mivelésére és a kik jogosan egy vallás előtt sem lehetnek

¹⁾ *Sylloge Tractatumum.* s a t. 225. l.

²⁾ *Sylloge Tractatumum.* s a t. 312.

³⁾ *Sylloge Tractatumum.* s a t. 379. l.

⁴⁾ *Sylloge Tractatumum.* s a t. 373. l.

gyanusok.¹⁾ Az ország követei 1693. jul. 22. érkeztek le Bécsből Kolozsvárra, a legfelsőbb leirat a szeptemberi tordai országgyűlésen felolvastatott, sept. 26. Almási Gergely Mihály püspök is oda megérkezett, s az unitáriusok Kolozsvár-óvári főtanodájának örökjogon átadása bevégezett ténynyé vált oly módon, hogy ők ezért a plebánia mellett oly kész házakkal kárpótoltassanak, melyek könnyen iskolává alakíthatók. Ekkor vették meg számukra octob. 4. kelt csere-vásári szerződésnél fogva a szabók szomszéd házát,²⁾ azután Haller István, Vas György, 'Súki Pál és Fleischer Tóbiás országos biztosok a ref. és unitárius kk. és rr. nevében a plebániától északra Tholdalagi András házáig terjedő három házat és azok kertjét, melyek szerzőleveleiből másolatot nem szerezhettem, de az 1735-ki *Város Leírás* azok vételárát 6300 frtra tette;³⁾ még később 1697. ápr. 23. azon okból, hogy a megszerzett házak az ifjuság befogadására nem elegendők, megszerezte az eklézsia a Tholdalagi András említett szomszéd házát is 1500 m. frttal, úgy, hogy a másik 1500 frtban egy házát adja át, mely azonban hitvесе halála után az eklézsia számára ismét vissza száll.⁴⁾ Az óvári iskolának a jezsuiták birtokába adása végett 1693. october 10-én jöttek át az országgyűlési biztosok. A kiköltözés nem-vidám ünnepélyességét így írja le az ismeretes unitárius egyháztörténetíró. „Unitárius püspök azon időben Almási Gergely Mihály volt, plebánus Jövedécsi András, iskolaigazgató Kolozsvári Dimény Pál, lector és bölcészet s nyelvek tanárai Régeni Mihály és Dombi János, magyar prédikátor Ajtai Mihály egyszersmind közfőjegyző, Schyrmer János szász prédikátor, iskola-főnök Handsáros János, exactor Szentgyörgyi Dániel. Nagyszámu vidéki nemesség és helybeli polgárság gyűlt össze. Az ifjak kiköltözése 9—10 órára határozottatott. Mintha az ég is sírt volna, az ifjuság és polgárság könyeit látva! A tanulók elbucsztak a szomszéd lakosoktól, s megköszönték atyafias szereteteket és jóakarátjokat, s ismét visszamentek a sorba, mely oly hosszú volt, hogy a mikor a kis növendékek már az új iskola falai közt voltak, a tógás deákok még az óvári iskolából nem mozdultak ki. Midőn már mind kívül voltak, s az iskolai eszközöket is átvitték:

¹⁾ *Sylloge Tractatum.* s a t. 390—391. ll. *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1693. 70. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CXC VII. sz.

³⁾ *Emléklapok Kolozsvár előkorából* . . . 38. l.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCV. CCVI. sz.

a reformált hitvallásuak óvári templomát s az unitáriusok nagy iskoláját a jezsuiták foglalták el.“¹⁾ Az unitáriusok a plebaniához csatolt házakat iskolává alakították át s az új intézet egyik szegletkövébe a késő maradék emlékezetére lelkészük JÜVEDÉTSI ANDRÁS nevét vésették be.²⁾

A reformált hitvallásuak temploma átadásáról a közemlékekben egyebet nem találtam, mint azt, hogy azelőtt hat nappal, octob. 4. a ref. eklézsia közgyűlésében meghatározták, hogy a beigtató biztosoktól kérdezzék meg, hogy ha a templom oda adatik, az ott levő asztalt, székeket és egyéb eszközöket is ott hagyjanak-e? vagy kihozassák? De hogy minő választ kaptak? s általában mint történt az, semmi róla följegyezve nincs,³⁾ valamint az sem tudható: mikor ment át a r. katolikusok birtokába a reformált hitvallásuak által az óvári nagy iskolában birt kis imaház? [*Oratorium*]. Egy reformált hitvallásu író ezt az 1696-iki nagy égéskor történtenek véli.⁴⁾ ... Farkasutczai megmaradt templomukban nagy pusztítást okozott az 1703-ki égi vihar. Ez — mondja a krónikairó — városszerte nagy károkat tett, de romboló hatását leginkább a reformáltak farkasutczai templomán éreztette. Vasárnapra viradólág oly rettenetes zivatar és szél indult, a milyen régóta nem volt. E napon sok hégazatot rontott le a piaczi templomról, sok cserepet hányt el a farkasutczai templomról is, megszagatván, lehányta, s oly lázadás volt, hogy a templomból sokan kifutottak, a templomról a vas kakast is tövestől kitépvén, levetette, a mi nagy csoda, mert a hol rá volt erősítve, nem volt semmi olyan lapossága, a mibe bele kaphatott volna.⁵⁾ Mint az egyházra nézve tudni szükségést emlékezetben hagyom, hogy az ev. ref. alapítványait 1698. nov. 14—15. kimutatták gróf Bánffy György és gróf Bethlen Miklós ily czím alatt: *Lista Instrumentorum a Reformato Ministerio Transsylvaniae*. Áll 1—5 pontból.⁶⁾

Az iskolában és tanítás terén — úgy látszik — nyugalom és tudományos verseny állott be, mióta a r. katolikus ifjuság is

¹⁾ *Fosztó Uzoni I.* . . . II. k. 184. l.

²⁾ *Emléklapok Kolozsvár Előkorából.* 38. l.

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört.* 25. *Névkönyv.* 1870. 17—18. ll.

⁴⁾ *A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört.* 29. l.

⁵⁾ *Történelmi Emlékek.* II. k. 54. l.

⁶⁾ *A m. tud. Akad. kézirattárában*, az évszázadok szerint rendezettek közt.

állandó hajlékot talált benn a városban, megnyervén az óvári iskolát. A tanárok és ifjak irodalmi foglalkozása magasb s öntudatosb iskolai képzettség és alaposabb tudományosság bizonyítéka, mint a hol tanár és tanítvány munkássága a tanteremre határozódik. Amaz mutatja, hogy az iskola nem zárkozik el az élettől, sőt azzal szellemi érintkezésben van, fölveszi annak eszméit és miveltségét s maga is eszméket ad annak s műveivel rá hatást gyakorol. . . A nyomdák történetében már rá mutattam, hogy mindhárom iskola nyomtatott művekkel lépett a közönség elé, a mi a tudományos szellemet ébren tartja s a miveltséget terjeszti. A r. katolikusokban céljaik elérése nagy lelkesedést s rendkívüli tevékenységet keltett, s nagyjaikban fölébresztette az áldozatkészséget. Oly áramlat volt ez, hogy Kolozsvár mivelődése ügyének gyarapodását lehetett tőle várni, sőt biztosan remélni. „Nagy része volt ebben a jezsuitáknak, a kik az ifjuság oktatása iránt mindig buzgón érdeklődtek. Már 1698. novemberében — írja Szakál Ferencz — a pápista atyafiak közt olyan hir indult, hogy akademiájok leszen s egy nyomtatott levelet ragasztottak ki az óvári iskola ajtajára, melyben ezen akaratjok volt előadva. Nagy czeremoniával állatták fel azt az ottani templomban is, hova unitárius és reformált hitvallásu papokat meghíva, azok megjelentek s czeremoniájokat és beszédeiket végig hallgatták; azután a két valláson levő papokat megvendégelték. Ezek indítója Vizkeleti Zsigmond pater, a ki egyébként a városnak sok boszuságára volt. Rabok szaladtak be a pápista templomba és collegiumba, ha kérték ki, azt felelte: mindjárt kibocsátom, csak legyenek készen emberek, a kik megfogják. Néha harmadnapig is járkáltak a collegium körül. Igy bolondoskodtatta a várost — egy órában egyet, másikon mást mondott. Csak fárasztotta a város tiszteit s nevetett, mikor a schola körül sokadoztak, holott már rég kiszöktették az oda menekülteket a városból hol német köntösben, hol más mesterséggel. Idegen bort is gyakran hozott be, s ha rajta érték, országot búsított mindjárt miatta. Tavaj is néhány hordóval hozott volt be, én voltam az óvári kapitány, láttam, s a szekereket megtartóztattam, míg a tanács begyülhetett s végzett róla. A tanácsházhoz hajták s másnap mind kivágták a fenekét. Commissiot hozott a városra a kir. kormányszéktől, az végrehajtást rendelt a hadnagy által, a puskások seregéből, de az a tanácscsal

együtt visszaűzte. Nem adnak semmit — mondák. Fenyegetőzött egész elmenéseig, de semmit sem tehete; mert nem törvény útján járt, hanem kéréssel ment a guberniumhoz. A város nem hajta rá. Még ha törvény szerint járt volna is el, akkor sem nyert volna semmit, mert a város privilegiuma ellen cselekedett. Egyébiránt — végzi — nekem in privato jóakaróm volt confidenter. Tőlem dézmát egy szemet sem vett Monostoron, sem buzát . . .¹⁾ Hasonló erőszakoskodást tett a dézma dolgában Kapi Gábor kolozsvári r. kathol. pap s jezsuita és társa Bajnótzai Gábor, a kik a fejedelem 1702. febr. 13. kelt azon kir. leiratát, hogy a dézma, a mit a r. katolikusok fizetnek, r. katolikus papot illet, országgyűlés, gubernium, városi tanács hire, határozata nélkül önfejlőleg végre akarták hajtani Kolozsváratt is, mivel — a mint állíták — Kolozson s Tordán már végre van hajtva. Kapi a felsőbb rendeletet a templomban a szószékről kihirdette, külön dézmaszedőket nevezett ki, melléjük deákokat adott s katonai segédletet rendeltetett ki, a kik a város dézmaszedőinek ellene álljanak, s az így egybeszedett dézmát nem a város dézmacsűréhez, de a várparancsnok szállására gyűjtenni rendelte. A tanács felszólalt ellene, kijelentette, hogy ő nem vett rendeletet a felsőbbiségtől, pedig ily dologban a végrehajtás őt illeti, s míg vagy a felség, vagy a kir. kormányzék nem parancsolja, a dézmaszedés jogát s használását megváltoztatni nem engedheti. Felszólaltak a reformált és unitárius papok is, a kiké volt a papi dézma régi királyok kiváltságánál fogva; kérték Kapi jezsuitát, hogy őket jogaikban ily önkényesen ne támadja s javalmukban ne károsítsa meg. De ez fenyegetőleg nyilatkozott. Azok a tanácshoz folyamodtak segedelemért, ez tiltakozott erőszakos eljárásuk ellen; a felelősség őket terheli — mondá — ha a közönséget felingerlik s valami véletlen dolog történik . . . Erre Kapi elhallgatott s Bajnótzai kezdte a dolgot tovább vinni, de az elébbihez hasonló módon, a várparancsnoktól kért katonai erőt, ez a város dézmásai közül egyet elfogott, megverette s törvénytételre maga elébe vitette. Ez fellázasztotta a polgárságot, a tanács meghatározta, hogy az egybegyűjtött dézmát a katonaság által elvitetni máshová, mint a város dézmagyűjtő helyére, nem engedi. El is hajtatta a szekereket a város

¹⁾ *Tört. Emlékek.* II. k. 38. l.

dézmacsűre felé, de mielőtt oda értek, a Thyrheim-ezred őrmestere négy katonával megérkezett, a szekereket megállította s felszólította a város tizedszedőit: nem akarják-e engedni, hogy az elfogott dézmás szekerek a patereknek visszaadassanak? Ezek kijelentették, hogy önként nem, de ha ő felsége katonasága erőszakkal elveszi, ellene nem állnak; a hatalmaskodás ellen azonban tiltakoznak s kérik, hogy ettől tartózkodjanak. Az őrmester haragra lobbant s németül szitkozódni kezdett. A katonák fegyvert fogtak. A város dézmaszedői látván, hogy rossz lesz a kimenetele, el akartak távozni. Ekkor a dézma birtokosai nevében Kolozsvári Dimény Pál ily feletet adott az őrmesternek: „Mi ő felségének engedelmes alattvalói, hű jobbágysai vagyunk, katonáinak ellene nem állunk, ha egyetlen muskatéros jó ő felsége nevében, annak sem. De ezeket a szekereket szabadon elvitetni nem bocsátjuk, mint a mi ő felségétől diplomájában megerősített igaz jogunkat, hanem megvárjuk, hogy ő felsége valamely katonája avagy csak egy újjával is illesse, hogy ne láttassunk igaz jogunktól minden akadály nélkül elállani. Erre a főőrmesteri helyettes tolmácsa által nagy haraggal azt felelte: *ne várja azt Kolozsvári Pál úr, hogy ellökjék, mert nem köszöni meg.* És így a dézmabuzával megrakott két szekeret a város tizedszedői és a papság tiltakozása mellett a katonaság kíséretében a jezsuiták által kijelölt helyre hajtották, felsőbb elhatározásig zár alatt tartás végett.¹⁾ Az unitárius és reformált hitvallású papság a felséghez folyamodott orvoslásért s kérésének és okainak előadása következtében a tetteges eljárás megszűntetvén, az ügy törvényes elintézése későbbre halasztatott.

A kath. nagyok szavát tett követte. Egész sora nyílik meg az iskolákra tett adakozásoknak. Első volt a fejedelem, a ki 1701. aug. 22. nemcsak újabban megerősítette Báthori István királynak Kolozsvárat egy collegium és seminarium alapítására s ott a r. katolikus ifjúságnak jezsuiták általi oktatására a szász papok egyházi adójából [*Census Cathedraticus*] 1583. tett kegyes alapítványát, mely most 4000 r. frtot tesz, sőt annak azután 700 s egy néhány forint növekedését is e célra adományozta, oly módon: „hogy ezen egész 4700 frt, sőt ha e forrásból bármely nagyobb összeg áll elő, ez is a kolozsvári seminarium javára for-

¹⁾ Városi *levéltár*. Fasc. II. 394. sz.

dittassék örök alapítványképen, kivevén belőle 166 frtot, mint a kolozsvári szent Erzsébet-kórház részére korábbi erdélyi fejedelmek által új alapítványként adott 2000 kőso árát, melylyel a fejedelem azon föltétellel pótolta meg annak eddigi alapítványait, hogy a mint az eredeti alapítvány értelmében ott mind a négy bevett erdélyi vallás híveinek helye volt: úgy [*a mint eddig hibásan történt*] ezentúl a r. kath. hitet vallók az oda bemeneteltől el ne zárassanak, hanem hogyha a most tett alapítványnál fogva nagyobb számban nem is, legalább egyenlőben mindig katolikusok is fogadtassanak be. A mi tehát a kórház számára kiszakítandó 166 forinton felül megmarad, mind a kolozsvári jezsuita társaság igazgatása alatt álló seminárium javára szolgáljon, mint-hogy az ott állítandó felsőbb iskolák fentartására máshonnan nagyobb összegről lesz szükség gondoskodni. Egyszersmind meghagyta az erdélyi kincstartónak, hogy ez összeget az iménti 166 frton kívül a jezsuita társaságnak vagy igazgatójának évenként alkalmas módon kiadassa és kifizettesse.“¹⁾ 1698. márcz. 9. Al-Torjai gróf Apor István erdélyi kincstartónok a kolozsvári kathol. eklézsia papjainak a bölcészet tanulása végett alapított 8000 forintot, a kolozsvári seminárium megalapítására 30,000 forintot, hogy kamataiból a mennyi ifju lehetséges, annyi tanitassék, elsőbben az erdélyi plebániákba kirendelendő clericusok, azután a r. kath. vallásra visszatérő tévelygők, legfőképen ha ezeknek életök fentartására semmi módjok nincs; végre a szegény ügyefogyott erdélyi nemes emberek gyermekei;²⁾ ugyan gróf Apor 1700 január 21. azon seminárium részére 5000 frtot,³⁾ Szebeklébi Bertalan püspöki helyettes, Kapi Gábor jezsuita szerzeti főnök 1701. octob. 24. kelt elismervénye szerint nála levő 300 forintját szintén a nemsokára Kolozsvárra felállítandó ifju papok semináriumának hagyományozta.⁴⁾ Ezek emlékét egy egykoru koriró érdekesen tartotta fenn. „A jezsuiták — írja — Tordautczában igen építik tavaj s az idén a klastromot, és most a Rákóczi monostori kastélyát egészen elbontván: ide hordják a klastrom épületére. Elöttem az

¹⁾ OKLEVÉLT. CCX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCI. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCVIII. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCXI. sz.

nagyfontosságú eseménynek látszik . . .¹⁾ II. Rákóczi Györgynek volt Monostoron nemesi udvarháza, tulajdon földje, — Szakál Ferencz szerint — kastélya, a hol az ev. ref. eklézsia még 1655. isteni tiszteletet tartott. Ez Báthori István Monostor iránti eredeti alapítványa jogán katonai erőhatalom alkalmazásával került vissza a jezsuiták kezére. Olvassuk meg, mit ír egy r. kath. újabbkori író a katolikus ügyek ez időben jobbra fordulásáról. „Öt év folyt le azóta — írja — hogy a Jézus társasága hajdani lakhelyét, az óvári épületet az egység hívők felekezetétől 1693. octob. 10. átvette, mi alatt a r. katolikus hitbuzgalom Kolozsváratt ismét emelkedni s a vallásos szellemű közoktatás gyümölcsöző virágzásnak indult. Hogy a társulat mind a vallás, mind az egyházi köznevelés ügyében nagyobb erélylyel járhasson el, külön szentegyházról és tanodaépületről gondoskodott. Szándékának megnyerte a legfőbb hatalmat és az áldozatkész kath. híveket. Helyiséget Kolozsvár belvárosa déli részében ott választott, a hol a Torda- és fogolyutca érintkeznek, a tartományi pénztár [15,000 frt] segélyén kívül a hívek adományából és a tanoda pénztárából megvásárolta, s még az 1700-ik évben meg lőn kezdve az építés, a mi évek során kisebb-nagyobb szüneteléssel megszakítás nélkül haladt előre. Azonban a II. Rákóczi Ferencz korabeli zavarok a szép kezdetet egy időre feltartóztatták.”²⁾

Az *unitárius* iskola ifjúságának Sárdi Mihály és neje Nagybányai Krisztina 1702. jan. 5. hagyott 200 frtot s ha annyi pénz nem lesz, egyéb javaiból rendelte kipótoltatni.³⁾ Az eklézsia 1692. május 6. Békáspataokban félhold szőlő birtokához jutott Csaholczi Benedek és Rhener [Szöcs] István között történt csere következtében.⁴⁾ A tanítási rendszer és tantárgyak azok voltak, melyek más collegiumok felsőbb iskoláiban t. i. poesis, rhetorica, dialectica, logica, latin, görög nyelv s a t. az alsóbb osztályokban: Comenius,⁵⁾ Donatus,⁶⁾ Aelius Canisius,⁷⁾ Corderius,⁸⁾ a reformáltak

¹⁾ *Tört. Emlékek*. II. k. 45. l.

²⁾ *A kolozsv. r. kath. Gymn. Évkönyv*. VI. füz. 15—16. ll.

³⁾ OKLEVÉLT. CCXIII. sz.

⁴⁾ Az *unitárius* egyház levéltárában levő eredetiből.

⁵⁾ *Eruditionis Scholasticae* Pars I-a sat. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1685. sz.
Orbis Sensualium trilingvis. *Régi M. Könyvt.* II. k. 1919. sz.

⁶⁾ *Methodus Oratorius*. Ugyanott 1880. sz.

⁷⁾ *Catechismus Latino-Ungaricus*. U. o. 1993. sz.

⁸⁾ *Colloquiorum Centuria* sat. U. o. 2150.

főtanodájában *Doctrina* című tankönyv.¹⁾ Kitetszik ez az ezidőben nyomtatott tankönyvekből, melyek közül még kiemelem a r. katolikusoknál különösen használt Alvári²⁾ és Baranyai³⁾ tankönyvét, úgy az *Erények rövid vezérlőkönyve*⁴⁾ című tankönyvet. Érinti ezt Szakál Ferenc is *Napló*-jában. „Az 1700. október-november körül — írja — igen származgatnak és jönnek be a jezsuiták a városba Vizkeleti Zsigmond pater elmenetele óta. Ez időtájban jöttek előbb 9-en vagy 10-en. Mestereknek nevezték őket az iskolában: ki logikát, ki poesist, ki physikát tanított.”⁵⁾

Az egyházak életét a létért való küzdelem jellemezte. Egyik hitfelekezet meg akarta tartani, a mit birt, a másik visszaszerezni, a mit elvesztett. A r. katolikusok közel másfél századig jogaikban korlátolva, egyházi javaikat a reformatio következtében elvesztve, folyvást azok visszanyerésére igyekeztek. Nem maguk vallásu fejedelmek alatt érte a veszteség, most az ők vallásán levő alatt megkezdődött a jog- és birtokvisszaszerzés. Óvatosan, de határozott ezélt tűzve ki, haladt előre választott útján a hatalom. Előre lehetett látni, hogy a régi vallási viszonyok visszaállítása, a r. katolikus vallás fölénybe jutása — a *restitutio in integrum* a végeczél. Fennebb már láttuk az 1693. évi ápril 19-ki pótlék kir. kézirat 2-ik pontját, mely Kolozsváratt a reformált hitvallásuaktól birt óvári templom visszaadatását s a katolikus egyházak és iskolák jövő használatára a kolozsmonostori uradalomnak 15,000 frttal mihamarabb kiváltását rendelte el. Az egykoru Cserei Mihály így említi meg ezt. „Meghalván Kinszky, az igazgatás a bécsi udvarnál Kollonics kardinál kezére jutta, a ki igen papos vala, valamit akartak, mindazt megnyerték. Csalárd mesterséggel a jezsuiták beszármazának, azután Kolozsváratt az óvári templomot a reformátusoktól és a mellette való szép collegiumot a szegény unitáriusoktól kitekerék, a monostori jószágot Kollatovich György

¹⁾ *Doctrina Latino-Ungarica* in usum Principistarum ad Classem Rudimentariam destinata in usum Scholarum Reformatarum. *R. M. Könyvt.* II. k. 2108. sz.

²⁾ *Grammaticarum Liber Primus* sat. U. o. 1952. sz.

³⁾ *Viaticum Spirituale* sat. U. o. 1795. sz.

⁴⁾ *Synoptica virtutum enarratio* sat. U. o. 1731. sz.

⁵⁾ *A m. tud. Akad. kéziratárában levő eredetiből.* [Szabó Károly és Szilágyi S. kiadványából kimaradt.]

maradékától kiválták a reformátusok pénzével s maguknak foglalták.¹⁾ A collegium és templom kormányi közegek segélyével átadatott a jezsuita rendnek, mely e szerint 90 évi küzdelem után vivta vissza régi jogi állását, birtokait, egyházi és társadalmi befolyását. Az ev. reformált hitvallásuak elvesztették egyik templomukat, a másinak hívei nagyobbára áttértek az egy idő óta szaporodó ágostai hitvallásuakhoz, a mire okot egyfelől az uralkodó-ház iránti hódolat s német nemzetiségi rokonszenv, másfelől a reformált hitvallásuak hatalmának a jezsuiták által való megtörése birta. Már 1698. oly számosan voltak a szász-ágostai hitvallásuak — írja egy ev. ref. egyháztörténetíró²⁾ — hogy bel-magyarutczában, Literati Gábor házából maguknak templomot csináltak s 1700. felibe tornyot is készítettek. Egy unitárius egyháztörténetíró körülményesebben így adja elé ezt: „A református szászok 12-től híján mind az ágostai eklézsiához állottak át; követték őket a szász református tógás deákok is elannyira, hogy ezeknek Szöcs Benedek polgártársuk volt az isteni tiszteleten énekvezetőjük. De a vidékről mindenfelől betelepülőkkel, különösen posztócsináló ifjakkal folyvást szaporodott, a kik azon utczában elégett házakat a szegényebb tulajdonosoktól megvették, s maguknak szebben mint azelőtt volt, fölépítették. 1698. oltárt és éneklő orgonát is vittek templomukba. 1700. a fejevári országgyűlésen kérték maguknak az óvári kis templomot, de nem nyerték meg; ezért még azon évben jul 17. templomnak használt házuk fölé kisdéd tornyot csináltak, abba két harangot tettek, melyek azóta onnan hívják templomba a híveket.“³⁾ Némelyekben eltér ezektől Gunesch szász történetíró előadása. „Ez időben — ugymond ő — emlékezetre méltó dolog történt a kolozsvári ágostai vallásuak eklézsiájában. A midőn t. i. a közelebbi esztendőben a császár rendeletéből az ariánusok collegiumát és kálvinisták templomát átadták a pápistáknak, a kálvinisták a szász paptól megnyerték, hogy nekik is legyen szabad a szász isteni tisztelet után, kálvinista isteni tiszteletet tartani, s a szász pap, a kit mint kancsal kántortak pappá s vakok vezetőjévé tettek, hallgatói megkérdezésén

¹⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár*. I. Folyam. 284 l.

²⁾ *Szilágyi Ferencz*. A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört. 29. l.

³⁾ *Fosztó Usoni István* sokszor idézett kézirati művében.

kivül nehézség nélkül megengedte, néhány finomabb szaglásu lutheránus észrevette, hogy az kálvinista. Ezért őt vagy ott akarták hagyni, vagy hivatalából eltávolítani. A szász universitás a dologról értesült s az evangélikus vallásnak teljes visszaállítását kérték. A kálvinista nemések és ariánusok ellene mondtak. Zabanius, a szász királybíró Nekesch Andrást hívta meg kolozsvári papnak, de a kolozsváriak nem fogadták el. A kormánysház elé kerülén a templom-ügy: súlyos föltételek alatt megengedett, hogy a szász ágostai vallásuak magán háznál, vagy a szász ágostaiaktól építendő templomban isteni tiszteletet tarthassanak. Klein Márton szebeni segédpapot [*diaconus*] vitték tehát kolozsvári papnak, a ki az ekléziát jó rendbe hozta s egy évig szolgált. ¹⁾ A szász író *ez időben* alatt az 1693—1700 közötti időt értette, mert akkor történtek, a miket elbeszél, s ezért annak csak egy kis biztos része nyújt némi felvilágosítást a reformált és unitárius egyházi írók tényelődadásához; a mit azonban csak ezutáni külön és tüzetes kutatás hozhat egészen tisztába. Azaz egy határozott történelmi ténykép derül ki ezekből, hogy a kolozsvári ágostai hitvallásu eklézia újabbi megalakulása az unitáriusok óvári főiskolájának és a reformáltak templomának a katolikusok s illetőleg a jezsuita rend birtokába átmenése idejére esik.

Ez azonban a reformált ekléziát még nagyobb tevékenységre ösztönözte. Néhány alapítványa ép ez időben keletkezett. Érdekes ezek között Szentkereszti András 1701. ápr. 29-ki ajánlékvele, melyben így ír: „Az én Istenemnek velem tett atyai gondviseléséről megemlékezvén: abból, a mit ingyen kegyelméből — munkáimat s fáradságimat megáldván — adott, nem valami ösömtől, mivel afféle nekem nincsen, teszek az Erdélyben Kolozsváratt levő ev. ref. collegiumbeli tanuló ifjak számára ilyen megmásolhatlan bevallást: adok és fateálok az ifjaknak 200 r. firtot úgy, hogy 1701. jan. 1-től tartson számot említett kolozsvári ev. ref. collegium ez nálan levő 200 r. fítra ilyenformán, hogy magam vagy mindkét águ maradékim ennek évi 10 firt érdekét, 20 firtot ha terhesnek látják, fizessék be a tőkét, de a professorok ismét adják ki, s érdekét akár egyházi, akár politikai szolgálatra

¹⁾ *Trausch, Josephi*: Chronicon Fuchsio - Lupino - Oltardinum II. k. 260—261. ll.

készülő ifjaknak — életéig az ő hírével — hogy tudja, kinek adják.“¹⁾ Szöllősi Zsigmond 1705. június 26. 100 r. frtot adott. Ajándéklevele szintén érdekes. „Mivelhogy Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz ur kegyelméből succedált Szentkereszti András ur Kolozsvár városában levő javaiba s mivelhogy ő kegyelme ígért volt a ref. collegiumnak 200 frtot: ő azt magára vevén, elismeri, s maga is ad 100 frtot az elébbihez hasonló föltétellel . . .“²⁾

Az unitárius eklézsia életében azon tény mellé, hogy főtéri nagy templomának 5000 frt kárpótlás mellett a katolikusoknak átadása ohajképen a fejedelmi trónról nyilváníttatott, a mi benne a jövő iránt méltán aggodalmat kelthetett, csatlakozik ezen templomnak 1697. máj. 6. történt leégésének baljóslatu másik ténye. Az egykorú Inczédi Pál így említette *Napló*-jában. „1697. május 6-n Kolozsvárnak nagyobb része tűz miatt megégett, tornyaival, templomaival és óráival együtt. Ezt a lakosok a német quartélyos katonáknak tulajdonítják, mert miattok falukon is ily égések sok helyen történtek . . .“³⁾ Cserei azt írja: „hogy e napon Kolozsváratt tűz támadván, a város nagyobb része négy templommal, két collegiummal, tornyokkal s azokban levő harangokkal, mind a városi, mind a külső embereknek megbecsülhetlen javuk megemésztésével elége. Harmadnapra szörnyű égiháboru, menydörgés és sűrű menykőhullás, jégeső következett, melyek miatt a már elégett puszta házak falai leomolván, még több károkat tettek, számtalan embert megöltek. Csudálatos dolgot írok — mondja az író — de bizony igazán. Az égés előtt egy héttel ott voltunk Kolozsváratt országgyűlésen. Minden bizonyos szerző [*autor*] nélkül azt kezdék hirdetni közönségesen: *no Kolozsvár bizony el ég a jövő éjszaka!* Azután ismét: *hogy a másik éjszaka!* Mind így volt majd két hétig, annyira, hogy a szállásunkon le sem merénk vetkezni, csak úgy feküdtünk le. Sokszor láрма támadt, hogy ég a város, pedig semmi sem volt. Mihelyt kijövének Keczére az urral, harmad-negyednap mulva hozák a hírét, hogy Kolozsvár elégett, s úgy valósult meg a jövendölés, a kinek senki végére nem mehete, hogy az a hír elsőben kitől indult, azt sem tudják mai

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda levélt. levő eredetiből.*

²⁾ *Az ev. ref. főtanoda levélt. levő eredetiből.*

³⁾ *Tört. Emlékek. II. k. 19. l.*

napig, a tűz elsőben honnan támadott . . .¹⁾ Egy unitárius egyháztörténetíró így írja le az égést: „Kolozsvárnak csak két déli utcáját kimélte meg a tűz, farkasutcát, a hol van a reformátusok collegiuma, a Torda-utcát, hol később a jezsuiták akadémiaja épült, s a két keletit: közép- és királyutcát, a belváros többi részét a május 6-ki irtóztató tűzvész elhamvasztotta. Egy ember koldulás színe alatt barát köntösben járt az utcában, s midőn magyarutcában egy házra talált, a hol senki otthon nem volt, azt meggyújtotta, s áruháját elvetvén, a másikon fel nem ismerve elmenekült. A vad láng szörnyen fuvó keleti szélről hajtva a város összes északi és nyugati részeiben elterjedett, s magyar-, szappan-, a falak mellei, hid-, piaci templom körüli, monostor-, kismester- és szénautczákat s az Óvár minden részét pusztítva járta be. Az unitáriusok 3 templomát [a piacit tornyával s három harangjával együtt], ide nem számítván a lengyel unitáriusok imaházul használt belmonostorutczai házát, a reformált hitvallásuak egy templomát, két collegiumot és valamennyi papi és tanári lakot megsemmisített. A torony körül levő kőboltokban bombák levén nagyobb biztonság végett letéve: az is tüzet kapott s miatta a templomnak és toronynak még a fundamentoma is szörnyen megrongálódott. Egy egykorú, Szentmártoni János, haranglábi unitárius pap, a ki az égéskor szintén ott volt, azt hagyta emlékezetben, hogy a város egyszerre 3 helyen gyult meg s legelsőbben a piaci templom. E tűzvész oly szörnyű állapotra juttatta az unitáriusokat, a kik az elvesztett helyett csak 3 év előtt 1693-n építették vala meg új collegiumokat s csak 1696. szerelték volt fel újonnan szerzett nyomdájokat, hogy adósságaik terhé-
től elnyomatva, Belgiumban gyűjtött alamizsna pénzből voltak képesek iskolájokat, a plebániát és templomaikat újra megépíteni.²⁾ Kolozsvári Dimény Pál collegium igazgatója május 24. a bécsi erdélyi udvari kancelláriánál szolgáló Dénes Ferenczcel indult el, 1698. aug. 1. érkezett meg, 17,201 forint 47 pénzt hozván, melyből — egyez-
zés szerint — az eklézsiának 6000 forint jutott.³⁾ Az író mint ritka-
ságot jegyzi meg, hogy az unitárius egyházfi Timothe Dániel az

¹⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár*. I. Folyam. 262—263. II.

²⁾ *Fosztó Uroni* I. sat. II. k. 82. l.

³⁾ *Fosztó Uroni* I. sat. II. k. 86—87. II.

eklézsia felső-fülei erdejéből 194 drb 14 öles, 145 drb 10 öles, 171 drb 8 öles és 39 darab öt öles csodálatos vastagságu fenyő fát hozatott s még azon évben azokból rakatta meg a mennyezetet. 1698. május 21. ismét hozatott 132 drb 14 öles 100 drb 8 öles és 260 drb öt öles fenyőfát; jul. 1. kezdetek hozzá a fedélépítéshez, szeptemberben a szentélyt boltozták be s a templom hajója befedését végezték el.¹⁾ Juniusban ismét iszonyu jégeső látogatta meg Kolozsvárt, mely minden gabonáját, szőlőjét elverte s a reformált hitvallásuaknak tűz által megkimélt farkas-utczai templomába a menykő tizszer ütött bé.²⁾ Az 1697-ki égés versben is le van írva.³⁾ Több ívre terjed e kézirat, de oly kezdetleges, hogy az egészben közlést érdemlő részt, sőt csak egy vers-szakot sem találtam. A megemlítés a műnek és ismeretlen írónak elég méltánylás.

Valamennyi hitfelekezet belsőségei: temploma, iskolája, papi és tanári háza, pusztá telkei felől tanuságos felvilágosítás található az alább ismerttetendő 1703-ki hivatalos összeírásban, melyet itt az egyházakat illető rész végén látok megemlítettőnek. E szerint az *unitáriusoknak* monostorutczában és a piaci templom körében volt iskolája, plebánia háza, öt jövedelmező kőháza és hét más háza, az Óvárban és hidutczában egy faháza és a quartaház, hosszuutczában Dombi János, Schyrmer János és Jövedécsi András papok háza, az ispotályház, belközéputczában Csép Bálint pap és a püspök háza, együtt 20 középület és ház; az *ev. reformált hitvallásuaknak* az Óvárban és hid-utczában 2 faháza, 3 más háza, 1 pusztája, királyutczában Némethi Sámuel faháza, a ref. eklézsia és Hadadi pap faháza és 1 telke, az eklézsia három papi háza, egyik faház, farkasutczában 2 jövedelmező kőház, három faház pusztá kerttel, 3 kőház pusztán, a collegium, 3 más ház, 2 sütő ház, együtt: 25 középület és ház; a *római katolikusoknak* királyutczában 3 faháza pusztá kerttel, 1 más házuk, farkas-utczában 4 jövedelmező kőház, 1 jövedelmező faház és két telek [*fundus*], együtt: 11 ház kert és telek; a *lutheránusoknak* hosszu-utczában 1 kőházuk, ugyanott Conrad pap háza, belközéputczában 1 pusztá kőháza, együtt: 3 ház. Ebből

¹⁾ *Fosztó Uzoni I.* sat. II. k. 85—86. ll.

²⁾ *Trausch Jos.* Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. II. köt. 269. l.

³⁾ *Bokros Jajszókiáltás, azaz Kolozsvár városának szörnyű tűzzel való megégéséről szerzett siralmas jajjal teljes Három Énekek.*

meglátszik a hitfelekezetek elterjedettsége s vagyoni ereje; világosan kitűnik, hogy az unitáriusok és reformált hitvallásuak egyházi és iskolai viszonyai teljesen rendezettek voltak, ellátva a szükségessé-
 kel s megszilárdulva; a reformált hitvallásuaknak több házuk és telkők volt, de az unitáriusoké jobb helyeken, szilárdabbak s értékesebbek; a r. katolikusoknak nem volt meg sem királyi és farkas-
 utezai ugynevezett jezsuita nagy collegiumok, helyén csak kőházak s puszta telkek voltak; sem convictusuk és semináriumuk, melyek-
 nek a helyén egyes kőházak és puszta telkek voltak, az ágostai hitvallásuak felekezete pedig éppen kezdő korát élte. ¹⁾... Kolozsvár népe s főleg főnemessége magas műveltsége mellett különösnek
 tűnik fel a kormányzó gróf Bánffy Györgynek Refully vajda czi-
 gánya részére 1701. jul. 27. az iránt adott engedélye, hogy Erdély-
 ben bárhol szerencsemondással és vándorlással kenyerét megke-
 reshesse. ²⁾ Ezt a vajda Kolozsváratt is bemutatta a tanács előtt,
 de nem látszik semmi intézkedés nyoma. Mint közmívelődési adatot
 megjegyezmem — úgy vélem — szükséges volt.

Forduló pont s a dolgok teljes átalakulásának jele Kolozsvár
 egyházaira nézve a katonai hatalomnak a lelkiismereti ügyekben
 segédletül [*assistentia*] alkalmazása. Bizonyítja ezt a kolozsvári
 tanács és Jentes [*helyesen de Gentis Arnold*] Thirheim-ezredi őrnagy,
 kolozsvári katonai parancsnok között 1702. aug. 2. történt eset.
 „Kolozsvár főhadnagya és esküdt ülnökei, valamint vénei értesül-
 tek arról, hogy a parancsnok egy Krisztus urunkat ábrázoló szent
 keresztet a tanács tudta nélkül s szokatlan módon felállítatott a
 város birtokára, a *Kőmál* nevű szőlőhegy sziklatetején; mint-
 hogy ez kiváltságaikkal ellenkezik, s mivel a katonaság a városban
 a rendnek megtartására van: kérték annak onnan eltételét; a mit
 ha — a mint hiszik — megnyernek, hálával fogadják, különben
 tiltakoznak ellene s ellene mondnak a keresztfelállításnak, sőt azt
 ott jogaik és kiváltságaik sérelmére el nem tűrik, de ő felségének
 fel fogják jelenteni, s jogaik védelmére mind azt elkövetik, a mit
 a törvény megenged. Annak, hogy a parancsnok a város határán
 máshová is hasonló keresztet állítson, előre ellent mondtak,
 mely két tiltakozásukat jogaik védelmére a kir. könyvekbe is beig-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXVI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCIX. sz.

tatták. E kérést és tiltakozást a tanács a kolozsmonostori konvent két tagja által nevezett parancsnoknak megküldvén: azok őt a hidkapun kívül, kimenőleg jobbra a vár mellett levő Commendanskertben megtalálták, illően köszöntötték s a tiltakozást előtte állva olvasni kezdték. Mikor félig elolvasták, a parancsnok közbe szólva úgy nyilatkozott: „Hogy a keresztet onnan, a hol van, elmozdítsam, nem teszem.“ Ezt hallva a konventi kiküldöttek, a tiltakozást tovább akarták olvasni, de a parancsnok magához ragadta azt, mondva, hogy ő jól tud olvasni, elolvassa magára s aztán felel. „Négy vallás van Erdélyben — mondá — hát nem szabad-e neki áhitatoskodás végett több kápolnát is építeni, a minthogy építi is, s ezt nem is köteles a tanácsnak és városnak tudtára adni. Menjenek panaszkodni a hová tetszik, nem bánja...“ Erről a konvent az előlirt napon a városnak átirati bizonyítványt adott ki.¹⁾ A keresztállítás tényét Szakál Ferencz is megerősíti.²⁾ Ennek nem sokára igen kellemetlen folytatása lett. A város parancsnoka t. i. arról értesült, hogy az unitárius püspök, Almási Gergely Mihály és a kolozsvári plebánus Jövedétsi András 30 — 30 forintot ígértek 3 embernek, hogy az előbbi Krisztus-keresztet kivágják, s kijelentette: *hogy ha ez megtörténik, ő azonnal ő felsége két compániájával az unitáriusok piaczi templomát elfoglaltatja.* Ez az unitáriusokat érzékenyen bántotta, hogy főpapjukról ilyet tegyenek fel, el nem viselhettek; eskettettek tehát, mert úgy mondanak: hallván ezt roszakaratu emberek, a vétkes tettet elkövethetik, s a gyanu — ha magukon hagyják — ártatlanul őket fogja terhelni. A város parancsnoka is kikérdeztetett, s nem tagadta, hogy való, a mit róla állitanak. Ekkor a püspök és a plebánus azt kérte tőle: mondaná meg névszerint, kitől hallotta ezt, de azt felelte, hogy nem tudja megmondani, mert csak közhirből [*fama vulgari*] hallotta. Ez a kérelemnek élet vette, mert általa a vád alapja megszűnt. De az unitáriusok e mondásban egy szomorú jövő előrevetett árnyát látták — a minek elbeszélése hátrábbi korszakba tartozik.

A város beléletében új jelenség az összeírás. A kir. kormányzék 1703. ápril 29. adta ki az útasítást 2 pontban, hogy írják

¹⁾ *Orsz. levélt.* kolozsmonostori levélt. oszt. *Claudiopolis* feliratu s K. jegyü ládájából.

²⁾ *Történeti Emlékek.* II. k. 42. l.

össze országszerte a nemeseket, polgárokat, parasztokat, földet, szöllőt, kaszálót, sat. mint a rendelet melléklete mutatja. Ez 1703. volt. Szakál Ferencz érdekes megjegyzéssel kezdi közlését. „1703. Rákóczi Ferencz hir lengedez... Nagy fontosságu dolog ez összeírás, a mi foly Erdélyben, Magyarországon tán meg is lett. ¹⁾ Távol legyen, hogy hasonlitsam a Krisztushoz; de ugyan mikor a Krisztus született, összeírás volt Zsidóországban, és az alatt jött el a szabadító, világ megváltója, s Isten úgy intézte. Mostanis a szegény magyar nemzetnek valóban lenne szüksége szabadítóra. Hallatik, hogy Rákóczi jó dologban indult meg a szegény magyar szabadtására, kit Isten boldogitsón jó ügyekezetiiben. Reménységünk lehet is, mert a mint a zsidóság a római birodalom alatt sanyargott, a mikor Isten nem testi, de lelki szabadítót küldött: úgy mi is ugyan azon birodalom alatt nyomorogván: nálunk is összeírást inditnak. De Isten el fogja küldeni szabadítóunkat...” Ezután így folytatja: A város azt határozta, hogy maga hajtassa végre, hátha megelégednek vele az országos összeírók, s az összeírásra városnegyedenként embereket választottak — az Óvárba engemet. De én vonakodtam. Kérés, rábeszélés és sok fenyegetés után elvállaltam, s jun. 13. hozzá fogtam, 26. a tanácsháznál számba adtam; jun. 29. 30. már itt voltak az országos összeírók. Az összeírás summája: „Mennyi a pénzed? házad jó van-e? mennyi az örökséged? hány hold szöllőd van? hány köbölre való földed? egyébbel való kereseted mi? van-e valami jövedelmes örökséged? ²⁾ Ez összeírás oka nem politikai vagy tudományos, de a vagyoni és vallási viszonyok alapos megismerése, jövő vallási czélok s politikai tervek érdekében... Szakál sejtette, s a következés is igazolta. Az összeírás 40 ívrétű oldalt tölt be, ³⁾ adatai szerint 1703. Kolozsváratt volt 53 egyházi férfi, birtok és közintézet. Ezek közül reformált hitvallásu egyházi férfi 9, unitárius 10, ágostai hitv. 1, r. kath. és jezsuita rendiek száma nem tudható, ők *pater*-ek név alatt jönnek elé. A városi tizedekben volt 1172 házbirtokos, 66 nemes, 396 mesterember, 64 kalmár vagy

¹⁾ A mi itt következik az eredeti kéziratban — Szakál igen érdekes megjegyzése — Szabó K. és Szilágyi kiadványából kimaradt, vétségből-e, óvatosságból-e? nem tudom. *Távol legyen* — ettől, eddig — *szabadítóunkat*.

²⁾ *Történ. Eml.* II. köt. 45—46 ll.

³⁾ Czíme: *Conscriptio Universalis in A. 1703. Civitatis Claudiopolitanae ad Mandatum suae Majestatis.* s a t.

tőzsér, jövedelmet adó kőház volt 203, puszta kőház 97¹/₂, jövedelmező faház 158, puszta faház vagy kert 319, kert vagy major utczasorban 30, szőlő együtt 699³/₄ hold, szántóföld 1908 hold, ló 170, ökör 31. A kaszálóból évenként a kaszálás idejében kapja ki részét minden polgár. Legtöbb birtoka volt az unitáriusoknak.¹⁾ A város évi adója — *dica* — 1701-n tett 8779 frtot 51 pénzt, a kiadás szintén annyit; a nemesek, katonák, hajadonok, koldusok és nyomorultak adója tett 2356 frtot 17 p. 1702-n nem volt ily egyező a számadás, a feljülköltés 1003 frtot 65 p. tett, tételei közt két érdekes volt. *Egyik*: a kormányzó leányának lakadalmára adtak 100 frtot, de abból a számoltató biztosok csak 30 frtot fogadtak el, a többi a számadó által megtérítendőnek javallották; a *másik* az átmenő angol követre tett költség, a mi fennebb már említve volt. Becések a szent Erzsébet-kórház 1701. jan. 25-n készült leltára és ispotálymesteri számadása adatai is. Az *első* szerint²⁾ Merában és Kolozsváratt volt 26 jobbággy, 10 zsellér, 8 szőkevény [*profugus*], együtt 44; ezeknek 61 gyermeke, 5 lova, 93 ökre, 52 tehene, 42 tinó és tulok, 140 juh, 69 kas méh, 68 sertés. A gyermekek nevei gyökeres magyar népies nevek: Istók, Mihók, Ferkó, Gyurka, Marcsi, Bancsi, Jancsi sat. A *második* szerint³⁾ a kolozsvári határon levő hat szőlőből a számadó bevett 1296 veder bort, a mérai dézmából 55-öt, együtt 1796 vedret, 27 hordóban; vett át 11 drb szarvasmarhát, 30 kas méhet, 12 szekér szénát, 17 sertést, pénzt vett be 512 forint 44 p., adott ki 528 frtot 16 p. maradvány: 15 frt 73 p.

Dúló hadsergek s kegyetlen tábornokok és főhadvezérek mellett fejedelmek s királyok követei voltak Kolozsvárnak ez időben vendégei. 1702. decz. 22. a dán király követe Hainer Pál ment itt át egy Bécsből mellé rendelt tábornokkal Oroszországba. Hét napig volt Szakál Ferencz háza vendége, a kit távoztakor egy arannyal ajándékozott meg.⁴⁾ 1704. a franczia követ érkezett oda, kit nagy

¹⁾ *Legnagyobb földbirtokosok*: Kovács János 40 hold, Tóbiás András, Szakál Ferencz, Ujhelyi Márton, Fejér Márton 30—30 hold, Timár Pál 26, Székely János, Szappanyos Mihály, 25—25 hold birtokkal.

²⁾ *Inventarium una cum Urbario bonor. et jobbagonum univers. Xendochii S. Elisabeth. Colosvar. 1701. 25. jan. [Eredeti].*

³⁾ *Ispotálymester Benei György* [a reformáltak részéről] *Ratiója*. Készítette Werner Mihály 1701-ről. [Eredeti].

⁴⁾ *Tört. Eml.* II. k. 41. l.

ünnepélyességgel fogadtak, s a középkapunál Vizaknai B. György üdvözölte ¹⁾ 1707. ápr. 23. II. Rákóczi Ferencz fejedelem érkezett meg ünnepies pompával, a husvétot ott töltötte s csak 27. ment vissza Magyarországra. ²⁾ Érdekes, hogy a mint II. Rákóczi 1704. Gyula-Fejérváratt erdélyi fejedelemmé választatott s beigtatására ugyan oda nov. 4-kére országgyűlést hívott össze, Kolozsvár nagy készüléttel várta, az ország oda és Fejérvárra gyűjtötte a borokat és ágyukat. Mikor az országba beindulva Magyar-Egregyig érkezett, s a kolozsvári jezsuiták — a mint Cserei írja — pater Kapi [*a jezsuitáknak Kolozsváratt feje*] meghagyásából győzelmi kaput állítottak ben a városban Székely Lászlóné háza előtt, külön-külön féle festésekkel, jelvényekkel és hizelgő tartalmu feliratokban az igazságnál feljebb magasztalván a fejedelem hadi viselt dolgait s a római császárt gyaláztván. Ő is látta — írja Cserei — a díszkaput, s nevetve olvasta a szentatyák hazug találmányait. Maga a fejedelem arany pénzeket veretett, Herculest metszetvén rá, a mint az a hétfejű hydra fejét sorban leszedi — magát Herculeshez, a római császárt a hydrához hasonlítván. ³⁾ De a fejedelem serge épen az országgyűlés napján Zsibónál szétveretett. „Lett Kolozsváratt nagy félelem, a jezsuiták a nagy diadalkaput futva éjjel-nappal rontják, hányják — írja Vizaknai Boreczk György, sok ember elszalad a városból, a kik megmaradtak, rettentő félelemben vannak.“ ⁴⁾ Cserei azt írja: „hogymidőn a német ármáda Kolozsvárra érkezett, már a jezsuiták díszkapuját egyberontották volt spater Kapi elszaladt. A német tábornokok elhordották a kapu fáit és megégették, a jezsuiták házaira pedig dánusokat rendeltek szállásba — lutheránusokat, s hogy inkább mortificálják, mind Kolozsváron, mind más helyeken elosztva az ezredeket, rettenetes hallatlan executioval nyomorgatták a szegénységet...“ ⁵⁾

Gyalogi János jezsuita részletesen leírta a diadalkaput, mely oly eszméket fejezett ki, s oly emlékeket keltett föl, melyek a jezsuiták hazafias érzületére mutatnak s méltán bánthatták a csá-

¹⁾ *Tört. Eml.* II. k. 99. l.

²⁾ *Tört. Eml.* II. k. 106. l.

³⁾ *Újabb N. Könyvt.* Első folyam. 351.

⁴⁾ *Tört. Eml.* II. k. 100. l.

⁵⁾ *Újabb N. Könyvt.* Első folyam. 355.

száriakat. „**Rákóczi Ferencz fejedelem, a szövethkeztett magyarok fővezére. Emeltetett Kolozsváratt 1705.**“ ¹⁾ Ez volt az egyik fölirat. A főtér felét elfoglaló állványon [*machina*] 9 erdélyi fejedelem mellképe volt elhelyezve címekkel együtt: **Báthori István, Kristóf, Zsigmond, Endre, Rákóczi Zsigmond, I. Rákóczi György, II. Rákóczi Gy.** [a 9-ik] idősb **Rákóczi Ferencz** és ezek alatt az állvány alsó részén, mint [X-ik] fejedelem, a mostani **Rákóczi Ferencz** ²⁾ címe: **Isten kegyelméből a szövethkeztett magyarok fővezére**, a ki a szécesenyi gyűlés után még e címekkel tiszteltetett meg: **Erdély e néven ötödik fejedelme, a Rákóczi-vérből tizedik, Munkácsi és Makoviczei herczeg** [másképp **Felső Vadászi...**] Jobbja felől Forgách Simon, Erdély vezénylő tábornoka volt festve, lovon ülve, balfelől a hét halma Erdély [*Transylvania septicolis*]. A kapunyílásában feljűl e felirat: **E tárt kaput neked a dákok [?] állították, nagy Rákóczi!** ³⁾ Alább: **Szeben, egy szív körül** Erdély jelvényei, e felirattal: **A legkedveltebb fejedelemnek adjuk ajándékul e szívet.** ⁴⁾ Az alsó kapu jobb felén a *kegyesség géniusát* és a *szabadságot* ábrázoló jelvények; balfelén: *a tudomány és bölcsesség, a hadvezéri képesség és nagylelkűség* jelvényei. A kapu hátulsó részén különböző színekkel voltak rajzolva a fejedelem hatalma alatt levő városok, várak, a Rákóczi-örsegek különböző rövidjeles mondatokkal, u. m. *Erdélyben*: elől Kolozsvár, Medgyes, Gyalu, Szamosújvár, Bethlen, Verestorony, Szent-Pál, Udvarhely, *Magyarországon*: Huszt, Szathmár, Munkács, Kassa, Eger, O-Zólyom, Árva, Ungvár. *Különböző várak*: Bajmócz, Szomolány, Holics sat. *Több kisebb városok*: Modor, Banin sat.; az utolsó *Besztercze*, különböző dicsérő, fenyegető, szemrehányó sat. jelmondatokkal... Az eszme — a mint Gyalogi irta — Kapi Gábor jezsuitáé volt. Hire elterjedt Bécsbe, sőt a tengerig a világra. Rosz néven vette az udvar és az egész német nemzet; de ben is meggyűlt miatta a baja, úgy, hogy el kellett Erdélyből távoznia... A zsibói csata után Herbeville tábornok a futó

¹⁾ Pr. F. R. D [ux] F [aederator.] U [ngarorum.] *Erecta Claudiopoli* 1705.

²⁾ *Franciscus Rákóczi, Dei Gratia D. F. U. Princeps Transylvaniae hujus nominis quintus, sanguinis hujus decimus, Dux Munkacsensis, Makovicensis* [alias de Felső-Vadász].

³⁾ *Porta patet posita a Dacis [?] tibi, Magne Rakoczi!* A *Dacia* név jezsuita elnevezése Erdélynek.

⁴⁾ *Dono Principi Charissimo Cor Hoc Damus.*

magyar sereg nyomán oly hirtelen nyomult be Kolozsvárra, hogy a diadalkaput alig tudták szétbontani, hogy a németek meg ne lássák. Herbeville czélja az volt — jegyzi meg Gyalogi — hogy a Rákóczi megválasztatását meggátolja, a mi akkor sikerült is, s csak két évvel később lőn meg másadszor.¹⁾ . . . Kolozsvárnak 1705. előtt — úgy látszik — nem volt pénzverő-háza; de Rákóczi fejedelem ismét életbe léptette; aranyai és *Pro Libertate* feliratu réz pénze, — a mi tömérdek volt Kolozsváratt, — igazolják ezt. 1705. ki is nevezte felügyelőjévé Vizaknai Bereczk György városi ülnököt,²⁾ hátrább látni fogjuk az alatta vert aranypénzeket.

I. Lipót uralkodása a nemzeti fejedelemség haldoklási korszaka, s ez haldoklása Kolozsvár szabad polgári létének és politikai önállóságának. Nem öncél többé, nem a fejedelem koronkénti lakhelye, süvegének egyik értékes boglára, nem is az erős magyar jellegű s jól biztosított alkotmányu kis ország székvárosa: alá szállott, lehányatlott, kis várossá lett, egy sokféle népű s fényes metropolisu birodalomban, magasb politikai célok eszköze, s a polgárok egyéni, külön, valamint a közönség összérdeke mások érdekének szolgálja, Bécs urainak és polgárságának kihasználási tárgya, sokszor áldozata. E helyzet Erdély elválásától kezdve mindig, de újabban 1661. óta, 30 éven át rendszeresen készítettett elő, a midőn Kolozsvár önvédelmi erejét legelébb törték meg, s várát és erődeit német parancsnokok alá rendelték, hogy ő — a meghódított — legyen egyik emeltyűje Erdély meghódításának s alkotmánya lassankénti megsemmisítésének. I. Lipót fejedelemnek ország kellett, őt uralkodó-háza érdeke vezette; autocrata volt, uralkodói elve saját akarata s az erősb joga, politikájának sarkpontja Erdélynek megszerzése a magyar korona jogán a Habsburg-örökség növelése végett. Új vészterhes idők kezdete e korszak, mely nyíltan s rendszeres öntudatossággal rombol, vagy korhadni engedi s bomlasztja a régi alkotmányos intézményeket politikában és egyházban, de újakat nem alkot, tapogatódzik és kísérleteket tesz, rendel és parancsol — osztrák minták szerint. Minket illetőleg különösen két eszme uralkodott ez időbeli nagy politikán és intéző elméken: az erdélyi fejedelemség egykori

¹⁾ *De Rebus memorabilibus Tranniae Anni 1705.* P. Joannes Gyalogi. Kézirat gr. Kemény J. gyűjteményében az *Erd. Múzeum* birtokában. *Adversaria*. Tom. III. 1610. A. 1707. 353. l. L. *Szigethi Album*. 1860. 192 l.

²⁾ *Tört. Eml.* II. k. 99. l.

önállósága minden jellegének s a reformált hitvallásu fejedelmek által a protestantismus és lelkiismeretszabadság javára létesített alkotmányos állapotoknak megszüntetése, a r. katolikus hitvallásnak általában, s különösen a jezsuita rendnek egykori birtokaiba, jogaiba s hatáskörébe vissza helyezése. Az elsőnek legerősb oszlopa, az utóbbinak legkitartóbb ostromlója, a reformatio vívmányainak legbátrabb védője Kolozsvár volt. Ennek megtörése volt a czél, melyet a bécsi kormány maga elé tűzött. Az utolsó magyar fejedelem halála óta lefolyt 15 év ez irányban rendkívüli haladást és térfoglalást mutat, de nagyobbak útját egyengette meg, s alapját rakta le nagyobb és szükségképen bekövetkező mélyebbre ható változásoknak — a mint később látni fogjuk.

XXXIII. FEJEZET.

I. JÓZSEF URALKODÁSA. [1705—1707.]

II. RÁKÓCZI FERENCZ —

I. JÓZSEF EGYÜTT URALKODÁSUK. [1707—1711.]

I. József 1705. május 5. foglalta el atyja trónjait,¹⁾ s azok közt, mint magyar király, Erdély fejedelmi székét is, azon hűségi eskünél fogva, melyet Erdély 1692. a *Lipót-hitlevél* elfogadásakor a szebeni országgyűlés t.-czikkei bevezetése szerint atyjának és neki egyszerre tett le,²⁾ a mi ugyan nem választás, de hódolat volt és kötelező erővel birt. A fejedelem biztosító hitlevelet adott ki az ország törvényei, s főleg a *Lipót-hitlevél* megtartásáról, a kk. és rr. az 1705. decemb. 15. segesvári országgyűlésen hűségére újabban megesküdtek. ³⁾ Előbb bár háborgatva, de mégis teljhatalommal birta az országot, II. Rákóczi Ferencznek az 1607. márcz. 28— ápr. 21-ki m.-vásárhelyi országgyűlésen másodszor történt fejedelemmé választatásaig; ⁴⁾ a ki már 1704. jul. 6. a gyulafejevári országgyűlésen megválasztatott volt, ⁵⁾ az erről készült oklevelet a négy bevett vallás és 3 nemzet fiaiból választott küldött-

¹⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 194—195. ll.

²⁾ *Szász*, Sylloge sat. 133., 139., 142., 145., 151. ll.

³⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 195—196. ll.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diet.* IV. k. 315—356. ll.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. *Artic. Diet.* IV. k. 264. l.

ség neki megvitte, s őt a fejedelemség elfogadására kérte, el is fogadta, de a had szerencséje nem kedvezvén: csak két év múlva, foglalhatta el a fejedelmi széket, a mikor a fejedelmi föltételek és esküforma az I. t.-cikkbe igttatván: ő arra, a kk. és rr. a IV. t.-cikkbeli hűségi esküformára hitet tettek, s hogy a távollevők is a szerint tegyék le, meghatározták. ¹⁾ Az első választás és Rákóczi fejedelemsége ellen az 1704. aug. 2-ki szebeni országgyűlés, ²⁾ utóbbi ellen a kir. kormányshék tiltakozott, az országgyűlést és végzéseit semmiseknek jelentvén ki, ³⁾ a minek azonban hogy jogérvénye legyen, országgyűlésen kell vala történni. II. Rákóczi Ferencz fejedelemsége 1711. ápr. 29. a *szathmári békével* végződött. ⁴⁾

I. József 1707-től fogva másod izben 1711. ápr. 11-n történt haláláig ellenfelével folytonos harcban élve uralkodott; halála napja és a *szathmári béke* aláírása napja közötti 13 nap időközében társfejedelem Eleonora özvegy császárné és királyné volt. ⁵⁾

Kolozsvár vára régen béke, szabadság és polgári jóllét menhelye volt, ez időben örökös harc, ostrom és védelem küzdtere, barát és ellenség rombolása tárgya. Már említve volt, hogy egy-egy darab várfalát a fejedelem is, Rabutin tábornok is lerontatta. 1706. május 17. megparancsolta Rákóczi fejedelem, hogy a kurucok által lerontott, s a németektől fölvetetett falakat a város építse meg. ⁶⁾ Május 21. a munka elkezdődött s jul. 5-ig tartott, ment rá 28 nap, 161 kőmíves, 853 napszám; ezen kívül porond, mész, cseber, deszka, kád, csákány, kapa, kötél, s más építési szerszámok, a költséget 3000 m. frtra emelték. ⁷⁾ Alig volt itt készen a fal, br. de Tige ismét porral rontatta le egy másik részét. ⁸⁾ 1707. gróf Károlyi a szabók bástyáját [*Bethlen*-bástya] vettette fel porral s seregével kivonult. ⁹⁾ Ugyanazon évben br. de Tige jött a kolozs-

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diet. IV. k. 317—327., 330—331. ll.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Artic. Diet. IV. k. 263—264. ll.*

³⁾ *Újabb Nemzeti Könyvt. Első folyam. 376. l.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. Art. Diet. IV. k. 391—403. ll.*

⁵⁾ *OKLEVÉLT. CCXXVI. sz.*

⁶⁾ *Tört. Eml. II. k. 101. l.*

⁷⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 438. sz.*

⁸⁾ *Tört. Eml. II. k. 105. l.*

⁹⁾ *Tört. Eml. II. k. 108. l.*

vári német helyőrség segélyére, febr. 5. a várost megsarczolta, a jezsuiták adtak abba 204 m. frtot, Almási Mihály unitárius püspök 25 frtot, az alparéti malom helyett Kolozsvári Dimény Pál plebánus elébb 540, azután ismét 600 frt, Suki Mihály 20 frt, Szappanyos Mihály polgár 100, Rediger György 100 frt sat. 300 polgár és polgárné együtt 5982 frtot 59 p.¹⁾ Egy más *Regestrum* szerint, melynek czíme: *báró Tige tűzi sarcza*, még a következő ismert nevűek fizettek tetemes sarczot: Csepregi Sámuel 20 frtot, tisz. Dimény Pál 6, Szakál Ferencz 12, tisz. Ajtai Mihály ur 28 frt 80 p. Árkosi Lászlóné, kántorné 15, tisz. Némethi Mihály ur 50, a lutheránus prédikátor 6 frtot.²⁾ Megint más hivatalos adat szerint a városra ekkor kivetett hadi sarcz 8000 frtot tett.³⁾ 1707. aug. 21-n Barcsai Ábrahám tudósította a kolozsvári főhadnagyot, hogy a hadak fizetésére 15 nap alatt jóféle pénzben szedjenek fel a polgárságon 2000 r. frtot, a pénzt régi értékében számítván, egy polturát 3, egy marjást 34, egy zlotot 105 pénzben.⁴⁾ Sept. 5. a Hassági táborból gr. Pekri Lőrincz parancsolta, hogy 3 nap alatt 2000 frtot adjanak a hadaknak, különben a következőt tulajdonítsák maguknak, ha a haza szolgálatára kedvetlen remediumokkal kényszerítettetnek. Hogy az megszomorodott vitézlő rend annál inkább consoláltassék — írja a tábornok — a felséges fejedelem oly rendelést tétetett, hogy nekik *fejér pénz* fiztessék. A parancsnok azt is tudatta, hogy e pénz az ő ezrede havi fizetéseül van útalványozva, siessenek előteremteni.⁵⁾ 1707. octob. 26-tól 1708. febr. 2-ig Löffelholz de Kolben tábornok ezredére Kolozsvár költött 1532 frt 69 p. áru fát, 50,290 szál gyertyát, konyhára valóért 1632 frtot 82 p., kárt szenvedett 2961 frtot 64 p., összes költsége 6620 frt 5 p.⁶⁾ Herbeville tábornok hadseregének és a Toletiezrednek egy télen a rendes hadi adómennyiségen feljül nyugtatóvány s visszafizetés ígérete mellett 44,000 r. frtot. E felett a Rákóczi-zavar beálltával a kuruczok be-becsapása által gyakran mezei és szőlői dúlattak fel, külvárosai elégték, az ostrom alatt a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 442. sz.

²⁾ Az *előbbivel* együtt.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 647. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 449. sz.

⁵⁾ Kivül rá írva: megérkezett sept. 11. *Városi levélt.* Fasc. II. 450. sz.

⁶⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 454. sz.

császáriakat egyedül Kolozsvár tartotta.¹⁾ Ehez járult a polgárságon való kegyetlenkedés és magán megterheltetésök. Mikor Schlick tábornok az 1705. novemberi zsibói csata után négy nappal Kolozsvárra beindult, a városnak elébe küldött követeit a rácok levágták, Tolnai István önként nyitotta fel a kapukat, sokan kegyelmet kérni gyalog mentek elébe iszonyu rettegés közt. Nov. 16. Herbeville marsal is bement a városba, két hétig tanyázott ott a nagy ármárával — írja Vizaknai — mindenöket megették, megitták, semmijök nem maradt.²⁾ A vár parancsnoka Stein-Leffel tábornok aratás idején kelt napi parancsában szörnyűeket rendelt a polgárságnak megtartás végett: „a kinek a városhoz közel buzája van, legfőlebb negyednap alatt levágassa s elcsépeltesse, a bort a katonaság markotányosainak illő áron s az élelmi szereket ne adják drágábban mint eddig, írják fel az idegenek nevét, s a kik a városban benn akarnak maradni; a gyanusokat nyomozzák ki s jelentsék fel; a városiak a kőfalak bástyáin felosztatván: a jövő vasárnap és e holnap 22-n reggeli 7 órakor mindenki a maga bástyáján jelenjék meg, s a további parancsot ott várják; a tanács a nagy piaczon szuroknak való nagy réz edényt készíttessen, hogyha az ellenségnek támadása lesz, azzal mindjárt világ gyujtassék, lámpása is minden gazdának legyen, s mivel — a mitől Isten őrizzen! — minden órában támadhat tűz, minden gazda nagy edényekben, kádakban vizet tartson. Reméli, hogy minden kívánságának eleget tesznek . . .”³⁾ Mint a város hölgyeinek érzületét jellemző ténnyt említem meg a Brassóban betegen fekvő br. Kriegbaum helyébe kinevezett gróf Montecuccoli Hercules ideiglenes vezénylő főtábornoknak 1710-ik év végén kelet nélkül kiadott hirdetményét, melyben Kolozsvár hatóságával tudatta: „hogy kebelében vannak oly özvegyek, férjes asszonyok és hölgyek, a kiknek férjeik, fiok, bátyjuk és öcsük a Rákóczi fejedelem táborában vannak, s a kiknek a nők és hölgyek a császári katonaságtól megtudott minden újságot és hírt, minden történt dolgot megírnak, sőt őket ruhával, étellel-itallal s egyéb jókkal táplálják. Szigoruan megparancsolta azért a város főhadnagyának és tanácsának, hogy az özvegyeket és

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 647. sz.

²⁾ *Tört. Eml.* II. k. 101. l.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 464. sz.

más nőket december hó folyamában személyválogatás nélkül üzzék ki, meg nem engedve, hogy a gabonájokból s más felkelhető javaikból semmit magukkal vigyenek; sőt azok minden javait a kitűzött időhatárig előtte mutassák be. Ezen szigorú eljárás alól csak úgy tehetik magukat mentekké, ha férjeiket, fiaikat, rokonait az irt ideig a kuruczoktól visszahívják és szállítják, mely esetben nemcsak jószágaikban s javaik birtokában megmaradhatnak, sőt azoknak a császártól kegyelem is adatik, a kik ha magukat illőleg jelentik s bemutatják, javaikban megoltalmaztatnak.“¹⁾ Minő hatása volt e kemény parancsnak? az emlékirók nem szólnak róla. A kiűzés oly hölgyek irányában, kiket özvegyekké s árvákká a háboru tett, a legridegebb télen, nem katonai szigor, de kegyetlenség, sőt embertelenség, a mit lovagias nemzetek fővezérkara nem tart megengedhetőnek, s a mit a háborúnak sem joga, sem célja nem igazol.... Tényekben nyilvánuló szomoru képet ad Kolozsvár helyzetéről a tanácsnak ez időben a kir. kormányshöz intézett panaszos felirata. „Nem kétkedik — ugymond — hogy jól ne tudnák ő Nagyságuk és kegyelmek a nemcsak véghelyben levő, de ugyan a végveszedelemnek és a gyakori háborúságok örvényébe kitétetett szegény Kolozsvár városnak nagy pusztulását és csaknem véginségre jutását. A háborúság előtt 1703. a város a kir. kormányshöz rendeletére magánosoktól 6000 frtot vett fel és adott Vass György kezébe megtérítés föltételével, 1704. 13,000 r. frtot, természetben való szolgáltatásokkal. Ekét esztendőben 40—45,000 frtig ment fel költségek, mik még nem térültek meg. 1705. Herbeville tábornok bejövetelekor legalább 57,941 m. frt 29 pénzt adtak terményben s egyebekben. Ezenkívül a Toleti-ezrednek maguk borát is oda adták s még vettek 1706 forint árut. Ostrom alá esvén a város: minden marhát a katonaságnak kellett levágnatni, főzeléket adni s készpénzt 2000 frtot. Br. Tige sarcaért a két eklézsia malomhelyét tették zálogba s másoktól is nagy összegeket vettek fel, együtt 10,707 frtot. 1707. octob. 18. Rabutin tábornok érkezvén meg a felség ármadáival: a két eklézsia búzáit felmérték, 185 köblöt, úgy zabját, árpáját, törkölyét; a lovaknak ismét vettek 173 köből zabot. A megmaradt kevés nép költött a katonaságra 3086 frtot 96 p., viasz és faggyugyer-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXIV. sz.

tyára 2159 frtot, a keresztülment katonaság és őrség számára terményt és konyháravalót 4489 frtot 92 p., átmenő tábornokokra 1025 frtot 45 p., különféle köz szükségekre 1235 frtot 45 p., várerődítésre 630 frtot 48 p., készpénzt Löffelholz tábornok és kapitány Schwartz kicsikart 1200 frtot, levélhordó postákra 1928 f., napszámosokra sütőházakban, malmokban, konyhán, császár szekerei mellé 25,590 személyre, ételökkel együtt, naponként 40 xrt véve, tesz 10,236 f. Ezek — mint a felirat szól — noha igen sokak és hitel felett valók, mégsem lehet elhallgatniok az ő régen néppel bővös, épületekkel teljes megbecsülhetetlen külvárosaiknak elpusztulását, városuk sok lakosinak megöletését, mint belső utczaikban is drága házaiknak, palotáiknak elromlását, a sok *blokada*, *obsidio* és *revolutio* miatt elfelejtethlen hasznos örökségeiknek, szőlőiknek malmaikkal elpusztulását, sok jövedelmű malmaik porrá s hamuvá tételét, melyek ha számításra vagy becüre mehetnének, könnyen tennének — ha feljül nem mulnák azt — *egy milliót!* Így ruinálódván azért és egészben extremitásra jutván városuk, könyörögnek ő Nagyságoknak, kegyelmeknek: hogy mások helyett tett költségeiket térítették meg, a Toleti-érezednek adott és vett borért elégíttesse ki Maros-, Aranyos- és Udvarhelyszékkal, elkergetett embereiknek vagy kuruczokká letteknek javait, kik a város földjén vannak, a köztük lakó nemesség ne foglalja el, azok egyenesen a városi fiskusra nézván, kevés ideig fizetéstől tétessék mentté . . .“ A panaszirat ama már ismert megdöbbenő bezárással végződik: *Romlott Kolozsvár városának Hadnagya, mellette levő Assessorival és az egész Communitással együtt . . .*¹⁾ S hogy e panasz valóságon alapult, bizonyóságot szolgáltat rá a mondottak mellett még két adat. *Egyik* az, hogy a város 1706. ápril 19. kért Kapi Gábor jezsuita pater superiortól 200 frtot kölcsön, s felhatalmazta, hogy a jövő szüretkor a város akármely polgárának *Hója*-hegyi borát 500 vederig önhatalmullal lefoglalhassa.²⁾ *Másik* a tanácsnak 1710. [*kelte nincs megjegyezve*] a kir. kormányshékhéz hivatalosan tett ezen nyilatkozata: „Költségünknek csak az adóból vagy gazdaságból kell kitelni; de az elsőből nem, mert Isten, világ s Nagyságtok látja, hogy a hely

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 441. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 439. sz.

nagy, a lakos ember kevés; ha felvettetik az adó, nagy része urak, nemesi rendek házára megy, más része a négy vallásbeli egyháziakra, harmadrésze a pusztá telkekre, negyedrésze a már elszajtott néhány emberből álló város tehetetlen népére.¹⁾ Egy később, 1751. a felséghez kárpótlásért benyújtott kérvényében Kolozsvár a Rákóczi-zavarokban 1703-tól 1707-ig tett készpénz kiadását 34,712 f. 42¹/₂ xrra számította, tételenként hitelesen igazolva azt.²⁾ Nem forgott Erdélyben — mondja csaknem elfogódott hangon Cserei, az akkori események szemtanúja és történetírója — egy város, mint ez, annyi változáson: *Kincses Kolozsvárból koldus Kolozsvár lőn a kétféle had között. Annál több [magyar] kerített város sem volt Erdélyben, az is elpusztult.*³⁾ Elszorul a szív ezek látásán. Mintha Ilium bukását s fölőtte Odysseus keserveit olvasná, annak dicsősége, ennek bűne nélkül. Mert valóban Kolozsvár népe meg nem érdemelve jutott e sorsra. Egy hajdan virágzó jólétben élő várost a bukás ily mély örvényére sodorva látni, hogy magát erkölcsi testületének feje évek során hivatalosan *Romlott Kolozsvár városának* vallja és írja a világ előtt, oly jelenség a történelemben, mely közrészvétet kelt s tanúságot ad a népeknek és községeknek, hogy ezt bölcseséggel s határozottsággal idejében kikerülni igyekezzenek.

Kolozsvár panaszai az országéival együtt a kir. kormányzék útján a felség elé jutván: az onnan ápril 12. érkezett legfelsőbb elhatározásnak rá is alkalmazható két pontja: „A forradalmiak házai ne romboltassanak le, hanem tartassanak meg a felség iránti hűségben megmaradtaknak ajándékozás végett Az 1705. ostrom idejében Kolozsváratt volt várparancsnok Kaltenplatt vonassék a letétemények iránt számadásra. A felség mindig meg fog emlékezni azokra, a kik a forradalom alatt hűségében megmaradtak.⁴⁾

A várfalakon és bástyákon esett romlások közül csak a *szabók bástyája* igazítottatott ki; emlékét maig fentartotta a várban bennlevő azon földszinti ajtó felett, melyen a bástyába jutni lehetett,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 474. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1039. sz.

³⁾ *Újabb Nemzeti Könyvtár.* Új Folyam. 373. l.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1706. 156. sz.

egy síma kőlapon levő felirat: *E torony a forradalom idejében 1707. october havában gróf Károlyi Sándor rendeletére porral rontatott le s L. B. Kriegbaum kegyelmes ur és erdélyi császári hadseregvezénylő tábornok parancsára újra építettett 1709. évben.*¹⁾

A *kőragyonnak* némi gyarapodására volt a pénzverő-ház, mit I. Lipót fejedelem megszüntetett. Hogy II. Rákóczi Ferencz 1605. helyreállította, leginkább két aranypénze igazolja, melyek egyikének körirata az egyik lapján: *Erdély új arany pénze* [MONETA NOVA AVREA TRANS.]. Faragott karimájú koronázott paizs szívében Rákóczi sasa s a kerék, mint ősi czímere, körötte a sas, nap és hét vár, Erdély hármass czímere, [melyből azonban az egyik székely czímerkép, az új hold hiányzik]. Másik lapon: *Az elnyomott valahára föltámad* [TANDEM OPPRESSA RESVRGET]. Hármass halomból nyulánk pálma fa emelkedik ki, a téren: K. [OLOS] V. [AR] és 1705. év. Ez minden kétségen kívül kolozsvári veretű. A másik, mely szintén egy arany nagyságu pénz, 1707-ből való; egyik lapon a fejedelem neve s czímere, a másikon szintén a címek egy része s H. V. betű, a H-val a K-t vélik fölcseréltnek. Én tudományos megállapítás előtt elégnék tartom a megemlítést²⁾ azon okból, mert egy 1706. márcz. 15-ki *Leltár* szerint a kolozsvári kamara pénzverő szerszámvasai egyenként megmázsálva³⁾ Szebenbe vitettek. A köz-

1) HAEC TURRIS
EST TEMPORE REBELLIONIS IN
MENSE OCTOBRI ANO 1702 IVSSU
COITIS ALEXDRI KAROLI PULVERIB.
DESTRUCTA ET ITERUM EX MANTO EXC
CELIMI D. D. L. B. KRIEGBAUM CAESARE
TRANSILVANIAE GENERIS COENTIS ERECTA. ANNO 1709.

Erdélyi Nemzeti Társalkodó. 1840. I. félév. 65—66. II.

E császári hadvezér egy Rákóczi fejedelem elleni üldöző parancsa látható: OKLEVÉLT. CCXX. sz.

²⁾ *Dr. Érdi*: Erdély Érmei. 162. 1.

³⁾ *Első mérés*: egy nagy kovács ülő, más két nyolczszögű ötves ülővel, egy nagyobb és kisebb pörölylyel, nyom 1½ mázsát.

Második mérés: egy gépelyhez való kétágu vas, egy pörölylyel és más darab vassal, nyom 1½ mázsát.

Harmadik mérés: holmi darab vasak 1½ mázsa. *Negyedik m.* 1½ m. *Ötödik m.* 1½ m. *Hatodik m.* 1½ m. *Hetedik m.* 1½ m.

Nyolczadik m. egy öreg szakasztó, négy kisebbel, egy példázó, egy kis lapító 6 drb aczéllal és más drb vassal 86 font.

ség és magánosok gyorsan rohantak a közromlás örvénye felé. A távozó ellenség mint a megérkező jó barát egyiránt parancsolt, sarczolt, pusztított és égetett. A város polgárainak egy része kibújdosott, az otthon maradottak a szűkölködés igájába görnyedten kétségbe esve, szorongás közt várták a dolgok jobbra fordulását, még — sokáig hiába!

Politikai életében rég ohajtott fordulat történt. Egy évtizeden át kérte régi polgári állapotára visszahelyezését, de sikere nem volt. Most a fejedelem meghallgatta kérését, s 1709. aug. 10. kelt kir. leiratában kívánságát teljesítette. „Kéréssel járultak elé — mondja — Kolozsvár főhadnagya, esküdt birái és közönsége az iránt, hogy még boldogult atyja, I. Lipót fejedelemnek elébe terjesztették volt, hogy városuk Apafi Mihály fejedelem idejében, Várad elfoglaltatása után az ország kk. és rr. által véghelyi állapotba tétetett, s jogaikon, kiváltságaikon, mesterségeiken és szokásaikon némi erőszak követtetett el, kapitányt tettek fejükké, a kinek nemcsak katonai-, de polgári törvényes és gazdasági ügyekben is alárendeltettek, azonban azon reményt nyujtva, hogy mikor Várad a török alól kiszabadul, városuk régi állapotába visszahelyeztetik. De már a régi véghelyi szükség megszűnt, Várad a fejedelem atyja dicső fegyverei által évek óta vissza van véve, a véghelyi állapot: a kapitányi állomás, nemzeti katonaság és a városi polgároknak a török elleni hadi működésekben való részvéte fölösleges, régi helyzetőknek tehát visszaadatását kérték. A fejedelem atyja meghallgatván az erd. kir. kormányshoz, s megértvén a gróf Bánffy György mostani kapitánynak és erdélyi

Kinczedik m. drb vas 25 font. Összeg: 11 m. 41 f.

Az irat címe: Szebenbe vitt pénzverő szerszámvasak *Registruma.* Belől: 1706. márcz. 15. megmázsálva, lött ennyi mázsa, mit elvitt a pénzverő Hofmeister sat.

Egybehasonlítva e tárgyakat az 1701. gróf Apor által *Leltárba* vett pénzverő - házi leltári tárgyakkal [*látható a II. kötetben*] kitűnik, hogy akkor csak a mellékes részeket, székeket, asztalokat, sat. leltározták s vitték vagy zárták el, de a pénzveréshez tulajdonképen tartozókat nem leltározták, el sem vitték, azok mostanig voltak Kolozsvárat. I. József nem veretett, s az itteni pénzverő - házban vert utolsó pénzdarab az, a mit megismerttettem.

Kiadta *Kurtány József* Kolozsvár jegyzője. *Városi levélt.* Fasc. II. 457. sz.

kormányzónak nézetét, a ki úgy nyilatkozott, hogy abból neki kára lesz s kérte e hivatalban megtartatását; dicsőült előde a dolog érett megfontolása után úgy találta, hogy Kolozsvár kérése oly alapokon nyugszik, hogy az igazság és közjó érdeke kívánja korábbi állapotába visszahelyeztetését, a melybe Várad elvétele előtt politikai, törvényes, polgári és gazdasági tekintetben volt, s ezen visszahelyeztetést még 1704. márcz. 5. állhatatosan elhatározta, s végrehajtása ellen semmi egyéb akadály nem volt, mint a mostani mozgalmak, melyek miatt szükséges lett volna, hogy ő felsége Kolozsvárról a helyőrséget vonja ki, tornyait és falait rontassa le, hogy azok az ellenségnek buvóhelyül ne lehessenek, s egy ideig őrség nélkül az ellenségnek tetszésére hagyja. De most Isten segítségével a lázadók serege legyőzetvén s Kolozsvár a felség birtokába visszavétetvén: a város esedezett előtte is, hogy az előbbi jogaiba visszahelyeztetést erősítse meg s azt tanácsával és a mostani erdélyi kiküldött kormányzó bizottság tagjaival is tudassa. A fejedelem, a ki előtt semmi sincs elsőb, mint hogy az alatta élő népek törvényes jogait, kiváltságait, szabadságait és szokásait épen és sértetlenül fentartsa és védje, sőt ha azok az idők és események mostohaságai miatt elenyésztek vagy megváltoztattak, nekik visszaadassanak és helyreálltassanak, megtekintve Kolozsvár városának iránta és háza iránt nemcsak a mostani ellenséges időkben, de más alkalmakkor is tanusított hűségét és tett szolgálatait: az ő előbbi törvényes jogaiba, kiváltságaiba, szabadságaiba és szokásaiba, melyeknek ő politikai, törvényes, polgári és gazdasági tekintetben Várad elvétele előtt birtokában volt, boldogult atyja által törvényesen történt visszahelyeztetését mindenekben nemcsak helyben és jóváhagyni és megerősíteni kegyelmesen elhatározta, de azt ezen királyi levele által tényleg meg is tette s Kolozsvár városát s annak minden polgárait és lakóit, azok örököseit és jogutódait s következőiket minden említett törvényes joguknak, kiváltságaiknak, szabadságaiknak és szokásaiknak azonképen való használatába helyezteti és állítja vissza, a minőkben és a mint Várad elfoglalása előtt volt, a legjobb formában és módon, a mint ezt a kedves Erdély tartományának adott *hitlevél* tartja, s akarja, hogy ezen levele mindenhol hitlevél és kiváltság erejével birjon. Meghagyta azért erdélyi tanácsosainak, a kormányzó bizottság tagjainak, a megyék

fő- és alispánainak, biráinak, szolgabiráinak, a székely székek és vidékek kapitányainak, alkapitányainak, bírának és alkirálybírának, nemkülönben a szász székek és vidékek királybiráinak, polgármestereinek, biráinak és városgazdáinak, s végre minden hívének átalában, különösen pedig Erdély és a magyarországi részek kk.-nak és rr.-nek, hogy előlnevezett Kolozsvár városát ezentúl minden jogai, kiváltságai, szabadalmi és szokásai azon állapotába és azonképen való használatába visszaállítottanak és visszahelyezettnek tekintsék, a melyben voltak Váradnak a török által elfoglaltatása előtt politikai, törvényes, polgári és gazdasági tekintetben, s őket nemcsak mindazokkal mindenképen élni, azokat élvezni és birni engedjék, hanem mindenki ellen, a ki ellenkezőt megkísérteni merne, védni, oltalmazni és fentartani mindenben tartozzanak és legyenek kötelezve . . .“ Hátrább ez volt ráírva: „E kiváltságlevél az erdélyi kk. és rr. előtt felolvastatott és kihirdettetett az. 1712. évi novemb. 12-kére Medgyesre egybehívott országgyűlésen decz. 20.“¹⁾

E kir. visszahelyező kiváltság-illetőleg hitlevelet a fejedelem 1709. aug. 12. az erdélyi kormányzó tanácshoz megküldötte azon meghagyással, hogy arról minden törvényhatóságot értesítvén: őket szigorú maguk ahoz tartására útasítsa.²⁾ Vizaknai Bereczk György, az ismeretes emlékiró és a dolgok új rendében kolozsvári első királybíró, így emlékezik meg ez eseményről: „Ez esztendőben [1712. *tehát a kihirdetés után*] Aprószentek napján választattam Kolozsvár városának első királybírájává, minekutána a város privilegiumát és dicsőséges szabadságát a császár ő felsége helyreállította volna . . .“³⁾ Kolozsvár tehát 1665. megcsorbitott polgári alkotmányát s törvényhatósági ősi önkormányzatát csak 1709. illetőleg 1712-n, 47 év után kapta vissza. Mennyit epekedett és költött a polgárság, hányszor kért és könyörgött érte a város! Mily sokszor reméltek és csalódtak, míg végre lehetővé vált, hogy ismét szabad polgárokként s mint önkormányzatu város az alkotmány oltalmában, a katonai hatalmaskodásoktól megvédve létez-hessenek. Majd látni fogjuk, mennyiben érték el e czélt.

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXXII. sz.

³⁾ *Tört. Emlékek.* II. k. 115. l.

A magyar királyi városi alkotmányrendszer ismertetéseül helyén valónak látom a Kolozsvár városi polgárság közé bekebelezés föltételeit és ünnepélyességi formáit egy a XVI-ik század elejéről való eredeti adat alapján emlékezetben hagyni. „A ki Kolozsváratt megtelepedni s valami keresetet gyakorolni akar, e pontokat köteles minden kivétel és tekervényesség nélkül megtartani. 1. A tanácsnál magát illendően jelentse, 2. érdemeit világosan adja elé és igazolja, 3. minő sorsuak és polgári állapotuak szülői s addigi életét hol és hogy töltötte el, hitelesen mutassa ki, 4. nősüljön, 5. magát a polgárság közé vétesse fel, [*incorporáltassa*], elegendő birtoku polgárok kezessége mellett, miután lakhelyéről, vagy elegendő polgári birtokról biztosítékot mutatott elé, 6. a város minden köz szolgálatát arányosan hordozta s a szállásadásban és minden rendes és rendkívüli adófizetésben részt vett; 7. a tanácstól való függést ismerje el, a város megerősített és használatban levő *Unio*-ja, jogai, szokásai, a bevett vallások ellen titkon vagy nyilván, az ország felsőbb vagy alsóbb rendeinél, vagy bármi más emberek és személyek által valamit tétetni, ezek ellen mesterkedni, s így a városnak bármiképen kárára lenni ne merészeljen, 8. a várost semmi idő viszontagságai közt el ne hagyja, de minden ellenkező sorsban helyt maradjon, 9. a maga hasznát polgártársai sérelme és nyilvános kára nélkül keresse, 10. idegen bort és más italokat idegen földről a városba semmiképen be ne hozzon... Mindezekben mint becsületes, jámbor és igaz férfihoz illik, magát életében és magaviseletében egyenesnek, hasznosnak és kijöhetőnek bizonyítsa... ¹⁾ Ezekben az elvek vannak kimondva, alkalmazásuknak azonban különböző időkben és viszonyok közt különböző alakja volt. ²⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3960. sz.

²⁾ *Első alak.* 1638. febr. 21. Kopácsi Bálint, kolozsvári, magyar nemzetű, aranyműves, tiszteletes Kopácsi Antal polgártársunk fia kérvén és érette kezesek levén Telman Márton és Lajos másképp Szabó János száz-férfiak, miután az ünnepélyes esküt letette, s a törvény szerint fizetendőket lefizette, a polgárok sorába fölvetetett s azok *Album*-ába beiratott a jegyző jelenlétében. m. pr. [*praesente Notario*]

Van a város levéltárában egy j.-könyv, melyet 1625. jan. 14. Fenesi Márton üresen ajándékozott Conrad István városi jegyzőnek, s ő azt másra is, de főként a város polgárai közé bekebelezettek neve bejegyzésére kez-

Az országgyűlésekre, melyek pártgyűlések s csonkák voltak, néha fegyver oltalma alatt vagy erős várakban tartva, meghivatott ez idő alatt is Kolozsvár. A városi levéltár egyetlen ily meghívás

dette használni s használta a míg élt, azután más jegyzők is folytatták. Címe ez: „*Album, sive Liber continens Incorporationes Civium Civitatis Colosvár per seriem Annorum consignatus, ut plurimum manu Jurati Notarii solito more post praemissum homagium factus.*“ A könyv 293 levélre, vagy 586 lapra terjed, főbb alkatrészei ezek:

1. **Index** Nominum propositor. et cognominum universor. Civium et Inhabitorum Lib. Reg. Civit. Colosvár **Albo** sive **Libro** hoc ut plurimum manu jurati Notarii solito more inscriptor. Ordine Alphabetico subscriptor. et consignator. A. 1699. per *Petrum Rákosi* jurat. ejusd. Civit. Notar. m. pr. Continuatum A. 1713. per *Johannem Handsáros* Civit. Notar. m. pr.

Az Index kiterjed A-tól I betűig 79 levelen, több nem készült el. Nagy történelmi becű anyag, de közlését a tér szűke nem engedi.

2. Anno Domini MDCXXXVIII. tiltakozások 3 ívrétű levelen.

3. Az *Album* s néhány másféle bejegyzés.

4. 1638-an kezdődő bejegyzések 1676-ig.

A bejegyzésekben nincs időrend és folytonosság, a könyv tárgya sem egy, de a jegyzők különböző céljaikra használták szükség, kedv és ötlet szerint.

Másik alak: 1675. sept. 22. Szabó máskép Sziijgyártó János, a ki kolozsvári, szász nemzetű, s timármesterséget űz, hasonnevű kolozsvári polgár és sziijgyártó fia, nemes Hosz Pál és Nagybányai István kezessége mellett, a szokott eskü letétele után a város polgárai *Album*-ába beiratott... A város jegyzője távollétében: Nagybányai István m. k. *Ismét másik:* 1676. május 27. nemes Dreszler Márton, szász nemzetű, vallására unitárius, mesterségére szabó, nemes Timár Bálint és Rhener Márton városi ülnökök kezességére, *Kolozsvár lakói* sorába felvétellett s előbb a szokott hitet letévén, a város *Album*-ába beiratott, jelen levén a jegyző = praesente *Notario* m. pr. *Megint egyben* az előzmények az eddigiek, berekesztés ez: Az *Album*-ba beiratott, letévén előbb a szokott esküt s megfizetvén a törvény szerint fizetendőket. Ennek azért kellett fizetni, hogy nagyszombati német volt, nem kolozsvári. Hátrább egy *lengyel* is fizetett. Soknál nincs említve a fizetés, sem az attól való fölmentés.

Megint más fölvételi alak: 1688. decz. 30-ról: N. N. fölvétellett *Kolozsvár nemesei* sorába [az olvasó ismeri már ezt a polgári nemességet,] letévén előbb a szokott esküt s megfizetvén a fizetendőket.

Egy 1689. febr. 16-ki fölvételi alak: N. N. fölvétellett Kolozsvár polgárai sorába. 1692. jun. 13-ról való: N. N. fölvétellett *Kolozsvár igaz nemesei* száma közé. Ez az utolsó ily alakban, ezen túl mind: *Kolozsvár város polgárainak*

emlékét őrizte meg. Az 1709. ápr. 8-kán, tartandó országgyűlésre t. i. [hol?] három követ hivatott meg, kiknek magatartása iránt a város írásban adott útasítást. ¹⁾ E gyűlések tárgyalásaiban Kolozsvárt külön illető följegyezve nincs. A nemzeti fejedelmi korszak alatti erdélyi törvényhozás II. Rákóczi Ferencz 1707-ki marosvásárhelyi részleges országgyűlésével bevégeződött. ²⁾

száma közé vették fel. Ekkor kezdődött az eskü [*Juramentum*] helyett a hódolati hit [*Homagium*], így: letévén a szokott *homagialis hitet* sat.

Másik alak 1737-ből: *N. N. a mi igaz polgáraink és lakos társaink sorába számílatott, befogadtatott és bekebelezetett.* Egy 1739-kiben: *N. N. megígérvén a szokott díjat, az idevaló polgárok közé mint honfi beiratott* [ad *Indigenatum hujatem* inscriptus]. *Máshol* 1744.: *N. N. a városi polgárságra* [ez nem fejezi ki a *conciuitas* egész fogalmi körét] megesküdt; 1753.: *N. N. fölvetetett a városi polgárságra*; 1760.: *a városi polgárságra esküjét letette* sat.

A polgársági díj itt nem volt szám szerint kifejezve sehol, hátrább kiegészítem, ott meg lesz mondva.

Valamennyi az *eredeti j.-könyvekből* kivonva.

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3887. sz.

²⁾ Az egész fejedelmi korszakból a következő törvényezikket találtam a *Város levéltárában*, melyeknek közlését művem érdekében állónak itélem. Az azótai rendezésekkor még kerülhettek elé, de én már nem használhattam.

1559. jun. 12-kére Gy.-Fejérvárra egybehívott s jun. 17. végződött országgyűlés nevezetes törvényezikkének ép példánya; a végső cikkben meg van mondva, hogy a pártosokat kik fogják el. ¹⁾

1621. ápr. 29. részleges országgyűlés végzése. ²⁾

1650. márcz. 20. gy.-fejérv. országgyűlés végzése. ³⁾

1669. jan. 25. gy.-fejérv. országgyűlés articulusai. ⁴⁾

1670. febr. 15. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott t.-cikkei. ⁵⁾

1670. decz. 1. gy.-fejérv. országgyűlés t.-cikkei. ⁶⁾

1675. május 25. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott t.-cikkei. [*Csonkán kezdődik az V-ik cikkben.*] ⁷⁾

1676. nov. 11. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott t.-cikkei. ⁸⁾

1679. márcz. 20. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott articulusai. ⁹⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 17. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 73. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1019. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 200. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 206. sz.

⁶⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 208. sz.

⁷⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 221. sz.

⁸⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 224. sz.

⁹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 229. sz.

Az imént ismertetett 1709-ki kir. leirat és kiváltságlevél visszaadta törvénykezési téren is a város birái és birói hatóságai régi jogkörét polgári ügy mint büntető ügyekben.

Az *ipar* terén csönd és pangás. Az *Aranyműves czéh* 1706. czéh-mesterré választotta Vagner Mihályt és Szegedi Jánost, 1708-ra és 1709-re Szegedi Istvánt és Csiszár Györgyöt; leltározáskor az idő félelmes volta miatt a réz taraczkokat beadták a *Tárházba* [a mi a

1680. május 28. gy.-fejérvári országgyűlés nyomtatott articulussai. ¹⁾

1681. jun. 10. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott articulussai. ²⁾

1681. nov. 21. kezdődött, 28-n végződött gy.-fejérv. országgyűlésről III articulus. ³⁾

1682. febr. 17. fogarasi országgyűlés nyomtatott t.-cikkei. ⁴⁾

1682. nov. 12. gy.-fejérv. országgyűlés törvény-cikkei egyszerű másolatban. ⁵⁾

1685. octob. 24. gy.-fejérv. országgyűlés nyomtatott articulussai. ⁶⁾

1685. octob. 24. gy.-fejérv. országgyűlés t. cikkei. Másodpéldány, Colophonja ez: Exeudit Claudiopoli *Michael Némethi*. MDCLXXXV. ⁷⁾

1687. febr. 13. Fogaras mezővárosban nyomtatásban levő articulussok, Colophonja ez: Claudiopoli per *Michaelem Némethi*. A. D. 1687. ⁸⁾

1707. ápril 21. bezárt m.-vásárhelyi országgyűlésen hozott nyomtatott articulussok egy csonka példánya; meg van a *Limitatiot* illető [VI. articulus] egy levele, továbbá a XXIII., XXIV., XXV., XXVI. articulus és *Conclusio*. ⁹⁾

1707. más nyomtatott törv.-cikkek I—XXI. articulusig. Elöl a fejedelmi conditiók; a cikkek a XII-diken kezdve vannak meg, hátul a XX-ből két sor.

Jegyzés: Közül is csak a II. t.-cikk, *Apafi Mihály erdélyi fejedelemségre való Electiojának Abrogatiojáról*, a III-dik az *Ausztriai ház erdélyi fejedelemséghez való minden jussának s egyéb Donatioinak is abrogatiojáról* — csonka, a XXI-nek a vége, s a XXII. t. cz.-is meg van, hiányzik a XXIII. XXIV. XXV. XXVI. és a *Conclusio*; tehát itt az hiányzik, a mi az előbbi példányban meg van, s így kevés hián kiegészíthető. ¹⁰⁾

Meg van az 1718. jul. 21. passarovitzai békekötés egyszerű másolata is. ¹¹⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 233. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3655. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1965. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 249. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 240. sz.

⁶⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 255. sz.

⁷⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 256. sz.

⁸⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 261. sz.

⁹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 445. sz.

¹⁰⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3947. sz.

¹¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 53. sz.

város házánál ágyuk s löszerek tartására boltozva készített helyiség volt] a számvevők gondviselése alá, a szakállasokat és puskacsőket a város szakállasai és puskacsővei közé; 1711-re Csiszár Györgyöt és Szegedi Gáspárt.¹⁾ *Az Asztalos czéh* 1705. márcz. 27., a fejedelem parancsára, bombának és golyóbisnak való 6 ládát csinált Gyürki Pál tábornoknak: hossza 5, szélessége 1 sing volt, magassága a mi egy öreg deszkából kitelt; fizettek darabjáért 2 német forintot, a mi 2 m. frt és 40 p. A czéh 10 pénzzel többet kért, de így fizették ki; a képirónak pedig valami czímerirásért, melyet másfél nap elvégzett, s a minek harmada is elég lett volna, fizettek 5 frtot, holott az asztalosok festették és gyantázták meg, a mit nekik jóba nem vettek. 1708. márcz. 2. Szakál Ferencz és Kövendi György elbúcsuzván: a czéh vagyonát leltározták. „Volt a czéhnek a Kismezőn túl a Bodon-kut felett, közel a Nádashoz Kovács Sebestyén és Járai Sámuel árvái szomszédságában egy földje, négy öreg köb-lős, a Hendelyben szereztek egy szöllőt, melynek miveltésére a czéhnek van egy hordó bora; később a május 23-ki czéhgyűlésben az tűnt ki, hogy az felfogott szőlő volt, bora hasznáért fogta fel s miveltette a czéh a maga költségén. A czéhmesterek miveltetésére ez évre kaptak 3 forintot s dézmául minden 10 vedertől egyet. 1710. márcz. 24. a leltározáskor minden meg volt a konventi kiváltságon kívül, a mit Bécsbe küldöttek megerősítés végett. Új adatott ki, a régi ottmaradt.“ Jun. 10. Szakál Ferencz javallatára nevezetes határozatot hozott a czéh. Dolgoztatott volt t. i. ő ezelőtt 8 évvel Kabós Pálnak egy koporsót, melyet mivel eddig ki nem fizetett, a czéh kiváltsága szerint megtiltá, hogy neki senki czéhbeli semmit ne dolgozzék, míg Szakál Ferenczcel a fizetés dolgát el nem igazítja. 1712. nov. 7. tartott czéhgyűlésben a fejedelem által megerősített czéhkiváltság kihirdetése eszközzésére Szakál F.-et küldötte a nov. 14-kére Medgyesre egybehívott országgyűlésre, a hol ez decemb. 20-n ki is hirdettetett, útra való költségül adtak 12 frtot.²⁾ Ugy látszik, ez években Szakál és Kövesdi voltak a czéhmesterek. A *Csizmadia czéh* 1709. kezdette j.-könyveiben megkülönböztetni: a mester vagy inas magyar vagy szász nemzetü-e? A *Főszűsök* czéhszabályait 1711. febr. 20. erősítette meg a város

¹⁾ *Az apródok j. könyvéből.*

²⁾ *A czéh eredeti j. könyvéből.*

főhadnagya és tanácsa, j.-könyve 1710. jan. 16. kezdődik.¹⁾ Ugy látszik, most alakultak legelőbb czéhhé, s a megelőző évi gyűlések célja a megalakulás és czéhszabály alkotás volt, a mi 23 czikkből áll; eredetiek és sajátságosak ezek: 1. a patricius ifjút tartozzanak a mesterek elébb tanítani, mint mást, nemzetségéről és nemességéről legyen jó bizonyága, apródesztendeje 3 lesz; 5. felszabaduláskor fizet 2 veder bort, 1 tál ételt, egy pecsenyét, erre a czéh szabadlevelet ad neki; 10. a mely mesterlegény czéhbe akar állani, remekben tartozik csinálni egy öreg fogvájó fűrész, egy apró fogmetsző fűrész, egy jegyzőt s egy paraszt fűsüt; 11. a remek elkészítése után tartozik az egybegyűlt czéhnek egy tisztességes vendégséget [*collatio*] adni, a mi legfeljebb 8 frtra menjen. E pont az 1711. jun. 20-ki czéhgyűlésben egészítettett ki. „A ki mester lesz, a következő vendégséget adja: 1. fűszerszámos leves, 2. kolozsvári káposzta egy tisztességes fazékkal, 3. riskása velős koncyczal, 4. citromos nyul, 5. petrezselymes, tehénhússal, 6. egreses, majorsággal, 7. tisztességes sült kövér lúd, mellette tehénhús sült salátával, ugorkával, retekkel, tyúkmonyos perez, dió, magyaró. 15. Ha valamely mester vért talál ontani, a hatalom dolga nem a czéhet, de a bírót illeti. 19. Ha a czéhben oly özvegy marad el, kinek férje magát jól viselte, őt és árváit meg ne szomorítsák, hanem a mesterség folytatását neki engedjék meg, úgy, hogy a czéhapán kívül a legényjét akárkinek is elvegyék és az özvegynek adják, hogy az árvák és özvegy élhessenek a mesterség után, míg fősüs urának nevét viseli.“ E szabályhoz útasítás járult, melynek 1. pontja rendelte, hogy a mesterek az apródot mind a négy vallásból fogadják az *Unio* szerint, 3. ha elefánt csont fűsüt hoznak a városra, szabad legyen árulni, mivel nálunk elefánt csont nincs; németországi fűsü árulása is megengedett, ha bár nem elefánt csont, 5. idegenek vásárra nem méltó munkáit a fősüs mesterek sokadalom napján se engedjék meg. 6. A mely kalmár idegenek rossz munkáit veszi be s idevaló gyanánt a sokadalom egy napján kívül árulja, a bíró erejével vétessék el.“²⁾ A *Szócs czéhek* az egész országból panaszoltak a kir. kormányshoz, hogy kiváltságaiuknál fogva nyert bárány- és vad-

¹⁾ Kemény bőrtáblába van kötve, egészen magyarul írták, lejő 1863-ig, a mikor Gilovics József volt a czéhmester.

²⁾ OKLEVÉLT. CXXV. sz.

bőrt Erdélyben senkinek rajtok kívül venni nem szabad; előmutatták az örményeknek saját püspökjök neve alatt kelt kötelezését, hogy soha nyers bőrt nem vásárolnak, de alá vetik magukat a szőcsök kiváltságainak. Megfontolván a kir. kormánysház az iratokat, 1711. ápr. 23. meghatározta: „hogyan az örmények mutassák ki, mennyi pénzt adtak a hazafiaknak nyers bőrökért, ezt a szőcsök fordítsák meg nekik s a bőröket vegyék maguk kezébe. A kiket ezentúl a határokon, tiltott ösvényeken bőrt behozás és kivitel tétlen érnek, méltó büntetés alá vétessenek. Kikészített bőrt ellenben mind az örményeknek, mind magoknak szabad venni a szőcsöktől s azokat az országból kivinni is, de mind a bárányok, mind azok bőrének ára meghatározott, következőleg:

Egy megölhető kövér fekete bárány ára 50 pénz, gyengébb minőségű. 40 p.

Egy fehér báránybőr ára nyers állapotban, mely ködmönnek való, ára 12 p.

Fekete báránybőr ára nyers állapotban 30 p.

Béllésnek [*subductura*] való fekete báránybőr ára nyersen 15 p.

Férfi báránybőr béllésnek való nyers állapotban 12 p.

A szőcsöknek szabad falukra is kimenni báránybőr vásárlás végett.“¹⁾

A *kereskedelemtől* nem találtam megemlíteni valót.

A *szellemi élet és köznevelődés* csekély mérvét, sőt hanyatlását mutatja a *sajtó*, az *iskola* és *szószék*. Mindenütt lekötött erők, félénk munkásság, kevés siker. A magyar irodalmat 4 kalendarium képviselte: az 1707-ki,²⁾ 1709.,³⁾ 1710.,⁴⁾ 1711-ki,⁵⁾ 1 imakönyv,⁶⁾ 1 hittani oktató könyv 1707-ből, mely gróf Teleki Mihálynak volt ajánlva, az író e jelentős jelmondatával: „*Hallgatásban és reménység-*

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. Az 1744. 498. szám alatti *egyszerű másolati* mellékletből.

²⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1726. sz.

³⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1760. sz.

⁴⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1774. sz.

⁵⁾ *Régi M. Könyvt.* I. köt. 1785. sz.

⁶⁾ *Preces matutinae et vespertinae studiosae Juventutis Coll. Reform. Claudiop.* Impressit Samuel P. Telegdi. Ao. 1706. Csak a cím latin, szövege magyar. *R. Magyar K.* I. k. 1712. sz.

ben;“¹⁾ végre egy zsoldáros könyv 1710-ből, melynek írója: „bújdosóvá lett enyedi tanár, kora leghirnevesebb ev. reform. tanára; művét ajánlta gr. Teleki Sándornak és nejének gr. Bethlen Juliának, ajánló levelét írta ugyan ő Nagy-Enyeden, *collegiumoknak hamra és kőpora* között 1710., művét kezdette Szathmárt a *bújdóságban*, decz. 10. 1707., végezte Nagy-Bányán aug. 30-án 1708.; az olvasóhoz írt verseket szintén ott írta *keserves bújdóságban* sept. 18-án.“²⁾ Mind három mű reformált hitvallású író és nyomda terméke. Latin nyelven négy halotti s egy üdvözlő beszéd jelent meg. Az első gróf Apor István erdélyi kincstárnok felett mondatott, címe: *A halál után is élő erény* 1706.³⁾; a másodikat gróf Bánffy György erdélyi kormányzó felett tartotta Szathmár-Némethi Sámuel kolozsvári ev. ref. pap: *Erdély kialudt lámpása* 1709.⁴⁾; a harmadikat: *A haza igaz atyja*, — Haller István es. kir. tanácsos felett egy jezsuita pap;⁵⁾ a negyediket I. József császár és király emlékezetére: *A növekedő hírű József* cím alatt tartotta Kolozsváratt a jezsuita akadémia egyik szerzetbeli atyja.⁶⁾ *Erdély öröme*. Üdvözlő beszéd, melyet II. Rákóczi Ferencz 1707. Erdélybe jövetele s fejedelemségbe beavatásakor tartott Lischcov Endre, a bölcsész- és hittan tudora s a fejedelem tábori papja.⁷⁾ Egy reformált hitvallású, három jezsuita és egy r. kath. tudós által írt latin mű.

¹⁾ Az imádságról, annak mivoltáról, hasznáról és módjáról. *Szakmári Pap János* kolozsv. ev. ref. pap 1707. Kolozsv. Nyomt. Telegdi P. Sámuel. *Régi Magyar K.* I. k. 1727. sz.

²⁾ *Régi M. Könyvtár*. I. k. 1775. sz.

³⁾ *Vivens post funera virtus*. Dictio Funebris, in ecclesia B. V. in Óvár dicta, Claudiopoli [ubi et excusa]. A. 1706. die 28. jun. *Régi M. Könyvtár*. II. k. 2248. sz.

⁴⁾ *Lucerna Transsylvaniae extincta*. Claudiopol. Impr. P. Samuel Telegdi. A. 1709. *Régi M. Könyvtár*. II. k. 2370. sz.

⁵⁾ *Verus Patriae Pater* sat. Oratio Funebris ab uno Societ. Jesu Presbytero celebrata. Claudiopol. Impr. Sam. P. Telegdi 1710. *Régi M. Könyvtár*. II. k. 2399. sz.

⁶⁾ *Josephus accrescens* sat. Publica Parentatio s a t. a quodam Societatis Jesu Patre . . . Mens. jul. die VIII. A. 1711. Claud. Impr. Sam. P. Telegdi. *Régi M. Könyvtár*. II. k. 2418. sz.

⁷⁾ *Lactitia Transsylvaniae* sat. 1707. Nyomtatási helye nincs megnevezve, de a kiállítás a kolozsvári nyomdában megjelenését mutatja. *Régi M. Könyvtár*. II. k. 2285. sz.

E korszakhoz Kolozsvárnak még csak Basta és a II. Rákóczi-Rhédei-Bartsai-Kemény fejedelmek boldogtalan korszakának szegény irodalma hasonlítható. A történetíró lelke ilyek látásán elborul s a nemzet szerencsétlenségének szomorú részvételével áldozik . . . A jezsuiták s a r. kath. tudósok nagy hátránya a nemzet előtt, hogy ők folyvást a latin irodalmat művelték, meglepő ellenben a reformált hitvallású írók azon ritka erkölcsi bátorsága, hogy műveiket két Teleki grófnak, II. Rákóczi fejedelem ismert párt-híveinek ajánlták s az egyik egész őszintén elbeszélte, hogy ő a fejedelem hűségeért Erdélyt elhagyva, soká szerteszét bújdosódott a hazában. Kétségkívül a reformált hitűek nyomdájában jelent meg a II. Rákóczi Ferenczet dicsőítő mű is. A loyaltas köteles alattvalói erény; de az ily hazafiság tiszteletre gerjeszt.

Mint létezött s a történetírás tárgyát, megemlítem azon *Kolozsvári bánatos Muzsa* című élezelődő gúnyos verset, mely Kolozsvár természeti fekvését és égálji viszonyait vevén alapeszméül, a gyakori szeles és hideg időjárást, rövid nyarat s hosszú telet énekli meg; jó élő helynek mondja, mely sok országok közt ritkítja párját; borát, kenyerét dicséri, utczáinak nevét a történelemből és életből találgatva, élczes megjegyzéseket tesz rá, gyakran kitér az utczán s piacon látottakra, némely társadalmi hibát megró, s így megy e vers könnyű vérű s játszi elméjű írója tárgyán végig élezelődve s gúnyolódva. ¹⁾

¹⁾ Czíme: *Claudiaca Musa valde dolorosa*. A költemény keletkezési idejét 1706-ra teszi maga a szerző, s írója, *Vinczi György*, a thoroczko-i unitarius iskola rectora. De ez évre mutat a versnek harcziás szelleme is. Hogy a *Vinczi* név alatt *Felvinczi* értendő, nem fér hozzá kétely.

Fosztó U. I. ifjúkora némely kalandját is fentartotta; [*Unitar. Egyház-tört.* [kézir.] I. könyv IX. fejez. 450—451. ll.] de itt rá kiterjedni nincstér. Elég néhány jellemző vers-sor ismertetésül — s mindjárt a legjellemzőbb első:

Ritkán kellő hives szellő fű téged Kolozsvár.
Csak Kisasszony s Jakab közt van te benned egy kis nyár;
Kül ezeken. túl és innen ködmönt le ne vess bár,
Görgény-háta vagy Kalota hevet tőled elzár.

Jól ismerlek s úgy dicsérlek, a mint most hozzád fér.
Szilvád, szőlőd, teljes időt [*idős az eredetiben téves*] bár hogy csak ritkán ér;
Mert vagy ragya, vagy jég rontja, vagy elsüti a dér.
Ha történik, hogy megérik, pezseg benned a vér.

Az iskoláknak e szomorú időkben is volt egy-két lelkes barátja s alapítója, a kiket saját erényök a napi zavaros élet s közönséges emberek fölé emelt. A r. katolikusok közül Ilyés István hagyott 1711. decz. 20-n kelt adomány-levelében a kolozsvári tanuló ifjúság semináriumának 200 körmőczy aranyat, oly módon, hogy ha ott növendék papoknak állittatik seminárium, a tőke kamatostól legyen azé. Az ifjak fölvételénél legyen különös tekintet a csik-szent-györgyiekre és az ajándékozó rokonaira. Ha pedig, [a mit Isten távoztasson], a kettő közül egyik seminárium sem lenne képes fennállani, azon esetben, az alapítvány a székelyudvarhelyi r. katolikus iskolák segélyezésére, vagy oda fordíttassék, a hol az legcélszerűbben lesz hasznosítható, a fölvételi föl-

Az Óvárról és Hidutezáról.

Szegény Óvár! bezzeg sok kár folyt te rajtad sokszor.
Van műszered, nincs kenyered, elapadt most a bor.
E veszélynél jobbat vélnél, ha jutna rád a sor,
De jutalmod s lakodalmod megdulta most a tor.

— — — — —

Hidutezáról.

Hajh régi Hid! te is elhidd, meg romlál sok izben.
Ha meglátnád mostan utczád a szép Szamos vizben.
Pusztaságod ha vigyázod, nincs egy ép ház tizben,
A mi kellett, mindened lett, mikor vóltál díszben.

— — — — —

Farkasutczánál mintegy forradalmi hangulat szállja meg az írt.

Hajh szép klastrom! hány volt ostrom, kiken által mentél:
Utczád rútult, házad pusztult, kiket építettél.
Farkas neved, de már szived nyulnál is inkább fél;
Mert farkasok, nagy éh sasok által emésztettél.

— — — — —

Berekesztő vers.

A ki szerzé ezt, éneklé ezer hétszáz hatban,
Kurucz sereg, hogy kesereg Vár körül a hadban.
Szöllőnk szűri, népünk túri ¹⁾ Van éhség sok házban.
Kézi malom, mert unalom — hited el magadban. ²⁾

¹⁾ Szakál Ferencz *Napló*-jából fennebb közöltem a külvárosok szenvedéseit.

²⁾ Én *Mike Sándor* néhai tisztelt ipam: EGYVELEG 10. *Claudiopolis* című gyűjteménye eredetijéből közöltem a 439–442. lapról.

tételek ott is figyelemben fogván tartatni.¹⁾ Az unitáriusok kolozsvári és tordai iskolái szükségére Széplaki Petrityevith Horváth Kozma özvegye, árva Folthi Borbára és fia Boldizsár: „bárhol levő jószágaikban, a melyeket eddig birtak, vagy ezután bírhatnak, esztendőnként termő maguk majorságabeli szántóföldeik, búza és szőlőhegyeik borbéli igazságos dézmáját Isten dicsősége és tisztelete előmozdítására örökösen adták és adományozták, oly módon, hogy azt az irt két városbeli unitárius templomok és iskolák szükségére fordítsák; szabad rendelkezésére állván azonban a főtanácsnak ennek minél igazságosabb elintézése s a részökbe jutó jövedelemnek a szükségesebb helyekre beszolgáltatása. Ez elhatározás — úgy mondják — a bújdosás szenvedései között fogamzott meg szívőkben, s az ajándékot tették az 1710-ik siralmas esztendőben, febr. 8. Magyarországon való hosszas bújdosásukban Ugocsa vármegye Varkocz nevű falujokban levő szállásukon s pontos teljesítését mind maguk alólirottak szigoruan ígérík, mind utódaiknak átok alatt lelkökre kötik.²⁾ Az ev. reformált hitvallásuak kolozsvári főtanodájának gróf Bethlen László és gróf Bethlen Elek 1711. octob. 13. a bethleni dézmáról adtak szép adomány-levelet.³⁾ Forrásom ily átalánosságban említi meg, hogy 1712. aug. 15. Szalacsi József 300 frtban hagyta Kolozsváratt a belső királyutezában a Szerencsi Mihály-féle házat, szomszédai nyugatra a Viczei-ház, keletre a templomba vivő sikátor⁴⁾; Koronkai Király Sámuel 1712. jul. 28. kelt végrendeletében a főtanodának hagyott 1000 tallért.⁵⁾ II. Apafi Mihály választott fejedelem 1711. jun. 24. Bécsben kelt levelében [*kihez volt írva, nem látszik meg*] a felszólító és Istenháza iránti tekintetből — ámbár szükségei kevés másfelé való kiadást engednek meg — írta: „hogy Keszey Jánosnak, birtokai gondviselőjének meghagyta, hogy a kolozsvári ev. ref. collegiumból 4 becsületes ifjat alumniára felvevén, a mint más urak szoktak cselekedni, ő is gondoskodjék róluk, hogy fogyatkozásuk ne legyen, a mit örömet és tiszta szívből tesz s kívánna alkalmatosságot tehetsége

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXXIII. sz.

³⁾ Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.

⁴⁾ Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.

⁵⁾ Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.

szerént egyebekben s nagyobbakban való segítségre is.“¹⁾ Erdei Körösi István zilahi iskolamester 1712, május 12. kelt végrendeletében szintén megemlékezett ez intézetről. „Én Körösi István zilahi iskolamester — írja — az elmúlt hétfőn estvéli isteni tiszteletet végezve a templomban, az Isten nyilat testembe lövé, melynek mérge miatt életemnek közel végét lenni bizonyosan érzem, de lelkem csendes, mert Istennel megbékéllett, melyhez képest azon Istentől nekem adott javakból teszek az én nyelvemmel szabad utolsó rendeletet az alábbi becsületes személyek előtt, u. m. a kolozsvári collegiumban tanuló ifjak számára 50 vonás forintot, epitaphiumra 5 frt 48 p. sat.“²⁾ Érdekes világot vet e főtanoda viszonyaira még két levél. Az egyikben, mely 1710. nov. 13. kelt Batzoni J. Máthé írta a főtanácsnak: „hogy a mint látja, Némethi Sámuel vénsége miatt elmegy a philosophiai tanszékről s helyét hihetően neki kell betölteni; de ő nem készült arra, hanem theológiára, nem is vállalja el; kérte, adják neki azt, amire készült, ha nem, valami hozzá illő tisztességes hivatalt. Tudósítja a főtanácsot, hogy a vizsgálat szokás szerint decz. 13-ka körül lesz, de még nem hirdették ki.“³⁾ A másikat 1711. márcz. 30. írták a kolozsvári ev. ref. kebli tanács tagjai a főtanácshoz, melyben írják: „hogy Némethi Sámuel már másfél év óta nem teheti hivatalát, Zilahi András, a másik tanár nem akarja a helyét elfoglalni már másfél év óta a fizetetlenség miatt, pedig többet nem adhatnak a szegénység végett; nem sokára be kell zárni a classisokat s megszüntetni a tanítást a collegiumban. Kérték: ne játszdják tovább velők Zilahi ur, hanem jelentse ki: megy-e? nem megy-e? hogy gondoskodhassanak.“⁴⁾ Ugy látszik, Némethi jobban lett, s Zilahi meggondolkozott, mert azon évi sept. 3. kelt levelekben az első mint hittanár, Zilahi mint philosophia és philologia tanára, együtt folyamodtak a főtanácshoz: „hogy az kérje fel gróf Teleki Pált, jöjjön be s vegye kezébe a kolozsvári pusztuló ev. ref. collegium dolgát. Ideje volna — írják — megépítéséhez fogni. A főtanács intézkedjék fa, zsendely, mész, vas s egyéb építési szük-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXVII. sz.

²⁾ Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.

³⁾ Az ev. ref. főtanács levéltárában 25. sz. a. levő eredetiből.

⁴⁾ Főtanács levéltár. 1711. 632. sz.

ségekről, sőt mesteremberről is. Istenes buzgóságát Isten áldja meg s ők is meg fogják szolgálni.“ ¹⁾ Végre a mozgalom megindult, számba vették, hol, mennyije van az egyháznak? mire van még szükség? s azt honnan szerezzék meg? Különös történelmi értékkel bír a főtanoda gondnokainak ez ügyben 1712. tartott gyűlése javaslatainak bevezetése. „Collegiumunk — így hangzik az — felette nagy ruinában van, hogy nincs egyetlen classis is, melyben egész télen tüzet tehettek volna, csoda, hogy a gyermekek a nagy hideg miatt meg nem fagytak. Kivált két classis olyan, hogy mikor eső vagy hó van, teljességgel nem mehetnek bele az eső, sár és egyéb alkalmatlanságok miatt. Szintoly lakhatatlan a collegium kőfal felőli része is, s csak az utca felőli részre vannak az ifjak szorulva. De már mind a deákok, mind a tanítványok annyira megszorodtak és szorultak, hogy helyet sem tudnak nekik adni, s félő, hogy e miatt idegen vallású iskolákhoz ne folyamodjanak. Szükséges azért e munkák megigazításáról gondolkozni, és : kik, miképen segíthetnének mészszel, fával, zsendelylyel, vassal és egyéb szükségességekkel? idejében megtalálni, hogy Isten a jövő tavaszt és nyarat elhozván, foghatnának az épülethez. Kő iránt a főtanoda 1699. úgy végzett volt, hogy a magyarutca szegletén levő templom köve s anyaga fordittassék a collegium építésére; azért azon elhárnyatott köveknek jobb volna oda fordittatniok, mintsem kárunkkal az utca közepén heverjenek. Költség dolgában a Bűdöskuti-féle 700 firt hagyaték megfizetését sürgetni kellene, ugy az iskolának hagyott Tolvaj István-féle 865 firt 72 p. és 20 véka buza hagyatékot is, melyekkel az építés jól elé mehetne. A Lorántffy Zsuzsánna-féle 1600 r. f. hollétének is végére kellene járni, hogy hová tette az eklézsia? mint szintén az Apahida, Alsó- és Felső-Füle kiváltására az eklézsianak a collegium által adott 3450 firt miben állását is meg kellene tudni; az ifjuság buzájáról, az osztálytanítók [*classis praeceptor*] fizetéséről gondoskodni szükség. A máramarosi sóaknáról az alumnusoknak járt *Isten sava* nevezet alatt esztendőnként 100 firt megszűnt, mikor a herczeg [*II. Apafi Mihály*] kezéről a birtok elidegenítettett. Ő felségénél sürgetni kellene megadatását, valamint a papok és tanárok *nemesi sóit* is. A felség hadai tavaj Tiburczról 6 szekér szénát és 6 kőből zabot vittek el, úgy, hogy

¹⁾ *Főtanácsai levéltár.* 1711. 81. sz.

adójukba tudatik, Fejérváratt is adtak két marhát, ezeket is meg kell téríttetni.“¹⁾ Itt az iromány megszakadt, de a mozgalom az egyházat áthatotta, a minek a főtanoda helyzete és pénzei kitisztázására s az építkezésre jó hatása elmaradni nem fog — a mit hátrább látni fogunk.

Az *egyházak* közül a r. katolikusok közt volt élénk cselekvő élet. Előttük czél volt, s minden nap közelebb vitte ahhoz. A német ajku ágostai hitvallásuak egyháza is terjedett az uralkodó-ház erősödése s az osztrákok és más németek ide telepedése által. 1709. az ev. ref. főtanács értesült, hogy Divini Pált hallgatói rábirták, hogy németül predikáljon. Nem vette jó néven, mert meg volt határozva, hogy a szász és magyar reformáltak egyformán tartsák az isteni tiszteletet. De a főtanács ápr. 23. megirta a kolozsváriaknak s a püspöknek is, hogy az innen támadható rossz következmények tekintetéből Divini Pál szünjék meg a magyarul való tanítástól és köznapokon való könyörgéstől.²⁾ A külön ágostai hitvallásu egyház alakulása ugy a reformált, mint az unitárius egyház kebelében a szász nemzetbeliek megmagyarosodását feltartóztatta. Az unitárius egyházzal nem adott életjelt a szószerk és sajtó, nyomdájuk holléte, sorsa sem tudható. Tűrése a jelenvaló rosznak s még nagyobb roszra előre készülés volt sorsuk, ami nem soká váratott magára.

A *város beléletéből* a j. könyvek fön nem maradása miatt — sajnos! kevés közölhető. A katonaság zsarolása általános. 1706. febr. 2. kinyomozást vittek végbe, 13 kérdő pontra iszonyu kihágások bizonyultak be. A parancs iránta a Segesváratt tartózkodó kir. kormányszéktől jött.³⁾ Fennebb már volt érintve, s hátrább is lesz... 1712. jan. 28. a kir. kormányszék 2000 firt egyenes adót vetett ki a városra.⁴⁾ Uj esemény életében... A szegények házának, Borosnyai István ev. reformált hitvallásu iskolamester 1708-ki számadása szerint az időben 14 szegénye volt, kikre 448 kenyér költ; 1712. Teleki Ferencz unitárius ispotálymester számadásából azon évben a szegények házának 6 hold szőlője tűnik ki: a

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXIX. sz.

²⁾ Látható: *Az erd. ev. ref. főtanács*. 1709. évi 2. sz. a.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 435. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 484. sz.

szabók szőlője mellett a Kőmál-ban 5 fertály, a szabókén túl 1 hold, sütő házuk 2, egyik az Óvárban, másik a középutczában.¹⁾

II. Rákóczi Ferencz fejedelemségének alkotási nyoma nincs. Egyetlen maradandó emlékű ténye Kolozsvárra nézve a pénzverőháznak — ha rövid időre is — új életre keltése. A város vagy czéhek kiváltságot tőle nem bírnak. Magánosoknál is szabad oltalomlevélnél [*salva guardia*] más kedvezménye nem maradt fenn. A benne személyesülve volt önálló, s szabad választáson alapuló nemzeti fejedelemségi elv és nemzeti törekvés változó harcokban emészthetve fel magát, létjogát kivívni nem bírta.

I. József és II. Rákóczi Ferencz uralkodásukat a réginek teljes elmállása jellemzi, új alkotások nélkül. Minden ideiglenes. Az ország e hosszú harcban kimerült, a nép elszegényedett. A nemzeti fejedelemség, melyet Erdély annyi jó fia, oly gonddal és bölcsességgel alkotott s tartott fenn, melyért a nép oly soká és híven küzdött s pazarul ontotta véré, az almakereki kriptába lőn temetve. Rákóczi kibujdosása egy lehető kedvező esély reményét is Rodosto szirtei tengerörvényébe sodorta. A másfél század vihara közt megizmosult reformatio, főleg annak hosszason egyházi zászlóvivője, az unitarismus a hanyatlás pontjára ért. Egy katastropha már érte, de az, az erősebb testvérrel, a reformált hitvallásu egyházzal együtt s egyszerre találván: kábitó csapásának súlya nem érte egészen őt, abból fölcsudott. Azon válság, melynek villámai s romboló vése a közelebbi években gyűltek össze Erdély politikai légkörében, nemsokára egyedül őt sujtandja. Látni fogjuk majd kitörését s rombolását.

XXXIV. FEJEZET.

III. KÁROLY URALKODÁSA.

— 1712—1740. —

I. József halála után az uralkodást — a felségi jogokon kívül — a trónörökös III. Károlynak Spanyolországból hazaérkeztéig, Eleonora özvegy császárné és anyja királyné vette át. Az erdélyi kormányzó bizottság, 1711. jun. 27. kelt jelentése szerint, már

¹⁾ Az eredeti számításokból.

előre letette a leendő uralkodó iránt a hűségi esküt, hódoló felirata Bécsben várt rá, a ki 1712. május 12. királylyá koronáztatván: azon bizottsággal azelőtt, márczius 15. kelt kir. leiratában tudatta: „hogy összes országai, s így Erdély kormányát is átvette,¹⁾ megdicsérte hódolatuk kijelentése által tanúsított hűségöket, s ígérte az országnak atyjától, I. Lipót királytól és fejedelemtől akár hitlevélben, akár azután kelt kir. leirataiban adott és biztosított minden törvényei, szabadságai, mentességei és kiváltságai megtartását,“²⁾ de ezt esküvel nem erősítette meg.³⁾ Meghalt 1740. octob. 20.⁴⁾

Kolozsvár életében új korszak kezdődött *várvédelmi rendszere átalakulásával*, a mi a háboruhoz szokott, katonás szigorú új fejedelem műve. Elrendelte, hogy a város a régi vár romban levő falait építtesse újra, a kör- és elővédfalakat és külső fa- és földerődöket [*pallisada*] igazíttassa meg, maga a **Kőmál** köszikla csúcsán új sánczvárat építtetett, katonai lakházakkal és ágyutelephelylyel.⁵⁾

¹⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 197. l.

²⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 193. l.

³⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 204. l.

⁴⁾ *Századok*. 1879. III. füz. 300. l.

⁵⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. köt. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI közt a IV. Táblán. Építési rajzát sikerült megtalálnom, a belső épületekét nem. Egy 1783-n gr. Csáky János főispán és Lukács József kolozsvári senator által végbe vitt hivatalos összeírásban belsője s épületei így vannak leírva: „1. Az épület neve: *Új katonai kazárma*, kőből, zsendely födéllel; egy fedél alatt van 8 szoba, melyek hossza, széle egyenlő, s mindenik 4° 2' 7'', üveg ablakkal s jó német kemenczékkal elkészítve, van 4 konyha, 2 árnyékszék; az északi részben két bolthajtásos boros pincze. 2. A tiszti épületben zsendelylyel födött 6 szoba, négynek hossza-széle 4 öl, egynek 2° 4' 6'', a hatodiké 4° 5' széles és hosszu. Az első szoba végében nyugatra van 2° széles közkonyha. Ez épület végében keletre ugyanazon fedél alatt van a korcsmaház, melyben van egy 1° 2' széles, 2° 3' 9" hosszu kamara, 2° széles 2° 3' 9" hosszu konyha, 2° 6' széles s a konyhával egyenlő hosszu pitvar, ebből lejárás a pinczébe, mely 3° 6" széles, s be a nagyobb korcsmaházba, melynek széle 3° 6', ebből bejárás a 3° 2' 3" széles és a pitvar hosszával egyező kisebb szobába. Ez épületek nyugati és északi része a vársáncz halmairól lefolyó esővíz miatt vizes; a szobákban mindenütt üveg ablakok, ajtók és kemenczék vannak. 3. Az ugynevezett *bécsi kapu* felett [*észak-nyugatra*] van a tisztek lakása, cseréppel fedve, 4 szoba, 2 konyha; a két nagyobb 2° 5' 6" széles, 2° 2' hosszu,

A várfalakban tett javítások emlékét feliratok tartották fenn. „A városnak belső magasabb kőfala — így szólnak a már ismertes *Város Leírás* szerzői — a délnyugati szöglettoronyhoz közel Rabutin császári vezénylő tábornok parancsára és jelenlétében, a Rákóczi-forradalomkor, midőn az a Sós-völgyben legyőzetett, 20 ölnyire löporral lerontatván, ámbár rövid időn ismét helyreállítatott, de nemsokára egy része felülről ismét lerontatott, s azután újabban megépítettett, a mit tanusít egy oldalaslag fekvő faragott kő im e fölirata: *Megújítatott az 1717. évben Horváth Márton, szab. kir. Kolozsvár város fő-, Baumgard János királybiróságuk idejében* ¹⁾ A másik felirat szintén a délnyugati falrészén volt.

a két kisebb 2° 9" széles, 3° 1' 9" hosszú; a két kis konyha 2° 1' hosszú. Ez épület alatt van a *bécsi kapu*, a melyen egy, a váron kívül épült hidon lehet a várba bejutni. A kapu alatt ajtóval, üveg ablakkal és kemenczékkel ellátott két őrház a katonasereg számára. 4. Épület a régi fából épült katonai kazárna, zsendelylyel fődve, régisége miatt annyira romlott állapotban, hogy megújítani szükséges, széle 3° 3', hossza 20° 6'. Ennek közelében van a kőfallal körülvett kút, zsendelylyel fődve, oly mély, hogy belőle 5 percz alatt lehet vizet meríteni, s az egész várban több viz nem lévén, mind innen élnek. 5. A kapitányi szállás, eseréppel fődve, 2 konyha, 1 árnyékszék, az első szoba 3° széles, 2° 2' hosszú, a második szintén, mindkettő deszka padlással; a kettő közötti 3-ik szoba boltozott, 4° 4' 3" széles, 2° hosszú, a konyhák 1° 1' hosszúak, rajtuk ajtók, üveg ablakok, kemenczével ellátva. Ez épület alatt levő 2 alsó szoba a vársánczokról lefolyó esőviz miatt nedves, lakásra nem alkalmas, boltozott, a két szoba közt szintén boltozott kapu. 6. Épület zsendelylyel fődött, 12° hosszú, 3° széles, keleti részében téglá istálló, a nyugatiban deszka szekérszin. 7. A kapu felett a város felé a tisztek szállása, eseréppel fődve, 2 szoba, 1 konyha, a szobák hossza és széle 2°, padlásuk deszka. Ez alatt van a kapubejárás, boltozatos, s van két kis szoba, szintén boltozottak, üveglablakkal, kemenczével ellátva. 8. A cserép fedelű, rostélyos, 4° 3' 6" széles, 6° 4' 6" hosszú, kőből, boltozva készült puskaporos épület. 9. A zsendelylyel fedett, 6° széles, 14° hosszú katonai gabonaraktár, alsó része boltozott és kazamatául szolgál, a felső deszkával padolt. 10. A katonai sütőház vagy konyha, zsendelyezett, két szobából áll a sütők részére és egy konyhából. Maga a sütő két dolgozó szobából áll és 3 [kemenczéből, egy kamarából] sütés végett és sütő eszközök számára. 11. A vár közepén van egy zsendelyes deszka-épület, romlott állapotban, lisztartó edények számára.“

Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 5599. sz.

¹⁾ *Renovata Anno 1717. sub Primario Martino Horváth, Regio Joanne Baumgarto Liberac Regiacque Civitatis Kolosvár Judicibus.* Mike Sándor: EGYVELEG 10. CLAUDIOPOLIS című gyűjt. 14. l. *Emléklapok Kolozsvár Előkorából.* 24. l.

„A széna-utczai toronytól — mondja az említett kézirat — a Monostorkapu felé, ettől nem messze, a Rákóczi-forradalomkor br. de Tiege tábornok midőn a császári katonaságot a városból ki akarta vinni, a falat mintegy 60 ölnyire alája tett löporral lerontatta, azután a város költségén fölépíttetett, az újonnan épített falon látható a császári czímer, az újra építés [1717.] évével, alább a város czímere e felirattal: *Helyreállított Horváth Márton fő-, Baumgard János királybirósága idejében.*¹⁾ A harmadik felirat a Monostorkapu-torony külső védbástyája kijáratánál jobbra, a már ismertetett 1606-ki feliratos kő alatt egy másik emlékkövön volt, rajta a város czímere s alatta ez: *Leomolván e várfal: egész alapjától kezdve újraépíttetett Nagytekinetű Vizaknai Bereczk György orvostudor főbirósága és Kurtány József első tanácsos felügyelősége alatt 1716. augusztus hónapban.*²⁾

A várfalak és erődök jó állapotban tartása nagy akadályra talált a viszonyok megváltozásában. A kapuk kulcsai ugyanis a város birájától már régen elvétetvén: a polgárság nem érezte magát kötelesnek a súlyos tehernek megfelelő jogok nélkül viselésére. A katonaság parancsainak s a kir. kormányszék rendeleteinek ezért csekély sikere volt. Megkísérlették a szomszéd vármegyéket segélyadásra bírni. A császári erődítési főmérnök költségtervet készített s kiszámította a falak kijavítására szükséges anyag- és pénzmennyiséget, a kormányszék a vármegyékhez kiküldötte, ez alapon 1717. kirótták mindeniknek kő-, mész-, faanyag sat. illetőségét.³⁾ Fával bővülködő vármegyékhez a pallisádául adandó fenyőfa iránt ment rendelet.⁴⁾ 1718. megint *Kimutatás* készült a várfalak megigazítására szükséges költségekről.⁵⁾ Szakál Ferencz, Szöllősi Gábor száz-férfiak, Pataki István jegyző, 3 ács, 3 kőmívesmester május 21. Barri Lőrincz várparancsnok rendeletéből körül-

¹⁾ *Tempore Judicatus Primarii Martini Horváth, Regii Joannis Baumgartus Restauratus. Ugyanott. 15. l. Emléklapok sat. 25. l.*

²⁾ *Collapsum ex fundamento restauratur sub Amplissimis Domino Georgio Briccio Vizaknai Judice Primario et Medicinac Doctore,Inspectore Josepho Kurtány, Senatore Primario. Anno Domini 1716. Mense Augusto. Mike Sándor s a t. 16. l. Emléklapok sat. 26. l.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1717. 174. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 196. sz.*

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1718. 687. sz.*

járták a falakat és bástyákat s mindent jól szemügyre vevén, úgy találták, hogy fanemű, u. m. tölgygerenda 3 öles kell 111, 4 öles 169, 5 öles 267, 7 öles 231 drb, koszoru és szarufa vonó gerenda s kötésnek való 5 öles 1133, széktülésnek, lábfáknak 5 öles 271, kötő vagy vonó gerendának, szarufának, fenyőgerendának 7 öles 94, a kőfal befedésre vékonyabb fenyőgerenda 5 öles 1259 drb, lécszeg legalább 16,671, zsendely legalább 610,000, régeni öreg deszka 146, hajó-deszka 5—6 öles 217 drb; vasanyag: szaruszeg legalább 3502, lécszeg 66,684, zsendelyszeg 1.220,000; kő legalább 600, mész 38, porond 1500 szekérrel. Kőmiveseknek, ácsoknak, apróbb s nagyobb miveseken kívül pénz legalább 5000 r. firt.¹⁾ De mindenik terv foganat nélkül maradt. 1730. a tanács kérte a kir. kormányshoz, hogy várfalai megigazitása végett Kolozsvármegyét utasítsa segélyadásra.²⁾ Később ismételte kérését, előadván: hogy a városok falainak fentartása közvetlenül ő felsége szolgálatát illeti, azok nemcsak a polgárokért állnak fen, hanem háborus időkben a nemesség és föld népe menhelye ellenség ellen, hogy azok dühének kitéve ne legyenek; ezért sürgetve kérte a vármegyék segélyét, mind pallisada fák adása, mind a kapuk és falak megépítésében való részvétel iránt.³⁾ A kir. kormányshoz 1734. kérdést tett a tanácshoz: mi módon lehetne a czéheket a vár-erődök megigazitásában segélyadásra bírni?⁴⁾ Mire a százférfiak azon évi jan. 30-ki közgyűlési határozatukban azon feleletet adták: „hogy mivel a török iránti hűségről lemondás [*abjuratio*] után s a császári felség hűségére téréstől fogva, a bástyák kulcsai a czéhektől elvétettek s azok azóta többé azokba be nem bocsáttattak, elpusztulásuk oka nem a város és czéhek, nem is kényszerithetők megcsinálására.⁵⁾ Erre következőleg a kir. kormányshoz ápr. 14. a vár falai helyreállítására az ország közpénztárából 370 firtot rendelt kiadatni, a városra pedig 238 r. firtot és az anyagot rőtta ki.⁶⁾ A következő évben a város követséget küldött a fővezérhez és kir. kormányshoz elnök gróf Wallis

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1734. 89. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1730. 730. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1730. 582. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1734. 89. sz.

⁵⁾ A város levéltárában levő *eredeti j. könyvből*.

⁶⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1734. 170. sz.

Ferenczhez, előadta: „hogy részint a maga költségén, részint mások segélyével a legszükségesebb javításokat megtette, de még annyi van igazítani való, hogy azok helyreállítása költsége 1000 frtra rá megy, a mire ő nem képes, kérte a kir. kormányzék pártoló közbenjárását.“ A főhadvezér átírt a kir. kormányzékhoz, s kifejezte azon reményét: „hogy miután Kolozsvár sokképen való megterheltetése köztudomásu, vára falai veszély idejében az egész országnak s különösen a szomszéd vidéknek javára és védelmére vannak, a kir. kormányzék a falak teljes kijavítására czélzó igyekezetét javalni, és a mennyiben helyesnek látja, elő is fogja mozdítani“;¹⁾ egyszersmind pedig a felséghez is pártolólag írt fel, melynek következtében az erd. udv. kancellaria 1735. october 8. megrendelte a kir. kormányzéknek, hogy Kolozsvár megerősítése végett rójjon ki Erdélyre 6000 frtot.²⁾ A kormányzék az ügyet az országgyűléshez tette át, melynek kiküldött bizottsága 1735. azon véleményt adta, hogy az ügy a kir. kamarához teendő át azon oknál fogva, mert a mint a város feliratából kitűnik, falai a régi időkben is a királyok és fejedelmek kincstárából építtettek és javíttattak ki, de megjegyzi, hogy a kolozsváriak veszély idejében házaikért a közjök menekülöktől jó béreket szoktak kérni és kapni; a mihez az is járul, hogy a szomszéd vármegyék a legközelebbi évben is a kir. kormányzék rendelete következtében falai megigazitására nem csekély segedelemmel voltak.³⁾ Ezeket a kir. kormányzék 1736. jan. 26. az erdélyi főhadvezérnek azon megjegyzéssel írta meg: „hogy Kolozsvár falai megépítésére nem rég adatott az ország közvagyonából szerzett tetemes kőanyag, a vármegyék által fa és 300 forint s a kormányzék ezután sem mulasztja el szükségeiben segitni, csak hogy lássa, hogy falai megigazitásában szorgalmazatoskodik; mert nem romlását, de gyarapodását ohajtja, a mint ez a főhadvezér és erdélyi udv. kancellaria előtt tudva van.“⁴⁾

A *Kőmál* szikla csucsán levő, fennebb érintett föld- vagy sánczvár, a nép nyelvén egyszerűen *sáncz*, *Fellegrár* név alatt lett

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1735. 286. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1735. 98. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1735. 299. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1736. 14. sz.

átalánosan ismeretessé, megépítése után mindjárt. Az építés kezdődött 1716. jun. 4. s 30-n már készen volt. A város e ritka jó bort termő szőlőhegyének várhelyül elfoglalásáról még az előbbi évben Vis-Conti Mirando, azután ápril hónapban báró Crozili értesítette. „Tartozó engedelmességgel fogadták, de mivel a megelőző évi két rendeletből az látszott, mintha az erdélyi főhadvezér, br. Steinville az építést még egy ideig függőben akarná hagyni, e szőlőhegy birtokosai mind a múlt őszi, mind a mostani tavaszi munkát megtették, a mit nem tettek volna, ha a tábornok báró Crozilihez intézett parancsát korábban megértik, bárha a városnak annál szebb és hasznosabb szőlője nincs is, melynek borából az ostrom alatt ő felsége katonái is gyakran meritettek enyhülést. E szőlőhegy termését ritkán veszi el a hideg. Itt van a szegények kórháza szőlője is, melyből a szegény nyomorultak életét fentartják; a hegy tetején a legszebb buzavetések s gabonák nagy bőségben. Ha mindezt elvesztik, mely nagy lesz káruk, s ők ő felsége szolgálatára is mennyire elégtelenek, könnyen átlátható. Kérték a főhadvezért, hogyha az építés az idénről semmikép el nem maradhat, legalább haladjon addig, hogy idei gazdaságukat egészen kárul ne vallják.“¹⁾ Itt is a bezárás a város szerencsétlenségét tolmácsoló ismeretes régi alaku: „*Romlott és elerőtlenedett Kolozsvár városának tanácsa és közönsége.*“²⁾ A kir. kormányshoz is folyamodott a város. „Nagy fájdalommal jelentik — így szól a folyamodás — városuk sérelmét ilyen dologban. Ugy tudják, értésére esett a kir. kormányshoz is, hogy *Kőmál* nevű szőlőhegyeket, a főhadi vezér parancsából ott építendő *Fortalitium*-nak elfoglalták, s el is lineázták a német tisztek, mely miatt mely szörnyű kárt valljon a város, ki nem mondhatják, melyet a kir. kormányshoz segélyével megváltoztatni ohajtanának, s ha nem lehetne, legalább hogy az idei termésöknek vehetnék hasznát, minthogy Isten ítéletéből csak mostanában télhez hasonló hideg dér többi szőlőhegyeiket mind elrontotta, ott maradt valami kevés, a miből a szegény szükségét pótolhatná. Kérik azért panaszuk orvoslását.“³⁾ A kérésnek nem volt sikere. Az építés elkezdődött

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 515. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 516. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 512. sz.

minden tekintetét félretevő katonai szigorról. A munkához a városnegyedek kapitányai a következő számú gyalog napszámot adták: *Monostorutca* 695, *Óvár* 1970, *Magyarutca* 1379, *Hűdelve* 250, *Középutca* 844, *Farkasutca* 644, együtt: 5782-öt. A személtbíró csak 4377-et ismert el, különbség 1405 volt; 24 pénzzel számítva egy napot, a kapitányok feljegyzése szerint tett 1387 frt 68 p.¹⁾ A különbözet alkalmából meghagyatott a szekérmestereknek és fertálykapitányoknak, hogy jövőre bizonyos lajstromot vigyenek a közszolgálatokról.²⁾ A sánczmester kívánságára a várban levő házakra és kalyibákra való dologra adott a város június 11-től 30-ig 124 napszámot, 24 pénzbe számítva, 29 frt 76 p., szekeres napszámot 964-et, melyek, mivel igen szoros volt szolgálatjuk s éjjel-nappal ott tartattak, egy szekeres ember napszámát marhá-jával együtt 60 pénzre számítva, tettek 578 frt 40 p., a szekere-sek egy napi vízfordásáért 24 frt 59 p. Ezen kívül a mit mes-teremberek: lakatos, kőműves, asztalos, ács, fazekas, tölcseres czéhbeliek a kőmáli vár építésénél az új házakban csináltak, mik-nek részletezése sok tért foglalt volna el... Minyoczky Szabó István város korcsolyásmestere a *Kőmál* tetejére épített *sánczra* jun. 11-től 30-ig 20 napon át, naponként 6—6, együtt 120 nap-számot adott...³⁾ De másféle kiadások is voltak. Hihetően egyikétől azon németeknek, kikre fennebb mint felmérőkre hivat-kozás van, egy név és kelet nélküli válaszirat egyik pontjában ily tény jó elé: „5. kétszer jegyeztem ki a vár körüli szállókat, egy-szer a szántóföldeket [*messziről, hogy a nép dolgozhassék*], testem nagy fáradságával. Ezért 3 aranyat követelek. 6. A város körüli minden szállók és szántók kimérését a legmelegebb nyári napon 8 nap hajtottam végre, napjára 2 aranyat követelek.“⁴⁾ Midőn Kolozsvár 1715. jul. 1. félévi számvetésre [*generalis computus*] Szebenbe köve-teket küldött, útasításuk egyik pontjában köteleességökké tette, hogy fedezzék fel a főhadvezér előtt, minémű nagy szolgálatot kellett tenniök a *Fortalitium* építése iránt, a miben a vár-megye egy jó darab ideig semmivel segítségül nem volt. Kérjék,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 514. sz.

²⁾ A megemlítést elégnék vélem.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 512. sz.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 3705. sz.

hogy azért is vigasztalja meg a várost;¹⁾ ugyan egy ekkori kérvényben több panasza orvoslását is kérte Steinville főhadvezértől, ezek közt a 9. pontban az új erősség számára elfoglalt szőlők és szántók becsüárát, a mit Bruno katonai becselő biztos 7739 frttal és 16 pénzzel hagyott helyben. A főhadi vezér válasza az volt: „Valóban igazságos követelés, de mivel most nincs rá mód, a tulajdonosok egy kis béketűrésre kéretnek.“²⁾ 1733. a szegények kórházának a kőmáli erősséghez csatolt szőlője kárpótoltatását is kérték, mely Bruno katonai becselő biztos szerint 999 m. frtot és 65 p. tett, azonban foganat nélkül.³⁾ A város 1716., a kir. kormányzókhöz intézett kérelmében, számokban fejezte ki a *Fellegvár*-ra és ottani katonaságra tett költségét. „A közelebbi két esztendőben — ugymond — az új erősséghez [*Fortalitiun*] való kettős szolgálatra és rendkívüliekre 17,227 r. frtot és 35 krt. költött, az ezelőtt való háborus időkben pedig a nemes országért — a mint az a medgyesi országgyűlésen liquidáltatott volt — 220,000 forintot adott ki.“⁴⁾ Kolozsvárnak a *Fellegvár* és épületei, helyet, pénzt, munkát összeszámitva, 25,000 frtnál többbe kerültek.

E sánczvár rendeltetése eredetileg a polgárságnak a katonatartás terhétől megkímélése volt. Ez mentette némileg a jogtalan tényt, hogy az e végre szükséges hely a birtokosoktól önkényesen, kárpótolatlanul elfoglaltatott, a sánczok és lakházak a város pénzével és munkaerejével épültek s később fentartattak. De a főczél nem az volt. Az építtető fejedelem és erdélyi főhadvezér jelleme, sőt a várnak fekvése, az ottani állandó katonai őrség, s az épületnek ágyuk, fegyverek, golyó és lőpor lerakodó helyévé alkalmazása mutatta, hogy a katonai hatalom abban a polgársággal szemben támadási pontot keresett és talált. Ép ezért a város és polgárság közérdekeinek nem volt javára. A kelet-déli sánczormon városnak szegzett ágyui, a miket a fejedelmek és katonaság ünnepei alkalmával szoktak *Örömlövésre* használni, állandó fenyegetés volt a polgárok szabadsága ellen. Az a katona, a ki éjen át mellhez tartott fegy-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 518. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 3856. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 379. sz.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 538. 540. sz.

verrel a sánczormókon végig őrt jár, s midőn az óra rátelt, felváltásra jelt kiált, soha nem akadályozta meg az ott tanyázó katonaságot ősszel a szomszéd szőlőbirtokosoknak okozott szőlő-, vetemény- és gyümölcskártételben, télen a karók, gyepük éghető anyaga elhordásában. E vár és katonasága állandó békétlenség forrása köztük és a polgárság, a katonai és polgári hatóság közt — hátrább látni fogjuk.

Vagyonosodás helyett romlása és pusztulása hosszú sorát és okait kell e helyen elbeszélnem, a hol a nemzeti fejedelmek korában adományok, kedvezmények s kitüntetések által fejezte ki bizalmát s rokonszenvét a fejedelem, s a város a hűség és áldozatkészség önadaadó tetteivel érdemelte meg azt. Maga a fejedelmi kincstár közügyigazgatója által perrel támadta meg 1733. Kolozsvár azon kiváltsági jogát, hogy az ott magtalanul elhaltak vagyonát örökölje. A tanács védelmében mondja: „hogy régen, midőn valamely adománylevelen ott volt a fejedelem neve és pecséte, senki nem mondott ellene. Hogy Báthori István fejedelem ezen adománylevelét a kancellár nem írta alá, oka az, hogy mind Sulyok István erdélyi, mind Berzeviczi Márton lengyelországi kancellára 1575. Lengyelországban voltak követségben. A fiskus azon ellenvetésére, hogy nem hirdették ki, azt felelte a tanács: a kihirdetés célja az, hogy: *a mások joga épen maradásának* elve fentartassék. De itt a fejedelem ismerte saját jogát, mit átruházva a városra, maga magának sérelmet nem okozhatott. Végre e jogával 100 éven feljül élés tényét is felhozta, megjegyezvén, hogy nemcsak a polgárok, de a városban benlakó elhalt idegenek javaiban való örökösödéshez is jogot adott a szóban levő kiváltság.¹⁾ E védelem célját érte. A következő 1734. évben a magvaszakadtak utáni esetleges jövedelem még a város bevételei között jött elé;²⁾ sőt a tanácsnak egy 1740-ki felirata szerint ez időszakban a Serédi-, Vitzei-, Rátz István- és Kamuthi-féle pusztá házak és Péter deák háza is a városra szállott; utóbbit a postamesternek adták, a többi az útasítások és negyedkapitányok becsűje szerint eladták, s árukat a közpénztárba fizették be.³⁾ Volt a szegények házának is

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 746. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1734. 36. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 856 sz. 12. tétel

régi szent királyoktól alapított 4000 kő sója, a miből 2000 darabot régóta nem kapott meg; 1733. kérte a város, adná ki a felség és kamara; ennek értéke 3600 frtot tesz, a mi a városon sokat segítne s a szegények nagy öröme lenne.¹⁾ A város nem, de a szegények háza, mikor felekezetivé lett, később megnyerte . . . Más oldalról is veszély fenyegette Kolozsvár anyagi állapotát. A maga területén vas-árulási kizáró jogát is megtámadta a fejedelmi kincstár, a mi szintén jövedelmes volt. 1735. követeket küldött Szebenbe a kir. kormányshoz s előadta: „hogya az elmúlt 1734. évben decz. 29. a kamara a kolozsvári 30-adi hivatalhoz a tanácsal közlés végett azon rendeletet intézte, hogy a bécsi udvari kamarának Thalheim vajda-húnyadi haszonbérllővel kötött szerződése egyik pontja szerint, a mig azon haszonbér tart, se Magyarországról, se a Bánáttól vagy bárhonnan az országba vas be ne hozassék, hanem Erdély lakói csak az erdélyi vasat vegyék, a nevezett haszonbérllőtől a végre rendelt helyekről és vas-árusoktól; kétszer 15 nap alatt vasát kiki adja el, s azután Kolozsváratt sem lesz szabad senkinek vasat árulni. A követek a baj orvoslását fontos okoknál fogva kérték. Az erdélyi vas ára — mondák — felemelkednék, s a város terheit viselő polgároknak, mint szintén az ország lakóinak is rendkívüli kárt okozna, ha máshonnan vasat behozni nem lehetne; a városi polgárok, kik eddig szabadon árulhattak, ha a vas kincstári egyedárúvá lesz, *egy jó izü falatocskától* esnek el s a fiskusnak is a 30-adon nagy kára lesz. Ily haszonbérének becsuszása veszélyezteteti a város más szabadságait is; s ha csakugyan haszonbérbe adatnék a vas-árulás, bírása a várost illetné, s nem idegent, a ki nem a közjót, hanem a maga hasznát nézné.“ „A kormányshoz nincs hírével a dolog — válaszolá márcz. 18., ne is fogadják el e bérlelést, a kormányshoz is fel fog irni iránta az udvarhoz.“²⁾ Azonban később ez is a fiskusnak jutott birtokába . . . Szintén károsan hatott Kolozsvár anyagi állapotára a sónak királyi egyedárúvá tétele. Ezelőtt mindenki tetszés és szüksége s módja szerinti sótt vitt az ország bányáiból, csekély vágatási díjt fizetve érte; élt belőle, adhatott is el s pénzt kapott árából. Most a bécsi udvari kamara megsokalván a magá-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 739. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 777. sz.

nosok által Erdélyből Magyarországra, eladásra vitt sőt, minthogy másképen meggátolni nem lehetett, összeiratni rendelte a nemeséget és városok polgárait: kinek mekkora a háznépe és gazdagsága s mennyi sóra lehet szüksége? Ezen összeírás alapján fogják azután — rendelte a fejedelem — a nemesek egyenként, a városok és faluk illetőségeiket meghatározott számú szekérrel egyszerre elvitetni.¹⁾ A fejedelem a maga tárháza gyarapítása végett versenyzőként lépett fel alattvalóival szemben, azoknak nem egy jövedelmi forrását elvonta s megélhetésüket és a közterhek viselését megnehezítette. Megjegyzem, hogy Bethlen Gábor s I. Rákóczi György nemzeti fejedelmek is kereskedtek kizáró joggal ökörrrel, mézzel, viasszal, kénesővel sat. Az újítás tehát régi példákon alapult.

Kolozsvár vagyoni romlásának azonban okai voltak a katonaságnak fizetett rendes és rendkívüli pénz- és terményadó s egyéb kiszolgáltatások, és a mi legsérelmesebb volt, a katonai zsarolás és borkiváltsága megrontása. A rendes adó 2000 frt volt a nemzeti fejedelmek alatt; a mivel meghaladta, de a mi 5000 frton feljül nem ment, a rendkívüli adóba tudatott be. Tudták mennyiségét, célját; megfizették s megnyugodtak. De az osztrák uralkodóház alatt súlyos teherként nehezedtek a népre kivált a rendkívüli adók: kiróva kedv és önkény szerint, tábornoknak és fejedelemnek, várparancsnoknak s néha — katonáinak. Ezek célja törvénytelen volt, határát tudni nem lehetett, néha mesés összegekig emelkedtek. Súlyosította az eljárás is. Egyetlen köz panasz adataiból kitűnik ez. Kolozsvár 1724. jun. 25. követeket küldött Szebenbe jogai védelmére, főleg az adózásnak kiváltságellenes volta miatt. Károly, Lajos és Mátyás szent királyok kiváltságait kivonatban kezökbe adta, átadta a *zöld táblájú artikus könyvet* [minden kiváltságok sommás tartalmával], s megjegyezte, hogy mikor más helységek kapuszámot fizettek, Kolozsvár abban az időben is azt soha sem fizetett. Rá kerek összegben vetettek adót. Senki nem emlékszik, hogy kapuszámmal vagy rovattal terhelték volna. Azt is kérte: „ne irassék össze megromlott volta, a rajta átment sok háborúságoknak, tűznek, döghalálnak, éhségnek, ármádiák letelepedésének miatta lett elszegényedése tekintetéből. Neki eddig a kir. kormányshoz határozta meg adóját, figyelemmel lévén, hogy e városban

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 672. sz.

mindig a felség őrsege van, mind a hazába bejövő, mind a kimenő hadaknak nyugvó helye, respiriuma Kolozsvár, a vecturában is ki és be ez egy városnak mind azt kell tenni, a mit a közelfekvő vármegyék . . .¹⁾ Nem lett foganata. Egy sorba, egy szabály alá vétetett azokkal a városokkal, melyek az ily terheket nem ismerik . . . Mély és fájó részvét tárgyává lesz Kolozsvár, ha a rendes és rendkívüli adók, téli tartás és más kiszolgáltatások során végig tekintünk, melyekről a következő adatokat őrzik a különböző levéltárak. Téli katonatartásra 1716. jun. 25. ápr. utolsójáig kiróttak rá 1483. r. frtot, 150 köböl gabonát, 295 köböl zabot, 50 szekér szénát;²⁾ máj. 8. az őrsegek számára 240 r. frtot³⁾, 16-n II. Lipót austriai újszülött herczeg születése örömeire verettek 240 r. frtot.⁴⁾ 1717. jan. 1-től octob. 4-ig költött a város a katonaságra [*rendes adón kívül, a mi 1800 m. forint volt*] 12,050 frt 69 p., octob. 4-től 1718. febr. utolsójáig 11,990 frt 14 pénzt;⁵⁾ [*a forint neme nem volt kifejezve*;] ezen kívül 1717. márcz. 22. Hohenzollern herczegnek adtak 2284 véka zabot, 130 szekér szénát, 164 véka buzát, 362 r. frtot 56 1/2 krt. pénzzé számítva mindent, 923 frtot 20 1/2 krt;⁶⁾ ugyan 1718. decz. 24. téli katonatartásra 2089 r. frtot 30 krt;⁷⁾ 1720. máj. 1-től oct. 1-ig a katonaság téli tartásáért 2880 r. frt;⁸⁾ Octob. 1-től 1721. máj. utolsójáig 3000 r. frtot és 180 köböl buzát, novemberben a Kolozsváratt telelő Heissler-ezrednek téli tartásaul havanként mindenféleből 264 gyalog, 30 lovas adagot;⁹⁾ 1722-re téli tartásul 4290 r. frtot s 50 köböl gabonát,¹⁰⁾ 1726. 190 r. frtot.¹¹⁾ 1728. rendkívüli kiszolgáltatásai tettek 7676 frtot 56 p.¹²⁾ 1730 a város 3700 r. frtot és szállást adott 3 századnak.¹³⁾ 1735. márcz. 31. az évi

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 640. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 524. 526. sz.

³⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 563. sz.

⁴⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 531. sz.

⁵⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 549. sz.

⁶⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 544. sz.

⁷⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 572. sz.

⁸⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 541. sz.

⁹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 608. sz.

¹⁰⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 617. sz.

¹¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 670. sz.

¹²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1728. 362. sz.

¹³⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 690. sz.

rendes adó pótlásaul 410 r. frtot.¹⁾ Ez évben rendkívüli szolgáltatásokra ment el 13,964 frt 40¹/₂ kr.²⁾, 1738-ra 5400 r. frt;³⁾ 1740 jun. 17 kivettetett 5305 m. frt,⁴⁾ azon évi octob. 10. a katonaságnak téli szállásra 3333 r. frt 20 kr.⁵⁾ „Erendelet az adórendszerben gyökeres változást jelez. Meghagyatott t. i. hogy ezentúl mindenki köteles adózni: főről, marháról, egyéb vagyonáról [*facultas*], senki magát kine vonja, fizessenek az eddig mentesítettek is. Az összesség segítse az egyest, ez az összességet, ebben áll a haza erősödése s a hozzánk tartozók iránti kötelék bensősége, valamint ez a tisztek kötelessége is. Ez elvet kell megtartani a szállásban is, hogy a sok panasz immár valahára szűnjék meg.“⁶⁾

A zsarolásokat nem hitte a katonai felsőbbtség, kétkedve fogadta a kir. kormányshék. A tanács 1717. febr. 27. az egész várost negyedenként kérdeztette ki, a mi tömérdék fizetés kicsikarást, zsarolást, rablást s a családok ellen elkövetett sérelmek és bántalmazások hosszú sorát derítette ki. Egyik polgár vallotta: „a németek a szénafűrőrl szénáját ugy hordják, mint a magukét, a másik:

¹⁾ *A városi eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1735. 167. sz.*

³⁾ *Városi levéltár. Fasc. II. 786. sz.*

⁴⁾ *A városi eredeti j. könyvből.*

⁵⁾ *Városi levéltár. Fasc. II. 846. sz.*

⁶⁾ Hogy az olvasónak fogalma legyen e rendkívüli kiadások nyomasztó voltáról, ide igtatom a város félévi összes rendes bevételeit és összes rendes szükségeire való kiadásait az 1725-ki számadásból.

Bevétel: a tiz városnegyedre tett rovataltól 4896 frt 46 kr.

Kiadás: A téli katonatartásra előlegül 2280 m. frt

Az összes tisztviselők és szolgák fél évi fizetése 800 „

Tűzfára 400 „

Gyertyára 200 „

Katonatiszteknek szolgálmányokban 186 „

Épületekre 300 „

Piacz birák kezére, rendkívüli szükségekre 120 „

Félévi kamatban 282 „

Összeg 4896 m. frt 46 p.

A város jövedelméből 2366 frt, tehát csak 176 frttal menván kevesebb a katonaságra a rendes rovat ezimén is, mint a város összes szükségeire, tisztviselőire és szolgálaira: a katonatartás terhének iszonyu súlya a polgárság vállain első tekintetre kitünik.

neki saját szénáján saját szolgájával 3 hétig tartatta lovát a német; egynek a piacon kucsmáját ellopták, s pénzért adták vissza; egy nő vallotta: hogy őt a katonája megrugdosta, káromolta, ütötte, kergette; másik: hogy őt megverte, vízbe mártotta, sokszor bujt el előle, s harmadnapig sem mert házához menni; egy férj vallotta: hogy feleségének a német kardját nyakára tette, s azt mondotta, megöli mint a másik nap egy másikat, úgy sem szánja megölni a magyart, mint a madarat; a másik: katonája fénhangon mondotta, hogy szabad neki megölni a magyart, ha tizet megöl sem bántják; egy fiu vallotta: neki édes anyját lőtte agyon a német, s őt kegyetlenül megverte; egyik katona lakója egyszerre 10—12 szál gyertyát gyújtott meg magának, a másik viradtig égetett 2—3 szálát; egy polgár vallotta, hogy hazatértében 3 német lámpáját elvette, megverték, az őrhelyre vitték s reggel 10 pálczát ütöttek rá, két hónapig feküdt miatta; egy másik szüretre menvén: katonája az asztalfiókot feltörte, felesége jóféle gyöngyeit, arany boglárait, sok egyéb holmiét elvette; panaszolta tisztének, de semmit sem tett javára; egy nőt úgy megvert a kapitány, hogy orrán száján folyt a vér, s ajtóját elállották, hogy senki se be ne jöjjön, se ki ne menjen...¹⁾ Égrekiáltó zsarolásaikról az egész monostorutezai negyed vallotta: „hogy a vásárra menő embereknek pénzért útlevelet adnak; ha a szabadalmas elveszti czéduláját, mást kell hogy vegyen helyette, gazdasági dolgukra sem bocsátják ki a kapun, míg 12 pénzt nem fizetnek.“ Egy más panasziratban tanuvallatással van igazolva: „hogy az új erősségben levő katonák a közel levő kertekből veteményt, szőlőkből gyümölcsöt, a külvárosokból fát hordanak el, sőt kivágják az élőfákat s tüzelni a várba hordják; zöldség nem kell nekik — árpa, dara, liszt füszerszám adásra kényszerítik a szegény népet, heti és országos vásárokkor taxát szednek a kapuknál; a generális halat követel a halászsoktól, s a mészárosoktól a marhák nyelvét szedik el számára, pedig a város egyet naponként ugysis ígért s ki is adja; a vásárra jövők áruit, sajtját, mézét megdézsmálják, a szállásokat maguk választják, vagy őrnagyuk s kapitányaik adják, a városi hatóság tudta nélkül s akarata ellenére.²⁾ A kir. kormányszék

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 543. 551. sz.

²⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 552. 554. sz.

országgyűlés elé terjesztette e tényeket, az 16 pontra osztva gr. Könisgegg erd. kir. biztosnak adta át orvoslás végett, a ki 1725. máj. 9. szigorúan megtiltotta a katonaságnak: „hogy a nép szénáját, kaszáló réteit erőszakosan használja, a kapuktól taxát szedjen, szállást maga magának önkényűleg válasszon sat...”¹⁾ Ily orvoslást nyert a nép tenger könnye, kinja s panasza!... Hasonló panaszt terjesztett a tanács az erdélyi főhadvezérség elé, az egymást felváltó kolozsvári várparancsnokok ellen 1712. dec. 1-én. „Az eddigi és mostani várparancsnokok — írja — szüretkor a külsőktől és falusi szekerektől valamint a városiaktól is taxát vettek, 1—2 garast vagy többet is; a mostani a kapuknál és piacon ökörtől, tehéntől, disznótól, tűzi fától, gabonás szekértől szintén taxát vesz; a tanácsnak nem engedi meg, hogy a legközelebbi faluba is útlevelet adjon, ők pedig a távolság szerint 1—2—3 máriást is vesznek; a nép kifosztva, szétoszlásról gondolkozik, a falusiak városba nem jönnek. A vásárokat járó polgárok, kereskedők és mesteremberek annyi taxát fizetnek, a mi feljül haladja évi adójukat; az itt maradt katonák gazdáikkal kegyetlenkednek, verik őket s áristomba teszik, pipával s puskaport gyújtva perzselik el szakállukat, s mikor eleresztik, 4—5 máriást húznak rajtuk, pedig hibájuk csak az, hogy nincs módjuk drága lisztrel s fűszerrel készült étket adni, mert sót, veteményt, petrezselymet nem tagadnak meg tőlük a békességért; a malmokban az őrlési tizedet nem fizetik, mi által a bérlők 5—600 sőt 700 véka kárt szenvedtek; a leölt marhák nyelvét mind ingyen kívánják be, más beteg orvosságnak sem kap belőle, a mészárosnak egy *obulus* haszna sines áruján; a város kapui közelebb is ismeretlen okból félnapig voltak zárva, a barmok éheztek, bőgtek, futkostak az éhség miatt, a napszámosok elvesztették napi díjaikat; pinczéket feltörtek, loptak, verekedtek, gyilkoltak; Zilahí András ev. ref. tanárt saját házában agyba-főbe verték, megsebesítették, házát, jószágát háromszor rabolták ki katonái; egy tisztos polgárnét megverték, megrugdostak, katonakéssel megsebesítették; szüretkor két ízben 14 font puskaport s 600 óngolyót kellett adni a városnak; 600 kutyánál többet befogtak, s ha mindenikért egy garast nem fizetett a tanács, a várról lehajgálták; a macskákat a városból a mos-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 650. sz.

tani parancsnok előde mind kipusztította, a mi a czéhbbelieknek nagy kárával történt; a mult évben a várparancsnok a búzás szekeket addig eltiltotta a városhól, míg a maga gabonáját el nem adta; a malmokban is bárhonnan hozott gabna eladása addig megtiltatott a polgárok nagy kárára. Az idén a város szénafüvein a polgárok szénáit és fűvét elszedték, magukéval egybe vegyítették, holott részökre volt fű kiszakasztva. Keservesen panaszkodtak, hogy ily boszantásoknak, mortificiumoknak, kártételeknek és sanyargatásoknak a város soha a mult legzavarosabb idökben sem volt a császári katonák részéről kitéve, mint most a nemes Virmond-ezred itt léte alatt és által. Kérve azért sérelmeik orvosoltatását, kijelentették, hogy imádkoznak életéért. Aláírva: *Elpusztult Kolozsvár városa lakói és polgárai.*¹⁾

Sérelmei ily állandó megújulása, s vagyoni romlása egyik okának tekintett a város borkiváltsága megrontására irányult minden kísérletet. Nagy kiterjedésű szőlőinek termése a polgárok egyik legfőbb jövedelmét, s életök és jóllétök alapját tevén: nem csoda, ha e jogukat féltették, természetes, hogy a kik ezt ostromolták, vagy bármikép fenyegették, ellenségeiknek tartották s irányukban elkeseredtek. Ilyen volt a közjök letelepült nemesség és a jezsuita rend, s később az ott székelő kir. kormányzék és kir. tábla tagjainak helyzete; mindenik vagyonos, kényelemhez szokott s bőv asztal tartási élvezetéről lemondani nem tudó. A kormánytagok s bírák magatartása szenvedőleges és elváró, másokat hagytak cselekedni, elősegítve a hol lehetett azt, a mi nekik is érdekekben állott; utóbbiak a vallásban bizva, a bécsi udvar előtt kedveltségben létöket érezve, koronként meg-megújították azon követeléseiket, hogy szükségükre a városba saját borukat vitethessék be. 1714. csaknem kitörésre került a dolog. Az ápril 7-ki tanácsi és száz-férfiak gyűlésébe ugyanis Körmöndi János atya, a jezsuita collegium rectora két megyei táblabíróval küldött be, felkérve és intette a várost, hogy maga és convictor urfiai számára engedjen bort behozni; mert különben végletekre kényszerül [*extremum tentat*]. A tanács és száz-férfiak felkiáltva tiltakoztak, hogy kiváltságuk mellől semmiképen el nem állnak, a mint az országgyűlésen

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 373. sz. Összevetve: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1717. 483. sz.

is kijelentették, s a borbehozatalt meg nem engedik halálíg.¹⁾ A rector sem engedett, s nemcsak bort hozatott be maga számára, de másokat is társul véve, korcsmákban árultatta. 1715. a város követei által panaszolta a kir. kormányshék előtt, hogy az óvári collegiumban a jezsuita atyák sütőházában a postamester, Hutmansdorfer biztos és egy német lakatos pinczéikben idegen bort tartnak és árulnak, kérte megtiltását. Az aláírás az ismeretes: *Romlott Kolozsvár város követei, Kurtány József és Handsáros János.* A kir. kormányshék 1715. május 26. Mikola Lászlót küldötte ki, hogy a dolognak végére járjon, s ha úgy találja, az idegen bor árulástól nevében a hibázót tiltsa el.²⁾ Azonban az ügy ismét e főhatóság elé került, mely 1716. ápr. 19. e határozatot hozta: „1. Beleegyezik, hogy idegen borok bevivésével és bentartásával a város kiváltsága meg ne rontassék; 2. kinek-kinek magáén termett bora beboocsáttatik, ha hirt ad a borbiráknak: kihez? hová? ki pecséte alatt teszik le? 3. a városban benn bort eladni nem, de ki a városból való eladás szabad, szintugy, ha szükölködőnek ad is valaki, de a díjt le kell tenni róla; 4. a ki valamely bort a maga hasznára meg akar kezdeni, az arra rendelteknék megmutatván, fizessen egy negyvenestől 2 m. frtot, mig e mostani hírek lecsendesednek a város consolatiójára, mihelyt pedig az idő lecsendesül, kiki borát kivihesse.“³⁾ E határozat még ez évben oda terjesztetett ki: „hogy nemcsak a zavarokban bejöttek, de a kir. kormányshék tagjai is a maguk szükségére vitethessenek be bort, de csak hivataloskodásuk tartama alatt,“⁴⁾ a minek azonban a tanács és város ellene mondott. 1718. a nemesség a fejedelemhez folyamodott, a ki az ügyet országgyűlésre útasította, s bizottságilag és békésen elintézendőnek határozta;⁵⁾ de hogy az intézkedett volna, nincs nyoma. 1723. ismét folyamodott a tanács és város a kir. kormányshékhez, az külsőknek most is csak bizonyos díjfizetés mellett engedte meg a borbevitelt a maguk szükségére, de — mondja a rendelet — kolozsvári bármely sorsu polgároknak soha nem volt, s most sem szabad bort bevinni. A kívülről behozott borok rovatos

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 502. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 517. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 529. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774., 10271., 10424. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1730., 582. sz.

jegyzékbe írva egy e végre választott polgár felügyelete alatt állottak, az 1. rovatban az volt: kinek? 2. hány hordóban? 3. hány veder? 4. hány forintot érő bora van a pinczéjében? utoljára az összesítés; díjul egy vedertől 24 pénz volt meghatározva, borfelügyelő volt Szentmiklósi István.¹⁾ Utolsó rendelete a kir. kormányshoz e időszakból 1737. febr. 13. kelt, melyben meghagyta a városi tanácsnak: „hogya az oly külső bort, melyet csak tartás végett visznek be, de ismét ki fognak vinni, díj nélkül bocsássák be.“²⁾

E szívós küzdelem mutatja, hogy Kolozsvár borkiváltságát, mint szeme fényét féltette, védelmében mindenre kész volt. A katonaság s borkiváltsága veszélyben léte aggodalma miatt van fölírásainak s felsőbb helyekre intézett panaszainak amaz állandó bús hangulata, mely mindig e már stereotyppé vált bezáró mondatban nyilvánul: *Romlott Kolozsvár városa*, a mi a hajdani *Kincses Kolozsvárnak* lehangolólag szomorú ellentéte..... Majdnem 30 év alatt csak egy, eddig ismeretlen, igénytelen vagyon- és egy fontos birtokszerzés emléke maradt fenn a köziratokban, a mi — olvasva — a város szenvedéseinek e komor képére némileg derűsb színt vet. Az első egy 1739-ki kötlevél, melylyel a város szappanyutczában a kőfal mellett³⁾ levő, s mostani állapotában 98 m. frtot érő pusztaszáraz malmát, a város fájából leendő megépítés végett 30 évre, 16 véka vámgabona fizetés mellett egy vállalkozónak adta ki, oly föltétellel, hogy a városi edényeken lakat s méréskor a város embere jelen legyen, a felügyelői jogot a város gyakorolja, s kiváltáskor a fák ára és 98 frt a malom akkori becsüértékéből levonassék; ha a kivevő örökösei nem tudják fentartani, a város időközben is visszaveheti tőlük, az építkezésekről azonban költségjegyzéket tartoznak adni.⁴⁾ A másik egy vásári szerződés, melylyel a város *Mátyás király születési házá*t a hozzátartozó szántóföldekkel, kaszálókkal, halastavakkal sat., ugy a várban azon ház végében levő sütőházat, a boldog emlékezetű nagy királytól azon házra és hozzá-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 752. sz.

²⁾ *Városi levélt.* számozatlan *eredetiből.*

³⁾ Azon néhány kis ház helye látszik — három utcza egybeszőgellése által képezve — e malom álló helyének, mely a hidutczáról keletre a fal mellett betérőnek 30—40 lépésre jobbra szemébe ötlék.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 806^{1/2}. sz.

tartozókra ruházott szép kiváltságokkal együtt Joó Borbárától, ki azt atyjától örökölte, s férjétől Pápai Istvántól, 900 forinton megvásárolta. ¹⁾ Tiltakoztak ugyan ellene az eladó rokonai, de foganat nélkül. A ház a város birtokába ment. 1740. 20 frt évi bére fordul elő a számadásokban. ²⁾ Értékes birtok, nagy kincs ez, melynek történelmi és nemzeti becsét — úgy látszik — még ma sem fogja fel egészen Kolozsvár mivelt közönsége. Egyetlen nagy királyunk születéshelye sem ismeretes oklevélileg. Corvin Mátyásét nemcsak ismerjük, de tulajdonul birjuk. Idevaló polgár, a mi szerencsés elődünk fogadta be a fejedelmi hölgyet polgári hajlékába; a hol a magyar nemzet legdicőbb uralkodója született. Királyi érzület, fényes uralkodói tulajdonok, hadi szerencse és az államélet minden terén nagy alkotások, parancsoló tekintély és soha el nem haló népszerűség emelték Európa azon kori uralkodói fölé. Mekkora, mint ember, mily igazságos mint király, s Kolozsvárnak mily jóltevője és dicsősége! Soha sem volt az uralkodásra hajlandó magyar nemzeti jellem, érzési és gondolkozási fenkölttségével, nemes becsvágy nagy tetterővel úgy kifejezve, mint e királyban! Ne akarnák elismerni politikai és erkölcsi értékét? Ne akarná épen Kolozsvár, e kijelölten magyar és nemzeti város? Nem tudom feltenni s mégis maig semmi méltót nem tett királyi polgára emléke örökítésére. Nézzetek végig Európán, Béctől és Münchentől Londonig, menjetek túl az Atlanti tengeren, a democratia szabad világába: minden művelt nép köben és érzben örökitette meg nagyjait s jeleseit. Nem nevezem meg Laxenburg és München, a Louvre és Panthaeon, Wilhelmshöhe és Westmünster földi nagyságait. Tudja nálunk mindenki. Miért nem érzi hát erkölcsi szükségét a nagy példák követésének? Miért nem követi Kolozsvár a külföldet csak ez egy szépen és jóban? Miért nem melegszik fel szívünk a világtörténet nagy alakjaira emlékezve sajátunkra, a ki magának és nekünk abban oly fényes helyet vivott ki? Tegyük valahára jóvá százados mulasztásunkat! megtisztelve benne magunkat s hírben ez által is emelve e szép várost.

Politikai életében nagy változást idézett elé a hitfelekezetek Lipót császár hitlevelében biztosított egyenjoguságának későbbi

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXLIV. sz.

²⁾ A városi levélt. levő creditiből.

módosítása. Az ágostai hitvallásuaknak a közhivatalokból kizáratása, az unitáriusoknak csak a kisebb hivatalokhoz és száz-férfiui tiszthez becsátása a közhatalmat a r. kathol. és reformált hitfelekezetűek kezébe tette át. A r. katolikusok annyi jogot követeltek, s gróf Wallis főhadvezér és erdélyi kormányzó elnök érvényesítette is, a mennyit a nem-katolikusok együtt, s az egyenjogúság elvének csak a sarkalatos hivataloknál engedtek alkalmazást az ev. reformált hitvallásu polgárok javára. Kérés és panasz, törvényre és igazságra hivatkozás most oly kevésbé változtatott a kor irányán és tényeken, mint fél és egy századdal régebb, mikor a r. katolikusok voltak gyöngék és kérelmezők. A város polgári alkotmánya visszaállítása utáni korszakból elég lesz két választást; az 1714. decz. 26. és az 1732. szintén 26-kit idéznem a helyzet megvilágítására. Az első alkalommal választattak ezek: 1 fő-, 1 királybíró, 10 tanácsos vagy ülnök, 8 számvevő, 2 ispotálymester, 2 jogügyigazgató, 2 serbíró, 2 vásárbíró, 4 szemlélő, 2 húslátó, 2 határjáró, 2 építető mester, 2 favásárló, 2 hidat csináltató, 2 szekérmester, 2 erdőbíró, jegyző. 1732. a vallások egyenjogúsága okából az alsóbb tisztviselők száma 3—3-ra növeltetett.¹⁾

A másik alkalommal választattak: fő- és királybíró, jegyző, közpénztárnok, igazgató, serbíró, vásárbíró, határjáró, oculator, szállásmester, 3—3, tekintettel a 3 vallásra, építőmesterek hidcsináltatásra, a biztosi hivatalra 3—3, ispotálymesterségre reformált hitvallásu. Ezek decz. 29. a száz-férfiak jelenlétében fölesketettek.²⁾ Megjegyzendő, hogy mindenik hitfelekezet maga választotta meg az őket illető tisztviselőket s száz-férfiakat,³⁾ néha — mint 1736—37-n — városnegyedenként.⁴⁾... Bár mily nagy volt a tisztviselők száma, a város dolgai oly roszul mentek, hogy a kir. kormányzék többször figyelmeztette a tanácsot egy s más mulasztásra vagy megfeddette érette, komolyan tevén kötelességévé, hogy erélyesebben lásson tiszte után. 1725. nov. 20. az utcák és várarkok tisztán tartása, sár és szemét kihordása végett megengedte, hogy a mit maga erején nem tehet meg, sokadalomra

¹⁾ *A városi j. könyv eredetijéből.*

²⁾ *A városi j. könyv eredetijéből.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 855. sz. 52 pont.*

⁴⁾ *A városi j. könyv eredetijéből.*

bejövő falusi szekerekkel, melyek üresen szoktak haza menni, magát segíttesse, melyben a város katonai parancsnoksága is, ha megtaláltatik, segítségül lesz.¹⁾ 1729. decz. 14. a kir. kormányzék szemrehányólag hozta fel a tanács ellen: „hogy a kapukban és utcákban levő veszedelmes sár és rondaság megannyi vádak ellene; a mihez tavaj a középutczában kezdett, azt is félbenhagyta, figyelembe nem véve a kir. kormányzék sokszori intését; szegénysége ugyan előtte ismeretes, de ha akarna, mégis többre mehetne; ilyen rút sáros helyek a legszegényebb falunak is szégyenére válnának, annyival inkább egy oly városnak, mely a kir. kormány székhelye. Ezt tűrni nem lehet, mert ez egyedül a tanács gondatlanságának tulajdonítható. Megparancsolta tehát, hogy tisztét folytassa úgy, mint kir. városhoz illik, s a város kapuiban és utcákon, úgy a külvárosokban levő veszedelmes utakat és sárt állandóképen megigazítani el ne mulassa, különben keres és talál a kir. kormányzék utat és módot, hogy a tanács kisebbségével, s a város elviselhető költségével az utakat megigazíttassa.“²⁾ 1730. márcz. 15. harmadszor is figyelmeztette a kir. kormányzék a várost e tárgyban. „Kedvetlenül látja — ugymond — hogy rendeleteinek kevés eredménye van, azért utoljára a legszigorubban parancsolja, hogy tisztaság iránti rendeleteit teljesítse, különben tulajdonítsa a maga gondatlanságának, ha ezt behunyt szemmel nem nézhetvén, a város bírájára katonaságot küld.“³⁾

De míg egyfelől szigorral, másfelől saját érdekeinek tett szolgálatokkal igyekezett a kir. kormányzék a várost és tanácsát hivatása magaslatára emelni. 1717. Kolozsvár lőn ismét a kir. kormányzék székhelyévé kijelölve. Ez sept. 30. azonnal figyelmeztette a változásra, reményét fejezve ki, hogy a város, mind a fejedelem első kormányhatósága jelentőségét, mind önhrnevét előtte viselvén, más kir. városok jó rendtartásai szerint, mindenek iránt hasznos és szükséges intézkedéseket tesz, s azokat sikeresíti is. Azonban nagy összegyülekezés levén a városon, némelyekre a tanács figyelmét felhivta. „1. A szállások ügyét a város rongyos és pusztá voltához képest jobban igazítsa, a tűzre vigyázást a ház-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1725., 264. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1729., 441. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1730., 343. sz.

tulajdonosoknak tegye kötelességévé, sok szénát, szalmát a házhéjakra hordatni, ott éjjel tűzzel, pipával, gyertyával jární, szénáshelyeken, istállókban dohányozni senkinek meg ne engedje, az éji vigyázásra gondja legyen, a toronybeli vigyázóhoz társat adjon, az óra rendes járására ügyeltessen, mindenféle húsról gondoskodják, beteg, pestises marháktól őrizkedvén, az utcákat, udvarokat tisztán tartassa, szemetet, ganéjt, döglött, nyuzott marhákat az utcán állani ne engedjen.“ ¹⁾ 1718. decz. 27. kelt kir. leiratánál fogva a fejedelem — miután már a béke helyre állott — a kir. kormányshék lakhelyévé, ugy a hely fekvésének, mint az élet fentartása eszközeinek alkalmas voltáért Kolozsvár szab. kir. várost rendelte, kegyelmesen, de a melyet mással fog fölcseréltetni, ha a körülmények idővel mást kívánnak. ²⁾ A kir. kormányshék a legfelsőbb szándéknak még nyilvánulása előtt 1718. márcz. 5. tudatta a tanácssal, arról is értesítve, hogy az országgyűlés is oda hivatik egybe, tartsa tehát magát ez idő alatt csak a maga hatósága körében, egyebeket a kir. kormányshéknek hagyván fenn. ³⁾

A kir. kormányshék hosszab Kolozsváratt léte, az országgyűlés és nyolczadnapos törvényshék ott tartása előhaladására volt a városnak, de az ingyen szállásadás nagy terühvel járt és sok kedvetlenségnek volt oka. Már 1731. a város panasolta a kir. kormányshéknek, hogy mikor országgyűlésre vagy nyolczadnapos törvényshékre a hazafiak egybegyűlnek, akár maguk, akár ország dolgában járnak, a tartományi postamestertől vett irással ingyen szállást kívánnak; ezért, mivel a város lakói többnyire mesteremberek, mesterségök folytatásától elzáratnak, sem a fejedelem adóját, sem a maguk szükségére valókat meg nem kereshetik, sokakat házakból is kiszoritnak, mások házuknak semmi hasznát nem vehetik. Ugy tudja a tanács — írja kérelmében — hogy más dicasteriumos helyeken nincs ingyen szállásolás. A mult évek alatt a lakosok igyekeztek építeni, remélvén belőle hasznukat, ezután is építnének, ha látnák, hogy nem ingyen való lakóknak építik. De így bajos nagy szorgalmatosságot várni . . . Az is nagy terhökre van, hogy bármily kicsi és szoros, többnyire minden hazafi

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1717., 502.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1732., 263. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1718., 77. sz.

a várban kíván szállást, még a kancellista urak sem akarnak külvárosba szállani. A katonaság pedig sok a városon, úgy, hogy most a hazafiak ide jövetele miatt összeszorítván: 3—4 katona is van némely gazdánál, kiket nem győz fával, gyertyával, mosással, s terhét hordozni nem bírja. Kérte azért a kir. kormányshoz, adja ki hivatalosan: kinek, mikor tartozik a város ingyen szállást adni? s kinek minő commoditást? Azt is határozza meg, hogy a kancellista urak ne kíváncsozzanak mind az ítélőmesterek körül lenni, hanem fogadják el a szállást külvárosokban is. Alkalmaztassa a kir. kormányshoz a szállásokat úgy, mint van Pozsonyban és Pesten . . . A kir. kormányshoz ennek következtében az ingyen szállásra nézve 1731. nov. 21. azt határozta: hogy a város a kir. kormányshoz azért, mert annak székhelye, az ítélőmestereknek, táblai ülnököknek, a közügyigazgatóval együtt, a főtisztéknek, vármegyék, székek követeinek, tartományi biztosoknak, kir. hivatalosoknak, mikor kir. meghívóval vagy parancssal hivatnak meg a felség szolgálatára, vagy ország dolgában járnak, tartozik ingyen szállást adni, de az ítélőmesterek mellett való deákoknak csak 10 egyénnek s nem többnek.“¹⁾

1719. május 4. tudatta a tanácsossal, kik számára kell szállásról gondoskodni, ezek: „a kir. kormányshoz 12 tanácsosa, 2 titkár, 2 lajstromzó, tartományi kancellisták, a kir. kormányshoz orvosa, patikája, postamester, 12 posta, ajtónálló; a tanácsosok és mellettök levő irnokok, úgy a postamester és posták lovai számára elégséges rétről, sőt mivel remélhetőleg a nyolczadnapos törvénshoz is ott fog tartatni, a kir. tábla bírái, úgy a főtiszték, ítélőmesteri író deákok, s ha a vármegyék, székek és városok követei az ország közügyeiben behivatnak, azok részére is szállásról kell gondoskodni. Ez alkalommal hibáztatta a kir. kormányshoz, hogy a szállások, füvelő rétek, koldusok eltávolítása, szalmás apró kalyibák helyett tisztességes házak építése, a romladozottak megigazítása, szénának, szalmának a házak hijaira nem rakása, tűzoltó szerszámok szerzése s több ilyenek iránt tett rendeleteinek kielégítő sikerét nem látta. Újabban megparancsolta azért, hogy ha az említettek 8 nap alatt végre nem lesznek hajtva, az a várparancsnoknak adatik át, a mit a tanács saját engedetlenségének tulaj-

¹⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 707. sz.*

donitson. Ez május 9. mentegetőző jelentést tett, előadta: „hogya város bejárását, de annyira romokban vannak, kivált a nemesi rend házai, hogy nehéz volt minden részre kívánt szállást találni; a város a most rajta forgó Isten ítéleti miatt, mások romlott házait megigazítatni elégtelen, eddig is sok építésre kényszerített, a minek megtérítéséért esedezik, hogy a szegény városon segíthessenek; a réteket kijelölték és elcsóválták oly jó helyeken, hogy a nép már neheztel s a nemesség és eklézsiák 1000 forintnál több kárt vallottak miatta; az idegenekre vigyáznak, de némely szerencsétlen koldusok kiutasítását a keresztény szeretet tiltja; a tűz eltávolztatása végett a városnegyedeket az illető kapitányok időnként szorgalmasan eljárják, a tűzhelyeket megvizsgálják, bőrvédreket, létrákat, horgokat készíttettek, 20 év óta elhagyott kútakat megigazítottak; a lakosoknak meg van hagyva, hogy — a mitől Isten őrizzen — ha tűz támad, bőrvéderrel, csebrekkel, fejszével, létrával azonnal jelenjenek meg az oltásra; az utcáik is *tavaj* szépen megtisztítottak, most is meg van parancsolva a kapitányoknak, hogy a mennyire lehet, a mostani terhes időhöz képest takaríttassák ki; az órák rozsuljárása okai a szeles idő, régiség, gyakori harangozás, de intézkedtek, hogy a város órafelügyelője pontosan teljesítse kötelességét, s a középkapura új órát csináltattak; Pataki István senator alkudta meg Enyedi Órás Zsigmondtól oly módon, hogy az égés után a mi megmaradt, a város házától minden romját vegye át, igazítsa ki és újítsa meg, csinálja csengetyűre, oly tisztességesen, minő legalább a szamosújvári; munka bére 150 ft 50 véka buza, 50 veder bor volt.“¹⁾ A tanács kérte tekintetbe venni a katonaság miatti sok terheiket s annak száma kevesbitését, hogy a város sorsa a kir. kormányzék kebelében léte által jobbuljon, s az oda bejövő nemesség és cselédei s a polgárok közt az egyetértés és rend fentartassék, a szegény gazdák ne mortifikáltassanak, különben kénytelenek lesznek házaikat eladni.“²⁾

E felvilágosító jelentés és adott biztosítások legfelsőbb helyen megnyugtatólag vétettek tudomásul, a hozzá csatolt kérés telje-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 782. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1719., 153. l.

sítése meg lőn ígérve. Hosszas húzás-halasztás után végre a kir. kormányshék átment, s egy évtizednél tovább volt az ország köz-igazgatásának központja Kolozsvár. De voltak az udvarnál, a kik ezt nem szívesen látták, s főleg Szebennek állandó törekvése volt e főhatóságnak oda visszavitele. Megnyerte, hogy ezt az udvarnál kezdeményezzék. E czélból 1727. ápr. 28-kán maga a felség kivánt tudósítást az iránt: „hogymiután 1717. csak ideiglenesen tétetett volt Kolozsvár a kir. kormányshék székhelyévé: most azt Nagy-Szebenbe ohajtaná áttétetni, vajjon melyik állana inkább a felsőbb szolgálat érdekében: az egészet átvinni-e? vagy csak két tanácsost s egy titkárt?” A kir. kormányshék kifejezte: „hogym azok az érvek, melyek Kolozsvár mellett akkor felhozattak, midőn a kir. kormányshék oda tétetett át, most is mind állanak, jelesen: 1. Kolozsváratt mind a négy bevett vallás és három nemzet hitfelekezeteinek anyanyelvű isteni tisztelete és főiskolája van, a r. katolikusoknak egyeteme, a hol a nemes ifjuság virága magát a fensőbb tudományoknak szenteli, s vizsgák alkalmával nyilvános szini előadásokat tart, melyeken a főrendek is jelen szoktak lenni, s ez által ifjaikat tanulásra buzdítják. 2. Kolozsvár az erdélyi vármegyék és a politikai, polgári és fiskusi jók tekintetében Erdély hatósága alá tartozó magyarországi Részek között fekszik. Ha csak a vármegyéket nézzük, azok mind nemesi állapotúak, a kiknek egyedül szabad közvetlenül a kir. kormányshékhez és kir. táblához folyamodni, a vármegyéktől elkülönzött többi nemzetek, mint a polgári sorsu százszok, s a katonai rendű székhelyek a kir. kormányshékhez csak közvetve, felhívás útján, azután folyamodnak, ha az alsóbb ítélőshékeken ügyeik átmentek, ezért helyezettett a kir. kormányshék a vármegyéknek mintegy közepébe a perlő felek könnyebbségeért. 3. Az élet fentartása eszközeinek bősége, s az, hogy a nemességnek Kolozsváratt szabad házat tulajdonul venni, sok főrendűnek, kir. kormányshéki tanácsosnak van is háza, vannak kerteik és a szomszéd vármegyékben birtokaik; Szebenben házat sem lehet venni, birtokain nincsenek közel a nemességnek, s magánvagyonuk nélkül, csak fizetésökből élni nem lehetne, sőt az is illetlen, hogy a kir. felség személyét képviselő tanácsosok ott házat ne vehessenek. 4. Azon szükségesség, hogy Kolozsvár emelkedjék, azon város, mely egészséges helyen fekszik, a felség szolgálatára igen alkalmas, hajdon virágzó volt, de az ifjabb Rákóczi

György lengyelországi esete után, az őt üldöző törökök és tatárok dühének lőn kitéve, s hogy pusztulását kikerülje, minden belső és külső javaiból, s nem megvetendő mennyiségű birtokaiból, miket a királyok és fejedelmek bőkezősége hív szolgálatokért juttatott neki, teljesen kivetköztetve, nagy adósságokba merült, mely okokat a felség tábornok főhadvezére és a kir. kormánysházák akkori feje, a kormány székhelyének oda áttételére nem utolsó érdeknek vallott, azért, hogy annak ott léte, s az ország termékeinek, melyekkel inkább bővölködik, s a miket olcsóbban ad el, mint Nagy-Szeben, nagyobb kelendőse által Kolozsvárnak erősödése és emelkedéséhez valamivel járuljon; ezen kívül indította a tábornokot az is, hogy a közelebb elcsendesedett forradalom idejében kivonulván onnan a helyőrség, a város azonnal zsákmány tárgyává lett és sok károsításnak volt kitéve . . .¹⁾ Ez érvek fontosságát a fejedelem elismerte s következménye az lett, hogy az ország közigazgatási székhelyének megváltoztatása ezúttal elmaradt.

A tanács ígéretei, a királyi kormánysházák és udvar sok kedvezése daczára sok volt a panasz a város ellen, a minek okát a tisztikar hiányos szervezetében és kötelességmulasztásában keresték. Ezért a kir. kormánysházák 1730. decz. 18. megintette a városi tanácsot, hogy a házakat, név szerint a kir. kormánysházai tanácsosok szállásait állíttassa helyre, a gazdáknak hagyja meg, hogy tehetségek szerint legyenek azon, hogy építsenek; mert bárha igazolt is némelyek szegénységi mentsége, többen vannak, a kik szántszándékkal nem építenek, sőt elpusztulni hagyták házaikat azért, hogy szállót ne tarthassanak; megparancsolta azt is, hogy új évkor oly birót és tiszteket tegyen — minden egyéb tekintet mellőzvé — a kik mind a felség szolgálatára, mind a város közjavanak előmozdítására, helyes igazgatásra és igazságszolgáltatásra alkalmasok, hogy miattok a közönség kárt ne szenvedjen. Az ily egyéneket a város keresse ki. Végre a szegény vásáros emberek sok panasza orvoslásul meghagyta a tanácsnak: gondoskodjék, hogy a vásárra jövő falusiak elébe kimenő polgárok, azok idejét alkudozással, kéregetéssel ne töltsék, őket fel ne tartóztassák, a mi miatt azok gyakran vagy elmenni, vagy áruikat, úgy, a hogy az erőszakoskodó városiak kéri, odaadni kényszerülnek, hanem

¹⁾ Orsz. levélt. Erd. oszt. 1727., 263. sz.

engedjék azokat szabadon a városba bevinni. Ez eljárás elidegeníti Kolozsvártól a külsőket, a városiakra nézve kárt, a piaczon szükségét idéz elő. A kir. kormányshöz ez alkalomból megparancsolta, hogy ezentúl a városiak elővásárlási joga télen 9, nyáron 8 óráig tartson, ki a mit addig meg nem veszen, tovább le ne tartóztassa, hanem vehesse meg akárki. Az elővásárlási jog pedig nemcsak a városi polgárokat, de a kir. kormányshözi tagokat is illeti. ¹⁾ Nem sokára e rendelet után, decemb. 25. a kormányzó gr. Kornis Zsigmond saját aláírása alatt két kir. kormányshözi nemes cancellistától egy másik rendeletet is küldött a tanáshöz, intézve a száz-férfiakhoz és összes lakosokhoz, ²⁾ melyben azon tapasztalatnál fogva, hogy Kolozsvár csaknem végpusztulása okát tisztviselőinek kötelesség nem teljesítésében látja, a kir. kormányshöz iménti intézkedéseinek kívül maga is a város megtartása s a legfelsőbb ur közszolgálati érdekében néhány figyelmeztetést intézett a városi tanáshöz és közönséghez: „1. a hivatalokra az egyéneket ne válasszák valamely különös érdekből, hanem olyakat válasszanak, a kik lelkiismeretességökről, tudományukról és érdemeikről ismeretesek s a kik inkább a közjót mozdítják elő, mint magánjavukat; mert az önjavukat a közjő elébe tevő tisztviselők káros felforgatásra viszik a dolgokat, a mint a város eddigelé is vehette észre. 2. Nagy romlására van a városnak a mesterségekben való csekély fokú képzettség, s e miatt hol erre, hol gazdaságra, hol egyikre, hol másakra való kapkodás, úgy, hogy sem jó gazdák, sem jó mester emberek nem levén: elszegényednek, ama mondás szerint: *tízféle mesterség meg annyi szegénység!* 3. A mesterségöket üző czéhekben a czéhbe álláshoz teljesíteni szokott pénzfizetéseket, miket azelőtt részint a város köfalai, bástyái építésére, részint a közszükségekre gyűjtöttek és adtak a czéhnek, most a mint köztudomásban van, a czéhbeli vénnek különböző címek alatt elköltik. 4. Vannak oly elsőbbségi tisztségek, melyeket az előtt egy, most 3 visel, ilyenek: a vásárbíró, húslátó, fabiztos, építönmester, serbíró, szekérmester, igazgató sat. a kik nem a hivatal terhes voltaért, de egy és más mellék érdekért vannak,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1730. 503. sz.

²⁾ A rendeletre ez volt írva: Allatae A. 1730. hora circit. 8 vespertina per duos Cancellistas nobiles Dnos. *Városi levélt.* Fasc. II. 703. sz.

s ismeretlen ürügyek alatt, magánpártfogás következtében a gondolkozni nem tudó vagy nem akaró polgárok kárával, a közterhek viselésétől menttek, többnyire mind olyak, kik ezek viselésére alkalmasabbak lennének. Szükséges azért a fejedelem ő felsége parancsa szerint is, hogy ezek a régi jó rendtartás szerint jó karba hozassanak . . .“ ¹⁾

Az eddigi választási rendszerben kétségkívül voltak hiányok, a tisztviselőkben hibák, az új viszonyok új szükségeket, a köztisztviselőkkel szemben új követeléseket támasztottak, s a felség parancsa úgy, mint a kir. kormányzék azon ajánlata, hogy a város tisztviselőitől nagyobb képességet, a közszolgálatban több pontosságot kívánjon meg, egészen igazolt. De a valódi okok mások voltak, egyfelől legfelsőbb helyről jöttek más útasítások, másfelől a százférfiak között kezdődött mozgalom több javítások iránt, melyek a polgárok jogi állását és a közdolgok intézésénél egy választott egyén által képviseltetését, a közvagyon helyesebb kezelését, a tanács eljárásainak szigorubb ellenőrzését tárgyzták sat. 1730. márcz. 23. savoyai Eugen herczegnek egy fontos előterjesztését fogadta el s parancsolta végrehajtadni a fejedelem, melynek egyik pontja az volt: „hogy a városokban német indigenákat alkalmaztassanak hivatalokra, a kiktől jobban meg lehetne tudni azok dolgait,“ egy másik pontja ez: „mivel ezelőtt néhány évvel a felségnek az volt határozata, hogy az arianus, vagy a mint Erdélyben nevezik, unitárius vallásuak által viselt hivatalokkal azok megüresedése esetében, a felség igaz vallásán levő hívek vigasztaltassanak meg: ezért a legfelsőbb akaratnak ott mindenek előtt az országgyűlési választásoknál eleget kell tenni; megint egy harmadik pontban Sorger erdélyi r. kathol. püspöknek b. titkos tanácsosi czímet és méltóságát rendelt adatni . . .“ ²⁾ Az utóbbi mozgalom később indulván, hátrább lesz helyén ismeretnem. Báró Sorger püspök ismerte a felsőbb körök szándékát, s azt Kolozsvárattn való-sítani akarva, az 1731. decz. 26-ki tisztválasztáskor írásban ajánlott főbiróságra egy egyént, a kit azonban a közönség nem fogadott el, hanem mást, az unitárius Teleki Ferenczet, se-gész tisztí karát az eddigi szokás és gyakorlat szerint választotta meg. A püspök panaszolt

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 703. sz.

²⁾ *A m. t. Akad.* kézirat-tárában századok szerint rendezettek közt levő *másolatból.*

gróf Wallis Pál Ferencz erdélyi fővédvezérnél, felfolyamodott orvoslásért a felséghez, s decz. 29-ki folyamodványában panaszosan adta elé: „hogy a midőn decz. 26. a senatorok és száz-férfiak bíró választásra egybegyültek s egy katolikus polgár a püspöknek tudtára adta, hogy a nem-katolikusok elméje mind arra hajlik, hogy nem-katolikusokat válasszanak, s a püspök megtudta, hogy egy szász unitárius síncs, a kit bíróvá választhassanak, de katolikus szász van, a most arianusból lett Kolosvári András, érdemes, szorgalmas, magasb hivatalra képes egyén és igazán törzsökös szász eredetű: írásában ajánlotta őt a tanácsos száz-férfiak választó gyűlésének, mert nem a vallásoknak, de a két nemzetnek adták a királyok a kiváltságot sat. De a levél elolvasása után mind az unitáriusok, mind a reformátusok egyesítették szavazataikat, s nem tekintve a kiváltságot és fejedelem vallását, sem a püspök ajánlását, sehogyszem akarták Kolosvárit bíróvá választani, a mi ellen a katolikus senatorok és száz-férfiak tiltakoztak, s az új bíró megválasztását a felség határozásáig elhalasztatni kérték. Kérte tehát a püspök a felséget, hogy Kolosvárit, mint valóságos szászt, senatort és áttért katolikusot, jogban és közszolgálatban jártas és közhivatalokra alkalmas egyént nevezze ki bíróvá . . .“ ¹⁾ Kolozsvár a püspök akarata nem teljesítéseért kétképen lakolt. 1732. jan. 22. a fejedelem elrendelte a kir. kormányzéknek Szebenbe átköltözését: „mivel ott a köz, katonai és országos dolgokat jobban lehet igazítani, s ha a kormányzék kebelében nehézségek támadnak, a császári királyi szolgálatra nézve jobb, ha ezen főhatóság ott van, a hol a főhadivezéség. A kir. kormányzék és Sorger püspök, mint annak elnöke, nem nyilatkozott a dolog érdemében, csak katolikus kormányzó kinevezését hangsúlyozta, hogy a mi jót eddig a felséges osztrák fejedelmek Erdélyben nagy munkával véghez vittek, nehogyszem nem-katolikus kormányzó alatt megsemmisüljenek . . .“ ²⁾ A főhadvezér és kormányzéki elnök pedig a kir. kormányzék fennebbi határozata ellen tett választást 1732. jan. 3. megsemmisítette s eljárásukért felelősségre a kir. kormányzék elé útasította, ³⁾ hol az tárgyalat-

¹⁾ *A városi levélt. levő eredeti j. könyvből.* Lásd: *erd. udv. cancell.* 1734. 16. sz.

²⁾ Látható az elébbi udv. cancell. szám alatt.

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 708. sz.*

ván : a tisztviselői kar addig, míg a tanács és száz-férfiak közötti egyenetlenség dolga eldőlt, helyén hagyatott.¹⁾ Ez egyenetlenség az imént érintett mozgalom volt. A száz-férfiak t. i. octob. 22. huszonként pontból álló kérést terjesztettek a tanács elé, melyek főbbjei voltak: „1. hogy a királyi adón kívül közszükségre más rovatalt a tanács ne tehessen a száz-férfiak tudta és beleegyezése nélkül: 2. a város adósságáról terjesztszen elő a száz-férfiaknak kimutatást, s a kölcsönszerződéseket mutassa be, hogy a közönség tudja s kedélye megnyugodjék; 3. a katonai szállások díjáról szintén terjesztszen elő kimutatást; 4. ugy szintén a főbiró, jegyző és tanács fizetéséről is; 5. a város kocsijait maguk szükségére ne használják; 6. a város kiváltságait évenként egyszer olvassák fel, hogy a nép ismerje meg jogait; 7. adókimutatásra 24 száz-férfit nevezzenek ki; 10. a kik közföldet fizetés nélkül bírnak, 15 nap alatt fizessenek róla illendő díjt; 12. ezentúl a város híre nélkül a réteket és szántókat se senator, se más el ne foglalja; 13. a szegény külvárosiak által használt legelőket a tanács idegeneknek ne adja; 14. kölcsönt a száz-férfiak híre nélkül fel ne vegyen, 19. a főbiró és tisztek Mátyás király kiváltsága szerint minden évben búcsuzzanak; 22. a száz-férfiak gyülekezete kérte, hogy mint más városokban van, neki is oratora lehessen. Végre kívánták: hogy esküdt polgárt ítélet előtt elfogni ne lehessen, száz-férfit postálkodásra ne küldjenek, a hivatalokra jelöljenek ki a száz-férfiak, szénafüvet 12 rúdnál többet egy senator se vehessen, a szavazatok összeszámításánál legyenek jelen a száz-férfiak . . .”²⁾ Rendkívüli fontosságú kívánságok! Új eszmék és tervek, s a város régi polgári alkotmányának a hivatalviselés, választás, a közvagyon ellenőrzése, a felelősség elvének valósitása sat. tekintetében csaknem gyökeres átalakítása jött e kívánságokban napirendre. Mindezeket eddig a tanács csaknem teljhatalommal intézte, e pontokban a száz-férfiak egyenesen a hatalom megosztását kívánták. Látszott, hogy a polgárság kebelében új állapotok, létrehozása, a közigazgatás teljesreformjának élénk vágya ébredt fel. November 17-től 19-ig folyt a két fél közötti egyezkedés és alkudozás, míg végre a száz-férfiak által támasztott nehézségeket mindkét részről tett kölcsönös ígéret

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 734. sz.

²⁾ *A város ered. j. könyvéből.*

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 724. sz.

és biztosítások enyészttették el.³⁾ Csak ekkor jött ismét sor új tisztválasztásra. Most a tanács Buda város polgármesterétől kért felvilágosítást — és ez a másik tény — az ott gyakorlatban levő választások iránt, mire az 1733. febr. 14. tudatta, hogy náluk a török foglalás előtt s kiűzetésök után is az volt a szokás, hogy a polgármestert és birót a választott községi tagok minden két évben választssák, s azok nem voltak kötelesek minden évben búcsuzni, a senatorokat választotta a tanács élethossziglan. Közélebb ott is követelték a száz-férfiak, hogy ők választssák a senatorokat, át is ment rájuk e jog, de a tanács felszólalt ellene, s az ügy még a felség előtt áll. Nemzetiségre nézve náluk nincs különböztetés, mert ott kevés magyar van s egyiknek az a joga, a mi a másinak.¹⁾ A tanács állandósítani kívánta a hivatalokat s álláspontját erős érvekkel védte.²⁾ De a kir. kormányshéz és főhadvezér az eddigi szokás szerinti választást rendelt, a mi 1733. dec. 29-én megtörtént, s a sarkalatos hivatalok a r. katolikusok és ev. ref. hitvallásuak közt egyenlő arányban oszlottak meg, a kapuvám kezelését egy, az adószedést ismét egy, magszakadásból, szántó-földekből s minden másból való jövedelmek kezelését egy külön egyénnek adták, 3 serbiró, 3 vásárbiró, helyett 1 — 1-et választottak, a fiskusi ügyekre egy, legfeljebb két egyén választását javalták, a tanács hatáskörébe eső ügyek elintézési napjai úgy állapítottak meg, hogy a gazdasági és birtok-ügyek, úgy a várost illető más közügyek, a város régi helyhatósági törvényei szerint szerdán, a fiskusiakban az ítélethozás hétfőn, a végrehajtás szerdán, a polgárok közötti ügyes-bajos dolgok és perek pénteken igazittassanak el, a mit 1734. febr. 19. a kir. kormányshéz is helyben hagyott.³⁾

Egy veszélyes természetű belső viszály keletkezett a város kebelében a katonai kiszolgáltatások miatt. A nép megunta nagy terheit, s a katonaság helyett, mely okozója volt, a tanács ellen kezdett békétlenkedni, hogy őt igazságtalanul terheli s megalázza. 36 külvárosi lakos, kiknek külön 4 vagy 6 marhája volt, 1740-n panaszkodtak a kir. kormányshéknél a tanács által szerfeletti megterhelhetetésökért. „A közelebbi években — irták — mindenikük

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 731. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 733. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1734., 36. sz.

20 szekér fát, 21 szekér fűvet, s évenként 125 napszámmal többet tett. Van még 18 egyén, a kik szintugy mint ők, lóval teszik a közterheket, azon különbséggel, hogy ők csak 5 szekér fát adtak. Ez bántja őket, mert ők csak azzal az eszkövel vannak a város iránt lekötöztetve, mint a falakon belől lakók, s mégis a terhek viselésében nem ugy bánnak velök, mint polgárokkal, hanem mint alattvalókkal: ők csak névvel polgárok, tényleg alattvalói a belvárosiaknak. Sérelmök annál nagyobb, mert nagyobb részöknek semmi földjük nincs a város határán, s a közelvaló faluktól és birtokosoktól szerzik meg élelmöket. Sokszor kértek orvoslást a tanácstól, de nem nyerték meg. E miatt közülök többen eladták marháikat, hogy magukon könnyíthessenek. Ha a kir. kormányzék rajtuk nem segít, kénytelenek lesznek ők is marháikat eladni s lakhelyökről eltávozni. Ne engedje, hogy a város népe egymás között meg hasonlíják és elpusztuljon vagy megromoljon; segítsen rajtuk s a külvárosiakat a falon belől lakókkal egyenlővé tenni parancsolja meg.“ A kir. kormányzék irt a tanácshoz — ez volt a válasz — hogy mód nélkül és rendkívül a kérelmeseket ne terhelje; de komolyan megparancsolta nekik, hogy a tanácsnak ellene ne szegüljenek, megtekintvén a nehéz időket; még ha szerfelett terhelhetnének is, engedelmeskedjenek, de orvoslásért folyamodjanak hozzá, mely az egész város könnyebbségének módját fogja találni.¹⁾ Még azon évben kelt a tanács és követség közt ismétlődött e viszály. Mindkét fél panasza s kérése a kir. kormányzék elébe jutott, július 5-ki ülésében felolvastatott, a kelt határozat a tanácsnak megiratott, azon rendelettel: „hogy roszalja az egyenetlenkedést s el nem szenvedheti, sőt a kik erre okot adtak, kitudni és példásan megfenyitni el nem mulasztja; intette mindkét felet, keressék módját a kölcsönös kiengesztelődésnek s a közdolgok rendes folyását egyenetlenkedéseikkel ne akadályozzák; a nép engedelmeskedjék előjáróinak, ezek pedig békétlenségre okot ne adjanak. A tanács illendő kimutatást adjon a közönség elé az elkerülhetlen szükségokről és rovatalokról, feltüntetve, hogy azt a közjó kívánja, ekkor a közönség nem fogja ellenezni; az ő vagy tisztviselői kezén forgott bevételekről és kiadásokról tartozik szintén hiteles számadást előadni a közönségnek . . . Ha a rendes közjövödelmekből a költség nem

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 762. sz.

fedezhető, csak akkor lehet és kell rovataalt tenni, de a valódi szükséghez mérsékelten. Ez szigoruan megtartandó. A kir. kormányshék ennek a meghivandó száz-férfiak előtt nyilván felolvas-tatását rendelte.¹⁾ Ez azonban a kedélyeket csak mulóan nyugtatta meg. Mikor a tanács a számvevő bizottságot az adókirovás végett egybeállította, a község [*populus*] sept. 1. írásban szólalt fel az ellen, hogy az elébbi rendelet ellenére olyakat neveztek bele, a kik maguk is számadók, azt is helytelennek mondva, hogy a tanács a dolognak a közgyűlés elé terjesztése előtt kezdett a kirováshoz; mindkettő ellen tiltakozott s kijelentette, hogy a kir. kormányshékhez folyamodik.²⁾ Megbizottakat választott tehát, panaszos sérelmeit 53 pontba foglalta össze, mik többnyire vádak voltak a tanács ellen; mindkét fél kérelmet intézett s követeket küldött a kir. kormányshékhez, mely kihallgatás után azokat a felekkel közölte, mire azok egymáshoz némileg közeledni látszo-tak, két kir. kormányshéki tanácsos kibocsátását kérték, a kik előtt — ha lehet — a dolgot kiegyenlítsék. Gróf Petki Dávid és br. Bánffi Zsigmond küldettek ki, az egyezés sept. 19. létrejött. 9 pontja közül a fontosabbak ezek: 1. a város kiváltságai a község előtt fel fognak olvastatni; a közbégzések minden polgárnál meg-levén: a tanács mind törvényes, mind osztályügyekben azokkal fog élni, 2. a tartományi főszámvevősegtől kiadott számvetések és számadások eredetiben közöltetnek, 3. a kir. kormányshék adót illető rendeletei szintén, 5. a fizetési egyének fizetését a tanács véteti számba, 6. a tanács minden számadókat szigoru számadásra szorít, azok részletes kimutatását a közönség előtt bemutatja, noha karácson előtt már a száz-férfiak előtt felolvastattak; a szá-mon kérő bizottság számadással köteles férfiakból nem fog állani, ezek közé a 3 osztoztatón kívül 3 száz-férfi is fölvétethetik; 8. a bíró választásakor választassék a szószóló is, [*orator*], 9. a tanács a száz-férfiakkal együtt veszen számot a szállásmesterektől. A titkári és főpénztári hivatal, mely csak a vallások közötti egyenlőségért vétetett föl, megmaradhat, vagy ha ugy tetszik, eltöröltothetik, csakhogy a r. kath. és ev. ref. vallás nem engedheti a maga két egyénét u. m. jegyzőjét és főpénztárnokát egy évben is hivatal

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 836. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 836. sz.

nélkül maradni, ez okon így az unitárius vallás rekesztetik ki. A főpénztárnokságnak régi gyakorlat szerint is fenn kell maradni.¹⁾ Ezután a feleket atyailag intette: a tanácsot, hogy tisztét, a népet, hogy a törvény iránt köteles engedelmisségét teljesítse; van útja és módja a kormány köteles tiszteletben tartása mellett a megbántódásnak és panasznak a kir. kormányzók előtti csendes előadására és orvoslására; de zugolódni, összeesküdni, gyülekezeteket tartani s fellázadván, az engedelmisséget megtagadni főbenjáró bűn; nemkülönben a tanácsnak is minden dolgában szem előtt kell tartani, hogy ő a nép és polgárok megtartásáért van s úgy kell velök bánni, mint saját tagjaikkal, s uralkodási hajlamot mutatni nem szabad, hogy a polgárok egyetértése által a közjó gyarapodjék, s viszály miatt meg ne rontassék. Ezeket a tanács és község így értse meg, nehogy egyik fél tulságos, másik a sehogy sem engedelmeskedés miatt abba essék, a mit ingyen sem vélt.²⁾

Politikai életének hihetően régi irányát adta volna vissza kiváltságainak megerősítése. Folyamodott is érette 1728. de fogamat nélkül.³⁾ A fejedelem nem akarta azok által kezét megkötetni s akarátát korlátoztatni . . . E korszakban jött szokásba a száz-férfiaknak városnegyedenként választása csak az illető negyedbeliek által, úgy, hogy a megválasztottnak mindig oda kellett tenni egy betűvel, például s. [*saxo*] vagy h. [*hungarus*] a nevéhez a maga nemzetiségét: magyar-e? vagy szász? s vallását, például: r. [*reformatus*], u. [*unitarius*], c. [*catholicus*] vagy melyik vallásu? Így történtek a választások 1736. aug. 2. és 1739. jan. 16.⁴⁾ A közgyűléseken a tanácskozás, czéhekkal a levelezés nyelve a magyar volt, nem az ország magyar jellegénél, de a szokásnál fogva, s mert ellenkezőre senki sem gondolt. A külső törvényhatóságokkal szintén ez volt gyakorlatban, kivéven néhány szász várost és hatóságot, valamint czéheiket, honnan német s latin átiratok érkezvén: Kolozsvár is úgy irt vissza.⁵⁾ Csak a fejedelemmel és

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXVI. sz. Összevetendő: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1740. 632. szám.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 844. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1728. 488. sz.

⁴⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

⁵⁾ Besztercze városnak 1724. november 29-n kelt magyar levele van Kolozsvár levéltárában, van 1766. márczius 12-kéről is, melyben tudakozó-

főhadi vezérrel kezdett lassanként latinul lenni az érintkezés, mert azok magyarul nem tudván: az egymás megértés lehetetlen lett volna . . . A nagy politikát érinti a fejedelemnek 1738. május 6-n kelt s a tanácsnak is megküldött kiáltványa, melyben Rákóczi Józsefet, azért: „hogy kiáltványában magát Erdély fejedelmének s Magyarország Részei urának mondva, török segélylyel és védelem alatt az erdélyi fejedelemségért fegyvert fogott és így a császár és törvényes fejedelem ellen fellázadt, felségsértőnek nyilvánítván, fejére díjat tűzött ki, úgy, hogy a ki élve fogja el s viszi a táborba vagy a császári vezérekhez, 10,000, a ki halva, 6000 forintot kap. Intette minden hívét, hogy a kik az említett kiáltványt ismerik, birják vagy másokkal közlik, érdekében gyűléseket tartanak, Rákóczival s követivel leveleznek, fegyvert fogva hozzá csatlakoznak, a legközelebbi cs. tábornoknak jelentsék be, mit ha nem tesznek, mint a felségsértésben részesek s a haza békéjének megháborítói fognak megbüntettetni . . .¹⁾ A j. könyvekben nem találtam a kiáltvány tárgyalásának nyomára, a nyomtatvány sem nyújt semmi fölvilágosítást. Megemlítését a köztörténelemre nézve szükségesnek véltem.

Politikai életének s jogainak másik nyilvánulási tere az országgyűlés, ami ez időszak alatt ritkán tartatott, a mi volt sem törvényes formák szerint történt: a tagok egybeállítása, tanácskozási tárgyak, elnökség, a törvényjavaslatok készítése az uralkodó önkényű tetszése szerint volt rendezve, királyi biztosok az ország főhadvezérei, ez okoknál fogva alkotmányos törvények nem keletkezhetek. A követet [*deputatus*] néha választották, máskor kinevezték; Kolozsvár rendszeren hármat küldött az ottani vallásuak közül. Így 1732. a febr. 26-ki, 1736. az ápril 28-ki, a márczius 28-ki országgyűlésre.²⁾ Midőn ez utolsó országgyűlésre akartak választani, a szűk időre való tekintetből meghatározták, hogy az eddigi

dik a város korcsmája, malmai, serfőzője haszonbére s a kiadások föltételei iránt. [Fasc. II. 1422. sz.] De ez évben van a bíróhoz latinul írt megtalálása is. Szeben városnak legelőbb 1732. aug. 8. kelt levele van latinul írva. [Fasc. II. 1422. sz.] A szebeni bíróság [*Judicatus*] 1751. február 18-n is magyarul írt egy ügyben. [Fasc. II. 1298. sz.] Brassó még 1761-n is magyarul írt. [Fasc. II. 1298. sz.]

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXI. sz.

²⁾ Az 1732—1764-ki közszégi gyűlési j. könyv eredetijéből.

1 m. firt és 20 pénz még 16 pénzzel megnöveltessék, a követek számát pedig, mely eddig 3 volt, t. i. r. kath., ev. ref. és unitárius, ezentúlra kettőre szállították, úgy, hogy a követség mind a három valláson rendre forogjon.¹⁾ Kolozsvár városában ez időszak alatt egy országgyűlés volt.

Törvénykezési életéből három följegyzésre méltó van. *Egyik*, hogy a város óvári régi tömlöczének hajdan *csonka torony* volt neve, azért, hogy emeleti részeit századok előtt lebontották. A kolozsvári csonka toronyból fogságba esett marosvásárhelyi Soós András keserves levelet írt 1661. szeptember 22. Bornemisza Ádámnak, s kérte közbenjárását, nehogy megöljék, míg a város felvilágosítja dolgát. *Másik* Kolozsvár börtönrendtartási szabályai, melyek túlságos szigora igazolásul több súlyos bűnöst illető ügyiratok közt az előbbi is mellékelve volt. „A kiket itteni fogságra ítél a törvény — mondja a szabály alkotója — veszedelmesek, azokra nem lehet eléggé vigyázni.“ Jellemzőbb pontok ezek: „A tömlöcz-tartó a tanács hire nélkül rabot ne vegyen be, kést, villát, vas szerszámot nála ne hagyjon, a halálra való rabot éjjel-nappal bilinesben tartsa, estvénként vasaikat, ugyszintén a tömlöcz és rabház falait, fenekét, ajtait, zárait minden estve-reggel megvizsgálja: ha a rabok ásást, vésést nem tettek-e? földet, követ, ágy-neműikben vagy csebrökben nem rejtegetnek-e? ha a vasakon, bilincseken, zárokon romlást vesz észre, jó idejében javitassa meg, a tanács hire nélkül senkit a rabok közül ki ne vigyen, alamizsna kérésre inkább városi, nem nagy vétkes rabot használjon, mintsem idegent, rab birónak olyat tegyen, kin a többi rabok erőt ne vehessenek, és a kinek vétke nem súlyos, a rabok alamizsna perseyét hiteles személyek előtt nyissa meg, s szám szerint vegyen ki belőle pénzt, dorbézolásra, vendégeskedésre a rabokhoz bejárást ne engedjen, de jóakarójának egy éjtelig megengedhet, a rabok fél éjtelnél többet ne vitethessenek be; a versengő rabokat korbácsal büntetheti, ha a bűn nagyobb, lapáttal is, de hogy baltával verje s csontjában rontást csináljon, meg nem engedtetik; ha a rabokat ellene összeeskünni érzi, idejében jelentse a tanácsnak, hogy elejét vehessék s megzabolázhassák; rendes fizetésével elégedjék meg, tömlöcz váltságban urak, nemesek rabjaitól 30 napig

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

1 r. frtnál többet ne vegyen; ha tovább tart fogságuk, minden éjjelre öt pénzt, a kiket testileg büntetnek, azoktól semmit sem; ha főbíró vagy tanácsbeli, vagy más, cselédjét egy-két hétig betéteti, azoktól váltságot nem vehet, akkor sem, ha azt a tanács valakinek elengedi . . .¹⁾ *Harmadik*, hogy a kir. kormánysszék 1731. az erdélyi törvénykezés reformja [*correctio juris*] munkába vételekor felkérte összes helyhatósági törvényeit és szokásait; azonban a tervezett újítás radikális és katolikus iránya miatt nem jöhetvén létre: a nagy fáradsággal és sok keserű vitatkozások közt a kir. kormánysszék előtt és az országgyűlésen tárgyalt munkálat, mint nem alkotmányos jogelveken és igazságon, de személyes és felekezeti érdekeken alapuló jogtörténelmi anyag ma is a volt kir. kormánysszék levéltárában hever, a nélkül, hogy valaha használtott volna.

Az *iparügyben* — egész fogalomkörét befoglalva — a tanács és száz-férfiak munkálata alapján a kir. kormánysszék 1735. nov. 12. általános árszabályzatot bocsátott ki. Terjedelmes s ugy népsímei, mint korrajzi tekintetben becses mű; lényegesebb részei ezek. Első az *Ötösmunka*. Ezt most ritka ember dolgoztat — mondja a szabályzat — vásárra pedig hanemha az oláhok, latja legyen 20 pénz, virágos munkáké 36, vásárra vagy bárhová 14 próbás ezüstnél alább valóból ne dolgozzanak. *Szabómesterségnél*: nagy embernek való dolmány ára legyen 48 p., mely alatt bőr nincs, 72 p., mely alatt van, rövid mente ára 40 p., hosszú mente vagy toga, melyet a deákok viselnek, 1 frt 20 p., nadrág 18 p., zsinorosan 24, bélelve 40 p. *Asszonyoknak való*k: szoknya vállastól selyem vagy bőrprémme, szolgálói módon, előruhástól 20 p., rása szoknya két rend prémme 40 p., aba köpenyeg 30 p. *Szőcsmasterség* művei: béresnek való ködmön 8 frt 40 p., kocsis kucsma 1 frt 20 p., legszebb kucsma 1 frt 40 p., szolgamente alá való báránybőr 30 p., szolgálónak való mente fejér báránybőrrel 2 frt. *Csiszármesterek* műve: szablya, fringia, pallós tisztitástól, hegyes törtől fizessenek 20 p., kardhüvelyért 60 p., ezüst alá is. *Vas-árusok*: magyarországi 100 fontos mázsa ára 5 frt, vajda-húnyadi 4 frt, toroczkai csinált öreg singvas 30 p., csetneki vas java 21 p., erdélyi aczél mázsája a hámorokon 3 frt. *Halászsok árui*: nagy halak fonttal adassanak,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLIII. sz.

menyhal fontja 9 p., csuka, pozsár, czompó 8, márna, paducz 6, fejer hal 4, senting 18, apró fejer hal kupája 6, csik [ejtele] 36, harcsa 6, pizstrang fontja 12 p. *Tűzifa*: két ökör után való asszu 30 p., nyers 24, 4 ökör után való száraz 48, nyers 42, 6 ökör után való száraz 72, nyers 60 p. *Korcsmák dolga*: minden ember-séges esküdt polgár s gazdaember a maga borát szabadon korcs-márolhatja a maga cselédjével. *Szolgák, szolgálók bére*: négy lóval bánó jó kocsisnak, a ki egyedül erdől, 18 frt, 2 pár ing, egy fejelés s év végén egy jó borjubőr csizma; gyengébb két lóhoz 10 frt. Új kocsis bére mind a jónál, mind az alábbvalónál alábbvaló. *Sütő-főző szolgáló*, a ki kész gazdasszony, 12 frt, egy gyoles s egy vászoning aljastól, alábbvaló 8 frt, két vászon ing, ennél is alább való 6 frt, két pár vászoning aljastól. A *napszámosokról*: férfi kapás karózó, 12 p., hajtó és levelező 9, homlitó és kapáló 18, ha a gazda ételt nem ad 24 p.; férfi arató ha kévét is köt 15 p., ha nem köt és az asszony 12 p., gyűjtő, ki boglyát rak 15 p., a ki nem rak 12 p. . . .¹⁾

A *czéhek életéből* keveset találtam följegyezve. Az *Aranymíves czéh* czéhmesterei 1717. Csizsár György és Szöllősi Gábor. A czéh vagyona számbavevésekor egy kis taraczkot, ugy a szakállas és puska csőket a városi közé vitték. 1719. és 1727. is azok voltak a czéhmesterek Ekkor Csizsár György mellé Katona Pált választották, 1732. ismét; 1738. a febr. 22-ki választáskor megint Csizsár Györgyöt, akkor negyven évig egymásután szakadatlan megválasztatása után, le akart mondani, de megmarasztatott. 1724. septemb. 11. a tanács rendeletére 5 bőrvédret csináltattak.²⁾ Az *Apródok könyvében* ez érdekes szegődtetések vannak: „1720. a május 9-ki czéhgyűlésben Katona Pál előadta, hogy négy év előtt a maga édes fiát, Józsit, fogta volt az ötvösség mesterségére, hogy rá megtanítsa, kit azután két évvel be is szegődtetett a czéh tagjai előtt; de azóta hol egy, hol más dolog miatt be nem irathatta. Minthogy a négy év kitölt, kívánta hogy tanult mestersége remekét [*specimen*] tőle bevegység, s tekintsék meg, és ha a czéh jónak itéli, szabadítsa fel,

¹⁾ A szabályzat végén még e pont van: „Hát a cytherások munkája? s utána e felelet: *De eo tacet scriptura*.” Bevégezte nov. 29. 1735. Bányai Ferencz, város secretariususa. *Városi levélt.* Fasc. II. 775. sz.

²⁾ A *czéhmesterek j. könyvéből*.

mert ő, mint tanító mestere és édes atyja, immár szabadnak mondá a czéh előtt.“ „Beadván ez ifjucska — így szól a j. könyv — lyukasztóit és faragott rezeit, és a becsületes czéh megvizsgálván: szabaddá mondotta. Isten szentelje meg életét s igyekezetét . . .“ 1722. aug. 5. részszerinti gyűlésök levén, Huszár Péter a nyári takarodás miatt egész czéhet nem fárasztván, jelenté: „hogyan ezelőtt két évvel becsületes emberek kérésére s az enyedi czéhmesterek ajánlására Enyeden lakó Iszlai János fiát, Ferkót, keze alá vette, hogy azt az idejét, mit Enyeden Jónás Ferencz czéhbéli ötves mesternél a mesterség eltanulásában eltöltött — de Jónás Ferencznek halála történvén, s ott más gazdája nem akadván — nála czéhben kitöltse, és így a szegődség szerénti 4 évet jámborul eltöltvén s mesterség tanulásának remekét [*specimen*] kimutatván: ő az ifjút szabadnak mondotta, s kéré a czéhet, hogy az is szabaditná fel; a mit a czéh megtekintvén: nevezett ifjút szabadnak mondotta és felszabadította. . .“¹⁾ Az *Asztalos czéh* jegyzőkönyvei bővülködnek ez időben érdekes történeti eseményekkel. A czéh legkitünőbb embere Szakál Ferencz — az ismeretes krónikairó — volt. Ő vitte el a czéh kiváltságlevelét megerősítés végett Medgyesre 1713. febr. 12-kén; az uraknak két kolozsvári ugynevezett nagy *kemenczés kenyérrel* kedveskedett,²⁾ minek árában a czéh neki 2 frt 4 pénzt fizetett; ugyan ő sept. 3. Rákosi nevű biztos emberök által Dimény Ferencznek, ki a kiváltság dolgában sokat segített, 12 frtot eszközölt ki a czéhtől. Ő iratta át azon évben jun. 10. a kolozsmonostori konventnél az újonnan megerősített kiváltságot. Most másodszor fordul elő, hogy Szakál Ferenczet a konvent levélkeresője *Barth*-nak irta, minek oka hihetően annak németes érzelme, miután Szakál neve már évtizedek óta mindig magyarul jó elé a köziratokban. 1715. a nov. 11-ki czéhgyűlésben Szakál Ferencz az inasát, Archisocki [*Archizewsky*] Tóbiást négy apródévre a czéh előtt beszegődtette, atyjokfia Archisocki Tóbiás és Gezanovics Ádám jelenlétökben; felszaba-

¹⁾ Az *apródok eredeti j. könyvéből*.

²⁾ A kolozsvári *kemenczés kenyér* híres volt egész Erdélyországban nagyságáért úgy, mint vert piros héja szépsége- s bele édeskés jóizeért; egy, néha másfél véka lisztből sütöttek, átmérője volt 60—80, középdomborúsága 35—40 centiméter.

ditatott 1719. nov. 8. tanuló leveleért 50 p. fizetvén. Mindkettő a mult század közepén innen beköltözött lengyel unitáriusok utóda, mindkét nemzetségből egy-egy kitűnő unitárius pap és szónok vált ki időteltével . . . Az 1715. évben czéhmesterré választatott Szakál Ferencz a szász nemzet részéről, ifju czéhmesternek Bágyoni Kónya János, oly föltétellel, hogy az ezentúl ne négy, de a kiváltság szerint két évig tartson. 1718. márcz. 4. volt czéh gyűlése Kövendi György inasa Novák Marczy dolgában azért, hogy urát, asszonyát, sem magát meg nem becsülvén, asszonyát megtagadta, dühöszölte, gyolcsát fejéről letépte, rút szókkal szidalmazta, az urát is midőn meg akarta verni, eltaszította; a czéh azt végezte, hogy az inas e vétkeiért csapattassék meg s menjen más gazdához. 1722. jun. 7. czéhapa Szakál Ferencz czéhtáblát járattván, az egybehívott czéhgyűlés azt végezte s a czéhmestereknek meghagyta: „hogy az évi sátoros lakadalmak idején három nappal előbb és a napján a czéhmester fél-félnapig az ifju mestereket a bárdolt és metszett hársfákhoz vigyázatra rendelje ki, a melyeket a Hév- és Hideg-Szamosról jövő oláhok hoznak, s megvenni sem idevalóknak, sem idegeneknek ne engedje, se ki a külvárosba eléjek menni, hanem a czéh számára foglalják le, ha különben nem lehetne, bíró pecsétével is, vagy hírével, súlyos feddés büntetése alatt. Ugyanaz nap végezték, hogy a czéh sátora, melyben sokadalmakkor árulni szoktak, egy nappal előbb elkészíttessék mint az idegeneké, hogy helyét se vásárbírák, se más idegenek el ne foglalják. Azonban minden sokadalomra, minden czéhtagnak súlyos büntetés alatt legyen eladó munkája, hogy helytelenül és mások csúfjára a czéh sátora fel ne állíttassék. 1723. jan. 11. reggel öt órakor czéhgyűlés levén: legelőbb czéhatya Szakál Ferencz szép és istenes köszöntés után előadta, hogy a negyedik esztendő eltelvén, tisztekről számot akarnak adni, határozzon róla a czéh. Mivel azonban az unitarium gymnasiumnak gyűlése és a papoknak bejövése van: a czéhgyűlés kevés időre a papok elmenése utánra határoztatott . . . A consistorium eltelvén, a czéhgyűlés folytatólag megtartatott s ügyeit tárgyalta. Mellőzve azokat, történeti tekintetben fontosnak tartom megemlíteni, hogy azon 1723. évi czéh jegyzőkönyvébe ezen: *Pro memoria* volt bejegyezve. „September 2. Isten látogatásából a generalis Königsberg német szakácsa gonoszsága miatt a Bánffy György

házánál tűz támadván: elégett a hátulsó rész és a sütőházak, szappanyutcza, középutcza és a középkapui torony nagy órástól együtt, az óraharang is leesett, a kőfal is nagy darabig, mely nagy romlásból Isten építse a szegény romlott népet . . .“ Az nap jött a kir. kormányszéktől és tanácstól parancsolat bőrvedrek csináltatása végett; az asztalos czéhre esett négy, melyhez vettek egy tehén bőrt 4 frt 8 p., megcsináltatták 3 frttal . . . Ez évi j. könyv így végződik: „Az anyánk asszonyinak, Szakál Ferenczné asszonyának, mikor a czéh tagjai ő kegyelmekhez gyűltek volt össze reggeli italra, fizettek 10 frt 15 p.“ Szakál Ferencz 1726. márcz. 16. választatott meg utoljára czéhmasternek, Szabó György társával. Meddig viselte? s mikor halt el? följegyezve nem találtam.

A Szabó czéh ezen korszakbeli jegyzőkönyvei szintén néhány becses történelmi részletet tartottak fenn. A czéh nagy j. könyvében 1718. febr. 22-kéről az van följegyezve: „hogy Gönczi Péter e napon czéhbe kérte magát felvétetni.“ 1723. jun. 13-ról azt írta utána a jegyző: „E napon sokadalmi alkalmatossággal szomorú példashalállal szóllittatott ki az életből, mások mentségére menvén: a militiai dobostól általveretett.“ „Videni Szabó Mihály szintén 1730. jan. 24. ajánltatott be a czéhbe tiszteletes Pataki István és Gyergyai Pál urak által.“ A jegyző 1738-ról ezt jegyezte be utána: „Meghalt a Lazaretumban pestisben, a csertörő vargák kertjében, s ott is temettetett el . . .“ Egy más ifjut Gyergyai Pál és Füzéri György mesterek ajánlottak apródságra. ¹⁾ E két apródszegődtetésből megtudjuk: hol volt Kolozsváratt a mult században s ennek elején, a Karolina-kórház alapításaig annyit emlegetett közkórház, a nép nyelvén ugynevezett „Lazaretum“; másodszor, hogy azon *Város Leírásnak*, mely Kolozsvárról egyetlen nagyobb írott emlék a multból, szerzői közül Gyergyai Pál és Pataki István senatorok voltak ugyan, Füzéri György pedig városi jegyző, de egyszersmind mind a három szabómaster. Csak Pater Pálról nem találtam hasonló adatot, de ha ő honoratior volt is, Kolozsvárnak s iparos polgárságának mindig dicsőségére fog az szolgálni, hogy ezen társaik nemcsak értelmes, munkás és vagyonos iparosok voltak, de egyszersmind magasb hivatali tisztséget viseltek, sőt az irodalomnak is hasznára váló munkát dolgoztak. Kifogásolni való van az említett műben kétségekivül,

¹⁾ A szabó czéh eredeti j. könyvéből.

egyik az, hogy az események éveinek szabatosan meghatározása és oklevelek nem támogatják az előadást; *másik*, hogy a felírások nem palaeographiai szabályszerűséggel irattak le, hogy a felsőbb meghagyás igen fontos ágait mellőzték, ¹⁾ s még több is; de így is értékes emléke az korának a történetkedvelő, s hasznos a történetíró előtt. A *Fazékas czéh* két szabályt alkotott, az első — mely 47 pontból áll — 1720. márcz. 18., a *másodikat* 1726. május 22. a tanács által kiadva 1727. octob. 12. mindkettőt magyarul; utóbbi az első néhány pontjának módosítása, az új pontok a többiek bővítése, végre egy rövid határozatot is hozott 1720. febr. 12. Az elsőből jellemzők: 1. a czéh áll 3 rendből: 6 öreg, kettője az *Unio* és nemzetek szerint czéhmester, négy szárnvevő; hetedik a jegyző, 4 leülő, a többiek felszolgáló ifjak. 2. A tisztek az *Unio* és 3 vallás szerint választatnak, ha a főczéhmester r. kath., a reform. legyen a 2-dik, a jegyző unitárius s így következőleg váltakozva. 3. A választás mindig új év első reggelén hétfőn legyen. ... 22. A remek: 1. egy 4 vedres főző fazék, 2. négy vedres vajnak való kanta, 3. egy vedres tál, 4. egy vedres abárlo, 5. egy vedres hajtott száju kancsó, 6. egy vedres bugyogós korsó roasztás[?] két füllel, 7. egy két száju pohár, fél ejteles két füllel. ... 24. Mesterasztal díja 12 frt, 8 frt a vénké, 4 a leülteké, a bástya pénzt a czéh ládájába tegyék. 28. Külön asztala legyen a vénségnek és leülteknek, az ifjak akkor üljenek, mikor dolgukat végzik. 29. Az asszonyok is külön asztalnál ülnek, egy ifju mester szolgál nekik, de mikor minden munkájokat végzik, s ettek is, egykét pohár bort köszönthetnek rájuk az öregek. Apróbb vendégségekben [*collatio*] két czéhmesterné legyen; nagyobbakban 3 asszonyember, de magukat asszonyi rendhez illő tiszteséggel viseljék, különben ha valamelyik veszekednék, férje büntettetik, az elsőért 50, másodikért 100 pénzzel. 41. Ha bástyára menetel kívántatik, a ki rendét elmulasztja, 50 p. fizet. 43. Temető kertben, a sir földin a ki illetlen szót szól, 12 p. fizet, a mi az ifjaké.“ ²⁾ A másodikat az ifju mesterek panasza eredményezte, a módosítások lényegesebbjei ezek: 1. A régi szabály 1. pontját oda módosította, hogy a czéhben legyen 3 rend; hanem az egész czéh oszljék két részre: 8 legyen az utolsó, a többi mind leült mesternek neveztessek; 2. a sokada-

¹⁾ Lásd: I. kötet, **Előszó**.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXLII. sz.

lamkor szedetni szokott látópénz két része legyen a czéhé számadás terhével, 3-da a czéhmestereké, 3. a büntetések ne osztassanak fel, hanem számadásra a czéh ládájában tartassanak. Az inasszegődtetési pénz is nem magánosokat, de a czéhet illeti, a mestereké a vendégeskedés [*collatio*]. 4. A czéh ládájából se ki ne vegyenek, se bele ne tegyenek semmit a czéhgyűlés tudta nélkül, az jegyezzen fel mindent s a czéhmesterek a szerint számoljanak. 6. A bástya-pénzt, a mi az új czikkek kelése óta illetve a czéhet s annak számára be kellett jőni, a czéhmesterek tegyék őrizet alá és senkinek ki ne adják. 9. Az eddig elköltött, czéhet illető jövedelmek — a bástya pénzen kívül — feledésbe mentek, a most okozott költség a czéh jövedelméből lesz pótolva. *Végezetre*: mivel a czéh jövedelme a czéh hire nélkül semmire el nem költhető: szükséges, hogy a czéhmesterek naponként jegyezzék fel: mit vettek be? mit adtak ki? készítsenek számadást, két választott mester vizsgálja meg, s kivonatát minden évben adják a teljes czéhgyűlés elé, hogy sem a jövedelem, sem a hová költség iránt kétely ne legyen, ha a vizsgálatkor olyasmi fordulna elé, a mit a számvevők el nem igazíthatnának, terjesszék czéhgyűlés elé. A *Regestrumok* tétessenek a czéh leveles ládájába.“ ¹⁾ 1720. febr. 12. azon más czéheknél fenálló gyakorlatnál fogva, hogy a ki maga költségén s levél által szerez magának legényt, attól nem vétetik el, a tanács meghatározta, hogy a fazékas czéhben a ki maga hoz magának legényt, tegyen róla hirt a legények atyjánál, s az ilyen máshoz nem adathatik, hanem a magától jött legényt az öregeken kezdve, a legények atyja állíttassa a műhelybe, úgy, hogy a többi mesterekre is sor következék. A mester asztal szintén ezentúlra készpénzül 12 frtban állapítatott meg, vagy annyi értékű vendégségadásban, ide nem értvén a bástya pénzt, a mi 1 frt. ²⁾ A *Szijgyártó czéh* azon oknál fogva, hogy czéhszabályaik az idők viszontagságai miatt elszakadoztak vagy elmosultak: kérték a tanácsot, hogy a régi kiváltságaikból a szükségeseket és hasznosokat kiválasztva, írják egybe, egészítsék ki és magyarázzák és erősítsék meg, mint örök érvényű szabályokat s nekik adják ki: a tanács egybehívta a kérelmes czéhet, kívánságaikat meghallgatta s az általuk kidolgozott,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLI. sz.

²⁾ A *czéh leveles ládájában levő cred.*

19 pontból álló szabályt 1737. jun. 3. megerősítette, a 20-ik pontban kimondván, hogy ezeken kívül, a mely részletes intézkedések a régi czéhszabályokban a kis *Fejér könyv*-ben vannak, e pontokkal nem ellenkeznek, s a mostani időhöz illenek, szintén használatba vehetők; a czéh tagjai ígérték, hogy mint más czéhek, a város iránt ők is hűséget esküvén: mind a nemzetek, mind a bevett vallások jogait tiszteletben tartják, s az ellen semmit sem cselekesznek, sőt inkább hazafi engedelmességüket és felebaráti szeretetüket mindenekben megmutatni igyekeznek. ¹⁾ Az illető helyen magyarul levén közölve: itt is előadni fölöslegesnek tartom. A *Halászok* megszaporodásuk tekintetéből czéhtársulattá alakulhatásra a tanácstól engedélyt kérvén: az, 1721. febr. 1. két tanácsost a jegyzővel kiküldött, hogy a halászok czéhszabályait velök egyetértve dolgozza ki s terjeszse helybenhagyás végett elébe. Ezek megbízatásukat teljesítették, a kidolgozott szabályokat bemutatták s miután a tanács azokat megvizsgálta s a város törvényeivel és szokásaival megegyezőnek találta, 1725. jun. 18. megerősítve nagyobb pecsété s jegyzői aláírás alatt a kérelmező halászoknak és utódaiknak örök időnkig törvényül és rendtartásul kiadta. Jellemzőbb pontjai ezek: I. A nemzeti és vallási *Unio* szerint legyen egy kath. főczéhmester, egy reform. vagy unitár. alczéhmester, és ez mindenkor úgy tartassék meg, mint a tanácsnál van, a jegyző legyen a 3-ik vallásból, ha találunk rá alkalmast, ha nem, kettő lehet egy valláson levő. II. Legyen a czéhben 6 egyénből álló vénség, a kik a czéh minden dolgát igazítsák, a czéhmesterek is ezek közül választassanak. III. A czéhmester mellett segítségül legyen egy dekán. IV. Az ifju mesterek közül egy deák vagy jegyző. V. A többiek legyenek a czéh mind ifju tagjai, mig bemehetnek a vénségbe, a mikor köteles egy vendégséget adni 2 frttal, fél ejtel égett bort és egy mézes pogácsát. VI. A ki czéhbe akar állani, fél évig legénynek kell lenni, beiratáskor fizet 1 frtot, mikor egész czéhbeli ember lesz, s az ifju mesterek közé bevételik, remekül tartozik egy vető hálót, egy öt karikára készített varsa hálót készíteni, s vendégségre 5 veder bort, 1 fejér kenyeret, egy oldal pecsenyét adni, egy fazék étket és egy tál jóféle halat főzni; legyen a czéhnek két záru ládája, költségeiről készítettessék számadás, a czéh a bíró és tanács parancsával köte-

¹⁾ OKLEVÉLTÁR CCLX. sz.

les elegendő halról gondoskodni, a mely mester télen nem halász, nyáron sem engedtetik meg; XIV. tanács vagy bíró hire nélkül Kolozsvár határain levő folyókban kereskedésre vagy pénzért eladásra halászni a czéh tagjain kívül senkinek sem szabad. XVII. Kolozsvár határán a vizet szabad folyásából másfelé fogni nem szabad, s ha szabadság adatik is rá, előbb ott a halászoknak el kell végezni halászatjokat. XVIII. Mikor a halászok halásznak, a város élő berkeit vágni, égetni senkinek nem szabad, nekik ellenben télen hidegekben asszuságból tüzet rakni igen. XIX. A czéhmester és dékány vigyázzanak, hogy kivált országos gyűlések alkalmával a bárkákbán friss és eleven halak mindenkor bőségben legyenek. XXII. Ha czéhbéli hálóját el akarja adni, előbb czéhes társát kínálja meg...“ ¹⁾ A *Kovács czéhnek* van 1732-ből egy 15 pontu másolati czéhszabálya magyar nyelven, melynek eredetije nincs meg, s 1729. jan. 4-ről egy pótló végzése: „hogy ha öreg és közép mester valami bajba esik, mely a czéhszabályok 19-két illeti, [*egymás meghazudtolása, szidalmazása*], úgy az ifju mesterek, ha más czikkeken vétnek, s törvényre menetel előtt megbékülnek, büntetésök megszedittetik, különben pedig a mit a czéh könyvébe kinek-kinek neve után irnak érette, a czéh törvénye szerint kegyelem nélkül azzal büntettetik meg.“ ²⁾ A *Mészárosok és hentesek* a tanács ellen a húsvágás iránt kiadott rendelete miatt a kir. kormányshoz panaszolván: az 1716. jun. 27. mind az első, mind a hátulsó székbéli mestereket, mind a most húst vágni szokott henteseket illetőleg ily határozatot hozott: „1. A hentesek rendes időben hetenként másfél nap, aratás és szüretkor minden nap áruljanak húst, a régi helyes gyakorlat szerint, a mi abban állott, hogy aratáskor 30, szüretkor 20, sokadalmakkor harmadnapig árultak, hogy czáltal a mészárosok is kiváltságuk szerint jó kövér hússal láthassák el a várost; de a hentesek is kötelesek bármily szűk marha vagy hús idején segíteni a városnak ebbeli szükségein, s a megnevezett időkben és napokon a hús fontját mindenkor fél pénzzel alább tartoznak árulni, mint a czéhes mészárosok. Mivel pedig a más városokban tapasztalt jó rend ellen lenne, hogy a mészárosok ne egyszerre vágják le s tegyék ki kamarájokba a nap szükségére kellő marhák

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXLV. sz.

²⁾ Az eredetiről vett hivatalos másolatból.

húsát, hanem előbb az alább valón kezdjék, s miután a kiknek korán kell venni, azok a rosztat megvették, csak azután tesznek ki jobbat, a mi a mészárosoknak rossz hús árulására nyit utat: azért meghagyatott, hogy egy nap szükségére levágott marháját kiki a maga kamarájában árulja egyszerre, a tanácstól és száz-férfiaktól kiszabandó büntetés alatt; hasonló rendet tartozván követni a hentesek is. 2. A marhavásárlásban mások felett elsősege levén a czéhes mészárosoknak: szükséges, hogy a város határán vett marhákat, könnyebb számon tarthatás végett, és hogy el ne adhaszák, megbélyegeztessék, a város határán legelt marhákat a város szükségére levén kötelesek kivágni. 3. Henteseknek különben ne legyen szabad bárány- és disznóhúst árulni, hanem régi szokás szerint t. i. a mondott heti vásáros, sokadalmas, aratási és szüreti napokon, a mikor külső falusiak is szabadon árulhatnak. De a czéhes mészárosok is tartozzanak akkor, mikor ezek nem árulnak, a várost hús dolgából kielégíteni; mert a kiváltság azért adatott, hogy annak védelmével a várost hússal jobban elláthassák, mely cél ha el nem éretik, maguk lesznek azok megrontói. 4. A hús árának megszabása ezután is a kolozsvári tanács és száz-férfiak joga, de hogy a hús árán feljül taxát tegyenek rá, a mi a más városokbeli nemesi és katonai rendeket is érdekli, a kir. kormányzék hire nélkül meg nem engedhető. 5. A tanácsnak joga, sőt kötelessége, hogy a mészárosok kihágásaira, mind a font, mind a hús minősége tekintetében ügyelettel legyen, ha nagy a kihágás, magát a czéhet is megbüntetheti; s végre rendeljenek a tanács is, a mészárosok is húslátókat, hogy egyik vigyázza és ellenőrizze a másikat, tisztelettel tartozván lenni a mészárosok a tanács, engedelmességgel kiváltságukban meghatározott kötelességeik iránt, valamint a tanács is védi őket kiváltságaik élvezetében. 6. Noha a tanács bőven igazolta, hogy a mészárosok hamis fonttal, rossz hússal éltették a várost, sőt döghúst is vittek a mészárszékbe, s ugyan olyat onnan ki is vittek gyalázatjokra, a mi ha most történik, példás büntetés érte volna őket; de mivel régen történt, most az ilyek elkerülésére való szigorú megintésnél egyéb nem lehetséges, a tanácsnak joga van felügyelni, s ha ma ilyes történnék, az illetőket keményen megbüntetni. 7. A mészárosok állított költségét nem tagadta a város, csak mentegette másokat is ért hasonló kiadásokkal, de adójukba fogadtak el belőle eddig is, ezután is fognak. Ajánlja a kormányzék mind-

két félnek, hogy az eddig egymás közt volt egyenetlenséget mellőz-
 zék, járjanak el tisztokban szorgalmasan s az előbocsátottakat
 lelkiismeretesen kövessék.“ ¹⁾ A *Timár czéh* öreg és ifju mesterei
 között egyenetlenség támadván: a tanácsot kérték meg a kiegyen-
 litésre. Ez két tanácsost s a jegyzőt küldötte ki a panaszok kihall-
 gatására s békés kiegyezés létesítésére. Ezek 1727. ápr. 3. előbb
 Kimita János czéhmester, azután Timár György házánál megjelen-
 tek s előbb az ifju mesterek panaszait kérvén elő s az egész előtt
 pontonként elolvastván, így határoztak: „1. A közép- vagy ifju mes-
 terek azon kívánságára, hogy a czéh szabályai, melyek most szász
 [helyesen: *német*] nyelven vannak, magyar nyelvre is leforditassa-
 nak, mivel ezek megszorodtak, a vénség is rá állott; kimondatott
 azért, hogy az a czéh költségén forditassék le, s évenként kétszer
 gyűléskor olvastassék fel. 2. Azután Mátyás király és Izabella
 királyné kiváltságainak Basta generalistól adott megerősítése is
 felolvastatván s megmagyaráztatván, a mi nehézségeik az ifju mes-
 tereknek az inas szegődtetésről a vénségig való állapotjukig voltak,
 velek rendre meg értették, azok így következnek: 1. A mely ifju
 timár mesterségre adja magát, ha nem timár mester gyermeke,
 mikor czéhbe lép, egy tányéron tartozik a czéh asztalára először 8
 m. frtot letenni a czéh szükségére, a vénségnek adjon 12 frtot érő
 vendégséget, felét az inas, felét a szolgálatába szegődtető mes-
 ter; 2. felszabaduláskor fizet 1 frtot a czéhnek, 24 p. a jegyzőnek,
 3. czéhbeli mester inas fia nem tartozik egyébbel, mint 12 frtot
 érő vendégséggel, felét a fiu, felét a beszegődtető fizeti, ha szinte
 atyja is, s a jegyzőnek 24 pénzzel; 4. felszabadulása után a mes-
 terember gyermekének közelebbi joga van mint az idegennek, s a
 fél évet 4 frttal megválthatja, a mi a czéhé. 5. Megnősülván az
 idegen mesterember s a város közé beesküvén, a czéhbe állásért tar-
 tozik 13 frtot fizetni a czéh köz szükségére, 1 magyar frtot a csertörő
 malomra, a felett mesterasztallal is tartozik, a mit a mostani szük-
 időhöz képest 18 frttal megválthat, a mi szintén a czéhé; 6. mes-
 terember gyermeke ha beáll, csak a czéhbe állási 10 frttal és a
 csertörő malomnak 1 frttal tartozik; ha pedig mesterember fia
 mesterember leányát veszi nőül, akkor csak a csertörő malomnak
 fizet 1 frtot. 7. Mikor az ifjak közül a vénség közé jut valamely

¹⁾ A *mészáros czéh* eredetijéből vett hivatalos másolatról.

mester, a czéhnek 4 fírtot fizet. 8. Sokadalmakkor a látó pénz két része a vénségé, 3-da a két látó mesteré, elkobzott tárgy két része a tanácsé, 3-da a czéhé, a mit maguk közt osztanak fel, nem a piacon; 9. a mesterlegény felszabaduláskor tartozik 2 forintot érő társposhárral, mely midőn egy legénynél több van a czéhben, maguké a legényeké, ha csak egy van, tétessék a czéhládába; 10. számvételnél legyen a vénségből is, az ifju mesterekből is két-két tag jelen, s a számadás kivonatát az egész czéh előtt olvassák fel, hogy a kinek szava van hozzá, mondhassa meg s a czéh igazítsa el; 11. a vásárnapi czéhgyűlés tilos, e napon minden becsületes ember foglalatосkodjék az isteni tisztelet dolgával, legyen a czéhgyűlés köznapon, hanemha az ország ura vagy a tanács úgy kívánná. Mind e pontok felolvastatván, rajta az egész czéh megnyugodott, s megtartás végett helyben hagyva és megerősítve, a város nagyobb pecsété s jegyzői aláírás alatt kiadattak . . .“ ¹⁾ Hozott még a czéh néhány kisebb végzést is. Így 1730. jan. 10. „hogy ezután a mely ifju mesteremberen a színseprés sora lesz, minden vasárnap tartozzék az öreg czéhmestert házánál felkeresni, ha van-e valami parancsa bírótól vagy tanácstól? A színseprő hordozza el a czéh tábláját is czéhgyűlés vagy czéhnap tartása végett a 15. cikkben kiszabott 50 p. büntetés alatt; ugyanazon évi nov. 1-ői végzése ez: „szabad sokadalom napján, mikor a látó mester a színben a talpat megméri, ha rövid, fizet egy pár talpról 2 fírtot, ha valaki a látó mestert meghazudtolja vagy kisebbiti, büntetése 4 fírt.“ Végre 1736. márczius 22-én azt végezte: „hogy özvegy asszonyok férjeik mesterségét egy évnél tovább nem folytathatják.“ ²⁾ A *Szőcs czéh* kiváltsága, előbb 1715. május 13-án kelt kir. kormányshéki rendeletben helybenhagyatott oly módon, hogy minden bört — kit-kit maga idejében, a szegények kára nélkül — illő áron vásároljanak, ³⁾ később azonban a dolog érdemében és irányát illetőleg egészen megújította 44 pontból álló czéhszabályait 1725. június 10-én. Jellemző pontok: „az 5. A czéhmester minden évben változzék, s úgy forogjon a három valláson, hogy egyik évben magyar, a másikban szász legyen, s úgy menjen ismét át két év múlva a másik vallásra. . . 16. Senki

¹⁾ A czéh eredetijéből vett hivatalos másolatról.

²⁾ A czéh eredetijéből vett hivatalos másolatról.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1744. 498. sz. melléklete.

semmiféle bőrt, a mi az országban terem, senki másnak, a tiszteletes papi és tanácsi renden kívül ne készíttessen 7 frt 64 p. büntetés alatt. 22. Senki öt ködmönnél többet vásárra ki ne vigyen, 1 frt büntetés alatt. 23. Valaki új munka közé ó bőrt elegyít, az a míve vétessék el. Házi kutya vagy macskabőrből senki se dolgozzék, 1 frt büntetés alatt. 25. Nyárban csak a tanácsbeli uraknak és főczéhmesternek szabad két legényt tartani. 32. Ha valamely mester a czéh titkait kihirdeti s lecsendesedett dolgot felháborít, a czéh végzéseit idegenek előtt kibeszéli, maradsága 3 frt 82 p. Senki a mesterek közül dolgozni a más házához ne menjen, hanem csak nagy urak, papok és senatorok házához. A ki teszi, maradt-sága 1 frt. 39. Ha valamely mester a másik vallását becsmérelné, tisztességét gyalázná, s czéhes társát mocskos szóval illetné, legyen rajta az egész czéh büntetése 4 frt 64 p., ha másodszor is cselekszi, a czéhből zárassék ki. 40. Minden remekcsináló ifju bizonyos mesternél készítse remekét, hogy gyanu ne férhessen hozzá, mintha más remekét mutatná be, s hogy dolgozik, hirt lehessen tenni róla a czéhmesternek; a ki hir nélkül csinálná remekét, míg a czéhnek kedvét nem keresi, az ne fogadtassék el. 41. Czéhbe állani akaró rendben e három dolgot tartozik csinálni: tisztességes paraszt dolmány ködmönt, egy pár tisztességes rókaláb keztyűt, egy kecskebőrből szabott csentett [?]; a pár rókaláb keztyűért a főczéhmester 3 márvást letevén: megint elveszi. 44. Ha mester vagy neje paráznaságban találatnék, és a tanácscsal vagy közügyigazgatókkal megegyeznék, a czéh igazságával addig még se élhessen, míg kéz mosásért a czéhnek nem fizet fél mesterasztali vendégségért 14 m. forintot, hogy annál tisztábban igyekezzék magát minden mester viselni, mivel a czéh tiszta személyt kíván . . .“ ¹⁾

A *kereskedelem* köréből két figyelemre méltót jegyzek föl. Egyik az, hogy Szamosújvár mezőváros hetenként csütörtökön heti, évenként nov. 4. országos vásár tartására szabadalmat nyervén, holott Kolozsvárnak is csütörtök nap heti, nov. 1. országos vásári szabadalma volt: ez érdeköszeütközés és kölcsönös megkárosítás 1728. ápr. 27. kelt fejedelmi megegyezésnél fogva ugy egyenlítettett ki, hogy a szamosújvári heti vásár hétfőre, az orszá-

¹⁾ A czéh levéltárában levő eredetiből.

gos vásár nov. 5-kére tétetett át.“¹⁾ Másik a heti és országos vásárok alkalmával a piaczi áruhely és sátorállítás, valamint az árulhatás jogának szabályozása, a mi egy év nélküli, de e századból való hivatalos hirdetményben így volt megállapítva: „Egy nagy öreg sátortól egy szál deszka hosszúságban fizetendő 40, közép sátorért 30, legalábbvalótól 20 pénz; a kik sátor nélkül, deszkán gyolcsot árulnak 14 p., kik asztalon borsot és paprikát 12 p., a sztramatúrások [?] 24 p., a thoroczkói szekérrel vasat árulók vagy más kereskedők 12 p., ezek vagy mások, kik lóháton árulnak vasat, 1 lótól 6 p., rakott szekértől, melyről sokadalmakkor vagy más napokon bőrt, gyümölcsöt, halat, degettet, dohányt szoktak árulni, 12 p., fél szekértől vagy taligától 6 p., szénás, tökös, búzás szekértől vagy taligától 2 p., mindenféle mesterembertől 2 p., fazékas és kádár mesteremberektől 12 p., ló terühvel gyümölcsöt, vaját, tyúkot, bőrt, lúdat, kendert, fejérműt, tojást árulók 2 p., gyalog és kezében hozott árujától 2 p., vagy a mint érdemes 1 p., egy szekér tereh eczetért 12 p., ezenkívül a vásárbírótól kupát kell váltani, sallariuma 3 p.; a ki lóháton hoz mézet, egy terehtől 6 p. s a vásárbírótól váltson kupát 3 p., egy lóterüh turótól 6 p., tartozik fontot is váltani 6 p., kézben bőrt áruló 2 p., véka leütő fáért 1 p.; deszkát sokadalomkor idegeneknek a haszonbérből tartoznak adni, 1 széket 3 pénzért, 1 rúdat és sátorkarót 1 p., 1 singet 1 p., épületre való fáért u. m. egy szekér gerendáért, 1 szekér léczért — tűzi fán kívül — 2 p.“²⁾

Itt van helyén megemlitem a városnak gróf Bánffy Györggyel a bácsi hidvám iránt fenforgott egyenetlenségét, mit a gróf idézett elő az által, hogy Bácsban a Nádas vizébe folyó Bács-patakán épített hidján a kolozsváriaktól régi kiváltságaik ellenére vámot kezdett venni. A város 1723. nov. 11. két fejedelmi kisebb kancelláriai irnokkal megintette a grófot, s az ügyet a kir. kormányshoz elhatározása alá terjesztette. A kormányshoz nov. 30. azon határozatot hozta: „hogy gróf Bánffy a kolozsváriaktól ezen város kiváltságai ellenére Bácsban hidvámot nem szedethet.“³⁾ De a gróf ezután sem szünnén meg a vámvételtől: a város fő- és

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLV. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3707. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 95. sz.

királybirája 1724. sept. 22. bizonyossá tétel útján [*per formam Certificationis*] meghivatta őt a kir. kormánysház elé, mely azonban a feleket törvény útjára útasította. ¹⁾ 1726. sept. 30. tehát Kolozsvár birái és közönsége a nevezett grófot a kir. táblán hivatták meg vámszedése okadatolására; a kiküldött kir. táblai irnokok 1726. octob. 2-ára hívták meg s arról jelentéseket megtették. ²⁾ E jelentés alapján a per azon évi nov. 18. felvételén: ³⁾ a felek igazságuk bebizonyítása végett esketésre bocsáttattak, a mit a város részére nov. 21. vittek végbe. A felperesek az esketési kérdő-pontokban azon sérelmököt adták elé: hogy gróf Bánffy György, Kolozsvár birája, esküdt polgárai, senátorai, a kolozsvári papok és katonaság számára tűzifát hordó lakosainak tudomása szerint a vámot 5—6 év óta szedeti, holott ez az előtt soha szokásban nem volt. ⁴⁾ A felperesek az ügyet ismét a kir. kormánysház elé vitték, de ez nov. 19. kelt határozatában a kiváltságok megvizsgálását tárgyzó ügyeket a kir. tábla elé tartozónak mondván ki: a fenforgó ügyet is az elé útasította. ⁵⁾ A továbbiakról nem találtam adatot.

Belélete gyakori belharczok, pusztító tűz és járvány s nehéz megpróbáltatások változatos képét mutatja. A legfontosabbak már el vannak mondva, itt még néhányat emlékezetben hagyok. A város lakóinak 1713. sept. 15. kezdett s 1714. márcz. 27. bevégezett új összeírását, annak első tekintetre feltűnő oka s csakhamar megismert következményei állították legelső helyre. Ezt felsőbb akarat folytán a kir. kormánysház rendelte el, útasítást adott a kiküldött biztosoknak, a kik voltak: Mikola László, Szentivány Sámuel, Sidvey István. Két senatort vettek maguk mellé, a város jegyzőjét és két ülnököt, a kik minden kérdésekre készséggel adták meg a kívánt felvilágosítást. A munkálat elkészülvén: a biztosok aláírása és pecséteik alatt a kir. kormánysházhoz terjesztetett föl, azon megjegyzéssel, hogy a mely rovatok nincsenek betöltve, azoknak útasításuk szerint való bevallásába a tanács semmiképen bele nem egyezett, sőt ellene ünnepélyesen tiltakozott, s rá kényszerít

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 96. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 97. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 98. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 99. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. T. 100. sz.

nem állott a bizottság hatalmában. ¹⁾ Ez összeírás három osztályra különítve veszi fel a város lakóit: I. *a polgárok osztálya*. Ezeket a falakon belül és kívül lakókra osztja s a tiz városnegyed szerint veszi számba polgári foglalkozásuk szerint, belső és külső birtokukat, kamatozó tőkéiket, adósságaikat sat., ezen 23. rovatba irván be a tett feleleteket. Első rovat: mesterember, jövedelem, zsellérek, [*inquilinus*] ház, annak jövedelme, puszta ház, kereskedők és kereskedőnek, azok jövedelme, a szántóföldek köbölférőjűsége, búza- és rozsvetések köböl száma, kamatozó adósság, terhelő adósság, annak kamata, a szőlők száma, termése veder-számban kifejezve, szénatermő helyök szekér-száma szerint, paripa és hasonló, ökör és tulok, tehén és tinó, sertés, juh, kecske, méhek kosárszáma, pálinkafőző üst. II. *A mágnások, fő- és középnemeselek osztályát* s azok állapotát ezen öt kérdésben ismerteti: Van-e ép házuk? van-e összeomlott? szőlőjük? szántóföldeik? halasuk? III. *Az egyházi személyekről s azok állapotáról* ezen 4 kérdést teszi fel s feleltet rá: Van-e ép házuk? van-e romlott? szőlőjük? halasaik? Az összeírás névszerint megemlíti a két bírót, 12 ülnököt, a 9 számvevőt és 5 városszolgát s egy sommás kimutatásban mindezeket összefoglalva tünteti fel; utóljára *Kolozsvár összeírása* összes tartozandóságainak leírását adja. A végeredmény ez: „Volt Kolozsváratt 776 polgár ²⁾, ezek között 263 mesterember, ezeknek 3594 frt jövedelme, 43 zsellér, 624 ház, ezeknek 202 frt jövedelme, 1221 köböl férőjű szántóföld, 954 köböl vetés [*tavaszi vagy őszi?* nincs megmondva], 2211 frt kamatozó tőke, 30,502 frt adósság, ezek kamata 1807 frt, 1205 darab szőlő, ezek termése 21,321 veder, 394 szekér szénát termő kaszáló, paripa és kancza ló 125, ökör és tulok 342,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. **Cista Diplomatica** E. 4. sz. alatt.

²⁾ *Legnagyobb birtokosok voltak:* Csávásy György, volt 24 hold földje egy darabban, Posztóczy Mátvás mesterembernek 38 hold szántója, Székely György mesterembernek 24 hold, Radecius Bálintnak 28, özv. Rázmánnénak 28, Tolnai János mesterembernek 24 hold.

Legnagyobb szőlőbirtokosok: Timothé Dániel mesterember, volt 6 darab szőlője, 200 veder bort termő, 56 frt adóssága; Ilyefalvi István mesterembernek 6 frt kamatozó tőkéje, 40 frt kamatozó tartozása, 3 darab szőlője, 200 veder bort termő; Posztóczy Mátvásnak 6 frt kamatozó tőkéje, 20 frt kamatozó adóssága, 4 darab szőlője, 270 veder bort termő; Bányai János mesterembernek 550 frt kamatozó tőkéje, 2 szőlője és 300 veder bora, Kötélverő István mesterembernek 12 frt kamatozó adóssága, 5 szőlőjén 225 veder bora.

tehén és tinó 292, sertés 131, juh és kecske 1778, kas méh 28, pálinkafőző üst 28, sütőház 7. Külön véve a mágnások, fő- és középnemesek száma 80 volt, ezeknek volt 74 ép házuk, 25 romlott, 29 köből férőjű szántójuk, 120 darab szőlőjük, 4 halastavuk. ¹⁾ A mint alól a jegyzésből látható, Erdély csaknem minden kitűnő nemzetsége már akkor birtokos volt Kolozsváratt, több gyakran, néhány állandóul ott lakott s a város mivelődésére és megmagyarosodására lényeges befolyással volt. *Egyháziak középületei.* ²⁾ *A papi*

¹⁾ *A mágnások és nemesek közt* legvagyonosabb volt gróf Székely Ádám [*ev. reform.*], volt két ép háza, 9 romlott háza, 2 szőlője; Kymita János [*unitárius*] 5 ép háza, 2 szőlője, 2 hold szántója, halastava; gróf Bánffy György [*ev. ref.*], 4 ép háza, 8 szőlője; Joó [*neve nem volt kitéve*], 2 ép háza, 1 romlott, 6 szőlője; Gálffy Mihály örökösei, 2 ép házuk, 1 romlott, 10 hold szántójuk; Suki Mihály [*unitárius*], 1 ép háza, 6 szőlője. Birtokosok voltak továbbá: Keresztesi, Vitéz, Vas, Kornis, Henter, Naláczy, Maxay, Andrási, Thoroczky, Donáth, Keszeley, Kálnoki, Pápai, Gergely, Rhédei, Beldi, Szentkereszt, Böszörményi, Toldi, Ujhelyi, Kávási, Balkó, Serédi, Kun, Miskolczy, Daday, Sárosy, Tóbiás, Hadnagy, Vesselényi, Nagy, Hutnansdorffer, Deési, Sáfár, Gyerőfi, Nabradi, Viczay, Filistelki [*régen Fülstich*], Apor, Szilágyi, Teleki, Boér, Harsányi, Horváth, Kabós, Szentkirályi, Luczai, Felvinczi, Tisza, Viski, Petki, Igaz, Nagyszegi, Stenczel, Füleki, Vayda, Haller, Deák, Jósika, Kolosvári, Sandi, Zombori = 66 nemes nemzetség volt már akkor birtokos Kolozsváratt.

Volt egy ily bejegyzés is: Ő felsége sütőháza; mely 6 telket foglalt magában, 6 romlott ház, 1 sütő, mely alatt a katonai profont sütőház értendő, az óvári, régen ugynevezett Vizi-utca mellett.

²⁾ *A jezsuiták társaságának* volt collegiuma, seminárium, épülőfélben convictusa; a város határában több szőlőjük, a semináriumnak kertei és majorság birtokai s az ifjak sütő házai.

A reformált hitvallásuaknak collegiuma, papi házaik, két sütő házuk, az özvegy prédikátornék házai. Tolnainé prédikátornénak 2 háza, 2 szőlője, Némethi Sámuel reform. tanárnak 2 ép háza, 4 szőlője, a reform. egyháznak 1 háza, Szöcs Ferencz ev. ref. prédikátornak 1 háza, özv. Szathmáriné ref. prédikátornénak 1 háza, 4 szőlője, özv. Sárpatakiné ref. prédikátornénak 1 háza, 4 szőlője.

Az ágostai hitvallásuaknak papi háza, s egy másik ház isteni tisztelet-tartásra, a hol a prédikátor is lakik.

Az unitáriusoknak plébánusi lakja, collegiuma s a prédikátorok és özvegy prédikátornék papi házaik.

*egyének s özvegyeik.*¹⁾ Volt 50 ép házuk, 19 romlott, 122 darab szöllőjük, 3 halas tavuk.

Ez és az 1703-ki összeírás teljesen tájékozta a r. kath. hitvallásukat, a kir. kormányshoz és a fejedelem bécsi és erdélyi tanácsosait a Kolozsvárat levő hitfelekezetek számarányáról, vagyoni erejéről, s kezébe adta az alapot a r. katolikusok állapotja javításához; mert hogy az, mint legrégebb és anyavallás, a többi bevett s

¹⁾ Az egyházak belső életét s jogviszonyait teljesen megváltoztató egy fontos eseményt kellvén hátrább elbeszélmem, azt t. i. a mi az unitáriusokat érte — tisztább felfoghatás végett ide igtatom e hivatalos összeírásban foglalt részletes és összes egyházi birtokokat a birtokosok neveivel együtt.

Az unitáriusoknak volt plebánia házuk és papi házuk együtt 9, hozzájuk tartozó 7 darab szöllővel; Kolozsvári Pál unitárius plebánusnak volt 1 háza, 5 szöllője, Kereszturi Sámuel unitárius prédikátornak 1 háza, Csép Bálint másik unitárius prédikátornak 1 háza, 3 szöllője, Pálfi Zsigmond harmadik unitárius magyar prédikátornak 3 szöllője, Almási Márton magyar unitárius kántornak 3 szöllője, a szent-péteri templom unitárius kántorának 1 háza, 6 szöllője, Almási Gergely Mihály magyar unitárius püspöknek 6 háza, Jövedétsi Andrásné, unitárius özvegy plebánusnének 1 háza, 8 szöllője, özv. Bedő Pálné unitárius püspöknének 1 háza, a szász unitáriusok prédikátorának 1 háza, Lakovné, özv. lengyel unitárius prédikátornénak 1 háza, Kassay Béni unitárius könyvkötőnek 1 szöllője, együtt: 24 ház, 39 szöllő.

A reformált hitvallásu egyházainak: Tolmainé özv. prédikátornénak 2 háza, 2 szöllője, Némethi Sámuel tanárnak 2 ép háza, 7 szöllője, a reform. egyháznak 1 háza, Szöcs Ferencz ev. ref. prédikátornak 1 háza, Szathmáryné özv. prédikátornénak 1 háza, 4 szöllője, Sárpatakiné özv. prédikátornénak 1 háza, 4 szöllője, Hadadi Mihály prédikátornak 1 háza, Enyedi tanárnak 1 háza, 1 szöllője, Csergedi Péter prédikátornak 1 háza, 7 szöllője, Rozgonyiné özv. ref. prédikátornénak 1 háza, 3 szöllője, Hallo Imre szász ref. kántornak 1 háza, 3 szöllője, Csepregi Mihály özv. prédikátornénak 3 szöllője, Zilahi András tanárnak 1 szöllője, Telegdi Sámuel könyvnyomtatónak 1 háza, 2 szöllője, együtt: 14 ház, 37 szöllő.

Az ágostai hitvallásu egyházainak 3 háza, a prédikátornak 2 szöllője, együtt: 3 ház, 2 szöllő.

A jezsuita atyják rend-házának 6 háza, 5 szöllője. Megjegyzem, hogy csak azokat soroztam egyik vagy másik hitvallás birtokai közé, a hol az világosan ki volt fejezve, vagy én bizonyosan, történelmi adatok alapján tudtam: melyik vallásu a birtokos, a bizonytalanokat egyik hitvalláshoz sem soroztam. OKLEVÉLT. CCXXX. sz.

későbbi eredetűekkel egyenlőtlen volt, az összeírás számai s tényei világosan mutatták.

Az összeírás rövid jellemzését adta a városnak és határának. Kolozsvár — ugymond — a Szamos-völgyben nyugatnak fekszik, hegyek- és szőlőktől körítve; szőlőhegye 12 van, melyek birtokosait mind megjelölték, az egyháziakon és senatorokon s osztóztató birákon kívül; szénafüvei s kaszálói nagy kiterjedésűek, de egy polgár sem bir belőle külön, hanem minden évben újból osztják el; egyike ezeknek, a Fejérd felé eső, vizenyős; a szántóföldek 3 fordulóra oszlanak, a Kajántó felől jobbadán búzatövis lepte el s megmiveltetlenül hever, a mi pedig a határ legjobb részének látszik; a Felek felőli határrész terméketlen s hideg, de azért szántás-vetésre alkalmas és jó; erdő nincs, ezért a város tűzi fáját is pénzen veszi; legelője délről szűk kiterjedését egyfelől Szamosfalva, másfelől Monostor falvak akadályozzák, Kajántó felé északra nagyobb. A Szamos áradásaival sokszor elborítja a terén levő földeket, olykor a külvárost is; malma kettő van; egyiket már rég elzállogosította 10,000 frtban az ev. reformáltaknak; másik malom helyét t. i. a szent Erzsébet kórházáét — elégvén az a közelebbi zavarokban — Kolozsvári Pál unitárius plebánusnak zállogosították el 2286 frtban, a ki azt megépíttette. A város serfőzőjének évi jövedelme 111 frt 39 p., a hid- és kapuvám évi jövedelme 322 m. frt 42 p., a búzadézma a mult évben 1382 kalongya volt, a bordézma 2165¹/₂ veder. A dézmák az unitárius és reformált egyházakéi. Falvai nincsenek, már rég, még Szeydi basa török főhadvezér idejében elidegenítették az általa a városra rótt hadisarcz kifizetése végett az unitárius és reformált eklézsiáknak.

A polgáriasodás késő fejleménye levén a posták felállítása és postai utazás: a fejedelmek leveleit, valamint a követeket s közdolgokban járó-kelőket századokon át a város volt köteles kebeléből tovább szállítani, a miért bár kedvezményekben részesült, e kötelezettség még is a város egyik súlyos terhe volt. Az új viszonyok közé a közlekedés e rendszere nem illett be, főleg a fejedelmeknek az országon kívül lakása, a közigazgatási teendők s általában a forgalom megszorodása miatt. E helyett hozatott be már Steinville tábornok idejében, hogy a császári posták szállítsák tovább az oly leveleket, s azoknak a községek lakhelyet, lovaiknak élelmet adni mindenütt köteleztettek. Az 1724. ápr. 5. kelt kir. kormánysszéki

rendelet már fejlődött állapotban mutatja a postai intézményt. Elvannak itt mondva ennek előnyei. „A posták és gyors hírnökök [*veredarii*] intézménye — így szól a rendelet — a jól szervezett társadalmak nélkülözhetlen szüksége. Ennek jótéteményében a fejedelem Erdélyt is részesíteni akarja; ezért mind az ő felsége szolgálata, mind a haza megtartása tekintetéből szükségesnek látta, hogy a postavonalok irányában nemcsak a közutak, folyók átjárói, a hidak járhatókká, szabadokká és biztosakká tétessenek, hanem hogy a postamestereknek és postafőnököknek [*praefectus*] a városokban, mezővárosokban és falukban a közjóért alkalmas szállásuk legyen; lovaíknak nyáron át legelésre a postaállomástól nem távol fekvő helyeken legelő szakittassék ki mások hátránya nélkül, a községi erdőkből a maguk használatára — nem kereskedésre — tűzi fa adassék számukra, a tiltott erdőkből azonban ne legyen szabad vitetniök, szolgálkat midőn kötelességeikben járnak, sőt azonkívül is senki bosszúsággal ne illesse. A felség akarata s hite az, hogy minden erdélyi hív alattvalói ezen parancsa teljesítésére segédkezet nyújtani s az ő felsége szolgálatát előmozdítani igyekezni fognak; a kik ellene tesznek, kemény feddésének teszik ki magukat.“ ¹⁾ Kolozsvár évek előtt adott a postamesternek házat, lovainak legelőt; könnyű volt most teljesítenie a hiányzóban a fejedelmi akaratot. Teljesítette is. De a postamester panaszolt a kir. kormányzéknel, mely azt a tanácssal közölte; ez önigazoló jelentésében úgy az ügy további és jelen állapotát, mint a postamester követeléseinek tulságos voltát érdekesen világosította meg. A jelentés kelet nélküli, minthogy ezt azon korban minden alsóbb hatóság elmulasztotta; de tartalma mutatja, hogy a felsőbb rendelet után hamar kelt. „A postamesterek fentartása iránt kiadott kir. kormányzéki rendeletet vette — írja a tanács — s teljesítette; a város oly jó és szép szállást adott, melyet postamester ő kegyelme gondviseletlensége elpusztulni engedett, úgy, hogy ha ezután is így visel rá gondot, minden 3—4 évben új házat kellend számára építeni; inkább a tanács panaszolkodhatnék, hogy ő kegyelme a drága szép házat alomnál alábbvalóvá tette. Most még is kész a város a Petz deák házat — a mi 900 frtjába került — örökre postaháznak átengedni, csakhogy mint nyilvános személy, leendő lakházának megépítéséhez

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 642. sz.

járuljon költséggel a nemes haza. Lovai legeltetésére oly jó és nagy helyet adott a város, hogy a midőn azt a tábornoki fősegéd, az üdvözült Steinvillé ő excellentiája parancsából megnézte, rendi felett valónak ismerte el. Abban most is megtartja a város, csak lovait legeltesse ott, s ne mindenütt elszélesztve. A szénafüven is a jó egyetértés kedvéért 10—16 rúd füvet adtak minden évben; tűzifát nem adhattak, mert a városnak sincs a szálás erdőn kívül, sem tilalmas, sem szabad erdeje, azt pedig a hidak fentartására és megigazítására tartják, hanem ha pénzen vesznek, a mi pedig nehéz, mert a katonaság fája is évenként 8—900 forintjukba kerül.“¹⁾ Ugy látszik, mind a postaréttel, mind a postaházzal megnyugodt a postamester, mert ezentúl jó ideig panasz nem fordult elő; a követek s közszolgálatban utazók tovább szállítása azonban ezentúl is sok visszaélésre s a város részéről gyakori panaszra adott alkalmat — de erről hátrább lesz szó.

A *Fellegvár*-ban levő katonaságnak a várossal könnyebb közlekedhetése végett a Szamoson át palló építése szükségét mondván ki 1735. a felség: gróf Wallis Ferencz erdélyi főhadvezér azon évi márcz. 9. átírt a kir. kormányzéknek, felkérve azt, hogy a szomszéd Thorda-, Doboka- és Kolozsvármegyék főispánjai útján 41 drb 6 öles, 26 drb 4 öles tölgyfa gerendát küldessenek be évégre, átadván azokat a várparancsnoknak. A kir. kormányzék — úgy mond — kedves dolgot cselekszik vele a felség előtt s az országnak is javát eszközli. Ez márcz. 18. rendeltetett, s a palló még azon évben felépült.²⁾

Ez időszak alatt Kolozsvárnak 1723. — a mint az *asztalos czéh* történetében csak imént el volt mondva — néhány utcája elégett; pestis kétszer látogatta meg, u. m. 1720. és 1738-n. Midőn 1718. közeledésének hire jött, Kolozsvár tanácsa decz. 23. jelentette a kir. kormányzéknek: „hogy azon esetre, ha az ott is kiüt, a tanács választott egy alkalmas kertet, mely a varga czéhé, melyet a Szamos vize körül folyván s egy hosszú kőbolt is levén benne: *Lazaretumnak* jól lehetne használni; szomszédjában van két más ház is, szükség esetében ezeket is oda lehetne kapcsolni. A borbély czéh is igérte kötelességéből folyó segítségét...”³⁾ A kir. kormány-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3667. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 1735. 52. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 571. sz.

szék decz. 19. egészségügyi bizottság felállítását, óvó intézkedések s előkészületek tételét és a pestisnek Kolozsvárra is elérkezése esetére a következőket rendelte a közönség tudomására juttatni: 1. Választassék Lazaretumnak való hely a hostátban, a hová a pestisben levő elvitetvén, legyen ápolása, élelme, orvosoltassék ország költségén, a mit a város egyelőre előlegezzon, 2. válassztassék egy értelmes borbély a pestisesek ide hozatására s elhelyezésére; 3. ha egész családot ér pestis, mely Lazaretumba nem kívánczik, háza zárassék teljesen el; ha halál történik, ne czéh, de erre fogadott emberek temessék el, nem a temetőbe, de a Lazaretumhoz közel; 5. pestises halottak temetésére külön embereket kell felvenni, s ezek házaikat tisztítsák fáklyával, tűz csinálással sat.; 5. a honnan a beteg elvitetik, a házat, kamarát 40 vagy 20 napig zárják el, tisztítsák s csak azután bocsássanak bele ismét embereket; 6. az egymással érintkezést kerülni kell, mikor találkoznak is, legyen egy kis füst közöttük; 7. az egyháziak közül legyenek kijelöltek a betegek ellátására; 8. a tanács is küldjön ki kebeléből gondviselőket és felügyelőket. Ezek a pap, doctor, borbély s betegek körül járók; ezek naponként egy-két óráig gyűljenek össze, tanácskozzanak a betegek állapotáról s tegyenek róla jelentést a tanácshoz, mely azt a kir. kormányshoz juttatja. Ezeknek legyen fizetése folytonos fáradságaikért; 9. köz- és czéhgyűlések, templomozás, iskolákban a tanítás szűnjenek meg; 10. a költséget ezekhez az ország adja. Közöltessék ez a várparancsnokkal is, hogy állítson fel őröket, a kik vigyázzanak a járó-kelőkre.“ ¹⁾ Ennek alapján a tanács Pataki István főbíró aláírása alatt a következő intézkedéseket tette: „1. *Lazaretumnak* választott a külmagyarutcza mellett levő kis „Hostát“, mely újutezának vagyis: *Tizenhárom városnak* hivatik, hol a kirendelt borbélynak, papoknak, temető embereknek, pestisben levőknek, gyanus betegeknek, gyógyulóknak mind külön helye és háza legyen és csűr, a hová liszt, fa és holmi betétessek. 2. Intézeti borbély legyen Borbély Mihály, havi fizetése 8 frt, 4 véka buza; 3. az előintézkedésekre a borbély ügyel; 4. temettető ember 4 rendeltetett, fizetésök egy hónapra 26 r. f. 12 véka buza; a kinek halottja van, maga is fizet egytől 1 frtot. 5. Erről gondoskodik a tanács; 6. az intézetben levőkre ügyelő gazda fizetése havonként

¹⁾ *Városi levélt.* levő számozatlan eredetiből.

4 r. frt ; 7. a vallások papjai ígérték segédkezésöket. 8. Felügyelővé tétetett dr. Vizaknai György, fizetése 20 r. frt, a számvevő hivaltaltól Szakál Ferencz, fizetése 10 r. frt, író Füzéri György, fizetése 4 r. frt. Ezek mindennap reggel összegyűlnek, a betegvizsgálást megteszik s jelentik a tanácsnak, ez a kir. kormányshéz által kiküldött Szentkereszti Andrásnak. Minden városnegyedbe 15 betegvizsgáló rendeltetik, kiknek fizetése 2—2 frt. E felett tiltva van részeskedni; pompás lakodalmakat, temetéseket és keresztelőket tartani nem lesz szabad, úgy, hogy legfőbb embernek is egynél több asztalvendége ne legyen, az is csendességgel s inkább alázattal mint lármásan folyjon...“ ¹⁾ A pestis közeledését a Székelyföld felől várták, s már első hírére minden kapura őrt állítottak, kik éjjel-nappal megvizsgálták: ki, honnan jó? a külvárost köröskörül betöviselték, azokon át sorompókapukat csináltattak s ide is őreket állítottak, csak az ezekre tett költség 1719. folytán 691 frtot tett. Az elővigyázat és költsége ez év márczius havában kezdődött s a költség 1720. ápr. közepeig tett 2879 frtot 76 krt, vagyis a számvizsgálók 1720. jul. 6-ki megállapítása szerint — e napig mind tartván a pestis — 3249 frtot. ²⁾ A pestis a tanács végső kérelme szerint augustus végeig tartott, költségét a város előlegezte, kérte a kir. kormányshéztól a megtérítést, de fogamat nélkül. Végre kimutatta összes kiadásait s keservesen panaszkolta a megtérítés késése miatt szolgálatot tevő polgártársaik megkárosodását, felhozta az uralkodó éhséget, mely sokakat pusztulással fenyeget s esedezett kiadott költségei megtérítéseért. „A siralmas pestis miatt megkevesedett város népe — így zárja be kérését a tanács — az erre következett éhség sokakat elbujdostata, a kik megmaradtak, elpusztultak, megnyomorodtak, nagy szegénységre jutott városuknak a kir. kormányshéz azon kegyelmét kéri reménykedőleg, hogy vegye szárnyai alá, ezen rendkívüli költségeket valahonnan fizettesse ki, hogy pihenést s adósságaiból szabadulást vehessen.“ ³⁾

A második pestis 1738. sept. vége felé kezdődött s 1739. márcz. 12-ig tartott, a lakosokat szörnyűképen pusztítva, a mikor aztán teljesen megszűnt. ⁴⁾ Oly nagy mérvű volt e járvány, hogy az

¹⁾ *A városi levéltárban levő számozatlan eredetiből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1720. 266. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. sat. 1720. 266. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1739. 236. 423. 448. sz.*

országos egészségügyi bizottság 1738. nov. 11. megrendelte: „hogy azon naptól fogva a városnegyedekben a kapitányok az öröket állítsák ki, ezek ellenőrzésére a térparancsnok őrnagy minden, vagy másodnap fegyveres katonát bocsát ki, s a hol mulasztás lesz, a hibást az őrnagy őrhelyre [*várda*] viteti s megpálcáztatja. Az is rendeltetett, hogy minden gazda a maga halottját, ha a halál estve történik, másnap eltemesse, ha reggel, azon napon d. u. 4 óra után, elébb hirt adván az egészségügyi igazgatóságnak. A kik pestisben halnak el, oltatlan mésszel holttestét porozzák meg s hintsék be; az ilyeket a régi temetőbe temetni nem szabad, hanem felsőbb helyre, a hol a temetőnek a sirásás rendelve van.“ ¹⁾ Az isteni tisztelet octob. 18. a r. katolikusoknak csak azért engedtetett meg, hogy ők kevesebben vannak, mint a nem-katolikusok. Egyébiránt — írta Lobkovitz herczeg — a más vallásuaknak is meg lehetne engedni ugy, hogy részenként tartsák isteni tiszteletöket. ²⁾ 1739. febr. 24. keservesen panaszkolta Kolozsvár tanácsa a herczegnek: „hogy Isten síjtoló angyala kardját már hüvelyébe tette, s mégis oly szigoruan el van zárva városuk, hogy a ki pestis alatt nem, most fagy, éhség és inség miatt vész el. Esedezve kérte, viseltessék keresztény indulattal hozzájok, s vegye fontolóra ezen magyar nemzetű város állapotját, a hol nem csak kereskedésből vagy tölő ipart űző munkából élnek, mint Brassóban, Szebenben s máshol, de nagyobbára a föld- és szőlőmivelésből. Engedje szívéhez jutni kérésöket s fordítsa szemét megszánlólag a város szánakozást érdemlő népére, szeliditse meg a katonaság szigoru rendeletét, hogy legalább határukra kijárni, tűzi fát hozni, szántóföldeiket és szőlőiket megmivelni legyen szabad.“ ³⁾ Márcz. 7. a herczeg helyben hagyta br. Gilányi tábornok az iránti engedély adását, hogy a városiak mezei munkára kimehessenek, de ugy, hogy midőn kimennek és haza jönnek, ne gyűljenek össze, nehogy ismét megújuljon a baj. ⁴⁾ Aug. 11. az országos egészségügyi bizottság a zár alól felmentési engedélyt Kolozsvárnak megadta. ⁵⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 821. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. 820. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 795. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 798. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 802. sz.

E ragályos betegség volt oka a száz-férfiak 1739. febr. 13-ki és sept. 4-ki végzésének. Az első szerint bizonyos okokból — a mint fennebb láttuk — az országos egészségügyi tanács rendelete következtében új temetőnek kijelölését hozta javaslatba, mi végre más napra mind a senatorok, mind az osztóztatók közül egyének küldettek ki. Meghatároztatott továbbá, hogy a kinek kertében halottja lenne, jól felrástoltatván, midőn a veteményezés ideje eljő, 3 singnyire a sirtól fel ne ássák, úgy a temetőben is ha csak fél öl föld lenne a siron, az magasan feltöltessék földdel. A kinek pinczéjében találtatik temetés, pinczéje büntetésül kövel, mészszel rakassék be. ¹⁾ A sept. 4-ki végzés szerint a város Szebenbe ment követeinek útasításul adatott, hogy ő excja [*a kormányzék elnöke*] előtt a temetőhely állapotját oly módon adják elé, hogy ha lehet, a régi temető mellett kiszakasztott új temetőnek való helyre temetkezhessék a város. ²⁾

Az ispotálymesteri számadásokban is maradt fen néhány emlékezetben tartást érdemlő oly feljegyzés, mi ama kort jellemzően ismerteti. Az 1715-ki számadás szerint két német selegvárdát katoná-
őrt, [*salva guardia*] fogadtak a szöllős gazdák, hogy a katonáktól, napszamosoktól, a kik a várépítésnél dolgoztak, a szöllőt megvédjék, holdanként 24 pénzt ígértek nekik. Az ispotály szöllőire 1 firt 43 pénz esett. De minthogy ez örök mindenfelé jártak, az ispotálymester sok kárt tapasztalván a szöllőkben, octob. 11. egy külön német selegvárdát fogadott, hogy az csak az ispotály szöllője mellett járjon fel s alá, adott neki naponként 24 pénzt, egy hónapra 6 firt 72 p. Kétes, mennyiért kapta e külön ör a fizetést. Az ispotály szöllőinek kiterjedése különbözőleg van meghatározva az 1713—14. évi számadásban, ³⁾ a mi mutatja, mily bizonytalan volt amaz időben Kolozsváratt a területmérték, a midőn ugyanazon egy számadásban „hold“, „fertály“ és „rúd“ mértékegység van használva, s csak átszámitással tudható meg a való. Az 1715-ki számadásból még az is neve-

¹⁾ *A városi eredeti j. könyvből.*

²⁾ *A városi eredeti j. könyvből.*

³⁾ Az ispotály szöllője — ugymond az — a szabóké mellett 5 fertály, a 2-ik 3 fertály vagyis 6 rúd, a 3-ik 3 fertály = 10 rúd. Ez mindeniknél sűrűbb. A 4-ik szöllő 3 fertály 7 rúd, az 5-ik félhold s egy rúd, a 6-ik félhold. Volt még a szabad ösvény mellett két felől 2 drban 1 hold. *A városi levéltárban levő eredeti számadásból.*

zetes, hogy a főbíró Vizaknai B. György aug. 14. a várparancsnokságnál a tiszteket megvendégelte, hogy parolára adják ki a legények s munkások közt, hogy sem egresül, sem szöllőül a termésben kárt ne tegyenek, a minek nagy haszna is volt, s csak 6 frtba került. Nagyobb biztonság végett a tanács aug. 22. az egész ispotályszöllőt köröskörül bekerítettette, hogy a fels alájáró németek ne járjanak rajtuk. Egész Mérát berendelték 3 napra vessző- s karóhozókkal együtt. Az is jellemző, hogy szüretkor a várbeli tisztek lementek bort inni az ispotály szöllőjébe, s az ispotálymester a várparancsnoknak 50 veder bort adott 10 forintban. Az 1718. évi május 27-ki ispotálymesteri számadásban értékes történeti adat van a régi évek számadásai közt arról: mely években kapták ki az ispotályok régi alapítványi 2000 kő sójukat? s melyekről van hátra? ... „1596. a számadáskor maradt az ispotálymester kezén 200 kő só ... 1598-n nincs bejegyzés ... 1614., 1615. és 1618-n kiadatott a 2000 kő só mind a két ispotálynak ... 1616. 500-at hoztak ... 1617-n elmaradt 381 kő só ... 1600-tól 1640-ig mind be van jegyezve, mit vett be a szent Erzsébet- s mit a szent Lélek-kórház. A számadásokból az is kitűnik, hogy többnyire Kolozsról adták ki, s csak néha Székről is ... E számadások a buzadézma mire fordítására nézve is tanuságosak. Az 1625. február 1. 1626. február 23-ig terjedő számadásban látszik, hogy a királybíró is kapott 24 véka rostált buzát, az ispotályban a betegeknek szolgáló r. kath., ref. és unitárius papok 51 vékát, 22 szegénynek karácsoni buzájában adtak 22 vékát ... Ez évben az óvári sütőből adtak be 246 kenyeret, a középutczaiból 154-et, de nem volt elég a szegények és nyári munkások tartására, s az ispotálymester süttetett 508 vékából 1016 kenyeret; e sütésekből a szegényeknek ment 1200 kenyér, ára 141 frt 84 p., a napszámosoknak 196 kenyér, egyebekkel együtt: 1416. Az 1736-ki számadásban az ispotályi 3 papnak egyenként 16 véka buza van kiadásba téve sat.¹⁾

A szellemi érdekek és közművelődés emeltyüi közül a sajtó, főleg a magyar irodalom oly nagymérvű visszaesést mutat, a mi elszomorít, s úgy a nemzeti érzületre és miveltségre, mint az alkotmányra veszélyes hatása. Két kolozsvári nyomda termékei ismeretesek ez időből, egyik a jezsuita szerzeté, másik az ev. ref.

¹⁾ Az eredeti számadásból.

ekléziái és főtanodái, de ez csak az írókról következtethető, valószínű levén, hogy a reformált hitvallású és római kath. írók saját nyomdáikban nyomatták műveiket; oly fontos könyvészeti mű, minő 1711-ig a tudós Szabó Károlyé, e korból nincs, s a létező forrásművek írói: Bod Péter és Benkő csak a Kolozsváratt nyomtatást jelölik meg, a nyomda és nyomtató megnevezése nélkül. A harmadik, az unitáriusoké, tőlük elvétetvén: az az irodalomra nézve megszűnt lenni. A jezsuitáknál 1712-től 1740-ig 7 írótól 2 magyar,¹⁾ 8 latin²⁾ mű jelent meg . . . Az ev. reformált egyház mintha belső erősödéssre irányozta volna hívei buzgalmát. Nyomdájukat tetemesen gyarapították vásárlás és tudományszerető főurak ajándékozásai. Az 1740. ápril 17. tartott egyházi főtanácsban előadatott, hogy néhai b. e. gróf Bánffy György a Tótfalusi Kis Miklós matrixait és nyomdájához tartozó minden eszközeit u. m. a metsző [*Sculptorium*] és öntő [*Fusorium Instrumentum*] eszközöket,

¹⁾ 1. *Demeter Márton* fejevári nagyprépost . . . A Szent Háromság-nak . . . egy igaz és egyenlő Istenségekről való Hit . . . Kolosv. 1732. 4. *Benkő*, Transsylv. Gener. II. 447. 1.

2. *Kolozsvári könnyező szűznek Historiája*, leiratott az odavaló Pater Jezsuiták által. Kolosv. 1735. 12. *Bod P.* Magyar Athenás. 200 l.

²⁾ 1. *Fasching Ferencz* jezsuita, tudor és kolozsvári kir. egyetemi tanár: *Vetus Dacia* sat. Claudiop. 1725. 8.

2. *Fasching Ferencz*, *Nova Dacia* Claudiop. 1733. 8. *Bod P.* M.-Athenás 82. *Benkő*: Transsylv. Gener. II. 447. 1.

3. *Illia András* jezsuita, bölcsészettudor és kolozsvári kir. egyetemi-akadémiai tanár: *Ortus et Progressus Variar. in Dacia Gentium et Religionum* sat. Claudiop. 1730. 12. *Benkő*: Transsylv. Gen. II. 449. 1.

4. *Szamosfalvi br. Mikola László*: *Historia Genealogico*-Transsylv. Claudiop. 1731. 4. *Benkő*: Transsylv. Gener. II. 456. 1.

5. *Kunics András*. *Dacia Siculica*. Claudiop. 1737. *Benkő*: Transsylv. Gen. II. 455. 1.

6. *Daróczi György* jezsuita, bölcsészettudor és történettanár: *Ortus et Progressus Collegii Academici Societatis Jesu* Claudiopolitani sat. Claudiop. 1736. 12. *Benkő*: Transsylv. Gen. II. 446. 1.

7. *Jánosi Miklós* jezsuita, bölcsészettudor és a kolozsv. kir. Akademiában tanár. *Doctrina Ecclesiae* sat. Claudiop. 1731. 12. *Benkő*: Transsylv. Gen. II. 449. 1.

8. *Csató Elek*, szent Ferencz-rendi szerzetes, bölcsészeti és hittanár s tartományi főnök: *Deus Discernens* sat. Claudiop. 1739. Folio. *Benkő*: Transsylv. II. 440. 1.

halála után örököseitől 1700 m. forinton megvevén, még életében élő szóval átadta a kolozsvári ev. ref. eklézsiának és főtanodának,¹⁾ illetőleg Udvarhelyi Mihály és Verestói György tanároknak, a kiktől elismervény mellett, az ajándékozó gróf engedélyéből és parancsára, Szathmári Pap Sándor vette át ideiglenes használatra, s bárha később mindent visszaszolgáltatott, elismerő írását megsemmisítve benhagyta azért, hogy abban részletezve van a gróf Bánffi ajándéka; a főtanács azonban megigérte, hogy ha a grófnak — a ki ajándékát szóval tette — ezt illető valami írása előkerülne, a minek az eklézsia és főtanoda hasznát venné, Szathmári elismervényét ki fogja adni.²⁾ 1737. márcz. 10. tartott főtanácsban br. Losonczy Bánffi Farkas főgondnok előterjesztette, hogy az unitárius egyháznak néhány mázsa öntött latin és német betűje eladó, az eklézsia és főtanoda által megvételét ajánlja. A főtanács elfogadta s a pénzről gondoskodásra a főgondnokot kérte meg, a ki a márcz. 14-ki ülésben jelentette, hogy a pénzt a főtanoda adni fogja, az eklézsia fele részben adjon neki azért búzát, a miben az most szűkölködik. Így a vásár 300 frtban megtörtént.³⁾ Ezek előrebocsátása után folytassuk a ref. eklézsia és főtanoda nyomdájá történetét... Ez eklézsia — megjegyzem, hogy e szó alatt ez időben a köziratok az *egész egyházat* [generalis ecclesia] értik — és főtanoda nyomdájá bérlete Tóthfalusi K. Miklóstól 752 frt bérletdíj mellett Telegdi Pap Sámuelre ment, ennek halála után 1731. ápril 29. a főtanács és Szathmári Pap Sándor között kötött szerződésnél fogva utóbbinak adta át oly módon: „hogy két egyházi és két világi egyén készítsen lajstromot e betűk minőségéről és fokozatuk szerint, ugyszintén a fiókokról és minden nyomdai eszközökről. Az egyházi tanács most nem kívánt haszonbért, hanem esztendő elteltével meg fogja határozni a fizetendő összeg mennyiségét; reméli — mondá — hogy a bérlő nem roszára s fogyasztásra, de javára és fentartására, hiányainak megigazítására keresztény buzgalommal fog gondot fordítani; a mi anyagotszerez, azt az egyház vagy megtéríti, vagy haszonbérébe tudja. Köteles lesz bérlő rendszeren és szépen nyomatni, minden közjóra czélzó munkát a külső

¹⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levéltárában levő láttamozott másolatból.

²⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levéltárában levő láttamozott másolatból.

³⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levéltárában levő láttamozott másolatból.

és belső gondnokok hírével lesz szabad nyomtatni.¹⁾ 1740. a főtanács elrendelte, hogy az eklézsia és főtanoda közös nyomdája, melyet azoknak közös hasznára Gilányi Jakab hagyott volt s a mi Tóthfalusi K. Miklós által megigazítottatott, egyesíttessék a generalis eklézsiaéval, mindkettőt leltározzák külön, s a *leltár* egy-egy példánya tétessék az eklézsia és főtanoda levéltárába. Így birta azt a bérelő egész bérleti ideje alatt.²⁾ Még 1713. Telegdi P. Sámuel kérte volt az erdélyi országos kormányzó bizottságot I. Apafi Mihály fejedelemtől nyert nyomdai kiváltsága sidegen kalendáriumok behozhatására gróf Bánffy György kormányzótól adott hasonló kiváltsága megerősítését, s mint más keresztény országokban szokás, a városi terhektől mentesítését. A bizottság a két elsőt az ország régi kormányzási rendszere nemsokára helyreállása idejére halasztotta, a harmadik iránt Kolozsvár város tanácsának irt, hogy Telegdi P. Sámuel semmi közterüh viselésére ne kényszerítsék.³⁾ E kedvezményt később a kir. kormányzék is megerősítette, miről a tanács 1740. febr. 10. azon megjegyzéssel értesítettetett, hogy a panaszló csak az adókirovók figyelmetlenségéből tétetett volt adó alá.⁴⁾

Az ev. ref. eklézsia és főtanoda nyomdájában reformált hitv. írótól 4 magyar,⁵⁾ 5 latin⁶⁾ könyv jelent meg, unitárius írótól egy sem;

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLII. sz.

²⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

³⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

⁴⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

⁵⁾ 1. *Manni János* olasz nyelven irt elmélkedései sat. Kolosv. 1712. 12. *Bod P. M.* Athenás. 199. l.

2. *Tibera*, az az, az Istennek meggyuladott tüze sat. Kolosv. 1716. 4. *Bod P. M.* Athenás. 200. l.

3. *A döghalál Isten harcza az emberekkel.* Kolosv. 1720. 8. *Bod P. M.* Athen. 245. l.

4. *Kerti veteményekről irt könyv* sat. Kolosv. 1738. 8. *Bod P. M.* Athenás. 198. l.

⁶⁾ 1. *Köleséri Sámuel* orvostudor, kormányzéki titkár, [azután tanácsos] műve: *Monita Anti-Loimica* sat. Claudiop. 1714. 12. *Bod P. M.* Ath. 51—52. ll.

2. *Szathmári P. Mihály* pataki ev. ref. tanaré: *Physica Contracta* sat. Claudiop. 1719. *Benkő*: Transsylv. Gen. 289 l. szerint 12-rét. *Bod P. M.* Athen. 252. l.

oka az, hogy hitvallásuk I. Apafi Mihály halála után üldözőbe, óvári főiskolájok elvételén, sőt piaczi templomuk elvétele veszélyével is állandóul fenyegettetvén: midőn életök és létök volt kérdésben, tudományos foglalkozásra sem kedvök, sem bátorságuk nem volt. Másik oka, hogy piaczi templomuknak 1716—1718-n elvételésekor, annak segrestyéjében levő nyomdájuk is elvétellett, s így, ha tudósaik irtak volna is, nem volt semmi módjuk, a mivel, sem helyök, a hol kinyomassák. Később azonban vagy vissza kellett hogy kapják, vagy más nyomdájuknak is kellett lenni; mert csak elébb látók, hogy 1737-n az ev. reform. főtanoda és eklézsia feles betűket vett meg tőlük . . . De a könyv nem írást a tudományokban elmaradásra magyarázni igazságtalanság lenne. Jeles férfiak: orvos- és bölcészettudorok, tanárok, papok és írók, kik tudományos műveket, valamint kézi- és tankönyveket irtak, akkor is voltak közöttük. Ők tanáraikat s kolozsvári papjaikat mindig külföldi egyetemeken képeztették, vagy külföld: Hollandia, Lengyelország s Németország jelesbjei közül hívták meg. Rájok is illik Benkőnek ama nagy igazságszeretetről tanuskodó szava, melylyel mentegetőzik, hogy hazája jeleseit művében mind föl nem említette. „Keveset említett meg — ugymond — Erdély tudósai közül, inkább azokat, a kik világ elé bocsátott könyveikkel tűntek ki mások felett; ámbár jól tudja, hogy sok, a ki nem irt, az írókat tudásban sokszorosan feljűmulja, és csak azokat, a kiknek élete iránt immár elnémult az irigység.“¹⁾

A r. kath. és ev. ref. írók, műveik száma, tárgyak belbecse és terjedelme egyforma. Az elsőké történelmi és főleg vallásos irányu, mit az uralkodó védelme alatt, ügyeiknek kedvezve, olykor éles polemiai hangon, több szenvedélylyel mint a minő mélyen és alaposan, multjokat igazolólág, ellenfeleiket sújtva, azok állását gyöngítve használtak fel, az idővel és adott kedvező alkalommal

3. Sós Ferencz kolozsv. ev. reform. pap műve: *Positiones de Peste* sat. Claudiop. 1720. 8. Bod P. M. Athen. 425—26. ll.

4. Br. Inczédi József itélőmesteré: *Oratio de instauranda Philosophia*. sat. Claudiop. 1719. 4. Benkő: Transsylv. Gen. II. 479. l.

5. Gróf Lázár János erd. kir. kormányzéki tanácsosé: *Oratio inauguralis* sat. Claudiop. 1735. 4. Benkő: Transsylv. Gen. II. 486. ll.

¹⁾ *Transsylv. Gener.* II. 438—439. ll.

éltek. Az utóbbiak bölcészeti értekezéseket, halotti és beigtató beszédeket, imakönyveket irtak, a napi szenvedések: pestis és egészség fentartása iránt igyekeztek felvilágosítani a közönséget, ezek felett a tankönyvirodalmat mindkét hitvallás írói művelték. De mindez a kor bélyegét viseli magán: tárgyban kicsinyes, alakilag gyarló, eszmékben szegény s könnyű, ismert dolgokon bön-gészkedő, alapos tanulmány és kritika nélkül: egy mű sem emelkedik fölül a köznapiságon, társai fölött is csak egy-kettő. E korszak Kolozsvár életében a műveltségi hanyatlás, a szellemi és irodalmi süllyedés szomorú korszaka.

A jezsuita rend a r. kath. oktatásügynek új lendületet adott, ösztönözve a fejedelem bőkezű adományai által. Azon egyetemi rangú akadémia, a mi a közlemésekben *Akadémiai Collegium* néven is jó elé, s a hol ma a kir. tudomány-egyetem gondnoki lakása s beigtatási hivatalai vannak, e korszakban már föl volt épülve. Vass József a jezsuiták új nagy collegiumának is¹⁾ — a hol az egyetemi könyvtár és előadási termek vannak — kezdődését a Mária Terézia királyné uralkodása első éveire, teszi.¹⁾ Ennyit meg-érintve, tüzetesb írásnak hátrább lesz majd alkalmas helye. E korszakban még csak *régi collegiumról* van szó. . . . Nagy műveltségű jezsuiták művei ismeretesek, kik ez intézetben, a gymnasiumi tantárgyakon kívül tanították az ékesszólás- és költészettant, a bölcészet különböző ágait, történet-, mennyiség-, mér- és természettant, egyházjogot, hittant, catechetikát. A végzett ifju baccalaureatust, a kitünően vizsgázott mesteri és tudorsági rangot nyert, társai dicsversekben vagy beszédben üdvözölték, melyek sok példánya van meg ma is a kir. lyceumi könyvtárban.²⁾ Feljebb említetttem, a kik mint írók ismeretesek. Benkő József 25 r. kath. író-t nevez meg ez időből, kik közül többnek művei a következő korszakban lesznek ismertetve.³⁾ Ez akadémiai collegium 1716. még az Óvárban volt. Igazolja azon intető levél, melynek erejével a kolozsv. ev. reform. eklézsia papja és gondnokai annak al-regensét megintették, hogy az óvári nevezetes akadémiában levő s a százsz reformátusoktól birt kis templomot [*Oratoriumot*] nekik adja vissza,

¹⁾ *A kolozsv. r. kath. gymn. 1856/7. évk. VI. f. 16. l.*

²⁾ *A kolozsv. r. kath. gymn. 1856/7. évk. VI. f. 16. l.*

³⁾ *Transsylov. Gener. II. 439—457. ll.*

s ez azt felelte, hogy a meghalt reform. szász predikátor halálakor azon templom ajtaja nyitva és záratlan maradt, ő mint a maguk jószágát zárta be, s addig meg sem nyitattja, míg a felségtől iránta parancs nem jő.¹⁾ A fejedelem 1718. a collegiumban tanuló r. kath. ifjaknak asztaluk szükségére idegen bor bevitethetésére kedvezményt adott,²⁾ de itt annak holléte nincs meghatározva, valamint azon 1731-n irt kérvényben sincs, melylyel Csernovits Ferencz akadémiai rector a közjóért és övéik vigasztalására gyógyszerár állithatására engedélyt kért,³⁾ a mi később meg is adatott. Meg van azonban mondva az építés bevégződése ideje az erd. r. kath. statusgyűlésből Kun Zsigmond aláírása alatt 1727. decemb. 18. Kolozsváratt kiadott átadási oklevélben, melyben az említett status azon okból, hogy a Torda-utczabeli collegium és templom immár megépült, sőt a szent József tiszteletére alapított seminárium is [az *Academia in fieri* levén] azon állapotra hozatott, hogy az ifjuság tanulás végett abba beszállott és költözött, és így az óvári alkalmatosság nélkül könnyen ellehet; mert az akadémiai collegium rectora mind a collegiumról, mind a templomról önként lemondott, s azon lemondási és átadási oklevélnél fogva azt és a kulcsokat a Seráf-Szent-Ferencz szigorubb fegyelmű szerzetének birtokába adta és bocsátotta.⁴⁾ E collegium 1732. october 15. a fejedelem azon kegyében részesült, hogy az orthodox hit gyarapodása, a közjó s a tudományok inkább meghonosítása végett Báthori István lengyel királytól a kolozsvári egyetemnek ajándékozott, politikai és vallási zavarok miatt azonban idővel más kezekre jutott, *Bács, Jegenye, Tyburcz, Kajántó és Bogártelke* faluknak, melyek egykor a kolozsmonostori uradalomhoz tartoztak, a birtokosoktól visszaváltására királyi joga átengedése mellett jogot adott,⁵⁾ s a kir. kormányshoz megrendelte, hogy mind a kiváltásban, mind a collegiumnak azon birtokokba beigtatásában segítséggel legyen.⁶⁾ Az 1734-ki *Város Leírás*-ban is még csak a jezsuita rendnek a három tornyu templom melletti társodájáról

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXXXVII. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1731. 49. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCXLIX. sz.

⁵⁾ OKLEVÉLT. CCLV. sz.

⁶⁾ OKLEVÉLT. CCLIV. sz.

s a convictussal kelet felől érintkező nagyszerű épületéről van emlékezés, melyben az akadémiai előadások tartatnak, mely még akkor nem volt bevégezve,¹⁾ az észak felé király-utczára néző nagy új collegiumról nem szól, a mi annak még akkor nem létezését mutatja.

E tanoda mellett fölépült ez időszak alatt a szintén Báthori István által alapított s gróf Apor István és más jóltevő római katolikusok buzgósága következtében új életre keltett nemesi convictus és átellenben levő seminárium. Utóbbinak 1733-n Zichy László jezsuita volt regense, a mit a következő fontos tény igazol. „Minthogy a kegyelmes és méltóságos vezénylő tábornok és kir. kormányzéki elnök, római szent birodalmi gróf Wallis Ferencz Pál, báró Glasis ezredes és kolozsvári várparancsnok útján engedélyt adott arra, hogy a szent Józsefről nevezett semináriumból, Kolozsvárat, a város falára fal-ívet s azon át a falon kívül a seminárium számára árnyékszéket építsenek s ebbe a városi tanács és száz-férfiak is beleegyeztek, a mint 1730. jun. 3-ki határozatuk mutatja: alólirott a Jézus társasága helybeli akadémiai collegiumának tisztelendő rectora beleegyezésénél fogva, a seminárium nevében magára és hivatalbeli örököseire vette azon kötelezettséget, hogy azon árnyékszéket jövő időkben gondviseli, fentartja, s mikor szükséges lesz, megigazítatja, ha csak az idők mostohasága vagy az emberi dolgok változandósága folytán a seminárium azon árnyékszék használatától meg nem fosztatik. E dolog nagyobb hitelességére s jövő jogfentartásul e levelet aláírta saját kezével s hivatalos pecsétével megerősítette *Zichy László* jezsuita, a seminárium regense . . . m. k.“ A pecsét körirata: *A szent Józsefről nevezett kolozsvári Báthori-Apor-Seminárium regensének pecsége*; rajta közbül szent József képe életnagyságban, kezében lilomot tartva.²⁾ Mindkét intézetet tetemes alapítvánnyal gyarapították e korszakban is. A szász papok megerősítési díjából [*census cathedralicus*] e két intézetnek járt díjak felől érdekes felvilágosítást ad egy 1724-ki hivatalos irat. „E díjakat fölveszi — ugymond — közvetlenül a két igazgató [*regens*] szent György napján vagy e körül Berethalom-

¹⁾ *Emléklapok Kolozsv. Előkorából.* 30. 33. II.

²⁾ REGENT. SEMIN. BATHOR. APOR. S. JOSEPHI. CLAUDIOPOL. Városi levéltár Fasc. II. *eredeti*, 693. sz.

ban az ágostai hitvallásu püspöktől, előre tudatva vele, hogy akkor megérkeznek s kérve, hogy a papokat pontos fizetésre útasítsa. A mint az arany és imperiális értéke nő vagy apad, úgy nő vagy kevesbül a megerősítési díj. Az imperiálison értetik az ugynevezett *solidi* nevü pénz, a mi akkor 2 r. frtot ért. Mindenik pap vagy a megjelölt pénzben, vagy egyenértékü folyó pénzben tette le; ha valamelyik elmulasztotta, a káptalan fizette ki helyette. Az ágostai hitvallásu superintendens nejének férje ez ügyben való fáradságáért némi pénzbeli tisztelet-díjt fizettek, de csekélyet. Két száz m. frtot a rectornak szoktak adni, mint szives házi gazdájuknak, a többi egyenlőképen osztatott fel convictus és seminárium közt. Bejött összesen 930 arany, 25 márka ezüst, 257 imperiális vagy solidi, azon 100 m. frton kívül, melyből 40-et a brassai, 20-at a szebeni, 40-et a szászvárosi káptalan szolgáltatott be. E czímen a két intézet bevett 2864 m. frtot 54 pénzt. Megjegyzendő, hogy a szászvárosi káptalan minden év octoberében fizette a díjt, Szeben és Brassó egyszerre tett le több évit, a többiek előre fizették, úgy értve, hogy az 1724-n fizetett díj az 1725-inek haszonbérilletősége.“¹⁾... 1740. egy névtelen 2000 r. frtot alapított a convictus részére oly módon, hogy kamatából a regensektől kiválasztandó két ifju tartassék és oktattassék; milyenek legyenek az ifjak, nem szükség nyilvánosság elé hozni, elég a regensek tudomása. Illetékes helyről tett megjegyzésre később kifejeztetett, hogy az egyik legyen kolozsi, azon sóbányászok örökösei közül, a kik 1693-tól 1699-ig az ottani bányában dolgoztak, a másik azok utódaiból, a kik 1701-től 1706-ig az erdélyi kir. tábla ülnökei voltak.“²⁾ Henter Gáspár kanonok 1718. ápr. 4. brassai Thalheim Zsigmond atya által hagyott a semináriumnak 2400 m. vagy 2000 r. frtot a 12 apostol tiszteletére, 12 árva öltözetére, oly módon: „hogy azt a jezsuita atyák Bécsben vagy máshol kamatoztassák, a tőke örökre maradjon meg, évi 120 német forint kamatából pedig az arra felvett 12 növendék akár külön házban, akár a kolozsvári semináriumban brassói kétszer ványolt zöld posztó ruhába öltöztessék s *Henter-alapítványos* ifjak nevet viseljenek. Erre pedig mindenek előtt az áttért vagy áttérendő eretnekek s főképen

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXLIV. SZ.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXIV. SZ.

az ariánusok fiai vétessenek fel, különös tekintet fordítván Húnyadvármegyére, minthogy e pénzt az alapító azon vármegyei anyai birtokaiból szerezte. Az árvák legyenek atya, vagy anya, vagy mindkettő nélküliek, 9-nél nem kisebbek, 15-nél, 16-nál nem nagyobbak; hazafiak gyerekei, s ne némák, siketek, vakok, bénák, eszelősek, fekélyesek, szóval: tanulásra és mesterségre alkalmatlanok; járják a Jézus társasága iskoláit s legyenek azok fenytéke alatt. Ez alapítványlevélbe a nevezett atyákon kívül senkinek beletekinteni, azt fürkészni, felőle rendelkezni soha joga nem lesz, álljon az az alapító akarata szerint egészen a jezsuiták, mint jó lelkiismeretű emberek igazgatása alatt.“¹⁾ Másik 2000 frtot a convictusnak hagyott 1720-n jan. 23-án oly módon, hogy annak kamatából egy a Henter-nemzetségből származó, tanulásra képes ifju az *első asztalnál* tisztességesen, franczia vagy nagyszebeni jobb minőségű posztó ruhában járattva tartassék; ha ilyen nem lenne, a Henter-leányágból vagy az alapító anyai ágon való rokonai közül is jó reményű fiuk is vétessenek fel, azonban mindig nemesek és hazafiak, kiváltképen áttért vagy áttérendők fiai.²⁾ Buzesco Tivadar, szamosújvári örmény pap 1738. aug. 13. szintén 1000 r. frtot alapított a jezsuita atyák felügyelete alatt levő kolozsvári seminárium javára oly módon, hogy 6% kamatából egy örmény ifju az *első asztalhoz* felvétessék s örök időken át ott tápláltassék, legyen külön szobája, télen fűtve. E jótéteményt élvezzék első sorban a Daniel Demjén Tivadar szamosújvári főbíró nemzetségéből származott ifjak, ezek nem létében a collegium rectora által fölveendő szentgyörgyi ifjak. S minthogy ez összeg e célra nem elég, ígérte, hogy még 500 frtot alapít, hogy a kamat 10 r. frtot tegyen, de úgy, hogy míg az alapító él, aggkora s szűkölködő állapota tekintetéből adassék neki, s csak halála után adassék a felveendő növendéknek, de a ki ez alapítványt tartozzék évenként annyival pótolni, a mennyi szükséges arra, hogy 90 frt kikerüljön. Akarata az, hogy az alapítvány felett soha senki másnak, mint a jezsuita atyáknak rendelkezési joga ne legyen.³⁾

Mindent feljül mult a király és fejedelem azon elhatározása: „hogy a jezsuita rendnek két évtized óta többször kife-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXLI. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCLXII. sz.

jezett kérésére és sürgetéseire beleegyezett abba, hogy a r. katolikusoktól, illetőleg a jezsuitáktól a reformatio kezdete óta akár fejedelmi adomány vagy törvény, akár a községek határozatai következtében elvett mindazon egyházi javak: a templomok, papi házak és telkek, iskolák, külső és belső fekvő birtokok, dézma sat. törvényhozás útján kívül, ítélet nélkül, egyedül a fejedelem teljhatalmu akaratanál fogva — szép módon, ha az illetők hajlandók — szükség esetében katonai erőhatalommal minden felekezettől visszavétesse nek. ¹⁾ E súlyos sorstól az ágostai hitvallásuakat megkíméltette az uralkodó-házzal való faji rokonság: Szeben, Brassó, Besztercze, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, ősi katolikus alapítású szép templomaiknak és basilikáiknak minden tartozandóságokkal és felszereléseikkel együtt birtokában maradtak, a reformált hitvallásuaktól elvétellett Gyula-Fejérváratt mindenök; Kolozsváratt az óvári kis templom, az unitáriusoktól országszerte a r. katolikus alapítású templomok, papi lakok és telkek s külső birtokok nagy része, központjukon Kolozsváratt mindenök. Szakál Ferencz így adja elé ez elvételt. ²⁾ „Kolozsvárra érkezvén Steinwille Commandirozó Generális, felhivatta az unitárius eklézsia előljáróit, u. m. Kolozsvári Dimény Pál plebánust mint főgondnokot, s magyar részről algondnok Teleki [Szilágyi S. kiadványában hibásan: *Felcki*] Ferenczet, szász részről Bongardus János helyettes algondnokot, a kit Szakál Ferencz hagyott volt maga helyett; ezek többekkel együtt felmenvén hozzá, kérte tőlük a piaci templomot. Ezek maguktól mindjárt feleletet nem adhattak, tehát rövid gondolkozási időt engedett nekik. Azután ismét felhivatta s kényszerítette, hogy határozottan feleljenek: adják-e vagy nem? melyre — nem akarván haragját még tovább is ingerelni — nem mondták ki,

¹⁾ *A m. tud. akad. századok szerint rendezett gyűjteményében levő, 1721-n kelt, számnélküli egyszerü másolatról.*

²⁾ Ez esemény örökitésének legilletékesebb helye az eklézsia j. könyve lett volna; de — a mint nekem *Benczédi Gergely* tanár irta — akkori jegyző Jüvedétsi András — a ki 1721. át is tért — nem igen lelkiismeretes ember volt, csak holmi papirdarabokra jegyzett fel érdektelen dolgokat, de összefüggésben nincs meg a tárgyalás és végzés; jegyzeteiből semmi iránt eligazodni nem lehet . . . Gondosabb utóda Gyergyai Pál, a mit lehetett, később beigtatott a j. könyvbe, de fájdalom! ennek is 5., 6., 7., lapja épen februárról, márcziusról és ápril elejéről üresen maradt . . .

hogy nem adják, hanem okokat s előzményeket hoztak fel, hogy idvezült I. Lipót császár őket nemcsak békével meghagyta, de ismételten megerősítette ebben s egyebekben is, a mit birtak. De a general megriogatva, nyakra-főre kitaszigálta a palotáról, és mindjárt executorokat küldött minden unitárius emberre, a kik kegyetlen vasas németek lévén, kegyetlenül bántak velök, nagy prédálást, bortékozlást vittek végbe. A katonák, még mielőtt e beszéd volt, rámentek és a templom s czinterem ajtóit feltörték s bementek, mégis azután kérték a kulcsot, s hogy mindjárt nem adták, a nélkül is bementek s erőszakkal elfoglalták a templomot. Az ürügy, a miért kérték, az volt, hogy a templom r. katolikus alapítvány. Eleget mondák, hogy a templom a mióta az unitáriusok birják, háromszor égett el, s koldulással, alamizsnával építették fel mindháromszor. Azt felelték rá: azon templomban sok kincs volt, azért pótolniok kell, magukat megróván, mert eleik harácsolták el ama jókat; sőt mivel 3 király építette a templomot, ahoz elégséges adományt is hagytak, a mikről a leveleket eléadatni is kívánták. A mai unitáriusok ezekről semmit sem tudnak, — felelék — hanem a mi falukat birtak, a várostól zálogul birták. Erre azt felelték: ez is abból a kincsből van, a mi a templomban és plebaniáhozál találtatott. Erre ők válaszolták: ha lett volna is, Basta György, a római császár ő felsége embere ennekelötte Erdélybe jövéen, ezen templomot elvette, három évig eleik bele nem járhattak; azután mikor az országból kiment, a templomot úgy engedte vissza, hogy a várost [*minthogy akkor mind unitáriusok voltak*] minden kincsből kifosztotta, hittel s erőszakkal tudván ki: kinél, mi volt? [*a mint ez Istvánffi Miklós historiájából kitetszik.*¹⁾] De mindez okok a dolgot fel nem tartóztatták. Az executio szegény atyánkfiaín keservesen végbe ment, felejthetetlen nagy károkkal . . .²⁾ Egy szemtanu szerint: a katonák Almási Gergely Mihály püspököt papi ruhájából kivetköztetve, a magok katonai ruhájokat adták rá, puskát a vállára, úgy gyakoroltatták, Ariánus eretneknek gúnyolva őt s a keresztet ütlegek közt csókoltatva.³⁾

Két évvel később a főhadvezér bizottságot küldött ki, hogy a foglalást törvényesítse. Szakál Ferencz — a ki maga is jelen

¹⁾ *Istvánffi, Nicolai* Histor. lib. 33.

²⁾ *Tört. Eml.* II. k. 73—76. ll.

³⁾ *Fosztó Uzoni István.* Egyháztört. III. könyv. 3. köt. 71. l.

volt — így adja elé. „1718. márcz. 30. Kolozsváratt ezen a napon vették el a scholát, mely van a plebánia mellett s egyéb jószágokat is, itt levén püspök [*Mártonffi*] is. A bizottság közép-utczában Rhener Szöcs István házánál gyűlt össze. Ott volt Steinwille ő excja főudvarmestere, Kornis István, ország főbiztosa, a szebeni polgármester [helyesebben királybíró] Verder György, Alvinczi Gábor, az ország egyik registratora, Kun Zsigmond, egyik secretarius. Ezen négy személy előtt jelent meg az unitárius részről Kolozsvári [Dimény] Pál plebánus, mint fő-, Teleki Ferencz és Szakál Ferencz, mint algonodnokok. A kérdés, a mit nekik tettek, ez volt: a mi jószáguk van, a földeket, miket mint zálogot birnak, oda adják-e a katolikusoknak? Kérték az iskolát, mit kevés esztendővel idvezült I. Lipót császár és az ország [*az óvári nagy iskoláért*] adott volt, ugymint a helyet, 3 házat és 5 ezer forintot, a melylyel építették az iskolát — ezeket kívánják a biztosok; továbbá kívánták azt a házat a plebánia mellett, melyben Szentpéteri Sámuel lakott, ugy azon szeglet házat, melyet egy istenfélő asszony az eklézsiának hagyott, és a Quarta-házat a hid-utczában, mely ezelőtt Bodnár Mihályé volt . . . Itt elé adták, hogy vitának helye nincs, okosság meg nem véd, hanem ha alkalmazkodnak, mind a felség, mind a pápista status jó néven veszi s többet használnak vele. A mit hallván Kolozsvári Pál ur, s látván a feltekert elmét, minthogy nyilván tudták, hogy mindjárt lesz a végrehajtás, az eklézsia nevében önmegadással s mintegy alázatossággal mondá: [*deákul volt a beszéd*] „hogy ha oda kell adnunk — — —“ Itt Szakál előadása megszakadt . . .¹⁾

¹⁾ E *Napló*-ról Szilágyi S. [kiadványa 35—36 ll.] azt írta: „hogy az egy bekötött terjedelmes könyv, melynek lapjaira Szakál jegyeztetett, közben több lapot és levelet tisztán hagyván; 1847-ig ismeretlenül lappangott Kolozsváratt, a mikor egy közrendű polgár vele közölte. Ő a *Napló*t az itt-ott talált szakadozások kijegyzésével pontosan lemásolta, s atyjával közölvén, az az eredetivel összevetve, több helyt saját kezével kiigazította. Az eredeti, ismeretlen birtokosának visszaadva, ismét lappang, hihetőleg Kolozsváratt.“ Ez eredeti *Napló* a m. tud. Akad. kéziratтарыban van, borítékára Rómer Flóris kéziratár ör ezt írta: „1699. A kolozsvári egyházfiak *Naplója*. Vétetett 1853. Lukács Ferencztől.“ E szerint Lukács F. kolozsvári ügyvéd mentette meg a becses kéziratot a történetirodalom számára. Kár, hogy sok pusztult el belőle, a mi ismertetéséből kitűnik.

Fosztó Uzoni István így beszéli el: „1716. márcz. 30. Kolozsvári Dimény Pál plebánus titokban értesülvén a történendőkről, maga mellé vette Timothé Dániel egyházi gondnokot és Teleki Ferencz unitárius senatort, bement velök a czinterembe s ott gondolkodva, reggeli 9 órától kezdve fel és alá sétált. 10 óra körül két granátos vaskos német katona, a czinterem ajtóját megrohanva, betörte, a mire midőn sokan oda siettek, a helyi vezénylő-parancsnok Preiner tábornok hadsegéde egy hirtelen

A *Napló* kis 4-edrét, két-két ives fogásokból [*ternio*] áll. Meg van belőle elől egy, a kivágott 3 első fogásból egyedül fennmaradt levél, rajta balra legfeljül ez évszám: 1697. Alább 10 sor házi kiadási jegyzet, s utána az a feljegyzés, a mit Szilágyi kiadványában — tévesen — 1698-ra tett: „1698. A pápista Atyafiak sat. belül fejr lap s e jegy: MAGYAR AKADEMIA KÖNYVTÁRA. E levél a hiányzó 3 fogás valamelyikéhez tartozott, melyek elsője a varró ezérna tanúsága szerint 7 fél ivből = 14 levél, a 2-ik 6 fél ivből = 12 levél, a 3-ik 3 félivből = 6 levél[ből] állott. Lehetett több fogás is, de nem állapítható meg, mert a spárga, a mihez a könyvkötő az iverket varta, előlről oly rövid, hogy ennél a 3 fogásnál több hozzá nem volt varható, úgy, hogy a táblába beragasztásra is maradjon belőle. E szerint a *Napló*-ból hiányzik 6 iv, a mi egészen be volt írva — a mint a kivágásnál mindenütt tisztán megkülönböztethető betűk mutatják — Szakál F. saját kezeivel. Ezután a varrás tanusítása szerint még van egy 8 leveles fogás, melyből ki van vágva 1., 5., 6., levél, s a 2-ik lapon feljül Szakáltól ez van írva: „1699.“ S az egész lap tiszta, közepén alól Rómer Flórisnak a *Provenientiá*-t illető fönnbbi bejegyzése. A 7-ik és 8-ik levél 2-ik oldala tiszta. Ezután két ép 8 leveles fogás; megint egy 8 leveles fogás, abból kivágva, 1., 4., 5., 7., 8., a megmaradt leveleken csak egy-két rövid történeti följegyzés, a többi későbbkori házi jegyzet; tovább megint egy 8 leveles fogás egészen kivágva, tovább egy 6 leveles fogás, melynek meglevő 1., 2., levelén vannak a *Napló* írójának 1711., 1716., 1718-ról való feljegyzései, a mik Szilágyi közlésében a 72—76 lapon láthatók; a 3., 4., 5., 6., levélből a 3., 4., — tisztán láthatólag — ki van vágva, az 5., 6., elkallódás miatt elveszve, az 5. levél külső megmaradt sarkára mult századi írással e név van írva: SZAKÁL JÁ[NOS]. E férfinak itt és hátrább érdekes közmunkássági tettei vannak elbeszélve. Ez mutatja, hogy a kézirat a mult században a család birtokában volt, azután került más kézre. A kézirat közepén és végén kivágott levelek megmaradt szegélyei írás nyomát nem mutatják. Szilágyi kiadványában vannak téves olvasások s egy-két kihagyás. A hézagok oka az, hogy a kézirat utóbbi részében a felső szöglet el van korhadva és szakadozva, az ott levő részeket pótolni egyáltalában nem lehet.

A m. tudom. Akadémia eredetijéből.

összetömörített gyalog csapattal a helyszínén termett, a templom és czinterem ajtóit szuronyos fegyverrel ostromolni kezdette, Timothét és Telekit ütlegelve kiüzte s a plebánust fegyver közé fogta. E közben a Szamosra vivő Hidkapu felől megszólalt a trombita **Tara-Tara** rémületes szava s hallszani kezdett a város régi veszedelmeire emlékeztető hadi zaj. A nehéz vértés ezredekből kiválogatott mintegy 1768 marczona arczu s zord tekintetű német katonát vezényelt Hid-utcán végig maga Steinville István tábornok erdélyi főhadvezér, kiélesített s kivont kardot villogtatva kezökben, a kik vérszomjas hajlamuknál fogva már ezelőtt néhány katonai végrehajtáson jelen voltak, s a kegyetlenkedés szokásukká vált. A sereg az őrhely terére sietett elé. Az adókönyvekkel együtt előhozatott adószedőket az unitáriusok neve és száma felől kikérdezték. Szállásrendelő mestereket neveztek ki. Kolozsvári Dimény Pál plebánus házához 50, Almási Gergely Mihály unitárius püspök házához 30 lovas és gyalog katonát rendeltek. A belvárosba 150 unitárius szállást jelöltek ki, ki nem véve a legszegényebb özvegyet is, 8 lovas és gyalog század rendeltetett házaikhoz. Ezek úgy kezdettek kegyetlenkedni az unitáriusokon, hogy csak igen kevés családfő maradhatott meg házánál, bár ha az egész nép közül senki az ujját sem emelte föl ellenök. Steinville tábornok és Mártonffi r. kath. püspök a plebánushoz menvén, ő cs. kir. felsége, VI. Károly nevében kir. rendelet előmutatása által parancsolták a kulcsok átadását s át is vették, a templomot fegyveres erővel elfoglalták, melynek boltjában egy nyomda volt felállítva, s azon alkalommal márcz. 30. ezt is elfoglalták. Márcz. 31. az unitárius polgárok kérték a tábornokot, hogy a templomba betéve volt holmijöket adassa vissza. Brockhausen, a cs. felség erdélyi titkára — hogy az executio tovább haladjon — nem helyeselte a kérvényt, s helyette újat íratott. A nap ezalatt eltelt, sötét éj borult a városra, a németek lovaikat is borral telt csebrekből [*tinna*] itatták, s egy katonai végrehajtás kegyetlenségeiből semmit el nem mulasztottak. A titkár ápr. 1. elfogadta a kérvényt, elébb jól megajándékoztatván; abban az unitáriusok könnyek és jaj között kérték a végrehajtástól fölmentetésöket, s a templomban levő köz- és magán letéteményök visszaadatását. A tábornok elolvasta a kérvényt, a letéteményekről hallgatott, a katonaságot azonban naplementekor az unitárius polgárokról levette, de a nyomda lefoglalva maradt... A kolozsváriak

májusban az ottani unitárius főrendekkel a teendők iránt tanácskozván, meghatározták, hogy a felséghez kérelemmel járulnak, jun. 8. azt Szakál Ferencz és Gyergyai Pál Gyula-Fejérvárra vitték a tábornokhoz, a kitől jun. 30-án azt a választ kapták, hogy kérvényöket Bécsbe felküldötte. E kérvényben el voltak mondva az elébb előadottak és hozzátéve, hogy a püspök br. Mártonffi mindezekkel nem elégedett meg, hanem hosszason tartózkodván ez időben Kolozsvárratt: elfoglalta az unitáriusok szentpéteri külvárosi templomát is, úgy a II. János választott király által a piaczi nagy templom mellé számukra építtetett kisebb templomot, a tornyában levő órát és harangokat, a nyomdát és saját pénzöken vett s jóltevőiktől ajándéku nyert minden más javaikat, térdre borulva esedeztek meghallgatásért és sérelmeik orvoslásáért. A tábornok aug. 12. delegált bizottságot rendelt Kolozsvárra, melynek elnöke gróf Kornis István volt s feladata az, hogy az unitáriusok írásait s azokon nyugvó jogaikat nézze át, hogy azok alapján a felségnek a fenforgó egyenetlenség minden ágában alapos felvilágosítást adhasson. Ez ürügy alatt minden eredeti irományaik kezükből kivétettek¹⁾

Szakál Ferencz szemtanu, és a megmaradt eredeti iratokból, a főtanoda és eklézsia jegyzőkönyveiből dolgozó Fosztó U. István egymás kiegészítő előadása élénken és kimerítőleg állítja az olvasó elé a templom elfoglalás részleteit és menetét; meggyőződés azonban a történetek felől csak azon határozatból és arról kelt oklevélből merithető, melyet a foglalás bevégezett ténye után, fejedelmi rendelet következtében, s írott útasítás mellett, Kolozsvárratt az imént említett kiküldött bizottság az előtte megjelent felek kölcsönös követelése és panasza tárgyában az előmutatott eredeti oklevelek, tanuvallatások és bizonyítások alapján hozott. A kiküldött bizottság elnöke gr. Kornis István tartományi főbiztos és küküllővármegyei főispán volt, tagok: Bucher Ádám cs. főhadbírói helyettes, Kun Zsigmond kamarai titkár, r. katolikus, Alvinczi Gábor titkár ev. ref., Verder György szebeni szász luther. királybíró; kétszer, elébb 1716. aug. 12-től 26-ig, utóbb 1718. márcz. 31-n tartott gyűléseket, tárgyalta a rábizott ügyet s határozatát írásba foglalva,

¹⁾ *Steph. Fosztó Uzoni. Historia Ecclesiastica Transsylvanicó-Unitaria. I. könyv, I. köt. 666—69. ll.*

pecséteik s nevök aláírása alatt két eredeti példányban Steinville főhadvezérhez küldötte a végre, hogy egyiket a bécsi hadügyi kancellária levéltára számára, oda, a másikat további elhatározás végett a felséghez juttassa. Erről a tábornok 1716. aug. 30. azon megjegyzéssel értesítette a bizottságot, hogy a munkálat hitelesítése után a felek által eléadott okleveleket és bizonyító iratokat azoknak vissza lehet adni, előbb mindenből hitelesített másolatokat véve, miket a cs. főhadbírói helyettes magával vigyen Fejérvárra. ¹⁾ Aug. 12. a gyűlés megalakult, a r. kath. püspöknek kir. rendeleten alapuló kívánságai 13-n elolvastattak, belőle az unitáriusoknak pár adatott, kérték a kir. rendelet előmutatását is, de nem nyerték meg. A tárgyalás a r. katolikusok kívánsága s az unitáriusok feleletei felolvasásával elkezdődött. A püspök legelőbb követelte az elvett templomhoz és plebániához tartó belsőkről és külsőkről, fejedelmi adományokról, alapítványokról, ingó és ingatlan javakról való jegyzékeket az általa előmutatott tanuvallomások értelmében. Az unitáriusok kijelentették, hogy a mit birtak, átadták, katolikus alapítványokról való jegyzékeket soha sem birtak, azok hihetően a régi idők változásai között elpusztultak . . . A püspök követelte a templomhoz tartozó összes falvakat. Az unitáriusok felelték, hogy kath. alapítványu falukról nem tudnak; a mi van, unitárius alapításu, s róla írásuk van. A püspök kívánta az unitáriusoktól iskolájok számára megtartott s még birt dézmanegyedet [*Quarta*]. Az unitáriusok felelték, hogy erről törvényes kiváltságuk van, mit a fejedelem nekik úgy adhatott, mint másoknak. A püspök kérte a templomi készleteket: poharakat, szent edényeket, papi öltönyöket, a nagy harangokat, melyeknek nyelvei ma is megvannak. Az unitáriusok felelték, hogy azokból semmi egyéb nincs meg, mint a 3 égis alkalmával elolvadt haran-

¹⁾ Ez okleveleket Ivuly Károly k.-fejérvári kanonok és kolozsvári plebánus 1819. május 22. Kolozsváratt a Törv. Kir. Táblán átírássra kihirdettetvén: belőle Széplaki Horváth Károly, az erdélyi unitárius egyházak főgondnoka is párt kért és nyert. Én a néhai ipam, Mike Sándor gyűjteményében találtam egy egyszerű másolatot, melyet művemben azon varianssokkal közlök, melyek az én példányom, az unitárius egyház átíratí példánya, és egy harmadik, t. i. a Szepesi püspök *Canonica Visitatiojáról* 1822-n készült jegyzőkönyvbeli másolat összehasonlításából előttem lényegeseknek tűntek fel.

gok érczanyaga és nyelvei, a mik a templomban vannak. A püspök követelte a plebániával szomszédos két házat, s a mi ezután kiderül. Az unitáriusok felelték: a két ház saját szerzeményök és kegyes adomány, ezt hiteles írással bizonyítják; a mi ezután katolikus alapítványnak derül ki, késedelem nélkül átadják. A püspök kívánta a Szent-Lélek és Szent-Erzsébet kórházakat tartozandóságaikkal s leveleikkel. Az unitáriusok felelték, hogy ezek tulajdonosa a város, feleljen az. A püspök az elébbi két házon kívül követelt még más három házat is, a miről levele van. Az unitáriusok kérték a katolikus levelek másolatait, hogy tudhassák, miről van szó. A püspök követelte a *Quarta*-házat, egy más majorsági házat s két kertet, a miről az unitáriusok által átadott 1622-ki leltár szól. Az unitáriusok felelték, hogy a *Quarta*-házról levelöket előmutatták, az említett majorságház soha nem volt birtokukban, a kertek a plebániával együtt már átadattak. A püspök kijelentette, hogy az unitáriusoknak sok háza van, mit a templom jogán birnak; ha hitelesen ki nem mutatják, hogy maguk pénzén vették, vagy végrendeletileg örökölték, azokat is követeli. Az unitáriusok felelték: katolikus alapítványu házuk egy sincs, a mijök van, unitárius alapítványu, a mit előmutatott írásaik igazolnak. Ha még valamiről bizonyítaniok kell, készséggel bizonyítanak, mint a zálogban birt alparéti malommal is tették. A püspök követelte az általa bemutatott esketésben említett ezüst edényeket és oltárokat, melyeknek kétségkívül lenni kellett ily pompás templomnál, s ha az unitáriusok elrontották, megtéríteni kötelesek. Az unitáriusok felelték: az edényekről az első pontban szólottak, oltárokról mitsem tudnak, s már mondották, hogy sem a felség rendelete, sem a tábornok előterjesztése szerint ők nem kényszerithetők olyak visszaadására, a mik nincsenek meg, s a törvény senkit sem kötelez olyasmi megtérítésére, a minek elrontásában részes nem volt.

Már a hónap 18-ka volt, mikor az unitáriusoknak eredeti okleveleik előadása kötelességökké tétetett, a miknek összehasonlításával s belőlök kivonatkészítéssel 20-káig tölt el az idő. Sok adománymegerősítő- és más fontos oklevél került elé a szent királyoktól, vajdáktól, fejedelmektől, melyek a püspök követelései mellett szólottak, s minthogy az ily oklevelek tartalma törvény előtt meg szokott állani, a mint ezek felolvastattak, az unitáriusok habozni s magukat egyezkedésre, jogaikból lealkuvásra haj-

landóknak kezdték mutatni. De ajánlatuk igen csekély levén; miután az alkudozással 21-ig huzódott el az idő, a bizottság előtt nem volt más mód, mint meghatározni, hogy miután mind két fél előadta kívánságát, megtette feleleteit, s az írás már is igen nagy tömegre nőtt, még egyszer kötelességévé tétetett a feleknek, hogy a mi kívánságuk s bizonyítékuk van, terjeszszék elé, hogy azután az ügyet gyorsan elintézni lehessen.

Elsőbben az unitáriusok tették meg előadásukat, a mik röviden ezek: a II. János [Zsigmond] által kibővített Szent-János kápolna-féle kis templomnak a kibővítés jogczímén visszaadátását kívánják, ugyszintén a czinterem körül levő azon király által építtetett áruboltok s az általuk kibővített szentpéteri templom visszaadását. Követelték tovább az elfoglalt templommal együtt elvett ingó javakat: az általuk saját pénzöken vett nyomdát és betűit, a templomban tartott könyvtárukat, épülethez való bizonyos vas- és faneműeket, most is szóló s unitárius alapításu harangjaikat, valamint az oly sokszor elégett templomra tett költségeiket. Ezekre a püspök azt felelte: hogy a kis és szentpéteri templom kápolnák voltak s katolikus alapításuak, az áruboltok a templom tartozandóságai, azok vissza nem adhatók. A szentélyben letett könyvek, melyek az unitáriusokéi, visszaadattak. A vasneműek azon templom birtokában hagyatnak, melynek jövedelmeiből szereztettek. A nyomda és betűk az unitáriusok által elharácsolt jók kárpótlásába mennek. Az elégett templomra fordított költség megtérítését kívánni fölösleges; a ki valaminek hasznát veszi, terhét is köteles hordozni ... Hosszasan védvén mindkét fél állítását: a bizottság szükségesnek látta, hogy az eredeti oklevelek és bizonyítások adassanak elé, s belőlük készíttessék kivonat. Előbb a püspök által eléadottakból készültek meg a kivonatok: „1372-től kezdve 1622-ig terjedő alapítványlevelekből, a jezsuita rend egy évkönyvéből, két esketésből a templomi szent edények, selyem asztalkendők, levelek és regestrumok iránt, melyeket a tanuk az unitárius plebánusoknál, néhány papi öltönyről, a miket a templomban vagy más körülmények közt láttak, ládákban rejtgetett aranyneműekről, szent képekről, oltárokról, orgonáról s különböző időben, különböző helyeken eladott más tárgyakról.“ Ez esketések kelte nem levén meg az okiratban: idejök meg nem határozható. Ezután az unitáriusok okleveleit kivonatozták. Ezek

közül: 1. a II. János [Zsigmond] dézmaadományáról szóló 1562-ki s annak megerősítése Báthori István és Kristóf fejedelmektől. II. III. IV. Három esketőlevél, mindeniket Szakál Ferencz vitette végbe [keltők nincs kitéve]. Az elsőben 31 tanu vallotta, hogy nyomdájukat Kmita Andrásné és saját egyházuk pénzével vették, a másodikban ugyan annyi tanu azt, hogy Kolozsvári D. Pál 15—17 ezer frtot hozott külföldről az elégett nagy templom megépítésére, a mire Almási Gergely Mihály püspök is itthon az unitáriusoktól 3000 frtot gyűjtött; a harmadikkal szintén azt igazolták, hogy más híveik is sokan adakoztak a piaczi templom megépítésére. V. Egy 1692. jul. 24-ki levél következtében az ország kk. és rr. nevében adatott nyomtatási szabadság. VI. Egy másikban biztosítottak az országtól, hogy a r. katolikusoknak engedett óvári iskolájokért 5000 frtot adnak nekik, meg is adták s ebből vették a plebánia körében levő 3 házat. VII. Egy másik levél azt igazolja, hogy az unitáriusok 1668. decz. 1. a városnak Kóródért 1000 frtot adtak; VIII. Egy másik conventi átirat azt, hogy Szeydi basa sarczába 1660. május 20-án adott 3008 tallér felerészében kapták 1679. márcz. 22. az apahidi részjóságot, s ugyanazon sarczba Göcs Pál által adott 3307 forintban tőle megváltották, s így tovább . . . Tizenhatsz oklevéllel mutatták ki, hogy nyomdájukat saját pénzöken vették, a nagy templomot és plebániát külföldön koldult pénzből építették meg, óvári iskolájokért az erdélyi kk. és rr. adtak 3 házat és 5000 frtot, a miből új iskolát építettek; pénzen szereztek meg Kóródot, Asszonyfalvát, Felső- és Alsó-Fülét, nemkülönben Véczkét, Tormapatakát s néhány más falubeli birtokrészeket; az ország kk. és rr. ismerték el a piaczi templom körüli áruboltokhoz igaz jogukat, pénzöken vették a tanács [?] mellett levő hidutczai házat, végrendeletnél fogva kapták a monostorutczait, királyi adomány útján a dézmanegyedet. E sok adat összegyűjtése, megértése és feldolgozása alatt az idő aug. 24-ig telt el, a mikor a bizottság következő *véleményét* mondotta ki:

„A templom adományoztatásáról semmit kinyomozni nem lehetett; a levelek mind kiadattak; a Regestrumok és Leltárak iránt bizonyosság nem volt szerezhető; az iskolák hihetően azon helyen voltak, melyet az unitáriusok most bitorolnak, melyet az erdélyi kk. és rr. nekik óvári iskolájuk helyett adtak; a plebániával szomszédos két ház közül a szögleten levőről semmi bizonyost meg-

tudni nem lehetett, de hogy a másik a plebániához tartozott, mutatja a plebánus udvaráról azon átvivő ajtóhely, ezért ez is a plebániához adandó; az unitáriusok által zálogban birt Kabalapataka, Véczke, Tormapataka, Gyurkapataka, Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle, Kóród s az apahidi részjóság dolgában a bizottság — szándékán kívül — eredményt elérni nem tudott, azért, mert a város levéltára rendezetlensége miatt nem volt képes az elzállogosítás jogosultságát kimutatni, a II. János [Zsigmondtól] nyert dézma a kolozsvári esperestől érvénytelen adománynál fogva vétetett el, annak a mely úton elvétetett, azon úton való visszaadása méltányos. Az államérdek azt javallja, hogy addig a vitás dézma tétesék zár alá a Quarta-házzal és ahoz tartozó majorsági telekkel együtt. Az évkönyvek hallgatnak ugyan róla, de a tanuvallomásokból következtethető, hogy a templom minden készletét, kellékeit, az oltárok ékességét, ezüst edényeket, melyekből némely tanuk vallomása szerint semmi sincs meg, az orgonákat az unitáriusok az első megrohanás és elfoglalás idejében lerontották, elrabolták, elszaggatták s maguk közt szétosztották, az orgonák sípjait eladták, szóval: a templomot oly állapotra juttatták, hogy a falakon kívül semmi egyéb meg nem maradt, melyeknek nemcsak visszaadása igazságos, de hogy a sok és igen nagy romlással fenyegetett templom mihamarabb megújítassék, felette szükséges; mihez képest az elébbi pontban elősorolt faluknak és birtokrészeknek a kiadásokat alig felérő értéke e célra helyesen lenne fordítható; a szegények és agg betegek kórháza igazgatása maradjon a városnál, a felügyelet a püspöké levén; azon 3 házért, melyhez a püspök az eklézsia jogát hiteles adatokkal igazolta, de egyenkénti hollétöket megjelölő kimutatásnak nyoma nincs, ház, és pedig azon fennemlitett szögletház adandó oda, melyet az unitáriusok mint legatumot birtak; semmi kétség nincs az iránt, hogy e plebániához több kert, szőlő, kaszáló és szántó föld tartozott, mire nézve idővel a nyomozás és kutatás sikerhez fog vinni; a templom jogcímén birt többi háznak, legatumoknak és végrendeleteknek birtokukba miként jutásáról bizonyítottak . . . És most az unitáriusok azon követeléseire jött a sor, melyeknek birtoka a templom visszavételekor urat cserélve, a r. katolikus eklézsiára ment át. A czinteremhez ragasztva épített áruboltokat, melyeket az unitáriusok a templom jogcímén birtak s 1675. is a megtámadó

város ellen azzal védtek meg, hogy az birja, a ki a templomot, a jog és igazság hozza magával. A templomba betett nyomda és betűk az unitáriusok költségén szereztettek ugyan, de a rablottak kárpótlásául lefoglaltatván, mint különben is császári kiváltság nélkül bitorlott vagyon, nem látszik visszaadandónak. Hogy a szent Péter-külvárosi templom, mint a szent Mihály-egyház kápolnája, a papi lakkal és telekkel azon rendben, a melybe újonnan hozatott, a régi katolikus birtokosoktól el nem vonható, nyilvánvaló igazság.“

A bizottság e munkálata a felség elé jutván: onnan minden pontjában elfogadva és megerősítve érkezett le, báró Steinville kir. biztos újból vissza küldötte azt az ügy teljes befejezése végett a munkálkodó bizottság elnökéhez, a ki azt 1718. márczius 31-én tartott ülésében felolvastatta. Ebben az unitáriusok kívánságaira és előterjesztéseire is a legfőbb válasz meg levén adva: nem volt egyéb hátra, mint az, hogy ők a kiküldött bizottságnak véleményező, a felség által helybenhagyott és megerősített határozata szerint, a templomhoz tartozó elősorolt ingatlanokat a r. katolikus egyháznak átadták és birtokába önként átbocsátották, kivevén azon ingatlanokat, melyeknek visszaadására az unitáriusok magukat képteleneknek nyilatkoztatták. Ezeknek így megtörténte erősségére neveiket aláírták s pecséteiket rányomták.“¹⁾ A küldöttség megbízatása tisztán kitűnik a kir. kormányshoz azon évi aug. 5. hozzájuk intézett egybehívó leveléből, melyek közül a szebeni királybiróét közleni szükségesnek láttam.“²⁾

A r. kath. püspök nem soká késett a legfelsőbb elhatározás teljesezésbe vételével, az oda ítélt javakat azonnal vagy tényleg birtokába vette, vagy azokba magát törvényesen beigtattatta. 1718. ápr. 4. folyamodott a tanácshoz beigtató biztosok kiküldése végett. „Mivel felséges urunk gratiájából — írja kérésében — unitárius uraiméktól ő kegyelmektől a collegium és más házak elvételén és a catholica religionak conferáltatván, minthogy azokat ő kegyelmek is neki kezéhez resignálták, hogy a nemes város ebbeli

¹⁾ Aláírva: Gr. Kornis István m. pr., Bucher cs. kir. főhadbírói helyettes m. pr., Kun Zsigmond m. pr., Verder György m. pr., Alvinczi Gábor m. pr. OKLEVÉLT. CCXXXIV. sz.

²⁾ OKLEVÉLTÁR CCXXXIII. sz.

rendes szokása megtartassék: kérte nagy becsülettel a nemes tanácsot, hogy még azon nap rendelne ki személyeket, a kik őt e házak birtokába beigtassák . . . A biztosok kimentek, s a beigtatást elvégezvén: arról azon jelentést tették, hogy legelsőben is az iskolába mentek, mely a város piaczi nyugati felében, délről a Naláci Lajos, északról a plebánia háza szomszédságukban van; azután átmentek azon két kőházhoz, mely a piacznak szintén nyugati részében van, délről a plebánia, északról a szegletház szomszédságában, mely mellett az út monostorutezára visz; innen a hidutezában levő Quarta-házhoz mentek, melynek szomszédja délről Vizaknai György, északról Komjátszegi János, s a nevezett püspököt gróf Mikes Mihály és Mikola László, mint az erdélyi r. kath. status ez időszerénti képviselői jelenlétekben a mondott iskolának és többi háznak minden tartozandóságaikkal, régi igaz határaikkal birtokába bevezették és beigtatták, a kiszabott határidő alatt annak senki ellene nem mondván.¹⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXIX. sz. A FELIRATOK teljességeért — visszamenőleg művem I. korszakára — közölvén a szent Mihály-egyházban és egyházon levő latin feliratokat: itt a nagyobb olvasó közönségért azok magyar értelmét is adom.

A szószéken: Engedjétek hozzám jöni a kisdedeket, mert övök a mennyek országa. Márk. ev. X. r. XIV. v.

Alább: Kövessetek engem s emberhalászokká teszlek.

Ismét *alább:* Mártha, Mártha! te szorongasz, és sokban megbotránkozol.

Mária a jobb részt választotta. Luk. evang. X. r. XLI. XLII. v.

A segrestycajtó felett: [CLY János] ismeretlen jóltevő és 1534. évszám.

A szentély oszlopivén:

MCCCCXLII. Felsőges Zsigmond [király] kegyelmességéből alapított.

MDCCXVI. VI [III] Károly [király] kegyelmességéből visszaszereztetett.

MDCCXXXVII. erejébe és díszébe visszahelyeztetett.

Megújított 1751. Ismét 1756. Biró János fejérvári székesegyházi kanonok és kolozsvári plebánus által. HARANGFELIRATOK 18—19. II.

A főbejáratnál a falon a tiz parancsolat töredékének magyar értelme ez:

Halljad Izrael az ur parancsolatját, és — — —

— — — ird be azokat mint egy könyvbe, és adok neked — —

— — — — — őrizd meg azért az én kedvezésemet — — —

S én leszek a te ellenségeidnek ellensége sat. — — —

Lejebb: Szent Mihály főangyal képe, mely MCCCCXLIII-ban festetett a szentegyházra.

Fosztó Uzoni előadása szerint aug. 21. gr. Kornis a bizottság nevében adta tudtára az unitáriusoknak, illetőleg felszólította, hogy a dolgot békés úton egyenlitsék ki. Ugyanezt tette a püspök is Kornis Péter és Horváth Márton káptalani levélkeresők által. Az alkudozást már a bizottsági munkálat során előadtam. Itt még csak az unitáriusok aug. 25-ki felségi kérvényét említem meg, melyben írták: „Nemcsak a templom régi alapítványait, de sokat a magok és őseik nagy munkával szerzett javaiból, melyek minden jog szerint az ő tulajdonaik, ráadásul átadták, alázatosságuknak kézzel fogható bizonyítványát adva, a barátságos kiegyenlítést remélve. Azonban hamar tapasztalniok kellett, hogy hasztalan minden maguk alkalmazása, ha minden jogukról le nem mondanak. Mikor ugyanis a püspök látta, hogy javaik legatumokon és kegyes adományokon s ezekről szóló hiteles okiratokon alapulnak, s így ezekhez tulajdonjogot nem formálhat, a templomnak állítólag őseik által elrabolt régi adományai [*dos*] czímén kívánta a bizottságtól a visszatörlesztési [*talio*] büntetést, hogy ez úton mindenöket elvehesse . . .“ E kérelmeket azonban Steinville csak két év múlva — az elébbi legfelsőbb elhatározás teljesedésbe vétele után — terjesztette a felség elé, a mikor sérelmeiket újabban eléadván: hiteles adatokkal, számokban mutatták ki, hogy a közelebbi 20 év alatt templomokra és iskolákra 50,000 frtnál többet költöttek; ígérte kérésök ajánlását, de teljesítését halála meggátolta. Kérésökre válasz soha sem jött, elvett javaik s eredeti leveleik vissza nem adattak.“¹⁾ Ugyan ő az iskola seniora, Köpeczi Derzsi Boldizsár által szerkesztett iskolai jegyzőkönyv nyomán így beszéli el az ifjuságnak iskolából kiköltözését. „1718. márcz. 30. az unitárius tanulók elhagyták a piacz-sori főiskolát; május 1-ig a városon kün laktak, tanítók nélkül. Szent-Ábrahám Lombárd Mihály e napon összegyűjtötte az elszéledteket a belső magyarutczában a Huszár-háznál, és azt tanuló házzá alakíttatván, május 9. kiadták

A plebánia kapubejáratánál jobbra levő felirat:

E házat építtette sz. Mihály főangyal tiszteletére tiszt. Schlewnig György jog- és szépművészeti koszorus [baccalaureatus], kolozsvári plebánus, főképen a gondos Veres Tamás és Schlewnig Lőrincz kolozsvári bírák, valamint a város lakosai őseinek s azok utódainak és más jó embereknek javaiból, kiknek jutalma egekben van. 1450. Látható: HARANGFELIRATOK 19 l.

¹⁾ *Fosztó U. István* I. könyv, I. köt. 669—641. ll.

a tanítási rendet, 10-n elkezdette a tanítást. Az eklézsiai j. könyv szerint még május 8-n is dolgoztak a mesteremberek az átalakításon. Kilencz tanuló volt összesen és Köpeczi Derzsi Boldizsár nevű deák, egyszersmind senior. A tanításban résztvett Kolozsvári Dimény Pál plebánus és iskolaigazgató, ugy Kereszturi Sámuel köztanító is. Utóbbi 1719. deczemb. 19. Ó-Tordára vitetvén papnak s Dimény Pál 1720. jan. 4. az akkor dult kórvészben meghalván:¹⁾ helyét Pálffy Zsigmond foglalta el, a ki 1724. püspökké választott, s Szent-Ábrahám Mihály egyedül maradt tanár és igazgató az új iskolában s egyszersmind eklézsia papja is. *Ez már az unitáriusok harmadik főiskolája volt Kolozsváratt* — így végződik az örökre emlékezetes esemény leírása“. ²⁾ Egyetlen nap elvette, a mit másfél század alatt őseik és ők szereztek. Az unitarismus ekkor tört meg

¹⁾ Kortársai e fölíratban örökitették meg emlékezetét:

Pauli Dimén Kolosvári, Professoris et Plebani, Medic. Doctoris inter Unitarios Celeberrimi. Denati die 4-ta Januarii A. MDCCXX.

Vixi: mortuus at jaceo, tu disce Viator
 Vivere: si nosti vivere, disce mori.
 Intrepidus leo sis, serpente oculatior esto,
 Te Proceres etiam laudis honore colant.
 Quid juvat? Omnis mutatur fortuna ut arundo,
 Dum livor quoque post fata quiescit atrox.
 Sis Nemone prior, sis nixa superbia pennis.
 Arma Virumque canas, quid juvat? ecce nihil.
 Vivas lustra decem et tria, tanquam ego, vita rotatur.
 Ergo scias, quid sit vivere, quidque mori.
 Quis fuerim? quaeris. Dimjen cognomen Avorum,
 Praeclarum Pauli sed mihi Nomen erat.
 Urbs genuit famosa Kolosvar; Nomen honorem
 Ipsa dedit sedis, ipse quietis erat.
 Collegii Rector puro de fonte docebam
 Annis ter denis verba sacrata DEO.
 Et Medicus fueram Arte, quaterque maritus et haeres
 Jam nullus, charis ex geminis superest.
 Urbes Europae vidi ter, et oscula Regi
 Praebueram: nunc sum mortis in imperio.
 Ecclesiae Plebanus, per duo lustra fidelis:
 Laetus eo Christi Judicis ante Thronum.

Bod, Petri. Hungarus Tymbaules 1664. 107—108. ll. Sajnálom, hogy művem nagy terjedelme miatt e szép emlékirat magyar értelmét nem adhatom.

²⁾ Az író a *kolozsvári unitárius főtanoda IV. sz. iskolai jegyzőkönyve* [Matricula] 223. 329. lapján levő följegyzést használta, a hol az 1718. márcz. 30. 31., ápr. 1. iskolaelvétel és kiköltözés le van írva. *A kolozsv. unitárius eklézsia levéltárából.* Protoc. M. 1718—21. 82. l.

Kolozsváratt, léalapja megingott egész Erdélyben: megbuktak erkölcsileg, anyagilag semmivé lettek. A jezsuita rend diadala teljes volt. 1557., 1588., 1605. és 1607-ért a történelem nagy elégtételt adott nekik. Ez évek az erőgyarapodás, hatalmuk új emelkedése és nagymérvű terjedés évei rájuk nézve! . . . Így foly össze fény és árny az emberi életben. Ez a társadalomalkotó erők történetének folyása. Egyiknek hanyatlása a másiknak emelkedése. Mint elhullottak testén át jut följebb az, a ki az ostromlott vár fokára a győzelmi lobogót feltűzi: úgy halad a polgárosodás az uralkodó elvek, rendszerek és népek legyőzésével néha visszafelé, néha meg-megállva, máskor körforgásban, de végre mindig fel a magasba, a fény és szellem ragyogó világa felé, a mi az emberiség nemes rendeltetése! A r. kath. eklézsia egykori hatalmát ismét visszakapta, oly vagyonhoz jutván, milyennel azelőtt nem birt, s mindezt a gyűlölt és üldözött jezsuita rend bátorsága, törhetlen erélye és kitartása által. . . . Most már csak föl kellett használni a szerencse és helyzet kedvezését, a mit nem is mulasztott el. . . . A szent Ferencz-rend főnöke Ludányi Zsigmond rendjöknek a hazai törvényekbe becikkelyeztetését kérte, de fogamat nélkül.¹⁾ Csernovics Ferencz a kolozsvári akadémiái collegium igazgatója [rector] és Stocker Ignác, jezsuita prédikátor [*minister*] kérték a fejedelemtől, hogy K. *Monostornak* és a hozzátartozó, *Bács, Jegenye, Tyburcz, Kajántó* és *Bogártelke* faluknak — melyeket Báthori István fejedelem a r. kath. vallásnak nagyobb elterjedése és inkább meggyökereztetése s az ifjúságnak a felsőbb tudományokban oktatása végett még 1581. nekik adományozott volt — a maguk pénzén, maguk számára, az orthodox hit terjesztése s a közjó gyarapítása, úgy az ifjúság magasb oktatása végett, kiváltását engedje meg. A fejedelem 1732. october 15. kelt kegyelmes adománylevelében — hivatkozálag az udvari kamara által az erd. udv. kancelláriával e tárgyban 1732. május 15-n közölt határozatára — ezen kiváltást az erdélyi törvények értelmében megengedte, s a megnevezett falukat királyi jogával együtt az irt jezsuita collegiumnak adta, adományozta örök jogon, oly módon, hogy abból a kir. kincstárra semmi terüh ne háruljon, érette megtérítés ne követeltessék, a kérelmező jezsuita atyák a nevezett collegiumban nemcsak az

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1731. 421. sz.

alsóbb, — de ha meg nem történt volna — a bölcsészeti és hit-tani felsőbb tudományokat is behozzák és tanítsák a boldog emlékezetű első alapító istenes szándéka szerint.¹⁾ Erről a fejedelem azon napon udv. kancellariája útján a kir. kormányshoz is értesítette, ajánlván, hogy a jezsuiták akadémiái collegiumának ezen célja elérésében legyen segítségére.²⁾ Ugyanazon igazgató kérte később a jezsuiták társulatára nézve sérelmes törvények eltörlését;³⁾ utóda Patai András megújította e kérést, a fejedelemtől új adományul nyert Báthori István-féle collegiumi birtokoknak a fiskus javai közül kivételéért esedezvén; az erd. kath. status a megyesi országgyűlésen a kérést kedvezőleg ajánlotta a felségnek, a ki azt 1740. márcz. 4. azon figyelmeztetéssel küldötte le a kir. kormányshoz, hogy egyetértvén Lobkovitz herczeg kir. biztossal: a kk-et és rr-et szelid úton és módon e kérés teljesítésére bírja rá s az eredményt jelentse fel.⁴⁾ De e kérés ideje még nem jött volt el s tárgya igen nagy volt. Folyamodóknak még kedvezőbb viszonyokra, nagyobb hatalmi súlyra kellett jó ideig várakozniok.

Az ev. ref. egyház közönségét elcsüggedés helyett kettőzött erélyre s cselekvésre birták a r. katolikus egyház sikerei. Egy 1717. october 17-ki jegyzőkönyvi följegyzés szerint a kolozsvári főtanodában két tanár [*professor*] volt, egyiknek pénzfizetése 257 m. frt, 128 véka búza, 185 veder bor; hat osztálytanító [*classis praeceptor*], kiknek fizetése 215 m. frt, sütő 90 m. frt fizetéssel;⁵⁾ a főtanodához tartozók fizetése együtt 769 frt, 256 véka búza, 370 veder bor. A deákság bora nem volt meghatározva, hanem mikor mennyi maradt, a szerint adtak a gondnokok; búzája felől is volt a Pataki István felügyelő gondnok írásai közt oly egyezés-féle az eklézsia és iskola közt, hogy az 800 vékában lett volna megállapítva, de iránta megbizonyosodni nem lehetett.⁶⁾ Ugyanazon évi october 16-ról egy számadás is van a főtanoda és eklézsia

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXLVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLVII. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1740. 210. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1740. 210. sz.

⁵⁾ Az 1717. évi számadásban csak 40 forint van. Ez a j. könyv számát megigazítja.

⁶⁾ A főtanoda levéltárában levő eredetiből.

javairól, melyben elő van számlálva Báthori Gábor fejedelem dézma- és k.monostori harminczad-adománya 1610-ből; Bethlen Gábor fejedelem megerősítése és új dézmaadományozása 1617. és 1626-ról, I. Rákóczi György megerősítése s új dézmaadománya 1635-ről, Barcsai Ákos fejedelem megerősítése s új pénz- és sóadománya 1659-ről, I. Apafi Mihály megerősítése, Gilányi Gergely 9000 frt alapítványa, a feleki taxa, ajtoni és kötelendi részjóságok, fejrődi és apahidi kis részbirtokok, Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle fele jövedelme. A mi majorság és dézma, búza, zab, törökbúza, árpa, köles, ugy szintén széna, sajt, bárány, gyapju, vaj, méz ára bejött, közös volt a tanárokkal. E számadás I. része az eklézsia szolgálai, II. az iskolai tanárok, tanítók sat. fizetését illette. Az I. szerint három pap volt, egynek fizetése 230 forint pénz, 200—200 együtt 600 veder bor, egynek 160, együtt 480 véka búza, belső kántor fizetése 60 frt, külsőé 40 frt, együtt 100 frt, búza fizetésök 60 és 40, együtt 100 véka, a pénzfizetéssel együtt: 790 frt, bor 700 veder, búza 580 véka; a II. szerint egy tanár fizetése volt 257 frt, kettőé 514 frt pénz, egynek 185, együtt 370 veder bor, egynek 128, együtt 256 véka búza, tanítók [*praeceptor*] fizetése minden kántorra 53 frt 75 p., négyre 215 frt, asztaltartást élvezőknek [*mensualista*] hónaponként 18, együtt 216 frt, sütő fizetése 40 frt, együtt: 985 frt pénz, 370 veder bor, 256 véka búza. Ezen kívül a főtanodához évenként a terméshez képest adatott hol 60, hol 50, együtt 1716 veder bor. A harangok jövedelme is a deákok sütő házára, az ott süttött kenyér a főtanodára ment el. E felett az eklézsia saját jóakaratóból két hétig főzetett a főtanoda számára. Ünnepeken meg volt városokban a házanként kéregetés [*cantatio*], urvacsora vételkor az ajtónállási alamizsnaadás [*astatio*]. A papok és tanárok lakát a közjövdelemből építették meg és tartották fenn. Az eklézsia közszolgáinak fizetései voltak: quartás és malombíró 25 frt, 60 veder bor, 60 véka búza; jóságok felügyelője [*inspector*] fizetése: 50 frt, 40 veder bor, 60 véka búza, ezen kívül évenként 60 köből abrak és széna [?]; két egyházfi fizetése: 32 frt, 80 veder bor, 80 véka búza, harangozóé: 25 frt, 40 véka búza, órásé: 20 véka búza, malombeli kovács fizetése: 15 frt, 40 véka búza és 2 kapa vas, talyigásé: 144 véka búza, szemétbíróé, berekpásztoré 12 véka, együtt: 147 frt, 180 veder bor, 486 véka búza. Papok, tanárok, kántorok, praeceptorok, asztalnál étkezők, közön-

séges szolgálak fizetése együtt 1922 frt, 1250 veder bor, 1322 véka búza. Ha termés nem volt, illetőségük mint hátralék, jegyzékbe véve, jobb években pótoltatott. 1712-n a két tanárnak és 3 papnak hátraléka volt: 454 frt 50 p., Némethi Sámuel és Soós Ferencz tanároknak s a szász kántornak 2218 frt 47 p., együtt 2676 frt 97 p., borban az összes salaristáknak 1250 veder bor, a minnek a következő dézmából kellett kifizettetni.¹⁾ A hátralékok 1720. oly

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXV. sz. Az eklézsia és iskola közötti osztozkodásnak, mivel az alapítványlevelek többnyire mindkettőre szoltak, egy főtanodai levéltári *Minutá*-ban ily arányát találtam. „Báthori G. fejedelem adománylevele szerint [1610.] a quarta és harminczad jövedelme $\frac{1}{3}$ a papoké, $\frac{1}{3}$ a deákoké; Bethlen G. fejedelem a 30-adi jövedelmet 300 frtban állapította meg, Katharina fejedelemasszony 900 forintra nevelte, de közre hagyta; I. Rákóczi Gy. fejedelem a 2-ik quartát adományozta az eklézsiának és főtanodának közösen; Bartsai Ákos és I. Apafi Mihály fejedelmek 1600 frtot, abból: az igazgatónak 100-at, 10 alumnusnak 200 frtot, a többbit a patronusok szabad rendelkezésére hagyták. A malom 9000 forintban közös az eklézsiával és iskolával. A feleki taxa 300 frt és 100 szekér fa, melyet az eklézsia elzállogosított 5648 frt 42 p. Az ajtoni részjósághban a főtanoda pénze 500 frt, az eklézsiáé 2000 frt. [*A Csepregi uram adóssága.*] A kötelendi részjóság végrendeletnél fogva az eklézsiáé. Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle kiváltására adott a collegium az eklézsiának 1750 forintot. Erről irás van. Az egész összeg 5000 frt. Erről is irás van. Adott kölesőne összegeig tehát részes a collegium is; a fejrődi rész végrendeletnél fogva, ugyszintén az apahidi zállogosítás útján közös. Mennyi pénze van benne a főtanodának, az előmutatott levelekből ki nem tetszik, hanem Apahida kiváltására adott 650 frtot, Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle kiváltására 1800 frtot, úgy, hogy belőle az eklézsia évenként 200 köből búzát adjon a főtanodának. Ismét egyszer adott volt a collegium Nemethi Mihály részére az eklézsiának 200 frtot, egyszer 79 m. frtot, kétszer 38 m. frtot — mindkettőről irás van. Megint Némethi Mihály papnak az eklézsiáért 140 m. forintot. Ezeket a pap tanár Némethi Sámueltól vette fel. Az előlegező főtanoda követelte halála után a Némethi-örökösöktől, de ők az eklézsiára útasították, mely Némethi Mihálynak sokkal volt hátralékban. A főtanodának ez összegekhez joga van — mondja e *Minuta* — s vagy a Némethi-örökösöktől, vagy az eklézsiától meg kell kapnia. Van a felső királyutczában egy ház, mely 300 frtban adatott a főtanodának végrendeletileg. Erről is irás van. Kis János, Eperjesen elhalt kereskedő ifju minden szőlőit a collegiumnak hagyta végrendeletileg, a mi a püspök ur kezében van. Pataki István a gondnok írása szerint, a mi a collegium *Albumában* is benne van, adtak az eklézsiának egyszer is máskor is 4450 frtot, mind együtt: 4820 frt 79 p^c. Az ev. ref. főtanoda levéltárában 1713. évi 13. számú 2. drb *Minutá*-ból.

nagyra nőttek, hogy akkor újonnan választott tanár Zilahi András hathatósan ajánlta a gondnokoknak a kenyérről való gondoskodást, a praeceptoroknak fizetésadást és alumniák alapítását, nehogy kenyér nem léte miatt az ifjuság eloszolják; maga fizetéséről is gondoskodást kért, mert esztendő óta semmi jövedelme nem levén: a mije volt, elköltötte, most annyi költsége sincs, a mivel egy csizmát megpatkoltasson.¹⁾ A főtanoda tanárai egy május 25-ki legatus-ajánló levél szerint 1732. Udvarhelyi Mihály, Tsepregi Ferencz és Verestói György voltak. 1733. szeptember 13. Huszti András választatott meg jogtanárrá, egyelőre szállást — az ő kérelmére — a collegiumban adtak, fizetésül az eklézsiából 100 frt, a közös jövedelemből 50 véka buzát rendeltek.²⁾ Udvarhelyi Mihály philosophia és mathesis tanára 1737. márczius 2. estveli 10 óra tájt hirtelen jött szélütésben meghalván s 11-n eltemettetvén: Tsepregi addigi tanártársa kérte megürült helyét s a Bánffi-cathedrara másnak kineveztetését, tudatva, hogy a Bánffi-alap veszélyben van.³⁾ A főtanács teljesítette kérését, a mit társa Verestói György a főtanoda seniora, contrascribája és adsessora érzékenyen köszöntek meg: *hogy collegiumokról, mint tövisek között illatozó lilomszállról gondoskodik.* Tsepregi helyére 1737. decz. 15. Szathmári Pap Zsigmond neveztetett ki tanárrá.⁴⁾

Zilahi Andrásnak az ev. ref. főtanoda állapotáról tett elszomorító fölfedezése felköltötte az egyház híveinek áldozatkészségét. Mintha versenyre keltek volna az ismét uralomhoz jutott r. kath. egyházzal, oly gyorsan következett mindenfelől a segély. Körösi István 1712. május 12. 50 m. frtot, Koronkai Király Sámuel jul. 28. 1000 tallért, gróf Bánffi György 1713. junius 8. 6 alumnus számára évenként 120 frtot, gróf Székely Ádám 1717. január 5. 'súki jószágában a Szamoson levő malma szombati vámját éléteig két tanuló részére ajánlotta fel, maradékát a tanárok használván; Némethi Sámuel tanár 1717. nov. 19. kelt végrendeletében farkasutczai házát, hogy többnek ne adják, hanem mindig egy tanár lakják benne, hozzá Brédfőben fél hold szöllőt, melyet szintén ne adjanak

¹⁾ Az ev. ref. főtanoda levélt. 1720. 3. sz. alatt levő eredetiből.

²⁾ Az ev. ref. főtanoda levélt. 1733. 20. sz.

³⁾ Az ev. ref. főtanoda levélt. 1737. 5. sz.

⁴⁾ Az ev. ref. főtanoda levélt. 1737. 32. sz.

el, hanem birja az a tanár, a ki a házában lakik, könyvtárát, úgy, hogy el ne osszszák, neve alatt birják, műveit kötéssék be, használják a deákok, 12 új óntálat, 3 alumnusnak 600 frtot, mely összeg 1728. octob. 22. már 982 frtot téven: máshonnan 1002 frtra pótoltatott ki. Az erre felvett ifjak tartassanak az ő emlékezetére, lakházuk legyen az ő édes leánya, Némethi Mária költségén építtetett ház, mely azon szűznek emlékezetére *Némethi-háznak* neveztessek; a megmaradt pénz fordíttassék szegény, de jó reménységű inasoknak, kivált prédikátorok fiainak segítségére, a jóltevő alapító örök emlékezetére.“¹⁾ Petki Nagy Zsigmond 1719. febr. 24. egy házat ajándékozott, melyet 200 frtéért adtak el s a tőkét kamatra adták; Baranyai Mihály ugyanazon évben 150 frtot, gróf Teleki Mihály 1721. 1000 forintot, Polyik János szintazon évben 1200 forintot, gróf Bánffy György megint 2000 m. forintot [*a miről azonban csak jegyzet volt*], gróf Gyulai Ferencz ugyanazon évben ápril 16. a kolozsvári főtanodához somkerekí jóságából beszolgáltatni rendelt évenként 10 frtot és 10 köből búzát két tanuló növendék [*alumnus*] számára, életökig őt és nejét kötelezőleg, halála után fia tetszésére bizta a folytatást. Bánffy László ugyanazon évben ápr. 16. bongárdi dézmáját rendelte a főtanoda részére, s tanár Naszályi Jánosnak 10 vékát; Vass Miklós — a mint Udvarhelyi Mihály és B. Naszályi János tanárokhöz írt levelében magát kifejezte — meg akarván felelni keresztényi kötelességének, magát azon nemes anya hajdan egyik tagjának és abban az igaz tudomány tiszteletével tápláltatott igaz fiának lenni ismervén: 1723. augusztus 23. egy alumniát ajánlott meg és arra ajánlotta és ki is nevezte Czegei Szentpéteri Jónást; 1727-n Macskási Boldizsár és neje Kapi Anna 800 frtot, Petki Alvinczi Gábor 1729. január 1. egy alumniát ajánlott meg, Cserépi Sámuel 1731. ápril 29. 250 forintot, azon évi május 26. b. Lázár Mária egy alumniát; 1732. junius 4. Macskási Kata kijelentette, hogy alumniáját 1000 frtra pótolja ki; gróf Thoroczkai Ágnes 1732. 400 forintot, Erdélyi János 145 forintot, Bartsai Gergely decemb. 21. 10 véka búzát ígért esztendőnként, Szegedi Ferencz 1733. 100 forintot, Boros Borbára 100 forintot, 1734. gróf Teleki József egy alumniára ígért 500 forintot; árva gróf Bethlen Kata

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXVI. sz.

férje, gróf Teleki József alumniáját 1734. május 10. levele által biztosítván: kérte, hogy arra olyat nevezzenek ki, a ki magát papságra szánja; gróf Bánffi György 1735. egy tanári székre 20,000 forintot, s arra Tsepregi Mihályt nevezte ki; Jósika Mária 75 m. forintot, gróf Bánffi Kata 3000 forintot, gróf Bethlen Ádám 1736. jan. 7. belső hivatalra készülő ifjaknak két alumniára 20—20 m. forintot, és 6—6 köből búzáat. Ezeken kívül Kabós Ferencz 1736. 400 forintot, Köblös Péter 240 forintot, Bartsai Gergelyné Naláczai Sára 1731. május 11. gróf Teleki Sándor sept. 2. egy-egy alumnia iránt tettek ígéretet; gróf Földvári Ferencz ugyanez évben 1000 forintot, br. Vesselényi Anna és br. Vesselényi Ferencz 1740. 500 forintot.¹⁾

De az erő és önségely e hatalmas nyilvánulása mellett, külföldi egyetemekkel új egybeköttetést s ottani hitrokonaiktól nagy jelentőségű alapítványokat eszközölt ki kolozsvári jelesül végzett ifjak részére, egy buzgó ev. reform. főúr. Már régi idők óta keresték fel itteni négy főiskoláikban végzett ifjaik a külföldi protestans egyetemeiket. Némelyek vissza is éltek ezzel. Ennek kikerülése végett, midőn 1717. jun. 21. Vesselényi István, gr. Teleki Pál és Szentkereszti András az ev. ref. főiskolák gondnokai a Viandra melletti frankfurti egyetem tanácsának megköszönték a németországi rendeknél való azon szíves közbenjárásukat, hogy erdélyi főtanodáikban végzett ifjaik számára ottani tanuláshoz idejére az Isten kegyelme s szeretetök által indítatva bizonyos segílyt biztosítottak, egyszersmind érintették azon sok viszontagságot, a mi a magyar nemzetet közelebbről érte, igen a fegyverek örökös zaját, előszámlálták főiskoláikat, melyeknek ifjusága nyilvános bizonyítványokkal ellátva, egyetemeiket fel szokta keresni; fájdalommal értesültek — úgy mondának — némely ifjak visszaéléséről, a mi hogy jövőre elő ne forduljon, meghatározták, s az egyetemi tanácsot róla kívánják értesíteni, hogy ezután az ev. ref. eklézsiák és főtanodák, úgy a főgondnokok bizonyítványa, s a főtanács felhatalmazványa nélkül a mondott főiskolák egy ifját is föl ne vegyék, hanem csak azokat, a kik a főgondnokoknak és főtanácsnak életök, jó erkölcsük és igyekezetök felől kiadott bizonyítványát előmutat-

¹⁾ Az erd. ev. ref. főtanoda levéltárában levő 1803. készült hivatalos Jegyzékből.

ják.¹⁾ Ezzel egybefüggőleg az erd. ev. ref. főtanács 1721. jul. 6. kelt körlevelében meghagyta az alája rendelt főtanodák tanárainak és gondnokainak: „hogymostantól fogva ajánló-leveleket egy deáknak se adjanak úgy, hogy a felügyelő gondnokokkal is alá ne irassák; az így aláírt bizonyítványt pedig az illető ifju vigye a püspökhöz, a ki tudományát és erkölcsét megvizsgálván: ha méltónak itéli, elébb adasson vele térítvényt: 1. arról, hogy okvetetlen pappá, s nem külső emberré lesz [*a mint a főtanács sokaktól megcsalatott*]; 2. hogy ha Isten hazájába szerencsésen visszahozza, Erdélyben vállal papságot, nehogy a mit itt kéregetéssel összegyűjtött, máshol való szolgálatban használja el, s azután a püspöktől vegye ki az ajánló-levelet, s úgy keresse fel a reform. főrendeket. A főtanács közhírré tette, hogy megvizsgálás és ajánló-levél nélkül kéregető deáknak senki egy pénzt se adjon . . . Az is történik, hogy megbélyegzett deák ajánló-levél nélkül más főtanodába megy s bevételik. A főtanács ennek kikerülése végett meghagyta, hogy a főiskolák tanárai és felügyelő gondnokai ajánló-levél nélkül egy deákot is be ne vegyenek, az ajánló-leveleket pedig igazsággal megegyezőleg adják.²⁾ Nagy szolgálatot tett e szorongatott időben egyházának r. sz. birodalmi gróf és tanácsos gróf Teleki Ádám, a ki 1734. sept. 18. a hollandiai rendeknél, s a leydai hittani facultásra két kolozsvári főtanodai ifju számára eszközölt akadémiái segélyt [*stipendium*], oly módon, a mint abban Lengyelországból, Lithvániából és Magyarországból oda menő theologusok részesülnek.³⁾ 1738. octob. 2. a zürichi egyetemen szerzett egy erdélyi [*nem kolozsvári*] theologus részére úti költséget és tanulási ideje alatt oly életfentartási segélyt, a miben ez országokból való más tanuló ifjak is részesülnek. Az értesítés a zürichi polgármestertől jött. Dicsérte a grófnak a vallás és egyház fentartására irányuló vele született buzgóságát, sajnálja — ugymond — honfitársainak és hitfelekezetének sajnos helyzetét, s ha egyházaik állapota engedné, többre is készek lennének.⁴⁾ 1740. márcz. 16. az Odera melletti frankfurti egyetemen szerzett egy kolozsvári ev. ref. végzett deáknak fentartási segélyt, a király

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXVII. sz. Összevetendő a kolozsvári ev. ref. főtanoda 1710—42-ki j.-könyve 142—144. lapjaival.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXLIII. sz.

³⁾ OKLEVÉLTÁR CCXLIII. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCLXIII. sz.

maga írta alá az arról szóló adománylevelet. A kolozsvári tanárok melegen köszönték meg a gróf nagylelkűségét, a minek egyedül tulajdonítható a legalkalmasabb időben érkezett jóltevő segély. ¹⁾ A főtanoda és eklézsia főgondnoka 1720. Rhédei Ádám volt, ²⁾ a ki 1731. meghalt ³⁾, de nincs megemlítve: ki neveztetett ki helyére? Főgondnok Losonczy Bánffy György és széki gróf Teleki Pál. Ugyanazon évi j. könyvi följegyzés szerint, a főtanoda mellé városi felügyelő gondnokká 1724. febr. 20. Pataki István neveztetett ki, főleg az építésekért. ⁴⁾

Hogy az unitáriusok új tudományi hajléka a belmagyar-utczában levő Huszár-ház lett, fennebb említettem. Hol volt az? teljes bizonyossággal tudni szükséges, azért, mert az volt a magkő, mely körül újra képződött az unitarismus, életerejé ismét munkásságra ébredt, s egy jobb jövő alapjait lassankint összehordogatván, nem-sokára az építéshez is hozzá kezdett. Előbb azonban eredetét kell megmondanom. A Huszár-ház birtokába t. i. a kolozsvári unitárius eklézsia végrehajtás útján jutott, úgy, hogy abrudbányai Sebesi Béniné, Szörös Erzsébet odavaló gazdag nő kénesebe foglalt arany golyóbisokat tett volt le Huszár Mihályhoz, a ki azt állította, hogy az 1698-ki nagy égéskor egy része a tűz martaléka lett. Ezt az állítólag elpusztult részt a nevezett kegyes nő 1699. junius havában az eklézsianak ajándékozta, mely Huszárt érette hosszasan perelte, s megnyervén: mindenét elvette. Huszár — úgy látszik — gazdag polgári ember volt, mert Abrudbányán is stompjai, rétei, Kolozsváratt szép kőháza, sok szántóföldjei sat. voltak, a miket fia Huszár Péter később 1720—30 körül, az eklézsiatól — a házon kívül — vissza váltogatott. Én e perfolyamhoz hozzá nem juthattam. ⁵⁾ Nem volt más mód, mint a város hivatalos **Összeírás**-ában után nézni. A legelső létező összeírása Kolozsvárnak 1703-ról való. Abban megvizsgáltam az egész belmagyarutca akkori telkei birtokosait, s úgy találtam, hogy e háznak a főtanoda épülete mai

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXV. sz.

²⁾ *Főtanácsi levélt.* 1720. 5. sz.

³⁾ *Főtanácsi levélt.* 1731. 1. sz.

⁴⁾ *Főtanácsi levélt.* 1724. 13. sz.

⁵⁾ A mint *Benczédi Gergely* tanártól értesültem, meg van a kolozsvári unitárius eklézsia levéltárában.

első kapu bejáratánál kellett lenni. Miért? hátrább kitűnik. Most nézzük az **Összeírást**. Ebben belmagyaruteza ily czímen van fölvéve: „Falon belőli hosszú utca“ [*Longa intra Moenia*]. Nyugatról keletre indulva „belső magyaruteza“ északi során legelső pont a mai ágostai hitvallásu templom, melynek helyén az összeírás szerint akkor Radecius Bálint iparos kőháza és puszta kertje volt; tovább Komjátszegi János, a kinek csak külsője volt beírva; tovább Kövendi György, kinek jövedelmező kőháza volt; tovább a lutheránus eklézsia háza, tovább Conrád pap neve áll, de csak annyi van bejegyezve, hogy ő lelkész [*spiritualis*], tovább Fejér Márton jövedelmező kőháza és sok külsője, tovább Fejérvári Csizmazia Mihály iparos jövedelmező kőháza, tovább Szabó Mihálynak csak külsője, tovább Nekkely György kalmárnak jövedelmező kőháza, tovább tisztelendő Domby János lelkész ur [*spiritualis*], az 1684—1690. évek közt kolozsvári unitárius iskolai tanár¹⁾, ennek csak külsője volt. E mellett *Huszár Mihály urnak*, a ki iparosnak iratik [mesterségére nézve aranyműves], volt jövedelmező kőháza; ismét tovább szíjjgyártó Kováts István jövedelmező kőháza; ezentúl 14 faház, s ezek birtokosai közül csak kettőnek volt fél, egynek $\frac{1}{4}$ hold szőlője. Az utca-sor összes lakóit véve számításba, a *Huszár-ház* 11-ik, csak a házakat véve föl, hatodik, s ez az *unitárius mai főtanoda* álló-helye, mint a mi a Domby pap által lakott, [főtanodát érintő,] elébb püspöki lakház mellett volt, a mit teljesen bizonyossá tesz három vásári szerződés, melynek *elsőjében* 1725. novemb. 27. Teleki Ferencz és Szakál Ferencz eklézsiái gondnokok megvették Kövendi Dánielnek ezen sorban keletre a szappanyutczába bevezető sikátor, nyugatra az unitárius iskola szomszédságában levő — neki szintén az ekléziától atyai ősi kőháza mellé cserébe adott — szíjjgyártó Szabó István-féle kőházát 175 m. forinton örökösen; ²⁾ a *második* szerződésben 1726. márcz. 6. ötves Kötélverő Mihály az unitárius eklézsia gondnokai képekben megvásárolta Erdélyi Boldizsártól az unitárius eklézsia iskolájában levő *tanuló ifjuság lakhelyének megővítésére*, a szappany-utczában, keletre az azon utczába vezető sikátor, nyugatra Szathmári András szomszédságában levő, azon iskolára véggel nyuló kis darabocska puszta telket, keresztény sze-

¹⁾ *Szekely S.* Unitár. Vallás Tört. 158. l.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXLVI. sz.

retetből 9 frt 60 pénzen, örök áron; ¹⁾ a *harmadikban* 1742. május 6. idősb Gyergyai Pál és Nagy-Ajtai Nagy György, az unitárius eklézsia gondnokai megvették Veres Anna, özvegy Szathmári Andrásnétól, ugy Szathmári Anna Kovács Mihálynétól, mint szintén Szathmári Bórbárától és Erzsébettől, a szappanyutczában keletre a kolozsvári unitárius iskola hátulsó része, nyugatra tisztelendő Pákei János ur szomszédságában levő, együtt birt telkét 100 m. frton örök áron, melyből az eladó özvegy és gyermekei illetőségöket készpénzül egyenként kifizették. ²⁾ Az **Összeírás**-ból kitetsző s iskolává alakított Huszár-házba gyűjtetvén össze az elszéledt unitárius ifjúság, s az előbbi szerző-levelekben említett telkek mind az iskola körül levén: a mai unitárius főtanoda miként s mely házakból és telkekből összealakulása minden kétségen kívül van helyezve. Az is bizonyos, hogy a templom, a mellette keletre levő régi papi és kántori lak, szóval: a magyarutczai egész új unitárius telep a fennebb említett 14 pusztá telek egy részének helyén épült fel. A Kövendi-Szilágyi-féle házba — írja Gejzanovics János senior — decz. 5. költözött be néhány deák; a főiskola igazgatója 1718-tól 1720-ig Kolozsvári Dimény Pál volt, 1720-tól 1724-ig Pálfi Zsigmond, 1724-től 1778-ig Szent-Ábrahám L. Mihály, tanárok; ez utóbbi, Kereszturi Sámuel, a ki 1726. nov. 14. halt meg, 1738. Pálfi Beniam és S. Szentkirályi Agh István. ³⁾ Mint az akkori pénzviszonyokat, e kor s főleg az unitáriusok erkölcsi egyszerűségét és takarékoságukat jellemző adatot megemlítem: „hogy a midőn 1734. a püspök Pálfi Zsigmond és igazgató tanár Szent-Ábrahám L. Mihály Szebenbe mentek, hogy gróf Haller István újonnan kinevezett erdélyi kormányzónak az egyházközség nevében szerencsekívánatukat kifejezzék, úti költségökre 4 m. frtot 8 pénzt adtak.“ ⁴⁾ E válságos korszak halottjai közt két unitárius férfi neve emelkedik ki, a kik veszélynek kitett helyen állottak, híven s bátran védték a rájuk bízott ügyet, nemesen estek el, s a teljesített kötelesség megnyugtató öntudatával haltak meg: Almási Gergely Mihály püs-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXLVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXII. sz.

³⁾ *Kolozsvári unitárius főtanoda j. könyvei.* IV. kötete 354. lapjáról. *Székelj S. Unitária Vallás Tört.* 178. l.

⁴⁾ Az egyházi j.-könyvek *eredetijéből.*

pök és Kolozsvári Dimény Pál plebánus. Az első az óvári iskola elvételenél tanusított oly nagy erkölcsi bátorságot, mint a másodiknak felépítésére szükséges pénz megszerzésében tapintatos erélyt és kitartó gondosságot. De a nagy lelki bánat, és az, hogy alatta érte egyházát az iszonyu csapás, melyből szabadulásra nem volt mód, s a katonák durva bántalmazása egészségét megtörte, hosszas betegeskedés után meghalt 1724. márcz. 24. 70 éves korában, áldva egyházától, megkönyezve a jóktól. Utána Pálffy Zsigmond következett, a ki a püspökséget 1737-ig vitte, ¹⁾ akkor meghalt s tiszte Szent-Ábrahám Lombárd Mihályra szállott, ²⁾ a kiről csak imént mondék el olyakat, a mik nevének fényt, hátrább fogok többet s nagyobbakat, a mik nevének halhatatlanságot adtak... Kolozsvárinak jellemét, végzett munkáit s élete becsét oly megragadó-érdekesen tünteti föl koporsókövének fennebb közlött fölirata, a mi szépségével vonz, tartalma által tiszteletet ébreszt.

Az egyház és szószék ez időben szoros egybeköttetésben volt az iskolával; történetök egymástól el nem különíthető; egyik viszonyosságait elmondván, elmondottam a másikat is. Az unitáriusokról azonban meg kell jegyeznem, hogy nekik egy templomuk sem maradván: elébb az iskolának kinézett Huszár-házban és egy középutczai átalakított magán házban, mely később *Salamon temploma* név alatt vált ismeretessé, a mai tanácsház nyugati szárnya helyén, s a lengyel unitárius eklézsia belső monostorutczai kis imaházában — tartották istentiszteletöket.

Az ev. reformált egyház is tért vesztett. 1721. még hozzátartozó leány egyháza volt Kolozs-Monostoron, volt temploma, ³⁾ de nemsokára mindkettőnek nyoma veszett a közemlékekben... Az 1714-ki összeíráskor Hadadi Mihály még a szent Erzsébet-kórházban ev. reformált predikátornak iratott. ⁴⁾ 1722. is fizetést vett onnan a reform. pap. ⁵⁾ Barátosi Ferencz volt az utolsó. ⁶⁾ Az anyaeklézsia jóltevői voltak azokon kívül, a kiket a főtanodáról mon-

¹⁾ *Székely S. Unitár. Vall. Tört.* 168—169. U.

²⁾ *Székely S. Unitár. Vall. Tört.* 170. l.

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört.* 32—33. ll.

⁴⁾ *Az eredeti összeírásból.* OKLEVÉLT. CCXXX. sz.

⁵⁾ *A kol. ev. ref. eklézsia Tört.* 33. l.

⁶⁾ *A kol. ev. ref. eklézsia Tört.* 33. l.

dottakban említettem, Bydeskuti Boldizsár, a ki 1000 m. frtot adott az eklézsiának, Madarász Mátyás 300-at, br. Serédi István 200 frtot — mindenik 1717-n; Erdélyi János 1732. 291 frtot, br. Wesselényi Istvánné 1734. 1000 frtot.¹⁾ Főgondnokai voltak 1720. Rhédei Ádám, 1726. báró Bánffy Farkas, papjai: 1715. Deáki F. József, 1711-től 1720-ig Csengeri Péter, utána 1720. Batzoni Imre Máté, 1735. Szathmári Pap Zsigmond.²⁾

Új erő gyarapodásának s hatalma minden téren növekedésének megfelelő munkásság és siker látszott ez időszak alatt a r. katolikus egyház kebelében. Az *óvári szigorú fegyelmiú szent Ferencz-szerzetnek* 1725. adatott át az addig a jezsuita rend által birt óvári templom,³⁾ 1728. a várostól segélyt kért helyreállítására s még azon évben újra boltoztatta.⁴⁾ Az 1731. deczemb. 13. meghalt gróf Kornis Zsigmond, erdélyi kormányzó, adott egy 350 fontot nyomó harangot, mely elébb Medgyesfalván volt elhelyezve, de oda igen nagy levén: a gróf végrendeletileg a szent Ferencz-rendieknek hagyta; latin felirata feljül magyarul ez: *Szűz Mária, könyörögi éret-tünk,*⁵⁾ alul: *Csináltatott gróf Ruszkai Kornis Zsigmond. Öntött Kertch János 1698. évben.*⁶⁾ Van még egy 50 fontos harangocska, a hívek kegyes adakozásából szereztve, a hajnali és vecsernyei üdvözlésre jeladás végett...⁷⁾ Gyönyörű tornya alapja 1739. tétetett le az egyház híveinek bőkezű adakozása következtében. 1745. báró Klobusitzky Ferencz erd. róm. kath. püspök szentelte fel nagy ünnepélylyel. Harangmegáldásnak nincs nyoma.⁸⁾ A *főoltáron* kívül, mely *Szűz Mária Boldogasszonynak* [B. M. V. *ad Nives*] van szentelve, 7 *mellék oltára* van: *Seraph. Szent Ferenczé, Paduai Szent Antalé, a Szent Kereszté, Szent István Magyarország királyáé, Nep. Szent Jánosé és Szűz Mária Szent szíve oltára*, egy a lauretanumi kápolna alakjára készült s e név alatt a *Boldogságos Szűznek szenteltetett*, a 8-ik az *Idvezítő tiszteletére*. Mindenik oltárhoz fa és kőlépcső van, rajta réz kereszték, gyertyatartók, a főoltáron ezüst lámpa, a fala-

¹⁾ *Kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 33. l.

²⁾ *Kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 41. l.

³⁾ *Visitatio Canonica* Anni 1832. 51—52. ll.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1728. 29. 249. sz.

⁵⁾ L. latinul a **HANGFELIRATOK** közt a 10. l.

⁶⁾ ⁷⁾ L. latinul ugyanott.

⁸⁾ *Visitatio Canonica* 1832. 51—52. ll.

kon 14 szentnek képe és soknak ereklyéje, de a melyeket nem visznek ki áhítatoskodás végett a nép közé. Pápai bűnbocsátó levele [*Indulgentia*] a szerzetnek nincs, sem a püspöktől kiváltsága.¹⁾ Az *akadémiai templom megépítésére* 1718. a jezsuita collegium rectora a kir. kormányszéktől segélyt kért,²⁾ az alapkövet Gergely pápa napján márcz. 12. megáldás után II. Mártonffi József püspök tette le, az ünnepély szónokát, a tudományáról híres Gyalogi János jezsuitát hívta meg, a ki 1715. azon akadémiában a szónoklat tanára, 1716. maros-vásárhelyi missionarius pap volt s az alapkő letételét alkalmi versben örökitette meg.³⁾ Tizenkét szolgáló pap és ugyananyi főuri ifju volt jelen az első kapavágásnál. Az építés 7 évig tartott, kezdődött Rajtsányi János rector alatt, bevégeződött és felszenteltetett 1724. sept. 10. Mária napján Sigrai András rector idejében. A felszentelést br. Antalfi János erd. r. kath. püspök vitte végbe a szent Háromság tiszteletére, a mint ezt a főoltár feletti latin felirat mutatja, melynek magyar értelme ez: *A nagy Istennek, az eggynek és háromnak, dicséret, tisztesség és dicsőség.*⁴⁾ A felirat nagy betűi az alapkő letétele évét [1718] fejezik ki. Ez ünnepély szónokává is Gyalogi hivatott meg s a felszentelés — ugymond ő — Erdély minden Rendei s főfő katonatisztek jelenlétében a legnagyobbszerűbben ment végbe. A szónok ez alkalomra is költeményt irt.⁵⁾ Van egy fő és nyolcz *mellék oltára*, a fő a *szent Háromság* tiszteletére, a 8 *mellék oltár* és pedig *az evangéliumi oldalon*: szent Ignác, szent Anna, szent István király, *az apostoli oldalon*: Xaverszent Ferencz, szent József, a szent Kereszt oltárai. A jezsuiták állítottak még kettőt *az evangéliumi oldalon*: Nep. szent Jánost 1779. Pálya István rector, a ki azt fejedelmi engedély mellett fel is szentelte aug. 28., a másodikat u. m. Kalazanczius szent Józsefet 1780. május 16. szintén ő, felszentelte gróf Kollonics László, erdélyi r. katolikus püspök. A szent Kereszt oltárán a kereszten meghaló Jézus festett képe van, melyet 1770. Szegedi György jezsuita rector egy fa

¹⁾ *Visitatio Canonica* A. 1822. 151—152. ll.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1718. 44. sz.

³⁾ Címe: *Carmen Augurale, Lapidis Dacico Primigenito, Fausto, Felici.* A királyi lyceum könyvtárában kerestem, de nincs meg.

⁴⁾ *Magno Deo, UnI aC trIno, LaUs, VIRTUs, gLorIa.*

⁵⁾ *Corona XII. Stellarum.* Ezt sem találtam meg a kir. lyceum könyvtárában. Vajjon egyik sem adatott volna ki?

feszülettel cserélt fel, Gull János piarista rector 1815. vissza helyezte, a fakeresztet pedig állványával együtt a szentélyben helyezte el, hol jelenleg is van. ¹⁾ A templom ereklyéi: a fő oltáron: *Placidus*, *Innocentius*, *Clemens* és *Justina* vértanuk csontjai, a mellékoltárokon: szent *Ignác*, szent *Ferencz* és több vértanuk hamva, csont- és ruhadarabjai; egy nagyobb *Pacificale*-ban Krisztus keresztfőből egy darabka, egy kisebb *Ostentorium*-ban *Kalaz. szent József* ereklyéi, egy *ezüst tokban* szent Istvánéi.

A főtéri nagy székesegyház r. katolikus rendeltetésének megfelelő helyreállítása a fejedelmi engedélynél fogva az unitáriusoktól elvett terjedelmes birtokok jövedelméből e korszakban hajtatott végre s régi fényét ismét visszanyerte. E birtokok a kolozsvári határon a *Tartsaháza* és *Ondotelke* nevű határrész a *Királyréttel*, annak berkeivel, tóhelyeivel és minden tartozmányaival; *Felek* falu, *Apahida* majdnem fele s a kolozsvári határon levő *alparéti malom*, melyeket a r. katolikus eklézsia fele részben az unitárius eklézsiától tulajdonul, felerészben a reformált hitűektől zálogképen birt s melyet a város 1727. ki akarván váltani, a r. katolikus püspök, mint az eklézsia főfelügyelője, azon évi jun. 17. egy e napon kelt ítélet alapján tiltakozott ellene s kijelentette, hogy ha azon birtokot nem magának, de más valaki számára váltja ki s a 10,848 forint 42 pénzt nem hasonló ligában vert igaz súlyu ezüst vagy arany pénzben s egyszerre fizeti le, a mily pénzt azért 1667. az unitárius és reformált eklézsiák adtak, ki nem bocsátja, ²⁾ s 1751-ig nem is bocsátotta. ³⁾ A szent Péter tiszteletére épült külmagyar-utczai kápolnából az unitáriusok által épített s most visszaalakított templom is 1718. a r. katol. eklézsia birtokába ment vissza, s azóta ezé. A r. katol. isteni tiszteletek majdnem másfél százados megszakadása után az első r. kath. plebánus 1716—1738-ig Szabó Mátyás volt, egyszersmind esperes, a ki alatt a kolozsmonostori konvent levéltára a fejevári káptalanra bízott, melyet a jószágokkal együtt Kastal János és Torma kanonokok kezeltek. Második Biró János a ki 1738. igtattatott be s 1744. kanonokká nevezetett, azután prépostá. Rendkívüli érdemű férfi. Ő a konventi levél-

¹⁾ L. az 1822-ki *Canonica Visitatio* j. könyvében.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1727. 182. sz.

³⁾ A *kolozsv. ev. ref. ekl. Tört.* 34. l.

tárt őrizete alá vette. A székesegyházhoz roppant nagy tornyot építtetett, a templomot nagyszerű képekkel s angyalzobrokkal, a czinterem kapuit szentek szobraival diszítette fel, az orgonát, szószéket és oltárt ő készíttette, három harangot öntetett 4—11—21 mázsásokat. Ehez hasonló buzgóságu plebánus nem volt előtte s alig lesz utána. Lelkeért misére 200 frtot hagyott. Ezen kezdődőleg őrei a k.-monostori konvent levéltárának a kolozsvári plebánusok. ¹⁾ Ez egyház belsőjének méltóságos kifejezést adnak a hajó mindkét oldalán végig vonuló góth oszlopok, melyek a templom hajóját a szentélytől elrekesztik és a fő oszlopban végződnek; a merész boltívek, remek faragványokkal és aranyozásokkal ékesített szószék, a szilárdan épült nagy chorus, az orgona, a keresztelési bezárt forrás- és szentelt víz, mely a szentélyben tartatik. A főoltáron kívül hét mellék oltár van: a *szent Háromság*, *Vizkereszt*, *az égbe föl-vett Szűz Mária*, *szent József*, *Nepomuk szent János*, *szent Katalin* oltár, mindenik hordozható állványnyal [*jobulus*], fa- vagy kőlépcsővel, mindeniken kereszt és 4 gyertyatartó, elől márványozott kő oltárasztallal, *szent János oltárán* bezárt sátor. Az oltárokon levő képeken kívül látható a *Boldogságos Szűz*, *szent András*, és a két legnagyobb: az *Utolsó vacsorát* és *szent Mihályt*, az egyház pártfogóját ábrázoló képek. A szentély tágas, benne a szent öltönyök tartására elegendő szekrény, megmosakodás végett mosdómedencze [*labrum*] és kéztörölő, térdelő [*flexorium*], imádkozó tábla [*tabula precum*] gyontató szék a templomban, a szentélyben rostélylyal körítve. Ereklýei, mik a szentélyben őriztetnek: Krisztus keresztéből egy darab, Nepomuk szent János- és szent Alajoséból szintén, a miket üveg alá zárt kereszttel bizonyos ünnepeken a népnek csókolásra átnyujtnak. Bűnbocsátó levele [*Indulgentia*] nincs. ²⁾

III. Károly uralkodását a családi politika és személyes uralom jellemzi. Ő maga akart kormányozni, mint autocrata korlátlanul, az alkotmányra komolyan nem is gondolva, a törvényt akadályul érzéj felé vivő útában soha nem tekintve; mindkettőt csak ott és oly alakban ismerte el s engedte érvényesülni, a hol és a mint saját érdekével egyeztek, terjeszkedési politikájához találtak, ha nem, oda hajtotta, úgy módosította, a mint szüksége hozta magá-

¹⁾ *Visitatio Canonica* A. 1822. az eredetiből.

²⁾ *Visitatio Canonica* A. 1832. 1—3. ll.

val; kancellárai akaratának alakot adtak s végrehajtották. Támasza a katonaság volt, a mivel parancsolt és rettentett, s a jezsuita rend, a mely az ország lakosait, kivált a r. katolikus főurak teljes önodaadását nyerte meg, a r. katolikus vallás uralmának Erdélyben visszaállítása árán. Mindkettőnek a szabad kéz gazdálkodását engedte ama két célért: hogy Erdélyben a nemzeti fejedelemség és török szövetség emlékei és tradíciói végképen kiirtassanak, az ország rokonszenve és hűsége a Habsburg-uralkodó-házhoz forduljon, s felbonthatlanul biztosítsák. Ezért a reformált hitvallásuak gyöngítése, a kikben még folyvást erősen élt a magyar nemzeti fejedelemség eszméje. Ezért az unitáriusoknak teljes leveretése főszékhelyöken Kolozsvárra. Ezért kellett Kolozsvárnak vissza katholizáltatni. Ha Kolozsvár katolikus, egész Erdély azzá lesz, — ez volt Bécsben az adott és követett tanács. A más két hitfelekezet híveinek minden izőkben magyar volt nemzetisége, nyelve, vallása, isteni tisztelete, iskolája, irodalma; míg a római katolicizmusnál a hívek nemzetisége vegyes, istentisztelete, oktatása, irodalma részben német, nagybárá latin. Az uralkodónak biztos szövetséget ez s a lutheranizmus ígért. Az unitáriusok irányában a hitelvekért is nagy volt az idegenség, sok helyt a gyűlölség, a mitől az uralkodó katolikus és szász tanácsadói sem voltak mentek. A katonaság gúnyolódása az unitárius papsággal, a világiaknak hivatalokból kirekesztése, az állandóul *Arianus* név használata s az erdélyi udvari kancelláriának kiirtásukra tett intézkedései világos bizonyítékok rá. Ez a hitfelekezetet megfosztotta tekintélyétől, vagyonának elvétele barátaitól. Romlásuk bevégzett ténynyé vált. A mint szegényekké, elhagyottakká is lettek. Nem volt senki pártfogójuk. Nem találtak sehol igazságot. Utóbb a fejedelem nem is válaszolt kéréseikre. A köznépben az a hit gyökerezett meg, hogy *Isten is elhagyta őket*. A fejedelem még életében céljait elérve látta, s Kolozsvárt hűségében, a r. katolicizmust hódítási képességben hatalmasan meggyarapodva hagyta hátra.

MÁRIA THERÉZIA URALKODÁSA.

— 1740—1780. —

Mária Therézia császárné és királyné 1740. octob. 21. kezdett uralkodni. Örömmel vette Kolozsvár a kir. kormánysház útján azon napon kelt biztosító kir. leiratát arról, hogy I. Lipót fejedelem hitlevelét s Erdély törvényeit és kiváltságait, mint I. József és többi elődei, szentül megtartja. ¹⁾ Ez ígétét 1742. jul. 20. az ország követeknek adott kir. válaszában, az 1743—44-ki szebeni országgyűlésen tett kir. előterjesztésében, s azon évi VI. t.-cikkben ismételve megerősítette. Megkoronáztatott 1741. jun. 25., a mi uralkodásának az alkotmányos szentesítést megadta. Meghalt 1780. nov. 29.

A vár nem volt immár első és főgondja a polgároknak; kulcsait es. parancsnokok tartották kezökben, a kapukat nem polgárok őrizték. Az állami érdeken elveszett a helyhatósági. A török hatalomnak a Dunántúlra viaszorítása s a *Fellegvár* megépítése elvette Kolozsvár erősségének hadtani fontosságát. A város és főleg a czéhek, a szomszéd vármegyék és ország tartották fenn a főhadvezérség rendelkező, a kir. kormánysház intéző befolyása mellett a bástyákat és falakat. A fentartás gondjainak s felelősségének e megoszlása, mindeniknek érdeklődését és felelősségét alászállította. A mire sokan tartnak számot, de senki magáénak nem mondhat, hamar meglátszik rajta az uratlanság. E korszakban már az új vagy *Felső várról* van többször szó; parancsnoka hatáskörén túlterjedve, polgári jogokat ragadott magához, a miért sok vita volt közte és a város között; a vár területén borárulást engedett, s ezzel a város életérdekét sértette meg; a községi korezmák bérlőjének, sőt mindenkinek esteli 8 óra után a borárulást megtiltotta, egy az ellen vétőt, katonaörséggel elfogatott és megbüntetett. A város gróf Braun erdélyi főhadvezérnél tett sikertelen orvoslási kísérletek után 1749. május 29. a felséghez folyamodott, Bécsbe küldött követi panaszaik 7-k pontjában kérték: hogy miután a *Fellegvár* a város területén van: idegen bor-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 847. sz.

árulása ne engedtessek meg. ¹⁾ Braun gróf értesülván róla: piron-
gató levelet irt a városhoz. „Látta — ugymond — a felső várbeli
korcsmárolás ügyében — a mi egészen katonai terület — az ő
mellőzésével, alaptalanul sőt szemtelenül ő felségéhez mit irtak.
Felelt már, várják az elhatározást.“ ²⁾

Megjött az, s nyertes a főhadvezér lett, a ki Kolozsvárra volt
jövendő. A város értesült róla, s bár illetlen kifejezései bántották,
engesztelésére kölcsön vett bőv ajándékokkal kedveskedett neki és
hozzátartozóinak. ³⁾ Elfogadta, de maradt az, a ki volt, olyan, mint
elődei: illemsértő, kegyetlen és boszuálló tovább is . . . Ekkor a
város korcsmái bérlője újból a polgári hatóságnál keresett oltalmat,

¹⁾ *Városi levélt.* II. Fasc. 1009. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1018. sz.

³⁾ A commandirozó generalisnak . . .	60 arany	250 frt 40 kr.
Első tábornok hadsegédének . . .	10 „	41 „ 40 „
Második őrnagy hadsegédnek . . .	6 „	25 „ — „
Egy más főtisztnek	7 „	29 „ 10 „
Kapitánynak	5 „	20 „ 50 „
Első- és alkomornyiknak [egy-egy]	2 „	8 „ 20 „
Fő- és altitoknoknak [egy-egy] . .	2 „	8 „ 20 „
Istállómasternek	2 „	8 „ 20 „
Zászlótartónak	2 „	8 „ 20 „
Bethlen fordító urnak	3 „	12 „ 30 „
Kürtösnek vagy trombitásnak [<i>tubi-</i> <i>cinans</i>]	1 „	4 „ 10 „
Pohárnoknak és apródnak [egy-egy]	2 „	8 „ 20 „
Udvarmasternek	5 „	20 „ 50 „
Apródjának	1 „	4 „ 10 „
A kormányzó ajtónállójának . . .	1 „	4 „ 10 „
Első szakácsnak	3 „	12 „ 30 „
A főtisztnek és tábornoki segédnek	1 „	4 „ 10 „
együtt . . .	112 arany	464 frt 40 kr.
Apródnak, vadásznak	2 frt	— kr.
Három lovásznak	6 „	— „
Két komornyiknak	4 „	— „
Magyar lovásznak	2 „	— „
Egy szolgáló leánynak	1 „	— „
Inasnak	2 „	— „
Két segéd szakácsnak	3 „	— „
Két konyhán szolgálatot tevőnek .	2 „	— „
Legyezőért [<i>pro flabello</i>]	3 „	— „
együtt . . .	491 frt	30 kr.

mit ha meg nem nyer — irta kérésében, — a bérletet kénytelen felmondani, a mi a városi pénztárnak 200 frt kárt okoz. A tanács a kir. kormányzékhez, ez a főhadvezérséghez irt, kérve Kammermayer ezredes parancsnoknak arra útasítását, hogy a polgári hatóság jogkörébe ne avatkozzék, s főleg polgáriak megbüntetésétől tartózkodjék. A főhadvezér a parancsnokot kihallgatván: ez azzal védekezett, hogy minden őrségi helyen dobolás után szokás bezárni a korcsmákat, de ezért az utazók kényelméről gondoskodás, menyegzői és más illedelmes időtöltés és mulatság szabad tartása nincs kizárva, csak korhelyek, tekergők, gyülevész népek éjjélíg tivornyázását nem engedi meg. Bécsben is téli 10, nyári 12 óráig vannak nyitva a boráruló s étkező helyek. A kir. kormányzékkel ez közöltetett; de az most is védte a polgári hatóságok rendőri intézkedési jogát s az ezredes parancsnokot saját hatásköre át nem hágására útasítani kérte. A veszekedőket s hibásokat el lehet fogatni — mondá — de büntetést szabni a katonaságnak nincs joga, az a városi hatóságé.¹⁾

A *Felleqvár* katona lakói folytonos új teher és sérelem okozói voltak Kolozsvárra nézve. 1761. sept. 30-ki kérésében panaszolta,

Konyhára valót	170 frt 20	kr.
Bor, ser, szolgálkkal együtt . .	129 „ 32 ⁵ / ₈ „	
A generalisnének bor- és kony-		
háravaló	29 „ 36	„
Generalisné cselédei és a had-		
segéd lovaira	33 „ 18	„
együtt	854 frt 16 ⁵ / ₈ kr.	

Városi levélt. Fasc. II. 1034. sz. Összevetve: 1027 számmal.

Üres levén a város pénztára, felvettek:	
Patay András jezsuita Rectortól . .	20 aranyat
Biró János r. kath. plebánustól . .	40 „
Gál András Regenstől	40 „
Adószedőktől	4 „
Serházfelügyelőktől	6 „
Szegedi István csizmadiától . . .	2 „
együtt	112 aranyat

Négy egyéntől: 26 r. f. ezüst pénzt.

Városi levélt. Fasc. II. 1027. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1756., 270. 456. sz.

hogy a tisztekhez és kórházba a Szamosból vitetnek vizet a szegény néppel, s a sütőbe és raktárba lisztet vivők bérét nem fizetik: a vár helyének becsüárát maig sem fizették ki, kérték vagy a kifizetést, vagy a borárulási jogot; a kis Szamos mentében a vár mellett levő kertet is a várparancsnok ingyen használja, kerítéseit pedig csinálja a város, kérte legalább e költségtől fölmentetését; végre kérte a posta, harminczadok és tűzerek által használt várkertek visszaadatását.¹⁾ 1764. május 30. a várban szolgált napszamosok díja és az építési anyagok ára megfizetését kérelmezte a város a kir. kormányzéknél, ez a katonai hatósághoz, az a politikaihoz útasította,²⁾ s csak a város beléletében nem sokára bekövetkezett nagy viszálykodásnak tulajdonítható, hogy később a sérelmek orvosolva lőnek — a mint hátrább látni fogjuk. Az alsó várból a felsőbe a nagy Szamoson átvivő palló, az ugynevezett *németek pallója* fentartása terhe is a városra nehezült, s 1772. az árviz elrontván: megcsináltatását a kir. kormányzék május 20-ki rendeletében kötelességévé tette.³⁾ Elfoglalt szőlőhegyök megmaradt része használatában is korlátozni kívánta a polgárokat a várparancsnok. 1755. gróf Wallis erdélyi főhadvezér panaszlólag tudatta a kir. kormányzékkel, hogy ő felsége értesült némely kolozsvári polgárok azon vakmerőségéről, hogy többszöri intés és tilalom ellenére sem szűnnek meg a várerőd két oldalánál levő szőlők határait küljebb terjeszteni, élő gyümölcsfákkal beültetni és gyarapítani, elannyira, hogy a lejáró utat már is majdnem elzárták, s most sem szűnnek meg az ásogatástól; közli azért ő felsége május 1-ői kir. leiratát, melyben megparancsolta, hogy a kolozsvári polgárok a további terjeszkedéstől ne csak eltiltassanak, de a vár közeléből el is távolitassanak, s ott nekik szőlőt mivelni és bort termelni meg ne engedtéssék. Felhivta a kir. kormányzékot az íránti szigorú intézkedésre. Ez visszaírt, hogy ámbár nem vett ő felségétől ez íránt rendeletet, de a vele közölt átiratból megértette akaratát, s nem is késnék ezzel megegyezőleg intézkedni; de a fenforgó ügyre nézve fontos okai vannak, a miért azt ő felsége

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1249. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1377. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1550. sz.

egyenesen hozzájuk intézendő rendelete vételéig elhalasztandónak véli.¹⁾

Csaknem egy század kedvezőtlen politikai viszonyai s a községet ért nagy csapások súlyosztották Kolozsvár városát az elszegényedés és romlás azon mélységére, honnan az ifjú királyné és fejedelem asszony uralkodása alatt fölemelkedni s régi jóllétére ismét útát kellett törni, ha végképen megsemmisülni nem akart. A sok hadi sarcz, katonai zsarolás, a kormányzásnak a törvény útjáról letérése, alkotmány helyett önkény uralkodása, s a város és nép sorsának egymást fölváltó katonai parancsnokok szeszélyére bizása alatt az erőszak és visszaélések nagy száma s könnyű elsimítása, szóval: minden alkotmányos ellenőrzés hiánya meglazította az erkölcsöket, a katonaság példája magával ragadta a polgári tisztviselőket: könnyen költeni, közpénzeket számadás nélkül kezelni, új szükségekre új rovatokat megfontolatlanul tenni szokássá lett. A hatalom birtoklói mentességeket szereztek maguk s bűnös üzelmeik társai és eszközei számára. A közérdeket háttérbe szorította a magánérdek. A közérzés kialudt, a város egyetemes érdekével nem gondoltak. Az idegen elnyomók és zsarnokok után saját fiainak lelkiismeretlen uralma és rosz gazdálkodása következett. Hív figyelemmel kísértem a rosszat, a mi kívülről, mások hibája s bűne miatt sújtotta a várost, a mi tehát a rendszer átka volt; de azt sem mellőzve, midőn a rosznak okozói saját fiai, midőn az örvényből, melybe merült vala, ezek nem hogy kiemelték volna, de abba még mélyebben bele meritették, romlását önbűneik által is nevelték. A szerencsétlenség csökkenti a részvétet, mihelyt saját hibánk is hozzá járul. Figyelmet érdemlő, hogy a bajt a nép elnyomatása s birhatlan terhei miatt panaszos feljajdulása ismertette meg. A közvagyon tönkje már-már az egyénit idézte elő. A városnak adófizetői erején kívül semmi vagyonforrása nem volt, ezt pedig a népnél, melyet a terüh leginkább nyomott, végkimerülés fenyegette. Az elbeszölt 1740-ki panaszügyet a város főbirája egy Szebenben sept. 1. kelt 9 pontból álló békeszerződéssel gyorsan bevégezte volt, de a sebet meg nem gyógyította. 1741. Huszti András ev. reformált jogtanár és külvárosi lakó tolla, érvei és hathatós irálya által erőteljesebben és fájóbban újult meg az, mint szokott a forradó seb

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1755., 496. sz.*

felszaggatás után. A köziratokból világos, hogy a nép orvoslást sürgető szavaiban a közlelkiismeret szólalt meg. „Az 1740-ki külső és belső városnegyedek tiz kapitánysága alatt való egész városi község Szebenbe küldött követei bizottságot akartak kikérni — így szól a mostani második kérvény — mely kinyomozza a baj okait s megállapítsa azok orvoslása módját, látásból tudván meg: mint lett az egykori *kincses Kolozsvár* nem csak szegény, de *elnyomorodott Kolozsvár*. A követek oly egyezsége léptek a tanácssal, hogy azt ennek kevésége s a község alázatossága miatt teljesezésbe nem lehetett venni; mert a városi község visszaútasította a tanács ellene felhozott vádját, nem találta bajai okát s fészket tulajdon hereségében s henyeségében vagy fényűzésben. A kolozsvári nép — a mint mindkét magyar haza tudja — jó gazdaság folytató, kézi mesterséget s kereskedést derekasan űző, szorgalomban s munkásságban példás volt eleitől fogva; hanem a nép nyavalyáinak oka: a rendetlen és bomlott közigazgatás, a város közjainak részint hanyag, részint álnok s önző kezelése, mely szerint a tanács a maga tisztessége megvédésére minden évben kiüresíti a közkinestárt, s azt a maga hasznára fordítja és foglalja le; megtöltésére pedig a néptől rendelt testi és testetlen javak jövedelmeit, a köznép ládájában levő s családja fentartására szükséges kicsiny erszénykéjét tette a város kincstárává, város csürevé pedig a magános gazdaemberek szérűjét foglalta el. Így feji ki adófizetés és közszükség ürügye alatt és a maga javára a magános gazdákat, húzással-vonással, egyenlőtlen szállástartással, úgy, hogy azok elvonatván munkától és kereskedéstől, szemlátomást hanyatlani, romlani, sőt végpusztulásra kezdettek jutni. E bajokat nem orvosolta meg az 1740-ki egyezés, erre a királyi kormányshoz tekin- télye szükséges. Hogy még is egyezkedtek Kolozsvár követei, Pataki István főbíró vitte végbe: körülvette, fenyegette, ígért s esküdözött, hogy csak idegen biztosokat ne kérjenek, külső nemeseket a város dolgaiba bele ne avassanak, hogy a tanács és város titkait kitanulják, ő minden kívánságukat teljesíti, számadást akár tiz évről ad, az egyezés minden pontját végrehajtja, s utoljára hozzá tette, hogy annyi hitre a tatár is elbocsátja rabját. Így a város követei bele egyeztek; de a mint haza jöttek, a főbíró sem a város szabályrendeleteit nem olvastatta fel, sem az adósságokról és üres városi pénztárról kimutatást nem adott, sem az egyezés

más pontjait nem teljesítette. Ezért a város mind a tiz negyede újból panaszolt a kir. kormányzók előtt, eléadta bajait, azok fészket, okát és tárgyait, lerajzolva a város erkölcsi képét, állapotát, pénztára állását, tisztviselői számát és fizetését, adóssága mennyiségét, s a kir. kormányzók lábai elé borulva, az Ur Jézus Krisztus nevében kérte kebeléből bizottság kiküldetését, terhei s nyavalyája megvizsgálását. Vegye fel — így szólnak — bölcsejének ügyeket, s ezt az erdélyi nagyfejedelemség elnyomorodott *első szülött magyar fiát*, szabad kir. Kolozsvár városát emelje édes atyai ölébe, politikai meggyógyulására minden lehetőt kövessen el — — — ők éltek fogytáig maradnak a legalázatosabb szolgálói: *A kolozsvári belső és külső tiz kapitány és összes polgárok felhatalmazottjai*.¹⁾ A kir. kormányzók biztosokat nevezett ki, azon útasítással, hogy a nép sérelmeit hallgassák meg s az egyenetlenség megszüntetésére az 1740-ki szebeni egyezés szemmel tartása mellett a szükségeseket az ő nevében és tekintélye alatt tegyék meg. A biztosok küldetésökben eljárván: a város közjava érdekében 42 pontból álló szabálytervezetet alkottak²⁾, a melyeknek életbeléptetése előtt a tanács azok felsőbb megerősítését kérte; azután mind a tanácsnak a közigazgatási ügyekben, mind a községnek magatartására nézve sept. 4. komoly útasításul adta — az elsőnek: „hogy a tanács az alárendelt községnek ne legyen zsarnoka, de erkölcsi atyja, ne üldözője, de védője, tisztességeket nekik adja meg, a kéroket komorság nélkül atyailag hallgassa ki, s vigasz nélkül el ne bocsássa maga elől, nem riasztgatásokkal és sértő gúnnyal, de szeretettel s önmérséklettel kormányozva; ellenkező esetben talál módot a kir. kormányzók, hogy a másként cselekvő méltó büntetését elvegye; utóbbiaknak, a száz-férfiaknak és a külső és belső tiz kapitánynak és polgárságnak pedig kötelességévé tette: hogy magukat úgy alkalmazzák, hogy a város politikai és gazdasági kormányzója, úgy szintén a felség szolgálata akadályt és hátramaradást ne szenvedjen, mint jámbor és hív polgárokhoz illik, a tanácsnak engedelmeskedjenek és tisztetben tartsák, engedetlenségekkel viszályt ne támaszszanak, különben a kir. kormányzók szigorú feddését ki nem kerülnek; a kiket a tanács vak-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXVII. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 886. sz.

merőségben vagy ellenszegülésben talál, elfogathatja, s addig tarthatja fogságban, míg az ügy törvényesen elintéztetik.“¹⁾

Elesőndesült ugyan akkor a Kolozsvár külvárosi lakosok és a tanács között volt viszály; de a tartományi főszámvevőség 1748. sept. 28. az 1738., 39., 40., 41., 42-ki számadások megvizsgálásakor 14,037 r. f. fölülkiadás iránt támasztott nehézséget, melynek egy részét 1749. május 12-ki felsőbb határozat következtében az illető számadó tisztviselők s köztük Pataki István főbiró is köteleztettek visszafizetni.²⁾ Ez alkalomból 1749. jun. 14. a számadó tisztviselőknek köteletségévé tétetett, hogy a számadásaikban előforduló bizonyítékokat, nyugtákat, rendeleteket, meghagyásokat jövőben ne csak említsék fel, de eredetiben mellékeljék.³⁾ Ezek a fennebbi panaszokat némileg igazolták, de kétségkívülivé tette gróf Kemény László tartom. főszámvevőségi elnöknek 1752. jul. 8. a kolozsvári tanácshoz intézett levele, melyben tudatta, hogy úgy van értesítve, hogy: 1. némelyek régebbi és közelebbi években a ser- és borbírói pénzeket elköltötték, tehát a pénztárt hűtlenül kezelték; 2. hogy sok tehetős tettetett szín és ürügy alatt az adót nem fizeti; 3. a hátralékokat többszöri intései ellenére nem hajtják fel s a közelebbi fűosztáskor sok bitang fű hagyatott fenn. Meghagyta azért a birónak, hogy ha a karhatalmat el akarják kerülni, atyafiságot, barátságot, s minden tekintetet félre téve, tartsák meg a kir. útasításokat, nézzék a köz, nem a magánhasznót, a város pénzét el ne költse, a ki teszi, kikeressék s hajtás fel rajta; ha nem teszik, őt a történeendőkért ne okozzák. Nem feledi el azon durva beszédek is, a mikkel némelyek tőle a panaszlókat eltiltani akarják, s a mik mind a város házánál, mind azon kívül folynak, tapasztalni fogják: mit tesz a szegényt panaszában megkötni s folyamodásában megfogni, úgy, hogy más is példát lásson róla.⁴⁾ A kir. kormányzó is — bár más modorban — de hasonlóra útasította a tanácsot. „Ugy értesült — írja 1754. május 31. — hogy a kolozsvári szegény adózó népet 40,000 frt adósság terheli, melynek évi kamatával is

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXX. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 994., 1007. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 998. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 716. sz.

nő a teher; rendelte azért, hogy gondoljon ki valami más módot, melylyel az a tehertől megszabadulhasson s azt terjeszsze fel.“¹⁾ A régóta lappangó roszat 1754. a kir. kormánysszékhöz fejedelmi, parancs folytán²⁾ felküldött számadások és adóssági kimutatások hozták napfényre. „Sajnálkozva győződött meg azokból — írja a tartományi számvevőség — 1754. sept. 21. a kir. kormánysszék helybenhagyásával, hogy a közönséget a szegénység felfegyverkezett kézzel annyira elnyomta, hogy már nemcsak a rendes tartozásokat és felvett tőkéket [*a melyekkel maga vagy elődei bűnei miatt meg van terhelve*], sőt a folyó kamatokat sem képes fizetni elannyira, hogy polgártársai iránt a jó kívánságon kívül egyebet tenni nem tud, s terhétől mindenki elnyomatva, mindenfelé segélyért folyamodik, de sehol sem talál. Ez okból rendelte: „1. hogy a kamatokon kívül a tőkéből is évenként valamit fizetni lehessen, állittassék fel egy segedelmező pénztár, a hová 2. az adózó nép érezhető megterhelése s a közjövedelmek hátránya nélkül mindenki minden rúd szénafűtől — a tanácsosokat sem véve ki — egy garast vagy 3 xrt fizessen, 3. a bortermés 20-dát is fizesse ide mindenki, a tanácsosokat sem véve ki, 4. a szőlőt nem bíró beszármazottak a tanács kimutatása szerint még a mostani szüret alatt fizessenek valamit, 5. négy borárulási fogadó közül egyiken árultassék az ily egybegyűlt bor; 6. a dohány haszonbére is folyjon be ide. E végre a tanács állitszon tisztokbe egyéneket, az illetők számadásaikat hozzá hetenként adják be, a tartom. főszámvevőség vizsgálja meg, a hová évenként a szénafüvekről is egyszer számadás küldendő be.“³⁾ E közben a kir. kormánysszékhöz a községtől bizottsági nyomozást és felsőbb orvoslást sürgető újabb panasz érkezvén: nyomozó biztosokul gróf Kemény László és br. Szilágyi Sámuel neveztetett ki, a kik Kolozsvárra érkezvén: october 1. legelső teendőjüknek látták a város vagyoni állását megtudni; ezért a tanácsnak megrendelték, hogy minden költségről küldjön be hozzájuk hiteles és részletes kimutatást, legyen benne kijelölve: mit adnak a katonaságnak a rendes tartozásokban s mit azon feljül? legyen kimutatva a tisztviselők fizetése, szóval: minden bevétel

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1095 1/2 sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1754. 352. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1754. 1109. sz.

és kiadás, egyszersmind választás útján két tanácsost, két százférfit és két közföldmivelőt kívánt maga mellé rendeltetni, a kikkel a város telkeit és birtokait megjárja, s míg a kimutatások készülnek, azok miben állásáról is magának meggyőződést szerezzen. Mig ezek folytak, a bizottság magán úton értesült arról, hogy a város adóssága a 10,000 forintot meghaladja; minthogy ennek kamata a közjövedelem nagy részét fölemészti, s a rendes királyi adó megfizetését nehezé teszi, october 2. meghagyta a tanácsnak: terjeszsze elé összes terhelő adósságait, kijelölve tételeként kitől? mennyi pénzt? mint vett fel? hová fordította? s azokról készült számadását mihamarabb igazolja; oct. 3. tudatta, hogy a város birtokai megjárása alkalmával bámulva tapasztalta, hogy sok birtokot fizetés nélkül magánosok használnak, másokat a szegény nép kárára tanácsbelieknek osztottak ki, úgy, hogy az alsó néptől a jobb részek elvonattak. Minthogy a közérdek az, hogy az adófizetők ereje meg ne csökkenjen s a jogok igazságosan oszoljanak meg, a bizottság megrendelte, hogy a tanács a közbirtokokról s azok birtoklóiról kimutatást adjon be, melyben kitüntetve legyenek azon rétek, kaszálók, szántóföldek, erdők, tavak, puszták [*praedium*], faluk sat. melyek a várósei s annak kezén vannak vagy lenniök kellene; ugyszintén hogy azok, melyek bármi cím alatt mások kezén vannak, mi jogon? mely cím alatt? és minő árban s föltétellel biratnak s áruk hová fordítatott? E kimutatást 3 nap alatt a tanács mutassa be.¹⁾ Egyidejűleg ily közhe-lyeket bíró 14 polgárt vagy azok utódait — kik között volt a főbíró, királybíró és több tisztviselő — maga elé is idézett s felvilágosítást közvetlenül tőlük kért. Az is tudomására jutott a bizottságnak, hogy a város *Szálas* nevű erdejében levő kaszálókat a felekiek használják bérfizetés nélkül; meghagyta a tanácsnak: világosítsa fel, mint történhetik ez? s adjon véleményt arról, lehetne-e és mi jövedelmet lehetne ezekből kapni.²⁾ Minthogy pedig a bizottság a város java eszközlésére küldetett ki: szükségesnek látta a száz-férfiakat felhatalmazni, hogy a szónok [*orator*] előlülése alatt gyűlhessenek egybe, a közdolgokról tanácskozzanak s nézeteikkel és szavazataikkal a város javára közreműködjenek,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

javaslataikat a bizottsághoz írásban adván be. A tanács adja nekik ezt tudtokra, maga pedig számadásaival siessen.¹⁾ A tanács halasztást kért, részint mert írásaik Szebenbe vannak küldve, részint mert sokan közülök a szürettel vannak elfoglalva. A bizottság megadta azon meghagyással, hogy a készítendő számadásokban ne tegyenek általános kiadási összegeket [*p. o. szállások restauratioja 1000 frt, gyertyára 3 kapuhoz 300 frt sat.*] hanem részletezzenek s bizonyítsanak minden kiadási tételt külön,²⁾ számadásaikat kezdjék 1705-n s minden tételt mellékelt bizonyítékkal igazoljanak;³⁾ különösen a város activ követeléseit kimutatását november 12-kére kívánta, mert különben terhe maholnap ugy elnyomja a várost, hogy ha *Moratoriumot* nem kér, cridát kell jelentenie. Végre, öntájékoztató végett a szállásadás alól mentesítettek jegyzékét is bekérte a bizottság.⁴⁾ Ez leghamarabb elkészült, adatai közt érdekesek a statistikaiak és történelmiek. Az egészben 1—464 tétel alatt 79 ház volt mentesítve: a város házai, senatorokéi, özvegyekéi, papi házak, iskolák, imaházak, postaház, kórházak, nyomda, a reformált hitűek ügyvéde háza, szent József-seminárium és szent Ferencz-rendiek háza, jezsuiták templom-seprője háza. Megjegyzést érdemel három: hogy a jezsuiták collegiuma 434 tétel alatt mint létező említettett, az unitáriusoknak három imaháza, s Gyergyai Pálé a lotharingiai herczeggel kötött egyezségnél fogva mentesített. Hihetően Gyergyai, mint a város küldöttje, a maga részére is kedvezményt eszközölt ki . . . Az első beküldött számadásból látta a bizottság, hogy a város bevétele 2770 r. frt, kiadása 14,000 r. frt. Csodálkozik rajta — mondá — hogy lehet az elsőből az utolsót elkölteni, s addig is, a míg a többi számadások beérkeznek, a fedezeti alapról gondoskodást a tanácsnak megrendelte. E közben beérkezett *a terhelő adósságok kimutatása*, a mi 38,119 frtot 20 krt, hátralék kamata 27,437 frtot 44 krt tett; ezután bejött *a rendkívüli kiadások kimutatása*. E kiadások és tisztii fizetések s a helyi állomáson katonaságra tett költség 10,459 frt 16 kr, mely két kimutatás a város anyagi helyzetének szomorú

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1157. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1156. sz.

képét egész meztelenségében feltárta. A bizottság a baj alapos megismerése után, annak gyógyítása, a város romlott pénzügyei rendezése, a számadásokban nagyobb pontosság és ellenőrzés behozása, általában Kolozsvár közigazgatási reformja végett a következő intézkedéseket tette: *Először*: „meghagyására a város fő és királybirája, a senatorok, jegyző és communitas 1755. márczius 14. haszonbérbe adta a piaczi vásárvám és szemétbiróság minden hasznát — kivéve a borvonás vagy korcsolyásság jövedelmét, melyet a szemétbirónál hagyott meg — 1756. január 16-tól 6 évre 282 m. frtért, szent György- és szent Mihálykor két részben fizetendőleg, melyből a városgazda [*oeconomus*] útalványozása nélkül senki pénzt ki nem vehet 12 frt büntetés alatt; pestis és háboru esetében a város kárukat tekintetbe veszi; a régi vámnál többet venni nem szabad 12 forint büntetés alatt, minek $\frac{1}{3}$ -a a panaszlóé, $\frac{1}{3}$ -a a tanácsé, $\frac{1}{3}$ -a a házi pénztaré; a szekérrel hozott gyümölcsből [*noha ezelőtt vékával szoktak vámolni*] egy szekértől 12 darabnál többet nem szabad venni, fél szekértől 6-ot, a tűzifán kívül, a miért a vám a kapunál fizettetik; mindenféle fától a piacson vétet vámot a bérlő, egyébben marad az eddigi szokás, de a mérték igaz s pecsétes legyen; a vásár alatt lármázók, verekedők, csalók sat. büntetése 12 frt, minek $\frac{2}{3}$ a vásárbiraké, $\frac{1}{3}$ a házi-pénztaré; a piaczi áruhelyek díja az eddigi maradt. Ezek voltak a haszonbéri szerződés pontjai.“¹⁾ *Másodszor*: „A határjáróknak *útasításul* adták: hogy a határdombokra vigyázzanak, fentartsák, a városéból semmit elidegeníteni ne engedjenek, a mezőket, szénafüveket gyakran járják meg: nem foglaltak-e el azokból? nem csináltak szénafüvből szántót? a hibást jelentvén a fiskalishoz. Azt is meghatározta a bizottság, hogy bokros helyről 3 évig nem fizettetik díj, azután egy garas a tulajdonosság elismerése végett; a használat a felfogótól soha el nem vehető, el is adhatja más polgárnak, csak a garast az is fizesse. *Harmadvölgy* a közönség számára ugy szakasztatott ki 10 évre, hogy abból semmit elajándékozni nem lehet; a mi jövedelem onnan bejő, a város házi pénztárába megy; mikor a fű nőni kezd, marhát oda ne engedjenek, a ki oda hajtja, megbüntettetik s a kárt megfizetvén, az a városi pénztaré; kaszálás-kor legyenek a városgazda mellett a kik szénafüvet vettek s a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. II. k. 1167. sz.

pénzt felszedni segítsenek; szent Mihály napig szénáját, fűvét mindenki vigye el; azontúl fogadjanak az egészre juhok s marhát, a mennyit lehet, vegyék írásba a gazdák nevét, kitől, mi áron, mennyit vettek fel? s mikor a fizetés ideje eljő, a városgazda vegye be s jegyzék mellett adja a városi fiskus kezéhez. A *Húnyadi-tó* marad a katonaságnak és átúttazóknak, onnan senki nem kaszálhat, a ki teszi, 3 frtot fizet, minek egy része a városgazdáé, egy a határjáróké. A törökbúzaföldek rúdakra mérettek, 1 rúd ára 1 garas, a mit a városgazda a közpénztár javára szed be; ügyelni tartoznak nemcsak a köz, de a magánvagyonra is, a hibásokat a városi fiskus beperli; a határjárók a városgazdától függnek s neki mindent jelenteni tartoznak, a mi a közjóra néz; a büntetések $\frac{1}{3}$ -a őket illeti, ugy a legelésre felvett marhák díja $\frac{1}{3}$ -a is, ezenkívül 4 rúd szénafűvet, a barnasibok kettőt kapnak. *Harmadszor*: „A város fiskalisa *útasítása*. A bizottság nem mozdította el a közügyigazgatókat [*director*], de a város gazdasága védelmét a fiskálisra bízta, a kinek kötelessége mindenre kiterjed, a mi a városé; onnan neve is: a város *közügyvéde*; vigyázzon tehát a magvaszakadtak s végrendelkezők ügyére, a város szőlőit, földet, réteit sat. elidegeníteni se bitoroltatni ne engedje, de heverni se hagyja; az ő hírével a ki ilyet tud, kérje fel a tanácstól, s adják birtokába, ugy, hogy 3 évig semmit, azután egy véka után egy garast fizessen a város pénztára javára a város-gazda kezéhez; ha irtás nélkül jut hozzá, mindjárt fizeti a garast; ezen felkért földek örökösen kezén maradnak, de azok jövedelme — a garas — a városé; el nem idegeníthetők, s aki kezére idővel jutnak, a garast szintén fizeti vékájától; a fiskális tartson j. könyvet s abba írjon be minden fiskálitást, a mi 1738. óta bármi czímen a közönségtől elidegenitetett s becsü árukon vegye vissza, kivevén, a mik a kir. kormányzéki bizottság rendeletére történtek; a fiskális felügyeleti joga a közjövödelmekre nem intéző — ez a város-gazda dolga, de ellenőriző, hogy az kötelességeit teljesítse s a jövedelmeket beszolgáltatassa oda, a hová tartoznak; teendője továbbá, hogy az eladásokat ellenőrizze, a törökbúzaföldek kiosztására vigyázzon, hogy minden rúd után bejöjjön a garas; a Filstich-földekről minden véka után egy hetest szedessen a város-gazda, 200 vékás levén az, annyi hetesnek kell bejöni; az építetéseknél az anyag beszerzésére ügyelettel legyen; a város erdőit, melyek már most is alig érdemlik e nevet, vegye

szigorú tilalom alá, hogy tovább ne pusztuljanak; ha a pásztor hibázik, a deresben csapassék meg; a korcsmákból jó a legtöbb jövedelem, borbírák ügyelnek ugyan ezekre, de a fiskális ezekre is terjeszse ki gondját, s ha hibáznak, büntesse meg őket előbb 3, azután 6, harmadszor 12 frtig; a város-gazdának büntető joga nincs, tehát el sem engedhet büntetést, a fiskális erre is vigyázzon; általában a szállásmesterekre, vámosokra sat. éber ügyelettel legyen. De mindez a gazdaságiakban értendő, mert egyebekben a haza hívsége s a város alkotmánya szerint kell eljárni . . . A tanács mindezekre rá állott, azért, hogy a kihágások akadályozva legyenek, ámbár — ugymond — tudja, hogy sem útasítás, sem eskü egészen meg nem szünteti . . .¹⁾ *Negyedszer*: „Az alfiskális kötelességei azok, melyek a főfiskálisé, ha az beteg, távol van, valamely ügygyel el van foglalva, ha valamit észre nem vesz, vagy egyedül elvégezni nem bír, neki a város minden gazdasági ügyeire vigyázni kell, s a mit teendőnek, hibásnak vagy károsnak lát, a főfiskálissal tudatni, hogy az a szükségeseket megtehesse; fizetése két annyi mint eddig volt, t. i. 20 r. frt.“²⁾ *Ötödször*: „A borbíráknak, *útasításuk* szerint kötelessége vigyázni, hogy minden veder bortól 8, sokadalomkor 4 pénz a városi pénztárba a hét végén befizetessék, a korcsmárolási rend — t. i. hogy következzenek az árulásban — a gazdák közt fentartassék; a papok, szerzetek a magok templomi jövedelmökhöz tartozó szőlőik borát árulhatják, de össze kell írni: ki? hol s mikor kezdett árulni? s a díjt érette köteles befizetni; a ki czégér nélkül árul, a fiskális kérjen rá büntetést, a borbírák vigyázzanak rá; tartsanak j. könyvet: melyik város-negyedben? hol kezdetek bort árulni? hány pénzen? mikor fogyott el? hogy ki lehessen mutatni, mennyi pénz ment a köz-pénztárba; a városnak van benn korcsmája a Mátyás király házá-nál, a belmonostor-utczainál, kün középkapunál a vendégfogadójá-ban, ugy magyar kapu előtt. Ezekben a korcsmárolás mindig folyjon. A Székely-ház nevű városháza haszonbérbe adatott, hogy abban a katonai és polgári tisztek pénzért megszállhassanak s maguknak és lovaiknak ellátást kapjanak. Itt is mindig folyjon a korcsmárolás, legyen mindig jó bor. Valamennyi bor Kolozsváratt van, irassék

¹⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 1168. sz.

²⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 1170. sz.

össze; kié? ide való-e? vagy idegen? s párját adják be a tanácsba, tartsák szem előtt a bizottság munkáját. A borbírák kötelesegeik pontos megtartására esküvel köteleztettek...¹⁾ *Hatodszor*: „A szállásmestereknek köteleességévé tétetett: hogy a szállások díjáról j. könyvet vigyenek, bevételeiket minden évnegyedben a pénztárba befizessék; az év kezdete november 1-je; a szállásokat időnként járják el, ha panasz van, tudják meg s jelentsék a birónak, hogy igazítsa el, ha nem tudja, a hadi biztosnak; a megérkezőket vezessék a kirendelt helyre, vigyázzanak, hogy illetőségénél többet a katona ne követeljen; mikor mennyit fizetett a katonaság? tartsák számon; az átmenő beszállás [*Absteig-Quartier*] eltöröltetik, az alá s fel járó tisztek szálljanak a város fogadójába s pénzőkön éljenek, mert ezeknek az ezredtől fizetés jár; a szekérmesterek az előfogatokra vigyázzanak; a fizetést a szegénység könyvébe írják be, nyugtával csak a mikor helyén van, akkor fizethessen a katonaság; legyen schemájok s tabellájok, mely mutassa a szolgálmányokat: mi illeti őket őrhelyen, kapukban, profosznál, ispotályban, Fellegvárban? mennyi gyertya? fa? sat. Ezt minden hónap elején és közepén kapják ki a házi pénztárnoktól; a bíró és tartományi biztos útalványára minden gazdának szállásadási terhe megtérítettik évnegyedenként, ha adóhátraléka van, abba tudatik bele s róla nyugtát kap; ha a katonával gazdája összevesz, el kell tenni, a nő katona kettőbe számíttatik; a tartományi biztosok minden háznál kérjék ki az elhelyezendő katonaság létszámát; őrmester, fourir gazdájával együtt köteles lakni, sütők, pattantyusok csak szállást kapnak; a mely gazda inkább akar szállót tartani, mint a térítési pénztárba fizetni, a tartományi biztos elfogadhatja.“²⁾ *Hetedszer*: „A szállásadás nagy terhe volt a szegény köznépnek, hogy könnyítsenek rajta, összeírták a házakat, 1750-ben volt 464, 1755-ben 553 ház. Királyföldön minden köteles a közterheket viselni, a kit a fejedelem kiváltsága alóla ki nem vesz. Kolozsváratt az egyházi férfiak és özvegyeik, szerzetesek háza, az elszegényedettek és város, fő- és királybíró, senatorok, jegyzők háza, postaház, néhány szerződéses ház, melyek tulajdonosai a városnak pénzt kölcsönöztek s ezt kikötötték — voltak a szállás-

¹⁾ *Városi levéltér*. Fasc. II. k. 1169. sz.

²⁾ *Városi levéltér*. Fasc. II. k. 1171. sz.

adástól mentesítve, együtt 128 ház, szállást adtak 360-on, nem adtak hanem megváltották magukat 193-on, vagy előre nem látott akadályokra számítva 170-en. Ezeket öt osztályba tették, az I. osztálybeliek fizettek 20, II. 9, III. 7, IV. 5, V. 4 r. frtot. Hogy ez teljesíttessék s a terüh egyenlően oszolják meg, két szállásmestert fogadtak fel s ezek az elébbi pontbeli útasítás szerint jártak el.¹⁾

Arra, hogy Kolozsvár adósságait törleszthesse s folyó költségeire fedezettel birjon, egy alap alakítását látta szükségesnek a bizottság, s erre alkalmasnak tartotta a *borárulási jogot*. Ezért ezt külön szabályozta, megmondva: „mi módon árulhatnak a polgárok, az egyháziak, a város maga, mennyit miként köteles fizetni mindenik a város közpénztára javára? miként szedessék fel az? s mely időszakokban fizetessék be a közpénztárba? A városra nézve külön kimondotta, hogy annak legyen 6 korcsmája: 3 a kül-, 3 a belvárosban, vigyázzon rá 3 borbíró, a pénz minden szombaton adassék be a pénztárnokhoz, a ki a város szükségére 100 forintot megtartván, a többit gyűjtse s úgy kimélje, hogy mihelyt 1000 forint egybegyűlt, azt minden évben fordítsa adósság törlesztésére.“²⁾ Ily jövedelmi forrás biztosítása végett szabályozta a bizottság a *hentesek húsvágási jogát*; a velök kötött szerződés értelmében s a kir. kormányshoz helybenhagyásával meghatározta: „hogy vásár- és más napokon is szabad húst vágniok, de tartoznak minden szarvasmarhától 18, sertéstől 6, juhtól 3 pénzt fizetni a város házi pénztárába, mit a húsfelügyelő vesz be s minden hét végén beszolgáltatja, naplót viszen róla: ki? mikor? miféle marhát vágott? Ha a czéhbeli mészárosokkal bajuk támad, a bíróval és tanácsossal tudassák, ez eligazítja s ügyeltet rá, hogy a húsvágás rendes időn kívül ne legyen. A húsbiztos szintén útasítást kapott s rá esküt tett le.“³⁾

Ezek voltak a bizottságnak Kolozsvár városa közigazgatási és vagyoni helyzete javítására néző főbb reform tervei; de a polgári élet más ágaiban is kezdeményezett javítást: a jogtalanul városi földeket bírókat díjfizetésre szorította, a tisztviselői visszaéléseknek korlátot, a népnek a szónoki intézményben védelmezőt

¹⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. k. 1180. sz.

²⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. k. 1172. sz.

³⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. k. 1179. sz.

állított, az adó és közterhek viselését igazságosabbá tette, a közpénzek kezelésének szigorú ellenőrzést, a számadások készítésében czélszerűbb új módot hozott be, a város adósságait tisztázta, s törlesztésére forrásokat jelölt ki, szóval: a városnak adósságaiból kibontakozása útját megegyengette. A bizottság munkálata 1756. jun. 11. a kir. kormányzék elébe jutván: az tüzetesen nem határozott felőle, de a városi tanácsnak meghagyta: „hogya bizottságnak a város terhei könnyebbitésére irányuló üdvös intézkedéseit szigorúan kövesse, a közjövédelmi forrásokul kijelölt alapokat s a kiadásokban megállapított módot és rendszert tartsa meg, fennmaradván a városnak — a miben akar — helyes okokból felfolyamodási joga.“¹⁾ A kir. kormányzék — ugy látszik — az életre és gyakorlatra hagyta a tervezett reformok feletti érdemleges határozást; mert további tárgyalásnak s a javaslatba hozott bizottsági tervek formászerű megerősítésének nyoma nincs. Az élet, a gyakorlat pedig némelyiket megtartotta, másikat átalakította vagy megszüntette; csak a házi pénztárnoki állást láttam egy 1756. oct. 28. kir. leiratban megszüntetve, s általa és a városgazda által tett közszolgálatokat az utóbbira szorítva, s mindkét hivatal terhét egyre áttéve. Meg lőn parancsolva, hogy a városgazdai hivatalt tanácsai egyén ne viselhesse, válaszsának erre értelmes, serény embert s oly birtokot, hogy fizetésre ítéltetés esetében legyen, miből rajta eleget lehessen venni. A városgazdának és házi pénztárnoknak a bizottság által adott útasításból dolgozzanak számára új útasítást, s felülvizsgálatra küldjék fel a kir. kormányzékhez.“²⁾

Igy végződött a község és tanács közti hosszas, éles harc. Sajnos azonban, hogy teljesen nem végződött be; mert régi idők adóssági nagy terhei miatt a jelenét nem bírta a polgárság, s ebből folyvást békétlenség és panasz támadt, a seb újra meg újra felszakadt, bár a felség 1756. ápr. 5-ki kir. leirata által a városnak adósságai törleszthetése végett öt évi időhaladékot [*Moratorium*] engedett.³⁾ 1760. Kolozsvár házipénztárának jövédelmi forrásai voltak: „1. a serház haszonbére, 2. a malmoké, 3. az apahidi

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1181. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1212. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1756., 336. 1118. sz.

részjóságé, 4. dohány- 5. piaczi haszonbér, 6. vámhaszonbér, 7. turóárulás [*a bizottság állította fel — jegyzi meg a tanács — de a népet szivja*], 8. melegvölgyi földek haszonbére, 9. külső kereskedők díja [250 frt], 10. harmadvölgyi szénafüvek haszonbére, 11. monostori szénafüveké, 12. középkapui korcsmáé, 13. magszakadási öröklés, 14. Dálnoki-tó nevű szénafü bére, 15. Szent-György-hegy alatti rété, 16. a város halas táva, [*utóbbi 3-at most nem veszi ki senki*], 17. a város szőlőinek gyepűi felügyelete, 18. 19. a Köles-földek és Filstich-földek bérdíja, [*a bizottság állította fel, de már megszűnt*], 20. hentesek húsvágási díja [*megszűnt az adózás miatt*], 21. az egész városbeli borárulás; [*a kir. kormányshoz kevesebbre szállította díját,*] 22. szállásmesterek díja [*megszűnt, mert a szebb házakat taxára kiadván: a többi nem volt elég a katonaságnak.*] 23. Székely-féle városház bére, 24. területi díj, 25. 13 kros díj [*az adóforintok pótléka*]. Ezekon kívül a városgazda széna, zab, házmegeváltsási díj sat. czímen adott be különböző összegeket. Összes bevétel: 1760. 7176 frt 52 kr., feljülköltség 709 frt 57 kr., 1761. 8997 frt 47 kr. feljülköltség 8 frt 58¹/₂ kr.“ ¹⁾ Ez a multakhoz képest gyarapodás; de gyógyító ereje nem állott arányban a létező bajjal, főleg azért, mert — a mint imént látók — némely forrás önmagától kiapadt, másikat — minő volt a katonai szállásmegváltás — a kir. kormányshoz megváltoztatta, harmadikat — a borárulási tilalmat — megszüntette. ²⁾ Erre okot a tanács és község közötti meghasonlás adott. Az 1751. évi márcz. 18-ki közgyűlés ugyanis meghatározta: „hogy a külvárosokban a borárulás senkinek meg nem engedtetik, hanem a város sok elkerülhetlen szükségére korcsmák állitassanak, a külvárosiaknak pedig benn a várban lesz szabad bort árulni és árultatni. A külvárosi mesteremberek is ha a várba be nem mennek, a czéhekben semmi tisztet nem viselhetnek, a mészáros czéhen kívül, hanem mikor rájuk kerülne is a sor, a várbelieknek kell engedni s a t., a mely száz-férfiak pedig künn laknak, míg a várba be nem mennek, a közterhet más közlakókkal egyenlően viselik, sőt ha karácsonig be nem mennek lakni, száz-férfi rangjokat is elvesztik, ezután pedig a külvárosokban lakó száz-férfi nem választatik, hanem aki akar lenni, menjen be lakni a várba.“ ³⁾

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. k. 1250. sz.

²⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

³⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből. Fasc. II. k. 1276. sz.

A tanács ragaszkodott a város korcsmárolási egyedárui jogához, azt az adósságból kibontakozás czélszerű pénzalapjának tartotta, a külvárosi népnek borárulási joga megszüntetésére hozott közgyűlési határozatot védte s azt kívánta, hogy a kik szőlőt nem bírnak is, vagyonuk arányában járuljanak valamivel e közteher törlesztéséhez; a község ellenben e végzésben és tilalomban pusztulása okát látta; s midőn a tanács a kir. kormányshoz a város kizáró borárulása érdekében felírt, a szónok, a száz-férfiak és öregek nevében a várbeli és külvárosi portiofizető és szőlőműves lakosok panaszosan folyamodtak ellene, s felfejtették, hogy Kolozsvár alsóbb népe majdnem mind a szőlőművelésből él, adóját abból fizeti, házáat abból tartja, a városi kizárólagos borárulás életök fentartása eszközétől fosztja meg őket; nem igazságos, hogy az egész város adósságát csak a szőlőművelők fizessék, ez alap nem is állandó, nem is elég: mikor fizeti ki ebből a város még most is fenlevő 28,000 forint adósságát? Így a szőlőművesek a jobbágyoknál alábbvalókká tétetnek, mert ezeknek is szabad az év bizonyos részében korcsmárolni, csak nekik nem; e miatt elpusztulnak a szőlők, mert a város el van adósodva, nem tudja megvenni a szegénység borát; a borbírák vesznek 2—3000 forintra, s csak ha azt kiárultatták, azután vehetnek mást; de Kolozsvár bortermelése 80,000 vedren is feljül van, ha a termelő el nem adhatja, s bora nyakán marad, vagy elromlik, [*mivel nem tartani való,*] elveszti kedvét, pusztán hagyja szőlőjét. Ezenkívül botrányos a borbírák és kerülők eljárása, tanácsbelieknek kedvezése, kibeszélhetlen sok a visszaélés, borvesztegetés. Kérték azért a kir. kormányshoz, szüntesse meg ez igazságtalanságot, rendeljen a közszükségekre valami igazságos alapot, melyből a közszükség és adósság fedezhető, mely állandó, s a melyhez a város minden polgára vagyona arányában járuljon; szabadítsa fel a szegény népet jobbágyi alárendelt állapotjából, s szabad korcsmárlási jogát adja vissza.“ Jellemző, hogy itt a száz-férfiak maguk ostromolták 1754-n hozott ellenkező határozataikat . . .

A kormányshoz meghallgatta a panaszt, s a borárulást mind a városbeliekre, mind a külvárosiakra nézve, úgy, mint régen volt, szabaddá tette, meghagyva a tanácsnak, hogy a mig megfelelő alap iránt rendeletét megtehetné, minden számadókat számadásra szoritson, hogy abból az adósságok lefizethetése végett

szükséges alap mennyiségéről tájékozást vehessen.¹⁾ A tanács a borárulási alap helyett 1762. nov. 4. a kapu-zárási adó [*Sperr-Kreutzer*] behozatása engedélyezését kérte, a mi más városokban is van, s a miből utakat, utcákat és városrészeket lehetne fentartani.²⁾ Ennek behozására Kolozsvárt a szükség indította, de a példát rá Nagy-Szeben városa adta, hol az régóta fennállott. Évekre nyult az e feletti tárgyalás, míg végre 1770. nov. 9. kelt udvari és kir. kormányzéki rendelet következtében életbe lépett. Bezáratván t. i. a többiek, csak a közép- és hidkapu hagyatott nyitva, ezeken lehetett a városba bejöni és kimenni. A bezárás volt ápr. 1-től május 15-ig 8 órakor, ettől 31-ig és aug. első felében 9-órákor, második felében és septemberben 8-kor, octob. első felében 7-kor, a másodikban félhétkor, nov. első felében 6-kor, második felében 7-kor, nov. első felében 6-kor, utolsó felében fél 6-kor, decz. végeig és jan. első felében 5-kor, az utolsóban fél 6-kor, márcz. első felében fél 7-kor, az utolsóban 7-kor. Mihelyt a kiszabott óra elérkezett, a sorompót mindkét kapunál lebocsátván: égő lámpást tettek ki, mely jelezte a kapuzárás idejét, s a kapu biztosokat figyelmeztette, hogy a beszédendő kapupénzt megvizsgálják. Mindkét kapubiztos mellett volt egy hajdu, a ki a be- és kimenőket megállította, s a sorompót felvonatta vagy leeresztette. Minden átmenő egyén váltságdíja 1, szekéré akár üres, akár rakott, 3, ha emberek ültek rajta, mindeniktől 1 kr. vétetett; kivéve alóla más nem volt, csak a papok, szerzetesek, ha gyalog voltak, ugy a város szolgálai és szolgálatban járók. Ha valaki ellenszegült, a polgári képviselő, s a szintén ott levő katonai őr segélyéhez folyamodtak. April 1-től sept. végeig mindkét kapu esteli 11 óráig, octob. 1-től márcz. végeig 10-ig volt váltságra nyitva hagyva. A bevétel a város házipénztáráé volt.³⁾ De mi volt ez a tömérdek függő adóssághoz képest?! . . . 1764. ismét panaszolt a polgárság, a kir. kormányzék ápr. 3. br. Szilágyi Sámuel maros-vásárhelyi kir. táblai ülnököt és Cserei Mihály kir. kormányzéki levéltárnokot küldötte ki az 1755-ik évi és az újabb panaszok megvizsgálására.⁴⁾

¹⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.* Fasc. II. k. 1276. sz.

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.* Fasc. II. k.; 330. sz.

³⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.* Fasc. II. k. 1506. sz.

⁴⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.* Fasc. II. k. 1375. sz.

A bizottság utasítása az volt: „hogy az 1755-ki nyomozási munkálat alapján a város közigazgatási, igazságszolgáltatási és vagyoni állapotait, jövedelmeit és kiadásait, activ és passiv adósságát, az azok iránt 1755. tett intézkedések miként teljesítését alaposan nyomozza ki, a közönség újabb panaszainak okát s forrását vizsgálja meg, a bajok és sérelmek orvoslása végett hozzon javaslatba módokat, s a miket szükségesnek és hasznosnak lát, vegye, vétesse teljese-
désbe, s tett intézkedéseit, valamint teendő javaslatait helyben-
hagyás végett a kir. kormányshoz terjeszse fel. 1765. május 8. kezdett a munkához, s munkálatát octob. 13. terjesztette föl.¹⁾
A nyomozás nehezen ment, mert az 1755-ki munkálat a változó tisztviselők kezén eltévedvén, előadni nem tudták. Egyébként is sok akadálylyal küzdött a bizottság, úgy, hogy a kir. kormányshoz gyakran kellett panaszolni, s a tanácsot büntetéssel való fenyegetéssel birni engedelmességre. Sept. 5. egy menydörgően kemény megrovó rendeletet intézett a tanácshoz, melyben engedelmességet ajánlott, intette, hogy magát javítsa meg, a szükséges adatokat adja elé, a kívánt felvilágosításokat tegye meg, a bizottság rendeleteit gyorsan és híven teljesítse, az adókat tartozásaik kifizetésére szorítsa, a város közjavai visszaszerzésében teljes erővel működjék közre, szigorú büntetés fenyegetése terhe alatt. Hasonló tartalmu rendeletet intézett hozzá a kir. kormányshoz is, tudatta a bizottságnak adott azon felhatalmazását, hogy szükség esetében a bírót, s egyet vagy többet azon senatorok és más férfiak közül, a kik a késlekedés és engedetlenség főbb okai, fizetéstől, sőt hivataltól is függeszsen fel, nevöket felsőbb helyre följelentvén. A nyomozás sok rendetlenséget, visszaélést, a nép zsarolását s túlságos terhelését, a közpénzek pazarlását s nem helyes kezelését, a város javainak a tisztviselők és pártfogoltjaik által illetéktelen, könnyelmű és részrehajló használatát, az adósságok szerfölötti megnövekedését sat. derítvén ki: a tanács 1766. észrevételeket tett a bizottsági munkálatra,²⁾ mentvén magát az ellene felhozottakkal szemben s figyelmeztetve a kir. kormányshoz a

¹⁾ *Acta Commissionis in negotio Claudiopolitanor. A. 1865. concinnata* Nr. 1. I. köt. [Protoc.] *Acta Commissionis* sat. N. 2. [Instructiones] sat.

²⁾ *Reflexiones Lib. Reg. que Civitatis Claudiopolit. Magistratus ad objectiones Inclutae Commissionis* sat.

bizottság túlságos szigorára, nem eléggé indokolt vádjaira s némely tévedéseire.

Ezek megvizsgálására legfelsőbb helyről újabb bizottság neveztetett ki, mely vizsgálat alá vette a bizottsági munkálatot és tanácsi észrevételeket, némelyekben az utóbbiaknak, legtöbbször azonban az elsőnek adott igazat, s jelentését 1768. octob. 7. küldötte fel az erd. udvari kancelláriához, mely mindkét bizottság munkálatát s a tanács önigazoló felvilágosítását, a panaszokat és sérelmeket, azok orvoslása módjai és jövő eltávolítása iránt tett javaslatokkal együtt megvizsgálván: a sérelmek orvoslása módját s a városnak adóssága terhei alól szabadulása eszközeit 1769. octob. 21. 9. pontban terjesztette a felség legmagasb elhatározása elé, a ki azokat elfogadta s szigorú végrehajtásukat ugyanazon napon kelt legfelsőbb kéziratával elrendelte. A történeti részrehajlatlanság kötelező elvénél fogva megismertetem a tanácsnak a bizottság némely nézetei, hibáztatásai s vádja ellenében felhozott védekezését s érveit. A bizottság — ugymond — azzal vádolja a tanácsot: „hogyan roszul igazgat, a felsőbb rendeleteket s az 1755-ki bizottsági intézkedéseket nem tartják meg, kifejezte, hogy a városi előjáróság fejében, bíráiban és tanácsában van a baj oka sat., melyeknek súlypontja azon vád: „hogyan a tanács rosz gazdálkodása volt az, a mi a várost adósságba, a népet elviselhetlen nyomorba süllyesztette.“ „Az adósságok — mondja önigazolásában a tanács — nem a mostani, nem is a közelebbi tanács idejében, nem is csak a városért, hanem többször az ország megmentése okából keletkeztek. Kolozsvár városa 1601-től 1761-ig 450,646 frt 4 krt fizetett hadi sárczban, fuvarban, terményekben, ingyen szállásadás és vendéglátás czímén, ajándék és soha meg nem fizetett kölcsön gyanánt Báthorinak, Mihály vajdának, Báthori Zsigmond és Kemény János fejedelmeknek, Forgách Zsigmond magyar és Preyner német tábornoknak, Szeydi budai basának és a tatár chámnak, 1702-től 1708-ig Rákóczi és a németek hadseregeinek, s legutóljára 1755-től 1761-ig a császári katonaságnak. 1755. óta még apadt a város adóssága, mely akkor készpénzben 28,183 r. f. 20 krt tett, s utána 1607 frt kamat fizetett, oly adósságban pedig, mely után házmentesség adatott, 9967 frt s ennek házber kamata 598 frtot tett, miből közelebb-ről kifizettetett 19,966 frt vagyis az újabban kölcsönzött 7033 frt

20 krt levonva 12,932 frt 40 kr., a köztehermentes házak tulajdonosainak való tartozás 7800 frt. Nem érdemel tehát vádat a a mostani tanács, holott ezeken kívül még sok rendkívüli költsége volt; a többek közt az idén is dicső Corvin Mátyás születésházának kórházzá alakítására 1476 frtot adott ki. Hogy az elzállogosított birtokokat mind nem váltotta ki, oka a sok katonatartás. Hogy igazgatása rossz lett volna, nem ismeri el, mert a törvényeket megtartotta, az 1755-ki rendeleteket pedig a felsőbbség nem erősítette meg. Hogy a birákban és tanácsban legyen a baj oka, kétli, mert a száz-férfiakról nem tehető fel, hogy ily egyéneket válasszon, s a felségtől, hogy megerősitse . . .“

Igy ment végig a tanács a panaszokon, megtéve ellenészrevételeit valamennyire. „Hogy némelyek részegen mentek a tanácsházba, hogy a birónak 10 frtig se legyen költhetési joga, hogy a város a tanács és kir. kormányzék törvényes hatósága alól elvonatván, valaki egyes felügyelete alá rendeltessék, ezeket a tanács nem tartja helyesnek, a város kiváltságainak biróválasztás- és felesketéskor felolvastatását nem gyakorlatinak és kivihetőnek, mert az oly sok, hogy 3 napig is eltarthatná a tisztviselőket hivatalos dolgaiktól sat. Ezután megjegyezte, hogy mind a panaszlók, mind az 1755-ki bizottság hibáztak, hogy össze zavarták s a tanács felelősségére róttak fel oly nagy adóssági összegeket, melyeket a város az országért tett, és így részint az ország által megtérítendőek lettek volna, részint a főszámnevőség által a város javára beszámítandók; hogy úgy állították elé a várost, mint gyülevész sokaságot, tanácsát és községi esküdteit, tiszteit, mint a kik képtelenek a város dolgai igazítására, s törvényeit és kiváltságait semmibe vették; nem bizonyítottak be hűtelen pénzkezelési bűnt, s mégis kisebbitették őket, holott a felhozott hibák csak egyeseket illethettek; hibáztatta a bizottságot, hogy javaslatai felügyeletére külső egyének kineveztetését ajánlotta, a mi Kolozsvár szabad kir. város polgári szervezetével és kiváltságaival, úgy a hazai törvényekkel ellenkezik, melynek ezek szerint joga van saját tisztei s a fejedelem képét viselő kir. kormányzék által igazgattatni. Végre kérte a tanács a bizottságot, hogy kérését munkálatával együtt a kir. kormányzék útján terjessze a felség elé, hogy így a tanács megingatott tekintélye visszaállitassék, a bűnös bűnhődjék a törvények szerint, s a város

legyen tovább is saját tisztviselői és a kir. kormányzók felügyelete alatt.“ ¹⁾

Két bizottság csaknem egyértelműleg igazolván Kolozsvár közigazgatásában a létező hiányokat, természetes, hogy a tanács védekezésének általa kívánt eredménye nem lett; sőt az utóbbi bizottság munkálatának már bevégeződése előtt, a kir. kormányzók gróf Bánffy Dénest 1765. sept. 20. kelt rendeletével Kolozsvár város beligazgatása felügyelőjévé nevezte ki, azon okból: „mert tisztviselői kötelességeikről megfélemlítvén, nemcsak a város közjavát romlásra menni engedték, hanem több lakos kárát és igazságtalan elnyomatását behunytt szemmel nézték és maguk is segítettek, általában a város közigazgatását oly zavarba engedték jutni, mely pusztulását siettetette. Ez a kir. kormányzók arra indította, hogy e szemlátomást való romlás okainak kitudására, elhárítása módjáról tudósítás tételre bizottságot küldjön ki és az eddigi rendetlenségnek, törvények és kiváltságok felforgatásának vessen véget; a mint mindezekről azon bizottság tudósításait és végzéseit a királyi kormányzókhoz már fel is terjesztette. A bizottság serényen és híven járt el megbízatásában s a hozzá intézett rendeleteket teljesedésbe vette; de mivel tapasztaltatott, hogy a tanács és tisztviselők a bizottságok munkálkodása végével, viszont az előbbi hibákra visszamenni hajlandók, s a mik életbe nem léptettek, azok végrehajtásában restek, szükségesnek látszott a várost illető rendelések végrehajtása ellenőrizésére s teljesedésbe vételére egy felügyelőt kinevezni... Egyszersmind tudatta a kinevezett gróffal, hogy mihelyt a bizottság munkálatát megvizsgálja, végrehajtás végett hozzá azonnal át fogja küldeni.“ ²⁾ Gróf Bánffy az érintett munkálatot nem sokára megkapta, tisztét elkezdette s 1769-ig viselte; akkor lemondott azon okból, hogy a kir. kormányzók rosszalta a főbíró azon tettét, hogy egy tanácsi gyűlés határozatát vele tudatta; de a közszolgálat érdekében kérte legfelsőbb intézkedésig helyén maradásra, a kolozsvári tanácsot pedig 1769. márcz. 2. kelt rendeletében nagyobb figyelemre és egyetértésre intette, ha nem akarja előforduló esetben szigorú feddését magára vonni; annyival inkább intette, mert jól ismeri azok neveit, a kik az ily viszálykodásokra haj-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1411. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1765. 3366. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1765. 592. sz.

landók.³⁾ Azonban gróf Bánffy később mégis lemondott, a felség ez állomást, az 1766—1768-ki feljűlvizsgáló bizottság felterjesztése következtében megszüntette, s Kolozsvár törvényen és kiváltságokon alapuló ősi jogállása és önkormányzata ismét helyre állott.

Bár később vált bevégzett ténynyé, de itt, az 1764—65-ki zavaros időkben van a borárulás új szabályozásának eredete. Ez is befolyt a tanács és község között akkor létezett viszálykodás fokozására. Elé adom hát, s azután térek vissza az elébb említett legfelsőbb királyi leirat tartalma ismertetésére.

A házi pénztár egyik állandó jövedelmi forrása, a borárulás, a termelők, főleg a külvárosi szegény és vagyonos fogyasztók sürgetésére 1771—76. újabban szabályoztatott. Közérdek volt, hogy szigorúan megvédessék a város azon kiváltsága, hogy területére idegen bort árulás végett be ne hozzanak. 1764. körül a polgári eskü szövegébe, ezen hely után: *idegen bort be nem hozok* — e szó csuszván be: *hír nélkül*, sok visszaélésre nyílt alkalom. 1773. octob. 2. a száz-férfiak és külvárosi adófizető lakosok tiltakoztak ellene, kijelentve, hogy régi szent királyok s főleg Mátyás király 1458-ki kiváltsága értelmében Kolozsvárra idegen bort máskor bevenni nem szabad, mint háborus és forradalmi időben, s ha a város hegyein a termést dér vagy jég úgy elpusztítja, hogy semmi sem marad; sőt akkor is az elébbi év termése összeiratván, ha elég nem lesz, bárki csak térítvény és árszabás mellett vihet be saját szükségére, nem árulásra. Ennek ellenére 1764—1765 és 1772. sok vitetett be eladásra, s hogy az illetőnek mentsége legyen, a fennebb említett szót tették be az esküformába. Kérték tehát a panaszlók annak kinyomozását: mikor egyeztek bele a száz-férfiak abba a módosításba? sőt ha bele egyeztek volna is, az a kir. kiváltság ellenére van, s e változtatás meg nem állhat. Kijelentették, hogy a ki idegen bort hoz be, hordóját kivágják s borát a földdel itatják meg. Kivánták e szóknak a j. könyvből kitörlését az 1583-ki [helyesebben 1537] rendszabály [*constitutio*] 12-ik pontja értelmében, mely így szól: *Valamit a száz-emberek elvégeznek, a bíró tartozzék azt tanácsával együtt megtartani és kiszolgáltatni.* A panasz a kir. kormányshoz elé jutott, onnan 1774. jul. 1. és deczemb. 30. kelt rendeletnél fogva, gróf Tholdalagi Ferencz és Macskási Péter nyomozó biztosokul kiküldetvén: a feleket kihallgatták, hogy kik akarják, hogy idegen bort lehessen behozni? akarták 44-en, nem akarták 106-an,

[97 száz-férfi 9 esküdt polgár]; azon kérdésre: ki? mikor igtatta j.-könyvbe a fennebbi szókat? kijelentették, hogy 1764. előtt a polgári esküdtek minden záradék nélkül tették esküjüket, azon innen pedig a *hir nélkül* záradékkal, de az a száz-férfiak tudta s beleegyezése nélkül igtattatott be, sőt az is kiderült, hogy a tanács más kisebb változtatásokat is tett. A tanács azt felelte, hogy 1764. óta a száz-férfiak végzésénél fogva a bíró és senatorok is vitettek be meghatározott mennyiségű bort; így 1773. octob. 14. 18 száz-férfi szavazott arra, hogy a fő- és királybíró vihessen be 300, a senatorok 200, száz-férfiak 100 vedret, 46 száz-férfi arra, hogy mind a tanácsbelieknek, mind a száz-férfiaknak lehessen bevinni, 18 arra, hogy senkinek se... Nem egyezhettek meg, mert a gyűlés csonka volt, csak 82 száz-férfi levén jelen 163-ból; később octob. 15. megint összegyűltek s ekkor határozták meg a fennebbi arányt. Többséggel-e? nem lehet tudni, mert nincs róla j.-könyv. Mindezek azóta éltek e joggal, sőt a polgárok is vittek be palaczkokban. A 12 évi időmulás eltelvén, a jog érvényesült... A panaszlók viszonozták: e joggal élés törvényszegés volt, az időmulás pedig nem ad jogot, mert a mint a polgárság megtudta, azonnal tiltakoztak ellene. A bizottság előtt nyilvánvalóvá lett, hogy Kolozsváratt 1686-ig semmiféle sorsúnak idegen bort bevinni szabad nem volt. Ekkor a fejezérvári országgyűlés 6. és 7. t.-czikkeiben az ott meghatározott módon szabaddá tétetett némely külsőknek, másoknak nem. Ezek után a bizottság azon véleményét terjesztette a királyi kormányshoz: 1. hogy a viszály megszűnjék, az élő kincstár megtartassék, a kolozsvári szőlők el ne pusztuljanak s ez által a 10-ed és kir. adó meg ne csökkenjen, a visszaéléseknek határ szabassék, ajánlta, hogy Kolozsvárra oda való ember, bár mily sorsu és rangu, tanácsbeli vagy más polgár, idegen bort be ne vihessen se maga hasznára, se kereskedésre, 2. külsők, akik 1686. óta valamely módon és föltétel mellett mindig vihettek be, ezentúl is vihessenek, úgy 3. hogy azon grófok, bárók és nemesek, kiknek a városban saját házuk van, a polgárok közé be vannak írva, adót fizetnek, díjfizetés nélkül, 4. a kiknek nincs a falakon belől házuk, a polgárok *Album*-ába nincsenek beírva, egy vedertől 3 krt, a borfelügyelőknek egy szekértől 6 krt fizessenek. 5. Ez azonban csak saját szükségökre lesz megengedve, kizárátván a kereskedés; 6. a falon belől sem hordóstól, sem kupánként eladni nem szabad, 7. a

borbíráknak elébb hirt kell adni, az edényt megpecsételtetni, a helyet, a hol tartják, megjelölni, addig a kapun be nem eresztik, ott a hol bor van, korcsomároltatni nem szabad, a ki ellene tesz, borát elkobozzák s a város szükségére fordítják. A város határán és területén idegen bort árulni sehol nem szabad. E végre borfelügyelők állítandók, a kik az akárhol letett bort megvizsgálják elpecsétlik s a törvényszegőket megbüntetik; 8. a katonatiszteknek, a kolozsvármegyei Continua Tábla tagjainak és más ott mulató tisztviselőknek, rectoroknak, tanároknak, négy bevett vallás papjainak, orvostudoroknak, sebészeknek, ügyvédeknek, tanácsai tiszteknek, száz-férfiaknak ha gróf, báró vagy más, ajándékban bort ad, vagy az ott tanuló ifjuság számára behozzák, legyen szabad, valamint ha a külső grófok, bárók, nemesek az ott benn levő kereskedőknek vett portéka árában fizetés gyanánt bort adnának vagy ajándékoznának, legyen szintén szabad. Végre ha a kir. kormányzók az esküforma régi szövegét is visszaállítani vagy így hagyni jónak látná, rendelkezék iránta..." A kir. kormányzók 1775. october 15-én a bizottság jelentésére azt határozta, hogy bár a Mátyás király parancslevele nem kiváltság, de meg van erősítve s kiváltság alakjában kiadva 1580. Báthori Kristóf fejedelem által, továbbá mivel a jezsuitáknak, az ott tanuló ifjakért meg volt engedve, hogy k. monostori szőlőjökben termett boraikat beviassék, s az Apafi fejedelem alatti törvény csak a zavarok idejére hozatott, a mihez a kir. kormányzók megegyezése is 1716. hozzájárult, 1718. pedig a kir. kormányzók, a kir. tábla s a közdolgokban Kolozsvárra tartózkodók részére a borbevitel megengedett; ezért egyfelől az idézett kiváltságlevelek, országgyűlési törvényczikk- és kir. kormányzoki rendeletnél fogva; másfelől meggondolva, hogy a kolozsvári polgárok gazdaságának főága a bortermelés, erre van fektetve az adóteher, ennek meggyöngítése kikerülése végett a kir. kormányzók a bizottság véleményéhez járult oly módon, hogy kivevén a háborus időket, Kolozsvárra tisztviselőnek, polgárnak, benlakó s házal bíró nemesnek bort beinni joga ne legyen, azon megkülönböztetéssel, hogy ha jószágaiból akar háznál lerakás végett bort beinni, legyen szabad, de a bíró hírével, hordói megszámaltassanak, elpecsételtessenek, és semmi szín és ürügy alatt ki ne árultathassanak, a mint az az 1686. octob. 19. fejevári országgyűlés 6. és 7. t. czikkeiben meg volt határozva; a minden

vallásu papoknak, iskolák igazgatóinak és a tanuló ifjuságnak maguk használatára az 1716. évi határozás szerint a bor bevitel szintén legyen szabad, úgy a közhivatalok tisztviselőinek, a Continua Tábla elnökével és ülnökeivel együtt a bíró hírével, végre a katonaságnak is úgy, mint eddig, a *hir nélkül* záradék a j.-könyvből kitöröltetvén...“ E határozatot a felség azon évben sept. 7. helyben, hagyta, mint jogérvényes kiváltság 1776. jan. 5. a város közgyűlésében kihirdettetett s teljesezésbe vételére a tanács és száz-férfiak jan. 8. három borbírót állítottak hivatalba következő útasítással: „1. A korcsmárolás javalma mint másutt, úgy itt is az idevaló várbeli és külvárosi lakhelylyel bíró és nem bíró esküdt polgároké s azok neveit viselő özvegyeké. Ezeken kívül más, sem városi, sem idegen korcsmát nem tarthat. 2. Senki idegent e javalomban ne részeltessen, különben borát, sőt ha városi polgár, élfődján marasztatik s jogát is örökre elveszti; ide nem értvén a négy vallás papjait, tanárait, kiknek fizetésben adott borukat elárulni szabad, de pinceszéikbe idegen bort letenni nem; 3. villongó időkön kívül polgári sor-sunak se tanácsbelinek, se azon kívülinek idegen bort behozni szintén nem szabad. Itt értetnek a városba bort behozató mágnások és nemesek, kik a város szabadságával élnek, de bíró hírével s czédulájával jószágukon termett boraikat letétel végett behozhatják — a borbírák megszámlálván s lepecsételvén hordóikat — de másképp nem, kiadni pedig vagy elküldeni a borbírák hírével igen; 4. nem birtokos mágnásoknak csak az 1686. 19. t.-cz. szerinti háborus időkből szabad behozni, 5. maga asztalára meghatározott mennyiségben minden vallás papjainak, tanárainak, és a bíró méltóságoknak, szállást tartó nemességnek tiszti hivataláért, tanuló ifjaknak a III. Károly kir. és fejedelem rendelete szerint a főbíró hírével s a borbírák czédulája mellett szabad behozni, de hordóval vagy kupánként eladni nem, elkobzás büntetése alatt; 6. katonai őrségi, fő és alsóbb tisztek a törvény értelmében tarthatnak, 7. idegen asszuszólló, budai, egeri s hasonló borokat se buteliákban, se hordó vagy kupa számra idevaló esküdt polgároknak s özvegyeiknek, annál kevesebbé nem esküdt polgároknak, örmény kereskedőknek behozni nem szabad; ha nem polgárok, borukat elvesztik, ha esküdt polgár, de nem tanácsbeli, holt díjt fizet s borát veszti el, ha tanácsbeli, a bort és tiszttét; 8. közönséges idegen borokat és a 3., 4., 5., 6. pontokban levő föltételeken kívül, a 7. pontbeli büntetés alatt behozni nem

szabad, 9. ide való, lakhelylyel biró vagy nem biró esküdt vagy nem esküdt polgár télen-nyáron multság kedvéért s egyéb okokból is Szamosfalvára, Bácsba, Monostorra vagy Fenesre, akármely közeli vidékre idegen bor itala végett mehet, de hogy a városba palaczkban vagy tégelyben, pinczetokban, korsóban s akármiben behozza, tiltatik; a ki teszi, borát elveszik, edényét földhöz verik, alacsony sorsu 12 pálcza ütést kap, elébbvaló 12 frt büntetést, melynek két része a tanácsé, kettő a borbiráké. A ki idegen bort hoz be, köteles a vár kapuja előtt megállani, a borbiráknak hirt adni, hordó boraik számát megmondani, a borbiráknak a pecsétlést megengedni a bor elvesztése terhe alatt; a borbirák írják össze egész városon a borokat, minden pinczében, külön rovatban az ót és újat, az idegent szintén, a polgárokat figyelmeztessék a fennebbiekre; a pinczéket 3 havonként vizsgálják meg, hol mennyi kelt el? a honnan megítélhetik: nem esuszott-e be idegen bor? Fizetésül számukra 50 frtot a kir. kormányshék fog határozni a tanács jelentésére.¹⁾ E szabályokra a kir. kormányshék 1776. jan. 26. kérdésül tette: miért kívánnak most a borbiráknak 50 — 50 frt fizetést? Ugy volt-e ez régen is? Továbbá: a polgári jogot nyerteknek [*jus concivilitatis*] terühben, jogban egyiránt kell részesülni, tehát a mely mágnásoknak házuk van s a közterheket hordozzák, borbeviteli joguk is van. A kir. kormányshék az 1686. octob. 19. hozott törvények megtartására hivatkozott, melynek szavai elég tiszták; végre megjegyezte, hogy ajándék bort ha valakinek bevisznek, szabadon elfogadhatja...²⁾

És most hadd ismertessem meg az 1769. octob. 21. szervező kir. leiratot.

Ez évtizedek óta kigondolt és megkísérlett különböző módok és jövedelemforrások mind nem voltak elegendők arra, hogy Kolozsvár város adósságaiból kibontakozzék. A szabadulás czél-szerű, biztos és állandó eszközét az államkincstár érdekének a város és nép javával, szerencsés találkozása adta kézbe. Az 1755-ki reformok alig idéztek elő a városi és tanács közt néhány évi békét. A mint elébb érintém, 1761. ismét felújult e viszály, 1763. tovább fejlődött, 1764—65. annyira elmérgesedett, hogy ismét nyomozó

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1718. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1724. sz.

bizottság lépett közbe, tehát két lelkiismeretes bizottság nagy munkával és sok nehézség közt állapította meg Kolozsvár népe elszegényedésének s gyakori panaszának okait, bajainak orvoslása módját s eszközeit; egy tekintélyes feljűlvizsgáló bizottság bírálta meg s tett irántuk felsőbb helyre jelentést; az erdélyi udvari cancellária szintén behatóan vizsgálta át mindezeket, s a felséghez tett előterjesztésében kiterjedt úgy a csak imént bevégeződött köz-igazgatási bajokra, mint a város anyagi helyzete javítását célzó egyéb javaslatokra és tervekre, s azokat 9 pontba foglalva össze, végrehajtását a kir. kormányzókra bizta. Ezek közül a III-ik pont illeti a város jövedelmeit és gazdaságát, a VI-ik a szénafüvek felosztását, esetleg eladását. Ezek voltak Kolozsvár jobb jövője előkészítésének sarkpontjai. A III-ik pontra t. i. a felség azt rendelte: 1. a korcsmajog vagy borárulás adassék ki árverés útján, 2. a *Harmadvölgy* nevű szénafüvet, a *Szamos terén* és *Monostor felé való szántóföldeket*, vagy a mint a tanács írja: a *Kölesföldeket*, *Törökbuzaföldeket*, *Dálnoki-tót*, *Város-tót*, *Hunyadi-rétet*, *Filstich* nevű kaszálót átalában a város minden köz földét illetőleg adjon a kir. kormányzók véleményét arról: vajjon bérbe lenne e jobb adni? vagy fölmérve s részekre osztva, egyenként a többet ígérő polgároknak eladni, mind az adó nevé-
lése, mind a város adóssága törlesztésére biztos alap szerzés végett? de a *Lomb* hegyen levő terület, hogy a közönség legelőben hiányt ne szenvedjen, egyszerűen meghagyandó. A *Filstich* földekért hátralékban levő használati béreket [*taxa*] feledésbe kell hagyni. A serfőző szintén árveréssel lesz haszonbérbe adandó. A város adósságai — mondja tovább a leirat — négy félék: 1. a melyekért nem fizet kamatot, 2. a melyekért 6%-nál többet fizet, 3. a melyeknek kamatát a hitelezők házuknak adó alól kivételével fizeti a város, 4. a melyekért vagyona, javai vannak elzálogosítva. Ezek közül a 2-ik pont alatti kamata 4, legfőlebb 5 száztólira szállitassék le, a tőke elvesztése büntetése alatt, a 3. pont alattiak azonnal törlesztendő, mihelyt meglesz rá az alap, addig is a kamat 6%-ra szállitandó, a 4. pont alattiakat, minthogy ezek jövedelme a kamatot sokkal feljűl haladja, szintén váltsa ki a város, e végre a felség 19,166 firt kölcsönnek — a mennyit t. i. az adósság tesz — felvehetését megengedte, meghagyva, hogy a birtokok gondviselésére hűséges gazdát keressen, a ki a bevételekről és kiadásokról lelkiismeretesen számoljon. A VI-ik pontra nézve a felség azt rendelte, hogy a széna-

füvek iránt támadt gyakori egyenetlenkedés eltávolítása végett a város árverést hirdetvén, *adja el azon polgároknak, a kik azokat eddigelő is használták; ha nem akarják átvenni, adják el más polgároknak, az ebből bejövő pénzt pedig fordítsák a város adósságai törlesztésére, s az eredményről két hónap alatt tegyenek tudósítást.*“ ¹⁾

E kir. leirat a kir. kormánysházáján 1770. nov. 10. került a tanács és száz-férfiak közgyűlése elé, mely j. könyve szokott rövidségével és igen gyakran homályosságával a rendkívül fontos ügyben így határozott: „a szénafü a felség parancsolatja szerint adassék el, örök áron azonnal kifizetés mellett.“ Megjegyzendő, hogy a felség árverés útján eladást rendelt, a tanács ellenben becsü [*limitatio*] útján szabta meg árukat. Az osztó bírák kinevezettek városnegyedenként az eddigi szokás szerint, a tanács részéről minden városnegyedbe két-két egyén, a száz-férfiak közül 3—3, pénztárnokul megválasztattak I. *Monostor-utczai negyedben* Ágoston István, II. *Óvári- és Hidelveiben* id. Ecsedi Sámuel, III. *Magyar-utczában* Pákei József, IV. *Közép-utczában* Takács János, V. *A farkas-utczai negyedben* Kis János; elvül kimondatott, hogy csak polgároknak adassék rész, külsőknek csak úgy, ha a fejedelem parancsolja; a vételár felét fizessék újévben, ha a tanács addig várakozik, akkor végrehajtással is vétessék fel; a senatoroknak adassék *Előrvölgyben* 10, *Harmadvölgyben* is 10 rúd, az osztóknak mindkét helyen 8, a száz-férfiaknak 6—6 rúd szénafü.²⁾ Hogy a senatoroknak is rész adassék, az 1537-ki helyhatósági szabályzat 7. és 39. pontja alapján, már az 1765-ki bizottság előtt volt szó róla. A 7-nek tartalma ez: „A város szénafüve vagy rétje az öt városnegyed szerint öt részre oszljék, minden lakosnak dicája szerinti részét [sors] kiadván belőle“; a 39-nek ez; „Szénafü osztáskor senki az esküdtek és bírák közül önkényileg magának szénafüvet ne foglaljon s bitoroljon; de mikor a Regestrum készüléskor a soraz ő házára kerül, akkor ott és nem máshol adassék ki az ő része [sors]; ehhez a bírónak adassék még 16 dica, az esküdteknek — értetnek a senatorok — 10—10 dica.“³⁾ Midőn a közgyűlés a kir. leirat határain annyira túllépett, hihe-tően e helyhatósági szabályzatot tartotta szeme előtt. 1779. jun.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1769. 558. sz.

²⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

³⁾ KOLOZSV. TÖRT. I. KÖT. OKLEVÉLT. CCXLII. sz.

26. a meghalt senatorok illetménye iránti jelentésében a tanács körülményesebben elmondja e nagy eseményt, mint fennebb a közgyűlés. „1770-n — ugymond — a szénafüvek eladása rendeltetvén: a község nov. 10. a praetorialis házhoz összegyűlt s meghatározta, hogy a polgároknak az addigi arány szerént adassék el, t. i. a mint az előtt minden évben a szénafü osztás történt; a senatoroknak és két jegyzőnek fizetési illetményül, mint az előtt is, egyenként adjanak 12 rúdat, mely a hivatalban következőkre átmenjen.“ Ugy történt, s birták is ezt a kir. kormányshoz 1772. márczius 16. s 1773. nov. 9. kelt rendeletéig, melyekben ismételtén minden közhely eladása rendeltetvén: a senatorok és jegyzők, mint a többi polgárok saját szénafü illetőségeiket, maguk és hivatalbeli utódaik részére, készpénzzel kifizették. 1776. a közhelyek eladására másodszor kiküldött bizottság a száz-férfiak márcz. 19-ki közgyűlésében azon kérdést tette: ha a senatoroknak és jegyzőknek kiszakított szénafü illetőségeik fizetésök megjavításáig náluk meghagyassanak-e? a közgyűlés annak az ő és utódaik birtokában hagyatását végezte, a mi azon évi márcz. 23-ki közgyűlésben ismételve meghatározatott. Ezt a kir. kormányshoz is helybenhagyta, azt rendelvén egy előfordult eset alkalmából: „hogy mind a városról eltávozó, mind a meghalt senatorok szénafü illetősége adassék át a helyökre következőknek, feltéve, hogy a távozó és meghalt hivatalukba lépéskor megfizették volt a vételért elődeiknek, ha nem, a vételár elébb örökösöknek fizetessék ki. Ezen átszállási rend tartassék meg minden jövőben következő senatori és jegyzői változásoknál, a vételár kifizetése beiratván az adótábellákba. A most fenforgó esetben is a tanács járjon így el, s jelentését 15 nap alatt róla tegye meg.¹⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1779. 3726. sz.

Az eladás az *Elő- és Harmadvölgyben* 1770—1771. kezdődött s folytatott. Minden városnegyednek azon lakói voltak a vevők, kik maguk, sőt eleik is emberi emlékezet óta azokat a szénafü-részeket [*sorsokat*] birták. Az I. negyed pénztárnoka így adott számot a kiosztásról: „neki az *elővölgyi szénafüből* becsü szerint [*limitatio*] egy rúdért fizettek 7 m. frtot, eladatott belvárosiaknak 185 rúd; a *harmadvölgyiből* 6 m. frtot, eladatott belvárosiaknak 115 rúd, külvárosiaknak 2 m. frtért, 40 pénzért 24 rúd, más vevő nem akadván, 117 rúd Venitzei Sándornak adatott azon árban. E negyed szénafüveiből az *Elővölgyben* az elébbi 117 rúdon kívül Venitzei Sándor vett

Közbevetőleg két szükséges reformot említek meg. Az egyik az 1775. jan. 15. kir. leirat, mely 1. a városok főbiráinak és gazdáinak megtiltotta a községek vagyonának akár közvetve, akár

1 m. frton 40 rúdat, 50 pénzen 16-ot; összes bevétel: 1449 m. frt 80 p. beleértvén a szintén befizetettnek tekinthető szenatori szénafü-részt is. A II. negyedbeliek a pénztárnok számadása szerint az *Elővölgyben* 70 rúdat megvettek 2 frtjával, volt 716 rúd, ezek ára bresü szerint [*limitatio*] 1929 m. frt, 48 p., a *Harmadvölgyben* 232 rúd, melynek ára 5 frt, ez és az elébbi együtt 948 rúdat tesz, eladták azon negyed lakóinak, bele van foglalva két szenatori szénafü-rész ára is 120 m. frt és a Gyergyai Pálnak 1 rúdert elengedett 3 m. frtot. Számadó nyugtával igazolta, hogy 1771. 1772. a város gazdájának ezek árát, 2951 m. frt 50¹/₂ pénzben beadta, tehát saját illetőségét is hozzászámítván, az egészet. A III. negyed pénztárnoka számadása szerint az *Elővölgyben* eladott 133 rúdat 6 frt, 172-t 5 frt, 152-t 4 frtért, 83-t 2 m. frt, együtt 540 rúdat; *Harmadvölgyben* 169 rúdat 7, 46-ot 6, 140 rúdat 5, 21 rúdat 4, 52 rúdat 3 m. frtjával. Ezek árában még 1771—72-n Benő József városgazdának befizetett 4507 m. frt 20 p. utána Hadadi Zsigmond városgazdának 153 m. frtot, hátra van, illetőleg kiadatott még 26 frt 20 p. Ezeket egybevetve a magának fáradsága díjaul megtartott 20 m. frttal, kitűnik, hogy a hozzá begyűlt egész összeget a város pénztárába befizette, beleértve a 4 szenatori részt is. E számadó jegyzékben a vevő birtokosok nem oly sorban voltak beírva, a mint kaszálóikat birták: midőn a számadásvizsgáló bizottság a jegyzékeket átvizsgálta, látta, hogy abból zavar támadhat: ajánlta azért azoknak *igy kiigazítva* levéltárra tételét. A vizsgáló bizottság arról is értesülvén, hogy némelyek a jegyzékben kifejezett-nél nagyobb részleteket bírnak, mások először birt részeik alsó felét két akkorára is növelték: ennek kiigazítását a tanács figyelmébe ajánlotta. A IV. negyedbeli osztó számadása szerint az *Elővölgyben* 113 rúd 5 m. frtjával eladatott 565 frton, 3 rúd megkevesbedett az első felméréstől fogva a másodikig, 120-at 4 m. frt 50 p. 89-et 4, együtt 356 frt. Az első felméréstől a másodikig megkevesbedett 4 rúddal, ezekért levonandó 44 frt, egy jegyzői részért, a mi kifizettetett, 48 frt, 48 rúd eladatott 5 m. frtért, 222 rúd 3 frtért. Ezek ára együtt: 666 frt. Ez is a második mérésig kevesebb lett 3 rúddal, tehát levonandó 9 frt. A *Harmadvölgyben* eladatott 40 rúd 4 frtért, együtt 280 frt, 100 rúd 3 frtért, együtt 300 frt, 72 rúd 2 m. frt 40 p. együtt 172 frt 80 p., 28 rúd 2 frtért, együtt 56 frt. Miután minden rúdnál 40 pénz apadás van, kihuzandó 28 rúd ára, 11 frt 20 p., ismét 35 rúd 2 frtjával 70 frt. Itt 35 frt növekedés van, mert első eladáskor 1 rúd csak 1 frtra volt becsülve, s 24 rúd levén, különbségnek kellett lenni az összegben; 3 rúdat 2 frtért Kelp Andrásnak adtak — az út mellett levén, az útasok erősen használták. Itt is tehát 1 frt apadás van. Az így eladott szénafüvekért a pénztárnok Benő József a városgazdának 1771 m. frtot,

közvetlenül elsajátítását, 2. kimondotta, hogy mikor közvagyon-
akarnak el- vagy haszonbérbe adni, a szónok által az okait a köz-
séggel tudassák, s ennek nyilatkozatát írásban kérjék be, melyet

a város más két oeconomusának a majorsági pénztárba 2959 m. frt 26 pénzt
adott be; Hadadi Zsigmond következő városgazdának 30 m. frt, együtt
2989 frt 26 p. Kellett volna pedig 3031 frt 80 p., tehát hátra volt még
42 frt 54 p. A vizsgálók 14 rúdban igen nagynak találták az apadást,
kihagyottnak találtak 6 rúdat, a mi a farkas-utczai városnegyed területrészé-
nek szélében van, s a mit a biztosok 2 m. frtra becsültek. Ezek ára 12 frt.
Szükségesnek látták megtudni: kinek jutott ez? Itt a számadások meg-
szakadnak s én erre feleletet nem láttam... Mind a négy pénztárnoknak
hiányul tudatott fel, hogy nem mellékeltek igazolványt arról, hogy a fel-
vett rúdak számát a földbér [*terrarium*] mennyisége nem haladja feljül,
a mivel a számadások utólag kiegészítendők.¹⁾ Sajnálom, hogy az V. t. i. a
farkas-utczai városnegyed pénztárnoka számadásának sem a városi, sem a
kir. kormányszéki levéltárban nyomára nem akadván: annak tartalma iránt
nekem és az olvasónak homályban kell maradnunk.

Ugyanaz 1770. évben a *Tölgyes* vagy *Nyires* nevű szénafü fölméretvén:
141 rúd 134 birtokos polgárnak adatott el 280 frton, 5 polgár megvett
24 rúdat, Venitzei Sándor 117-et; a kir. kormányszék megsemmisítette —
a mint később látni fogjuk.²⁾ 1773. decz. 21. újabban megparancsolta a
felség, hogy a város közhelyeit oszszák fel és adják el, csatolják házakhoz
s írják adó alá. Ekkor eladatott a *Kölesföld*.³⁾ E felsőbb rendeletet a tanács
és száz-férfiak a *Melegvölgyre* is kiterjesztvén: ugyanazon évi october 15-ki
közgyűlésükben az eladandó közhelyek árát e szerint szabták meg [*limitatio*].
1. A *Kölesföld* javából 2 vékás föld 1 frt, 2. alábbvaló 1 m. frt, 3. a *Dézma-*
csürnél 1 véka fél m. frt, 4. a *Melegvölgyben* a javából egy köböl 1 r. frt.⁴⁾
De ez ekkor csak részben foganatosított. Az udvarhoz jutott számadá-
sokból különféle mértékek használása vétetvén észre: a felség 1774.
márcz. 29. az 1600□ öles hold használását s mértani fölmérést rendelt
átalában az eladásoknál; a szőlőre nézve 1775. márcz. 15. helyeselte a kir.
kormányszék azon intézkedését, hogy egy fertály = nyolczad [*octavalis*] rész
240 ölre igazittassék a város egész határán, a melyen megterem 20 erdélyi
veder bor.⁵⁾ 1777. febr. 19. jelentette a tanács, hogy a szőlők felosztását
a legfelsőbb rendeletek szerint végrehajtatta s a birtokosokat az adó-
tabellákba beíratta.⁶⁾ Ugyanez évi sept. 24. kelt királyi leirat alapján a

¹⁾ A számadásvizsgáló bizottságnak 1775. jul. 17. kelt munkálatából. Fasc. II.
1700. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1700. 1713. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1577. sz.

⁴⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1639. sz.

⁵⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1775. 2398. sz.

⁶⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1770. sz.

a község által választott legalább 10 tag irjon alá, így terjesztessék a kir. kormányshoz elé, 3. a kir. kormányshoz helybenhagyása kihirdetésétől legalább is hat hétre árverezés hirdettessék, 4. a

kormányshoz a közhelyek *három osztályra* különítését hagyta meg, az I-be rendelte a *majorsági földeket* soroztatni, melyek jövedelmének rendeltetése a tisztviselők fizetése, várfalak, templomok, iskolák fentartása, a város más szükségai fedezése. Kimutatást kívánt ezekről, hogy megtudhassa: elegendők-e e földek a kijelölt célokra? s lehet-e és mennyit lehet eladni? *II. osztályba* sorozta a senatorok, tisztviselők, esküdtek és más szolgálatban levők által használt közhelyeket. Ezekre nézve a felség kimondotta, hogy e birtokoknak tovább általuk használását meg nem engedi, meghagyta, hogy azokat felmértvén, haladéktalanul adják el, foglalják házakhoz s tegyenek jelentést: mint adattak el? s minő és mennyi adósságot fizettek ki belőle? *III. osztályba* sorozta a más kettőbe nem tartozókat, t. i. a mely közhelyeket a község más tagjai sors szerint kiosztva birtak, ugyanczán a melyeket egyesek sorson kívül, önhasznukra és időről időre való megmivelésre vettek kezökhöz; ezeknek is haladéktalanul eladását, házakhoz csatolását és adó alá írását rendelte, egyrészt az ezután felnövekedendő ifjúságnak, idegeneknek és beszármazottaknak számára tartván fenn, oly módon, hogy ennek mennyisége a városi tabellában hátul külön nyilván kifejeztessék, valamint az is, a mit idővel egyiknek-másiknak átengednek. E kimutatások évről-évre a kir. kormányshoz lesznek felküldendőek. Ha ezek egy vagy más évben ki nem osztatnának, a város köteles adóját fizetni, s használhatja akár maga együttesen, akár másoknak átengedheti, buzditásul, 3—4 évig. A tanácsnak meghagyatott, hogy a részrehajlást kerülje s különös figyelemmel legyen a kevesebb birtokukra. A kiosztandó földek árát a viszonyok szerint határozza ő meg és sors szerint s a családok [*paterfamilias*] számához képest készpénzért adja a vevők birtokába s foglalja házakhoz, mert árverezés útján a hatalmasok a gyengébbeket elnyomván, a birtokokból kizárják.

Egy 1775. sept. 23-ki hivatalos *Jegyzék* szerint a II. és III. osztályuknak szántóból és szénafüvből ez illetmény osztatott ki évről-évre:

I. A köz szénafüvekből:

A senatoroknak sors szerint az *Elővölgyben* 12, *Harmadvölgyben* 12 rúd. E jogszerénti illetőségekön kívül fáradságukért kaptak 18—20 rúdat, később 14-et is.

Osztóbiráknak	<i>Elővölgyben</i> 8	<i>Harmadvölgyben</i> 6 rúd.
Oratornak	" 6	" 6
Két közügyigazgatónak [<i>director</i>]	" 6—6	" 6—6
Szolgabiráknak egyenként	" 6	" 6
Száz-férfiaknak egyenként	" 4	" 4
Residentiás és kitünő polgároknak mindkét völgyben 3—3 rúd.		

tanács kebeléből választandó két biztos és a száz-férfiak közül választandó egyének jelenlétében legyen az árverezés elhamarkodás nélkül; a haszonbéri kötleveleket készítse a város szónoka,

Alsóbb sorsu residentiás polgároknak 2—2 rúd.

Várban lakó residentiátlan polgároknak, ha valamelyik völgyben maradt fenn 1 rúd.

Tizedkapitányoknak *Elővölgyben* 8 rúd.

Tizedjegyzőnek " 6 "

Residentiás kolozsvári polgároknak vagyonuknak arányában 2 rúd.

Residentiátlanoknak [ha jutott minden két évben] 1 "

II. A köz szántóföldekből:

a) *Kölesföldből*: Senatoroknak 10 rúd.

Osztóbiráknak, oratornak, szolgabiráknak, közügyigazgatóknak egyenként 5 rúd.

Határfelügyelőknak, szállásmestereknek, adószedőknak egyenként 2 legfeljebb 4 rúd.

Száz-férfiaknak ha jutott 1 legfeljebb 3 rúd.

b) *Kis-Szamosra nyúló lábból*: Senatoroknak 6 rúd.

Osztóbiráknak, szónoknak egyenként 4 "

Szolgabiráknak egyenként 3 "

c) *Filstich-földből*: Senatoroknak 6 "

Osztóztatóknak 4 "

Városgazdának 3 "

Ebből másoknak nem adtak.

d) *Kómál aljából*: Némely tanácsbelieknek 4 "

A négy vallás papjainak 4 "

Özvegyeiknek 4 "

Senatorok özvegyeinek 4 "

e) *Téglacsűr melyékén*: Senatoroknak 6, osztóztatóknak, szolgabiráknak 4, rectoroknak, néhány száz-férfinak [ha jut] 2—3 rúd.

f) *Dézmacsűr melyékén*: Senatoroknak 4, elébbi elsőbb tisztviselőknak 3 száz-férfiaknak [ha jut] 2 rúd.

g) *Szentgyörgy-hegy alján*: Senatoroknak 4 rúd, városgazdának 3 rúd. Innen mások nem kapnak.

h) *Melegvölgyben*: Senatoroknak 12 rúd, osztóztatóknak 5 rúd.

oratornak, szolgabiráknak, szállásmestereknek s némely száz-férfinak egyenként 4 rúd.

A falon belőli residentiás polgároknak 3 rúd, falon kívüli residentiásoknak 3 rúd.

Külvárosi [hostát] lakóknak, jármás marháik arányában 3—4—5—6 rúd.

olvassa fel a választott községi tagok előtt, legalább 6 kiválasztott írja alá, s egy példányban adassék a vevőnek, egyben a községnek tartassék meg. E mód a kellő megkülönböztetéssel a vevéseknél is megtartandó.¹⁾ A másik javítás a számadások külalakjában tétetett; e szerint a számadó köteles jövőben számadásához mellékelni 1. a város Regestrumait a közmunkákról és rovatalokról, 2. a rovatalok iránti kir. kormányzéki rendeletet, 3. a pénzben és természetben tett városi rovatalok tabelláit, 4. a tartományi főszámvevőséghez beadott, korábbi számadást, 5. az adóelengedések és 6. a hátralékok kimutatását, 7. a község terhére felvett kölcsönök, valamint 8. a kebli büntetések kimutatását, 9. minden fizetéses városi tisztviselők lajstromát, 10. minden városi adózók névsorát.²⁾

Ha az elébbi jegyzésben látható pénzfizetéseket s természetben való illetmények gazdasági értékét, például a senatorok 100

Marhátlan lakosnak [*hostátinak*] 2—3—4 rúd.

Városi levélt. Fasc. II. 888. sz.

Ezek a tisztviselők s más közszolgálatban levők természetbeli fizetési voltak. Megismertetem pénzbeli fizetésüket is két időkorból.

Az I. az 1741-ki, a mit a száz-férfiak márcz. 22-ki közgyűlése határozott: a főbiróé 100 tallér = 240 m. frt, a jegyzőé 120, senatoroké 60, számvevőé 30 frt sat.

Ily arányban volt megállítva a közpénztárnok, tizedkapitányok, adószedők és segédek, búzabeszedők, zabszedők, koresmák felügyelői, közügyigazgatók, oculatorok, vásárbirák, fabiztosok, kórház ispánai, építésfelügyelők s minden más közpénztárkezelő.

Karácsonkor 100 forint ajándék mind a tanácsnak, mind a számvevőségnek.

A II. a kir. kormányzék 1765. évi nov. 12-ki rendelete, melynek mellékletében a következő fizetések vannak megállapítva:

Főbiró 300 frt, 11 senator 100 frtjával 1100, kir. pénztárnok 150, rendes jegyző 100, aljegyző 50, 2 szállásmester 25—25, városgazda 150, város főügyvéde 20, alügyvéd 10, sebész 20, a 3 kapunál 3 vámszedő 10—10, tanácsházfelügyelő 12, tömlőczőr 24, 4 tömlőczszolga 20—20, órás 24, toronybeli dobos 40, kéményseprő 30, czigányok vajdjája 10, 2 kocsis 20—20, 6 éji őr 10—10, 4 berekpásztor 6—6, főszámvetésre 4 szolga 20, bakó 24, együtt 2442 r. frt, melynek egy része u. m. 1800 frt a tartományi pénztárból fizettetik. *Vár. levélt.* Fasc. II. 888. 1647. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1775. 254. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 908. sz.

forint pénz, 44 rúd kaszáló, 52 rúd szántó illetményét számításba vesszük, így menve által az összehasonlításban az alsóbbakra, előttünk álland a város közvagyonának roppant-volta, az arról való bőkezű, de a közszolgálatban levőket és magán polgárokat illetőleg szerfelett aránytalan és hibás gazdálkodás. Az első javadalmazása az akkori viszonyok közt kielégítőnek mondható, míg a magán polgárok megélhetési forrása fölötté szűk, a külvárosi községi tagoké elenyészőleg csekély! De a kiosztás kulcsa sem mutat szilárd alapra, elvek és szabály helyett a főbb tisztviselők és befolyásos emberek akarata, kedve és hihetően igen sokszor önkénye és szeszélye határozott. Mélyebben tekintve a dolgokba, ez is egyik oka volt a tanács és község közötti sűrűn megújuló egyenetlenkedésnek. A csak elébb említett közhelyfelosztási újabb rendelet általános országos érdekű, nem egyedül Kolozsvárt illető, e felett a községi élet több ágára kiterjedő intézkedés lévén: úgy látszik, nem ment oly gyorsan teljesedésbe, mint az 1769-ki első. A mészárosok ugyanis 1779. mesterségök jobb módon folytathatása végett a város közhelyeiből örök áron bizonyos marhalegelő vásárlására engedélyt kérvén a kir. kormányszéktől: a város határán az eladatlan közhelyeknek egész sorát számlálták elő; pedig a felség már 1769. október 21. meghagyta, hogy ezek eladassanak s árukból az adósságok fizettessenek ki. El is adattak — így szól a kérvény — 1770—1771. a város *Elővölgyben* és *Harmadvölgyben* volt legnevezetesebb szénafüvei; de még van sok eladatlan közhely, melyek nekik alkalmasak lennének, s ők ohajtanának azokból venni, ilyenek 1. a *Kőmál alján* berkestől, 2. a *Dézmacsúrnél* egy jó kiterjedésű hely, 3. a *Tégla-csúrnél* a *Kölesföld* nevű hely Szamosfalváig, mely az eladásra ki is van borozdálva, s ők ígérek érette 1000 m. frtot, 4. a Szamoson túl a *Füstich* nevű hely *Szentgyörgy-hegy aljával*, melyből az első — a mint értesültek — még az ősszel eladatott, ezekért is készek letenni 1000 frtot. Ezt annál inkább kérnék, mivel a mészárosok közül az első eladáskor sokaknak nem adtak szénafüvet. Azon helyek a várostól nem messze lévén, nekik vágásra készen tartott marháiknak épen alkalmas lenne, 5. a város *Tója*, mely körül feles szénacsinaló hely van, s szintén közel van a városhoz. A távolabb levők közül nincsenek eladva: 1. a *Lomb* két hasábjá, melyek nyugati része régi idők óta a külvárosi [*hostáti*] marhás emberek

legelő helyéül tartatott, keleti része pedig haszonbéres vagy bér-
díjas [*taxa*] hely volt, melyeket közelebbről czéhök is birt 120 frt
bérdíj mellett két évig; a Lomb e részeért is adnának 1000 frtot.
2. A *Tölgyes* vagy *Nyíres*, melyeket az 1770—1771. közhelyfelosz-
táskor Venitzei Sándor és Kovács Sámuel vettek meg 300 frton,
rajta marhát hizlalnak s idegeneknek adják el. A czéh kérte szép
ráfizetés mellett, de nem adták át; megajánlottak ezért is 1000
forintot, ha örökösen nekik adatik. 3. A *tarcsaházi puszta* középső
része, melyet a fogadóval és a faluban levő *udvartelekekkel* és *Dálnoki-
tóval* a r. kath. plebánia bir 200 frt bérdíj mellett. Ezért a czéh
3000 forintot ajánlott meg. 4. A *melegvölgyi szénafüvek*, melyeket
eddig a kolozsváriaknak [*hostátiaik*] osztottak ki évenként. Ez is
eladó. 5. A *Tartsa* *innenső része*, 800 marhára való legelőhely,
melyen a városnak *Filléres* nevű csordája és néha ménese is
legel. 6. A *Tartsa* harmadik vagy tulsó része, mely Kabalapataka,
Gyurkapataka sat. falukkal a r. kath. eklézsiánál van zálogban.
A czéh kérte a kir. kormányshoz, hogy a várossal pénzökért
marháik számára adasson örökösen birandó helyet.¹⁾ Ez nov. 11.
a tanácshoz küldötte a kérvényt, de nem lett foganata. Szerencsé-
sebbek voltak a kolozsvári marhas emberek, a kik egyidejűleg
legfelsőbb helyre legelőért szintén folyamodtak, s ezekre nézve
onnan jött elhatározás következtében a kir. kormányshoz a városi
tanácsnak 1774. november 11. meghagyta: hogy a *Lomb* nevű
helyet az 1769. octob. 21. kir. leirat értelmében egészen a kül-
városokban lakó külvárosiaknak bocsása használatára, hogy a köz-
terheket hordozni képesek legyenek.“²⁾

E többszöri és többféle közhely eladások közül csak az *Elő-
és Harmadvölgy*, *Nyíres* és *Kölesföld* határrészekben történt eladá-
sokról találtam hiteles adatokat, a mik szerint az első két határ-
beli eladott szénafüvekért az én összeszámításom szerint bejött
12,321 m. frt 20¹/₂ kr. A tanács azonban midőn 1772. nov. 19.
felküldötte a kir. kormányshoz a város bevételeiről és kiadá-
sairól számadását s azok közt a Benő József városgazdát is, annak
összetes [*sommás*] kivonatában az 1-ső tétel alatt az eladott széna-

¹⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. k. 1668. sz.

²⁾ *Orsz. levéltár*. erd. oszt. 1774. 5313. sz. *Városi levéltár*. Fasc. II.
k. 1669. sz.

füvek bevett ára együtt 12,288 r. frt $48\frac{1}{4}$ kr-ra volt téve;¹⁾ a két összeg különbözete a magyar és német pénzláb szerinti számítás különbségének számbevétele után csekélyre száll. Az utóbbi két rész eladási ára nem tett 1000 forintot. Nem sok, de mégis oly összeg ez, melylyel az adósságok törlesztése végre-valahára megkezdődhetett, s hogy meg is kezdődött, a tanácsnak 1771. jun. 30. s 1772. nov. 21. a kir. kormányshoz tett jelentései igazolják. Az elsőben, melylyel két évi számadását fölterjesztette, késedelméért azt hozta fel mentségül, hogy csak most váltották vissza a városnak Thordavármegyében levő Asszonyfalva és Felső-Füle nevű birtokait, most gyült be az eladott szénafüvek ára; kiváltották a 6 kerekű malmot, Felek falut, melynek évi jövedelmét eddig nem tudhatták; reméli — ugymond — a tanács, hogy a belsőszolnokvármegyei Kabalapataka, Gyurkapataka és Véczeke nevű falukat, a Kolozsvármegyében fekvő Kóród nevű birtokot, valamint az Ondotelke, és Tartsaháza nevű pusztákat is nemsokára kiválthatják.²⁾ Másik jelentésében kérte a kir. kormányshoz, hogy mivel a Felső e birtokok kiváltását még 1769. octob. 21. megrendelte azon okból, mert azok jövedelme több mint a zálogösszeg kamata, s megengedte, hogy e végre kölcsönt is vehessenek fel, a tanács az ev. reformált és róm. katolikus eklézsiákat a náluk levő birtokok kibocsátására felhívta, az első ki is adta a kezén volt birtokokat, de a r. katolikus nem, intézkedjék a kir. kormányshoz, hogy a nála levő részt az is adja ki.³⁾

A mézárosoknak a tanács, a monostori városnegyednek Venitsei Sándor ellen intézett panaszából s a tanácsnak a szénafü eladásról 1775. decz. 21. tett felterjesztéséből jövén a kir. kormányshoz az előadásnál elkövetett számos visszaélés, kedvezés és önkényes eljárás tudomására: ezek megvizsgálására bizottságot küldött ki, melynek elnöke gróf Tholdalagi Ferencz, tagjai Macskási Péter és Heinrich Dániel voltak. Kiküldetésök egyik tárgya a közhelyek egyenlőtlen s a tanácsbeliekre nézve igen kedvező felosztásának megigazítása és jóvátétele volt . . . Eljárt megbízatásában, s midőn munkálata a kir. kormányshoz elé került,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 86. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1580. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1569. sz.

az a felmérést és eladást hibásnak találta: sok közhely nem volt kiosztva, soknak ára lefizetve, sok rész nem volt adó alá írva; a felmérést és eladást tehát a bizottság véleménye alapján megsemmisítvén, megrendelte, „1. hogy a bevett pénzek a bizottság által a vásárlóknak adassanak vissza, s mihelyt a téli idő engedi, minden közhelyeket, szénafüveket, szántókat újabban irassanak össze, oszszák fel újra, s a bizottság ajánlata szerint adják el örök áron vagy 12 évi haszonbérbe, évenkénti átalány díjfizetés mellett, fenhagyva bizonyos részt a fölnevekedendő ifjuságnak; de addig is az adótabellában mindent bizonyos gazda neve alá kell írni, a majorsági pénztárba a haszonbér összegnek, a királyi pénztárba a rendes adóknak befizetése föltételével, hogy az így fenhagyottakból a később felnevekedő ifjuság részesíttessék; 2. a város és serház lovai számára tavaszi gabonának, árpának, zabnak, legelőnek és szénának fenhagyott földeket és kaszálókat vegye a bizottság jobban számba, a szükséggel mérje össze, s vegye kisebb arányokra, meghallgatván az iránt a száz-férfiakat: nem lenne-e jobb ezeket is haszonbérbe adni, adó alá írni s kész pénzzel venni, a mi nekik kell? 3., a tanácsosoknak kiszakasztott 12 rúd szénafű fizetésök megnöveléseig — ha a közönség beleegyezik — fenmaradhat. 4. a mi a mészárosokat illeti, a kir. kormánysház nem látja át, hogy oly roppant kiterjedésű határból nekik miért ne lehetne legelőt juttatni. Meghagyta azért, hogy a *Közép-Tartsa* nevű legelőt a hozzá tartozókkal legelő- és szénahelyül adják nekik; a naponként levágandó marhák nyári használatára pedig az általuk kijelölt *Kölesföld* vagy *Szentgyörgy-hegy alatti* helyet szakítsák ki s adják át nekik, az első oly feltétellel, mint a mostani haszonbérő birja, mindkettőt akár örök áron, akár évi bérösszeg mellett, a mint a feleknek tetszik; de minden örök eladást az új tulajdonosra, a közhelyeket pedig a városra, az adófizetés végett, az adótabellába írják be. A város érdeke, hogy ők ehető húst vághassanak. 5. A mészárosok által vágni szokott hús árát megszabni a városi tanácsnak jog adatott. 6. Aratás után a tarlón az ő marháiknak is a legeltetés megengedett. 7. Venitzei Sándor senatortól a monostorutczai városnegyedről elsajátított 152 — első felméréskor 137-nek volt írva — rúd szénafű visszaveendő a jun. 21-ki kir. rendelet értelmében.“¹⁾ . . . A bizottság 1776. márcz. 19-én kezdette meg munkál-

¹⁾ *Vár. levélt.* Fasc. II. 1713. sz.

kodását, az útasításában érintett kérdéseket a tanács elébe terjesztette. Ez azon nap és márcz. 22. tanácskozott felettök. Kérte a panaszlok kérelmének közlését, s a felelet elkészítésére tagokat választott. A közlés megtagadását tudató bizottsági átiratot tárgyalván a közgyűlés, meghatározta, hogy a fejedelemhez az új felosztásnak abbanhagyását kérő követeket küld Bécsbe, addig a bizottságtól munkálkodása elhalasztását kérte, s a főbirónak meghagyta, hogy ha a bizottság a méréshez embereket kér, addig míg a legfelsőbb válasz el nem jó, ne adjon; azonban feleletét a márcz. 23-ki közgyűlésen megállapítván, annak addig is a bizottsággal közlését meghatározta. Ebben a közgyűlés úgy nyilatkozott: „1., hogy a szénafű eladások és osztályok felbontását a száz-férfiak ellenzik, mert a mint megelégedetlenek most vannak, ezután is lesznek, s akkor ismét fel kellene bontani, állandó osztály így sem lenne; 2., az időmulást egy évre és egy napra a kir. tábla és kir. kormányzék szabta, s így a mostani birtokosok az időmulásnál fogva jogosan birják vett birtokaikat, keservesen esnék azok elvétele; 3., ha a külvárosiaknak nincs annyi, mint a várbelieknek, a mostani osztáskor sem adathatik, mert a várbeli polgárok elei tartották meg a szénafüveket, az ellenségnek 1601-től 1709-ig több ízben 45,646 r. frtot és 4 krt saját ezüstjükből, aranyukból, pénzökből adván sarczul, melyet hitelesen ki lehet mutatni, mégis a szénafüvek eladására, elzálogosítására nem mentek; a külvárosiaknak ugyis eleitől fogva kevés szénafű szokott adatni; 4., át nem látja a száz-férfiak közgyűlése: miért kellene a növekedő ifjúságnak a maga tagjait illető földből részt szakítani, s ezért a szénafüvet újra osztani; mivel az vagy a mostani polgárok utódaiból lesz vagy nem: ha nem abból lesz, idegent s nem tagját abból nem részesíthet, ha pedig azokból lesznek, nincs szükségök rá, mert a mostani polgárok halálával rájuk szállanak. Mikor az ezt kívánó rendelet 1774. kijött, már minden szénafű el volt adva, legyőzhetlen akadályai állnak tehát a régi osztály felbontásának s új osztály végbevitelének útában; a mi lehetséges, az, hogy a bizottság azoktól, a kik illetőségeiken feljül vettek, a fölöslegest vegyék vissza s adják azoknak, a kiknek méltó panaszuk volna; a növekedő ifjuság számára, hogy a kir. kormányzék parancsolatja annyiban teljesüljön, jó lenne fenhagyni a *Meleg-völgy* azon részét, mely a város számára fentartatott. A város

számára fentartott legelőnek, réteknek, szénafüveknek eladását nem hogy hasznosnak, sőt felette károsnak véli a száz-férfiak közönsége, mert az átmenő katonaság s más nagy szálló méltóságok, úgy a város lovai számára nyáron által kell 400 szekér fű, ez, véve, iszonyuba kerülne. A szenátori részek meghagyásához hozzá járult a száz-férfiak közönsége.“¹⁾ A bizottság azt felelte, hogy újabb rendeletet nem kapván, munkálkodását folytatni köteles; azonban jelentését felsőbb helyre megtette, s úgy látszik, onnan kapott útasítás folytán a dolog egyideig elhallgatott. Ezalatt a tanács és száz-férfiak felségi kérvénye elkészült s a községi határozaton kívül mellékeltetett még a szénafüvek eladására választott pénztárnokok ápr. 16-án aláírásaik s pecséteik alatt kiállított bizonyítványa az iránt; „hogy ők az 1770—1771-ki kir. leirat értelmében, a kormányzék, a tanács és száz-férfiak végzései szerint Kolozsvár akkor házzal és polgári joggal bíró minden lakóinak, úgy a régiebbek örököseinek az eladást tudokra adták és ajánlották, s ha akart volna, mindenki vehetett volna tehetsége arányában, s ha nem vettek, vagy önként elútasították a vételt, az alkalmat ők nem használták fel, sőt némelyek nekik kiszakasztott részöket, másoknak engedték át;“²⁾ a követek elmentek s a felség máj. 11. kelt legfelsőbb elhatározásában az új felosztásnak elhalasztását megengedte addig, míg a tanács és közönség észrevételei oda felküldetnek.³⁾ Mig az történt, a királyi kormányzékeni bizottság ápr. 30. a tanácsot az új felosztásról véleményadásra hívta fel. Ez a száz-férfiak elé terjesztette, mely máj. 1. gyűlésében úgy határozott, hogy míg a felségtől válasza nem jó, nem szólhat hozzá, de kérte a bizottságot munkálkodásának addig felfüggesztésére. A bizottság azt felelte, hogy másféle munkához kér embert, t. i. a farkasutczai városnegyed *Melegvölgyben levő* szénafüvei megvizsgálására. Név szerint kérdeztetvén meg a 80 jelen volt száz-férfi, mindnyájan az elébbi végzés mellett maradtak meg, hogy t. i. a kir. kormányzék válasza leérkeztéig munkást ne adjanak. A bizottság mégis kiment, s feladatát elvégezte, de hozott határozatain a közönség nem nyugodott meg. E ténnyel szemben

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1728. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1733. sz.

³⁾ OKLVÉLT. CCXCVIII. sz.

támaszkodott a felség elébbi elhatározására, a tanács maga és a száz-férfiak nevében, a fenforgó újabb felosztásról észrevételeit megtevén: felvilágosító kérelmet adott be a kiküldött bizottság elnökéhez, melyben felfejtette, hogy a kik most részt kívánnak, 1775. már kaptak s elhallgattak; érintette, hogy a bizottságok 1765. óta sokjába kerültek a városnak, hogy csak Trincsin György lázítja a népet, a mészárosok felfogadottja, a birtokosoknak és adófizetőknek nagy megzavarodására; s ha mégis az új felosztás határozatnék el, kéri, ne legyen az oly költséges, ne fárasztóan hozzájok mágnás urakat, közöltessék velők a terv, s ők kevesebb költséggel végbe vihetik. Végre annak megfontolására is útalt a tanács: az újabb változással mily nagy zavar következik az adóban és birtoklásban, s ezen érveknél fogva kérte az újabb felmérés elmaradását,¹⁾

A bizottság elnöke a kir. kormányzék elé terjesztette az ügyet, mely azt — a munkát addig felfüggesztve, —²⁾ legfelsőbb helyre elhatározás végett följelentette, honnan azonban a bizottságot munkája folytatására útasító rendelet érkezett. Ennek következtében a kir. kormányzék 1776. dec. 8. a felségnek egy 1775. sept. 19. kelt kir. leiratát a végre közölte a tanácssal, hogy mivel ő felsége a kir. kormányzéknek, 1770. óta akár felosztott, akár felosztatlan, de felmért minden közhelyek új összeírását, felmérését és felosztását illető rendeleteit helyben hagyta, a tavasz első kiderültével, az 1775-ik december 21-iki útasítás értelmében azonnal lássanak a munkához, s ellent nem állván az eddigi eladás és kiosztás, az összeírást és felmérést kezdjék meg, s azután a fel- és kiosztást az egyének részére úgy tegyék meg, hogy a szegényebbekre, kivált pedig baromtenyésztő, előfogatokat adó külvárosiakra, úgy a mészárosok nyári és téli legelőjére különös tekintettel legyenek, s nekik a *Középső Tartsa* és *Szentgyörgy-hegy alatti rét*et legelő helyül haszonbér mellett adják át; mind ezt pedig részrehajlás nélkül teljesítsék, úgy, hogy azokból, melyeket a hatalmasabbak és tehetősebbek az igazságos arányon feljül kaptak, vétessenek el, s ezekből és a ki nem osztottakból s el nem adottakból a városban házat bíró, adót fizető és köz-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1730. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. k. 1708. sz.

terheket viselő minden polgárok, a kik az első osztálykor és eladáskor teljességgel nem, vagy illő arányban nem részesültek, a mennyiben arra szükségök van, igazságos arányban részesíteszenek, s a mi nehézség adná elő magát, jelentsék fel.“

A bizottság munkálkodásának 35 napi tartama ²⁾ arra mutat, hogy a közhelyeknek 1770., 1771. és 1773-ik évi fölmérése és eladása ténye nem semmisítetett meg, hanem csak a hibák igazítottak ki, a túlságos mértékben, illetéktelenül elsajátított, vagy a városnegyedek lakosinak kárával egyesek által összevásárolt birtokok visszavétetvén: jogosultaknak osztattak ki, a kevésbbé vagyonosoknak rész adatott, a monostorutcza városnegyednek Venitzei Sándor, a mészárosoknak a tanács elleni panasza meg-orvosoltatott, az elsőnek a *Nyires* nevű határ-részben eredetileg kiosztott szénafü-rész visszaadatni rendeltetett, ³⁾ az utolsó a *Közép Tartsa* nevű határ-rész megnyerése végett az árverezésen megjelenésre s ajánlattételre, a tanács az árverezés idejének tudatására útasítatott. ⁴⁾ A felnövekedő ifjúságnak a *Melegvölgy*-ben hagytak meg egy részt, melyért még 1785. is 40 frt haszonbért fizettek. ⁵⁾ A város használatában, részint haszonbérbe adásra megmaradtak a *Dálnoki-tó*, *Város-tó*, *Hunyadi-rét*, a *Melegvölgy*-ben levő és *Füstich* nevű szántók, a többiek el- vagy haszonbérbe adatván: az innen begyűlt pénzzel az elzállogositva volt birtokok — a plebánus által birt tartsaházi félrészen s a négy falun kívül — visszaváltattak s jövedelmök a város közszükségeire fordítatott. Alsó- és Felső-Fülét s Asszonyfalvát az 1768. márcz. 7-ki közgyűlés végzése szerint, a város birtokába vette, Boér Ferencz 8000 frtot adott azokért, a miből 6,642 frt a r. kath. és ev. ref. eklézsiáknak fizettek, a többi a város közpénztárába adatott be. Boér az adott összegben csak Alsó-Fülét tartotta meg; ⁶⁾ később meghalván: a város 1776. május 4. gróf Bethlen Pálnak adta át azt 8,558 frtéért és 96 pénzért; ebből kifizették a Boér-örökö-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1757. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1776. 6509. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1776. 4834. sz.

⁴⁾ *Ugyanott.* 1778. 1412. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 2206. sz.

⁶⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

söket, s megtérítvén az építések árát is, a többbit a házi pénztárba tették. ¹⁾

Kolozsvár vagyona némileg gyarapodott a magszakadásokból. 1746. márcz. 2. e czímen egy örökösödésből 30 forint vétetett be, jun. 22. egy másiktól 43 frt 20 p. ónszerszámot eladtak 3 frt 50 pénzért, viseltes ágyneműért 4 frt, egy pusztá szöllőt elalkudtak 10 m. frtéért, az összes bevétel volt 98 frt 70 pénz. ²⁾ A száz-férfiak 1750. jul. 7. tartott közgyűlése, a város rendkívüli szükségeit látva, meghatározta: „hogy minden városnegyed szénafű illetményéből 12 rúd szénafüvet adjon a közjövedelmek gyarapítására, a mit a város közpénztárnoka kaszáltatott le. ³⁾ A kir. kormány-szék elnöke 1768. gróf O'Donell Károly főhadvezér volt, a kormány-széki elnökséget távollétében Bajtay r. k. püspök vitte, s midőn a városnak terheitől mentesítése végett zálogos birtokai kiváltása a deczemberi tanácsülésben szóba jött: a közjó ellenére azt végezték: „hagyja el a város a kiváltást s takarékoszággal segítsen magán.“ ⁴⁾ Oka az volt, hogy — a mint láttuk, a püspök főfelügyelete alatt álló kolozsvári r. kath. eklézsia birta zálogban a legjövedelmezőbb birtokokat. A város fejevári háza is eltűnt. 1698. dec. 5. még gazdát tett bele 15 pontu útasítással; úgy látszik, vendéglőnek használta, de a kolozsváriaknak — ha oda mentek — szállás volt benne kikötve. 1750. jan. 21. gr. Gyulaffy László erdélyi udv. kancellár Kolozsvár kérésére azt válaszolta, hogy ha fejevári házáról irást mutat, a főhadi tanács orvosolja panaszát; febr. 14. pedig azt, hogy a főhadi tanácstól olyan tudósítása van, hogy a Kolozsvárról kapott felvilágosításokban semmi sincs arról, hogy azt a házat pénzzel vették vagy a várépítés alkalmával az erősítés vonalába befoglalták volna. Ki kell mutatni: hol volt? s befoglaltatott-e az erősítési vonalba? Nem vett-e ki már valaki érette kárpótlást? Ha ez ki lesz mutatva, a gróf segítni fog. De nem sikerült. Az 1765. évi városi számadásban egy tétel jó elé, a hol a város szebeni szállása czímén 20 frt van kiadásba téve... Tehát most ott volt bérlett háza. A nemzeti fejedelemséggel — úgy látszik — oda lett Kolozsvár fejevári háza is. ⁵⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1737. sz.

²⁾ *Az eredeti számadásból.*

³⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *Kir. kormány-széki 1768. deczemberi VI. ülés j. könyvéből.*

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. IV. 101. 105. 110^{1/2}. 112. 114. 131. sz.

Politikai élete az alkotmányos önkormányzat korlátozása, az országgyűlési adó- és katonamegajánlási jog kényszere miatt feljűről önkény, alulról önzés és belviszályok tűzhelye volt. A belkormányzat a magyar és szász nemzet, s a négy bevett vallás jog-egyenlőségén alapult, de a r. kath. vallásnak adott előnyök azt csaknem uralkodóvá tették, ezért követelt annyi politikai jogot, mint a más három együtt. Az ev. ref. hitfelekezet egyenlő számbeli és erkölcsi erejénél fogva a hatalomhoz egyenlő jogát érezte s nem engedett. Egyenlő osztály csak úgy volt lehetséges, hogy az ágostai és unitárius hitfelekezetűek jogait is magukévá tették. A főbb hivatalokból mindkettő, az ágostaiak mind a főbb, mind az alsóbbakból kizárattak. Kellően képviselve a városi közigazgatásban és közvagyonkezelésben nem lévén, a felsőbb kormányzatban részt nem vehetvén: nem volt mérséklő és ellenőrző befolyás, nem, a ki érdekekben felszólaljon, a hatalom birtoklójának keze fölszabadult, a rosz szenvedélyek útát nyitottak az egyeseknek a visszaélésre, a közpénzekkel könnyelműen bántak, a város pénztára kiürült s ez forrásává lett a tanács és község közötti csaknem állandó belvillongásnak. A befolyás nélküliek élesen bíralták meg a hatalmon levők tetteit, ezek állásuk tekintélyénél fogva megtorlással éltek. Így rontotta meg ez egész korszakot az egyenetlenség és torzsalkodás — a mint ezt a kétszeri kinyomozás és a hivatalok alkotmányellenes betöltése igazolja. De a mint ez a politikában lenni szokott, a belvillongás és közszükségérzet néhány hasznos végzést idézett elő s egy-két jó intézmény létrejöttének volt okozója. Az 1741. decz. 28-ki száz-férfiak közgyűlésében hirdettetett ki, hogy a felség a szónoki [*orator*] hivatal felállítását, melyet a polgárság még 1732. octob. 22. kért volt a tanácstól, megengedte, s a közgyűlés szózat többséggel legelső szónoknak [*orator*] Ambrus Ádámot választotta meg.¹⁾ 1742. a febr. 24-ki közgyűlés azon határozatot hozta: „hogy senki, a ki mint a város polgári kötelékében levő, hites a városhoz, akár mily rendű legyen, a kellő és szokott hatóságokon s a város rendes bíróságain kívül, idegen városhoz vagy nemzethez panaszra vagy egyéb czélból ne folyamodjék, a legsúlyosb büntetés, — polgárjoga elvesztése terhe alatt.²⁾

¹⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

²⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

1760. a jun. 28. közgyűlés tiszttviselői fizetésének biztosításául, a mint a végzés szól — a régi szokás alapján — a serfőzés és árulás haszonbérét rendelte, s meghatározta, hogy minden tiszttviselő fizetését nyugta mellett a serbérlőktől vegye. A tiszttviselőre megnyugtató; de hogy a hivatal kötelékébe nem tartozóhoz menjen s attól függjön, annak alkalmatlankodjék, a kit azért nem fizetnek, az jellemzi az időt.¹⁾ Ez évben állítatott felavároskebli számvevő bizottsága. [*Domestica Exactoria Commissio*].²⁾ 1769. az ápril 19-ki közgyűlésben a tanács és száz-férfiak elhatározták: „hogy ezután a polgárok közé senki másképp be ne vétethessék, mint a tanács és száz-férfiak egyező akaratából; a polgárság díja pedig legyen mágnásnak 100, nemesnek 50, idegen mesterembernek és kereskedőnek 10, nem polgároknak 5 r. frt. E díj a város gazdájának adatik, a miről számot adni köteles.“³⁾ Itt van helyén megemlítnem azt is, hogy midőn az 1746. a febr. 19-ki képviseleti közgyűlésben Lotharingiai Ferencz, királyné ő felsége férje és uralkodó társa német császárságba beigtatása napjául febr. 20-nak kitűzetése a városnak tudtul adatott, a tanács és száz-férfiak egy szívvel-lélekkel kiálták: „Éljen! Éljen ő császári felsége!“ [*Vivat, Vivat sua Majestas Caesarea!*] s meghatározták, hogy más napra, a beigtatás napjára a város közönséges borai közül egy hordót a száz-férfiak közt oszszanak ki, kinek-kinek két ejtel bort; de a midőn a kormányzó az örvendetes alkalomból, a közgyűlést, a régi szokás szerint, valami ajándékadásra hívta fel: a város szűkült állapotánál fogva, attól magát mentesíteni kérte:⁴⁾

A törvényhozás polgári joga gyakorlatát is katonai befolyás zárta felsőbb akarat és útasítások korlátai közé. Erdélynek öt törvényalkotó országgyűlése volt a királyné 40 évi uralkodása alatt: 1743. aug. 4. és 1744. aug. 17.⁵⁾ 1747. jan. 23— jun. 19.⁶⁾ 1751., jan. 11. 1752. sept. 30.⁷⁾ 1752. aug. 21. 1753. sept. 28.⁸⁾ 1753.

¹⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

²⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

³⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

⁴⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

⁵⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 1779. 8. 2—60. ll.

⁶⁾ *Novellaris Aeticulusok*. Kolozsv. 1779. 62—83. ll.

⁷⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 1779. 85—103. ll.

⁸⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 1779. 105—117. ll.

1754. és 1755. aug. 21. 1757. aug. 9.,¹⁾ mindenik Nagy-Szebenben. Az utóbbi országgyűlés törvényei inkább hatalmi intézkedések, s úgy a formák szokatlansága mint a kir. biztos meg nem nevezése, a megnyitás és berekesztés napja, a szentesítő záradék és aláírás hiánya miatt a többiekkel együtt oly fogyatékosak, hogy alkotmányosan hozott törvényeknek alig mondhatók. Az 1759-ki szebeni országgyűlésről, melyet a keresztesmezei táborban folytattak, s a hol a kk. és rr. törvényhozással foglalkozás helyett védelmi háborúra készültek, az akkori szellemet sajátságos színben feltűntetőleg irt aug. 25. a tanácshoz intézett levelében Gyergyai Pál, akkori kolozsvári követ. „Itt — ugymond — igen nagy örömet okozott a mieinknek és oroszoknak a poroszokon való victoriája . . . ! Az is újság, hogy itt kard és dolmány nélkül nem sokat ér az ember, elváltozott a lajblis módi a magyaroktól mind, én pedig egyiket sem hoztam . . . Irja tovább, hogy a posta Sibó felől azt a hírt hozta, hogy az ellenség a kün levő erdélyi hadnak egy részét megcsapta. Lázár György, a kk. és rr. elnöke javasolta is, hogy a tábor az egész országból készüljön, mert nem lehet tudni, melyik perczben kell indulni, nehogy csúfos példabeszédül legyenek másoknak. Ebéd alatt látók — ugymond — a marosszékiek három kék zászlóalját indulni.“²⁾ A kort és a hatalom birtokosait találóan jellemzi az is, a mit a tudósítást tevő kolozsvári követ, az 1761. szebeni országgyűlés alkalmával a kereskedés ügyében kelt jegyzékiratról [*Insinuatium*] a tanácshoz intézett levelében megjegyzett. „Ugy látszik — írja — hogy ezen *Insinuatium*-ot, mit ő is közöl küldőivel, mely az ily iratok kápláros természetét tekintve s ennek mogorva és durva kifejezéseiből következtetve, nem *Insinuatium*, hanem *Lugunderium* [siralmas hír] és *kedvetlen belga leves*; kivált a magnások nehezen veszik, mert e szók kelleténél kissé durvább eledélével nem szoktak élni. A királyi felség is, mint kegyelmes asszony, nagyobb kedvezéssel ír a maga fiainak . . .“³⁾ Mindenikre meg voltak híva Kolozsvár követei: 1741. kettőt küldött a nov. 9-ki közgyűlés végzése szerint, napi fizetésökre 4—4 márijást adott.⁴⁾ 1743. aug. 21-kére egybehívott s 1744. folytatott szebeni országgyűlé-

¹⁾ *Novellaris Articulusok*. Kolozsv. 119—137. ll.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1246. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1293. sz.

⁴⁾ *A községi cred. j. könyvből.*

sen — melynek törvényei aug. 7. erősítették meg — Kolozsvár követői voltak: Erdélyi János főbíró, Handsáros János királybíró, Pater Pál tanácsos.¹⁾ Az 1751-kiről azon följegyzést találtam, hogy arra Endes Péter és Enyedi István voltak követül küldve 25 pontból álló útasítással;²⁾ az 1755. aug. 1. országgyűlésre [*a törvénykönyvben nem így áll*] egybehívó kir. kormányshéki rendeletben meghagyatott Kolozsvárnak, hogy választandó követéinek útasítást és megbízó levelet [*credentionalis*] adjon.³⁾ A törvények közül csak a Kolozsvárt különösebben érdeklőket említem meg.

Az 1743—44-ki VI., VII., VIII. t.-cikk kulcsa Kolozsvár e korszak alatti történetének. A VI-ban az Approb. Const. III. r. I. címének a négy bevett vallás jogegyenlőségét biztosító cikke úgy módosított, hogy a mi abban a r. kath. vallásra nézve sérelmes, tekintessék megsemmisítettnek; de azon része, mely azok szabad gyakorlatát illeti, maradjon sértetlenül;⁴⁾ a VII-dikben ki van mondva, hogy a r. kath. vallást korlátozó törvények megszüntetnek, a r. kath. erdélyi püspökség, káptalan és konvent s a kanonokok, mint a legfelsőbb kir. elhatározások s a kk. és rr. által behozottak és elfogadottak, úgy a szintén befogadott jezsuita atyák rendje, az általuk tényleg bíráto jók, telkek, javalmak birtokában megerősítve éljenek, eltöröltetvén — más vallásuak sérelme nélkül — az ellenök hozott s az Approb. és Compil. Constitutio című [*Törvény*] könyvbe beíratott, vagy bárhol levő azon törvények, melyek a r. kathol. vallásra nézve károsak, a r. kath. püspököt kizárják, a kanonokokat a gyulafejrvári káptalan és kolozsmonostori konvent levéltárai őrizésétől felmentik, a r. kath. eklézsiákat, collegiumokat, monostorokat és tényleg ez országban levő szerzetes rendek lakházait csak bizonyos helyekre korlátozzák, azok szabad gyakorlatát tiltják, az egyházak szabadságával ellenkeznek; nem különben azon törvények is, melyek a jezsuita rendet száműzték, pártfogóikat hűtlenségi büntetéssel illeték — épen maradván azonban azon törvények és törvényezikkek, melyek a r. kath. vallástól különböző más három vallásnak bizton-

¹⁾ *A községi cred. j. könyvből.*

²⁾ *Városl levélt. Fasc. II. k. 1035. sz.*

³⁾ *Városl levélt. Fasc. II. k. 1148. sz.*

⁴⁾ *Novell. Art. 51—52.*

ságát, jogait, egyházi és polgári kiváltságait foglalják magukban; de mindezek a hitlevelek és azokat követett cs. kir. kéziratok szerint értendők.¹⁾ A VIII-ban kivétettek a fiskusi jószágok lajstromából a jezsuita rend Kolozsvármegyében levő birtokai: *Bács, Jegenye, Bogártelke, Kajántó* falu és *Tyburczelke* pusztá [*praedium*], melyeknek az most is békés birtokában van s a mondott lajstromból törvényezikk által kivételöket még III. Károly császár és fejedelem megengedte s azt a királynénak is írásban hagyta hátra, úgy *Monostor* falu, mely még 1693. adatott nekik örök jogon, úgy, hogy az által a kolozsvári ev. ref. eklézsiának azon telkére nézve, melyet ott ellenmondás mellett bir, sérelem ne essék; a minthogy azokat e törvénynél fogva a fiskusi jószágok sorából ezennel kivetteknek nyilvánítja.²⁾ Az ország kk. és rr-nek mily szívós ellenzése után, majdnem katonai erőszak alkalmazásával jött létre a két utóbbi t.-czikk, máshol ismertettem;³⁾ itt — arra utalva — csak azt jegyzem meg, hogy e törvények sem I. Lipót és III. Károly fejedelem számtalan önkényes tettét, más vallásuak birtokai s javai erőhatalommal elfoglalását s a r. katolikusoknak és jezsuita rendnek adását nem igazolják és nem törvényesítik, sem a királynét hasonló erőszakos tényektől vissza nem tartóztatták. Kolozsváratt nem volt rá szükség, ott készen kapta a buzgó fejedelemnő a talajt a r. katolikusok megerősítésére. Az atyja által elvetett mag hatott a benne levő erőnél fogva.

Az önmegadóztatás fontos polgári joga is állandó panasz tárgya volt. Az egyenes adót törvény szabta meg, ez nem változhatott; de a mellék, pótlék s természetben való adó az által, hogy az egyházi rend és özvegyeik, a tisztviselők és esküdt polgárok, a felsőbb kormányt kezében tartó s a városban házat bíró főnemesség magát alóla kivonta, a kevesek között feloszlás miatt szerfelett nagygyá lett, s az alsóbb polgárság és köznép vállaira nehezdedve, azt hihetetlen súlyával csaknem földig görbesztette.⁴⁾

¹⁾ *Novell. Art.* 54—56.

²⁾ *Novell. Art.* 56—57.

³⁾ *Keresztény Magvető.* 1876. XI. köt. 255—269. II.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 854. sz.

Néhány évi adókirovás fogalmat ad arról.

A betelepült nemesség a közterhekben résztvenni állandóan vonakodott, a jogokban s város közhelyeiben ellenben részesítését követelte. Ez is állandó panasz és vita tárgya volt közte és a polgár-

1740. a város összes jövedelme volt . . .	10704 m. frt 71 p.
pótlék	3441 „ „ 98 „
kölcsönzés	3200 „ „ — „
bornyeresség . . . , . .	1500 „ „ — „
együtt . . .	18846 m. frt 69 p.

Ezzel szemben nov. 16. természetmény járandósága a katonai szállás-szabályzat szerint tett 8495 r. f. de minthogy a szükség miatt a nép is a piacról vette élelmét, ez összeg megkétszereződött s 16,990 r. frtot tett. Ezt a tanács kiszámítván, kérte a kir. kormányzékot, hogy bár a katonaság negyedik századát tegyék el, különben el kell pusztulniok. ¹⁾

1741. a rendes adó 3333 r. frt 20 p., magyar pénzben 4000 frt.

1741. a rendkívüli 6657 r. frt 40 p., magyar pénzben 7989 frt, együtt 11,989 m. frt 20 p.

1742. a rendes adó 3866 r. frt 40 kr. a katonai pótlék 1000 r. frt. ²⁾

1743. téli katonatartás 4950 r. frt az Erdély által állítandó magyar seregredek számára 800 r. frt. ³⁾

1743. augusztustól kezdve 1744. áprilisig 714 r. frt, 1744. téli tartásra 4400 r. frt. ⁴⁾

1748. királyi adó 5924 frt 54 kr., 2672 véka búza, 1954 véka zab. ⁵⁾

1748. a rendes adón feljül a katonaságra kiadott 8332 frt 14 krt. ⁶⁾

Ez évben tavasszal elvette a határt a hideg, nyáron elverte a jég, letarolta a sáska, pusztított az árvíz és dögvész. Ezenkívül a tisztviselők és szolgák fizetése, az adósságok tőkéje és kamata volt 25,000 r. frt.

1749. a pótlék adó 1995 r. frt 52 kr. Ugyanazon évben a száz-férfiak octob. 4. közgyűlésében a főbíró jelentése szerint az évi rendes adó volt 4524 r. frt 42 kr., a rendkívüli 7597 r. frttal együtt 12,121 r. frt 42 kr. ⁷⁾

1753. nov. 1-től 1754. év utoljáig rendkívüli adóba és szolgálmányokért 3632 r. frt. ⁸⁾

1760—1. a királyi adó 6096 r. frt 56 kr., házi adó 2038 r. frt 35 kr., együtt 8135 r. frt 31 kr., katonatartási rovatal 3242 r. frt 36 kr., ezek összege: 11,377 r. frt 67 kr.

1761—2. királyi és háziadó 11,073 r. frt 5 kr.

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. 848. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 891. 904. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 891. 901. sz.

⁴⁾ Városi levélt. Fasc. II. 891. 938. sz.

⁵⁾ Városi levélt. Fasc. II. 891. 995. sz.

⁶⁾ A közgyűl. ered. jegyzőkönyvből.

⁷⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1029. sz.

⁸⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1081. sz.

ság közt. Egy alkalommal élesen szólalt fel a város, hivatkozott Mátyás király példájára, a ki ugy mentesítette szülötte-házát, hogy a város adóját az arra eső rész hijával mindig teljesített fizetésül elfogadta. Miért nem követik — mondá a város — jó példáját a köztük lakó nemesek? miért nyomoritják meg terheik hordoztatásával a szegény polgárokat? ¹⁾

Az állandó adórendszer behozása megszüntette az országos adó ingadozását, de nem a kebli rovatatok egyenlőtlenségét és visszaéléseit, a mi Kolozsvár beligazgatásában csaknem állandóvá tette a nyomozó bizottságokat, s egy alkalommal — a mint fennebb láttuk — örökös szegénységre! gyámi felügyelet alá juttatta, új példával bizonyítva be ama régi igazságot, hogy nincs oly becses politikai jog, mely a vele rosszul élés által károssá ne váljék.

A seregredek felállítása és az állandó hadsereg szintén gyökeresen átalakította a honvédelmi rendszert s megváltoztatta a katonai kötelezettség természetét és teljesítése módját. A közönség politikai joga ezentúl a katona orsz. gyűlési megajánlásában vagy megtagadásában nyilvánult s olykor érvényesült. Békében állandó hadsereg védte a hazát, mihez Kolozsvár rendszeren 18 újonczot adott; háboruban a fölkelő sereg, melynek zászlói alá illetőségét ő is elküldötte. Országgyűlés határozott mindkettőben, végzését végrehajtotta a tanács.

A *törvénykezés* terén néhány alaki változás történt. Az 1765-ki nyomozás következtében a főbirónak meghagyatott, hogy az ügyek elintézésében ne legyen késedelmes, az előadásban tartson rendet s azt a felekkel előre tudassa; ²⁾ a főlebbezésre nézve pedig bárha Kolozsvár hajdan ügyeit a kir. személynökhöz, vagy a tánrokmeszterhez, a nemzeti fejedelmek alatt a fejedelmi táblára főlebbezte, mindazáltal a kir. kormánysház a mostani viszonyok tekintetéből 1767. márcz. 20. azon változtatást tette, hogy a főlebbezett ügyek elébb a királyi táblára, s csak onnan jussanak a királyi kormánysházához. ³⁾

1761 — 2. Felek adója 632 r. frt 42 kr., birtoktalanoké 339 r. frt 54 kr., egész összeg: 12,046 r. frt 34 kr. *Városi levélt.* Fasc. II. 1227. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1767. 558. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1767. 558. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1764. 783. sz.

A földművelésre emelőleg hatott az eddig közösen birt helyek; szántóföldek, kaszálók és szénafüvek egyéni tulajdonul kiosztása; az adó alá írás és községi rovatal fokozta a munkásságot s a kettő hatalmasan előmozdította a köz, emelte a magán jóllétet. E célra szolgált a kendertermelés meghonosítása is, mit a kir. kormányshéz 1772. rendelt meg.¹⁾ A tanács és a száz-férfiak közgyűlése 1741. jul. 15. megszabta a nyári munkások munkadíját. „1. A kaszás napszáma — így szól a végzés — egy napra enni-valóval 5, a nélkül 10 poltra, gyűjtőké 4, boglya rakóké 5, egy rúd szénafűre 34 p. 2. kaszásé 4, levelezőé 3, homlitóé 5, étel nélkül 10 poltra; 3. az arató napszáma 4 poltra, kéveköttőé 5, kalongyaszámos aratóé egy kalongyától 4 pénz.“²⁾ 1766. a szénafüvek kiosztását a monostori, óvári és magyarutczai városnegyedeknek jul. 14-kére, közép- és farkasutczait 15-kére tűzte ki a tanács és száz-férfiak közgyűlése, s minden negyednek fűosztó birákat rendelt.³⁾ Mint emlékezetest följegyzem, hogy 1770. jun. 12. tizenkét külön szőlőhegy pásztorait eskette be a tanács és száz férfiak közgyűlése u. m. *Assznapataka, Szentgyörgy hegye, első és hátulsó Kőmál, Nádastere, Brétfő, Lomb, első Szentgyörgy hegye, Békáspatak, Hegyesdomb, Tuzokmál, Zsidó.*⁴⁾ 1741. nov. 25. a közgyűlés Csepregi Sándor és Szilágyi Ferencz barnasibokat eskette be. 1746. jul. 17. a közgyűlés a piaci templom tornyában levő dob megcsináltatását és felállitását végezte, költségét 400 fítra szabta, úgy, hogy ahhoz minden polgár fizetni tartozzék, a legjobb módu 2 márjást, 2-ik két petákot, a 3-ik osztályu 6 poltrát, a 4-ik egy petákot, az utolsó 1 garast, s a megcsináltatás indító okai közt egyik az volt, *hogy azzal a munkának a mezőken elkezdésére jelt adjanak*; egy más oka volt még a várost fenyegető valamely veszély hírül adása.⁵⁾

Az ipar terén közeledő gyökeres változást jeleztek az egymásra folyton következő felső és legfelsőbb intézkedések. 1773. május 19. a kir. kormányshéz felsőbb parancsra a czéh ügyekben nagy fontosságú rendeletet adott ki. „A kereskedést folytató mester-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1579. sz.

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁴⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁵⁾ *Az ered. j. könyvből.*

emberek — mondja az 1. pont — osztassanak két osztályba, az elsőbe tartozzanak: a takácsok, posztó- és rúscsinálók, kalaposok, harisnya- [strimfli] kötők, szűrtaácsok, gombkötők, prémszővők, ötvösök, drótlúzó, gombcsinálók, tű-tok csinálók, órák, késcsináló csiszárok, rézművesek, veres és fejtér bőr gyártók, bőrfestők, keztyűcsinálók, szőcsök és könyvnyomtatók, a másodikba a posztónyirók, ványolók sat. 2. Az I. osztályuaknál a szegődség díja 3 firt, a felszabadulása 6 firt. 3. A czéhbe állás a szerint, a mint a városban, vásáros helyeken, s más kisebb helységekben történik, különböző: 1-ső osztályban 30, 2-ikban 20 firt, a szerteszélyel levő egy vagy más czéhbe kebelezettek felét, u. m. a 15 vagy 10 firtot fizetik. 4. A mesteremberek fiai, vagy a kik leányait elveszik, szegődségért és felszabadulásért másokkal egyaránt fizetnek, de a czéhbe állás valamivel megkönnyítetik, úgy, hogy a mesteremberek fiai csak felét, a kik mesteremberek leányait veszik el, $\frac{2}{3}$ -dát. 5. Mindezen czéhjövedelemből a külső egyesült czéhesek nem részesülnek. Vendégeskedésre csak év végén való czéhgyűléskor lehet minden személyre a czéh pénztárából 12 krt elkölteni számadás mellett.“ ¹⁾ 1778. május 15. gróf Bánfi György kormányzó tudatta a tanácssal a felség elhatározását, hogy a műipar és kézi mesterségek tökélyesbitése végett különösen a mesteremberek és napszámosok javaért Kolozsváratt is kézműipari előadások [*collegia mechanica*] tartassanak, octob. 24. kezdődnek s reggeli 7-től 8-ig tartnak a convictus-ban [hátrább az egyetem van megnevezve] és az év bizonyos részében minden vasárnap folytattatnak anyanyelven; az elméleti tanításon kívül gyakorlati előadás is lesz egyik-másik géptani eszközzel, minők: az emeltyű, mérleg, csiga, henger sat., megmagyaráztatik egy új czövekverő gép, deszkavágó malom sat. A tanács vegye szívére e közjóra czélzó dolgot — így zárja be levelét a kormányzó — s a mesterembereket az előadások látogatására bírja rá. ²⁾ A tanács csak 1780. jun. 23. adta ki körlevelét. „Hogy a mechanikai ismeretek — mondja — a felség birodalmában mindenütt elterjedjenek s általa a mesterségek tökéletesedjenek, a felség akarata az, hogy a gépész mesterséget űző inasok és legények, sőt ifjabb mesterek is arra rendelt előadásokon vasárnap reggeli 7—8 óra közt járjanak el az itteni egyetemre [tehát nem *convic-*

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. k. 1602. sz.

²⁾ Egy, a városi levélt. levő számozatlan eredetiből.

tusba], a hol arra rendelt tanult kegyesrendi mathesis tanár fogja a mesterségek törvényeit, a kezelés módját és alapját tanítani. Meghagyta az ács, asztalos, lakatos, molnár, kerekes és kőműves czéhek czéhmestereinek s előjáróinak, hogy mind ezen czéhekben levő ifju mesterembereket, legényeket és inasokat oda elküldjék, büntetés terhe alatt.“ ¹⁾ Száz éve mult annak, hogy a mit a fejedelelnő fogamat nélkül kezdeményezett, utóbbi időben a mostani kormány megvalósította. Mekkora különbség lenne iparunk mai foka és azon emelkedési magasság közt, a hová eddig eljutott volna, ha már akkor sikerül, a minek ma oly méltán örvendünk!

E rendeletek a régi czéhrendszer életgyökereit érintették, melyeken már II. József mélyreható reformszelleme látszik. A czéh-intézmény legerősb egybekötő kapcsolatai, a minő volt az iparosképzés, iparjogosultság megszerzése, a czéhgyűlések tekintélye s vendégeskedő önkormányzata, megrendültek általuk, de a szervezet akkor érintetlen maradt, edzett részei még soká fentartották az egészet. Az a királyné, a kitől ezek ki voltak bocsátva, a czéhek szabályait legtöbbnyire régi alakjukban mégis megerősítette, azok szerint folytatták tovább életüket, módosítva és bővitve, néhány az új szabályok keretében, új társulatokat alkotva, öniparuk érdekében, önmódjuk szerint.

Az *Aranyműves* czéh 1744. ápr. 18. azon okból, hogy a mesterremekék ára megromlott s az ifjak azokat eladni nem tudják, így változtatta meg eddigi szabályait: „1. a verőműves remekezni kívánó ifju a maga mestersége szerint az időhöz illő remekpohárt készítsen, melyből ügyességének világos jele ki tűnjék, a más két darab változatlanul marad. 2. az aranyművet folytató, remekezni kívánó ifju remekpohár helyett aranyműhez illő oly munkát készítsen, melyből mesterségének minősége kitessék“. E változtatást a tanács 1769. aug. 27. hagyta helyben. 1745. a sept. 25-ki czéhgyűlés a kir. kormányzék rendelete teljesevéül meghatározta: „hogy egy ötvös is 12 próbás ezüstmél alábbvalóból ne dolgozzék, s a mi ezüstöt a megrendelő ad, abból dolgozzék, olvaszsza fel azt, ha csak darabban nines, a míveltető előtt, adjon próbát belőle, s tegyen írást róla, hogy hány próbás ezüstöt adott belőle próbául.“ 1746. febr. 13. a czéh szabályai felolvasását határozta

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1873. sz.

meg a gyűlés, s 26-n fel is olvasták, a legények felügyeletére pedig atyamestert választottak. 1758. febr. 18. két czéhmaster helyett a 3 vallásból az újabb idő szüksége szerint 3 czéhmaster választását határozta. 1764. márcz. 8. Szakál János, az ötvös czéh kulcsos mestere és az ifju mesterek egyező akaratából a következő módosító végzéseket hozták: „1. Midőn a kulcsos mesternek a keserves [*a kinek halottja van*] hirrre teszi valamelyik mester halálát, az küldjön a belső kalandos czéh atyjának azonnal 2 frtot, melyért az rendeljen sirásókat, a kik a legényektől kimutatott helyen tisztes-séges sirt ássanak, akár ó, akár új sir legyen, a két forint maradjon a kulcsos mesternél jövőendő temetési szükségre; de ha az ifjuság azt kívánja, hogy a kalandos apa elegendő testfogókat rendeljen, adjon még 36 pénzt s akkor ezek tartoznak elvinni, akár a bel-, akár a külvárosban legyen a keserves ház; 3. a sirásóknak adjanak reggeli italt s kenyeret, délben és estve egy fazék ételt s fél kenye-
ret, az itatást a keservesek jó akaratára kell bizni; 4. ha a keser-
vesek szegénységök miatt italt nem adhatnak, a kalandos sirások elégedjenek meg vele, meggondolva, hogy a szegénység minden emberrel közös sors, de az ritkán történjék; 5. ha az ásandó sirról régi követ kell elmozdítani, azért 60 pénz fizetendő, oldal és fenék padmojért 24, ha ezen feljül is akarnak a keservesek valamit igaz-
zittatni, egyezzenek meg iránta; 6. az ásott sirra viseljenek gondot a test kiviteleig, nehogy kár essék benne, a mi a temetést meg-
akadályozná; 7. a sirások egyike a temetéskor menjen a temető aljára a deákok elébe s a temető kíséretet vezesse a sirhoz; 8. a testet sirba ereszszerk le, temessék be, halmát hányják fel s ha kő van, tegyék helyére, hogy a keservesek részéről panasz ne legyen. A czéhnek legyen mindig kalandos czéhbeli köszöntője, ki ha kell a halotti kíséretet köszöntse a régi jó szokás szerint; 9. a ki vét ez ellen, a czéh büntesse meg érdeme szerint; 10. ha a tisztesség a kalandos czéh elmenetelét kívánná, a czéhatyát értesítsék róla s menjen el az egész társaság. Az ötvös czéh ezen föltételeit a kalandos czéh megértette s megtartására magát 50 frt pénzbüntetés alatt kötelezte; az ezt megszegőktől veendő büntetés $\frac{2}{3}$ -a a bíráké, $\frac{1}{3}$ -a a szerződő feleknek jutván. Aláírták egyfelől: Bayer László, város jegyzője m. pr., Nagy György, kalandos czéhapa m. pr., Ágoston György vénség m. pr., másfelől: Szakál János az ifju ötvös társulat kulcsos mestere m. pr., Köpeczi József kalandos czéhapa, kalandos

czéh jegyzője m. pr., Boros Sámuel az ötvös társulat egyik tagja.“ ¹⁾ 1754. febr. 9. tartott czéhgyűlés meghatározta, hogy a czéhmes-
terek közül egyik r. kath. legyen, a másik a ref. és unitáriusok
közt változzék; 1756. egy unitárius s egy reform. volt; 1758-an
túl mind a 3 vallásból választottak egyet. Nevezetes 1744. a Csi-
szár György helyére történt választás, a ki tisztét 46 évig viselte,
ekkor lemondott, társa Huszár Pál meghalt, s helyökre választat-
tott Huszár Péter és Deézsi István, jegyzővé Katona Mihály. Itt volt
legelőször világosan kifejezve a jegyző és köszöntő mester választá-
s. 1750. is az előbbieket választattak meg, jegyzővé Venitzei Sándor,
1760. Hátszegi Sámuel és Deézsi István, Gyulai László, 1762.
Deézsi I., Venitzei Sándor, Ötvös János, 1764. Gyulai László, Ujhelyi
Gábor és Hátszegi Sámuel, a ki Gyulai mint unitárius ellen a tanács-
nál panaszolt. Ez 1764. febr. 15. azon határozatát tudatta a czéh-
vel, hogy a hol r. katolikusok vannak, a fél rész azoké levén. Az
ötvös czéh is tartsa magát ehhez s a czéh a panaszolt Hátszegit
tegye első czéhmasterre, s ezután is a nem-katolikusok a katho-
likus czéhmasterrel ez arány szerint változzanak. 1766. a tanács
azt végezte, hogy a r. katolikus és ev. reform. két-két évig visel-
jék e tisztséget, az unitáriusok 1-ig. Ez ellen ezek tiltakoztak a kir.
kormányzéknel, mely úgy döntötte el a dolgot, hogy ők második
esztendőben viseljék a czéhmasterséget. Ez ellen a reformált hitval-
lásuak folyamodtak a felséghez, s végre 1767. jan. 31. azon közve-
titő indítvány fogadtatott el, hogy a reformált hitvallásuak részére
a 3-ik czéhmasterség állitassék fel. ²⁾

¹⁾ *A czéh ládájában levő eredetiből.*

²⁾ E végzés értelmében: 1770. Szentkirályi Ferencz, Monai József és Szakál János választattak meg, 1772. febr. 1. ismét, 1774. febr. 14. Monai József, Gyulai László és Szentkirályi Ferencz, 1776. és 1778. Ötvös István, Gyulai Boldizsár és Boros Sámuel. 1750. május 10. felosztották a czéh ladá-
jában volt pénzt a mesterek közt. 1752. febr. hónapban leltároztatván a czéh
javai: volt egy ezüst fa-nyeles czéhpecsét, a deézsi czéh pecsété, egy olasz
koszoru süveg forma egészen arany pohár, 13 drb LIBERTAS feliratu pénz,
két pecsétű láda, 1 drb lajstromkönyv. A j.-könyvbe két érdekes büntető
eset volt beigtatva: „Füzéri József mester, Thordán kontárságra adta volt
magát jó ideig, a czéh 2 arany fizetésére büntette, a mit azonban sokak
közbenjárására 5 frtra szállított...“ 1766. Szakál János mivel dicséretesen
folytatta a kulcsos mesterséget, kérte a vénség közé felvételését, meg is
nyerte. Nem sokára 1772. febr. 1. kétszeres büntetéssel 4 lat ezüst fizetésére

Az *Asztalos czéh* újabbkori czéhszabályait valamint pótló rendszabályait is könyvbe foglaltatta.¹⁾ Megemlítem a legények

ítélték azért, hogy 3 legényt tartott a czéhszabályai 14. 20. pontjai ellenére; nov. 12. pedig meghatározták, hogy akár czéhbeli, akár kontár aranymívesmester 12 próbásnál gyengébb ezüstből dolgozik, míve elkoboztassék, a mi az 1773. jan. 2-ki czéhgyűlésben olvastatott fel és hirdettetett ki ellenmondás nélkül. [*Az Instrumentum* című ered. j.-könyvből.] A szegődtető könyvbe is van néhány érdekes adat bejegyezve. 1741. nov. 11. próbaszedés alkalmával Órás Zsigmondné előadta, hogy a tanács neki azt ígérte volt, hogy ha férje meghal s utóda olyan leszen, a ki a város óráját tudja járatni, meghagyják nála az óraigazítást. Kéri e végre a czéhet, hogy fiát szabadítsa fel. A czéh teljesítette a kérést oly föltétellel, hogy a czéhnek kedve keresséséül 10 frtot fizessen. Hogy tanuló deákok is állottak be aranymívességre, két szegődtetés igazolja. 1743. júl. 2. Füzéri József deákot felszabadította a czéh oly föltétellel, hogy a hátra levő évet szolgálja le. 1746. márcz. 19. Ujhelyi Zsigmond, atyja Ujhelyi Gábor jót állása mellett, ugyan hozzá szegődött be ötvös műre, de később magát 1748. márcz. 23. a deáki tudományokra szentelte, minthogy a beszegődtetéskor is tógás deák volt. 1748. szegődött be Vissovatiusz Andráshoz Gyergyai Pál fia, Miska, kezesek voltak Gyulai László és Szakál János. 1768. máj. 14. felszabadított Gyergyai Mihály, Vissovatiusz ur inasa. [*A Szegődtetési könyv eredetijéből.*] Érdekes az imént említett Szakál Jánosról, hogy ő — akkori néven Jankó — 1741. júl. 22. szabadult fel apród-esztendeiből. 1750. sept. 12. apróddá szegődött be hozzá Fekete Ferkó, 1770. márcz. 21. ötvös mesterségre szegődtette be magához nagyobbik fiát Szakál Tamást, a kisebbiket, Benedeket pedig Vissovatiusz Andráshoz. 1773. decz. 11. mindkét testvér kitöltvén a 3 évet, a czéh — mesterei ajánlatára — felszabadította. [*Az Apródok könyve eredetijéből.*] Jellemző a czéhszabályok s az ipari érdek mellőzésével történt egy czéhbe fölveteli eset, az illetőnek hihetően tudományokkal foglalkozására való tekintetből, de a mire a korunkban oly igen ismeretes pártfogóság és anyagi érdek is befolyt. 1750. jun. 24. t. i. kérték a czéhet Ujhelyi Gábor és Gyulai László mesterek, engedné meg: „hogy Sámuel deák pénzül fizesse meg a remek pohár csinálását, s a vendégséget is [*collatio*] pénzül adja meg; meggondolván a czéh, hogy igaz hazafi, becsületes czéhmester tanítványa s hasznos szolgálja, a remek pohárért elfogadtak 30 frtot, a vendégségért szintén, oly föltétellel, hogy ez ezután szokásba ne menjen, és ezért senki magának ne követelhesse, hogy ily úton a czéhbe juthasson; hanem álljon ezután a czéh tetszésében, kit hogy fogadjon be. A gyűrű és pecsét megkészítését azonban előre megkívánja a czéh . . . Elkészítvén ezeket s letévén a 30 frtot. febr. 8. a czéhbe bevételtett. . . .“ [*A Remek bevételről való könyv eredetijéből.*]

¹⁾ Czíme: AZ KOLOSVÁRI B. ASZTALOS CHENEK LEOPOLDUS CSÁSZÁRTOL ADATOT DEÁK PRIVILEGIOMANAK MAGYARUL PÁRJA. Hátulsó tábláján: ANNO 1752. KONDORT MARTON ÖREG. KÖVENDI JÁNOS IFFIU CHE MESTERSEGEKBEN KÉSZÜLT.

szabályai módosítását is, a mi a vénség, látó mesterek és legények közt a tanács kiküldöttei előtt jött létre. Eszerint: „1. a gyalulás és érette az I. Lipót-féle kiváltság ellenére vett 10 frt díj eltöröl-tetett, s meghatározottatott, hogy a mesterlegények a czéhszabályok tartása szerint begyűlő pénzeket mind ne költsék el, hanem fele tétessék a ládába külön perselybe, s abból a betegeknek adandó segélyen kívül egyébre ne költsenek; 2. a persely és láda egyik kulcsa legyen a czéhmestereknél, úgy, hogy a legények jogai is meg ne csorbitassanak; 3. a kontároknál dolgozó legényeket bün-tesse meg a czéh s ne a legényi társaság, 4. a más legényét elhívó mester ellen világos törvény van az I. Lipót-féle kiváltságban, azért a mesterek szoríttassanak rá annak megtartására; ha a munka sürgős volta megkívánná, ne egy mester, de a czéh hatá-rozzon felette; a mi a magyar és deák kiváltságok németre fordí-tását s a Lipót-féle kiváltsággal nem egyező pontok megszünte-tését illeti, erre most idő nincs, ha lenni fog, máskor ebben is lehet intézkedni.“¹⁾ 1774. jan. 13. a tisztségek változása kérdésében határozottatott: „hogy a vénség közé minden vallásból egy-egy érdemes ember vétessék be s e szerint az négygyel szaporodjék, a vallásbeli lehető viszongások eltávoztatása s a tisztségekben való következés helyesb aránya végett.“²⁾

Ez időszakból [1754.] való az *asztalos czéh* vándorlevele min-tája,³⁾ vörös réz táblára vésve, a minek szövegét tapasztalás végett

Piros kordovány bőrbe kötött kemény táblájú, másfél ujjnyi vastag könyv, díszes metszésekkel. Elöl 1—15. lapon a czéh latin privilegiumának magyarra fordított párja . . . Azután a kir. kormánysház 1727-ki rendelete 17. l. A remekes legények instructiója 19—20. ll. A tanácsnak a czéh bizto-saival való egyezése 21—22. ll. Inasszegődtetés módja 27—28 ll. Ezután az 1768. jan. 9-ki *Pótló Czéhszabályok* 31—32. ll. ugyszintén az 1777-ről valók 35—36. ll. Tanuló-levél 40—41. ll. A kolozsvári asztalos mesterek nevei 43—70. ll. Ugyanaz 73—91. ll. Utolsó volt *Gold Ferencz.*, hátul 76 üres lap.

A czéh levéltárában levő eredetiből.

¹⁾ Kiadták *Venitzi Sándor* m. pr. hites senator s kiküldött biztos, *Radnothfáy Nagy Zsigmond* m. pr. senior s kiküldött biztos, *Bayer László* jegyző. *A czéh levéltárában levő eredetiből.*

²⁾ *A czéh levéltárában levő eredetiből.*

³⁾ *Szövege cz:* Wir N. N. Ober vnd Unter Zech Meister des Ehrsamén Burgerlichen Tischler-Handwerks in der Königlichen Vngrischen Haupt-Stadt Clausen-Burg im Fürstenthum Siebenbürgen bescheiden hiermit, dass

külföldre menő ifjaiknak díszesen kiállítva ajánló levél gyanánt szokták adni. Kerete az asztalos mesterség szerszámaiból [gyalu, czirkalom, szögmérő, fűrész, sat.] volt izléssel összeállítva, felül a középpontban Kolozsvár címere, a balfelőli felső szögletben néhány ház rajta, a szöveg felett a párhuzamos vonalon végig Kolozsvár rajza a *Fellegvár* felőli oldaláról levéve, annak érdekes látképét mutatja. A keret alsó vonalába a rajz és metszés készítői: Szakál János aranymíves [**Joh. Szakall Aurif.**, a mit az államnyomda kihagyott, jobbfelől: *Sculpsit Clowi 1759.*] ¹⁾ A tábla hátlapjára a czéh tisztviselőinek neve van rá vésve.²⁾

A *Csizmadia* czéh legényeket illető czéhszabályait 1779. megújította.³⁾ A czéh előljárói voltak: Onodi József czéhmester, Thordai Mihály, Lostajner József, második czéhmester, Szegedi Sámuel, bejáró mester, Debreczeni Kovács Sámuel, Lintzegh András, Lostajner Mihály, ifjak előljárói: dékán Pásztor István mester, vice dékán Váradi József mester, jegyző Körözi János. Jellemzőbb czikkei: „a VI. Kontárnál dolgozás tilos 6 frt büntetés alatt, IX. koczka, kártya büntetése 25 p., X. mikor társpohárban

gegenwärtiger Tischler-Gesell Namens — — — von — — — gebürtig, so — — — Jahr alt, und von Statur — — — auch — — — Haaren ist, bey uns allhier — — — Jahr — — Wochen in Arbeit gestanden, und sich solche Zeit über, treu, fleissig, friedsam, und ehrlich, wie einen jeglichen ehrlichen Tischler-Gesellen gebühret, verhalten hat, welches wir auch also attestiren, und dessent halben unsere Saammentliche Mit-Meister diesem Gesellen nach Handverks-Brauch überall zu befördern geziemend ersuchen wollen — — —

Clausen-Burg den — — — Ao 17 — — —

Ober Zech Meister

Unter Zech Meister.

Az asztalos czéh levéltárában levő eredetiből.

¹⁾ KOLOZSV. TÖRT. ELSŐ KÖT. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI. XII. Tábla.

²⁾ Kövendi János Atyamesterségében,
Horantzki Mihály és Umling Lőrincz
Bejáró mesterségében készült.
Dimény Lőrincz mester.
Szerhordó Kövendi Sámuel. 1759.

A czéh levéltárában levő eredetiből.

³⁾ Alakja 4-edrétű *Könyv*, fekete bőrbe kötve, arany metszéssel. Áll I—III. czikkből, Ilyefalvi István által megújítva.

A czéh leveles ládájában levő eredetiből.

vannak, [*vendégeskednek*] a ki a dékán hire nélkül, búcsuvétlen elmegy, büntetése 12 p., XII. a ki a másikat meghazudtolja, büntetése 25 p., XV. a mely legény parázna asszonynyal tart, büntetése 1 frt, XXXVI. a ki korcsmákon inasokkal, paraszt legényekkel társalkodik, büntetése, 25 p., XLVI. a ki korcsmákon, fogadóban tánczol, büntetése 1 frt, LIII. kántorkor [*három havonkénti gyűlés*], bejáráskor [*havi gyűlés*] a társaság együttlétében, törvény alatt a sarkantysus csizma, *úlegen nyelvek szólása*, négylábu állatok említése [*káromkodás*] 25 pénz büntetés alatt tilos.“ 1761. panaszolt a czéh a kir. kormánysszéknél, hogy mostanság akármerre járjanak sokadalomba, a czéh mesterek „látó-pénz“ név alatt, mindenütt minden mesteremberen egy sustákat [*két garast*] vesznek a vásárvámon kívül. Ez az ő kiváltságuk ellen van, s azóta kezdődött, hogy kihaltak a régi czéhbeliek, a kikkel szép egyetértésben éltek, s a kik a tatárjáráskor Kolozsvárba szorulván — kivált a thordaiak — mesterségek folytatása által életüket tartották fenn közöttük. Ezt régen a czéhen kívüli kontároktól szokták venni, hogy a közönség a rossz munkával ne károsittassék; ma már a ki megfizeti a sustákat, akár mily rossz mívét szabadosan eladhatja s a vevőket károsíthatja. Ők Isten jóvoltából annyira megszapordtak Kolozsváratt, hogy 144-en vannak a czéhbeliek, a kik mind adófizetők, a katonaságnak szállást adnak, az átmenőknek fuvart. Örömet teszik és engedelmesen, de ez keservesen esik nekik. Kérték tehát annak megszüntetését. A kir. kormánysszék jun. 9. kelt körrendeletében meghagyta a városok tanácsainak, ha külön kiváltságuk rá nincsen, hogy azt ezentúl ne vegyék.¹⁾ A városok tanácsai jelentéseiket megtevén: ragaszkodtak a „látó-pénz“ fentartásához, azt kiváltságukon alapulónak állítván. A kir. kormánysszék a kolozsvári csizmadia czéhet octob. 22. a törvény útjára útasította.²⁾ A czéh ismét folyamodott s a „látó-pénzt“ visszaélésnek bizonyította be azzal, hogy különböző helyeken különbözőleg vesznek 1—2—3—4 garast is, felfejtette, hogy minden czéh perlekedése a kir. táblán költséges és hosszadalmas, tapasztalás szerint 5—6 évig is elhaladhat, s ebből nekik romlásuk következhetik; kérték a kir. kormánysszék előtti elintézését s a nem

¹⁾ Orsz. levéltár. erd. oszt. 1761 742. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1761. 1336. sz.

rég kezdett *munkameglátás* megszüntetését. Czéhöknek van látó-mestere, az minden évben, sőt minden sokadalom előtt megvizsgálja műveiket, nem szükséges újabb látás és vizsgálás, a mi csak károsítja őket. A kir. kormányshoz erre azon kiváltságok beküldését rendelte a városoknak, melyekre czikkeik a „látó-pénz“ szedést alapítják, különben feddését ki nem kerülnek; addig is meghagyta, hogy a díjvételről szünjenek meg; a rendes látó-mestereknek pedig kötelességévé tette, hogy a czéhbeliek mívére szorgalmasan vigyázzanak s időről-időre vizsgálják meg, hogy a vevők rossz áruval ne károsittassanak.¹⁾ Ezzel az ügy hallgatásba ment, további nyomaira nem találtam.

A *Pázékas czéh* a mestereknek vénségre és ifjúságra osztályozása miatt meghasonlván: 1748. jan. 18. a tanácshoz folyamodott, mely 3 tagját küldötte ki a jegyzővel elintézésére, a kik a feleket egybe hívták s egymás iránti tiszteletlen magaviseletökből s illetlen beszédeikből meggyőződtek, hogy a békétlenség oka az ifjak rendetlenkedése és függeni nem akarása; megvizsgálták azért 1720. márcz. 18., és 1727. octob. 12-ki czéhszabályaikat, s látták, hogy az utóbbiak okozói a bajnak, megállapodtak abban, hogy az előbbi 47 pontból állót tegyék általános törvénynyé és rendszabálylyá, az azután kelteket eltörölvén. Ezek értelmében a vénséget a rend és vallás szerint hét számban állapították meg, úgy, hogy a r. katolikusok közül legyenek Váradi Ferencz, Simon Mihály és Marschek Márton, a ref. és unit. közül Budai János, Murvai András, Albert István és Kapás György, kiknek — vallás szerint — egyike vagy másika viselje a jegyzői tisztet. Ezek után következnek a leülő mesterek, ezek is névsor szerint tartásuk helyöket, a 8 ifjabb fenzolgálón kívül; mindkét osztály hivatalában és a szolgálatban tartsa magát a czéhszabályokhoz. A r. kath. mestereknek mások felett szabadság adandó a mesterasztal megadására, s ezen valláson levő üresedés más vallásuval nem tölthető be. A czéhszabály a két karácson közötti czéhgyűlésen nyilván felolvasandó lesz, hogy az ifju mesterek a czéh dolgainak mostani helyes elrendezését megtudhassák és megtartsák. A rend nagyobb biztosításul kötelességévé tétetett a vénségnek, hogy jó példával járjon elől, gyűlésen kívül magát ne uraltassa, az ifjakkal illően

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1761—1537. sz.

bánják s vizálgódásra okot ne adjon; a leült mesterek és ifjak szintén a rendet tartsák meg, előjáróikat megbecsülik, tőlük függjenek. A ki ellenszegül, mindannyiszor egy mester-asztal adásra büntetetik. E megállapodásokon és végzéseken az ifju mesterek nem nyugodván meg: az ügyet a tanács elé vitték, mely azt jan. 24. helyben hagyta azon módosítással, hogy a beirt vénség hetes számmal maradván, míg Simon Mihály haza jő, Bagosi Ferencz legyen közöttük, s akkor lépjen ki; azt is jobbnak látta a tanács, hogy a jegyző mindig a közép mesterek közül legyen t. i. a nyolczadik személy, azért, hogy az unitáriusok közt nincsenek, kik a vénségben helyet érdemeljenek; addig is, míg a czéh szokott igazságát megadja és a vénségbe bemehetne, jegyző legyen Tyuk Pál. Ezen végzések és czéhrendezés megtartására a mesterek annyival inkább intetnek, mert ha tovább is lesznek engedetlenek és ellenszegülők, a tanács szörön viteti fogságra...¹⁾ 1756 decz. 17. vita támadt a remek büntetés iránt, a mit a leült és ifju mesterek a czéh számára kívántak adatni; de a szokás szerint a vénség tartotta magáénak. A tanács elé kerülván: mielőtt az a dologban határozott volna, a czéh tagjai átlátták, hogy pénztárukban mindig szükséges a pénz, a miből a kiadásokat fedezzék; meggyeztek azért, hogy ezentúl a remekbüntetés fele legyen a vénségé, fele a czéhé, a mostani remekbüntetésből legelőbb a czéh 25 vonás firt adóssága fizettetvén ki. Ezt kézbeadással és áldomással erősítették meg a felek, s a ki felbontaná, arra egy mester-asztal büntetését szabták.²⁾

A *Gombkötők*-nek e korszakból négy czéhszabálya ismeretes; az első III. Károly fejedelem uralkodása elejéről, áll I—XV. czikkből de csak egyszerű másolatban maradt fenn; a második 1725. sept. 3. kelt s I—XXXVIII czikket foglal magában; harmadik Pataki István főbíró alatt 1754. jun. 10. kelt s I—XXXVI pontból áll, kiadta Kolozsvári András jegyző. Ez egyik czéhmester beleírása miatt elromlott; a negyedik 1758-ból való, s I—XXXVI pontja van. Az 1724-ki égéskor ugyanis, midőn a város egy része elhamvadt, a tűz a gombkötők czéhmestere azon házára is elharapózáván,

¹⁾ A *czéh levelei közt levő eredetiből*, melyet a város nagyobb pecsété alatt Bús Tamás jegyző adott ki.

²⁾ A *czéh levelei közt levő eredetiből*.

a hol a czéh levelei voltak, a régi czéhszabályok minden más kiváltságokkal és levelekkel együtt elégték. Telegdi István és Csikfalvi Mihály 27 mestertársukkal emlékezetök után újból egybe-irván: a tanácshoz beadták, az megvizsgálta, s észrevételeit és módosításait megtevén, 1755 nov. 25. felsőbb megerősítés végett a kir. kormányshoz elnökéhez, ez az erd. udv. kancellária útján a fejedelemhez terjesztette fel, a ki azt máj. 23. kelt udv. rendelettel megerősítette. Magyarul egészen közölve levén az illető helyen: itt csak a jellemzőbbeket említem belőle. „I. a hivatalok betöltésénél legyen tekintet a németekre és vallásokra, IV. a gombkötő mesterség megtanulására négy év van szabva, a ki arra adja magát legyen szabad, ne jobbágy, törvényes ágyból született, magyar vagy szász, az inasnak egy kétszer ványolt posztó dolmány jár; XII. a remek mű háromból áll: *első* 12 pár vitézkötés színes gombbal, karmasin selyemmel, ezüsttel vagy arannyal tarkázva, melyet a maga hasznára fordíthat; *második* egy pár forgácsos gombpár a maga nevének és az esztendő számának felszövésével, mely a czéh ládájába tétetik; *harmadik* két pár fehér szkófiumból készült gomb, egyfelől való gombházzal, a mi szintén a czéh ládájába tétetik. A XIII. cikk szerint a czéhbe állónak félesztendő alatt meg kell házasodni, míg azt nem teszi, a XV. cikk szerint legényt nem tarthat, s a ki utána állott is be s megházasodik, eleibe megy; de addig czéhbe senki be nem vehető, míg legalább 4 évig idegen országon legénységben nem bújdosik, ezt pedig pénzzel megváltani nem szabad. XX. A kolozsvári gombkötőknek minden városban az idegen országokból hozott fő posztós sátorok közt két német ölnyi áruló hely adandó, a hol az illető gombkötők után az első helyen mindjárt a kolozsvári czéhé következzenek, két felől egymással szemben; a szász városokon ellenben a szász gombkötő czéhé legyen az első hely. XX. Tiltva van, hogy a mester szkófiumos munkát arany vagy ezüst fonallal, az arany vagy ezüst fonalat csíkkal vagy arany és ezüst masszával elegyítse, vagy a rezet ezüst gyanánt s fattyu karmasin selymet jóféle helyett adjon el. XXII. Elnyomorodott özvegyeknek segély adandó, a súlyos betegségben levőket az ifjak viraszszák.“¹⁾

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXII. sz. *Legelső j. könyvük* 1725-ből való. Ez azonban inkább a mesterek törzskönyvének mondható, nem levén bele

A *Kádár czéhnek* csak pecsétét találtam e korból fentartandónak, körirata ez: „CEHMESTER SCHMID SIGMOND, SZÖLÖSI GYÖRGY 1771.“¹⁾

A *Kalapos czéh* számára — bár Kolozsváratt mind az ottani, mind a vidéki kalaposokról kellő gondoskodás van, mivel mégis feltehető, hogy olykor hibás áruk jönnek a közönség kezébe s e miatt azok és a czéhmesterek is kárt vallanak: Komprád János, Gross Filep és Forberger Márton mesterek I—XXIII czikkből álló szabályt terjesztettek a tanács elé, az megvizsgálta s a czéhnek törvényéül kiadta 1778. január 12. magyar nyelven. Jellemzők közte: „I. Csak egy czéhmestere legyen, II. az apródi év négy; VII. ha idegen legény akar Kolozsvárra jőni, szükséges, hogy igaz levele vagy *pospert*-je [*passport*] legyen, ha nincs, ne rendeljenek neki műhelyt; X. a mesterremek két finomabb [*dupla*] kalap és egy nyulszőrből készült; XI. idegen ha czéhbe akar állani, 30 frtot fizet, mesterember fia felét; ha idegen, kolozsvári mester leányát veszi el, 20 frtot; XIII. a vándorlás ideje 3 év; XIV. házasság előtt, s míg a mesterséget 4 évig nem folytatta, inast nem tarthat, XX. senki idegen, sem kolozsvári juhgyapjuból készített s 3 máriásnál alább való kalapot a négy szabad sokadalmon kívül eladásra be nem vihet, sem nem árulhat elkobzás büntetése alatt; XXI. piacra árulni a mester maga menjen vagy neje s gyereke, szolgálját, szolgálóját ne küldje; XXIII. bárkik Kolozsváratt kalapot árulnak, kötelesek *látó*-pénzben 24 pénzt fizetni; de sokadalom napja előtt és után áruját senkinek kirakni és árulni nem szabad. Ha valamely intézkedés elmaradt volna, abban tartsa magát a czéh a szebeni kalapos czéh rendszabályaihoz, minthogy

egyéb irva, mint egy-egy lapon egy mester neve; azon évben 1 szász és 6 magyar. Inkább mondható j. könyvnek egy másik, a mi 1736. kezdődik, a mikor 27 magyar mester s csak egy Buchman nevű szász neve fordul elé. *Második* j. könyvük 1745-beli. Ez egészen az, a minő nevet visel; magában foglalja a czéhgyűlések folyamát, a választásokat, kérések és panaszok elintézését, a büntetéseket, a czéh bevételeit s kiadásait. Irnoka [*scriba*] 1774-ig Beregi Sámuel volt. A *harmadik* j. könyv 1774-től 1866-ig terjed. 1798-ról e tréfás följegyzést megemlítem: „decz. utolsóján bevették a czéhbe Henter Józsefet; 1808. május 26-ról: elszökött a városról végképen s Isten tudja hol van; megint tovább: meghalt, utolsó jegyzés felőle: jó.“
A czéh levéltárában levő eredetiből.

¹⁾ A czéh 1771-ki vagyoneleltára eredetijéből.

minden helységbeli czéhek attól függnek.“¹⁾ Kivül ez volt ráírva: Felolvastattak a kir. kormánysház 1759. septemb. 27-ki ülésében.

A *Kerekeselek vagy szekércsinálók czéhe egy j. könyve* 1773. máj. 4. kezdődik s 1731-től 1851-ig a mesterek neveit tünteti elő. Az első években van 19 magyar név: Miskolczy, Lőtszei, Boros, Mezei, Csetri, Barabás, Borbély, Hajdu, Batzoni [1824-ig 28 német nevű], de azon innen megfordított az arány, többnyire mind magyar nevűek; 1798-ig a bejegyzés német, azon innen magyar. 1774-ből van német *Számadási könyvük*,²⁾ *Bevételi és kiadási könyvük*, a mi 1796-on kezdve magyar, ³⁾ *Szegődtetési könyvük* 1807-től kezdve,⁴⁾ *Czéhgyűlési j. könyvük* 1745-től kezdve szintén magyar,⁵⁾ *Czéhládájuk* 1731-ből való, egyik felén e betűk: A. B. [ecsületes] K. [erekes] C. [éh] T. [ársaság]. Alól egyik oldalára óra van kerekben metszve, másfelől kerék, kézvonó és egy hegyes bárd.⁶⁾

A *Hentesek*, a kik szintén mészáros számba jönnek, régi czéh-szabályaik alapján 1750. január 15. új pótlék szabályokat készítettek, s a tanács elé terjesztvén: ez átvizsgálta s a szükségesekben módosítva, jan. 22. Bús Tamás jegyző aláírása alatt kiadta. Jellemzők benne: „1. a társaság fejévé választassék egy atya s mellé a vallások szerint dekan, a kik minden ügyet együtt intézenek el; 2. a ki be akar állani a társaságba, előbb házassodjék meg, a város kebelébe esküdjék be, s tegyen le 24 m. frtot; ha idegen ifju akar apróddá lenni, fizessen 4 frtot, mesterek fia felét, az apród év 2; gazdája ad egy évre egy pár borjubőr csizmát, egy fejelést, egy pár inget lábravalóستól; két évét kitöltvén, gazdája

¹⁾ Börtáblájú könyv, ivalakban, arany metszéssel, magyarul és németül kiállitva, alatta középen;

IOHANNES KOMPRAT
PHILIP GROSZ
MARTINUS FORBERGER.

OKLEVÉLT. CCCII. sz.

²⁾ *Rationsbuch der ehrl. Wagner-Zunft in Klausenburg*. Elöl a szabályok németül, 1—7 pont, azután magyarul 1—10 pont, kezdődik 1774-n, foly németül 1798-ig, ezentúl ez is magyar.

³⁾ A czéh levelei közt levő eredetiből.

⁴⁾ A czéh levelei közt levő eredetiből.

⁵⁾ A czéh levelei közt levő eredetiből.

⁶⁾ L. KOLOZSY. TÖRT. I. Kötetéhez: a SZÖVEGVILÁGOSÍTÓRAJZOK VI. Tábláján. 12. sz.

felszabaduló inasának adjon egy tisztességes ködmönt, kétszer ványolt posztónadrágot s egy fekete süveget; felszabadulása után a legények mestere tartozzék adni 8 m. frtot, egy pár fejérmüt s egy pár borjubőr csizmát; 3. mind hasznos, mind mostoha időben minden mester tartozik mesterségét folytatni, elébb 2, azután 3 frt, végre a czéhből kizáratás büntetése alatt; 4. a ki társa húsát táblájáról elhányja, a bíró fél czéh fizetésre büntesse; 5. a ki igazán nem mér, büntetése elébb 1, ezután 3 frt, harmadszor czéhből kizárás; 6. a ki hibás, beteg marhát vág, büntetése 6 frt, a levágás tiszta helyen legyen: bárdot, kést, fontot ebekhez ne hajtson, keze, köténye, ruhája tiszta legyen, pipázni húsvágás közben tilos, a vágó tőke tisztán tartassék 24 p. büntetés alatt; 9. a ki húst vág józan legyen, a közönséget megbecsülje, avval illedelmesen bánják 24 p. büntetés alatt; ha cselédet bánt meg, büntet. 50 p. 12. a ki czéhbe akar állani, hitvány társaságba ne vegyüljön, cigányokat, csél-csap, tisztátlan egyéneket kerüljön, korcs-mákon velök ne társalkodják 50 p. bünt. alatt; 15. bíró és tanács hire nélkül senki a henteseket akadályozni, hurczolni ne merje 12 frt büntetés alatt, 16. özvegyek a magok szeröken szintugy vághassanak húst mint férjeik, a czéh adjon nekik társat, s ha kell, legényt is.“¹⁾

A Nyergesek 1776. alakultak czéhtársulattá. Volt ugyan addig is intézkedés a nyerges áruk minősége és árulása érdekében, de sok visszaélés fordulván elő: Stark Kristóf, Greschel Mihály, Tenczer Mihály, Klasz András, Müller János és Gotzman Filep nyerges mesterek szabályokat alkottak, a tanácsnak bemutatták, az megvizsgálta, s mivel a haza törvényével és a város helyhatósági szabályaival nem ellenkeztek, zsinórmértékül megtartás végett 1—28 pontban azon évi decz. 4. a város nagyobb pecsége alatt kiadta. Jellemző pontjai: „1. czéhmesterré a vallásokra való tekintettel értelmes ember választandó; 2. a hivatalok 2 évben változnak; 14. a remek két darabból álljon: egy nő alá való és egy iskolabeli nyereg; 17. a *Blau Montag* eltöröltetik, a munkaidő télen-nyáron reggeli 5-től 8-ig tart; 19. ha a megrendelő a kezéhez kapott munka árát meg nem fizeti, egy mester se vállaljon tőle megrendelést, míg azt ki nem egyenliti; 23. beteges

¹⁾ *A czéh levelei közt levő eredetiből.*

mesterekhez köteles a czéhmester érdemes legényeket rendelni, hogy a gazdát pótolja; 27. se idevaló, se idegen ne merjen se a városban, se kívül a külvároson a négy sokadalmon kívül valami munkát árulni, u. m. német vagy bérlett, bőrzött nyeret, pisztolytokot, vagy bőr és posztóbéllést, hintót, kocsit, [*caroussel*], ezekhez való szíjjszerszámot, ágy- és muntli-zsákat, hozzá való mojjakot [?], turbákat [?], úti és postatáskát, tábori és háló széket; nem szabad szobát bevonni [spallirozni,] ágyakat, koporsókat beborítani, mátráczot készíteni, társzekeren való ernyőket, teke- és játszóasztalokat vászonnal és bőrrrel behúzni, tölténytáskát, lódingot, tarsolyt béllenni s borítani, fuvót s több eféle munkát készíteni, melyek mind a nyergeseket illetik . . . sat.“¹⁾ A *Posztócsináló* czéh 1745. márcz. 4. czéhszabályait egy sajátságos pótlék szabálylyal bővítette, meghatározván, hogy ha mester mestertársát szóval becsuteleníti, gyűlésben az asztalt veri, vagy valakit fenyeget, 3 forinttal büntetessék, nem különben a ki mestertársa művét czéhen kívüli ember előtt ócsárolja, gyalázza, büntetése 2 m. forint.“²⁾ E czéhet a kir. kormányshéz 1769-n cserge- és gubakészítésre felszólítván: „october 4. kelt jelentésében ugy nyilatkozott, hogy a kolozsvári posztócsinálók a cserge- és gubakészítést nem tanulták s czéhökben soha ennek készítése szokásban nem volt, valamint az aba posztó készítése sem, nem is remélik, hogy közülök valaki készítését elvállalja, hanem minthogy az aba posztó köpenynek való, annak még jobbnak itélnék az egyszer ványolt fejer posztót, melyet készek lennének készíteni, 34 öles véget, ölet 84 pénzben számítva 28 m. forint 56 pénzért, a ki pedig véggel venne, 27 forinton adhatnák. Ezt is adnák alább is, de nehezen s drágán kapják a gyapjút Havasalföldről . . .“ Más városokból is hasonló jelentések érkezván a kir. kormányshézhez: a felségnél az aba posztónak az országból kitiltását hozta javaslatba,³⁾ minek azonban eredményéről adatokat nem találtam. Ez időből való egy kelet nélküli irat a városi levéltárban, mely az ország pénzszükségén való segítés módját tárgyzta, s a melyben ez fordul elé: „készül ugyan Kolozsváratt, Szebenben, Brassóban és Medgyesen

¹⁾ ORLEVÉLT. CCXCIX. sz.

²⁾ A *czéh leve'ei közt levő eredetiből.*

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1769. 377. sz.

posztó, de csak közepes és szegény sorsu embereknek való, viszik Magyarországra, a Tiszán innen és túl és Oláhországba; de ez csak tartóssága által tűnik ki, egyéb különös nincs benne. Tehát jobban bánni a gyapjuval és juhval, szebben szőni meg a gyapjút, szépen festeni sat. erre kellene törekedni. Mi magyarok — ugymond az irat — rásának hívjuk a gyapju kelmét sat.¹⁾ Ugyan az előbbi iratban mint az ország és a nevezett városok hiányai vannak elé számlálva, hogy nincsenek: „bádogos, len- és kenderszövet festők, kőfaragók, kőmetszők, szobrászok, építésszek, könyvkereskedők sat.“ Mindez mult századi iparunk kezdetleges állapotát mutatja, a miből, fájdalom! még ma sem emelkedtünk e hosszú időnek, szükségünknek, kész anyagunknak megfelelő s szegénységünk által oly igen követelt magasságra.

A Rézmívesek 1762-ig a szebeni czéhhez tartoztak, ekkor két párt keletkezett köztük. Honigberger Márton és Schmidt Simon, mint kolozsvári, de a szebeni czéhbe bekebelezett rézmíves mesterek, a kir. kormányzéknél bepanaszolták Schelling Boldizsár és Binder Mihály czéhen kívüli mestereket, hogy nem igaz mívet árulnak s őket az árulástól eltiltatták. Ezek elébb a tanácshoz folyamodtak védelemért, azután a kir. kormányzékhez, honnan azon rendeletet kapták, hogy valamelyik czéhhez csatlakozzanak. Erre felfejtették, hogy Kolozsváratt rézmíves czéh nincs, nem is volt soha, s ők nem akarnak más városiba állani, hanem maguk alkotnak czéhet; kérték hát ennek, s mig megvalósíthatnák, mesterségök folytathatásának megengedését, mert ők abból tartják fenn családjukat, hordozzák a közterheket, fizetik a kir. adót. A kir. kormányzék az engedélyt megadta; de őket eltiltó czéhes társaik ugy nyilatkoztak, hogy nekik czéhre nincs szükségök, ők a szebeniek tagjai. Így czéhalkotás iránt nem tettek lépést. A másik fél ezt látván, Kassára ment s az ottani czéh szabályait másolatilag megszerezte s megerősítés végett udvari ügyvéde által a felséghez terjesztette, de mielőtt az megtörtént, panaszló ellenfelök 1763. végén részint némely terhelő, részint hiányos czéhszabályokat adott be a tanácshoz, mely azokat, mint a hazai törvényekkel és a város helyhatósági szabályaival nem ellenkezőket decz. 30. megerősítette s a rézmíves czéhnek megtartás végett Venitzei

¹⁾ *Városi levéltár. Fasc. II. 3855. sz.*

Sándor jegyző által a város nagyobb pecsége alatt kiadatta, s a másik félt mesterségétől eltiltotta; panaszolván ezért ezek, azon választ kapták, hogy társaikkal egyezzenek ki. Megkísérlették, de fogamat nélkül, társaik csak a mesteri díjnak néhány forinttal alább szállításába egyeztek bele. Ők nem akarnak csak a tanács által megerősített szabályok alatt állani, kívánták, hogy az általuk felterjesztett czéhszabályokat a felség által közösen erősítsék meg, költségeiket kölcsönösen tudják be s vegyék jóba. Azonban a kir. kormányzók őket a már megalakult czéhbe állásra utasította.¹⁾ A vitás ügyet a tanács 1765. aug. 15. a kir. kormányzókhoz tett jelentése egyenlítette ki. Ebben azt írta a tanács, hogy Binder kolozsvári patricius az 1763. decz. 30. czéhszabálynak alávetette magát, a kellő díjat befizette, a rézművességben ügyességét bebizonyította s így a czéhhez magát fölvetetvén, mesterségét ma is folytatja; Schelling egyiket sem akarván tenni, de szabad állapotáról s tisztességes eredetéről is hazájának távol-sága miatt nem lévén képes bizonyítani, elköltözött a közeli Torda városába, minthogy ott nincsenek czéhbbeliek, a kiknek jogait bántsa, s mesterségét ott folytatja.²⁾ A rézműveseknek a kolozsvári tanács által megerősített czéhszabályai I—XXVI pontból állanak, a sajtóságosabbak ezek: „I. a ki magát rézművességre adja, fizessen le 40 frtot két mesterlegény jelenlétében, melyből egy tallér a legényeket illeti; VII. az inas felszabadításánál is legyen jelen legalább két mesterlegény; VIII. a legénységi év három; XI. a remekkészítést meghatározza, de hogy mi legyen a remekmű, mellőzi; XVI. a látó mesterek mind a műhelyekben, mind a vásárokon a műveket megvizsgálják, s ha hibát találnak, büntetése 1 frt 12 p.; XXIV. vendégeskedésnél az ifjak az öregeknek fenn szolgáljanak, s csak a sült feladása után üljenek asztalhoz; XXVI. a czéhmesterek minden évben számoljanak, határidő febr. 1. mikor bucsuzni is kell.“³⁾ E czéh j. könyvei 1765. decz. 31. kezdődnek, mindig németül szerkesztve. Mesterek voltak: Stetter, Schmidt, Honigberger, Binder, Lebentz, Moritz, Schelling, Rotarides, Bertleff. Megalakulásuk után náluk szabadultak fel a Nagy-

¹⁾ A városi j. könyv *eredetijéből*.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1756. 3226. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXIX. sz.

Bányán, Deézsen, Gyula-Fejérváron, Enyeden, Tordán és Szász-Sebesen rézmívet tanuló legények. A Kolozsváratt tanult rézmíves legények oly jó hirben állottak, hogy Európában bárhol elfogadták . . . Bevételi és kiadási j. könyveikben 1764. jun. 1. van az első följegyzés szintén németül.¹⁾ Hajdan a pléhesek is kívántak velők egyesülni, de nem fogadták el. Czéhtáblájuk nincs. A czéh tagjai 1864. tehát 100 év után, midőn én levéltárunkban kutattam, ötön voltak: Binder János, Rotarides Mihály czéhmesterek, Bertleff János, Andrásovsky Sámuel, Weidenbach Jakab. „Nagy ártalmunkra van nekünk — mondá kérdezősködésemre egyik mester — a kolozsvári beszivárgó zsidóság. Régen ki Nagy-Váradig, északra Nagy-Bányáig, keletre Maros-Vásárhelyig hirök sem volt: ma van Bánffi-Hunyadon, Zilahon, Deézsen, Tordán s mindenütt, a hol kereset, verseny és szorultság miatt kiszivható szegény van. Ez rontja meg őket“ — zárá be észrevételét iparos barátom. „Pedig ez máskép nem lehet — jegyzém meg én — s bár mily vészszel fenyegető számuk s versenyök Kolozsvár és Erdély iparosaira és kereskedőire nézve mindazon téren, a hol ők megjelennek, általános népesedési és nemzetgazdasági tekintetek mindkettőt menteni, sőt igazolni látszanak.“

A Szabó czéh életéből néhány főbb mozzanatot említek meg. Behozatván a földadó, a czéh szöllője is fölméretett s az 1715. évben a *Fellegrvár* építéskor várnak elfoglalt hegy-részen kívül egy holdnak és másfél fertálynak vagyis hatodfél fertálynak találtatott.²⁾ Érdekes a német szabóknak kiválása s czéhhé alakulása, melyre ily eset szolgáltatott alkalmat. 1768. deczemb. 3. — a mint a német szabók panaszirata szól — az egész magyar czéh megegyezéséből sötét reggel gyertya világánál nyolczan vagy kilenczen, Reinpold Jakab, Radecki Mátyás és Ekkart András német szabókra rohantak, német míveiket elvették, Rádeczkinék ládáját is felhányták, állításuk szerint azért, mert őket czéhen kívüli kontároknak tekintették, s azt hitték, hogy kezeiken magyar rézmívet találnak; azzal is gyanusították őket, hogy a magyar legényeket elcsábítják; azt kívánták a tanácstól, hogy nekik magyar rézmívet dolgozni szabad ne legyen, hanem ha Kolozsváratt élni és

¹⁾ A czéh levelei közt levő eredetiből.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXCVI. sz.

dolgozni akarnak, mint a *lakatosok, kovácsok, szijgyártók, fazékasak és kádárok* a magyar czéhekbe beállottak, a német szabók is álljanak be s a szabályszerű díjakat fizessék meg. A német szabók nem értvén eléggé a magyar nyelvet: akkor meg nem felelhettek, s így a tanács míveiket visszaadatta ugyan, de meghatározta, hogy 3 hónap alatt a magyar szabó czéhbe beálljanak. Ők ezzel nem elégedtek meg, kérték, hogy az ellenök emelt vádakra ügyvédök által felelhessenek, mi megengedtetvén, így feleltek: „Igaz, hogy ők, mint német szabók az országban czéhen kívül állnak, mivel még eddig keyesen s Kolozsváratt csak heten vannak; de nem laknak ingyen, hanem a királyi adó fizetését és a városi közterhet úgy viselik, mint a magyar szabók; ha nekik van oly kiváltságuk, hogy a német szabókat czéhbe állani kényszerithetik, mutassák elé. Miért nem tették már eddig elé is? Ők nem 5 vagy 10 éve, hogy német művet dolgoznak, de 30—40 év óta, őket abban sokszori időmulás erősítette meg; nem is kontárok, mert czéhes helyeken, czéhes mesterektől tanulták a német szabó mesterséget, azt akarják folytatni, nem a magyar szabókét; hogy a lakatosok, kovácsok s másféle mesterek a czéhekbe beállottak, tehették, mert nekik nevök is, szerszámuk is egy; de a német szabók míve teljességgel különbözö; az a rendelet, a mi a benmaradt porosz katonáknak öt év alatt czéhbe bevételét meghagyta, rájuk nem illik, mert ők nem poroszok, de azokra nézve sem kényszerítő erejű, hanem tetszésöktől függ. Azt is megjegyzik, hogy magyar mívet sehol nem vállaltak, magyar szabó legényt el nem csábítottak; hogy olyan mívet, a mi eredetileg magyar, ne míveljenek, készek rá, ámbár szeretnék tudni, mi az, a mit eredetileg nem a németektől tanultak; czéhbe állani kívánnak, de nem a magyarok, hanem a nagy-szebeni czéhen kívüli német szabók közé; azok a dologban kérést intéztek a felséghez, remélik, hogy kiváltságot nyernek, s akkor ők is hozzájuk fognak csatlakozni, a mint Magyarországon is, a hol a magyarok és németek együtt voltak, immár külön váltak azoktól. Nem kell vala tehát erőszakhoz nyulni, mívöket elvenni, czéhbe-állásra kényszergetni, hanem törvényes úton kellett volna tanács elébe hívni s így előljáróik által intetni meg, hogy német mívök folytatásától szünjenek meg. Kérték azért a tanács védelmét, míg a szebeni német szabók kérésére a felségtől válasz érkezik.“ Az ügy a kir. kormányshoz hatott, s onnan 1769. febr. 14. ama

rendelet érkezett a kolozsvári tanácshoz, hogy — úgy állván a dolog, a mint a panaszban előadatott — a német szabókon esett sérelmekért és méltatlanságért a multa nézve adjon nekik illő elégtételt, a jövőre pedig az eddigi szokást tartsa fenn, s önkényes eljárást alkalmazni irányukban meg ne engedjen . . .¹⁾

E rendelet megszüntette a vizsályt, de a német szabók törekvésében, nemcsak, sőt egyes szavaikban is nyilvánult különködő érzület nem maradt a kedélyekre mély hatás nélkül, s behozta Kolozsvár polgárai közé azon összhangtalanságot, mely ezután sokszor megzavarta a közegyetértést, a mit csak hosszú évtizedek voltak ismét képesek kiegyenlíteni. Ez volt oka, hogy a német szabók czéhhé alakulása 1776-ig huzódott el. Ez évben Erhart János György, Schütz Mátyás, Hoberth József, Bayer Jakab és Mihlnhaupt Ádám kolozsvári polgárok s német szabómesterek a tanács elé terjesztették: „hogy mivel ők 1769. a magyar szabó mesterek által mesterségökben megakadályoztattak, panaszukkal a kir. kormányshoz folyamodván, febr. 14-én kelt rendeletnél fogva védelembe fogadtattak; hogy tehát jövőben velök ilyesmi ne történhessék s közöttük is a legények miatt egyenetlenség ne támadjon, mind a maguk, mind a munkáltató közönség érdekében czéh alkotására határozták el magukat, s bizonyos szabályokat és czikkeket irván össze: azokat a tanácshoz megerősítés végett beadták; az megvizsgálta, s minthogy azokban az ország törvényeivel és a város helyhatósági szabályaival ellenkező nem volt, sőt az iparosok száma növekedése, s a törvény és szabályok határi közt működése mind nekik és a közönségnek javára, mind a városnak díszére és hasznára van, a bemutatott czéhszabályt megerősítette s megtartását ígérve, 1776. decz. 18. a város nagyobb pecsété s Etsedi József jegyző aláírása alatt, magyar szerkezetben I—XXIV. cikkbe foglalva kiadta. Jellemzőbb pontjai: „I. két czéhmester legyen és sem a r. kath., sem az ev. ref. vallás ki ne rekesztessék; IV. a vándorlási idő 3 év, a legénynek igaz szabad német, magyar vagy szásznak kell lenni, nem jobbágnak; V. a czéhbeállítás díja 30 r. f. a miről a czéhmesterek számolni kötelesek; a remek: egy teljes férfiruházat az akkori módi szerint, női szabónak egy vállas női ruházat szintén a módi szerint, a mit legtöbbben viselnek; formát

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1769. 1014. sz.*

vagy mustrát venni hozzá nem szabad, hanem rajzolja le, még pedig kétszer, jegyezni ne merje, hanem az első krétázásra a szabás is legyen meg; elkészítésére 4 vigyázó legyen; ha a remek nem találta helyesnek, a remekező a czéh által küldessék újabb vándorlásra, hogy mesterségét jobban experiálja; ilyenkor a költséget fizeti a legény, a czéhnek semmi terhére ne essék; VIII. minden kántoron egy szent mise olvassassék az életben levőkért, egy a megholtak lelkeért, a melyen a r. kath. vallásu mesterek és legények legyenek jelen, nemkülönben a processiók járásában és a nevezetesebb isteni szolgálatok alkalmával is; a ki nagy szükség vagy lehetlenség miatt elmulatná, az áldozatra való pénzt minden esetre küldje el a czéhmesterhez, különben megbüntettetik; IX. minden templomi és más czéh költségek a czéh ládájából vétesse-
nek és fizetődjenek; X. ha valamely katonaezrednek való munka adná elé magát, vegye fel a két látó mester; XV. az isteni tiszteltnél a szolgálatra az ifju mestereknek kell gondoskodni; XVII. ha idegen legénynek munkát nem tudnak adni, adjanak 15 kr. úti költséget, felét a czéh, felét a társaság pénztárából; XVIII. a *Blau Montag* büntetés alatt eltöröltetett; XXII. a felszabadult mesternek vagy legénynek a mesterek kötelesek hiteles *poszpert*¹⁾ vagy *felszabadító levelet* adni; XXIII. minthogy a dicsőségesen uralkodó fejedelem rendelése a mesteremberek számának felettébb való megszorodását nem akarja megengedni, a német szabó mesterek száma a tizet meg nem haladhatja, ha a város és vidék szükségeinek megfelelni képesek“²⁾ A szabályok magyar szövegezése Kolozsváratt természetes; de megjegyzem, hogy azokat egyidejűleg német szövegben is megnyerték a főbirótól maguk számára: Schütz Mátyás, Reinhold Jakab, Hermonatz Fidel, Radetzky Mátyás, Moser Jakab, Mihnhaupt Ádám, Bühner Mihály, Schertel János, Grundfest János, Aust Lipót, Hartha György és Schwarz József . . . E czéhszabály vallásos hangulatában a 300 év előtti vallásos szellem szólal meg; e fölött az a katolicismus és német-ség terjesztése s az uralkodó-ház iránti mély hódolat kifejezése . . . A kolozsvári német szabó mesterek rokonszenve a szebeni szász

¹⁾ Helyesebben: *pass-port*, a mint feljebb egy német czéhszabály szerkesztője írta.

²⁾ OKLEVÉLT. CCC. sz.

szabó mesterek iránt azért nyilvánult ily feltűnően, hogy bennök támaszt nyerjenek; de nemsokára kárukra vált, el annyira, hogy 1780. octob. 13. a kolozsvári tanácsnak kellett érdekekben a kir. kormányzéknél felszólalni s közbenjárását kérni avégre, hogy a köztük és szebeni német szabók közötti egyenetlenség megszüntetése végett eszközölje ki a felségnél, hogy a kolozsváriak a szebeniektől végképen függetleníttessenek, s maguknak más czéhek példájára egészen önálló czéhet alkothassanak. A tanács fel is terjesztette a szabályokat megerősítés végett, kifejezve azon véleményét, hogy azok a haza bármely czéhmestereivel versenyeznek. ¹⁾ Az ügy kimeneteléről hátrább még lesz szó . . . Egy szép mozzanattal zárom be a szabó czéh e korszakbeli történetét, midőn katona tiszti rangot nyert czéhbeli mestertársát szívélyesen üdvözli s örömét fejezi ki a felett, hogy vele tovább is viszonyát fentartani ígérkezik. „1735. sept. 13. — írja a czéh jegyzője — bekéredzett a czéhbe Török Szabó Sámuel . . . Nyolcz évvel később ismét: 1743. sept. 15. — így folytatja — minthogy az Isten ő felsége szokta felmagasztalni vagy meg is alázni az embert: mostan Isten ő felsége felséges Asszonyunk szolgálatjára alkalmazván megirt Török Szabó Sámuel urat, a ki főhadnagyságot nyert a Splényi ur ő nagysága ezredénél, s a becsületes czéhtől tisztelettel elbúcsuzott, de úgy, hogy ezután is kíván ő kegyelme a becsületes czéhhez egyetérteni, a feltételt beszolgáltattván a maga idejében: Isten ő felsége segítse a jó urat új hivatalában.“ ²⁾

A *Szizjgyártó czéh*, Nyerges Ferencz czéhmester piacz-sori házánál, a timár czéh 6 személyből álló küldötteivel a bőrvásárlásra nézve 1743. jun. 17. a következő pótló rendszabályokat hozta: „1. Mától fogva négy napig legyen szabad a timár czéhnek nyilván nyers bőrt vásárolni, azután 3 napig a szőcsöknek, ezt mindkét czéh tartsa meg két hétig, azontúl egyiknek sem lesz szabad. 2. Ezután úgy egyeztek meg, régi atyáik szokását követve, hogy két hétig a kolozsvári területen a timár czéh vehessen bőrt a mészárosoktól, azután egy hétig a szizjgyártó czéh; 3. a mészárszéken kívüli helyen, a hol a húst vágják, senki marhabőrt alkunni ne merjen; 4. a ki megszegi, a czéhmesterek bőrét vegyék el, s

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1881. sz.

²⁾ *A czéh j. könyv eredetijéből.*

egy része legyen a tanácsé, másik a szijgyártó, 3-ik a timár czéhé. 5. A ki e végzések hirét a czéhekből kiviszi, fél mesterasztalt fizet. Mind két czéh részéről aláírták s pecséteikkel megerősítették a kiküldöttek, irásba foglalta Hints Márton, a szijgyártó czéh jegyzője.“ ¹⁾ A *Szöcs czéh* 1754. a köztük és mészárosok közt régi idők óta fennálló azon szokás érvényben tartására kérte a kir. kormányzékot, hogy azok nyers bárány bőruket illő árban nekik adják el: a kir. kormányzék átküldvén a kérést a tanácsnak, május 21-ki rendeletében meghagyta, hogy a czéheket régi kiváltságaikban tartsa meg, a támadt egyenetlenséget elmergesedni ne engedje, hanem idejében enyésztesse el s a fenforgó esetben részrehajlás nélkül ily irányban járjon el.²⁾ Később 1744. a czéh a többi hazai szöcsmesterekkel együtt ismét a kir. kormányzékhoz folyamodott, védelmét kérve a hazai örmény és zsidó s a külföldi lengyel és más kereskedők ellenében, a kik az ő kiváltságaik s felsőbb rendeletek ellenére, a nyers bőrök összevásárlása és külföldre vitele által nekik nagy kárt tesznek: „megparancsolta tehát 1744. jul. 3. kelt rendeletében a hazai minden főbb és alsóbb tiszteknek, hogy a panaszló czéh tagjait kiváltságaik értelmében a hazai és külföldi kereskedők visszaélései ellen oltalmazták s szabadságukban védjék meg, ha általuk segélyért kéretnek fel, adjanak, de úgy, hogy a szöcsök is a nyers bőr vásárlásban kiváltságaikkal a szegénység kárára vissza ne éljenek.“ ³⁾ A *Timár czéh* is panaszolt a kir. kormányzékknél, hogy a havasalföldiek és máshonnan jövő örmények és czéhen kívüli más emberek feles kikészített bőrt kezdetek a hazába behozni, vásárokon és más alkalmatosságokkal nyilván árulják, s ezen magánosok nyeresége által kiváltságaik megrontatnak és sok adófizető társuk a királyi adó fizetésére képtelenné válik; ez okoknál fogva e főhatóság 1745. márcz. 26-kán minden helységek előljáróinak megparancsolta, hogy a kérelmes timár czéhet kiváltságában tartsák meg és védjék, s azok ellen, a kik e kiváltságokat megrontják, nekik segélyt adjanak, mit ha nem tesznek, s a kormányzékhoz panasz jut fel, a szigorú feddést ki

¹⁾ A szijgyártó czéh levélt. levő ered. j. könyvből.

²⁾ A szöcs czéh leveles ládájában levő eredetiből, mely gr. Haller János kormányzó, gr. Pongrácz György kancellár és Boér István titkár által volt aláírva. Orsz. levélt. erd. oszt. 1754. 66. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1744. 498. sz.

nem kerülnek. ¹⁾ Ugyan e czéhnek 1749. a posztócsinálókka azok ványolójának viz-árka miatt támadt egyenetlenségében a tanács többször küldött ki szemlélő biztosokat e viz-árok megvizsgálására, s utoljára azon évi jan. 22-n, a kik úgy találták, hogy a timárok vizkerék gerendája nem ártalmas a posztócsinálók ványoló malmának, sőt arról győződven meg, hogy az mindig úgy volt, azt határozták, hogy most is megmaradhat, a mit Bús Tamás városi jegyző aláírása alatt a perlő feleknek írásban kiadtak . . . ²⁾ A *Zsemléseknek* számuk növekedése adott okot czéhszabályalkotásra. Rhörik Vilmos, ügyességéről ismert zsemlesütő kereskedést akarván kezdeni Kolozsváratt: a négy odavaló zsemlés felszólalt ellene, panaszolva, hogy ők nem tudnak élni. A tanács nyomozást rendelt, s abból és Röhrik folyamodványából kitünt, hogy a négyből kettő nem érti mesterségét, azért nem tudják eladni áruikat. Rhörik ügyét a kir. kormányzék elébe vitte s az megrendelte, hogy a zsemlésütők őt az 1773. évi márcz. 13. és május 12. kihirdetett felsőbb rendeletekben foglalt mérsékelt díj mellett vegyék be maguk közé, a mit azok teljesítvén: egyidejűleg czéhszabályt alkottak s azt Jancsora Dávid, Walther Mihály és Huber György kolozsvári lakosok és zsemlésütő mesterek megerősítés végett a kir. kormányzékhez fölterjesztették. Az ottani tárgyalás alatt kitünt, hogy szerkesztésében az osztályozást illető felsőbb rendeletekre nem volt figyelem fordítva, s a tanulási, legényi és felszabadítási vagyis mesteri díjak nem helyesen vannak megállapítva; a zsemlé súlyát és árát a tanács van jogositva meghatározni, nem a zsemlések, s ez tabellába foglalva, a piacra nyilván kiteendő lesz; azon kérdés iránt is: vajjon a sós perecz az év minden részében árulható-e? a mesterek között kétely támadt, miről a kir. kormányzék úgy határozott, hogy ebben a szebeni helyesebb szokás tartassék meg, s a sós perecz csak a bőjti 40 nap alatt árultassék az utczákon, máskor csak házaiknál és a piacon boltjaikban. Meghagyatott azért a tanácsnak, hogy a felterjesztett czéhszabályokat ezek szerint módosítsa, s a folyamodóknak a város közpecséte alatt adja ki.“ Így jött létre 1777. febr. 20. azon I—XXVII. czikkből álló czéhszabály, mely a kolozsvári zsemlyé-

¹⁾ A timár czéh levéltárában levő eredetiből.

²⁾ A timár czéh levélt. levő eredetiből.

seknek czéhük fennállásáig törvényeül szolgált. Illető helyén magyar szövegben levén közölve:¹⁾ itt vele tért foglalni fölöslegesen tartom. E czéh *Jegyzőkönyvei* ez évben kezdődtek németül s a szokás így tartott 1850-ig, az ezutániak magyarul vannak írva, de mint művem időkorén kívül esőt, mellőzöm. *Számadáskönyvük* 1778-ból való, folyt 1831-ig, a második kötet 1831-től 1849-ig szintén németül, a harmadik 1856-tól tovább. Erre sem terjedhetek ki. Van egy kötet: *A mesterek lajstroma* s egy másik *Czéhügyi tárgyalások könyve* [*Zunftverhandlungen*] 1855-től kezdve magyarul írva. Ezeket is egyszerűen megemlítem, azon megjegyzéssel, hogy 1862—64-n e czéh multja tanulmányozásakor czéhmester volt: Zeisberger, mesterek: Kónya, Farkas, Hutter és Izai.

Az ipar- és műveltségi viszonyok átalakulására s a nemzetietlenség lassankénti terjedésére jellemző világot vet Kolozsvár város tanácsának 1754. nov. 24. az adózási osztályozás tárgyában az osztályozó bizottsághoz tett felirása, melyben kérte, hogy a kolozsvári mesterembereket ne tegyék a szász városokkal egy osztályba, mert ott minden városnak sok és nagy falukból álló kerülete van, a hol ők kontárokat nem szenvednek, Kolozsváratt pedig a külváros teli van; némely czéhet, a milyen a szabóké, gombkötőké és csizmadiáké, az új módi köntös is szerfelett megrontott; mert a csizma *stiefel*-lé s *czipők*-ké,²⁾ a dolmány *kamisol*-lá, a mente *kantus*-sá vált, a mi a szászoknál nincs, s ezekből idegen mesteremberek élnek, az ő czéheik abból nem boldogulnak.³⁾ Szintugy jellemzi a kort a gombkötők 1753. aug. 21. a kir. kormányshoz tett azon panasza: „hogy az örmények, görögök és bolgárok idegen országokból hitvány zsinorokat, arany és ezüst borításokat hoznak be és olesón árulják; a selyemnek nyitráját ellenben az eddiginél drágábban. Régen ugyanis egy nyitra 19 bécsi lat volt, ma másfél lattal is kevesebb [t. i. 18-ad fél lat]. Kérték tehát ennek eltiltását, és hogy a mint felső országokban csak materialét szabad bevinni, úgy hozzánk is csak ezt lehessen.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1773., 3069., 1777., 4231., 6901., 6902. sz. OKLEVÉLT. CCCI. sz.

²⁾ Erdélyben a *czipő* helyett „czipők“, „czepők“ van a nép közt használatban.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. k. 1120. sz.

Ha szükség, ők a kraping[?] munkát is megkésztik, csak legyen anyag [*materia*], drágábban sem adják, mint fenn, csak hogy az anyagot fennvaló árban kapják. Ellátják az egész országot, annak minden rendű népeit. Ne épüljön az ő kárukkal — kéri — idegen országi mesterember, ők húzzák a haza terheit éjjel-nappal . . .“ Hasonló irányu volt felszólalásuk egy más alkalommal, midőn a kir. kormánysház rendeletet bocsátott ki a kézi mesterségek jobb móddal folytatása iránt s végrehajtására biztosokat küldött ki. Mielőtt ezek kiszállottak, a gombkötő czéh hét pontban terjesztette elé kérelmét, melynek tárgyai az elébb elé sorolt panaszok voltak, sarkpontja pedig az, hogy Kolozsváratt immár az ő czéhök annyira szaporodott, hogy az ő felsége katonasága felszereléséhez a gombkötő munkát, a mi rájuk esik, képesek kiállítani. ¹⁾

A *kereskedelemnek* megszorítására volt az, hogy a királyné, mint némelyik nemzeti fejedelem, a korona jövedelmei növelése végett egyedárukat hozott be 1745. aug. 7. a vajda-húnyadi kamarai igazgatóság ajánlatot tett Kolozsvár városánál, hogy miután a 30-ad hivatal általi vaselárusításnak sikere nem volt, vegye át e jogot a magyarországi városok példájára, s elfogadás esetében válaszszon kebeléből vas-árust. Szerződési pontokul ezeket ajánlotta: „a vajda-húnyadi vasat mindig csak a kolozsvári vasáruló árulhatja, mások csak sokadalmak idején; az igazgatóság a kicsinyben árulás fejében, egy mázsára 2 frtot számít feljül, a vas árát — egy bécsi mázsától 6 frt 15 krt — évnegyedenként szolgáltatja be bevételi és kiadási kivonat mellett, ő árulhatja 7 frt 20 kron, az elszállítás az árus dolga, toroczka és magyarországi vasat árulnia nem szabad; nagy és kis ekevasat, patkót és más rendkívüli gazdasági vasakat bányai árban fizet; a városba vagy környékére kaszán és gráci vason kívül semmi vasat vinni nem szabad, a tanács oly árust állít, a kiért jót állhasson, s az igazgatóságot biztosítani, keresetében kártalanítani kell.“ ²⁾ Az alku további folyamáról nem találtam adatokat... 1770. május 5. a tanács a kir. kamara hasznára mérsékelt jutalomért apró só árusításra szerzett jogot két polgár részére, ³⁾ a kiknek száma az idővel

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 1082. sz.

²⁾ *Városi levélt.* F. II. 950. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1770. 2194. sz.

és népesedéssel később mind nevedett; a javalmazottak éltek szűkőn munkájok után, de a kamara jövedelme tetemesen gyarapodott. 1772. jun. 24. lotteriagyűjtői állomás rendszeresített 150 frt évi fizetéssel.¹⁾ Ösztönözve a fejedelemső példája által, a város is kezdeményezte a belkereskedelem terjesztését jövedelemgyarapítás s a közönség szükségei kielégítése okából. 1750. octob. 22. a tanács és száz-férfiak Márton András, Jakab Márton, Csiki Manó és Persiánus Kristóf ebesfalvi kereskedőkkel egyezményt kötöttek az iránt, hogy nekik két bolt nyithatására s abban kereskedelemre jogot adnak ily feltételek alatt: „1. hogy a város kiváltságai és szabadsága ellen semmit nem tesznek, magukat hatósága alól el nem vonják s nem mentesítik; 2. pénzt s portékát városi embernek a végre, hogy házát, vagyonát elvegyék, nem adnak, 3. polgári jogot és örökséget maguknak nem keresnek, 4. a város közdolgaiba, gazdaságába nem elegyednek, 5. czéhes mesterek kárára az ő keresetöket illető árukat sokadalmon kívül nem vesznek, 6. ha városi jó magyar emberek gyermekei kereskedelemre adnák magukat, őket megtanítani köteleztetnek, 7. a város által Felek kiváltására felkérendő 5640 m. frt 42 p. kamatát, a 360 frtot mindaddig fizetik, míg a zálogösszeg annak jövedelméből kifizettethetik, 8. ha a város a mondott tőkét fel nem veszi, vagy ha már azt lefizette, a nevezett kereskedők ezen 360 frtot a tanács tetszéseig tovább is fizetik, 9. ha a zálogtartó a tőkét ítélet előtt fel nem venné, hogy az addig gyümölcsözetlenül ne heverjen, ők felveszik, és annak mind 360 frt kamatát fizetik, mind pedig azon kívül taxa cím alatt annyit a városnak letesznek, s mikor a város a tőkét kívánja, akármely időben lefizetik. A kereskedők boltjaikat kötötték le biztosítékul; de ők is megkivánták, hogy rajtok kívül több örmény és idegenkereskedő be ne bocsáttassék, s hogy a kolozsvári jezsuitáknak Griemer Péterről jutott és nekik hagyományozott megvett házukra semmiféle terüh ne tétessék, kivévén, mikor más mentes, nemes házakra is tesznek; eladatván a ház, mestersége is megszűnik. E szerződést a száz-férfiak azon évi ápr. 15. helyben hagyván, végrehajtását a tanács kötelességévé tették.“²⁾ A helybeli boltos kereskedők panaszoltak

¹⁾ Orsz. levélt. erd. osz. 1772. 6160. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXVII. sz. Az oklevél örmény aláírása magyarra fordítva: Manugian Jakab, Beszijaniáncz Lázár és Tonigi fia, Csiki Manó magyarul írta alá nevét.

ez ellen, hogy ez az ő kárukra van, keresetöket megkevesbiti; de a száz-férfiak a sept. 2-ki gyűlésben meghatározták: „hogy nagyobb tekintetet érdemel a társadalom, mint az egyesek. A közönség, a város népe úgy áll fenn és gyarapodik, ha minél több és olcsóbb portékát vehet. Kérelmezőknek nem lesz semmi kára, csak a portékát adják egyenlő áron, ne oly felette drágán, a mint eddig mindenki tapasztalta. A városnak végzése van, hogy jó feltételek alatt s díjfizetés mellett az örmények bebocsáttassanak, a tanács teljesíti ezt, s a két bolt nyitásra — többre nem — a felhatalmazást megadja.“ ¹⁾ Nem soká maradt azonban erejében a szerződés. Márton András csőd alá került, Persiánus a szerződés aláírásakor gazdának iratta volt magát, pedig csak Csíki Manó legénye volt, de kereskedésre pénzalappal nem birt, e felett igen drágán is árult s csalta a népet; Csíki a tanács hire nélkül idegen kereskedő társat fogadott boltjába; a város tehát látván megcsalását s a biztosítékhiányt, e háromnak kötelezvénye megszegése miatt a szerződést felmondotta s őket attól elmozdította; csak Jakab Márton hagyatott meg egy boltnak a jogában s az ő kérésére Csíki Manó, mint társa; ha ez nem tetszenék — mondá a tanács — válaszszon az ebesfalvi kereskedő társaságból egyet az ő előleges hírével és tudtával; ha pedig neki magva szakad, helyette gazdának következze öcsese, Ábrahám Márton. A megüresült másik boltba szamosújvári Novák Kristóf és Márton bocsáttattak az előbbi szerződés öt első pontja feltételei alatt. A 6-ik pont úgy módosított: „hogy a Felek kiváltási zálog tőkéjének kamata az akkori végzés szerint rendkívüli alapból fedeztessék, Novák Kristóf testvérével fizessen évenként 200 frtot, Jakab Márton 150 frtot, s abból elengedést sem ő felsége nem tehet, sem ők nem kérhetik, 1200 frt büntetés alatt.“ A 7-ik pont módosítása: „a föltételeket az elkergetés büntetése alatt kötelesek teljesíteni, valamint a város is kötelezi magát: 1. hogy a két kereskedő házait adó és katonai szállásadás terhe alá nem vonja; 2. rajtok kívül más kereskedőt a városra be nem fogad, 3. midőn más kereskedő jó Kolozsvárra, se darabban, se véggel; se mázsával vagy singgel jószágot eladni meg nem engedi, kivéve, ha ide való kereskedőknek felső országokban létekor tett rendelésére hoznak ide árut; 4. vásárok alkalmával a kiváltságos napokon kívül és

¹⁾ Az ered. j.-könyvből.

korábban szintén senki nem árulhat.“ ¹⁾ A város szükségei növekedése s kedvező ajánlat tételek a boltbér fölemelésére birták a tanácsot, találkozáván oly kereskedő, a ki egyedül ígért annyit egy boltért, mint a mennyit a mostaniak hárman fizettek. Erre a mostani birtokosok megígérték az 1000 frtot, az új szerződést mindkét fél aláírta, minek folytán a következő módosított föltételekkel engedtetett meg az eddig birt két bolt kezöken maradása: „1. a város 10 évig nem háborgatja őket, 2. űk egy évig, ha káruk lesz sem mondhatnak le, azon túl fél évi felmondással szabad lesz, 3. tiz év után ha más többet ígér, a város elfogadhatja, vagy ha tetszik, a mostaniaknak elsőégi jogot enged, 4. a város kiváltságai ellen való cselekvést inkább kerüljék, mint eddig, idegen kereskedőket maguk mellé be ne fogadjanak, a tanács se adjon másnak jogot, 6. a királyi adót fizessék s boltbérőket mindig az év elején tegyék le, évők 1760. jun. 1. kezdődik.“ ²⁾ 1761. végén [*a nap nincs kitéve*] Novák és Csíki kereskedők kérelmére — miután a kereskedelmi díj behozatott — a pénz és idők szűk volta, a kereskedés és vásárok hanyatlása tekintetéből a tanács és száz-férfiak beleegyezésével az 1000 frtot 600 frtra szállították, egyéb föltételek sértetlenül fentartatván. ³⁾ 1763. egyenetlenség támadván a városi tanács, Novák Krisztof szamosújvári, Csíki Manó és Ábrahám Jakab s Ábrahám ebesfalvi bolthelybérlő kereskedők közt, s az a kir. kormányshöz elé is felhatván: onnan jött, kiegyezést ajánló rendelet következtében azon évi deczemb. 31. ily föltételek alatt egyeztek ki: „1. eddigi ügyes bajok mindenestől feledésbe megy, 2. a felek 3 nyitandó boltért a város házi pénztárába fizessenek 100 aranyat [*a mi akkori pénzfolyam szerint 420 r. frtot tett*], 3. a boltokban csak bécsi és külföldi, új és igen jó portékát szabad árulni; a miket a városi mestere emberek csinálnak, azokkal sem titkon, sem nyilván, sokadalmon kívül nem kereskednek, 4. portékáikat sokadalmi áron árulják, 5. a közönségnek semmi gazdaságába nem elegyednek, 6. a város kiváltságai ellen nem cselekesznek, hatósága alól magukat ki nem vonják, 8. a városi emberek gyerekeit, ha kívánják, kereskedésre tanítják; 9. a város a 3 boltban gyakorlandó kereskedés-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. 1234. II. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1234.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1302. sz.

ben őket megtartja, 10. ha egyikök meghal, a tanács hírével egy harmadikat hozhatnak, ha nem hoznak, a boltpénzt ketten fizetik; 11. a mostani két házuk birtokában kereskedésök tartamaig megtartatnak. Évök kezdete 1764.“ ¹⁾ 1768. a száz-férfiak felszólaltak az őrmény boltosok ellen, hogy ők drágábban adják portékájukat mint a hogy ígérték s magukat kötelezték; kívánták, hogy szerződésök megtartására szoríttassanak; a búza vétel is joguk körén kívül esik, annak vásárlásától, szekerekkel kivivésétől tiltassanak el. ²⁾ 1770. jul. 7. a tanács és száz-férfiak gyűlésében pedig meghatározatott, hogy a város nagyobb hasznát látja, ha Csíki Mártonon és Péterén kívül több kereskedők is beeresztetnének s haszonbért fizetnének, mintsem hogy csak ők birjanak boltot. Ennélfogva a gyűlés ellene mondott és megtiltotta s meg nem engedte nekik a 3-ik bolt megnyitását, sőt azt akarta, hogy más kereskedők is jöjjenek be s elhatározta, hogy új szerződésre kell őket venni, a mi tudokra is adatott. Ennek következtében Csíki Márton és Péter 1770. decz. 38. az 1750-ki első szerződési föltételek mellett 300 r. frt évi boltdíj fizetésért hagyattak meg eddig birt két boltjuk használata jogában. ³⁾ 1770. Popa, máskép Juga Zsigmond brassói kereskedőnek adtak boltnyitási jogot a város tetszéséig 30 frtért úgy, hogy csak havasalföldi portékát tartson és áruljon; ha a kereskedés nő, nő a díja is; föltételei voltak: „hogy csak riskását, faolajat, malozsa szőlőt s más apróságot áruljon u. m. festéket, gyapjút, gyapottat, selymet sat., kolozsvári kézmívet ellenben a czéhek kárára ne, ha árul, boltjogát veszti el; a portékát feljebb nem adhatja, mint a hogy sokadalmakban lehet venni; házat s örökséget nem vehet, portékáját hitelben és summásan nem adhatja oly végre, hogy azokért örökséget vehessen, áru elvészése büntetése alatt; pestis idején portékát be nem hozhat.“ ⁴⁾ 1780. jan. 1. szintén ily feltételek alatt Patrúbán Márton és Csíki Izsák ebesfalvi kereskedőknek egyenként 150 r. forint díjért engedett a város bolt helyet. ⁵⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1366. sz.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Az eredeti j. könyvből.* 1857. sz.

⁴⁾ E szerződést az illető fél görögül írta alá. Fasc. II. 1366. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1858. sz.

Kolozsvár iparral, kereskedelemmel és földmiveléssel foglalkozó lakosai-

A hazai ipar és kereskedelem védelme, a nemzeti munka és vagyon megtakarítása érdekében volt a fejedelelnő 1749. sept. 12-ki rendelete, melynek jótéteményét teljmértékben az örökös tartományok fejlettebb ipara és kereskedelme érezte ugyan, de

nak számaránya ismertetése végett ide igtatom 1759., 1770. és 1775-ki statisztikáját, az akkori összeírások alapján. I. 1750. egy adókirovási összeírásban Kolozsvár népességének foglalkozása így volt kimutatva: *a) Kereskedők*: Ábrahám Ábrahám, Novák Márton, Csíki Emmanuel, Schoppel János, Sartorius András [*magva szakadt*], Gáspár Sámuel, Mauksch Tobiás, Fogarasi László, Vajko János, Trandaffi György [*elment*], Pauer János, özv. Kecskeméti Andrásné [*meghalt*]: 11 férfi, 1 özvegy. *b) Mesteremberek*: a belvárosban 414, új házas 17, özv. 27., a külvárosban mesterember 134, özv. 8, a többi [*négy levelen kívárgva*]. [*M. tud. Akadémia kéziratára. Theca I. a régi rendzés szerint.*]

II., 1770. május 14. összeíratván a kormány Kolozsvár népességét, ez eredmény jött ki:

a) Kereskedők voltak: Schoppel, Vajko, Ágoston, Novák, Benő, Csíki, Kapitány. *b) Mesterember*, a ki házat birt a *belvárosban* 266, új házas és szegény 6, özvegy 13, házatlan 205, nem osztályoztatott 5 szegény; a *külvárosban* házat bíró mesterember volt 171, új házas 8, nem osztályoztatott 5 szegény, a polgárok közé volt sorozva 4, özvegy volt 5. [*Városi levélt. Fasc. II. 1492. sz.*] A hét kereskedő közül azonban csak két százsz lakott állandóul Kolozsváratt s egész éven át folytatták a kereskedést, a többiek Erzsébetvárosban, Szamosújvárat, Brassóban laktak s ott fizettek adót. [*Városi levélt. Fasc. II. 3690. sz.*]

III., 1775. octob. 25. két táblázatot rendelt készíttetni a kormány Kolozsvár kereskedőiről és iparosairól, mindkettőben hat kérdésre kellett feleletet írni be. Az I. *tábla kérdései*: I. egész éven át kereskedésből élők vannak-e? II. Csak télen kik folytatják? III. Kézműiparcezikkeit hová viszik eladni? IV. Ezek mily távolságra vannak? Mily mesterségbeliek tűnnek ki mások felett? V. A kézművek és gyártmányok közép ára? VI. anyagot kívülről szereznek-e? *Az adott feleletek*: I. a kereskedők többnyire örmények, görög egyesültek és nem egyesültek, kik Szamosújvárat, Erzsébetvárosban és Brassóban laknak s ott fizetik adójukat; kolozsvári csak 2 van, kik állandóul folytatják a kereskedést. A mesteremberek egy része egész éven át mesterségét üzi, ezek többnyire czéhen kívüliek, kiknek nincs külön birtokuk. II. A czéhes birtokos mesteremberek többnyire csak télen és őszön üzik mesterségüket, tavasszal és nyáron a föld- és szőlőművelést, egy két legényt azonban akkor is dolgoztatnak. III. A kolozsvári kereskedők egy sokadalomba sem járnak; a mesteremberek: Thordára, [2 *mértföld*], Mocsra [3 m. f.], Szamosújvárra és Bánffi-Húnyadra [4 m. f.], Rettegre és Zsibóra

azon hatása nálunk sem tagadható, hogy korlátozta a fényűzést, s a figyelmet a belföldi iparra és kereskedelemre fordította. E rendelet: „1. pontjában meg van tiltva az idegen országbeli egész és fél gazdag materiák, arany, ezüst paszomántok, csipkék, varrások, az örökös tartományokon kívül csinált arany, ezüst és abból készített portékák behozatala, kivéve a zsebórákat. A 2-ik pont rendeli, hogy a kinek gazdag köntöse, idegen czifra portékái sat. vannak, használhassák ugyan el, de az e végre felállított bizottság előtt jelentsék be s jegyezzék meg; jövőben azonban az örökös tartományokon kívül szőtt, varrott és czifrázott köntösöknek akármilyen ürügy alatt behozása tiltva van; 3. az egész és fél gazdag materiák az örökös tartományokból 200 arany büntetés alatt kirekesztettek; 4. a mely kereskedők ilyeket csempésznek be, portékájuk elkobzandó s testi büntetéssel is fenytendő, felsőbb rendek 200 arannyal s

[6 m. f.], Enyedre, Deézsre, Szent-Péterre [5 m. f.], Maros-Vásárhelyre és Beszterczére [8 m. f.] Kolozs-Monostorra, mely szomszédos. A IV-re részint az előbbiben a felelet, részint itt következik: legtöbb van csizmadia, ezután: timár, mészáros, szabó, fazékas, szíjgyártó, szőcs, nyilkészítő, ács, gombkötő sat., legjövedelmezőbb: a rézműves, mészáros, szőcs, szappanyos, szíjgyártó, aranyműves, timár, lakatos és kovács mesterség; de jövedelmök mégis általában oly csekély, hogy ha földét nem művelné, nem tudna egy is élni és adót fizetni, mert a gabonán, marhán, nyers bőrön kívül minden anyagot és élelmi szert háromszor nagyobb árban kapják meg, mint régen. V. Egy pár közép minőségű férfi csizma ára 2 r. frt 30 kr. nőcsizma 2 frt, 1 frt, tehénhús 2½ kr., disznóhús 3½ kr., juhhús 2¼ kr., szalonna 9 kr., egy közepes egész nyereg szerszám 6 r. frt, egy közepes ködmön 5 r. frt, egy őlselyem zsinór 4 kr., kender zsinór 1 kr., egy font kivert közép minőségű rézmunka 40 kr., 1 öl középszerű posztó 1 r. frt 18 kr., egy vég 38 r. frt, egy pár kész talp 17 kr. közepes fejsze 51 kr. VI. A csizmadiák, szőcsök, timárok, mészárosok a szomszéd városokban szerzik be az anyagot, a rézművesek részint Selmeczről, Magyarországról, a vasat Húnyadról és Toroczkóról. A II. tábla kérdései és a feleletek: I. Van-e föld-, széna- és bormivelés? Felelet: volt rá felelet. II. Hol és melyik mivelés fordul elé ezenkívül? Egy-e vagy több? Kolozsvaratt mindenik. III. Minő termékenységi osztály alá tartoznak? A szántóföldek a 2-ikba, a kaszálók a 3-ikba. IV. Hová viszik terményüket eladni? A gabonát nem viszik ki, sőt hoznak be, a bort, szénát elfogyasztják. V. A piacok távolsága? fennebb meg volt mondva; egyébiránt erre a felelet fölösleges, mert nem visznek ki semmit, árvíz sem gátolja épen ez okból. VI. Mi a közép ára egy köből gabonának? 2 r. frt 24 kr., egy szekér szénának? 4 r. frt, egy veder bornak? 36 kr. [*Városi levélt.* Fasc. II. kötet. 1707. sz. a.]

többel is; 5. e végre az idegen portékáknak minden boltban összeírása, s a levelező könyveknek 30 nap alatt bemutatása rendeltetett, 6. a fejedelemnő czélja — ugymond — a pénz benmaradása s a kereskedés és adózó nép megerősödése; a mi benn van az országban, itt szövik és gyártják aranyból, ezüstből, azokból mindennek megengedett mindent vásárolni, kivévén az urak liberiáját, a kiknek a kalpagukon levő paszománton kívül ünnepensem engedett meg semmi aranyat és ezüstöt viselni, 200 arany büntetés alatt; 7. 200 arany büntetés éri az erős aranyos és ezüstös ruhák viselőit is, a mi által egyébiránt is sok pénzanyag vesztegetődik el, úgy a hintókon és házfalakon, képeken és tükörkereteken is; megengedte azonban a tűzön való aranyozást a gombokra s egyéb hasonlókra; 8. az idegen országokból behozott drága gyöngyökkel, ékszerekkel is szintén sok pénz megy ki az országból, kivált mikor azokat hitelben veszik; szigoruan megtiltotta azért a fejedelemnő azok behozatalát, sőt benn az országban is máskép mint kész pénzzel való vásárlását, különben ily vásárból származó adósság a törvényszékeken védelemre nem fog találni; megtiltotta a házasulandók ily módon való ékszervásárlását is, a jeggyűrűn kívül. A ki behozza az oly árukat, elveszti azokat és kereskedői jogát s esetleg az országból kiűzetik; 9. 3 legfeljebb 5 forintnál drágább selyemből való köntösök, ugyszintén drága selyem kelmék behozását is megtiltotta, a most meglevőknek a kereskedők boltjában összeírását rendelvén el; a kik 5 frtnál drágább kelmét hoznak be, úgy büntettetnek, mint feljebb; 10. csipkék s nevezetesen fejr blondins csipkék, úgy marsaille és fejéren varrott és tödzelt idegen munkákat, melyek az országban vannak, behozni nem szabad; közönségesen a vesztegetésre hajlandókat, a kik hitelezőiket megcsalják, buja és mértéktelen életök által önmagukat szegénységre juttatják, a legkeményebb ítélet és büntetés fogja érni, nem tekintvén személyre és rendre, csak az Istennek tetsző igazságra. E rendelet végrehajtására a fejedelemnő külön bizottságokat rendelt minden országában, minden hatóságoktól függetlenné tevén őket, a feladók neve elhallgatását s az ilyeket a büntetés fele részében is részeltetni igérvén.“¹⁾

A kereskedelem könnyítése, a lakosoknak kártól megóvása végett a hazai és európai pénzek értékét meghatározó több ren-

¹⁾ *Városi levéltár. Fasc. 1012. sz.*

deletet intézett a kir. kormányszék a fejedelelnő nevében a városi tanácsshoz. Az 1751. ápr. 5-kiben a porosz pénzek átalában a birodalomból kitiltattak, értékök a legalsóbb fokra szállittatván, hogy különösen a *solidi* nevű birodalmi [*imperialis*] frtok és fél frtok, márjás, peták, a nép nyelvén hetes, magyarul 14 pénzes pénzdarabok Ausztriából ki ne vitessenek, hanem csak a garasok, polturák, félpolturák [a nép nyelvén *magyar kis pénzek*], krajczárok és külső pénzek, az eddigi elpecsétlés módja szerint. E rendeletben még néhány más ország arany és ezüst pénzeinek értéke is látható.¹⁾ Van a fejedelelnőnek egy a Kolozsváratt észrevett uzsoráskodás elleni intézkedése is, t. i. azon 1767. febr. 25. legfelsőbb rendelet, melylyel a pénz- és munkakamatot szabályozta, a mit a kir. kormányszék aug. 31. tett közzé. E szerint 100 frt után kamatul 6 frt állapittatott meg [*addig 8 frt volt*], ennél drágábban pénzt

¹⁾ A heturriai vagy toscanai zechin arany [*gigliato*] értéke 4 r. frt 12 kr., a velencei zechin arany 4 r. frt 12 kr., körmőczi arany 4 r. frt 12 kr., a cs. kir. pénzverők aranya 4 r. frt 10 kr. Az agio, a nép nyelvén *lági*, változó. *Városi levélt.* Fasc. II. 1040. sz.

Az 1771. márcz. 22. kelt rendeletben azon pénzek értéke így határozottatott meg: körmőczi, *gigliato*, florencziai, velencei cecini [*előbb zechin*] arany értéke 4 r. frt 18 kr., cs. kir. s ezekhez hasonló bajor és salisburi aranyé 4 r. frt 16 kr., egész souverain d'or 12 r. frt 40 kr., fél 6 r. frt 20 kr., hollandiai és mások 4 r. frt 14 kr. Más külföldi hatalmak pénzeire nézve marad a fejedelelnő 1756. sept. 20. és 1763. aug. 17-k-i rendelete. *Vár. levélt.* II. 1514. sz.

1772. [*kelet nélkül*] a török tartományokkal határos országokban való kereskedésben a török piaszter elfogadását rendelte; [*Városi levélt.* II. 1759. sz.] értékét a gyakorlati élet határozta meg; egy 1788-k-i kir. kormányszéki rendeletben 48 krban beváltása és minden fizető hivatalnál elfogadása van parancsolva. *Vár. levélt.* II. 3132. sz.

1761. jun. 18. a forgalom és vásári nehézségek könnyítése végett a fejedelelnő a következő rézpénzeket bocsátotta ki.

A Magyarország részére vert pénzek egyik felén:

Másik felén: Patrona Hungariae. Maria Theresia sat. 1760.
Vár. levélt. II. 1284. sz.

kiadni és fölvenni nem volt szabad . . . A tanácsnak a munkakamatokról tett jelentésében ez érdekes adatok voltak: „Kolozs-váratt 1 r. frt után munkabeli kamat: kaszálás 1 nap, étellel, aratás 1 nap étellel, 4—5 frt után szintugy 1 nap étellel, 5—6 frt után 1 közepes szekér fa és 1 szekér széna, ezen kívül kapnak italt; búzahordás 1 frt után 2 kalongya. *Feleken*: 100 frt után fizettek kamatban 10 szekér fát, 1 r. frt után 1 kaszás vagy 1 arató napszámot, 4 frt után járt egy ekenapszám étellel, 5 frt után egy eke étel nélkül.¹⁾

Belélete egy a művelődés útján folyvást elébb haladó polgári társaság képét mutatja, mely nincs küzdelem nélkül, de a mi edzi az erőket s fokozza a polgárookban a tetterőt és közszellemet. A műveltség hatalmas közvetítője volt Kolozs-váratt a főnemesség. S ez azon arányban, a mint a polgárság ellenezte, folytonosan szaporodott e korszakban is. 1770. márcz. 24-ki tanácsi kimutatás szerint Kolozs-váratt volt 87 nemes, ezek közt 12 báró, 16 gróf,²⁾ a kik az év némely részében állandóul ott laktak, birtokaik jövedelmét ott költötték el, rokonaik és barátaik ott keresték fel őket; ezek a patricius családokkal házassági viszonyokba léptek, a felsőbb társadalmat képezték, s annak életmódját és a műveltséget a polgárság közt terjesztették . . . A város igazgatásában sok javítás történt. Századok óta szokás volt, hogy a főbirót és senatorokat megválasztásuk után a száz-férfiak házukhoz kísérik s általuk megvendégeltessenek. Az 1778. febr. 23. tartott közgyűlés ezt örökre eltörölte, hivatkozva a felség azon rendeletére, mely a nagy számban való vendégeskedést tilalmazta.³⁾ 1779. az oct. 12-ki közgyűlés az esküdt polgároknak a közszolgálatokért némi javadalmokban részesítése végett meghatározta, hogy bort két helyen korcsmározni csak esküdt polgároknak legyen szabad,⁴⁾ s bár 1773. octob. 2. a közgyűlés oly végzést hozott, hogy idegen bort a városba bevinni senkinek nem szabad, 15-én új tárgyalás alá vették s kimondották, hogy a fő- és királybirónak a házuknál megfordulni szokott vendégeikért szabad legyen

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1449. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1488. sz.

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁴⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

bevinni 300, a tanácsbelieknek és papoknak 200, a száz-férfiaknak 100 veder bort.¹⁾ 1779. decz. 7. és 1780. jan. 28. a város major-sági pénztára gyarapítására két hasznos végzést hozott a közgyűlés. Az *első*, hogy a piaczi vám haszonbéri kikiáltási ára 100 frt legyen, minek következtében az 900 frtra emelkedett s ez összesen 4 évre adatott ki. Ugyanakkor Felek község a város kezelése alá rendeltetvén: felügyeletére fizetési egyén állíttatott. A *második* a város levéltára jobb rendbe hozását illeti, a mi iránt a figyelmet a gyakori égések költötték fel. 1746. aug. 6. a közgyűlés: „tartván a véletlen *non putarem*-től — a mint a j. könyv szól — és egy szempillantásban mindeneket hamuba takarható tűztámadástól, az édes eleiktől szerzett s eddig megtartott literale instrumentumok megőrzésére és lehető minél nagyobb szorgalommal fentartására az alsó tanácsház ablakait vastáblákkal megerősíteni szükségesnek látta, ezért azoknak jó móddal való elkészítését a számvevő bizottság ajánlatára el is rendelte.“²⁾ 1767. jul. 10. pedig a kir. kormányzék a felség ápr. 28. legfelsőbb elhatározása alapján s I. Lipót fejedelem 1699. sept. 5-ki leiratával egybehangzólag a levéltárnak egy r. kath. és ev. ref. levéltárnokra bízását parancsolta, de a minek teljesítése 1770-ig elmaradt. Ekkor a tanács jun. 11. és decz. 8. a kir. kormányzékhez tett feliratában előadta: mily bajos nekik a nagyszámu iratok közül a perekhez és közigazgatási ügyekhez kellő előiratokat kikeresni, a kereséssel mily sok idő telik s ez a dolgok elintézését mennyire késlelteti; kérte a felségnél kieszközölni, hogy a város levelei őrizésére két alkalmas levéltárnokot tehessen s a házi pénztárból számukra illő fizetést adhasson.³⁾ A kir. kormányzék erre 1771. jan. 15. azon választ adta, hogy a városi tiszti személyzet iránti felterjesztését már megtette, ha a tanácsnak tetszik, folyamodjék egyenesen ő felségéhez; ő, ha véleménye kéretik, nem mulasztja el kérésökre méltó tekintettel lenni.⁴⁾ Sok irogatás után a tanács jónak látta az ügyben valamit tenni, s a mit tett, 1772. május 12-n a kir. kormányzékhez intézett jelentéséből kitűnik. „A lajstromozást

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1773. 7920. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1503. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1771. 131. sz.

— ugymond — kebeléből kiválasztott két egyénre bízta; hosszasan tartott a munka, de már nagy részét betűrendbe szedték s a levéltári anyagról azon nézetöket fejezték ki, hogy még 3—4 csomag van lajstromozatlanul, az *első*: a mult századok s e századbeli osztálylevelekből áll, melyek immár betűrendbe vétettek, s ezután az illető családok, ha rá szükségök lesz, könnyebben hozzáférhetnek. Meglehet, hogy ezek közt külső családok jogait illetők is vannak, de az eddigelé nem tűnt ki. A *második* csomagot városgazdai számadások teszik; vannak ott levelek s irások a boldog emlékezetű erdélyi nemzeti fejedelmekre tett költségekről, vannak kevés számu törvénykezési j. könyvek is, melyek, mint-hogy behatólag átnézve nincsenek, nem tudhatni, nincsenek-e közöttük külső nemzetségek levelei is. *Harmadik* csomag a pénztárnokok adókirovásai [*dica*], melyek lajstromozása a tanács ítélete szerint fölösleges, ellenben a két első szükségesnek véli, a mit két év alatt két egyén elvégezhet. E végre két egyénnek megbízására s fizetésök felőli gondoskodásra a kir. kormányszék felkérendőnek látják s mindkettőt javaslatba hozzák.¹⁾ A tanács ez értelemben írt fel a kir. kormányshoz, mely azon évi sept. 18. újabban kérdést intézett a tanácshoz a levéltár állapota iránt. Az ekkor tett jelentés az elébbitől eltérőleg, mindent — a legdrágább privilegiumokat sem véve ki — a legzsiláltabb állapotban levőnek mondott, a minek elolvasása, rendbehozása és lajstromozása tetemes munkát kíván, a haszonvehetlenek nagy száma s az iratok nehéz olvashatása miatt. Ezért — ugymond — két levéltárnoknak megbízatását látná jónak évenkénti 100 r. frt fizetéssel, mig elvégzik munkájokat, a mire két év elég lenne.²⁾ E felirat s a fennebb említett felsőbb engedély következtében azon évi octob. 22-ki közgyűlésben felolvastatott a kir. kormányshoz azon rendelete, melyben megengedett: „hogy a város levéltárát egy r. kath. és egy ev. ref. alkalmas egyén regisztrálja és az ott csomókban sorozatlanul [*indigeste*] heverő leveleket és iratokat rendezze, fizetésül 100 frt útalványoztatott számukra a házi pénztárból; a tanácsnak meghagyatott, hogy vigyázattal legyen rá, hogy munkájokat két év alatt végezzék be.“³⁾ Ekkor rendeztetett

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1593. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1605. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 7920. sz.

végre Kolozsvár város levéltára, s készült a legbecsesebb részről — a kiváltságokról — azon *Tárgymutató*, mely azóta közigazgatási ügyekben úgy, mint a tudósok által céljaik szerint használtatik. 1775. nov. 28. a kir. kormányshöz meghagyta a tanácsnak, hogy a város j. könyveit összegyűjtve, a levéltárba tegye be, mire az 1777. jan. 25. azon jelentést tette: „hogya az 1776-ki j. könyvet január elején betette, úgy a mint rendezve volt; de a mint már 1776. febr. 4. jelentette, a régiebb j. könyveket nem kevés bajjal készíthették el; most is panaszkodják, hogy nem lévén igtató, rendkívül nehéz volt ezt végrehajtaniok. Ez okból a tanács egy igtatónak 60 frt fizetéssel kineveztetését kérte.¹⁾

A közegészségügyben a kormány intézkedett az 1742. pestis alkalmával egy igazgatóság [*Directorium sanitatis*] felállítása által, melynek 9 pontból álló rendszabályát Kolozsváratt is kihirdették a negyedkapitányok. „1. Tilos egymással társalkodni, gyermekeket utcára bocsátani, ablakok alatt gyülekezni; a kik teszik, elébb 1, majd 2 aranyra büntetendők; 2. egészséges embernek elzárt házhoz menni, 3. a beteget a kapitányok azonnal jelenteni s gyógyítás alá vezetni kötelesek, 4. a halottat meg kell vizsgáltatni, titkon eltemetni nem szabad, 5. esteli halottját kiki másnap, a reggelit még azon nap köteles eltemetni, 6. pestises ruhát el kellett égetni vagy temetni, felügyelőknek magukat naponta 3-szor is megfűstölteni; 7. a külső negyedek kapitányai a sorompókat 8 nap alatt igaztassák meg, ott, a hol a mult pestiskor voltak; 8. hetivásár csak a hidelyi és közepkapui sorompók előtt tartható, ide is csak egészséges falubeliek bocsáttatnak, szállást adni azoknak sem szabad, egymáshoz közel menni sem; a ki mit vesz, házához eladóját be ne bocsássa, hanem az ajtó előtt tétesse le.“²⁾ Ez azonban csak ideiglenes intézkedés volt, mely elmúlt a muló veszélylyel. Vagy tán ekkor kikerülte a vész? Én legalább nem láttam nyomát, hogy Kolozsvár ez irányban intézkedést tett volna; pedig hogy jeles orvosai és gyógyszerészei voltak, igazolja az, hogy a kir. kormányshöz 1755. ápr. 16. az orvosságok árának közakarattal megállapítása végett május 5-ére Szebenbe, a kormány székhelyére a kolozsvári gyógyszerészeket is meghívta;³⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1765. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 902. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1140. sz.

1777. pedig a kir. kormányshéknak az ország főorvosa, Dr. Chenot által dolgozott közegészségi országos szabályrendeletet véleményadás végett a kolozsvári orvosokhoz küldötte, a kik azt a tanács azon évi jun. 28-ki jelentése szerint alapos munkának s az erdélyi viszonyokhoz alkalmazottaknak nyilvánították.¹⁾ Gyökeres intézkedés volt az országos közegészségi bizottságnak a kir. kormányshék mellett felállítása: a mit követett a városokban a physikusok, orvosok, sebészek, gyógyszerterek, a határokon a veszteglő intézetek felállítása.²⁾ Némi képét adja az ottani orvosi erőnek a tanács 1772. novemb. 2. a kir. kormányshékhez tett jelentésében. „Kolozsváratt — ugymond — három okleveles orvostudor van: Pataki Sámuel, Barra Ferencz és Fejérvári József, kiknek okleveleit fölterjesztette, 6 sebész: Szikszai Péter, Gyulai Ferencz, Ambrus Dániel, Benkő József, Nagy Pál és Mészáros István. Ezek csak a borbély czéh bizonyítványával igazolták magukat. Ezen czéhes sebészekon kívül van a várparancsnok mellett Petelenz Jakab nevű orvos, kinek bizonyítványait szintén mellékelte a tanács; gyógyszerter kettő: a jezsuitáké, a kik a tanácsnak igazoló leveleik beadását megtagadták s Maux [sok helyen németesen: *Mauksch*] Tóbiás, kinek bizonyítványait beadták; elméletileg képzett bábák nem voltak, de csak olyak, kik gyakorlat által sajátították el a szükséges ismereteket és betegekkel bánást; s mivel az 1770. sept. 17. kelt felsőbb szabályozó rendelet kelésekor Kolozsvárra physikus nem neveztetett ki, ezek meg sem vizsgáltattak; de nem is volt szükséges, köztudomásu levén elméleti ismerethiányuk.³⁾ Ez évben a gyógyszerek árszabálya Kolozsváratt is kihirdetett.⁴⁾ 1777. febr. 1. a tanács értesülvén dr. Pataki Sámuelnek 400 forint fizetéssel Kolozsvármegye physikusává kineveztetéséről: azon ohaját fejezte ki a kir. kormányshékhez tett jelentésében, hogy mivel Kolozsvárnak physikusa nincs, kívánatos lenne, hogy dr. Pataki székhelye e városban legyen.⁵⁾ Legnagyobb fontosságú azonban Kolozsvár közegészségi viszonyaira nézve a tanács és

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1769. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1503. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1569^{1/2}. sz.

⁴⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1579^{1/2}. sz.

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1769. sz.

száz-férfiak 1780. febr. 29. hozott azon végzése: „hogy mindenféle árnyékszékek, sertésólak, melyek a kis Szamosra kifolynak, vagy arra vannak építve, különbség nélkül lerontassanak, s onnan elmozdittassanak, sőt hogy ebben ennekutána a timárok is bőreiket ne áztassák s ne húsolják.“¹⁾ Száz nyolcz éve, hogy e bölcs végzés meg van hozva. Kolozsvár illetékes hatósága átlátta, a mi polgárai életére a lég után a legfőbb jó, de nem volt elég erős kormányzó hatóságában a kötelességérzet és bátorság, nincs meg polgáraiban a közszellem erkölcsi hatalmának azon mértéke, mely e jót valósítsa! Sok van, a mire Kolozsvár büszke lehet. Erre nem. Ez szomorító, s árnyat vet öntudatos és öncselekvő polgári jellemére.

A rendőrség személy- és vagyonbiztonsági ügyágában is számos intézkedés mutatja a haladást. 1769. márczius 13. a kir. kormányshoz további rendeletekre hivatkozálag szigoruan meghagyta a tanácsnak: „hogy a lopás és gyújtogatás meggátlása s a szökevények elfogatása végett éjjeli és nappali őrköt állítasson, ezt kívánja a jó rend és az ország kül- és belnyugalma; a hol harang van, minden zendülés [*tumultus*] azzal mindjárt tudomásra adandó; a tekergők elfogatván, a katonai hatóságoknak átadandók; hírek, izenetek, tudósítások, mik a tanácshoz jutnak, a katonasággal közlendők.“²⁾ Az égések és tűz czélszerűbb eloltása végett 1771. nov. 30. a kir. kormányshoz megküldötte a nagy-szebeni tűzoltási nyomtatott szabályokat.³⁾ 1777. sept. 12. a közép-kelet nagy égés alkalmával a tanács meghatározta: „1. hogy ezután a külvárosokban estvétől reggelig 6 ór állittassék ki, nem gyermekek s együgyűek, de gazdák és erős férfiak, a kik a város-negyedeket virradtig körüljárják; ha szerencsétlenség támad, a népnek tudtára adják s felköltsek; 2. útleveél nélkül járónak szállást senki se adjon, a ki ad, jelentsék a kapitányoknak s ez a főbírónak; 3. éjjel a lézengőket, lóháton vagy gyalog járókat a külvárosokba be ne bocsássák, ha bejöttek is, de igaz útban járásukat nem bizonyítják, fogják el s kísérik a kapitányhoz, onnan a főbíróhoz...“⁴⁾ 1780. egy nevezetes eset fordult elő a kémények

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1469. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1531. sz.*

⁴⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1791. sz.*

megvizsgálása alkalmából. A városnak t. i. régi szokása volt, hogy a negyedkapitányok időnként a kéményeket megvizsgálták, s a hol az kormos volt, a hanyag tulajdonost vagy cselédeit megbüntették. Vinkler János jogtanárnál is ilyennek találván a kéményt, zálogot vettek, ő haragjában segélyért a katonasághoz folyamodott s a város birtokos, jó hírnevű s kötelességeiket teljesítő kéményvizsgáló biztosait a fő őrtanyára vitette. A tanács márcz. 11-ki jelentésében panaszolt a kir. kormányshoz s elégtételt kért érte.¹⁾ A dolog kimeneteléről nem találtam adatot, de az eset Vinkler tanárt nem kedvezően jellemzi... A közügyigazgatók 1746-ki számadásából a közerkölcsök állapotát illető néhány rendőri büntető esetet említek még meg. „Ez év [1746.] febr. 2. — írják — a főbíró akaratiából fogattak el 3 erkölcstelen személyt, fizettek a városszolgának 36 p., egyet megverettek a fogházban, azután kikergettették a városszolgával, fizettek 24 p. febr. 14. Széplaki Máriára, hogy a gyermekét elvesztette, költöttek 1 fnt 20 p., sept. 1. fogattak el 4 tisztátalan személyt, adtak a szolgának 48 p., ugyan szekeret is húzattak velők, fizettek a mesternek [*bakó*] két napra 68 p. együtt 21 erkölcstelen személyt fogattak el és büntettek meg.“²⁾

Kolozsvárra természeti fekvése sokszor hozott nagy elemi csapást. Egy ilyen az 1753. évi árviz áldás forrásává lett a szegény osztályokra nézve. Fosztó Uzoni István így beszéli el ezt. „Ez évben, a mi korunkban, midőn a nagy Szamos a Hidkapu kijáratánál elmosta azon nagy halom földet, mely hajdan az elégett város hamvaiból keletkezett volt, a cigányok és más szegény sorsuak sok pénzt, arany lánczot, ezüst edénydarabokat s hasonló értékes tárgyakat gyűjtöttek össze, sőt minden vizáradásból maig találnak és gyűjtenek ilyeket, nagy nyereséget szerezve maguknak vele az aranyműveseknél. Megjegyzendő — írja tovább — hogy ez árviz az ispotály malma gátját egészen elpusztítván: a gátszakadék alatti fövényből, vízből szedték ki a pogány császárok részint réz, részint tiszta ezüst régi pénzeit, a mit hogy a vizáradás honnan mosott ki s gyűjtött ide? az író nyomára jutni nem tudott.“³⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1865. sz.

²⁾ *Az eredeti számadásból.*

³⁾ *Hist. Eccl. Transsylv. Unitaria.* II. k. 80. l.

A város főtere szépítését eredményezte a községnek 1778. ápr. 15-ki végzése, mely szerint a legelőnek használt *Tartsaháza* nevű pusztáját további hat évre 200 firtban oly föltételek alatt hagyta a r. kath. plébánusnál: „1. hogy a mely romladozott és pusztá kovácsműhely, melyet most az eklézsia a piacz közepén a csizmadiaszin szomszédságában olyan a milyen jogon bir, minthogy a főtért igen diszteníteni és sehol egy kir. városban is oly becses helyen olyasmí nincsen, hanem a város távolabbi utcáiban és külvárosokban, mostani állapotjában megbecsültetvén: rontassék le s követ a város fordithassa a maga hasznára, a mit pedig becsü szerint ér, hatod-részével az esztendőre illő 200 r. f. apasztassék, a többit fizesse az eklézsia, a minek megerősítésére a püspök felkérte.”¹⁾ Ez ápr. 22. a szerződésbe beleegyezett oly föltétellel: „1. hogy a *Tartsa* az eddigi módon adassék haszonbérbe a plébánusnak; 2. a kovácsműhely helyett adassék az eklézsianak azon ház, melyet *Mátyás király konyhájának* hívnak, melyben most a piaczi vásárbirák laknak; 3. az eklézsia biztosittassék, hogy a földdel egyenlővé teendő ház helyére az őrnagyok házat soha nem teszik át, sem áttétetni nem engedik; 4. a száz esküdt-férfiak közönsége soha nem tesz akadályt abban, sőt az eklézsianak ma is szabadságában álland a czinterem falához ott, a hol most a fatorony áll, s a hová a plébánus a csizmadiáknak deszkából áruboltot csináltatott, a czinterem mellett levő házak alakjára [*minthogy az a hely az eklézsiaié*] építeni.”²⁾ Itt az alkudozásnak nyoma elveszván: a továbbiak iránt nincsenek felvilágosító adatok.

Még két különböző esetet jegyzek fel Kolozsvár társadalmi életéből: *egyik*, a cigány zenészeknek a zenéléstől, a közönségnek a vigalmaktól eltiltása, *másik* a szépnem fényüzése ellen megújult panasz. Lotháringiai Ferencz, római császár, a királyné üdvözült férje halála alkalmából országos gyász rendeltetvén a királyi kormányshoz: a cigányoknak is megtiltatott a zenélés s a közönségnek a zeneszónál mulatás. Készséggel engedelmeskedtek — írják a zenészek kérvényökben — de már négy hónapja is elmúlt, mióta e tilalom tart, s nekik a zene egyetlen életmódjuk, kérték azért felszabadittatásukat. A tanács 1766. jun. 11. felira-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1805. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1806. sz.

tában azzal támogatta kérelmüket, hogy nekik valóban semmi egyéb életmódjuk nincs családjaik fentartására, de e felett 2 — 2 frt földíjt fizetvén, annak kiszerezésére sem képesek, kénytelenek csalásra s más gonosz cselekedetekre vetemedni, a mint már történetek is példák. A királyi kormányzók átlátva, hogy sokaknak a muzsika élete, attól való elzáratásuk életmódjuktól fosztja meg s adójuk kikereshetésétől zárja el: mind a zenét, mind a tánczot felszabadította, s hogy azokkal kiki magát illendően mulathassa, megengedte. ¹⁾ A nők fényüzésére nézve a királyi kormányzók 1770. ápr. 2. a tanácsot az iránt kérdezvén meg: mi módon lehetne az adó gyorsabb és bizonyosabb fölszedését megkönnyíteni? követeli által azon nézetét fejezte ki, hogy ez csak úgy lehetséges, ha a nők öltözködési fényüzése meggátoltatik, ha minden osztálybeliek ruházata polgári sorsához képest lesz szabályozva, s e szabályozási módozatról tervet dolgoznának. „A mindennapi tapasztalás mutatja — ezek a jelentés indító okai — hogy e város lakosai házi szükségzeik, főleg pedig a női ruházat tekintetében oly tulságba mentek, hogy nemcsak a közép sorsuak, de a kiknek szinte semmi vagyonuk sincs, de sőt általánosan tudva levőleg el vannak adósodva, a másokkal való versenyzési vágytól sarkalva, főleg a női viseletben oly fényt űznek, hogy a miatt magukat új adósságokkal terhelik meg; az ilyenek többnyire a birtokos nemeseket fényűző viseletökkel feljül mulják, s ez által magukat nemcsak házi gazdaságuk jobb móddal folytatása eszközeitől, de adófizetési alapjuktól is megfosztják, erejökéből kiforgatják s a fejedelem szolgálatára és a közterhek viselésére képtelenné lesznek.“ A királyi kormányzók visszairta: „hogy az elébe terjesztett fényűzés elleni javaslatot nem tartja olyannak, hogy a mellett a közhatalom tekintélye alatt bármit is lehessen tenni.“ ²⁾

Izgalmas jelenetek színhelye volt Kolozsvár nem egyszer a jezsuita szerzet miatt. Nekik nagy és merész céljaikra nagy anyagi erő kellvén: a pénz és vagyonszerzés vágya gyakran oly tettekre vitte, melyeknek a polgárság ellenök való fellázadása lett következménye. De előttük a legtöbb emberrel és erkölcsi testülettel közös két dolog: a félelem és meghátrálás ismeretlen volt.

¹⁾ *Orsz. levélt.* Erd. oszt. 1766. 51. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* Erd. oszt. 1770. 3909. sz.

Bátran élére állították dolgukat s körömszakadtig küzdöttek mellette. Három ily jogviszály fejlődött ki és folyt le közöttük ez időszak alatt is. Az *első* a borbevétel volt. Az idegen borok behozatalát előbb a főuraknak, az ő kezök alatt növekedő fiaira való tekintetből nyerték meg, árulását pedig cselédek, a napszámosok és mesteremberek között feltételelesen addig, míg *Residentiájukat* [a nagy jezsuita *collegium*, az ugynevezett *egyetem*] fölépitik; de ők azután is, a törvények, a város kiváltságai, felsőbb tiltó rendeletek, a polgárság többszöri panasza és ellenök fölgerjedése daczára is folytatták a borárulást, míg a felség az erdélyi udvari kancelláriának 1769. márcz. 25. tett előterjesztésére ezen joguk megszüntetését elhatározta. ¹⁾ A *második* a kolozsmonostori vámszedés dolga. Mint azon uradalom birtokosai, Monostoron az átmenőktől s így a kolozsvári polgároktól is vámot kezdetek szedni. A tanács 1761. országos törvényekre, kiváltságokra, három százados vámmentességi gyakorlatra hivatkozott s kérte a királyi kormányszéktől jogaiban megvédelmeztetését. ²⁾ Az a rectorhoz küldötte át nyilatkozattétel végett, a minek fogamat nélkül maradását Kolozsvár tanácsa 1767. megújított panaszos kérelme mutatja, melyben jelentette, hogy a nevezett szerzet már nemcsak Monostoron, de Bácsban is vámoltatja a kolozsváriakat. Újabban felhozta érveit, hivatkozott polgári állásukra, a mi nem egy a parasztokéval, tehát egy szempont alá vámfizetés tekintetében sem eshetnek; fölemlítette, hogy a szerzet a város sok javalmával él sat., s kérte a királyi kormányszéket közbenjárásra, hogy az a várost e jogtalan fizetéstől kimélje meg, ne kényszerítse igazát törvény útján megkeresni. „A királyi kormányszék ezt is a rectorhoz küldötte át, a város jogos kívánsága teljesítésére híván fel őt.“ ³⁾ Szegedi György rector erre azon jelentést tette, hogy a midőn a felség 1759. a szerzetnek a kolozsmonostori uradalomról kelt adománylevelét az erdélyi közügyigazgatóhoz beadatni rendelte, az annak tartalmát megvizsgálván: úgy nyilatkozott, hogy abban nekik ugy Kolozs-Monostoron, mint Bácsban hidvámjog van adva, a kamara sószállító szekerei tehát tartoznak a vámot fizetni. Ennek következtében a királyné a nem

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1769. 58. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1761. 505. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1767. 450. sz.

só szállító szekerek vámmentessége fejében a vajda-húnyadi vas-hámorból 10 évig évenkénti tiz-tiz mázsa vas kiszolgáltatását elrendelte. Kérte azért a kir. kormányshéket a nevezett rector, hogy öket ezen jogukban most is tartsa meg. Az ügyet a felséghez terjesztette fel ¹⁾, honnan ápr. 26. a jezsuiták adománylevelének felküldése rendeltetett; ²⁾ Kolozsvár város panaszára a felség azt határozta, hogy vámmentességi kiváltságait mutassa elé, a köz-ügyigazgató pedig a jezsuiták rectorát a vám önkényes felállításaért feddje meg. ³⁾ De leginkább felingerelte e szerzet maga ellen Kolozsvár polgárságát egy *harmadik* eljárásával, t. i. Kajántó-völgyben épített malnával. Látszott, hogy itt a városnak életér-deke, tekintélyes malom-vámjövödelme forgott veszélyben. Maguk a felek beszélték el az esetet úgy a mint történt: a város a maga közgyűlési végzésében, a vádolt szerzet a királyi kormányshékhez intézett panasziratában. „Elszenvedhetetlen nagy kárára városunknak — így szól az 1755. febr. 1-ői közgyűlés végzése — építtetvén a pater jezsuiták a kajántói fordulóban levő határunkon közelebb mult nyáron a patak mellé egy malmot, az egész választott közönségnek a tanácscsal együtt hozott végzéséből parancsoltatik Andrási Ferencz, Kurtán József és Takács János mostani, úgy Ötves Péter és Zoltán Pál tavaji határjáróknak, ha szükség, maguk mellé veendő több másokkal együtt — ha nem teljesítnék — súlyos felelősség terhe alatt, hogy a fennebb megjelölt káros malmot kellő óvatossággal, csöndben felgyujtani és teljességgel lerombolni, megsemmisíteni és elpusztítani el ne mulasztják, jó lélekkel biztosittatván mind a tanácstól, mind az egész száz-férfiak esküdt közönségétől, hogyha ezen cselekedetekért valami perpatvar, költség-fáradság, bosszuság, vagy akár minemű bántalom érné, ő kegyelmekért mindazokban akármi költséggel jótállani és öket megvédni el nem mulasztja. E végzést a tanács teljes üléséből kiadta 1755. febr. 1. Kiss Ferencz város jegyzője.“ ⁴⁾ A szerzet nevében Gáll András rector elébb ápril, azután junius hónapban [a levél kette nincs kitéve] a királyi kormányshék előtt panaszolt:

¹⁾ Orsz. levél. erd. udv. kancell. oszt. 1769. 685. sz.

²⁾ Orsz. levél. erd. udv. kancell. oszt. 1769. 1608. sz.

³⁾ Orsz. levél. erd. udv. kancell. oszt. 1769. 558. sz.

⁴⁾ Ered. j. könyv.

„hogy ő, mint a jezsuita szerzet rectora építtetett 1754. Kajántó nevű egész falujok határán egy völgy *Hosszu oldal* nevű helyén, az országút és a Kajántó pataka régi folyása szomszédságában a collegium tulajdon földére két kőre való malmot. Ezen helyet nemcsak a kolozsvári jezsuita társaságbeli collegium békességesen birta mióta Kajántó birtokát törvényesen magáévá tette; de az elébbi régi birtokosok is ellentmondás és panasz nélkül birták, s ez okból mint ilyen helyre azon malmot teljes joggal szabadosan építtethette. Még is a kolozsvári tanács és esküdt közönség 1754. jun. 3. ennek lerombolását és elhányását közakarattal nemcsak elhatározta, de 1755. febr. 1. és 2. közötti éjjel a sötétség csöndében tanácsi és esküdt községi végzésnél fogva némely kolozsvári polgárok által végre is hajtatta, a malmot erőhatalommal fölégette. Kérte azért a királyi kormányzékot, hogy Kolozsvár várossal és esküdt közönségével ezen malmokat elébbi állapotába állíttassa vissza s a collegium kárát velők fizettesse meg. A királyi kormányzék békéltető biztosokat küldött ki kebeléből, a minnek azonban vége az lett, hogy a kajántói jezsuita malom többé helyre nem állíttatott. A közemlékekben a kár megtérítésének sincs nyoma. Hihetően az lett sorsa, a mi 1701. a földdel megítatott hordó borok árának.

A szellemi érdekek és közmivelttség ügyére kedvezőtlen volt e korszak. Behozatott a könyvvizsgálat, mely ólomsúlylyal nehezedett a szellemre és sajtóra, s nemzeti irányu fejlődésében félszázadnál tovább feltartóztatta a magyar irodalmat, előmozdítván a századok között a germanismus terjedését, az egész országban és így Kolozsváratt is a latin szellemet az oktatás, közigazgatás, a római katolikusok számbeli nagy megszorodása és a tudományos könyvek túlnyomó részének latinsága által.

A nyomdák néhány új fejlődési mozzanatot mutatnak. Egy r. kath. tudós író a nyomtatásban megjelent könyvek *száz és ezer példányain* látható ezen bezárási alakjával igazolja, hogy a jezsuita rendnek volt nyomdája: „Kolozsvártt a J. T. akadémiai betűivel nyomtatta [*például*] Becskereki Mihály.“ ¹⁾ E tényt — a számbeli nagyítás levonásával — más adatok is megerősítik. 1773. sept. 13. felsőbb parancsra fölterjesztvén a kir. kormányzék az erdélyi

¹⁾ *A kolozsv. r. kath. gymn. Évkönyve.* VI. füz. 185⁵/₆. 18. 1.

nyomdák hivatalos jegyzékét, abban az 1. pont alatt ez állott: „első a jezsuita atyák [kolozsvári] szerzetének nyomdája; ajándékozott t. i. 1727. márcz. 17. báró Csikszentmártoni Antalfi János erd. püspök, bizonyos nyomdai betűket [= *certum quemdam Typum alphabeticum*] a jezsuiták collegiumának a végre, hogy a jezsuiták gondviselése alatt állittassék nyomda, a mi azóta, hogy létre jött mint azon tisztelt püspök alapítványa — senki ellent nem mondván — folyvást fenn állott és ma is fenn áll.“ Az erd. udv. kancellária octob. 13-ki előterjesztésére ekkor kelt ama legfelsőbb királyi elhatározás: 1. hogy minden tényleg létező nyomdák nyomtatási joga helybenhagyatott, de e jog elvesztése büntetése alatt meghagyatott, hogy egy könyvet is addig ki ne nyomassanak, míg a szebeni könyvvizsgáló bizottság meg nem vizsgálta; 2. hogy jövőben királyi kiváltság nélkül senki nyomdát ne tarthasson, se a mostani tulajdonosoké örökösükre át ne szállhasson; a királyi kormányshoz minden oly nyomdatulajdonos haláláról köteles levén jelentést tenni. A kolozsvári jezsuiták nyomdájára nézve a királyné egyelőre csak azt rendelte: „hogy azt kezeljék úgy, mint a jezsuiták minden egyéb vagyonát;“ ¹⁾ később 1774. ápr. 23. pedig úgy intézkedett: „hogy a jezsuiták kolozsvári nyomdája katolikusnak adassék el, hogy tovább is mostani helyén folytassa munkálkodását.“ ²⁾ Ennek következtében nem adatott el, hanem az egyetemnek [*universitas*] megtartatván, bizonyos föltételek alatt Kollmann Ferencz bécsi nyomdásznak adatott át. ³⁾ Az olvasó emlékezni fog, hogy ezek a nyomdai betűk az unitáriusokéi voltak, betéve a főtéri Zsigmond-templom segrestyéjébe, melynek 1718. történt visszavételekor, mint annak tartozéka és *unitárius vagyon*, sok egyéb ingó- és ingatlannal, a reformatio kezdetekor, a reformatiot Kolozsvárárt végrehajtó *lutheránusok által elfoglalt* katolikus templomi szerelvények kárpótlásaul vétettek el. E nyomda évi jövedelmét gróf Bánffy Dénes a r. kath. iskolák világi főfelügyelője 1774. decz. 3-ki jelentésében 1000 fítra tette, s azt és az intézeti gyógyszer-tárból bejövő 1—600 fírtot a természet és mathesis tanárainak az előadásaihoz szükséges taneszközök megszerzésére állandó ala-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kancell. oszt. 1773. 1176. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kancell. oszt. 1774. 516. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1387. sz.

pul átengedtetni javasolta, az intézetben egy könyvkereskedő elhelyezését is ajánlván, hogy ha egyebet nem is, de legalább a tankönyveket ott mindig könnyen meg lehessen szerezni. A királyi kormánysszék tudomásul véve, elfogadta e javaslatokat.¹⁾

A kormányynak a sajtó életéről való tudomásvétele egyszersmind a nyomtatás szabadságának korlátok közé szorítása. Három ily irányu rendelet kelt az iránt e korszakban. Az *első* 1753. máj. 2. Értesülvén a felség a királyi kormánysszék j. könyveiből, hogy az ottani könyvnyomtatásra nézve a közhatalom által kiadott semmiféle szabály nem létezik, a mihez magukat tartani kötelesek lennének, holott köztekintetek kívánják meg, hogy mint más jól rendezett országokban van, bizonyos mód és szabály legyen megállapítva: megparancsolta a királyi kormánysszéknek, hogy az összes erdélyi könyvnyomtatókat a fejedelem nevében szigoruan tiltsa el oly könyvek kinyomásától, melyek az Isten tisztelete, a fejedelem személye és jogai, a tartomány közállapotja és belbékéje, a bevett vallások és jó erkölcsök ellen valamit, vagy új eretnekséget foglalnak magukban; a mi hogy ne történhessék, minden sajtó alá adandó művek elébb a királyi kormánysszékhez adassanak be, ott vizsgálják meg, vagy ha a királyi kormánysszék tagjai nem érkeznek, bizzák jámbor, tudós és alkalmas férfiak vizsgálatára, s a királyi kormánysszék helybenhagyása és engedélye nélkül semmit kinyomtatni és árulni meg ne engedjenek, a helybenhagyást mindig a könyv elejére kitétetvén, az ez ellen hibázókat pedig hibájok minősége szerint szigoruan megfeddvén.²⁾ A *második* 1768. a bécsi udvarhoz ismeretlen úton jutott azon tudósítás következtében: „hogy az erdélyi helvét hitvallásuak tanárai és papjai a gymnasiumokban és collegiumokon kívül nyilvános szónoklatokban is a r. kath. vallás hittanait megtámadják, felsőbb engedély nélkül könyveket nyomtatnak ki, s azokban nemcsak a r. kath. vallást, de az uralkodó házat is annyira bántalmazták, hogy abból híveik lelkében is szükségkép gyűlölségnek kell támadni — azon évi nov. 21. kelt királyi leirat, melyben szigoruan meg lőn parancsolva, hogy a r. katolikusoktól különböző vallásuaknak saját hitelveiket védni csak a fő- és altanodákban lesz szabad. Ez alapon fog-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1775. 9923. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. 1753. 181. sz.

lalták le Bod Péter *Smgyrnai Polikárpus püspök, Catechesis és Magyar Athenás* című műveit, s használatuk országszerte megtiltatott. Ugyan ezzel öszhangzólag báró Dániel István egy, könyvvizsgálói hír és engedély nélkül Kolozsváratt megjelent mű szerzője 200, Páldi Ferencz annak kinyomtatója 200 r. f. büntetésre ítéltetett, a mit az utóbbi le is fizetett kolozsvári követ Venitzei Sándor által. ¹⁾ A *harmadik* egy felsőbb rendelet, 1776. octob. 14-ről, melyben a kalendáriumokra is kiterjesztetett a könyvvizsgálat. ²⁾ Ez évben sajtóságos eset történt Kolozsváratt. Kollmann Ferencz az egyetem nyomdása elébb a maga, azután a Pataki József, mint a reform. eklézsia nyomdabérlője nevében kinyomtatván a kalendáriumot: az által megkárosította az utóbbit, s a közönséget zavarba hozta az ünnepek hibás megjelölésével, miért a tanács a kiadást elkobozván, a tény bizonyításaul mindkét példányból egyet-egyet a királyi kormányshoz felküldött, kérve Kollmann megbüntetését s a kalendárium nyomtatástól jövőre eltiltását annyival inkább, mert ő magyarul nem értvén, hibátlanul nyomtatni nem tud. ³⁾

Az elébb említett felterjesztésben Kolozsváratt 2-ik nyomdának az ev. ref. eklézsiáé és collegiumé iratik, az elsőé, mint I. Apafi Mihály fejedelem 1672. octob. 12-ki, a másodiké, mint 1673. ápril 16-ki adománya, azon megjegyzéssel, hogy azóta mindkettő fennáll, de nem mindig és teljesen elkülönözten, hanem egyszer külön, máskor együtt, egyik haszonbérbe adva, a másik valamelyik ev. ref. tanár vagy pap által kezelve, néha az egyik nyomda betűit a másiknak haszonbérlője használta, máskor az elkopott betűket újra öntették s csak az ép betűkkel, matrixokkal, néha egészen a maga betűivel dolgozott a bérlő, sat. Ezért van a *közös nyomdai nevezet*, a mi azt fejezte ki, hogy egyik nyomda az eklézsiának és főtanodának közös bírásra és haszonvételre adományoztatott, s az idővel hozzájuk járult, vett vagy ajándékozott nyomdakészletek is részint egyiket, részint a másikat, részint mindkettőt illetik. Mindezt az eklézsia és főtanoda közötti bérleti és betűöntetési szerződések, átadási és átvételi leltárak, az eklé-

¹⁾ Bod P. *élete és munkái*. 1862. 16. l.

²⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 1749. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1749. sz.

zsia és főtanoda közötti elszámolások, a vett haszonbérben osztás adatai sat. igazolják. A Szenczi Molnár Albert-féle közös nyomdát 1749. Szathmári Pap Sándor halála után ápr. 27. kelt szerződő levéllel Belgiumban készült Pataki Józsefnek adták haszonbérbe, *lettár* mellett, oly módon, hogy a nyomda bérdját [a mi a kölcsönös elszámolások szerint, bár a szerződés róla nem szól, 60 m. frt volt] legelőbb a Butsesdi Sárától a templom szükségére rendeltetett 566 m. frtból 500-nak kiteléseig fizesse a nagy templom számára és szükségére, ¹⁾ azután oszolják a fizetendő díj az eklézsia és főtanoda közt egyenlően; bérlő birja s használja a nyomdát az eklézsiának nem kárára, de gyarapítására, az elkopott betűket keresztyényhez illő ígérete szerint igyekezzék kijavítani, nyomasson csak közjóra célzó munkákat, szépen s tisztán, s ha különösebb munkákat kell nyomtatni, a gondnokok és püspök vagy közffjegyző hírével és engedélyével nyomassa, a miről adjon kötelezvényt. ²⁾ Még Szathmári Pap Sándor nyomdabérlő idejében kitünt a nyomdászathoz való kedve és tehetségei által Páldi István nevű ifju, a ki szegénysége mellett is néhány száz forintot megtakarítva, reformált hitvallásu főemberek biztatására, e szakban maga tökéletesítése végett 1742. Hollandiába ment, s ott a nyomdászat titkaiba magát beavatva, rövid idő alatt bámulatos haladást tett: tanulta a nyomdászati rajzot, metszést, hallgatta a bölcsészeti előadásokat, *Ádám és Éva első bűnbe eséséről* oly művet rajzolt és metszett ki, hogy mestereinek köztetszését nyerte meg. „Már egyéb nem hiányzik — írta Leydából 1742. ápr. 6. kelt levelében egyik ev. ref. pártfogójához — csak hogy magát minden nap gyakorolhatná mesterségében, hogy tudományát folytatva, mindennapiját megszerezhesse, s bár másfél évig lehessen még ott künn, mert a kik munkáját látták, mind igen nagy jövőndő kereset reményével biztatják. Erre pedig műszerek szerzése lenne szükséges, mert különben bizony el kell vesznie a nagy nyomorúság miatt, mert oly nyomorban él, hogy alig szenvedheti, mert ott 400 forinttal csak egy-egy esztendeig is élni szerfelett nehéz

¹⁾ Törlesztése 1758. a jun. 3-ki eklézsiái kebli tanácsülésbe bejelentett s az 500 frt az eklézsia számára tőkésítettett. *Az ev. ref. ekl. ercd. j. könyvéből.*

²⁾ OKI.EVÉLT. CCLXXVI. sz.

és nyomasztó. Ő már majdnem esztendő óta van künn, s a kik ismerik, tudakolják: hogy tudja fentartani magát? Mert az ő állapota igen költséges mind életére, mind tanulására nézve. Neki ajándékon senki semmit nem ad, elég nagy és drága szerencse, hogy tanulhat ajándékon, s a miket eddig barátai által tanult és tapasztalt, ha mind mesteremberektől kellett volna eltanulnia és experiálnia, bizony talán ezer forinttal sem érte volna be és a mestere 3 évig is elszolgáltatta volna magát vele. Ha tudta volna, mily bajos ott mesterséget tanulni, mily nehéz dolgot vállalt magára, és mily nyomoruságokat fog szenvedni, talán másfél ezer forinttal sem indult volna ki hazájából. De már ott van, tettét nem bánja, tapasztalásainak és tanulásának örvend, s nem lát semmi akadályt abban, a mit még kell tanulni, csak hogy élhessen; ámbár igen keserves nyomoruságok között él, megsokasította Isten a bánatot rajta, mert csak kenyérrel él, s hogy nyomoruságát sokáig viselni tudja, lehetetlen; sőt kevés idő múlva minden elkezdett dolgait ott kell hagyni, s akkor mi lesz vége nyomorúságainak, Isten tudja. Reménykedik azért a Jézus Krisztus nevében excellentiájának ¹⁾ és nagyságos pártfogó urinak — így zárja be levelét — legyenek segítségkel, hogy továbbra is tarthassa fenn magát, mert ha egyszer megszakitja elkezdett dolgát, bizony többé soha fel nem találja. Tudja hazája szegénységét, ha lett volna valami menedéke, nem terhelte volna jó akaróit kérő levelével; de hiszen nem halhat meg éhen, hazája javát munkálkodja, s ha Isten megsegíti s munkásságát megáldja, ő is a mivel tartozik, Isten vele levén, teljesíteni fogja.“ ²⁾ A kérés a főtanács elé került s az őt segélyével czéljához juttatta. Hátrább látni fogjuk, hogy a főtanács őt tanulásában hosszason bőkezűleg segítette. Páldi tiz évi külföldi tanulás után, ³⁾ mint Misz-Tótfalusi Kis Miklós, ismeretekkel gazdagon tért vissza hazájába, de szintugy mint hírneves elődét, őt is sok kellemetlenség érte, az ő élete is meg volt szomorítva, kivált vége felé, egyházának ellene támasztott bérkövetelései által. Nem vették a könyvet, nem volt jövedelem, s

¹⁾ Melyik főgondnokot érti? a levélből nem látszik; de a viszonyok gróf Bánffy Dénesre engednek következtetést.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXI. sz.

³⁾ *Benkő*, Josephus. Transsylv. General. II. k. 326. l.

mégis szigorúan megkövetelték a nyomdabért, holott a nyomdász-
nak élni is kellett. Ez keserítette el. Hiába! A hol a tudománynak
nincs meg igaz bece, ott terjesztőinek sincs. A magyar könyvirók
és nyomdászok ennek voltak áldozatai századokon át . . . Még
Leydában volt s már 1747. Enyeden vagy Kolozsváratt új nyomda
állítását indítványozták számára. De nem kelt benne határozat.¹⁾
Másodszor gróf Bánffy Dénes főgondnok újitotta meg ez indítványt:
hogy a főtanoda matrixait a közös tömegből válaszsák ki, s őt
Hollandiából külön nyomdába hozassák le. Ennek sem lett fogá-
nata. Végre 1754. május 12. a főtanács megrendelte a kolozsvári
ev. ref. eklézsia és főtanoda gondnokainak: „hogy a régi nyomdák
kopott betűi, melyeket I. Apafi Mihály fejedelem a kolozsvári és
enyedi főtanodáknak adományozott, kiválasztatván és megmértet-
vén: újra öntés és azutáni használat végett Páldi István nyomdász-
nak adassanak át az 1730. sept. 14-ki *lettár* szerint, átvétetvén
minden járulékaikkal Pataki Józseftől,“ a ki ezentúl csak az ekle-
zsia nyomdáját bírta 30 m. frt félhaszonbér mellett. Páldi tehát
e tájatt lett kolozsvári nyomdabérlő. A bizottság 1755. febr. 15.
teljesítette megbízatását s a megvizsgált betűket és hozzátarto-
zókat oly módon adták át Páldi Istvánnak: „1. hogy azon betűket
újra öntse, a még használhatókat is külön választották s feleserél-
ték azon összelegyített betűkkel, melyeket az eklézsia és főtanoda
pénzével nem régen vett; 2. mivel a mérést római mértékkel
[*statera, schlag*] tették, a fontoknak a régi leltárbeli kisebb részeire
nem figyelmeztek; 3. némi apróságokat az eklézsia külön nyom-
dája részére meghagyván, egyebeket ugy adtak át, e szerint . . . sat.
Az átadott betűk összege 23 mázsa 30 font, melyek részletezését
a tér kiméléséért mellőzöm.“²⁾ Páldi e nyomdát 1768-ig bírta,
megújította s megnagyította, s ekkor felügyelete Pataki Sámuel
orvostudorra és bölcselet s mathesis tanárára bízott. Páldi állása
nehéz volt. Ő ugyszólván romot vett át, midőn a főtanoda nyom-
dáját neki adták. Évek kellettek, míg használhatóvá tette s nyom-
tathatott rajta. Gátolta munkásságában az alkalmas szállás hiánya
is. Egy 1768. véleményadással megbízott tekintélyes egyháztág
érdekesen fejti fel az akkori nyomdai viszonyokat. Jellemzők a

¹⁾ Látható az 1747. márcz. 12. főtanácsi j. könyvben.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXIX. sz.

vélemény némely helyei. „Alkalmas ház nélkül — ugymond — Páldi gátolva van munkájában. 11 év óta csak nyomorgott házában. Ő sem dolgozhatik, tankönyveink sem lesznek, míg jól berendezett nyomdahely és nyomdász szállás nem lesz. Páldi költségébe került a ref. egyháznak. Hasznát kellene vennünk. Eddig is többet tett volna, ha kényelme és segítsége lett volna. Ha tovább is halasztjuk, hogy jól el legyen helyezve, addig meghal, vagy öreg-sége miatt alkalmatlanná lesz a szolgálatra; mert tőle is sok szép idő eltelt már. Ha feltűnő haszon nélkül meghal, mi leszünk okai. A bérletdíjt a mi illeti: tartozik-e ő ezzel? Pataki József és István fizettek — mondják némelyek. De helyes-e ezt így állítani fel? Ha neki használható betűket, készületet, legényeket, inasokat adtak volna, s szabadságot, hogy a miből pénzt kap, nyomathassa, akkor helyes lenne. De segítsége egyetlen egy volt, az is tovább állott. Inasokat, legényeket ő nevelt, kiknek későre vette hasznát. A többi bérlő egyet sem nevelt, kész legényeket talált, kikkel folytathatta a munkát. Páldi most is tanítványával önteti a betűket, szabadsága mindent nyomatni nem volt, a másik mintegy egyedárui joggal birt és bir most is nyomatni: *Kalendariumot, nagy Zsoltárt, fél Zsoltárt, Kis és Nagy Catechesist, Rudimentát, Grammatikát, Kis Cellariust*. Azok mindennap kelnek, a nyomtató nem félhet, hogy rajta maradnak. Váltó munkán kevés a haszon, ha a papir árát, legények díját s egyéb költségeket ki fogjuk, kivált ha a betű is kevés, s a munka sem kél gyorsan. Ha ő czímereket nem fest, tűzi játékból, kivált gróf Károlynál jó pénzt nem csinált volna, magát fenn nem tudta volna tartani. Az egy tabella nyomtatásból volt valami haszna; a többire csak drágán vett papirosat, azt befestette, csomóra rakta s mint könyv most is ott áll. Páldi zür-zavarban levő betűket vett át, hogy abból magának újat csináljon — tehát csak anyagot. A matrixokon és egy igen régi sajtón kívül egyéb minden az ő munkája. Szegény állapot az, mikor a nyomdász elkopott betűket kap, későn lesz még abból nyomdai műhely, kivált mikor egy poltrája sincs, senki rá nem ad semmit, kölcsön pénzzel kell csinálni mindent. Páldinak a főtanoda csak 20 frtot adott. A sajtó és betűk hitványak lévén, sokáig csak költött rá . . . Ezeket fontolóra véve — mondja a véleményező — másképen fognak gondolkozni a bérletdíjról. Nem kell oly ridegen bánni vele, inkább méltányosságra és kegyelmességre kell nézni,

bérdíját mérsékelni s tán a követelést nem az első évekkel kezdeni. Páldi munkájának bérdíjába beszámításánál nemcsak a betük újra öntését kell nézni, hanem egyebeket is, a miket a nyomda díszére és bővítésére dolgozott, s a melyek századokig tartanak, minők a fametszések és matrixok. Azokat eladhatta volna másoknak, vagy maradéka az ő halála után magáénak mondhatja. Az való, hogy rá a reform. egyház költött, neki előmenetelt szerzett, multjáért tehát nem követelhet semmit. Nem is követel, csak kér. A jótéteményt különben csak a főtanács emlegetheti, a mely adta. De ezeket nem szokták betudni, ha előre nem volt kikötve, vagy az illető magát le nem kötelezte. Papot, orvost sat. is szoktak segitni, de ha haza jőnek, mégis csak fizetésért szolgálnak. Ezt az ország mivelődése ügyeért szokták tenni, hogy legyenek tehetséges emberek, kiktől mások tanuljanak. Páldi ezt végbe is vitte; mert buzgósággal tanította növendégeit és hagy maga után kő- és fametszésben, öntésben alkalmas embereket. A debreczeniek nyomdájokat az ő tanítványával igazítatják, s a mi nekik soha sem volt, matrixokat csináltattak, ki is nyomtatták már a *fél Zsoltárt* kis alakban azon betűkkel. Mást is fogadtak be a debreczeniek, kit ő az oláhoknak képezett volt ki, de reformálódván, Debreczenbe ment s most ott dolgozik. Egy más, a kit tanított, Pataki Józsefnél öntőget betüket. Most ismét mást kezdett tanítani rajzolásra, fametszésre, bélyeg- és matrix csinálásra. Az oláhoknak is nyomdát állított fel. A hazát szolgált és épen méltatlan a jótéteményre nem volt. Hogy több hasznát nem vettük, magunk voltunk okai, a kik heverni hagytuk, sőt még mortificáltuk. Az oly mesteremberek többnyire hypocondriacusok: sok hibájokat el kell néznünk s velők gyöngéden bánnunk, hogy hasznukat vehessük . . . Sokat irhatna még véleményező — így zárja be tudósítását — de tán ez is sok. Eleget kívánt tenni a rendeletnek, a mit gondolt, leirta, nem részrehajlásból, de érett megfontolás után, egyedül a dolog feletti sajnálkozás érzetéből és a közérdek iránti szeretetből . . .“ ¹⁾

Nemes védelme egy arra érdemes ügynek, a mi azonban hasonló volt a sirra tett koszorúhoz, melynek szépségét az alatt,

¹⁾ *Reflexiones de Typographia et Typographia Illustr. Coll. Reform. Claudiopolit. etc.* Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.

nyugvónak szemei nem látják, szive a benne nyilatkozó szeretet melegét többé nem érzi: késő elégtétel, mely az utókornak szolgálhat intő tanuságul. ... Páldi még ez évben meghalt, s tán jó volt, hogy egyháza ítélete elől a sors kegye őt elvonta. Kártérítési igényekről többé nem lehetett szó.

A evangéliumi reformált hitvallásu főnemességnek tudományszeretetét, az iskolák és nemzeti irodalom iránti érdeklődését, annak mivelése, hasznos művek írására, fordítására és kiadására tett áldozata, igazolják. Kolozsvári főtanodájuk nyomdájára tett áldozataik első helyen állnak Erdély míveltségtörténetében s Kólozsvár mívelődésére és megmagyarosodásra jótékonyan folytak be.¹⁾ A jezsuiták nyomdájában ez időszak alatt 4

¹⁾ 1770. gróf Földvári Ferencz a kolozsvári nemes ref. főtanoda szükségére és nyomdájának lehető hasznosabban fölszerelésére adott 500 m. frtot oly módon, hogy e kegyes adomány az irt nyomdában gyümölcsözőzzék, oly érdemes és hasznos könyvek nyomtatását eszközölvén azzal, melyek az ifjúságnak épületére, az adományozó szerencsétlen neve és utódai emlékezte fentartására, nemzetsége díszére s a haza javára szolgálnak. [OKLEVÉLTÁR CCXCIV. sz.] Ez összeg *Schröder* munkája kinyomatására fordítatott. Br. Vesselényi Farkas *Cyprus Nyugodalma* kinyomtatására 300, gr. Kemény Dénes Wolf *Mathesis*-ére 500, gr. Székely Ádám Locke: *A gyermeknevelésről* irt s magyarra fordított műve kinyomt. 500, br. Dániel István, Pápai Páriz Ferencz *Pax Animae* című műve kinyomatására 60, gr. Mikes Anna ugyanarra 60, egy más kegyes főurnő 50 m. frtot. Ezek Pataki Sámuel, a kolozsvári ev. ref. főtanoda nyomdafelügyelője 1768—1781. számadásából vannak kivéve, melynek még némely érdekes részét ide igtatom.

A mai gyászjelentés akkor: *valakinek halálát jelentő levél*-nek mondott, ilyen volt a gr. *Mikes Istváné*, továbbá *halotti charta*-nak. Mint Kolozsváratt megjelent nyomdai termék említetik: *Nádudvari [Péter] könyörgése* gr. *Bethlen Ádám felett*. . . továbbá temetésre meghívó, címér és címnyomtatás sat. gr. Vas Dániel *chartája*, br. *Vesselényi Ferenczné*, gr. *Földváry Ferencz convocatoriája*, címere, titulusainak kinyomtatása. Az unitáriusok, *Isteni Dicséret*ek sat. című énekes könyvük kinyomatására fizettek 1000 m. frt. A nyomdai költségek közt tanulságosak: segesvári iskolai igazgató *Binder Mihály*-nak Erdélyország 5 geographiai mappája lerajzolásáért fiztetett 51 m. frt 20 dr., *Kapronczai Ádám*-nak Bécsbe menetelekor holmi Typographiához tartozó eszközök megváltoztatása végett 40 frt 31½ dr. A nyomdában belkezelő volt *Vizi István*, metsző *Beregszászi Péter*, a kinek garmond, cicero, augustin characterek készítéséért s materia csinálásért, ugy az Esopushoz való képek metszéséért fizettek . . . stb. Betüöntő volt Roček Antal, szedők: *Szilágyi János*, *Lengyel Márton*, *Demeter Mózes*, *Gál László*, *Udvari János*

magyar, ¹⁾ 14 latin eredeti mű jelent meg, három második kiadás-ban is; ²⁾ az ev. reformált hitvallásuak eklezsiája és főtanodája

és *N. Kis Miklós*. Inasok [később szedő segédek] *Szabó György*, *Boda Pál*, *Nagy István*, *Csákvári*; az öntőműhely [*Fusoria*] szolgálja: *Köteles Márton* a Typographia körül munkálkodott *Farkas István*, könyvkötők: *Pataki Pál*, *Veszprémi Mihály* sat.

Látható bővebben közölve általam: *Magyar Könyvszemle* 1882. sept.—decemberi füzet 284—288. lapjain.

¹⁾ *Gál Tamás*, minor. r. szerzetes, tanár, később bölesészeti hittudor: *A r. kath. Ecclesiának igazsága*. 1753. [alakja s megjelenési helye nincs megmondva] *Benkő*, Jos. Transsilv. Gener. II. *Supplementum* 605. 1. Kolozsváratt kiadása valószínű.

Kovács Ferencz, jezsuita r. szerzetes a kolozsv. akadémiái collegium-nál: *Az oltári szentségnek oltalma*. Kolozsv. 1757. 8. *Benkő*, J. II. 459. 1.

Miháلتz István, jezsuita r. szerzetes: *Keresztény Seneca*. Kolozsv. 1768. 4. *Benkő*, J. II. 456. 1.

Rajcsányi János, jezsuita r. szerzetes latinból: *Utazó s a jövővény unitárius vallásról beszélgető catholicus*. Kolozsv. 1770. 8. *Benkő*, J. II. *Supplem.* 608. 1.

²⁾ *Gál Tamás* . . . *De Controversiis fidei rebus dirimentis* sat. Kolozsv. 1741. 8. *Benkő*, J. II. 449. 1.

Cseréi Elek, kir. táblai ülnök: *Praxis Procuratoria*. Kolozsv. 1746, 12. 2-ik kiadás 1760. 12. *Benkő*, J. II. 441. 1.

Ferenczi Tóbiás, minorita rendi tanár, később hittudor és Provincialis: *Selecti S. Script. textus* sat. Kolozsv. 1744. 8. *Quaestiones Scripturisticae* sat. Kolozsv. 1761. 8. *Benkő*, J. II. 447. 448. II.

Fridvaldszky János, bölesészettudor és mathesis tanára a kolozsvári egyetemen. „Világhírű tudós, a kit — a mint *Benkő* írja — mindenkinek tisztelni kell, a ki tudós műveit ismeri.” Kolozsv. 1767. a jezsuiták akadémiái nyomdájában megjelent művei: *Dissertatio de Ferro*. 12. *Mineralogia M. Principatus Transsylvaniae*. 4. 1760. megjelentek: *Inscriptiones Romano-Dacicae*. Ívrét. *Dipl. Andreae Regis Hyerosolimitani* sat. ívrét, 1773. a ref. collegium betűivel megjelent: *Dissertatio de Szkumpia*. sat. 4. *Benkő*, J. II. 448. 1.

Höll Miksa, jezsuita r. szerzetes, bölesészettudor s mathesis tanára a kolozsvári egyetemen: *Elementa Mathematica Naturalis Philosophiae ancillantia*. Kolozsv. 1755. 8. *Benkő*, J. II. 449. 1.

Peringer András, szabad művészetek és bölesészet tudora és tanár, a kolozsvári egyetemen senior: *In Idola orbis Terrarum Actio* sat. Kolozsv. 1749. 12. *Benkő*, J. II. 456. 1.

nyomdáiban ellenben 25 magyar.¹⁾ Elvitathatlan bizonyíték ezen egyház erős nemzeti jelleme mellett az, hogy írói és sajtója a magyar

Szegedi János, jezsuita r. szerzetes s a kolozsv. akadémiai collegiumnál rector. Bod Péter: „hazáját szerető tudós embernek mondja, a ki sokat munkálkodott a magyar törvények jó rendbeszedésében s régi oklevelekből és történetekből való megvilágosításában. Sokat köszönhet neki a tanulni kívánó ifjúság, s könyveit haszon nélkül olvasni nem lehet.“ Kolozsváratt egy műve jelent meg: *Decreta et Vitae Regum* sat. 1743. 8. Bod P. Magyar Athenás. 257. l.

Fusching Ferencz, nagyszombati jezsuita r. szerzetes, szabad művészetek és bölcsészet tudora s hittanár a kolozsvári egyetemenél: *Dacia Vetus, Dacia Nova* sat. Kolozsv. 2-ik kiadás 1743—1744. 8. Bod P. Magyar Athenás. 81—82. ll.

¹⁾ *Aranyos Medgyesi Sámuel*, jegyző: *Igazság áldozatja*, újra nyomatta gróf Bánffy Mária, gróf Gyulai Ferencz tábornok özvegye, Kolozsváratt 1745. 8. Bod P. Magyar Athenás. 15. l.

Dániel Polixena: *A keresztyén életnek summás veleje*. Kolozsv. 1752. 8. Bod P. M. Ath. 56. l.

Bodoki József, kolozsv. ev. ref. tanár: *Az új Testamentum olvasására való bevezetés*, francziából ford. Kolozsváratt 1775. 8. *Kisdetek Vallása* németből ford. 1775. 8. Benkő, J. II. *Supplem.* 609. l.

Gidófalvi János, tordai ev. ref. lelkész: *A felséges Istennel való kegyes léleknek édes beszélgetései*. Kolozsváratt 1744. 8. Bod P. M. Ath. 92. l.

Kamarási György, fogarasi ev. ref. lelkész: *Emlékezet kövei* sat. Kinyomatta br. Bánffy Zsigmond, Kolozsváratt 1747. 4. Bod P. M. Ath. 128. l.

Gróf Lázár János: *Okos teremtett állat* sat. Kolozsv. 1745. 8. *Inne napokra való isteni dicséret*ek, francziából ford. 1760. Bod P. M. Ath. 160. l.

Mátyus István, orvostudor *Diaetetika* sat. Kolozsv. 1762. és 1768. I—II. köt. Bod P. M. Ath. 169. l.

Nádudvari Péter, Bethlen Sámuel udvari papja, később szászvárosi pap. „Hires volt tanítása — írja Bod Péter — mint valami Krisosthomusnak, ugy csodálták prédikációit; 84 prédikációját kinyomatta gr. Bethlen Kata, gróf Teleki Józsefné Kolozsv. 1741. 4. Eredeti kézírata halála után megtalálván abban ily cím volt azoknak adva: *Idvesség Utja*. A hit ágazatiban olyan munka — mondja Bod P. — mint valami Tárház.“ Bod P. M. Athenás. 187—188. ll.

irodalom ez elnyomott állapotában is fentartották a közönségben a nyelvjog iránti érzéket, mérsékeltek a latinismus terjedését, a mi

Nádudvari Béni, abrudbányai ev. ref. lelkész: *Menyei Udvarral való szent Társalkodás* sat. Kinyomatták Borsai György és István Kolozsv. 12. 2-dik kiadás 1761. *Bod P. M. Ath.* 188. 1.

Verestői György, ev. ref. püspök. *Temetési és lakadalmi alkalmatoságokra írt magyar versek.* Kolozsváratt 1772. 8. *Benkő, J. II. Supplem.* 619. 1.

A nevetlen szerzőjü könyvek közt: *Aranjos vagy Keresztyén ABC* *Bod P. M. Ath.* 193. 1.

Imádságos könyvecske. Kinyomatta gr. Földvári Erzsébet gr. Tol-dalagi Mihály özv. Kolozsv. 1747. 12. *Bod P. M. Ath.* 193. 1.

Általános mesterségről írott könyvecske. Kolozsv. 1745. 12. *Bod P. M. Ath.* 199. 1.

Erdélyi Méhecske sat. Kolozsv. 1762. 8. *Bod P. M. Ath.* 201. 1.

Házi különös orvosságok. Kolozsv. 1761. 4. *Bod P. M. Ath.* 201. 1.

Bod Péter, elébb gr. Bethlen Kata, gr. Teleki Józsefné udvari, utóbb Magyar Igen ev. ref. papja. Fényes név. Igazi nagyság a magyar nemzeti irodalomban, a ki műveivel világot gyújt a multban, sok oldalul, alapos ismeretével gyönyörködtet a jelenben s a jövőre példát ad és utat mutat fenkölt szellemével úgy, mint bámulatos munkássága által. Töméredek művei közül csak 3 jelent meg Kolozsváratt: *Szentírás értelmére vezérlő magyar Lexicon.* Ezt legelsőben pártfogó grófnéja 1746. Kolozsv. nyomatta ki 400 példányban. 8. másodszor ő maga 1757. 500 péld. Páldi István által. [*Bod Péter Élete és Munkái.* Gr. Mikótól 1862. 25—26. II.] *Szépen fénylő s ékeskedő korona* halotti prédikáció. S. Pataki József által 1749. — *Tiszta fényes drága bíbor* sat. Kolozsv. Nyomatta Páldi István 1762. [*Bod Péter Élete és Munkái.* 30—31. II.]

Tordai Sámuel, külföldi egyet. tanult ev. ref. lelkész. *A svecziai grófné.* Kolozsv. 8. [év nélkül] *Benkő, J. II.* 505. 1. *A megtérés halogatásának veszedelmes voltáról* sat. francziából ford. Kolozsv. 1767. *Benkő, J. II.* 505. 1.

Gróf Teleki Ádám, Corneille *Cide* című szomorú játékát, francziából ford. Kolozsv. 1773. 8. *Benkő, J. II.* 505. 1.

Zalányi Péter, külföldi egyetemeken készült ev. ref. felvinczi lelkész, *Belisarius* című könyvet francziából ford. Kolozsv. [éve hiányzik] *Benkő, J. II.* 501. 1.

Wesselényi Anna, gr. Bethlen Lajosné, [Dániel Polixena lánya]. *A keresztény vallásra való útmutatás*, francziából ford. Kolozsv. 1774. *Benkő, J. II.* 513. 1.

közöttük csak 10¹⁾ mű megjelenésében nyilvánult. Az unitáriusok régi nyomdája, tulajdonképen betűi sorsát elébb érintettem, új nyomdát szerezni erejük nem volt, s bár sok tudós emberök, de könyvet kiadó írójuk csak kettő volt.²⁾ A kolozsvári nyomdák ez iro-

Nánási József, ev. ref. lelkész: *Az Imádságok Imádságának titka*, francziából ford. Kolozsv. 1761. 8. Bod P. M. Ath. 190. l.
Gróf Székely Ádám: *A gyermek nevelésről*, Locke Jánostól, angolból ford. Kolozsv. 1771. 8. Benkő, J. II. 499. l.

¹⁾ Csomós Mihály, kolozsv. ev. ref. tanár: *Dissertatio de jure Postliminii*. Kolozsv. 1757. Oratio Inauguralis: *De ortu, progressu, fatisque Jurisprudentiae Transsylvanico-Hungaricae* 1758. Benkő J. II. Supplem. 619. l.

Mozsa László, országgyűlési követ: *Lusus funebris in obitum Gabriellis Atzél sat.* Kolozsv. 1763. 4. Benkő, J. Supplem. 617. l.

Br. Inczédi József, ítélőmester. *Dissertationcula de Annis Jubilaeis* sat. Kolozsv. 1750. 4. Bod P. M. Ath. 122. l.

Gr. Lázár János: *Opera Poetica* sat. Kolozsv. 1765. [alakja nincs megjelölve]. Bod P. M. Ath. 160. l.

Borosnyai Zsigmond, külföldi egyetemeken 7 évig készült hittudor és tanár a nagy-enyedi főtanodában, latin irodalomban jártas, már külföldön sok jeles latin értekezés írója, nagy ismeretű, munkás férfi: *De Libris Reformatae Ecclesiae Symbolicis* sat. Kolozsv. 1745. 4. Benkő, J. II. 465. l.

Enyedi István, kolozsvári polgár és órás: *Demonstrationes Quadraturae Circuli*. Kolozsv. 1767. [alakja nincs kitéve] Benkő, J. II. 473. l.

Kovácsnai Sándor, ev. ref. tanár. *Christiani Cellarii* s. a. t. Claud. 1771. 8. s. a. t.

Kovács József, bölcsélet és mathesis tanára Enyeden, Krügernek: *A természeti bölcsélet elemei* című német művét latinra ford. és kiadta Kolozsv. 1774. 8. Benkő, J. II. 484. l.

²⁾ Szent-Ábrahám Lombárd Mihály, püspök: 1. *Döghalál idejére alkalmaztatott Imádságok*. Kolozsv. 1742. [alakja nincs megírva]. Ezt a szerző, hívei, a kolozsvári unitárius polgárok kérésére, *Fejérden* írta, midőn a pestis dühöngése miatt egy ideig ott lakott, kinyomatta egy tekintélyes polgár, Bodor András, a mint a könyven alól levő [B. A.] betűk igazolják. E könyvecskén minden napra egy, együtt tehát hét ima volt. *Fosztó Uzoni*. Histor. Ecclesiast. Transsylv. Unitaria. Tom. III. Liber III. 718. l. 2. *Sokféle szükségseinkhez alkalmaztatott könyörgések* sat. Kolozsv. 1746. 12. [a nyomda nincs megnevezve]. Bod P. M. Ath. 260. l.

Váró Mihály, nagyhirű maros-vásárhelyi ügyvéd: *Idea Actionum Juridicarum* sat. Kolozsv. 1742. 8. Nyomt. Becskerek Mihály.

dalmi termékei két tekintélyes egykoru író értesítésein alapulnak, hézagosak, mert csak az általuk ismert művek és írók nevét vették fel, azokon kívül pedig az újabb irodalomtörténeti kutatók még számtalant ismertettek meg, a mikre én sem terjeszkedhettem ki; de ezekből is kétség felett állnak némely történelmi igazságok, miket sokan mondtak el, de bizonyíték nélkül, csak vitát keltettek, meggyőződést nem. Ilyen a r. katolikus és protestáns nevelés és oktatás nemzetiessége közötti felfogás különbsége. A jezsuita írókról dicsérőleg szólnak Bod Péter és Benkő József. „El kell ismerni — mondják ők — mindenkinek a kolozsvári r. katolikus [*jezsuita*] egyetemen tanárkodó jezsuita rendi szerzetesek s világi tanárok nagy tudományát s tanítási buzgalmukat.“ Nem vonom kétségbe; de a közlöttek s szemeinkkel látottak után nem tagadható, nem is vitatható el, hogy ők a nemzeti nyelvet és irodalmat a latinért és németért mellőzték, az ifjúságban a vallásos buzgóságot és engedelmességet tették a nevelés és oktatás alapjává, a hazafiui érzés és nemzeti szellem művelését és fejlesztését csak másodrangu szükségnek tartották, iskoláik inkább a szerzetnek, vallásnak, felsőbbségnek és uralkodó-háznak neveltek férfiakat, mint a hazának és nemzetnek, nyomdájuk inkább az iskolának mint az életnek. A saját hazai érdek jobbadán a külsőnek, az idegennek volt alá rendelve. Az ev. reformált hitvallásuak nyomdáiból túlnyomólag magyar művek kerültek ki. Írták: tanárok, papok, tehetséges ifjak, mind tősgyökeres magyarok, magyarul, magyaroknak, mély hazafiui érzéssel, nagy emlékektől, nemes becsvágytól lelkesülve, kik nyugati szabad országok egyetemein mivelték ki magukat. Részt vett a hazafias munkában a főnemesség, támogatva anyagilag, buzdítva erkölcsileg, sőt eredetiek írása s német, franczia, angol fordításai által is. Íróik közt megjelent a főrangú hölgyvilág, ez a minden szép és jó s főleg minden nemzeti törekvés lelkes előmozdítója, a hazaszeretetnek a férfiakban megerősítője; irt maga, fordított, kiadta a tudósok műveit. A templomokban az ima, a temetéseken az ének, a sirnál a halotti vers és beszéd, közgyűléseken és tanácsstermekben az élő és jegyzőkönyvi nyelv a nemzeti nyelv volt, a mit értett az

Ezt az író latinul 1736. irta, neve a könyvben el van hallgatva, gróf Petki István nyomatta ki, midőn a kolozsvári jezsuita szerzet által igazgatott egyetemen tudori vizsgáját letette.

egész nép, felfogott minden értelem, átértzett minden szív. Könyv, iskola és élet mind a nemzeti nyelv és magyar műveltség hirdetői és terjesztői voltak. Ebben a főérdem a reformált hitvallásuaké. A r. katolikusok iskoláiban csak az ifjúság volt magyar: a tanárok nagyobb része, tankönyvek, tannyelv, az isteni tisztelet főbb része — a magyarul tartott esketési és egyházi beszédeken kívül — az idegen latin volt. Ők a reformáltak után jönnek. Az unitáriusoknak irodalmilag elenyésző a súlyok s hatásuk, egyebekben rájuk is illenek a reformált hitvallásuakról mondottak. Az ágostai hitvallásuak számra nézve kevesen, a politikai jogokból kizárva, nem vettek részt a nemzeti munkában.

A *közoktatás terén* a megkezdett úton messze előhaladt e korszak alatt a r. kathol. egyház, kolozsvári tanintézeteinek ugy nagy száma, mint gazdag adományozása, új szervezése és állandósítása által. Sem az egykoru, sem az újabb r. kath. írónál nem található biztos felvilágosítás a különböző tanintézetek helyiségei és tanodai épületek megszerzése s létrejövetele iránt; de az előbbieket általános, az utóbbiak föltevészerű [*hypotheticus*] állításainak a közemlékekben levő homályos adatokkal összevetéséből kitetszik, hogy ez időben az a szomszédos három nagy telek-test, melyen intézeteik felépültek: a mai m. kir. egyetem és kegyesrendi templom, valamint a szemben levő régi lyceum-épület a convictussal és nyomdával, ugy a seminarium, már ekkor nagyjában meg voltak szerezve és tömörítve, csak a nyomdahelyiséghez járultak későbbi szerzemények; kitűnik az is, hogy ez idő alatt végződött be a kegyesrendiek temploma keleti részével egybekapcsolt, kétemeletes nagy jezsuita collegium [*universitas*] és a templom déli oldalához kapcsolódó szárnyépület — a régi collegium vagyis convictus és tanári lakrész, sőt ez időre esik a bel-tordautcza keleti sarkán levő új convictus s a délnyugati sarkon levő seminarium teljes bevégezése is. A jezsuita rendnek 1773. eltöröltetése után mindhárom felsőbb tanintézet újra szerveztetett, s a r. kath. oktatásügy azon alapra állittatott, melyen némi módosításokkal maig fennáll, s így az erdélyi részekben a katolikus oktatás és nevelés központjává szintugy Kolozsvár lett, a mint századok óta központja volt az ev. reform. és unitárius egyházak nevelés- és oktatásügyének. A királyné és erdélyi r. kath. püspök vallásossága, a jezsuiták kezdeményező bátor erélye, a tulnyomólag r. katolikus országos kormány, a városi

tanács és képviselő testület egyesített akaratának tulajdonítandó, hogy a város oly szép pontján, ily nagy kiterjedésű területek, mint megannyi katolikus sziget, e hitvallás tagjainak került birtokába. Írtak erről töredékesen, de sok felvilágosítást adólag a múlt századi jezsuita írókon kívül, Vass József, kegyesrendi tanár és m. tud. akad. lev. tag ¹⁾ és Salzbauer János kanonjog tudora s m. királyi tudomány-egyetemi tanár; ²⁾ különálló, tüzetes megírása a felekezet tudósainak tiszte és mintegy előjoga, én itt — mint a többi hitvallások tanintézetei történeténél is — csak némely általános-ságokra s egy két oly főbb mozzanat érintésére szorítkozom, a mik Kolozsvár politikai és mivelődési történetére részint iránytadólag, részint alakítólag folytak be.

Az egyik esemény a jezsuita új, nagy collegium megépítése. Vass tanár azt írja, hogy egy birtokában levő, 1740-re vonatkozó jegyzet erről így szól: „a szent jezsuita társaság [*alma societas Jesu maluit immensi sumptu novum sibi educere Collegium*] = inkább akart szörnyű nagy költséggel magának új collegiumot emelni... Ez idő-tájra esik tehát az új épület megszállása. Ott áll maig a roppant épület, két tornyu szép templomával, ott a Mária Therezia-féle táplállda [*convictus*] és szent Józsefről címzett növelde...” ³⁾ E jegyzettel ellentétben áll az egykoru tudós Szeredai Antal gyulafejervári káptalani prépost és biztos társa, Béldi József kolozsvármegyei főbirónak, a jezsuiták tanításáról s a kathol. vallás érdekében tett szolgálataikról 1769. aug. 21. a kir. kormányshoz intézett jelentések, melyben írják: „a jezsuita atyák azután, hogy Monostort és a hozzá tartozó falukat 1733-n [*helyesen* 1732] örök alapítványul nyerték, elsőbben azokat, mint rendkívül elpusztult állapotban levőket, gazdasági épületekkel felszerelték, hogy jövedelmi alapot szerezzenek nagyobb számu tanárok alkalmazására s a collegium és universitas megépítésére... Megépítvén ezeket s az adósságokat nagyobb részben kifizetvén: azután 1752-ben kezdték építeni a szükséges terjedelmesebb lakokat, a nyomdát, könyvtárt, letevén alapját a csillagvizsgáló toronynak is, s mikor az épület annyira

¹⁾ Vass J. műve fennebb sokszor volt idézve. Áll 1 - 23. lapból. 4.

²⁾ *A kolozsv. k. tanító-rendi Túrsház és v. kath. főiskola évszázados Történeti vázlat.* Kolozsv. 1877 — 8. 1—52. ll.

³⁾ Idézett műve 16. l.

haladott, hogy már több tanárnak volt lakhelye s hittant tanuló ifjak is jelentkeztek, a társaság elfogadta a tanításra való megbízatást, s így 1769. novemberben a püspök kívánságára a szemléleti hittan, [*Theologia speculativa dogmatica*] tanítását elkezdette.“¹⁾ Fennebb az idegen bornak Kolozsvárra be nem vihetése felett 1765. az erd. udv. kancelláriánál folyt tárgyalás rendén ily hely fordul elé: „a jezsuiták csak most kezdetek a városban idegen bort és sert árultatni; az utolsó ideiglenesen megengedett azon okból, hogy maguknak *Residentiát* építhessenek, a házi cselédek, szolgák és napszámosok ellátása tekintetéből.“²⁾ E Residentia volt — azt hiszem — a jezsuita nagy collegium vagy universitas, melyben ott van a csillagvizsgáló torony [*ámbar a mai későbbi keletkezésű*], és a templom déli oldalához kapcsolt egy emeletes épület-rész, ebbe elhelyezve volt a gyógyszerár, könyvtár, a nyomda és könyvtárusi lak. Ez évek műve lehetett s 1752-től 1765-ig bizonyára eltartott. Vass tanár megjegyezte, hogy Hell Miksa, jezsuita csillagász, mint mértan tanára 1752—57. körül saját lakában *Observatorium*-ot állított.³⁾ Ez a Szeredai Antal előadásával egyeztethető, de az építést 1740-re tevő *jegyzet* értesítése nem. Ezek új adatok, de nem elégségesek. Az építés idejének szabatos meghatározása tüzetes megíróra vár.

Másik nagy esemény a jezsuita szerzetnek XIV. Gergely [családi néven *Ganganelli*] pápa 1771. jul. 21. kelt bullája által eltöröltetése. Kivülről jött nagy indító okok hatása, hatalmas uralkodók műve ez, mit csak előmozdítottak a Magyarországon és Erdélyben állandóvá lett békétlenség és jezsuita surlódások. Ugy látszik, már 1769. megindult e mozgalom, s csak a szerzet rendkívül szivós életerejére s az udvarokra nagy befolyása volt képes a válságot öt évre huzni el. A felség 1769. ápr. 26. azon leiratot intézte a kir. kormányshoz: „járjon végére s nyomozza ki, miképpen teljesítette a jezsuita szerzet a k.-monostori apátság és apátsági birtokokról nyert adománylevél föltételeit s róla tegyen tudósítást.“ A kir. kormányshoz Szeredai Antalt, a fejevári káptalan infulás prépostját s Béli József kolozsvármegyei főispánt bizta meg, a kik a helyszínen az eredeti adománylevelek s más hivatalos iratok

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1769. 3398. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. cancell. osztály. 1769. 558. sz.

³⁾ *Idézett műve*, 19.

alapján terjedelmes jelentést tettek, mit a kir. kormányshoz észrevétel nélkül terjesztett a felség elé. E jelentés az általam e könyvben előadottakkal csaknem egy nyomon halad, csak a végeredményt vonja össze, a mire én eddig adatot nem bírván: itt belőle egy-két fontos részletet átveszek. „A jelentés szerint Leleszi János volt az első jezsuita missionarius Erdélyben; 1578. Kolozsváron ment át Gyula-Fejérvárra, annyira megnyerte a fejedelem szívét, hogy ott marasztotta, s megigérte, hogy több társát is behívja. E férfi tanácsára irt Báthori Kristóf fejedelem XIII. Gergely pápához, Mercurianus Everhardushoz, a jezsuita szerzet Rómában székelő generalisához s a lengyel királyhoz, kérve tőle több jezsuita Erdélybe küldését. Dicsérte Leleszit, a ki egyházi beszédeivel sok hitben ingadozót megerősített, sokakat, kik attól elidegenedtek volt, megtérített; azon nap, melyen a fejedelem levelét irta, 40 ariánus kereszteltetett meg. Ennek következtében küldetett be Lengyelországból 12 jezsuita, kik elsőben a k.-monostori apátságban állítottak iskolát, csak 1581. mentek be Kolozsvárra, s ott nyitottak gymnasiumot, a hová nem római katolikus szülők is tanulás végett szívesen adták be fiaikat... A jezsuiták — mondja tovább a jelentés — Bocskai után oly szorongatott helyzetbe jutottak, hogy nyilván sehol meg nem jelenhettek, rejthelyeken idegen köntösben lappangottak, s életveszély közt, minden alapítvány nélkül, csaknem egy századig katolikus mágnások által s missio-pénzből tartották fenn magukat. A pápai alapítványnak nyoma veszett a jezsuitáknak Erdélyből kiűzésekor. Új életre keltette a kolozsvári jezsuita collegiumot III. Károly fejedelem nagylelkű adományával. Az első [*Báthori*] és a második [*Károly*] korszak alatt 744 rector és tanár 20,487 ifjút tanított. Arra, hogy mint teljesítette a szerzet a kir. adomány feltételeit oly viszontagságos körülmények között, nehéz határozottan felelni: tanítottak ők bölcsészetet, mindjárt az első alapításkor, igen azzal kapcsolatban theológiát, majd mathesist, észjogot [*jus naturae*] és etikát, a hitbeli ellenkező tanokat, 1711. erkölcsi hittant, még később dogmatica és speculativa theológiát sat. De elég nagy az ő érdemök, ha megfontoljuk — jegyzi meg a jelentés — hogy írásbeli és élő tanubizonyosságok szerint, a szerzet az országba első bejövetele és megalapítása óta, az isteni tisztelet dolgát s a lelkek üdvét egész Erdélyben két századon át, papok nélkül, nagy életveszélyek közt,

szegénységben és számkivetésben, üldözések közt és rejthelyeken megszűnés nélkül gondozta, s a kolozsvári eklézsiát 1716-ig igazgatta, s midőn 1657. azon városban külvárosaival együtt 115 róm. katholikusknál több nem volt, e században, a városba bevételése után buzgalma és igyekezete által csaknem 5000-re növelte, s szerzetes férfiai, hogy megfogatván meg ne égettessenek, világi ruhába öltözködve csaknem egy századig tanították az alsóbb gymnasiumi tudományokat [*humaniora*], magánlag a bölcseletet életök kockáztatásával, elannyira, hogy kevés főrangú és polgári sorsu mivelte r. kath. van, a ki tudományát nem e szerzetnek köszönheti...¹⁾

Volt-e az előbbi nyomozódásnak és e védekezésnek okozati összefüggése a két évvel később bekövetkezett válsággal? nem lehet tudni; de valószínűnek látszik, hogy a jezsuita szerzetellenem már ekkor készítették elő megbuktatását. A ki e könyvet megolvassa, sőt csak az előbbi jelentés tényeit fontolóra veszi, a jezsuita szerzetről hírnél jobb véleményt kell, hogy alkosson. Róla be van bizonyítva sok súlyos tévedés, sok szántsándékos erőszak, a mit a népek ellen elkövettek, tilos úton hatalomhoz és vagyonhoz jutás, papi befolyásuk meg nem engedett czélokra felhasználása, s több más, a miért őket megrovás s a történelem ítélőszéke előtt felelősség terhe nyomja; de rendkívüli ügyességöket, tudományosságukat s a katholikus érdekek melletti állhatatos hűségöket és csaknem vértanui önodaadásukat tőlük megtagadni nem lehet.

A pápa eltörölő bullája erkölcsi ítélet, melyet az európai társadalom megengesztelésére látszott kiadni. „Jézus a béke és engesztelés hirnökévé és szolgálivá nevezte az apostolokat — így adja okát rendeletének — Isten nem az egyenetlenkedés, de a béke és szeretet Istene, s azt akarja, hogy a kik Jézusban újjá születtek, a szellem egységében s a béke kötelékei közt egy test és lélek legyenek. A jezsuita rendet III. Pál pápa 1540. a lelkek üdvéért, az eretnekek és hitetlenek megtérítése, a kegyesség és vallás gyarapodása végett alapította, de az evangéliumi szegénységre tett szigorú fogadalom mellett, s csak a tanítás érdekéért engedtetett meg nekik világi vagyon birtoklása, úgy, hogy jövedelméből a társaság kényelmére és hasznára semmit ne fordítsanak. De a mint különböző értesülései mutatják, a szerzet kebelében mindjárt kezdettől

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1769. 6950. sz.

fogva volt viszály és versengés egymás között és más szerzetes rendek tagjaival, gymnasiumokkal és akadémiákkal, világi egyekkel, sőt fejedelmekkel is, a kik őket országukba befogadták s később gyakran panaszoltak ellenük. 1591. újabb kiterjedt szabadságokat nyertek: „hogy rendjökből bárkit kihallgatás, bizonyítás és ítélet, szóval: a törvényes formák és rend megtartása nélkül, egyedül a tény igazságát nézve, bűn vagy más észszerű ok miatt ki lehessen zárni s ezt örök hallgatásban kell hagyni, az ítéletet, a társulat intézményeit, törvényeit és végzéseit senkinek bírálni, ostromolni, rajtuk változtatni nem levén szabad.“ De mindez nem-hogy elcsöndesítette volna az ellenök támadt lármát, panaszokat, sőt ezután csaknem az egész világot betöltötte a viszálykodás és versengés az ő tanaik és erkölceik miatt; a kedélyek benn és künn ellenök felingerültek, az egyenetlenség állandóvá lett s minden vád, panasz és háborgatás köztudat szerint az ő szerfölötti vagyongyűjtési szomjukból eredett, a mi az apostoli széket rendkívüli szomorúsággal terhelte; azért a szent szék 1606. meghatározta, hogy miután a szerzet az által, hogy világi dolgokba vegyül, s olyakhoz kezd, a mik a politikára, az országok kormányozására tartoznak, a vallás és egyház békéjét kockáztatja, s magát is a legnagyobb veszélynek teszi ki, és így nem képes betölteni küldetését, a mi a hitterjesztés, lelkek megnyerése, jövőre mint Isten szolgálói oly dolgokba, melyek hivatásaival nem férnek össze, ne avatkozzanak; meghagyta, hogy ily közdolgokba, sem fölhívásra, sem valaki csábítására ne vegyüljenek s szerzetők rendszabályaitól el ne térjenek... A szerzet elleni viták és panaszok ezután sem szünnén meg: szükségessé vált őket új tagok fölvételétől eltiltani. De ennek sem volt kívánt eredménye; sőt a legforrongóbb idők még most következtek; a szerzet ellen mindenfelől láрма és panasz hallatszott, zendülések és pártütés, egyenetlenség és botrányok keletkeztek, melyek a keresztények közti köteléket meglazítván, sőt szétszakítván: a hívek lelkét pártoskodó részrehajlás, gyűlölet és ellenségeskedések lángra gyújtották, s a veszély akkorára nőtt, hogy a szent-szék legkegyesebb s legrégibb hívei: a francziák, spanyolok, portugálok és két Szicília királya országából őket kiűzni kényszerült. Ezen Krisztusban kedvelt fiának, az egész keresztényvilág megengesztelésére irányult tettét XIII. Kelemen pápa helyeselvén: el volt határozva, azon szerzetnek megbüntetésére, a miben csak halála

gátolta meg. Mindezeknél fogva — így végződik a rendelet — minthogy a jezsuita szerzet az egyháznak azon hasznokat többé megszerezni nem képes, a melyekért alapított és nagy kiváltságokban részesített, sőt sem az ő bántatlanul maradásuk, sem az egyházban a béke állandóul visszatérése nem remélhető: az elsorolt súlyos indító okoktól kényszerítve — a mit az eszély törvényei s az egyetemes egyház kormányzása érdekei is kívánnak — apostoli teljhatalmánál fogva a nevezett jezsuita rendet ezennel kioltja és elnyomja, megbünteti és eltörli, minden — bárhol, bármely országban és tartományokban levő egyházi szolgálattól, rendházak, iskolák, collegiumok, szerzetesek lakhelyei kormányzásától eltiltja, a szerzet-rend szabályait, erkölcsseit, szokásait, végzéseit, még ha általa meg voltak is erősítve, minden kiváltságát, általános és részletes kedvezményeit, bármi szókkal, alakban és kötelezés alatt legyenek szerkesztve, semmiseknek, érvényteleneknek, és megszüntetetteknek jelenti ki, fő prépostjoknak, tartományi főnököknek, felügyelőjüknek [*Visitor*] és bármi néven nevezendő előjáróiknak, úgy a lelkiekben, mint az ideiglenes dolgokban volt hatalmát és tekintélyét más egyházi férfiakra teszi és ruházza át...¹⁾ Megtiltja egyszersmind a jezsuita név viselését, szerzetté alakulásukat, a gyóntatást, prédikálást, a hittani vitákat, a mik a vizsályokat szülték, collegiumokban, iskolákban, az igazgatást — csak a tanítást engedvén meg. A keresztény királyokat és fejedelmeket serkentette, hogy rendelete teljesítését hatalmuknál fogva segéljék elé, s maguk is hasonlóan adjanak ki, hogy végrehajtása a hívek közt viszálykodást ne keltsen. Végre minden keresztényeket Krisztus kínszenvedéseért kért, hogy mivel egy szeretet kötelékével vannak mindnyájan egybefűzve, szűnjék meg valahára egymás bántalmazása, a viszálykodás, irigység s egymás ellen torzsalkodás, senkinek egyébbel ne tartozzanak, hanem egymást szeressék . . .“

Mély politikai bölcsesség, nagy igazságérzet s valódi krisztusi szeretet nyilatkozik e rendeletben, méltó az egész kereszténység megszívlelésére.

A jezsuita szerzet eltörlésének ténye nagy tanuság az egyház, emberiség és Erdély s főleg Kolozsvár történetében. Soha nagy

¹⁾ *Fosztó Uzoni István Egyháztört.* III. köt. I. k. 443—460. ll.

czélokért kitartóbb lelkesedéssel s bátrabban senki nem küzdött, mint e szerzet. Urai voltak a lelkiismereteknek. Országok és fejedelmek sorsát intézték gyakran gyontató székeikből. Alkotásuk minden országban sok és nagy. Sikereik bámulatosak. A katholicismus fentartói, a Habsburg-Lotháringiai ház megszilárdítói Erdélyben ők. S mégis soha rend, szerzet, osztály, párt gyűlöltebb nem volt, mint e rend, azért, mert — a mint a pápa is elismerte — nem lelki hivatásának élt. Az ország politikáját akarták intézni s állandósították a pártviszályt. Börtönnel, bakóval s vérontással terjesztették Krisztus szeretetvallását. Az erdélyi történetírók följegyezték ezeket, s én fennebb előadtam. A miket az erdélyiek nem-katholikus népe tőlük rosz néven vett, a miért a fél országot maguk ellen haragra s boszura ingerelték, a mi által Kolozsvár város lakosi közt békétlenséget idéztek elő, s a szivekből a keresztény türelmet és szeretetet kioltották, a pápai eltörölő rendelet mind elősorolta, igazat s elégtételt ad azoknak, kik a jezsuita rendet az államra nézve veszedelmesnek mondták s az országból több ízben törvénynél fogva kizárták . . . Az erő joga nem állandó. A történelem igazán ítél — jutalmaz vagy büntet.

A kir. kormányzék 1773. octob. 8. tárgyalta a jezsuitarendet megszüntető, sept. 18. kelt kir. leiratot s három személyből álló bizottság kiküldését rendelte el, mely a pápai bullának Kolozsvárárt, mint a jezsuita birtokok főhelyén kihirdetése után, gondoskodván elébb az isteni szolgálat és az iskolákban az oktatás meg nem szűnéséről: pénz-, levél- és raktáraikat — papi közbejövetel nélkül — a fejedelemnő nevében lepecsételje, javaikat lefoglalja s leltározza, a kir. kincstár gondviselése alá adja, cselekvő és szenvedő vagyonukról egyenleget készítsen, magán vagyonukat s ruháikat nekik átadja, az ágyneműt közöttük kioszsza sat. A szerzetesekre nézve a felség parancsa az volt: „az újonczok azonnal bocsáttassanak el, a kik még fogadalmat nem tettek, a püspök által kitűzendő idő alatt — a mi egy évnél több nem lehet — a szerzet házából távozzanak el, a fölavatottak is tartoznak a szerzet házából kimenni, de a mig élhetési módhoz jutnak, a ház vagy collegium jövedelméből segélyt kapnak, a vének s erőben megfogyatkozottak ott maradhatnak, de élelmők nem lesz s világi öltözetet kell fölvenniök, a rendes egyházi hatóságtól függenek, mint annak tagjai; az újonczok a kihirdetés napja után egy

hónapig tartásdíjban részesülnek a kamarától, azután vagy az előtt használt világi öltözetekben eltávozni tartoznak; a világiak, kik fölavatva nem voltak, 100 frt ruhapénzt kapnak szintén a kamarától s a kihirdetéstől 3 havi tartás fejében 16 frtot, együtt 48 frtot ugyanonnan; de ha ezen 3 hónap alatt életmódhoz nem jutnak, segélyök megszűnik; a szerzetbe fölavatottak, kik még esküt nem tettek, szintén 100 frtot kapnak öltözetre, tartásra 16 frtot, s a miséből illetményeiket; a véneks elbetegesedettek mind egy collegiumba gyűjtetnek, s élelemre, fára, gyertyára, orvosra egyenként 17 frtot kapnak, a misejövödelmén kívül. A konventek és seminariumok regenseinek a külső gazdaság folytatására számadás mellett mérsékelt összeget engedélyez a bizottság, fizetésökről később lesz gondoskodás; az iskolákba a következő tanévre is az eltörölt szerzetbeliek közül kell tanárokat és tanítókat tenni, a kik a kihirdetésen legyennek jelen; az alsó és felső iskolák tanárai és tanítói további rendeletig jelenlegi tartózkodási helyükről nem távozhатnak el; az összes jezsuitákról jegyzék készitendő, kijelölve a véneket és erőben megfogyatkozottakat, valamint a szolgálatra képeseket is, s a kir. kormányzék osztályozza: 1., a kik azonnal, vagy 3 hónap múlva oszoljanak szét, 2., a kik további szolgálatukért élelemmel ellátandók, 3., kik s melyik collegiumban egyesitendők? kik meghagyandók eddigi igazgatói hatáskörükben? ¹⁾

A bizottság octob. 12. tette meg eljárásáról első jelentését, melynek lényege az volt, hogy a szerzet működni megszűnt tagjai mindenfelé elszéledtek; de a templomokban is megszűnt az istentisztelet, az ifjuság gyülekezik s nincs a ki fölvegye s élelmökről gondoskodjék, nincs tanár és tanító, pedig a felség kijelentette azon kir. akaratát, hogy se az isteni szolgálat, se az iskolai tanítás, meg ne szűnjenek. A bizottságnak útasításul volt adva, hogy az isteni szolgálatról alkalmas egyének fölvétele s azoknak illő fizetés biztosítása által gondoskodjék s az összeirandó javakról tájékozást szerezvén: adjon javaslatot az ideiglenes papi szolgálatot tevők fizetése iránt, ugy az iránt is: mennyi előleg lenne adandó ugy a világi, mint a szerzetbe beavatott oly tagoknak, a kiket vagy vénség vagy testi gyöngeség miatt máshol alkalmazni nem lehet. De az összeírás munkája nehéz, szövevényes és

¹⁾ Orsz. levélt. erd. osz. 1773. 8251. sz.

késő volt, s így az állomás nélkül maradott egész nagy testület tagjai két hónapig minden jövedelem nélkül voltak.¹⁾ Ugyanazon napról kelt a bizottság második jelentése, melyben tudatta, hogy egyfelől a tanuló ifjúság gyülekezése, másfelől a felség azon rendelete, hogy a jezsuita szerzet volt tagjai csak az algymnasiumok tantárgyaira [*humaniora*] alkalmaztassanak, a felsőbb tantárgyakra ellenben világi férfiak és más szerzetek férfiai neveztesse-nek ki, megdöbbsentette lelkében s megakasztotta munkálkodásában. Mi lesz a tanulásra egybegyűlt ifjakkal, a kiket a szülők nagy költséggel küldöttek be tanulásuk folytatására? mert a püspök csak öt papjelölt tanító mestert tartott meg, a kik a költségzeti osztályig tanítani képesek. Hátha megkérdezettve tanítási szándékuk iránt, ezek is elbucsuznak az intézettől, s nem levén kikkel pótolni, az ifjúság is elszéled! De a hittan, bölcselem, ékesszólástan tanítóinak is ez lesz sorsa, ha a jezsuita szerzetbelieknek nem lesz szabad tanítani; mert a bizottságnál ezek tanítására kinevezett sem világi, sem más szerzetbeli alkalmas egyén még nem jelentkezett s hihetően nem is fog, mert azok most gazdaságaikkal vannak elfoglalva, s ily nehéz tárgyakba készületlenül nem fognak bele. Útasítást kértek tehát: mit tegyenek ezen aggasztó körülmények közt, midőn az ifjúság mindinkább gyülekezik, de tanár és tanító nincs, s a tanításhoz sem a convictusban, sem a seminariumban hozzá kezdeni nem lehet; tovább nem biztatják őket, nehogy szülőiknek haszontalan költséget okozzanak A kir. kormányzék időközben a teendők sürgős voltáról értesülvén, egyetértőleg a püspökkel, a kolozsvári egyetemen és gymnasiumban a tanítás megkezdéséhez szükséges rectort és tanárokat kinevezte s Benkő Mihály kanonok és kolozsvári plebánus helyettes igazgatót útasította, hogy őket tisztök folytatására felhívja s ezt a bizottságnak — jelentéseire válaszul — november 17. megírta, reményét fejezvén ki, hogy avval a fenforgott nehézségek elenyésztek s a növeldekbe az ifjak felvétele, valamint a tanítás minden alsó és felső iskolában elkezdődhetik. Ha a kinevezett tanítók, mesterek és tanárok elmenni vonakodnak, a bizottság tegyen jelentést, hogy a kir. kormányzék gondoskodhassék.²⁾

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 9219. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 9220. sz.

Decz. 1. jelentette a püspök, hogy a kinevezettek már mind Kolozsváratt vannak,¹⁾ csak szállásuk nincs; az alsóbb és gymnasiumi osztályok tanítói kértek az eltörölt jezsuiták collegiumában lakást, miután az üresen áll s csak néhány jezsuita van ott, a kik tavasszal elmenni szándékoznak. A kir. kormányzék megengedte addig, míg maguknak künn szállást kapnak, de úgy, hogy élelmöket kívülről szerezzék meg.²⁾ Decz. 11. a hittani és bölcsészeti facultas személyzete is hasonlóért folyamodott, panaszolva, hogy a városon alkalmas szállást nem kapnak; hivataluk csöndet, nyugalmat és magánosságot s a tanuló ifjuság közelében lételt kíván, hogy tanulmányaiknak és kötelességeiknek élhessenek, hogy ők a tanításra feljárással sok időt ne veszítsenek, s az ifjuság szem előtt legyen; felhozták, hogy a kik már el vannak helyezve s a convictusba

¹⁾ I. Az egyetem ideiglenes rectora *Benkő Mihály* kanonok és kolozsvári plebánus. II. Kancellár *Biro György* könyvvizsgáló.

III. Hittani facultas tanárai: *Biró István* bölcsész- és hittudor, szentírás tanára, nyelvészetiekben dékán. *Török Xaver Ferencz* bölcsész- és hittudor, hittan első tanára, *Jurányi Antal* bölcsész- és hittudor, hittan második tanára. *Corcus Nepomuk János* bölcsész- és hittudor, kanoni tudományok tanára.

IV Philosophiai facultas tanárai: *Hartman Nándor* bölcsészettudor, physika tanára és csillagvizsgáló. *Szereday Domokos* Logica és Metaphysika helyettes tanára, *Vizi Xaver Ferencz* bölcsészettudor, erkölcsi philosophia tanára sat. *Kovács József* bölcsészettudor, mathesis helyettes tanára sat.

A szabad mesterségek facultasában: *Liszi András* ékesszólás tanára a seminariumban, *Gönczi Ferencz* poezis helyettes mestere, *Jursich György* felsőbb grammatika helyettes mestere, *Mertz István*, 2-ik grammatika helyettes mestere, *Gedő Pál* az alsó grammatikában helyettes mester, *Felszezyi András* helyettes mester az elemi osztályban.

Regensek: *Benkő Mihály* hely. a convictusban, *Szendrey József* hely. a szt. József-seminariumban, *Mertz Xaver Ferencz* rhetorok és poéták előljárója s német nyelvtanár a nemesek convictusában.

A prédikációkhoz és lelki igazgatáshoz rendelt egyének: *Boér Imre* collegiumon kívüli, akad. templom kinstárnoka sat. *Hajas István* vasárnapi magyar prédikátor, a collegiumon kívül, *Grässer Xaver Ferencz* vasárnapi német prédikátor sat. *Manner Thádé* helyettes lelkek gondnoka Monostoron sat. *Böjthi Antal*, *Jäger Antal*, *Fekete József* kimennek és eltávoznak, *Karskovits Bálint* eltávozik.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1774. 9220. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1774. 9790. sz.

és seminariumba befogadva, mind jezsuiták voltak, náluknál alsóbb tudományokat [*humaniora*] tanítottak, s most mégis 350 frtjokon kívül különböző czímek alatt mint subregensek, praefectusok sat. szállást s élelmet kapnak, míg nekik minden szükségeiket a számukra kiszabott 500 frtból kell pótolniok. Ez nekik nehezőkre esik s tanításuk elkezdését lehetetlenné teszi; végre kérték tudori palástjok viselhetését, a mihez joguk s a mi minden egyetemenél meg van. A közönség ezt tudja, s ha látja, hogy ők nem viselik, kisebbségök s tekintélyök elvesztése következik belőle, a nép lenézi, sőt az egyetem megszűnését következteti belőle, a mint-hogy titkon már is susogják. Tanítási joguk visszaadtván, a tudori rangjokat megillető palást viselésétől sem fosztathatnak meg. Két hónap óta vannak lakás és élelem dolgában biztosítatlanul — így végezték kérelmőket — munkájokban hátráltatva, vagyonilag pusztulnak. Kérték tehát, hogy oly sok kiállott méltatlanság után, legalább ezzel vigasztaltassanak meg. A kir. kormányzék átírt a kir. kincstárnak, mely a jezsuiták vagyonát kezelte, de onnan kedvezőtlen felvilágosítás érkezvén: kérésök ez ága mellőztetett,¹⁾ a szállás iránti ágában a kolozsvári tanács alkalmas lakások iránti gondoskodásra útasított.²⁾

Folyamatba indult tehát ideiglenesen ismét a kolozsvári összes r. kath. taniskolákban a tanítás, de a tanítók és tanárok személyét illetőleg sok panasz, irogatás személycsere és változtatások után. A felség átlátta, hogy a közoktatás terén a jezsuiták eltávozásával üresen maradt hely és támadott hézag csak úgy könnyedén s hirtelen be nem tölthető. Ezért a püspök és kir. kormányzék hatalmas közbenjárására felsőbb tantárgyak tanítására tanáruul alkalmaztathatásukat megengedte. De a királyné mégis gyökeres változtatást ohajtott. A közvélemény nagy vagyoni birtokosának tartotta a szerzetet. Lefoglaltatva az a kir. kincstár részére, az anyagi alap megvolt. Új emberek és új oktatási rendszer lett a jelszó. A királyné kormánya a r. katolikusokéval együtt egész Erdély oktatásügyi reformját tervezte, alaposabb oktatáson kívül, a német nyelv terjesztése is egyik fő cél levén. A kezdeményező lépés az 1774. jan. 26-ki kir. leirat volt, intézve

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1773. 106. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774. 642., 3162. sz.

a királyi kormányshoz, melyben meghagyta, hogy az Don Manador Pius erd. r. kath. püspökkel egyetértve, az erdélyi összes tanintézetek állapotáról tegyen tudósítást, táblázatos kimutatást kérvén be azon kilencz kérdésre, melyet a kir. leirat magában foglal, s a melyre adandó felelet az oktatás tényleges állapotáról úgy, mint a jövő szükségseiről felvilágosítást adjon s új intézkedésekhez alap és anyag gyanánt szolgáljon. A kérdések ezek voltak: hol, minő tanintézet van? hány tanító s kik azok? mit s minő tankönyvből tanítanak? van-e könyvtáruk? mennyi alapjuk van? s hány a tanulók száma? miből fizetik őket? mik lennének teendőik? Körvonalozván a fejedelelnő általánosságban az iskolák szervezését s hogy ezután a tanítók és tanárok pályázás útján s vizsga alapján fognak kineveztetni, követendő elvül mondatott ki a kolozsvári egyetemre nézve: hogy azt az erfurti egyetem mintájára akarja szervezni, hogy a nem-katholikusok is tanulhassanak ott, ne legyenek kényszerítve a külföldi egyetemekre menni; ez iránt a nem-katholikus hitvallások püspökeit véleményadásra felszólítani rendelte.¹⁾ A püspök 1774. jun. 19-ki jelentésében a tett 9 kérdésre a kolozsvári összes római katolikus tanintézetekről oly kimerítő és tanuságos feleletet adott, hogy lényegét közölni elmulaszthatatlannak tartom.

„I. A városi legalsó [*parochialis*] iskolában *Schmidt József* iskolamester, világi egyén tanít *német nyelvet* az ABC-és-könyvből, fizetését — 50 r. frt — a plebánus fedezi, a tanulók száma változik, könyvtára nincs. *Az elemieket* ugyanott egy világi egyén tanítja, fizetése 20 r. frt, 40 véka búza, a létszáma változik, könyvtár nincs. II. *A reformált Ferencz-rendiek konventje*. Itt szemléleti hittant és egyháztörvényt tanítanak *Istvánffi Sylvester, Raphaim Lukács, Domokos Kázmér* szerzetesek, tankönyveik scholastikus írók válogatott könyvei, fizetésök semmi, alapjuk sincs, a tanulók létszáma 12, könyvtáruk nincs; a német nyelvet itt is *Schmidt József* tanítja, fizetése 50 r. frt a vallásalapból, tanítványainak létszáma változik, könyvtár nincs. *Az elemieket* itt is világi férfi tanítja, kinek 20 r. frt, s 40 véka búza fizetését a plebánus fedezi. III. *A seminarium*. Itt papjelöltek neveltetnek, egybekapcsolva a *nemesek convictusával*. A seminarium újabb megalapítója, gr. Apor István 25,080 r. frt

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774. 133. sz.

alapítvánnyal, alapítók még Szekelkői Bertalan vikárius 2500, Illyés István püspök 850, Illyés András 1000, Bergai György 833. br. Mártonfi József püspök 6243 r. frttal: utóbbi ebből 100 frtot egy növendéknek úgy alapított, hogy azt a kolozsvári plebánus fizesse. IV. *A latint vagy humaniorákat és felsőbb tudományokat a gymnasiumban és universitáson volt jezsuiták és szerzetes papok tanították.*¹⁾

¹⁾ I. G y m n a s i u m.

Tanahelyiség	Sorszám	Classis	Tanítók, tanárok	Állásuk	Tanköny- veik	Fizetésök	Tanulók létszáma
Az Universitas épülete, alsóbb gymnasiumi tanfolyam	1	Classis Parva [kisdédek osztálya]	Felszegi András	volt jezsuita mester	Alvári Manó	r. f. 350	100
	2	Principia [kezdők osztálya]	Gedő Pál	"	"	350	30
	3	Grammatica	Mertz Ignác	"	"	350	56
	4	Syntaxis	Jursits György	"	"	350	47
	5	Poesis	Gönczi Ferenc	"	Soarius Cyprian	350	46
	6	Rhetorika	Liszi András	volt jezsuita pap	Horváth János	350	45
	7	Logica, Metaphysika	Burján Mihály	"	"	500	56
	8	Physika	Hartmann Nándor	"	"	500	23
	9	Mathesis	Mártonfi József	volt jezsuita mester	"	500	56
	10	Ethica	Horváth Pál	volt jezsuita pap	Gärtner	500	23
	11	Scholastica Theologia és hittan	Béla József	"	"	500	23
			Székely Pál	"	Antoine	500	13
	12	Szentírás	Molnár Márton	"	Calmet s mások	500	13
	13	Canonjog	Bogáthi Ferenc	"	Pichler s mások	500	13
Felsőbb gymnasiumi tanfolyam	14	Egyházi történelem	Vojkul József	világi pap	Gravesande s mások	500	13
			15 tanító és tanár		8 szerző		557 tanuló

Téves hát főbb részében az az állítás, hogy a jezsuita szerzet eltörlésekor 41 jezsuita távozott el és az oktatás évekig megszűnt.¹⁾

II. Universitas.

Tanhelyiség	Sorszám	Classis	Tanítók, tanárok	Állásuk	Tanköny- veik	Fizetésük	Tanulók létszáma
		<i>Hittani facultas.</i>					
		Szemlélődő hittan	Béla József	egyházi férfi	Antoine Pál Gábor	r. f. 500	14
		Erkölcsei hittan	Székely Pál	"		500	14
		Szentírás	Molnár Márton	"	Cornelius a Lapide s más megbízható szerzők	500	14
		Kanonjog	Bogácsi Ferencz	"	Pickler	500	—
		Egyházi történelem	Vojkul József	"	Natalis S.	500	—
		Hitbeli ellentétek	Bogácsi Ferencz	"	Becamus M.	500	járják a philosoph. tanulók
		<i>Philosophiai facultas.</i>					
		Physica	Hartmann N.	volt jezsuita	Horváth J.	500	24
		Logica, Meta-physica	Burján M.	világi pap	"	500	elébb 50,
		Ethica	Horváth Pál	"	Steinhelner Károly	500	most 40 a kik a philosoph. hallgatják a kik a logicát hallgatják
		Mathesis	Mártonffy József	volt jezsuita mester	Horváth J.	500	
		<i>Nyelvek facultasa.</i>					
		Rhetorica	Liszi András	volt jezsuita	Alvári M.	350	42
		Poesis	Gönczi Ferencz	volt jezsuita mester	"	350	47
		Grammatica legfelső oszt.	Jursics Gy.	"	"	—	47
		Középső grammaticai osztály	Mertz Ignác	"	"	—	54
		Legalsó grammaticai osztály	Gedő Pál	"	"	—	26
		Elemi	Felszegi András	"	"	—	93
		<i>A parochialis iskolában.</i>					
		Elemiek	Sárosi Márton	világi pap	"	20 f. 40 v. búza	43
		Német nyelv-tanító iskola	Schmidt József	"	"	50	31
			18 tanító és tanár				539 tanuló

Két rovatot, melyben ki volt tüntetve: hogy a jezsuita tanárok és tanítók fizetési alapja a *kir. kamarai pénztárban* volt, könyvtáruk a *jezsuiták könyvtára*, e táblázat kiegészítése végett térhiány miatt csak e jegyzésben említek meg.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1774. 6250. sz.

¹⁾ *A kolozsv. r. kath. gymn. Évkönyvei.* 185^{6/7}. VI. füz. 19. l.

A püspöki jelentés véleményező része oly javaslatokat tartalmazott, melyeket idővel az egyház és felség elfogadván: a róm. katolikus közoktatásügy multjában meggyökereztek s maig fennállanak, mint életerős intézmények vagy azok hasznos kiegészítő részei. A püspök javasolta többek közt, hogy a kolozsvári seminariumban levő néhány papjelölt alapítványostól együtt tétessék át a K.-Fejérváratt levő papnöveldebe; a volt jezsuita tanítók helyett, a kik eddig a humaniorákat s felsőbb gymnasiumi tantárgyakat tanították, de a kik már soká ott nem maradhatnak, alkalmazzák a papnöveldekben végzett papjelölteket 350 frt fizetéssel, hogy jövő hivatásukra annál jobban elkészülhessenek s takarékoságuk által fizetésökből valamit félretevén, mikor feljebb jutnak, jobb legyen sorsuk, mint eddig volt. Nézete az volt, hogy a felsőbb tudományokra, minők a bölcészetiek és jogiak, 600 r. frt fizetésre lehetne találni az erdélyi püspöki megyében jeles egyházi férfiakat, a kiknek hogy a künn lakás, esőben és szeles időben, sárban és fagyban tanításra az intézetbe bejutás által gondjuk és idejük meg ne oszoljék s hivatásuknak élni több idejük legyen, ajánlta, hogy vagy a jezsuita collegiumban, vagy ha az nem lehetséges, a convictusban és seminariumban lakás, tűzifa, gyertya adassék, étkezésért pedig fizetésökből 120 forintot tevő összeg az ifjak fenntartására rendelt alap javára levonassék. A felség azon elhatározását, hogy a tanári állomások pályázás és vizsgálat útján töltesse be, a püspök is kívánatosnak nyilvánította; azonban ohajtotta volna ezt úgy értetni, hogy hirneves és műveikből ismeretes férfiak a megvizsgáltatás kötelezettsége alól szintugy mentesítenének, mint a volt jezsuita tanárok és papok, sőt e kedvezmény a világi papoknak is megadandó lenne, nehogy ez mellőztetésnek vétetvén, versengésre vagy elkedvetlenedésre okot adjon.¹⁾ Ajánlta továbbá a püspök az egyházi és nevelésügyekben a kir. kormányshoz egy előadó, az iskolák főfelügyeletére a püspökön kívül még egy világi felügyelő, a convictusban és seminariumban regens és subregens kineveztetését, a német nyelv tanítását, vagyonaik leltározását s a tanrendszer egyformaságáért a hazában meg nem található tankönyveknek Bécsből meghozatását . . .“

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1774. 808. sz.

A kir. kormánysház a püspöki és az országból beérkezett jelentéseket aug. 30. terjesztette fel a felséghez, elfogadva javaslatait, s az egyetem új szervezésére megjegyezve, hogy a nem-katholikusok között is lehetne jeles tanári férfiakat találni, a kik tanszékeiket jól betöltenék, s hogy kik lennének ilyenek, pályázás útján lehetne megtudni.¹⁾ Két felterjesztés állott már a felség előtt az erdélyi s különösen a r. kath. iskolák új szervezése ügyében; az első 1773. sept. 11. és december 15-ről, a második az imént ismertetett 1774. aug. 30-ról. A két elsőre a legfelsőbb elhatározás 1774. jul. 16. kelt s 26. adatott ki. Ez országos közérdekű, de Kolozsvárra különös életbevágó újításokat tartalmaz, melyeknek nyilvános céljai mellett két rejtett célja a *németesítés és katholizálás*. Az első igazolja a német iskolák állítása, népiskolai tanítók és egyetemi tanárok Bécsből ide rendelése; az utóbbit az egyetem felállításának azért sürgetése, hogy a külföldi egyetemeiktől az erdélyi ifjúságot visszatartsa s más vallásu tanároknak is kinevezése azért, hogy általuk azon vallások ifjúsága is oda vonassék s a katolikusokkal a gyakori érintkezés által lassanként megbarátkozzék. Az erfurti egyetem mintául vétele is e cél eszközül volt kinézve . . . „Ő felsége megparancsolta — így szól a kir. leirat — hogy Kolozsváratt *normalis iskola* állittassék, *Stetter* atya vezetése alatt, az elemi oktatás új módszere megtanítására Bécsből fog két tanító küldetni; a kolozsvári egyetemet a következő 1775. évben magasb tökélyre akarván emelni: megadta a *rector-választási jogot*, s a *hittanári karban* négy tanári állomást rendszeresített, a *törvényes karban* — a mi eddig nem volt — erdélyi alattvalói javáért és előmeneteleért, három állomást; kettőre — mondja a leirat — a felség Bécsből küld tanárt, a harmadikra, a hazai jogra jelöljön ki a kir. kormánysház. Ezek fizetése, mivel világiak, egyelőre 700, később 800 frt lesz; az *orvosi karhoz* szintén Bécsből küld két tanárt. A *bölcsészeti karban* három tanár fog működni, fizetésök 500 frt, később — jó önalkalmazás esetében — 600 frt lesz; felügyelő Szebenben lesz gróf Kemény Farkas, Kolozsváratt gróf Bánffy Dénes b. titkos tanácsos és kolozsvármegyei főispán.²⁾ A másikkra 1775. márcz. 13. adta ki a felség elhatározását, s főleg

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1774. 133. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1774. 832. sz.

az egyetem czélszerű szervezése végett az erfurti, bécsi, prágai, mainzi egyetemek tanulmányozása után, négy főelvet bocsátott előre: „1. a német iskolák az örökös tartománybeli normalis iskolák mintájára szervezendők, 2. a kolozsvári egyetem és róm. kath. gymnasiumok a pénzerőhöz képest magasb tökélyi fokra emelendők, 3. az isteni szolgálatra, papi teendőkre s iskolák tanítására az egyházi rendből alkalmas egyének állítandók, 4. az oktatás felügyeletére s a folytonos előhaladás biztosítására állandó felügyelők állítandók.“ Ebben külön Kolozsvárra nézve ki van mondva: „hogy oda egy *nagyobb iskola* [*schola principalis*] állítandó, melyben 3 tanszoba és 3 tanító mester legyen, a tankönyvek megszerkezethetése végett Kollmann Józsefnek 10 évi szabadalom adatott a felsőbb tudományokbeli tankönyvek nyomtatására és árulására, a kolozsvári 7 papnövendéknek 716 frt alapítványával együtt a fejevári papnöveldebe átvitetése elintézett dolog, az egyetem, seminariumok, gymnasiumok és minden iskolák főpártfogójává gróf Kollonics László erdélyi püspök neveztetett ki, a ki a gymnasiumok és latin iskolák főfelügyeletét is viszi.“¹⁾ Időközben 1774. octob. 19. kineveztettek Bécsből Fortini Antal és Farkas János a jogi facultasra, Bánóczy György a logica, metaphysica és aesthetica tanáraivá.²⁾ Való, hogy mind ez intézkedések tárgya Kolozsvár volt, de a czélok a fennebb érintettek . . . 1774. nov. 10. tette meg gróf Bánffi Dénes első jelentését, melyben előadta: „hogy az egyetem épületét — tisztéből folyólag — megvizsgálván: rendkívül rosz állapotban találta, a fedél roszasága miatt csaknem az egész épület stakkaturái bomlófélben voltak, a torony harangozáskor rezgett, félni lehetett, hogy egy viharos időben összedől; a hol közgyakorlatokat és szindarabokat [*comœdia*] adtak elé, szintén el volt rothadva a mennyezet; ablak, ajtó, kemence, pad javítást kívántak, a miket mind meg kellett csináltatni. S mint-hogy az egyetem collegiuma nem volt elég, egy résznek a jezsuiták régi collegiumába kellett költözni. Így készültek el lassanként a helyek az összes felsőbb és alsóbb iskoláknak s elkezdődtek az előadások.“ A főfelügyelőnek a jezsuita új nagy collegium állapotáról való e leírását azért közlöm, hogy egyfelől igazolja, hogy

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1775. 317. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1774. 8579. sz.

annak már azelőtt jóval felépülve kellett lenni, s másfelől az akkori építések nem igen szilárd volta jellemzése végett . . . Még csak pecsét hiányzott, mit szintén kért és nyert a felségtől.¹⁾ A gróf főigazgató a jezsuiták feloszlatása után az egyetem és felsőbb iskolák előtte folyt nyilvános vizsgáiról való kézirati és kinyomatott kimutatásokat 1775. május 30. terjesztette fel a kir. kormányshoz, mely a tanárok, tantárgyak és tanítások statisztikáját tárja fel, s azt, hogy a tanítás ha bajok közt is, de folyamatban volt, minden kétségen kívül helyezi.²⁾

A három évi kísérlet meggyőzte a vallásos lelkületű királyt arról, hogy az erdélyi r. kath. nevelés- és oktatásügy általában s főleg Kolozsvárral, mint katolikus központtá lett helyen gyökeresen s végleg csak úgy rendezhető, ha a jezsuita szerzet jogkörébe más szellemű és más hivatást valló szerzet helyeztetik. Ilyennek találta a felség a kalazánzi szent Józsefről nevezett kegyes iskolák tanítóit [*Clerici*, máshol: *Patres Regulares Scholarum Piarum*], mely társulat világi vagyon s hatalom utáni vágyaktól menten, tudományos irányu, emberies, hazafias szelleme s a gondjaira bízott ifjúságnak vallásos-erkölcsi nevelése és oktatása által hirt, nevet és népszerűséget vívott ki Olasz- és Magyarországon. Ezen legfelsőbb szándék valóztatásul 1776. nov. 13. az erd. udv. kancellaria tudatta a kir. kormányshoz, hogy a felség elhatározta, hogy a következő 1776/7 évi iskolai évvel a *nemes ifjak convictusa* és *seminariuma*, a philosophia és mathesis, úgy a humaniorák [*gymnasium*] vezetése és felügyelete a kolozsvári egyetemen a kegyes iskolák atyáira [*Patres Piarum Scholarum*] bízassék. E célból Orosz Zsigmondnak, az iskolák magyarországi tartományfőnökének [*prépost*] a legfelsőbb elhatározást tudtára adva, meghagyta, hogy nézzen ki 2 regent és 4 subregent, 1 magyar és 1 német prédikátort, a logika, physika és mathesis tanítására csak magyarul tanítani tudó tanárokat, a hat gymnasiumi iskola [*humaniora*] vagy osztály leendő tanítói között 4 németül tudót; ezeken kívül egyet, a ki németül jól tudjon s a normális iskolák tanmódszerét alaposan ismerje, s az elésorolt kellékekkel bíró 19 egyént hozza javaslatba, a kik közül legalább 12 tudjon

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1775. 9352. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1775. 1436. sz.

németül, különben az austriai tartományi prépost által kellene pótoltatni.¹⁾ A prépost május 16. felelt rá, a kir. kegyelem kitüntető bizalmát mély hálával vette s megköszönve, hódoló tisztelettel fogadta el. A feladat nehézségeit — ugymond — látja, de ő és társai mindent megtesznek arra, hogy a felség legmagasb akaratára mindenekben teljesüljön, csak háromra kérte igen fontos okokból ő felsége kegyelmét: 1. a *regensek* egyikének neve legyen *rector*, az legyen a legfőbb, 2. minden pénz útalványoztassék annak kezére s tőle vegye az intézet minden tagja fizetését s jutalmait, 3. ifju nemzedék nevelése végett adassék nekik a trencséni collegium.“²⁾ A két első teljesítettett, s a kir. kormányszék róla azon évi június 17. azon hozzáadással értesítettett, hogy a kinevezendő tanítók az 1776^{6/7} tanév szeptemberében tanításaikat Kolozsváratt meg fogják kezdeni.

Tudomására jövén ez gróf Kollonits László erd. róm. kath. püspöknek: jul. 10. feliratot intézett a felséghez, melyben irta, hogy kedvetlenül értesült azon Erdélyben elterjedt hir felől, hogy ő felsége 1776. jan. 7-ki királyi leiratában azon volt jezsuitákat, kik Kolozsváratt az ifjuságot eddig oktatták, hivataluktól megfosztván, helyökbe a kegyesrendi atyák kineveztetését mondotta ki. Ez az illetőknek nagy lelki szomorúságot okozott, mert ez azt mutatja, hogy ők kötelességöket nem teljesítették, a mi becsületöket s hirnevöket sérti, s főleg az eltörlött jezsuita rend tagjait rendkívül felingerelte a hivatalaiktól véletlen megfosztatás, a kik semmi fáradságot nem kiméltek, hogy kötelességeiknek eleget téve, a hitnek hasznosan szolgálhassanak. A jezsuita alap terhe közelebbről könnyebbült ugyan; de a 19 kegyesrendi atya fizetése nemsokára ismét kimeríti. A kegyesrendiek közt — jegyzi meg a püspök — sok jeles férfi van, de nem hiszi, hogy házaik s collegiumaik hátránya nélkül annyi és oly jeles férfit legyenek képesek adni, a hány és mily jeles férfiak helyére ők következnek. A kik Kolozsváratt tanítottak, nem újonczok, de sok éven át szolgáltak e téren: Benkő Mihály a theológiát, Friedwaldszky János a mathesist, Hartmann a physikát adta elő. Mind szorgalmasak, érdemesek, a tanításban gyakorlottak. Nagy dolog ily férfiakat bűn nélkül

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1776. 267. sz.

²⁾ *Ugyanott.*

tanszékeiktől elmozdítani, hogy azokat velök nem hasonlíthatóknak engedjék át. Egyetemről gymnasiumba rendeltetés már magában a névnek és tisztességnek kisebbségére van, hol gyakran gyermekeket kell tanítaniok sat. Mártonffi József a jezsuita szerzet elhagyása után pap lett; ő már az elosztatáskor a mathesisban oly jártas volt, hogy ha Magyarországon marad, máshol e tudományra alkalmazták volna. Polgártásai lehívták, itt hivatalt kapott, más tanárt is helyettesített, német nyelvet is tanított, s most jutalom helyett egy csapással mindenét elvesztette, a jelentéstevő püspök nem is tudja őt elhelyezni. Kéri azért a felséget, hogy ezekről, a kiknek az egyetemtől el kell mozdíttatni, kegyelmesen gondoskodni méltóztassék, hogy magukat ne büntetetteknek, de megjutalmazottaknak tekinthessék . . . A királyné hajthatatlan volt; jul. 30. tudatta a püspökkel, hogy elhatározásához ragaszkodik. Ő igyekezzék azokat, a kik Kolozsváratt jeles szolgálatokat tettek t. i. Hartmannt és Mártonffit oly városi parochiák iskoláihoz tenni, a hol a német nyelv inkább használatban van, a kolozsvári convictus és seminarium regenseit pedig más, megfelelően javadalmazott állásokra, biztosítva őket arról, hogyha ő felsége tetszését ezentúl is megnyerni igyekeznek, mostani fizetéseiket adandó alkalommal fogja javítani, a kik nem fogadják el a püspök által megajánlott állomást, vagy Erdélyből kimennek, 16 frt havi tartással meg kell elégedniök, a convictus és seminarium regensei hivatalukban maradván addig, míg a kegyesrendiek clericusainak a szükséges útasítást megadják.¹⁾

A püspök erős fellépése a jezsuita szellem utolsó haragos föllobbanása. Egész meztelenségében tűnt ki e szerzet dölyfös elbizakodása s erőszakos jelleme, mely hatalma megtarthatásáért saját rendtársa tagjait ily tartózkodás nélkül támadta meg a trón előtt! De a heveskedés ártalmatlan volt a közügyekre, sikertelen a védelmezettekre nézve. A királyné akarata teljesült, a kegyesrendiek kiválasztottjainak házfőnöke, collegiumi igazgató és a nemesek convictusa regense Pálya István őt társával october 2., a többiek nemsokára utánok mind megérkeztek; october 15. a beigtatás megtörtént, az akadémiái templom, convictus és seminarium a rectornak és Bellani Bernád seminariumi regensnek

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1776. 1012. sz.

birtokába adattak, szerelvényei leltárba vétettek s a rom. kath. ifjuság nevelése csaknem 200 évi küzdelem és viszontagság után egy békés, eszélyes, önmérséklő és hazafias egyházi rendre lőn bízva. Történetökre — mely önálló külön tárgyalást érdemel — nem terjedhetek ki, az érdeklődők megolvashatják e rend egy elhalt és egy maig élő jelesének szépen irt művében.¹⁾ Csak a tudós Benkőnek a kolozsvári *új egyetem* tanítói és tanári karáról, valamint az akkori tantárgyakról fentartott rövid áttekintő kimutatását közlöm, a mit hihetően épen Pálya István rendfőnöktől kért és kapott akkortájban megjelent nagyhirű műve számára és az alapítványlevél *lélekemelő indokolását*. Az első ez: „*A kolozsvári egyetem 1776. a kegyesrendiekre szállott, octob. 15. igtattattak be birtokába, 19 tanár volt a kegyes iskolák rendes clericusaiból, ezeken kívül a rector, regens, prédikátor sat. Pálya István rector tartotta a beköszöntő beszédet, ki is nyomatta 4-edréiben november hónapban; az egész egyetemben voltak mintegy 400-an, 150 a nemesek convictusában, 153 a seminariumban, a többiek azok, a kik fogadott szállásokban laktak. 1777. ezek voltak a tanárok:* a) a *theologiai facultasban: Béla József, Burján Mihály, Horváth Pál, Vojkul József,* b) a *törvényfacultasban: Farkas János, Winkler János, Fortini Antal Károly,* c) a *philosophiai facultasban: Murányi Ignác,* physika tanára, dekan, *Schreyer Norbert* logika, metaphysika, ethika tanára, *Malinkovits Ignác* mathesis, *Dobokai Antal,* a politikai tudományok tanára, *Pertz Ágost* rhetorika, *Bolla Márton* poesis, *Izikutz Szaniszló* syntaxis, *Roháts János* grammatika, *Lenygel Domokos* a principisták tanára, *Gabányi Gábor* a nagy és kis elemi osztálybeliek tanára, *Laffer József* chirurgia és bábászat tanára; a négy első Petrinus vagyis világi pap, 5 világi, 9 kegyesrendi...”²⁾ Az indító okok, melyekkel a kegyesrend 1778. augusztus 28. ezen istenes rendeltetésű örökségben a legkitüntettebb módon megerősítve állandósítatott, ime itt következnek. „Kegyelmesen megfontolván — így szól az — azon dicséretes igyekvést s teljes lelki készséggel való engedelmességet, melylyel a

¹⁾ *Az erdélyi r. kath. főtanintézete Kolozsvárott* czímű művében: A kolozsv. r. kath. nyilv. teljes Gymnasium Évkönyvei. VI. füz. 185^{6/7} 1—23. l. *A kolozsv. kegyes tanítórendi és r. kath. főiskola évszázados Története vázolata* 1877. 1—52.

²⁾ *Benkő J.* Transsylv. Gener. II. köt. 590—591 ll.

kegyes iskolák vallásos tanító-rendje Isten igéjének buzgó hirdetése s az ifjúságnak a tudományokban és jó erkölcsökben való jeles oktatása által, a r. kath. hit gyarapítása és a közjó iránt állhatatosan viseltetik; néhány tagjait Kolozsvár szabad királyi városába behivatta, azoknak az akadémiai templomot a szent szolgálatok jogával együtt, a mint ezt az eltörölt jezsuita rend birta és gyakorolta, adományozta, az iskolákban úgy az alsók [*humanior*], mint a felsőbb [*philosophiai*] oktatást a Theréz nevet viselő kir. főtanodában [*collegium*] vagyis a nemesek convictusában, ugyszintén a szent József nevet viselő seminariumban az ifjúság nevelését rájuk bízta — — — — sat. Végül reményét fejezte ki a fejedelemnő az iránt, hogy mind a nevezett kir. Theréz-főtanoda [*collegium*], mind a szent József-seminarium igazgatásában tisztók szerint híven eljárnak, a kir. kormányzék és főigazgató rendeleteit pontosan teljesítik, számadásaikat minden év novemberében a kellő helyre beadják sat.¹⁾

Száztíz éve annak, hogy e rend Kolozsváratt szent hivatásának él, híven s hazafiasan szolgálva a keresztény katolikus és hazai közügyet, a nélkül, hogy hatáskörén kívül lépve, vagy a keresztény szeretetről megfélelkezve, a város polgárai között a békét megzavarta volna. E rend az oltárnál Isten szolgája, a tanári széken és iskolában az ifjúság atyai nevelője, a polgári életben hazafi. Megtelepedése megtelepítette Kolozsvár falai közt a vallásos békét. Azóta ott magát ismét magyarnak és testvérnek érzi katolikus és nem katolikus.

A régi buzgó r. katolikusok és a királyné bőkezű gondoskodása a nevelés és oktatás költségeinek az alapítványokra és kincstárakra átháromlása meglankasztotta e korszakban az adományozási buzgóságot. A mit itt elősorolok, azon vallásosság utóhatása, mely a mult század végén s ennek első felében a r. kath. közzintézetek iránt oly sok és fényes áldozatokat hozott, a minek forrása alkotmányos állásuk visszanyerése s a jezsuita rend izgatásai miatt a nyugalomra hajló katolikus szellemnek erős föllendülése volt. Eltűnésök a katolikus társadalomból a jótékonyság

¹⁾ Teréz-főtanoda [*Collegium Theresianum*] nevét a nemesek convictusa a királynétól ugyanazon 1778. évi aug. 28. 917. udv. sz. alatt kelt kir. leiratban nyerte. OKLEVÉLT. CCCIII. sz.

műveinek eltűnését vonta maga után. A jezsuiták hatalomra törekvését bizonyító néhány jelentős adományt megemlítek. *Koncz Éva*, Medeséri *Ferenczi Andrásné* férje végakarattja teljesítéseül 1747. ápr. 24. 2000 vonás m. frtot alapított s adott át a jezsuiták gondviselése alatti kolozsvári seminarium regensének az ott tanuló ifjuság részére, hogy azt a községnek adják ki 6%-os kamatra s ebből oly szegény deákokat tartsanak étellel és ruházattal, a kik árvák, szegények és jó erkölcsűek; az ifjak minden évben változzanak, hogy az alapítvány jótéteménye terjedjen; ruhájok különbözzék a *Henter-árvákétól*, legyen az egyszer ványolt posztóból való dolmány és nadrág; ezenkívül adjanak nekik egy pár csizmát, övet és süveget; neveztesse nek *Ferenczi-árváknak*. Befogadásuk egészen a rectorra bízatik, kinek rájuk való gondviselése állandóul fennmaradjon, a kinevezésben senki ne háborgassa, a regens senki felügyelete alatt ne álljon, senkinek számolni ne tartozzék, se világiaknak, se egyháziaknak, hanem egyedül az ő szerzete előjáróitól függjön s azon társasággalbelivel igazgasson és rendeljen el mindent.¹⁾ *Osdolai Kotér Simon* kolozsvári esküdt polgár 1758. júl. 31. 2000 m. frtot adott át a kolozsvári seminariumnak oly módon, hogy annak 60 m. frt kamatja felét legközelebbi atyjafiai közül való két ifjunak adják, felét magának tartotta fenn haláláig, azután nejének rendelte adatni, mindkettőjük halála után a tőke és kamata legyen egészen az intézeté; most a fele részre a második asztalhoz felvétetni kívánta neje, Veres Erzsébet, Jankó fiát, míg iskoláit elvégzi; ha ez végez s atyjafiai nem lesznek, e jótéteményben következzenek kézdi-széki székelly tanuló jó igyekezetű ifjak; nagy szüksége esetére fentartja végrendelete megváltoztathatására jogát; az ifjak befogadásában teljhatalmat ad a jezsuita collegium rectorának, úgy pedig, hogy őt rendelkezésében senki ne háborgassa, számadásra se a püspök, se a kir. kormányzó, sem egyházi, sem világi rend ne kényszerithesse, hanem mindenben az ő szerzetők előjáróitól függjenek.“²⁾ *Strasser Baptista János*, bécsi egyetemi mű- és könyvkereskedő 1763. jún. 14. kelt s aug. 1. kihirdetett végrendelete 11-ik pontjában 2000 r. frtot hagyott a szent Józsefiről nevezett kolozsvári seminarium

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXIII. sz.

szegény ifjai számára oly végre, hogy annak 5% kamatából r. kath. vallásra áttért két olyan ifjút tartsanak, a kik nem áttérőktől születtek, ez összeget Hamerl József austriai jezsuita tartományi procuratornak 1764. február 13. illetőleg márczius 1. kelt nyugtatványa szerint átadta, az ez iránti tárgyalás július 7-n bevégeződván: a nevezett rend ezen hagyománynak a végrendelező akarata szerinti használására útasíttatott, mit a szerzet nevezett tartományi procuratora 1764. sept. 13. ki is állított s a bécsi egyetemnek bemutatván, az pártfogása alá vette, helyeselte és megerősítette. Ennek örök erősségére az egyetem a végrendeletet rectora Dickmann János Miksa József, bölcsész- és orvos-tudor s a lengyel király udvari tanácsosa, Geori Gergely József, syndicus és jegyző, a mondott Hamerl József aláírása s az egyetem pecsége alatt három eredeti példányban kiadta. ¹⁾ Gróf Bethlen Gábor azon fejedelmi kegyelemért tartozó hálából, hogy a fejedelemlő Radnóth, Küküllővár s a hozzátartozó uradalmakat neki és gróf Bethlen Miklós öcsésének vissza, s a fogarasi uradalmat 100,000 frtért zálogba adta, egyéb alapítványai közt, a kolozsvári Theréz-növeldei 12 ifjunak 200 veder bort és 200 köből búzát alapított oly módon, hogy azt ő és utódai, örökösei és hagyományosai mindig megfizetni és saját alkalmatosságukkal a kívánt helyre szállítani tartozzanak és köteleztessenek. ²⁾ Ezt a termény ajándékot a fejedelemlő a gróffal történt kiegyenlítés folytán 1764. jun. 19. 213 frt 20 kr-ra változtatta át, mely jövőben a kolozsvári convictus és seminarium regensének a kamarai pénztárból fog kifizettetni készpénzül, s rendeltetése az lesz, hogy azt a nevezett két intézetben növekedő 12 áttért ifjunak tartására fordítsák. ³⁾ *Kozma József*, kir. kormányshéki lajstromzó 1770. sept. 26. a szent Ferencz-szerzet erdélyi provincialisának a conventek közt kiosztás végett 100 m. frtot, a jezsuitáknál tanuló ifjuságnak 100 m. frtot, vérei közül — s ha nem lennének — valamely más négy ifjunak a kolozsvári convictusban növelésére 1000 m. frtot, a kolozsvári *kordás leányoknak* [szinór derékszorítójukról nevezettek így], kiknek igen kevés

¹⁾ *Mike Sándor* hitelesített példányról vett másolatából.

²⁾ *Mike S.* eredetiről vett másolatából.

³⁾ OKLEVÉLT. CCXC. sz.

segedelmökre való alapjok van, 100 m. frtot, melyet a plebánus gyümölcsöztesen s kamatját azok közt osztogassa ki.“¹⁾

A jezsuita rend eltörlése egész Erdély oktatásügyében változást idézett elő. A királyné az iskolák reformja által politikai és vallási nagy célokat akart valósítani. Említve volt fennebb, hogy a királyi kormánysszék az ev. ref. püspököt is felszólította 1774. márcz. 7.²⁾ hogy mondja meg nézeteit: „1. miképen vélné a Kolozsváratt állítandó egyetemet az erfurtinak mintájára ugy szerveztetni, hogy a nem-katholikus ifjuság is felsőbb önképzésére használhassa? 2. küldjön fel a felügyelete alatt álló összes falusi és városi latin és felsőbb iskolák állapotáról kimutatást, felelve a vele közlött 9 kérdésre.“ A püspök Csernátoni V. Péter utóbbira azt írta vissza, hogy körlevélben útasította espereseit e rendelet teljesítésére... Azok küldöttek is kimutatásokat, de a kolozsvári — ugy látszik — nem; mert az iratok közt nem található meg. Az enyedi főtanodáról sincs. E két intézetet az erd. ev. ref. főurak szemök fényei gyanánt tartották s kormányi ellenőrzéstől óvták. De az is lehetett az ok, hogy a főtanács a nevelés- és oktatásügyet önkormányzati jognak tartván: maga munkálkodott 1762. óta iskolai reformján s ez időben azon pontig jutott, hogy megállapított új tanítási rendszerét [*Nova Methodus docendi*] behozza. Az egyetemre nézve közölvén a püspök a rendeletet azokkal, a kiket érdekelt, felelete az volt: „Az egyetemen minden tudományt kell tanítani, a valást és philosophiát, mint különböző elveken nyugvót, minden hitfelekezet tanárainak külön hall-termekben, a közös elvű többi tudományokat közösen; a nyomdát mindenik vallás tanárainak nyomtatásra egyenlően kell rendelkezésére bocsátni, hogy az egyenlőség meg ne sértessék, az alkalmazandó nem-katholikus tanároknak saját főhatóságaiktól kell függni; kívánságuk az, hogy a reformált hitvallásu ifjaknak külföldi egyetemekre ennek felállítása után is legyen szabad elmenni; mert az ő vallásuk szülőföldje Helvétia és Belgium, ők nem nélkülözhetik az ottani tanítást az utazás és tapasztalatok szerzése, de ezenkívül létező alapítványaik tekintetéből is, melyeknek nem élvezése káros lenne rájuk nézve; magukkal vitt pénzeikkel hasznos könyveket s taneszközöket szoktak

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXIII. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1774. 1834. sz.

szerezni s magukkal a hazába behozni, a mi e pénznek igen becses kamatja..." Ez észrevételek — bár a felség némelyikre a felállításkor tekintettel volt — közös czélu s általános érdekű országos egyetem állítását lehetlenné tették, csak annyi valósult meg a királyné szándékaiból, hogy nem-katholikus tanár is neveztetett ki, s nem-katholikus ifjak is jártak oda tanulni, főleg az unitáriusok közül — kiknek főtanodájában a latin nyelvre nagy gondot fordítottak — ezért a külső pályára készülők színe-java avagy csak a latin nyelvért is mind oda ment, sikerrel tanult s kitűnő okleveleket nyert.

A kolozsvári ev. ref. főtanoda ez időszak alatt fekvőkben és alapítványokkal tetemesen gyarapodott. Csepregi Ferencz tanár egy b. farkasutczai, egyfelől a harangláb-kert, másfelől a Losteiner Fűsüs Mátyás-ház szomszédságában levő, rá neje jogán szállott házát adta el [*forrásomban az év és összeg nincs kitéve*], 1746. jun. 6. Losteiner István szintén eladta az elébb szomszédosított s rá Losteiner Mihályról örökül szállott házat; 1745. ápr. 8. a főtanoda a belső király-utczában levő házát elcserélte Némethi János belső-farkasutczai házával, megvette szintén ez utczában Málnási József és Belényesi Péter síkátor mellett levő külön-külön telkét. Szilágyi Mihály, János és István 1742. jun. 30. a kül-magyarutcza alsó síkátorában egy telket, Szentgyörgy-hegyben félhold szöllőt ajándékoztak; 1745. márcz. 5. gróf Székely László bel-farkasutcza déli részén levő házát, melynek szomszédai keletről a kolozsvári ev. ref. eklézsia, nyugatról gróf Teleki Ádám megvette s 1746. febr. 12. a főtanodának ajándékozta. Az általam használt forrásban Dioszegi Mihálynak 1742. ápr. 23. két alumniáról tett alapítványától kezdve Kádár Mózes 1779. aug. 11. tett 2400 m. frt alapítványáig 26 kisebb-nagyobb főtanodai alapító volt felsorolva, ¹⁾ u. m. gróf Székely László, br. Wesselényi Mária, Kabós Ferencz, Albisi Tamás, Vásárhelyi István, br. Wesselényi Ferencz, [*a ki 3 alapítványt tett*] br. Dániel Polixena [*két alapítványt*], Bartsai Ágnes, gr. Bánffi Klára, gr. Bethlen Ádám özvegye [*két alapítványt*], Somkereki Mihály, Viski János, gr. Földvári Ferencz, Kolozsvári Zsigmond, Málnási László, br. Szilágyi Sámuel, Matolai Biró Sára, gr. Rhédei János, gr. Teleki Ádám, br. Kemény Karolina, Ajtai Mihály tanár. A nemzeti mivellődés e sok nemeslelkű barátja adománylevelei közül közlök nehá-

¹⁾ Lásd: *Az Erdélyi Muzeum-egylet kiadványai*. I. köt. 272—276. ll.

nyat, melyeket a tárgy vagy az alapítás okai, az alapító levélszel-
leme vagy az alapító érzülete a többiek közül kiemel s a jövő kor
elé példányképül állításra minősít. Br. Wesselényi Ferencz és neje
Rhédei Zsuzsánna 1753. febr. 8. egy jól tanuló református deák
számára 500 m. frtot alapítottak oly módon: „hogy ha az valaha
ezen valláson levőktől elvétetnék és más valláson valóké lenne,
[mit Isten szent fiának drága érdemeért távoztasson!] legyen szabad-
helvét vagy Kálvin valláson levő utódaiknak visszavenni és kamatát
e hazában ezen valláson levő más iskola deákjainak adni; ha az
sem lenne, lelkére kötötték az erdélyi ev. ref. consistoriumnak, hogy
az 500 m. frtot vegye fel és oly helyre fordítsa, a mint feljebb meg-
írták.“ ¹⁾ Br. Dániel Polixena, br. Wesselényi István özvegye 1761.
sept. 28. hálálul, hogy fia br. Wesselényi Miklós tanítóját, Cornides
Dánielt a főtanodában német nyelv tanárává megválasztották, 400
frt alapítványát 1000 r. frtra emelte, melynek 60 frt kamata mind-
addig, míg ezen tanítóságot folytatja, járjon nevezett tanárnak, ha
pedig fia nevelését bevégi, azon összeg menjen teljesen a főtanoda
rendelkezése alá. ²⁾ Malomvizi Kendeffi Rákhel, gróf Teleki Mihályné
1762. decz. 4. Istenhez való szeretetből és vallása iránti jóindula-
tánál fogva aranyos-gyéresi jószága dézmáját örökösön adomá-
nyozta a kolozsvári ev. ref. főtanodának, kötelezvén örököseit és
hagyományosait annak másithatlanul megtartására. ³⁾ Gróf Föld-
vári Ferencz 1764. jun. 30. annak meggondolásától indítatva:
„hogy a föld nagyobb terhet nem visel a háladatlanságnál, abból,
a mit Isten neki adott, mustármagnyi hite gyümölcséül 1000 m.
frtot hagyott a kolozsvári ev. ref. tanodában tanuló két oly jó
igyekezetű tanulónak alumniául, kik papi pályára készülnek, oly
módon, hogy ha a kiknek adják, szorgalmasan nem tanulnak, elve-
hessék tőlük és másoknak adhassák; kikötötte azonban, hogy sem
a tőkéhez, sem a kamathoz, sem egyszer, sem máskor, semmi szin
és ürügy alatt, sem a főgondnok, sem a tanárok ne nyuljanak, annyi-
val is inkább — sok megtörtént példa szerint — maguk hasznára
ne fordítsák, átok alatt, hanem mindig az irt czélra gyümölcsöz-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXVIII. SZ.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXV. SZ.

³⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXII. SZ.

tessék, míg a feltett czél a maga tökéletességét eléri.“ ¹⁾ Br. Bánffí Klára 1763. jan. 3. 1000 frtot oly módon alapított: „hogy kamataiból 40 frt legyen két alumnusé, 20 frt az akadémiákra menő ifjaké; ezen kívül a két alumnusnak búzai jószága dézmájából 6—6 köből búzát. A ki utódai közül ezt elvonja, azon helyen áldás ne legyen, sőt legyen átok; ha mégis a dézmát utódai elvonnák, az akadémikusoknak szánt 20 frt is adassék a két alumnusnak.“ ²⁾ Déézi Kádár Mózes 1779. sept. 11. annak hálás emlékezetéül: „hogy tanulmányát tiz éves korától fogva a kolozsvári nemes református főtanodában folytatta, Isten kegyelméből vett javaiból 2000 r. frtot azon főtanodában a német nyelvet tanítómester vagy tanár mellett segédkező két deáknak, a másik felét pedig a philosophiát és görögöt tanító praeseseeknek hagyományozta, úgy, hogy az mindkét helyen a rendes fizetéseken kívül adassék ki alumniául, hogy mindkettő inkább ösztönöztessék szorgalmatosságra.“ ³⁾ A főtanoda iránti kiváló kegyelete jeléül Bartsai Ágnes 1762. sept. 19. egy ezüst, aranyozott és drága kövekkel kirakott nagy poharat ajándékozott. ⁴⁾

A tanárok létszámáról s következési soráról Fekete Mihály, ev. ref. író ezeket jegyezte föl. „1741. nyelvbölcsészeti és régiség tanárává Huszti György választatott, 1758. a sok évig ürességben volt jogi tanszékre Albisi Csomós Mihály, az ez évben meghalt Csepregi Ferencz helyett, ⁵⁾ a theologiai tanszékét Verestói György vette át,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXCI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXVIII. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCIV. sz.

⁴⁾ Az 1803. évi eredeti LAJSTROM-ban.

⁵⁾ E férfit kora rendkívüli ismeretü nyelvészének tünteti fel classikus sirirata, a mit Bod Péter tartott fenn. *„Ha tudni akarod nevét — így hangzik az — Csepregi Ferencz fekszik itt, hazánk földé dísze s dicsősége. A mit arab, syr, görög és latin tanított, ő mind tudta. S főképen az öröktől fogva való Ige szent hitágazatát felséges nyelven hirdette a kolozsvári iskolában. Tapsoljatok boldog lelkek ragyogó győzelmi jelvényeit látva, hirnere dicsőségét messzeföldön kiáltók harsogása hirdesse.“*

Franciscus jacet hic, nomen si novere quaeris,
Tsepregius, nostri lausque decusque soli.
Quidquid Arabs, Syrus, Grajes, docuitque Latinus,
Inclusum tenuit pectoris ille sinu.

a ki 1760. püspökké választatott, de mint ilyen 1764-ig folytatta a tanárságot, akkor lemondván, Huszti György lépett a theologiai tanszékre, s helyét a történelmi tanszéken Bodoki József, Verestóinak 1759. a theologiai tanszékre átlépésekor bölcsész- és számtan-tanári állását Pataki Sámuel orvostudor foglalta el; 1767. a nyugalomba lépett Huszti után Szathmári P. Mihály — Zsigmond fia — lett hittan- és egyháztörténelem tanára, 1776. a bölcsész- és természet- és számtanban Méhes György, Méhes Sámuel atyja, elébb mint segéd, azután mint rendes tanár; 1779. új tanszék állítatott fel a termény-, földrajz- és németnyelv tanítására, melyre Pataki Mózes választatott meg. ¹⁾ Ezentúl e főtanodánál négy rendes tanári állomás volt állandósítva.

Az oktatásügyet részint esetről-esetre, a szükség szerint kiadott rendeletekkel, részint saját tekintélye alatt kibocsátott szerves munkálattal szabályozta az ev. ref. egyház. 1751. a tanításról és tanítás módjáról van egy rendelete a főtanácsnak, melyhez minden tanintézet tanítóinak alkalmazkodni kellett. 1776. a latin nyelvtannak [*grammatica*] kisebb rövidletben összevonását rendelte el; 1777. a tanároknak köteleességgé tétetett, hogy tanításuk eredményéről minden iskolai év végén a főtanácshoz tegyenek jelentést. 1778. a német nyelv tanításáról intézkedett. ²⁾ Rendszeres és kimerítő munkát az erd. ev. ref. tanintézetek oktatás- és nevelésügyi állapotáról gróf Lázár Jánosnak a főtanácshoz 1762. tett hivatalos JELENTÉSE. Minthogy a kolozsvári főtanoda igazgató előljárói 1774. nem küldötték fel a kívánt jelentést és kimutatást, de ezen 1762-ki közel esik amaz időhöz s épen azon kérdések körében mozog, főbb adatait meg ismertetem. „E szerint 1. a kolozsvári ev. ref. főtanodában a hittan és ahhoz tartozó tudományok tanára Verestói György püspök volt, 2. a keleti nyelvek tanára Huszti György, tanította a héber, chaldaei, syriai és görög nyelvet, a római ékesszólást,

Praecipue aeterni sanctissima Dogmata Verbi
Claudiacae excelso tradidit ore Scholae.
Plaudite felices animae post laeta Trophaea,
Clangat et in terris forma decora tubis.

Bod, Petri. Hungarus Tymbaules. 168. l.

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda ... Tört. 37—38. ll.*

²⁾ *A kolozsvári ev. ref. főtanoda levélt. 1803. eredeti jegyzék. [LAISTROM.]*

egyetemes és egyházi történelmet, görög és latin régészetet; 3. a bölcsészet tanára dr. Pataki Sámuel, az egyetemes bölcsészetet, mathesist és földrajzot, 4. Csomós Mihály a polgári és római jogot, a magyar- és erdélyországi szokásjog elméletét. A kikérdezés [*catechisatio*] a jogtanáron kívüli 3 tanár közt oszlott meg, úgy, hogy vasárnap d. u. 4 órakor templomozás után tartattak meg; hétköznapokon a hittan tanára — szerdát és szombatot kivéve, a mikor facultasok szerénti kikérdezés szokott lenni — d. e. 8—9-ig tartott előadást. Jellemző, hogy a nemes fiaknak egyik-másik tárgyban szintén egy-két külön órát adtak az egyes tudományokból, a philosophia és theologia tanára naponként 2—2, a jogtanár 1 órát... A gyermekek a *kicsinyek iskoláiban* taníttattak a tudományok elemeiből a szónoklatig. Az osztályoknak külön köztanítói voltak. A felsőbb osztályokban a grammatikától a retorikáig tanulták az ifjak kiszabott tantárgyaikat, ezeken kívül műéneket, zenét, estvéneként köz imákon osztályonként szónoklatot... Vizsgálat évenként kétszer volt. A tógás deákokat a tanárok kérdezték ki és vizsgálták meg... Voltak magán tanítók, kik a közórai leczkére a szobákban készítették elé tanítványaikat. Köztanító volt a német nyelv tanítására is... A főtanoda jövedelmi alapja ingó és ingatlan vagyonból állott, a mi közös az eklézsiával, ilyenek: Felek falu, melyet a várostól zálogban birt, az asszonyfalvi, alsó- és felső-fülei szintén zálogos birtokrészek, az ajtoni, fejeádi és kötelendi örökös birtokok, a Kolozsvár város bor- és búza-dézmája fele része, egy tó, Hársongártban egy kert, a kamarai javadalom, nyomdai haszonbér-díj, sütődék bevétele. Az innen befolyó jövedelemből vett fizetést minden, a ki a főtanodánál szolgált, vagy mint tanuló valamely javadalomban részesült. A főtanodának az eklézsiával. közös pénz-alapja 16,790 m. frt 61 pénz volt, külön a főtanodáé 44,603 m. frt 40 p. A búzadézmából kenyér járt a szegény tanulóknak. Brétfőben egy kis szőlő a hittan tanárának volt átadva használatra.“¹⁾... Másik oktatásügyi rendszeres munkálat, a mit a kolozsv. ev. ref. tanárok 1768. jun. 25. adtak be a főtanácsához, szerzői: Pataki Sámuel orvostudor és philosophia tanára²⁾ és Bodoki József keleti nyelvek

¹⁾ *Az Erdélyi Múzeumegylet . . . kiadványai*. Első kötet 1884., 248—252. ll.

²⁾ Címe: *De Studiis altioribus* . . . s. a. t.

és irodalom tanára. Ez és a többi főtanodák tanárai munkálata 1769. május 1. jutott a főtanács elé, mely egységes tan módszer megállapítása végett tudományügyi bizottságot [*Commissio litteraria*] küldött ki, melynek elnöke gróf Bethlen Pál, tagjai e végre kiválasztott tanárok, feladata volt: hogy új, egységes tanítási és tanulási módszert [*Methodus docendi ac discendi*] szövegezzен. A bizottság 1769. jun. 18. Maros-Vásárhelyen gyűlt össze, s nagyobbára a kolozsvári tervezet részleteit fogadta el. ¹⁾ Bodoki József kolozsvári nyelvtanár munkálata is ²⁾ sok eredetit s hasznost foglalt magában. Az összes főtanodák véleményéből állott össze az erd. ev. ref. főtanodákat kötelező oktatási rendszer, melynek szövegezését a bizottság Bodokira bízta, s az 1769. sept. 23-kára már az elnökhöz, és nov. 26. a főtanácshoz küldötte, mely decz. 8. egyhangulag elfogadta s 1770. jul. 8. az összes főtanodákhoz kiküldötte azon meghagyással, hogy sept. 1. olvassák fel s hozzá alkalmazkodjanak. A főtanács 1771. ápr. 21. meghagyta valamennyi főtanodának, hogy az új tanrendszerhez [*Methodus docendi*] tartsák magukat, 1773. figyelmeztette a kolozsvári tanárokat, hogy tanításuk eredményéről már két év óta nem küldöttek fel jelentést, 1774. sept. 11. megjegyzéseket tett a kolozsvári tanárok jelentésére, hogy miben térnek el az új tanmódszertól. ³⁾ Tény azonban, hogy ezentúl a kolozsvári ev. ref. főtanodában az oktatás ez új rendszer szerint történt. Művem kiszabott köre nem engedi meg tovább folytatnom ez ismertetést. Az olvasó megtalálja azon gondosan irt értekezésben, melyet én is forrásul használtam. ⁴⁾

A fejedelemső és a r. kath. püspökök oktatásügyi terjeszkedése és sikerei folyton fokozták az ev. ref. hitvallásukban is a hasznos újítás vágyát s nemes versenyét. Csattanós bizonyítékai ennek az új rendszer és a nagymérvű áldozatok. 1778. ismét új főtanoda építésére kértek engedélyt a főtanoda felügyelői és tanárai a felségtől. Okaik közt felhozták: „hogy főtanodájuk úgy megtelt tanulókkal, hogy falai nem képesek őket befogadni, annál kevésbé, mert azok közt igen nagy a mágánások és főnemesek fiainak száma,

¹⁾ *Ugyanott.* 254—255. 258. ll.

²⁾ Így irta alá saját kezével: „*Scripta Claudiopoli 1768. Ugyanott* : 259 l.

³⁾ *Ugyanott* : 260—61. ll.

⁴⁾ Az *Erd. Múzeumegylet* . . . kiadv. s. a. t. 264—276. ll.

mert azok szivesebben tanítatják fiaikat a tanodában, a hol tanítók folytonos ügyelete alatt állnak, mint künn a városban, s ezek gyakran külön szobát kívánnak. Bemutatják azért — így szólnak — az építendő főtanoda tervét, biznak benne, hogy nem fog hiányozni a pártfogóik bőkezűségéből már fel is ajánlott költség. Nincs egyéb hátra, mint a felség kegyes engedélye. Kérték a kir. kormányshoz, hogy hathatós befolyásával az építési engedélyt eszközölje ki; mely azt május 5. azon megjegyzéssel terjesztette a felség elé, hogy mivel a szóban levő főtanoda megnagyobbítása az ország azon része lakóinak s az ifjuságnak javára, a tudomány előmenetelére, a közjó hasznára szolgál, s a kérelmezők saját költségükön szándékoznak az építést végbe vinni, annak megengedését ajánlja; ¹⁾ honnan azonban az engedély jun. 10. azon fenyegető föltétellel érkezett meg, nehogy az által az adózó népre semmi teher háromoljék, különben a kérelmező tanárok és igazgatók [*Professores et Moderatores*] kötelesek lesznek azt kétszeresen megtéríteni. ²⁾ Az építkezés a tervek szerint abban állott, hogy a régi collegium épületéhez újat kapcsoltak. A főtanács 1780. rendelte el az építés megkezdését, ³⁾ a mi meg is történt aug. 20. bevégeződött 1784. ápr. 30. Sajnálom, hogy az építésre adakozók névsorát s a tett költségek jegyzőkönyvét, valamint az építkezésre vonatkozó följegyzéseket és irásokat nem sikerült megtalálnom; ⁴⁾ azokban az ev. ref. hitvallásuak nevelés- és oktatásügy iránti érdeklődésének s áldozatkészségöknek sok bizonyítékai vannak. Azonban ez külön tanulmányt és feldolgozást érdemel, s bizonyára meg is találja íróját.

Lassan s nehezen gyógyultak a sebek, a miket kedvezőtlen politikai és vallási viszonyok az unitáriusok egyházi életszervezetén ejtettek, s a miknek legtöbbje iskoláik és templomaik, s azok tartozandóságainak elvesztése volt. Új tanodájuk szűk területének bővítése s szabályossá tétele végett — a mint már el volt mondván — ez időszak alatt szerezték meg a szükséges telkeket. A több telekből s polgári lakásul épült házakból összeállott, s benne lakás, használat és idő által megrongált iskola állapota

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1778. 2101. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 3627. sz.

³⁾ 1803. évi LAJSTROM VI. szakasz, D. pontja, 4 száma.

⁴⁾ Ugyanott: XII. szakasz, 16. 17. 18. sz. a.

hamar szükségessé tette annak megújításáról, oktatási czélra alkalmasabbá tételéről való gondoskodást. Az egyház képviselőtanácsa 1779. a május 11-ki gyűlésben határozta el — a mint a jegyzőkönyv szól — a kolozsvári unitárius főtanoda romjai [*Ruina Collegii Claudiaci*] megújítását. A segélyre fölhívó körlevél okai és érvei: „hogy az iskolában a tanítóház mind padimentuma, [az előtt is beszakadozván a sok foltozás miatt], mind padlása csaknem leszakadólag áll, úgy, hogy tarthatni attól, hogy mind az alatta levő bolt nevű kamara, mind a felette álló tanítóház az ifjakat oda ne ölje; e felett oly szorosság van, hogy a theologia tanulóinak negyed része be nem fér, s a vallás nem kis kárára sokaknak későn kell a theologia tanulásához fogni; a könyvtár helye is szűk, hogy a jöltevők és végrendelkezők könyvajándékai egymáson hevernek. Megfontolván e nagy lelki számadással járó károkat, úgy találta a képviselő-tanács, hogy a romladozott tanítóházat és alatta való boltot megigazítván, alakítsák lakó szobává, a boltot könyvtárrá, hall-termet pedig építsenek a felső részekhez, mi végre a kőművesekkel 750 r. frtban meg is alkudt. Felkérte a híveket, hogy a közelebbi zsinatra és Sz.-Mihály napra, a mit kiki istenes szándékától indítatva, két izben adni kész, tegyék jegyzésbe, s az egyházi tanács szent igyekezetét s Istenhez és vallásukhoz való szíves indulatukat vele tanusítsák. Inditson kitkit a tehetsége szerént való adakozásra a bizonyos örökké való jutalom” E körlevélhez a maga részéről is felhívást csatolt a főtanoda új megépítésének meleg keblű kezdeményezője és előmozdítója, főgondnok Petrichevith Horváth Ferencz. „A kik ez iskola romladozott állapotát közelebbről látták — írja — meg fognak győződve lenni róla, hogy itt az új építés nem sietség, de halaszthatatlan szükség. Maga is megszemlélte és állithatja azt. Ezért ő — ámbár saját építése félben állásával terheli — e romladozott legdrágább épületjök falai megújítására 100 forintot szánt és ígért, s hiszi, mások is találkoznak, a kik vallásukhoz való szeretetöket még bővebb mértékben bebizonyítják. Nem kétli, hogy az esperesi körök is ezen jó czél előmozdítására minden igyekezetöket Istennek ne szenteljék. Ennélfogva mint a ki magára vállalta e dolog végbevételét, különösen kérte hitfeleit, ne sajnálják felosztani maguk között az építés költségeiben eljárás terhét, meggondolván, hogy nincs vallásukon se férfi, se nő, se nemes, se nemtelen,

se eklézsia, se magános, a kinek szüksége nem forogna fenn az építésben; mert ha tanítóházuk nem lesz, se fiaik, se hitfeleik, se papjaik tanultak nem lesznek, a mi szegény társaságuknak elapadását idézné elő . . .“ ¹⁾ E felszólításnak oly sikere volt, hogy Barra Ferencz eklézsia gondnoka és Bartha Mózes pénztárnok, mint az eklézsia előljárói Bihari Dániel és Szombati Márton kőművesekkel a szükséges javítások, újítások és az egész iskola új átalakítása iránt szerződésre léptek, s 2000 frtban meg is állapodtak, úgy, hogy minden építési anyagot ők lesznek kötelesek adni; de minden lehulló építési anyag és hulladék a vállalkozóké lesz, s a fizetést a munka előhaladása arányában kapják . . . Módosításokat kívánván azonban az egyház első tervén tenni: az eklézsia említett előljárói, Pataki György kolozsvári szolgabíró és Kolozsvári József város szónoka előtt 1780. jan. 27. pótlék szerződést kötöttek, még 500 r. frtot igérván a változtatásokért és új építésekért, úgy, hogy az egész építés 1780. aug. hava elejére úgy elkészüljön, hogy septemberig kiszáradhasson s az ifjuság akkor bele költözhessék. Az így módosított terv szerint az egész iskola megújítása 2500 rénens vagyis 3000 m. forintba emelkedett. ²⁾ A javításokon kívül, melyek már készen voltak, egy épületrészt a végre, hogy rá emeletet lehessen rakni, a készenlevővel egyenlő magasra vinni s a két fölépítést összhangba hozni, egészen le kellvén bontani s alapjait kiásni: e nagyobb építkezés megengedését a kir. kormányszéktől kellett kérni. Okul felhozták: „hogy régi iskolaházaik oly romladozottak voltak, részben fából s vesszőből készítve, hogy egyfelől a padlások leszakadása miatt az ifjuság agyon nyomásától, másfelől tűzveszélyektől kellett mindig rettegniök; a tanuló ifjuság száma annyira növekedett, hogy a régi épület nem volt elég befogadására; az építés nemcsak nekik van javukra, de a közönség hasznára is; ezeken kívül dísztelen is volt e sok különböző épület, s egyforma nagyságra emelése a városnak élesítésére szolgál.“ A kir. kormányzék a kérvényt 1780. nov. 23. a városi tanácshoz küldötte át különösen az iránti véleményadásra: minő alaphól lesz az építés? A tanács a kérvény indító okait valóknak, az építést felette szükségesnek nyilvánította, az

¹⁾ *Fosztó Uzoni* . . . III. könyv, 3. köt. 842—43. ll.

²⁾ *Ugyanott*. 844—47. ll.

építési alapra nézve azt jelentvén, hogy az eklézsia biztosai jóltevőiknek nevezetes adományait igazoló jegyzékeket mutattak be előttük, melyek biztosítékot adnak arra nézve, hogy ebből az adózó népre terüh nem hárul; a városi közönségre nézve sem lesz sérelmes, sőt egy utczácska szögletén emelkedvén ez új iskola, a városnak még díszére szolgál. Ajánlta azért az engedélymegadást. A kir. kormányshéz a felséghez terjesztvén az ügyet: onnan 1781. márcz. 8. kelt királyi leirattal az engedély megadatott oly módon, hogy az építésből az adózó népre terüh ne háromolják, a mit a kir. kormányshéz ápr. 20. közölt az unitárius egyházi tanácssal... Az építés még azon évben bevégződött. Midőn az ifjuság septemberben az új iskolába beköltözött, egyikök, Kozma Mihály a nap emlékére s a főgondnok iránti hálájok kifejezéseül dicsőítő beszédet tartott...¹⁾ A tanárok állandó lakásáról s külsőségek szerzéséről is gondoskodott az egyház. Utóbbira azért törekedtek, mert a tanári fizetés csekély-volta miatt kerti és mezei gazdasággal segítettek magukon a papok s tanárok. E célra vették meg 1746. márcz. 8. Linczegh Sára, Ajtai Szabó Zsigmond nejétől, keletre a br. Wesselényi Ferencz, nyugatra a Szentegyház-utczára bejáró keskeny út szomszédságában levő házat és sütőt, egy a Kajántó völgyben levő szántófölddel együtt, mely ház azóta egyik állandó tanári szállás.²⁾ 1755. márcz. 26. Stenczel Klára, Biró György

¹⁾ Címe: *Örök Emlékezetnek Oszlopa* azaz olyan *Füvi Tisztelet*, melyet a M.-Széplaki Petrichevith Horváth Ferencz ur, az Erdélyországi Nagy-Fejedelemségben eloszlott unitaria eklézsiákban viselt nagy dexteritasu főcuratorsága alkalmatosságával megújittatott Kolozsvári Unitarium Collegiumban mondott Tanításban felemeltenek a Profétáknak fiai, egy méltatlan tagjok: *Kozma Mihály* által 1780. die 3. sept.

Főlíratok: Josue 4. 7. És lésznek e kövek *Emlékezetre* Izrael fiainak mind örökké.

Mózes 28. 18. Felkelyén Jákób, vevé a követ és *felemelé* azt *oszlopnak* és olajat tölte feljül reája.

Kérdeztetvén *Epaminondas*: Micsoda jutalmat kívánna jeles cselekedeteért halála után? Nem egyebet — ugymond — hanem *jó emlékezetemet*.

Plinius mondása: Minthogy keveset élünk, cselekedjünk olyat, mely *legyen bizonyság, hogy éltünk*.

Fosztó Uzoni . . . III. könyv, 3. köt. 847—49. ll.

²⁾ Az unitárius egyház kolozsvári levéltárában levő eredetiből.

özvegye egy szappanyutezai pusztá sütőházat örökjoggal ajándékol adott a kolozsvári unitárius eklézsiának.¹⁾ Hunyadi Ferencz és neje Almási Borbára 1758. febr. 25. haláluk esetére minden javaikat a kolozsvári unitárius eklézsiának vég hagyományozták.²⁾ Tordátfalvi György unitárius pap 1777. márcz. 5. minden könyvét a főtanodának hagyta.³⁾ 1755. ápr. 20. Kovács Szabó Györgyné, Solymosi Simon Krisztina, Békáspatakban, keletre néhai Huszár Péter, nyugatra Nagy Ferenczné szomszédságában levő 3 fertály szőlőjét s a Felek felé való fordulóban néhai Malom János urnak 20 és 40 m. frtért elzálogosított két darab földét, melyek egyike külső farkasutezára jár véggel, 24 vékás, s szomszédjai keletről a Györgyfalva felé menő út, nyugatra a Gyárfás-örökösök; a másik 10 vékás, s szomszédja egyfelől Linczegh Ferencz, másfelől Boros György — fel ajánlta és tulajdonába engedte a kolozsvári unitárius eklézsiának — melytől 1734. 15 m. frt s 30 pénzt, s a főtanodának, melytől ugyan azon évben márcz. 22. 20 frt 40 p. ugyasintén Linczegh Ferencztől 36 frtot törvényes kamatra vett fel, de sem a tőkét, sem kamatát kifizetni nem tudta — oly módon, hogy mivel mindenik hitelező tőkéjének s kamatának egy részét is elvesztette, a néhai Malom János urnál levő két földet is váltsa ki, minthogy azok a zálogösszegnél többet érnek, s az is essék ezen tartozások törlesztésére, melyekből mindenik hitelező aránylagos részét fogja ki.“⁴⁾ 1757. october havában Vargyasi Daniel Ferencz: „a teremő és gondviselő egy élő Istennek s üdvezítő Ur Jézus Krisztus dicsőséges szent Atyjának nevében, beteges állapotában elgondolva, mely sok jótéteményét közölte vele Isten ő felsége s világi jókkal mily bölcsen gondoskodott testéről és lelkéről: Isten dicsőségére, világi javaiból, u. m. frátai, szopori, botházi, szentkirályi, egerbegyi és lónai jószágaiból eddig neki járt mindenféle gabonája dézmáját a szegény kolozsvári unitárius collegium számára adatni rendelte, azokat t. i. a miket jobbágysai, zsellérei és mások is, akár kik legyenek, a kik földeiben szántnak és vetnek, ősz és tavaszi búzából, rozsából, árpából, törökbuzából és zabból — a len és ken-

¹⁾ Az unitárius egyház kolozsvári levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Az unitárius egyház kolozsvári levéltárában levő eredetiből.

³⁾ Az unitárius egyház kolozsvári levéltárában levő eredetiből.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCLXXX. sz.

der kivételével — úgy pedig, hogy a mig él, e rendeletét meg nem változtatja, s átok alatt meghagyja, hogy örökösei és hagyományosai holta után is tartozzanak kiadni, s rendeletét meg ne változtassák; hirt tevén a collegiumnak, hogy a dézmálás annak küldöttje jelenlétében legyen, hogy család ne történhessék; a kik a dézmát fizetik, tartoznak egybegyűjteni és takarítani s oda vinni, a hová a tisztelt collegium vagy előjárói parancsolni fogják.“¹⁾ Ily alapítványt tett 1761. jun. 8. Csegezi Belavári másképp Tatár József. „Megfontolván — így adja elé alapítványa indító okait — hogy a nemes kolozsvári unitárius collegiumban nyerte neveltetését és sok esztendőig a tudományokban tiszteletes és bölcstanítói által ott vezéreltetett: az őt tápláló anyához és tanító atyjaihoz hálátlan lenni nem kíván, mert látja, hogy Istennek ajándékából ezen vele közlött jótéteményöket megfizetheti: azért Fejérvármegyében Nagylakon saját majorság földjein termeni szokott búzájából az esztendei dézmát, emberei által birt földjeinek terméséből a dézma negyedét [*quarta*] — sok legyen vagy kevés — az említett kolozsvári unitárius collegium közszükségei számára adta és adományozta örökösen, s ezen dézma negyedbeli jövedelmecskét, a mig él, maga küldi el, szemül a tordai unitárius collegium mesterének, holta után erre örököseit és hagyományosait is kötelezi; tartozzanak ezt ők is átok alatt kiadni, oda, a hová rendelve van; rendelkezését meg ne sértsék, a melyik tenné, a többi, a ki megtartja, s ha nincsenek, az unitárius eklézsiák főgondnoka e jószágot tőle e rendelkezés alapján foglaltassa el, s fordítsa örökösen a mondott collegium hasznára . . .“²⁾ Hogy a kolozsvári főtanodának tett alapítványt maga az alapító Tordára ígérte beszállítani, ez intézet közelebb léte és az magyarázza meg, hogy mindkét tanoda az évről-évre közösen gyűlt alaphól tartatott fenn, saját külön alapítványaikra nézve pedig egymással kölcsönös elszámolási viszonyban állottak.

Az unitáriusok e korszak alatt is mostoha bánásban részesültek. A vallásos fejedelemnő teljesen átengedte magát a r. katolikus püspökök azon tanácsának, hogy az erdélyi magyarságot katolikussá tegye. Ez irány kivált az unitáriusokkal való rideg

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXIV. sz.

bánásban fejeződött ki határozottan. 1762. jul. 3. a kir. kormány-
szék leirt az unitáriusok egyházi tanácsához, tudatta, hogy a
királyné Erdély örökös fejedelemsége iránti anyai gyöngéd érzel-
métől s szüntelen való gondjaitól ösztönöztetve, a jövő boldog-
ságáért s a közjóért, különösen az ifjuság jobb nevelése és okta-
tása eszközlésére fordította királyi figyelmét. A kir. kormány-
szék alattvalói hódolattal fogadta a kegyelmes szándékot s igérte, hogy
teljesedésére mindent el akar követni. E legmagasb szándékot fel-
tárta azon jun. 15-ki I. kir. leiratban, melyet az egyházi tanácsnak
azon rendelettel küldött meg, hogy tartalmát megértvén, felvilá-
gosító tudósítását a kir. kormányshoz mihamarább tegye meg.
A kir. leirat tartalma az volt: „hogy minden erdélyi iskolák, col-
legiumok, akadémiák és gymnasiumok szorgalmasan vizsgálta-
sának meg, s azok állapota felől, és hogy miféle művészetek és
tudományok tanítanak azokban? miket kellene és lehetne az
ottani nép szükségéhez képest tanítani? mennyire elégségesek e
végre a létező alapok? mik ezek? és mily eszközök lennének még
szükségesek? tegyen alapos és gyors tudósítást. Az egyházi tanács
aug. 21. tette meg jelentését. Mindenekelőtt háláját fejezte ki a
felség kegyes gondoskodásáért. El vannak ragadtatva a bámulat-
tól — írják — a nagy királyi kegyelmet látva s sietnek hódolni a
magas parancsnak. „Nekik két nagyobb iskolájuk van — mondják
— melyekben a falusi [*trivialis*] iskola után *latint* és *grammatikát*
tanul az ifjuság: *Tordán* és *Kolozsváratt*. Utóbbiban *theologia* is tani-
tatik, s az ó- és új szövetség megértetése végett a *zsidó-* és *görög-*
nyelv alapjai, továbbá a *philosophia* egy része: a *logika*, *physika*,
metaphysika, olykor a *mathesis*, *földrajz*, *csillagászat* és *ékeesszólás*,
alsóbb szabályokban a *grammatika*. Ezek czélszerű tanítására:
1. alkalmas helyre lenne szükségök Kolozsváratt; 2. a létezőknél
több tanítóra és tankönyvre; 3. a tanítók és tanítványok részére
több önfentartási mód, mert alapjaik: a piaci nagy templom,
boltok, dézma, fejedelmi adományból birt falvaik, pénzen szerzett
házaik, óvári és piaci iskolájok, nyomdájok 1716—1718. elvétel-
tek, s a r. katolikusoknak adattak át. A mely házakat azután
szerezték, s úgy a hogy lehetett, átalakítva, ma iskolának hasz-
nálnak, azok a tanítóknak, tanulóknak, könyveknek szűkek, szána-
lomra méltók, mert nekik más alapítványuk nincs, mint 8 mázsa
ugynevezett *nemes-só*, a mit a kolozsvári főtanoda a kolozsi só-

bányából kap, két *sütőház*, mit két kegyes adakozótól birnak, melyek jövedelme az iskola fentartására sem elegendő. Iskolájok a hívek alamiznájából áll fenn, a mit évről-évre kéregetnek össze, s a mi még szükséges, tanítóik kézi munkájokkal keresik meg, elannyira, hogy ha iskolájokat s tanítóik életmódját nézi a vizsgáló, csodálkozni fog, hogy van közöttük valami tudomány . . .“ A nagylelkű királyi leirat s állapotaik ez őszinte fölfejtése után azon boldog reményben éltek, hogy a felség sorsukon segíteni fog, s hosszas várakozás, remény és aggodalom után 1764. aug. 24. a kir. kormánysházáján azon kegyelmes kir. leirat jutott hozzájuk: „hogy miután a felterjesztett tudósításokból kitűnt, hogy Erdélyben elég alappal bíró nemcsak alsó és felső gymnasiumi iskolák [*humanior és philosophiai*], hanem theologiai oktatás is van, a hol az ifjuság magát kimivelheti, s a nagyobb iskolákban más tudományok is taníttathatnak, taníttatniok kell: nem szükséges, hogy az ifjuság külföldi egyetemekre menjen tanulni, ezért a mint más fejedelmek nem engedik meg alattvalóik ifjainak tanulás végett a fejedelelnő birodalmába jövetelt, ő felsége szintén megtiltja, hogy a birodalmában levő ifjuság tanulni külföldre menjen, elég jeles akadémia van ott, a hol magukat s elméjüket ki mivelhetik . . .“ ¹⁾

A reformált és ágostai hitvallásu egyházak elkeseredetten írtak fel ez ellen, de fogamat nélkül. Az unitáriusok előtt talány volt, hogy lehetett oly fontosnak vallott s annyira szíven viselt ügyet ily módon végezni, s azt, a mi különböző hitfelekezetek, a nép és ország javára czélzónak mondatott, annyira egyik felekezet javára fordítani; de sorsukba, bár keserűen csalódva és lehangoltan, belenyugodtak. 1764. sept. 11. másodszor közölte a kir. kormánysházáján hasonló jelentéstétel végett a felségnek aug. 24. kelt azon k. kir. leiratát: hogy a nem-katholikusok számára egyetemet szándékozik Erdélyben felállítani, s minthogy arra legelőbb is elegendő alap kell, az ottani nem-katholikusok egyházi vezetői, azokkal, a kiket illet, egyetértve, tegyenek jelentést: mint gondolják e magasztos szándékot valósíthatónak? A reformált és unitárius hitvallásuak együtt tették meg észrevételeiket, melyek pontjai ezek: „1. Mivel minden vallások ifjai tanulni fognak ott,

¹⁾ *Fosztó Uzoni* . . . Tom. III. köny, 3. köt. 758—760. ll.

legyenek tanárok mindenikből, 2. a tanárok száma, rangja, fizetése legyen egyenlő, a rectorság változzék a bevett vallások közt; mindenik vallásból legyen 3 tanár nemcsak a hittanban, de a philosophiában, metaphysikában és történelemben is, 4. a külföldre mehetés szabadsága maradjon fenn bővebb tapasztalás szerzethetése végett; a mi pénzt az ifjak az országból kivisznek, tapasztalásban többet érőt hoznak be, 5. a tanítványok száma legyen határozatlan, több-kevesebb, mint a sors hozza, 6. a nyomda álljon mindenik bevett vallás rendelkezésére előleges vizsgálat nélkül, 7. a költséget adja a felség, 8. a mostani iskolák maradjanak meg jelenlegi állapotjukban az egyetemre előkészítőül.“¹⁾ A jelentés nem jutott a felség elé, ott maradt figyelembe vétel nélkül az erdélyi udvari cancellaria levéltárában s így az ügy hallgatásba ment.²⁾ Tíz év múlva azonban ismét föllevenítetett a kir. kormányzékhoz 1774. jan. 26. intézett s az által az egyházi tanácsokhoz márcz. 14. megküldött ismeretes 9 pontból álló kérdéssel, a mire a reformáltak püspöke ismételve csaknem az elébbi hat pontu feleletet adta, Agh István, unitárius püspök ellenben ettől különbözött.³⁾ Azon kérdésre: miképen vélnék a kolozsvári egyetemet az erfurti mintájára föllálitandónak? ő július 2. kelt jelentésében úgy nyilatkozott: „hogyan ahoz mind a négy egyenjogu vallás kebeléből kellene tanárt nevezni, mindeniket egyenlő joggal, szabadsággal, mentességekkel és szavazattal, tankönyv- s egyéb nyomtatásnál a nyomda egyenlő használatában részesíteni, különben egyenetlenség támad köztük, a tanításnak és tanulásnak szabadnak kell lenni s a türelmességet tanároknak és ifjaknak lelkére kötni, külföldről jeles tanárok tankönyvei behozását felszabadítani; tanítani kellene a theologiát, zsidó és görög nyelvet, általános világ- és egyháztörténelmet, mathesist, physikát, orvostant, hazai történelmet, köz- és magánjogot, oklevéltant; a kik egyetemi és gymnasiumi tanárságra készülnek, külföldi egyetemekre menéstől nem kellene ezután is elzárni, sőt ezt a mágánások és nemesek számára is megengedni.“ A püspök a többi föltett kérdésekre táblás kimutatás alakjában a következő tudósítást tette: „A kolozsvári unitárius főtanodában

¹⁾ *Fosztó Uzoni* sat. . . . III. k. I. r. 768—69. ll.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. cancell. oszt. 1774. 1834. sz.

³⁾ *Fosztó Uzoni* sat. . . . III. k. 804—805. ll.

[*collegium*] taníttatik az egyetemes hittan az egyháztörténelemmel, a philosophia, mathesis, logika, zsidó, görög és német nyelv; ezen kívül az alsóbb osztályok az elemi osztályig. A hittan tanára a püspök, a ki — ürességben lévén jelenleg a philosophia tanári állomása — azt is tanítja, a mondott 3 nyelvet tanítja Fejérvári Sámuel kolozsvári pap; a tanárok és igazgatók [*rector*] az egyházi rendből valók s más egyházak férfjaival a hazai törvényeknél és fejedelmek kegyelménél fogva egyenlő kiváltságokat élveznek; a hittani előadásokban alap a szent könyv a *Vulgata* kiadás szerint, s minden hitvallás magyarázó, a mennyiben a szentírás szövegével nem ellenkeznek; különösen használnak azon írók, a kiknek művei a *Bibliotheca Fratrum Polonorum* című nyomtatott gyűjteményben megjelentek; külön előadatik a néhai Szent-Ábrahám Mihály püspök „Egyetemes keresztény hitrendszer“ [*Systhema Universae Theologiae Christianae*] című műve az ő és a hittan mostani tanára jegyzeteivel világosítva, ezen kívül az üdvességre szükséges hitezikkek átnézete [*Conspectus Articulorum Fidei*] a mostani püspöktől, végre a *Catechesisek* és *Hitvallások* többnyire kéziratban; a philosophiában az újabb philosophusok művei: *Newton*, *Locke*, *Wolf*, a logikában *Baumeister* és *Gravesande*, az arithmetikában *Clausberg*. A hittanár fizetése 180 m. frt, a philosophia és nyelvek tanáráé 80 frt. Ennek azonban nincs állandó alapja, hanem az unitárius partfogóktól gyűl évről évre össze, ritkán egészen, a miért is saját keresményökkel és gazdaság folytatással kénytelenek magukon segíteni. Az unitáriusoknak a kir. kamarai pénztárból járó közalapja nincs; a mit régen a nemzeti fejedelmek kegyes adományából birtak, tőlük elvétellett; azóta tanítók és tanítványok jobbadán önköltségöken tartják fenn magukat. A tanulók száma a kolozsvári főtanodában mintegy 300. A könyvtár nem nagy, kegyes pártfogók alapítványából s különböző módon gyűlt, újabb könyvek gyarapítására semmi alap és költség nincs; felügyeletére a tanulók közül választanak ki olyat, ki az alsóbb osztályokban tanít és erre alkalmas, fizetés nélkül...“ E kimutatáshoz a püspök következő megjegyzéseit csatolta. „Bár az unitárius tanítók és tanulók minden állandó közalap nélkül szűkölködve szegénységben élnek, köztapasztalás szerint, iskoláikban a fejedelem és haza szolgálatára mindig hasznos férfiakat neveltek; észszerű tanítás mellett kétségkívül a tudományokban még

nagyobb előmenetel lenne remélhető, ha a tanítók illő és állandó fizetésre illő és állandó alap lenne, hogy az ifjuság oktatására szükséges időt szegénység s fizetésök csekélyisége miatt ne legyenek kényszerítve életök fentartására szükséges gazdasági foglalatosságra fordítani. Ekkor jobban meg lehetne választani a tanítókat, s ha kötelességeik teljesítésében hanyagok, fizetésöket elvenni vagy tisztökből elmozdítani. Most nem igen lehet választani, mert csekély s nem állandó a fizetés, sőt sok iskolában a tanítónak semmi fizetése nincs, nem remélhetik életöknek az által fentartását, hanem a kegyelet és közjó szeretete birja őket tanításra. A gyermekek néha alig végezték el a grammatikát, már szülői elvonják az iskolától, hogy munkájokkal magukon segítsenek, pedig ezek közt gyakran igen tehetségesek vannak, a kik iskolájukat folytatva, a társaságnak hasznos polgáraivá válnának, kivált ha tanulásuk jövő hasznát, s a szorgalom s érdem megbecsültetését bármely életmódban biztosan remélhetnék. Jó lenne erre a szülőket figyelmeztetni s gyermekeik tanítására serkenteni. A királyi kegyelem és kegyesség mindezeknek módját találhatja s hatalma teljességéből eszközölheti, hogy mind a tanítók, mind a tanítványok igyekezőbbekké legyenek.“¹⁾ E korszakban tanárok voltak még Szent-Ábrahám L. Mihály 1720—1758.,²⁾ Pálffy Beniam 1758—1771.,³⁾ Agh István 1758—1785.,⁴⁾ Fejérvári Sámuel 1771—1781.⁵⁾

Az unitáriusok iskolai rendszabályaiból néhány becses közművelődési és korjellemző mozzanatot emelek ki. 1740. a junius 18-ki szent-benedeki zsinaton a tanulók külső megjelenéséről és viseletéről e határozás kelt: Az iskolában a tanulók ne vétessenek fel másképp, ha hajukat a régi szokás szerint el nem vágják; a szolgálatban levő papok is hajukat, szakállukat, öltözetüket szabják a régi szokáshoz; hevederes övek, nyakravalók, hódos süvegek töröltessenek el, a ki viseli, büntettség meg 3 frttal.⁶⁾ 1767. jun. 20. az aranyos-rákosi zsinaton a kolozsvári tógás diákok, a tógának — régi szokás szerint — viselhetését kérelmezvén,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc oszt. 1174. 1326. sz.

²⁾ *Fosztó U. I.* Egyháztört. III. könyv. 3. köt. 622. l.

³⁾ *Fosztó U. sat.* Egyháztört. III. könyv 3. k. 651—52. ll.

⁴⁾ *Fosztó U. sat.* Egyháztört. III. könyv 3. k. 629 l.

⁵⁾ *Fosztó U. sat.* Egyháztört. III. könyv 3. k. 652. l.

⁶⁾ *Fosztó Uzoni sat.* III. könyv. 3. köt. 712. l.

végeztetett: „hogy ha valami új öltözetet kívánna az ifjuság, a minek következményeitől tartani lehetne, tán nem engedné meg a főtanács; de mivel már neve is: tógás diák [*tyates*] = toga-ból van, s viselését csak nem rég tiltották volt el, hogy kívánságuk teljesedjék, megengedték, hogy 12 első diák fekete színű tógát még az idén készíttethessen, a következő évben pedig az összes új diákoknak megengedtetik ily módon, hogy a midőn az idő és alkalom úgy kívánja, hogy csak tógát viseljenek, a templomba és más nyilvános helyekre jelenjenek meg mindnyájan vagy tógában, vagy reverendában [*clamys*], a mi eddig toga helyett használtatott, dolmányt pedig ezentúl, a toga diszeért, annál, melyet eddig viseltek, hosszabbat szerezzenek. Ugy alkalmazzák hát magukat a diákok, hogyha eklézsiába rendeltetnek, ezt kár nélkül viselhessék.“¹⁾ E szabályon némelyek megbotránkoztak, ezek megnyugtatóására a következő 1768. évi kolozsvári főtanácscon meghatározták: „hogy a hozott végzést a főtanács már nem változtatja, de az ifjuságnak meghagyta, hogy a hová dolmányban mehet, tógában ne menjen, a tógát pedig régi mód szerint úgy csináltassa, hogy az alsó toga alól ne legyen kinyuló ujja, s más-hova, mint a templomba és temetésre, tógában ne menjenek. Jövőre pedig azt végezte: hogy ezután mikor ifjuságot érdeklő dologról határoznak, az igazgató és tanárok az eklézsia elsőbb, öregebb tagjainak beleegyezésével tegyék azt.“²⁾ Hogy az iskolamesterek nagyobb szorgalomra bírassanak, 1773. január 16. a kolozsvári főtanácsban meghatározták: „hogy minden évben kétszer legyen nyilvános közvizsga s naponként négy lecke, mire a helybeli pap ügyeljen, s az esperesnek, ez a főtanácsnak tudósítást tegyen, a gyermeket nem fával vagy meztelen kézzel, hanem korbáccsal verjék...“³⁾ E főtanácscon ismét módosították a tógás diákok dolmány viselését, meghatározva: „hogy a dolmányt csináltassák hosszabbra, a kik az ellen tesznek, nyáron által is mentét viseljenek begombolva; a kik újat csináltatnak, úgy csináltassák, hogy legalább a nadrág elől nyílását takarja el. Erre az iskola örege [*senior*] becsülete és tiszte elvesztése büntetése

¹⁾ *Fosztó Uzoni*. sat. III. k. 780. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. III. k. 782—784. ll.

³⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 800. l.

alatt ügyeljen.“¹⁾ 1777. jan. 15. a szabédi zsinaton kérték a tógás diákok, hogy kettős mente viselése engedtesse meg prém nélkül: a zsinat nem teljesítette a kérést, de a szegényekért megengedte, hogy az alsó rész olcsóbb szövetből készíttessék.²⁾ A nyári nagy szünetre nézve 1771. jan. 15. a szabédi zsinaton határozottatott: 1. se a deák, se alsóbb tanuló az iskolából jul. 1. előtt el ne távozzék, septemb. 1-re pedig mindenik az előadáson jelenjék meg, ha elmulasztja, a diák karácsoni osztalékát veszti [bizonyos alapítványi és gyűjtött közpénzekből], az alsóbb tanuló 1 frtot fizet.³⁾ A fegyelmi ügyekre nézve 1780. a kolozsvári főtanácsoson meghatározottatott: „hogy a mely diák a collegiumon [ajtót vagy ablakot feltörve] kimegy, első ízben fizet 2 frtot, másodszor kizáratik; a városon künn hálai az igazgató hire nélkül sem a tanulási időszakokon, sem a szünetben nem szabad 2 frt büntetés alatt; a ki este 10 óra után megy be, büntetése jun. 1-től septemb. végeig 30 p., a többi hónapokban 50 p. 11 óra után bemenő ugy tekintetik, mint künn háló s büntetése 2 frt, a város nagyobb utcáin hosszú mente vagy tóga nélkül járó, a kisebb utcákon dolmány, öv és páleza nélkül járó tógás diákokra nézve elsőben 1 frt, másodszor egy izbeli iskolai közrendőrség = az iskolára való felügyelet [*oeconomatus*], harmadszor 2 frt s így tovább; a köpeny használata esős időn kívül, a rövid mente viselés pedig minden időben tilos 50 p. büntetése alatt, másodszor, harmadszor kétszeresen, háromszorosan, korcsmákba, gyanus helyekre járás napestig 54 p., éjjel vagy estvéli és reggeli szürkületkor 100 p.⁴⁾... A tantárgyak közül a német nyelvre kezdett különös figyelmet fordítani ez időben a fejedelelnő. Ennek tanulását 1773. aug. 18. kelt kir. leiratában szigoruan meghagyta mind a tanároknak, mind a tanulóknak, azt hozván fel okul, hogy közhivatalokhoz azért nem jutnak, mert e nyelvet nem bírják; a fejedelelnő ígérte, hogy jövőben a hivatalok adásánál különös tekintettel lesz azokra, a kik egyéb szükséges kellékeken kívül németül fogalmazni tudnak⁵⁾

¹⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 807. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 817. l.

³⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 816—17. ll.

⁴⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. k. 851. l.

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1773. 7414. sz.

Mily nagy a különbség az unitárius egyház közoktatási állapotának ezen kori színvonala s belső ereje és a hajdani közt, valamint egybehasonlítva a többi egyházak tiszteletparancsoló jelenlegi állapotával és viszonyaival! A tanítók fizetése csekély-sége azon egyik jelenség, a mi feltűnik. Nagy baj ez, de közös a reformált és ágostai hitvallásuak gymnasiumaival és collegiumaival is; hanem a tanárok és tanítványok között szerfelett nagy az aránytalanság. Hogy a 300-ból álló tanuló ifjuság felosztályait csak két tanár tanítsa — a mint egy állomás ürességben léte miatt közelebbről történt — oly állapot, a mi csak a rendkívüli szegénységben lelheti némi mentségét. Itt a tanítás kívánatos sikere csak a tanárok erőfeszítése s az ifjuságnak a szükség által kifejtett önmunkássága folytán várható . . . Az eklézsiának lányiskolájáról nem volt jelentése. Hátrább lesz róla említés.

Az ágostai hitvallásu eklézsia kimutatása 1774. május 14. kelt, a pap távolléte miatt Schromm Márton segédpap [*diaconus*], Schoppel János gondnok aláírása alatt. „Náluk — mondja a jelentés — ugynevezett nagyobb iskola van [*classis major*], áll olvasókból és declinálókból, tanítójuk Berger Samu, egyházi állása tanító, a ki *Donatus*-t használja a declinisták, a *bibliát* az olvasók tanításánál, fizetése minden tanítványtól 2 frt s egy szekér fa; a jövedelmi alap az eklézsia híveinek kegyes akarata; a tanulók száma bizonytalan: egyik jó, a másik meg, most 60 van, könyvtárunk nincs . . .”¹⁾

Az egyházak életkörében az emlékek a r. kath. egyház mind nagyobb térfoglalását, a papság befolyása erősbulését mutatják. Ez főleg a városi hivataloknak nem a törvényekkel egyezölég betöltésében nyilvánult. A vagyonos és befolyásos nemességből való ev. reformáltaknak nagy száma nagy erkölcsi erőt, mondhatni velök születöl ellenkezési szellemök bátorságot adott, s jogegyenlöl-ségöket még sem birták mindenben érvényesíteni, de kevesebb sérelmet szenvedtek. Az ágostai hitvallásuak azonban mindenből, az unitáriusok a főbb hivatalokból zárattak ki, a r. katholikusokból és ev. reformáltakból alakult többség által. 1741. decemb. 28. az ágostai hitvallásu polgárok kérvén a közgyölést: „hogy mint a több bevett vallások, a közhivatalokra vétessenek fel“ — ily

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1774. 1326. sz.

válasszal útasítottak el: „Minthogy ő kegyelmek kérvényökben idézik a tanácsnak a közhivatalokra fölvételésök iránti ígérétét, mutassák is elé azt írásban, s akkor írásban választ kapnak.“ Elémutatvatván az a december 30-ki gyűlésben: „közakarattal, teljes szavazategységgel végeztetett, hogy az ágostai hitvallásuak eddig sem alkalmaztatván a közöttünk követelt hivatalokra, jelenleg és ezután is különösen fentartott indító okoknál fogva [*ob rationes speciali singularitate reservatas*] e városban a közhivatalokra és közszolgálatra ne bocsáttassanak, hanem eddigi polgári kiváltságaikkal elégedjenek meg . . .¹⁾ Az unitáriusok jogai megszorítására e korszakban a leghathatósabb intézkedések tétettek. Kezdeményező báró Buccov erdélyi főhadvezér s kir. kormányzéki elnök volt, a kinek elnöksége alatt 1762. october 5. kimondatott: „hogy Kolozsváratt a r. katolikusok és ev. reformált hitvallásuak közötti egyenetlenségnek oka abban van, hogy az I. Lipót hitlevele és az azt követett királyi elhatározások ellenére e két vallás jogegyenlősége és a geometrikai arány nem tartatott meg. Ennél fogva az efféle hibáknak s a két vallás egymás közötti egyenetlenkedése okának eltávoztatása végett a kir. kormányzék a maga ülésében kimondotta a hivataloknak e két vallás közötti egyenjogu cserélődését s az eddig számüzve volt egyenlőségnek a hitlevél és azt követett kegyelmes rendeletek szerénti régi tisztaságába és épségébe visszaállítást. Ezért, minthogy a r. katolikusok közül Kolozsvár hivatali személyzetében 25 r. katolikus, a többi vallásuak közül pedig, ámbár lélekszámuk nagyobb, csak 12 egyén van, s különösen a katolikus senatorok száma a más vallásuakét sokkal fölülmulja — a miben a kir. elhatározások által biztosított aránytól és egyenlőségtől szintén eltávozás történt — de mivel a már tisztökben levőket elmozdítani illetlen lenne: jövőre nézve meghatározatott s Kolozsvár város tanácsának meghagyatott, hogy gondosan ügyeljen arra, hogy a mikor a senatori állomásokban vagy más hivatalokban üresedések lesznek, kerülvén a pártoskodást és erőszakot, mindig oly tekintettel legyenek a reformált hitvallásuakra, hogy a mig a két vallás között a kir. rendeletek által meghatározott egyenlőség helyre áll, az üres állomásokra mások felett ev. reformált hitvallásuak következzenek.

¹⁾ A közgy. eredeti j. könyvéből.

A kir. kormánysszék ezen határozása az evangélikus vagy ágostai hitvallásukat is magába foglalta, a kik hogy a polgári hivatalokra — a hol alkalmas egyéneik vannak — fölvétessenek, az igazsággal megegyezik. Ennek szigorú megtartása iránt, valahányszor attól eltérés történik, a kir. kormánysszékhez felfolyamodhatás megengedtetik, sőt parancsoltatik. A gazdai hivatalt, melynek két évenként kell változni, már három év óta viseli római katolikus, s most reformált hitvallásának kellene következni; de mivel a felség a mostani városgazdára nézve tett felterjesztésre a változtatást nem engedte meg, ezért ez mostani állapotában marad.¹⁾ Két hitfelekezet osztálya négy egyenjogunak birtoka felett! Kettőnek békéje négynek békétlensége árán! Ez volt az a határozat, mely a geometrica proportio Eris-almáját nemcsak Kolozsvár, de egész Erdély politikai életébe behozta, mely átment a vármegyék és ország gyűléseibe is, sok méltó panaszra adva okot, sok keserű gyümölcsöt teremve egész 1848-ig . . . Az unitáriusok joga eddigelé tényleg, alattomban, itt most hallgatólag, de teljesen hivatalos alakban, Bajtay Antal r. kath. püspök által egészen nyíltan s leplezetlenül támadtatott meg. A püspök ugyanis 1770. ápril 20. jelentést tévén Erdélyben a r. katolikusok állapotáról: ajánlta a felségnek, hogy a közhivatalokadásában legyen rájuk különös figyelemmel s számukat a Lipót-hitlevélbeli egyenlő számon emelje feljül, mert akkor azért adatott a nem-katolikusokkal egyenlő jog, mivel kevesen voltak; de most számuk megszorodván, ez által azok is, a kik most nem igen alkalmasak, hivatalra képesekké válnának, s gyermekeiket is a fizetésért arra nevelnék. Szükséges lenne az is, hogy a mely hivatalokat a felség alapított és állított fel, azoktól a nem-katolikusok zárassanak el, a melyek megüresednek, katolikusokkal töltsenek be. Az unitáriusokra nézve — jegyzi meg — van felsőbb elhatározás, melyet a püspöknek és kir. kormánysszéknek is titkon irányadásul megküldöttek, hogy e felekezetbeli [*secta*] emberek a kijelöléseknél 3-dik okból mellőztessenek, s e dolog annyira előhaladott, hogy közülök már kevés van közhivatalokban, s ezek helyére is lehet a kir. kormánysszék és püspök szorgalmas felügyelete mellett lassanként katolikusokat alkalmazni, a nélkül, hogy még most ő felsége ezen titkos akarata a kir. kormánysszék-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCLXXXVI. sz.

nek tudomására jőjön . . .“ A királyné kedvesen vette e tudósítást, s május 1. kelt kir. leiratában kifejezte, hogy a püspök apostoli gondoskodását ezúttal is nemcsak helyeslőleg fogadja, de elő is mozdítja. Minthogy tehát kegyelmes szándéka az, hogy a katolikusok lassanként a nem-katolikusoknál nagyobb számban alkalmaztassanak, mind őt, mind a kormányzót oda útasította, hogy mindkettőnek szorgalmas gondja legyen arra, hogy főleg a kir. megerősítés alá tartozó hivatalokra, a milyenek a kir. kormány-széknél és tartományi főbiztosságnál levő fizetéses irnokok, a kir. táblánál a 4 igtató, a vármegyék és székek s vidékek continua tábláinál a számfeletti ülnökök, irnokok, szolgabírák és fiskalisok, városokon és mezővárosokon a senatorok, jegyzők, titkárok és más tisztviselők, mind katolikusok ajánltassanak és neveztessenek ki, hogy így lassanként mindenütt nagyobb számra emelkedjenek; akarja továbbá és parancsolja a felség, hogy a püspök módot ajánljon: miképpen s mily eszközökkel lehetne a kath. ifjúságot tökéletesíteni s hivatalra alkalmasabbá tenni? A mi az arianusok [*unitáriusok*] iránti javaslatot illeti: már ezelőtt mind a püspöknek, mind a kormány-székek titokban meghagyatott, hogy e felekezet emberei, kijelölések alkalmával *harmadik okból* mellőztessenek, s minthogy értesülése szerint e dolog már annyira haladt, hogy közülök kevesen vannak hivatalban, ezek helyére is a püspök és kormány-szék — a kit erről szintén értesített — éber gondoskodása útján lassanként katolikusokat alkalmazhatnak — ez okból e szándékának a kir. kormány-székekkel nyilvánosan közlését még ezúttal mellőzendőnek látta . . .“¹⁾

Megújította s még határozottabban kifejezte e szándékát a fejedelemnő 1775 máj. 16. gróf Kollonits László erd. r. kath. püspökhöz intézett kir. leiratában, melyben tudatta vele: „hogy még előde korában beleegyezett volt abba, hogy Kolozsváratt azon hivatalokat, melyeket unitáriusok viselnek, azok halála után a katolikusok maguknak megtartani igyekezzenek. E felett midőn a kir. kormány-széknél is az unitáriusok állomásainak lassanként a katolikusokra kellett volna szállani, sőt tényleg rájuk is szállottak át, titkon mind az említett püspököt, mind azokat, a kik alatta a kir. kormány-szék elnökei voltak, útasította, hogy e felekezet

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXCV. SZ.

emberei, ha szinte a hivatalokra — üresedés eseteiben — őket kijelölnék is, harmadik okból mellőztessenek. Ezeket a felség a mai nap a köz egyházi ügyekben működő bizottságnak is megíratta, azon rendelettel, hogy annak kath. tanácsos és titkár tagjai, ha a kir. kormányzéknel akár egyik, akár másik pontot illetőleg valamit vagy ajánlatni vagy közbejőni megértenék, különös gondot fordítsanak arra, nehogy a dolog akár egyik, akár másik ágában, a szent vallás java és tisztelete fogyatkozást szenvedjen, sőt mindenütt, a hol még az unitáriusok hivatalt bírnának, üresedés esetében azok helyére katolikusok tétessenek, és e szerint, ha a más összes vallásokat együttvéve velők szemben a többség nem, legalább az egyenlőség okvetetlen elérendő, s e célra, a mint a kir. kormányzéknel szavazataikat erre irányozni tartoznak, úgy ha valami ezzel ellenkezőt vennének észre a bizottságnál, azonnal jelentsék, onnan pedig terjeszszék a felség elé. Ezeket a felség a püspökkel azért tudatta — így végződik a kir. leirat — hogy az is e célnak elérése érdekében — a mi által Isten dicsőségét és a szentegyház gyarapodását ohajtja előmozdítani — eszélyes gondossággal és buzgalommal segédkezni igyekezzenek.“¹⁾ Döntő befolyású volt a r. katolikus egyház fölényének Kolozsváratt megszilárdítására a szent Erzsébet-aggháznak 1758. a belvárosból kül-magyarutcza végére kitelepítése, s annak, hogy az intézet római katolikus alapítvány, a királyné által ünnepélyes kimondása,²⁾ a mi így történt.

1764. febr. 1. Bajtay r. kath. erdélyi püspök előterjesztésére a felség máj. 24. megparancsolta: 1., hogy a régi kórházat bővebb és kényelmesebb lakássá alakítsák és 2., a férfiakat a nőktől különítsék el, 3., külön lakó szegények a kórház alapítványából ne tartassanak, 4., a jövedelemmel úgy bánjanak, hogy ezekre jusson költség, 5., a javak igazgatójától kéressék minden év végén számadás. Ennek alapján a plebánussal és tanácsossal tett sok kísérlet után nem sikerülván a felség ezen kegyes szándékának megvalósítása, de időközben a püspök Kolozsvárra menve s a régi kórházat megvizsgálva, arról győződván meg, hogy az a régiség miatt a leomlásig rossz, de annak helyiségeiben a szegények számára szük-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXCVII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCXCVIII. sz.

séges legalább is hat szobát sem lehet elkészíteni és czélszerűen berendezni: elhatározta, hogy azt eladatja s árával a szent Péter és Pál külvárosában a régi conventualis atyák helyiségét veszi meg. Megnézte maga, s alkalmasabb helyet a városban e czélra nem talált. Az ebédlőn kívül ugyanis volt számtartói ház, gabonás, 13 szoba, melyekből könnyen alakítható 6 nagy szoba, két kút az udvaron és kertben, kertje oly nagy, hogy nemcsak a szegényeknek természetű benne vetemény, de el is adhatni belőle a kórház számára. Ehez a majorsági birtok, gazdasági épületekkel s a római katolikus templom oly közel, hogy csak az úton kell átmenni belé. Meghagyta tehát [*a püspök ekkor a kir. kormányzéknek helyettes elnöke volt*] a tanácsnak, hogy a régi kórházat adja el, s vegye meg a most leírt külső-magyarutca végén való telket és tartozandóságait. A tanács mindkettőt teljesítette. A régi kórházat megvették 2000 forinton, ezért a conventi atyák átadták az ő házukat új kórháznak... Az ev. reformált hitvallásuak egyházi tanácsa tiltakozott ellene, a vásárnak ellene mondtak, valamint a betegek átszállításának is: azt állították, hogy a kórház községi intézet, az egész városé, tehát övék is, sőt minden vallásfelekezetüké közösen, mert különböző vallásu nemzeti fejedelmek s magánosok tettek annak alapítványokat s gyarapították vagyonát. De a plebánus a tanács elé vitte a dolgot s hosszas buzdítására — többségben lévén a r. katolikusok — az eladást és vásárlást helyben hagyták, a vevő átvette a régi kórházat, a betegek dec. 19. a külvárosba költöztek ki. A püspök erről értesítettvén: meghagyta a plebánusnak, hogy az ebédlőt ne bántsák, hogy ha Isten kegyelméből meggyarapodik a kórház állapotja, a szegények legalább ünnepeken étkezzenek együtt; 2., megrendelte hogy a r. kath. oratoriumnak adassék át a kapubejárásnál az első szoba, a mi a többinél illendőbb s a templomhoz közelebb van; a reformált hitűeknek jelöltessék ki oratorium az épület másik részében, az unitáriusok oratoriuma pedig adassék át a feledékenységnek; 4., a szegények $\frac{2}{3}$ -dalegyen r. katolikus, s csak $\frac{1}{3}$ -da nem-katolikus, de ebben legyenek többségben a reformált hitűek. A püspök hiszi — mondá rendeletében — hogy a felség ismert buzgóságánál fogva intézkedéseit helyeselni fogja és megerősíti azért: 1., mert azon kórház katolikus királyoktól alapított s nagy alapítványokkal láttatott el, 2., a reformált hitűeknek van belső farkasutczában külön ispotályok,

a hová mást, mint reformált hitű beteget nem vesznek fel azért, mert reformált hitűek költségén állítatott fel és alapítatott; 3., ezt vetették ellene a reformált hitvallásuak Maros-Vásárhelyt is, a hol a r. katolikusok kérték betegeiknek a reformált hitvallásuak kórházába felvételét . . . Kérte tehát a felséget, parancsolja meg, hogy e kórházba senkit mást, mint katolikust fel ne vegyenek s ne tápláljanak, vagy ha ez nem kivihető, legalább állapitassék meg királyi végzéssel, hogy mindenik helyett, a kik ezután meghalnak, csak katolikusok vétessenek fel, az ispáni hivatalt pedig, a mit eddig a reformált hitűekkel felváltva viseltek, a minthogy most is reformált hitű az ispán, soha reformált hitűnek ne, de mindig katolikusnak adják.“ A királyné 1768. nov. 24. kelt leiratában helyben hagyta a püspök intézkedéseit, kimondotta, hogy az ispánság, a mit eddig az ev. reformáltak a r. katolikusokkal felváltva viseltek, ezentúl, mivel a szent Erzsébet-aggház katolikus alapítás, csak katolikusokra bizassék, és mindazon betegek helyére, a kik lassanként kihalnak, csak r. katolikusok vétessenek fel.¹⁾

A r. katolikusok térítési erős actiója oly erős reactiot keltett föl a többi felekezeteknél, hogy a kir. kormányzéknek kellett közbe lépni. 1774. aug. 18. oly szigorú rendeletet adott ki e tárgyban, hogy a tanács útasítást kért bizonyos adott esetekben mikénti eljárás iránt. Jellemző, a mit ír felterjesztésében s emlékezetben hagyásra méltó. „Minthogy a városon — írja 1774. decz. 3. — férfi és nőnemen levő oly hithagyók [*apostata*] vannak, kik a római hitről fölserdült korukban, és ismét a kik kiskorukban tértek el s józan észre térni sehogy sem akarnak, ámbár jelenleg is a tömlöcz szennyében ülnek [*carceris squallores perferunt*] — s a tanács nem tudja, hogy miután a kir. kormányzék rendelete szerint,²⁾ a város háza vagy templom ajtója előtt, a piac közepén 25 pácza ütéssel megbüntettettek, közmunkatétel végett hová küldjék a férfi, hová a nő apostatákat? Továbbá hogy a kik kiskoruságuk alatt tértek ki a r. kath. vallásból s az említett felsőbb rendelet értelmében a tömlöczbüntetést kiállották; s mégis nem

¹⁾ Orsz. levéltár. erd. udv. kancell. oszt. 1768. 467. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1774., 6776. sz.

tértek józan észre, szabadon bocsássa-e vagy ne?“¹⁾ A kir. kormány-szék márcz. 2. üléséből, hol Bajtay püspök volt elnök, ezt irta vissza: „1., a jul. 26. 1774. évi kir. leiratban kiszabott büntetéssel csak azokat kell illetni, a kik ezen legfelsőbb elhatározás kelte után tértek vissza régi hitökre; 2., minthogy azon kir. leirat 1-ső pontja azt rendelte, hogy a r. kath. hitről nagykorukban eltérők közmunkára büntetendők, a 3-dik pedig azt, hogy az őket elcsábítók Erdélyen kívüli várak börtönébe küldendők és közmunkára szorítandók — ezekre a kir. kormány-szék visszairta, hogy az első rendbeliek — ha bűnök bebizonyul — városi munkára alkalmaztassanak, a csábítók pedig az aradi várba küldessenek; a kiskorúak büntetésében mérték tartandó, nehogy a büntetés csekélysége kigúnyoltassék, vagy a büntetés túlságos szigora a megrettent hithagyót panaszra indítsa; büntetés kiállása után szabadon bocsátandók...“²⁾ Szeretet nélküli eszközök a szeretet vallásának terjesztésére!

Az óvári zárda Ferencz-rendi lakóiról, mint jellemző közmívelődési mozzanatot jegyzem föl, hogy 1771. octob. 11. a száz-férfiak közgyűlése azon okból, mert az hasznára van nemcsak a szomszéd utczák, de a Hidelve lakóinak is, egy toronyórára a város pénztárából 50 frtot szavazott meg, úgy, hogy a többi részt viseljék az óvári negyedbeli és hidelvi lakosok³⁾ A szerzet ez időszak alatt szerezte újabb harangjait.⁴⁾

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1641. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1775., 9936. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1727. sz.

⁴⁾ Korábbi időből való *közép harangjának* latin felirata magyarul: *Szűz Mária, könyörögj érttünk.* Készíttette Mélt. *Ruszkai gr. Kornis Zsigmond.* Öntötte *Kertsch János.* 1698. *A legnagyobb harangon,* melyet 1749. *Bernard János* gvárdián öntetett, a felirat elkopott, *Lostainer* jezsuita kéziratában meg van, magyar értelmé ez: *A sz. Ferenczről nevezett kolozsv. reformált kisebb szerzetes rendi testvérek részére, m. gr. Kornis István költségén.*

Alább:

Összehívom a kolozsvári híveket a nagyobb Mária egyházába, mely a te tiszteletednek van szentelve, Jesse gyökeréből való szűz! Gróf Mikes István.

Teljes életerőre fejlődött ez időben Kolozsvár szent Péter és Pál apostolról nevezett külvárosában lakó Assisi Szent-Ferencz kisebb rendje konventje. Sándor János gvárdián 1760. segélyért folyamodott a felséghez, érintve újabb történeteiket. „Ők — ugymond — századok előtt, az akkori idők viszontagságai miatt mentek Kolozsvárról számkivetésbe, lakhelyöket megváltoztatva; újabban változván az idők s Isten irgalmassága járulván hozzá: a béke visszatértével ők is visszajöttek azon országba, a hová a régi magyar apostoli királyok kegye őket az Isten tisztelete terjesztése végett rendelte volt; 1724. volt ez, s egy kis vallásos családot alapítottak meg egyik külváros csekély értékű mezei földén, tűznek s egyéb veszélyeknek leginkább kitett helyen. De minthogy vallásos rendjök hivatása az, hogy a felségnek, Erdélyországnak és az egész kereszténységnek lelki üdvéért imádkozhassanak, s azt folytathassák is, biztosabb menhelyet kívánna, s mostani fogyatékos helyzetökből szabadulásra egyéb mód nem látszott: benn a város falai között — senki ellent nem mondván — alamizsnából gyűjtött pénzzel maguknak egy házat és telket szereztek — az ugynevezett Henter-házat és telket és azt ma is háborítatlanul birják. E helyen Isten nagyobb dicsőségére, ha ő apostoli királyi felsége kegyét megnyerhetik, templomot és konventet igyekeznének építeni; kérték azért a felséget, adja ehhez kegyes megegyezését, hogy azt ők vagy utódaik a mondott helyen fölépíthessék.¹⁾ A fejedelem a kir. kormányshoz, ez febr. 7 a

Még alább:

Mikor az ég e harang szent hangjaitól zeng, hozzád, o szent anya! a kegyes lelkek hideg ajkai nyájas üdvözlétet bocsátnak. Mélt. Petki Rozália grófné. 1748. A két pártfogói név, a harang újra öntetésére mutat, ha a kitől én a feliratot kaptam, nem tévedett abban: melyik konvent, melyik harangja ez? s mi a felirata?

Lásd: HARANGFELIRATOK sat. 9—10 ll.

A kis harang felirata magyarul: A sz. Scraph. Ferenczről nevezett kolozsvári szigorubb rendű kisebb konventi atyák tiszteletére 1813.

Ugyanott. 10. l.

Ugyanazon szerzetes rendiek óvári egyházkápolnájának latin felirata magyarul: A szűztől született és megtestesült Ige lauretanumi háza a nép tisztelete tárgyául kitéve. 1745. Ugyanott. 20. l.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1760. 426. sz.

tanácshoz küldötte le a kérést, mely azon nyilatkozattal terjesztette vissza: hogy mivel azon hely, hova a minorita atyák templomot és konventet akarnak építeni, királyföld, tehát ő felségeé, az adó is, a mi terheli azon földet, melyet *Residentiának* megszereztek s melyhez még szerezni fognak, mint királyi jövedék, szintén ő felségét illeti; a mint az említett szerzetesek első alkalommal házukat megvették, az a tanács hírével, beigtatásuk tudásával történt, s a tanács nem látott benne a közönségre nézve semmi kározt, a városba bejövésük ellen semmi akadályt nem tett: ugy most is látván a királyné ő felségének irántuk való buzgóságát és kegyelmességét, hogy ha ő felsége nekik építésre engedélyt ad, a tanács és város is abban ellent nem tart, s hogy ők benn a várban megtelepedhessenek s maguknak állandó lakhelyet és templomot építhessenek, örömmel engedi meg, annyival inkább, mert kötelezték magukat, hogy a közönségnek semmi kárára nem lesznek, közönséget illető dolgokba nem elegyednek, hanem szerzetes rendhez illő életmódot folytatnak s a vallásos szegénységgel megelégednek. A város csak azt az egyet kéri ő felségétől, hogy ha nevezett szerzetesek jövőben a magok residentiája végett több telkeket és házakat is megvennének, a kir. adó már meglevén állapítva, ezen, a convent residentiájához szerzett házak és telkek adóterheit ne a község fizesse; különben ezen alázatos kérésökkel sem kívánnak ő felsége buzgóságának útába állani s vallása előmozdításában akadályt vetni.“ A kir. kormányshoz 1760. ápr. 12, kedvező ajánlattal terjesztette fel e jelentést a felséghez¹⁾ . . . Az ügy hosszas tárgyalás után végre 1766. derekán folyamatba indult, midőn a felség aug. 6. kir. beleegyezését adta ahhoz, hogy a szt. Ferenczről nevezett minorita rend szent Péter-külvárosi lakhelyét a várban a Henter-házzal cserélje fel, azt a szokott kiváltságokkal megajándékozta, a hol a püspök engedelmével azóta naponként isteni tiszteletet tart is . . . Hátra volt a templom-építés, a mi másképp nem volt lehetséges, ha az arianus [*unitárius*] Ferenczi Ferencz és a Geréb Elek házát meg nem szerezhetik. Az első elébb önként felajánlta szomszédos telkét 800 m. frtért, de midőn templomépítési szándékukat megtudta, 2000 r. frtot kért érte; Geréb a másik szomszéd semmi áron sem volt hajlandó

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1767., 5506. sz.

házát átengedni, hanem az Alvinczi-féle, vagy ahhoz hasonló más ház megvételét kívánta, a mi szintén alig lesz megszerezhető 2000 frton alul, holott ő azt 800 frton vette. „Nem akarnak szomszédaikkal czivakodni — mondja Péterfi László guárdián a kir. kormányshoz intézett kérésében — sőt a békét és csöndet mindennél többre becsülván, a kir. kormányshoz pártoló közbenjárásáért esedezik. Ők készek mindkét ház árát kifizetni, csak a kir. kormányshoz a város által azokat megbecsültetván, igazságos értékeket állapíttassa meg.“ Ez a minorita szerzet nyilatkozatát oct. 6. a tanácshoz küldötte át azon útasítással, hogy Ferenczit szelid eszközök által annyival inkább bírja rá háza illő árban önként átengedésére, mert azt előbb megvásárlásra maga ajánlta fel, sőt a Kovácsi-féle házzal megcserélni is hajlandónak nyilatkozott; most pedig túlságos nyereségvágyból árát igen magasra emelte, s az igazsággal nem egyezik, hogy a kir. kormányshoz a nevezett szerzetes atyákat csufság tárgyává tétetni engedje; adja neki tudtára, hogy ha önként méltányos feltételekbe bele nem egyezik, köz becsű útján fog háza az irt célra megvétetni...“ Geréb Elekhez maga a kir. kormányshoz kiméletes hangon magyarul irt; felhozta, hogy a minorita atyák nem hajlandók az Alvinczi-házat az ő kérésére cserében megvenni, mert az 2—3-szor is többet ér az övénel; felkérte őt, vallásos buzgóságára hivatkozva, hogy javallására hallgasson, házát méltányos árban adja át, fontolja meg, hogy ő is katolikus, s ily szent czélt nem illik akadályozni.¹⁾ Geréb oct. 18. felelt rá, kijelentve: „hogy a kir. kormányshoz atyai intésére, Isten tiszteletére szívesen átadja házát, hogy a minorita atyák azon templomot építsenek, de pénzért nem, hanem cserében vegyenek olyan nagyságu, minőségű és annyi szobából álló házat, a minő az övé. Reméli, hogy a kir. kormányshoz szárnyai alatt állván mindnyájok, őt birtokában meg fogja védni.“ A kir. kormányshoz az ügy békés elintézésére útasította a minorita rendet,²⁾ mely 1768. márcz. 15. másodszer is kérelmezett azon főhatóságnál, mely a kolozsvári tanácshoz, ez Gerébhez irt, a dolog békés kiegyenlítésére hiva fel mindkettőt.³⁾ Hogy a tanács felelt-e? nem találtam

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1767., 2519. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1767., 2691. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1768., 738. sz.

nyomára. Geréb 1768. márcz. 28. tette meg végleges nyilatkozatát, előbbi feleletét csaknem szó szerint ismételve: „hogy t. i. ő csak hasonló házért adja oda magának lakására nagy költséggel alkalmassá tett házát. A mit neki a tisztelendő atyák ajánltak, kicsi és oly távol van a piactól, mintha a közeli faluból járnának be oda, öt szoba van s egy bolt, egyiket megtöltik ládái, a másikat székei, botját szalonnái — magának, gyermekeinek cselédeinek nem volna hová fejöket lehajtsák. Bútorait s ládáit falusi jószágában nem tarthatja, mert ott őt magát is megölnék azokért saját házában. Bizik, hogy a kir. kormányshoz őt és gyermekeit igazságában megfogja védni s a tisztelendő atyákat útasítja, hogy vegyenek neki az övéhez hasonló alkalmatosságu házat, lakásra készíttessék el s akkor jó szívvvel átköltözik, de utcán nem maradhat.“ A kir. kormányshoz megírta a minorita atyáknak, hogy miután Geréb egyenlő cserétől nem idegen, s őt akarata ellen kényszeríteni nem lehet, találják valami módját, hogy őt ohajtott czéljok iránt kedvezőbb elhatározásra bírják.¹⁾ A csere és telekkiegészítés — a mint alább igazolva lesz — végre mégis megtörtént. A templomépítés ügyét később föllevenítette a szükség és véletlen. 1775. aug. 20. t. i. Héja Bálint minorita konventi gvárdián kért a felségtől templomuk fölépítésére az átszállott hagyatékból [*az eltörölt jezsuitáké*] némi segélyt. A kérésben az is fel volt hozva, hogy nekik Kolozsváratt lakott s közelebb elhalt dandár tábornok báró de *Rosin* erre már hagyományozott 500 frtot, de a katonai számvevőség ennek kiadása elé akadályt gördített, a minek elhárítását is kéri. „Ők most — folytatja a kérelmező rendfőnök — az isteni tiszteletet lakásuk egy kis részében tartják, a hol eddig a kapu bejárásnál is két szobácska volt, s mindig 11 óráig kell várakozniok, a szentmise-áldozattal, hogy a helyőrségi katonaság azon megjelenhessen. Megérdemelnék a felsőbb kegyelmet. Ha a kapott végrendeleti hagyományt meg is nyerik, az még nem lesz elég, mert nekik semmi egyébök nincs. Egyébiránt a katonaság kedvéért templomukat a főutczai kapu és főőrség közé építtetik . . .“ Az erdélyi udvari kancellária irt a bécsi udvari főhadvezérséghez, hogy eszközölje ki a szóban levő hagyomány kiadatását, mert a templom a helyőrség érdekében is feletté szükséges. Az intézkedett s útasi-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1768., 885. sz.

tatni kérte az illető szerzetet, hogy felvétele iránt Szebenben jelentkezzék. Az udvari kancellária ezt azon megjegyzéssel tudatta a folyamodó guárdiánnal, hogy a királyné alap hiányában segílyt nem adhat.¹⁾

Az építés megtörténtét a ma is ott diszlő egyszerű templom mutatja, a cserének sikerülését e tényen kívül a kir. kormányshéknék 1772. márcz. 5. kelt azon rendelete: „hogy a *Minoriták Geréb-féle háza* adója el nem engedhető addig, mig abba vagy papi egyén át nem költözik, vagy rajta konvent nem épül, a mi természetét megváltoztatja.“²⁾

Négy római katolikus plebánusa volt ez időszak alatt Kolozsvárnak, kik közül kettőnek nevét emlékezetes tettek örökitik. Az első *Biró János* plebánus, fejérvári káptalani kanonok, kolozs-monostori konventi levéltárőr és kolozsmonostori főesperes, a ki 1759-ben a Zsigmond-szentegyháznak két harangot öntetett, s ezáltal egyháza iránt buzgóságát, a feliratok hangulatosságában emelkedett gondolkozását tüntette ki.³⁾ Második *Baló Ferencz*, a ki 1764-ben igtattatott tisztébe. Harmadik

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kancell. oszt. 1775., 1139. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1772. 1655. sz.

Harangjaik keletkezését mutatják a feliratok. A legelső 1730-ból való:

A felső felirat magyar értelme ez: *Zechentner Antal* öntött *Budán*. A két sorra osztott alsó felirat: sz. *Péter* és sz. *Pál* tiszteletére a kolozsvári tiszt. *Minorita* konventi atyáknak *Pirich Jakab*. A másikon szintén két sorban: *A mi Minorita konventünk atyái* öntették boldogságos *Assisi Ferencz* és *Pádmai Antal* atyák teljes tiszteletére. Leg alól: Öntötte *Andrásofski János* Kolozsváratt 1779. Lásd: HARANGFELIR. sat. 9. l.

Ugyanazon rend szentegyháza latin toronyfelirata magyarul:

E torony egy gyászos veszélykor összeomlott, s felséges Therézia [fejedelem-asszony] kegyelmes ajándékából helyreállítatott. 1783. Lásd: HARANGFELIR. 20. l. Az ajtó felett: *Megújítatott.* 1861. *Ugyanott.* 20. l.

³⁾ *A szent Mihály-egyház* latin feliratainak magyarul is közlését a nagy közönségért láttam szükségesnek. Ha művem kiválóan tudományos czélból, tudósoknak lenne írva, elég lett volna eredeti alakjukban adnom, úgy, a mint azok a harangokon vannak; eleinte az is volt szándékom; de később meg kellett gondolnom, hogy számos kolozsvári s más polgártársaim is fogják azt olvasni, a kiknek a latin feliratok megértése nehéz és élvezhetlen, vagy általában lehetlen fog lenni. Így veszik már most szíves olvasóim e

Lukács János, kanonokból lett plebánussá 1764-ben. Az némi érdeme, hogy az egyház 1763-ban leégett Quarta-házát újra építtette. . .

jegyzetben e korszakba való feliratokat magyarul is. Megjegyzem, hogy a magyar feliratok, valamint az unitárius időszakból való 1643. és 1657. évek fordításai is a SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZOK füzeté HARANGFELIRAT-i részében az 5. lapon szintén adva vannak. Azt is megjegyzem, hogy e harangfeliratok közt olyanok is vannak, melyeknek létét az *egyházlátogatási püspöki jegyzőkönyvek* tartották fenn.

A 3-ik harang koronáján: *A városból a rosztat, mezőkről a jégcsőt, szántóföldekről a zivatart az égi vezér segélyével elűzöm, elhajtom.*

Hírül adom az ünnepet, a népeket a szentegyházba gyülekezésre serkentem.

Az ártalmakat a határtól távoltartom, tisztességet teszek a kegyeseknek.

Igen tisztel. Biró János fejérvári székesegyházi kanonok, kolozsvár-egyházkerületi főesperes, k.-monostori konventi levéltárőr és kolozsvári plebánus gondja és szorgalmatossága által.

Gábor főangyal képe felett: *A legjobb és legnagyobb Istennek nevében, Mária és Gábor főangyal tiszteletükre. 1759.*

Alól: *A hányszor e harang megrezgeti a léget a nagy Pártfogó tiszteletére, a gerlicze a hazai magasztatokról háromszor kiáltja felé: Légy üdvöz!*

Hallja Nazaret, s az angyal a tornyos városokon át menydörögve kiált rá kétszeres Jaj-t! ha nem viszhangzik rá az ősi hitbuzgóság.

Másik oldalán: *Steinstock József öntötte Budán.*

HARANGFELIRATOK. 4. l.

A 4-ik harangon legfeljül *Biró János*-ról az van, a mi a 3-kon.

Tovább *Krisztus keresztfája jelképe* alatt:

Raphael vezérlete alatt biztonságban volt az útbíró Tóbiás.

Biztosabb út és kíséret az égbe a kereszt.

Alatta: A harangöntőt jelölő előbbi mondat.

Nyugati felén: *A legjobb és legnagyobb Istennek nevében az útbíró Raphael tiszteletére szenteltetett e harang. 1759.*

Alatta: *Természeti hangom szerint hirmondó vagyok.*

Azon tisztet teljesítem, a mit egykor Raphael.

Ő kísérője volt a visszatérő Tóbiásnak, s ha távozott, ismét kísérte őt.

Ő volt az élet és életút vezére.

Szava vezeti a halandókat a sírhoz és oltárhoz,

S az örök élet vezére és kísérője lesz.

Ugyanott. 5. l.

Szépészeti érzék nélküli s nem kegyeletes érzelmű főpap, a ki a főtéri templom tornyát, mivel leomlásától tartottak, a helyett, hogy kijavíttassa, annak, a városnak és történelemnek nagy kárára leszedette; eltékozolván az eklésia javait, 1770. minden vagyona elvétele után, büntetésül szováti pappá neveztetett; később azonban ismét fejérvári kanonokká lett; harmadik Benkő Mihály 1770 – 1784-ig, akkor fejérvári olvasó kanonokká neveztetett. Tevékeny férfi, az oktatásügy és mivelődés lelkes barátja, az 1714. életre keltett egyetem ideiglenes rectora; ez a Zsigmond-egyházat 1775. újra fedette, az ablakokra rostélyt tétetett s zöld csíkokkal ékesítve meszeltette ki; javításra 12,000 forintot költött, a plébánia mellett levő, monostorutca felőli két házból egy szeglet-házat alakíttatott, 1784. öntette a nagy harangot,¹⁾ a mi — úgy látszik — az 1798-ki nagy égéskor tűzvész által elpusztult, mert a mikor én 1863. a feliratokat összegyűjtöttem, már akkor ez nem volt meg.

Az ev. reformált hitvallásu egyház életéből nyomtatott források hiánya miatt, két tanuságos esetet említek meg e korszakból.

Az 1-ső harang egyik felén:

Öntötték Andráschofski Dániel és Efraim, kolozsvári polgárok 1818.

A képek alatt:

*Tanítványod s anyád imádságát fogadd kedvesen Krisztusunk!
Hogy halálod gyümölcsét láthassuk.*

Másik felén a sz. Mihály főangyal képe alatt
*Égi tábor fejedelme! Védeld meg polgárainkat.
Órizd meg a hazát s az Istennek szentelt egyházakat.*

Köröskörül a középen levő felirat:

Újra öntetett 1818. Rudnai János ur ó Nagyméltósága püspöksége, Szabó János gyulafejervári kanonok plebánussága, Tekintetes Pál András ur főbíró-sága, Jánosi György gondnoksága, Szentkirályi Mihály és Lukács György senatorsága s Veszprémi Elek jegyzősége idejében.

Ugyanott 4. l.

A 2-ik harang északi felén:

Krisztus egyházának IX. Pius által kormányozása, I. Ferencz József császársága, Haynald Lajos erdélyi püspöksége, Kedves István kolozsvári plebánussága, Schütz József gondnoksága, Grois Ferdinánd pénztárnoksága, Guardazoni József és Florián Antal egyházfiusága idejében.

Ugyanott. 4. l.

¹⁾ *Visitatio Canonica* sat. 1818. 37—39. ll.

Egyik Huszti István jogtanáré. Erdély ez első kitűnő jogtudósáról rokonszenves s érdemeit méltató életrajzot irt Hegedüs István kolozsvári egyetemi tanár. ¹⁾ Az életrajz és művem vonatkozó adataiból világosan kitűnik, hogy Huszti balsorsára nemcsak vallásügyi szabad gondolkozása s főleg egyik művében kifejezett helvét hitvallás ellen való elvei, de azon küzdelem is elhatározó befolyással volt, melyet a kolozsvári összes külvárosok földműves népe, Pataki István főbíró és a tanács ellen 1739. kezdett; tanácsadója és képviselője Huszti, később Trentsini nyug. kapitány volt, s mely másfél évtizedre terjedt küzdelem a városi tisztikar vereségével végződött. Pataki és Huszti egy vallásuak voltak, az első egyházi gondnok, s nagy tekintélyű és befolyású. A Husztitól tanácsolt nép írásban emelt vádpontjai oly súlyosak, s azokra alapított írásbeli támadásuk tartalomban és szerkezetében oly erős, mint formailag kiméletlen, sikere Patakira nézve megszégyenítő; nem csoda, ha ez őt Huszti ellen végsőre ingerelte, s saját hatalmi körében keresett ellenében megtorló — mondhatni — boszuló elégtételt. Husztit s más vallásu nejét saját tanártársai is különbféleképen boszantották, mellőzésekkel s tudománya értékének kicsinylésével kedvetlenítették; egyháza vád alá fogta, az ev. reform. hitvallás tanaitól eltérést bizonyított rá, könyvét lefoglaltatta, s káros tanai visszavonására ítélte. Ő védte magát s tanai felől magyarázólag nyilatkozott, de ez nem volt kielégítő. Végre hivatalából elbocsátatván: a megélhetés módját elvesztette; egy ideig szabad gondolkozásu főuraknál történelmi és genealogiai művek dolgozásával tartotta fenn magát, később r. katholikussá s gyula-fejérvári káptalani levélkeresővé lett. Élte végén elhagyta állását s szegénységben halt meg Kolozsvárat 1755-n. Sírkő nem jelöli nyugvó helyét — mondja életrője . . . Társa ebben is, mint balszerencsében, Misz-Tótfalusi Kis Miklósnak és Páldi Istvánnak, kiket szintén hitfelekezetők tagjai bénítottak meg nagy tehetségeik kifejlésében s tették az élet nyomorékjaivá. . . Későbbi kor és szabadabb lelkű nemzedék tán igazságot szolgáltat nekik egykor s elfeledtetésök sötét éjében világot gyújt majd a kegyelet . . . A *másik* eset Enyedi István és szintén Pataki István, egymás iránti szeretetlen-

¹⁾ *Erd. Muz. egyjl. böles. nyelv. és tört. szakoszt. Közölmnye.* III. k. 3. füz. 465—493. II.

sége, a mi az egész eklézsiának nagy kárára volt. „Hosszas ideig tartván ez — így szól az 1752. decz. 10-ki közgyűlés végzése — az eklézsia két nagy érdemű tagjai között, kikre mint oszlopokra néztek e siralmas időben mindenek szemei, a közönség ohajtása és hosszas kérése és serkentése után a főgondnok, báró Wesselényi István jelenlétében, e közgyűlési napon a vizsály végre kiegyenlítő-dött. Szívekre vevék, hogy egymásnak vérszerénti atyjafiai, kikben nem illik, hogy a vér vízzé váljék, hogy nekik kell az eklézsia világi részéről világító szövétnekeknek lenni, kikre a közönség kiváltképen támaszkodhatik, hogy Krisztust kell követniök, a ki tanítványainak utolsó óráiban ismertető jelül a szeretetet hagyta, s mindezeknél fogva a békére rá hajoltak, és kézádással egymást megkövetvén, kötelezték magukat arra, hogy ezután mint illik, egymás iránt egyenes szívvvel és szeretettel viseltetnek. Az eklézsia kérte Istent, erősítse meg őket voltaképen és állhatatosan ezen szeretetben és egyezségben mindnyájok vigasztalására, viselhessék egybetett vállakkal az egyház súlyos terheit. De ugyanekkor végezte az eklézsia s hathatósan értésökre adta azt is, hogy — a mit Isten kegyelmesen fordítson el — ha megint valami új tűz támadna ő kegyelmek közt, akkor az eklézsia kényszerítettnek keményebb kézzel nyulni e dolog orvoslásához. Az egyházi tanács szorgalmasan kikeresi a tűz indító okát, s ő kegyelmeket kegyelem nélkül a tanácsból kizárja és a köz dolgok igazgatásában semmi hivatalra fel nem veszi. De remélnék az Urban, kinek legyen dicsőség mindörökké . . .“ ¹⁾ A gonosz szenvedélyek azon vadságával szemben, a mit a kormányzó ész és jobb természet kénytelen ide fokozódni engedni, meghat az egyház mély vallásossága s rokonszenve, tiszteletet gerjeszt méltóságos szigora, azon hitre jogosítva, hogy az erkölcsi feddésnek gyógyító hatása volt, s a két jeles egyházi tag között a régi gyűlölség többé lángra nem gyúlt. Ez reformált hitvallásuak közt történt, a mely gyűlölködés közöttük gyakori szokás; de tanúsága nem-reformált hitűekre is szól: méltó gondolkodásra és megszívlelésre. . . . Az eklézsia és főtanoda között vagyonaik tulajdonjoga fölött többször volt vita a mult század e szakában, a mit én fennebb érintettem; egy illetékes író még bővebben ismertetett meg, kiemelve e tárgyban az

¹⁾ *Névkönyv, az erd. ev. ref. anyaszentegyház számára.* 1870. 29—30. ll.

1778—79-ig évi kísérleteket,¹⁾ de a jog és tények teljes tisztázása sikere nélkül; erre csak újabb s külön tanulmány fog vezetni valakit, a ki arra hivatott s az adatokhoz hozzá fér . . . A buzgóság emelésére 1765. a belső templomban orgona készítettett, aug. 9. organistává választatott Czerjék Szabó Ferencz 60 m. frt, 40 veder bor, 50 véka búza fizetéssel, a mi hivatala kezdetével kezdődik. E férfi a népnek nem tetszván s különben is előljárói iránt engedetlenkedvén: 1766. helyette Bonczidáról Zetz Mihályt választották meg, a kit közörművel fogadtak. A kültemplom számára Farkas Jánosné ígérte ajándékban orgona készítését s hogy egy évig az organistát is fizeti. Ezt az 1771. decz. 9-ki eklézsiái gyűlésben tárgyalták, dicséretes ajánlatát az egyházi tanács oly föltétellel fogadta el, ha a külvárosiaknak kedvök van hozzá, s az év eltelte után az organista fizetését biztosítják. Ez a külvárosiak tudomására jutván: Kun Márton jelentette, hogy a külvárosiaknak nagy kedvök van az orgonához, az organista számára örömet tesznek össze évenként alapot. Az egyházi tanács elfogadta s méltánylása jeléül Kun Mártont tagjává választotta.²⁾ Emlékezetes ez időből a belső templom megújítása, a mi a rajta levő felirat szerint 1761. hajtatott végre.³⁾ Az *eklézsia gondnokai voltak*: báró Wesselényi István 1752., báró Wesselényi Ferencz 1758., gróf Bethlen Lajos 1761., báró Kemény Simon gróf Bethlen Lajossal együtt 1767.⁴⁾ *Jóltevők*: báró Wesselényi Ferencz 1752. 1000 frtot adományozott, organista fizetésre 204 frtot, gróf Bethlen Lajos 1766. az organista fizetésére 1000 frtot, Ladányi István 1766. 1000 frtot, Fejérvári V. László 1769. 280 frtot, gróf Székely Ádám különösen a reformált árváknak 1771. 500 frtot, gróf Kendeffi Elek ugyanakkor 300 frtot, gróf Bethlen Pál 1773., 1774. 1000 frtot, gróf Teleki Sándorné Halász Borbára 1774. 1500 frtot;⁵⁾ Babocsai Erzsébet Pataki Istvánné a magyar kapun kívüli vendégfogadót. *Papok*: Szathmári P. Zsigmond, Soós Ferencz, Deáki F. Sámuel, Incze Mihály, Verestői Cs. György, Deáki F. Pál, Thordai Sámuel.⁶⁾

¹⁾ *Adatok és részletek a kolozsv. ev. ref. Collegium XVIII. századi történetéből.* Erd. Múzeum-egylet bölcsészeti kiadv. Első kötet. 1884. 264—268. ll.

²⁾ *Névkönyv* . . . 25—26. ll.

³⁾ L. a HARANGFELIRATOK 23. l.

⁴⁾ *A kolozsv. ev. ref. eklézsia Tört.* 37—38. ll.

⁵⁾ U. o. 32. l.

⁶⁾ U. o. 41—42. ll.

Az unitárius egyház sorsa ez időben mostoha volt. A püspök, főiskola és fő eklézsia székhelye ott levén: a támadás ott volt legnagyobb s leggyakoribb, a megpróbáltatásokat ott érzék legsűrűbben. Szerencsésükre ép ez idő szült és nevelt számukra két kitűnő püspököt: Szent-Ábrahám L. Mihályt, a ki 1737-től 1758. márcz. 30-ig¹⁾ és Seps-Szentkirályi Agh Istvánt, a ki 1758-tól 1786. jan. 21-ig,²⁾ a kettő félszázadig állott nehéz hivatali helyén, enyhítve a rájuk mért csapások súlyát, eltávolítva bölcseségek által sok veszélyt. Az első az 1716—18-ki válságkor és után tudományos műveivel tett egyházának különös és elévülhetlen szolgálatot, utóbbinak 1773. jun. 25. II. József császárral folytatott beszélgetése³⁾ s az *unitárius hittan* kiadása volt megbecsülhetlen erkölcsi hasznu — de amaz az egyháztörténelemben, ez a következő korszakba tartozik. Azokon kívül, a mik már el vannak mondva, megemlítek még az egyház lételét érintő néhány intézkedést. 1762. decz. 9. papjaik és mestereik panaszolták a királyi kormányszék előtt: hogy ámbár 1755. febr. 13. az adóintéző bizottság kimondotta, hogy a mely egyháziaknak papi birtoka nincs, a maguk háza, földje, szőlője, munkája az eklézsiái vagyon gyanánt tekintetvén: adó alá nem irathatik, hanem bejegyzik, hogy a házat papi egyén lakja s az és külsői az adótól fölmentetnek; még is most mindenöket adó alá irták; kérték azért e terühtől fölmentetésöket.“ A királyi kormányszék meghatározta, hogy a felsőbb rendeletek értelmében a város a panaszló papokat és mestereket az adófizetés alól mentse föl, földjeiket, szőlőiket az adó táblából törölje ki . . .“⁴⁾ 1745. jul. 10. a közügyigazgató Dobra Péter arra hívta fel a tanácsot: „hogy Csiszér László, Kozma Judith s egy Kecskeméti nevű nő, bizonyos Gáspár neje, Hagymási Kis Anna, Sárpataki Istvánné, mint az arianizmusra [*unitárius vallásra*] visszatért hithagyók [*apostata*] lelkiismerettel nem gondoló állhatatlanságát érdemök szerint büntesse meg, különben kénytelen lesz e hitszegők ellen tiszte szerint pert kezdeni.“⁵⁾ 1771. jan. 18. a királyi kormányszék meghagyta a tanácsnak: „hogy azon hit-

¹⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. III. könyv. 3. k. 622. l.

²⁾ *Fosztó Uzoni* I. sat. III. könyv. 3. k. 629. l.

³⁾ *Ker. Magvető*. XVII. k. 71. l.

⁴⁾ *Fosztó Uzoni* . . . stb. 652. l.

⁵⁾ *Városi levélt.* F. II. 1334. sz.

hagyókról, kiket a római vallás kebelébe visszatérített, 1769—1770-ben kezdve, úgy jövőben is mindig tegyen jelentést, különben más eszközökhöz fog nyulni.“ Megjegyzendő, hogy e rendeletet Bajtay r. kath. püspök kormányshéki elnök és a szintén azon vallásu Cserey Mihály titkár irták alá. ¹⁾ E rendelet teljesítettett is, ennek következtében egy 1775—76—77-ki hivatalos kimutatás szerint ez években Kolozsváratt áttért 2 nemes, 207 nem-nemes. ²⁾ Később Benkő Mihály plebánus a térítési alap kezelő bizottságának kolozsvári áttérőt összesen 2 nemest és 235 nem-nemest jelentett be. ³⁾ 1780-n május 22 az udvarhoz tett jelentés szerint az 1778—79—1780. évben áttértek számára a kolozsvári plebánusnak 632 r. f. adatott kiosztás végett. ⁴⁾

Az egyházi rend társadalmi állását illetőleg szükségesnek látok egy jellemző adatot megismertetni. Az unitárius egyházi főtanács t. i. 1761. jun. 16-kán meghatározta: „hogy a papok és mesterek nejei, leányai nyilvános helyeken, utcán, templomban és a társaságokban fekete fátyolt, nyakszorítót, fülfüggőt, magas sarku csizmát, czipellőst, homlokelőt [*pártút*] karjaikon gyöngyöt, tótos nyaku és úju mentét ne viseljenek, magukat sorsuk felett való uri asszonyok s leányok viseletéhez ne szabják, hanem belső emberhez illően öltözködjének.“ ⁵⁾

Az eklézsia alapítványairól és jóltevőiről, úgy gondnokairól hosszas lenne szólnom. Papjai voltak e korszakban: Pákei János a szász nemzet részéről 1748. előtt, Aranyos-Rákosi Kovács Tamás 1766. körül, ⁶⁾ Fejérvári Sámuel 1752-től 1771-ig, ⁷⁾ Geyza József 1779. táján. ⁸⁾

Mária Terézia királyné uralkodása atyjáénak folytatása: az örökös tartományokhoz kapcsolva családi vagyonná, katolikussá tenni s elnémetesíteni Erdélyt s így Kolozsvárt is — volt politikája,

¹⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 949. sz.

²⁾ *Kereszt. Magvető*. XIII. k. 99—105. II.

³⁾ Ugyanott. 108. I.

⁴⁾ Ugyanott. 112. I.

⁵⁾ *Fosztó Uzoni* sat. idézett köt. 748. I.

⁶⁾ *Székelv* S. Unitár. Vallás Tört. 185. I.

⁷⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. könyv, 3. k. 652. I.

⁸⁾ *Székelv* S. Unitár. Vall. Tört. 179. I.

a minek alapját már atyja letette volt. A beolvasztás nem sikerült, de a két utóbbira Kolozsvár története teljes bizonyíték. Külföldi kath. németek behívása, kiszolgált katonák betelepítése, német katonai helyőrség, az országnak osztrák főhadvezérekkel és erdélyi szász udvari korlátnokkal s kir. kormányszéki elnökkel igazgattatása, az oktatásban az osztrák tanrendszernek behívott német tanárok s tanítók által szigoruan alkalmazása voltak az elnémetesítés eszközei. A jezsuiták befolyása, szerzetes rendek és hierarchia erősítése, a r. kath. püspöknek az ország kormányzásában első helyre állítása, hatalmának a katonai kormányelnökök távollétében az elnökösködésig kiterjesztése, a r. kath. közoktatásügyi bizottság felállítása, a hittérítés ügyesen kigondolt szervezete s ennek természetes következményei: az áttérések és vegyes házasság; pénz, birtok, hivatal, cím, rang ígérés, tanulóknak ösztöndíj-adás, a szegények közkórházának katholikussá tétele, mindenik hitfelekezet gyöngítése, az unitáriusok kiirtása voltak a katholikussá tétel politikája eszközei, melyek az egész országra kiterjedtek, de a főszűl Kolozsvárra volt irányozva; mert ez volt a magyarság és nem-katholikusok legerősb központja, ennek lakosítól függött mindkét nagy érdek diadala vagy bukása... S a történelem diadalról szól... A végrehajtó szervek a királyné kezében azok, a melyek atyjái: a militarismus, a hierarchia, a megfegyelmezett kir. kormányszék és ellenállani bátorságtalan városi municipium, melyeknek kebelében olykor támadt ellenző szózat vagy hamar elnémult, vagy a szózatoló állásáról rövid úton elmozdítatott. A királyné akaratának föltétlenül teljesülnie kellett. Ez volt uralkodása alatt az ország törvénye... Mintha élet-céljává tette volna az egyház- és oktatásügy saját elintézése szerinti fejlesztését, oly nagy volt rá gondja... Az ipart védte külföld ellenében, a kereskedést emelte, inkább az örökös tartományok fejlett, mint Erdély és Kolozsvár kezdetleges ipara érdekében. Fényüzési tilalmai a közgazdasági viszonyok javítására céloztak, de fő indító ok rá a városi polgárságnak a nemesség gögje és fényüzése mérgétől megóvása volt; ez javító hatást a város anyagi helyzetére kis mértékben gyakorolt.

Ezek az árnyvonások, melyekkel szemben nem egy fényoldalt mutatnak fel a közemlékek; ilyen a jezsuita rendnek — melyhez atyjával együtt oly különös hajlammal voltak s mely nekik politikai céljaiknál annyi szolgálatot tett — nemzetközi és magasb

államérdekek tekintetéből eltörlésébe bele egyezése. Ehez királyi lélek és nagy önmegtagadás kellett... Ilyen a katkolikus tanintézeteknek új szervezése, nem nemzeti, de általános közmívelődési alapon, a mi a r. kath. hitfelekezet erkölcsi és míveltségi színvonalát emelte, s a más vallásuakban a versenyösztönt és áldozatkészséget felkeltvén: általa a nemzeti míveltség terjedésére és megszilárdítására hasznosan folyt be. E téren is csorbitja a fejedelemnő uralkodása erkölcsi értékét a katkolikus írók azon sajnos tévedése, hogy Erdélyt — bizonyára nem felsőbb akaraton kívül — Magyarország közjoga és története ellenére be nem vallott czélból s minden siker nélkül, rendszeresen Daciának, népét dák népnek irták, tan- és szószéken úgy tanították. Szerencsére nem talált elfogadásra s hamar feledésbe ment. Kolozsvár politikai élete főként az, a hol üdvös nyomai maradtak fenn, a fejedelemnő nép javára érző intézkedéseinek. A birtokközösség megszüntetése s egyénivé tétele, az ő áldásos reformműve. Addig közösen birta a polgárság határait... A közösség természeti nomád élet, a föld árvasága, használata állandó viszályforrás. Mária Terézia fejedelemnő felosztatta, s kit-kit a magáénak birtokba vételére, mívelésére és adózására szorított. Az ázsiaiságból ez emelte ki Kolozsvárt; a Kaspi-tenger és Volga melletti közös legeltetés traditióját megtörte, saját munkaerejére útasítva az egyént. Adózó és adóalap szerzése volt itt is a főérdek, de gyakorlati haszna a községre áradott ki. A birtok egyénítése a nemzeti tőke megsokszorozása. Az egyén tudta mivel bir s ismerte értékét. Talajjavítás és bővítés, okszerű használat és csere által jövedelmezőségét magasra fokozhatta, becsvágya, izlése és szorgalma arányában. A tulajdon az emberi méltóság, erőérzet és munkakedv természetszerű fokozódásának csodás befolyása emeltyűjévé vált, a minek nyomán jár a magán- és közjóllét... Másik nagy vivmány volt a beligazgatásnak gyökeres reformja, a hatalomnaka patriciusok kizáró birtokából kivételes a népnek önsorsa intézésébe jogos befolyáshoz juttatása, a minek legerősbnilvánulásai a száz-férfiak közéfvétetés, a közgyűlésekben megjelenésre való jogosultság, és a községi szónoki új intézmény, mely a nép és város közérdekeinek védelmében egy századig éreztette jótékony hatását. Ezek ellensúlyozzák az egyházi téren nyilvánult valódi és vélt jogsérelmeket. Az egymással harczban álló erők hosszú nagy küzdelmének végeredménye mégis az, hogy bár az uralkodónő politikájának mindkét utóbbi irányban való sikereit e mű

maga igazolja; mégis sem a r. katolikussá tétel, sem az elnémetesítési törekvés nem bírta megtörni a magyarságot és protestantizmust, sőt mindkettőt nagyobb erő kifejtésre s szervezett védekezésre bírva, képessé tette ellenállani azon még sokkal nagyobb veszélynek is, a mi rövid idő multán — II. József alatt állott be, a mint mindjárt meglátjuk.

XXXVI. FEJEZET.

II. JÓZSEF [CSÁSZÁR ÉS FEJEDELEM] URALKODÁSA.

— 1780—1790. —

II. József császár 1780. nov. 29. lépett anyja trónjára, s mint magyar király az erdélyi nagy fejedelemségbe, uralkodott 1790. febr. 20. történt halálaig. Nem koronáztatván meg magát, nem számíttatik Magyarország törvényes királyai és Erdély nagyfejedelmei közé. Utolsó éveiben átlátván, hogy mélyreható újításait választott útján és eszközeivel nem valósíthatja, s főleg mert Magyarországot és Erdélyt alkotmányával ellenkezőleg kormányoztatni nem bírta, 1790. jan. 28. kelt kir. leiratában az országot közjogi és törvénykezési tekintetben 1790. május 1. kezdődőleg azon állapotba tette vissza, a miben volt 1780. királyi anyja halálakor, mikor a kormányzást átvette; ¹⁾ e szerint: „a vármegyék közgyűléstartási, közigazgatási s tisztválasztási régi törvényes jogát és tekintélyét, a három nemzet, szabad királyi városok régi törvényes hatóságát visszaállította, s uralkodása kezdete óta kiadott minden rendeleteit, melyek a törvények értelmével ellenkezni látszanak, megsemmisítetteknek s hatályon kívül helyezetteknek jelentette ki, úgy azonban, hogy a mig azoknak egyenkénti eltörléséről rendeleteit kiadja, a közigazgatásban zavarok kikerülése tekintetéből önkényes változtatás ne történjék. *Ez alól kivette a keresztény türelmet, egyházak szabályozását és a jobbágyokkal való bánást s azoknak földesuraikhoz való viszonyát illető rendeleteit*, minthogy azok a törvényekkel egyeztethetők, a természeti igazságon alapulnak, egyházi szabályozási intézkedései pedig főpártfogói királyi tisztéből folytak,

¹⁾ A m. t. akad. századok szerint rendezettek közt levő eredetijéből.

s hiszi, hogy azokon alattvalóinak igazságérzete megnyugszik.“¹⁾ Mielőtt azonban szándékát valósíthatta volna, véletlenül s váratlanul megholt.

Mint egész birodalma, úgy Kolozsvár életében is egészen egyedül áll uralkodása. Mik jellemzik? s miben fejeződött ki az leginkább? tényei mutatják. Elbeszélem, a mi jót és tévest Kolozsvárra nézve tett, az adatok és emlékek igaz tanúsága szerint, elfogulatlanul, igazán, s azután megmondom, mily nyomokat hagytak hátra fenkölt lelke, merész tervezései s autocrata uralkodása.

A század haladásával tovább haladott átalakításaiban a kor-szellem és közgondolkodás, segítve a tettszomjas fejedelmet, a ki anyja által teljes biztonságban hagyott országaiban nem tartott belső zavartól s kültámadástól; a polgárság az önsegély és önvédelem s a független polgári lét nagy elvének — terhei miatt — figyelembe nem vételében mind tovább ment, vára fentartását többé nem látta szükségesnek, s azt teljesen elhanyagolva, védelmét a katonai hatalomra bízta. Az egykor erős és csinos kis várnak szomorú képe tárul a közemlékekből a vizsgálódó elé... A bástyákból a szakállasok, taraczk és hosszú puskák, ágyuk, kopja és löpor eltűntek, a lö-lyukak bemohosodtak, a harci zajt s csatariadót az idő vasfogainak csöndes munkája váltotta fel, mely halkan emésztette a századok által emelt és fentartott falakat és erődöket, a szű rágta és örölte a ví-folyosók gerendáit s fedélzetét, a bástyák s várkapuk erkélyeit, melyeknek rácsai, gerendái s léczezete le kezdett szakadozni és hullani, s a béke néhány évtizede alatt lassanként elpusztult, szétmállott Kolozsvár sok századot átélt falainak csipkézett faragottkő pártázata, folyosó koszoruja; a csupaszszá lett s megromladozott, bomlani, itt-ott leszakadozni indult körfalakból csak a bástyák s erődök emelkedtek még ki, mint tar bérczormói az egykor zöld erdő borította hegyláncznak. Még csak a felvonó hidak védték a benlakókat, a vársánczok vize rég kiszáradt, buja pázsit lepte el, kertekké alakult az emberi csontokkal telített, halottak vérével és porával kövéredett föld. A külső kis körfal [*Zwinger*] lesorvadott s közönséges kőkertté vált, melyen pajkosan ugrál ki és be a várparancsnok és postamester kertje gyümölcsére sovárgó gyermek-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790., 1334. sz.

sereg. A költő és jós, az idők prófétái: egyik phantasiájában előre képzei, a másik visioi közt álmodja meg a történendőket — —

Igy jár minden a nap alatt...

Egymást váltja örök romolás s teremtés...

A várról e korszakból kevés van följegyezve. 1783. ápr. 16. kérte a tanács a kir. kormányshoz, engedje meg, hogy a régi és új seminarium közötti várkaput [*Torda-kapu*], a temetőbe könnyebben juthatás, idő és fáradság kimélt végett Szében város példájára [a hol szintén megnyitották a temetőbe vivő zárt kapubástyát] nyitassa meg. „Ismeretlen okból már rég be volt az falazva — mondja a tanács — s a halottaknak mindennap monostor- vagy középkapun kell kivitetniök nagy kerüléssel, a mi kivált sáros, havas időben nagy alkalmatlansággal jár. A Hársongárdban szállót és szántóföldet birókra, valamint a munkásokra nézve is ez nagy könnyebbség lesz. Tegyenek oda is katona őrállót, azzal a biztonság elérhető.“ ¹⁾ 1789. elején Scheuering katonai élelmezési biztos kérte gróf Teleki Ádám kolozsvárvidéki kir. biztostól, használatába adatni a vár falai mellett levő azon kertet, melyet régebben a hadi bizottság [*Kriegs-Commissarius*], később a várparancsnokok, legutóbb a br. Splényi gyalog serezed birtak. A kir. biztos előkérte a városi levéltárból a vonatkozó iratokat, melyekből, jelesen egy 1770. jan. 10. kelt kir. kormányshéki rendeletből kitűnt, hogy a felség a város panaszos kérése folytán 1769. octob. 21. kelt kir. leiratában megparancsolta: „hogy a várparancsnok a koresmajogot ne követelje, a vár falai körül levő, a polgárságtól elfoglalt kertet a városnak adja vissza, a város kapuinál többé fa-vámot ne szedessen,“ ²⁾ s a kir. leirat másolatát a kir. kormányshékhöz felterjesztvén: útastást kért, s válaszul azt kapta: „hogy miután a szóban levő kertet a katonaság köteles lett volna azonnal visszaadni, e körülményre való tekintettel, azon kertek a város egyéb hasonló közhelyeivel együtt a többet ígérőknek adassanak el.“ Az élelmezési biztos erről értesítettett, egyúttal ez alkalomból a kir. biztos a város kapitánya, Mauksch Tóbiás jelenlétében meghagyta a negyedkapitányoknak, hogy az eladható közhelyeket vegyék jegyzékbe s azt neki adják be... A parancs teljesült, de a jegyzékek kevés becsűek voltak — mondja

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1994. sz.

²⁾ *A városi levélt. egyszámzatlan másolatából.*

jelentésében a gróf — s maga állította össze azt két pontban. Szerinte ezek eladandók: „1. A kis ajtónál [*magyarkapui bástya*] elkezdve az első bástyáig a Szamos felé, 2. ettől a második bástyáig, jó darabocska hely, 3. a második bástyától fogva van ismét egy kis darab hely, egy szegény ember megérheti vele, 4. a várparancsnoki [*Commendans*-kert] nagy hely, a minek eladását a kir. kormányshoz el is rendelte; ¹⁾ az a hely egészen a hidkapuig tart; 5. a hidkapui hidon feljül a régi hadbizottsági [*Kriegs-Commissarius*] kert a malmon feljül a puszkaporos bástyáig, ez is szép nagy hely; 6. a temetőre kijáró kapunál kétfelől, a vár árkában, 7. a kapitány Mauksch jelentése szerint külső középülete végén is van egy darabocska hely...“ A kir. biztos e 7 pontu jegyzékéhez később a következők adattak: „8. a tordai postai út mellett, a temető felé, addig, a hol a katonák törvényfája van, nagy darab hely eladható, a mit elébb ki kellett határolni, 9. monostorkapun kívül, kimenet balkézfelől, a külső és belső kőfal közt egy kert, 10. ennek végében a szegletbástyáig ismét egy másik hasonló kert, 11. a szegletbástyán túl a temetőkapu felé egy kökert, 12. ennek végében a bástyáig ismét egy darab pusztaság hely, 13. ennek ismét a végében az új vámházig egy pusztaság, 14. a temetőkapun alól is egy darab pusztaság, 15. ezen túl a második bástyáig megint egy darab pusztaság, 16. középkapun kimenve balkéz felől egészen a kisajtóig [*magyar kapuig*] egy darab kert két kőfal között.“ Ide ismét más kéz írta be a 17. pont alatti közhelyet t. i. a *szél- vagy szárazmalom helyét* a várban; ismét más kéz e két pont alattit: 18. a melegvölgyi szénafű, 19. a város tavai mellett levő eladatlan földek.“ ²⁾ Egy toldalék megjegyzésben ez áll: „A város kaszálói közt van: a Hunyadi-tó és a város tava nevű derék hely.“ ³⁾

Csodálatos, hogy a katonai hatalom birtokába kerítván a várat, elfoglalta annak egész területét [*glacis*], s nem az állam, de önczéljaira kezdte használni s használta háborítatlanul csaknem háromnegyed századig, a mikor végre a polgárságban annak tulajdonosi jogtudata ismét fölébredvén: visszakövetelni magának bátorságot vett s meg is nyerte. Most egy katonai egyén a bitorlást

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1789. 2951. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3792. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3803. sz.

folytatni akarva, az ügyet fölelevenítvén: ő célját nem érte el, de a város nagy kiterjedésű közhelyek feletti rendelkezési jogához jutott. Hosszu időbe telt ezek eladása. Előbb haszonbérbe adattak. Ez időszakra csak az 1790. ápr. 10-ki közgyűlésbe bejelentett bérletek tartoznak. „A Hidkapun kívül napkelet felé a Commendans-kertet — így szól a j. könyv — árszabás [*limitatio*] útján megvette Deáki Sámuel 17 frt 30 kron, ugyanott a nyugatra levő kertet Becsek Sámuel 17 frton, mindkettő esztendeig való haszonvételre; a közép- és magyarkapuk között való kertet, mely a város kettős fala között hosszan nyulik el, Kolozsvári Sámuel 5 frt 45 kron szintén esztendei haszonvételre; a Splényi-ezred raktári bástyája és a szegeleti töltött bástya között északról dél felé nyuló, a város kettős kőfala között levő kertért Lukács József senator adott 4 frt 45 krt. . . . A várkörnyék e határozott pontjait, későbbi tárgyalások megérthetéseért jegyeztem föl, a mi különben nehezzé tenné nekem a világos előadást, az olvasónak a felfogást.

Vagyoni gyarapodásának közhelyei eladása, zálogban levő birtokainak esetleges kiváltása s a községi takarékoskodás voltak szűk és bizonytalan forrásai. Az elsőt a rosz termékek, iparpangás és kereskedelmi válság miatt a magánosok csekély keresete, a másodikat a perlekedés új rendszere s lassu folyama, az utolsót az alkotmány nélküli kormányzás szabálytalansága nehezítette. A város jövedelmeinek még mindig tekintélyes része ment a 13,048 forintot tevő tartozása kamatába, holott kiváltva s jól kezelve, azon birtokok jövedelme tetemesen növelhető lett volna.¹⁾

¹⁾

Bevétel:

<i>Bérletek:</i>	r. frt.	kr.
Serház haszonbére	3410	—
Vámjöved. „	1006	40
Kapuzárási díj [Sperrkreutzer]	200	—
Cserépcsűr haszonbére	264	—
Piaczi vám	300	—
Hidkapu előtti malom bére	850	—
Zsemlyések malma bére	25	30
Korcsmalási bér a középkapui korcsmából . . .	60	—
Feleki korcsmabér	251	40
Hangyás bereké	58	20
Portubák haszonbére	60	40

Régi jövedelemforrásai: a sóbányák, 30-advám, vasárulás, mag-

	r. frt.	kr.
Asszonyfalvi malomé	113	20
Sz. Györgyhegy alatti hídnál a korcsma bére . .	57	—

Díjak [taxák]:

Feleki lakosoké	333	20
Asszonyfalva, Felső-Füle lakosaié.	333	20
Örmények és görögök boltdíja	658	20
Katonaszállásokért való váltságdíj	450	—
Dálnoki-tó díja	66	40
Postaházé	100	—
Katonai gyermekeknek adott városház díja . .	60	—
Postaréte	50	—
Feleki báránydézma díja	30	—
„ robot díja	305	—
Asszonyfalvi és felső-fülei báránydézma díja . .	40	—
Azok robotdíja ,	265	—
Nádasi malomdíj	50	—
Feleki gabonamérés tizede	80	—
Felső-Füle és Asszonyfalvái	130	—
Tartsai praedium jövedelme	400	—
Felső-Füle és Asszonyfalva dézma adaléka . . .	30	24

10,095 r. f. 14 kr.

Kiadás:

1. *Tisztviselői s igazgatási költségek:* főbíró, 11 senator, 2 jegyző, város-gazda, 1 szolgabíró, szónok, szembesítő biztosok, levéltárnok, pénztárnoki kezelő s más városi tisztek, szolgálak sat. fizetései . 3297 r. f. 48 kr.

2. *Adósságok kamatai:*

a) kolozsv. ev. ref. coll.	4000 f.	166	„	40	„
b) Ferencz-rendi szerzeté	1000 f.	50	„	—	„
c) „ „	500 f.	20	„	50	„
d) kolozsv. ev. ref. eklézsiának	1000 f.	50	„	—	„
e) Benkő M. kanonok és plebánusnak 5000 f.	208	„	20	„	
f) r. kath. eklézsiának	1148 m. f.	47	„	50	„
g) Radnóthfái Zsigmondnak	400 f.	16	„	40	„

13048 f.

3. A mágnások adójában, a kikért a város fizetni köteles, és a városi közönség adója	444	„	45	„
4. Esetleges kiadás	850	„	—	„

5152 r. f. 33 kr.

Városi levéltár. Fasc. II. 2938. sz.

talánul elhaltak örökségei sat. a fejedelmi fiskus birtokába mentek át, hidvámjoga felfüggesztetett.¹⁾

Politikai életében aggodó figyelmet gerjesztett a kir. kormány-
szék 1781. ápr. 3. kelt rendelete, melyben közigazgatási rend-
szeréről tudósítást kívánt. A tanács május 4. megírta, hogy
I. József császár 1709. augusztus 10. kelt biztosító hitlevelében
Kolozsvár városát Váradnak a török által elfoglaltatása előtti
szab. kir. városi állásába s régi szabadságai és kiváltságai birto-
kába visszahelyezte, s azóta Buda szab. kir. magyarországi város-
sal, Corvin Mátyás király által mindenben egyenlővé tett, külön-
álló szabad község vagy szab. kir. város, a politikai és gazdasági
ügyekben az ország többi lakosaitól különböző helyhatósági joggal
és szokásokkal, a törvénykezésekben pallós-joggal birt s perügyi
mint más szab. kir. városokéi fölebbzéssel a kir. kormányshoz
küldettek fel, szóval: politikai, gazdasági és törvénykezési ügyek-
ben a kir. kormányshoz, mint a fejedelemség legfőbb politikai
hatóságától függött E jelentés elintézése ama baljóslatu
eljárás volt, hogy más hasonlókkal *csomagra tértetett*,²⁾ a mi a város
alkotmánya felfüggesztését jelentette. 1781. helyhatósági rend-
szabályait kérte fel a kormányshoz felsőbb helyre terjesztés
végett, mit a tanács ápr. 30. teljesített. 1785. ismét sürgették, a
tanács jun. 1. jelentette, hogy még tavaly felterjesztette.³⁾ A város
fejedelmi biztosító hitlevele és helyhatósági szabályai, az udvarnál
kétségekivül csak anyagul szolgáltak a felség reformjaihoz, legfőlebb
tájékozásul, hogy mit tegyenek. Az új kormányzás nem az alkot-

Megjegyzem, hogy a majorsági pénztáron kívül még a tartományi
pénztárból kapott a város 1800 frt fizetési pótlást [*Adjutum Salariale*], a
miből a város főbb tisztjei így osztottak:

Főbíró kapott 300 f.

11 senator 1000 f.

Pénztárnok külön 100 f. [de a majorsági pénztárból nem vett fizetést].

Rendes jegyző 200 f.

Aljegyző 50 f.

Városgazda lovas legényével 150 f.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 9360. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 11981. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 3703. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2143. sz.

mány, az I. József hitlevele s a helyhatósági önkormányzati jogok, de a fejedelem souverain akarata szerint folyamatba indult. A közgyűlések j. könyveire való egyszerű rápillantás feltárja e kormányzás egész belső titkát s rendszerét. Kitűnik, hogy a császári kormány a polgárok öntevékenységi jogkörét saját tetszomja kielégítésére foglalta le, gondoskodott helyettők, ő határozta meg, mi kell nekik s mire van szükségök, magának ezélokát, a községeknek és államnak reformokat tűzött ki s azokat valósította is; mindent a birodalmi politika érdekében s abba beillőleg, senkit meg nem kérdezve, semmi akadály által föl nem tartóztatva, gyorsan, nagyszabásulag. A kir. biztos gróf Teleki Ádám „fölvitva a tanácsot“, „a főbirót“ sat. a kir. kormányzék „meghagyta“, „rendelte“, „tudatta“, „ő felsége nevében megparancsolta“ sat. így kezdődnek legtöbbször a gyűlések tárgyalásai. Tény, hogy itt nem volt szükség a politikai s más testületek véleményére vagy tanácsára, nem a dolgok felvilágosítására, csak meghallgatni kellett és lehetett a parancsot, s engedelmesen végrehajtani. A császári uralom tiz éve két korszaknak látszik időre nézve s alakilag, de tényleg egy; 1781-től 1784-ig van az egyik, mikor a létezőnek számba nem vételét világosan még ki nem mondotta, s az azontúli ama korszak, mikor azt nyíltan hirdette, azt hívén, hogy reformterve alapjai már le vannak rakva. Pedig mindkét időszakban teljesen mellőzte a törvényt, régi szokást, positiv jogokat, a nép ohaját s boldogulása eszközeit. . . . Két kir. leirat emelkedik ki e korszak radicalis és merész újításaiból, az *egyik* az 1783. jan. 8-ki kir. elhatározás, melylyel a felség a *hivatalok váltva viselését eltörölte*, kijelentve, hogy a kinevezéseknél nem semmi másra, mint az érdemre és tehetségre néz.¹⁾ E pár sor Erdély alkotmányának, Kolozsvár helyhatósági jogrendének alapkövét és elvét, a szabad választás és a régi nem tetsző tisztviselőknek újakkal fölcserélhetési kipróbált és jónak ismert ős jogát egy percz alatt, egy tollvonással széthányta és megsemmisítette. Szabad választás és kinevezés! Tűz és olaj. A magyar államélet egyik szegletköve légberöppült. S a fejedelem ezt reformnak nevezte, s hogy a nemzet örömmel fogadja, azt kívánta . . . A második 1784. birodalma összes közpályán szolgáló alattvalóihoz, főleg a köztisztviselőkhez

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2246. sz.

intézett, 14 pontból álló hires „Intelem“ [*Pastorale*], mely Kolozsvár tanácsához és száz-férfiaihoz márczius 17. érkezett meg, a gyors, pontos és lelkiismeretes szolgálatot a közigazgatás minden ágában levőknek szigorú köteletségévé téve, s a kik nem teljesítik, súlyos büntetéssel fenyegetve, a mit ép oly hódolattal fogadott mindenki, mint tán senki sem teljesített, a közszolgálatnak azon eszményies fölfogása miatt, a mint az a császár nagy lelkében megfogamzott s szépen fogalmazott szózatában nyilvánvalóvá lett.¹⁾ De azért ez a császárt lelke egész fenkötségében mutatja, s önkényű kormányának egyik legragyogóbb emléke lesz minden időben azok előtt, a kik előtt a köteletség szent... Figyelemre méltó jelentése jutott a kir. kormányshoz a tanácsnak 1774. február 18., melyben írta, hogy a városnak a politikai és kereskedelmi téren volt visszaélések és hibák a Szilágyi-féle bizottság és a kir. kormányshoz későbbi rendeletei következtében annyira megszűntek, hogy semmi egyéb jelenteni valója nem volt, mint az, hogy a mesteremberek igen önkényesen árulják áruikat, a vevők kárára.²⁾ Ez emlékeztesse vissza az olvasót az akkori tanácsnak a bizottság munkálkodása elleni erős kifakadásaira, mely munkát jelenleg hatásaiban üdvösné ismer el; az iparosok elleni észrevételben pedig gondoljon a korszellem és iparszabadság követelményére, a minek az uralkodó bizonyára ellenzője nem volt. A kormányi elintézés — a mint föltehető — mind kettőre *tudásul vétel* volt. Mint közigazgatási újítást említem meg a kir. kormányshoz 1784. a nov. 13-ki közgyűlésben tárgyalt azon rendeletét: „hogy a tanács ezentúl gazdasági jegyzőkönyveit hónaponként, a törvényest időszakonként küldje fel.“ Ugy látszik, a jegyzőkönyvek külön szerkesztése azért rendeltetett legelőbb, mert a tanács azon különös, — mondhatni naiv — kérdést igtatta egyik jelentésébe: „mi legyen egyikben? s mi a másokban? miféle rendben s mikor írják be?“³⁾

1784. nagy változást szenvedett Kolozsvár közigazgatási szervezete s önkormányzati rendszere. Octob. 1. gróf Csáki János felhívó levelében tudatta a tanácscsal, hogy az ország 11 vármegyére osztatván, a Tordavármegye egy részéből és Aranyosszékből ala-

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2059. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2050. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2110. sz.

kult Kolozsvármegye az ő kormányzására bízott, Kolozsvár szab. kir. város is ebbe van beosztva, meghívta tehát a tanácsot az octob. 25. tartandó gyűlésre, a mikor a tisztek megállapítása, a tisztviselők kinevezése, s a hivatalok viselésének rendje és módja közönségessé fog tétetni.¹⁾ Ezzel Erdélylyel együtt Kolozsvár is az autocratai kormányzás azon lejtőjére állítatott, a honnan visszatérésre se út, se lehetőség nem volt. 1786. márcz. 21. tette le az esküt gróf Teleki Ádám, mint Kolozsvár vidéki kir. biztos, 1790. május 1. szűnt meg.²⁾ Ez időközben a város politikai élete a vármegyével együtt a seminariumban hivataloskodó kir. biztos irodaszobáiba szorult össze. Ez gondolkodott érdekében, s a mit jónak látott, kezdeményezte, vagy a felségtől és kir. kormányzástól kapott utasításokat s meghagyásokat hajtotta végre. Tény, hogy a város önkormányzati joga s helyhatósági munkássága a felség, a kir. kormányzék és kir. biztos rendeletei által szűk határok közé szorult; a mint előbb a vármegye fő- és alispánjától: úgy most a kir. biztostól kellett függenie. Ez a felség legmagasb akaratából történt, a mit a kir. kormányzék 1787. ápr. 3. adott a tanács és száz-férfiak tudtára. „Ő felsége — így szól az — febr. 22-ki k. leiratában megparancsolta, hogy a szab. kir. városok jövőben a publico-politikai és gazdasági ügyekben azon vármegyéknek lesznek alárendelve, melyekben fekszenek, de kir. biztosok felügyelete alatt, tehát a városok és kir. kormányzék közötti közvetlen levelezés megszűnik, amaz csak a legsürgösb esetekben küldi egyenesen hozzájuk rendeleteit; a tanácsnak politikai és törvényes osztályra oszlása eltöröltetik, s oly tisztviselőket kell tenni, kik mind a politikai, mind a törvényes ügyekben jártasok, s szolgálni képesek. A kir. kormányzékkel való levelezést tehát a tanács május 1. szüntesse meg; a politikai és gazdasági ügyek vezetésére nézve később lesz intézkedés téve.“³⁾ A kir. biztos annyit mégis kieszközölt, hogy a felség 1786. octob. 5-ki kir. leirata által Kolozsvárt személyes állása tekintetében, további szabályozásig, Magyarország kir. városaival egyenlő rangra emelte, a városok II-ik osztályába sorozta s tisztviselőinek és szegődötteinek, ha

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2099. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1786. 2328., 1790. 8309. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 2994. sz. *Városi levélt.* Fasc. II. 2510. sz.

ideiglenesen is, a majorsági pénztárból a felségnél javított fizetést eszközölt ki, a mi az 1790-ki alkotmányos újra szervezésig tartott.¹⁾ A tisztviselőknek adott útasítást ismertetni szükségesnek

¹⁾ *II. József császár által megállapított városi tisztek és szegődöttek hivatali czíme, szolgálata és fizetése :*

Főbiró	500 frt — kr.
Polgármester	500 „ — „
Egy senator	300 „ — „
Másik, a ki kir. pénztárnok is	300 „ — „
Öt senator 3—3 száz forinttal	1500 „ — „
Egy másik, a ki kapitány is	300 „ — „
Rendes jegyző	500 „ — „
Aljegyző	300 „ — „
Törvényszéki tollvivő	150 „ — „
Írnok	80 „ — „
Járulnok	80 „ — „
Fiskális	150 „ — „
Számadásvizsgáló	200 „ — „
Majorsági pénztárnok lovaslegényével	300 „ — „
Majorsági pénztárnoki segéd	80 „ — „
Kezelő kir. pénztárnok	50 „ — „
6 levéltárrendező	70 „ — „
Községi szónok	200 „ — „
Árvai gondnok	100 „ — „
Szállásmesterek felügyelője	100 „ — „
Első és második szállásmester 50—50	100 „ — „
Két szembesítő biztos 40—40	80 „ — „
Szentpéteri iskolamester	50 „ — „
Két kéményseprő 30—30	60 „ — „
Város órása	30 „ — „
Dobos, szénilletménynyel együtt	50 „ — „
Városháza őre	12 „ — „
Két tömlőcz-őr 30—30 frtjával	60 „ — „
Két birósági hajdu 30—30 frtjával	60 „ — „
Két polgármesteri hajdu 30—30 frtjával	60 „ — „
Három kapitánysági hajdu 30—30	60 „ — „
Tíz éjji őr 25 frtjával	250 „ — „
Négy erdő őr 6 frtjával	24 „ — „
Két berek pásztor 4 frtjával	8 „ — „
Hidmester	6 „ — „
Város két kocsisa 40 frtjával	80 „ — „
Havonként nekik egyenk. 1 véka búza 30 krjával	24 „ — „

látom: „1. A bíró — így hangzik az első pont — ezúttal bizonyos okokból a politikai és gazdasági ügyeket intézi s a tanács üléseit vezeti; 2. a polgármester a törvényes ügyeket igazgatja, szükség esetében azonban a politikaiakban is részt vesz; 3. a kapitány a rendőrségi és közbiztonsági ügyekre vigyáz; 4. a senatorok a tanácsülésben szakügyeiket adják elé; 5. a rendes jegyző a gyűlésekről jegyzőkönyvet visz, a kiadványokat elkészíti, s az ügyiratokat lajstromozza; 6. ezekben őt az aljegyző segíti; 7. a fiskális a perügyeket gondozza; 8. a számadás vizsgáló a szónokkal s néhány száz-férfival a számadásokat vizsgálja meg; 9. a majorsági pénztárnok a bevételekről s kiadásokról gondoskodik, mint szintén a természetben adottakról számadol; 10. az őrök és járulnokok a közírásokat tisztázza, 11. a törvényszéki tollvivő és aljegyző a törvényes jegyzőkönyvet készítik el, halál esetében egyik pótolja a mászt; 12. a város szónoka a közjót tartja szemei előtt s védi; 13. az erdők gondviselője, a physikus, sebész, bábák saját kötelességeikben járnak el sat.“ ¹⁾

A felség kormányzási s politikai reformjai eszközévé a német nyelvet tette, nemcsak az iskola és közoktatás, de a közigazgatás

A királyi követekhez használható lovászra	40 frt. 48 kr.
Két véka búza havonként 30 krjával	12 „ — „
Kocsisok gazdája	4 „ — „
Aki a Szamosból vizet visz a katonaságnak	70 „ — „
Üzigányok vajdájának	10 „ — „
Bakónak	24 „ — „
Tömlőcztartónak	200 „ — „
Város physikusa, sebésze	40 „ — „
Két bába 40—40	80 „ — „
<hr/>	
7375 frt 36 kr.	

Városi levélt. Fasc. II. 2350. sz.

Összehasonlítandó a kir. kormányzéki rendeletben levő létszámmal és fizetésekkel, melyekben a főbb tisztviselőkre nézve némi különbség van: fő- és királybíró fizetése egyenként 500 frt, városkapitányé 350, senatoroké 300, rendes jegyzőé 500, aljegyzőé 300, fiskálisé 150, számvető 200, pénztárnoké 300, őröké 150, járulnokoké 80, szónoké 200, árvák felügyelőjéé 100, orvosé 200, sebészé 40, bábáé 80 sat. Ugy látszik, az első a királyi biztos tervét, ez utóbbi a legfelsőbb helybenhagyást mutatja.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 9983. sz.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 9360. sz.

egész terén, tehát a hivatalok és hivatalos érintkezések nyelvéné is. Ebben az ország s így Kolozsvár elnémetesítése is benne volt. Legfelsőbb rendeletek, szigorú ellenőrzési szabályok igazolják ezt. Az iskolát hátrább, a maga helyén tárgyalom. Itt a hivatalok általi kísérletet ismertetem meg. 1785. decemb. 8. kelt, 1786. jan. 3. kihirdetett, később a kir. kormányzék által ugyanazon évi octob. 19. ismételt legmagasb kir. leiratban a tanácsnak meglevén rendelve: „hogy a mint a kir. kormányzék nov. 1-től kezdve rendeleteit német nyelven fogja kibocsátni: úgy elvárja, hogy a tanács is jelentéseit azon nyelven tegye, mint a mely meg van állítva, hogy a közdolgok azon folytattassanak.“ A tanács octob. 27. visszairt e tárgyban. „Megütődött szivök méltó fájdalmával kényszerítettnek vissza irni — így szól a felirat — hogy ámbár a felség minden parancsára utolsó csepp vérökig s véglegelhetőkig készek, de oly szerencsések lenni bármily szorgalom mellett sem tudhatnak, hogy a közdolgoknak a mondott nyelven folytathatására magukat alkalmasoknak nyilváníthassák, melynek gyökeres okait elhallgatják ugyan, de remélik, hogy a kir. kormányzék ezt nem az ő tunyaságuknak vagy hanyag igyekezetöknek, hanem inkább a német nyelv nehézségeinek s a mostani idők, valamint élemedett koruk körülményeinek tulajdonítandja. Ezenkívül a megtanulásra kitűzött idő rövid, ők életök fentartása gondjaival vannak szerfelett elfoglalva; az utóbbi évek terméketlensége s innen következett szükségeik megszorodása is csaknem legyőzhetlen akadályok jó szándékaik valószínűségében. Kérik azért, a kitűzött időnek a most felnövekedő ifjúság koráig atyai elhalasztását, a kiknek a német nyelvben való kimivelésére minden lehetőt el fognak követni.¹⁾ Bár decemb. 5. már készült a kolozsvári tanácsi irodákban német fogalmazvány,²⁾ egy évvel később 1787. jul. 5. a kir. kormányzék a felség azon május 18. kelt legmagasb elhatározását tudatta, hogy miután a németül nem tudó tisztviselők két évig hivatalukban meghagyattak, a kik azon idő alatt a német nyelvet meg nem tanulják, tulajdonítsák maguknak, ha hivatal nélkül maradnak;³⁾ nov. 29. ismét a felség azon legmagasb elhatározását közölte a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2350. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2384. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2615. sz.

kir. kormányshék: „hogy a kir. tábla és kir. kormányshék közt a levelezés legyen németül; a törvénykezési ügyeknek e nyelven folytatására még egy év adatott, t. i. 1788. nov. 1-ig, s minthogy a felség erre változhatlanul el van határozva, az oly tanácsosok és ügyvédek, a kik az elfolyt négy év alatt sem tanulták meg a német nyelvet, fogadjanak maguknak önköltségükön forditót, lehet eleget találni; ezt igazságszolgáltatási ügyekben annál inkább meg lehet tenni, mivel az nem kíván nagy titoktartást; a nyelv kül szépségére sem kell felettébb ügyelni, csak az érthe-tőségre; a forditók azonban legyenek megesketve a hallgatásra; e felett a németnek külön fogalmazványát is tegyék mellé.¹⁾ 1786. márcz. 26. a kir. tábla arról tudósította a tanácsot, hogy a felség febr. 14. kelt kir. leiratában meghatározta, hogy 1790. nov. 1-kezdvé a törvénykezés is merőben németül folyjon; tehát ezután minden törvénykezés és osztályos dolgokra, valamint ügyvédségre is csak olyanok alkalmaztassanak, a kik egyéb minősítvényeken kívül németül is tudnak.²⁾ Azon évi aug. 5. pedig a kir. kormányshék a császári felségnek jul. 10. kelt azon kir. leiratát közölte a tanácsosál, melyben parancsolta, hogy mivel a törvénykezés folytatására az is szükséges, hogy az ügyvédek perirataikat a törvényshékeknél németül adják be, a kir. kormányshék hagyja meg a törvényshékeknél alkalmazott ügyvédeknek, hogy ha maguk németül írni nem tudnak, tartsanak maguk mellett jó német forditókat; a kerületi és kir. tábla vizsgálja meg őket, a mely ügyvéd sem maga nem tud írni, sem forditót nem fogad, minden egyéb érdemeire való tekintet nélkül haladéktalanul ügyvédi oklevelétől [*stallum agendi*] megfosztatik, jövőben pedig senkinek nem adatik, a ki németül nem tud. Hogy a felek zavarba ne jöjjenek s a régi ügyvédek hiva-talukban megmaradjanak, megengedte, hogy perirataikat egyik oldalra németül, a másakra latinul írják.“³⁾ Mielőtt ez időhatár lejárt, nagy események a dolgoknak más rendét idézték elő . . . Jun. 14-n, tehát hat hónappal azelőtt az erdélyi udv. kancellaria a kir. kormányshék útján tudatta Kolozsvár város tanácsával: „hogy ezután a kir. leiratok és rendeletek latinul fognak kiadatni,

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 2875. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 3400. sz.

³⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 3401. sz.

a tanács is tegye jelentéseit latinul; a külső törvényhatóságokkal és főhadi vezérséggel tartsák meg az 1780. előtti szokást.“¹⁾ . . . Erdély magyarsága s köztük Kolozsvár, az elnémetesülés örvényszéléről — hová az események sodorták — kimenekült.

Nagy és jótékony változást idézett elő Kolozsvár politikai életében az országgyűlés ott tartásának a fejedelem által elhatározása s a kir. kormányzéknek oda visszavitele. A tanács és százférfiak közgyűlése 1790. június 26. kérte a kir. kormányzékot mindkettőnek oda rendelése kieszközlésére, okul felhozva: „hogy Kolozsvár az országnak csaknem központján van, ott biztosabb a kormányzás, mint annak szélén, a közterheket ők is más városokkal egyenlőleg hordozzák; egy felsőbb kormányzó hatóság vagy bíróság sokat tesz a város külső tekintetére s boldog sorsba jutására; Kolozsvár régóta érzi azon balszerencsáját, hogy a főkormányzék nem ott székel, s az országgyűlések más városban tartatnak. Ez oknál fogva rendelt volt oda a felség egy vidéki törvényszéki táblát, de a minnek immár vége van . . .“ A kir. kormányzék tudatta a tanácscsal, hogy jun. 27. megtette jelentését e tárgyban, s mihelyt lejő a kir. válasz, azonnal tudatja; már most is biztos tudósítás van azonban arról, hogy az országgyűlés ott lesz.²⁾

A politikai élet másik nyilvánulási tere a törvényhozás, ez uralkodó alatt szünetelt. Végző évében megígérte, hogy tart országgyűlést, de halála miatt szándékát nem valósíthatta. Két más fontos politikai jog gyakorlatát is megsemmisítette az alkotmányon kívüli kormányzás: a katonai és adó megszavazását. Az adót, az ország közbejötté nélkül, rendeleti úton alkotott adórendszabály szerint, az egyéntől fölszedték vagy fölhajtották; a katonát kötéssel fogdosták, a nem emberies munkánál mint segédkező járulván hozzá a hatóság valamelyik közege, sőt maga is így állítván ki saját hadköteleseit . . . Mint a kort jellemző tény, gr. Teleki Ádám vidéki kir. biztosnak 1790. jan. 2. az újonczozás ügyében a kir. kormányzékhoz tett jelentése némely részleteit is megemlítendőnek látom: „A vármegyék készséggel megajánlották a kellő újonczok kiállítását — írja a kir. biztos — de nem

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 5308. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 5310. sz.

tartják célra vezetőnek, hogy az évi hadjuttalékot hónaponként rendre sorozzák be, hanem e helyett két ízben, és pedig a téli újonczállítást ajánlják, midőn az erdők kevésbbé kedvezők a megszökni akarókra nézve. Tapasztalták ugyanis, hogy nyáron a katonaságra alkalmas ifjak s velök mások is a befogástól féltőkben az erdőkbe menekültek. Ezért azt vélik, hogy nyáron a katonaállítás nemcsak hogy nem sikerül, de a földművelés is szenved, az ily ifjaknak az apai háztól, a szolgáltnak uroktól eltávolítása által, minthogy az ilyeneket titokban szülőik s hozzátartozóik élelmezik elhagyatott rejtekhelyeiken. Az utazás sem oly bátor-ságos ilyenkor ezek miatt, a kiket ugyszólván szükség kényszerít, hogy maguknak élelmet és útravalót szerezzenek. Ha pedig ezt a hatóság meg akarja gátolni, vagy őket sor elé állíttatás végett befogni, a faluk dolgos népe közül nagy számú embert kell keresésökre felfogadni, a mi ismét a gazdaság és földművelés kárára esik. S a kiket elfogni és besorozni sikerül, mig a besorolási helyre érnek, elszökés ellen csak nagy számú kíséret őrségével lehet biztosítani. Ezeknél fogva a kir. biztos az újonczozást két téli hónapban vélné megejtendőnek.“¹⁾ Sajátságos világot vet ez e kor emberiségére, midőn azokat, a kiknek tiszte örködni az állam biztonsága fölött, vadonba kergeti a félelem, s a kiknek véröket kell ontani a hazáért, hazafi társai kötéllel fogdossák össze annak védelmére.

A törvénykezésben is hamar elmúlt nagy változások történtek. 1781. május 15. a kir. kormányshéz tudatta a tanácscsal: „hogy a 3000 aranyat felérő vagy feljúlhaladó, sőt azon alól levő ügyekben is lehet a felséghez folyamodni, ha az alsóbb törvényszékek egyike a fel-, másika az alperesnek adott igazat; egyebekben ellenben, ha a kereset nem megy ez értékig, az alsóbb bíróságok ítélete pedig egyező, az 1757-ki 2. t.-cz. értelmében nem lehet felfolyamodni. Megjegyzendő, hogy a felfolyamodhatás eseteit a felség 1779. ápr. 28-ki kir. leiratában szorította volt meg.“²⁾ 1783. márcz. 12. kelt udvari rendeletben a kir. kormányshéknak s ez által a megyei és városi törvényhatóságoknak meghagyatott: „hogy ezentúl Erdélyre nézve a legfőbb feljúlvizsgálati törvény-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 142. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1907. sz.

szék legyen a kir. kormánysszék, de kivétetnek: 1. az Approb. Const. II. r. VIII. czíme II. cikkében, ugy a Compil. Const. V. része 27 Edictumában foglalt ügyek, 2. a nemességet bizonyító perek [*productio*], 3. a büntető perek, melyek felfolyamodás esetében eddig is legfelsőbb helyen határozottak el, 4. a behozott urbéri rendszer következtében a földesurak és jobbágyok közti tartozások iránt támadt ügyek, miket a felség különösen magának tartott fenn. A kir. kormánysszék ajánlata, hogy Kolozsvár és Maros-Vásárhely példájára a taxalis helyek ügyei elébb a kir. táblára vitesse-nek, s azután felebbezés útján a kir. kormánysszékhez, helyben hagyatott.“¹⁾ Azon évi jul. 16. kelt kir. kormánysszéki rendeletben még részletesebben meghatározottak az udvarhoz felebbezés esetei.²⁾ 1783. octob. 18. a kir. kormánysszék tudatta: „hogy a régi törvényszékek november végén megszűnnek, az újak működése 1786. jan. 1. kezdődik meg. Első és legfőbb törvénykezési főlebbezési hatóság a kir. kormánysszék törvénykezési tanácsa [*senatus judicialis*], 2. a kir. tábla, mely két tanácsra oszlik, s ide jönnek Erdélyből mindenféle perek; 3. első bíróságok lesznek a continua táblák, a vármegyék új felosztása szerint, a kir. városok tanácsai, kiknek polgári és bűnügyekben az elnökkel együtt 4-n kell jelen lenniök; a pallós-jog eltöröltetett s a vád alatt levő foglyok a megyei törvényhatóságnak adandók át; első bíróságok továbbá a bányatörvényszék, a jobbágyokra nézve az uri szék, mezővárosok és kiváltságos helyek helyi tanácsai, de ezekben csak együttesen látják el az ügyeket úgy, hogy a megleégedetlen félnek joga lesz perét minden formaságokkal együtt a continua táblán kezdeni; 4. a continua táblák és városi tanácsok az eléjük adandó útasítás szerint állandóul helyt maradnak s igazságot szolgáltatnak. Minden másféle törvényszék megszűnik, csak a productionale forum, a váltó és görög kereskedők törvényszékei vétetnek ki, melyek első bíróságilag ítélnetnek; 5. a magyar- és erdélyországi udvari kancelláriáknak az ítéletekhez semmi köze nem lesz, kivéve a kir. kormánysszék előtt folyt quindenalis és productionalis pereket; 6. a nemesek és nem-nemesek vér-ügyei első bíróságilag,

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 1987. sz. Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 2107. sz.

²⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 2010. sz.

a vármegyék törvényszékei, városokon a tanács helybeli tagjai előtt folynak, a honnan a kir. kormányshoz s onnan felfolyomással a királyi székhöz mehetnek föl.¹⁾ 1785. novemb. 3. a törvényszéki díjak mértéke négy osztály szerint állítottatott meg: „1. a kir. kormányshoz és kir. tábla, 2. a continua táblákéi s Szeben és Brassó város tanácsaié, 3. a többi kir. és mezővárosoké, a zalatnai bányatörvényszéké, 4. a continua táblákon perlekedő jobbágyokéi, kivétetvén az urbéri ügyek, melyekért díj nem vehető.“²⁾ 1786. febr. 23. a kir. kormányshoz közlötte azon legfelsőbb rendeletet, melyben Erdélyre nézve a kir. kormányshoz, kir. tábla, continua táblák és városi tanácsok hatásköre, az ülnökök létszáma s fizetése, a perfolym rendje sat. meg voltak határozva.“³⁾ A kir. tábla is megküldötte a perrendtartás iránt kiadott rendeletet.“⁴⁾ A szolgabírák hatásköre egy kelet nélküli iratban 17 pontban volt meghatározva.⁵⁾ Megjegyzem végül, hogy Kolozsvár tanácsa, mint törvényszék 1785. május 21. kelt felsőbb rendelet következtében kezdette törvénykezési j. könyvét a politikai és gazdaságitól elkülönítve küldeni fel az udvarhoz, egy törvényszakról egyszerre, belefoglalva abba minden ellátott pert.⁶⁾

A fennebbi visszahívó kir. leirat az ország régi igazságszolgáltatási rendét visszaállítván: ez újításokat hatályon kívülké tette.

Az *ipar* egész mezejére kiterjesztette a császári kormány figyelmét, oly intézkedéseket téve, melyek azt emeljék s haladásra képesítsék, az iparosok hitelét s azok külön érdekeit védjék, a régihez és megszokotthoz ragaszkodás helyett, korszerű s valódi iparos szellemet hozzanak be. A kir. kormányshoz 1785. nov. 9. legfelsőbb parancs folytán azon rendeletet adta ki, hogy minden iparcikket és gyártmányt, akár kivitelre, akár belfogyasztásra valót azon évi octob. 7. szabályrendelet értelmében a 30-adon

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2185. sz. *Orsz. levéltár* erd. oszt. 1785., 8478. sz.

²⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2198. sz.

³⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2242. sz. *Orsz. levéltár* erd. oszt. 1786. 2413. sz.

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2278. 2280. sz.

⁵⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 3817. sz.

⁶⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2143. sz.

más kincstári és városi biztos vagy az illető czéhmester jelenlétében bélyegezzenek meg; minden iparosnak és gyárnak azon szabályok 2. §-a értelmében legyen külön bélyege: egyik felén Erdély Nagyfejedelemség címere, másik felén a gyár vagy czéh neve, s helybenhagyás végett küldjék fel a kir. kincstárhoz.¹⁾ 1787. decz. 8. kelt udvari, 17. közzétett kir. kormányshéki rendeletben meghagyatott, hogy mivel a szebeni s más városi czéhek kerteket birnak, melyek fentartása minden évben sokba kerül, s a czéhbe álló új mestereknek, kik azokat a czéh számára mivelik, sok idejét veszi el, s e felett a mesterembereknek mulatságra s idejük és pénzök vesztegetésére ad alkalmat; ezenkívül szokás, hogy azokban az új mesterek fölvételésökkor a czéhmestereket s más czéhtagokat megvendégljenek; ezeknél fogva meghagyatott a czéheknek, hogy az ily kertek eladassanak, s áruk a czéh szükségére fordíttassék. Köröztetvén az Kolozsváratt, 18 czéh irta alá, hogy látta, a nagyobb rész megjegyevén, hogy nekik ily kertjeik nincsenek.²⁾ Volt azonban más czímen való tetemes fizetés, főleg a czéhbe fölvételéskor, étellel, itallal való maguk megvendégltetése. Ezt világosságra hozta Páll Sámuel és Andrási Antal helybeli kereskedelmi biztosoknak 1788. jan. 20. felsőbb meghagyásra kibocsátott azon rendelete: „hogy írják egybe, minden czéhben mik az inasi, legényi és mesteri díjak?“³⁾ E kimutatásra megjegyéz-

¹⁾ *Városi levéltár* Fasc. II. 2107. sz. *Orsz. levéltár* erd. oszt. 10073., 10074., 10366. sz.

²⁾ *Városi levéltár*. Fasc. II. 2756. sz.

Sorszám ³⁾	C z é h e k n e v e	Inasi díj	Legé- nyi díj	Mesteri díj ide- genektől	Mesteri díj a kolozsváriaktól	
		m. frt.		r. frt.	r. frt.	r. frt.
1	Gombkötő czéh	8	4	30	15	—
2	Csizmadia „	3	6	30	15	20
3	Lakatos „ [Faber serarius]	3	6	30	15	6
4	Asztalos „	2	4	20	10	—
5	Szűjgyártó „	3	6	30	15	20
6	Német szabó czéh	2	4	15	—	—
7	Zsemlés czéh	3	6	20	—	—
8	Nyerges czéh	3	6	30	15	—

ték, hogy a 3-ik rovatban a 30 forint mesteri díjt az idegenek fizetik, a 15 frtot a fél czéhesek, a kiknek erre joguk van, mivel kolozsvári czéhbeliek fiai; a 4-ik rovatbeli összegeket azon külsők fizetik, kiknek nejei kolozsvári mesterek lányai. A bizottság midőn a jegyzőket fölterjesztette, az inasi díjnak 1 frt 30 krra szállítását ajánlta a szegényeknek, vagyontalanoknak és árváknál, a legénységi díjt pedig a vagyonosoknál 3 frtra, a szegényeknek 1 frtra; szintigy a czéhbe felvételi díjt a vagyonos czéheknek az eddigi díj felére, tehát 30 frt helyett 15-re, a kevésbé vagyonosaknál 6 vagy 8 frtra.“¹⁾ Folyamodtak czéhszabályaik megerősítéseért a német szabók, ló-vasaló kovácsok, s más czéhek is, de valamennyi a czéhügy gyökeres reformja idejére halasztatott. 1788. febr. 26. Kolozsvármegye hatósága 1787. octob. 25. kelt rendelet követ-

Sorszám	C z é h e k n e v e	Inasi díj	Legé- nyi díj	Mesteri díj ide- genektől	Mesteri díj a kolozsváriaktól	
		m. frt.		r. frt.	r. frt.	r. frt.
9	Rézmíves czéh	3	6	30	15	—
10	Mészáros „	3	6	30	15	—
11	Kerékgyártó czéh	2	4	30	15	—
12	Kovács czéh [<i>Plaber ferrarius</i>]	2	4	20	—	—
13	Kádár „ [<i>Victor</i>]	3	6	30	15	20
14	Szűcs „	3	6	30	15	20
15	Tímár „ [<i>Coriarius</i>]	3	6	30	15	20
16	Kalapos „	3	6	30	15	20
17	Fazékas „	2	3	20	10	20
18	Posztócsináló czéh	3	6	30	15	20
19	Aranymíves „	3	6	30	15	20
20	Kötélgyártó „	2	4	20	10	20
21	Német cipész „	3	6	30	15	15
22	Magyar szabó „	3	6	30	15	—
23	Takács czéh	3	6	30	15	—
24	Szappanyos czéh	3	6	20	10	10
25	Fűsűs czéh	3	4	20	10	10
26	Ács „	2	4	20	10	10
27	Halász „	0	0	1	—	—

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2867. sz.

keztében felküldötte a kolozsvári következő czéhek szabályait: 1. ötvös, 2. borbély, 3. rézmíves, 4. gombkötő, 5. posztócsináló, 6. kalapos, 7. szappanyos, 8. kádár, 9. kötélverő, 10. szijgyártó, 11. takács [*Leinweber*], 12. fésűs, 13. halász, 14. kordovános vagy timár [*Rothgerber*], 15. német czipész, 16. német szabó, 17. csizmadia, 18. magyar szabó, 19. szőcs, 20. nyerges, 21. vasaló kovács [*Hufschmied*], 22. lakatos, 23. kocsikészítő, 24. asztalos, 25. fazékas, 26. mészáros, 27. zsemlés, melyek közül németül voltak szövegezve a 11., 15., 16. és 21., a többi magyarul.¹⁾ Elintézésök ez volt: *Tétessék csomóra . . .* 1789. is kérte több czéh szabályai megerősítését; de a czéhügy érdemleges rendezése bevarására útasítottak. Láttuk, hogy a fejedelemnek itt is gyökeres javítás forgott elméjében, de a mit hirtelen halála miatt nem létesíthetett.

Egyfelől a kormányzás szigora s intézkedéseinek ideiglenessége, másfelől a szabad ipar kimondása bénítólag hatott a czéhek munkásságára, s majdnem kiölt bennök minden közös cselekvésre való kedvet. Kevés, a mi azok életéből e korszakban is följegyezve maradt: inas szegődtetés és szabadítás, czéhmester választás, halott kíséret sat. A czéhszabályok felsőbb helyre fölkívánása és ottrekedése az egész czéhvilágban mintha a vér forgását, az élet-erő működését akasztotta volna meg, oly tétlenség állott be, kérdésben forogván jövőjük: fölösleges lett volna kezdeményezés. Ekkor jutott a mai *országos levéltár* erdélyi osztályába az a nagy tömeg czéhszabály, melyből én sokra nézve fölvilágosodtam, néhányból másolatot is közöltem, s mely négy vaskos csomagban várta ott a czéhügy végleges rendezését, a mi soha nem következett be. Ott vannak ma is mint ipartörténelmi adatok, hivatott egyén feldolgozására várva . . . Egyébiránt a mit mégis miveltek s én nyomára jöhettem, sorban elmondom. Az *Aranymíves czéh* czéhmesterei 1782. voltak Szentkirályi Ferencz, Biró Sámuel, Gyulai Boldizsár; 1784. az első, utóbbi és Gyarmathi József, 1788. Szentkirályi Ferencz, Ujhelyi Gábor, Vissováthi András. 1782. ápr. 2. szegődtetett be ötvös mesterségre Szakál Ferkó, édes atyja urához Szakál Jánoshoz három évre, a szabályszerű

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2739. sz. Vesd össze: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1788. 2184. sz.

3 firtot előre megfizetvén. Fölsszabadulásáról érdekes ipartörténeti mozzanatot őrzött meg az *Apródok jegyzőkönyve*. „1786. jan. 11. ugyanis megtalálván a czéhmestereket Szakál János ő kegyelme a maga fia inasi esztendeinek eltelése felől, kéré, hogy őt szabadon mondanák. Megvizsgálván az ifjat, mutata be két darab réz táblát, egy ezüst kalánt és egy nyakba való pászlitskat [?]: mind helyesnek tapasztalták és őt szabadon mondván, megajándékozták *Ferencz dedék* névvel, a szabadulás díját pedig, u. m. 10 német forintot, édes atyja kifizette.¹⁾ *Ferkó* a megtisztelő *Ferencz dedék* nevet bizonyára az iskolák végzése s képességeiről való tanubizonyosság adás után nyerte meg, mert e név — a mint közönségesen tudva van — a mult századokban írástudó, mivelte embert jelentett. Az is nevezetes, hogy — a mint hátrább látni fogjuk — Szakál János cs. kir. arany- és ezüstbeváltó tiszt volt Kolozsváratt s Erdély nemes köveinek nagy ismerője. Ugyanez évben jun. 15. a becsületes vénség Huszár Józsit felszabadította, a ki is a szabadulási 6 firt díjt lefizette.²⁾ A *Halász czéh* ez időszak alatt készítetett a czéh tagjai összehívása végett fekete színű czéhtáblát, könyvalakra, felirata ez: *Becsületes Halász Társaság 1784*, másik felén: *Három forint büntetés*. Alant hal van kifestve. Czéhmester volt Punzur Lajos, jegyző Madarasi János.³⁾ A *Kovács czéh*-nek szintén 1781-ből való *Mesterek Könyve* című j. könyve, hat tiszta magyar név van benne s 87 német, szláv és másféle. A bejegyzések szerint, itt szabadultak fel a *Torda, Enyed, Déész és Szamosújvár* városokban tanult kovácsmesterek is.⁴⁾ A *Nyerges czéh*-ről megjegyzem, hogy a Páll Sámuel főbiró alatt [*éve nincs kitéve*] készített s 1788. a kir. kormányshoz felküldött czéhszabályai 1863—66-ki tanulmányozásomkor levelei között nem voltak meg. A *Szappangos czéh* ez időszaki czéhszabályait szintén felterjesztette, címe magyarul ez: *Kolozsvári szappangosok czéhkiváltsága*. [latin eredetije: *Privilegium Contubernii Saponariorum Claudiopolitanorum*.⁵⁾

¹⁾ A czéh *Apródok könyvéből*.

²⁾ A czéh *Jacuinak Inventariuma* című j. könyvből.

³⁾ A czéh *eredetijéből*.

⁴⁾ A czéh *eredetijéből*.

⁵⁾ Ez a külső felirat. A kiváltságlevél veres, sárga, kék zsinorral van összevarrva. Egykoru hivatalos másolat. 1788. febr. 1. *Csüdör Antal* Kolozs-

A németesítési irány az iparos körökben is útát tört. A nemzeti viselet helyét a németes szabásu foglalta el. Ez a német iparosokban a nemzeti önérzetet, a közönségben a német divatnak hódolás ösztönét keltette fel, s szükségessé tette több régi magyar czéh mellett németnek is alakítását. „Elődeink, a német czipészek — ily érvekkel támogatta 1781. czéhalkothatási kérvényét 13 kolozsvári német czipésmester — e városban a német ruha-viseletnek a korábbi időben csekély volta miatt kevesen voltak, s e miatt czéhet nem alakítottak; hogy inast vehessenek s szabathassanak fel, s a városra jövő legényeket munkába fogadhassák, rendkívüli költséggel és fáradsággal Szebenben kénytelenítették magukat ottani német czipészek czéhébe fölvetetni; hogy a nagy távolság által okozott akadályokat elhárítsák, minthogy mostanság az országba a német készítmények inkább elterjedtek, s mestertársaik annyira megszorodtak, hogy mind a városon, mind a környékén levőknek az ő mesterségökre tartozó szükségeiket panasz nélkül kielégíteni képesek: ohajtanának a felség kegyelméből czéhhé alakulni, említett okaikon kívül még azért is, hogy a szebeniekkal a kellemetlenséget kikerüljék; felküldvén azért tervezett s a városi hatóság által helybenhagyott czéhszabályaikat, megerősítéseért esedeztek. A németül szövegezett czéhszabály 35 pontból áll, előzménye és a bezárás latin; a tanács 1781. febr. 28. helybenhagyta, 28-n ajánlólag a kir. kormányshoz elé terjesztette; 1782. márcz. 29. a czipészek megújították kérésüket s a tanács ajánlását. Ez — ugymond — a városnak diszére, a közönségnek hasznára van.... A tárgyalás hosszason folyt, s végre a gyökeres új szervezésig elhalasztott.¹⁾ Hasonló sors érte a német szabók czéhszabálymegerősítési kérvényét is.²⁾ Mint a nyugati polgáriasság tünetét, itt kell megemlítenem Kolozsváratt a zsemlyesütési ipar meghonosodását. A közönség átlátta ennek szükségét s hathatós

vár városi főjegyző a végén hivatalosan bizonyította, hogy *credetiájével* mindenben egyezik.

¹⁾ A mesterek nevei: Handerer Boldizsár, Nassermayer András, Gold Jakab, Lindner Thádé, Judenhoffer János, Roosch Kristóf, Mick Antal, Szilenszky Ignác, Mülner Antal, Czimmeth János, Steinmetz Mátyás, Roosch Ignác. *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1782. 2585. sz., 1788. 2184. sz. és *Városi levéltár. Fasc. II.* 4115. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1782. 4115. sz.

segélyt nyújtott a hasznos üzlet folytatóinak. 1784. a jan. 5-ki tanácsi és száz-férfiak gyűlésében a zsemlyesütők czéhének lisztőrlő malom építésre helyet s jogot adott ily feltételek alatt: „1. a czéh a malmot építtesse fel önköltségén s fizessen a majorsági pénztárba a megindítástól kezdve évenként 30 forintot, 2. a szerződésből e záradék: „a tanács tetszéseig“ hagyassék ki, s a malmot a czéh bírja örökösen, 3. ha megszűnik a czéh s a malmot eladóvá teszi, megbecsültetvén, a közönség a becsüösszeget fizesse meg, s bocsátassék örökös birodalma alá.“ ¹⁾ 27 czéh kebelében ily csekély munkássági eredmény eléggé mutatja, hogy ez időben az ipar pangott és válsággal küzdött.

Két közgazdasági iparágat is említnem kell: ez a nemesb borok árulása és a selyem-ipar meghonosítása. Közzükségérzet hozta létre a külső nemesb borok árulása iparát, vagy azzal kereskedést. Legelőbb 1782. a nov. 7-ki közgyűlésben olvastatott fel a kir. kormányshoz engedélyező rendelete az iránt, hogy Kolozsváratt budai, tokaji bort üvegben és palaczkban árulni legyen szabad, Felekre nézve mindenféle bor árulhatási jogát Jonaki Navradim vette ki mint legtöbbet ígérő, 302 m. frton. ²⁾ 1788. a febr. 18. közgyűlésben meghatározott: „hogy saját borát a város polgárai közé esküvel felvett minden polgár árulhassa; idegen bort ellenben, elkobzás büntetése alatt senki. De hogy a városba jövő-menő idegenek borban szükségét ne szenvedjenek, a közgyűlés közakarattal a majorsági pénztár javára három korcsmának a város közép-, hid- és monostor-utczai kapui előtt felállítását határozta meg, úgy, hogy azokban mindenféle ó és új bor minden időben árultathassék, az árulást zavarni senki ne merje, mely borárulási szabadság kiterjesztését a közgyűlés a körülmények szerint fogja elhatározni.“ ³⁾ ... 1789. a nov. 21. közgyűlésen br. Bánffy György kolozsvármegyei alispán a város szépítését indítványozván: „egyebek közt a városban egy fogadó állítását is javaslatba hozta, melyben bizonyáglevél mellett behozandó budai, tokaji és más aszuszöllő borok árultassanak, mások ettől eltiltatván, s az ebből bejövő pénz forditassék szépítési czélokra...“ Nem kelvén határozás: minthogy későbbi tárgyalás

¹⁾ Az 1784-ki városi j. könyv eredetiből.

²⁾ Az eredeti j. könyvből.

³⁾ Az eredeti j. könyvből.

nyomára nem találtam, hihetőnek látszik, hogy az eszme igen új volt, az elmék rá nem voltak elkészülve s így mellőztetett.¹⁾ A selyemipar kezdeményezése sem volt szerencsés. Weiszman János, gróf Bánffy György kertésze tette ebben az első lépést, ajánlkozván a kir. kormányshoz 1784. intézett folyamodványában a selyemtermelésnek Kolozsvárra meghonosítására oly föltétellel: „adják neki a fiskus kezében levő kegyesrendi atyák kertjét, a majorsági pénztárból 20 r. frtot, hogy Berlinből vagy Bécsből selyembogarakat hozasson, s magának 150 frt évi fizetést“. A kir. kormányshoz a városhoz küldötte le tudósítástétel végett, mely a föltételeket teljesíthetetleneknek nyilvánította. „Weiszman 60 éves, nem is érné végét ez iparág megkezdésének, a mire míg a fák felnőnek, 15 év kell; ő különben is exaltált ember — mondja a jelentés — célja nem a közjó, de magának akar életmódot keresni.“ A királyi kormányshoz meggyőzőknek találván a tanács ellenző okait, Weiszmant ez iparág magánúton folytatására határozta útasítani, a kinek azonban — rendelé a kir. kormányshoz — a város legyen mindenképen segedelmére; ²⁾ a minthogy maga is ez alkalomból 1785. május 11. a felség parancsára országszerte elrendelte az eperfa ültetést és selyembogár tenyésztést, a törvényhatóságoknak meghagyva, hogy annak előhaladásáról évnegyedenként tegyenek jelentést. 1786. jun. 1. Kolozsvár tanácsa e tárgyról tett jelentésében írta: „hogyan a Gallerati kapitány ott telepedvén meg, mind a tanács, mind más polgárok magot szereztek tőle, szép szederültetvényeket állítottak, melyek a télig szépen is díszlettek, de akkor a nagy hideg miatt csak kevés maradt meg. A selyembogár-tenyésztésre és szaporítására is minden módon serkentették a lakosokat, azok mindazáltal annak módja nem tudásával mentvén magukat, eddig ebben semmi előhaladást nem tettek.“³⁾ Hasonló jelentést tett a tanács két évvel később, 1790. „Néhány ezer eperfát ültettek volt az idevaló lakosok — írja — s magot is vetettek e célra; de a tél ridegsége miatt igen kevés kelt ki; selyembogarat pedig a polgárság és külvárosi nép nem tart s nem gondoz, mert részint mesterséggel, részint föld- és szőlőmiveléssel foglalkozik.“

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. Erd. oszt. 1784. 2679. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2259. sz.*

A kir. kormánysházák a jelentéseket tudásul vette....¹⁾ Gallerati megérdemli, hogy neve emléke fentartassék. Ő a kir. kormánysházák hívására két év előtt jött Erdélybe s azóta az ő útastása szerint és segélyével több helyeken s azok közt Kolozsváratt is megkezdették a selyemtermelést. 1788. márcz. 7-ki jelentése szerint, melyet mint a selyemtenyésztés igazgatója irt alá: „ő *Mailand, Como, Mainz, Trieszt és Roveredo* olasz városokból saját költségén 8 férfit és 2 nőt hozott Erdélybe, a kik a selyembogártenyésztést és eperfa termelést alaposan értették, négy fő állomásra helyezte el őket u. m. Szebenbe, Segesvárra, Szászvárosra és Károly-Fejérvárra, s mostanig fizette; később Bécsből egy selyemszalag szövőt hozatott s most egy festőt vár. Jelentésében kiterjeszkedett ez iparág meghonosítása ügyére, előadta a selyemtermelés 3 évi haladását s az ezután teendőket, hangsúlyozta, hogy mindazt saját költségén tette: ő adott epermagot és selyembogarat, ő váltotta be a gubókat sat., ő igazgatói fizetésén kívül semmit nem kapott a kormánytól; költsége már eddig 21,783 forintot 16 krt tett, a minek megtérítését a felség kegyelmétől várja.“ A kir. kormánysházák felirt a felséghez, följefjtve: „hogy Erdélyben a selyemtermelés első föltételei még hiányoznak, elébb meg kell ismertetni a népet az iparág hasznaival, megtanítani az eperfával és selyembogárral való bánásra, s mindezt kényszerítés nélkül; erre nézve serkenteni kell a városi és vármegyei tiszteket, az országban gubó beváltási hivatalt és selyemgombolyító házat állítani sat. Gallerati eddigi működése magán jellegű volt, a mivel őt ezutánra is bizonyos segélynyújtás mellett meg lehetne bízni, mert hogy az országban több felügyelőség állitassék fel, azt ez iparág eddigi haladása nem igazolja, s az országnak igen sok költségbe kerülne.“²⁾ További intézkedéseknek nyoma sem a selyemtermelés, sem Gallerati költsége ügyében nincs. Ugy látszik, a nemsokára bekövetkezett változás ezt is a megkezdett és félbenhagyott üdvös, de korai kezdemények közé temette.

A kereskedelem terén is ily gyökerezések a fejedelem újításai. 1783. az ápr. 15-ki közgyűlésben tudatta a kir. kormánysházák, hogy a kénesővel kereskedelem el van tiltva.³⁾ Az ápr. 24-ki gyűlésben

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 4225. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1788. 2275. sz.*

³⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből. Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 2628. sz.*

ismételve kihirdettetett: hogy Magyarország és Erdély közt a vám megszűnt s a barom-vámtariffa van érvényben.¹⁾ 1784. octob. 16. tudatta a kir. kormányshé, hogy a felség némely külföldi gyártmányczikkeket a kereskedésből kivétetni s azokat a főbb városokban az eltörölt szerzetek házába betétel végett beszállítatni rendelte. De mivel Kolozsváratt ilyen nincs, tehát e célra lerakóhelynek [*depositorium*] való házakat kívánt kijelölteni és elkészíttetni.²⁾ Octob. 20. a tanács jelentette, hogy ily lerakóhelynek jók lesznek a gróf Bánffy György erd. udv. kancellár piacz-sori háza földszinti lakrészei, a miket illő díjért a város kifogadhat, ezenkívül még két házat kerit s útasítást kér: hogy készítse el azokat? ³⁾ E javaslatot a kir. kormányshé nem fogadta el. Ekkor a tanács a megszüntetett jezsuiták régi seminarium épületét és ott levő házakat ajánlotta, mit a kir. kormányshé elfogadott s a tanácsnak meghagyta, hogy azon házakat az illető felügyelőktől vegye át s kulcsait adja a 30-ados kezébe. A tanács biztosa fölkereste Béla Józsefet, a püspöki nyomda igazgatóját s kérte azon helyiségek átadására, a hol a nyomtatványokat tartják, mint a mit könnyebben átalakíthatóknak véltek. A igazgatóhelyettes csak a 30-ados kétszeri sietős sürgetésére engedte át a helyiségeket s adta át kulcsait; minthogy pedig az idegen áruk érkezése s átvétele közeledett, a tanácsbi biztosok az átvett szobák egyikéből a nyomtatványokat az oratorium segrestyéjébe szállították s a megürült helyiségek kulcsait a 30-adosnak, a mikre szükség nem volt, azokat az igazgatóhelyettesnek adták vissza.⁴⁾ A tanács ez eljárása szörnyű haragra indította gróf Batthyány Ignác r. kath. püspököt. „Rosz néven vette — írja levelében — hogy távolléte alatt a nyomdája raktárában levő könyveket erőhatalommal máshová áttétette, a mi által az ő becsületén és méltóságán sérelmet ejtett s kötelessége körén kívül lépett. A ház, a hol a könyvek voltak, mindig a r. kath. bizottság rendelkezése alatt állott, melynek ő elnöke, s annak hire nélkül nem lehet vala a városnak saját hatósága alá venni. Erre a kir. kormányshéktől nem volt rendelet. Felszólítja tehát a tanácsot, hogy

¹⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2102. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2103. sz.*

⁴⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2144. sz.*

a kik a könyvek el- és széthányásánál ott voltak, okozott kárát térítsék meg, s a könyveket hozzák kellő rendbe, különben igéri, hogy a tanács nyomdája további háborgatásától meg fog szünni s nem fogja megengedni, hogy a kik idegen áruk letételére vannak rendelve, elkezdett útjokon tovább haladjanak.“¹⁾ A tanácsnak könnyű volt magát igazolni a kir. kormányshoz előtt, a kitől rendeleteit kapta. A püspök is erről értesülvén, megengesztelődött, s a fenforgó házak külföldi tiltott áruk lerakó helyeül a kolozsvári 30-ados használatába mentek át. Megjegyzést érdemel, hogy a fejedelem 1784. nov. 9. udvari rendeletnél fogva a külföldi [*exoticus*] árucikkek közé soroztatta a külföldi borokat is u. m. a budait, tokajit sat. melyeknek máshol, mint a kir. lerakóhelyeken áruzását szigoruan eltiltotta. A tanácsnak a dec. 1. bárhol talált ily borok elkobzása meghagyatott.²⁾ 1785. az aug. 2. közgyűlésen kihirdettetett, hogy a divatárúk és a mik a kereskedésből ki vannak zárva, elkobzás büntetés alatt a köz lerakóhelyekre viendők be, a norinbergai áruk bevitele nov. 1-ig haladván.“³⁾ A fejedelem a kereskedelmi könyvek alakjára is kiterjesztette figyelmét. „A kereskedők, gyáriparosok és nagyobb mesteremberek árjegyzékei és könyvei — mondja az 1786. febr. 3. kir. rendelet — 1. fél bizonyító erővel akkor birnak, ha *a)* maguk vagy hitelt érdemlő segédek irták, s nincs benne változtatás, törlés, idegen kézírás, *b)* ha a könyvekben bevételeik és kiadásai mind befoglaltatnak, *c)* ha német, olasz, francia vagy magyar nyelven vannak írva, *f)* ha jó hirnevű a kereskedő; 2. e fél bizonyító erő csak másfél évre terjed, ekkor az adósnak azt megkülönböztetni kötelesek, a ki azt aláírással elismeri; 3. a mesteremberekéi: *a)* ha jó hirnevűek, *b)* a nap jól van feltéve, *c)* vétel és kiadás benne van, *d)* ha nem kétes a vásárlók neve, *e)* s épen ily név alatt van beírva.“⁴⁾ Mint jellemző esetet s a magán érdeknek az emberi természetén uralkodását megemlítem, hogy az örmény kereskedők 1788. márcz. 28. panaszkodtak a tanács és száz-férfiak gyűlésében, s kívánták, hogy más örmény kereskedőknek a városba telepedését ne engedjék meg, hogy ne oszolják meg a haszon; a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2126. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2118. sz.

³⁾ *A városi közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 2235. sz.

tanács és gyűlés nem vélte megszorítandónak, s ha az illetők polgárokká lesznek és díját megfizetik, a polgári jogok élvezhetésétől őket elzárhatóknak nem tartotta.¹⁾ Ugyanazon évi febr. 15-ki közgyűlésben: „Tacsik, másképp Karácson Antal és János, erzsébetvárosi kereskedők polgári jogot s kereskedésre engedélyt kérvén, mint-hogy bizonyítványaikból kitűnt, hogy ők Torda nemes városban 20 év óta szelid és előrelátó életmódjuk által magukat kedveltekké tették, mind a külföldi, mind a hazai áruczikket jó minőségben és mértékkel, fősvénység és titkos nyereségvágy nélkül, illő áron árulták, kereskedelmi könyveiket helyes módon vitték, s a mondott városra nézve magukat hasznosoknak, a vevők iránt egyeneseknek és szolgálatra készeknek bizonyították, rémélhető, hogy eddigi magukviselését megtartják s kereskedői rendeltetésöktől el nem távoznak: ez okoknál fogva folyamodók mind a Kolozsvár városi polgárságra [*jus concivilitatis*], mind a kereskedői boltnyit-hatás jótékonyságával élésre fölvetetni határozottattak.“²⁾ Kolozsvár kereskedelme lassanként mind inkább örmények kezébe került, úgy, hogy a görögök is tőlük vettek ki áruhelyet. Kecskeméti görög kereskedők Juhász Demeter és Kiriák János nem fizetvén meg 1782. ily árujogért Ábrahám Ábrahám örmény kereskedőnek a megígért évi 300 frtot, perbe fogta érette, s az ügy a kir. kormányzék előtt intéztetett el . . . 1782. hat örménynek volt boltja Kolozsváratt: Csiki Péternek és Mártonnak 2, Novákéknak, Ábrahám Ábrahámnak, Capdebo Antalnak, Csiki Izsáknak egy-egy. Fel levén emelve már 1779. mind a boltok száma, mind a boltdíj egynél 150 frtra, a majorsági pénztárnak e kereskedőktől 900 forint jövedelme volt.³⁾

A *szellemi haladás és közmívelődés* érdekében az egyház tett legtöbbet. Az iskolákat, főleg a r. katolikusokat a folytonos változás és újitás szorongatott helyzetbe hozta, s vissza vonult csöndes munkára útalta. A sajtó és irodalom termékei számra kevesek, a bennök nyilatkozó szellem olykor a túlságig meghunyászkodó, olykor vakmerően bátor. Művem már is nagyra nőtt terjedelme miatt e termékeket mellőzve, csak a nyomdák fejlődését s válto-

¹⁾ *A város politikai és gazdasági j. könyvéből.*

²⁾ *A város politikai és gazdasági j. könyvéből.*

³⁾ *A város politikai és gazdasági j. könyvéből.*

zásait ismertetem, az adatok lappangása s szétszórtsága miatt — magam látom — fogyatékosan.

A jezsuiták nyomdájának 1774. bizonyos föltételekkel Kollmann Ferencz bécsi nyomdász birtokába adása óta eltelt idő meggyőzte mind őt, mind a r. kathol. egyházügyi bizottságot, hogy annak eddigi módon kezelése egyik félnek sincs javára; eladását tehát elhatározták, s miután abba Kollmann is beleegyezett, a kir. kormányzék az ügyet az erdélyi udvari kancellária útján a felséghez azon ajánlattal terjesztette fel, hogy a nyomda adassék át Ajtai Mihálynak; mire 1781. octob. 10-n.¹⁾ azon legfelsőbb elhatározás érkezett le, hogy a felség nem idegen az átadástól, s megparancsolta: „hogy ennek létesítése előtt az egyházügyi bizottság kebeléből kiküldendő kisebb bizottság egyetértve gróf Csáki János egyetemi főigazgatóval, az érdekeltek kihallgatása után, előzetesen nyomozza ki azon nyomda miben állását? az 1774. Kollmannnak a kincstár javára eladás végett átadott könyveket irassa össze, Ajtait az iránt is különösen hallgassa ki: mily föltételekkel hajlandó a nyomdát átvenni, s az igérendő bérnek évenkénti fizetésére nézve mi biztosítékot nyújt? az iskolai tankönyvek nyomtatására minő kiváltságot kíván? s mily árban lenne hajlandó a különböző iskolák részére szükséges tankönyveket kiszolgáltatni?“ A bizottság munkáját elvégezte, Ajtai a felszólításra nyilatkozott; de ekközben Hochmeister Márton, szebeni nyomdatulajdonos ajánlatot tett a nyomda megvételére, s az ez alkalomból megkérdezett tartom. főszámvevőség a két ajánlkozó közül Hochmeister ajánlatát elfogadhatóbbnak ítélvén:²⁾ a kir. kormányzék a r. kathol. egyházügyi bizottságot és gróf Csáki egyetemi főigazgatót róla értesítette, s a dolog felől véleményadásra felhívta. Ez olyan volt, hogy az egyezés egyikkel sem jöhetett létre,³⁾ minek következtében a nyomda, r. kathol. püspök gróf Batthyány Ignác 1783. nov. 20-ki levele szerint, neki adatott át, a ki annak — mint püspöki nyomdának — igazgatását Béla József atyára bízta.

Az *ev. reformált hitvallásu eklézsia és főtanoda* nyomdái felügyelőről és bérleiről is csak töredékeket adhatok. Meghalván Pataki

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 7555. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 2636. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2027. sz.

József, a kinél e nyomda bizonyos díjfizetés mellett volt, 1784. dec. 17. br. Bánffi Farkas főgondnok elnöklete alatt tartott egyházi tanács meghatározta, hogy az a régi leltár szerint, melylyel a meghaltnak adatott volt használatába, számba véve adassék Deáki Sámuelnek, a főtanodai nyomda igazgatójának keze alá, hogy a főtanodáéval egyesítve, az eddigi díj mellett a főtanoda nyomdája használhassa, de leltáron tartsa külön. Ennek végrehajtására Pataki Sámuel lelkész és Bodoki József tanár, ugy Szathmári P. Zsigmond senator és Szathmári György városi jegyző nevezettek ki.¹⁾ A biztosok munkálata eredménye az lett, hogy azon nyomda, melynek betűi mintegy 10 mázsát tettek, mint elkopott s haszonvehetlen, 1765. felvitetett a főtanodai könyvtár alatti boltba, s ott maradt használaton kívül. A főtanoda nyomdája egy időben 1784-ig Kaproneczai Ádám kezén volt, ekkor tőle elvétetvén:²⁾ Pataki Sámuel lett felügyelője 1804. történt haláláig, mellé adatván segédül elébb Deáki Sámuel, s e helyett később 1787. Török István. Az erről való átadási irat 1803. meg volt a főtanodai levéltárban.³⁾ 1805. a főtanoda nyomdája számbavételekor jelen volt Török István, s midőn 1806. neki a nyomda átadott, a leltárba a fennemlitett bolt alatti betűk, mint használhatatlanok vétettek föl. Török haszonbérben is birta e nyomdát⁴⁾ 1793-n túl, mert 1787. octob. 1-től ez évig számadásai még 1802. meg voltak a főtanoda levéltárában,⁵⁾ azontúl ellenben hiányzottak, a mi hihetően a haszonbéri viszonyból következett. A nyomda felügyelete, Pataki Sámuelnek 1785. ápr. 6. e tiszttől kitüntető dicsérettel felmentése után,⁶⁾ Pataki Mihályra bízott, a ki 1787. márcz. 9-én tartott eklézsiái kebli tanács határozatánál fogva e tiszten továbbra is meghagyatott.

A nyomdáknak ily válságos időkben válságos működésére ki nem terjedhetvén: csak egy-két adattal járulok az irodalmi viszonyok ismertetéséhez. Az egyik az ágost. hitv. br. Bruckenthal

¹⁾ Az ev. ref. eklézsia kebli tanácsa j. könyvéből 1828. dec. 7. hivatalosan kiírva. Az ev. ref. főtanoda *levéltárában*.

²⁾ 1803. LAJSTROM VI. szakasz D. 9. tétele alatt.

³⁾ 1803. LAJSTROM XIII. szakasz 1. tétele a.

⁴⁾ Az ev. ref. főtanoda levélt. levő *1838-ki hivatalos összeállításból*.

⁵⁾ 1803. LAJSTROM XIII. szakasz 2. tétele a.

⁶⁾ *Magyar Könyvszemle*. VII. évfolyam 288. l.

Sámuel, erd. udv. kancellárnak az udvarnál való rendkívüli befo-lyásáról tanuskodik, s emléket a kir. kormányshék 1789. dec. 19-ki rendelete tartotta fenn, melyben az 1787. aug. 4. kelt rendelet folytatásául: a melyben a symbolikus könyvek kinyomatása csak a vallásfelekezetek fejeinek engedtetett meg, most a felség 1788. sept. 17. kelt kir. leiratában megengedte, hogy a következő sym-bolikus könyvek eredeti szövegei — magyarázatok nélkül — kinyomathassanak, u. m.: „1. A keresztény egyház 3 régi symbo-luma: *apostoli, nycacai, athanasiusi*; 2. az augsburgi országgyűlésre 1530. beadott ugynevezett *Augsburgi Confessio*; 3. *Melanchton Apo-logiája*, melyet 1532. irt, s melyet a protestansok symbolikus könyvnek ismertek el; 4. az 1536. irt *Smalkaldi Articulusok*, miket Luther adott ki, s 1537. a protestansok elfogadtak; 5. a *nagy és kis Catechesis*, a mit Luther 1539. adott ki, 1580. a *Liber Concordiae* című műbe felvétetett és a symbolikus könyvekhez soroztatott.“ ¹⁾ A *másik* az unitárius egyház azon különös szerencséje, hogy a mig az előtt imádságos és énekes könyvüket sem nyomathatták ki — a mi hanyatlásuknak egyik fő oka volt — most *hitrendszeröket* egész kiterjedésében tárgyaló kézi könyvüket a császár egyenes enge-delméből közköltsegen kinyomathatták, melyhez egyik jóltevőjük Felső-Dobófalvi Maróthi István az 1787-ik évben jul. 29. 763 frttal járult. Ugyanez főtanodájuknak 1789. jul. 15. 2000 frtot hagyott, a tőkét elkölthetetlenül, a mi a „Maróthi-hagyaték“ [*Marothianum Legatum*] név alatt annak érezhető gyarapodására volt. ²⁾ A *har-madik* Deák Jánosnak, Bod Péter árvái gyámjának, Páldi Istvánné, Farkas Klára ellen 160 frt tartozás megfizetése iránt 1783. sept. 24-én Kolozsvár város tanácsa, mint törvényszék előtt folyt peres ügye, melyben a felek bizonyításai megolvasása s a tanuk kihallgatása után e határozat hozatott: „Ugy látszik a panaszló által beadott s néhai Bod Péterhez Páldi István által küldött levélből, hogy a kérdéses követelési összegből 100 forintot az alperes, Bod Péter *Uj Testamentum* című műve kinyomtatásáért vett volt fel, s abban ígérte, hogy ha a mintául előmutatott betük

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1787. 7878. sz. *A város gazdasági és politikai j. könyvéből.*

²⁾ Az unitárius főtanoda levéltárában *Marothianum Legatum* cím alatt 1—6 pontban.

elkészülvén, helyesek lesznek, azokkal a könyvet ki fogja nyomtatni; hozzá is fogott, a mint ez kitűnik két tanu vallomásából, és abból, hogy a törvényszéken azon könyv első nyomtatott íve nagy számban mutattatott elé. Mivel pedig egy ily könyv kinyomatása végett mind papirosra, mind egyéb nyomdai kellékekre — a bepanaszolt által elémutatott bizonyíték szerint is — igen sok költség kell, azért azon elkezdett nyomtatás félben, s a kiigazított és kinyomatott ív a panaszlott férjén hagyatván: a 100 frtot a bepanaszolt megfizetni nem tartozik; szintugy a 60 frtot sem, mivel a Páldi említett levélből s a fölebbi két tanu vallomásából világos az is, hogy azon 60 frtban, mint a kérdésben forgó borok árában nyomtattatta ki a panaszlott férje az *Actiókat* [halotti beszédek], sőt egy *Magyar Lexikon* című könyvet is, minthogy Bod Péter tanuk előtt ismerte el, hogy a nyomtatással a bor ára lefizetődött, midőn azt monddotta: *Már ha több munkáért is tiszteletes Páldi uram borfizetést el fog venni, örömebb is kívánok dolgoztatni.* Melyek után a 100 frtban a jelenlevő s egy-egy árkusból álló *Uj Testamentum* példányok átadatván: a panaszlott a panaszló keresete alól egészen felmentetik.“¹⁾ Irodalmi érdekekkel bir a kir. kormányzéknek rendelete, melyet a száz-férfiak május 21. gyűlésében olvastak fel, s tartalma az, hogy Wettstein János bécsi baromgyógyászati tanár dögvész ellen irt s Tolnai Sándor által ugyanott magyarra fordított művét adják el a megvenni akaróknak 1 frton, s a vevők nevét jegyzékbe véve, a kir. kormányzéknek mutassák be; ²⁾ valamint érdekes a kolozsvármegyei tisztség 1789. május 27. kelt átirata is, melyben Szinyérszegi Kereszturi József műve egy példányát használat végett megküldi, s áraban 5 forintot hozzá küldetni kér. A két kötetes mű *első* kötete — ugymond az átirás — a II. József által Magyarország és a kapcsolt országok és tartományok s Erdély részére kiadott szabályrendeletek bevezetését teszi, a *második* a rendeletek első részét és kötetét, mely a közigazgatásról szól...“³⁾ Mint az irodalomtörténethez tartozót megemlítem, hogy Kolozsvármegye 1789. jul. 12. kelt átiratában megrendelte, hogy Kolozsvár külvárosaival

¹⁾ *Kolozsvár város 1781. évi eredeti törvényes j. könyvéből.*

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

³⁾ *A város politikai és gazdas. ered. j. könyvéből.*

együtt a mérnökök által méressék föl, jul. 13. kezdjék meg, s minden napra 8 kézi munkás embert adjanak melléjük.¹⁾

Az iskola- és oktatásügyet megrendítő változások érték, melyek ellen míg az ev. reformált hitűeket és unitáriusokat önkormányzati joguk némileg védte, addig a r. katolikusok iskoláiban ez újítások azok életgyökereit támadták meg. Vass József²⁾ és Salzbauer János³⁾ tanárok vázlatát adták a kolozsvári r. kath. tanintézetek ez időszaki történetének; én kiegészítem, hozzá néhány új részletet adva, s az eseményeket egészökben földerítve. Az 1780. sept. 27-ki kir. leirat következtében, a kir. kormányzék, a Mártonffi József, kir. kormányzék tanácsos és Benkő Mihály kolozsvári plebánus jelentése alapján octob. 13. elrendelte: „hogy Kolozsváratt a külvárosiak részére két népiskola [*schola trivialis*] állíttassék: Szent-Péteren az ott lakóknak s a belvárosi papi telken [*parochia*] a messzefekvő monostorkülvárosi azon szegény sorsu emberek gyermekeinek, a kik sorsuknál fogva a felsőbb vagy elemi iskolába [*schola principalis*] bevett iskolai rendhez magukat szabni nem képesek, sem latin iskolát járni nem kívánnak, hogy ezen népiskolában tanulók közül a kitűnő elméjűeket a 2-ik 3-ik osztályba átbocsátni lehessen; de a belvároshoz közelebb eső külvárosi gyermekek, vagy a német és nemes szülőktől származottak, ugyszintén a belvárosiak mind járják a felsőbb iskolát. Iskolaházat Szent-Péteren építtessen a róm. kath. eklézsia és a városi közönség, mesterré rendeltetett Pesserer József, a kinek nov. 1-től fogva 50 frt jutalom szabott, melyet eddig a mester részére a helybeli plebánus vett ki a fejevári káptalantól az iskolai alaphól; arra is szabadság adatott, hogy a tanács a tudva levő osztályozás szerint a tanítványok szülőitől kívánhasson tandíjt, mit a tanítónak pontosan beszolgáltatasson. A plebániánál állítandó iskola tanítója eddig az eklézsiától nyerte javadalma, ennek is fizetése jobbitása végett tandíj lesz szedhető. Végre a német tanítónő a már kész tanító szobában a városból és közel eső külvárosokból való — a német nyelvet valamennyire értő — leánygyermekeket a következő nov. elején tanítani szintén küldje el,

¹⁾ A közgyűl. ered. j. könyvéből.

²⁾ A kolozsvári r. kath. nyilv. t. gym. Évkönyve. VI. füzet. 1856/7. 19—21. ll.

³⁾ A kolozsvári kegyes tanítórendi Társul. történeti vázlata... 12—14. ll.

ennek is a *Tertiaria* nénéktől évenként fizetni ígért 30 r. firton feljül még 30 r. frt fizettség az erről értesített nemzeti iskolák pénztárából, azonkívül ennek részére is a tanítványoktól vehető tandíj. A németül nem tudó leánykákat a *Tertiaria* nénéknél való mesterné tőlük veendő tandíjért tanítja. Mindezek iránt értesítették a helybeli plebánus és Jäger József, a felsőbb vagy elemi iskola [*schola principalis*] igazgatója. A tanács a felsőbb rendeletek szerint köteles a szülőktől a tandíjt felszedni s a népiskolatanítóknak, tanítónéknak és a felsőbb iskola igazgatójának beszolgáltatni, Szent-Péteren a plebánussal együtt az iskolaházat felépíteni s a jan. 18. 16. szám alatt kibocsátott katechetikai útastás pontjait teljesíteni. ¹⁾ Ugyanazon évben nov. 23. a városi közönség nemzeti iskolának [*normalis iskola*] megvette a kül-magyarutezában Szent-Péteren Csiki Szabó Mihály egy puszta kőházát a telekkel együtt 416 r. frt 40 kr., mely összeg a helyreállítási költségekkel együtt 894 frt 59 kr-ra ment. ²⁾ 1783. octob. 14. a tanács és száz-férfiak közgyűlésében felolvastatott a kir. kormányzék azon rendelete, hogy a szentpéterei népiskola tanítójának a majorsági pénztárból fizetés adassék. ³⁾ 1785. két lényeges intézkedés történt az alsóbb oktatás érdekében, az *egyik* az ápr. 15. kelt királyi kormányzékai rendelet, mely a nép- [*trivialis*] és felsőbb [*principalis*] iskolában tanuló gyermekek elkülönítését ajánlta; ⁴⁾ a *másik* a német népiskolák terjesztése és bővítése iránt a jan. 7. kelt, melyben meghagyatott a tanácsnak: „1. hogy a létező vagy ezután létesítendő német népiskolákhoz szükséges mesterek választása legyen az eddigi mód szerint; a hol igazgató nincs, válaszsának helybeli felügyelőket, a kik husvétkor és sept. végén a kir. kormányzékhez tegyenek a tanítás sikeréről jelentést, a szülőket és mestereket szorítsák rá köteleességeik teljesítésére, szükség esetében a tanács az iskolai szabályrendeletet vétesse teljesedésbe, 2. az iskolába csak azok véteszenek fel, a kik a felügyelőtől vagy igazgatótól bizonyítványt visznek arról, hogy mind a három alosztályt elvégezték. A szentpéterei és parochialis iskolában az érintett helybeli felügyelőket, a tanács nevezze ki, a

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. 1891. sz.

²⁾ U. o. 1919. sz.

³⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

⁴⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

mellékel, németül irt útasítást nekik adja át s a tanításról jelentést és kimutatást küldjön fel, a latin nyelv tanítása csak a felsőbb iskolára szorítatván.“ ¹⁾

A német tanítás ezen erős sürgetése a polgárságban aggodalmat keltett fel, a mit a tanács 1786. márcz. 30-ki feliratában nyomósan kifejtett. „Ők ugyan neveztek ki — így szólnak — a népiskolákhoz felügyelőket, de annak, hogy német népiskolák állitassanak fel s a nép gyermekei németül tanitassanak, nagy akadályai vannak, miket fel kívánnak fejteni. Kolozsváratt egyetem van, a vagyonos szülők, kik gyermekeiket ott akarják tanittatni, azokat előre is a normalis iskolába adják, tehát ha német népiskolák lesznek is, üresen maradnak; mert igaz ugyan, hogy a parochialis eklézsia azért, hogy legyen a ki ministráljon s betegeknek és halotti kíséretnek szolgáljon, a külszén- és monostorutezai szegényebb lakosok fiait hazai nyelven olvasni és írni tanittatja s a vallás czikkeire is oktattatja, de csak akkor, mikor szülők a mezei munkával nincsenek elfoglalva, tehát őszön és télen; de tavasszal és nyáron otthon tartják, hogy nekik segítsenek a munkában, s ilyenkor alig megy iskolába 2—3. Minthogy pedig a régi népiskolát a Fejérvárról átköltöztetett papi növendékek elfoglalták, ezek tanítására csak egy kis alkalmatosság van a czinteremben, s ott sincs normalis tanításra képzett egyén, hanem a segédtanító tanítja őket. Szent-Péteren is így van. Itt van iskola-épület és képzett tanító, de a szülők, kiknek gyermekei ide járnak, olyanok, hogy tavasszal ezek is szülők segítségére hazamennek; egyébiránt is gyermekeiket magyarul kívánják olvasni, írni és vallásra tanítatni, s a mint ezt tudják, mesterségre, szolgálatra s egyébbre adják. A mit ily rövid idő alatt ezekben németül lehetne tanulni, azt is hamar elfelejtik. Kéri tehát a tanács a királyi kormányzékot, hogy a népiskolákra nézve továbbra is hagyják meg az eddigi gyakorlatot, hogy t. i. a gyermekek magyar nyelven tanitathassanak s a német nyelv tanulására csak azok szoríttassanak rá, a kik a normalis iskolába kívánnak feljárni.“ ²⁾

A felsőbb oktatásra is ily gond volt fordítva. 1781. aug. 3. a cs. kir. oktatásügyi bizottság a latin [*humanista*] osztályok számára új tantervet küldött le, melyben 3—3 évre a tantárgyak és tan-

¹⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2127. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2145. sz.

könyvek is meg voltak határozva.¹⁾ A kegyesrendi iskolák igazgatója Mulay Konstantin Antal 1782/3. decz. 13-ki jelentése a kolozsvári latin iskolák állapotát így tüntette föl. „I. *Az elemi iskolában* tanult 35, az első grammatikai osztályban Éltes Károly tanított 27 fiut, a középsőben Kirner Elek 32, a felsőben, III-ikban Dominkovics József 34-et, az *alsó humaniorákban* Lengyel Domokos 33-at, Roháts János 40-t, együtt 201 ifjat.“²⁾ Ugyanaz a nemesek *convictusa* vagy *Teréz nevet viselő kir. tanoda* tanítóinak és tanárainak, úgy a tanítványoknak jegyzékét is a kir. kormányshoz terjesztette; e szerint ott 63 tanulónak Koppi Károly tanár tanított történelmet, Murányi Ignác physikát, Gegő Adolf tiszta mathesist, Malinovits Ignác gyakorlati mathesist és építészetet, Schreyer Norbert logikát és metaphysikát, Bolla Márton a másod éves humanistákat, Roháts az első éveseket, Lengyel a III-ik grammatikai osztályt, Dominkovics a II-kat, Kirner [néhol *Kazner*] az I-öt.³⁾ Alig telt el pár év, s a mint korábban a tanítás érdeke s az iskolák ügye az anyagi érdekeknek: úgy most a katolikus szerzetes rendek elleni áramlatnak rendeltettek alá. 1786. május 26. a *convictus és seminarium* belső és külső telkei — a főépületen kívül — kamarai kezelés alá adattak,⁴⁾ azután nov. 22. kelt kir. leirat által az eddigi ottani nyilvános iskolai épület és az akadémiai templommal közvetlenül egybekötött *akadémiai collegium* továbbra is tanítási czélokra használtatni, a régi *convictus* ellenben, a hol akkor a *seminarium* volt, és a régi *seminarium*, a hol a *normalis* iskolák voltak, feloszlatatni s az épületek a telkek fölmérésére rendelt katonáknak szállásul a város kezelése alá adatni rendeltettek.“⁵⁾ Így aztán elébb a két növelde kegyestanítórendi tanárai, utóbb az igazgató is Magyarországra visszamentek, csak a bölcsészeti és gymnasiumi tanárok s az elemi iskolák igazgatója maradtak helyt.⁶⁾

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 5805.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. sat. 1783. 10893. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 7947. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1786. 5193. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* 1786. 11971. sz.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. elébbi sz. és *Salzbauer J.* Történeti vázlat sat. 12. l.

A város levéltárában hiányzik a *convictus* javai összeírása és becsüje; de meg van a volt királyi kormányshoz tartozó levéltárban, végrehajtotta azon évi

Ugyanekkor feloszlattatott az intézetben levő Máriáról nevezett [*Annunciatio Mariae Virginis*] nagyobb és kisebb ifjui társulat,

márcz. 10. a kir. közügyigazgató két hites irnoka által, munkálatában e vagyron így volt megállapítva.

„A régi *convictus* telke és épületei becsértéke . 11,232 frt 55 kr.

Az új *convictus* épület istállójával és más épületei-

vel együtt 99,909 frt 58 kr.

együtt . . 111,142 frt 59 kr.

A többi telkek : külmonostor-utczában a *Székely-kert* 1000 frt, épületeivel együtt 2488 frt 54 kr. ugyanott más telek 288 frt, épületeivel 360 frt 20 kr., alsó-szénutczai telek 70 frt, ugyanott más telek és ház 56 frt 30 kr., ötödik telek és ház alsó-szénutczában 575 frt, 6-ik telek és ház felső-szénutczában, a tanuló ifjuság mulató helye, romlásnak indult nagy emeletes kőházzal, melynek hossza 10, széle $4\frac{1}{2}$ öl, a kaputól bemenve 15 lépésnyire van egy oldalvást kőfallal ellátott s 9 oszlopon nyugvó nyílt játszó hely, a hol a fáradt ifjuság magát szabad légben kipihente s magát súlyvető [*trunculus*] játékkal szórakoztatta ; tovább 23 lépcsőn felmenve egy más nyári játszóhely kőből építve, az előbbihez mindenben hasonló, ebből a bemenetel a mulató kertbe [*hortum voluptarium*], 6 lépcsőn le, melynek épületei alatt van egy pineze alakú hely, a hol van egy nagy szökő-kút [*Trulla*] költségesen, kőből kifaragva, melybe a víz a kerti kútból foly át földalatti boltozott kőcsatornán s kimegy az alsó kertbe. E mulató kert hossza 56 öl, széle 33, becsü ára 200, az épületekkel együtt 2568 frt 41 kr. ; 7-ik kert a veteményes, szemben az imént leírt mulató kerttel, [a nép nyelvén : *kútas kert*] $68\frac{1}{2}$ öl hosszú, közepén 27, keleti végén 39, nyugaton $9\frac{1}{2}$ öl széles, becsára 830 frt. Szántó földek a *kajántói fordulóban* : Tölgyes, Kerek erdő, Hidegkut, Kecskedomb, Kőhid, Hosszupatak nevű dülőkben 125 kőből és 2 véka férőjü ; a *harsongárdi, helyesen, feleki fordulóban* : a kereszt felett, két árok mellett, Harsongárd hegyen, Felek hegy alatt 49 kőből 2 véka ; a *Békáspatakban* a röödi, györgyfalvi út és Bodonkút mellett, a szopori fordulóban *Nagy-Szoporban* Szamosfalva mellett 86 kőből, együtt 261 kőből, becsára 344 frt 6 kr. ; szénafüvei : elővölgyben 20, ismét ott 12, együtt 32 kőből férőjü, becsára 30 frt ; belsőtelkek becsára 7731 frt 4 kr., szántóföldeké 344 frt 20 kr. kaszálók 32 kaszásra való, 30 krjával, de nincsenek megbecsülve, együtt : 119,218 frt 7 kr. [*Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 6964. sz.*] A kir. kormány-szék mindkét intézet ingatlanai igazgatását 1785. octob. 18. ideiglenesen Bertalan János kolozsvári senatorra bizta. *Városi levélt. Fasc. II. 2186. sz. Orsz. levélt. erd. oszt. 1785. 8131. sz.*

Bámulatos ingó és ingatlan vagyont állapított meg, mint a feloszlattott két intézet tulajdonát, a tanácsi összeírás. „A *szent József-seminarium* épületei 33,606 frtra, búzautezai háza, egy más telek a régi seminariummal szemben, megint egy más telek, külmonostor-utczában egy telek, időtöltő

ugy szintén az Erzsébetnek *látogatásáról* nevezett [*Visitationis S. Elisabeth*] társulat [*congregatio*] s vagyonaik lefoglaltattak. ¹⁾

1786. aug. 15. kelt legfelsőbb elhatározással az egyetem leszállított akadémiára vagy lyceum rangjára. „A kolozsvári egyetem igen roszul áll — így szól a felség — csak 150 tanuló van benne, tehát akadémiává kell leszállítani s a tanárok számát ahhoz alkalmazni. Főleg nem kell élére gavallér igazgató [gróf Csáky főispán volt], a ki többnyire semmit sem ért a tudományhoz, s csak zavart okoz, hanem tanárokból kell választani, a kik mint máshol is mindenütt, rendre váltsák fel egymást.“ Mielőtt azonban ez elrendeltetett volna, a kir. kormányzéknek aug. 23. meghagyatott, hogy küldjön fel jelentést arról: miket tanítanak a kolozsvári egyetemen? s hány tanár van alkalmazva? ²⁾ A jelentés sept. 20. érkezett fel. ³⁾

kert a Harsongárdban 4451 □ öl, ugyanott egy gyümölcsös 6200 □ öl, külszén-utczában egy más telek, a két viz közt a hostát végében halastó 6216 □ öl, 10 rúd szénafü az elővölgyben, a felosztáskor jutott 1771-n; szántók: a kajántói fordulóban 20 véka, ugyanott másik 40 véka, Szoporban a város tava mellett 30 véka, Borhánecs alatt 30 véka, Kövespadon 50 véka, Békéspataokban 30 véka, a Harsongárd szőlő felett 80 véka, ugyanott másik 50 véka. A seminarium vagyona együtt: 41,597 r. frt 25 kr. tőkéje 108,775 r. frt, vetése 150 véka, 51 krral számítva 42 frt 30 kr., együtt 150,414 frt 55 kr. A kápolnában, szobában, udvaron, telken levő felkelhetők becsárával együtt: 151,558 frt 49 kr.“

¹⁾ Állottak ez e szerint: I. tőke, a kettőé 610 frt 7½ kr. II. aranyban, ezüstben [*a nagyobb Congregatio Albumáról leszedték az ezüstöt*] 110½, a kisebbéről szintén] 29½ lat, ezüst kereszt, pecsétek, gyertyatartók, együtt 351 r. frt 40 kr. III. öltözékekben a nagyobboknak volt: a kereszt vívók felöltöneyei, keszkenők, szőnyegek, palást, ködmön, olajtartó [*labarum* vagy *labrum*], 102 frt 41 kr. IV. a kisebbnek: 257 frt 50 kr. V. a nagynak házi eszközei: butorok [láda az *Album* számára], székek, gyertyatartók, a boldogságos szűz képe, asztalok, almárium — — — 57 frt 1 kr. VI. a kisebbnek hasonfélék s szűz Mária képe 62 frt 35 kr., együtt 1312 frt 51½ kr. Könyveik: 7 frt, összesen: 1312 frt 52½ kr.“

Városi levélt. Fasc. II. 2175. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1786. 9453. sz.

³⁾ A kolozsvári *Egyetemen* [a kimutatás már *Lyceum*-nak írja] a különböző szakokban a következő tanárok és tanítók tanítottak:

Hittan: Béla József, kanonok, biblia magyarázatot és szentírást.
Burján Mihály, a Dogmatica I. felét.
Boros József, a Dogmatica II. felét.
Mártonfi Antal, Pap-tant [*Theologia Pastoralis*].

mely a felség elé terjesztetvén: összhangzólag a fennebbi legmagasb elhatározással, ajánlatba hozatott, hogy miután a papi növendékek e tanévben Pestre küldetnek, a kimutatásban levő hittani tanári állomások szüntessenek meg s csak a jogi, bölcsészeti és sebészeti, valamint az állatorvosi szakokra fordítandó figyelem. Mivel a kolozsvári iskola, mindaddig, míg ott a theologiai tudományok taníttatnak, felsőbb iskolának nem tekinthető, s nem is volt soha az, hanem csak akadémia, mely felsőbb papnöveldével volt egybekapcsolva, s az *egyetem* név Kolozsvárat még a jezsuiták idejéből való, a mit azonban ők is később akadémiának mondtak, s azt a kegyesrendiek is megtartották: e szerint a jogi tanszak 3 tanárra szállítható, a sebészet és boncztan tanárai megtartandók, ugy az állatorvosi tanszék is; a philosophiai tantárgyakra elég 4 tanár. Minthogy e szervezet folytán mind a jogi, mind a bölcsészeti szakban hibájokon kívül többen tanszék nélkül maradnak, velők is szabály szerint kell bánni s az első alkalommal képességeikhez mért állomásokra alkalmazni.¹⁾ Itt van a kolozsvári

	Ferenczi Péter, a fontosabb theologiai helyeket, görögöt zsidót.
	Vinkler Ignác, egyháztörténetet.
<i>Jogtan:</i>	Fortini Károly Antal, észjogot, népjogot, egyetemes közjogot, polgári jogot.
	Vinkler János, hazai jogot s a törvénykezési rendszert.
	Farkas János, egyházi jogot, büntető jogot.
	Dobokai Antal, a politikai, kamarai tudományokat, pénzügytant, statistikát és a hivatali irályt.
<i>Orvostan:</i>	Laffer János, sebészetet, boncztant és szülészetet.
	Fuhrmann Péter, állatorvostant.
<i>Bölcsészeti szak:</i>	Murányi Ignác, elméleti és gyakorlati physikát.
	Schreyer Norbert, logikát, metaphysikát, ethikát.
	Gegő Adolf, elméleti mathesist.
	Malinovits Ignác, gyakorlati mathesist és mechanikát a mesterembereknek.
	Bolla János, egyetemes történelmet.
<i>A gymnasiumban:</i>	Roháts atya } két gymnasiumi osztályt.
	Dominkovits }
	Lengyel }
	Kazner [ezt máshol <i>Kirnernek</i> íratott] } atyák 3 gymn. oszt.
	Éltes }

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 12127. sz.

lyceumi akademiának eredete, mely azóta 1848-ig folyvást fennállott... Még csak a szent-péteri népiskoláról [*schola trivialis*] hagyok emlékezetben egy tényt. Az 1789. nov. 29-ki esküdt-közégi közgyűlés t. i. végzésében Gellért Györgyöt írja mesternek, a ki az iskola kerítése megcsináltatását kérvén: a gyűlés elrendelte.¹⁾

A fejedelemnek egy eredeti oktatásügyi gondolatát tartották fenn a közemlékek. „Elhatározta t. i. 1782. s az udvari főhadi tanácsnak jan. 24. tudtára adta, hogy még azon évben nov. 1-ig minden német és magyar gyalog ezredbeli 48 növendéknek államköltségen neveltetése végett az ezredek állomási helyén katonai normalis iskolát állíttat fel, melyhez a helyet ingyen az ország adja, vagy az illető város, a tankönyveket az oktatásügyi hatóságok. Ennek következtében az erdélyi főhadvezérség a kir. kormányshoz felhívta intézkedésre, hogy a Kolozsváratt állomásozó gróf *Gyulay*-ezrednek a 48 katonafiú és szükséges felügyelő katonaság számára illendő lakó-házról a tanács gondoskodjék, annnyival inkább, mert Brassó város az ottani *Crosz* nevet viselő ezred számára már készséggel adott is.²⁾ A kir. kormányshoz közölve a tanácsdal: ez úgy nyilatkozott, hogy ott e célra, az adózó nép megterhelése nélkül házat találni nem lehet; ajánlta tehát azon növendékeknek vagy a helybeli normalis iskolákban taníttatását, vagy a régi seminariumot.³⁾ Az ezredparancsnokság panaszolt a városi tanács késedelmeskedése miatt, sept. 28. hathatósan sürgette ez ügyben az intézkedést a szebeni főhadivezérségnél, annnyival inkább, mert már csak egy hónap van hátra, mikor az iskolának meg kell nyílni; felhozta, hogy a városnak magának is van belmonostorutczában egy alkalmas háza, a *nagy vendégfogadó*, vagy ugynevezett *bálház*, a hol lenne alkalmas hely található; de a seminariumban is vannak kiüresített részek, kért tehát gyors intézkedést. A főhadivezérség ismét átírt a kir. kormányshoz, hivatkozva méltányossági érzetére, s a tanácsot siető intézkedésre útasíttatni kérte. Ez nyilatkozatra hívta fel a r. kath. egyházügyi bizottságot, a tanácsot pedig a bálháznak 70 frt házbérért átenged-

¹⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 2313. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 3150. sz.

désére.¹⁾ A bizottság felfejtette, hogy a semináriumban, a hol csak 15 lakház van, s a hol normalis iskola 4 tanítóval, a nyomda személyzetével és műhelyével a rajztanár vannak elhelyeztetve, e célra két szobánál több nem fordítható. Kérte tehát, hogy saját gyermekeik tanítása idegenek által ne akadályoztassék.²⁾ Késvén az ügy elintézése, a főhadivezéség hivatkozólág arra, hogy az intézetnek már meg kellene nyitattni, a kir. kormányshékét ismételve a legsürgetöbben felkérte ennek siető befejezésére, hogy a felség akarata valahára teljesülhessen. Ez intézkedett, a tanács a kívánt házat 60 frt bér mellett átadta; de csakhamar kitünt, hogy még két szobára van szükségök, a mit a tanács nem akart átengedni, a városon átmenő vendégekre való tekintetből. A kir. kormányshék visszairt, hogy mielőtt intézkednék, elvárja a főhadivezéségnek a tanács által hozzá tett felterjesztésére adandó válasát.³⁾ Mig e levelezés folyt, Koppenzöller ezredes a vendégfogadóból neki még szükségesnek látszott két szobát erőhatalommal elfoglalt, ezt a tanács jan. 15. a kir. kormányshéknek panaszolva jelentette. „A város kedvezőtlenül vette az erőszakos eljárást — írja annak rendén — melynek következtében vendéglőjének azon egész része, a hová idegenek szoktak szállni, s a miből 85 frt jövedelme volt, használata alól elvonatott, s kérte, hogy az ezrednek Kolozsvárról bővebb szállásokkal bíró más városba rendeltetését eszközölje ki, nehogy a közterhek alatt nyögő nép elkeseríttessék.“ Ez ártirt a főhadivezéséghez, sajnálatát fejezte ki a történetek felett, és azon nézetét, hogy a felség szándéka az, hogy a katonai hatóságok ne erőszakkal, de kellő módon egyezzenek ki a polgáriakkal, kérte, hogy az ezredest szorítsa rá, hogy a város által adott helyiségekkel elégedjék meg, vagy ha többre van szüksége, barátságos úton intézze el.⁴⁾ Most ismét a régi semináriumba áthelyezést kérte a város azon okból, hogy 48 helyett 60 katonafiut kell elhelyeztetniök, s erre a város ezen vendégfogadója és bálháza nem elég; de az utazó közönséget is vendéglő nélkül hagyni teljességgel nem lehet, a városnak pedig más háza nincs.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 7463. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 7894. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 19. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 380. sz.

Erre azon értesítést kapta, hogy a seminariumot rendeltetésétől el vonni nem lehet.¹⁾ Ezután a Mikes-házat akarták kibérelni, de a kir. kormányzék a tulajdonos Dániel Zsófia bárónő kérése következtében ebbe nem egyezett bele.²⁾ Így hát a város vendéglője és bálháza rendeltetésétől elvonva, évek során át katonanövendékek oktatására használtatott. Mennyi viszálykodás és kellemetlenség származott ebből — hátrább látni fogjuk . . . A római katolikus oktatásügyet még a fejedelem két intézkedése érintette érzékenyen. Egyik azon 1786. aug. 15-n kelt legmagasb elhatározás, melynél fogva a kolozsvári két r. kathol. árvaháznak Szebenbe átvitelét és az ottani árvaházba bekebelezését parancsolta, oly módon, hogy Kolozsvárat levő házaik, a hol laktak, azon alapítványok felügyelői részvételével — elébb megbecsültetve — a többet ígérőknek adassanak el, áruk tétessék az alaphoz annak gyarapítására, az árvák vitessenek át Szebenbe, az alapítók a felség által biztosítván az iránt, hogy alapítványaik felőli rendelkezési joguk s örököseiknek elsősege sértetlenül fenmarad.

A szent Ferenczről nevezett nénék [*Sorores tertii ordinis Sancti Francisci*] az ugynevezett *Tertiariák* zárdáját még súlyosabb sors érte. Alapította 1729. kormányi engedélylyel özv. Nápoly Györgyné, Felvinczi Klára óvári saját házában, vallásos buzgóságból, hogy ott a sorstól üldözött főleg nemes születésű hölgyek a társadalomtól elvonultan, de apáczai fogadalom által el nem zárva, egy főnök [*priorissa*] alatt kegyes életet éljenek, rendeltetésök legyen leánygyermek oktatása és nevelése. Mária Thérézia fejedelemnő 1779. márcz. 11. házuk helyreállítására és kibővítésére 1781 frt 47 krt rendelt, s életök fentartása könnyebbitésére május 1-től kezdve féléves részletekben 200 frtot azon föltétellel, hogy a leányokat tanítsák.³⁾ A többi kolozsvári szerzetek eltöröltetésekor 1782. a fejedelem ezeket egyelőre megkimélte; de midőn a német nyelv tanítása minden iskolába behozatott, s ők is annak tanítására köteleztettek, kijelentették, hogy ők nem akarják, nem is képesek magukat annak szentelni, mivel az nem feladatuk, hanem e végre külső világi nőt fogadtak. Igazolja ezt Barbasath Erzsébetnek, a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 1524. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 6749. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1779. 2039. sz.

ki a Tertiariáknál német nyelvet tanított, 1786. octob. 21. a kir. kormányshoz adott kérvénye, melyben a következő évre a mult évi 40 frt helyett 100 frtot kért, azon okból, hogy a nénék főzte és lakása rosz, s neki künn kellett mindkettőt fogadni. Egy évig tanított ugyan — írja — nagy számu német ifjúságot, mert a nénék közt egy sem érti a német nyelvet, s elődét is azért kellett elbocsátani. Őt Magyarországról a szerzet fejedelemasszonya Békési Juliánna 1785. hívta meg egy évre, fizetése 40 frt, tartás és szállás; most 60 frtot ígérnek, de ő százat kér, hogy abból megélhessen. ¹⁾ A kir. kormányshoz a kérést a tanácshoz küldötte le, s az onnan tett jelentésre meghatározta, hogy Kolozsváratt állittassék egy német s egy magyar leányiskola, a Tertiariáknak eddig adott 230 frt osztassék el azok tanítói közt egyenlően, Barbasath Erzsébetet kinevezte német nyelvtanítónak, s meghagyta Mészáros — főiskolai igazgatónak, hogy alkalmas magyar nyelvtanítónőt keressen s állítsa be, a mit a kir. kormányshoz a felséghez is jelentett. ²⁾ Mielőtt a felség elé érkezett volna, a kir. kormányshoz egy korábbi feliratára már 1787. jan. 2. azon oknál fogva: „mert a Tertiariák rendeltetésöknek — a mi a leánytanítás — megfelelni nem képesek s további fennállásuknak oka nincs, és mivel azok már az örökös tartományokban is el vannak törölve, feloszlatusukat s javaiknak a fiskus részére lefoglalását kimondotta s a kir. kormányshoztól az eddig nekik fizetett 230 forint mire fordításáról véleményt kívánt, egyszersmind megparancsolta, hogy a tanítás az ottani nyilvános leányiskolában meg ne szűnjék, a tanács intézkedjék, hogy a r. kath. püspök és kamarai bizottság által a társulat márcz. 15-ig oszlassék fel, s a r. kathol. iskolai bizottság és tanács útasítása értelmében a szükségeseket tegye meg.“ ³⁾ Ez útasításban a biztosoknak kötelességévé volt téve, hogy a legmagasb elhatározást hirdessék ki, arról vegyenek fel j.-könyvet, mit a szerzet főnöke írjon alá, a biztosok vegyék át, pénztáruk, templomuk, eszközeik, levéltáruk és felkelhetőségeik, házuk kulcsai vétessenek el, s a tűzifán kívül mindent foglaljanak le, ezt az együtt maradó nénéknek egy ideig meghagyván; házban,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 1008. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1787. 1392. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1787. 1392. 1838. sz.

csűrben, pinczében szintén mindent irjanak össze s a jegyzőkönyvet és összeírást küldjék fel a kir. kormányshoz. A főnök esküdjék meg, hogy mindent eléadott. A biztosok illedelemesen és méltósággal teljesítsék tisztókat; az ingó és ingatlanok összeírását készítsék 3 példányban, 2-öt a kir. kormányshoz, 1-et a kolozsmonostori kamarai felügyelőség részére. Mig a nénék együtt maradnak, hónaponként egyenként 10 frtjuk jár ki, mely nyugdíjként szétosztásukkor is folyni fog. Mig irántuk felsőbb rendelet érkezik, együtt is maradhatnak. Magánjavuk sajátjuk marad. Templomi szent eszközeiket a kolozsmonostori kamarai gondviselő [*Provisor*] által Koszta kir. kormányshoz titkárhoz küldik. További rendelésig a tanítás folyjon mint eddig; de a városi főiskolaigazgatónak [*schola principalis*] alárendelve; szerzeti köntöseiket 14 nap alatt vetközzék le, ha fogadalmak vannak hozzá kötve, lelkiismeretök igazgatóihoz vagy a püspökhöz folyamodjanak érte . . . Midőn a tanácsi bizottság e rendeletet végrehajtotta, a főnök [*superiorissa*] Békési Juliánna volt, rajta kívül : Bakó Erzsébet, Sándor Mária, Ferenczi Ágnes, Andrási Euphrosina, Járai Therézia, nénék, mindeniknek volt egy-két képe, feszülete; volt 8—10 darab könyvük, mind magyarok, ilyenek : *Rózsás kert*, *Arany korona*, *Liliom kert*, *Szent Anna*, *Gertrudis*, *Szent Ágoston könyve*, *Kempis Tamás* sat. Összes évi jövedelmök volt 1289 r. frt 15 kr., kiadásai: 1281 r. frt 30 kr., maradék 7 r. frt 45 kr. A bizottság márcz. 20. tette meg jelentését, mellékelve báró Perényi Borbára hajadon nevében — a ki a *Residentiájuk* egy részét építtette, s *Karácsonyi Kristóf* részére, a ki 500 frtot kölcsönzött — azok jogfentartó nyilatkozatát. A ház és hozzátartozók e leltár szerint 6602 r. frt 44 kra becsültettek, ¹⁾ mit szakértők később 6984 frtra igazítottak ki s a kir. kormányshoz ezt helyben hagyta. ²⁾ A felség a házat 1789. sept. 17. Kolozsvármegye törvényszékének rendelte adatni oly módon, hogy a benne lakásért 471 frt 12 kr. számíttassék le s br. Perényi kisasszony életeig lakják benne, a maradék 6513 frt 1 krt pedig annak idejében a tartományi pénztár fizesse ki. A vármegyei tisztség sept. 24. vette azt át. ³⁾ Egy eset megemlítésével zárom be e

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1788. 10109. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1789. 4838. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 314. sz.

részt, mely szükséges e szerzet voltaképeni megismerésére. 1756. t. i. valami bűnös menekülván be hozzájuk, midőn a tanács kiadását kérte, azok menhelyjogra [*jus asyli*] hivatkoztak. Br. Sorger r. kath. püspök aug. 4. a tanács kérésére azon felvilágosítást adta: „a Tertiáriákhoz rossz személy nem menekülhet, azok nem apáczák, csak tévesen nevezték így, lakhelyök is nem zárda, tehát menhely-jog meg nem illeti.“ ¹⁾

Még egy tény tartozik ide tárgya egyik részénél fogva, a mit röviden érintenem kell. A felség 1782. eladatni parancsolta a kolozsvári *Fellegvár*-t és szamosújvári várat. Mielőtt azonban a kihirdetés megtörtént volna, ²⁾ a r. kath. egyház világi papságának Gyulafejérvárat levő, s a katonai gazdasági bizottság részére időközben elfoglalt épületeiért azt cserébe ajánlta fel, s hogy a csere egyenlő és egészen kielégítő legyen, az ottani épületeket az érdekeltek felek megbízottjai által összeírni rendelte. A bizottság elnöke gróf Csáky János egyetemi igazgató volt, s egy katonai és egy polgári biztos; munkálatukat 1783. a kir. kormányshoz, ez jul. 24. a főhadivezérséghez küldötte át a végre, hogy a várbeli katonatiszteket értesitse, hogy a várat gróf Batthyány Ignác r. kath. püspöknek adják át, s egyidejűleg ezt a püspöknek azon kéressel adta tudtára, hogy azt a nevezett papnövelde tanárai és növendékei számára úgy alakíttassa át, hogy azok Károlyfejérvárról átköltöztetve, ott elhelyeztethessenek, s mostani fejérvári lakóépületeik a katonai gazdasági bizottság rendelkezése alá mihamarabb átadathassanak, azt is kifejezván, hogy a továbbiak iránt értesítését elvárja. ³⁾ A püspök kijelentette, hogy mivel a kir. kormányshoz érkezett s vele közölt kegyelmes kir. kézirat sem fentartást, sem kivételt nem foglal magában, bizván a felség kárpótlási kegyelmes ígéretében, sőt a tanári házakra nézve is, a melyek iránt ígéret nincs téve, azok kárpótoltatását a felség igazságosságától remélván: mihelyt a seminariumi épületet és a tanárok lakházait megbecsültette, azonnal át fogja adni. ⁴⁾ Midőn a kir. kormányshoz a püspök és katonai hatóságok által véghez vitt

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1191. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 6794. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 5599. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1783. 7061. sz.

becsüről az iratokat a felség elé terjesztette, fölfejtván, hogy a Fellegvár mind a hely távolsága, mind az oda feljárás nehézségei miatt teljességgel nem olyan, hogy a Kolozsváratt tanuló növendék papság ott el lenne helyezhető: czélszerűbbnek vélné, egy házat, akár a városét, akár a r. kath. eklézsiáét, mint a papnövendékek tulajdon házat úgy átalakítatni, hogy a czélnak feleljen meg. E nézetet a felség is helyeslőleg fogadta, de azért a Fellegvár épületei megbecsültetését mégis parancsolta. A kir. kormánysszék intézkedett iránta, azon nézetének kifejezése mellett, hogy ez csak azért történik, hogy a papnöveldei célra kiválasztandó ház átalakítása költségeivel együtt a csere egyenlő értéke meghatározat-hassék, egyébiránt a kegyelmes határozást a felségtől várta. ¹⁾

A *r. katholikus vallás és a mivelttség* s közerkölcsök érdekeinek egybe találkozását mutatja azon 1773. ápr. 18-ki kir. leirat, melyben rendeltetett: „hogy Szebenben, s a többi nagy városokban vasárnap és a mult évi pápai bullában megállapított ünnepeken u. m. a bőjtre rendelt pénteken, a három nagy ünnepen, Krisztus megtestesülése és gyümölcslő boldogasszony napján, advent utolsó 3 napján sat. a szini játékok vagy comédiák esti 7 óra előtt ne kezdődhessenek, sőt e napokon az országban mindenféle látványos játék és mutatvány, mezővárosokon és falukon botrányos és a jó erkölcsökkel ellenkező bohózatok és comédiák, falukon s mezővárosokon a mulatságok, táncz és ivás délutáni 3, nagyobb városokon 4 óra, kávéházakban d. e. 9 óra előtt megtiltassanak, s a korezmák és kávéházak bezárassanak, semmiféle játék és multság d. u. 4 óráig meg ne engedtesék.“ S minthogy a magasb állásuak példája nagy hatással van a népre, a felség megparancsolta: „hogy vasárnap és az említett ünnepeken bizottsági ülések ne legyenek, kivéve a rendkívüli és halaszthatlan eseteket, sőt d. u. 4 óra előtt előkelő állásuak fényes multságai és ide-oda menése, a mivel a nap nagyobb része el szokott telni, meg ne engedtesék.“ ²⁾... Érdekes társadalmi mozzanattal ismertet meg a kolozsvári tanácsnak egy a kir. kormánysszékhez 1779. intézett felirása, melyben előadta, hogy a város közönsége a város házában a farsangi tánczmultságadás és tekejátsszás jogát Tamási János bérlő-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 7982. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1602. sz.

nek adta ki, a ki panaszolta, hogy a gr. Gyulay-ezred katonasága s nejeik a városi lakók kárára különböző polgári keresetet üznek, nevezetesen a katonai zenekar tagjai farsangi bál és tekézés végett házat akarnak kifogadni. A tanács a helybeli katonai- és ezredparancsnokot ez iránt megkérdezte, de foganat nélkül; kérte tehát a kir. kormányshoz, eszközölné ki az erdélyi főhadivezérségnél, hogy az ezredparancsnok azon zenekarnak nyilvános multságok adását, a katona asszonyoknak a kereskedését tiltsa meg. Az decemb. 4-én átírt a főhadivezérséghez,¹⁾ honnan jan. 27. azon felvilágosító tudósítás érkezett, hogy csak két szegény, gyermekes asszony a piaci díj lefizetése mellett árul almát, a tanács túlozva a dolgot, nem annyiban a polgárok jogait védi, mint a katonasággal való állandó czivakodási kedvének tesz eleget. Tamási multságai — egy piszkos és undort keltő vendégfogadóba, a hová mindenféle sorsu emberek mennek, s füstfellegben féktelen magaviseletet tanusítva mulatnak — arra való illő és alkalmas helye a városnak nem lévén, hogy a katonaság és nemesség elmenjen, kívánni nem lehet. A katonai zenekar pedig már 8 év óta zenél a nemesség felkérése következtében egy birtokos polgár házánál, eddig senkinek eszébe nem jutott ellene felszólalni, azt állítva, hogy az a város korcsmárolási jogát sérti. Az ezredesnél panasz nem is tétetett ezek felől. A kir. kormányshoz tehát meghagyta a tanácsnak: adjon felvilágosítást arról: hogy történt, hogy a katonai zenekar ellen csak most szólaltak fel? a tanács engedelmével áruló asszonyok ellen miért emelnek panaszt? és hogy állítják, hogy ezek iránt a kolozsvári katona parancsnoknál panaszoltak volna?²⁾ A tanács felelt, előadta s indokolta panaszait, felhozva mint legújabbat, egy polgárnak a katonaság által megveretését, kérte kinyomoztatására katonai biztos kirendelését s az ezred egy századának a Fellegvárba áttétetését vagy Kolozsvárról elrendelését; a kir. kormányshoz ily értelemben írt át, s legalább az ezred törzskara [*Staab*] elrendelésével a polgárság kívánságát teljesítendőnek látta. A főhadivezérség a nyomozáshoz katonabiztost nem adott, egy századnak a Fellegvárba áttétetésébe nem, de a kir. kormányshoz javaslatába beleegyezett, s így a

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1779. 6402. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1780. 316. sz.*

törzskar Szebenbe tétetett át.¹⁾ A kir. kormánysház erről értesülve a tanácsot útasította, hogy miután a felsőbb rendeletek szerint egy zászlóaljzat Kolozsvárnak állandóul kell tartani, legyen éber figyelemmel s az odavaló polgárokat bírja rá, hogy a katonasággal egyetértésben lenni igyekezzenek.²⁾

Az ev. ref. hitvallásuak az elébbi korszakban kezdték meg-nagyobbitni belső farkasutczai főtanodájukat, ebben folytatták, és 1784. ápr. 30. bevégezték. Igazolja ezt Hadadi Zsigmondnak ez időben készült számadása, az ajándékozások és költségek j. könyve s más jegyzések és irások.³⁾ Érdekes a száz-férfiaknak 1781. május 3-ki közgyűléséhez a gondnokok által beadott azon kérelme, hogy az iskola építése végett egy korábbi végzés értelmében a téglavetést engedje meg, melyre a gyűlés azt határozta: „a föld nem adatott Hadadinak örökösen, de a tanács mégis beleegyezik, hogy a neki kijelölt helyen, jelesen Szamosra rugó rétje végén, ha ő kész a főtanodának átengedni, téglát vettessék.⁴⁾ A gyűlés megjegyezte, hogy a minorita atyák pénzen vettek magánosoktól földet s úgy égettek templomuk felépítése végett téglát; de most felhagytak és a várostól veszik. A város a maga földéből ezutáni jogigények formálhatása miatt, saját téglavetési gazdasága felforgatására utat nem adhat.“⁵⁾ A főtanoda kiépítése szükségessé tette, hogy végleg birtokába vegye b. farkasutcza déli során saját szőlője és az eklézsia belső kántori lakháza szomszédsági közt levő azon házat, melyet Márgai Ferencz 500 frtban — a mit ő a ref. főtanoda nyomdájára felépítésére adott — úgy vett volt meg, hogy a mig él, bírja; de most, mivel az is az építendő kamarák sorába esett, s így rá a főtanodának szüksége volt, a közjóért már most, t. i. 1781. május 2. a főtanoda birtokába visszabocsátotta, csak az 500 frt kamatát kötvén ki magának életéig.⁶⁾ Alaptőkéje is tetemesen gyarapodott. Kabós László 1781. ápr. 16. újabban 200 m. frtot adott az egyetemekre menő deákok számára.⁷⁾ Halmágyi

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1780. 3019. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1780. 2173. sz.

³⁾ 1803. évi LAJSTROM VII. szak. 16., 17., 18. tétel.

⁴⁾ *A közgy. eredeti j. könyvéből.*

⁵⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1903. sz.

⁶⁾ 1803. évi LAJSTROM III. szak. 14. tétel.

⁷⁾ U. o. II. szak. 61. tétel.

István 1782. december 24. két nemes tanuló, főként pedig árva fiúnak 1000 m. frtot,¹⁾ Ujvári János 1788. jan. 5-ki végrendeletében 500 frtot,²⁾ Brádi Sámuel 1786. febr. 22. 600 m. frtot,³⁾ gróf Székely Ádám a német nyelv tanárának fizetésére végrendeletileg 1000 m. frtot.⁴⁾ Az alapítványok kezelésére nézve az egyházi főtanács 1781. Málnási Lászlónak, mint azok felügyelőjének útasítást adott;⁵⁾ 1782. a hátralékok felszedését s azokról táblás kimutatás készítését rendelte el,⁶⁾ 1786. végzést hozott az alapítványi pénzek miként gyümölcsöztetéséről s a pénztárnok minden évi számadásának a főtanácshoz felterjesztéséről,⁷⁾ 1789. a kamatokat fizetni nem akaróktól, azok felhajtása szigoruan elrendeltetett;⁸⁾ az oktatásügyben a felsőbb tudományok jó móddal tanítása iránt 1782. főtanácsi végzés kelt;⁹⁾ 1783. Sófalvi József állíttatott be lector professori tisztébe, s Szathmári Mihályt segítőjévé kérte:¹⁰⁾ a hittanár és paedagogarcha kötelességei szabályoztattak, a gyermekek különböző osztályokban [*classis*] való tanítása iránt intézkedés tétel.¹¹⁾ Az iskolai alapok pontos kezeléséről és a közoktatásról való ez éber gondoskodás a fejedelem minden téren nyilatkozó reformtörekvéseiben és gyökeres újításaiban találja okát, a ki uralkodása ideje alatt többször fölterjesztetni rendelte az alapok és iskolák kimutatását, s az oktatás mibenlétét szigoruan ellenőriztette; terveit és a javításokat azonban egészen csak a r. katolikus oktatásügyben valósíthatta, a nem-katolikus felekezeteknél abban központosult törekvése, hogy a német nyelvtanítás iránti rendeleteit mindenütt szigoruan életbe léptesse. Ez volt szülőoka amaz 1784. kelt s a főtanácshoz intézett rendeletnek is, hogy a gyermekek a német nyelven kezdjék a tanulást, az minden osz-

¹⁾ 1803. LAJSTROM II. szak. 62. tétel.

²⁾ U. o. II. szak. 63. tétel.

³⁾ U. o. II. szak. 64. tétel.

⁴⁾ U. o. II. szak. 65. tétel.

⁵⁾ U. o. VI. szak. A) 3. tétel.

⁶⁾ U. o. VI. szak. 4., 5., 6. tétel.

⁷⁾ U. o. VI. szak. 13., 14. tétel.

⁸⁾ U. o. VI. szak. 20. tétel.

⁹⁾ U. o. VI. szak. B) 8. tétel.

¹⁰⁾ U. o. VI. szak. 10., 11. tétel.

¹¹⁾ U. o. VI. szak. C) 12. tétel.

tályban tanitassék, az ifjak az egyetemeken és főtanodákban a német nyelv tanítóinak tandíjt fizessenek.¹⁾ 1785-től kezdve négy éven át ismételtetett az a felsőbb rendelet, hogy a német osztályból latinba menő tanulók névsorát terjeszszék fel a kir. kormány-székhez.²⁾ Ezek egyikét, a melyet az egész tanári kar aláírt, kiemelem azért, mert abból kitűnik, hogy ez időben az ev. ref. főtanodában 6 rendes tanár volt: Tsomós Mihály, Bodoki József, Szathmári P. Mihály, Méhes György, Sófalvi József és Pataki Mózes.³⁾

Az unitárius főiskola — mint fennebb el volt mondva — e korszakban készült el, pénzalapja e tiz év alatt nem gyarapodott, tanárok és tantárgyak, tankönyvek és tanrendszer a régiék; e korszakbeli férfiai és történetei közül kiemelendő Agh István püspöknek és hittanárnak a császárral Kolozsváratott történt beszélgetése s az utána 1786. augusztus 22.⁴⁾ következett Lázár István püspöknek maga kedveltető egyénisége és erélyes igazgatása. Itt az elsőnek van közérdekű bece. „Én és Kovács Tamás közjegyző 1773. jun. 26. d. u. 2 és 3 óra között nyertünk kihallgatást — így kezdi előadását maga a püspök — a császári felségnél; midőn a kihallgató salonba érkezénk — a mi a plebániához nál levő nagy terem volt — egy komornyik az ajtónál állott. Mondám németül, hogy unitárius superintendens vagyok. Jól van — felelé, s ekkor egy katonatiszt, a ki a felségtől jött ki, meglátván, bement a felséghez s bejelentett; visszafordulva intett és ajtót nyitva bebocsátott. Rövid ideig baltérdünkre ereszkedve, fölállottunk, s én, a mint a kérést átadtam, így szólék a felséghez latinul: „Ez — felség! az én felügyeiletem alatt álló erdélyi unitáriusok panaszainak és sérelmeinek foglalata; el van benne mondva, hogy híveimmel polgártársaink a törvénynyel ellenkezőleg bánnak, őket sanyargatják s megkárosítják. Nem találván orvoslást a felségedtől tisztókbe állított kormányhatóságoknál: kényszerítve vagyunk azt esedezőleg kérve, felséged szent lábaihoz borulni.“ „Hogy történhetnek ilyenek — szóla a felség — mikor a ti vallásotok, mint a többiek, szintoly bevett vallás?“ „Ugy van pedig! s ez az,

¹⁾ U. o. VI. szak. 37., 41., 42. tétel.

²⁾ U. o. VI. szak. 45., 49., 54., 63. tétel.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1786. 6604. sz.

⁴⁾ *Fosztó Uzoni I. sat. III. r. I. k. 683. l.*

a mi fájdalmas ránk nézve, hogy mégis ily rosz bánásban részesülünk.“ „Mik azok?“ kérdi a felség. „Elvették templomainkat, papi házainkat, egyházi birtokainkat, néhol az isteni tisztületnek magánosok házánál tartását is megtiltják, néhol vallásunk hívei erővel, fenyegetéssel, fegyverrel kényszerítettnek a mienktől más vallás hivésére . . .“ A fejedelem kitért az érintett sérelmek elől s így szóla: „Láttam már helvét és ágostai hitvallását — mondá — de a ti vallástokon levő embert soha sem. Ugy gondolom, vallástok a helvét hitüektől nem sokban különbözik.“ „Sőt inkább hittanok tekintetében igen sokban.“ „De a szertartásaitok és énekeitek nem különböznek.“ „Azok kevesebbé.“ „S mik különböző hittanaitok?“ — kérdé a felség . . . Itt hosszú párbeszéd következett, mit én rövidbe vonok össze . . . A püspök feleletére a fejedelem ismét és ismét gyorsan és élénken válaszolt, megjegyzést vagy új kérdést tett, elmeéllel és a vallási dolgokban oly nagy olvasottságot tanusítva, mint komoly tudásvágyat. Összesen 25 kérdést tett a fejedelem a legfontosabb hitczikkek felől, jóságos türelemmel hallgatva meg a püspök feleleteit. A 26-ik ez volt: „hány unitárius van Erdélyben?“ 7642 családfő s 30 ezer lélek, felség!“ „Itt egy családfő után nem számítható 4 lélek“ — jegyzé meg a felség. Ezután így szóla: „Vajjon imádkoztok-e ti érettem?“ „Igen. Ma reggel is imádkoztunk felségedért s ezután is fogunk“ — felelé a püspök. „Hadd segítsenek imáitok — mondá a fejedelem — a mit segíthetnek.“ „Mi hiszszük, felség! hogy segítni fognak . . .“ „Ez volt kihallgatásunk vége“ — zárta be elbeszélését a püspök. Megjegyezte még, hogy a beszélgetés közepén távozni akartak, nehogy jelenlétök terhére válják. A felség maradáást intett feléjük. Egy kérdés hitczikkeiket illetvén: midőn a püspök hitvallásuk [*Confessio*] egy nyomtatott példányát átadta, a fejedelem így szólott: „Engem mégsem téríttek meg“ [*Me tamen non convertis.*] „Távol legyen tőlünk e szándék, felség! csak azért esedezünk ennek elfogadtatásáért, hogy belőle ismerje meg felséged vallásunkat, nem abból, a mit rólunk elleneink mondanak.“ ¹⁾ E beszélgetés érdekét emeli az, hogy azon falak között történt, hol kétszáz év előtt Fausto Socini Dávid Ferencz Isten felőli legbensőbb érzületét s fölfogását kifürkészvén: Blandratához és a fejedelemhez tett titkos jelen-

¹⁾ *Fosztó Uzoni* sat. III. r.I. k. 494—497. ll.

téseiben eliteltetésének alapot készített, s a honnan őt a dévai vár börtönébe vitték — meghalni.¹⁾ Az iskola igazgatója 1786-ig Agh István volt, azontúl Lázár István, mindkettő a hittan tanára is, Geyza József pap és keleti nyelvek tanára 1779-től 1781. sept. 4-ig, Pákei József 1785. ápr. 26-tól 1802-ig a bölcészet tanára, Márkus György 1784-től 1808-ig pap és hittanár.²⁾

Az egyházak között a békét és jogegyenlőséget helyreállítani a fejedelem *türeلمي parancsa* lett volna hivatva; de ez nem az ország törvényeinek biztos és igazságos alapjára, hanem személyes jóakaratra s az egyes kormányférfiak tetszésére levén fektetve: a r. kathol. főpapság hitvallása előjogát s uralkodó befolyását a több egyenjogu vallások sérelmével e mellett is meg tudta tartani. Erdélyre alkalmazva már annak szövegezésében is alkotmánysértés volt, meg sem levén benne említve a más hárommal egyenjogu unitárius hitvallás, a mi azonban a korábbi időszakról maradt II. József korszakára, akkor is legtöbbszörre mellőztetvén a kormányi kiadványokban rendszeren „Arianus“-nak gúnyolt hitfelekezet. Ennek legsérelmesebb nyilvánulása és bizonyítéka a hatheti oktatás volt, a mit a r. kathol. főpapság a más vallásokra áttérni akaróktól a szabadelvű fejedelem tudta s elnézése mellett megkivánt. Alig érthető, hogy tudta e felvilágosodott s magas látkörű uralkodó — e pontnál homályban maradva — a jogot és igazat át nem látni, vagy átlátva, elnyomatni engedni. Ennek oka azon tény, hogy az országglásban a fejedelmi akarat a végrehajtó kormány által nem mindig jutott egész tisztaságában érvényre. Elszomorít, sőt a méltatlanság érzését kelti fel annak a sok igazságtalanságnak látása, a mit az országban kormányi hatóságok a lelkiismereteken elkövettek, elannyira, hogy egy alkalommal a kir. kormányshéz megrovását vonták magukra. A kolozsvári tanács 1782. márcz. 22-ki feliratában azt jelentette: „hogy ők a felsőbb rendeletek értelmében a r. kath. hitről áttérőket, ha kiskoruak voltak, valamely szerzetes házban 4—6 hétig tartották benn s e végre rendelt papok, mes-

¹⁾ Ez a plebánia-háznál volt, a mit a kapubejárat feletti *emlékkő* igazol. Lásd a RAJZOK és FELIRATOK közt a VII. Táblán. Sajnálom, hogy a fejedelem Kolozsváratott létének a község levéltárában semmi nyomát nem találtam. A császár nem volt kedvelője az ünnepélyeknek.

²⁾ *Fosztó Usoni* I. sat. III. r. I. k. 652. l. *Székelv S. Unitar. Vallás Tört.* 179., 185. ll.

terek s zárdafőnökök és szerzetes nők által a hit igazságára oktatták, a családfőket pedig, a kiknek házi dolgaikat kellett végezni, mindennap a kiszabott órára hívták be hitoktatás végett s a tanács és esküdt község a helybeli plebánus kérésére meghatározta, hogy a vonakodókat hatósági erővel is megjelenésre kényszerítsék.“ A kir. kormányshéz márczius 7-n visszairt: „hogy a hatheti oktatást szabályozó 1782. évi 881. sz. felsőbb rendelet semmi erőnek alkalmazására nem czéloz, a hatósági erő alkalmazását pedig épen kizárja: a tanács hibázott, midőn ezt határozta; meghagyta azért, hogy a felsőbb rendeleteket ide-oda ne magyarázzák, ne csürjék-csavarják, hanem betű szerint értve a hatheti oktatást, szelid rábirással igyekezzenek végbe vinni.“¹⁾ Az ev. ref. és ágost. hitv. eklézsiák papsága és gondnokai panaszoztak a kir. kormányshéknél: „hogy a kolozsvári tanács a felsőbb rendeletek ellenére a helybeli plebánus kérésére csoportonkint hívja be, s ha nem mennek, hatóságilag kényszeriti az átállottakat bemenni s ott a 6 heti oktatást kiállani. Ez erőszakos bezárás és oktatás a felség türelmi leiratával s a kir. kormányshéz elébbi rendeletével ellenkezik. Sőt közelebb azt is megtiltották, hogy az ily átállók mig a hat heti oktatás bevégzéséről bizonyítványt nem kapnak, templomba se mehessenek. Kérték azért: hogy ez erőszakos bezárás s az isteni tiszteleteken megjelenés elleni tilalom szüntettessék meg s a hit dolgában a tanács és plébánus által semmi kényszerítő eszköz használása meg ne engedtessék.“ A kir. kormányshéz felkérte a r. kath. püspököt, hogy a papságot az átállást szabályozó felsőbb rendeletek megtartására útasítsa.²⁾ De a panasz még sem szünt meg, sőt azon évi decemb. 12. 24 áttérő — férfiak és nők — némelyik gyermekeivel, folyamodott egyenesen a kir. kormányshékhöz, előadva: „hogy őket a tanácsbeli férfiak részint a minoriták, részint a Ferencz-rendiek zárdájába, részint a plebániaházba helyezték be, s kivált az első napokban a legszigorubb arestomban tartották, csaknem egy héti g házaikhoz sem bocsátották, fél hétre egy fekete kenyeret s 4 garast kaptak, a tanítás erőszakos volt, az ő vallásukat gúnyolták, őket fenyegették, ezek miatt attól tartnak, hogyha kiállják is a 6 heti oktatást, nem fognak bizo-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 1508. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1783. 6983. sz.

nyitványt kapni. Kérték a kir. kormányzékot, mivel az értelem és akarat erőszakkal nem, csak meggyőzéssel hajtható, a hazai törvények a vallásváltoztatást szabadnak mondják, a kényszerítés Krisztus tanai és az uralkodó felség szándékai ellen van, s minden tanítás haszontalan, ha a tanított rá önként nem hajlik, végre mivel ők az ev. ref. vallásban lelkiismeretök megnyugvását találják, abban akarnak élni és meghalni, kérik ez erőszakoskodások alól felszabadíttatásukat.“¹⁾ A tanács ezzel éppen ellenkezőleg azt jelentette, hogy az áttérők nem járnak el a 6 heti oktatásra; délelőtt eljönnek, délután elmaradnak, sokan oktatás előtt a nem-katholikus templomokat keresik fel, sőt urvacsorát is vesznek. Ő felszólította a papságot, hogy az ilyeneket templomba ne bocsássák, azzal mentegetőztek, hogy annyi közül nem tudják: ki jár oktatásra? Van 17 olyan, a kik egyenesen ellene szegültek; ők tudják — így nyilatkoztak — hogy a felség akarata nem ez, s a tanács rendeletére sem jelentek meg, mely a kir. kormányzék azon közelebbi rendeletére:²⁾ „hogy az átállók más papokkal közlekedéstől s velök egyetértéstől elzárassanak, elhatározta, hogy fele költségét viselje a plebánus, felét az átálló, s 6 hétig maradjanak az oktatás helyén; de erre kijelentették, hogyha megkötik sem maradnak benn annyi ideig. Kért tehát útasítást.“ A kir. kormányzék a decemb. 18-ki kir. leirat³⁾ teljesítésére útasította, a mi az, hogy a tanításra menni nem akarókat szorítsák ugyan rá s velök a korábbi rendeletek szerint bánjanak, de távoztassák el, hogy a szerzetes házakban foglyokként tartassanak, a mint nem régen is 25 átálló ezt adta fel ellenkezése okának, hanem a tanítási óra után dolgaik igazítására naponként bocsáttassanak haza; a vonakodókat jelentsék fel név szerint. Arról is értesült a kir. kormányzék, hogy az ily tanításért az átállóktól 1 frt tandíjt vesznek: ez csak akkor engedhető meg, mikor a plébánus lakhelyéről máshová távozik, a napidíj fejében, különben tőlük semmi sem vehető; nem-katholikus templomokba járástól azonban őket szigorúan el kell tiltani, s erre az illető superintendenseket a kir. kormányzék figyelmeztette is.“⁴⁾

¹⁾ Orsz. levélt. 1782. 9313. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 8603. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 7516. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1782. 9493. sz.

Az *ev. ref. egyház* szorosan sorakozva s központosított erővel, ép oly bátran, mint okos taktikával védte létjogát, hitét s önkormányzatát: néha az erőssel, máskor a hatalmasabb ellen a gyöngéssel szövetkezve, olykor önállóan. A kolozsvári dézma felét a róm. katolikusokkal egyesülve vivta ki, szemben a fiskussal, az unitárius és ágostai hitvallásuakkal. A 6 heti oktatás veszélyével szemben az ágostai hitvallásuakkal egy téren s fegyverrel küzdött. A szent Erzsébet-aggház igazgatásában s szegényeinek a jogegyenlőség alapján az ottani javalmakban arányos részesülése iránt is egyedül harczolt. Évekig folyt a tulajdonjog feletti vita, mit Mária Thérézia fejedelemnő 1768. nov. 24-ki kir. leiratában ellenökre döntött el.¹⁾ Ekkor történt, hogy elfogyván az intézetben az *ev. ref.* és unitárius aggok, előimádkozójuk Bárdosi Ferencz, s az unitáriusoké Boros József fizetése megszűnt, s az intézet nem-katolikus más tisztviselői is attól megváltak, 1783. jan. 8. kelt kir. leirat pedig a különböző vallásu tisztviselők egymás felváltását eltörölvén, azt egészen a r. katolikusokra korlátozta, s erről a tanácsot maga alkalmazása végett értesíttetni, az *ev. reformált hitvallásuakat* pedig, a kik az ispáni, gondnoki s más hivatalokban tovább is részesíttetésüket követelték, engedelmességre útasíttatni rendelte.²⁾ A nem-katolikusoknak felvételése s benlakhatási joguk kérdésében hosszas tárgyalás folyt még azután is. Az *ev. reformáltak* azt állították, hogy azon százados gyakorlat mellett, mely szerint ott minden vallásuak egyenlőképen menhelyet találtak, birnak oly oklevelekkel is, melyek e jogot megerősítik. A kir. kormányzék azok előmutatására hívta fel az eklézsia előljáróit, a kik elébb időhaldéket kértek, később kijelentették, hogy az idők viszontagságai közt eltévedtek. A kir. kormányzék ezt az udvarhoz jelentvén: az agg szegények házába — a maros-vásárhelyi kórház példájára — nem jogi, de méltányossági okokból, minden vallásuak felvételét hozta javaslatba. A felség 1783. július 16. azon legmagasb elhatározását jelentette ki, s adta a kir. kormányzéknek tudtára az illetők értesítése végett, hogy a keresztény szeretetnél s a bevett vallások egyességi köteléke tekintetéből a kolozsvári

¹⁾ Fennebb ismertette volt.

²⁾ *Orsz. levéltár* erd. oszt. 1780. 1108. sz. *Városi levéltár* Fasc. II. 2219. sz.

agg-szegények házába a nem-katholikusok is fölveendők lesznek, önként értetvén, hogy ez elvből kifolyólag a r. katolikusok is az ottani ev. ref.-ok kórházába vétessenek fel.¹⁾ Ez alkalmából a felség a kir. kormányzéknek meghagyta, hogy az ev. ref. kórházak állapotáról tudomást szerezvén s alapítványleveleiket bekérvén: azok felküldése mellett tegyen felőle tudósítást. Ez 1784. febr. 17. az eklézsiát jelentéstételre hívta fel, a minek következtében az kórházáról így nyilatkozott: „E kórház [*Xenodochium*] hajdan a collegium beteg deákjai, ugynevezett *neutralistái* és szegény sorsu szolgálai házának neveztetett s némely magános jóltevők által 1500 frttal volt adományozva, melyben 3 öreg rendű szintén elnyomorodott nő öt tanulóra gondot viselt s e tőke kamatát élvezte. Később Pataki István és neje Babocsai Erzsébet látván, hogy 3 nő annyi deákot nem képes ápolni, [ekkor már 10 volt] tágasb és alkalmasb szobák építése végett 10-re nevelték a gondviselő nők számát, alapítván számukra 1000 m. frtot, a minek kamatát az ő és az ottani betegek segítségére ott lakó néhány férfi fizetésére fordították. A város köz beteg-háza — szól tovább a jelentés — a város és minden vallásuak javára közös alapítványokból áll fenn, ezt ellenben csak reformált hitvallásuak számára reformált hitvallásuak alapították, és így oda csak e valláson levők vétethetnek fel, különben ifjaik az alapítók rendelete ellenére segély nélkül maradnak. Kérték azért annak birtokában meghagyatásukat annál inkább, hogy a r. katolikusoknak is van a városon a közkórházon kívül az ugynevezett *Bándi*-alapítványuk és a *Lazaretum*, a mi egészen az ő külön alapítványuk és intézetök.“²⁾ Ezzel a kórházak ügye hallgatásba merült, a szent Erzsébet-aggház a fejedelem által rendelt állapotban, az ev. reformáltaké az ő kizáró birtokukban maradt.

Az *unitárius egyház* e korszakban is megkísérlette törvény útján vívni vissza a kolozsvári dézma-negyedhez való jogát, de ott is elvesztette, a per alapját tevő fejedelmi adománylevelével téves értelmezése következtében. Kolozsvár mivelődése történetében nagy esemény volt az 1557. ország költségén állított első állami főiskola, mely később az unitáriusok birtokába menvén át: felekezeti lett, s melynek adományozta elébb Izabella özvegy királyné,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCVI. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1784. 853. sz.

utóbb II. János [Zsigmond] választott király a kolozsvári dézma $\frac{1}{4}$ -ét, mely főiskola Erdélyben egy századig első helyen állott, s polgárosító rendeltetése később az alapítványnyal együtt az erdélyi reformált és r. katolikus hitfelekezetekre ment át. Ez alapítvány nem csekély volt. A mint ugyanis a város népesedett, roppant határaiból nagyobb-nagyobb terület jött művelés alá, folyvást növelve a dézma-jövedelmet, elannyira, hogy a r. katol. és ev. ref. eklézsiák 1848. megszűnt dézmájok kárpótlása 60,000 frtot tett. Nem csoda, ha elvesztése csaknem egy századig sajogtatta az unitárius eklézsia szívét s ha visszaadatásaért kérelmeztek a trónnál, az országgyűléseken, pereltek a productionale forumon, a két első helyen tagadó választ kapván, az utolsón elvesztvén örökre ügyöket. Mint és miért történt ez? ime az adatokban a válasz.

A pert a kir. fiskus indította 1770. febr. 23. a Productionale Forumon a kolozsvári r. kath. és ev. ref. eklézsiák ellen, s fél-fél rész dézmájok utáni haszonbér [*Arenda decimarum*] fizetésre kérte ítéltetni őket, azért, mert Kolozsvár azon helyek közé tartozik, melyeket a törvény erre kötelez. A per érdemére csak 1773. került a sor, jun. 7. a r. kath. eklézsia következő bizonyítékokkal védekezett: 1. A II. János [Zsigmond] által 1562 sept. 1. az unitáriusoknak $\frac{1}{4}$ részben árváik és szegényeik, $\frac{3}{4}$ részben kolozsvári iskolájoknak és a tanuló ifjúságnak tett adománynyal, melyet 1571. Báthori István, 1576. Báthori Kristóf fejedelmek is megerősítettek; 2. a kolozsvári unitárius eklézsia előterjesztésével, midőn 1716—18. a piaczi templom visszaadásakor, az ahhoz tartozó javadalmakat, azok közt a dézmát is Mártonffi r. kath. püspöknek önként átadta; 3. a birtokba igtatási okirattal, 4. hivatkozott a törvényekre, melyek őket birtokukban megtartatni rendelik, 5. a Lipót-hitlevélre. Az ev. reformált hitvallásu eklézsia nevében a gondnok felhozta 1. Báthori Gábor 1610. decz. 1. kelt adománylevelét, 2. hivatkozott az őket birtokukban védő törvényekre, oly végzésekre, melyekben a dézma iskoláiknak van ítélve, 3. az 1744-ki VIII-dik t.-czikkre, mely az egyházakat javaikban megkárosíttatni nem engedi. A felperes az 1-ső ellen felhozta, hogy János Zsigmond adománya nem örökös adásra szól, nem papnak, de szegényeknek s tanulóknak adatott, az unitáriusok templom átadáskori nyilatkozatának történelmi értéke van, az örök-adomány tekintetében bizonyító ereje nincs; ők többet nem adhattak át, mint a mennyit

birtak, az adománylevélben pedig örök-adásról nincs szó, a Lipót-hitlevél törvényes birtokokat biztosított, a dézma pedig elidegeníthetlen koronabirtok, a mit eladományozni nem lehet. A másik alperes ellen felhozta, hogy Báthori Gábor adományát csak ő, de kancellára nem írta alá, az adomány 1588. után kelt, mikor már a törvényben a fiskális birtokok eladása meg volt tiltva, az 1744-ki törvény, valamint a Lipót-hitlevél is csak a törvényes birtoknak nyújt védelmet . . . Még egyszer összefelelkeztek a fel- és alperesek s a törvényszék 1773. június 8. meghozta az ítéletet, mely szerint, a felhozott bizonyítékok erejénél fogva, mind a r. kathol., mind az ev. ref. eklézsia dézmavételi jogosultsága elismertetett, az árenda fizetése alól fölmentettek, s a kir. fiskus keresetével elutasított. Ez az ügyet felebbezte s a felség 1782. október 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával a Productionale Forum ítéletét helyben, a kolozsvári római kathol. plebánust és az evang. reform. ekléziát a dézma tulajdonosságában meghagyta, az ágostai hitvallásu papot ahhoz való joga követelésétől elmozdította s az ítéletet végrehajtás végett a kir. kormányshoz leküldötte, mely azt 1783. sept. 20. kelt leiratában adta a feleknek tudtára.¹⁾ Ez ítélet az ügyet törvényesen eldöntötte s a birtokosok többé nem háboríthatók. De a történeti igazság megkívánja jogát. János Zsigmond vál. király adománya a szegények és tanuló ifjúság javára volt adva, mit Báthori Gábor és Bethlen Gábor fejedelmek is megerősítettek, Báthori István Válaszuti György unitárius deák kérésére. Ez, iskolai rendeltetésétől oly kevésbé volt elvonható, mint az unitáriusoktól elvehető. Az adománylevél csak konventi átiratban mutattatott be, az eredeti az első birtokos kezében van. A jogalap tehát nem volt teljesen szilárd. A birtok és levelek átengedése fegyveres erő kényszerműve, melyet utóbb is

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. a Productionale Forum Jegyzőkönyvei VI. k. 153—154. ll. [K. 14. jegy alatt.] és az erd. udv. cancelláriai oszt. 1779. 1291., 1783. 2015., sz. alatt. Ez utóbbi OKLEVÉLT. CCCV. sz.

Midőn a felség 1786. Erdélyben járt, Lázár István püspök és Pákei József tanár megint folyamodtak, hogy hivatalokra az unitáriusok is kijelöltesse nek, igen a dézma-negyedért, a mire a felség 1786. decz. 7 kelt udvari, 1787. jan. 9-ki kormányshoz írt rendeletben azon választ adotta a folyamodóknak, hogy már más kir. leiratában ez iránt intézkedett, útasíttassanak arra. *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 131. sz. S így ez ügy rájuk nézve végleg kedvezőtlenül dőlt el.

nem az ország valamely törvényes bírósága, de delegált vegyes bizottság tett formailag némi részben szabályszerűvé. A bizonyítás sem lett volna a törvény előtt megállható, mert a bizonyítás eszközeihez erőszakosan s idegen jog sérelmével jutott a felperes. Azonban ez a jogelmélet és eszményi igazság álláspontja — göröngyös pályán, tövistől sokszor sebzett vándor útja — a gyakorlat emberei kerültek azt, s könnyű kedélylyel haladnak tovább a realis élet kivivott sikereivel . . .

A hat heti oktatás kérdésében az *unitáriusok* nem vegyültek a küzdők közé. Ugy látszik, a sors kedvezése gyanánt vették, hogy élniök megengedtetik. Miután sikerült elnyomatásukat a nagy monarcha előtt hitelt érdemlően tüntetni föl, nem egy királyi kegyében részesültek; az 1716—18. elvesztett főtéri templomért és iskoláikért a kamarai pénztárból 5000 m. frt kifizetését megparancsolta — a mi azonban nem valósult, templomaik elfoglalása megszűnt, sérelmök orvosoltatott, kolozsvári egyházi férfiak a canonica portiot felérő birtokaiktól dézmafizetés alól fölmentettek, a szent Erzsébet-aggházba fölvételezésük elrendeltetett,¹⁾ a Goldberg-alapítványra ifjaiknak fölvetetését, képes embereiknek hivatalra kijelölését előbb a kisebb, ha alkalmasokká váltak, felsőbb hivatalokra is megengedte.²⁾ De legnagyobb kegye volt a fejedelemnek, hogy a fennebb érintett, Szentábrahámi Mihály-féle hitfelekezeti theologiai nagy műnek, a mi tudományos becse s fontos tartalmának higgadt tárgyalási modora által azon kor latin irodalma termékei közül kitűnik, kinyomtatását — a bécsi központi sajtóhatóság jellemző méltánylása mellett — megengedte. „E könyv kinyomtatása annál inkább megengedhető — így szól ama vélemény — mivel az a mellett, hogy az unitárius vallás Erdélyben be van véve, az abban nyilatkozó szerénységnél fogva, más vallásu könyveknek is mintául szolgálhat.”³⁾

Az *ágostai hitvallásu egyház* életéből két nevezetes mozzanatot említek meg. Egyik a tanácshoz 1790. körül [az irat nincs keltezve] intézett kérése, ily czélból: „mivel a haza köz-, s Kolozsvár külön

¹⁾ Orsz. levélt. 1783. júl 16. kir. leirat.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1784. 848. sz.

³⁾ *Keresztény Magvető*. XVIII. k. 86—87. l.

törvényei, a Lipót-hitlevél s azt követett kir. adománylevelek s biztosítások azt tartják, hogy minden fő- és alsó hivatalokat a négy bevett vallásu honfiak viseljék; eddig is fel kellett volna nekik vétetniök Kolozsváratt a hivatalokra, úgy, mint a többi vallásuaknak, de az nem a községen mult, hanem, hogy nem voltak képes egyéneik, mely akadály még most sincs egészen elhárítva, mivel főképen senatori hivatalra most sincs több egyén, mint a főkapitány Mauksch Tóbiás, a ki egyszersmind senator is. Kéri tehát, hogy e hitbeli társukat a senatori tiszten erősítsék meg, s jövőben ha képes tagok növekednek föl kebelökben, a többi vallásuakkal egyenlő számban vétessenek fel ők is a negyedkapitányságra, adószedői hivatalra sat. a száz-férfiak gyűlekezetében levő számukhoz képesti arányban. E kérésöket jegyzőkönyvre vétetni s jogaik jövőendő védelmére hiteles alakban kiadatni kérték; a törvények, hitlevél és természeti igazság azt hozván, hogy ha a vallások hívei a közterheket hordozzák, a közjavalmakban is részesüljenek.“ ¹⁾ Nem kelt rá végzés, de a nem sokára bekövetkezett alkotmányos változás az egyházat jogaihoz juttatta — a mint később látni fogjuk . . . A másik egy kedvezőtlen legfelsőbb elhatározás a kolozsvári dézma tárgyában, mely iránti kérelmököt a felség 1783. octob. 8. kelt kir. leiratában azért nem teljesítette, mert az nem tisztán papi, de királyi adományos jog, mert abban a mult év octob. 16. már legfelsőbbleg jóváhagyott törvényes ítélet is kelt, végre, mert az ágostai hitvallás 1695. oly föltét alatt vétetett be Kolozsvárra, hogy hívei papjukat tartsák saját költségöken, az egyházak közjövödelmeit és alapítványait ne érintsék, s jövőben is irántok követelést ne támaszszanak. ²⁾

Új jelenség Kolozsvár életében Jonátyi Mavrodin és Kosztandin János gör. nem egyesült kereskedőknek — a kik Kolozsváratt kereskedés végett laknak — kir. biztos gróf Teleki Ádámmal *Oratorium* építés iránt intézett kérelme, melyet 1789. márcz. 31-ki rendelettel küldött át a tanácshoz, hogy az 1786. jan. 16. és 23. kelt kir. leirat értelmében intézze el. Ez ápr. 6. azon végzést hozta s terjesztette a kir. biztos elé, hogy a hivatolt kir. leiratok szerint

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 3657. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCVII. sz.

csak azon bevett vallásnak van joga templomot és iskolát építeni, melyeknek az előtt is volt, de kérelmezők nem ilyenek, nekik egyik sem volt; a türelmi parancs pedig 100 családot föltételez, hogy ily engedély adathassék.¹⁾ E végzést és előbbi kérvényöket a kérelmezők új folyamodványban a kir. kormányshoz elötte bemutatták. „Nagy szívbeli fájdalommal és keseredett lélekkel érzik közönségesen — így szólnak a kir. biztoshoz magyarul irt kérvényökben — a kik Kolozsváratt görög valláson levők kereskedés végett laknak, hogy templom nemléte miatt szokott isteni tiszteletöket nem tehetik, ha teszik is, a templom távolléte miatt esztendőnként csak 2—3-szor tehetik, a mi nemcsak nekik fájdalmas és keserves, de az az utazókak és cselédeknek is, a kik bizonyos napokig itt megállapodván, templom nem léte miatt megszokott isteni tiszteletöket nem követhetik. Ez vala oka, hogy a közelebb mult esztendőben is az ellenség torkából kiszabadult boérok is, nem levén szívbeli fohászkodásaikat hol kiönteni, kénytelenítették a templom kedvéért nagy veszedelmökre hazájokba visszatérni. E szívbeli fájdalom és Isten iránti buzgó indulat ösztönözte a kérelmezöket arra, hogy közakarattal a váron kívül maguknak egy „Oratoriumot“ [a kérvényíró *Oraculum*-ot irt] építtessenek, hol mindennap imádkozhassanak. Mivel pedig a felsőbb rendelések azt csak úgy engedik meg, ha abból az adózó népre terüh nem háramlik, kérelmezők nem az adózó néptől való gyűjtésből, de a maguk tulajdon költségöken kívánják azt megépíttetni, abban papot tartani, hol mind ök és cselédek, mind az utazók és ellenség torkából kiszabadult boérok is isteni tiszteletöket megtehessék, a kik a templom építésben segítségöket szintén megígérték; kérték azért a kir. kormányshoz: engedje meg nekik e szent céljok valósisát, megtekintvén, mily nagy dolog legyen keresztény embernek a maga isteni tiszteletét nem gyakorolhatni. Ök velük teendő kegyelmét életök fogytáig meghálálni el nem mulasztják.“²⁾ A kir. kormányshoz a kolozsvármegyei tisztséghez küldötte a kérvényt, annak kinyomozása végett: mekkora Kolozsváratt a n. e. görög kereskedők és polgárok száma, s a kért templom építési alapja?³⁾ Ez 1790. febr. 14. tette meg jelentését,

¹⁾ *A város gazdas. politikai j. könyvéből.*

²⁾ OKLEVÉLT. CCCIX. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1789. 8222. sz.*

mellékelvén Kolozsvár város tanácsa hivatalos jelentését, mely szerint a templomot építtetni akaró görög n. e. kereskedőknek már volt 1500 frt pénzalapjuk, az egyideig oda menekült, de Moldvába ismét vissza ment boérok is ígértek 500 frtot, a helybeli görög valláson levők pedig az építendő Oratorium helyének a váron kívül a *Hársongárd* nevű szőlők alján levő majorok és kertek között már megvettek egy telket készpénzen; a hívek száma 36 családfő, 22 fi-, 23 lánygyerekekkel, 13 szolgál, 10 szolgáló, együtt 129.¹⁾ Minthogy a felség türelmi parancsa a 100 család-számot csak szegény földműves és adózó népből álló eklézsiákra értette, de a kérelmezők többnyire mind vagyonos kereskedők, a kik a nekik szükséges templomot maguk felépíttetni képesek, a kiknek e felett külföldi egyházi és vallási atyjokfiai is tetemes segélyt biztosítottak: a tisztség a templom építési engedélyt megadandónak vélte.²⁾ A kir. kormányzék márcz. 4. ajánlólag terjesztette a kérést a felség elé, honnan kancellári aláírás alatt [*a fejedelem e közben meghalván*] azon hozzáadással adatott meg az engedély, hogy a kir. kormányzék a pap hivatalba állítása iránt a szükségeseket meg fogja tenni.³⁾ Értesítetvén erről a tanács és esküdt közönség: az 1790. aug. 5. közgyűlésében azon okból: „hogy ezáltal a gyűlevész és mások javait ragadozni s lopni természet szerint szokott oláhságnak itteni megszorodására tágas út nyitnatnék, s ezután a lopások és órgazdaságok e városon s nevezetesen a külvárosokban inkább eláradnának, ez Oratorium-építésnek ünnepélyes tiltakozás mellett ellene mondott és kijelentette, hogy az oláh templomnak e város határán való építését semmi időben soha meg

¹⁾ *Családok nevei*: Jenatyi Mavrodény és Kosztandin János nejével, görög kereskedők, Szimion Szetály nőtlen, Trandaffi György, Petko Vaszilie, Kosztandin Máté és Koffe Juon, mindenik nejével, görög kereskedők, Somai Mihály, Paulus Pap, Szakács János, gróf Teleki Ádám kertésze, Dali János és fia, mindenik lakos nejével, Orosz Márton nejével, Matyosár Gligor, Boros Ilie, Matskasán Nyisztor, Kimpián Juon, Makán Juon, Atyim, Fetuly Lup, mindenik nejével, Orosz János, Szilágyi János özvegye, Folotyi Mihály, György Juon, Fenesán András, Fogarasi János, Hajas Doka, Demeter Vajkul, Joannes Kortsolyás, Luka Gligor, Rosutze Vaszilie, Nyilas Filimon, Kertész Szimion, Orosz Mihályné, Ignát, Béres Nyisztor, mindenik nejével.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 1476. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 3033. sz.*

nem engedi“ ¹⁾ Ez ügynek további fejlődését és sorsát hátrább látni fogjuk.

Beléletét folytonos izgalomban tartották a fejedelem újításai, tervei és parancsai, melyeknek iránya a népnek kedvezés, számára új jogok adása, közhasznu intézmények állítása, szabad elvek és tanok hirdetése által népszerűség és rokonszenv nyerés, szíveikben lelkesítő vágyak, merész remények, olykor követelések ébresztése s mind ezek által a magyar alkotmány és társadalom teljes átalakításának előkészítése. 1784. márcz. 31. rendelet érkezett a tanácshoz, a börtönök megvizsgálása, s az ott szenvedők létszáma és állapota felől jelentéstétel végett: 18-an voltak, 13 férfi, 5 nő, hibáik: kisebb-nagyobb lopás, 1 gyilkosság, 3 káromkodás, 1 férjelhagyás. 1 kétnejűség, 1 paráznság és 1 bujálkodás; befogatásuk ideje alig egy év, büntetésök 1 vagy több pálczaütés, s több-kevesebb hónapi börtönfogság; kereset folyt 10 ellen, 1 kezességen, 2 ítéletesen elbocsáttatott; vizsgálók voltak 3 esküdt polgár és a közügyész [*fisc. Director*]. ²⁾ 1787. febr. 1. felsőbb parancsra kelt kormányzéki rendeletben közhirrre tétetett, hogy a foglyoknak különösen a kik gályára küldetnek, pénze vétessék el, őriztessék meg s mikor kiszabadulnak, adassék vissza. A tapasztalás tanította meg — ugymond a fejedelem — hogy nem jó, ha pénzök van. ³⁾ A nép közt hitként terjedt el, hogy e szakadatlan érdeklődés a szenvedők sorsa iránt a császár kegyelmességi műve. Az 1769-ki ugynevezett *Bizonyos Punctumok*, melyekben a jobbágyoknak földesuraikhoz való viszonya volt rendezve, egy példányban azon rendelettel küldettek meg, hogy miután a városnak is vannak jobbágy falvai, azok lakóinak jogaik iránti felvilágosítása végett nyilván hirdettessenek ki. ⁴⁾ 1785. aug. 16. a kereskedők és közönség érdekei biztosításául behozatni rendelte az árukönyveket. ⁵⁾ 1782. jan. 9. és márcz. 14. 1785. ápr. 15. azon felsőbb rendelet érkezett a városi tanácshoz, hogy két hét alatt minden kegyes alapítvány irassék össze a végre, hogy valamely módról lehessen gondoskodni, mely

¹⁾ *A közgy. eredeti j. könyvéből.*

²⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2064. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 2473. sz.*

⁴⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 3921. sz.*

⁵⁾ *Városi levéltár. Fasc. II. k. 2160. sz.*

szerint az árvák, betegek és szegény emberek gyermekeinek jobb fentartása eszközöltessék; ¹⁾ később jul. 25. az illető vallásfelekezeteknél és más közintézetek igazgatóinál újabban megsürgettetett. ²⁾ A felség célja az volt, hogy szegény-intézetek állíttassanak. Gróf Batthyány Ignác r. kath. püspök 1787. május 22. a déézi *Canonica Visitatio* alatt, hogy valósítsa megyéjében a császár emberszerető szándékát, a kolozsvári plebánushoz és espereshez rendeletet bocsátott e tárgyban, s abban írta: „hogy ha a felség által felállítatni rendelt szegények intézete még létesítve nem lenne, e végre a következők szemmel tartása mellett mindent tegyen meg: 1. Minden helység szegényei irassanak össze s osztassanak 3 osztályba érdemeik s szegénységök szerint. 2. A tanács-tagok, falukon az esküdtek közül kettő neveztessek ki, ezek gyűjtse-
senek alamizsnát részökre, vegyék jegyzőkönyvre s a kiosztásig viseljenek rá gondot; 3. készíttessenek lakatos perselyeket, egyik legyen a templom ajtajában, másikat adják a szegények kezébe, a kik járván kéregessenek, 4. a város negyedeiben egy záros perselylyel kéregető szegény mellé, a kik a gondviselőhöz viszik az így gyűlt alamizsnát, kísé-
rőül rendeltessék egy-egy polgár, [a püspök felhozta Szebent, a hol a polgárok nem szégyenlik elmenni az ily kéregetőkkel], s a kíséret járjon rendre; 5. a persely elhordozása s alamizsnaszedés a templomban minden héten legyen, valamint a kiosztás is, hanemha igen csekély a gyűjtés, 6. ha e célra alapítványok léteznek, évi jövedelmei a gyűjtéshez csatolandók és kiosztandók; 7. a gondviselők feddhetlenül járjanak el, s jegyzőkönyvvel igazolják magukat, 8. a papok kivált kezdetben hathatósan serkentsék a népet adakozásra.“ ³⁾ A fejedelemnek azon évi május 31. egy más emberies tényben is nyilvánult királyi érzülete, a midőn a törvényhatóságoknak azt rendelte, hogy hajóvontatásra csak olyak ítélendők, kiknek azelőtti hibáikért halált kellett volna fejökre kimondani. ⁴⁾ A nemesi és polgári jogok megingatását idézte elő a fejedelem 1787. ápr. 12. kelt azon királyi leirata, melylyel minden eladásnál az előintést és elővételi jogot eltörölte,

¹⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2858. sz.

⁴⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2587. sz.

kivevén az ősi, vérségi és kölesönös osztályi és örökösödési jogok eladásánál való előintést, a hol ezután is mindkettőt fentartatni rendelte. ¹⁾ Egy 1788. decz. 1. kelt legfelsőbb elhatározás a nemesi osztály elzárkozását kívánta megszüntetni, s a polgári egyenlőség útját készítette elő. Megtiltotta t. i. hogy ezentúl a nemzetségek kriptákat vagy katakombákat se a templomokban, se a kápolnában ne építsenek, hanem azok mind városokon, mind falukon a köztemetőben állitassanak; ha mégis valaki azt akarná, a városoktól és faluktól jó távol temetőhelyet állittathat, de kriptát nem. ²⁾ Legjellemzőbben mutatja azonban a fejedelem erős demokratikus gondolkodását 1787. jun. 5. kelt azon kir. leirata, melyben szigoruan megparancsolta: „hogy mostantól fogva jövőre minden udvari és ugynevezett ünnepélyes alkalmakkor [*appartementum*] a férfiak és hölgyek ő felségénél és a fejedelmi látogatásoknál szokásban volt kézcsókolást és térdhajtást, hódolattételeket és térdepléseket, nemkülönben mások is, mindenhol, minden állapotban hagyják el; ezentúl senkinek sem lesz szabad, akárki legyen, s akármit kérjen, vagy írást akarjon benyújtani, a felség előtt letérdelni; mert ez embertől emberhez nem illik, ez csak egyedül az Istent illeti meg. Ő felsége e parancsát — rendeli a kir. kormányshoz — a tanács maga alkalmazása végett kihirdetés által adja mindeneknek tudtára.“ ³⁾

Magasabb pontról, az ő egyéni jelleme s a monarchia egyetemes érdekei szempontjából nézve ítélhető meg helyesen a fejedelemnek a nép iránt tett sok kedvezése: ha tisztán az emberiség érdeke s szabadelvű nézetek voltak-e ennek indító okai? vagy, a jogokat kiváltságilag bíró osztályok s főleg a nemesség iránti ellenszenv? Az bizonyos, hogy minden bitorlás bántotta, az elnyomatás ellenére volt, meghallgatta a szegény panaszát, s ha elnyomott magános, vagy sanyargatott osztály, község és felekezet folyamodott orvoslásért, sérelme vizsgálatlanul soha, orvosolatlanul ritkán maradt — csak akkor, ha az lehetetlen volt. A fejedelem a kizáró jog közössé tételét akarta, elvei szépek, néha eszményiek, szándékai jók, sőt szabatosan is voltak kir. leirataiban szövegezve; de a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2620. sz.

²⁾ *A város gazdas. és politikai j. könyvéből.*

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2434. sz.

főranguk, a nemesség maga ellen intézettnek, a művelődés alatt fokán álló nép, kivált az oláhok maguk javára magyarázták; ezért volt iránta hideg és bizalmatlan az első, ezért hitte az utolsó, hogy a fejedelem nekik különösen kedvez, s akarja általuk a jogosult osztályok gyöngítését. E hamis föltevés volt oka az oláhok föltámadásának, a minek mindjárt első kitörése Kolozsváratt is éreztette hatását, a mint ez a tanácsnak 1783. aug. 20-án a kir. kormányshoz tett jelentéséből kitűnik, melyben írta: „hogy mivel némely összeszövetkezett latrok nem homályos jelekben fenyegették a várost, most meg aug. 8-kán éjféltűtani 2—3 óra alatt két helyt gyújtották fel, s mintegy tiz házat melléképületeivel együtt elégettek; azután majd minden nap, most itt, majd amott az épületek fedelére tüzet tettek, s hire jár, hogy a helyőrség onnan eltávozik: kéri a kir. kormányshoz, hogy legalább néhány század lovast rendeltessen oda, nehogy a vár őrség nélkül maradván, azon elvetemedt latrok dühének ki legyen téve.“ ¹⁾ A mint a mozgalom kitört, az első elfogottak közül 50 záratván a kolozsvármegyei tömlőczbe, a tanács újból katonai védelemért folyamodott, úgy a foglyoknak is máshová szállításáért, nehogy a fellázadt nép azok kiszabadítása végett a várost fölégesse s megbecsülhetlen kárt okozzon az ottani pénztáraknál, a városban élő főnemességnek házaiban, a kolozsmonostori konvent levéltárában és a polgárság javaiban. A kormányshoz azt írta vissza, hogy a vidéken csak Kolozsvár van várral bekerítve, ily bátorságban sehol nincsenek; gondoskodják tehát a tanács a város lakosságáról a kebelében levő vármegyei törvényszékkal és tisztséggel addig, míg a foglyok ügye rövid időn ellátatván, sorsukról gondoskodás fogtétetni. ²⁾ A tanács ezt nem tartotta elegendőnek, újabban katonai védelmet kért a kir. kormányshoztól, mely ily irányban írt a főhadvezérségnek, tudatván, hogy a vármegyei nemesség élete és javai iránti aggodalma miatt már előre kénytelen volt magának és a városnak megvédelmezéséről gondoskodni. A főhadvezérség útalt arra, hogy a gróf Gyulai-ezred helyőrsége ott van, ezután is ha a szükség kívánja, a város védelméről gondoskodástól nem lesz idegen. Ha azonban a nemesség védelmi állapotba helyezi magát, kívánatosnak látszik, hogy ez

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1875. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 10,959. sz.

feltűnést ne okozzon s a népben bizalmatlanság ne támadjon,¹⁾ mely közlést a kir. kormányzók egyszerűen tudásul vett... E közben a kolozsvármegyei continua tábla is folyamodván katonai segély adásért: a főhadvezérségtől azon átírat érkezett a királyi kormányzókhoz, hogy a gr. Gyulai-ezredből Szamosújvárról még egy fél század rendeltetett Kolozsvárra, Enyed felől védve van, veszély esete nem forog fenn, a főhadivezérség nincs azon állapotban, hogy többet tehessen. Ezt a kir. kormányzók a continua táblának meg írta, egyidejűleg tudósítást kért a felkelő nemesség felől, melyre nov. 17-ki jelentésében azt válaszolta: „hogy a nemesség védekezésére okot a katonaság kirendelésében való késedelmeskedés adott, a veszély és a vármegye — mintegy 10 mértföldnyi — kiterjedése oly nagy volt, hogy nem csodálható, ha a kinek ereiben még némi vitézi vér folyt, fegyvert fogott; de bár nagy számmal keltek is fel, 100-nál többen — cselédeiket ide nem értve — egy helyre nem gyűltek össze, hanem minden pontján védték a vármegyét. Egy csapat: Horváth Gáspár és Lázár István szolgabírók alatt — a turiak és szindiek, Boros János szolgabíró és Kerekes Gergely postamester vezetése alatt pedig a járai nemesség — Szolcsván 80 föllázadt rablót fogtak el, kiknek később 43 huszárral s Inczédi hadnagygyal oda ékezett Hertelendy kapitány megkegyelmezett, s a megszabadításukra Forde Nyikula vezérek alatt a köröskörüli hegyekről nagy sikoltozással, kiáltozás és ordítás között leereszkedő sokasággal az Alsó-Szolcsva hidjánál egyesülve szemben állván: Hertelendy kapitány őket elébb szépen önmegadásra s szétoszlásra kérte fel, oly módon, hogy ha a föllázadót, Hórát megkerítik, ők is kegyelmet kapnak s a fogoly rablókat is elbocsátják, a mit meg is ígértek, s így őket elbocsátották; a nemesség és huszárság pedig — mert a király és haza hívei — hálni Nagy-Oklosra s onnan Alsó-Járába mentek, hol Miske szolgabíró két századmagával találta, s így mentek be másnap egész néppel Tordára, a mint mind ez Boros szolgabíró és Kerekes postamester nov. 17-ki jelentéséből megtetszik.“ A kolozsvármegyei continua tábla azt is tudatta a kir. kormányzók: „hogy Schultz ezredes a *de nobis sine nobis* elv ellenére a fölkelőkkel kiegyezett. Kérte az egyesség pontozatait, mert a mint értesültek, azok a magya-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1784. 11,039. sz.

rokra nézve igen sérelmesek. Azért kéri — mondja a jelentés — mert a felkelők ezután is több helyen raboltak és a nemességet gyilkolták, s félő, hogy csak tavaszt várják, hogy pusztításait s gyilkolásukat ismét elkezdjék. A tábla tehát, hogy a nemesség gyászos romlását kikerülje, katonai segély iránt oly intézkedéseket kér tétetni, hogy a roszt gyökerestől kiirtatván: a közbéke és csend az egész országban ismét helyreálljon.“ A kir. kormányzók az előbbi főhadvezérségi intézkedésre hivatkozott, a mely által Kolozsvárt és a vármegyét eléggé biztosítottak hitte és így további intézkedéseknek szükségét nem látta. ¹⁾ Nov. 18. körlevelet bocsátott szét, s 30 m. frt jutalmat tűzött ki annak, a ki a nép hitegetőit és lázasztóit elfogván, a közelebbi helységi tisztnek átadja, s tudatta, hogy ha valamely helység az ily izgatókat befogadja és segíti, a helység birája harmadmagával a haza törvényei szerint nyársba huzatik. ²⁾ Egy nov. 22. kir. kormányzói rendelet súlyos büntetést szabott ki azokra, a kik tartozásaikat földesuraiknak megtagadják. ³⁾ Nov. 23. pedig a fejedelem 300 aranyat tűzött ki a kir. kormányzók által annak, a ki a zenebona fejét és annak más indítóit, gyámolítóit és vezéreit élve kézre adja. ⁴⁾ Ennyi volt a híres Hóra-lázadásról Kolozsvár város levéltárában, a minek közlését a köztörténet érdekében szükségesnek véltem.

Egy következményeiben fontossá lett másik változás Kolozsvár beléletében, a zsidók beszármazása, mire nézve még a nemzeti fejedelemek alatt azon törvény volt hozva, hogy a kereskedés nekik megengedtetik, de úgy, hogy csak Fejérvárat lakhassanak mint zsellérek, s a városok kiváltságainak és egyéb érdekeinek sérelmére [*praejudicium*] ne legyenek. ⁵⁾ A zsidók Erdélybe mind növekedő számban bejövésére, s a kereskedés passiv állapota miatt az adózó nép elszegényedésére, nyomorainak ez által is szaporodására legelőbb br. Bruckenthal Sámuel erdélyi kormányzó tette figyelmessé a felséget, a ki azonnal megparancsolta, hogy a kir. kormányzók ez iránt netalán teendő intézkedéseit jelentse föl. ⁶⁾ Az a

¹⁾ Orsz. levélt. 1784. 11,287. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2111. sz.

³⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2114. sz.

⁴⁾ Városi levélt. Fasc. II. 2117. sz.

⁵⁾ *Approb. Const.* V. r. LXXII. Edictum.

⁶⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1779. 5645. sz.

zsidók országos összeírását rendelve el: a continua táblák jelentéseiből kitűnt, hogy Erdélyben volt 229 zsidó család, 482 gyermekkel s 21,000 forint terhelő [*passiv*] adóssággal; a túlságos szaporodás és a nép szegényítése megakadályozása végett ajánlta a törvény értelmében lakásuknak csak Fejérvárra szorítását.¹⁾ Mig az összeírás folyt, a zsidók Fejérváratt zsinagóga építésére engedélyt kértek, mit a felség octob. 27. ugy engedett meg, hogy — a mint a leirat szól — a fejérvári spanyol és német zsidók díjfizetés mellett, mint elébb is volt, fából és deszkából közös, vagy deszkával elválasztott külön zsinagógát építtethessenek.²⁾ A felség a kir. kormányzék ez iránti ajánlatára 1780. május 24. a zsidók lakásának csak Fejérvárra szorítását rendelte,³⁾ s a r. kath. püspöktől jelentést kívánt arról: a most ott lakókon kívül hány zsidó család férne még ott el? A püspök jelentése szerint ott akkor 20 család volt zselléri állapotban, az is a helybeli polgárok kereskedésének kárára van s megélhetésöket nehezitik; de ha a felség parancsolja, lehetne lakház építésre még helyet adni az ugynevezett *Kutyamál* nevű majorsági földön a szöllők alatt, vagy Maros-Portus és hidközötti területen 400 sőt több családnak is. A kir. kormányzék azon észrevétellel terjesztette e jelentést a felség elé, hogy miután elég görög és örmény kereskedő van Erdélyben, a zsidók kereskedése ugyis szenvedőleges, ők a nép megélhetését szerfelett megnehezitik, adóssággal vannak elterhelve, a közjó és helyes politika szaporodásuk megengedését nem ajánlja s a törvény is ellenök szól: további bejövetelöket nem kellene megengedni, sőt a kik benn vannak is, ha nem itt születtek, vagy 30 évnél nem régebben vannak itt, az országból el kellene távoztatni, oda, a honnan jöttek, s a benn levőket csak Fejérváratt lakásra szorítani.⁴⁾ A felség ennek következtében szigoruan megparancsolta, hogy a vagy Erdélyben született, vagy 30 év óta itt élő zsidók telepíttessenek Fejérvárra, a kik újabban jöttek be, egy esztendő engedtetik, de akkor menjenek vissza oda, a honnan jöttek.⁵⁾ A kormányzék kihirdettette, de egyszersmind kérte a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1779. 5809. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1779. 6152. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1780. 2755. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 2621. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 5431. sz.

felséget, hogy mind a régi lakhelyökre visszatérésre, mind a Fejérvárra áttelepedésre tűzzön ki időt. E közben az udvarhoz a zsidók részéről megmaradhatásukért esedező panaszok érkeztek, miknek következtében a kiköltözési rendelet végrehajtásának elhalasztását 1781. nov. 7-ki legfelsőbb leirattal a felség elrendelte;¹⁾ de nem sokára, nov. 28. kimutatás fölküldését kívánta arról: kiket lehetne Erdélyben bennhagyni s kiknek kellene kiköltözni? A beküldött jelentésekből kitűnt, hogy Erdélyben 1782. január 20. 322 család volt, tehát 3 év alatt 93-mal szaporodott, minek következtében a kir. kormányshoz a felség 1781. július 4. kelt kir. leirata értelmében körlevelet bocsátott a törvényhatóságokhoz és continua táblákhoz, hogy a felség további rendelkezései egy zsidót is kebelökbe be ne fogadjanak s megtelepedni ne engedjenek, a felségnek pedig további parancsait kérte.²⁾ Mig e tárgyalás folyt, a zsidók Fejérváratt zsinagógájuk vagy iskolájuk [igy] bevégeztetésére engedélyt kértek s azt meg is nyerték.³⁾

Ezeket előre kellett bocsátnom, hogy a mi következik, megérthető legyen; mert ezentúl Kolozsvár beléletében a zsidók kéréseivel és üldözésével gyakran találkozunk. A törvény tiltotta nekik a városokban lakást s a községek ugy örködték felette, hogy az 1781-ki összeírásban csak az egy Szász-Sebesben volt egy pálinka- és serfőző zsidó, Fejérváratt 24, Kolozsváratt sem az 1779-ki, sem az 1781-ki összeíráskor egy sem volt;⁴⁾ a kik Erdélyben laktak, falukon a megyékben vonultak meg. A legelső történeti mozzanat, midőn Kolozsvár kebelében a zsidó név feltűnik, a kir. kormányshoz 1782. jun. 20. kelt azon körrendelete, mely vigyázásra intette a tanácsot, hogy a zsidó családok el ne szaporodjanak;⁵⁾ második azon october 8. kelt kir. kormányshoz rendelet, melyben Izsák, Dávid és Joris Filep zsidók — ha Kolozs-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 8014. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 4047. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 8944. sz.

⁴⁾ Gróf Csáky János Kolozsvármegye főispánja 1779. jun. 24. 3339. kir. kormányshoz szám alatti rendeletre 1780. ápr. 21. 5809. 1779. szám alatt felterjesztvén a vármegye területén volt zsidók létszámát: a gyalui járásban volt 3, az almásiban 3, a fejediben 2 — mind Izrael, Ábrahám, Salamon nevűek — Kolozsvárról egyet sem jelentett.

⁵⁾ *A város gazdasági és politikai j. könyvéből.*

várra mennek, — őket személyes leírásaik közlése mellett — elfogatni parancsolta;¹⁾ a harmadik Hersch Mihály iklódi zsidónak, mint vállalkozónak Kolozsvár város közönsége kebelébe bejutása. Ez a város néhány haszonbéres telkét és a kapuk vámját 1220 m. frton, a piaczi vámot 300 m. frton, a hidkapu előtti nagy és kisebb malmot 850 r. frton — mindeniket 6 évi időre bérelte ki. . . . Egy tekintélyes összeget ajánlva lép föl tehát versenytérre a legelső zsidó Kolozsvár iparos és kereskedő polgárai közé. Hogy ez nagy esemény volt, mely ez életmód embereit megdöbbenettette, s a zsidóság irányában az első percztől fogva féltékenységet és ellenszenvet költött, érthető s egészen természetes. Az ő küzdelmökét a megélhetésért, a polgárokét a versenytérrel leszoríttatásukért, s a kettőből származó sok vitát és versengést majd látni fogjuk. Most nézzük őket, „lakhely“-ért s „otthon“-ért való küzdelmeik között . . . 1786. július 3. Lebel Filep zsidó kereskedő kérte, hogy mivel a házaló kereskedési tilalom miatt életmódját elvesztette, mint ez az örökös osztrák tartományokban is van, neki a polgári jog és kereskedés Kolozsvárral engedtessek meg. A tanács jul. 6. válaszolta: „hogya a polgári jog meg nem engedhető, de évi nagy vásárokon üzheti kereskedését. . . .“ E korszakban e rövid végzés után a közemlékekben nincs többé róluk szó.

Egy eset Kolozsvárral arany és ezüst beváltó királyi tisztnek még ez időben is létezését mutatja. Szakál János volt, a ki ezért magát a közterhek alól kivétetni kívánta. „Neki — írja kérvényében — a cs. kir. arany és ezüst beváltási — — [*pagamentum*] országos hivatalt felsőbb helyről adták, Kolozsvár tanácsa tehát őt nem helyesen szorítja a közterhek viselésére. Midőn 1765. a kir. kormányzékától kiküldött bizottság a város ügyeit rendezte, ezen hivatali állomás ürességben volt, s azért nem emlékezett meg rá, s nem tett észrevételt. Kérte a kir. kormányzékot intézkedésre, hogy háza hasonlóul más városokban levő tisztársaihoz, ne csak a katonatartás terhe alól kivétessek, de annak tartási díjváltáságra se köteleztessek.“ A kormányzék a tanácsot arra utasította, hogyha kérelmesnek adott válaszában felhozott okain kívül fontosabb okok is lennének, azokat újabb felvilágosító jelentésében tudassa; a szebeni tanácsot pedig arra, tegyen jelentést

¹⁾ *Ugyanott.*

az iránt: ki van-e ott véve a közterhek alól az arany és ezüst váltó kir. tisztviselő!¹) Erre a kolozsvári tanács oly jelentést tett, hogy Szakál hivatali elődei véletlenül menttek voltak ugyan a szállásadástól, de a váltságdíjt fizették, s az 1765-ki bizottság a közterhek alól senkit sem vett ki. Szeben város tanácsától szintén oly tudósítás érkezett, hogy ott most is mint régen tartoznak szállásadással. Ezeknél fogva a kir. kormánysház helybenhagyta a tanács azon határozatát, hogy Szakált a szállásadás terhétől nem mentesítette.²)

A tanácsnak egy évtizednél régebbi sürgető kérése, a levéltárnoki állomás és két hajdu rendszeresítése intéztetett el 1782. octob. 23. kelt udvari rendelettel, egy levéltárnoknak 60, két hajdunak egyenként 30 frt engedélyeztetvén a majorsági pénztárból.³) A külvárosi fuvarozó marhás emberek és mészáros czéh közt évek során át folyt vitának és egyenetlenségnek véget vetett a kir. kormánysház 1782. aug. 27. kelt rendelete által, melyben elfogadta a tanács azon javaslatát: „hogy a *Lomb* nevű legelő osztassék két részre, az *északi nagyobb* adassék át a marhatartó gazdáknak oly módon, hogy bokros és tövises helyeit irtsák ki, a mi által legelőhelyök tetemesen megnövekszik, a 100 hizó marha tartására elegendő *keleti* rész a mészáros czéhnek, s ennek pótlásul adassék át a *Kömál alja* nevű legelőhely is, melyen 60 hizó marha szintén eltartható. A *Közép-Tartsa* a külvárosi fuvarozóknak át nem adható, mivel ez 1771. közárverés útján, mint többet ígérőnek, a r. kath. eklézsiának adatott ki 6 évre haszonbérbe; az *Ispotály Berke* szintén nem, mivel azt a mészáros czéh birja évenkénti haszonbérben. A midőn a kir. kormánysház ezen felosztási javaslaton megnyugodt, azon akaratát jelentette ki, hogy a panaszoknak mind a mészáros czéh, mind a marhás emberek részéről legyen vége, s a tanács mindkettőt birja rá a nyugalomban maradásra . . .“⁴) A katonaság iszonyu kegyetlenkedése, zsarolásai és a polgárságot megalázó magaviselete egy rég ohajtott változás eszméjét és szükségérzetét ébresztette fel a közönségben, a mi

¹) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 116. sz.

²) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 4178. sz.

³) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 8221. sz.

⁴) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1782. 4347., 6137. sz.

remélni engedte, hogy a polgárokat megmenti azon súlyos teher-
től, mely százados panaszok forrása volt, a katonalaktanya építést.
Oktatá a közérzület ellenök fölháborodása adott, mit a tanács a
kir. kormányshékhéz intézett kérvényében átalánosságban fejezvé
ki s az a szebeni főhadivezérséggel közölvé: e hatóság olyannak látta
a panaszt, melyet hivatalos tárgyalás alapjául venni nem lehet s
concret esetek felhozását kívánta. Erre a kormányshék a sérelmek és
katonai kihágások kinyomozását s egyenként bizonyítását rendelte,
a mi 1783. sept. 30. megtörténvé: az óvári városnegyedben 10,
magyarutcaiban 32, középutcaiban 22, farkasutcaiban 14,
a monostorutcaiban 9 — együtt 77 polgár vallomása alapján oly
undok tények s oly embertelen bánás esetei jöttek világosságra,
a mik a katonák iránti fölháborodást teljesen igazolták, s azonnal
elhatározássá emelték az eszmét, hogy *azok a polgárok házaiból
ki-, saját lakhelyeikre szállásoltassanak el.* „A nőket azért, hogy őket rab-
láson érték, földre verve hajuknál fogva hurczolták — mondja a
nyomozó irat — orrukat vasfogóval szorongatták, úgy, hogy folyt
belőle és szájukból a vér; éjjel kisdedeik sirásáért őket verték,
házaiktól elüldözték s kénytelenítve voltak más háznál keresni
egész háznépöknek menedéket; mikor férjeik vásárra mentek,
3—4 napig nem mertek haza menni; sokakat halálra vertek, hogy
bujá kívánságuknak nem engedtek; a férjeiket azért, hogy nőiket
védték, összevagdalták, egynek karját vágták le, kettőt egy Gut
nevű közkatona úgy megvert, hogy meghaltak, s büntetése vessző-
futás volt; közszájon forgott a katonák közt, hogy ha hat-hét
városi embert megölnek is, vagy összevagdálnak, csak ez a bünte-
tésök; 8—10—13 éves leánykákat próbáltak elcsábitni; egy
részeg katona, gazdájának szelid házi állatával ingerkedett,
melyet a hatóság a közerkölcs megsértéseért elégtételül hóhér
által darabokra vágva a nép szeme láttára temettetett el;
terhes nőket annyira elverték, hogy magzataikat halva szülték
meg, s a vétkest büntetésül más szállásra tették; gazdáik borát,
búzáját, pénzét előrozták, házukat — télen által abból kiszorítva
— gyakorló iskolává tették, szóval: a polgárság nem tekinthette
magát háza urának, sőt mintha csak jövevény lett volna, inkább
a katonaságéi voltak; javaikról tetszés szerint rendelkeztek, sze-
mély- és vagyonbiztonságuk nem volt . . . Nem csöda, ha szive
elkeseredésében terhei könnyebbitése, nyomorgattatásai megszün-

tetése végett — a mi a jelen roszak közt rá nézve legjobbnak látszott — azon gondolatra jött, hogy a katonaság számára lak-tanya [*a népnyelvén kaszárnya*] építését kérje, s ezt az esküdt-közön-ség — a tanács részvéte nélkül — meg is határozta. Azonban a tanács tudja — úgy mond — hogy az e célra szükséges nem két-három, de legalább is 100,000 forintot a város nem tudja előterem-teni, mert polgárai el vannak szegényedve, a községet régi adósság terhe nyomja, a mágnásoktól sem várható tetemesb segély, mert azok a csekély szállás-váltságot is vonakodnak fizetni s hátralékuk tetemes. Ha a város a tőle illetéktelenül kívánt katonatartási régi követelését [*salgimalis recompensatio*] a kor-mánytól meg nem kapja, nincs módja ily költséges építéshez kez-deni; de minthogy az több, mint a város terhelő adóssága, ha megnyerhetné, az kezdő alapja lehetne a kaszárnya építésének, mit idővel lehetne folytatni és bevégezni. Bár a tanács a polgárság sorsát szíven viseli, s az esküdt-közönség említett végzésétől a jóakaró buzgalmat nem tagadja meg, a felsőbbség parancsai iránti engedelmisség levén kötelve és dicsősége: a kaszárnya építési határozatot boldogabb időre halasztandónak vélte. A kir. kormány-szék átírt a főhadvezérséghez, s a tanács és esküdt-közönség által a katonaság ellen felhozott sérelmeket, melyek ellen a maga idejében orvoslás nem kéretett, elavultaknak nyilvánítván: a köze-lebbi sérelmekért orvoslást s az okozott károk megtérítését kérte, jövőre pedig oly irányu erélyes intézkedést, hogy a katonaság hasonló kihágásoktól tartózkodjék s a tett károkat állomásáról eltávozása előtt fizesse meg, a tanácsnak — a főhadivezérséghez irtakról értesítése mellett — a mágnások hátralékai megfizetését megsürgettetni rendelte, a kaszárnyaépítést addig, mig a város rendkívüli katonatartási igénye iránti reményének valósulása bizonyosabbá válik, halaszsa el s erről a választott esküdt-közön-séget értesitse.¹⁾

1786. a pestis kiütvén a Barcaságon, pusztításai országszerte ijedelmet keltettek. A kir. kormányshoz feljuttatottak a tör-vényhatóságokat, egyszersmind megtartás végett halálos büntetés fenyegetése alatt óvó rendszabályokat közölt. Kolozsvár tanácsa novemb. 3. kihirdetvén, szigoruan megparancsolta: „hogy mind a

¹⁾ Orsz. levélt. Erd. oszt. 1784. 10,626. sz.

belső, mind a külső városnegyedek kapitányai a tudva levő helyeken az utcákat bekerteltessék, a járásra fenhagyott utcák végére sorompókat és őrházakat álltassanak; ha a marhás emberek veszzőt, karót hozni nem akarnak, fogassák el s megkötözve vigyék a főbiróhoz; a sorompóknál és őrházakban levő örökre szorgalmasan vigyázzanak, útlevél nélkül senkit be ne bocsássanak, a Barczaság felől jövőket pedig visszakergessék . . .¹⁾ A közegészségügy érdekében egyik fontos kezdeményezése volt a kormánynak 1785. jul. 7. kelt rendelete, melyben meghagyatott a tanácsnak: „hogy a városi physikus a seborvossal a hatóságuk alatt levő minden gyógyszereket vizsgáljon meg, s ha elromlott régi gyógyszer talál, távolítsa el, azután a vizsgálatot minden évnegyedben tegye meg, s az eredményt a kir. kormányshoz jelentse föl.”²⁾ A másik Kolozsvár városának vízvezeték által egészséges vízzel ellátása terve volt. Szép eszme s üdvös terv! Mély belátásu kormányférfiak, szakemberek foglalkoztak megvalósításával több embernyomokon át. Mily sikerrel? a mi a nagy eszmék sorsa szokott lenni . . . 1787. jul. 17. a kormányzó átküldött véleményadásra gróf Teleki Ádám kormánybiztosnak egy hozzá névtelenül beküldött tevrajzolatot az iránt: honnan s mint lehetne a kolozsvári főtérre csatornán át legczélszerűbben jó ivó vizet bevezetni? Egyik mód a terv szerint lenne a Szamosból vezetni föl, de ennek ágya mindenütt mélyebb mint a város és főtér vízszinte, a vizet csak vízmerítő kerékkel vagy szivattyúval lehetne felhuzni bizonyos magasságra a vitzartóba, onnan ismét szerteszt vezetni a városba; másik a kalotai hegyekből való behozása csatornákon; de ez oly költséges, hogy rá a város mostani anyagi viszonyai közt gondolni sem lehet; legczélszerűbb lenne a Hársongárdból egy-két forrás bevezetése csatornán.³⁾ A kir. biztosnak már akkor kész terve volt arról. Őt a gyakori égések, a kolozsvári kútak mélysége és kevés száma, s a belvárosi polgárok azon visszás helyzete, hogy a városon kívülről a Nagy-Szamosról kénytelenek házi szükségükre költségesen vizet hozatni, s csak a katonai kórházba, főörhelyre és más helyekre a városnak 70 frtjába kerül a vízhozatás, birták

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2357. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2169. sz.

³⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3384. sz.

arra, hogy felkérje Malinkovits Ignác kir. lyceumi mathesis és gépészet tanárát, hogy jó ivó viznek a főtérre vezetése iránt tervet s költségvetést készítsen, a mit az illető szakmesteremberekkel el is készített, a költséget 5000 frtban állapította meg s 1787. jun. 23. a kir. kormányshoz felterjesztette, tisztelettel kérdezve: helyesli-e a tervet? tegyen-e további lépéseket az ügyben? A kir. kormányshoz a szándékot Kolozsvárra nézve hasznosnak, de hatáskörén felülállónak ítélte, a grófot pedig terv- és költségvetés készítésére és beadására, egyszersmind s a legelső rendeletében kívántak iránt jelentés tételre útasította.¹⁾ A kormánybiztos aug. 6-ki tudósításában távollétével mentette késését, írta, hogy ő kir. biztossága kezdete óta foglalkozott e tárggyal, mint lehetne Kolozsvár vízszükségén segíteni? megvizsgáltatta az eddig ismeretes két tervet, s a viszonyoknak megfelelőbbnek találta Malinkovits tanárét. Ő a hársongárdi forrásokat kevés víztartalmuaknak és roszaknak tartja, s csak a Szamos folyó vizét ajánlja; gondolt ki egy fúró-gépet, a mit a várfalak mellé helyezve, segítségével mindenfelé ellehetne vezetni a vizet s csak a csatornáknál tetemes pénzmegetakarítás lenne . . .²⁾ E közben érkezett meg a kir. kormányshoz fennemlített rendelete. A kir. biztos felhívta Malinkovits tanárt, ő írásba foglalta véleményét s a költségvetést szakértő-mesteremberekkel 3450 frtban állapították meg.³⁾ Ő most is a

¹⁾ *Városi levéltár.* Fasc. II. 1787. 6170. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 9034. sz.

³⁾ A költségvetést a tanár és lakatos, kőfaragó, metsző és harangöntő külön számításai alapján elkészítve adta be e szerint:

Két kőmedence [viztartó, 1000 vedres]	500 r. frt.
Két bádoggal bevont vaskar . . . , . .	200 „
Csővezet.	190 „
Ásás	120 „
Kőfaragói munka	400 „
Kőműves munka anyaggal együtt	108 „
Torony, a malomkerék fedele és gépkamara	600 „
Harangöntő, réz- és bádogos munka . . .	1132 „
<hr/>	
4250 r. frt.	

A mi a tervet illeti: készítője nem közönséges csöves kútat ajánl, hanem nyomattyus [*rugó*] szerkezetűt. Ezen nyomattyu képes 72 öltre felölködni a vizet [*Veszprémben van egy ilyen, jegyzi meg*], tehát a gabonapiacra

Szamos vizét ajánlotta. „Ennek — ugymond ő — vize könnyű, iható, egészséges, soha meg nem fagy sat. A hársongárdi forrásokban sok a kén, mész, só, a mi hihetően onnan van, hogy a közeli temetőben sok ezer ember rothadt földanyaggá válva, nedve, a föld alatti titkos közlekedés és átszivódás útján a források vizével vegyül, azt egészségtelenné teszi . . .”¹⁾ A kir. biztos aug. 13. terjesztette fel mindkét tervet,²⁾ honnan azon újabb útasítást kapta, hogy a hársongárdi források vizeit is orvosok által vegytanilag megvizsgáltatva és elemeztetve, kérje be róla nyilatkozatukat s a terveket akkor terjeszsze ismét fel.³⁾ A kir. biztos Szöcs András orvostudort és városi physikust s Mauksch Tóbiás gyógyszerészt kérte fel, a kik jelentésöket octob. 9. írásban tették meg, mit a kir. biztos 10-n a kir. kormányshoz elé terjesztett. E szakértők véleménye az volt: „1. hogy a hársongárdi ugynevezett *Csorgó viz* tisztának látszik, s iható, de még sem az, mert *a)* borkő olajjal sűrített sok üledéket hagy maga után, *b)* ólomolvadékból szintén, *c)* a vetemény nem fő meg benne, a szappany nem habzik, sőt a vizet össze tömöríti s a zsiradékot tőle elválasztja, *d)* a főzésnél sok sűrűséget hagy maga után. 2. A gróf Vas-féle kertben levő, télen-nyáron erős folyású forrás szintén szép tisztának látszó viz, de ép az elsőnek hiányai vannak meg benne. 3. A Balla- és Seminarium-kertbeliek nem tiszták, de nem is hagynak hátra oly vastag üledéket. Ellenben a Szamos vize legtisztább, legkönnyebb és legegészségesebb, ivásra, mosásra, kenyérsütésre legalkalmasb, a hús kellő színét benne megtartja, a borsó benne hamar megpuhul, mosásnál gyorsan és erősen habzik, vitriol és borkő nem zavarja meg, kékes színét nem változtatja, a benne levő kevés ólomoldat minden üledék nélkül tejessé lesz, ezért itálra a legjobb s legegészségesebb

jól lehetne alkalmazni, hol csak 3—4 ölnyre kellene a vizet fölvetni. Hogy a kerék télen be ne fagyjon, egy kis szobát építhetni felibe, mint Németországban szokásban van. Ha pedig befagy a Szamos, a négy öltre beásandó vizmedencze mindig adna bő vizet. A Hársongárdból hétszer nagyobb távolságról kellene behozni mint a Szamosból, tehát költségkimélés is van. A tervadó tanár a gép s tartozékai mintáit is bemutatta.

Városi levélt. Fasc. II. 3404. sz.

¹⁾ Városi levéltár. Fasc. II. 2698. sz.

²⁾ Városi levélt. Fasc. II. 3411. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1787. 9033. sz.

vizek közé tartozik. Egyetlen hátránya, hogy nagy esőkben, árvizkor, hóolvadáskor hamar zavarodik, de átszűrőréssel ezen is lehet segíteni.“ A kir. kormányshoz azon tekintetből: „hogy a hársongárdi vizek nem a legegészségtelegebbek, tűzoltásra alkalmasak azért, mert soha be nem fagynak s a városba a csatornán bevezetni sokkal kevesebbe kerül, mint a Szamos vizének nyomó gép segítségével felemelése; továbbá mivel a város majorsági pénztárának megterheltsége nagy költsékeztést meg nem enged, a kir. biztost oda utasította, hogy ezen vizeknek a városba bevezetésére készíttessen tervet és költségvetést, mellékelje a tanács az iránti nyilatkozatát: mennyivel járulhatna néhány szökő kútnak felállítása költségéhez, a mik a Hársongárd magas fekvésénél fogva onnan bevezetendő forrásvizekből könnyen létesíthetők, a városnak díszére lennének s a közszükséget kielégítenék, s ezen nyilatkozattal fölszerelt jelentését mihamarabb tegye meg.“¹⁾ Ennek következtében a gróf kir. biztost azon évi decz. 19. tordavármegyei főmérnök Brunnetti Károlyt kérte fel a szóban levő terv czélszerűsége felől a tanácssal egyetértőleg véleményadásra, jelesen: „hogy lehetne a Hársongárdból vízvetéssel a városban néhány szökőkutat felállítani?“ A tanács Mauksch Tóbiás városkapitányt nevezte ki biztosának, a kik a tél miatt csak 1788. máj. 15. tették meg jelentésöket, melyben úgy nyilatkoztak: „hogy a szóban levő források nem olyak, hogy azokból oly nagy városnak elég vize legyen, azok alig adnak egy köbhüvelyk vizet, a mi legfeljebb egyetlen szökő kúthoz elég; kevés vízépítészeti és mértani ismeretet árulna el az, a ki oly költséges építést csövekkel hozna javaslatba, hogy azok fagy és hőség ellen meg legyenek védve. Ily építkezés a költséget bizonyosan nem érdemelné meg.“ Mikor a kir. biztost ezt felterjesztette, ismét emlékeztetbe hozta a Malinkovits tanár tervét, s kérte a királyi kormányshoz intézkedésre, mert — ugymond — ott állandó az aggály az égések fenyegető veszélyétől. Ez september 10-én az ügy egyszerű *félre tétele*t határozta . . . A kormányzónak véletlenül ép ez időben Kolozsvárra kellvén menni: elhatározta, hogy ott léte alatt a vízvezetési ügy iránt mindkét ajánlatot megvizsgáltatja, a végre, hogy így vagy amúgy biztosan lehessen arról határozni. Levélben felkérte Mártonfi tanácsost, mint szakembert,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1787. 12,732 sz.

hogy ugyanekkor ő is legyen Kolozsváratt, s a mint ő és Mratz építészeti igazgató, maguk mellé vevén Malinkovits és Gegő tanárokat, a dolgot a hely színén megvizsgálták, legelőbb azon gép mintáján kezdve azt, mely a víz felhúzására volt tervezve, kitűnt, hogy első alkalommal annak hatása nem volt jól kiszámítva, tehát biztosan az sem állitható, hogy a gép azt, a mire rendelve van, minden időben — főleg télben — tökéletesen képes lenne-e teljesíteni. A dolgot nyomósan szemügyre véve, az ellen már eleve azon ellenvetést tették, hogy igen sokba kerül, fentartása költséges, s a gép megállása esetében a közönség megkárosodása nagy; e felett gyakran meg kell igazítani, és a mi különösen előkerülhet, a víznek alacsony állása, midőn a város malma megáll, s a közpénztár tetemes kárt szenved. Mindezek kétséssé teszik a javaslat gyakorlati-ságát. A második volt a hársongárdi források újból megvizsgálta-tása. Itt azon nagy akadály tűnt fel azonnal, hogy a kertek tulajdonosai évi pénzbeli kártalanítás nélkül aligha megengedik, hogy a források vize határaikon átvezetve, összegyűjtessék, csator-nák rakassanak le, s így birtokuk kényelmes használatában gátol-tassanak, és pedig a kártalanítást aligha kevésre fogják szabni. Ez akadályt le lehetne ugyan győzni, mert a közjóra minden köte-les a magáéból is hozzá járulni, kivált ha az által nem károsul. De mivel ezen vizsgálódás alkalmával észrevették, hogy a várostól nem messze fekvő *Felek* hegy oldalában is meglehetősen erős for-rások vannak, melyek vize sokkal tisztább és élvezhetőbb: jónak látták azokról is értesülést szerezni; mert azon esetben, ha e vizek-ről tett tudósítás alapos, és innen jobb vizet lehetne kapni, a hár-songárdi forrásoknál felmerülő akadály ki lenne kerülhető..... E források megvizsgálásából kitűnt, hogy a *Felek* hegyen levő for-rások bővebb és jobb vizűek, mint a hársongárdiak, csak hogy a várostól távolabb fekszenek, a mi által a városba bevitelök többbe kerülne. Az erről készítettett hozzávetőleges költségvetésről meg-jegyzendő, hogy abba a városban készitendő kútak és vizeztartók is bele vannak számítva, s minden költség készpénzben van kifejezve, holott a napszám munka s mind az, a mi nem mester emberi, díjta-lanul megtétethető, a mi által az érintett költségvetés tetemesen alább száll... Az e tárgyban tovább szükséges teendőket a kor-mányzó egészen a kir. kormányshoz megfontolása s elhatározása alá bocsátva, csak azon nézetét fejezte ki, hogy a három mód közül,

akármelyik választassék, a végre, hogy Kolozsvár lakosainak ivásra, használatra és égés esetében oltásra elég vize kézügyben legyen, a dolog rendje hozza magával, hogy az országos építészeti igazgatóság véleményadásra s költségvetés kidolgozására lesz felhívandó. Tán meg lehetne találni a még ez idő szerint Kolozsváratt levő Mratz igazgatót is, hogy a tervhez rajzot és költségvetést dolgoztasson s a kir. kormányshoz küldje be, hogy annak idejében ez ügyről annál alaposabb felterjesztést lehessen a felséghez tenni.“¹⁾ A kir. kormányshoz erre is előbbi elhatározása mellett maradt meg, s a kolozsvári vízvezetési ügy itt megfeneklett.

Ez az élet megölő betűje, mivelődésünk s nemzeti csinosbodásunk útában annyi szép s nagy eszme eredendő bűnhöz hasonló akadály a egy évtizedre semmisítette meg gróf Teleki Ádám jövőbe beható eszének e közjóra irányuló gondolatát és tervét. Idő és balsors műve, hogy jóslata nemsokára teljesült. Kolozsvárnak az 1698-ki nagy égéskor megmaradt része, most e század végén 1798-n hamuvá égett, oly vészt hozva a szép városra, melynek megsíratására a szívben fájdalom, a szemben elég köny nincs. A trónig felhatott szerencsétlenségének hire, a fejedelemben magában fölbresztve hasonló történetek eltávolításának gondolatát, s azon eszközök közt, melyekkel alattvalóin segíteni sietett, egyik azon intézkedése volt: „hogy a kir. kormányshoz megfontolva a körülményeket, nagyobb vízmennyiségnek a városba beviteléről gondoskodjék, hogy tüzesetek alkalmával könnyen lehessen vízre szert tenni.“ A kir. kormányshoz az ügyet az országos építészeti igazgatósághoz tette át, tudatva, hogy Kolozsvár vízvezetékére már régebben kiterjesztette gondját, s gróf Teleki Ádám kir. biztos erről az 1787—88. évben több felvilágosító jelentést és tervet terjesztett fel hozzá, vegye azokat vizsgálat alá, s adjon mihamarabb véleményt a célnak mikép lehető eléréséről.²⁾ Az 1798. nov. 17. kelt rendeletre az építészeti igazgatóság jelentését 1800. nov. 14. tette meg, a kir. kormányshoz elintézte 1803. ápr. 12. átvadán azt Bedeus Joachim titkárnak, mint saját kebeléből kinevezett biztosnak a végre, hogy az iránt a Kolozsváratt székelő építészeti igazgatóval, a város főbirájával, két tanácsossal és a szónokkal

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1788. 405. eln. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1798. 8540. sz.*

tanácskozzanak, s a választott közönséget is kihallgatva, nyilatkozatát, az így készült s mindnyájok által aláírt jegyzőkönyvvvel együtt terjeszse fel. Az építészeti igazgatóság jelentése igen alapos és kimerítő szakmunka, melynek készítője a közjó iránti épérzékéről s Kolozsvár valódi érdekeinek helyes felfogásáról adott általa tanuságot. A mik ez ügyben eddig történtek, tudományosan megvizsgálva s kifejtve, oly gyakorlatilag adta elő a dolog felől nézeteit s a teendőket, hogy csaknem teljtartalmilag közlését történelmileg indokolttnak látom. „A fenforgó vízvezetéki ügyben — így kezdődik az — közlött tervekre nézve, hogy t. i. a Felek hegy oldalában és a szomszéd hársongárdi dombok közt levő forrásokból, vagy a Szamosból lenne-e Kolozsvár főterére a víz csöveken bevezetendő, az igazgatóság nézete az, hogy a Felek hegytől a földhídig s innen át nyugatra a hársongárdi halmok közt levő források legtöbbszörre bizonytalan jellegűek, néha szerfelett megapadnak, s nemcsak kiszáradnak, de egészen eltűnnek, a mit a hegy fővényes rétege s önsúlyuk miatt nem állandó, de változó állapotja okoz, mely rétegek megcsusznak s velök a forrás-erek is helyet változtatnak. A források vizének a különböző, egymástól távol eső pontokról egy vizeztartóba összegyűjtése és fentartása rendkívüli költségbe kerülne s a vizeztartó vizének állandóságát az érintett természeti okok mégis mindig megheiusítják, sőt ha sikerülne is, a város számára szükséges két kút viz-szükségének kielégítésére elég nem lenne, s ivó vizül használatra az egészségre nézve a közvegyűlt sok idegen részecskék miatt — mint az be is bizonyult — káros hatást gyakorolna. Ezeknél fogva azon vizeknek a városba bevezetését semmiképen nem ajánlja. A másik tervet, t. i. a Szamosból való vízvezetékét illetőleg a vizsgálatot a monostori gátnál kezdette, lejt méréssel be egészen a város főtereig, a végre, hogy megtudja: szabad csatornamederben, mint legegyszerűbb módon lehetne s kellene-e a vizet, a hol szükséges, a város minden pontjára bevinni vagy csöveken? Az egész területről rajzot készített s arról győződött meg, hogy az első módon vinni be a vizet a helyi legyőzhetetlen körülmények miatt lehetetlen, s ezek: a város és főter magasan fekvése; kiderült ugyanis, hogy a monostori gát kezdő pontjától a főtérig 1755 öl távolban csak 15' magassági különbség van, a mi némely magasan fekvő utcákban teljesen elenyésszik. A vízvezetékek hossza, a közben eső halmocskák magassága

s némely elkerülhetlen hajlások miatt, melyeket a szögleteknél való megtörés és ellenhatás még növel, a víz sebessége annyira megapad, hogy annak hiánya csak a csövek sorának sokszorosítása és nagy költségek által pótolható; a város közelében szükséges viktartó hely hiánya, a honnan a vizet szét lehessen osztani, a malmok közben léte, melyekből a vízvezeték oly nagy tömeg vizet vonna el, hogy azokat kárositná, a városon szét osztott vízfolyamkák, hosszú útjokon, a járó-kelők s az udvarokról kijövő szemét által anyira bepizskoltatnának, hogy a víz teljesen ihatatlan lenne. Az építészeti bizottság ezt a módot is czélszerűtlennek ítélte. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint az előbbi időkben is tervezett és javasolt vízemelő gép, a miről véleménye az: hogy a gépnek legalkalmasb helye a puska poros torony lenne a malom csatornaárok mellett, a melyben könnyen lehetne a Szamos-meder fenekéig lemenő kútát ásni, s az onnan lefolyó vízre alkalmazott víz-szivattyúval a malomcsatorna befagyása, vagy vízének malomigazitáskor elvétele eseteiben lóerőre alkalmazott szivattyúk által a viktartók víz-készletét mindig fentartani lehetne. E gépnek négy vízemelő szivattyúból [*embolum*] és négy csőből kellene össze állítva lenni, melyek átmérője $5\frac{1}{2}$ hüvely lehetne. A gép mozgása könnyen érthető. A víznek a kútból kimerítésére nem kell nagy erő, de mivel a csatorna vize egy lábnál magasabban nem emelhető s ereje nagyobb átmérőjű kerék által fokozandó, a sebesség pótlása végett a kerekek sokasítandók, hogy a míg a főkerék egyet fordul, a szivattyú háromszor, a főkerék pedig egy perc alatt 7-szer forduljanak meg s a vízemelő szivattyút szinte 23-or tolják fel és nyomják le. Hogy pedig a torony felső részéből a város különböző szökőkútáiba leendő vízvezetés nehézségeit könnyebben el lehessen távolítani, a vizet onnan, egy, a város valamely magasabb pontján állítandó második toronyba kellene vezetni s oda a második viktartót helyezni, a honnan aztán a vizet csövekbe szorítva, a város bármely pontjára tetszés szerint annál könnyebben el lehetne vezetni, mert onnan akár a főtéren, akár az utcákba helyezendő forrásokba önként lecsnénk. S nincs kétség az iránt, hogy ezen vízvezetékek fentartása könnyebb, s ezen második viktartó vizét a város utcái és kövezete megtisztítására tetszés szerint ki lehetne bocsátani, a mi által a város tisztasága és jobb egészségi viszonyok elérése mozdíttatnék elő. A két toronybeli viktartó magassági különbsége 8 láb

lehetne, a vízvezeték menne a város falai irányában, egy vízforrást helyesen lehetne alkalmazni a convictus előtti téren, kettőt a főtéren, a többiek helyeit a tervrajz mutatja meg. A két torony helyét a rajz I. és II. számai, a vizeztartók magassági különbségét a III. szám, a különböző források helyét és alakját a IV. szám részletei mutatják, melyek forrásomban hiányozván, sajnálatomra! bővebben nem ismertethetem meg. Az építészeti igazgatóság könnyebb s biztosabb valószínűség tekintetéből csak közönséges használatra szükséges vízvezeték tervezett, jelesen a tornyok átalakítására, a vizgép, vízvezetékek, nagy kerék, szivattyu, egy kis és a főtéren két nagyobb forrás elkészítésére, a költséget 7413 frt 30¹/₂ krban állította meg, úgy, hogy azt ne egyszerre, hanem az építkezések előhaladása szerint több évre felosztva kelljen megszerezni, a mint hogy azt az egyes részek: a torony, vizeztartók, több-kevesebb forrás építése valóban lehetségessé teszi. Alig lehet kétség iránta, hogy Kolozsvár, mely térei és utcái kikövezésében oly szép sikerrel halad előre, ezen üdvös intézményt is ne létesítse, midőn azt évenként 1500 forinttal teheti. Bárha — így végződik a jelentés — ezen fővízforrások felépítése után könnyű lesz azokból a nagyobb utcákba további vízvezetékeket vinni, minthogy azok e kövezési, lejt mérési tervrajzokban készen az igazgatóság kezénél vannak, és ez utcák alantabb fekvésűek, mindazáltal a közhaszon s főleg égések veszélyei esetére az eddig előadotthoz egy más tervet is csatolt, azt t. i. hogy a kisebb utcákban tényleg létező kútak is tisztittassanak meg, rájuk egyszerű nyelvű szivattyuk alkalmaztassanak s legalább egy köb-öl vizet befogó kövizeztartók készíttessenek, hogy azok mindig teli tartatván, esetleges égésekkor a segély nyújtást megkönnyítsék. Ez alig kerül 200 r. frtba, s ehhez minden városnegyed annál inkább hozzájárulhat, mert az utcákban levő kútakat midőn elomlottak, eddig is meg szokták készíttetni. Az igazgatóság reméli, hogy ezen vizeztartók készítése iránti tanácsot, mint a melyek a közbiztonságot nagy mértékben előmozdítják, mások is, a kiknek udvaraikon kútak vannak, szivókra veszik, s örömmel fognak létesítéséhez járulni.“¹⁾ A kormánybiztos közölte e tervet az illetőkkel, a kik a véleményadást a választott esküdt-közönség határozatától tették függővé. Azt is megkérdezte

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1803. 2560. sz.

tehát az iránt: hogy ezen terv valóítására szükséges mintegy 7000 frtra menő költségről kívánna-e és mennyiben kívánna gondoskodni, ugy azonban, hogy a majorsági pénztár évenként csak 1200 forintot adjon? továbbá hajlandó-e arra, hogy a meglevő kútak szivárványra vétessenek s előttük egy-egy kővállu állíttassék? A választott-közönség 1805. ápr. 26-ki gyűlésében az életbe mélyen bevágó kérdést oly behatóan, rokonszenvesen és gyakorlatilag tárgyaló építészeti bizottsági munkálatra e száraz és rideg végzést hozta: „Megfontolván a majorsági pénztár szűk és terhes voltát, és azt, hogy a mit ezelőtt 1000 frttal meglehetett volna csinálni, arra most 2000 frt is kell, a választott-közönség azon állapotott meg, hogy kérje a kir. kormányshoz, hogy e költségek megtételét boldogabb időre halasztani méltóztassék, mivel a városnak most felette sok és nagy költségei vannak, s e terv valóítását ereje nem bírja meg; a meglevő kútak szivárványra vétetését, s azok mellett kőválluk csináltatását ellenben szükségesnek látja, és azoknak a majorsági pénztárból megcsináltatását meghatározta.“ A kormányshozíki biztos — ugy látszik — e nyilatkozatot döntőnek tekintette, ezért kísérő iratában a súlyt egészen erre fektette, s azonkívül, hogy ezt nyomatékosan hangsúlyozta, észrevétel s több tanácskozó társak nézetére megemlékezés nélkül, a kir. kormányshoz íjterjesztette, mely azt szintén jun. 26-ki ülésében tárgyalván, azon okoknál fogva: „hogy a városnak az utcák kikövezésére, Monostorutczában a *Fejér ló* nevű vendégfogadó [a mai *Redoute*] felépítése, kaszárma-ház építés, a profosz-háznak fegyházzá alakítása, a Szamos vize folyamának rendezése, postaház megigazítása miatt oly nagy kiadásai vannak, hogy az így megterhelt majorsági pénztár szökőkútak felállítására most teljességgel nem képes: ezek állítását az elsorolt építések bevégződéseig elhalasztatni határozta, a meglevő kútnak szivárványossá alakítása iránti választott-községi végzést azonban helyben hagyta, s erről a tanácsot azon hozzáadással értesítette, hogy, mivel a kútak száma kevés, sok fel van hagyva, némely utcákban egy sincs s valamennyi azok közepén van: a felhagyottakat takaríttassa ki, a létezőket alakíttassa szivárványra, melléjök tétessen kővállut s mindeniket az utcák közepéről eltávolítva, tétesse beljebb a házak felé.¹⁾

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1805. 4830. sz.

A személy- és vagyonbátorság nagy érdeke ez izgalmas időkben a köz- és tűzrendészet szabályozására vonta a figyelmet. A kapuzárási díj [*Sperr-Kreutzer*] behozatala az első intézkedés volt, mit gazdaságának ezáltal nehézítése s költségesebbé tétele miatt nehezen tűrt a polgárság és sokszor akarta megszüntetni. 1785. is felszólalt ellene. A tanács kifejtette; „hogya a reggel és estve, sőt éjjel is ki- és bejárók iránti aggodalom hozatta be ez intézményt más városok példájára. Ha a bezárás nov. 1-től 8-kor, május 1-től 10-kor lesz, az ezt szedő hajduk fizetése sem jó ki. Ha eltörlik, korábban kell megszűnni a mezei munkának, mert a város kapuit, mielőtt a nagyobb vecsernyére a dobok megszólalának, be kellene zárni, s akkor a község maga bánná meg mostani kérését. A felsőbb rendelkezések estvéli vecsernyekor rendelik szedetni a bezárási krajczárt; de a tanács a szolgák kényelmeért nap lemente után másfél órával, sőt két órával szedeti, úgy, hogy alig jó be belőle évenként 200 forint, a mit minthogy az egész város javáért tesznek, egy okos polgárnak sem lehetne hibáztatni.“¹⁾ 1786. octob. 31. az éji őrség szabályoztatott. A főbb pontok ezek: „1. Az örök a negyedkapitányoknál esteli 9-kor jelentsék magukat, ha valami parancs van, vegyék át s tartsák meg, az őrzés idejét józanon s vigyázva töltsék, korcsmába bemenni tilos; a kit a kapitány részegen talál, küldje a közfogházba, hogy másnap 25 pálczával józaníttassék meg; 2. kötelesek 9-től virradtig a város utczáin járni, a lámpás nélkül járókat — férfit és nőt — megszólítani, s hogy mi járatban vannak, megtudakolni; minden óra ütés után a csergetyüt megperditni egy utczában két-három helyen, azután az órát — hányat ütött — fenszóval elkiáltani: *tíz*et vagy *egy*et ütött az óra! ez volt a kiáltási szólam, s rá ismét röviden csergetni kellett; 3. a támadt gyulást azonnal megjelenteni, a népeket kiáltással fölkelteni, s az ilyenkor őrzőkre figyelemmel lenni; 4. tartoznak az éjjel lármázókat elcsöndesíteni, gyanus, ismeretlen, tolvajkodó, gyujtogatásról ismert embereket elfogván, a város házához kísérni s reggel a negyedkapitánynál jelenteni; 5. az utcák tisztaságára vigyázniok kellett, hogy a kik elrondítani akarják, vagy szemetet hordnak ki, ne engedjék meg, a pipával, szabad gyertyával járókat fogják el; 6. tavasszal és nyáron szárazság

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2206. sz.

idején a gazdákat járják el, hogy tűz esetére elegendő vizet tartsanak készen.“ ¹⁾ Ugyanazon évi decz. 7. gróf Teleki Ádám kir. biztos szigoruan meghagyta a városi tanácsnak: „hogy azon tűzoltási szabályokat, melyeknek életbeléptetése még 1773. meg volt rendelve, forditassa magyarra, alkalmazzák a városi viszonyokhoz, hogy azok ismeretessékké levén, mindenki hozzájuk tartsa magát s az égésre kellő készüllettel menjen: egyik vizes edénynyel, a más létrával, fejszével s más oltó eszközzel, üres kézzel senki se. E rendelet 8 nap alatt foganatosítását szigoruan rendelte.“ ²⁾ 1787. jul. 30. az osztrák tűzrendőri szabályok foganatosítása rendeltetett el, melyeknek a kolozsvári viszonyokhoz alkalmazására a tanács még 1782. útasíttatott. Áll az 1—72. §-ból, a legfontosabbakat ismertetem, azok a legutóbbi időkhöz életben voltak: „1. a házépitéseknél vigyázni kell a kémények és tüzelőhelyek építésére, s hogy a fedelek cseréppel vagy zsendélylyel fedessenek; 23. a puskapor árusok félen való helyeken tartsák áruikat, boltjukban 4 fontnál többet ne; 31—34. a kéményseprők és kéményvizsgáló polgárok a kéményeket és kormot gyakran vizsgálják meg; 35. minden köteles tűzoltó eszközöket szerezni; 36. az éji őrségre fordíttassék kiváló gond, ezek a tűzre éberül vigyázásra s gyors híradásra serkentessenek; 37. vásárcor a sátorokra s korcsmákra jó gondviselés legyen; 38—40. tűzgyulásra dobokkal jel adassék; 41. a kútakra a városgazda és polgárok jól vigyázzanak; 42. új építés csak úgy engedtesék, hogy a kút el ne maradjon; 46. a polgárok, kiknek házuk van, szerezzenek létrát s az utczákon égéskor gyujtassanak lámpást, hogy az oltás könnyebb legyen a vízhordókra nézve; 48—50. az oltó eszközök jó állapotban tartassanak, 51. ezek készítésére legyenek ügyes mesteremberek; 52. a városi tiszték rendezik az oltást, a barmók őrizet alá adását; 53—55. a kocsisok hordják a vizet, a polgárok oltsák a tüzet, 56. a sebészek segédekkel — 57. a papság — 58. a bíró és szolgabíró a kapitányokkal ott legyenek, 61. a vizi puskák szél irányában irányoztassanak, a meggyúlt házak ajtai, ablakai ganéjjal betömessenek, hogy a tűz elfojtódjék, 62—63. a szomszéd fedelek vonassanak le s kárpótoltassanak, 64—65. a

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2352. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2386. sz.

tűz kialvása után a felügyelők hire nélkül senki, a kinek kötelessége volt ott lenni, haza ne menjen, az örök oltogassák vízzel a hamvat és parázst, az oltó eszközök csak a tűz teljes kialvása után vitessenek helyre, 67. a tűz okáról s kimeneteléről tudósítás teendő, 68. a tanács nyomoztassa ki keletkezését, 69—70. a ki az égő háztól valamit előroz, mint órzó büntetendő, 71. kik híven oltanak, megdicsérendők, a ki a tűzről legelsőbb tesz jelentést a főbirónak és kapitánynak, 1 r. frtot kap, a ki vizet legelőbb viszen 1 r. frt 30 krt, a ki 2-szor 1 r. frtot, a kéménybe legelőbb bemenő kéményseprő 2 r. frtot, a 2-ik 1 r. frtot a majorsági pénztárból, 72. a költséget — ha felfedeztetik — a gyújtó hordozza. Ezek magyarra fordítva megtartás végett a negyedekben kihirdetettek.“¹⁾

A város nagyszabásulag tervezett, idővel azonban magánérdek, szűk látkör és szép iránti érzékhiány miatt kunyhóalaku árubódékkal s kereskedő sátrakkal rondított szép főtere tágitása és szépítése, szóval rendezése is végre 500 év után közfigyelem tárgyává lett. A mozgalom megindítója a tanács volt, mely 1788. jun. 26. ez irányban a kir. kormányshoz erős okokkal támogatott felterjesztést tett, s előadta, hogy a jó rend és város disze megkívánja, hogy a járó-kelő közönséget dolgai végzésében akadályozó okok elháríttassanak, minél fogva a kir. kormányshoz jóváhagyása reményében meghatározta, hogy azon sok kisebb és nagyobb boltokat és bódékat, melyek a főtéren az elődök vigyázatlansága vagy tán beleegyezése folytán szemben a gróf Bánffiházzal, a közrendészeti szabályokkal ellenkezőleg jobbadán lágy anyagból összetajkoltattak inkább mint építtettek, onnan eltávolítsák, s a vásártért, melyen azok állnak s mely kivált vásárok idején, midőn az idegen kereskedők is sátoraikat ott állítják fel, annyira megsűkül, hogy a közlekedés csaknem lehetlenné válik, tágasabbá s a forgalmat lehetővé tegyék. E házak s áruboltok közt alkalmatlanságra nézve legelső helyen áll: „1. a hentesek fenyőfából készült mészárszéke, melyben csak szerdán és szombaton árulnak húst, eltávolításával a közönség nem szenvedne, mert a mennyivel ott olcsóbb a hús, annyival roszbab is; különben is ők azon két napon a czéhes mesterek két mészárszékén árulhatnának a szabott

¹⁾ *Városi levélt. II. Fasc. 2643. sz.*

módon és árak szerint. 2. Összeszorítják a főtert és elrútitják, sőt a házakhoz bejárást is akadályozzák a görögök néhány kereskedő boltja s a gombkötők, szőcsök, timárok, szappanyosok, szijgyártók, kenyérsütők s más árusok által épített, azokkal egy végtében levő kalyibák és kapuk alatti bódék, melyek eltávolításával nemcsak a vásártér sokat tágasbulna, de a város is régi szépségét visszakapná; sőt mivel azokban most éjjelenként tolvajok, paráznák és roszféle emberek rejt- és menhelyet találnak, ez a vétkes rosz emberek számát apasztaná, s mivel sok ezek közül régisége s az idő viszontagságai miatt el van rongyolva, tűz esetében e hitvány kalyibák miatt a város és a nagy templom, ez a középkor oly remeke is veszélynek van kitéve. Ezen okoknál fogva kérte a tanács a kir. kormányzék engedélyét ezek lebontathatása és eltávolíttathatása iránt,¹⁾ mely a felhozott okokat a jó rend és helyesb politika szabályaival teljesen egyezőeknek találván: a tanács szándékát s a kijelölt boltok lerontását helyeselte s rá oly módon hatalmazta fel, hogy a kereskedőket kereskedésöknök a főter körüli házakban levő boltokban folytatására útasítsa, a görög és örmény kereskedőket annál inkább, mert már birtok vásárlásra szabadságot nyertek, s kalyibákban árulni csak addig voltak kényszerítve, míg e jogot nem birták, megszűnván pedig a polgárjog megnyerésével ez akadály, helyén van, hogy megszűnjék a kapukban árulás is.²⁾ Az elébb nevezett czéhek panaszolták a kir. kormányzék előtt, hogy ők kalyibáik helyét megvették a tanácstól, árát a majorsági pénztárba befizették s kérték birtokukban megtartatásukat. Ez megkérdezte a tanácsot: visszafizettetett-e panaszlóknak a díj és kalyibák ára? a midőn erre felel — rendelte a kormányzék — egyszersmind ha az eddigieken kívül más érvei is lennének, jelentse fel, a kalyibák lebontását addig függőben hagyván.³⁾ A tanács sept. 18. tette meg jelentését, mellékelve a nagy templom egész kerülete, s a város, egyház és magánosok ott levő boltjai és kalyibái rajzát és az épületekről felvett becsüiratot, melyből kitűnik, hogy téglából rakott boltja volt Pozsoni Pálnak, Fejérvári Ferencznek, Istvánfinak, Benkő Józsefnek,

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2079. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 6189. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 7939., 7940., 8003. sz.

Kolozsvári Katalinnak, Gál Istvánnénak, melyek együtt 225 m. forintra becsültettek; fa-szine volt a gombkötő, szőcs, csizmadia, fűsüs, szijgyártó, fazékas, timár, posztókészítő, szappanyos czeheknek, a csertöröknek; volt áruló boltja 3 zsemlyesütőnek, turóárusoknak, disznóhús árulóknak, ezeken kívül több kisebb árusoknak. Ez összes boltok becsüje volt 275 m. frt 89 p. A henteseket illetőleg a tanács első jelentésére hivatkozva, a többiekre nézve felfejtette: „hogy a fazékasok árulhatják áruikat szabad ég alatt úgy, mint Szebenben, a csizmadiák megegyeztek a róm. kath. egyházzal, hogy annak boltjában árulhassanak, a szőcsök, gombkötők, posztókészítők alig vannak 4—5-en, a kik kalyibákban árulnak, azok is nem mindig a magukét; azonban egyik-másik mesteremberért a nagy közönséget heti és nagy vásárokon ily alkalmatlanságnak kitenni nem lehet, maguknak a mesterembereknek sem észszerű oly költséges épületeket szükség nélkül fentartani, holott a közönség máshol is megtalálja áruikat; végre a szijgyártók és timárok árulhatják hordozható szinek alatt vagy vehetnek ki áruhelyet a Szentkereszti-háznál a város déli, vagy az ev. reformáltak házánál az északi soron. Hogy mily költségesek azon épületek — jegyzi meg a tanács — a mikért a kérelmesek oly érzékenyen panaszkodnak, kitetszik a becsülevélből, a melyben pedig azok árai a viszonyokhoz képest magasan vannak föltéve. De hogy a főtér tágasbodjék, a város régi díszét visszanyerje, ha a kir. kormányzéknek úgy fog tetszeni, a város kész a kitett becsüösszegeket a tulajdonosoknak a majorsági pénztárból megtéríteni.

A főtér szentegyház körüli részének rajza¹⁾ eléggé mutatja, mily szükséges volt azon épületek eltávolítása. Kérte azért a tanács a kir. kormányzékot, hogy nem tekintve a kérelmesek önérdékből származó panaszát, a fenforgó házikók és bódék eltávolítását annál inkább parancsolja meg, mert azon helyet a közönség soha el nem adta, azok gyűlhelye minden szemétnak, rondaságnak, onnan a legundokabb szag és legegészségtelenebb gőzölgés terjed szét, a mit ragályos nyavalya veszélye nélkül tovább ott hagyni a tanács nézete szerint nem lehet.“ Ez octob. 14. visszairt, hogy a kalyibák eltörlése iránt sept. 18. kiadott rendeletétől nem áll el, a tanács tartsa kötelességének azok 275 frt 89 krt tevő becsárát a tulajdonosoknak a

¹⁾ L. a RAJZOK ÉS FELJEGYZÉSEK II. Füzetében a II. Táblán.

majorsági pénztárból kifizetni, a kérelmesek pedig e határozat megértésére a tanácshoz útasítottak.¹⁾ A tanács végrehajtotta a rendelést s a lerontott házikók közt a róm. kath. eklézsiának is levén három, érette a kir. kormányzékhez panaszolt. Ez a panaszt a tanácshoz küldötte le felvilágosításadás végett, mely 1785. márcz. 16-ki jelentésében magát igazolólag fölfejtette: „hogy ott volt a város tulajdon háza közelében az a meggyalázó bűnoszlop vagy *perengér* [*infamis columna lapidacea*] és a cigányok fogháza, a nép nyelvén: *kalitka*, a miket a főtér díszéért rontottak le, de minden lerontás be volt jelentve, s a kir. kormányzék által helybenhagyva; azt is felhozta érvül, hogy midőn két évvel ezelőtt a *Tartsaháza* nevű pusztát a plebánusnak 200 frtéért kiadták, volt polgár, a ki 300 frtot ígért érette; de az esküdt-közönség mégis előbbinek adta, egyebek közt azon feltétel alatt, hogy a kérdésben levő hitvány házat rontassa le, s azt csak sok kérésre, és a sima beszédekre hallgatva nem tette bele a szerződéslevélbe, de a lerontás soha nem történt meg, sőt most még kellemetlenség lett belőle. Azon ház középső harmada a város tulajdona volt, csak a magáét rontotta le s arra teljes joga volt, a többi része magától omlott össze, udvara sem volt s tiz éve, hogy senki sem lakott benne.“²⁾ A kir. kormányzék helybenhagyta a tanács eljárását... Négy évvel később 1789. nov. 11. br. Bánffi György kolozsvármegyei alispán házához hivatta a tanácsot és esküdt-közönséget s felkérte, hogy mivel a város felette sáros, mint más városok teszik, ennek is törekedni kell, hogy díszesebbé legyen, az pedig másképp nem lesz, mintha egészen kővel rakatik ki.³⁾ E czélból felolvastatott gróf Teleki Ádám kir. biztos nov. 14. rendelete, melylyel átküldötte ezen kövezés költségeiről általa készített mérnöki munkálatot, s mindkettő megvitattatván, meghatározott: „1. hogy minden háztulajdonos a háza falától kezdve telke szélességében a háza előtti tért két ölnyire tartozik kiköveztetni, akár a főtéren, akár máshol lakó főurak és polgárok legyenek, a többi részeket pedig a majorsági pénztárból. Ennek alapjául — a mint már volt érintve — külföldi borok árulására állíttassék a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 9274. sz.

²⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 2143. sz.

³⁾ Mint hivatalos irályi *curiosum*-ot megjegyzem, hogy a flaszterezés szó a j. könyvben kétszer is *flastromozás*-nak van írva.

városban fogadó, s jövedelmét a mészárszékből való jövedelemmel együtt fordítsák csak erre, meghatározták továbbá, hogy a külvárosokban a házak és telkek előtt levő üres helyeket — a városhoz közelebb eső részekben három-négy gyalog embernek fenhagyandó részen kívül — □ ölét 20 kron adják el, a szent-péteri templom előtti helyet 15 kron. Ezt a külvárosok minden utcáira értik, s az így egybegyűlő összeget is fordítsák e célra. ¹⁾

Száz éve már, hogy a Zsigmond-templom környezetéről a kunyhók és bódék eltávolítása, a főtér kibővítése és a város régi díszének visszaállítása végett Kolozsvár városában megindult a mozgalom. Az abszolút kormányzás szerencsétlen időszaka alatt 1859-ben a megváltási tőkealap egy részének megteremtésével hathatós lendületet s gyakorlati irányt vett. Vajha alkotmányos önállásunk mostani szép korszaka kívánatos célra juttatná az oly régi nemes törekvést!

A társadalmi viszonyok és közmivelődés lassu haladása felől több érdekes följegyzést találtam a közemlékekben. Ilyen egy kincskeresési babonás eset. Még 1766. a királyi kormányzék egyes polgároknak katonatartási terhőken könnyebbités okáért 4 százalékos kamatra 1000 frt építési költséget előlegezett a tartományi pénztárból a végre, hogy házaikat katonai szállásokká alakítsák, s ez által saját hajlékukat a katonatartás terhétől mentesítsék. Három polgár élt e kedvezmény nyel s készítette el házát e célra. A város is megjavította és kibővítette a nem rég birtokába jött Mátyás király születési házát, s rá 686 frt 27 krt költött, ²⁾ mit később a királyi kormányzék az elébb említett 1000 frt részben való törlesztésére, mint a katonaságnak tett fizetést fogadott el, de a polgároknak előlegezett összegek kamatából megfizetését remélte. E ház később katonai kórházzá alakított. 1781. Szegedi Sámuel szomszéd háza 1200 frton eladóvá tétetvén, a királyi kormányzék a tanácsnak megvételét ajánlta. ³⁾ Az ápr. 25-ki feliratában azzal mentette magát a meg nem vehetésért, mert egy kuruzsló [*impostor*] a néppel elhitette, hogy a nagy király kincsei a földben ott közel vannak elrejtve, s a Szegedi-örökösök

¹⁾ *A város gazd. és polit. j. könyvéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 4263. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1786. 1462. sz.*

házuk alapjait a király születési háza pinczéje mellett titkon annyira elfurdalták, hogy tartani lehet a falak beomlásától. Szakértőkkel megnézetvén, úgy nyilatkoztak, hogy az mai állapotában kőhalmaz inkább mint ház, s 800 frtra becsülték, a tanács legfeljebb 1000 frtot érőnek ítélte; ¹⁾ kérte tehát a királyi kormányzékot, hogy a Szegedi-örökösöknél hasson oda, hogy ez árban adják át. Ez azt írta vissza, hogy a vásárnak önkéntesnek s a feleknek méltányosoknak kell lenni, illő árnál többet nem kérhet egyik s nem ajánlhat a másik. Igyekeztek ezt a tanács a tulajdonosokkal megértetni s velők a vásárt 1000 frtban megkötni, mert mindkettőnek szüksége van rá, az eladónak, hogy a katonatartás terhétől szabaduljon, a vevő városnak, mert katonai kórházzal birnia kell. ²⁾ A vásár később meg is történt. . . . Egy más eset némely kötélhánczosoknak a tanácshoz és gróf Csáki János kolozvármegyei főispánhoz az iránt intézett kérése, hogy bohójátékuk [*comédia*] előmutatására engedjenek szabadságot. Mindkettő megtagadván: a „Fellegrár“-ban Adorjáni őrnagyhoz folyamodtak pártfogásért, a ki közben is járt érettek, de foganat nélkül. Erre az őrnagy kijelentette, hogy ő a felső várban engedélyt fog nekik adni s erről a tanácsot értesítette. Ez tisztelettel visszairt, hogy ezen, az adózó nép elszegényítésére czélzó szándékától álljon el, különben kényszerítve lesz az oda menő polgárokat vissza tartóztatni. Az őrnagy még is kihirdettette, hogy jul. 31. a felső várban *comédia* lesz 10 és 5 kr. belépti díj mellett, s az előadás estvefelé meg is történt. A tanács azon hidakhoz, melyeken a várba följárnak, öröket állított, kik a népet visszatartsák; de az őrnagy fegyveres katonasággal a főbíró és tanács gúnyolása és bántalmazása közt, megverve, elfogatta s börtönbe vitette őket és egyideig ott tartotta fegyveres katonák őrizete alatt. A főbíró ezt a tanácsnak jelentvén: kérte oly intézkedés megtételére, hogy a katonaság a polgári hatóság jogkörébe avatkozástól tiltassék el. E botrányos tett kinyomozására a tanács aljegyző Szathmári Györgyöt nevezte ki, fölkerve elébb az őrnagyot, szintén egy katonai biztos kinevezésére, a ki azonban ezt megtagadta; azután a királyi kormányzékot, hogy a főhadivezérségnél katonai nyomozó biztos kinevez-

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 1902. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1781. 3198. sz.

tetését eszközölje ki; az lehetetlennek mondotta, s így a tanács Losteiner István királybirót és Fekete György száz-férfit választotta meg és küldötte ki a nyomozás végbevitelére, a kik azt teljesítvén: jelentésöket 1781. aug. 19. adták be, a minek azonban semmi eredménye nem lett, a főbiró és tanács a szégyennel, a hajduk a szenvedéssel maradtak.¹⁾ Jellemző a harmadik eset is. Diwaldt Ferencz, Kolozsváratt szindarabokat előadó német szinigazgató, azon ajánlatot tette Fortini Károly lyceumi igazgatónak, hogy ha megengedi, hogy a jezsuita collegium éttermében [*refectorium*] vendéglőt nyisson, ott szindarabokat adjon elé, bálokat rendezzen s tekeasztalt állítson be, ad a tanulmányi alapnak évenként 3 éven át 150 forintot, ha csak bált és tánczos mulatságot adhat, 100 frtot. Az igazgató a kérvény mellett tett felterjesztésében az ily vállalatokat azon épület, az ottani papság és iskola rendeltetésével meg nem egyezőnek jelentette ki, azoknak csend kell s erkölcsös és gazdaságos étkezés — mondá — a 150 frt is csekély házbér annyi vállalatért és haszonvételért. A királyi kormányshé határozottan megtagadta, minthogy azon vállalatok az ottani papság és tanuló ifjuság közt nyugtalanságot és szórakozottságot okoznának, s a kérelmezőnek erről értesítését az igazgatónak meghagyta.²⁾ A vigadók e korban nem voltak egyedáru tárgya. Tamási János vendéglős 1780. nov. 29. kérte a királyi kormányshéket, hogy neki tánczos bálók adására kizáró jogot adjon; a tanáchoz küldetvén le: az tagadó jelentést tett azon okból, mert más polgárok is keresik ezzel kenyeröket s adójukat kivált fárságon, miért fosztani meg azokat jövedelmecskéiktől, hogy csak az boldoguljon?³⁾ Jellemző, a mit a kérelmezőnek elébb nov. 23. a tanács és esküdt-közönség, a kiktől Tamási legelőbb kérte e jogot, neki katonás rövidséggel válaszul adott: „Mindenkí, a kinek tetszik, bálozhat, mint eddig, szabadon.“⁴⁾

II. József uralkodását, elméletek, politikai problémák megvalósítása, folytonos kísérlet és újat alkotási vágy, a saját akarat és öneszmény föltétlen érvényülésére törekvés jellemezte. Refor-

¹⁾ *A város 1781—83. évi gazdas. és polit. j. könyvéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1788. 2692. sz.*

³⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1888. sz.*

⁴⁾ *Városi levélt. Fasc. II. 1876. sz.*

málni akarván birodalmát: ez a létezőnek megsemmisítését foglalta magában, s nálunk az alkotmányos intézmények eltörlését, a haza különböző lakosainak egy néppé alkotását s németesítését. Mély sebeket vágó tényekben nyilvánult ez Kolozsváratt úgy a politikában, mint az egyház életében. A fejedelmi és kormányi gyámkodás a polgárságból az öncselekvést egészen kiölte, az egyházak szabadságait kérdés alá vonta. Az ev. ref. és unitárius egyházat némileg védte önkormányzatuk, de a r. katolikusok a fő pártfogói jog czímén egészen ki voltak szolgáltatva újítási tetszésének és terveinek. A mit a fejedelem velök tett, ritka a történelemben. 1784. a papi növendékeket Károly-Fejérvárról Kolozsvárra tétette át, s oda rendeltette a Bécsben és Magyarországon tanult erdélyi egyházmegyei, valamint az erdélyi Ferencz-rendi szerzetes hittan hallgatókat is. 1786. Pesten állíttatott központi papnövelvét, ekkor meg a kolozsvárit megszüntette, s valamennyi papnövelvéket és hittan hallgatót oda rendelt átköltöztetni.¹⁾ Az ifjuság tanítóit és tanárait a világba szétzavarta, hivatal és kenyér nélküli bujdosásnak téve ki, tanintézeteiket előbb a városnak, majd a katonaságnak adatta, mint közönséges csere tárgyát; a zárdák és növeldek lakóit s a tanuló ifjakat katonai laktanyákba, a katonákat templomok körébe, a tudomány hajlékaiba tétette át; a növeldek papságnak messze a városon kívül, a Fellegvárbán rendelt iskolahelyet, s a régi fejedelmektől és buzgó római katolikusok által ifjaik tanítására és növelésére alapított iskoláik épületeit 30-adi raktárnak, katonai növeldeknek s majd politikai hivatalok számára foglaltatta el. Ez megbotránkoztat s szigorú ítéletre kényszerít és ad jogot. Ez nem a védnök eljárása, de az elnyomóé . . . A fejedelem szabadelvű intézkedései nem egyszer sértett jogokra épültek, adományai idegen tulajdonok voltak. Adott és visszavett, s újból tett engedményeket, eltiport és föl-emelt embereket és tehetségeket önakarata, tanácsadóinak tetszése és a viszonyok szerint. A szegények, elnyomottak és a nép alsóbb osztályai iránt elméjüket elszédítő gyanus rokonszenvet és pártolást tanusított. Sokszor mintha azt mutatták volna szavai, hogy inkább gyűlöli az elnyomókat, mint szereti az elnyomottakat. A másokéból szeretett a szűkölködőknek segélyt adni. Az árva

¹⁾ *A kolozsv. kegyesrendűek Társháza tört. vázlata.* 26. 1.

katona gyermekeket évekig egy magyar főúr elkobzott jószága jövedelméből tartatta. Eszményisége mintha a humanizmusnak csak czégre, csilláma lett volna, nem lényege s nem valója. A magyar nemesség iránti benső ellenszenve sokban kitűnt. Csattanós eset erre, midőn gróf Csákyt, a r. kath. iskolák főfelügyelőségétől azon okból parancsolta elmozdítani, hogy ily állásra gavallér és tudatlan ember nem való. Érzületének ez akaratán kívüli föltárlása volt egyik oka az oláh lázadásnak, mely árnyat vet a lángeszű és sok jóakaratu fejedelem uralkodása fényére. II. József korszakot alkotott, s korának egyik jellemzője a mindenhez kezdes és bevégzetlenség, erejének, életének kielégítetlen tettvágyban fölemésztése. Nincs nyomain élet és tartós alkotás, nincs munkássága mezején virág és gyümölcs: romlás van csak és pusztulás, kegyelet nélküli emlékezés és súlyos ítélet. Legtalálóbban jellemzi azonban korát és a fejedelmet a hadseregtől elbucsuzása. „Érezvén halálát — ugymond — hálátlan lenne, ha hadserege iránt megelégedését ki nem fejezné... Nem akarta elhagyni seregét, s ebből jött a halálos ok, a mi miatt az életet el kellett hagynia. „Katona lenni!“ ez volt kiváló törekvése — mondja tovább — s czélja: kívül növelése, benn hadserege erkölcsi becsének emelése. Mint ország fejedelme és hadi bajtárs minden lehetőt megtett, hogy katonái szükségét ne lássanak, osztozott veszélyökben, s a betegek szenvedése könnyebbitésére, életök megtartására minden gondolhatót végbevitt — minden katona drága volt neki.“¹⁾ Igen, katona volt a fejedelem mindenk felett s ez a legerősebb bírálat uralkodására — polgárnak is kellett volna lenni. Félmilliónak adni oda rokonszenvét, melyhez harmincz milliúnak van joga, nem volt helyes. A kard és szurony volt önérdékének s tettvágyának szárnya, trónjának támasza, táborok s katonai laktanyák a forumok és országgyűlési termek helyettesítői, harci zaj és csata háborgó szenvedélyének kedvencz tettmezeje. Mikor egész birodalma fel volt kavarva, kő köven, magán- és közjog érintetlen, egyetlen régi intézmény megtámadatlan nem volt, midőn délen irtott a háboru, nyugaton a forradalom tüze, midőn Magyarországon a marchalis gyűlések felirásai szikráztatni kezdték a léget s a kormány lábai alatt megrázni a földet, midőn a fejedelem a ter-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1877. sz.

vezés, újítások és változtatások által az igazgatási rendet s az egész társadalmat teljes zűrzavarba hozta, s abban a nagy műhelyben, melynek gőzkatlanát az ő dicsvágya fűtötte, a szolgálatot a gőz és gép, kerekek és mozdonyvezető megtagadták, s a fejedelem átlátta, hogy az államkormány kerekei és gépezete már-már megállanak — ekkor jutott eszébe polgár alattvalóira gondolni, ekkor adta ki emlékezetes visszavonó rendeletét, ebben nyilvánította hív és kedves alattvalóinak minden jogok visszaadását, a dolgoknak a régi állapotra visszahelyezését, törvényhozást és koronázást ajánlva fel. Fájdalom! a halál kételyben hagyta a világot a nagy lelkű ígéret gyakorlati értéke iránt, a fejedelem szándékát nem valósíthatta; itt hagyta e földet, s a magyarok hazájában s így Kolozsváratt is tíz év minden alkotása szétmállásával, a kormányzás és polgári élet régi kerékvágásába visszatért. Egyenes, igazságkereső és bátor férfi volt. Oly három lelki bélyegvonás, a miért a magyar még akkor is rokonszenvez vele, midőn uralkodását megrójjá.

XXXVII. FEJEZET.

II. LIPÓT URALKODÁSA.

— 1790—1792. —

II. Lipót 1790. febr. 20. testvére halála napján lépett trónra, az 1722-ki erdélyi országgyűlésen létrejött s az 1744. 6. t.-czikkbe ígatott erdélyi *Pragmatica Sanctio* alapján, márczius 14. tudatta ezt az erd. kir. kormánysszékkal, biztosítva, elébb akkor, később ápr. 6. Erdély 3 nemzetből álló kk-it és rr-it, a vármegyéket és székeket, hogy őket jogaikban, szabadságaikban és mentességeikben csorbitatlanul és sértetlenül megtartja, s azok ellen semmiképen nem cselekszik, azon hozzáadással, hogy elődének 1790. január 28. minden törvényellenes rendeletei visszavonása iránt kiadott kir. elhatározásán egészen megnyugszik, s az abban a régi közigazgatás visszaállítását és országgyűlés tartása iránt tett ígéretek május 5-ig teljesíteni fogja;¹⁾ megkoronáztatott azon

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1334. sz.

évi nov. 15.¹⁾ Két napi betegség után meghalt 1792. márcz. 1. d. n. 3—4 óra közt.²⁾

E két évi s néhány napi uralkodás tiz év rombolásának újra építése, alkotásainak csöndes megsemmisítése volt az egész magyar királyságban, a mi a fejedelem minden idejét és gondját, az ország s benne Kolozsvár teljes figyelmét lekötötte. A mint II. József országgyűlést ígért Erdélynek, a vármegyék, székely székek s magyar városok s köztük Kolozsvár szélesen kiterjedő erélyes mozgalmat indítottak meg, hogy az Kolozsvárra hivassék egybe, köztudomásban levén, hogy ez a kormány székhelyének oda áttételét is magával fogja hozni, minthogy ez annak törvényes alkotó része. Az erdélyi magyarság az alkotmány visszaállítását s a hatalom kérdését látta benne; közvéleményét titkos erővel ragadta meg a hit, hogy az idő rá alkalmas. Hagyományos jognak tartotta, hogy az ország kormányzása s a fejedelmi igazságszolgáltatás székhelye e város legyen. A nemzeti fejedelemség megszűnte után időnként a katonai főhatóság is ott tartózkodott. Elbeszéltem fennebb, [126 — 127 ll.] mily érveléssel kérte III. Károly fejedelemtől a kir. kormányzék Kolozsvárra visszahelyezését; a mire az 1718. dec. 27. — a mint láttuk — így felelt: „Székhelyetekül — meg levén már a béke — hogy a szolgálatunkra szükségesekben kézügyben legyetek, Kolozsvár szabad kir. városát rendelem, mely erre mind fekvése, mind a megélhetés eszközei tekintetéből minden mások felett alkalmas.“³⁾ 1744-ből csaknem *Emlékirat* jellegével birnak a kk. és rr.-nek Kolozsvár mellett a királyné elé terjesztett érvei. „Azokkal az ellenkező okokkal szemben — így kezdődik az — melyeket a bécsi miniszteri conferentiához vagy tán épen a felséghez, az erdélyi dolgokkal nem eléggé ismeretes valamely egyén Kolozsvárra nézve benyújtott, álljanak itt a mindenki által így tudott s ilyennek ismert dolgok és tények. A távolság nem hozható fel olyan előtt, a ki tudja, hogy a *Partium* — négy magyarországi vármegye s egy vidék — és az északi magyar vármegyék: Kolozs-, Thorda-, Doboka- és Küküllővármegye a fél országot teszik. A főbb hatóságok — kormányzás, igazságszol-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 9459. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1526. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1732. 263. sz.

gáltatás, kincstár és katonai ügyintézés központosítása sem volt meg a multban soha. De azt a közemlékek tanusítják, hogy a főkormány és bíróság helye századokon át, olykor a kincstár is Kolozsváratt volt. A ki ezzel érvel, nem tesz egyebet, mint akadályozza a haza fiainak ezen áthelyezésért oly sok év óta annyiszor kifejezett óhaja teljesültét. Az ellenkező nézetek írója nem tartja elégnek Kolozsvárt a kormányshéz, kir. tábla, kincstár és főhadvezérség személyzete számára, mert a nemesség a közterhek alól kivonja magát . . . Ez tévedés. Volt itt sokszor egyszerre: országgyűlés, főkormány, nyolczadnapos törvényszék, kincstár. A nemesség soha mentességet nem birt, s polgárrá csak arról lemondása után lehetett. Ez átalános érvekhez különösek is járulnak. 1. A felség hív kk. és rr-nek oly régi idők óta oly sokszor nyilvánított és ismételve sürgetett forró kívánsága, mely azért, hogy az a közszolgáltatnak kárára nincs, azt nem késlelteti, meghallgattatást méltán érdemel és remél, mert a fejedelem igazsága keresett ürügyekre nem hallgathat; 2. a fejedelem székhelyéhez közelebb fekvés, 3. központiség, hogy a honfiak szükség esetében hamar s könnyebben összegyűlhessenek; 4. a perlekedőknek kézügyben léte, a kik jobbadán a magyarok — a szászok ügyei csak kevés esetben jutván a magyar felsőbb bíróságok elé, 5. a Magyarországon is birtokos főneméseknek birtokaikhoz közelebb léte, a kiknek Oláhország szélére, Szebenbe kényszerítése nem egyezik a viszonyossággal; a szász követeknek egyszerű életmódjukat folytatni mindenütt könnyű, de a magyar nemesség előkelő háztartása és eselésége nagy szállás tartását, az élet fentartására szükségesek megszerzése nagy költséget kíván, birtokaik inkább a vármegyéken s Kolozsvárhoz vannak közelebb, soknak ott háza és birtoka van, mikre tekintettel lenni méltányos, 6. Kolozsvár élelmi és szállás-olcsóbsága, míg Szebenben a hivatalok és közönség nagy száma mindkettőt drágává teszi, főleg a fő állásuakra nézve, 7. a pénznek Kolozsváratt az országban benn, vagy a testvér Magyarországon maradása, míg Szebenből naponta roppant összeget von el Oláh- és Törökország beküldött áruinak értékében, 8. a javalmaknak a terhekkel arányos megosztása, a mit az osztó igazság követel, 9. a kies fekvés, egészséges lég és város falai mellett elfolyó Szamos, mely a szemnek kellemes, Szeben fekvését a szokatlanokra nézve nyomasztó gőzü tavaiért sokkal feljűlmulja.

Az egészséget nem lehet figyelembe nem venni, végre 10. a legfontosabb a templomok és imahelyek alkalmas volta, a mi Szébenben sokakra nézve hiányzik.“¹⁾ A királyné oly nyomatékosaknak ismerte el ez érveket — mondja az 1791-ki országgyűlés — hogy a mint 1748. nov. 16-ki kir. elhatározása szól, a kir. kormányshékné Kolozsvárra áttételét csak némely különös körülmények miatt halasztotta el.²⁾

Két-három nemzedék ápolta híven szívében Erdély magyarságának életérdekét tevő ama hazafias vágyat, hogy az anyaország kisebb része, a testvér nagyobb nemzet ide szakadt ága Kolozsvárratt lássa ismét kormányát s törvényhozását. S erre már akkor fölesillámlott a remény, midőn 1787. márcz. 15. Erdély kormányzójávvá br. Bruckenthal Sámuel helyére Losonezi gróf Bánffi György az egyesült magyar királyság alkancellára nevezetett ki,³⁾ a kinek a város főterén azelőtt kevésel francia izléssel épített emlékszerű palotája korszakot kezdett Kolozsvár újabb időhöz illő építészetében, ugy, mint polgárai miveltségének nyugatias irányu átalakulásaiban. Csaknem 300 év telt el, mig Kolozsvárnak Zsigmond király nagy szellemét felfogni bíró polgára akadt, a ki az általa építtetett magasztos szépségű templom közelében egy ahhoz illő pompás palotát állított,⁴⁾ rányomva arra saját lelke nagysága bélyegét, példát adva főnemes társainak a város emelésére, s a polgárságnak a mivelődés útján elébb haladására . . . Kolozsvár a fejedelemhez folyamodott kérésével, de a kir. kormányshéket és kormányzót is felkérte közbenjárásra. Az első visszairt, hogy már június 17-n tett iránta felterjesztést, s mihelyt eredménye lesz, tudatja; egyébiránt biztos jelek vannak arra, hogy az országgyűlés okvetetlen ott lesz.⁵⁾ A kormányzó a kormányshék által Bécsbe volt küldve, hogy az alkotmány helyreállítása s a kormányzásnak régi állapotába visszahelyezése munkájában az országot képviselve részt vegyen. A tanács levele jul. 26. kelt, a válasz rá 29. Pesten. Hihető, hogy

¹⁾ *Az országgyűlés, kir. kormányshék és kir. tábla Kolozsvárratt egyesítése mellett szóló érvék. Orsz. levélt. erd. oszt. 1744. 367. sz.*

²⁾ *1790. orsz. gy. j. könyv.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 278. sz.*

⁴⁾ *L. KOLOZSV. TÖRT. RAJZAI. I. Fü. XXVI. Tábláján.*

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 4571., 5310. sz.*

oda Magyarország irányadó férfiaiival való tanácskozássra jött volt le. A tanács felhozta, hogy egy város külső tekintélyére és boldogságára nagy befolyásu, ha abban országgyűléseit tartja, vagy ha az valamely főhatóságnak székhelye; sok évekig sajnosan tapasztalta a főkormányzó székek és országgyűlések más városokban létét; azért a leendő országgyűlés felől értesülván: jul. 20-ki választott-községi gyűlésében meghatározta, hogy a felségnél mind annak, mind a kir. kormányzéknek Kolozsvárra rendeltetéseért könyörög s azt meg is tette; most — úgy hangzik a kérés — a kormányzó előtt esedezik, hogy ügyét a felségnél hathatós maga közbevetésével mozgassa elő, okul felhozván, hogy Kolozsvár az ország csaknem közepén fekszik s a kormány biztosabban találhatja magát ott, mint a szélén fekvő Szebenben; méltányos, hogy a javalomban a terűhvel egyformán részesüljön, mert tény, hogy néha az egész ország helyett súlyos terhet viselt, s a mint értesült, mind a vármegyék, mind a székely székek és városok követeinek ez közmeg-egyezése; ígérte, hogy teljes igyekezettel azon lesz, hogy tehetsége szerint mind az országgyűlést, mind a főigazgató tanácsot minél illőbben fogadhasa. A kormányzó válaszában megnyugtatóni kívánta a várost, hogy valamint eddig boldogulásában örömet munkálkodott, úgy hozzája, mint annak polgára, egyenlő indulattal marad ezentúl is. Első kérése már teljesült, arról eddig értesült a város, a másodikban, míg a körülmények jobban föl nem világosulnak, bátorságosan bizonyost mondani nem lehet; de mindenkor örömeire lesz — ugymond — ha a tanácsnak és egész községnek javára és előmenetelére czélzó jóakarátát megbizonyíthatja.“¹⁾

Midőn a fejedelem a dolgok régi rendének visszaállítását kimondotta, s erről a kir. kormányzék 1790. febr. 23. a hatóságok közt Kolozsvár városát is értesítette, az volt szándéka, hogy az külön rendeletek alapján történjék, azon hitben látszott lenni, hogy egy épület alapja kivétele után is főnállhat, míg a rajta levő részek leszedetnek s elhordatnak. Tanácsosai is e föltevésben ígérhették meg a nagy mű végrehajtásánál a nép csöndben maradását. Hamar tapasztalták az ellenkezőt. Az alap kivételével, az épület azonnal összeroskadván: az előállott zürzavar alkalom volt a tár-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 1335. eln. sz.

sadalom nyugtalanabb osztályainak tüntetésekre, a visszaállított alkotmányos rendszer barátainak bátor újítások kezdeményezésére. A köziratok több jellemző esemény emlékét tartották fenn ez időből. Az első a kormányváltásnak első benyomásai alatt és folytán történt, melyet a tanács ismertet meg, midőn ellene 1790. márczius 24-ki gyűlésén e szigorú végzést hozta. „Sajnosan értette — ugymond — hogy némelyek s főként az éretlen ifjuság a dolgok nem helyes felfogása következtében a külön vallás, nemzetiség és ruhaviselet miatt maguk közt kifakadásokra, szóbeli versengésre, sőt csaknem verekedésre vetemedtek: a magyar a németet és szászt, ezek a magyart, a pápisták a reformátust és lutheránust, ezek viszont amazokat szidván, s ezen nemzetiségi és vallásbeli gyűlölségtől fölgerjesztetvén, szívökben egymás iránt boszút forralnak, dulakodni készek s magukban a keresztény szeretetet egészen kialunni engedik, elfeledve, hogy nem ez vagy ama nemzetű és vallásu, de a keresztény s egymást keresztényekhez illően szeretni kellő hazafiak s egymás atyjafiai; szigoruan megparancsolta azért a tanács a tizedkapitányoknak, hogy ezt a néppel jól megértetvén, tiltsák meg, hogy egymásnak nemzetiségét, vallását szemökre ne hányják; németnek, szásznak, pápistának, lutheránusnak gunyolólág mondani ne merjék, különben bezárással, birsággal, a pálcza alá valók avval büntettetnek.“ ¹⁾ Mélyebben feküdt gyökere s komolyabb volt ama mozgalom, melyet, a mint a tanács 1790. ápr. 7. a kir. kormányshékhé tett jelentésében írta: „némely, a városban nem rég letelepedett s újításokra hajlandó polgárok kezdettek, a kik pedig még polgári esküt sem tettek s a város dolgaihoz közük sem lehetne. Ezek a száz-férfiak némely tagjait felindítván, Bajkó László nevű tisztviselő elnöklete alatt a városi tanács és hatóság nyilvános állása és tekintélye ellen alattomban gyűléseket kezdettek tartani, s oly dolgokat forraltak, melyek a felsőségre és közszolgálatra nézve ártalmasok s a közcsendességet is megzavarhatják, a miből zenebona is támadhat; kérte azért a kir. kormányshéket, hogy ha ezen engedelem nélkül gyűlésezők valami kérést vagy munkát terjesztenének fel, azt a tanácscsal közölje, őket pedig a felsőbb rendeletek által tiltott gyűlésezésektől tiltsa el.“ A kir. kormányshék a még ott levő gróf Teleki Ádám

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. k. 3592. sz.

kir. biztoshoz küldötte át a jelentést, hogy annak miben állását tudja meg, a választott esküdt-közönséget hivassa össze, s ha a jelentés igazolást nyer, őket megfeddve, súlyos felelősség alatt, a közigazgatást veszélyeztető ily lépésektől tiltsa el, s ha sérelmeik vannak, útasítsa őket a tanács útján a kormányshéz elé juttatására, a tisztviselői állomások betöltésére nézve pedig a kir. kormányshéz intézkedéseinek csendes elvárására.“¹⁾ Még jellemzőbb egy 1790. márcz. 6-kán Kolozsvárról Déván át a bécsi magyar hírlapnak irt tudósítás. „Kolozsvárat — mondja a levélíró — ily jeleit láttatták némely hazafiak a hazafiságnak, hogy midőn a bál már vége felé volt, s kiki haza akart készülni, betoppanának valami álarczos emberek, s tánczolni kezdvén a sétáló sokaság közt, hamarjában mind leszededeték a német főköttöket az azt viselőknék fejeikről és azokat tapodni kezdvén, rajtok triumphalis tánczot járanak, a melyből remélhetni azt, hogy a nagyon német viseletre fajult kolozsvári nebelgő fejérnépség, ezen keményecske, de igen a maga idejében adott orvosság által ki fog gyógyittatni régi nyavalyájából. Némelyek még a kaputokat is kezdék lehasogatni magukról és másokról.“²⁾ A legnagyobb politikai jelentőségű a tanács és választott-község egy határozata, melyet e törvényes testület a fejedelem jan. 28-ki kir. leirata értelmében jogosan hozott ugyan, de azon tény, hogy létező intézményt szüntetett meg — a mit oly fejedelem alkotott, a kinek akarata előtt még csak kevéssel az egész birodalom reszketve hajolt meg — és a határozat végrehajtásának alakja megzavarta a nép elmét s a letűnt régi és bizonytalan új közötti habozásban tévedésekre nyújtott kedvező alkalmat. De szóljon maga a jan. 26-ki közgyűlés jegyzőkönyve, azon gyűlésé, mely a fennérített kérést a felséghez és kir. kormányshézhez intézni elhatározta. „Mivel ezen hazában a nemes vármegyék és székek a földmérésről készített munkálatokat mind elenyésztették, levén rá a városnak fundamentuma, nemcsak ezenadott példában, de ő felsége jan. 28-ki, saját rendeleteit visszahívó [*Revocatorio-Restitutorium Rescriptum*] királyi leiratában is, hogy a közönség a maga részéről is azon felmérési iratokat elenyésztesse: a közgyűlés azért meghatározta, hogy azon iratok [*acta*] a ványoló malomban elébb egybetörettessenek, azután pedig materiája a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 2783. sz.

²⁾ *Magyar Kurir.* 1790. 311.1.

monostori papirosmalomba vitessék, hogy belőle a városnak papiros készüljön. E határozat végrehajtására a város szónoka maga mellé veendő társaival megkéretett.“ ¹⁾ Az első esetek a társadalom belső forrongását mutatják, a mik nagy politikai változásoktól elválaszthatatlanok, s táplálékot nemcsak a szenvedett méltatlanságok megtorlásában, gyűlölt emberek kigúnyolásában, de vágyaikat ki nem elégítő új irányok és alkotások kisebbitésében és népszerűtlenítésében is keresnek és találnak. Utóbbi ellenben a jog és szabadság visszahatása azok megbukott elnyomói ellenében, a kik elvették a nép önrendelkezési jogát, elnyomták a gondolatot és szabad szót, a nemzet megsemmisített alkotmánya helyére abszolút kormányrendszert, nyílt rendeleteket és idegen szokásokat hoztak be, törvénynyé ezeket és saját akarataikat erőszakolták fel. Forrongó időkben ezek a régóta elfojva volt elégedetlenség szabálytalan ki-kitörése, mely felrobbanástól védi meg a társadalom belsőjében izzó tüzet. Politikailag érthető, lélektanilag természetes, de az ország költségén készült ily becses munkálat megsemmisítése nem helyesíthető. A tudománynak szüksége lett volna rá, Kolozsvár felőli ismereteink gyarapodtak volna általuk.

Azon percztől kezdve, hogy az országgyűlésnek Kolozsvárattartása lehetőnek kezdett föltűnni, a kormány és polgárság mindent elkövetett annak valósulására. A kir. kormánysház jul. 30. kinevezte Tőkés László tartományi biztost és Boér Gergely tartományi postamestert a végre, hogy az országgyűlés tagjai szállásáról gondoskodjanak. ²⁾ Ezek — a mint sept. 23-ki jelentésekben irták — maguk mellé vevén egy senatort, a szállásfelügyelőt és szállásmestert, a várost utczáról-utczára átjárták, minden házhoz bementek, s mindent elkövettek, hogy a lehetőségig mindenkinek jó szállást jelöljenek ki, a mi nem kevés fáradságba s nehézségbe került, mert ily nagy közönség a városban egy század óta nem volt, a szállások nem voltak bővében, sem úgy alkalmazva, hogy ily sok előkelő vendéget elfogadhassanak. Ha tehát van hiány, nézze el a kir. kormánysház — kérték a biztosok — idővel még sok szállás szabadul meg mostani lakóitól, a kiknek máshol kell maguknak szállást keresni... Kolozsvár akkori vendégeinek nagy

¹⁾ *A városi j. könyv eredetijéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 6048. sz.*

száma kitűnik a szállásrendelő bizottság hivatalos jelentéséből, mely szerint I. a kir. kormányzók összes tagjai, fő és alsóbb tisztviselők részére rendelték 205 szállást, II. a törvényes kir. tábla tagjainak 21-et, III. a vármegyék, és székek főtisztjeinek — IV. a királyi hivatalosoknak 332-öt, V. vármegyék, székely és szász székek, ugy a királyi és mezővárosok követeinek 45, együtt 729 szállást...¹⁾ Az országgyűlés kihirdetésének késése a közérdekek javára volt, mert idő jutott az előkészületekre s az alkotmányos kezességek újabb törvények által biztosítására.

Az udvari körökben ugyanis eleinte az volt a nézet, hogy az ország alkotmánya eléggé biztosítva van a fejedelem trónralépte-kor adott biztosítása által; azért az országgyűlés kezdete elébb aug. 30-kára volt téve, ameddig a király koronázása végbe nem mehetett. Gróf Bánffy és az erd. kir. kormányzók fölterjesztést tettek e tárgyban, felvilágosítván a felséget, hogy az *elsőre* nézve a törvények és gyakorlat külön biztosító hitlevél kiadását kívánják, mely a Lipót-hitlevelet is magába foglalja; a *másodíkra* nézve a királylyá koronázást szintén az alkotmány föltétlenül megkívánja, csak Magyarország törvényesen megkoronázott királya lehetván Erdélynek törvényes fejedelme, tehát országgyűlést is törvényesen csak ilyen hívhat össze.²⁾ Ennek következtében az aug. 30-kára kitűzött országgyűlés kezdete későbbre halasztatott... Octob. 25. még nem volt kiadva a fejedelem elhatározása arról, mely napon kezdődjék az országgyűlés, de a kormányzó a koronázási nap közeledéséből közel levőnek látván azt s a Kolozsvárra menés iránti intézkedést sürgősnek: e napon a kolozsvári tanácshoz átírt, figyelmeztetve, hogy a kir. kormányzóknek nov. 1-re okvetlenül át kellett venni költözni s hivatalát ott folytatni, a tanácsnak az országgyűlési tagok számára már kirendelt szállásokra, ugy szintén a kormányzók elfogadása és behelyeztetése végetti előkészületekre legyen szorgalmatos gondja, hogy fogvatkozás semmiben ne legyen.³⁾ Három nappal később, octob. 28. a kir. kormányzók szintén felszólította: „hogy mivel a felség az országgyűlésnek Kolozsváratt tartását rég kimondotta s ennek megváltozása nem remélhető, a fejedelem királylyá

¹⁾ *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1790. 7759. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 266. elm. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* 1790. 8539. sz.

koronáztatása is küszöbön van, végre az idő még most költözködésre kedvező, s a Szebenből Kolozsvárra menendőknek szállást, lakást fel kell mondani, dolgaikat elútazásra rendezni, Kolozsvárattól másról gondoskodni, s magukat és háztartásukat ott újra berendezni; — ez okok a tovább tétlenül várakozást meg nem engedik. Felhívta a kir. kormányshéket, hogy jelölje ki a közigazgatási és igazságszolgáltatási tanácsokból s a különböző hivatali ágak testületeiből névszerint azokat, a kikkel Kolozsvárattól nov. 15. a hivataloskodást folytatni lehessen s úti költségökről és elszállításukról maga, fogadásukról és elszállásolásukról a város gondoskodjék; azonban a húst, fát és kenyeret, mint legfőbb élelmi cikkekét kivéve, ármege szabás [*limitatio*] nélkül, s mindezekről az ország törvényhatóságai azon hozzáadással értesíttessenek, hogy azon naptól kezdve jelentéseiket, magánosok folyamodványait egyenesen oda küldjék.“¹⁾ Nov. 16. tudatta az erd. udv. kancellária a kir. kormányshékkal, hogy a koronázás megtörtént, s ennek országszerte öröndetes hírről adása mellett *Te Deum* tartását rendelte el,²⁾ a mi Kolozsvárattól közörömmel s lelkesedés közt történt meg, mutatva, hogy a város a fejedelem életéhez saját jobbléte reményeit is fűzi. Ez alkalmából a kir. kormányshék elhatározta, hogy a mészáros czéhnek 12,000 r. frt előleget ad, ha írásban kötelezi magát, hogy a város megnövekedett közönségének jó hússal szolgál... Midőn a sor a fizetésre jött, kitűnt, hogy a tartományi pénztár arra elégtelen. A czéh értesülvén róla, előljárói octob. 15-ki nyilatkozatukban kijelentették s társaságukat kötelezték, hogy önerejőken, az országtól semmi pénzsegedelmet sem várva, az időhöz és marhárhoz képest részrehajlatlan próba által megállítandó mérsékelt áron fogják a húst a nemes ország és kir. kormányshék számára vágni, úgy, hogy fogyatkozás nem lesz, csak annyit kívánnak, hogy munkájuk és fáradságuk után mértékletes hasznuk rajta megforduljon.³⁾... Ekkor a város tisztaságáról való gondoskodásra jött a sor.

A kir. kormányshék már aug. 7. meghagyta a tanácsnak, hogy a piacot, utcákat és mellékhelyeket szeméttől és disztelenségtől takaríttassa meg s tartsa tisztán. A tanács főlíratában a rendelet

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 8643. sz.

²⁾ Orsz. levélt. 1790. 9455. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 8045. sz.

pontos megtartását ígérte, de kifejezte azon nézetét, hogy a végre, hogy a tisztaság fenmaradjon, szükséges a közel levő vármegyék főispánjait szigorú parancs kiadására útasítani, hogy a falukból bejövő akár urasági, akár más szekeret a piacra és utcákra ki ne ereszszenek, marháikat ott ne étessék, hanem dolgaikat végezve, étetni a külvárosokba menjenek. ¹⁾ A mint a királyi kormányzék átrendelt része a hivataloskodást megkezdette, a kormányzó Kolozsvárt úgy maga, mint az országgyűlés érdekében figyelmeztette a közelebbi tartós és nagy esőzések miatt a föld és utak ellágyulására s az ebből következő nagy kár eltávolítása iránti intézkedésre. Ez átlátta, hogy a nagy sár az országgyűlés tagjainak nagy alkalmatlanságára lesz, ez okból gróf Eszterházi János tanácsost és Székely Dávid tartományi kancellárt azon teendővel bizta meg: adjanak tervet, mint lehetne Kolozsváratt a tisztaságot fentartani? Egyidejűleg Kolozs-, Thorda- és Dobokavármegye tisztségeinek meghagyta, hogy ezen kormányzékbi biztosok mellé maguk részéről is egy-egy biztost küldvén s a városi tanácsal is egyetértvén: találjanak alkalmas eszközöket és módot rá, miképen lehessen ezen nagy alkalmatlanságot eltávolítani s az országgyűlés tagjainak a városon való járás-kelest megkönnyíteni? Kolozsvár város tanácsának pedig meghagyta, hogy a házbirtokosoknak tegye szigorú kötelességévé, hogy házaik előtt a sárt bizonyos időben és napon hordassák rakásba, gazat, szemetet az utcákra ne vigyenek, hanem gyűjtsék össze saját udvaraikon s vitessék ki a városon kívül rendelt helyre; az építetők a kiásott földet szintén hordassák ki, sőt hogy a közönség nagy száma miatt tűz ne támadjon, az ez iránt létező rendszabályokat hirdesse ki, a házak kéményeit és kürtőit arra kirendelt emberrel vizsgálta meg, a tulajdonosok házaik híjjára tegyenek vizes kádakat s mindezekre a tizedesek szorgalmasan ügyeljenek. De mindez csak fölületes és muló hatású intézkedés volt, pedig köznézet szerint gyökeres javítás lett volna kívánatos. Ennek módját és lehetőségét foglalta tervezései körébe és jelentésébe a kiküldött kormányzékbi, vármegyei és városi vegyes bizottság. ²⁾

¹⁾ *Városi levélt.* Fasc. II. 3609. sz.

²⁾ A bizottság nézete az volt, hogy a czél csak úgy lesz elérve, ha a város a tisztaságot rendszeressé teszi. E végre mindnyájuk teljes egyetérté-

Megállapodásai alapján elébb maga a bizottság, azután a kir. kormányshöz meghagyta a tanácsnak: 1. hogy a monostor- és hiduteza végén a belvárosból összegyűlt s eddig itt-ott tócsákká vált, bűzhödő sáros víz lebocsátására a falon át nyitasson utat, 2. a házak előtti sárt a birtokosok, az utczákon és főtéren a vármegye és város által rendelendő munkások gyűjtsék bizonyos napokon halmokba s az arra rendelendő szekerek által vitesse ki, a melyek visszajövet hozzanak köveket az utczákon itt-ott levő gödrök betöltésére, mivére a város feleki emberei és a helybeli czigányok közül rendeljen munkásokat s a vármegyétől kérje ki a megígért 40 szekeret; s mivel az adózó néptől e munkát ingyen nem kívánhatni, a kézi dolgoznak 10, a szekérért 20 krt fizessen a város majorsági pénztárából, 3. a háztulajdonosoknak a szemét és sár összegyűjtésére, s ugy ezeknek, mint az építkezési földnek kihordására, a kémények kitisztítására vonatkozó fennebb említett rendeletek újabban kihirdetését javasolták, ugy szintén, hogy a teendő intézkedések teljesítésére a városi nemességet ha szükség kényszerítő esz-

sével a belváros tereit és utcáit a vármegye mérnökével fölmérve, megállapították a szükséges munkaerőt és költséget. Tervök szerint: I. a *Főtér* kiterjedése 6703 □ öl, a sár összegyűjtésére kell 670 kézi napszám, porondozásra s szekérre felrakásra, elegyengetésre szintén annyi, a sár kivitelére s durva porond beszállítására 250 szekér napszám, 20 krjával 83 frt 20 kr. együtt 306 frt 20 kr. II. *Monostorutca* területe 1329 □ öl, sár összehányására 135 gyalog napszám 10 krjával, a porond szekérre rakására s elegyengetésére ugyanannyi, sárkivitelre s durva porond behozására 50 szekeres napszám 20 krjával, együtt 61 frt 40 kr. III. *Szinutca* területe 1089 □ öl, sár összehányására 110 kézi napszám 10 krjával, porond szekérre rakására s elegyengetésére ugyanannyi, sár kivitelére, porond beszállítására 40 szekér, 20 krajczárjával, együtt 50 frt. IV. *Tordauteza* területe 1574 □ öl, megtisztítására 160 kézi napszám 10 krjával, porond szekérre rakására és elegyengetésére szintannyi, sárkihordásra és porond bevitelre 65 szekér, 20 krjával 75 frt. V. *Középutca* területe 3845 □ öl, kitisztítására 385 gyalog napszám 10 krajczárjával, porond felrakásra s elegyengetésre ugyanannyi, sár kivitelére és porond behozására 160 szekér, 20 krjával 181 frt 40 kr. VI. *Magyarutca* területe 3193 □ öl, kitisztítására 320 kézi napszám 10 krjával, porond felrakás s elegyengetés szintén, sárkivitel s porond behozás 145 szekér 20 krjával 155 frt. VII. *Hiduteza* területe 1376 □ öl, kitisztítására 140 kézi napszám 10 krjával, porond felrakásra s elegyengetésére ugyanannyi, sárkivitelre, porondbehozásra 76 szekér 20 krjával 172 frt. Ötven porondos ládára 58 frt 20 kr. targonezára, faczövekre sat. 40 frt, együtt: 1000 frt 20 kr.

közökkel is szorítsák rá... A kir. kormányzék mindent helyben hagyván: meghagyta a tanácsnak, hogy pontos és szigorú megtartásáról s tűz elleni biztonságáról éberül gondoskodjék.“¹⁾

A kir. kormányzék csak egy részének ideiglenes átköltözése levén eddig megigérve, Kolozsvár közönsége már az országgyűlés megnyitása előtt kérte az egésznek átrendelését s pártolására a magyar törvényhatóságokat felszólította. Tordavármegye melegen irt föl sept. 19. a kir. kormányzékhez, kérve az átköltözésnek még az országgyűlés tartama alatt kieszközlését, egyebek közt felhozva okul, hogy az egyenes igazsággal megegyezni látszik, hogy nem csak a magyar nemzet, de egy magyar kir. város is azon örömet tapasztalja, a miben Szeben oly sokáig részesült. A kormányzó megígérte pártolását s az ohajtás teljesülése iránt reményét fejezte ki.²⁾ E közben az előkészületeknek Kolozsvárratt, az alkotmányos megállapodásoknak az udvarnál vége közeledvén: az országgyűlés kezdete novemb. 5. kelt leirat által végleg deczemb. 12-kére állittatott meg s akkor el is kezdődött. Két ülészaka közül az elsőn kir. biztos volt br. Rall Keresztély erdélyi főhadvezér, kezdődött decz. 12. tartott 1791. aug. 9-ig. Kolozsvár követei voltak Lukács József, Mauksch Tóbiás, Bartha Mózes. A második ülészak kezdődött 1792. aug. 20. tartott octob. 19-ig kir. biztos volt gróf Mitrowszky József erd. főhadvezér, Kolozsvár követi: Szathmári Pap Zsigmond főbíró, Lukács József, Mauksch József és Bartha Mózes senatorok. Sajnálom, hogy az oly hön várt s ritka belátással és gonddal előkészített országgyűlés megnyitása ünnepeiről följegyzést nem találtam. Hogy Kolozsvárra nézve ez nemzeti öröm napja volt, mutatja az, hogy az országgyűlés tagjait polgár és mágnás egy éven át ingyen szállásolták el, úgy, hogy a szállásfizetés csak 1791. nov. 1. kezdődött.³⁾ Lelkes szavakban volt ez kifejezve egy Kolozsvárról a bécsi magyar hirlapban közlött levélben. E lapot akkor a nagy tudományáról s szabad elveiről híres Szacsvai Sándor, Kolozsvár egyik érdemes polgára szerkesztette. A levél az 1790. év vége felé, tehát az országgyűlés megnyitása körül küldetett be, midőn Kolozsvár a kormányzék átköltözése s

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 9557. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 253. eln. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1795. 9. sz.

az országgyűlés megnyitása zajos és boldog napjait élte, s hogy főváros névének megfeleljen, térei és utcái kikövezését munkába vette. A levélíró tudatta ama kedves hirt: „hogy Kolozsvár ezentúl kövel lesz *kipádimentumozva*, még pedig a házak előtt kétfelől a nagyobb utcákban faragott kőből, mint Bécsben van, s ezután az ott lakók sem kényteleníttetnek szárközépig érő sárban járni. Főtisztei, — ugymond — az indítók benne, nevezetesen a csak ez egyetlen tetteért is örök emlékezetre méltó kolozsvármegyei alispán, br. Bánffy György, a ki kezdeményezte, s a lakosokat annyira birta, hogy mindenki a maga háza előtt, 3—4 ölet saját költségén ki fog köveztetni. Már hordják is a követ mindenfelől, hogy az utcák közepe is kirakassék — — —. Ha e főúr bölcs szándéka szerint minden ház előtt két-két élőfát ültetnek, nem lesz Erdélyben oly szép magyar város, mint Kolozsvár... Kedves hazafi! — így buzdítja a tudósító — bölcs munkához fogott tisztviselőnk! ne hagyj félben a szép szándékot! Adj példát másoknak hasonlókra, hogy más városok megfeneklett sáros utcái is valahára csinosbuljanak és hogy Kolozsvár városának késő maradéka is áldást mondhasson hamvaiddra!“ ¹⁾ Az országgyűlés egy érdekes mozzanatát, a kir. biztosnak decz. 24. azon való megjelenését azonban fentartotta a kir. kormányshoz egy rendelete, a mire azt a kormányzó tette figyelmessé, a ki — úgy látszik — a városban és kir. kormányshoz, sőt az egész politikai nagy átalakulásnál irányt adott, a nemzeti mozgalomnak éltető lelke s vezére volt. Előre figyelmeztetvén t. i. a kormányshoz a régi hagyományos szokásra, intézkedést kívánt tételni a tanácshoz, mit az decz. 24. meg is tett. „A holnapi napon fogván felséges urunk személyes képviselője, tábornok Rall ur — így szól az — e nagy fejedelemség országgyűlésében megjelenni, hogy a tartozó tisztelet a lehetőségig mind külsőleg megadassék, mind a régi szokások megtartassanak, meghagyatott a tanácsnak, hogy reggeli 8 órakor mind maga, mind a nemes város becsületes lakosai jobb-jobb öltözetükben, az utolsóbbak fegyveresen egybegyűlvén, a tábornok úr szállásától [*hollétét nem tudtam kinyomozni*] az ó collegium ajtajáig tisztességtelven, egymással szemben álló két sort formáljanak, melyet a tábornok

¹⁾ *Magyar Kurir*. 1790. 1400 lap. 141. sz. Sajnos! hogy a faültetési eszme valósulása csaknem egy századig késett.

úr szállásánál megkezd a tanács, az utczát azon a helyen előre megtisztíttatván. A város rendeljen oda két chorust, meghagyva nekik, hogy még ma Székely Dávid kancellárhoz menjenek, a ki teendőikre nézve őket útasítani fogja.“ ¹⁾

Az országgyűlés a nemzeti fejedelemség fényesb korszakai közé sorozható, határozott alkotmányos irány s a magyar nemzet életébe vágó nagy alkotások által. Erdély szabadelvű régi alaptörvényeit s a Lipót-hitlevélben foglalt alkotmányjogokat részben újból s szabatosan és nem közönséges latin irálylyal szövegezve megerősítette, részben új fontosakkal pótolta és egészítette ki. Az I. t.-czikkbe az osztrák-uralkodó háznak az erdélyi fejedelemségben örökösödése van bele foglalva, II. a Lipót-hitlevél megerősítve, III. a fejedelmi eskü letétele, a IV-ikben a kk. és rr. hűségi esküje van megállapítva, V. az Unio-törvény régi erejébe ismét visszaállítva, a VI. Erdélynek Magyarországhoz való viszonyát irta körül, a VIII. a végrehajtó hatalom gyakorlatát szabályozta, a X. az évenkénti országgyűlést állapította meg, a XIII. a szász egyetem, szász székek és városok alkotmányos hatóságát és jogkörét, a XIV. a magyar és székely városokét visszaállítottnak mondotta ki, a XV. a hivatalokra a haza fiai alkalmazását biztosította, a XVI. a magyar- és erdélyországi nemesek, a LIII. az négy bevett válás egyenlőségét, az LVI. a vallásos könyvek szabad nyomtathatását, a LXVIII. a vegyes házasságból születet tgyermekék mily vallásban neveltetését határozta meg sat. A fejedelem összesen CLXII. t.-czikből LXX-t erősített meg, közülök sok az alkotmány legsarkalatosabb jogalapjait foglalja magában. A meg nem erősítettek között nagy fontosságu volt a XLV-ik: „*a magyar, mint Erdélyben fő nemzeti nyelv elsőségéről s iskolák és egy magyar nyelv-mivelő társaság felállításáról*;“ ²⁾ a másik a XLVI-ik: „*a magyar nyelvnek a közigazgatás minden ágába behozataláról*.“ ³⁾ Az elsőhöz a czélt biztosító, hazafias lélekkel irt tervet az országgyűlés dolgozta ki, ⁴⁾ s azon országgyűlési bizottságnak, mely a hivatolt törvények megerősítése kieszközlése végett a fejedelemehez járult, szívére kötötte mindkét t.-czikk megerősítése kieszköz-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 10106. sz.

²⁾ 1790—93. országgyűlés *Irománykönyve* 54. sz.

³⁾ 1790—91. országgyűlés *Irománykönyve* 113. sz.

⁴⁾ 1790—91. országgyűlés jegyzőkönyve 131—137. ll.

lését, s jó kívánataitól kísérve Bécsbe útnak indította. Az erdélyi magyarság egyesülési hő ohájának teljesülése félszázadra haladt, s hogy akkor a nemzetiségi eszme fölébredése miatt mily nehezen és csekély mérvben teljesült, hátrább elbeszélem. Erdély a II. Endre király *Arany bullájához* s az angol *Magna Chartához* hasonló kincset birt ezekben, miknek fontosságát rendkívül emeli az, hogy a száz év alatt alkotmányából kiforgatott kis ország létföltételei: alkotmányos szabadsága és békés fejlődése ismét a törvények szilárd alapjára lőn fektetve. Nem dicsekvésül, de mint századok folyamában sokszor igazolt történelmi tényt emlitem meg, hogy Erdély szabadsága most is Kolozsvárról indult ki, ott talált elszánt védelmet és biztos menhelyet. E nagy vivmány megoszlik ugyan II. Lipót rövid és I. Ferencz fejedelem uralkodása első éve között, utóbbi erősítvén meg az első alatt alkotott törvényeket; de az elvek és szellem már az előbbi alatt útát törvén maguknak, sőt az alap és anyag is készen állván: én az ország politikai és alkotmányos intézményeinek e korszakbeli újraépítését a köz fájdalomtól kísérve oly hirtelen elhalt II. Lipót fejedelem uralkodása idejére teendőnek láttam.

Egy mustármaghoz hasonló volt a magyar nemzeti színészet eszméje, mely ez időszakban elébb a kir. kormánysszék irodáiban, azután az országgyűlés előtt tünt fel az által, hogy néhány mivelt s főleg lelkes magyar érületű ifju és hölgy¹⁾ Kocsi Patkó János vezérlete alatt engedélyt és felsőbb pártfogást kértek arra, hogy magyarul irt szindarabokat adhassanak elé; mert — ugymondák — meg vannak győződve, hogy azok a nemzet és az anyai nyelv kimívelését nagy mértékben elő fogják mozditni. A királyi kormánysszék megértvén, hogy az országgyűlés helyesli és pártolja a kérelmet: megengedte, hogy a könyörgők, valamint a németnek, ugy a nemzeti nyelvnek pallérozása végett Kolozsváratt s máshol is erkölcsös játékokat akadálytalanul adhassanak elé, megvizsgáltatván elébb a könyvvizsgáló bizottság által, s a midőn valahol játszani akarnak, előre a felsőbbbségnél magukat jelentvén.²⁾ Ez eszme elébb a legelőkelőbbek s legmagyarabb érzelműek szívét nyerte meg, de hamar

¹⁾ Fejér János, István és Róza, Konecz József, Sáska János, Jancsó Pál, Verestói Mihály, Kis Terézia, Keszegh Terézia Egy 1794. kérés levélben elé jő: Öri István. *Magyar Polgár*. [Tárcza] 1871. 205. szám.

²⁾ Ugyanott.

kezdeti hódítani s pár év alatt az egész mivelt magyar társadalom kedvenczvé lett. Ki gondolta volna akkor, hogy a nemes mag egykor oly erős sudarrá növekszik? Ki merete volna jósolni, hogy a Kolozsváratt igénytelen egyének lelkéből kipattant szent szikra idővel úgy meghódítja a nemzet egész zömét, s azt a nagy szolgálatot teszi a magyar nyelv és nemzet miveltségügyének, a mit ma büszke önérzettel látunk s országszerte tapasztalunk. Kolozsvárnak van joga ez önérzethez. Az 1792-ki ott tartott országgyűlésnek ez egyik legkimagaslóbb mozzanata s legáldásosabb műve. A nemzet emeljen ércszobrot emlékezetére s írja fel rá ez országgyűlés évét, s e nemzeti játékosok nevét arany betűkkel, melyek örökre hirdessék azoknak aranytiszta hazafiui s honleányi érzelmét s nagy lelkőknek a késő századokra világot és fényt árasztó lángját!

Még egyet, a mi ama kort dicsőíti, megemlítek. Gyarmathi Sámuel, a híres erdélyi nyelvtudós, magyar nyelvtant irt, ¹⁾ kérésére a kir. kormányzék fáradsága jutalmául valamely segélynyerés végett az erdélyi udvari kancelláriához terjesztette, honnan 1792. sept. 17. azon rendelettel küldetett vissza: „hogy szerzőnek a magyar nyelv mivelésére fordított igyekezete ugyan dicséretes, de mivel ily tudományos művekre a kincstárból jutalmak adatni nem szoktak, annak hasznosítása a magánüzlet terére útasítandó.“ ²⁾ E kézirat br. Jósika Antal hunyadvármegyei főispán által elébb az országgyűlés elé jutott 1791. jul. 20. azon jelentéssel, hogy maga megvizsgálván s másokkal megvizsgáltatván: olyannak találta, mely a nyomtatást, s szerzője a jutalmat megérdemli. Az országgyűlés ily határozatot hozott: „A kk. és rr. arra törekedvén, hogy a magyar nyelv mivelésére minden eszközök feltaláltatásának, arra pedig főeszköz levén a jó magyar grammatika; az országgyűlés ezt oly ajánlással adja át a kir. kormányzéknek, hogy a könyvvizsgálóval is megvizsgáltatván, ha arra alkalmas, mind kinyomattatására, mind a szerző megjutalmaztatására találjon fel valami módot, hogy ez által mások igyekezete is serkentessék efféle közjóra czélzó munkák készítésére. Ebben eljárni a kk. és rr. magukra vállalták.“ ³⁾ Ez úton jutott a *kézirat* a kir. kor-

¹⁾ *Okoskodva tanító Magyar Nyelv Mester*, mely irattatott Gyarmathi Sámuel, nemes Hunyadvármegye rendes orvosa által.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 8595. sz.

³⁾ 1790/91-ki erd. oszt. gyűlés j. könyve 574—75. ll.

mányzóhoz, onnan az udvari kancelláriához, s midőn onnan az elébbi kedvezőtlen határozattal visszaérkezett: a kormányzó octob. 8. ismét a kk. és rr. elnökéhez küldötte vissza, értesítvén a közbenjárására az udvartól jött tagadó leiratról, mely a munkát azon megtalálással küldötte le, hogy azt szerzőjének adja vissza.¹⁾ E tárgy később ismét országgyűlés elé került, mely azt magamagához méltólag s az ügyet megillető komolysággal intézte el — a következő korszakban elmondom hogyan.

Ez országgyűlés a nemzeti élet majdnem minden fontosságára kiterjesztette gondoskodó figyelmét: ilyenek voltak Erdélynek Magyarországgal egyesülése, a katonaság tanításánál a magyar nyelv használása, nemzeti katonaság felállítása, az erdélyi udvari kancelláriánál a német nyelvnek nem használása, sat. azonban ezek még most csak mint eszmék ragadták meg a lelkeket, oszladoztaták az elmult idők sötétét és szomoru emlékeit, feledtették a kiállott szenvedéseket, egyengetve a politikai szabadság útját, melyen majd biztosan járni a nemzet megtanuljon.

Kolozsvár külön érdekével találkozott az ország azon közérdeke, hogy a kir. kormányzék ott az országgyűlés egész tartamára, sőt azon túlra is állandósíttassék; mert ez egyszersmind az új alkotmányos viszonyok állandóságának biztositéka volt. Kitűnt ez kérelmének mind a kir. kormányzékénél, mind az országgyűlés által kedvező fogadtatásából. Az országgyűléshez beadott kérésében felhozta érvül, inkább központi fekvését és hogy a politikai főhatóság ott léte javalma necsak egy városé legyen, de oszljék meg másokkal is, a kik a terhekben vele osztoznak; az ott maradás az építési kedvet fokozná s a szállások alkalmasabbakká, az ott lakás kényelmesebbé lenne; ott minden vallásuakra nézve könnyebb a gyermekek tanitása; Kolozsvár érdemeit is szerzett rá a multban a hadi szükségeknek — tartozásán felül — 400,000 forinttal pótlása által. Midőn ez az országgyűlésen tárgyalás alá jött, Szében város felszólalt ellene azért, hogy polgáraitra nagy kár a kir. kormányzék onnan eljövetele s a kincstárnak sok költséget okoz; a központiség elve szerint pedig Maros-Vásárhely, Medgyes vagy Fejérvár lehetnének csak alkalmas helyek . . . De a kir. hivatalosok, vármegyék és taxás helyek egyértelműleg Kolozsvár mellett

¹⁾ *Lásd* az elébbi lapon levő ²⁾ jegyzésben.

nyilatkoztak, úgy szintén a székely székek követői is azon fentartással, hogy mikor majd Maros-Vásárhely azon karba jut, hogy az ország főkörmányát elfogadhassa, az legyen annak székhelyévé. Az országgyűlés 1791. febr. 25. ily értelemben irt fel a felséghez, hangsúlyozva a közjó érdekét,¹⁾ a mit azon napi feliratában a kir. kormánysház is magáévá tett, s az e mellett felhozott érveket oly erőseknek mondotta, a miket meggyöngíteni alig lehet.²⁾ A fejedelem márcz. 30. kir. leiratában a kir. kormánysháznek Kolozsvárra áttételére nézve ígéretet tett, később azonban jul. 23. ideiglenesen s a béke helyreállásaig, míg t. i. a kérdésben úgy a szebeniek, mint a kolozsváriak a kívánt átmenetelnek az egész országra háramló hasznait és kárait éretten megfontolva és a felség elé juttatva, a közjóra irányuló végleges határozat hozathatnék, az országgyűlés eloszlatása után is ott maradásába beleegyezett.³⁾ E bizonytalanság bénította Kolozsvár városa lakóit építési és szépítési munkásságában, nyugtalanította az országot az alkotmányos viszonyok állandósága tekintetében, a mi közben a fejedelem halála alkalmul szolgált a kk. és rr. folyamodása megújítására. A város ismét folyamodott az országgyűléshez, ez azt a felséghez terjesztette, a honnan 1792. május 26. ezen legfelsőbb kir. leirat érkezett: „a felség megengedte, hogy a kir. kormánysház további rendelkezésig Kolozsvárra maradjon.“⁴⁾ Ezen legfelsőbb elhatározással összhangzólag az országgyűlés is azon évi aug. 20-áig Kolozsvárra hivatott össze, s így e magyar város és az erdélyi magyarság mindkét ohaja — ha ideiglenesen is — teljesült.

A város közigazgatásának és igazságszolgáltatásának az 1780 előtti állapotra visszahelyezése a tisztikar új megválasztását tevénszerűségessé: e végre a kir. kormánysház aug. 6. br. Kemény Simon kolozsvármegyei főispánt küldötte ki kormánybiztosul azon útasítással, hogy a tanácsal egyetértve, a választási napot tűzze ki, s a választásokat tétesse meg, úgy, hogy legelőbb a főbíróra legyen a választás, ha az a két évet betöltötte, a többi tanácsi tagok közül pedig azokat, a kiket a közönség választott volt, hagyja meg,

¹⁾ 1791/92. orsz. gy. j. könyv. 168. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 1733. sz.

³⁾ 1791—92. orsz. gy. j. könyv. 623. sz. *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 5224. 7048. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1792. 4905. sz.

hanem ha azok választása iránt a városnak különös végzései lennének szokásban; a tanácsbeliek számát szállítsa az 1780-n volt létszámra, vigyázva a törvényesen bevett négy vallás törvényes mértékére, úgy, hogy a mely tanácsbeliek hibájokon kívül a tanácsosok száma megkevesbitése következtében hivatalukból kitétetek volt, helyezzessenek vissza, s ha a tanácsban üres hely lesz, az unitáriusok közül is vétessenek be, de ha ez a visszahelyezések miatt most lehetséges nem lesz, ők további magát előadó alkalomra halasztassanak. Ennek következtében a főbíró maga önként kijelentvén, hogy már négy évet szolgált, állásáról lemondott, s helyére Szathmári Zsigmond választatott; a volt főbíró hosszas vita után a kormánybiztos a város régi szokása s a többség akarata szerint a királybiróságban önként következőnek jelentette ki; a tanácsosoknak a város 1513. és 1537. évi helyhatósági szabályai alapján bucsuzása s újraválasztása írásban kívántatván sokak s főként az unitáriusok által: a beadott kérések és nyilatkozatok a többi vallásokon levőkkel közöltettek, s miután azok ellennyilatkozatukat megtették, ¹⁾ a hivatalokból részesítettésöket az ágostai hitvallásuak is írásban kérvén: a kormánybiztos szavazatra bocsátotta a kérdést, s a többség az általános választást mellőzendőnek, a hivatalukat választás útján bírókat abban meghagyandóknak határozta; minek folytán a kormánybiztos, tekintve, hogy a fejedelem a közigazgatást az 1780-ki állapotra helyhezette vissza és hogy a r. katolikusok lélekszáma 3737, a reform. hitvallásuaké

¹⁾ A tanács az 1780-ki állapot visszaállítását úgy értelmezte az 1790-ki visszaállítás iratai közt [7510. szám alatt] láthatólag, hogy akkor 8 r. kath. senator volt s 4 ref. hitvallásu, tehát most is annyi legyen. A reform. hitvallásuak sürgették a geometrica proportio szerinti osztályt, e czélból kiszámították a négy bevett vallás híveinek számát, voltak pedig e szerint:

3757 róm. kathol.

5267 ev. reformált hitvallásu.

786 ágostai hitv.

850 unitárius

együtt 10660 lélek.

Ezen 12 senatorból — mondák ők — geometrica proportio szerint $886\frac{8}{12}$ lélekre esik egy senator, tehát az unitáriusokra és ágostai hitvallásuakra egy egész állomás sem jut. Megjegyezték e felett, hogy ők több terhet viselnek, több kötelességet teljesítenek, illő, hogy több legyen joguk is a hivatalokhoz.

5267, míg az ágostai hitvallásuaké csak 786, az unitáriusoké 850, — az eddigi 5 r. kath., 3 reform. és 1 ágostai hitvallásu tanács-tagoknak helyöken maradását, egy hibáján kívül elmozdítottnak visszahelyezését határozta, egy hely választás útján unitáriussal töl-tetvén be, egy a reformált hitvallásuaknak tartatván fenn, azon esetre, ha a hivatalából közülök is kihagyott egyik tanácsos magát teljesen igazolja; a jegyzők szintén közakarattal helyöken hagyattak, az alsóbb hivatalok betöltését a kormánybiztos, ezek-nek a kir. kormánysszék általi megerősítése, a város fölterjesztett vagyoni állása¹⁾ és a tiszti fizetések fölötti határozás utánra halasz-totta. A kormánybiztos sept. 4. tette meg jelentését a kir. kor-mánysszékhez, mely úgy a választásokat, mint a visszahelyezést megerősítvén: a kormánybiztost az alsóbb hivatalnokok meg-választatására útasította; a ki itt is az elébbi eljárást követte, t. i. a kik szokott módon jutottak hivatalba, meghagyta. Az unitáriu-sok a négy szolgabírói állomás egyikét követelvén, de a reformált hitvallásuak illetőségöket átengedni nem akarván, javaslatba hozták az ötödik állomás rendszerezését, mit a kormánybiztos nov. 24-ki jelentésében ajánlólag terjesztett fel, s megrendelte,

¹⁾ Kolozsvár vagyoni állása a tartományi főszámvevőség 1791. ápr. 19-ki jelentése szerint ez volt: cselekvő vagyon együtt: 726,643 r. frt 12 kr. Ebből 599,830 r. frt 31 kr. részint heverő tőke: ház, birtok, tartozás, köve-telés sat. A város terhelő adóssága 27,540 r. frt 5 kr., ezt az elébbiből kivéve, a majorsági pénztár tesz: 572,290 r. frtot, 26 krt, miből 112,900 frtot, mint az ingatlanok becsüértékét, a fennebbi 726,643 r. frtból 12 krból a heverő tőkék és ingatlan értékek összegét: 712,730 r. frt 31 krt levonva, folyó rendes jövedelem gyanánt vehetők fel:

a kimutatás szerénti rendes bevétel	12265 r. frt 19 kr.
a rendkívüli	1647 „ 72 „
együtt	13912 r. frt 91 kr.

De ha a szükségek kimutatását vesszük tekintetbe, mely szerint a tisztviselők rendes fizetésére kell 3034 r. frt, rendkívüli kiadásokra 9744 r. frt 40 kr., s ha ehhez az 1786-ki rendes fizetések összegét az 1780-kiakhoz mérve vesszük tekintetbe: az 1786-ki összes kiadások 12,166 r. frtra menvén, ez összeg csaknem egyenlő az 1790. évi jövedelmekkel; a számvevőség tehát a fizetéseket az 1786-ki mértékhez alkalmazhatóknak nem látja, míg a tanács az 1785-től 1790-ig terjedő számadásokat is föl nem terjeszti, a mit a kir. kormánysszék oly kijelentéssel rendelt el, hogy míg ez meg nem lesz, a tisztviselők fizetése meg nem javítható.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 3744. sz.

hogy az alsó tanács a vélemények szabadabb kimondhatása tekintetéből, a régi szokás alapján, a város házának felső részében tartsa gyűléseit, a tanács a hátralék adósságokat hajtassa fel s a tartományi pénztárból a városnak járó 825 r. forintot ne fordítsa a tisztek fizetése pótlására, hanem tegye be a majorsági pénztárba; a királyi pénztárnoki hivatalnak választás alá bocsátását pártolól, az 1780. évi fizetési lajstromot, ¹⁾ s egy

¹⁾ *Kolozsvár 1780-ki tisztviselőinek fizetési kimutatása.*

	majorsági pénz- tárból	tartom. pénztárból [<i>Adjutum Salariale</i>]
Főbiró fizetése	300 frt — kr.	300 frt
11. Senatoré	1100 „ — „	1100 „
Rendszerinti jegyzők	100 „ — „	100 „
Aljegyzőé	100 „ — „	100 „
Királyi pénztárnoké külön . . .	— „ — „	130 „
Város gazdáé lovas legényével .	150 „ — „	150 „
Fiskális szolgabiróé	20 „ — „	
Fiskális ügyvédé	30 „ — „	
Levéltárnoké	60 „ — „	
Piaczbiróé	30 „ — „	
Szállás felügyelőé [<i>Inspector</i>] .	50 „ — „	
Két szállásmesteré 50 r. frtjával .	100 „ — „	
Városi sebészé	24 „ — „	
A városháza felügyelőjéé . . .	12 „ — „	
Börtönőré	24 „ — „	
Négy hajdué 20 frtjával	80 „ — „	
Órásé	30 „ — „	
Dobosé	40 „ — „	
Kéményseprőé	30 „ — „	
Ozigányok vajdájáé	10 „ — „	
Város két erdőszéé 40 frtjával .	80 „ — „	
Hat éji őré 10 frtjával	60 „ — „	
4 erdő őré 6 r. frtjával	24 „ — „	
Hidmesteré	6 „ 48 „	

Kebli számvevő hivatalé:

Királybiróé, mint elnöké . . .	80 „ — „
Egy ülnöké	50 „ — „
Aljegyzőé, mint tollvivőé . . .	50 „ — „
A város rendes szónokáé . . .	50 „ — „
Alszónokáé	30 „ — „

[*Folytatás a következő lapon.*]

másikat, melyet a tanács és száz-férfiak helybenhagyatni kértek, elhatározás végett a királyi kormányshoz terjesztett fel, mely ez intézkedéseket helyben hagyta, az ötödik szolgabíró iránt a választott-közönség megkérdezését s a királyi pénztárnoknak a senatorok közül választását rendelte ¹⁾ — hátrább mindkettőt látni fogjuk.

Az *igazságszolgáltatás* a régi keretbe és formák közé tért vissza.

Belső életéből kiemelem a tanácsnak eshető égések megakadályozása végett óvó intézkedéseket sürgető 1791. jan. 8-ki tanúságos fölterjesztését, a miből kitűnik: mily nagy számu oly elemmel szaporodott Kolozsvár népessége az országgyűlés ott tartása s a királyi kormányshéki tisztviselők átköltözése által, mely független élethez szokott, csak urának engedelmeskedett s bizonyos fensőbb-ségi érzülettől eltelve, a polgári élet csöndesebb és szabályozott viszonyai közé magát bele találni nehezen tudta. Ezek a cselédség és uraságok szolgálatában álló más udvari népek voltak. „A tanács szükségesnek látta szigoruan megrendelni — írja a királyi kormányshékhöz tett jelentésében — hogy közegei által tüztámadás eltávoztatása végett a tüzelő helyeket gyakran megvizsgáltassa, s meghagyta, hogy éj idején meztelen gyertyával házak híjján, istállókban, azok padlásán járni ne merjenek. E parancs végrehajtását a negyedkapitányokra bizta, s kénytelen volt kedvezőtlenül

	majorsági pénz- tárból	tartom. pénztárból [<i>Adjutum Salariale</i>]
<i>Adó bizottságé:</i>		
Királybíróé mint elnöke	30 frt — kr.	
Ülnök és tollvivő fizetés nélküliek	— „ — „	
Két szembesítő fizetése 40 frtjával	80 „ — „	
Kezelő királyi pénztárnoké . .	50 „ — „	
Öt adószedő 18 frtjával	90 „ — „	
Tolmácsé	40 „ — „	
Szentpéteri iskolarektoré . . .	50 „ — „	
Igazságügyi végrehajtóé v. hóhéré	40 „ — „	
	3796 frt 48 kr.	1800 frt

Kiadta szab. kir. Kolozsvár város, 1790. nov. 13. közgyűléséből.

Csüdör Antal, város r. jegyzője.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 9360. sz.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 9360. sz.

jelenteni, hogy a midőn ezek a tüzelő helyeket vizsgálták, a nemesség házánál és szállásain s istállóikban néhol be sem bocsátották, sok helyt a tüzelő helyek korommal tele voltak, az istállókban a kocsisok, lovászok gyertyáikat a falakra s oszlopfákra ragasztották — mint égő helyeik mutatják — s midőn a város kiküldöttei ezekért szót tettek s az illetőket a rendelkezések megtartására figyelmeztették, ezek őket durva szókkal illették, sőt ha többször oda mennek, veréssel fenyegették. A tanács nem említ neveket, de kénytelen fölfedezni, hogy polgártársaik az ilyen istállók oszlopaira való gyertya felragasztásnak következtetéseit maig keservesen emlegetik. Ilyen által lett porrá a hidutcza napkeleti sora 1763., monostorutczában egy istálló a mellette levő mívházzal együtt 1787-ben, új tűz támadt a vármegye házánál 1786., s ha a tanács a vigyázatlanságot megtűri, félő, hogy a város tűz áldozatává lesz. Kérte azért a királyi kormányzékot hathatós intézkedés tételére, hogy az országgyűlés tartása ideje alatt a főméltóságok s nemesek cselédeikre s a tüzelőhelyek tisztántartására vigyáztassanak.“ Ez méltányolta a tanács aggodalmát, tett intézkedéseit helyeseknek és szükségeseknek nyilvánította s részéről is akarván, hogy a tűz támadás elhárítása végett kiadott felsőbb rendelkezések és a tanács rendelkezései szorgalmasan végrehajtassanak: megrendelte, hogy a városi tanács ezt a bevett szokás szerint házról-házra eljárattván, mind a tulajdonosok, mind az országgyűléstartás alkalmából csak ideiglenesen itt lakók előtt az ország kormányzó tanácsa nevében hirdettesse ki, hogy a már többször tett rendelkezések szerint a kémények seprítésére, gyertyával, tűzzel, hamuval járásra mind maguk, mind cselédek gondosan vigyázzanak, a minek ha valaki nem engedelmeskedik, szoros kötelessége lesz a tanácsnak a hatósága alattiakat a helybeli szokáshoz képest megbüntetni, másokat pedig gazdájoknak és uraságaiknak a hiba eltávolítása s illő elégtételadás végett feladni. E rendelet az országgyűlési kk. és rr.-nek is illőképen tudtára adatott . . .“ ¹⁾

Egy igazságtalan és épen ezért kétszeresen súlyos teher nyomta még most is a polgárság vállát, melytől nem tudott szabadulni — a katona gyermekek neveltetése végett a *Fejér Ló* nevű városi vendégfogadónak elvétele s már évek óta csekély bér

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 454. sz.

mellett használása. „Van a városnak — írja a tanács 1791. octob. 17. a királyi kormányshékhöz tett jelentésében — a bel-monostor-utczá délsorán két tágas telken egy nagy kiterjedésű háza, mely a mostani viszonyok közt megérne 15,000 r. frtot, s ha a város visszanyerhetné, majorsági pénztárának tetemes gyarapodására lenne. E ház egy része haszonbéréből ennek előtte is szép jövedelem jött be, a járó-kelek elfogadására használván azt a bérlő; e felett az úri méltóságoknak és polgároknak is szép s jó szállása volt benne, a mi a közönségnek is nagy könnyebbségére volt. Most néhány év óta az ott levő ezredbeli katona gyermekek nevelő házául egészen elvétetett 60 m. frtban. Már a városnak semmi vendégfogadója nincs, mégis e ház az évenkénti javításokra szükséges jövedelmet sem hozza be; csak a mult évben 800 frtot költött a város igazításra, ajtók, ablakok, kémények újítására, kifejézésére, mi által az roppant terhére válik s kárt okoz. Köztudomás szerint Kolozsvár csak másfél század katonát köteles tartani, még is négygyel-hattal terheltetett 1788-ig, mig a katonaság a török háboruba vonult. A város szándékoznék e házat jobban is megépíttetni s ezt két három emeletre vitetni, hogy minden rendű vendégeknek s minden alkalmatosságra jól készült vendégfogadója legyen, a mit még eddig véghez akart vinni, s a jövő évben hozzá fogatni, de a benne levő katona gyermekek miatt nem lehet; s ha azok a város nevezetes kárával és megterhelésével továbbra is ott tartatnak, építési szándékát s az utazóknak és más közönségbelieknek alkalmas szálláshelyekkel azután sem szolgálhatnak. A királyi kormányshék előtt bátor a tanács azt is fölfejteti, hogy e terhnek igazság szerint más városokkal is meg kellene oszrolva lenni. Meri állítani, hogy az ottan leendő építést a város és közönség érdekei egyiránt sürgössé teszik. Kéri azért a királyi kormányshéktől meghallgattatásukat s jogos panaszuik orvosoltatását.“ Ez a főhadi vezérséghez ily irányban átírt, honnan nov. 22. azon felelet érkezett: „hogy azon időszakban már a kért átszállítás nem eszközölhető, tavaszig elhalasztását kéri, akkor a kérelem orvoslásától nem lesz idegen, csak hogy az ezred egész kerületében ily alkalmas szállás nem levén: a város időközben a növendékek számára más szállást keressen.“ ¹⁾ A királyi kormányshék erről a tanácsot értesítvén,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 9218. sz.

az újból vissza irt, az átköltözést sürgetve; a királyi kormányssék ismételte átíratát, de a főhadi vezérség két évig nem felelt s így az ügy hallgatásba merült, s csak ekkor elevenítette fel a tanács — azonban ez a következő korszakba tartozik.

Régi ohaja volt a kolozsvári katonai szállásttartó polgárságnak, hogy katonai laktanyát építtethessen. 1791. tavasz elején ezeken folyamodtak, eléadva e tárgyban panaszaikat. „Még II. József fejedelem megígérte volt — írják kérelmökben — 700 polgártársuk kérésére, hogy az általuk kiszolgáltattott s 85,000 forintban hivatalosan megállapított katonatartási és elszállásolási illetmények kifizetessék, s ez összegben a felség át is engedte nekik a *Convictus* és *Seminarium* megbecsült épületeit 60,000 forintban, a többi 25,000 frtnak kifizetését későbbre halasztván. Ez épületek birtokában is voltak a városnak, s csak az utóbbi összeg kifizetése maradt el. Azonban a város csak papiroson birta e házakat, hasznukat nem vette, sem kárpótlást, sem a pénz után kamatot nem kapott, a katonáknak laktanya nem épült, nyakukon ülnek most is a város polgárainak, életök sincs biztonságban, gazdákat, gazdasszonyokat tettek nyomorékokká, megsebesítették, meg is ölték. Kérték azért a királyi kormánysséket, hogy vagy a házak meghagyassanak birtokukban katonai laktanyának, vagy e számvevősségileg megállapított iménti összeget fizessék ki, hogy abból új laktanyát építtethessenek s a katonatartás terhétől valahára megszabaduljanak; ha pedig ez a királyi kormányssék hatáskörét feljűl haladná, terjeszsze fel az uralkodó felséghez s eszközölje ki esedezésök kegyes meghallgattatását és teljesítését. Szívszakadva könyörögnek — így végződik a kérvény — a Kolozsvár városában katonát tartó gazdák *mintegy ezeken*.” Ez vissza irta márcz. 24., hogy a szállás és katonai járandóság [*salgamum*] megállapítása [*liquidatio*] munkájára a legfelsőbb elhatározásért már régen irt, s mihelyt leérkezik, sietni fog tudtára adni. Várja el tehát a város azt békével. Az említett két épület, mivel a tanuló ifjúság számára van rendelve, a városnak már át nem adathatik.¹⁾

Az *ipar* terén alig történt följegyzésre méltó. A *Német szabó céh* szabályai megerősítését kérvén: a királyi kormányssék 1791. május 28. válaszában tudtokra adta: „hogy a céhdíj szabályozása

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 3431. sz.

ügye a fejedelem előtt állván, annak elhatározására várjanak, mihelyt meglesz, kérelmesek ügyében a szükségesek meg fognak tétetni.“ Ez alkalomból a királyi kormánysház azon oknál fogva: hogy a czéhek új szabályozása ügyében 1789. aug. 13. kelt rendeletre octob. 19. jelentését meg tette s hozzá gyakran érkeznek oly czéhügyi kérések, melyekben a felsőbb nézetek ismerése nélkül határozni nem képes, kérte a felségnek a czéhek szabályozásánál követendő elvekre nézve legmagasb elhatározása kiadatását; ¹⁾ mire a felségtől jun. 22. azon leirat érkezett, hogy a kérdés azon tárgyak szabályozásáig, melyek a czéhügygyel kapcsolatban vannak, maradjon függőben, az e tárgyú kéréseket a kir. kormánysház intézze el a fennálló kir. rendeletek szerint. . . .²⁾ Az *Aranymíves czéh* 1791-re czéhmesterévé választotta Brassai Mihályt, Szentkirályi Ferenczet és Ujhelyi Gábort; apróddá 1792. aug. 14. Szakál János fölvette Erdélyi Eleket; 1792. jan. 23. — írja a czéh jegyzője — Szakál János kívánta fiának, Ferencz deáknak az elsőséget, remekét bemutatta sept. 15. s fel is vétetett, fizetett a czéhbe állásért 20 m. frt 40 pénzt.³⁾ Megjegyzem, hogy Ferencz deák apróddá fölvetetésekor 1782. csak *Ferkó*-nak iratott, s mikor legénynyé szabadították fel, 1786. kapta megtisztelő „Ferencz deák“ nevét.⁴⁾ Szakál Benedek aranymívesről érdekest őriztek meg a köziratok. Ő 1791. az országgyűléshez folyamodott s az erdélyi drága kövek kicsiszolása és kimetszése végett maga által állítandó gyárra költséget kért. Kérésében előadta: „hogy ő az aranymívességet és kőmetszést külföldön öt évig tanulta, hogy a hazában bőven termő s általa fölfedezett drágakövek u. m. gránát, ametiszt, kárniol, kálcedon, kristály, sokféle agát, jáspis, opál csiszolására és metszésére szükséges mívsszerek megszerzése végett van pénzsegélyre szüksége; vállalatából a birtokosoknak lenne nagy haszna, a kiknek birtokain sok ily kövek vannak, s a kik ingyen jutnának kincshez, az ország új jövedelemforráshoz, mert nem kellene kívülről venni, a mit hazánk bőven terem.“ Ez a kir. kormánysházhoz tette át a kérést, hogy megpróbálván a folyamodónak a kövek kicsiszolásában és

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 4598. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 4439. sz.*

³⁾ *A czéh eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *Fennebb már volt érintve.*

metszésében való ügyességét: vegye kérését illő tekintetbe.¹⁾ Szakál a fejedelemhez is folyamodott: „valamely pénzsegélyt kérve az erdélyi hegyekben fölfedezett drágakövek kicsiszolása végett gyár állíthatásra, a felség 1791. sept. 10. alapos véleményező tudósítástétel végett a kir. kormányshoz küldötte le.²⁾ Ez meghagyta a tanácsnak, hogy kihallgatván folyamodót az iránt: „minő jóféle és drága köveket ismer Erdélyben s minő ismerettel bir azoknak mind kimetszésében, mind kipallérozásában, sőt maguk előtt próbát is készítettén, ha az eredményt kielégítőnek találják, kérdezzék ki őt az iránt is: minő alapja van a netán adandó kölcsön visszafizetésére? s vajjon a vállalathoz szükséges ismerettel bir-e?“ Az is meghagyatott a tanácsnak: „hogy szakértő aranyműves mestereket kérdezzen meg iránta s azok nyilatkozatát csatolja jelentéséhez.“ A tanács által ezekre tett hivatalos jelentésből a kir. kormányshoz arról győződött meg, hogy Szakálnak vállalatához szükséges képességeihez kétely fér, de — a mint kérelméből kitűnik — ő a 3—4000 frtot nem is visszafizetési kötelezettséggel, hanem az országnak és kincstárnak tett szolgálatai jutalmául kérte, melyeknek azonban nagysága és minősége a kir. kormányshoz előtt nem ismeretes, mihez képest az ország mostani pénzügyi viszonyai közt, midőn a kiadások oly rendkívüliek, a kívánt segélyt meg nem adandónak véleményezte.³⁾ A további a következő korszakba tartozván, ott mondom el.

A kereskedelem terén nincs följegyzés az emlékekben.

A *sajtó* helyett az egymást sűrűn föl váltó események és rohamos tények szólottak, oktatta fogékony népünket s irányt adva a közvéleménynek. Ez az uralkodói akarat hatalom szavának oktatása, mely mint a hogy a menydörgés szól a természetben, oly megrázóan hatotta meg a lelkeket, s nagy arányokban vitte elő Kolozsvár művelődési műfolyamát. A mit az eddigiekben bőven adtam elé — a könyv-irodalom termékei tanulmányozását — ezentúlra tüzetes kutatóknak hagyom fenn.

Eseménydús volt a *szellemi élet az iskolában és egyházban*. A kormányzó a fejedelem 1790. jan. 28-ki kir. leiratát febr. 23.⁴⁾ a

¹⁾ 1790—91. j. könyv. 417. l.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 8593. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 618. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 1334. sz.

r. kath. tanulmányügyi bizottsággal is közölte, felhíván véleményadásra az iránt: hogy vélné a r. kath. oktatásügyet az 1780. előtti állapotra visszaállítani? Ez a Kolozsváratt országgyűlésen volt kath. tanácsosokkal a dolgot megvitatva, nyomosan kidolgozott terjedelmes jelentésében megemlítette: I. az 1781. máj. 16. legfelsőbb kir. leiratot, mely szerint minden vallásu kormánytanácsosokból és az iskolák előjáróiból vegyes bizottság egybeállítása rendeltetett, mely a központból igazgatta volna az oktatásügyet; a szándék az volt, hogy minden hitfelekezetüeknél a tanrendszer és iskolák igazgatása egy legyen; a tanodákra ügyeltek volna a kerületek főtisztvei, kir. igazgatói czímmel, a közvetlen felügyelők lettek volna az iskolai praefectusok. A bizottság ugyan megalakult, de a nem-katholikusok a terv ellen ellenvetéseket tettek s nem fogadták el. Így a szándék meghiusult . . . 1784. ápr. 28. legfelsőbb rendeletben a második próba tétetett, minden vallásuakból gyűlés [*congressus*] hivatott össze, az is dolgozott tervet, de arra nem költ legfelsőbb elhatározás . . . Így a kormány gondoskodásának csak a r. katolikus iskolákra kellett szorítkozni. Az új rendszer tehát megállíttatott s életbe lépett. Erről van szó most, ennek kell megszűnni s az 1780. előtti rendszernek életbe lépni . . . Ekkor a r. kath. tanügyet a tanügyi bizottság [*Commissio Litteraria, Commissio Publico-Ecclesiastica*] intézte a kir. kormányzék felsősége alatt Ez visszaállítandó. A kir. igazgatók — a kerületek főbb tisztviselői — tiszte megszűnt azért, mert legtöbbnyire távol laktak a tanodák helyeitől, s a fejedelem a tanodák igazgatását a tisztökben legrégibb tanárookra bízta, a bizottság a gymnasiumok előjáróival is hivatalosan levelezett. Ez állapot most is megmaradhatna. II. A szünetek idejére nézve javasolta, hogy azok a régi módon legyenek: a nyári nagy, sept. 8-tól nov. 8-ig, a kisebbek: karácsoni, husvéti, a más ünnepek és heti szünnapok megmaradnának, mint az 1788. nov. 10. udv. rendelet megszabta. III. A német nyelvre nézve az volt rendelve: hogy egy tanárnak és tanítványnak sem szabad azt nem tudni. Ez némely tanárookra nézve ma is szükséges, de mivel a közügyekben és hivatalokban most nem kívántatik meg, s ez irányban az erőszak és kényszerítés hálátlan dolog, alkalmat kell adni az ifjunak e nyelv megtanulására, de hírül adandó, hogy a tanodában nem elkerülhetlen szükséges, s a tudományok nem azon adatnak elé, hanem a helyett szívére kell kötni a hazai nyelv és

classikai írók tanulását. IV. Az ifjak e végre alapított házakban benlakása, együtt étkezése és nevedése az 1784. aug. 28. kir. leirattal eltöröltetett s az alapítványok ösztöndíjakká változtak át. Ez közpanasz tárgya volt mindazóta; megszüntetendő tehát, s a nevelő-házak visszaállítandók, jelesen Kolozsváratt: a *convictus* és *seminarium*, úgy pedig, hogy a tanítás novemberben elkezdjék. Ezek most névleg a város birtokában vannak azon követeléseért, melyet a tartományi pénztár irányában a katonaság rendkívüli elszállásolásáért támasztott; visszaadatásuk a tanácsnak megrendelendő, a katonák ott tartózkodó nejeiről más gondoskodás teendő. A házak igazgatásáról, oktatás, nevelés rendszeréről csak annyi lenne kimondandó, hogy az 1780. előtti rendszer visszaállítatik, neveztesse ki regensek, a kik jámborság, tudomány és eszély tekintetében a közönség előtt kedvezően ismeretesek; Kolozsváratt elég kettő, de ezek azonnal kinevezendők, szálláson és ételmen kívül 350 frt fizetéssel, a mely az idősebb tanárokat illeti meg; subregens 3 kell, 1 a felsőbbek, 1 a humanisták, 1 a grammatisták számára, a kik itt gyakorlatilag kipróbálva, idővel megnyugvással lennének megbizhatók a megürülendő tanszékekre. V. A belső tanítás az eddigi rendszer szerint így volt: a) a *nemzeti vagy falusi iskolák* voltak az első. Itt nagy változásnak kell lenni. Ezekre az elébbi rendszer alatt sokat költöttek. Sok tantárgynak s tanítónak meg kell szűnni oly helyeken, hol a német nyelv nem szükséges; mert leginkább e nyelv tanulására való kényszerítés s a vármegyéken e végre felállított falusi iskolák okozták országszerte a nyugtalanságot és a kedélyek izgatottságát. Törekedni kell azért, hogy ilyesek miatt azok, a mik igazán szükségesek a falusi iskolákban, ne zavartassanak meg. Kihirdetendő, hogy a falusi iskolák mind megtartatnak; ott a hol szükséges, s az ifjuság érdeke megkívánja, a németek is, máshol ellenben bárha hasznos és dicséretes is németül tanulni, mindazáltal az ifjuság különösen oktatandó a hazai nyelvre, a vallás elemeire, olvasásra, írásra és számvetésre, A 3 osztályu normális iskolából legalább 2 megtartandó, ha többre a költség nem telik, s ezekben a gyermekek a gymnasiumokra is készíttessenek elő; b) a *gymnasiumban* az eddigi tanrendszer használandó az újnak kidolgozásáig; c) a *lyceumban* szintén nem szükséges más változás, mint az, hogy a statistikát, köz irályt és politikai tudományokat nem kell németül előadni, a büntető jog

és birói gyakorlat a hazai törvényekhez alkalmazandók, az általános közjogban és politikai tudományokban fő gond legyen arra, hogy a hazai törvények, alkotmány és törvényes szokások elleni elvek ne taníttassanak. A németnyelvű előadások — bár ha sokaknak kedvök ellen van — megtartandók, nehogy az ifjak ily hasznos, a nemességnek oly szükséges nyelv megtanulhatása alkalmától elzárassanak. Kényszerítésnek azonban nem szabad létezni, s az egész ifjuságnak ajánlandó az előadások hallgatása; ha többen ajánlkoznak, az előadásra oly óra határozandó, mely nemesak a jogászokra nézve alkalmas, hanem másokra is. A tankönyvek a Hochmeister könyvkereskedéséből megszerezhetők. A tanodák előjárói jelentsék be az ebbeli szükségét, hogy iránta intézkedni lehessen.“ A kir. kormányzék egész tartalmában helyeselve a javaslatot, körlevélben kihirdetését, s helybenhagyás végett máj. 22. a felség elé terjesztését meghatározta.¹⁾ E javaslatot az országgyűlésen együtt levő r. katolikus oktatásügyi tanács is örömmel fogadta, s kifejezte azon kívánságát, hogy ifjaik nevelése és oktatása a kegyesrendiekre bizassék, azok a *convictusban* és *seminariumban* együtt lakjanak, s regensek és subregensek felügyelete alatt legyenek, minek következtében a kir. kormányzék mindkét intézet regensét ki is nevezte. E fő kormányzó hatóság fölterjesztésére a fejedelem jul. 29. adta ki legfelsőbb elhatározását, melyben intézkedéseit helyeselve, megparancsolta, hogy Kolozsváratt a régi *convictus* és *seminarium* házai az ifjuság nevelésére a várostól vétessenek vissza, a minek teljesítéseül a királyi kormányzék a kolozsvári tanácsnak sept. 16-ki rendeletében meghagyta, hogy ezen házakat Murányi István akadémiai rectornak adja át, az eddig ott lakott katona tiszteknek szerezzen máshol szállást, az igazgatót is egyidejűleg az iskolai épületek átvételére útasítván.²⁾ A felség elébb említett elhatározása következtében a kir. kormányzék aug. 29. Perczel Imre pesti tartományfőnököt tanárok kijelölésére szólította fel; ez sept. 8. fölterjesztésében úgy nyilatkozott, hogy nem lévén Kolozsváratt házuk s a Mária Therezia fejedelemnő alapítványa fölforgattatván: ő nem egyezhetik bele, hogy rendtagjai egyházi férfiak rectoriséga és regensége alatt subregensek

¹⁾ Orsz. levélt. 1790. 1660. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1190. 7063. sz.

s előjárók [*praefectus*] legyenek s a convictusban és seminariumban azok felügyelete alatt, a kiknek engedelmességet nem fogadtak, grammatikát tanítsanak, a nélkül, hogy házuk legyen. Kérte a kir. kormányzékot, hogy rendtagjaikat küldje haza Magyarországba, nehogy később érje őket e sors, mikor előregedvén, szolgálni nem lesznek képesek.¹⁾ Mielőtt a kir. kormányzék erre válaszolt volna, sept. 17. felírt a felséghez, előadta: „hogy a mit az erdélyi r. kath. tanács végzett s a kir. kormányzék elfogadott, mult évi máj. 22. feliratában előadta s a felség jul. 29. legfelsőbb elhatározásával azt helyben hagyta. Az egyházi férfiaknak azon intézetekben taníthatásra még 1787. aug. 14. jog adatott, a kegyesrendiek ezek regensége alá rendeltettek;²⁾ de az tény, hogy Mária Thérézia fejedelemnő 1778. aug. 26. kelt királyi leiratában a kolozsvári akadémiai templomot az ő igazgatásuk alá adta, a Théréz nevet viselő collegiumban és szent József-seminariumban az oktatást és nevelést egészen rájuk bízta, s trónja örököseit kötelezte, hogy őket abban megtartsák, jogaikat és kiváltságait védjék s gyarapítsák. Ez a kegyesrendiek mellett szól és mellettök szól az 1790. jan. 28. kir. leirat, mely az országban mindent az 1780. előtti állapotra rendel vissza állíttatni, tehát az oktatásügyet is. A kir. kormányzék ezeket azon kéressel terjesztette a felség elé, hogy a fenforgó vitás ügyben legmagasb elhatározását kiadni kegyeskedjék, úgy, hogy nov. 1-ig azon tanintézetben a tanítás elkezdődhessék.“³⁾ A kegyesrendiek e közben a felséghez azon panasszal járultak: „hogy a kir. kormányzék őket dicső Mária Thérézia fejedelemnő alapítványából kiforgatta, az által, hogy az erd. udv. kancellaria sept. 10. rendeleténél fogva rendtagjaikat, egyházi férfiak regensége alatt subregenségre s alsóbb tanításra szorította, kérték, a királyné alapítványában s az ifjuság nevelésére nézve birt jogaikban megtartatásukat, illetőleg úgy ezekbe, mint más régi jogaikba visszahelyeztetésüket . . .“ A kir. kormányzék bár e panaszra sept. 17. feliratában már felelt, sept. 24. hivatkozálag az elébbire, a felséghez újabb felvilágosító tudósítást tett, melyben a dolog állását felfejtve, előadta: „hogy 1784. a convictusok

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 9440. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1787. 8017. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 7947. sz.

és seminariumok eltöröltetvén: a kolozsvárit is e sors érte, s ezzel az 1778. aug. 26. kir. elhatározás erejét vesztettnek látszott. . . A kegyesrendiek eltávoztak Kolozsvárról, csak kevesen maradtak ott tanári szolgálatban közfizetés mellett. Visszaadatván az 1790. jan. 28. kir. leirat következtében a convictus és seminarium az ifjúságnak, az erdélyi r. katolikusok köztanácskozása eredménye volt azon terv, melyet a kir. kormányshoz 1791. máj. 22. a felség elé terjesztett s a melyben sem a kegyesrendiek, sem más szerzetesrendek arra alkalmas férfiai nem voltak kizárva a tanításból, de nem is adatott át különösen egy rendnek is. Nem olyannak látszik a mostani idő — írja a királyi kormányshoz — hogy a tudományok és ismeretek közlése csak bizonyos rendekhez köthetné, s minden másoktól elzárassék az út a tanszékekhez és tudományos tisztességhez. Helyesnek sem látszott, hogy a hazai ifjúság felügyelése s tanítása gondja ismeretlenekre s a véletlentől vagy a hazán kívüli tartományfőnököktől függő mesterekre bízassék, sőt szükségesnek látszott arra igyekezni, hogy ismeretes és jámbor férfiak választassanak s ezután is ilyenek képeztesse ki előre, a kikre a haza e nagy kincse nyugodtan bízható. Példák vannak rá, melyek ily lépéstől vissza tartották a kir. kormányshoz, ezek közt fő az, a mi most is szem előtt van, hogy milyen nagy nehézségek közé bonyolodik a köznevelés ügye, ha külön egy rendre bízatik, midőn a szerzetesrendek sorsa, mint az emberi dolgokkal szokott megadni, a kormány és fejedelem változásánál vajmi bizonytalanná és változandóvá válik, s ha senki másnak alkalom nem adatik, hogy az ifjúság tanítására magát képesítse, kihalván vagy máshová rendeltetvén azon szerzet, melyre az ifjúság volt bízva, az iskolák és ifjak tanuló műhelyei rögtön mesterek és nevelők nélkül maradnak. A mit a kir. kormányshoz a felség által helybenhagyott 1790. máj. 22. végzése értelmében tett, az ország javára tette, de a végrehajtás előtt a r. kath. kk. és rr.-kel is közölte s azok oly hevesen kérték végrehajtását, hogy nem lehetett, megtagadni. A Kolozsvárat levő kegyesrendiek között egy sem volt, a kit a convictus és seminarium élére lehetett volna állítani; helyesnek látszott tehát, hogy őket alsóbb iskolai tanári állomásokra tették. Hogy a kegyesrendiek egyházi férfiakkal együtt élnek és tanítanak, példa a bécsi Théréz-növelde . . . Mit tesz ezekkel szemben a kegyesrendiek tartományfőnöke s mit tart arról a kir. kormány-

szék, előbbi felterjesztéséből látható, e mellett most is megmarad. A kegyesrendieknek a kolozsvári r. kath. tanintézetekhez tulajdonjoga nincs, s a felség engedélye nélkül azt követelni nem lehet. A r. kath. nagyobb részének, ifjaik oly módon nevelése és oktatása, a mint fennebb érintve volt, oly sürgős, hogy elméiket teljes megnyugvásra birni senki nem fogja az által, ha kéréseiket mellőzi. Ők hivatkoznak I. Lipót fejedelem azon ígéretére, melylyel az erdélyieket biztosította, hogy lelkészi teendőkre s az ifjuság oktatása és nevelése körül olyanokat választ, a kik egyik fél előtt sem gyanusak, de tőlük szerettetnek.¹⁾

Mig ezek folytak, a kir. kormányzék 1791. sept. 17-ki fölterjesztésére leérkezett a felség octob. 17-n kelt azon legmagasb elhatározása: „hogy a kegyesrendi atyák felséges Mária kedves emlékű édes anyjának 1778. aug. 26. kelt. alapítványlevele értelmében maradjanak meg tovább is a *convictus* és *seminarium* igazgatása jogában Kolozsváratt annyival inkább, mert a kir. kormányzék is elismerte, hogy ők az ottani mindkét nevezett intézetben az ifjuság tanításában és nevelésében dicséretesen és előremenetellel munkálkodtak, s az alapítvány föltételeinek megfelelni képesek.²⁾

A kir. kormányzék ennek következtében Perczel Imre pesti kegyesrendi tartományfőnöknek meghagyta, hogy a kegyesrendiek Kolozsváratt a *convictusban* és *seminariumban* a tanítást Mária Terézia 1778. aug. 26. legfelsőbb elhatározása értelmében vegyék át; küldjön oda regenst, a ki a rendnek rectora legyen, egy mást a *seminarium* igazgatására, 10 tanárt hozzon a kir. kormányzék-nél ajánlatba, olyakat, a kik ellen alapos kifogás nem tehető, jövőben a tanárokat a kir. kormányzék tudta nélkül ne változtassa, és minthogy a *collegium* egy része a kir. kormányzék által el van foglalva, az egyik subregenst további rendelésig ne küldje el.³⁾ Nov. 10. már a rend Kolozsváratt levő tagjai jelentették, hogy addig is, mig segítségök jőne, az ifjuság tanítását mind a *convictusban*, mind a *seminariumban* elkezdették; de hogy az ne legyen csak ideiglenes, a felséghez intézett folyamodványukat a kir. kormányzék figyelmébe ajánlták, tudatva, hogy oda is

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1790. 8330. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 9312. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 7947. 9911. 1792. 244. sz.

folyamodtak. Ez a kérést fölterjesztette, de több lényeges pontjára észrevételt tett. Kérelmezők tévednek — mondja a jelentés — ha azt hiszik, hogy nekik hosszabb időre adatott át a két nevelő-intézet. A mint a királyi kormányzók a felségnek is megírta, a tartományfőnök már fel van szólítva, hogy mindkettőhöz regentst küldjön, a subregensek küldése elhalasztatott, nehogy a tanulók onnan kiszoruljanak. A kir. kormányzók megjegyezte, hogy az ottani tanároknak regensi és subregensi s előjárói [*praefectus*] tiszte, mint régen, úgy most is viselni kell, erre a tanítás mellett ráérnek s ez nekik a tanításban való tökéletesítésökre szolgál; hogy a kir. kormányzók számukat megkivánja határozni, onnan van, mert a tapasztalásból tudja, hogy régen is számuk a kellő határon túlment, s a hazai ifjuságnak tett alapítványok részben rendjök gyarapodására fordítottak; azt mondják kérelmezők, hogy a collegiumban királyi alapítványlevelöknél fogva laknak. Ez szintén tévedés; alapítványlevelök csak a convictusra, a seminariumra és az akadémiai templom igazgatására terjedett ki, az új collegiumra nem, abban csak azért laktak, mert üresen állott, azért ahoz jog nem formálható...¹⁾ E közben a tartományfőnök felelt a királyi kormányzók fennebbi rendeletére: „hálával vette — írja nov. 19-ki jelentésében — azon nagy kegyelmet, hogy nekik a felséges királyné alapítványa visszaadatott s igéri, hogy minden erejökkel azon lesznek, hogy Erdély Nagyfejedelemség kath. hívei kívánságainak az ifjak tanítására és nevelésére nézve mindenekben megfeleljenek; azonban a rendelet több pontjai ellen kifogásokat tett. Semmiképen nem fogadhatja el — ugymond — hogy a kinevezendő tanárokat a kir. kormányzóknek előre bejelentse, [*praesentatio*] mert az rendjökkel nem egyezik, az alapítványlevel ezt nem követeli, s nem is szükséges, mert ha valamely tanárt a kir. kormányzók nem hagy helyben, a rend elmozdítja; azt sem fogadhatja el, hogy 10 tanítót küldjön, midőn most is 4 philosophiát, 2 humaniorát, 3 grammatikát tanító valóságos tanáruk, 4 normalis iskola-igazgatójuk és 1 hitelemzőjük van ott; ha azok közül valamelyik a kir. kormányzóknek nem tetszik, jelentse ki, s mást tesz helyére; azt sem ismeri el, hogy a most Kolozsváratt levők között alapos kifogás alá vehetők lennének.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 9620. sz.

Ők a kolozsvárit egyik kiváló házuknak tartják, s arra fognak ezután is törekedni, hogy azt állandóul tudós és példányszerű férfiakkal lássák el. A midőn a kir. kormánysház meghagyja, hogy senkit oda tanárnak tudta nélkül ne rendeljen, igen súlyos terhet tesz vállára, a mit az ő rendtartásukkal, szervezetökkel, az alárendeltségi viszonyokkal és vallásos engedelmisséggel soha senki egyeztetni nem fog; az alapítványlevelét ezt nem rendeli, II. Lipót fejedelem sem kívánta, és egy országbeli kormány is eddigelé ezt nekik kötelességökké nem tette; mindazáltal midőn a körülmények engedik, megteszik; de kéri, hogy felsőbbjeik a változtatásokban ne zavartassanak, mert ez tekintélyöket csorbitja, a vallási fegyelmet és függést, a mi minden társulatnak életszüksége, felforgatja. Arra, hogy subregenseket s prédikátorokat — mig számukra lakás nem épül — ne küldjön, megjegyezte: ha a jezsuiták collegiuma dicső Mária Thérédia fejedelemtől visszaadatott, nem kell sem a convictust, sem a seminariumot bővíteni. E négy subregens nélkül, hogy az ott levő kevés rendtag mind a convictus, mind a seminarium nagy száma ifjúságát ügyelni, s mind azt, a mi oktatásukra és nevelésükre szükséges, megtenni, képes legyen — lehetetlen. Mikor teljes számban voltak is bajos volt, úgy, hogy segítséget kértek a tartományfőnöktől, a kiket külön a magukéból fizettek, tartottak és ruháztak, nem közalapítványokból. Kérte, hogy még ez évben mind a rector, mind a seminarium regense mellé egy segédet küldhessen, a következő iskolai évben pedig, az alapítvány szerint az egész személyzetet elküldhesse . . .“

A kir. kormánysház ezt előterjesztés gondolkozóba ejtette s eljöttnek látta az időt, hogy a tartományfőnök eljárása ellen a felség előtt felszólaljon. „Olyannak tűnt fel előtte mind ez, mind a rendtagok folyamodványa — írja decz. 13-ki fölterjesztésében — a mi érett megfontolást érdemel. Bár ha eddig felőlük úgy a kir. kormánysház, mint a kk. és rr. fölterjesztéseikben a mostani időviszonyokra való tekintetből kedvezőbben szólottak, mivel most követeléseik inkább a szerzetes rend, mint a közjó érdekében lassankint egyre növekedni látszanak, meg kell nekik mondani azt, a minek orvoslása a közigazgatás érdekénél fogva máskor az időre lenne bizható, de most a körülmények sürgetésénél fogva egészen el nem hallgatható. A tartományfőnök törekvése oda irányul, hogy

a Kolozsvárra küldendő tanárokat ne jelentse be a kir. kormány-
széknek s a változtatásokat tetszés szerint tehesse. Ennek ellene
mond az 1785. május 16. kir. leirat,¹⁾ melynek 6-ik pontjában
világosan ki van fejezve: hogy a kegyesrendiek a tanárokat ugyan
a gondjaikra bizott iskolákban maguk készítik elő, de a tanárok aján-
lásában [*praesentatio*] és kijelölésében mint más vallásos rendek,
ők is tartsák magukat a törvényekhez és felsőbb rendeletekhez,
s mikor állomás ürül meg, a tartományfőnök az igazgató útján
3 egyént terjeszsen fel az oktatásügyi bizottsághoz, s a ki meg-
erősített, az a bizottság tudta nélkül el nem mozdítható. E fel-
sőbb intézkedés oka a helyes értelmén alapul. A nemzeti nevelés
ugyanis — kivéve a vallás-oktatást — természeténél fogva poli-
tikai jellegű; azon mesterek választása, a kik bármely vallásu
iskolában az igazgatást viszik, a közfigyelem elől el nem vonható,
mind azon nagy befolyásért, melyet a hazai ifjúság nevelése az
államra gyakorol; mind azért, mert ha a cselédnek és azoknak
megválasztása, kiknek gondjaira a család ügyei bízhatnak, gondos
figyelembe vételt érdemel: bizonyára sokkal kevesebbé hagyható
azon férfiak megválasztása, a kikre a haza legfőbb kincse, nevelése
bízatik, egészen ismeretlen idegenekre. Hogy valamely vallásos
szerzet magánrendszerébe és akaratába ily teljes és minden
aggodalomtól ment bizalom nem helyezhető, közelebbi sok tapasztalásból
tudható. Ismeri az állam, hogy most nem az az idő van,
a mikor szinte minden a vallásos rendek szellemétől függött. Más
vallásfelekezetűeknek tanodáik igazgatásában, tanáraik választá-
sában a hazai törvények által biztosított azon hatalma van, hogy
mindig az ismert, helyes életű és tudós férfiakat választthatják
iskoláik mellé, s ez úton az ismeretek és tudományok mívelését
a haza fiai közt hathatósan előmozdítják. Szomorú lenne a katho-
likusokra nézve, ha a törvények csak egyetlen gyümölcse élvezé-
séből is kizáratnának, az által, hogy a midőn már egy rend emberei
elfogadására kényszerítettnek, még csak azok közt se legyen mód-
juk semmi választást tenni. Nem elég, a mit a tartományfőnök
felhoz, hogyha valamely kirendelt tanfőnök nem tetszik, helyette
más küldessék, mert ez csak a felfödözött rosz és tapasztalt kár
után történhetik, melyek később jutnak a kormány tudomására,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1785. 628. sz.

mint kellene, a melynek pedig tiszte, hogy a rosztat a lehetőségig megelőzze és megakadályozza. A közigazgatás azon joga, a mit a kir. kormányzók az idézett 1785. május 16-ki kir. leiratról származtat, semmit sem árt a vallásos fegyelemnek és alárendeltségi viszonynak, mert a kir. kormányzók fegyelmet nem tűrő és makacs tanférfit főlebbvalóival szemben pártolni nem fog; s az a kötelesség, hogy jámbor és alkalmas egyéneket terjeszsen föl s azokat tudta nélkül senki el ne mozdítsa, a rend előjáróinak nehézséget nem okoz s a fegyelmet nem szakítja szét. Valóban az, hogy az állam, őt illető ily fontos dologban egy vallási rend szabad tetszésétől s inkább a maga hasznára czélzó magánrendszerétől függjön, a mivel népek között példa nélküli eset lenne, s az erdélyi katolikusokat ugyanazon törvények alatt élő más polgártársaiknál alábbvaló sorsra juttatná. A tartományfőnök azt állítja — folytatja a kir. kormányzók — hogy a most Kolozsváratt levő kegyesrendi tanárok közt egy sincs, a kit el kellene mozdítani, s ha van, kész megtenni . . . Vannak bizony némelyek ellen súlyos kifogások; mert bárha sok fontos dolog részint későn jutott a kir. kormányzók tudomására, részint azok némelyike a papi rend iránti tekintetből s jobb jövő reményében nem tárgyalatott nyilvánosan; de mivel azokat Kolozsváratt tudják, azon elvből, hogy jövőre más életet folytatnak, jobbnak ítéltetett, hogy most a személyekre ne terjedjen ki az intézkedés, hanem a lehetőségig mindenkit kiméljenek meg s az ilyenekre nézve csak elnöki intézkedés tétessék a tartományi főnökhöz, kivált, miután többen a tudományokban s a nyelvek ismeretében nem oly jártasak, mint lenniök kellene, s a tanítás megváltozott rendszere szerint ezek addigi minősültsége a mostani igényeknek meg nem felel. Ez — ha a felség helyeslését megnyeri — a tartományfőnöknek részletesen megírandó lesz . . . A tartományfőnök azon kérésére, hogy legalább két segédet küldhessen be, a kir. kormányzók megjegyezte, hogy a mint ez korábbi fölterjesztéseiben ki volt fejtve, a kegyesrendiek is egyik közelebbi jelentésekben elismerték, azokkal a házakból az ifjúságot kiszorítani s a közalapítványt terhelni nem tartja megengedhetőnek. Ezt az épületek mostani állapotja sem engedi meg. A tanítás terhet is a mostani tanítók elbirják. Két regens és két subregens volt régen is, a kik egyzersmind tanárok is voltak s az ifjúságot mégis fegyelemben

tudták tartani. Hogy pedig a kegyesrendi atyák utóbbi időben, midőn a convictus és seminarium alattuk állott, rendtagjaik számát a szabály felett nevelték, a közalap terhére, szükség nélkül s inkább a rend gyarapodása érdekében történt s jövőre meg nem engedhető azon jog sérelme nélkül, a melylyel a tanuló ifjuság az ősei által tett alapítványok irányában bir. Végre a tartományfőnök téved, midőn a jezsuita collegiumot nekik adományozottnak állítja. Az alapítványlevélben a rendnek tulajdonjoggal semmi sem adatott, de csak az igazgatás engedtetett nekik évről évre teendő számadás mellett a közalapból útalványozott fizetésekért. A hol az igazgatás rájuk bizásáról van szó, a nagy collegiumról sehol említés nincs, csak a convictusról; hogy az üresen lévén, később a convictus oda áttétetett, nagyobb kényelem végett történt, de az még az ország szükségére használtatik. Adományról s kivált a kegyes rendnek történt adományozásról nincs szó; a jogrend megrázkodtatása nélkül ez adományozás nem is lenne lehetséges. Azon collegium gyökerében a tanulmányalapé, ered a kolozs-monostori uradalomnak ez alap részére 1693. az ország által adományoztatása idejéből és tényéből, mit I. Lipót fejedelem azon évi ápr. 9. megerősített; akárki igazgatta azt, bizonyos, hogy tulajdonosi joga sem az uradalomhoz, sem az abból gyűlt alaphoz nem származott. A kath. egyház arról soha nem mondott le s nehezen szívelné el, ha bárki adományjogot követelhetne magára nézve azok igazgatásából. Habár a convictus, seminarium és akadémiai templom Mária Thérézia fejedelemnő által a kegyesrendiek igazgatására bízott is, a mit II. József császár eltörölt, a mostani fejedelem azoknak ismét vissza akarja adni; de a kir. kormányzék úgy véli, hogy az teljességgel nem szándéka, hogy ezek tulajdonossága jogát az I. Lipót-féle hitlevél ellenére idegeneknek és ismeretleneknek adja át és a hazai ifjuságot az őseitől tett kegyes alapítványok gyümölcsei élvezetében megszorítsa.

Ezen okokat és észrevételeket a kir. kormányzék a tartományfőnök jelentésére adandó válasz előtt a fejedelem elé terjesztvén: a fenforgó ügyben legfelsőbb elhatározását kérte.¹⁾ Az erd. udv. kancellaria decz. 28. kelt kéziratában, a Perczel Imre tartományfőnök fölterjesztése visszaküldése mellett tudatta a kir.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 9911. sz.

kormánysszékkal, hogy az előbbi száma alatti felterjesztésében foglalt észrevételek a kibocsátott udvari rendeletekkel egyezők levén: a nevezett tartományfőnököt maga alkalmazása végett útasítsa arra, hogy az 1781. május 16-ki kir. elhatározás intézkedése és a kir. kormánysszék észrevételei értelmében mind tanári üresedések esetében hármát terjeszsen fel az oktatásügyi tanács megerősítése végett, mind a tanári változásokat tudás és előleges beleegyezés végett jelentse fel, tudtára adva, hogy ezek és a kir. kormánysszéknek az udvari útasításokkal egyező észrevételei addig fognak fenállani, míg az országos kk. és rr. kívánságához képest a közoktatásügyben országos köztanácskozás útján más szabályrendelet fog megállapítatni. Ezen legfelsőbb elhatározás a kegyesrendiek tartományfőnökének a fensőbbleg jóváhagyott királyi kormánysszéki észrevételek sorrendje szerint megiratott, jelesen 1. a tanárok tételére és változtatására nézve megiratott az 1781. május 16-ki kir. leirat illető pontja; 2. van ugyan a rend tanárai között, a kit mind tudományossági, mind nyelvismereti és más nem csekély fontosságú tekinteteknél fogva el kellene mozditni, de ezek iránt várjon további rendeletre, 3. ezen és egy közelebbi, decz. 14-ki kegyelmes határozat értelme szerint most egy regensnél a convictushoz, egynél a seminariumhoz több nem tehető, de ezek mihamarább kinevezendők, 4. az eltörölt jezsuiták collegiuma visszaadását illető kérvényre tudtára adatott, hogy sem a collegium, sem egyéb tulajdonjoggal a rendnek nem adatott, hanem csak igazgatás végett, számadás terhével. Ez intézkedések addig tartnak, míg a felség az ország kk. és rr. tanácsát meghallgatván, az oktatásügyre nézve állandó rendszert fog behozatni rendelni.¹⁾ Erre a tartományfőnök febr. 20. — belső kedvetlenségét világosan eláruló hangon és módon jelentette, hogy a kir. kormánysszék rendeleteit teljesíteni kész ugyan, de ez iskolai évben már az alig lehetséges; legelsőnek látja azonban, hogy tudja meg azon kolozsvári rendtársak neveit, a kik erkölcsstelenség, tudományi vagy nyelvismereti tekintetből elmozditandók lesznek? A kir. kormánysszék ez okból az ügy elintézését későbbre halasztotta s csak jun. 9. kérte fel a lyceum igazgatóját tudósítástételre: kiket kellene a kegyesrendiek közül erkölcsi, tudományi vagy nyelvismerteti okok-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 244. sz.

ból elmozdítani?“ ¹⁾ De ez a következő korszakra tartozik. Itt még az iskolák főigazgatásáról, a tanárok fizetése javításáról s számuk szaporításáról, legkivált pedig a jezsuita új collegium sorsáról említék meg némieket. A lyceum igazgatójává — a hittani szak kivételével — az 1774. júl. 16-ki királyi parancssal összhangzólag báró Jósika Antal kolozsvármegyei főispán neveztetett ki; ²⁾ 1790. jun. 7. kelt udv. rendelet által a kir. lyceumban a boncztan és állatgyógytan hallgatóinak ösztöndíj adatott, a kolozsvári kórházban a betegek gyógyítása mellett a sebészetnek külön szaktanár által gyakorlatilag tanítása kimondatott, s erről tervekészítésre a tanács bizatott meg a városi physikussal, sebészeti szaktanárral s a lyceumi igazgatóval, addig is a sebészet tanárának meghagyatván, hogy ott a sebészetet a tanulni kívánóknak a betegek ágya mellett gyakorlatilag tanítsa; továbbá megengedtetett, hogy az orvos-sebészet és szülészet tanárai az utolsó vizsga letételekor, s az erről való képesítő oklevél kiadásakor mérsékelt díjt vehessenek, kivétetvén a falukon lakó szegény sebészek és bábák; természet-tani eszközökre 300 frt engedélyeztetett s a tanárok fizetése megjavittatott. ³⁾ A kir. kormánysház által a convictusban és semináriumban a tanítás rendezését s tanárok ajánlását a kegyesrendiek említett rendfőnöke által ajánlván elintézendőnek: ezt az udvar 1791. decemb. 18. helyben hagyta, s a továbbiakat a kir. kormánysházra bízta. ⁴⁾ Még csak azt jegyzem meg, hogy a hittani tantárgyakra nézve még 1790. nov. 29. azon tantervet, melyet a magyar királyi helytartótanács a magyarországi lyceumokra nézve kiadott, melyben a hittani szak négy évfolyamra volt osztva, s a tanárok létszáma, a tankönyvek és tanulók minősége, úgy a tan-

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1792. 1511. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1791. 10543. sz., 1792. 1511. sz.

³⁾ A természettan tanára [*Murányi István*] fizetése 150 frtról 500-ra, ogika tanáráé [*Schreyer Norbert*] szintén, a történelem tanáráé, [*Bolla Jánosé*] szintén, állatgyógyászat tanáráé [*Fuhrmann Péter*] 100 frtról 400-ra, a felsőbb latin [*humanus*] iskola tanáráé [*Roháts János*] 50 frtról 350-re, az alsóbbé [*Lengyel Domokos*] szintén.

Orsz. levéltár. erd. oszt. 1790. 5880. sz.

Lásd: Salzbauer Jánostól: *A kegyes-rendiek Társháza tört. vázlatban* és Vass József: *A kolozsv. r. kath. nyilv. Gymn. Évkönyvei*. VI. füz. 185⁶/₇-ről.

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1792. 244. 1511. sz.

órák száma is meg volt határozva, tudomásul az erdélyi r. kathol. püspök értesítése végett megküldetett a kir. kormányzéknek, mely azt 1791. jun. 15. ahhoz alkalmazkodás végett a püspöknek adta át.¹⁾ A nagyobb új, ugynevezett jezsuita collegiumot a kormányzó még az országgyűlés egybehívása előtt, annak és a kir. kormányzék s mellékhivatalai szék- és lakhelyének nézte ki. A megboldogult fejedelem hol a városnak, hol a katonaságnak ajánlta s ajándékozta vagy adta cserébe, csak megtűrve laktak benne az akadémia és normális iskolák tanárai, világi és papi férfiak. A mint az országgyűlés Kolozsvárra jövetelének híre elterjedett, a kormányzó már 1790. jul. 15. irt Winkler János akadémiai rectornak, tudatva vele, hogy az országgyűlés és kormányzék tanácsa alkalmasint ott fogják tartani gyűléseiket, jó lesz az ottani világi tanárok és normális iskolai tanítók részére idejében más szállásról gondoskodni.²⁾ Ezek értesülve, nemsokára kiköltöztek, csak néhány öreg pap maradt benn, kik később szintén eltávoztak. Ott nyílt meg tehát az országgyűlés, s ott tartotta tanácsuléseit a kir. kormányzék. 1790. nov. 1-től 1791-ig a kamarai pénztár fizette az oktatási alapnak [*Studiorum Fundus*] a kikötött házbért. Elhatároztatván — a mint láttuk — bár még csak ideiglenesen, a kir. kormányzéknek az országgyűlés után is Kolozsváratt maradása: a kormányzó ezt a kir. kormányzékkel tudatta s intézkedésre hívta fel a számvevőség és építészeti igazgatóság állandó hivatali helye, továbbá a tisztviselők lakása iránt; maga azon nézetét fejezván ki, hogy az összes kormányzati hivataloknak Kolozsváratt legalkalmasabb hely az ugynevezett új collegium azon része lenne, a hol a mult év óta a kir. kormányzék és mellékhivatalai elhelyezve vannak, a számvevőség és fizető hivatal számára alkalmas lenne azon collegium régi része; jónak látná, hogy azok a helyiségek a tanulmányügyi bizottságtól illő árban béreltessenek ki; a tanuló ifjuságnak már birtokában van a más két épület, erre szüksége nincs. Felszólíttatván ez értelemben a tanulmányügyi bizottság: ugy nyilatkozott, hogy a jezsuita-féle régi és új collegium 109,000 r. frtra van becsülve, mely tőkének az oktatási alaphoz gyümölcsözni kell azon esetben, ha át kell

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1791. 888. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1790. 5457. sz.,

azokat engednie a kir. kormánysházának használatába.¹⁾ E bérletügy tisztázása, részint mert előbb a kir. kormánysházának hivatali helyiségeiért Szébenben fizetett bérösszeg fizetéséről volt szó s később a helyi viszonyokhoz mért összegről, részint mivel a kamarai és tartományi pénztárnak ahhoz járulási aránya iránt későn jött létre a megállapodás, 1794-ig húzódott el, mikor az oktatásügyi bizottság a tisztázást s a hátralék és folyó bérek kifizetését a felségnél sürgetvén: annak kifizetése 1794. aug. 7. kelt kir. leiratban a kir. kormánysházának megrendeltetett. A bérleti idő kezdetétől 1791. nov. 1-je jelöltetett ki, a bérösszeg 1642 r. frtban állítottatott meg s kimondatott, hogy 1790. octob. 1-től 1791. octob. utolsójáig fizessék a kamarai és tartományi pénztár egyenlő arányban, azon-tól 1795. octob. utolsójáig a két pénztár között már megtörtént megállapodás szerint.²⁾

E korszakban csak a seminariumnak hagyott Hely, gróf Belezna-huszárezredbeli kapitány eredetileg 400 frtra menő alapítványt,³⁾ mely lejárt kamataival már 1749. 600 frtra növekedett volt, 1790. aug. 5-ig pedig a bécsi cs. kir. főhaditanácsnak az erdélyi főhadvezérséghez intézett aug. 21-ki leirata szerint, ismét 488 frt és 27 kr. kamatnövekedést mutatott, a mit akkor a seminarium nevében a r. kath. egyházügyi bizottság ki is vett, s azóta az intézetnek 4 száztólit jövedelmez. Az erdélyi udvari cancellariai levéltári iratok szerint Hely kapitány alapítványai mint *letét* kerültek Bécsbe az egyetemes katonai *letétek* közé; de nem volt tudva: mikor? mily összegben? s mi célra? Később országszerte kihirdettetett, hogy a jogosultak folyamodjanak, különben a rokkantak intézetének fognak adatni. Ekkor folyamodott az udv. cancellaria útján az erdélyi r. kathol. egyházügyi bizottság, s így derült ki az alapítvány rendeltetése, de az eredeti alapítványlevelek holléte akkor is homályban maradt. Az 1790. évi országgyűlési tárgyalások szerint a jezsuiták birtokában meg volt; de annak nincs nyoma, hogy valaha a kir. kormánysházalevéltárába *letéve* lett volna. Közlésem az ered. udv. cancellariai iratokból van véve.

Az alkotmány juttatá ismét legdrágább javai birtokába a r. kathol. egyházat Kolozsvárat, melyet püspökei jogosulatlan

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 7042. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1795. 910. sz.

³⁾ Homályos szövegét közlöm kivonatilag: OKLEVÉLT. CCCX. sz.

külön érdekeként nem egyszer súlyosan megsértettek vagy a kormányt és fejedelmet megsértésére birni igyekeztek.

Az *evang. reformált hitvallásuak* főtanodája főgondnoka gróf Teleki Domokos volt,¹⁾ építése költség hiányában 1785. óta félben állott; ²⁾ azonban telke a vár árkanak eladása következtében ³⁾ a temető aljával szemben, a Tordára menő út és Incze Andrástól megvett telek szomszédsági közt levő s 35 m. frt 50 pénzen megvett, szélességre 10, hosszára a várfal felé 15 öl helylyel növekedett. ⁴⁾ Ehhez járult később az Incze Andrásé 23 frt 20 p., Kolozsvári Józsefé 64 frt 40 p. megvett helye, mely 30 öl széles, 15 öl hosszú volt, Butyka Ferencz 60 frt 40 p. megvett 30 öl széles helye, a Kovács Márton és Ősi Filep István közötti 10 öl széles, 15 öl hosszú hely, melyet 25 m. frt 10 p. vett meg, Balázs István és Szilágyi János közötti 20 öl széles, 15 öl hosszú hely, megvette 47 m. frt 35 p. A vásári szerződések az első pont alattihoz hasonlóak. ⁵⁾ Anyagilag gyarapították: br. Kemény Ágnes 1791. dec. 31. egy tanulónövendéknek 561 m. frt alumniát alapított, mely kamathátralékával 600 frtra növekedett. ⁶⁾ A tanárok ajánlására a hannoverai ministerium 1790. dec. 30. a göttingai egyetemen szabad asztalra két ev. ref. deákot vett fel, melyről a biztosítást a göttingai ev. ref. presbyterium saját pecsété alatt 1791. jan. 12. adta ki. ⁷⁾ A tanrendszeren az a változás történt, hogy 1792. a hittani tárgyak a hittan tanára és lector között osztattak meg; ⁸⁾ 1790. külföldi egyetemre küldetett Dantz Mózes, ⁹⁾ a kir. kormányshoz a deákok fegyelemben tartását parancsolta, ¹⁰⁾ 1792. a bányászati hivatalra készülő ifjak névsorának a főtanácshoz felküldése rendeltetett. ¹¹⁾

¹⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . . Tört. 38. 1.*

²⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda . . . Tört. 39. 1.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1791. 5991. sz.*

⁴⁾ *A szerző levél 1798. márcz. 9. kelt a város tisztjei aláírása s kisebb pecsété hitelessége alatt.*

⁵⁾ *Az ev. ref. főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

⁶⁾ 1803. LAJSTROM I. fej. 50. tétel, II. fej. 67. tétel.

⁷⁾ Ugyanott V. fej. 8. 9. tétel.

⁸⁾ Ugyanott VI. fej. B) pont 17. tétel.

⁹⁾ Ugyanott VI. fej. C) pont 72. tétel.

¹⁰⁾ Ugyanott VI. fej. C) pont 74. tétel.

¹¹⁾ Ugyanott VI. fej. C) pont 78. tétel.

A unitárius egyház életében forduló pont az ország alkotmányának visszaszerzése. A haza közörömében osztozniok alkalmat adott Felső-Magyar-Zsúki Zsúki Lászlónak, egy ősmagyar nemzetség utolsó férfisarjának gazdag adománya s nagylelkű végrendelete. A sors nem akarta, hogy vigasztalanul teljék el a század, melynek elején e vallásközönség mindenétől megfosztva, porig alázva és életerejében megtörve, az élő vallási testületek sorából majdnem kitöröltetett. A mily kétségbe ejtő és sötét volt az 1716—1718, oly vidám és reményre gerjesztő az 1791—1792-ik év! Két év temette el másfél század keresményét és sikereit, kettő adta vissza azok egy részét, de vele s általa a szivekbe az élet hitét, a küzdés bátorságát. A köny felszáradt az arczokról, a soká vérzett seb behegedt a lelkekben. Zsúki László 1791. febr. 14-n két, ápr. 16-n három intézkedést tett az unitárius vallásközönség, illetőleg a kolozsvári főtanoda javára. Az *elsőben*, melyet böjtelő hava 14. egészen önkezelével irt, oda ajándékozta és örökösen át- és kezébe adta tanárainak és tanuló ifjúságának kötelezvényekben levő összes pénzét, a mi harmadik intézkedése szerint 26405 m. frtot és 20 pénzt tett, oly módon, 1. hogy azon tőkepénzekhez sem neki, sem atyjafiainak a mai naptól fogva semmi joga s hozzászólni valója ne legyen, hanem az legyen a nevezett unitárius vallásközönségé és főtanodáé örökösen és megváltozhatlanul; 2. a hátralék kamatokat szedjék fel haladék és mentség nélkül s tőkésítve helyezték el biztos helyre kamatra; 3. a tőkepénzek, a hol nincsenek teljes biztonságban, vétessenek fel és helyezettessenek el tökéletes biztos helyekre; 4. a folyó kamatokat szedjék fel minden adóstól és számoljanak róla; míg él, az ajándékozó fog rendelkezni róla, s oda rendeli fordíttatni, a hová jónak látja; 5. a tőkepénzhez nyulni soha semmi szin alatt nem lesz szabad, hanem csak kamataihoz, melyeknek év végén levő maradéka szintén tőkésítendő; 6. a pénzek kezelője és pénztárnok évenként multhatlanul s igazságosan számolni tartoznak; 7. ezen végrendelete megtartását a püspök lelkiismeretbeli köteleességévé tette, a ki e rendelkezését halála esetében a főtanácsnak jelentse be s adományát, a tőke és kamat mennyiségét igtassák közjegyzőkönyvbe. Harminczhat adós-levél volt az adományozó lajstroma szerint, a mit a püspök Lázár István és Bartha Mózes egyházi tanácsos vettek át s febr. 14. kezök aláírásával s pecsétök rányomásával

ismerték el; a fizetetlen kamat, szintén a végrendelkező jegyzéke szerint 3016 frt volt.¹⁾ A *másodikban*, melyet szintén bőjtelő hava 14-n saját kezeivel irt, az 1. pont alatt Zsúki Teréz nővérének, Széplaki Petrichevith Horváth Ferencznének, szüleitől örökölt kevés, de általa tetemesen gyarapított ingó javai czímén 4000 m. frtot hagyott oly kikötéssel, hogy semmi egyébhez jogot ne tartson; összes jószágaiban levő egyéb minden ingó javai — a határákon földben levő vetéseket is ideértve — legyenek a nevezett főtanodáé, melyekre történendő halála esetében előjárói azonnal tegyenek kezét, folyó áron adják el s a begyűlt pénzt szintén tegyék állandó tőkévé s törvényes kamatra helyezték el biztos helyekre; 2. a felső-zsúki s hozzátartozó flu-jószágokban atyja, két bátyja s régi elei által elidegenített jószágok 16,505 frtot 73 pénzt tevő visszaváltási árösszegét szintén a nevezett közönségnek hagyta és rendelte, hogy ezen jószágokat ezen összeg kifizetése előtt senkinek ki ne bocsássák; 3. oda hagyta meredgyői és köblösi jószágait; zsúki és hozzá tartozó jószágai építéseit és javításait becsü nélkül hagyta gróf Bánffy György kormányzónak, oly föltétellel, hogy fiat illető szováthi felső jószágának az unitárius püspökségre és a főiskolára átszállásához szerezzon királyi meg egyezést; ha ez nem sikerülne, ezek becsü szerénti összegének előre kifizetése előtt azokat senkinek át ne adják, ez összeg pedig legyen az unitárius püspökségé, mint oly állandó alap, minők a többiek; 5. a mely ingó jók halála után a testvére gyermekeire maradandó jószágokban találtatnak, legyenek övéik; 6. a vallás-közönségnek és főtanodai ifjuságnak hagyott ingóságokból bejövő pénzek tőkésíttessenek, és ezeket semmi esetben elkölteni szabad ne legyen; 7. azon tőkepénzből, mely ezen második végrendeletből kijő, 10,000 frt választassék el, s felének kamata osztassék ki szegény vagy öregség s más ok miatt eklézsia nélkül maradt papok s özvegy papnék fölsegítésére; másik fele kamata pedig jó igyekezetű szegény tógás deákok segítésére egyenként 15 forintjával, a maradék hová fordítását bizza a főtanács egyenes-ségére és lelkiismeretére; 8. a jószágaiban lakó embereknel kicsinyben levő pénz és gabona maradjon övék; 9. ezen végrendelete végrehajtóiul felkéri Sárosi Sámuel, Szentiváni Sámuel és

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXI. sz.

Sándor Mózes atyjafiait, megkérve, hogy minden intézkedéseit tökéletességre vinni, a főtanácscsal egyetérteni igyekezzenek, hogy a jó célra hagyott alap örökre bátorságban legyen s neve általa örökre fenmaradjon. Reméli a főtanácstól, hogy legközelebb levén végrendelkezőhöz, legalább e vagy ama tagja által betegségében rá vigyázni kíván s halálakor is mellette lesz, s mihelyt az megtörténik, azt nevezett végrehajtóknak hirrre tevén, nekik kérését tudtokra adja, azonban addig is, míg azok megérkeznének, kezét mindenekre reá teszi. E végrendeletet két tanuval is aláíratta 1791. jun. 24.¹⁾ A *harmadik* végrendeletnek, mely 1791. ápr. 26. kelt, 1. pontjában rendelte, hogy eddig a zsúki malom haszna hetedrészét évenként a nevezett főtanoda szükségére adván: e haszonvétel helyett az elsorolt tőkepénzek kamatában 500 m. forintot rendelt a végre, hogy az évenként a főtanoda szükségére, nevezetesen a tanárok fizetésére fordíttassék s a malom egész haszna a végrendelkezőé maradjon; 2. bátyja tartozásaiból hátralékban levén 4324 m. frt 61 p., melynek kamatát Kolozsváratt kell fizetni — míg a tőkét lefizetheti — fizesse a vallásközönség az átadott tőkék kamatából, hogy ez az adományozónak alkalmatlanságára ne legyen; 3. mivel a tőkék kezelése, kamatok felszedése s rendben tartása sok fáradságot okoz, püspök Lázár Istvánnak és tanácsos Bartha Mózesnek fáradságaik némi jutalmául — míg ők és a végrendelkező élnek — 100 m. forintot hagyott, hogy azt egyenlő részben osszák, minden év kezdetén számadást adván hozzá, halála esetében a főtanácshoz; 4. a mi e végrendelkezés pontjai teljesítése után fenmarad, szintén tőkésíttessék, s maradjon a nevezett vallásközönség és főtanoda örök alapjául.²⁾

Ez az unitáriusokra nézve gondviselészerű alapítvány, a következő korszakban nyílt meg s termette meg áldásos gyümölcseit. Miként? elbeszélni ott lesz helyén. ... I. Apaffi Mihály 1690. ápr. 15-n halt meg, II. József 1790. febr. 20-án. E két időpont egy századot zár magába, melyet gyakori szenvedés és súlyos megpróbáltatások, köny és vér, de egyszersmind a nyugati polgáriasodás útján való nagy haladás jellemeznek Erdély és Kolozsvár történetében. A Habsburg-házat, Magyarország német és katolikus

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCXIII. sz.

uralkodó-házát Erdélynek többnyire reformált hitvallásu fejedelmei székéhez juttatván földrajzi helyzet és fegyverszerencse, politika és szerződések: az egymást felváltott fejedelmek és kormányok czélt soha, csak eszközöket változtató törekvése az egész század folyamában e ház hatalmának fentartása volt, eszközei: a reformatio megsemmisítése a jezsuita rend régi befolyásának visszaállítása, a magyarság megtörése a katonai uralom, elnémetesítése a közoktatás, Erdélynek az osztrák örökös tartományok közé beolvasztása önkényü uralkodás és abszolút kormányrendszer által. Szemeink előtt folyt le a sokszor irtóztató mérvet és alakot vett küzdelem. Azon férfiakat, kik a magyar korona oltalma alá visszamenés és I. Lipót hitlevele létrejövésében tényezők voltak, a Tököly-Rákóczi-mozgalom s az erdélyi nemzeti fejedelmi szék összeroskadása végzetes sorsa alatt és fent lejárátva, a halálba sodorták, s velök megszűnt alkotásuk. Erdély alkotmánya hagyományyá lett... E harcok alatt a jezsuita rend a császári német és spanyol katonaság által segítve folyvást foglalt és restaurált, roppant vagyont gyűjtve s félelmes befolyáshoz jutva; a csak imént oly erős unitáriusokat teljesen legyőzte, az ágostai hitvallásuakat joghoz jutni nem engedte; csak a reformált hitvallásuak maradtak a küzdtéren, a kiket legyőzni nem bírván, velök megalkudt s III. Károly és Mária Thérézia alatt együtt osztották meg Kolozsváratt a közjavakat, a hatalmat és főbb hivatalokat, csak morzsát juttatván s kisebb tisztségeket utóbbi vallásuaknak. Az alkotmányt rendeletek váltották fel, törvény a bécsi kormány akarata lett. A katonai zsarolás és kegyetlenség, a jezsuita rend és püspökök nyílt erőszakoskodása, a külföldi tisztviselők és kormányrendszer, a nép s kivált az oláhság kényeztetése, titkos izgatása s az 1784-ki vérfürdő, a főbb hivatalokra szászok alkalmazása sat. elkedvetlenítették az alkotmány barátait, megingatták a polgárok jogérzetét s a közerkölcsöket, elszegényítették s megtörték a népet, békétűrés és várákozás volt sorsa, engedelmesség és visszahúzódás a hazafi kötelessége: forrtak a lelkek, dúlt benn a harag régóta elfojtott szenvedélye, de az eszély hallgatást parancsolt, az idők szelleme várákozásra intett. E nehéz idők daczára a főnemességet helyes nemzeti érzék látszott vezetni: nem hajolt meg, nem csüggedett el, mintha előérzete lett volna, tömegesen foglalta el II. József uralkodása utolsó felében a főhivatalokat;

bevitte az idegen rendszerbe hazafias érzületét s nemzeti szellemet, a kormányi intézkedésekben érvényesíteni kezdette politikai fölényét, jelleme nemességét, s ezzel enyhült a gyűlölt kormányrendszer, megszűnt az oláhok izgatása, a legfőbb hivatalokra szászok emelése. Mindez a jövőt készítette elő, a mi be is következett. A dolgok természetében s az ország ethnographiai viszonyaiban rejlett a változás oka. Hogy egyenlő számu reformált és ágostai hitvallással s unitáriussal szemben tartósan nem bírhatják a hatalom fölényét sem a jezsuita rend, sem a katolikusok, a tapasztalás mutatta meg. Az erős hatásra következett erős visszahatás s a hatalommal visszaélés volt a jezsuiták veszedelme, melylyel a katolikus papságot is maguk ellen ingerelték, valamint a katonaságot is újból meg újból s mindétig a saját erejében bizakodás, az ország és közigazgatási viszonyok nem ismerése s a politikai iskolázatlanság buktatta meg. A jezsuitákat, kikkel a világ nem bírt, a pápa zúzta össze, a katonaságtól a nagy királyné fordult el, átlátva, hogy kormányra nem valók s nagy célokat, országos politikát velők kivinni nem lehet. Az oláhság is, mint politikai eszköz, csekély értékűnek bizonyult. Ijesztő bábnak valók, alattomos támadásnál s pillanatnyi rohamokkor — tartós nemzeti küzdelemre képtelenek. A szászok száma kevés, szellemi képességeik a középszerűség színvonalán ritkán mentek felül. Egy ország politikájának s társadalmi rendjének alapjává lenni nem elegendők. Volt még egy politikai eszköze a hatalomnak Erdélyben, melyet gyakran felhasznált céljaira, de mindig muló sikerrel: a római katolikus püspök, a ki a politikát nem értő főhadi vezér kormányelnökök alatt, mint első tanácsos, elnökséget gyakran vitt. Ez a magyar alkotmányos intézmények természetével, a főnemesek őseitől örökölt s a korona által mindig figyelembe vett jogai-
val volt összeférhetlen. Pap az imádkozó székbe, nem kormány-
poleczra való. E tudalom a magyar nép vérében van, mely az ország első hivatalai helyein megszokta a legfőbb nemzetségek névviseleit látni. Sokszor tapasztalták ezt Erdély r. katolikus püspökei, midőn kormányzéki elnökségök alatt 3—4 nagynevű reformált hitvallású tanácsossal kellett széket ülni s kényes politikai és vallási ügyek felett együtt tanácskozni. A jegyzőkönyvek tanúsítják, hogy tövisesnek látszott előttük a szék bársonya nem egyszerű. S a legsarkalatosabb akadály volt a nemzeti jellem s az

ezer évet átélt önkormányzat kiirthatlan s megmásíthatlan szokása. A fejedelem egyéni akarata, tanácsosai részvéte nélkül, soha elég tekintélylyel nem birt arra, hogy az ország előtte meghajoljon; s hogy oly széles alapu önkormányzatban nevededett népet, minő a magyar, máskép mint önfiái és saját törvényei szerint kormányozni lehetetlen, a történet bizonyította be.

Mennyit törődtek s tűnődtek I. Lipóttól kezdve a fejedelmek, mennyit szenvedett a nemzet s szenvedett Kolozsvár városa.... Az imént elősorolt eszközök mind czélszerűtleneknek bizonyultak. Az egyéni akarat, az önkény és az elmélet kísérletei jót nem, csak rombolást vihettek végbe. Az önérdek, részrehajlás, felekezeti irány érvényesülése — többségre jutva — meg nem semmisítette, a jogot eltiporta, de jogtalansággá nem tette. Megfoszthatott a többség valamely kisebbséget törvényes jogától, elvehette tulajdonát, míg nem törvény uralkodott; de a mint az ismét érvénybe s életbe lépett, a közvélemény elítélte az elébbi jogtalanságot, s megbélyegezte a vagyonbitorlást. Mennyi köny, mennyi vér folyt, mily ádázan dúlt osztály osztály ellen, mint üldözte a felekezet felekezettársát, s lám, a mit mivelt, a mit elért, azóta hogy az igazságtól eltávozott s a törvény útját elhagyta, minden jogtalannak, az emberiséggel s az erkölcsi jóval nem egyezőnek bizonyult. A kik e sok roszt mivelték, egyetlen vigaszuk: *a siker, a birtoklás!* Igen! de ott van azok szívében, a kiken erőszak történt, a vesztett jog- és tulajdonért az ejtett seb, melyet onnan feledés ki nem vesz, idő ki nem töröl, fájón égő tüze az emlékezetnek; maradékról maradékra száll érette a szemrehányó panasz és a hallgató fájdalom... Eltűnt a jezsuita rend, a katonauralom, saját határaiba szorítottatott vissza a papi befolyás, érdemlett helyére szállott alá az oláh és szász, elköltözött a hazából az idegen, vagy megmagyarosult, megszűnt a német világ és osztrák kormányzás. Csak kettő maradt meg: a magyar nemzet és magyar alkotmány. A történet e megezőfolthatlan és vigasztaló tanuságával mehetünk át a következő század eseményei előadására.

XXXVIII. FEJEZET.

I. FERENCZ URALKODÁSA.

— 1792—1835. —

I. Ferencz király és fejedelem uralkodni kezdett 1792. márcz. 2. E napon trónra léptét a kir. kormányzékkel, megkoronáztatása után jun. 28. az ország kk-val és rr-rel hozzájuk intézett kir. leiratában tudatva, az atyja által ígért országgyűlést augusztus 20-ra egybehíván, azon a három nemzetből álló ország rendeitől a hűségi esküt bevette, maga is a kir. biztos által a fejedelmi esküt letette, erről külön biztosító hitlevelet adott ki, végül a Lipót-hitlevél külön megerősítése által biztosította Erdélyországot: „hogy a törvények által szentesített vagy elődei által adott minden jogát, kiváltságait, szabadságait és mentességeit épen és sértetlenül megtartja, s azokat semmiképen megcsorbitni nem akarja, az atyja alatt alkotott törvények egy részét megerősítette s formászerűleg törvénykönyvbe foglalását elrendelte, a többiekre nézve kir. akaratát kijelentve, a kk-at és rr-et azok további tárgyalására útasította. Trónra jutása teljesen alkotmányosan történt. Meghalt 1835. márcz. 2. még 1830. megkoronázott fiát, V. Ferdinándot hagyva maga után koronái s országai örökében. ¹⁾

E fejedelem alatt nagy változásokon ment át Kolozsvár város és népe.

A *vár*, polgárai életének és javainak öt századon át őrbástyája, vész idejében messzi földek s nagy tartományok menekültjeinek védhelye, királyok és fejedelmek dísze, a magyarságnak az erdélyi részekben büszkesége, enyészetnek indult, falainak s toronybástyáinak lerombolását maga a közönség — az építők jogutódai — határozták meg, a kormány és fejedelem helybenhagyták. Itt adom elé egészben e nagy változás hogyan történtét, mert bárha át is megy egy része V. Ferdinánd fejedelem korára, ugyanazon czél és indító okok idéztek elő, adtak időnként újabb lökést s végezték be a rombolás egész művét.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 1526. sz. Országgyűlési osztály: 4., 5., 6., 9., 10. sz.

A fő ok politikai, a nemzeti fegyveres erő és honvédelmi rendszer megszűnése volt, mely az osztrák uralkodó-ház védelme elfogadásakor s az országnak a császári katonaság által elfoglaltatásakor történt. Ez Erdély államéletének egész alapját megváltoztatta. A császári katonaság az országot meghódított tartománynak, a várost fegyverrel elfoglaltak, tehát a hadi kincstár tulajdonának nézte, nemkülönbén a várat és bástyáit, a vár védsánczeit s azon tágas pusztát, mely ágyulövésnyi távolságban a várat körítette, s a mi a várerődítés rendszerében [*Fortifications-System*] vártér [*Glacis*] néven jő elé. Hajdan, a XVIII-ik század utolsó tizedeig külmonostor-utczában a *Veres kereszt*-től kezdve [*vegyük ezt kiinduláspontul*] délkeletre, föl a hegynek, a régi Mátéfi-most Ürmösi-házig, s az átellenben volt Bogdánffi-bástyáig, azontúl a várfal és párhuzamosan haladó Hársongárd-hegy lábánál levő temetőalja keletre, a Mátyás fogadóig és átellenes Szabó- vagy Bethlen-bástyáig, s e pontnál északra térve magyarkapuig, jobbról félköralakulag a katonai nagy laktanyáig, s onnan a Topler-fogadó irányában kül-magyarutca és a Trentsini-tér szögletházáig; visszatérve ismét a *Veres kereszt*hez, s onnan északra indulva a mai sétatéri Szamos-csatorna hidjáig és ezzel átellenben állott löporos szögletbástyáig, innen keletre haladva a várfal és régi Bayer-féle kert, s az ott a nagy Szamos parthosszában szintén keletre elvonuló ház-sor, a csatorna parton a várig terjedő, hajdan kertté alakított pusztát, alább a hidfőnél levő vágó-híd és mészárszék s attól tovább vonuló házak, a szögletet a Veszprémi-féle, ma Berde-ház, az út hosszában, valamint a Szamos csatorna mindkét partján keletre magyarkapuig, szemben félkör alakban a Kőváry- s tovább a Radnóthfáy-féle házig, közbül a régi barompiaczon [*ma Széchenyi-téren*] levő kis ház-sziget körülete — ez a nagy körterület házatlan s néptelen pusztaság volt, melynek közepén állott a külső kisebb várfal [*Zwinger*], azon belől a vár-árok vagy sáncz, s azon is belől a 22 nagy és kisebb toronyerőddel ékesített, parancsoló szépségű belső vár, mely mellett belől négy ölnyi szabad tér volt fenhagyva gyalog és szekérközlekedésre, a várfalakra föl- s a bástyákba bejuthatás végett.

A szathmári békekötés előtt még épen állottak a kettős várfal a belső ví-folyosóval, a bástyák erkélyeikkel, fenn állottak az ágyúk és szakállások löhelyei, a három fő bástyatoronyban

[*hid-, közép- és monostor-kapu*] az időt jelző nagy aranymutatóju órák, a közbátorságra ügyelő örök, a vésztjelző középkapui trombitás és a város nagy dobja és dobosa, a kik a déli időt és vecsernyét óraütés után ünnepélyes komolysággal jelezték. A várba csak az elébb mondott három nagy kapun lehetett bejutni, a Szamosra az óvári víz-utczai ugynevezett kis-kapun, mi a krónikákban *Víz-kapunak* is van írva. A többi bástyakapuk be voltak zárva, a magyar- és színutezai [régen *széna-utca* volt neve] a könnyebb közlekedésért, a Thordakaput a temetés könnyebbé tétele végett csak az utóbbi időkben nyitották ki községi végzésnél fogva. A Szamos vize a monostori kalvária-hegy alatt zsilippel elzárt régi csatornán jött le a kül-monostorutca északi során levő házakkal párhuzamosan, s a belmonostori bástyakapu külső körerőde közelében a Vereskereszt körüli telkek helyein, s átellenben a Kirmayer-féle faragótelepen volt két vitzartóba gyűlt össze, honnan szükség esetében szintén zsilipen bocsáttatott be a vár külső hidja alatt a vár-árokba úgy, hogy egyik ága északra, a másik déli irányban kerülje meg a várfalakat. A védművek közelében — a főkapukon kívül egy-egy kovácson és pálinka-áruson kívül — más polgári lakásnak helye nem volt.

A mint a háborus idők ritkulni kezdettek s a vár-árkokba vizet bocsátni szükséges nem volt, emberi test és vér porával kövérült fenekén buja növényzet sarjadzott fel. Egy részét a várparancsnok magának, mást a tűzérkapitány ágyúinak és tábori szekereinek, harmadikat az állatorvos gyógyuló állatok számára, negyediket katonai faraktárnak, az ötödiket császári postahivatalnak foglalták el. Szintigy a bástyákat is: egyiket löpornak, másikat katonai kincstári lisztnek, harmadikat katonai ruhatárnak, negyediket profontsütő háznak, az ötödiket a katonaság búzakészletének, zabjának sat. Beültették gyümölcsfákkal, nyári mulatóhelyeket, virágos és veteményes kertet alakítottak belőlük — birták, használták, élvezték, ingyen, némelyikért csekély bérdíjt fizetve, Mária Therezia fejedelemnő uralkodásának majdnem végéig. Ez uralkodóné kimondotta, hogy a vár-árok tulajdonosa annak építője, tehát a város közönsége, s a kertek és mulató s gazdasági haszonra átalakított helyek annak visszaadandók. Ezzel ki volt mondva, hogy Kolozsvár vára többé nem védelmi katonai mű, a falak és bástyák hadtani fontossága megszűnt, s csak időkérdése

volt, hogy — mint a kimondott elv szükségképi folyamánya — a falakon belől levő egész körtér, valamint a váron kívüli 2—300 ölnyi szintén körben menő pusztai terület a katonaság kezéből mikor jőjjön ki tényleg, s mikor menjen át a város közönsége birtokába. II. József katonaság uralkodása nem volt kedvező, sőt 1784. elébb, ¹⁾ 1793. másodszor is ²⁾ kimondatott, hogy a katonai épületek, kórházak, kaszárnnyák, őrtanyák, raktárak, conservatoriumok, sütőházak, sat. fentartása költsége az illető városok majorsági pénztárát terheli; 1827. legfelsőbb helyről azon határozat kelt, hogy a katonaság az ilyenekért bért fizessen; ³⁾ de később visszavonatot s a terüh a városon maradt. 1829. a város panaszkodott, hogy öt bástyát kell fentartania a katonaság szükségére, s kérte a rájuk tett 618 forint javítási költség megtérítését, de sikertelenül. ⁴⁾ A midőn II. Lipót lépett trónra s a francia forradalom a kor szellemét, a társadalmat és az uralkodók politikáját átalakította, a Szebenből eljött kormányzékkel és országgyűléssel Erdély főnemessége és az értelmiség nagy száma telepedett meg Kolozsvárra, s azonnal megvillant eszökben amaz eszme, hogy e derék magyar várost népesse, széppé és vagyonosabbá tenni magyar nemzeti és országos érdek, hogy a vár-árok, bástyák, falak, a vár-falak mellett belől levő pusztai körtér, a külvárosokban bár hol levő felfogatlan, úgy az utcák egész kiterjedésében beépítetlenül levő területek, mint haszon nélkül heverő közhelyek méressenek fel, becsültessenek meg és adassanak el, szerezni, építeni és megtelepedni vágyó ifjak- és férfiaknak, hogy szaporodjék a munkáskéz, keltsen ösztönt az igyekezet, fejlődjék a bejövők versenye által az ipar, erősüljön számban és jóllétben a város polgársága. Ez eszmét a kormány is pártolta, s hogy a közönség sem volt idegen tőle, mutatják egymást gyorsan s rendszeresen követő e tárgyú végzései.

A köziratokból, melyekben itt-ott van hézag s a megjelölés sokszor homályos, a közhelyek eladása folytán a várkörüli megtelepedéseknek vagyis a vár melyéke megszállásának ily képe

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1784. 8894. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1793. 5188. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 4023. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 10680. 10771. sz.

tünik ki. Az eladást a közönség kérvén a kir. kormányshoz, az ajánlólag terjesztette fel a felséghez, honnan az engedély 1795. ápr. 18. érkezett le.¹⁾ 1797. nov. 10. közgyűlésben olvastatott fel a kir. kormányshoz rendelethez, melyben az eladásra kebeléből bizottságot rendelt ki s iránta engedelmességet parancsolt.²⁾ Kiinduláspontul a hidkapu bástyát vettem föl; mert a megtelepedés onnan látszik kiindultnak... Kijöve a belső várkapun, az és az előerőd közötti téren, balra a vár fala és a Szamos-csatorna között [a folyam irányában] felfelé volt egy 468 □ öl kiterjedésű miveletlen veteményes kert, melyből hosszában öt ölnyi hely a malommesteré volt, a várfalnak támasztott házzal együtt, a többiből 40 öl hosszú hely a malomhoz tartozó lovak széna szükségletére meghagyatott, a többi fel a puszkaporos bástyáig mészárosoknak adatott el.³⁾ A két bástya [a hidkapui külső véd- és belső fő-bástya] közti utról lefelé indulva volt a várparancsnok kertje [a nép nyelvén *Commendans-kert*]. Ennek eladását a bizottság javalta, úgy, hogy a Szamos partján már megtelepedve levő telkes gazdának telkeik kibővítésére adassék át becsár szerint; ha nem hajlandók rá, adassanak el másoknak árverés útján. A magyarkaputól északra indulva, az Andrásovszky-telek végében levő szögletbástyától keskenyen a mai Tauffer-hidig vonuló vármelyékén több kisebb-nagyobb telek, s azokon túl egy nagy kiterjedésű hely, a postamesteri kert volt, a mi később a városra szállott vissza.⁴⁾ A hidkapui külső várerőd hidján átmenve, a Szamos-csatorna északi partján 1794. kezdődött meg a telepítés. Azon évi ápr. 26. közgyűlésben ugyan is — a mint a végzés szól — „a hidkapun kívül a Szamos-csatorna partján lakó 5 gazdának u. m. Kecskeméti József, Varga János, Komprad János, Sándor Ferencz és Gertner József polgároknak megengedettett, hogy a város helyéből telkeiket megnagyíthassák, s az nekik hozzáméressék; de mivel a hely piaczos, □ ölét 2—2 forintért, mikor befizetik, adassék róla szerző levél...”⁵⁾ 1798. az ápr. 4-ki közgyűlésben kérték azon birtokos polgárok,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1795. 2375. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1747. 5191. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1797. 2857. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 1298. sz.

⁵⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

kiknek telkei véggel a várparancsnok kertjére mennek, a mely kert — ugy látszik — kiterjedett a szappanyutczai bástyáig, a hol a vizen túl a pásztorok kalyibája volt, hogy abból házaikhoz és telkeikhez a szükséges területet □ ölenkint 2 m. frtért méressék ki... Ugyan e gyűlésben az is előadatott: „hogy mivel több ifjak, többnyire idevaló polgárok fiai, jó és szükséges mesteremberek ajánlották, hogy ha a várparancsnok kertje nekik adatik, □ ölenkint 1 frt 20 krt fizetnek érte; e mellett egyenlő csinosságu házakat építenek a telek Szamos felőli részére, ugy, hogy a Szamos partján egy jó szekér-útnak helyet hagyjanak, miután azok, a kik még előbb ez iránt ajánlatot tettek, ez árat fizetni nem hajlandók, s különben is csak kerteket akartak ide építeni, végeztetett: mivel egy közönséges társaságban az ifju és jó mesteremberek szaporodása és megtelepedése s ezek általi népesedés igen szükséges, azoknak a katonatartásban és más terhekben való részvéte mind a fel-ségre, mind a városra nézve szükséges, a kerthelyek a magukat jelentő ifju embereknek az irt feltételek mellett adassanak át.“ ¹⁾ Egy szilárd pont még itt a *pásztorok kalyibája* nevű kis puszta telek, mely a szappanyutczai bástya [*a mai tűzör-torony*] táján 3 telket és birtokost állapít meg az 1798-ki megszállás idejéből: a Pregard-telket a bástya tövében, a Marsalko- és a Dalchau Károly-féle telket a Szamos-csatornán túl. A Marsalko-féle, ma Mike-telek közepén kitűnő vizű kút van, mely 46 év előtt a város bekerítetlen közhelyén volt, egy vén királykörtefa tövében. E hely a *kecskepásztor kalyibája* helye volt, a hová reggeli kihajtáskor a város ezen negyede kecskéi szoktak egybegyűjtetni. A belső városból az átjárás Hidelvére a bástya kis kapuján át történt egy karfával ellátott keskeny fapallón, az ösvény a kút mellett haladt el. Az átjárót 1818. építették, igazolja az octob. 7-ki közgyűlés végzése, midőn előadatván: hogy jó lenne a szappanutczai kis ajtón ki a kis Szamoson keresztül, a pásztorok kalyibája udvarára pallót és keresztüljárót csináltatni, az óvári városnegyediek ellene mondtak azért, hogy azt a helyet a *két-vizközi* városnegyeddel azon negyed vásárolta, s hogy onnan sikátor szakasztassék ki, meg nem engedheti, mivel most is nem igen nagy az a hely; hanem azon alul a Marsalkó Dániel háza mellett van sikátornak való hely, azt akármikor ki

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

lehet nyitni. A közgyűlés szemlélő bizottságot küldött ki, minek következtében a dolog fennakadt. Később 1821. a márczius 13-ki közgyűlésben a két-vizköziek kérték, hogy a pallót építhessék meg s a közönség a maguk költségén való építést megengedte. E hely és környék nemcsak holléte, de eredete és rendeltetése is érdekesen van leírva az esküdt-közönség 1823. jun. 30-ki végzésében. „A gazdasági bizottság — így hangzik az — véleményt ad a két-vizközi és hidelvi városnegyed azon kérése tárgyában, hogy a *pásztorok kalyibája* nevű puszta helynél átjáró pallót készíttethessen, mely nem egyik vagy másik városnegyedé, hanem a városé. Midőn a régibb időkben a városnegyedek csordapásztorainak a jobb rendért három bizonyos lakhely jelöltetett ki: egyik a középkapu, másik a szín-utczai kiskapu, harmadik a szappanyutczai kis bástyakapuvál szemben levő pásztorok kalyibája helyén: ez azon czélból történt, hogy a pásztoroknak állandó és mindenek előtt tudva levő lakhelyök legyen, sat. Nincs tehát helye az óvári városnegyed panaszának sat. Ez időtájt 1798. a bástya tövében levő telek Pregárd Jánosé volt, neki a telkéből átjárónak elvett részért a várparancsnok-féle kertből adtak pótlást a kert hosszában és oldalvást; a Szamoson túl ez irányban levő a Marsalko Dániel telke volt. Ez évi ápr. 21-ki közgyűlésben azon végzés hozatott, hogy a pásztorok kalyibája-féle kis puszta hely adassék els helyette Marsalko Dániel mellett adassék nekik más hely. Marsalko telke a Kis-Szamos északi partján a Tauffer-hid felé terjedett s már 1807-n birta; ¹⁾ ahhoz a hid [*palló*] szomszédságában levő puszta helyből [a pásztorok kalyibája helyéből] 12 öl hosszú s nyugotra 8, keletre 6 öl széles helyet 210 r. frton vett meg a közönségtől, mely elébb nem volt rá hajlandó, de később a kir. kormányzék ajánlása következtében bele egyezett. ²⁾ Miként lett ebből a Mike-telek? hátrább lesz helyén megmondanom. Marsalkón alul 13 öl hosszú kis szöglet helyet Dalchau Károly fejér bőr- és enyvkészítő kért magának adatni, a közönség vonakodott, Dalchau a kir. kormányzékhez panaszolt, az elébb felvilágosítást kért a tanácstól, majd kormánybiztost küldött ki; a tanács azzal védekezett, hogy ott a csordák átjáró helye van, a mi most is igen szűk, az a hely télen a polgárok sertésper-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1807. 5601. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1808. 1707. sz.

zselő helye, de a kérelmes mestersége egészségtelenné is teszi a folyó vizet, sőt ő emberbőrrel is szokott dolgozni s ezt mesterségéhez kiérelni. A királyi kormánysház az ipar-ág fontossága tekintetéből Dalchaunak a kért helyet átadatni rendelte.¹⁾ De a véletlen oly kellemetlenségbe sodorta, a mi veszélyessé válhatott volna. Midőn a tanács azon jelentése, melyben az emberbőrrel dolgozás említve volt, az udvarhoz hatott, ott megbotránkozást keltett. A felség kinyomozást parancsolt: miképen s ki engedelméből miveli ki ő az emberi bőrt? A kormánysház a tanácsra bizta, mely azon jelentést tette: hogy a kir. lyceumban korábban sebészeti segéd, később szászvárosi physikus Horváth Ferencz csak egy magát felakasztott kovács czigánynak húzatta le a bőrét s Dalchaunál kikészíttette, s mint ritkaságot, az enyedi ev. ref. főtanoda könyvtárának ajándékozta; de ezenkívül Dalchau emberbőrt mesterségében nem használ... A királyi kormánysház fölterjesztette a tanácsi jelentést, s minthogy e dolognak további következménye nem lett, úgy látszik, a felség egyszerűen tudomásul vette...²⁾

Meghatározott bizonyos pont a magyarutezai emeletes szöglet-ház is. Fritsi Fekete Ferencz az 1794. octob. 31. közgyűléstől kérte, a magyarkapun kívül a vár mellett jobb kézre eső közhelyet, hogy oda házat építhessen. Átadatott a kiszabott áron oly föltétellel, hogy magát a polgárok közé beirassa.³⁾ 1792. Angyal Dávid, Csávási György, Hints György, Lukács Márton és József, Kecskeméti József, Kolozsvári Sámuel, Medve József, Nánási István, Singer Mihály, Hetzel József, Pósalaki József és Szőke István házatlan kolozsvári polgárok és mesteremberek folyamodtak a királyi kormánysházhoz, hogy mivel a városi tanács nekik, az általuk megajánlott becsűárért nem a közép- és magyar-kapun kívül, a hol ők örökös joggal kérték, de a Torda-kapu előtt akart házhelyet adni, nekik pedig az nem czélszerű, mert távol esik a piactól, hol a heti és országos vásárok alkalmával több lenne keresetök; kérték, hogy egyenkint 12 öl házhelyet ott jelöltessen ki, a hol ők kérték, ott elég tágasság van marhavásár számára. Az iránta megkérdezett tanács azt hozta fel ellene: hogy ha nekik ott adatik hely, ahol

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1811. 4664. 8144. 9372. 1812. 1948. 4737. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1815., 3611., 4892., 9745. sz.

³⁾ Az eredeti j. könyvből.

kérik, a vásártér megszűkül, a közönség a középkapu külső kis bástyáján kívüli dombocskán szokott sétálni, a vásárosok pedig sáros időben árulni, a várárokbán sok barom elfér s különben is az építések tűzveszélyt is okozhatnak; kérte azért a kir. kormányszéket útasítsa kérelmeseket eddigi helyeiken megmaradásra. Van a majorok közt elég hely s tisztességes ház, fogadjanak maguknak ott szállást. Ez helyben hagyta a tanácsi véleményt, de megújította, hogy ne a temető alatt adjanak nekik házhelyet, a mely szűk is, nem is egészséges, de valahol a város körül másutt, mert ez állandóbb és szebb építkezésre ösztönzi, a városnak is hasznára van, ha tulajdonnal bíró polgárai szaporodnak; azonban útasítsa őket, hogy szilárd anyagból építsenek, mert ez a városnak nagyobb diszére válik.¹⁾ A vár környékének későbbi *Összeírásában* ezek közül soknak oly helyen van benne a neve, a mi azt mutatja, hogy házhelyet még is közép- és magyarkapu között kaptak és szereztek.²⁾ 1796. a jan. 22. közgyűlésben a magyar- és középkapu közt kiosztott helyekre megtelepedett vármegyéki lakosok telkeik végében a kisebb kőfaltól [*Zwinger*] fogva a nagy várkőfalig való kis helyet nekik átadatni kérvén, a közgyűlés a kir. kormányszéktől rá engedélyért folyamodott s az oly módon adta meg, hogy a közben levő kőfalra nézve elébb határozzon: átengedjék-e azt is? vagy a város a maga részére rontassa le? A közgyűlés márcz. 21. meghatározta, hogy a ki a várfal követ megakarja váltani, adjon annyit érte, a mennyibe a városnak hasonló kő kerül, a ki megváltani nem akarja, rontassa le a maga telkén levő kőfalat s hordassa el a Trentsini-várba, azután adja meg a hely becsü szerinti árát.³⁾ A jun. 29-ki közgyűlés a kőfal köve árát ölenként⁴⁾ forintban, a helyét 2 frtban állapította meg, s felmérését elrendelte.⁵⁾ 1810. a sept. 12. közgyűlésben a középkaputól a királyutcza kis ajtóig terjedő és a vármegye által katonai farraktárnak használt két vár közötti hely eladására nézve, mivel az oly keskeny és sáros, hogy a szegény nép marháiban nagy kárt okoz a fa oda vitele, ezen túl a kormányzó fogja adni a fát, tehát e helyre

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1792., 4565., 7540., 8814. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1831. 7012. sz.*

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁴⁾ A forint előtt a szám helye betöltetlen volt.

⁵⁾ *Az ered. j. könyvből.*

többé szükség nincs, végeztetett: hogy az a véggel rá járó telkek tulajdonosainak adassék el a várfallal együtt. E gazdák kurta telkeiken különben is igen meg vannak szorulva s lakásuk tűz-veszélyes. Kérelmezték azonnal, Csonka Márton, Farkas János és Lányi Teophil. A tárgyalás két évig folyt, ezalatt tábori szekérszinné alakították. A kir. kormányshoz 1812. ismételve kimondotta az eladást, minek következtében 1813. a jan. 12. közgyűlésben meghatározatott, hogy az ott levő tábori szekérszin a külső várfalakkal egy tömegben, valamint ugyanott a király-utczai kis ajtó jobbja felőli kis helyecske iránt tartassék árverés s a többet igérőnek adassék el.¹⁾ Az utóbbi kis helyet még 1810. kérte Szentkirályi Mihály senator a kir. kormányshoz becsárban magának átadatni rendelni, ez ajánlta is a tanácsnak, ha valami középületet nem akarnak oda állítani, de fogamat nélkül. Szentkirályi 1812. ismét megújította kérését s ekkor a kir. kormányshoz arra utasította a tanácsot, hogy nem becsárban adja, de tartson árverést, s arra kérelmes is jelenjék meg és szóljon hozzá.²⁾ Ugy látszik, erre volt az előbbi tárgyalás, mivel eredményéről nem találtam adatot, de bizonyos, hogy a telek később Szentkirályi birtokába jutott... Egy az 1835. jun. 21. közgyűléshez tett jelentésből kitűnt: kik vettek a vármelyéke táján házhelyet? „A király-utczai kis ajtó helyétől — így szól a jegyzőkönyv — a közép kapuig lerontott várfal melletti közhelyből dr. Intze Mihály telke végében vett 70 □ ölet, Lincze Mihály, Újfalvi János, Baróti József, Kelemen György, a Szigethy-örökösök, Nánási József, Rusz János telkeik végében különböző kiterjedésű helyeket meghatározott árban. A közgyűlés meghatározta, hogy az egész külvár fala helye az utca szélesítésére hagyassék meg.“³⁾ 1802. az octob. 5. közgyűlésben új paraszt Trombitás László a *Czigány sornál* levő szögletbástya mellett Móti József és Matótsi György szomszédságukban egy háznak való helyet kérvén: bizottság neveztetett ki, az megvizsgálta s a kért hely a szokott becsár megfizetése mellett megadatott.⁴⁾ Később Ditz Pál új parasztnak is adatott házhely, az utolsó a nagy várfal keleti

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1810. 8402., 1812., 8487. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1810. 6453., 1812., 3399., 8487. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1810. 8402., 1812., 8487. sz.

⁴⁾ Az ered. j. könyvből.

oldalán a Bethlen- vagy Szabó-bástya tövében. ¹⁾ A vár keleti falvonalán kívüli nagy tér déli része a mult században Trentsini-várnak neveztetett. A történelmi könnyenrivőség Trenchini Chák Máté emlékét vélte benne rejleni. Én kimutattam ²⁾ a tévedést s honnan származását. Itt még pótolom. Kolozsvár belügyei rendezésére 1769. a kir. kormánysház által bizottság küldetvén ki: az a polgárságnak a katonaság által megterheltetésére is kiterjesztette figyelmét, s a felség elé jutott munkálatában a várról ily tudósítás van téve: „Trencsini Ferencz Gyulai-ezredbeli kapitány Kolozsvárratt a Torda felé vivő út mellett egy jókora darab helyet azon ürügy alatt, hogy ott a katonaságot gyakorolhassa, önhatalmulag elfoglalt, kerítéssel körül vétette s használatától a közönséget elzárva, annak jogait megsértette, mivel az általa fölhányatott sáncz miatt a Torda felé vivő út annyira megkeskenyült, hogy nagy vásárcor a marhák egymást a szorongásban megsértették. Nincs is rá szüksége a katonaságnak, mert csak tavasszal gyakorolnak rajta, azután a szénát az ezred-parancsnokok kaszáltatják le maguknak, vagy eladják másoknak. Ezért a hely visszaadására az ok megvan, s elég hely van a vár körül katonák gyakorlására; különben sem vehető el a katonaság számára a közönség tulajdona, a mely sem a vár-sánczhoz, sem a vár területéhez [*Glacis*] nem tartozik... A felség ez ügynek az erdélyi főhadvezérrel elintézését rendelte, csak jelentést kívánván annak idejében róla.“ ³⁾ E hely később a városnak vissza is adatott. 1797. a közhelyeket eladó bizottság 10,166 m. frtra becsülte, valamely középület helyének nézvéni ki, vagy egyesek között felosztandónak véleményezvéni. A közönség azonban jónak látta megtartani. Eleinte uraságok szénáját tartották ott, szükség esetében a város gazdája a város lovait legelni oda hajtatta. Később szénatermése haszonbérbe adatott. 1799. Szabó András és Gábor József birták 51 frtéért, melynek azon évre elengedését kérték azért, hogy az utóbbi nagy égés után a város épületfa raktárnak foglalta el. ⁴⁾ E nevet kétségkívül a nép alkotta, az erőszakos kapitányt kívánván vele kigúnyolni. Hogy a convic-

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Kolozsvár Tört. I. köt. 556. lap.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. udv. kancell. oszt. 1769. 558. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1799. 4237., 4304. sz.*

tus és seminarium annak délkeleti részén volt régi korcsmája „Trentsin vári“ korcsmának mondatott, s hogy a katonai laktanyáról a köziratokban számtalanszor fordul elő, hogy az a „Trentsin vár“ területe egy részére épült, azt mutatja, hogy a nép- és közszokás hamar mondává alkott s történelmi fénynyel von be egészen közönséges dolgokat, a mik kedélyére mély benyomást tettek, vagy képzeletében valami nagy esemény emlékezetét újították meg. Az igazságérzet s a történeteink iránt tartozó komoly figyelem megkövetelik, hogy a „Trintsi-vár“ hibás elnevezés hivatalos iratokban s mivel emberek ajkán helyet ne találjon. . . . 1796. a jun. 18. közgyűlés a vár-öven kívül, külmagyar- és külközéputczában levő eladó helyek felmérését, eladását s áraiknak a majorsági pénztárba beadását határozta. . . .¹⁾ Lakott hely itt a *Czigánysor*, megtelepedése kora II. Ulászló király 1502-ki adományának kelte. . . .²⁾ Az ev. ref. templom, főtanoda és papi lak hosszában levő s egyesektől vett vársáncznak azokhoz csatolását feljebb elsoroltam. Az ezzel szemben levő temető aljának megszállása 1794-re esik. Ez évimájus 9-ki közgyűlésben végeztetett: „kéressék meg a kir. kormányshoz, hogy az levén a közönség kívánsága, hogy a temető alatt egy sor háznak való hely osztassék ki, méltóztassék azt nem ellenezni.“ A nov. 1. közgyűlésben előadatott, hogy a kir. kormányshoz a sorháznak való hely eladását megengedte ily föltételek alatt: „1. csak házatlanoknak adassék hely, 2. a temető felől kerteket vagy kőből vagy deszkából csináljanak, 3. a házak mind zsendelylyel legyenek fedve, a kémények kőből készítve, 4. eladás esetében az elővételi jog a városé marad, 5. a vár melyékét minden szeméttől, gaztól, a temetőből lejáró vízmedret, úgy a házak előtti utat tisztán tartsák 6. a házakat s más épületeiket egyformán építsék, 7. a temetőben levő koporsókövekre, a temetőkert kapujára, úgy a város által építendő kerítésekre gondot viseljenek.“³⁾ 1708. a márczius 9. közgyűlésben 17 külvárosi ember és városi polgár kérte, hogy a temetőn alóli hely nem árverés útján, de a hazafiságra való tekintetből becsűár szerint osztassék ki közöttük. A közgyűlés átírt a közhelyek eladását intéző bizottság elnökéhez, kérve,

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

²⁾ Lásd OKLEVÉLT. II. köt. 18—19. lapjain.

³⁾ Az eredeti j. könyvből.

hogy e házhelyek kiosztásánál a polgárookra s főleg a mesteremberekre legyen tekintettel . . . A Bethlen-bástyától a Tordakapu-bástyáig a városon belől levő házbirtokosok — úgy látszik — a külső vársáncz eladásakor a telkeik végében levő részeket — bár a várfal közben volt — megszerezték, a tanintézetek részben ingyen kapták. Így az ev. ref. főtanoda és eklézsia [a mint ez fennebb már említve volt s alább is lesz szó róla] telke egész hosszában — 124 ölet;¹⁾ tovább gróf Bethlen Ferencz és br. Bánffi László is megvette a vársánczot s átjárással kötötték össze kétfelől levő telkeiket; megint tovább két új telek és házbirtokos volt, azontúl a lyceum és convictus [alább látni fogjuk hogyan] ajándékuul kapta a vársánczot, melyre újabb telekvásár után épült a lyceumi nyomdaépület; azontúl a bástyáig ismét egy új telek és háztulajdonos lett a vársánczból vásárolt birtokánál fogva. A tordakapui bástya melyék lakói 1798. az aug. 28. közgyűlésben kérvén, hogy a viz telkeikről vitessék más helyre s a temető alján vett telkek elé készíttessen a város sánczot, végeztetett: „A vársáncz eleitől fogva a viz járására szolgálván, a vevők tudták ezt a vásárlás előtt, s ha tetszett azon helyeket a vizjárás terhével megvenni, ma nem háríthatják másra, tartsanak telkeik közepén vizlevezető árkot, a középkapu melyékén bíró gazdák példája szerint.²⁾ Ez új megtelepedők 1800-n a közhelyek eladására kinevezett bizottsághoz beadott kérésök szerint voltak: „Krausz György, Budai Ferencz, Kovács László, Kis Mihály, Ilosvai Ferencz, V— [?] András, Fodor Ferencz, Sebessi János, ifj. Szilágyi János) id. Szilágyi István, Őri István, Kovács Márton, Kolozsvári József.“³⁾ A bizottság ajánlatát a kir. kormányshék elfogadta s azon alapon kelt a közgyűlés elébbi határozata. Azon szekér-útnyi helyért, mely a belfarkasutczai ev. ref. papi telken túl br. Bánffi László, Szilvási János és Bodoki József háztelkeik végében még pusztán állott, az 1798. ápril 27. közgyűlésben folyamodtak, s □ ölet 1 frt 20 krban átadatni kérték. A közgyűlés beleegyezett. Báró Bánffi László a telke végében levő bástyát is megvette 1810. 1083 r. forinttal.⁴⁾ Később br. Bánffi Zsuzsánna, gróf Bethlen

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 7012. sz. alatti *Összeírás.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 6885. sz.

⁴⁾ *Az ered. j. könyvből.*

Ferenczné is folyamodott érette, s ugyanazon föltétellel neki is átadatott. Ugy látszik, hogy a vásárlás a telkek végében a váron kívül levő egész vársánczra kiterjedett s a belső birtokosok a telkeiknek megfelelő részeket itt is megvásárolták. A jun. 9. közgyűléshez Bolla Márton szerzetes atya szintén folyamodott s kérte: „hogy 1. mint mindenik birtokos telke, úgy a convictus mellett levő várköz, 2. a váron kívüli árnyékszéknek való hely, 3. a convictus melyékén levő bástya az ifjuságnak szintén akár ingyen, akár pénzért adassék el.“ A közgyűlés örömmel fogadván a kérést, meghatározta, hogy mind a három adassék át, mint olyan, a mi a hazai ifjuság javára szolgál.¹⁾ 1800. a nov. 12-ki közgyűlés is megerősítette ezt, kiterjesztvén az ev. reformált hitvallásuakra is: „A Farkasutczában a telkek és város fala között levő hely a magánosoknak meghatározott áron, a convictusnak, universitásnak [*lyceumnak*] és ev. ref. collegiumnak ingyen adattak át, a mit a kir. kormányzék is helyben hagyott.“²⁾ 1800. nov. 7. gróf Bethlen Ferencz a kir. kormányzék engedélyét kérte, hogy farkasutczai telke végében a várfalra építtethessen; ez leküldötte a tanácshoz, ajánlva a megengedést, mint a mi a város diszére fog lenni; de az és a közönség oly föltétellel engedte meg, hogyha valaha a város közfala eladatik, a gróf legyen köteles becsárát megfizetni . . . A Torda-kapun kívüli puszta helyek megszállására nézve biztos — bár kissé homályos — adat az erdélyi építészeti igazgatóságnak 1798. aug. 3. a végre készített hivatalos kimutatása, hogy az ott elmenő országos — ugynevezett *só-útnak* — kellő szélességére az eladott telkek kimérésénél s főleg az építéseknel figyelem legyen. E szerint a Torda-kapubástyával szemben, levő és a Szacsvai Sándor háza közötti távolság 13 öl, a bástyakapun kívül jobbra a városnak volt 20 öl puszta helye, valamely közézcélra fönrtartva;³⁾ azon túl Szabó András kir. kormányzékai ajtónállónak 14 öl kiterjedésű telkénél az út 8 öl széles, délre a Némethi és Rákosi lakatos 11 öl hosszú telkeik közt 4 öl széles, megint délre a Macskási-kert és Rákosi-telek közt 4 öl széles, ismét délről a Macskási-kerttől a vár-árok szögleteig 5 öl széles, a Matskási-féle

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1812. 3399. sz.*

telektől szintén a vár-árokig 10 öl széles.¹⁾ Ez irat az egymással szemben, az úton túl is, innen is [a várfal felől] volt telekbirtokosokat tünteti elé; erre az olvasónak figyelmezní kell. Egy másik 1800-beli hivatalos írományban a vár melletti birtokosok így vannak elősorolva: a kapun kívül jobbra a vámház [40 □ öl], Strabe rajzoló mester [70 □ öl], túl rajta jámbor Szabó András [35 □ öl]. azontúl az Andrási senator kertje [31 □ öl].²⁾

Az ugynevezett Bogdánffi-bástya e tájon biztos tájékozó pont. E bástyát, az előtte szeméttel tele volt pusztá helyet [*várfeneket, vár-sánczot*] és a belső nagy s külső kisebb várfalat 1811. aug. 15. közárverés útján 8641 r. frton 42½ kron régi bankó, 1728 r. frt 20⅓ kr. új váltó értékű pénzben adta el a város Bogdánffi Antal kolozsvári polgárnak és kereskedőnek.³⁾ E mellett keletre, Rákosi lakatos szomszédságában, volt az özv. gr. Tholdalagi Lászlóné, gróf Korda Anna által 1805. jun. 11. néhai Andrási Antal kolozsvári senator özvegyétől, Wurtzinger Máriától megvásárolt két fal közötti 13 öl hosszú, [fennebb 14-nek íratott] 9 öl széles telek,⁴⁾ mely közvetlenül érintkezett a bástyához tartozó, szeméttől feltelt vársáncz területével. A bástya északnyugati oldalánál birtokos volt Bürger Ferencz, alább Fuhrmann Péter állatorvos, de a kinek 1812. a temető alatt adatott hely a királyi kormányshéknak a színutczá melyéken a két várfal között levő helyek eladásáról kiadott rendelete következtében, a mi a városi közönség 1813. jan. 12-ki közgyűlésében olvastatott fel.⁵⁾ Ugyanazon évben a kir. kormányshék meghagyta, hogy a városi esküdtközönség a színutczái ajtó és a régi szegletbástya közt, a két várfal között fekvő helyet és a külső kisebb várfalat [*Zwinger*] igazságos becsárért azon polgároknak adja, kiknek telkei vége azokra ér, u. m. Bürger Ferencznek, Theil Jánosnak és Lázár Mártonnak; azon szoros helyet pedig, mely ezek mellett van, s a melyet a két kőfal egymáshoz közeledése okoz, készítsék el a város számára raktár helyiségnek.⁶⁾ A színutczái kis bástyán alól, a monostori

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 6569., 9856. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 6569., 9856. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 742., 8318., 1831., 7012. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 7422. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 8427. sz.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 3399. sz.

kapubástyáig 8 birtokosról van pontos emlékezés: a kapu külső kör-fala [*előerőd*] mellett volt a tehén- és sertéspásztornak kiszakított [*fennebb említett*] 60 □öl hely, azon túl Telegdi Mihály kovácsműhelye,¹⁾ azon túl Seres nevű csizmadia,²⁾ Lukács József száz-férfi telke, a kinek a város adta életéig.³⁾ 1798. folyamodtak a kir. kormányshoz Némethi Sámuel, Ambrus András, Szabó István, Goris Tamás és Kun András kolozsvári polgárok, előadva, hogy nekik a királyi kormányshoz rendeletére a városi tanács monostorkapun kívül a vár árkában a szokott becsárban még 1795. házhelyet adott ugyan,⁴⁾ s ők építettek is; de telkeik szűkek, s ohajtának a vársáncz egész külső falszéléig megvenni, hogy telkeiket fölemelhessék. Szerintök ez nem lenne kárára, sőt egészségesebbek lennének lakásaik s népesítnék a várost. A tanács azonban őket elutasította. A kir. kormányshoz az iránta megkérdezett építészeti igazgatóság véleménye alapján megengedte a telek kitágítást és feltöltést oly föltétellel, hogy általa az út öt ölnél inkább meg ne keskenyíttessék, önként értetvén, hogy a sárt felszáritás, a vizet lebocsátás útján el lehet távolítani.⁵⁾ A tanács felírt ellene s a megtagadás okául october 10-ki jelentésében felhozta: „hogy a monostorkapun kívül a véggel a *Czigánypatak* árkára nyuló házak és a vár árka közt levő út, melyen igen nagy a közlekedés, oly keskeny, hogy a b.-monostor-, b. szin-, kismester-, farkas- és torda-utczai tehén-, borju-, kecske- és sertéscsordák eleitől fogva nem járhattak úgy, hogy gyalog emberekkel, szekerekkel, kocsikkal, lovasokkal ne találkozzanak, s félelem nélkül alig lehetett ott járni; bátorságosb járás végett a csordák nagyobb része úgy a reggeli ki-, mint az esteli hazahajtáskor a vár árkában szokott járni, kivált a borju- és sertéscsorda mindig a vár árkába bocsáttatott; különben is a külső helységekből naponként fával s a havasi mokányok 100, sőt gyakran több lóval is bejőve, ha árujokat eladták, szekereikkel s lovaikkal itt szoktak megszállani és étetésre megereszteni, a míg vásárlásaikat végezték.

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1811. 6805. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1800. 9856. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1797. 2857. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1798. 6569. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1795. 4859. sz.

s azon kívül más megállási helyök nincs. Mikor a folyamodóknak legelőbb házhelyeik kimérettek, akkor is kérték ezt, de a tanács nem teljesíthette, most sem teljesítheti, annyival inkább, mert kivált sáros időkben, hogy azt kikerülhesse, a közönség is a pázsitos várárokbán szokott járni, s ha a házak a vár árka széléig kihoznak, épen oly sáros lesz az utcza is, mint a monostorutczai jobbra menő út s a középkapun kívüli, hol a sártól alig lehet járni. Kérte tehát a kérelmezők elútasítását. De a királyi kormányshoz nem állott el határozatától.¹⁾ Ennek következtében azon évi április 1. a közgyűlés meghatározta, hogy a panaszlók telkeiket a mérnöki útásítás szerint kiszélesíthetik.²⁾ A monostorutczai bástyakapun alól megtelepedők közül láttam említve: a kapun kívül, kimenve jobbra két kovácsot: Pávai Jánost és Mihályt, a vár árkában Zakariás Jánost, a ki telke előtt a közhelyekből 40 ölet foglalt el, tovább Varga Mihályt, a ki 147 ölet foglalt, ahhoz később, 1800-n mérték 84 ölet; tovább volt Czigner János telke 30 öl, mérték hozzá 20 ölet, tovább Urszuj cigány háza, azelőtt mérték 54 ölet, Urszuj Miklós háza előtt, a pallér majorja mellett 35 ölet. Ezen túl a várárokbán volt egy nagy kiterjedésű hely, le a puskaaporos bástyáig, melyet a város életéig Urberlacher Antal ács-pallérnak adott, ő azt deszkakerttel vétette körül, birta 1798. történt haláláig; özvegye a helynek 800 forintban végleg neki átadását kérvén a kir. kormányshoz: ez megkérdezte az esküdt-közönséget, mely abba beleegyezett oly módon, hogyha valaha eladóvá tétetnék, a városnak, az építkezések árát hozzácsatolva, a vételárban visszaváltani legyen joga.³⁾ Az északnyugat-szögleti várbástyától vagy a puskaaporos toronytól a Szamos-csatorna mellett és vár hosszában a városi malomhoz tartozó lovak szénatartó helyéig s a malommester házáig terjedő nagy darab pusztai helyről Lukács József száz-férfi 1797. egy jelentésében azt írta, hogy azt 10 forintban birták haszonbérben.⁴⁾ Az 1794. október 27-ki közgyűlésben emlékeztet van erről. Lőtsei István kérte a puskaaporos bástya mellett való helyet, megadatott

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1796. 1129. sz.

²⁾ Az eredeti j. könyvből.

³⁾ Az eredeti j. könyvből.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 2857. sz.

oly módon, hogy kertnek használja, házat soha oda ne építsen.¹⁾ Az 1817. octob. 15-ki közgyűlésben felolvastatott a kir. kormány-szék rendelete, melyben megerősítette az esküdt-községnek 1817. jun. 28. hozott azon határozatát, hogy Kirmayer Kerestélynek, mint a maga mesterségét jól értőnek, a monostorkapun kívül a vár árkában levő faragó-hely, mely az épületekkel együtt 4773, az épületek nélkül 3696 r. frtra becsültetett, a telek becsárának 221 r. frt 15 krt tevő kamata évi pontos fizetése mellett árverésen kívül életéig átadassék, ezenkívül köteles lesz az épületeket jókarban tartani, s halálakor úgy adni át a városnak.²⁾ E vársáncz és a külmonostor-utczai északi sori telkeken végig vonuló régi Szamos-árok mondatják ki velem azon föltevést, hogy a régi Szamos-csatorna a mostaninál jóval inkább délre s magasabban feküdt és vonult a monostorkapui bástya felé, s a Kirmayer-telken volt az egyik nagy víztartó medence vagy *várvédő tó*. E csatornavonal-irányt igazolja az 1798. évi augusztus 6-ki közgyűlés egy végzése. Felemlítettett t. i. hogy a kül-monostorutczai északi soron levő lakosoknak telkeik végében eladott közhelyek ára még nincs befizetve, ezért bizottság neveztetett ki, mely azon helyeket és régi vizárkot újabban felmérje, és kinek-kinek telke nagysága szerint, mennyi jut, jegyezze fel, s a tanács régi válasza szerint rajtok vegyék fel, a ki nem fizeti, 8 nap alatt marhahajtással vegyék fel rajta.³⁾ 1798. ismét tárgyalás alá jött ez ügy. Tizenkét kül-monostorutczai gazda — így szól a bizottsági jelentés — a kiknek telkei az új Szamos-árokra nyultak, kérték annak az ő kertjük végében levő része □ölekre osztását s nekik átadatását. A közgyűlés elfogadta s □ölétől 10 kr. fizetés mellett kinek-kinek részét átadta.⁴⁾ 1803. a sept. 21-ki közgyűlés megtagadván gróf Nemes

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

²⁾ Az eredeti j. könyvből. Lásd: Orsz. levélt. erd. oszt. 1812. 8914. sz.

³⁾ Az eredeti j. könyvből.

⁴⁾ A Szamos régi viz-árka megvásárlói:

Wagner [?]	vett	203	□ölet	$\frac{3}{6}$	lábat	33	frt	55	kr.
Binecz István	„	166	„	$\frac{2}{6}$	„	27	„	45	„
Szigethi Pál	„	165	„	$\frac{5}{6}$	„	27	„	33	„ [kifizette]
Vass Györgyné	„	282	„	$\frac{2}{6}$	„	47	„	3 $\frac{1}{2}$	„ [kifizette]
Pál András	„	232	„	—	„	38	„	40	„

[Folytatása a következő lapon.]

Zsuzsánna, gróf Haller Jánosné azon kérését, hogy a telke és kertje végében levő régi és új Szamos-árok közötti helyet, mit most a zsemlések birnak, becsü áron adja neki is mint másoknak át: a grófné panaszolt a királyi kormányshéknél, s az 1804. az átadást meghatározta, rendelete a május 4-ki közgyűlésben olvas-
tatott fel s tartalma az: „hogy a tanács a zsemlés kert nevet viselő közhelyet, a mi a viznek más árokba vitelekor a Szamos régi és új árka közt maradt, valamint a többi külmonostor-utczai birtokosoknak a kertjeik végében levő rész eladatott: ugy a gróf Haller Jánosné és társai kertei végében levő rész is nekik a megszabott árban adassék el“ — minek a közgyűlés teljesítését meghatározta.¹⁾ 1792. váltották meg a kül-királyutczában lakó gazdák is a közhelyekből telkeikhez foglalt részeket . . . A közhelyek 1792. megkezdett, 1796. felsőbb helyen is engedélyezett²⁾ eladásával egybe volt kötve a város utczáinak rendezése. 1798. a temető alja rendezése a Bethlen-bástyától a Bogdánffi-bástyáig bevégeztetvén: a két bástya közötti kiterjedésben Torda felé 7—10 öl széles út nyittatott, a mit *tordai-* vagy *só-útnak* mondanak;³⁾ eleinte a Hársongárdon akarták keresztül vinni, de hátrányai miatt elállottak tőle. A monostorkaputól a temető-vagy Torda-kapuig való útkibővitésről emlékezetben hagyásra méltónak látom a tanács és választott esküdt-közönség 1798. július 18. végzését. „A városok körüli utak tágassága — így szól a j. könyv — azoknak kiváló diszére van, ellenséges időben s

Joó György	vett	275	□ölet	$\frac{2}{6}$	láb	45	frt	13	kr.	[kifizette]
Honigberger Mihály	„	755	„	—	„	125	„	50	„	[kifizette]
Torjai Nagy Györgyné	„	394	„	$\frac{4}{6}$	„	65	„	47	„	
„ „ József	„	302	„	—	„	50	„	20	„	[kifizette]
Sintzki Ferencz	„	190	„	—	„	31	„	40	„	
Késmárki Pál	„	145	„	—	„	24	„	10	„	[kifizette]
Szilágyi Sámuel	„	142	„	$\frac{3}{6}$	„	23	„	45	„	[kifizette]

3254 $\frac{3}{6}$ □öl hátralék 197 frt 47 kr.

kifizetett pénz: 344 frt 34 $\frac{1}{2}$ kr.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1800. 6885. sz.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1804. 3659. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1796. 4219. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1798. 6569. 7043. sz.

tüzesetkor nagy biztonságot adnak. E város alapítóinak bölcseségére mutat, hogy mind benn a várban, mind künn a külvárosokban tágas, nagy helyeket hagytak arra, a mi kivált égések alkalmával a tűz terjedését s a lakosok vagyonának azokra kihordása által megmentését könnyíti. A három tanoda ifjúsága ezeken szokta hetenként egészségére való sétáit megtenni. A temetési gyászmenet- s más ünnepélyekkor is szükséges ez. Ezenkívül a város feles hasznos marháinak a csordákkal kijárása, országos és heti vásárok nagy gyülekezetei megkivánják az utak tágasságát. Ez okoknál fogva kérték a kir. kormányshoz oly intézkedésre, hogy a maguk helyéből monostorkaputól a tordai kapuig legalább 10 ölnyi úthely, vagy ha abból nem telnék, akár a birtokosoktól is kiszakasztassék.“ sat. A kir. kormányshoz helyeselte s kebeléből és a tanácstól biztosokat, az építészeti igazgatóságtól mérnököket rendelt ki, a kik kijárván az érintett pontokat, a mai szép tágas vonalat — itt-ott kevés hiánynyal — megállapították s végre is hajtották. Az 1800. Kolozsvár utczái szabályozására kinevezett bizottság munkálatából kitűnik, hogy az 1798. évben monostor-, magyar- és közép-utczá házbirtokosai telkeiket tetemesen megnvelték, az utczákra egyenes sorba hozván ki házaikat kerítésekkel.

Ime a vár körében közel és távol mindenfelé a fölpezsdülő élet! Pusztá helyek megszállása s fölépítése, utczák szabályozása s városrészek megnépesedése! A hol eddig csak hadi zaj volt, most békés polgárok a munka és szabadság csöndes örömet élvezik . . . 1831. hivatalosan felmértvén az egész vár belső és külső környéke, s később, midőn Kolozsvárnak *nem hadi vár természete* kimondatott, a vár belsőjében, a volt puszkaporos bástyától indulva el s járva körül, 64 kő- és faépület volt a falakra dűlten építve. Ezek közül örömmel gondol Kolozsvár minden fia és lánya a hidkapu bástya mellett keletre a várfalhoz ragasztva épült 14 számú házára Gyulai Pálnak, magyar főrendiházi tag s nagy irónk édes atyjának. A vár külső kerületében is azon táján a hidkapu bástyáig nem volt kert; első volt a Gyulai Pálé, belső háza irányában. Mindenütt a vár alján kívül menve, a magyar-, közép-, torda- és monostor-utczai bástyák helyein át, a puszkaporos bástyáig, volt összesen 108 kő- és faház. Ezeken kívül a sétatéri hidtól leindulva a Nagy- és Kis-Szamos partján, a Széchenyi-téren kétfelől, a külmagyar-utczai fapiacz és Trentsini-

vár területén, a Czigánysornál át a temető és Hársongárd alatt, a Bogdánffi-bástyával s a belső várral szemben levő külszin-utca alatt monostorkapuig, két, azon túl egy sor házat összevéve, az 5—600 számot meghaladja: bizvást elmondható, hogy Kolozsvárnak valódi megtelepítése — kivevén tán a Széchenyi-tér északi kanyarulatában, lőtávolon kívül álló ház-sort, mely be lehetett építve — derekasan s rendszeresen a múlt század utolsó tizedében, a vár-környék és vár-árok felosztása után kezdődött meg. E nagy terület mind pusztaság volt; csak a hid-, magyar-, közép-, Torda-, és Monostor-kapuknál volt az őrházak közelében s védelme alatt egy-egy kovácműhely a gazdasági élet és gyakori hadakozás szükségieiről, egy vizimalom a hidkapúnál, a másik a Kőmál alatt, 3-ik Szentpéteren, s belől a falon a görbe szappan-utca végén a fal alatt egy száraz malom, a vár ostromoltatása idejére, kétségkívül a szegény osztályok érdekében, melynek helyén ma néhány inkább kunyhó, mint rendes ház áll. . . . Itt s így vált lehetségessé Kolozsvár népessége számbeli meggyarapodása s ipari és kereskedési gyorsabb fejlődése. Ha egybehasonlítjuk a korábbi *Összeírásokat* a mostaniakkal, bámulva győződünk meg a léleknek jól eső nagy különbség felől. . . . E közhelyek felosztása eszméjétől a tanács elébb idegen volt, mert az önállóvá lett új polgárok azelőtt az ő majorjaikban s belvárosi házaikban laktak s bért fizettek. De a kir. kormánysszék felfogta nemzetgazdasági és társadalmi fontosságát, védte a magát megengedett eszközökkel, függetleníteni törekvőt, tudta, hogy ez erősíti a város közönségét, az ipart versenyével elősegíti s a nemzeti vagyont megsokszorozza. Sokan jöttek azután kívülről Kolozsvárra, különböző iparosok, mesteremberek, szakísimeretet, munkakedvet s pénzt hozván magukkal. Lassanként elsajátították a magyar nyelvet, szokásokat és természetet, megismerték s megszerették az alkotmány által biztosított szabadságot és szabad intézményeket, s szorosan csatlakozva polgártársaikhoz, megalkották Kolozsvár mai derék polgárságát.

Nagy változás magvát rejté magában Kolozsváratt a bástyák és falak lerombolása s középületekre használása. Okot rá részint a falak romlása s veszélylyel fenyegetése, részint a katonaság elidegenítő magatartása, a polgárságon gyakorolt kegyetlenkedése és zsarolásai adtak. Kolozsvár közszellemében is volt mindig valami idegenség a népen kívül álló ez osztály ellen. Igazság-

talannak tartották, hogy öt-hat bástyát tartsanak fenn költségesen nyomorgatóik számára, minek a közönség semmi hasznát nem látja. Elkezdődött az elsőnek lebontása, azért, mert leomlással fenyegetett; jött a második, melyet meg kell vala fedni vagy javítani, de nem érdemelte a költséget; majd a harmadik, a mire valami más czélból szüksége volt a köznek, a negyedik, a minek követ egy vallásfelekezet kérte, s nem volt megtagadható, és így tovább s tovább, míg egymás után sorban romba dültek. A bástyákat a falak követték, kérő kérő után jött. Egy hitfelekezet díszes építkezése a közvagyonból, felkeltette a másikban a versenylvágyat [sőt tán egy ennél gyarlóbb indulatot, a féltékenységet vagy — mást]. Kérték a tanácsot, a tanács a királyi kormányshoz, ez az udvart. A különböző érdekek mindenütt találtak védőkre, pártfogókra. Észre sem vették, mikor a tanács és esküdt-közönség a rontásban egészen benne volt. De a katonai laktanya építése is nagy befolyással volt erre. A tárgyalások jókor kitüntették, hogy ez építtetés nagy terhet von a városra. Legalább az anyag egy részéhez jussanak könnyebben — mondák — csak később látták át, hogy lebontás, elhordás annyiba került, hogy új anyag is szerezhető lett volna vele. De erre későn jöttek rá. Valóban a közérzület Kolozsváratt az volt: az ősök veritékén gyűlt szerzeménnyel az utódokat kimélni. A közbátorsági és hadtani cél megszűnván, az emlékek történelmi bece s az ősök iránti kegyelet nem birt annyi tekintettel, hogy a rombolásnak neki szilajodott hajlamokat feltartóztassa. Fél század alatt csak egyszer jajdult fel a városi tanács ez ellen. Az országos építészeti hivatal segéd tisztviselője helyesen jegyezte meg — így szól a tanács 1831. május 13-ki jelentésében — hogy a bástyák s falak köve építésre többet ér a mostani bányaköveknél. Épen ezért sajnálni lehet a sok költségbe és fáradtságba került, az 1405-ik évtől maig fennállott s a város diszére szolgált, népe és a vidéki nemesség személyét s vagyonát elleneséges időben oltalmazott vár bástyáinak s falainak lebontását. A tanács elkészítette ugyan a kimutatást, hogy mi van már lebontva, de az az egészhez mérve csekélynek mondható, s annak további lerombolásába soha bele nem egyezik, sőt ellene mond és minden módon meggátolni igyekszik s esedezve kéri, valamint az eddig lebontott falak helyreállításáért is buzgón esedezik, azért, mert: „1. az, a ki megnézi e város állását s falkerítéseit a C) alatti rajz-

ban,¹⁾ ha szemmel nem láthatja is, már abból meggyőződhetik, hogy ez által a régi időknek egy igen nagybecsű történeti emlékétől, egy sok viszontagságra emlékeztető kincsétől megfosztani a várost nem helyes és nem tanácsolható; 2. ha ezután ellenség ellen a mai hadakozási módhoz képest nem szolgálnak oltalmul, hogy belső lázadás idején jó szolgálatot tesznek, a nem is oly rég történetek mutatják, sőt a legközelebb támadt hirre²⁾ a baza nagyjai is buzgón ohajtották s ha lehet vala, maguk is örömetst helyreállították volna a lerombolt várfalakat; 3. a belől vagy kívül támadó tűz terjedése ellen is védelmül szolgálnak, valamint betegség, pestis sat. meggátolására; 4. e vár falai emlékeztetik polgártársainkat arra, hogy elhunyt eleik felséges fejedelmökhöz és hazájokhoz hívek, érettök magukat utolsó csepp vérig feláldozni készek voltak, s az ország nagyjai javaslatára jutalmul kapták azon kiváltságot és szabadságot, hogy városukat kőfallal és sánczczal körülvétezhessék, tornyokkal és bástyákkal felékesithessék. Igen — folytatja a tanácsi jelentés — boldog emlékezetű Zsigmond császár 1405. városuk népét minden más tisztek igazgatása alól kivette s szabadságot adott arra, hogy tiszteit saját maga közül választhassa, királyi várossá tette, pallós-joggal ajándékozta meg. A város ezen szép szabadságainak ezen jelképei — a falak, megérdemelnék, hogy a késő maradékra is átmenjenek, hogy őket a fejedelemhez és a hazához hasonló hűségre emlékeztessék s tartsák véteknék eltörléséről még csak gondolkozni is . . .“³⁾ Az előadó — a burocraták ismert rideg tárgyilagosságát követve — figyelemre sem méltatta a tanács előadott nyomos okait és érveit, a jelentés számításokat magában foglaló részére készített határozati javaslatot, s így e későn jött s a kor áramlatával ellentétben álló nézetek és felszólalás sorsa az lett, a mi a pusztában hangzó kiáltásé: elhangzott, egészen mellőzték, s a romlás és bontás műve feltartóztathatlanul tovább folyt.

Azon néhány fentartási intézkedés, a mi itt-ott még az esküdt polgárság j.-könyveiben ritkaságként feltűnik, csak látszat, tatarozó munka s muló gondoskodás, melynek czélja részint a közön-

¹⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. II. III. köt. RAJZ-FÜZETÉBEN I. sz. a.

²⁾ Állítólag a nép közt tervben volt támadást érni, a mi Magyarországon itt-ott a cholera miatt ki is tört.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 7012. sz.

ség pillanatnyi érdekének kielégítése, részint az, hogy a romlott részeket leomlástól ideiglenesen megmentsék. 1796. a febr. 3. közgyűlésben meghatározottat, hogy a b. monostorutczai kapubástya cseréppel fedessék be, a város gazdája adjon hozzá elegendő cserepet és csináltassa is meg. ¹⁾ 1794. a királyi kormányzó a b. magyarutczai bástyán levő ajtó kinyitását elrendelte. ²⁾ 1796. a febr. 22. közgyűlésben a b. magyarutczai városnegyed kérését, hogy a magyar kapu-bástya kis ajtóját nyissák ki, a tanács ellenzette, egyebek közt a város kertje megkárosítása okánál fogva is, . . . Hol volt e kert? s minő kártól tartott a tanács? nem talál-
tam rá az emlékekben felvilágosítást. Ez ellenvetés a kérés teljesítését nem akadályozta meg. A kinyitás, a mint elrendelve volt, megtörtént. Nagy-Ajtai Kovács István így ír erről: „Átköltözvén 1790—91. a királyi kormányzék és kincstár Szebenből Kolozsvárra: lakosai szembetűnőleg szaporodni kezdettek; külvárosiak, vidékiek adás-vevésre, kivált vásárok alkalmával a belvárosba számosabban tódultak, perlekedők is az országból sokan érkeztek. A forgalom növekedése a közlekedés eszközei szaporítását kívánta. Pedig ellenkezőleg volt, mert a középkapui torony tetejétől aljáig meg levén hasadozva, kiigazítás végett a közlekedéstől ideiglenesen elzáratott. E tekintetből nyitattat ki a kormányzó a magyar kaput, a minek emlékét, a bástya keleti oldalába berakva, egy sima kőre metszett felirat s a város czímere tartotta fenn. ³⁾ A szinutczai kis-ajtó 1807. nyitattat ki, költségét az 1806. jan. 25-ki közgyűlés hagyta helyben ⁴⁾, valamint a hid-kapubástya felett levő megrongált erkély farostélyának leszedését 1811. a jul. 30-ki közgyűlés. ⁵⁾ Az utolsó várfenntartási intézkedést az 1809-ki francia betöréstől való félelem idézte elő. A május 17-ki közgyűlésben

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1794. 5202., 6659. sz.*

³⁾ EZEN MAGYAR KAPU MELI SOK
IDŐKTŐL FOGVA BEZARVA VOLT
A FELSŐBBEK ENGEDELMEBŐL
1794-ben KINYITTATOTT F. BIRO
BERTALAN JANOS K: B: SZATHMÁRI
P. SIGMOND URAK IDEJEKBEN KŐ
MIVES PALÉR LÉDERER IOSEF ÁLTAL.

Erdélyi Nemzeti Társalkodó. 1840. 61. l.

⁴⁾ *Az ered. j. könyvből.*

⁵⁾ *Az ered. j. könyvből.*

polgári katonaság felállítása határozottatott, szervezése s a polgárookra nézve tervekészítés rendeltetett el, mely munkálatát a jun. 3-ki közgyűlésre beadván, ily végzés hozatott: „A vár kapui, falai és feljáró lépcsői haladéktalanul igazittassanak meg, a várkapukhoz szükséges lánczok mennyisége irassék össze s készítettessék meg; a nagyobb öt kapura jun. 5. négy polgár és egy száz-férfi rendeltessék örül, karddal és puskával, az uraságok darabontjai s más cselédei ne vétessenek be, hanem csak a házi gondviselők és számtartók; minden polgár szerezzon magának fegyvert, a kinek van, igazittassa meg; a város fegyvereit szedesse elé s szintén igazittassa meg, szerezzon puskaport és lövőszert [*munitio*]; a négy kis-ajtót zárják be, a sokadalmat tartsák kívül a városon; a vár falain magánosoktól nyitott ajtók rakassanak be kőfallal; a tűzoltó szereket igazítsák meg s az oltás rendeztessék minden városnegyedben jó móddal s tűzoltó szereik legyenek rendben; minden háznál *kapitány vize* tartassék; a középutczai toronyhoz dobos állittassék; a város lovai közül kettő éjjel-nappal istállón tartassék.“ ¹⁾ A mint a veszély fenyegetése megszűnt, megszűnt a vár iránti gondoskodás, hogy soha többé meg ne újuljon . . .

Az olvasó e könyv RAJZ-FÜZETEIT ²⁾ kezébe véve, figyelemmel kísérelheti a bástyák s falak lassankénti lerombolása művét. Csak elébb idézem egyik okul a katonaság magatartását, most a falak romlását s veszélyes állapotát is meg kell említnem. Egy szegény nőcselédén az a baleset történt, hogy 1804. egy szűk utczában a várfal mellett menvén, a romladozó falról leeső kő fején majdnem halálosan megsebezte, elannyira, hogy csak gondos orvosi ápolás mentette meg életét; a mi a királyi kormányzónak jelentetvén, az a kormányshéket intézkedésre hívta fel, minek következtében meghatározottatott, hogy a tanács egy mérnökkel járassa be köröskörül a falat, vizsgálta meg jól s a hol leomlással fenyegető köveket látnak, vétessék le, a hol egészen rosz falakat, melyek a személybátorságra fenyegetők, szedessék el, s hordassák a Trentsini-várba, rakassák ölbe s fordítsák a város emelendő középületeire, minők a vendéglő, tanácsház, katonai laktanya sat. ³⁾ Panaszok is

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

²⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. köt. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI I. Füzete V-dik, II—III. köt. II. Füz. I. Tábláján.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1804. 9590. sz.

jutottak a királyi kormánysházák elé, melyek vagy a kijavítást, vagy a siető lerontást sürgették; mert néhol alóluk a föld kimosva, a falak kidüledve vagy erősen meghajolva lévén: az alattuk eljáró közönség, máshol egyes házak lakói voltak állandó veszélynek kitéve. A kijavítás nagy költségbe került volna, czélja többé nem volt, nem volt más teendő, mint a lebontás. Ezért a királyi kormánysházák a várfalak iránt kiadott elébbi, 1804-ki rendeletét újból emlékeztetbe hozta s a tanácsot a szükséges elővigyázatra útasította. ¹⁾ A legelső bástya lerontás az északi vonalon volt, mindjárt, a mint az osztrák hadsereg Erdélyben s jelesen Kolozsvárat állandóul lakni kezdett, a viz-utczai leszedett bástyára és a mellette levő várfalra katonai sütőházat építetve a maga számára a város által, a mi az 1700—1715 közötti évekre esik, de az év bizonyos nyomára nem akadtam. Ennek fedelét felerészben még 1808. az aug. 1. közgyűlés végzése szerint a város igazította meg, másik fele költségét [147 frt 4 ¹/₈ kr.] a katonai kincstár hordozta. Kért a katonaság az árnyékszéknek kőfalba vezetésére is 30 frtot, de a város nem szavazta meg. ²⁾ A második ismert okból és ismert czélra való bástya lebontás 1796-ból való, s ez az Óvárba bejáró ugynevezett Candia utczai bástya, mely romló félben lévén: a nov. 29-ki közgyűlés meghatározta, hogy a város gazdája szedesse le, s a követ hordassa a monostorkapu előtti kőhid megigazítására. ³⁾ Ez teljes lerombolás volt. Harmadik az ev. ref. főtanoda mellett megomladozott bástya, melyet a tanárok kérésére a tanács 1808. octob. 1. közgyűlési végzésnél fogva leszedetett, kőéből a falon átjáró nagy ajtót berakatta, a többi a város szükségére elhordatta. Később 1811. a főtanács azon okból, hogy az iskola déli részén a várfal a tantermek világát elveszi, s a nap elzárása a lakoszobákat egészségteleníti, kérte a kir. kormánysházát a falnak iskolahosszában leszedethetésére, legalább annyira, hogy az ablakok világosságot kapjanak, a főtanoda — mondák — a kő becsárát kész kifizetni; felhozta okul, hogy a 2—3 év előtt leszedett bástya akkor meghagyott része is omladozni kezdén, veszélylyel

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1822. 1017. sz.

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

³⁾ A lebontások mind közgyűlési végzésből történvén: a jegyzőkönyvre hivatkozást idő- és helyvesztésnek tartom, s ezért mellőzöm.

fenyeget, s a régi lebontott kő a kertben szerteszét omolván, egy része használhatatlanná lett, a kertet rútitja, a tanulóknak akadályára van; kérte azért a várost, hogy vagy hordassa el a követ, vagy engedje át a főtanodának, mely abból a falon levő nyílást berakatná; a bástyát is engedje meg egészen lerontani, a főtanoda a falon támadó nyílást jó móddal becsináltatni igéri.¹⁾ Az iránta megkérdezett országos építészeti igazgatóság a lebontást szükségesnek s követ átengedendőnek javasolta.²⁾ A kir. kormányshoz a választott esküdt-közönséget is kihallgatván: az oly módon fogadta el, hogy a főtanoda a telke végén levő, s a lebontandó bástya helyén támadó ürességet jó móddal rakassa be, s a várfal egész hosszában, a vár árkán kívül a szögletbástyától kezdve a só-út mellett végig díszes és bátorságos kőkerítést emeltessen az építészeti igazgatóság terve szerint. E végzést a kir. kormányshoz elfogadván és megerősítvén, az ev. ref. főtanácsnak megírta, s annak pontos teljesíttetésére felhívta.³⁾ Ugyan e vonalon br. Bánffy László a b.-farkas-utczai telkén levő bástyát 1810. megvette és saját szükségeire átalakíttatta. Ez azon föltétellel volt eladva, hogy csak három oldalfalát lehesen lebontani, a vár falával egybe foglalt 4-ik oldal maradjon fenn.⁴⁾ A Bogdánffy Antal által 1811. megvásárolt délnyugati szögletbástya, szintén magán-célra alakítatott át . . . 1717. a május 2-ki közgyűlés a r. kath. Lyceum hosszában 35¹/₂ öl hosszú várfalat s a vonalában levő bástyát lebontás és új építés végett az ifjúság oktatása céljából készséggel engedett át fizetés nélkül, oly föltétellel, hogy a lebontott fal helyére 3' vastag, 2° magas kőfalat emeljenek . . . Ugyanazon évben Liedemann Márton ágostai hitvallású pap, maga és ekléziája nevében kérte a magyarkapun kívül balra az özvegy harangöntőné telkén levő kerek és a végében levő négyszögű szögletbástyát templomuk felépítésére nekik adatni. „Szent végre kéri szegény kis ekléziájának — így érvel kérvényében a folyamodó — a közönség kegyességét meghálálják, a mi romlás a várfalban lesz, megigazíttatják, a kért bástyákra már most nincs szük-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 9944. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 3440. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1813. 1116. 5249. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1810. 5558. sz.

ség, templomot építnek belőle, a mi a városnak is díszére lesz.“ A tanács megkérdezte az esküdt-közönséget. Ez bizottságot küldött ki, mely úgy találta, hogy a kerek bástya a harangöntőné udvarában van, a vár falánál nem magasabb, ahhoz csak hozzá van ragasztva, lebontása a várfalban semmi kárt nem okoz; a négyszögű nagy bástya szintén a telek végében van, magassága a várfal fölött mintegy 5°, teteje két ölnyire téglá, s omladozni kezd, félő, hogy lassanként mind leszakadozik; a két ölon alóli rész kőből van építve, szegletei nagy faragott kövekből; van benne mintegy 44 nagy tartókő [*Tragstein*]. A bizottság a kisebbet alapjával együtt, a mást a vár kőfala tetejével egy színben elbontatónak vélte, úgy azonban, hogy a nagyobbban város felőli fala csak a várfallal egy színben, a külváros felőli része annál alább is csappantólag úgy bontassék le s fedessék meg deszkával vagy zsendelylyel az eklészia által, hogy a város valami raktárnak [*conservatorium*] használhassa, s a mi romlás a várfalban a kerek bástya lebontásával lesz, azt is legyen köteles helyreállítani. Az esküdt-közönség elfogadta e véleményt, az ügy a kir. kormányshoz elé került, az szintén helybenhagyva megerősítette.¹⁾ Az ezentúl volt bástya 1821-ben bontatott le; oka iránt az esküdt-közönség azon évi május 7-ki végzése ad felvilágosítást, melyben ily intézkedés van: „a harangzó telkén túl levő bástyahely árverés útján adassék el, miután kőve a nagy malomhoz használtatott fel.“ 1822. a. jul. 1. közgyűlésben szóba jött a tanácsház újra építése. Meghatározatott: „hogy a nagy vár falát nem bántják, de lebonthatóknak s eladhatóknak vélik 1. a széna-utczai kis ajtótól kezdve a monostor-kapuig a vár régi árka és tanácsos Jánosi György kertje között levő alacsonyabb külső falat [*Zwinger*]; 2. a monostori külső kapukat, ugyan ott 3. a két kapu közötti körfalat, a Hurko Eva és Mészáros Ferenczné által házfalnak használt várfalat; 4. középkaputól kezdve a királyutezai kis ajtóig terjedő külső vár falait; 5. azon várfalat, mely a tanácsos Jánosi György házatól elkezdve tart a Steller Márton hidutezai szegleten levő telkéig, mindenütt a monostori piaczsori és hidutezai telkek végében.“ A fal-lebontások iránt még sok tárgyalás folyt, s a tanácsház építésére későn került sor . . . 1827. a kül-magyarutezai ev. ref. templom épité-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1817. 6701. 11898. sz.

sekor a Bethlen-bástyától kezdve a belső templom telke hosszában, a főtanoda keleti végéig 31° várfalat adott oda a tanács és esküdt-közönség — a mint a végzés szól: „nem vesztegetésből, de részint szent, részint hazafias célra, t. i. templom és iskola építésére“ — azon kikötéssel, hogy az eklézsia a bástyától kezdve nyugatra egész hosszában a fennálló várfalig 2' széles, 8' magas kőkerítést emeltessen, a mit a királyi kormányzók is helybenhagyott; ¹⁾ s hogy ez teljesedésbe is ment, kitűnik Pataki Mihály katonai laktanyaépítető kormánybiztosnak s az ev. ref. eklézsia gondnokának 1829. a kir. kormányzókhoz tett jelentéséből, melyben írta: „hogy ő 1827. évi decemberben a b.-farkasutczai ev. ref. főtanoda épületétől a Bethlen-bástyáig terjedett várfalat lebontatta s követ azon télen és nyáron az építésben levő kül-magyarutczai templomhoz hordatta, a várfal helyére a feltételül szabott új kőfalat jó módon elkészíttette.“ ²⁾ 1825. márcz. 26. a kir. kormányzók felsőbb meghagyásra elrendelvén a katonai laktanya építését, azon indító oknál fogva: „mert — a mint a legfelsőbb leirat szól — ez egészen a polgárok kényelmeért van“ kifejezte, hogy jónak látná, ha a közönség a szükségtelen várfalakból a követ egészen magára vállalná. A város ezt értve, azonnal 754 öl követ ígért. ³⁾ A kir. kormányzók kimondott nézete az udvaré is volt. Ezért jutott célhoz oly gyorsan és a nézetek teljes összhangzásával. 1829. a febr. 13-ki közgyűlésben már tárgyalatott a kir. kormányzók azon rendele-
lete, hogy a tanács fogasson hozzá a falak lebontásához, s az építési anyag megszerzéséhez. ⁴⁾ 1834. a jun. 25-ki tanácsülésben indítványoztatott, hogy jó lenne a romladozott állapotban levő közép-
kapui bástyakaput lerontani, s köveiből a piaczi templom tornyát felépíteni; meg kellene venni a Ruzs János és Balogh Péter mellett levő telket is, s a kijárást megszélesíteni. Ki volt főindító és mozgató ebben? hátrább el lesz mondva . . . Ugyanakkor indítványoztatott a szín-utczai bástya lebontása, a kapu kinyitása, melynek köve katonai laktanya építésére lenne fordítható. Uraságok is ígértek segedelmet — mondja az indítványozó — mihelyt a lebon-

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1827. 12467. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1829. 6970. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1825. 4627. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1834. 13580., 1837., 3080. sz.

tás megkezdődik. A tanács az első az esküdt-közönséghez tette át megfontolás és határozathozás végett, az utolsót a kir. kormányshoz felterjesztetni határozta. A kir. kormányshoz még azon évben fölterjesztette s a felség 1837. megengedte, hogy e bástya katonai laktanya építésre fordíttassék, lerontása költsége a laktanyaalapból fedeztetvén.¹⁾ A torony építés megérintett eszméjének hatalmas kifejezést adott nemsokára az 1836. jan. 22-ki közgyűlés, melyen a római katolikus eklézsia nevében jelentés tétetett: „hogy az oly sok évek óta e város legdíszesb helyén fennálló r. kath. nagy templomhoz egy annak díszéhez és méltóságához illő torony építését határozta el, kérték azért a közgyűlést, hogy a mint az ágostai és helvét hitvallásuak templomaik építésében a város haszon nélkül álló várfalaiból és bástyáiból segítették, azon segélyt nekik is adják meg, s az építtetni elhatározott torony alapjához a monostor- és szinautczai kapuk közt levő vár fala engedtesse által, mit azzal hálálnak meg, hogy abba a város órája, dobja és dobosa szállása áttétethetik, mi által a város pénztára tetemes költségtől lesz megkímélve. . . Közakarattal végeztetett: hogy valamint keresztény kötelességből, úgy kölcsönös felebaráti szeretetből is elkötelezettnek ismeri magát a választott esküdt-közönség, s a szent cél elérésében a kérelmes egyházat annál örömebb segíti, mivel az építéssel a városnak nemesak dicsősége, de nagy haszna is van egybekötve. Ezért a kért segedelem megadását meg is határozta oly módon, hogy a város dobojának ott szállása legyen. Ezt a képviselő-testület a tanácsnak is ajánlta.“²⁾ A felség 1836. megengedte, hogy a monostor- és szinautczai kapuk közötti várfal köve a piaci templom mellé építendő torony alapjába használtassék fel,³⁾ 1837. a középkapui bástya-kapu lebontását s a kijárási megsebesítését is megengedte.⁴⁾

Ez építés a közönségnél oly élénk visszhangra talált, hogy egyideig csaknem minden egyebet háttérbe szorított. Az 1839. febr. 19-ki közgyűlés végzésül kimondotta: „hogy a közép-, tordas és monostorkapui bástyák rendre szedessenek le, mert — ugymond

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 356. sz.

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1836. 7420. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1837. 1713. udv. sz.

a végzés — nem érdemes, hogy a város fentartásukra költsön.“ Erre következőleg a márcz. 25-ki közgyűlés a középkapui bástya köveit kijelölte s a piaczi templom tornya építéséhez ajánlotta fel, a korábbi feltétel oly módosításával, hogy a város őreinek ingyen lakás adassék benne. Jelentést kívánván a felség a megjelölt három bástya veszélyes-voltáról, ugyanazon gyűlés kiküldötte bizottságát, s annak az udvarhoz jutott jelentése következtében a felség 1840. a lebontást engedélyezte, a leirat a május 5-ki közgyűlésben olvastatott fel, 1841. a márcz. 3-ki gyűlésben már a lebontásra jött a sor s e végre 441 frt 52 kr. útalványoztatott.¹⁾ E két nagy fontosságú építéshez még egy harmadik is járult, a tanácsház régóta hallgatásban levő, ismét föllevenített megépítési ügye. 1840. a febr. 28-ki közgyűlésben indítványozta főbíró Pataki Mihály új tanácsház és fenyítő ház építését, e végre a szentegyházutcai bástya leszedését s ez utcának kinyitását. Ugy látszik, feledésbe ment, hogy a szentegyház-utcai bástyát a királyi kormánysház 1836. a katonai laktanya körül állítandó kőkerítésre rendelte volt.²⁾ Megkérdezettvén építési vállalkozó Kagerbauer Antal a tanácsházhoz szükséges anyag felől: ő ezen és a tordakapui bástyán kívül még a monostorkapui bástya lebontását is szükségesnek mondotta.³⁾ Felterjesztés tétetvén ez értelemben a kir. kormánysház útján a felséghez: onnan jött elhatározás által 1842. megengedettett, hogy a monostorkapui kijárási telekvásár által kiszélesítessék, a külső és belső bástya lebontatván, köve a tanácsház építésére fordítottassék; ⁴⁾ 1843. a jan. 5-ki esküdt-községi közgyűlés ezen felsőbb rendelet értelmében meghatározta, hogy a monostorkapui bástya s mellette levő elővéd fal összes köve Kagerbauer Antal építőmesternek adassék át a tanácsház teljes bevégezése végett.⁵⁾ E bástyák jövő rendeltetése ezekből megtetszik, a megvalósulás hátrább elő lesz adva... 1838. a szentegyház-utca szélességében levő várfal, míg az utca szélessége engedi, a városi közönség és királyi kormánysház pártoló ajánlatára a felség által a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 170., 1840., 4588. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1836. 12606. sz.

³⁾ *A közgyűlés eredeti j. könyvéből.*

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1842. 6358. sz.

⁵⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

minorita atyák közép-utczai temploma és társháza kiépítésére engedtetett át.¹⁾ Még több építkezéshez is járultak segélylyel a bástyák és falak, mit szintén itt említék meg. 1841. a jul. 23-ki közgyűlésben egy bizottság ajánlatára, melyben Grois Gusztáv főjegyző az egyik tag volt: „az unitárius egyház püspöki és tanári lakháza építése pótlására oda adhatónak véleményezték az Ó-várban a barátok kertje és faragó hely közt szabadon álló falból a barátoknak ajánlott 6° hosszúságu falon kívül eső részt, melynek hossza két öl; hasonlólag az óvári új kijárásnál már lebontott s csonkán álló falat egészen a régi viz-folyam lyukáig, hogy az egyházközség bontassa le, hordassa el, mint más felekezetek is tették; a falakban talált *Emlékköveket* pedig a városgazda vétesse ki, gyűjtesse egybe, s az új tanácsház épületébe tétesse fel.“²⁾ 1846. a jun. 16. közgyűlésben br. Jósika Jánosné a városnak eladott népkertben romladozott volta miatt lerontott kis kápolna áll-helyét visszabocsátani, s főlépítésére a várfalakból öt öl kövel megajándékoztatni kérvén: teljesítése meghatároztatott, valamint 1847. a márcz. 17-ki közgyűlésben az ágostai hitvallásu egyház iskolája jobb módon felépítésére is a czél üdvös voltaért a várfalból 20 köb-öl kő adatott...

Félszázad háromnak építését rombolta le. Az a szép kettős [Ó- és Új-] vár, mely szirtkoszoruként körítette Kolozsvár városát, megbontva, szétmállott. Magas tornyai és bástyái, melyeken kevélyen lengett Zsigmond és Hollós Mátyás királyok alatt Magyarországnak háromszinű zászlója, melyekről békére és harczra adott jelt a várvidéknek sok századig a város kürtöse, később trombitása és dobosa, majdnem mind porba omlottak, s a Báthoriak, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György négy és ötszögű, kerek és földdel feltöltött bástyái jobbára eltűntek vagy átalakultak. Az Ó-vár északnyugati szögén levő ugynevezett puskaaporos, és a hid- és magyar-kapui bástyákra később került a sor, ezek nem esnek művem időkörébe. A Báthori István-bástya a szappanyutczában tűzörtorony nyá alakult át, Bethlen Gábor szép szögerőde még áll, mint alkotójának s az önálló Erdélynek egyik tisztos emléke. Erombolásban van a minek benyomása elszomorító, de van benne lélekemelő is. Amaz azért, mert hirdeti minden földi és emberi alkotás mulandóságát.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1838. 5215. 8761. sz.

²⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvből.

gát, ez, mivel a belőlük épített tornyok, templomok, tanodák s más középületek megannyi díszai a városnak. Mintegy megújult bennök az ősök élete. A piaczi torony és városház, a kir. lyceum és külmagyarutczai ev. ref. templom tisztes falaiban mintha a régi századok dicsősége szólna hozzánk, az ősök erkölcseihez ragaszkodásra intve, a város, mint köz édesanya iránt fiait és lányait az emlékezet által hív szeretetre s a közügyek lelkes szolgálatára buzdítva.

Itt a vár és várfalak története során van helyén megemlitenem a *Fellegvár* hegyoldala kunyhó-világát 1831. ért katastróphát. E vár, tulajdonkép földsáncz [a nép csak *sáncznak* nevezi] — a mint már volt érintve — a Kőmál szőlőhegy szikladombján áll, lábánál foly el a Szamos anyaaága, évről-évre mélyítve a kőszikla alatti medrét. Oldalában keletre termő szőlők, délre tömérdek koldusvityilló, a föld színén vagy szirt alá beásva, fekete agyaggal sikárolt vagy mészszel kifejéritett házikók, kisebb-nagyobb fejr és fekete pontok, sas- és fecskefészkek gyanánt setétlenek vagy fejr lenek alá a kolozsvári sétány kies terére. A ki távolról látja, nem hiszi, hogy azokban emberi lények laknak; a ki közélről tekinti meg, elbámul, hogy ott családostól élni nem félnek. A hol a szirtpárkányok a hegy karéján végig vonulnak, s a szikla különböző vastagságu rétegei egymásra ereszkedve elterülnek, vagy egyes szirtdarabok, mint hatalmas csücskék a sziklatömbből kidudorodnak: úgy vonulnak körben végig, a sikátorok és ösvények, a lépcsők és pallók, legfeljül már csak két kunyhólakó gyér lábnyoma taposta laposra a hervadt füvet és zörgő avart. A földbe bele, a párkányokon végig, vagy az egyes szirtdúcok alá ásták-vésték, furták-faragták be magukat e bátor emberek, némelyik csak egy előfalat, többen kettőt, legtöbben hármat is raktak kőből, téglából, agyagból, deszkából, régi házak ajtóiból, ablaktábláiból vagy fedélrészéből, sok vesszőből vagy nádból, háttal a kősziklának fektetve hajlékát... Mikor szállotta meg e szegény nép e kősziklákát? oly kérdés, a mire felelni nem lehet. Mikor a „Fellegvár“ épült, akkor még szőlő lehetett ott vagy igen gyér lakosság a hegyaljban. Csak a katonaság oda telepedése után szaporodhattak meg. Az első megszállás alatt a szirt lábánál lehetett s a nyomor növekedésével lassankint húzódtak fölebb-fölebb a szegényebbek, a kiknek testökön és lelkökön kívül egyebe nem volt, s egyéb és több nem kellett, mint egy kis hajlék, a hová meghúzódhassanak, egy élő sir, a hová

a társadalom elől nyomorukkal önként eltemetkezhessenek. Csak nagy nyomor vihette rá őket, hogy *otthon*-t ily hajmeresztő magasságban keressenek, s örökösen életveszélylyel fenyegetve, rettegésben éljenek. Mikor a tanács 1832. nyomoztatta azoktól, a kik lakházaikat elvesztették: kitől? s hogy szereztek? kitünt, hogy lakhelyet egy sem vett, sem nem kapta a várostól, legfeljebb a városnegyed előljáróinak ha valami csekély árt fizettek érte; de többnyire azok elnézéséből önfejtől foglalták el, s a kősziklába egy-egy lyukat vágván be, ott vonultak meg s lakhelyet maguk csináltak maguknak. De ennek — mondják a nyomozó biztosok — már ma végére járni nem lehet, a köziratokban sehol semmi nyomra nem találhatni. Némely alsóbb részekben lakók a plebá-nusnak taxát fizetnek, de azért nem zsellérei. Ennek jogcíme valószínűleg a közeli szent Erzsébet-kórház malomjoga. Annak körében levén a váralji föld, lehetett annak tartozandósága.¹⁾ E kősziklát lakóival együtt iszonyu veszély fenyegette az 1831-ki nagy esőzésekör. A város szemlére kirendelt királybirája megdöbbenően írja le ezt aug. 10. a kir. kormányshoz tett jelentésében. A *Fellegrár* vagy *sáncz* oldala — ugymond — meg van lyuggatva apró sűrű épületekkel, hogy nagyobb része közelget a lesüllyedéshez, lakosít minden perczben végpusztulással fenyegetve. Ennek oka a sűrű apró házikók építése által a meglyuggatott kősziklának és az alanyomuló földnek meggyöngítése, természeti rendes fekvésökből kimozdítása; hozzájárult a nagy záporral lehullott húzamos esőzés, ezzel a földnek megtorhulása, a mi miatt a hely már oly félelmes, hogy a megvizsgáláskor rettegni lehetett a nem egy helyen elnyílt földnek bekövetkező egybeomlásától, minthogy a mult éjjel is ropant nagyságu föld süllyedvén le, magára hagyta a felette állott épületet, egybeomlással fenyegetve az ottlevőket. Kérte azért a siető megvizsgáltatást és a lakosoknak onnan eltelepítését. A kir. kormányshoz az országos mérnökkel bizottságot rendelt ki, s meghagyta, hogy a körülményekhez képest, a mit jónak s teendőnek lát, hajtsa végre, a tanácsnak pedig, hogy kiküldöttjei pallért vevén magukhoz, azoknak a leomlás megakadályozására, vagy a veszélyben levő lakosok máshová telepítésére, adandó terv alapján a szükségeseket tegye meg.²⁾ A bizottság jelentésében rendki-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1832. 5884. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1831. 9997. sz.

vülinek rajzolta a veszélyt: 28 házacska egészen összeomlott, részint összehasadozott úgy, hogy azokban lakni életveszély nélkül nem lehet. Oka az, hogy sok évvel ezelőtt a Fellegvár alatti szent Erzsébet-malom gátja elszakadván, a víz a földet a hegy alól kimosta, s így a felette álló egész tájék házai alapját megrendítette, sőt ekkor az egész sáncz alatti földön több hasadás támadt. A város megczövekeltette ugyan a partot végig s gátokat is köttetett; de 1826. a malomgát másodszor is elszakadván: a víz medre alább szállott, ez által a kősziklán a föld ismét süllyedni és meghasadozni kezdett, s így következett be a mostani esőzéssel a veszedelem; ezért ajánlja az egész part hosszát tölgyfa czövekekkel kiczövekeltetni s ezzel és csapógáttakkal a víznek a hegy alá befurakodását megakadályozni. Kérte a kir. kormányshoz ezt értelemben gyors intézkedésre; az intézkedett s a veszélyben levő embereknek új lakhelyről való gondoskodást a tanácsnak kötelességévé tette. A hajlék nélkül maradt lakosokat a külmonostortecza feletti ugynevezett *Agyagdomb*-ra telepítették át s ott egy egészen új városrészt kezdettek. A Fellegvár alatti házak lakosai felsőbb meghagyásból a kőszikla veszélyesb szakadásait kőfal aláépítésekkel és vízlevezető sánczokkal erősítették meg. Azonban ezután is többször volt eset, kivált tavaszi és őszi esős időjárásakor, hogy egyes házak elsüllyedtek vagy óriási kőszikla tömb vált el a hegyoldaltól s hengeredett le a szőlők vagy házak közé; egy alkalommal egy óriási leszakadt szikla egészen a Szamos terére gurult alá.

Érdekes eset a vár multjában az 1833. decz. 24-ki. Az erdélyi kerületi műszaki és erődítési katonai bizottság felirt a főhadvezérséghez, s az a kir. kormányshoz megkérte az iránt, hogy a mint hivatalosan értesült, a kolozsvári Fellegvár [*citadella*] szabadon álló déli meredekén czigányok és másféle emberek telepednek meg, a sziklákba lyukakat ásnak, maguknak hajlékot építenek, s az által a várat, melynek megerősítéséhez azon meredek tartozik, veszélyeztetik; kérte tehát az iránti intézkedésre, hogy a várerődítési elvek ellenére oda települők onnan útasíttassanak el, s a kolozsvári tanácsnak hagyassék meg, hogy ott megtelepedésre engedélyt ne adjon. Ez nyomozás végbevitelét után a tanácstól kért a dologról felvilágosító jelentést. A tanács a városnegyed, plebánus és két tanácsbeli esküdt által rendelte a nyomozást végbevitetni, a kiknek

nevében az illető szolgabíró azt a hely színén megejtván, jelentésében előadta, hogy ő megkérdezte ezen kunyhók lakosait: kitől nyert s minő joron ástak maguknak e sziklába lakhelyeket? Az első — egy özvegy nő — azt felelte, hogy ő 47 év óta lakik a férje által kősziklába ásott lyukban, férje a város téglavetője volt, s úgy nyerték rá az engedélyt Ferenczi Mózes senatortól, miről irását elő is mutatta. Két özvegy s az egyiknek nyomorék társa úgy nyilatkozott, hogy neki a tavaji sáncz káplár [értve van a fellekvári káplár] engedte meg, hogy lyukat ásasson magának; egy 8 váltó r. forintot vette kősziklából kunyhóját; három engedelem nélkül külön-külön ásott magának a kősziklában hajlékot; egy özvegy a férje után maradt s általa ásott kősziklai kunyhóban lakik sok év óta, de nem tudja volt-e rá engedélye? öten a plebánus helyén levő kősziklában ásott lyukakban laknak, róla taxát fizetnek. Szigoruan meghagyta — így végződik a jelentés — valamennyinek, hogy további rendelésig az általuk bíráto földlyukakban több ásást tenni ne merészeljenek... A tanács e jelentés fölterjesztésekor azon kérdésre: a kunyhók helyei a Citadellához tartoznak-e? vagy más tulajdonosoké? s azon kívánságra, hogy a Citadella erődtét fenyegető lyukak ásása akadályoztassék meg — megjegyezte, hogy a Citadella város felőli meredek oldala nagyobb része a városi plebánusnak egyházi birtokjavalma [*canonica portio*] levén, az ott lakók helyeikért taxát fizetnek, az azon kívüli rész, mint bitang föld használatlanul hevervén, a kinek tetszett, kunyhót épített magának, de bizonyos taxát senkinek sem fizetnek. A mi pedig a Citadella veszélyeztetését illeti, az azon ásások és építések által teljességgel nem gyengítették sem a felettök álló nagy kőszikla, sem az eddigi kunyhók által. A tanács mindazáltal intézkedett, hogy ott többé lyuggatás és építés ne tétessék. A kir. kormányshék azt a főhadvezérségnek tudomására adta s — úgy látszik — ezzel az ügy hallgatásban maradt.¹⁾

Akár a város mint község, akár a testületek, mint erkölcsi egyedek, vétessenek tekintetbe, az eddig vagy egyes főbb katonatiszteknek s a katonaságnak, úgy az államnak birtokában, vagy végre használatlanul heverőben levő közhelyek, várfalak és bástyák közczélokra, vagy magánosok részére eladatásának engedélye-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1833. 269. 1837. 4977. sz.

zése a fejedelem hálára érdemes adományának tekinthető, s tények mutatják, hogy ez Kolozsvár jóllétére nagy befolyással volt, községi vagyona s munkás ereje sokat gyarapodott. Másik közjóra irányuló fejedelmi adomány a hétfői második heti, s az Aprószentek [decz. 28.] napján eső ötödik országos vásár engedélyezése. Mindkettő Bágyi Jóó István kolozsvári polgár és piaczi bérlő indítványozása következtében történt, a ki 1819. erős érvekkel mutatta ki a közönség előtt és indítványt tevő jelentésében, hogy Kolozsvár országos vásárai részint igen sáros, részint erős munkaidőben esnek, a Minden-szentek napján eső vásár után pedig a Gergely pápa napi-ig oly nagy időköz van, hogy a vidék közönsége magának télire alkalmas időben vásárlást nem tehet.¹⁾ A közönség és tanács átlátták a szükségét, s folyamodván érte: a felség mindkettőben kedvezően határozott. Az első — a hétfői hetivásár — 1819. nov. 28., a másik t. i. az Aprószentek-napi országos vásár 1821. nov. 2. a vásáros közönség javára megadatott, utóbbiról a kiváltságlevél 1831. nov. 28. kelt, s a királyi kormányshoz azon évi május 21. ülésében mindkettő kihirdettetvén: egyszersmind országszerte kihirdetésök a törv.-hatóságok fejeinek megrendeltetett.²⁾ Tetemesen gyarapította a közvagyonot a fejedelem az által, hogy 1794. aug. 29. Kolozsvár város közönségének álarczos tánczmulatság adás jogát adományozta oly föltétellel, hogy e jog, mint a város más vagyona és jogai, a fennálló felsőbb rendeletek értelmében nyilvános árverés útján szokott elővigyázat mellett a többet ígérőnek bérbe adassék s az onnan bejövő pénz a város közszükségeire fordíttassék. Erre a város vigadó épülete [redout] szolgált s évenként 3-tól 5000 frtig menő hasznot adott, a mi öt száztólival számítva 100,000 frt tőkét képvisel.³⁾

Politikai életére nagy befolyással volt a kir. kormányshoz állandóul kebelében maradása s az országgyűléseknek — az 1837-kinek kivételével — ott tartása. Megkísérlette ugyan a város közönsége, hogy a kir. kincstár is ott maradjon. A czéhek és kereskedők ipar-érdekeik fél századig mellőzésével érvelve kérelmezték a királyi

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1819. 10782. sz.

²⁾ Lásd mindkét udvari engedélyt 1819. 298. udv. 2740. kir. korm. s 1821. 3413. udv. 11126. kir. korm. sz. a. az országos vásári kiváltságlevelet pedig: OKLEVÉLT. CCCXLIV. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCXX. sz.

kinestárnak Kolozsváratt maradását. ¹⁾ Pártolólág szólott fel mellette több vármegye és szék. Dobokavármegye az egész vidék pénzügyi romlásával s az adóképeség veszélyeztetésével élvelt. ²⁾ Alsó-Fejér- és Közép-Szolnokvármegye, Maros- és Aranyosszék közönségei a törvényhatóságok érdekei kegyelmes figyelembe vételét kérve esedeztek annak Kolozsváratt maradásaért. ³⁾ Hathatósan gyámolította a kir. kormányzék, sőt a kir. kinestárnok, gróf Bethlen József is; de a felség 1797. május 8. kelt udvari rendeletben a két főkormányhatóság elválasztását, a kinestárnak Nagy-Szebenbe visszaköltöztetését, s Kolozsváratt csak a kir. kormányzék megmaradását elhatározta. ⁴⁾ Kolozsvár ez ügyben külön követeket is küldött a felséghez, a kiknek febr. 25-ki kihallgatásuk alkalmával a fejedelemmel volt beszédét Fosztó Uzoni István fentartotta. A követek egyike követségek czélja előadása közben hálával említette meg, hogy a fejedelem felséges atyja mennyire lekötölte Kolozsvárt sőt az egész magyarságot, hogy oda átrendelte a királyi kormányzékot, melytől 50 évig volt megfosztva, mi alatt annak jótéteményeit Szeben élvezte, gazdagodott s jóllétben élt. Most Kolozsvár egész vidéke mintegy fel van ébredve és vidámodva; a közelebbi 5 év alatt sok idegen telepedett meg, adófizetőkkel lettek; a város díszesítéséről kezdett gondoskodni, csak a kövezése 160,000 frtnál többen áll, a polgárok 515,000 frtnál többet építettek, hogy a kormányi hivataloknak több kényelmet szerezzenek. „Fájdalommal értették — ugymond a követ — hogy a felség a kinestár átmene- telére parancsot adott volna.“ A fejedelem közbe szólott: „Mindhiában édes jó embereim! Szebennek is élni kell. Az én akaratommal úgy is a kormányzék soha Kolozsvárra nem jött volna. Épen az volt nem helyes, hogy a hol már jól el volt helyezve, onnan elhozattok s ti építtetni voltatok kénytelenek.“ „Nem, felséges urunk! szóla a polgár, nem kényszerítve, szabad jó akaratunkból tettük. Egyébiránt — ha szabad megjegyeznünk — felségednek és az országnak mindegy, akár Szebenben, akár Kolozsváratt legyenek a főkormányhatóságok. Kolozsvárnak jobb a fekvése az ország közepén,

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 1097. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 1179.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 1316. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 3559. sz.*

sóaknak és bányák között, pestistől meg van óva, s ezt Károly császár és Mária fejedelemnő is elismerte, s csak bizonyos tekintetek miatt rendelte Szebenbe a kir. kormányshéket.“ „Azt csak helybenhagyjátok — szolt közbe ismét a császár — hogy Szeben és Kolozsvár közt különbség van. Én voltam ott s ismerem táját. Kolozsváratt nem voltam, de a mint hallom, nem sokat tesz.“ A polgár mély sajnálatát fejezte ki a felett, hogy a felség nincs jól értesülve, s Kolozsvárt és vidékét nem ismeri. „Ha, felséges uram! a kir. kormányshék 50 évig lesz Kolozsváratt, jobb állapotban lesz, mint Szeben. Még csak öt telt el, s mégis már sokat szorgalmatoskodtak. Mennyivel nagyobb lenne előmenetele hosszabb időben.“ „Nem tudom, mit akartok, édes jó embereim! — mondá a császár, — hiszen nektek hagyom a kormányshéket, de Szebennek is kell valami, azok sem tétethetnek koldusokká.“ „Attól tartunk, felséges uram! — mondá a követ — hogy ha a kincstár elmegy, a kir. kormányshék is követni fogja; mert annak elnöke is a kir. kormányshékhez tartozik.“ „Az nem tesz semmit — mondá a császár — mindenik külön hivatal, és már megmondottam, különben nem lehet.“ „Miért nem felséges uram! — kérdé a követ — felséged jobbagyai vagyunk mi is, s Szebennek nagy kereskedése van Oláhországgal, Kolozsvárnak semmije sincs.“ „Van egyeseknek“ — jegyzé meg a császár. „Az egész városnak van, felséges uram!“ mondá a követ. „Neknek is ott vannak uraitok Kolozsváratt, ők ott gyökeresek, jószágaik, lakaik vannak.“ Megengedjen felséged — mondá azonnal a polgár — ezek 50 esztendeig Szebennek fizettek, mivel házat venniök maguknak nem volt szabad. A szebeniek is fizethetnek most Kolozsváratt, a hol szabad házat is vásárolniok.“ „Szebenben jobban folynak az országgyűlések, Kolozsváratt igen rendetlenül tartattak és hely sem volt“ — mondá a fejedelem. „Erről semmit sem tudunk — jegyzé meg a követ. Ha panasz lett volna, tett volna a tanács intézkedést.“ „Ezen túl vagyunk — szóla közbe a császár — Szeben sem romolhatik meg. Ti mind a hárman németek vagytok — monda tovább, én pedig azt értettem, hogy Kolozsváratt mind magyarok vannak.“ „Elből kitetszik — mondá engedelemkéréssel a követ — hogy rosszul van felséged értesítve. Sok németek laknak ottan.“ „Azt nem tudtam — mondá a császár — haza mehettek már — az volt végszáva — nekem mindig gondom lesz rá, hogy Kolozsvárnak is

legyen valami főkormányshéke.“¹⁾ Nemsokára a fenn említett legfelsőbb elhatározás után a levéltárak e végre kinevezett bizottság által elválasztatván: a kir. kincstár rendeltetése helyére visszaköltözött. De Kolozsvár még mind nem volt megnyugtatta, a kir. kormányshék állandó ottmaradása iránt; mert Szeben annak a kir. kincstárral ismét ott egyesítését sürgette. Résztint ezért, résztint mivel a jövő ily bizonytalanságában a polgárság építtetni, a városi közönség a város szabályozását és rendezését úgy intézni, a mint ő és a közvélemény ohajtotta, nagy kockázattal járónak találta, hajlandó nem volt. Ez okból a felséghez a kir. kormányshék útján, s követei által is több ízben folyamodott, míg végre 1804. jan. 19. kelt kir. leiratban kimondatott, hogy a felség a kir. kormányshék által felhozott okoknál és érveknél fogva lakásának szab. kir. Szeben városába áttételét a közszolgálat érdekében állónak nem találta.²⁾ 1808. a kir. kincstár elevenítette fel a kir. kormányshékkal Kolozsváratt egyesítését, fölterjesztést tevén a felséghez, hogy a két hivatalnak egymástól elválasztva léte a közszolgálatra nem hasznos s a felség azon évi május 12. a kir. kincstárnak ismét Kolozsvárra átszállítását helyben hagyta. Ennek következtében az azon évi július 12-ki átiratában a kir. kormányshékhez a következő kérdést tette: „1. van e Kolozsváratt a kir. kincstár befogadására elegendő kincstári épület? s ha nincs, más tűzmentes épületek vannak-e? 2. vajjon a hivatali személyzetet megillető szállások közszabályzati árban [*regulamentaire pretium*] vagy legalább mérsékelt bérért remélhetők-e s vajjon a kincstári tisztviselők a mostani drágasági viszonyok közt Kolozsváratt könnyebben megélnének-e mint Szebenben? 3. vajjon átköltöztetésében a költségre nézve a tartományi pénztár legalább részben való segítsége nem remélhető-e? 4. Kérte a kir. kormányshéket az ő állandó Kolozsváratt maradásáról kelt udvari határozat szíves közlésére.“ A kir. kormányshék úgy nyilatkozott, hogy előtte nem ismeretesek azok az indító okok, melyeknél fogva 1797. a kir. kincstár Kolozsvárról Szebenbe rendeltetett; arra nézve, hogy a közszolgálat érdeke nem szenved tovább e főhatóságok különletét, nézete az, hogy részéről ebből késedelmet nem tapasztalt,

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXXV. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1804. 1313. sz.

az 1.-re megjegyezte, hogy e célra szolgáló kincstári épületek Kolozsváratt nincsenek, a többiről a kir. kormánysház nem bir adatokat, de illetékes fölvilágosítást a 30-di hivatal útján szerezhetőnek vél, a 2.-ra hogy az 1797 előtt hét évig ott volt kincstári tisztviselők tudni fogják a szállások árát, az életmód pedig némely czikkeken Kolozsváratt, de másokban Szebenben is lehet olcsóbb, a 3.-ra megjegyezte, hogy az adózó népre terhet róni nincs hatalmában, a 4.-re tudatta, hogy a kir. kormánysház állandóul Kolozsváratt lakását [*Residentia*] még 1718. VI. Károly üdvözült császár határozta el, s később 1748. Szebenbe költözését dicső Mária Terézia 1748. nov. 16. kelt kir. elhatározása következtében csak az akkor fenforgott különös körülmények tekintetéből rendelte. ¹⁾ Erre a kir. kincstár nov. 3. tudatta, hogy a kolozsvári 30-adi hivatalhoz e tárgyban megfelelő intézkedéseket tett. ²⁾ Azonban a dolog ekkor hallgatásban maradt. 1816. decz. 27. kelt, s az erd. udv. kancelláriához intézett jegyzékiratában a legfőbb udvari kamara azon okból, hogy a szebeni kir. kincstár 1500 firt szállásbérének 400 firtal feljebb emelése kívántatott, ismét fölelevenítette, kérdésül tevé: nem lenne-e kívánatos a kir. kincstár székhelyének már régen függőben levő kérdését tisztába hozni, s azon erdélyi mindkét főkormányhatóságot egy helyen egyesíteni? Kérte tehát a kancellaria útján a kir. kormánysházát útasíttatni, hogy az a kincstárral együtt vegye a kérdést fontolóra, nevezzenek ki bizottságot, s az készítsen erről munkálatot, mely minden eddigi tapasztalások lényegét, a mellette és ellene szóló okokkal és érvekkel együtt magába foglalja, s végül adjanak határozott véleményt arról: vajjon e két főkormányhatóság egy helyen egyesítése általában kívánatos és lehetséges-e? s vajjon ez egyesítés helyesebben Szebenben létesíthető-e, a hol a főhadi vezérség is van? vagy Kolozsváratt, a hová a kir. kincstár és főhadi vezérség is áthelyezendőek lennének? végre vajjon mely pénztárak hordoznák az átszállítás esetleges költségét? A kancellaria 1817. jan. 17. leiratával a kir. kormánysházához tette át az átiratot, a kir. kincstárral érett megvitatás és tanácskozás után jelentés és véleményadás végett. Ez közölte a kir. kincstárral s biztosainak nevét tudtul adván,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1808. 5803. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1808. 8103. sz.

hasonlóra kérte fel,¹⁾ mely márcz. 20. szintén tudatta biztosai kineveztetését.²⁾ A kir. kormánysház már május 2. megküldötte lehető észrevételei megtétele végett a bizottság tanácskozásairól s megállapodásairól készített jegyzőkönyvet,³⁾ mely ezt, Straussenburg tanácsos külön véleménye pártolásán kívül, egészen magáévá tette, s így az jun. 19. a felség elé terjesztetett, mire a felség 1818. ápr. 3. a kir. kormánysház és kir. kincstár egyesítése tárgyában tartott bizottsági tanácskozás indító okainak megfontolása után azon legfelsőbb határozatát jelentette ki: „hogymind a két kormányzó főhatóság székhelye az erről kelt királyi és kormánysházi korábbi rendeletekben meghatározott helyen, t. i. a kir. kormánysház Kolozsvárott, a kir. kincstár Szebenben maradjon mindaddig, míg más legmagasb rendelet fog azokra nézve kiadatni; nem különben a bizottság által megvitatott szállás-szabályzat is maradjon továbbra is azon állapotban, a melyben akkor volt.”⁴⁾ Nemsokára azonban még egyszer a legfőbb udvari kamarának 1823. márcz. 28. kelt, s az erd. udv. kancelláriához intézett jegyzékirata által ismét napirendre került az erdélyi legfőbb kormányhatóságok: kir. kormánysház, kir. kincstár és főhadvezérség egy helyen egyesítése kérdése, melyről az úgy nyilatkozott, hogy a kir. kincstár Kolozsvárról Szebenbe visszamenése óta szállás tekintetében éppen oly rossz, mint szármalmas helyzetben van. Nem lévén a kincstárnak állandó épülete: kénytelen magánosoktól bérelni, de azok terjedelemre úgy mint beosztásra kivált levél- és pénztári helyiségek tekintetében sem nem elég célszerűek, sem kellő biztonságot nem nyújtnak. E felett a tulajdonosok is a házbérekkel nemcsak igen önkényesen járnak el, de ha más célra akarják használni vagy eladni, a hivatalt gyakran oly zavarba hozzák, hogy az a lehetőség határait felülhaladja. Mielőtt a nagy áldozatot kívánó lépésre határozná el magát a legfőbb udvari kamara, hogy saját házat építtessen, szükségesnek látta az erdélyi udvari kancelláriát az iránti intézkedés végett

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1817. 1573. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1817. 2903. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1817. 4103. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1818. 5849. sz.*

megtalálni, hogy az 1815. hallgatásban hagyott tárgyalást az erdélyi illetékes kir. kormányzésekkel és Kolozsvár városával újra kezdjék meg, az akkori bizottsági munkálatot vizsgálják át, s az eredményről értesítsék. A kancellaria ez átiratot annak értelmében eljárás végett a kir. kormányzésekhez leküldötte, mely a kérdésnek vegyes bizottságban megvitatása végett jul. 17. ugy a kir. kincstárt, mint a főhadivezérséget biztosaik elküldésére fölszólította.¹⁾ A bizottság munkálatát octob. 1. adta be a kir. kormányzésekhez, oda nyilatkozva, hogy a teljes központosítás nem kivihető, az igazsággal megegyezőbb, hogy a kir. tábla maradjon Maros-Vásárhelyt, a főhadivezérség Nagy-Szebenben, a kir. kormányzék minden körülmények közt Kolozsváratt, ezenkívül a kir. kincstár is helyeztessék át Kolozsvárra, az átköltöztetés költségét hordozni fogván az ezt akaró Alsó-Fejérvármegye, Aranyosszék és a szintén ajánlkozó Kolozsvár. Erre nézve két szász tanácsos külön véleményt terjesztett fel.²⁾ Mig e felterjesztés az udvarnál volt, a kir. kincstár átírt a kir. kormányzésekhez, jelenlegi nézetét némely szállások s jelesen a főurak által megajánlottak iránt s főleg Kolozsvár városának nyilatkozatát ohajtotta tudni: ha képes-e a kir. kormányzéken kívül a kincstári hivatalnak is állandó szállást adni? A kir. kormányzék 1824. jan. 26. megadta a kellő felvilágosítást, a kolozsvári tanácsot hasonlóra szólítván fel.³⁾ Erre válaszlólag a kir. kincstár átküldötte a neki szükséges szállások jegyzékét, melyben 129 külön szállást kívánt, melyek a kamarákon, istállókon, pinczéken kívül foglaljanak magukban 208 lakrészt. A kir. kormányzék ezt tudósítástétel végett a kolozsvári tanácsossal közölvén,⁴⁾ october 19. fölterjesztette azok írásbeli nyilatkozatát, a kik készek kívánt minőségű szállásokat adni, egy írott jegyzékkel együtt, melyet a kir. kincstárnak küldött át, a nyilatkozatokat saját levéltárában tartván meg;⁵⁾ a kincstár e jegyzéket 1825. febr. 24. a tanács által eszközözlendő aláírás végett visszaküldötte, a mit a kir. kormányzék a nyilatkozatok vissza-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1823. 6818. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1823. 10829. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1823. 12669. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1824. 7837. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1824. 11086. sz.

küldése mellett teljesítettett.¹⁾ Erős volt ekkor az áramlat az országban, nem csekély a hajlam Bécsben és a kir. kincstárnál arra, hogy legalább a királyi kincstár Kolozsvárra tétessék át. A bukaresti cs. kir. consultól sűrűn érkeztek a pestises hírekről szóló tudósítások,²⁾ a mi a magyarság legerősb érve volt az átköltözésre, mindenkit az élet érdeke indítván annak pártolására . . . 1825. sept. 21. a bécsi cs. kir. legfőbb udv. kamarának újabb jegyzékírata érkezett az erdélyi udvari kancelláriához e tárgyban, arról való tudósítástételét sürgetve Kolozsvártól: képes-e a kincstár személyzetének illendő szállást adni s arra magát írásban kötelezi-e?³⁾ Kolozsvár birtokosai a kir. kormányzék és tanács útján hozzájok jutott felszólításra készséggel jelentették ki, hogyha a kir. kincstár oda áttéteik, készek kívánságuk szerint való szállást adni s erre magukat írásban is kötelezni. Ez a felség elé terjesztetett,⁴⁾ a honnan 1827. jul. 14. bővebb tudósítástétel és az ígéretek az illetők sajátkezű aláírása által inkább biztosítása, valamint arról is tudósítástétel rendeltetett: vajjon Szeben városnak a felséghez beadott kérésében tett azon ajánlata, hogy ha a kir. kincstár ott marad, a főtéren levő egy nagy házát engedi át a kir. kincstárnak tulajdonjoggal, melyben az összes hivatalok elférnek, az esküdt-polgárság tudtával történt-e?⁵⁾ . . . Kolozsvár jelentése két évig késett. Előbb 1828.,⁶⁾ azután 1830.⁷⁾ sürgettetvén: végre 1830. június 9. jelentését megtette s az a felséghez terjesztetett fel,⁸⁾ onnan azonban ismét azon útasítással küldetett vissza, hogy nemcsak némelyek, de kivétel nélkül minden, a ki magát szállásadásra kötelezi, ezt sajátkezűleg írja alá s az így kiigazitott iratok újból terjesztessenek fel.⁹⁾ Erre a tanács 1831. május 2. kelt jelentésében úgy nyilatkozott, hogy habár minden háztulajdonos nem is írta alá a kötelezvényt, de az esküdt-közön-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1825. 2063. sz.

²⁾ *Orsz. levéltár.* 1823. 8238., 8394., 8974., 9239., 9397. sz.

³⁾ *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1825. 12131. sz.

⁴⁾ *Orsz. levéltér.* erd. oszt. 1826. 4290. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 9164. sz.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1828. 12001. sz.

⁷⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 3413., 5749. sz.

⁸⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 6529. sz.

⁹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 10993. sz.

ség végzést hozott erről, s ha ezt a felség megerősíti, azzal mindenkit szállásadásra lehet szorítani, fölterjesztett 64 kötelezvényt és 3 kimutatást: az I-t a kir. kincstári hivatal összes személyzete részére kijelölt szállásokról: mely utczában? kinél vannak? hány lakrészből állnak? A tulajdonosok kijelentették, hogy szabályzati árban ezüstpénz fizetés mellett bármikor készek átadni. A kamarai és bányaszakban együtt volt fölvéve 9 tanácsos, 8 titkár, 6 fogalmazó s számos mellék hivatalnok és tisztviselő; a II-kat, mely szerint ígért a tanácsosoknak 10 főúr és előkelő polgár szállást, 10 ígért a titkároknak, 13 a fogalmazóknak és számtanácsosoknak sat. de ezek nem kötelezték magukat írásban; a III-ik azokról a szállásokról készült, melyek szent György-nap után, mikor mindennek van szállása, üresen állottak, volt 24 szállás 70 szobával. Szeben város ajánlatának megfelelőleg Petrichevith Horváth Dániel őrnagy azon esetre, ha a kir. kincstár átmegy, most építés alatt levő nagy házát a kir. kincstárnak becsü áron örökösen átadni magát följánlta, melyben a kincstár és összes hivatalai elférnek.¹⁾ Szeben város nem késett jelentésével; még 1827. decz. 20. megtette azt, s a főkormányhatóságok kebelében maradását erős indító okoknál fogva kérte; felfejtette, hogy az esküdt-közönység most is kikérdeztetett piaczi három emeletes nagy háza átadása iránt, s úgy nyilatkozott, hogy készséggel engedi át a felségnek s helybenhagyását reméli; a szállások árára nézve kijelentette, hogy azt méltányosan s az 1785. évi árszabályzatnak megfelelően fogják megállapítani; felhozta, hogy Szeben és vidékének népe annyira rá van szorulva az ottani főhatóságoktól a vidékre háramló javalomra, s már emberi emlékezet óta úgy megszokta, hogy annak elvesztése bukásukat okozná s ingerültséget idézne elő.²⁾ Mig a kir. kormánysház 1831. aug. 1. kelt felterjesztése sept. 10. előadásra került volna, már azelőtt jóval, május 7. legmagasb kézirat érkezett Ferdinánd koronaörökös főherczegtől br. Miske erdélyi udvari kancellariai elnökhöz, melynek tartalma ez volt: „Több év óta tárgyalatván a kir. kincstárnak Szebenből Kolozsvárra áttételése: ezennel meghagyom önnek, hogy e tárgyat hagyja hallgatásba menni;“ a miről a kancellaria

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 1689. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 12751.sz.

a bécsi legfőbb udvari kamarát május 14. értesítette;¹⁾ ez által a kir. kormányzék jelentése tárgyalanná válván: az összes tárgyi-
iratok az erdélyi udvari kancelláriánál levéltárra tétettek, a nél-
kül, hogy a kir. kormányzék róla értesítettett volna.²⁾ E célját
tehát, melyért 30 éven át részint önindításából, részint Bécsből
és Szebenből ösztönöztetve, oly erélyesen küzdött s melynek elér-
hetésére annyit áldozott, Kolozsvár nem érhetette el, a szászoknak
az udvarnál volt befolyása s az ügynek különböző úton és módon
halasztásában nyilatkozó pártfogoltatása miatt.

Nagy befolyásu volt Kolozsvár politikai életére s politikai
mívelődésére az országgyűlések ott tartása: a tanácskozások nyil-
vánossága, az erre egész országból egybegyűlt nagy értelmiség, a
követi sérthetlenség s ez által biztosított szólásszabadság. Ez a
polgárságot a politika iránt fogékonynyá tette, jog- és önérzetét
emelte, a hazaszeretetnek s alkotmányvédelemnek oktató iskolájává
lett. Igazolja ezt 1793. a nov. 18-ki közgyűlésben hozott azon
határozat, hogy a tanács kérje meg a kir. kormányzékot, hogy
a város, az országgyűlés határozása nélkül, törvény ellenére hadi
segélyt nem adhat, annyival inkább, mert a kir. leirat ebből az
adózó népet kizárni látszik, holott Kolozsváratt annak min-
den lakói az adófizetők közé számíttatnak.³⁾ Kolozsvár követi
1794. Mauks [máshol *Mauksch*, meg máshol *Mauw*] Tóbiás és
Ágoston Márton, 1795. és 1810. Ferenczi Mózes és Szentkirályi
Mihály, 1834. Gyergyai Ferencz és Nagy István. Az első ellen,
a ki a senatorok közül a legtöbb szavazatot [35] kapta s neve
olvasásakor eleintén *éljen*-ezték, főbíró Pataki Mihály azon kifogást
tevé, hogy nincs birtoka: Gyergyai kijelentette, hogy ámbár más
birtoktalan tanácsbeli is van, ő mihelyt a tanács és esküdt-közön-
ség kimutatja, hogy mennyivel kell birni a senatornak és követ-
nek, mindjárt ki fog annyit mutatni. E választás tehát két reform
eszmét valósított meg: *egyik* az, hogy birtoktalan is választható,
a *másik*, hogy követ nemcsak tanácsbeli lehet. A tanács ugyanis
megválasztotta volt kebeléből Szentkirályi Mihályt és Ágoston
Istvánt, de midőn elfogadásra az esküdt-közönséghez beküldötte,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1831. 2148. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1831. 3967. sz.

³⁾ A közgyűlés ered. j. könyvéből.

az nem fogadta el, új választást kívánt s követelte, hogy egyik követ kebeléből választassék. Az ügy a kir. kormányzékhez hatott fel, mely a felszólalást helyeselte s új választásra május 16-át tűzvé ki:¹⁾ akkor választatott a fennebbi két követ, egyik a senatorok, másik a száz-férfiak közül. ... Ez időszak alatt 3 országgyűlés volt Kolozsvárat: 1794—1795., 1810—1811. 1834. Az utóbbi rendkívül nevezetes Erdély történetében. Az erd. udv. kancellárnak az erd. kormányelnökhez 1833. jul. 16. intézett elnöki levele szerint a felség azon évi novemberben akarta összehívni az országgyűlést s a meghivandó kir. hivatalosokról névjegyzéket kért fel, mit a kir. kormányzék jul. 30. elküldött.²⁾ Megjegyzem, hogy több törvényhatóság a nemzeti fejedelmi korszak hasonlatára az ev. ref., ágostai hitvallásu és unitárius püspököt is *Regalis*-sal meghívatni ajánlotta, de a kir. kormányzék nem fogadta el azon okból: hogy eddig nem volt szokásban, egyébiránt megjegyezte, hogy az iránta való határozást a felség tetszésére bízta.³⁾ De az nem valósult. 1834. febr. 10. tudósítást kívánt a felség a kir. kormányzékától: *Kolozsvár, Szeben és Maros-Vásárhely* közül melyiket tartja országgyűlésre legalkalmasabb helynek? A kir. kormányzék vizsgálat alá vette egyik mint a másik mellett és ellene szóló okokat és érveket s febr. 15. azon véleményét fejezte ki, hogy Kolozsvár lenne legalkalmasb hely, mert az országgyűlés nagyobb részének központja, elfogadására bőven van épület, ott van az újonnan vett országház, a melyet a nemesség vevén az országnak, megszoritná, ha nem használatnák, az életmódot is az országgyűlés tagjai, különösen a fizetést nem vevő kir. hivatalosok jószágaikból könnyebben megszerezhetik, az udvarral való levelezés gyorsabb, a kir. kormányzék és levéltára s az országgyűlés is ott van 1790. óta.⁴⁾ E javaslat alapján az országgyűlés egybehivatott 1834. május 26.,⁵⁾ eloszlattatott 1835. jan. 29. kir. leirattal: „minden tárgyalásait, az ősi alkotmány, hazai törvények és kir. hitlevelek ellen behozott újításait, melyek az országgyűlés törvényes módjával, a királyi tekintéllyel és

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 5624. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1833. 8211. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1833. 8211. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 2087. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 7. országgyűlési.

jogokkal s az alattvalói tartozó hűséggel meg nem egyeztethetők, kárhoztatta, hiában valóknak és semmiseknek nyilatkoztatta.“ Estei Ferdinánd főherczeg febr. 5. küldötte át a kk. és rr.-hez egyszerű kihirdetés végett, s ez volt az országgyűlés néma bezárása. Erről hátrább lesz még szó. . . . Emlékezetben hagyom, mily nagy örömet okozott Kolozsváratt az országgyűlésnek ott tartása. Két tényből eléggé kitűnik az. 1834. febr. 16. esküdt-községi gyűlésben felírás indítványoztatott a felséghez német nyelven, a kancelláriához magyarul az országgyűlés ott tartása iránt. A gyűlés elfogadta s meghatározta: hogy mivel Ferdinánd főherczeg és kíséretében sok más fő emberek jönnek Kolozsvárra, vegyen fel a város törvényes kamatra 2000 frtot s ebből szállását butorozzák ki, belőle semmi egyébre ne költsenek¹⁾; a pénzt gróf Teleki Józsefnétől vették fel, pénztárnokot s a kibutorozásra két gazdát választottak. A főherczeg szállása a gróf Bánffi-háznál volt, a mit fényesen elkészítettek fogadására. Az országgyűlés ott tartása alkalmából még egy szükséges határozatot hozott az 1834. ápr. 4-ki esküdt-községi közgyűlés Schütz József város szónoka indítványára, a ki előterjesztette: „hogy a közörmmel értett közelítő országgyűlésre ezen városra jövő nagy tiszti népség méltóságához illő és szükséges lenne a város vigadóját újból rendeztetni, t. i. a nagy termet, 4 alsó és felső szobát, lépcső feljárást, ruhatárt, pénztárt és éttermet meg kellene újítani, újonnan bebutorozni; a mire nézve festővel és kárpitossal szerződött is; azt is szükségesnek látja — ugymond — hogy a régi fali gyertyatartók helyett újak hozassanak, a csillárok hiányzó üveg díszítései kipótoltassanak, az utcza felőli ablakokra táblák alkalmaztassanak, hogy az ott ülőket a bejövő hideg lég ne alkalmatlanítsa, s hogy a táblák díszesebbek legyenek, azok első oldalai 10—10 darab tükör üveggel rakassék ki, az étterem és ruhatár is czélszerűbb helyre változtassék át . . .“ A közgyűlés az előadást köszönettel vette s a javításokat a város vendégei mulattatására maga is szükségeseknek látván, mindenben helybenhagyta, a terveket elfogadta s a végrehajtást az előadóra bízta, társul adatván hozzá Schilling János és Tauffer Ferencz v. e. községi tagokat.²⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1835. 39. sz.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

A polgárság politikai jogai feletti éberségét s helyes tanácskozási rendtartását több végzése mutatják. Imént idézém adó iránti 1793-ki községi végzését. 1794. a jan. 31-ki közgyűlés előbbi végzéséhez híven, meghatározta: „hogy a tanács jövőben ily közdolgozat hire nélkül meg ne tegyen;“¹⁾ 1801. jun. 2-kán pedig a kir. kormánysház rendeletére azt végezte, hogy az esküdt-közönség ezután üléseit a tanácstól tartsa külön s egyszersmind módját is megállította; a miről még a múlt század közepén volt már egyszer határozat hozva. 1832. az ápr. 12. gyűlésben felolvasztatott azon legfelsőbb rendelet: hogy miután a város nem tett eleget azon hozzá még 1821. intézett rendeletnek, hogy helyhatósági törvényeit és szabályait alakítsa át és javítsa meg az időhez képest, most újabban kötelességévé tétetett a tanácsnak, hogy meghallgatván a képviselő-testületet is, dolgozzék tervet s három hónap alatt terjessze fel a felség eléjuttatás végett. A közgyűlések szabályozásáról két fontos végzés kelt. Az *egyik* 1793. jun. 1-ről ez: „hogy a tanács megengedte, hogy aljegyzője kimenjen az esküdt-közönség gyűlésébe, s annak jegyzőkönyvét vigye; *másik* a gyűlésekben megjelenést szabályozta, kimondva: „hogy a város szónoka a gyűlés előtti napon minden esküdt-polgárnál 12 fírt büntetés alatt hivogató czédulát járasson el, mely mellett ha szintén csak családja által hivatik is el, tartozzék azon büntetés alatt megjelenni.“ Ennek teljesítéseül a jun. 8-ki közgyűlésben névsor olvastatott, de nincs följegyezve: végrehajtatott-e a meg nem jelenőkön a kiszabott büntetés? A tanács és esküdt-közönség közötti viszony folytonos fejlődésére s módosulására mutat az 1800. decz. 10-ki közgyűlés végzése, melyben előadatott, hogy a választott száz-férfiak közönsége megnyerte, hogy a tanács jelenléte nélkül tarthassa gyűléseit s hozhassa végzéseit. Addig is, míg a helyes gyűlésezés szabályait megalkothatnák, elvégezték: hogy a száz-férfiak a lármás gyűléseket távoztassák el, minden tag a város szónoka által kitűzendő napon a közgyűlésen jelenjék meg: a ki helyes okból ki akar maradni, jelentse magát a szónoknál, az ok nélkül elmaradók büntetése 1 fírt; a gyűlést a város szolgálai tegyék hirré, s a melyikről rá bizonyul, hogy nem hívta el a rá bizottakat, elébb 6, azután 12 páleza ütéssel büntettetik. Eljövén a

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

gyűlés ideje, a ki megjelenik, csendben foglalja el helyét s a tárgyakat várja el. Előbb a szónok névsort olvas, a helyes ok nélkül kimaradottakat följegyzi s megbünteti. Névsor olvasás s a tárgy közlése után nem csoportosan s kiabálva kell véleményt adni, hanem a szónoktól adott engedély után, csendesen, érthetően, indulat nélkül, s így aztán a szólást másnak engedni; a vélemények különbözőése esetében, a szavazatok számbavételén, azok többsége szerint lesz a határozás, melyen minden köteles megnyugodni és nem bolygatni, egyik-másik véleményét nem kell elbeszélni s ezzel gyűlölségre okot adni . . . Gyűlés végén névsor olvastatván: 38-n nem voltak jelen. . . . Ismét nem volt szó a büntető határozat végrehajtásáról. . . .“ Az 1801. jun. 7. közgyűlés végzése szerint az új százembernek addig a gyűlésben megjelenni nem volt szabad, míg az esküt le nem tette; a febr. 9-ki közgyűlés az ügytárgyalást és j. könyvszerkesztést szabályozta. „A j. könyv hitelességére — ugymond — végeztetett, hogy abban azután semmi igazítás, törlés, vagy oldalvást hozzátétel ne legyen, irassék fél-tisztába [*impurum*], s miután a gyűlésben felolvasták, azután irattassék be a végzések j. könyvébe; az is meghatároztatott, hogy a vál. esk. közönség gyűlésében tárgyalandó ügyek előbb jegyzékbe s azután j. könyvbe is vétessenek, s azon sorrendben tárgyalassanak, a mint a jegyzékben állnak.“ Megemlítendőnek látom még a febr. 13-ki közgyűlés tárgyalásai közül azt a pontot, mely a meg nem jelenőkről szól, s mely szerint névsor olvasáskor a kik nem jelentek meg, vagy a gyűlés végén a nevek olvasásakor már nem voltak ott, a város főszónoka egy m. frtig megbüntethette; a márcz. 14-ki gyűlésben a lármás gyűlések megakadályozása végett felolvastatott az 1794. évi XI-ik t.-cz. a kir. kormányszék azon útasításával, hogy az esküdt-közönség szorosan tartsa magát ahhoz. 1805. az ápr. 29-ki közgyűlésben Szentkirályi Mihály főbíró előterjesztésére, a zajtalanabb és gyorsabb ügytárgyalás végett végeztetett: „1. a tanács gyűlésén a senatorok és alárendelt tisztviselők 9 órára, vagy mikorra hirdetve van, pontosan jelenjenek meg, hír nélkül senki el ne maradjon; 2. tanácskozás közben senki hosszasan ne beszéljen, s ha valamely tárgyban közmegegyezés nem jöhet létre, a dolog rövidítése tekintetéből, a határozat hozassék szavazattöbbséggel; 3. az alárendeltek is az ide-oda járkálással, sugdosással a tanácskozást ne zavarják, a jegyzők figyelemmel hallgassanak,

s a végzés kimondása előtt, semmit j. könyvre ne vegyenek; minden ülés j. könyvét a másakra készítsék el s olvassák fel. A főbíró ezen előterjesztést jegyzőkönyvre vétetvén: megtartása határoztatott.“ 1802. a sept. 24-ki gyűlés azon okból, hogy az igtatónak állandó pecsége van, hogy újak a város pénztárát ne terheljék, meghatároztatott, hogy a száz-férfiak gyűlése j. könyvét is szerkeszsze az igtató, mint a kinek kevesebb a dolga, mint a jegyzőé. Tisztviselőkre nézve 1800. május 17. rendelte a királyi kormányshoz, hogy közhivatalokra csak oly egyének vétessenek fel, a kik a közönséges tudományokat elvégezték s arról bizonyítványuk van.¹⁾ Jellemző az 1818. márcz. 11. ügyvéd Szöcs József indítványára hozott közgyűlési végzés, mely szerint: „illő, hogy ily tisztességes helyre kiki tisztességes öltözetben jelenjék meg, nem pedig báránybőr kurta bundában mint némelyek teszik; az is szükséges, hogy a ki a tárgyhoz szólni akar, a szónoktól előre kérjen szót; az indítványokat pedig ne többen egyszerre, de rendre tegyék meg.“ A gyűlés annyival inkább elfogadta ezeket, mert ha innen valami megbízatásban kellene kiküldetni, nem lenne illő, hogy a városnak küldöttei miatt magát szégyelnie kelljen; a szókérés azért szükséges, hogy lárma ne legyen, az indítványozás sora s a rendes tárgyalás végett...“ A száz-férfiak tisztének javalom is felelt meg. 1795. a márcz. 9. gyűlésben meghatároztatott, hogy mint eddig, ezután is legyenek kivéve a közterhek alól; a tanács találjon módot, hogy a katonaság terhe alól is mentesüljenek. A város szénafüveiből 6 rúd széna füve volt mindeniknek. A száz-férfiaknak és az egész hites polgári közönségnek bizonyos mérsékelt díj mellett idegen bort behozni és azzal kereskedni azt kicsiben árulni is joga, sőt azon tisztességek is megvolt, hogy mikor valamelyik meghalt, az egész testület köteles volt temetésén megjelenni, a ki nem mehetett el, magát jelentenie kellett a város, szónokánál. Volt ez időben a tanácsnak és esküdt-közönségnek egy érdekes ügye a cs. kir. bécsi udvari kamarával. Midőn a város a vigadót 1807. újra építtette, Bécsből hozatott a szükséges földszítésre butorokat. A kolozsvári 30-ados Kolozsvár város nemesiségét tudván, nem vámolta meg, s midőn számadása 1810. Bécsbe jutott, a cs. kir. udvari kamarai pénzverőség e tételre nézve nehéz-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1806. 4272. sz.

séget támasztott, azon kijelentéssel, hogy addig felelőssége alól föl nem menti, míg Kolozsvár nemességét nem igazolja. A tanács és esküdt-közönség folyamodott a kir. kormányshoz, előadva, hogy nemesi mentességgel él, számos nemesi birtok tulajdonosa s kért erről hiteles bizonyítványt. A kir. kormányshoz végzése ez volt: „Erdély alkotmánya értelmében minden szabad kir. város közönsége, tehát Kolozsvár város közönsége is nemesi kiváltsággal bíró külön tagot képvisel, a mi a város kérelmére a kívánt bizonyítvány gyanánt s nemesi joga fentartása végett válaszul megíratott.“¹⁾

E részt bezárólag két nagy fontosságú politikai végzését emelem ki ez időből Kolozsvár esküdt-közönségének, melyen már látszik az új idő reformszellem. Az *egyik* 1834-ki országgyűlési követeinek adott útastása. Az esküdt-közönségnek — így szól a j. könyv — 1834. máj. 9-ki gyűlésében olvastatott fel az országgyűlésre meghívó királyi levél, mely szerint a felség márcz. 18. kelt királyi elhatározásával május 26-ra [néhol 16-ra] hívta össze az országgyűlést, s azon a következő királyi előterjesztéseket kívánja tárgyaltatni: „1. a sarkalatos országos hivatalok választása és megerősítés végett fölterjesztése; 2. némely megerősített törvények kihirdetése s a törvények közé igtatása; 3. az 1791. országgyűlési 64. t.-cikkben kinevezett országgyűlési bizottságoknak munkálataik bevégezésére útastása, főfigyelem fordítván a 27-ik [a *jobbágytság tartozásait illető*] t.-cikkre.“ Az esküdt-közönség ezeket mellőzván: követeinek a következő útastást adta: „1. Az uralkodó és nép közötti szerződések — így szól az első — mint a társasági alkotmány alaptörvényei s a 3 nemzet és a 4 bevett vallás jogai oltalmazására minden erővel igyekezzenek; 2. a kir. előterjesztésekről fel sem lehet tenni, hogy azok ne legyenek egy népeit szerető fejedelem céljával megegyezők, ha mégis valami nem látszanék elég célirányosnak, annak módosítására fiui bizalommal kérőleg járjanak el. A haza egész népének — különösen azon résznek, melynek a törvényhozásba befolyása nem lehet, de maga körében nyög és sir, de némán szenved — javaróls előmeneteléről gondoskodni, minden sorsban levők elnyomatását eltávoztatni teljes igyekezettel legyenek; 3. az új törvények hozásában az igaz-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1810. 11152. sz.

ságot szem előtt tartani, azt az igazságot, mely senkit meg nem háborít, azon jogában, a mit az emberiség hoz magával, vagy a mit szerződésnél fogva bir. A sérelmeket illetőleg emlitsék meg: 1. hogy a Lipót-hitlevél 8-ik pontja ellenére a főbirói tisztnem mindig a legtöbb szavazatot nyertet erősítik meg; 2. a Mária Theresia fejedelemlő által kiadott egyesség [*Accorda*] ellenére a polgári főadó országgyűlési törvény nélkül 8 frtra emeltetett; 3. a városon lakó, polgári birtokokat szerzett mánások a kir. adóra nézve honoratiorok czíme alatt külön osztályzatba [*classis*] tétettek; 4. a város katonatartással túlságosan terheltetik, holott a katonai rendszabályzat szerint [*Regulamentum Militare*] csak másfél századot lenne köteles tartani, s annak betegeiről gondoskodni; 5. a természetben való szolgálmanyok nem a mostani idő becsáraihoz képest tudatnak be javukra; 6. a zsidóság szállittassék el a törvény szerinti helyére vagy a törvény által meghatározandó más helyre, hogy a kereskedelem nélküli polgári népnek kárára ne legyen, jogait, ne bitorolja; 7. a városi minősített tisztviselők vétessenek fel titkárságra és kir. táblai bíróságra; 8. a kolozsvári tisztviselők özvegyei a tartományi pénztárból kijáró 1800 frt állami fizetési segélyből [*Adjutum Salariale*] nyugdíjjal segítsenek. “*Másik végzése:* „hogy az esküdt-közönség a város irányában való különös érdemeik tekintetéből tiszteltbeli polgárokat vett fel kebelébe s nekik a közönség dolgaira befolyást és hatóságot engedett. “ A kir. kormányzék értesülván erről, mint a polgári és kiváltságos rendre nézve káros gyakorlatot, jövőre megszüntette. Ez 1835. az aug. 18-ki közgyűlésben olvastatott fel, s egyszerűen tudomásul vétetett.¹⁾ Erre kétségkívül a fennebbi országgyűlési útasítás adott okot, melynek tartalmát és hangját nem Kolozsvár város ismeretes higgadt és óvatos polgári szelleme, de azon erősb ellenzéki érzület és kihívó modor lengi át, mely az 1834-ki kolozsvári országgyűlés indítványait és végzéseit jellemzi, s mely br. Wesselényi Miklós szónoklataiban jutott határozott kifejezésre.

A törvénykezés helyreállított alkotmányos rendszere folyamában csak egy megjegyezni valót találtam, t. i. a szolgabírák

¹⁾ Ez egész rész a városi ered. közjegyzőkönyvekből van véve, idézésével tért s időt foglalni nem tartottam helyesnek.

túlságos magukfizettetését, a minek az 1796. ápril 15-ki közgyűlés vetett határt, a munkadíj közgyűlési megszabása által. „Az intés [*admonitio*] díja — így szól a végzés — 12 p. bizonyosítás [*certificatio*] 12 p., bizonyosítvány az intésről külön 24 p., bizonyossá tétel 24 p., ha a kettő egybe van varva 24 p., végrehajtás 1 r. frt 2 p., erről jelentés 48 p., birtok kézbeadás [*assignatio*] 1 r. frt 2 p., erről jelentés 48 p., rendszerint való szerződőlevél [*contractus*] 24 p., ha ez egy ívet tesz, 48 p., keresetlevél 24 p., ha hosszabb 48 p., végrendelet írása 1 r. frt 2 p., ha hosszabb 1 r. frt 20 p., akármi dologról való bizonyítvány 24 p., esketés díja mennyiségéhez képest, az első és utolsó levél 1 váltó frt, közbensők külön-külön, együtt a tisztázatlan eredetivel 48 p.¹⁾

Az *ipart* már e korszakban fenyegette a szabad verseny és nagy tőke. Ha egy helyen útját állotta a féltékenység és czéh-intézmény, más helyen tett kísérletet. Az emberek tevékenységi ösztöne és haszonvágya, valamint a vállalkozási szellem növekedése minden utat és eszközt, a küzdelem minden fegyverét felhasználta, hogy céljait érje. Főleg az izraeliták mint félelmes ellenség jelentek meg, úgy az ipar, mint a kereskedelem mezején, kezökbe kerítve s lefoglalva a legjövedelmezőbb iparágakat: a ser- és pálinka-főzést és árulást, s mindkettő alapföltételét, a gabonakereskedést. Azok az osztályok, melyekéi voltak eddig ez üzlet-nemek, erős harcot hirdettek ellenük. A régi jogok váraiba be nem bocsátva, fajukat gyűlöletessé téve, igyekeztek távol tartani a városoktól és versenytértől. De ezek nem rettentek vissza. Mentek előre, s bár sok helyről hosszasan ki voltak zárva, s egyesek sokat szenvedtek, ügyök a korszellem változása, a türelem terjedése s szükségességök által nagyban és általában hamar javulni kezdett. Kolozsvár egyike volt azon városoknak, melyek soká sikerrel távol tudták tartani ez új jövevények versenyét úgy az iparban, mint a kereskedelemben. Kebelében folyvást alakultak új czéhek, új iparágakra, módosultak a régi czéhszabályok, de valamennyinek az volt hibája, hogy nem kívántak alkalmazkodni az időhöz és haladáshoz, s habár a felség és kir. kormányzók intézkedéseinek látszott a nyugati országok szabadabb szelleme, a czéhek még is erősen tartották magukat intézményeik oltalma

¹⁾ Az eredeti j. könyvéből.

alatt . . . 1—29 pontból álló új czéhszabályt alkottak a *német czipészek*, mit a tanács 1800. márcz. 31. erősített meg. Jellemző új intézkedések közöttük: „1. hogy a czéhtagoknak minden első gyűlésen a fejedelem és városi tanács szerencsés megmaradásáért imádkozni kellett; 2. egy évnegyedben egy gyűlésök legyen; 6. az inasok is köteleztettek két évi tanulásuk sikeréről próbát adni egy pár férfi- s ugyanannyi női papucs jól elkészítése által; 9. a legény köteles volt remekben két pár férfi sarut kivarrni, egyiket fekete viasszal fényesítve tődzéssel keményen kivarrottan, másikat könnyű magas fejelelssel, továbbá egy pár férfi- s ugyanannyi selyem nőczipőt és egy papucsot; a 17. eltörölte a korhely hétfőt; a 25. megtiltotta a legények ládájából a hasztalan költségtételt, a befizetéseket betegek és valóságos szűkölködők fölsegítésére rendelte fordíttatni; a 26. a mestereknek és czéhmestereknek szigoruan megtiltotta a czéh pénztárából ételre-italra való költést, hanem a mi begyül, isteni tiszteletre, beteg és szűkölködő mesterek, szegény özvegyek és árvák, úgy szegénységre jutott legények fölsegítésére, s a czéh hasznos céljaira rendelte fordíttatni.“ E szabály kihirdettetett a száz-férfiak közgyűlésében azon évi márcz. 31., s a város pecsété és jegyzői aláírás alatt kiadatott.¹⁾ A *magyar csizmadia legényeknek* I—XLII. pontból álló szabályai 1813. jun. 1. újtattak meg legutoljára, hozzájárult a kir. kormányzék több rendelete, esküformájok sat.²⁾ Új szabályokat alkottak a *könyvkötők*: Bárdi István, Ajtai Kovács István, Lőcsei Spielenberg Sámuel, Ajtai Kovács Sándor, Magyarai István, Rischányi Mátyás, Gutmann János, Cseh Ferencz és Gilány Mihály mesterek kérésére gróf Bánffy György kormányzó erősítette meg és adta ki 1808. decz. 19.; három részre osztva 1—50 cikkből áll: az I. rész, 29. pont, a czéhet, a II. rész, 17. pont, a legényeket, a III. rész, 3. pont az inasokat illeti, kihirdettetett a tanács és esküdt-közön-ség közgyűlésében 1809. sept. 20. s aláírta a város főbirája, főszónoka és aljegyzője s rányomatott a város pecsété. A szabályok közül jellemzők azok, melyek a czéhgyűlések utáni evést-ivást tiltják, a 13. a mesterremeket így határozta meg: legyen ez egy folio

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXXVII. sz.

²⁾ Az eredeti a czéh ládájában van, könyv alakú, bőrsarokkal, mutató táblával sat.

biblia, aranymetszéssel, pergamen crom filéttel, [?] egy másik 8-ad alaku biblia francia kötésben, egy 12-edrétben kapcsosan, arany-metszéssel, tafotába borítva, táblája megaranyozva, egy ABC egész francia kötésben, aranymetszéssel; a 17. mely hivatkozik az 1774. jun. 2. kir. leiratra, s azt zsinormértékül állítja fel; új a 23. czikk, mely az elvállalt munkát el nem készítő mesternek az elkészítésre időt határoz, s ha azt meg nem tartja, 30 kr. büntetést szab rá.¹⁾ Az *ácsok* czéhviszonyaiban nagy változás történt a tanácsnak 1825. ápr. 6. kelt végzése következtében, melyben a czéhen kívüli faragó mesterembereknek, ugynevezett kontároknak megengedte, hogy mesterségöket többed magukkal is, zsinor után bakon, s a hogy tetszik folytathassák. A czéhes ácsok ez ellen folyamodtak a kir. kormányshoz,²⁾ mely a tanácsot iránta kikérdezvén: azzal igazolta eljárását,³⁾ hogy Kolozsváratt mindig szokásban volt, hogy — czéh sokáig nem levén — a ki faragni tudott, szabadon dolgozhatott. Megengedtetvén közelebb az ácsoknak czéhhé alakulása: sok előregedett faragó mester inasságra és legénységre nem adhatta magát, a czéhdíjt megfizetni módja nem volt, s így kérték a tanácsot életök fentartása s adójuk megkeres-hetése végett mesterségök folytathatására . . . A kir. kormányshoz tekintetbe véve a panaszlok által előadott érveket, a kik felhozták a kontárok szerfeletti elszaporodását, a közönségnek rosz munká-jokkal okozott kárait, s a czéh hitele megromlását, hivatkoztak 1625-ből való czéhszabályaikra, melyek nekik mesterségök kizáró jogait biztosítják; továbbá figyelmezve az 1803. legfelsőbb hely-ről kiadott általános czéhszabályokra, arra útasította a kolozsvári tanácsot, hallgassa ki mind a czéhes ácsmestereket, mind a czéhen kívüli kontárokat, utóbbiak neveit vegye jegyzésbe s jelölje ki: kiket lehetne közülök időkoruknál fogva czéhbe állásra szorítani? s életfentartásuk- és életkoruknál fogva kiknek megengedni? s minthogy formaszzerű czéhszabályok alkotását a czéhügy országos rendezése előtt megengedni a felsőbb rendelések tiltják, dolgozza-nak ki ugynevezett irányszabályokat [*regulae directivae*] s meg-erősítés végett terjeszszék a kir. kormányshoz elé, mely azokat

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXI. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1825. 11744. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1826. 4816. sz.

megerősítve hiteles alakban ki fogja adni. A tanács a rendeletet teljesítette, a kontárokat — a kik 85-ön voltak — összeírta, számukra irányszabályokat dolgoztatott ki, s 1826. nov. 27. fölterjesztette. Az ebben résztvett valóságos czéhes ács mesterek voltak: Diószegi Sámuel főczéhmaster, Szilágyi Márton alczéhmaster, Gyulai László atyamester, id. Máthé Izsák jegyző, czéhes mesterek: Rózsa János, Gyulai Sámuel, Kirmayer Kerestély, Miháli Gergely, Tóth György, Zeiler János, Losonczy János, László József, ifj. Máthé Izsák és László Ferencz. Jellemző, hogy Alföldi Antal, a ki az első magyar színházat Kolozsvárnak építette, s a kiről a jegyzék azt írja, hogy 10—12 legénye, s Kirmayer Kerestély, a kinek 20—30 legénye volt, szintén kontárnak iratik, utóbbi azonban később beállott a czéhbe. A kidolgozott szabályok czíme: *Directiva regulák*, elől a bevezetés, a három rész közül az *első* 1—27. cikkben szól a mesterekről, a *második* 28—57. a legényekről, *harmadik* 58—66. az inasokról, végül van a bezárás. A czéhes ácsok és kontárok közt fenforgott egyenetlenséget a 14., 15., 16. cikkek szabályozták; az 1774. jun. 2-ki kir. leirat értelmében kimondatott a 14. cikkben, hogy bárhol tanult valaki, s bárhogy értse mesterségét, czéhbe állani tartozik, e végre esztendeig inaskodni vagy azt pénzzel megváltani köteles, ha csak a kir. kormányszéktől mentességet nem eszközöl ki; továbbá a kontár kincstári vagy urasági munkát nem vállalhat, addig, míg a városon czéhbeli mester van; a 15-ben megállítatott, hogy a kontárkodás joga csak a mostaniak halálaig tart, ha rendre elhalnak, többé kontár senki sem lehet, mindennek czéhbe kell állani, s hogy beállhasson, elkészülni; a 17-ikben megtiltatott a bőrkötény viselés, faragó balta, zsinor után dolgozás, legénytartás sat., hanem csak épen saját kezökre való dolgozás engedtetett meg, míg élnek. A kir. kormányshoz e szabályokat a felségnek a károly-fejérvári szekér-, kerékgyártók és kovácsok czéhe iránt márcz. 17. kiadott legfelsőbb elhatározása alapján, kiváltságlevél alakjában kiadatni 1826. decz. 28. meghatározta,¹⁾ s a kérelmező ács czéhet határozása megértésére a tanácshoz útasította; kihirdettettek az 1827. sept. 3-ki vál. esk. községi gyűlésben. A *borbélyoknak* volt czéhszabályuk 1736-ból, I—XXXVI. cikkből állott, kapták Budai Mihály főhadnagysága alatt, 12 pontból

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1826. 12480. sz.

állott magyar szervezetben. ¹⁾ Most azonban a kormány beleegyezésével az ország főorvosa dr. Pataki Sámuel 1823. május 5. az egész országra kiterjedő új szabályokat tervezett s adatott ki számukra. ²⁾ A hazában volt összes borbély czéhek szabályait összefoglalván — így szól a bevezetés — a mostani időhöz alkalmazott és minden borbélytestület által használandó új szabályok I—IV. szakaszban állapítottak meg: Az I. rész 1 — 23. cikke a czéhet általában illette, a II. 24 — 38. cikke a legényeket, a III. 39 — 51. az inasokat, a IV. 52 — 61. a hibákat és büntetéseket. Kolozsvárról 3 külön intézkedés volt: a II. cikkben Kolozsvárra 10 borbélyműhely volt megállapítva, a 6-ikban az ott inaskodókra nézve a vándorló inasi esztendő az eddigi három helyett egy évre szabott azért, mert a kir. lyceumban két évig tartatni szokott seb-orvosi tanfolyam hallgatására oda ismét vissza kellett menniök; a 31-ikben, mivel a kolozsvári borbélylegényeknek módjuk van gazdájuk műhelyében lakáson s étkezésen kívül a kir. lyceumban a sebészetet is tanulni, a legény a két évi tanfolyam alatt gazdáját el nem hagyhatta, gazdáik sem mondhattak fel nekik, ha csak valamely fontos ok nem forgott fenn, a mit a czéh előljárósága intézett el . . . Ez időszakból való a czéhnek V-ik számú jegyzőkönyve, terjed 1799-ig, a VI. 1804-től 1823-ig, a VII. 1823-től 1840-ig, a VIII. 1840-től 1855-ig. ³⁾ A *fazékasoknak* is volt I—LXVI. pontból álló czéhszabályuk 1813-ból, I. része a mestereket, II. a legényeket, III. az inasokat illette. Nem lévén bennök új és jellemzetes, csak megemlítésére szorítkozom. ⁴⁾ A *Fésüs czéh* 1807. megújította szabályait, volt bevezetése, s I. része szól a mesterekről, 1 — 27. cikkben, a II. a legényekről, 28 — 48. cikkben, a III. az inasokról, a 49 — 55-dik cikkben, bezárta a bevégzés. ⁵⁾ Más czéhekkel is

¹⁾ Látható a czéh *leveles ládájában levő eredetiben*.

²⁾ Címe: *A borbély czéheknek constitutiója Erdélyországban*. 1823. kinyomatott ivrében 424. kir. kormánysh. sz. alatt.

³⁾ *A czéh leveles ládájában levő eredetiből*.

⁴⁾ Ivalaku, aranymetszéssel, látható a *czéh leveles ládájában*.

⁵⁾ Címe ez: *Copíája azon articulusoknak, melyek a f. kir. főigazg. tanácstól a sz. kir. városokban levő minden czéheknek 1807. 2695. gubern. szám alatt Normául kiadattak*. A czéh a maga számára 1822. márcziusban iratta le Darkó Dániel senator által. Volt a czéh levéltárában egy árszabályozás is [*Limitatio*] 1813. ápr. 12-ről 2312. tanácsi szám alatt, címe ez:

közös levén ez, [a *kalaposoknál* így találtam] csak megemlítését tartottam szükségesnek. *Második* jegyzőkönyvük ¹⁾ 1790. jan. 10. kezdődik, a mikor főczéhmester Néb András volt. Elöl van négy általános érdekű szabály, azután a mesterek nevei, kik jobbára magyarok. Ebbe — úgy látszik utólag — be vannak igitatva a czéhgyűlések végzései 1713-n kezdve az újabb időkig mind magyarul. A *Halász czéh* 32 pontból álló új szabályai 1827. sept. 3. keltek; ²⁾ huszonegyen kérelmezték, mind magyarok. Nehány főbb pontot megemlítek. Az 1. minden évben nagy gyűlés tartását rendeli; 2. tiszteik ekkor mindig búcsuzzanak, két-két évenként van két öreg tagjuk; 3. fő- és alczéhmester, kívülök őket helyettesítő két öreg s egy atyamester, a ki a legényekre ügyel; 4. a társaság ládája az első öregnél áll egyik kulcsesal, a másik kulcs a másik öregnél sat. Van jegyzőkönyvük, a hol nevök, czéhbe állásuk ideje és a hozott büntetések be vannak írva sat. ³⁾ Az *Asztalos czéh* 1703. megújított szabályait a kir. kormányshoz 1799. ápr. 9. újabban megerősítette ⁴⁾ azon alkalomból, hogy Harai József nevű, tiz évig legénykedett asztalosnak a czéhszabályok 17-ik cikke mellőzésével — mely az ilyet egy évig valamely mesternél 25 pénz hetibér mellett dolgozásra kötelezi — megengedte, hogy azonnal mesterremeke elkészítésére bocsáttassék; mások irányában, a kiknél ily körülmények nem forognak fenn, a czéh szabályai megtartandók, s a tanács legyen figyelemmel, hogy a czéhes mesterek száma a fenálló rendeletek szerint mindig csak a közönség szükségéhez képest szaporíttassék. Később ismét több pótló végzést hozott s megerősítette. Így 1827. ápr. 30. azt, hogy a remek esztendőt tölteni akaró legények ne csak a 6, de a 12 öregebb mesterhez szerre rendeltessenek, mit a kir. kormányshoz 1827. május 27. azon hozzáadással hagyott helyben, hogy az a czéh jegyzőköny-

Kolozsvár városában levő mesteremberek műveinek, holmi portékáknak és dolgosoknak Limitatiója. Kolozsváron nyomtatott a ref. Koll. betűivel *Török István* által 1813. esztendőben. Igen általános tartalma s terjedelmes volta miatt csak megemlítésére szorítkozom.

¹⁾ Az elsőt már korábban ismerttettem. Ennek alakja ivrét, bőr sarokkal, kemény bőrkötésben.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 8207. sz.

³⁾ *A czéh leveles ládjájában levő eredetiből.*

⁴⁾ *A czéh leveles ládjájában levő eredetiből.*

vébe jövő megtartás végett a végre adassék be, hogy a remekező legények ezen 12 mester közt, az öregebbség vagy a czéhbeállítás rende szerint következzenek. ¹⁾ Az 1828. febr. 18. czéhgyűlésben a czéhszabályok 4. 5. cikkei értelmében végeztetett, hogy a ki czéhgyűlésre s temetésre meg nem jelenik, fizessen 25 krt, az óramulasztásért pedig 6 krt, a jegyző jegyezze fel, s a következő czéhgyűlésre adja be. A büntetéstől igazolás után mentesek a betegek és távollévők. A büntetés tétessék külön pénztárba szegény mesterek fölsegítésére s meghaltak temetésére, a mit a városi két czéhbiztos is helybenhagyott. 1829. a sept. 24-ki gyűlésben az asztalosmesterek és legények közt fenforgott egyenetlenség ügyében felolvastatott a tanácsnak sept. 21. kelt levele, melyben rendelte: „1. hogy mihelyt levél mellett Kolozsvára jő a legény s mesterénél a 15 napi próbaidőt kitöltötte, s tovább dolgozni nem akar, valamint a vándorlásról érkezett legény is, névszerint nem kéredzhetik be ez vagy amaz mesterhez, hanem köteles magát a két bejárónál jelenteni, a kik tartoznak őket azon mesterhez elkísértetni, a kin a sor van; válogatni sem mesternek, sem legénynek nem szabad, az ellene vétő előbb 6, másodszor 12 frttal büntetetik; 2. házas legénynek sem szabad magát czéh tudtán kívül a mestereknél megvonni, hanem az előbbi pont szerint kell cselekedni; 3. négy legénynél többet egy mester sem tarthat, ha csak azok száma a levél által hozottakkal nem szaporodik, míg a czéhben minden legény gazdát nem kap, s ha lenne ilyen, akkor a négy legényt tartó mester az olyan legényt a két bejáró mester által elnyerheti. A czéhgyűlés azon megjegyzéssel fogadta el, hogy a czéhmester egyedül, sok fáradságai tekintetéből, a megállapított számon feljül tarthasson legényt.“ Az iménti 3-ik pontbeli tanácsi rendeletre a kir. kormányshoz 1830. jul. 4. kelt leiratában megjegyezte, hogy e négyes számú korlátolás nem értendő azokra a legényekre, a kiket a mesterek a felsőbbbségnél elvállalt munkáik tekintetéből levéllel kerestek és hívtak meg, ²⁾ mit az aug. 21. czéhgyűlés is elfogadott. A remek esztendőre bocsátás miatt sok egyenetlenség támadván a mesterek és legények közt, 1830. jan. 28. a tanács beleegyezésével a következő

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1827. 4606. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1830. 6911. sz.

rendtartás állapotot meg: „Remek esztendő töltésre jövőben a kérők közül egyszerre a czéhbiztosok jelenlétében és beleegyezése mellett a legérdemesebb két legény és nem több bocsátassék, a kik még következhetnének, s minden előjegyzettek így következzenek sorban; de egyszerre négynél többet előjegyezni nem lehet; a hazafiakra azonban mindenkor legyen tekintet. Ha a remekező remeke nem lesz jó, míg azt hibátlanul el nem készíti, czéhbe be ne vitessék, se pénzzel el ne bérelhesse, hanem tartozék más remeket dolgozni, hogy magát a mesterségben tökéletesen nem értő czéh tagjává ne lehessen. E rendszabály irassék be a czéh jegyzőkönyvébe, olvastassék fel a közeli gyűlésen, s magát mindenki tartsa ahhoz.“¹⁾ Az *Aranymíves czéh* jogaiba mélyen belevágó intézkedést tett a kir. kormányshoz az 1793. júl. 26. tanácsülésben felolvasott azon rendelete által, hogy Böhm János külföldről bejött aranymíves mestersége folytatásától el ne zárassék, ha czéhbe akar állani, vétessék be, próbát és nevét művére rá vésván, nemcsak divatezikkék [*Galanterie-Waaren*], de egyéb itt eddig nem készitetteket is engedjék meg dolgozni.²⁾ A *Kalapos czéh* 1—23 pontból álló újabb szabályai 1819-ből valók; kérték: Philip Walter első, Rochinalovics második czéhmester, Küschel, Gurth Tamás, Walter Mihály, mesterek. Az I. rész 1—11. czikke a mesterekről, II. rész 12—18. cz. a legényekről, III. r. 19—23. cz. az inasokról intézkedik.³⁾ Az *első* czéhjegyzőkönyv 1821. május 18. kezdődik,⁴⁾ van bejegyzés 1819-ről is. A mesterek közül csak három név látszik magyarnak, a többi német, terjed 1839-ig. Ifjaiknál — mondja egy bejegyző — fontos dolog volt a vándorlás, mit meg kellett tenni. De vándoroltak is szívesen, mert jó szívvvel fogadták, ha német czéhlevéllel mentek, mert ez azt jelentette, hogy hozzájuk vallják magukat Van egy *másik* czéhjegyzőkönyve,⁵⁾ melyből kitűnik, hogy Kolozsvár szabadított fel kalapos ifjakat *Maros-Vásárhely, Enyed, Torda, Zalatna, Károly-*

¹⁾ Kiadta a város aljegyzője. *A czéh levelei közt.*

²⁾ *A közgyűlés eredeti jegyzőkönyvéből.*

³⁾ A könyv ívalak, veres bőrkötés, aranymetszéssel. Látható: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1819. 1336. sz.

⁴⁾ Ívalak, bőrsarokkal, kemény kötésben.

⁵⁾ *Zunft-Protocoll vom Jahre 1819.* németül írva.

Fejérvár, Deés, Zilah, Fogaras városok részére. Harmadik egy könyvalaku, politurozott körizsfa *czéhbe hívó tábla*, melybe beletették a meghívó jegyet, s dróttal bekapcsolták, hogy ne pizskolódjék el. A *czéh* ládája két kulcsos volt, egyik a fő-, másik az *alczéh* mesternél állott. A *Kőművesek* is akartak *czéhvé* alakulni, 1794. a felséghez folyamodtak, szabályterveiket is bemutatták, honnan hat heti jelentéstétel végett a kir. kormányshékhöz küldettek le; ennek rendeletére a tanács decz. 20. észrevételeivel együtt újra felküldötte, mely azon megjegyzéssel terjesztette a felség elé, hogy miután az országgyűlés a *czéhek* szabályozására nézve az elveket már megállapította, az pedig a kk. és rr. további megfontolásától s határozásától függ, a kérelmező *czéh* addig, míg ezek a felségtől megerősítve lesznek, várakozásra lenne útasítandó. A felség elfogadta s így a rendszeres bizottságnak a *czéhek*re vonatkozó munkálata országgyűlési tárgyalás alá nem kerülván: úgy látszik, a *kőművesek czéhhé* alakulása elmaradt.¹⁾ A *Kádár czéhnek* e korból van j. könyve, 1836-on kezdődő, melyben elől megvannak új *czéhszabályai*, azután azok nevei, a kik mesterekké lettek sat.²⁾ A *Kerekes czéh* 1—47 pontból álló új *czéhszabályai* 1823. márcz. 26-n keltek, a többiekkel lényegben egészen egyezőleg, csak a mesterségnevek vannak alkalmazva; tizenhat mester kérelmezte, köztük 7 magyar nevű, de valamennyien megmagyarosodott németek.³⁾ A *Kovács czéh* harmadik j. könyve⁴⁾ 1799-től 1819-ig terjed. A *czéh táblája* 1820-beli: sárga réz, rajta a *czéh* czímere, két részre osztva: egyik lapján: patkó, kalapács, körömfaragó, a másikon: harapófogó, körömvágó, ráspoly. Egy *szegődtetési könyvét* is megemlítem 1794. május 16-ról, németül írva, meggy 1825-ig. Egy másik: *Bevételek és kiadások könyve*, kezdődik 1825. febr. 7. szintén németül.⁵⁾ A *Lakatos czéhnek* [régi néven: *lakatgyártó*] megemlítem a *czéhtábláját* s az üvegeseknek velök egyesülését. A *czéhtábla hátlapján* ez írás van: *Gestochen durch J. L. Simon 1798. unter Zunftmeister Prokop Vokal*.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1794. 3860., 1795. sz. 836. erd. udv. kancell. oszt. 1795. 830. sz.

²⁾ A *czéh* eredetijéből.

³⁾ A *czéh* eredetijéből.

⁴⁾ A *czéh* eredetijéből.

⁵⁾ A *czéh* eredetijéből.

[metszette Simon. J. L. 1798. Vokál Prokop czéhmestersége alatt], keretén e címerek vannak: elől balfelől a sárgaréz művesek = gombosoké [Gürtler]: gyertyatartó, sarkantyú, keresztbe tett két puska, közbül Kolozsvár címere, tartva két szárnyas angyaltól; jobbfelől két kulcs keresztbe téve, óra, a jobbfelőli szögleten simító réz . . .¹⁾ 1831. márcz. 21. a kir. kormánysház rendeletére²⁾ egyes üvegest is vettek be maguk közé. A rendelet okai közt fel van hozva, hogy Magyarországon is sok városban így van. 1839. jul. 26. a lakatos, puskamíves és üveges egyesült czéhgyűlésben három pléhes a végre, hogy inast szegődtethessen, legényt szabadon tarthasson s vándorlegényt befogadhasson, s így hátramarádásukon segíthessenek, nem lévén annyian, hogy czéhet alkossanak, a kir. kormánysház május 27-ki rendelete következtében ugyan e czéhbe vétetett föl s ekkép a négy iparág egyesült.³⁾ A *német szabók* I — 27 pontból álló, általuk alkotott czéhszabályait a felség a czéhek országos szabályozásáig ideiglenesen 1799. erősítette meg, latin bevezetéssel és bezárással németül és magyarul 1799. május 31. adta ki a tanács a város nagyobb pecsétével erősítve. Német szövegű *Névkönyv*-ükbe a czéh kezdetétől fogva 1862-ig 112 német, 20 magyar nevű mester volt beírva. Ekkor élt mintegy 60 mester. *Jegyzőkönyvük* 1834-től 1839-ig volt, szintén németül írva. *Szegődtetési könyvük* 1817. kedődik. *Számadáskönyvük* 1814-ből való. Volt egy más *Jegyzőkönyvük* is 1824-től 1850-ig szintén németül.⁴⁾ A *Nyergesek* a czéheknek az egész birodalomban [E szóba belefoglalták *Ausztria* mellett *Magyar- és Erdélyországot is*] általános rendezéseig tartó ideiglenes czéhszabályaikat [*Regulae Directivae*]⁵⁾ 1829. aug. 27. kapták, s kihirdették 1831. márczius 14. A kir. kormánysházhoz intézett első kérvényök 1822-ből való, melyben előadták, hogy nekik csak a kolozsvári tanácstól volt ideiglenes rendszabályuk, de a mi a mostani felsőbb rendeletekkel nem egyezik s nincs kötelező ereje. Kérték tehát, hogy az általuk dolgozott s a tanácstól megvizsgált és a felsőbb rendeletekhez alkalmazott új szabályaik megerősítését segítse elé. A kérelmezők: Nuszbaumer

¹⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. köt. RAJZOK I. füz. XIII. Tábláján.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 7564. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 5835. sz. A *czéh eredetijéből*.

⁴⁾ *Eredetiük a czéh leveles ládájában.*

⁵⁾ Veres bőrbe kötve, gazdag aranyozással.

József főczéhmaster, Grössel Fidél alczéhmaster, id. és ifj. Hilberth Kristóf, Boér Antal, Müller János, Mészáros Ferencz mesterek voltak. Elől *bevezetés*, azután az I. rész 1—21 cikkben szól a mesterekről, a II. 22—38-ban a legényekről, a III. 39—44-ben az inasokról, végül a *bezárás*. Jellemzőbb pontok: „12. Czéhen kivüliekre irányadó az 1774. jan. 2-ki legfelsőbb kir. leirat, mely rendeli, hogy a kik arra valók, tartoznak czéhbe állani, különben a mesterségtől eltiltatnak; 13. tiltja idegen nyergeseknek sokadalmon kívül a kolozsvári piacon árulást. E cikkben érdekesen van körvonalozva a nyerges-ipar munkaköre. „Készitnek — ugymond a szabály — német vagy bőrzött, béllett nyergeket, pisztolytokot, béllést bőrből, posztóból, hintót, carousselt = kocsit, ágy és muntli zsákot, turbákat [?], úti- és postatáskát, tábori és háló széket; házakat kárpitoznak [spallieren], ágyakat, koporsót boritnak be, mátráczot készitnek s társzekerekre való ernyőket, teke- és játszóasztalokat vászonnal, bőrrrel vonnak be, tölténytáskát, lodin got, tarsolyt mindenféle bőrből, zászló- és puskalábat, vagy papucsot, czafrangot, vasas és bőrös ládákat, kincses ládikókat [szekrénykéket], fuvókat bőrrrel boritnak be, bőroket kívánat szerint készitnek el. Rajtok kívül ezeket készitni senkinek sem szabad . . . 16. a ki a felvállalt munkát meg nem készíti, a czéhbiztosnak bepanaszoltatván, 30 krra büntettetik, 19. a czéh pénztárából ételre-italra, vendégeskedésre költeni semmit nem szabad, hanem csak a betegek, szükölködő mesterek és özvegyeik s árvák, mint szintén a beteg legények s inasok segedelmezésére; 22. felszabadult legény azon czéhnél tartozik egy ideig szolgálni, a melyik felszabadította, azután 3 évig más országban vagy városban vándorolnia kell; 27. a legények mesterremeke: egy nőnyereg, egy iskolába való nyereg, a hozzátartozó főkészülékeket is hozzáértve, egy hintó, rajzával együtt sat.¹⁾ *Jegyzőkönyvük* három van, mind németül szerkesztve.²⁾ A *magyar szabó czéhnek* a mesterek száma megszorítása végett az 1827. márcz. 17. közgyűlésre

¹⁾ *A czéh ládájában levő eredetiből.* Lásd: *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1829. 1822. 5523., 7793. sz.

²⁾ *Protocoll von hiesigen Sattler Meister und Landmeister.* 4-rét könyvalaku, 1837. octob. 8. német nyelven. *Protocoll der Einnahmen und Ausgaben.* 4-rét könyvalaku, 1834. sept. 25.-től kiterjed 1862-ig.

beadott egy fontos tény emlékét tartotta fenn. Panaszolta t. i.: „hogy a módi köntös szüntelen változása által a magyar köntöst készítőők száma rendkívül kevésre apadván, ők ez által csaknem végpusztulásra jutottak, némelyek e miatt mindennapi élelmöket sem kereshetik meg; kéri, hogy czéhtagjaik száma, mely most 74, más czéhek példájára állíttassék meg úgy, hogy többre ne szaporodhassanak, s akárki csak üresedés esetében juthasson a czéhbe. A közgyűlés elfogadta s ajánlta a tanács figyelmébe, elég levén a létező szabók száma a városon, sőt a vidéken magyar köntösöket dolgoztatóknak is.“¹⁾ A *Czipészek* czéhszabályait a német szabókéval egyidejűleg erősítette meg a felség, mint ideigleneseket az erdélyi czéhek általános szabályozásaig 1799. márczius 28.²⁾ A *Szőcs czéhnek* több felkelhetője származik e korból. *Czéhtáblája* 1820-beli, anyaga sárga réz, szabaduló-levelét vastag veres réz lemezre nyomatta, melyre egy bizonyos pontról felvéve Kolozsvár városa volt metszve, hátlapján ez írás: „*Láner János* I. czéhmaster, *Lévi József* alczéhmaster, *Bagdi János* czéh notarius. E czéhtábla ez időben készült 1819-ben.“³⁾ A czéhtagok névsora fa-katalogusra volt felírva, a mit gyűléskor fel szoktak olvasni. Lobogója sötét-kék selyemből való, egyik felén babérkoszorus nemesi korona, közbül: „Kolozsvár szab. kir. városabeli szíjjgyártó czéh zászlója 1834;“ másik felén: „lovan ülve és sarkányt fojtogatva szent György lovag [*S. Georgius*] két nemzeti bojttal és szalaggal.“⁴⁾ Az *új paraszt* [czigány] *kovácsok és vasműves* társaság is akart czéhet alkotni 1834. s az egész országban fennálló irányul szolgáló szabályok = [*Regulae Directivae*] értelmében készített szabályait a tanácshoz felsőbb megerősítés kieszközlése végett beadta, a tanács által számukra készített szabálycikkekkel együtt, mely octob. 1. a kir. kormányshoz tett jelentésében úgy nyilatkozott, hogy mivel kérelmezők mesterségökben nincsenek anynyira előhaladva, hogy mint más, régen szervezett czéhek, oly czéhszabályokat és oly czéh-nevet kapjanak, ezért ezt nem is ajánlja: elégnek látja, ha mint más czéhek is tettek, a tanács által kiadott szabálycikkek mellett a társulat magát tovább formálja és

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1779. 3567. sz.*

³⁾ L. KOLOZSV. TÖRT. I. köt. RAJZOK I. füz. XI. Tábláján.

⁴⁾ *A czéh eredetijéből.*

szervezi. A kir. kormányshék helyeselte a tanács határozatát s nov. 13-ki rendeletében meghagyta, hogy kérelmezőket útasítsa arra, hogy a csak általa nekik kiadandó iránysszabályokkal [*Regulae Directivae*] társaság nevezet alatt elégedjenek meg.¹⁾ A kolozsvári [*czigány*] zenészek is akartak czéhet alkotni, 1818. Előbb az aug. 22. 25-ki esküdt-közsségi gyűlésben azon kérés adattott elé, hogy közöttük állittassék egy intézet, melynek számára 3 évig tartozzék minden zenész 10 frtot fizetni évnegyedenként vagy egyszerre, nemkülönben minden zenekar [*banda*] évi jövedelme egy 10-dét fizesse azon intézetbe; legyen tekintet az öregekre, özvegyekre és árva gyermekekre, kiknek nevelésére nevezessék ki egy zenemester [*Kapellmeister*]. A közgyűlés a kérést két szolgabírónak rendelte átadatni, a kik annak íróit czéljok iránt kihallgatván: az eredményt írják meg a tanácsnak s az a továbbiakat intézze el.²⁾ Az eredmény a kérelmezőknek nem volt kedvező, mert más úton a felséghez folyamodtak, a ki kérésőket-ápr. 14. véleményadás végett a kir. kormányshéknek küldötte le, ez a kolozsvári tanácshoz útasította, meghagyva, hogy nekik czéhszabályok nem, csak is társulati szabályok adhatók. Kérdezze ki tehát őket: minő társulatot akarnak alkotni? maguknak minő szabályokat hozni? s azokat tőlük bekérván; terjeszsze fel.³⁾ A tanács többször sürgette kérelmezőket szabályaik beadására, de foganat nélkül; most pedig — írja — már élelmők megkeresése végett a nyári fürdőhelyekre távozván, mig vissza nem jönnek, lehetlen őket megtalálni; de mihelyt visszatérnek, rászoritja. . . . Végre a jelentés s azzal együtt kérelmők és írásban tett nyilatkozatuk november 19. fölrkezett, a tanács megjegyzezte, hogy a) a *czéh* nevezet helyett *társaság* legyen címők, a 35. czikk, mely a város törvénye ellen van, hagyassék ki, s mivel a tanács tudomása szerint Debreczenben az új paraszt [*czigány*] zenész népek társasággá vannak alakulva, kéressenek fel szabályaik, s a felséghez jelentés csak azután tétessék. Debreczen szab. kir. város tanácsa a kir. kormányshék 1820. febr. 28-ki megtalálására felküldötte az odavaló *Musikus Társaság* 29 pontból álló szabá-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1834. 11,615. sz.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1818. 5543. sz.

lyait, miket a kir. kormányshék aug. 3. Kolozsvár város tanácsához tett át, meghagyva, hogy hallgassa ki egyfelől kérelmezőket: ha a debreczeniek szabályai szerinti társaságot akarnak-e maguknak alkotni? valamint az ott rég fenálló muzsikai egyesületet is, s mindkettőnek nyilatkozatát véleménye kíséretében terjeszse fel. A tanács a rendeletet teljesítvén, a nyilatkozatokat jelentéséhez csatolta, maga pedig — irta — azon véleményben van: mint-hogy a kolozsvári új paraszt zenészeknek célja az volt, hogy az előregedett zenészeknek, nejeiknek, özvegyeiknek és árváiknak valami megélhetési módot és segélyt biztosítsanak, ezért a czéhbe állási díjt igen nagyra szabták s csaknem minden czikkben különböző büntetésekkel kívánták azt nevelni, sőt keresményök egy részét is a pénztárba betéetni rendelték, minek oly sok húza-vona lenne a következése, hogy maguk is elpusztulnának miatta, céljokat sem érhetnék el. De czéhök javasolt czikkeik szerint felállításának még azon rossz következései is lennének, hogy mivel csak a kótát ismerő és magát a zenében kiképzett egyének vétethetnének fel abba, az első zenekaron kívül senki, sőt annak sem férne be minden tagja, a többi kimaradna, következőleg mint czéhben nem levők, a zenéléstől eltiltatnának és így a nagy számú gyengébb zenészek, kik eddig élelmöket s adójukat — ha külön is — zenéjükkel meg tudták szerezni, ezen társulat felállása után, az élő kincstárnak is tetemes kárával, mind koldusokká, földönfutókká lennének, míg a czéhben levők zenéjük árát annyira fölemelnék, hogy egy éjszakán át 100 és több frtot is kívánnának; sőt a gyengébb zenészek eltiltatása esetében a szegényebb sorsu emberek, külvárosi lakosok, táncztól és minden ártatlan mulatságtól elzáratnának; mindezeknél fogva a tanács nézete az: hagynának meg a kolozsvári zenészek továbbra is az eddigi szokás és gyakorlat mellett; ha pedig a kir. kormányshék nekik czéhszabályokat adni jónak látná, adassanak a debreczeni szabályok oly módon, hogy a kik eddig is zenészek voltak, azok a czéhbe mindnyájan bevétessenek, és senkit élelmök megkereshetőségétől el ne rekeszthessenek, s hogy az I. zenekar [*chorus*] annyiból álljon, a mennyit a zenészeti társaság megkíván, a II. hatból, a III. négyből, a többi pedig annyiból, a hányat a zenéltetők kívánnak. A kir. kormányshék megfontolta a tanácsi jelentést és az új zeneegyesület véleményét, melynek tagjai sept. 19-ki gyűlé-

sőkben úgy nyilatkoztak, hogy nekik nincs ellenőkre az új parasztnak saját szabályaik alapján czéhtársasággá alakulása, mert nekik nem a pénzkeresés főczéljuk, hanem az, hogy a zenét más mivelt európai nemzetek példája szerint minél tökéletesebben kimiveljék, az isteni tisztelethez és nemzeti színházi előadásokra zeneértő alkalmas embereket neveljenek s azon reményöket fejezték ki, hogy a tanács a kérelmezőknek, mint naturalista zenészeknek nem fog oly szabályokat hozni javaslatba, melyek az intézménynek kárára lennének — a felséghez tett jelentésében azon nézetét fejezte ki: hogy ezeket a zenészeket ezután is azon szokásban és gyakorlatban kellene meghagyni, mint voltak eddig, s ha a felség akarata más lenne, az esetben jónak látná, hogy a debreczeni zenészek társasága alapszabályai szerint szervezkedjenek társasággá, a szabályok néhány pontját a kolozsvári viszonyokhoz alkalmazva, a szerint, a mint maga a felküldött javaslatban pontonként megjelölte. A felség 1821. augusztus 10-ki udv. rendeletben a természeti hajlamaiknál fogva zenét gyakorló kolozsvári új parasztnak, a végre, hogy özvegyeiket és árváikat koldulástól megmentsék, tagsági betéteikből nyugdíjintézetet alapítsanak, s a debreczeni hasonló zenészek példájára, maguk közt zenészi társaságot alkothassanak, megengedte oly kikötéssel, hogy a mesterségöket kevésbbé értő zenészeket ne zárják ki, káros fizetéseket és súlyos díjakat ne szabjanak vagy a közrendőrségi szabályok ellen ne vétssenek. Ha tehát ők a kir. kormányshoz ily kikötéssel engedélyért, s tarsaságuk számára szabályokért folyamodnak, az a tanács véleménye értelmében megadhatja. A kir. kormányshoz ennek következtében a debreczeni és kolozsvári zenészek társasága szabályait a vonatkozó iratokkal együtt a végre küldötte a tanácshoz, hogy újabban meghallgatván a kolozsvári zenészeket a számukra alkotandó szabályok felől, a debreczeniekhez alkalmazott új szabálytervet készíttessen s azt hozzá terjeszsze fel... Két év telt el, míg a tanácsnak sikerült az új szabálytervet az illetőkkel elkészíttetni. A kolozsváriak — írja jun. 7. a tanács — sok próba után sem fogadták el a debreczeniek czéhszabályait, sőt sok oly pontokat kívántak betéttetni, melyek a város hatóságát és a rendőri szolgálati jogot érintették, a miket a tanácsnak elfogadni nem lehetett. Ezért folyt oly hosszasan a tervkészítés; végre kivált azt tartva szem előtt, hogy egy oly

alap létesüljön, melyből özvegyeik, árváik és elnyomorodott társaik segítettethessenek, a tanács beleegyezett azon 27 pontból álló szabályzatba, melyet a nevezett zenészek alkottak, s melyeket a tanács a kir. kormányshoz észrevétel nélkül beküldött. „A társaság célja — mond a bevezetés — az, hogy a magukkal jötehetetlen zenészek, ezek özvegyei, árvái fentartása, nevelése, tanítása végett bevételeiből alapot gyűjtsön, nehogy koldulásra jutván, a közönség terhére essenek; károsító díjakat nem szabnak, a városi hatóság és rendőrség felügyelete alatt kezelik ügyeiket s pénzüket, a tanács tehát a következő szabályok engedélyezését hozta javaslatba: „1. legyen négy zenekar [*banda*], mindenik évi keresete 50-ed részét tegye be a társaság ládájába, az I-ben legyen 16, II-n 10, III-n 8, IV-n 6 vagy 7 zenész tag; a társaság megszilárdulása után több zenekar is állhat fel, vagy a létezők száma növelhető, de e négy zenekaron kívül még lehető más zenészek is élelmök keresésétől el nem zárhatók; 2. a társaság feje lesz a választott karmester [*Kapellmeister*] két altársával [*Vice-Kapellmeister*], a kik a társaság ládájára s dolgaira ügyelnek s hív szolgálatra a főbíró előtt leteendő esküvel lesznek kötelezve; 3. a ki bármelyik zenekart mulatságra meg akarja szerezni, a főkarmestert kéri meg vagy hivatja magához s előtte köt szerződést; 4. név- és más örömnapi alkalmával való keresmények felosztásakor minden tag illetményéből a kerek számon feljúl maradó összeg bejegyzés szerint a társulat ládájába teendő, a mi év végén a rendőrigazgató előtt vétetik számba; 6. a ki a társaságba lépni kíván, bizonyító levelet köteles előmutatni írás- és olvasásbeli előmeneteléről s a becsületes magaviseletről; 6. a fő- és alkarmestert minden évben vizkereszt napján a tagok választják meg; 7. bevételkor az I. zenekarba a fizetés 10, a II-ba 8, a III-ba 6, IV-be 4 r. frt; 8. a beállónak próbát kell adni zenei képességéről az akkori magyar, német s más szokásban levő nótákból, egy pár darabot tökéletesen el kell tudni játszani mind primára, mind secundára; ekkor határoztatik el: melyik zenekarba irassék be s melyiknek díját fizesse. Egyik karból a másikba átmenetel, a zenében való tökéletesedés után lehetséges. Beálláskor a társaság 10—12 öregebb tagjának tisztességes, de nem költséges asztal adható; 9. idegen a díj kétszeresét fizeti; 10. a büntető esetekben a társaság tagjai a városi hatóság alatt állnak, kisebb vétségekért

a társaság is megbüntetheti elébb 20 kr-ra, azután 1-től 3 frtig; 11. a káromkodás tilos; 12. a cs. kir. zenekarokon s műzenészeken kívül idegen zenészek bálban vagy lakodalmakon nem zenélhetnek, kivéve, ha uraságok házaikhoz hozatnak illet; de ezek is, ha bálban vagy lakodalmakon zenélnek, a társaság pénztárába 10 frtot tartoznak fizetni; a 13. cikk az előjárók iránti engedelmisséget rendel; 14. a nyerészkedő kártyázást tilalmazza, a 15. három havonként gyűlést rendel, a 16. a beteg tagokhoz virrasztókat, a 17. a halottnak az összes tagok által temetőbe kikisérését; 18. a beteg tag részét, ha ő részt nem vett is a zenélésben, kiadni kötelesek kartársai; ha többé nem szolgálhat, a lehetőségig akkor is gondoskodniok kell róla; 19. meghalt tag özvegyének, ha férje nevét viseli, férje illetményét egy évig ki kell adni s gyermekeiről a lehetőségig gondoskodni; 20. a zenélésre meg nem jelent tag büntetése 1 frt; 21. ha valamely tag elnyomorodik, de társaságba bevehető fia van, beveendő úgy, hogy csak fél díjt fizessen; 22. szegényül meghalt tagnak a társaság sirt ásat s koporsót ad; 23. a társaság közgyűlése napja minden évben szent András nap, akkor egészítetnek ki a zenekarok új választott tagokkal, a kik a társaság hűségére s jövedelmök 50-ed része beadására a város főbirája előtt esküt tesznek; 24. elhalt tag özvegye, ha a társaságba felvételre alkalmas ifju veszi el, féldíj mellett fölveendő; 25. megszorult tagnak a társaság pénztárából törvényes kamatra s jó biztosítékra 100 frtot venni kölcsön szabad; 26. minden héten a szép tavaszi, nyári és őszi napokon csütörtökön és vasárnap török muzsikát tartani az I. zenekarbeliek ingyen tartoznak, távollétökben a többi zenekarokból kiválasztottak, ugyszintén a város közörmnapjain, köztiszteletek alkalmával adott bálokban és katonatoborzáskor ingyen kötelesek zenélni. Végül ki van fejezve, hogy a társaság sem a vajdai szék ítélete, sem a városi hatóság és rendőrség törvényes hatalma alól kivéve nincs...“ A királyi kormányshoz e szabályokat a következő módosításokkal hagyta helyben: „a 2-ik pontra: a társaság előjáróit a főbiró eskesse be s erősítse meg, 4-ikre: év végével számoljanak, 7-ikre: a taggá fölvételkor a díj folyó pénzben fizetessék, 18-ikra: ha valamely tag beteg lesz s zenélésre alkalmatlan, a társaság a rendőrigazgató tudtával s helybenhagyásával, jövedelméhez képest adhat bizonyos segedelmet; e felett meghagyta a tanácsnak, hogy a

kolozsvári zenészeket értesitse, hogy az ily módon szerkesztendő társasági szabályok kiadása végett folyamodjanak a kir. kormány-székhez.“¹⁾ Ez azonban elmaradt, további tárgyalásnak a közemlé-
kekben nyoma nincs; de van két esküdt-községi végzés, melyre egyéb okot nem adhatott, mint a városnak arról gondoskodása, hogy a cigány zenekar a város védelme alatt álló, nemzeti szin-
házi előadásoknál használható legyen, t. i. 1823. az octob. 18-ki közgyűlésben a város szónoka jelentvén, hogy az új paraszt zené-
szek I. zenekarához Bécsből hozattak 207 r. frt áru réztányért, csengetyüs, — — — és más zeneszereket s a kifizetést elrendeltetni kérte. A közgyűlés meghagyta a tanácsnak, hogy fizesse ki s tartsa jó gondviselés alatt. Megint az 1826. márcz. 6-ki közgyűlésben előadatott az I. zenekar azon másik kérése, hogy miután a városi közönség jóságából már a nevezetesebb hangszerek megszereztet-
tek, csak egy *contra fagott*-ra lenne szükségök, melyet most 30 fiton találtak, a zenekar kérte a közönséget, hogy ennek megvételére is nyújtson neki módot. A gyűlés ajánlta a tanácsnak, mely a királyi kormányszéktől engedélyt kért rá,²⁾ s az oly feltétel alatt adta meg, hogy a közterhek hordozásától különben is felmentett I. zene-
kar ezen fuvó hangszert a város majorsági pénztára költségén meg-
szerzett minden más zene- és hangszerekkel együtt a maga költsé-
gén megigazíttatni s újakat is szerezni legyen köteles.³⁾ Megemli-
tem még 1825. márcz. 9-n a közgyűléshez intézett azon kérésöket, hogy adójuk megfizethetése végett bőjti napokon és asztal felett zenélhessenek, a mit a közgyűlés megengedett úgy, hogy táncz ne legyen....⁴⁾ Két oly jelenség ismertetésével zárom be e részt, melyek egyikét fiskális természetű, a másikat az egyéni jognak egyéni érdekért feláldozása ítelteti el. Az első az esküdtközönség-
nek 1824. márcz. 24. kelt határozata, mely a város majorsági pénz-
tára bevételét gyarapította ugyan, de az iparra tett új teher által a forgalmi tőkét apasztotta s rá károsan hatott. Az esküdt-közön-
ség abból indult ki, hogy a mint a czéhek a czéhbe állásért tag-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1818. 5543.; 1819. 7641., 11,838., 1820. 2487., 9355.; 1821. 8117.; 1823., 5990. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1826. 5251. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1826. 4672. sz.

⁴⁾ *Az ered. j. könyvből.*

jaiktól bizonyos díjt vesznek: úgy a város is kívánhat mesterségöknek gyakorolhatásáért; e szerint a mesteremberekre nézve I., II. és III. osztályt állítván meg, meghatározta, hogy az I. osztályba eső iparos polgárok 10, a II-ikban 8, a III-ikban 6 frt díjt fizessenek, mi által a jogot megnyerték mesterségöknek Kolozsváratt folytatására, de polgárokká addig nem lehettek, míg a közterheket hordozó birtokot nem szereztek.¹⁾ Másik a czéhtagok számának korlátozási áramlata, melyet az önzés gondolt ki saját érdekében, a versenyösztön elfojtására, az iparos világ új sarjadékának jogcsorbitásával s megkárosítására. Az illetők mentő eszköznek képzelték azt, s ép azért, bármily félszeg eszme volt, gyorsan elterjedett. A német szabók 1827. 50-n levén, számukat 34-re kérték szállíttatni, a szijgyártók 20-ra, a timárok 1828-n 70-re, a könyvkötők 1829. 10-re, s így tovább még számos czéh. De az idő, népesedés és miveltség haladt előre, a verseny nagyobb lett benn, s külsőké is hozzá járult, annyira, hogy az eszme meg sem valósult, hasznot sem szült. Az elzárkozási rendszerek alapjai mindenfelé megrendültek, a kiváltságok a megélhetés biztosítékai lenni megszűntek.

A *kereskedelem* szintén nem volt képes eddigi kiváltságos jellegét fentartani: sokan is választották ez életmódot a benszülöttek közül és sokan kezdték felkeresni Kolozsvár városát idegen helyekről, főleg Pestről. A kor szelleme erősen hajolni kezdett a szabad verseny felé, a közönségben is felébredt az ösztön, hogy az árusok egyedárusokká ne legyenek s a józan belátás, hogy a szükségéseket mérsékelt áron megszerezni igyekezzenek. Ez iránynak gyors érvényt szerzett az 1803. nov. 13. tartott esküdt-községi gyűlés végzése. A kolozsvári kereskedő társaság t. i. mindeneket eltiltatni kért bolti portékák árulásától; kik nem valóságos kereskedők és más mesterségök van. A gyűlés azt végezte: „hogy a tanács vigyázzon rá, hogy olyanok, a kik a városhoz hittel nem köteleztettek, házat s közterheket viselő egyéb örökséget nem birtak, ennek kiváltságai és a törvény ellenére, a valóságos birtokosok kárára kereskedést ne folytassanak; de vigyázzon arra is, hogy a városnak és vidékének jóllétére szükséges, elegendő kereskedőket állítson, olyakat is, a kiknek ha kereskedésre joguk nincs is, de azt a város régi szokása és felsőbb rendeletek szerint, a majorsági pénztárba

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

évenként fizetendő bizonyos díj mellett megszerezhetik. Ez a panaszlónak azon hozzáadással adatott tudtokra, hogy mivel tapasztalás szerint minden árujokat szerfeletti áron és túlságos nyereséggel adják, ezután illendőbb áron adni el ne mulassák.“ ¹⁾ A kereskedői és polgári jogviszonyt megvilágítja egy panaszos eset. „Az 1803. ápr. 25-ki esküdt-községi gyűlésben t. i. kereskedő Csiki Dávid panaszolta, hogy rá 50 frt kereskedési díj rovatott ki; a gyűlés kimondotta, hogy a városi polgári joggal és javalmakkal élés csak oly hitess polgároknak engedtetik meg, a kiknek a városban minden közterheket viselő háza van, kérelmesnek nincs, azért kell fizetnie. A kir. kormányshék rendeletére a polgárok közé fölvétetett ugyan, de ez polgári javalmakkal való élésre nem jogosította.“ ²⁾

Kolozsvár kereskedelme történetében új jelenség az, a mi 1793. a jul. 31-ki közgyűlésben tárgyalatott, t. i. Richel József pesti és debreczeni kereskedő Kolozsvárra erdélyi árucikkokkal kereskedést akarván felállítani, hogy e végre szükséges személyzetének több hasznát vehesse, engedelmet kért egy materialista bolt felállítására. A közgyűlés megengedte, hogy általa meghatározandó évi díjfizetés mellett erdélyi terményekkel és műtermékekkel [*productumokkal*] kereskedés végett boltot nyithasson, úgy, hogy az ottani kiváltságos gyógyszerházaknak és kereskedőknek kárára ne legyen.“ 1794. a május 19-ki közgyűléstől polgárra fölvételét kérvén: végeztetett, hogy kérelmes mint magyarországi lakos és kereskedő Kolozsvárra kereskedelmi díjfizetés mellett bocsáttathatik be, melynek fizetésétől polgári jogot nyerve felszabadulna; birtoktalan lévén azonban, csak úgy vétethetik be, ha 50 aranyat lefizet. Értesülvén erről folyamodó, az octob. 28-ki közgyűlésben bejelentette, hogy ő a szegények pénzalapjába 100 frtot fizet. Ez ajánlat kedvesen fogadása mellett a polgárságra díj nélkül felvétetett, oly módon, hogy ezen kívül még az eddigi 50 frt piaci díjt fizesse meg. ³⁾ Ugyanazon évi febr. 10-ki közgyűlésben 3 idegen zsidó sok drága gyöngyöt és köves portékát hozván Kolozsvárra, árulásukra szabadságot kértek. Az ötvös czéh ellenezte a 20 aranyon alól levők árulhatását.

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

³⁾ Az ered. j. könyvből.

Ez értelemben a közgyűlés a szabadságot csak az azon feljüli értékű árukra engedte meg.¹⁾ Ugyanazon év nov. 24-ki közgyűlésben Szábel Boldizsár díjfizetés mellett az eddigi kereskedők közé bebo-csáttatását kérvén: a közgyűlés nem engedte meg, s bizottságot nevezett ki, mely az 1790. óta megsokasodott kereskedőket írja össze, a végre, hogy bizonyos díjfizetést szabjanak ki rájuk, mit a mondott évtől számítva a városi majorsági pénztárba fizessenek be. 1796. a nov. 25-ki közgyűlésben olvastatott fel a kir. kormány-szék rendelete, melyben Trandafi Jonatyinak viza árulásra jog ada-tott, a mit a közönség tudásul vett.²⁾

A kereskedelmi verseny megakadályozása végett a kolozsvári kereskedők 1814. társaság alakítását tervezték, tervöket egy bizott-ság a jun. 15-ki közgyűlésre be is adták; de németül levén, a vég-zés az lett, hogy magyarra fordítva adják be. A dolog evvel hallga-tásba ment.³⁾

A szabad kereskedési irány még határozottabb kifejezést nyert a tanács és esküdt-község előtti egy későbbi tárgyalásban. A kolozs-vári kereskedők ugyanis 1817. folyamodtak a felséghez, maguknak a brassói és szebeni görög társaságok kiváltságát kérve, a ki azt a kir. kormányshoz küldötte le tudósítástétel végett, az pedig a tanácshoz, hogy mind a külső kereskedők elleni panasz, mind a kiváltságadás tárgyában hallgassa ki a kereskedőket és esküdt-közönséget s nyilatkozataikat saját véleményével együtt terjeszse eléje. A tanács egyetértve az esküdt-községgel, jelentésében fölfej-tette: „hogyan felsőbb rendeletekben van intézkedés az iránt, kiknek engedhető meg a kereskedés, számuk meg van határozva, s a keres-kedést csak bizonyos egyénekre korlátozni nem lenne helyes, mert ez megdrágitná az árukat, a polgárokat legszebb joguktól, a keres-kedhetéstől zárná el, s néhány egyén üzne vele egyedárusságot. A városról városra járó külső kereskedőknek is csak bizonyos föl-tételek alatt engedik meg a kereskedést a felsőbb rendeletek, az is eléggé meg van szorítva, még inkább korlátozása a közönségre nézve lenne ártalmas; mert ezek mintegy ellenőrei a belkereskedőknek, s tapasztalás szerint tőlük olcsóbban lehet venni. A tanács tehát a

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. Erd. oszt. 1796. 7797. sz.*

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

folyamodók elútasítását véleményezte.“ A kir. kormányshék a jelentésből s régibb tárgyiratokból látta, hogy a kolozsvári kereskedők 1809. is folyamodtak külön társaság alakithatásra felsőbb engedély s számukra kiváltság nyerés végett, s azt a választ kapták: „hogy a kormányshék nem ajánlhatja a felségnek, hogy nekik a kereskedeş megszorításával s a közönség kárára nagyobb drágaság előidézésével kiváltságlevél adassék, de nem ellenzi, hogy a közönség szükségére való tekintetből, a rendes és szükséges kellékekkel biró kereskedők bizonyos számra szorittassanak s ezek közül is csak azoknak adassék a cs. kir. gyárakból veendő vagy Törökországból behozandó árukkal kereskedeşre jog, a kik a tanács előtt igazolják, hogy ők nemcsak a kellő kereskedeşi ismeretekkel birnak, de elegendő s legalább 3000 forint értékű ingatlan tulajdon jószáguk vagy legalább olyan van, melyet záloggal leköthetnek. Minthogy a királyi kormányshék nézete ma is az, s a kolozsvári száz-férfiak közgyűlése, valamint a gazdasági bizottság is egy értelemben a tanácscsal úgy nyilatkozott, hogy Kolozsvár közönségére nézve kereskedeşmi társaság felállítása — mint a mi egyedárusságot foglal magában — szerfelett káros lenne, azért számukra kiváltság adását nem ajánlhatják, valamint a külső kereskedőknek hozzájuk bejöhetése s ott árulhatási gyakorlatát is szabadon fentartandónak és semmikepen nem akadályozandónak vélik. Ehhez a kir. kormányshék azon tapasztalata is járult, hogy azon városokban, hol a kereskedőknek legfelsőbb jóváhagyással külön szabadságok engedtettek, mint Szebenben és Brassóban, a különböző kereskedők közt csaknem örökös az egyenetlenkedés, s ha itt is külön társaság alakítása megengedettnék, út nyílnék hasonló viszálykodásra; mely okoknál fogva a kir. kormányshék 1819. febr. 25-ki feliratában a kívánt külön társulat alakítását s számukra kiváltság adását annál kevésbbé vélte a felség előtt ajánlhatónak, mert a városról-városra járó külső, ugynevezett házaló kereskedők joga az 1811. hozott s országszerte kihirdetett nyílt parancs által már határok közé van szorítva, s ha az idevaló kereskedők őket ezek elleni hibában találják, panaszuakat a tanácsnál orvosolhatják.“ ¹⁾ A felség a kir. kormányshék javaslatát elfogadván, ápril 10-ki udv. rendeletben azon legmagasb határozatát rendelte kérelmezőknek tudtokra adatni:

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1819. 1975. sz.

„hogy mind a külső házaló, mind a belkereskedésre nézve szigoruan tartsák magukat a fennálló felsőbb rendelethez“, a mit a kir. kormányshéz a közönséggel tudatás végett a tanácsnak június 24-én megírt. ¹⁾

A kereskedelem figyelemreméltó mozzanataként említem meg néhány kereskedő azon kérelmét, hogy az eddigi szokáshoz képest, nem kinyitott boltban, hanem tulajdon házaiktól árulhassanak ünnepnapokon is, nem fényűzési árut s ruhaneműt, de mindennapi szükségére való élelmi czikkeket, a mit a közönség csaknem zúgólódva kívánt s a tanács ajánlta; ennek következtében a királyi kormányshéz a vasárnapon és ünnepeken árulást megengedte olyanoknak, a kiknek boltjuk saját házuknál van, vagy oly helyen, hová belülről is be lehet menni, a piacra nyíló ajtók zárva maradásával; de csak is konyhára tartozó élelmi czikkeket, reggeltől 9 órág, míg az isteni tisztelet elkezdődik, s annak bevégződése után 11-től 12-ig, délután 5-től estig, a mint ez a mészárosoknak s más élelem-árusoknak is meg van engedve. ²⁾

Nagyobb kiterjedést vevén a kereskedeles: a város közönsége jónak látta e minden közterhet viselő polgárát kiváltságilag megillető jog gyakorlatát a majorsági pénztár javára némi fizetéshez kötni, a mire régi jegyzőkönyvi végzések egész sora és gyakorlat útalt; mert korábban, míg számuk kevés volt, 150—300 forintot is fizettek egy állandó árulási bolthelyért, azután szintén a kik egész éven át kereskedni akartak, a birtokosok nagyobb összegeket, a birtoktalanok kevesebbet, de mindenik köteles volt fizetni. Most az 1824. márcz. 24-ki közgyűlés a bizonytalanság és változó díjjak helyett állandó szabályt kívánván behozni, az összes kereskedőket I—IV. osztályba sorozta, s az I-re 100, a II-ikra 60, III-ra 40, IV-re 20 p. frt kereskedelmi díjt szabott, e végre azok összeírását s az osztályokba besorozását rendelte. A közgyűlés a kereskedelmi czikkek közül kivette a kávé és czukrot, a mivel való kizárólagos kereskedeles jogát külön szándékozott kiadni. ³⁾

Belélete zsibongó munkásság, egészszéges fejlődés, új alkotások és alakulások, s mintegy önmagát újra teremő megifjodás képé-

¹⁾ *Orsz. levéltár* erd. oszt. 1819. 6251. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 8226. sz.

³⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

ben tűnik fel. E negyvenkét év alatt Kolozsvár haladása bámuló tiszteletet kelt a figyelmes szemlélőben, méltó és igaz örömet a hazafiban.

A kir. kormányzék előtt átköltözése után mindjárt feltűnt tisztasághiánya s utczáinak és téreinek rendezetlensége. Már 1790. ideiglenesen intézkedett is, de kevés sikerrel. Gyökeres javításra volt szükség. Ilyen volt a br. Bánffi Farkas kir. kincstárnok kezdeményezésére, a királyi kormányzék által, a tanácshoz és országos építészeti igazgatósághoz 1791. decz. 2. kibocsátott azon rendelet: „hogy a város disztelenségeit részint a háztulajdonosok, részint a heti vásáros szekerek okozván, az elsők ezután szemetet, ganéjt s egyéb rondító dolgokat az utczára ki ne hányjanak, az építetők a földet és roncsalékot elhordassák, utóbbiak eltávoztakor az okozott rondaságot, szemetet, gazt magukkal kivigyék. De minthogy ezzel a város tisztasága állandóul elérve nem lesz, a tanács és országos építészeti igazgatóság dolgozzanak és adjanak be tervet arról: miképen lehessen az utczákat a járó-kelőknek alkalmassá tenni, azokat egymásután kövel kirakni s legalább néhány fő-utczába csatornán vizet bevinni, s végre mennyit lehetne ezekre évenként a város majorsági pénztárából fordítani?“ ¹⁾ Az országos építészeti igazgatóság a tanácscsal egyetértve 1792. márcz. 23. adta be tervét melynek két ága volt, egyik: miképpen, mily költséggel s mennyi idő alatt lehetne az utczákat járhatókká tenni, lassanként kövel kirakni s néhányba csatornát vezetni? *másik*: ha t. i. az első igen költséges, vagy más ok miatt elfogadható nem lenne, miképen s mily költséggel lehetne legalább a földhányásokat és dombokat kihordatni, a lyukakat s mélyedéseket betölteni, s az utczákat elegyengetni, sáros, poros felületét darabos poronddal meghordván, talaját szilárdabbá tenni? A felület elegyengetés bármelyik terv valószínűségének nélkülözhetlen föltétele levén: az igazgatóság nézete szerint első teendő volt a város utczáinak és egész fekvésének fölmérése és leírt rajzba foglalása [*Prographia*] úgy, hogy az I. tábla az összes utcák és főtér, a II., III., IV., V. és VI. az utcák átmenetszeteit foglalja magába, melyek együtt a néző elé állítják az utcák viz-szintét [*horizon*], a VII. tábla egy kikövezett utca rajzát mutatta. Az igazgatóság az ajánlatba hozott kétféle módhoz képest két költségvetést dolgozott ki, egyet a teljes kikövezésről, mást csak a

¹⁾ *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1791. 10,028 sz.

felület szilárdabbá tételéről, az első költségét 64,967 r. forint 43 kr-ra, a másodikét 36,894 r. frtra 15 kr-ra számította s a jelentés föltételeinek nyilvánította: „1. a házak előtt levő pinczetorkok és ajtók eltörlését, 2. a II., III., IV., V. és VI. jegy alatt látható utcák mélyedéseinek, mocsárainak betöltését s elegyengetését, 3. ezen elegyengetett utcáknak szilárdabbá tétele végett durva vizi kavicsal meghordását s kosokkal leveretését és összetömörítését; 4. a kövezést csak rendre ajánlta, s azután, ha elébb az illető utca elegyengetve, felülete megszilárdítatott, 5. minden évben elébb a házak előtti tért kell porondozással megszilárdítani, s csak ha jól megtömörült, más évben térni át a kikövezésre; 6. széles utcákban 20" emelkedést kell adni a kövezetnek vagy kavicsozásnak, hogy mindkét felől természetes vízfolyás alakuljon, keskeny utcákban egy vízlefolyást kell hagyni, mint a VII. táblán látható; 7. a kis követ nagyokkal kell helyökre erősíteni, mint a VII. táblán látszik, 8. szükséges egy szakértő kövező mester és 4 legény; 9. ezek meglevén, az így elért tisztaság biztosítása végett az udvarokról az utcákra való szemétkihordás, úgy a vásárosok rondítása szigoruan eltörendő lesz. A mi a költséget illeti: a város majorsági pénztárából e végre évenként 1000 frtot, 12 béres szekeret ígás erővel ajánlott fel, a polgárság telke előtt az országos építészeti igazgatóság által meghatározandó kiterjedésű hely kiköveztetését, az elegyengetési költséggel együtt. A magánosok által ajánlott 6410 ööl kikövezéssel, ölet 1 frt 50 kr-ra számítva, 11,751 r. f. 40 krt takarít meg a város, ez által a második módon való kikövezésre fennebb közlött összeg 36,894 r. frt 15 kr-ra száll le és így még 25,143 r. frt 25 kr-ra lesz szükség. A majorsági pénztárból adandó 1000 frthoz az előfogat adás helyett a polgárok által ökörrel teendő munka évente 1500 frtra számíttatott; s ha ez minden évben nem egyébre, mint ide fordíttatik, így tiz év alatt a kikövezés tökéletességre mehet. Ha pedig már az utcák így meg lesznek szilárdítva és kikövezve, azután következőleg a térekre is sorjőhet, s 10—12 év alatt ezek is kiköveztetvén: 20—22 év alatt az egész munka bevégezhető lesz, főleg ha a vármegye is rabjaival és tekergő embereivel kavicsrakással és kőkereséssel e nagy munkájában a várost segíti... A város tisztasága fentartása végett az országos építészeti igazgatóság a *Felek* hegy vizeit csatornán a város kőfalai mellett levezetve, víztartó építését ajánlta, honnan a víz a zsilipek felnyitásával vezettnék be az utcákba, a minek

költségét C. szerint 27,594 r. frta 50 krra számította. Minthogy pedig erre alap nincs, legalább az említett *Felek-hegyi* patakcskákat földalatti csatornán, az utcák és terek tisztasága végett bevezethetőknek vélte, a mi 2000 r. frtnál többbe nem kerülne.“ A kir. kormányshoz egészen helyeslően és magáévá tévén e tervet: márcz. 30. átküldötte a tanácshoz azon meghagyással, hogy annak minden pontját vegye érettség alá s sikeresítésére találjon valami könnyítő módot, mindenek előtt a pinczetörök megszüntetése s a város majorsági pénztárából évenként adandó 1000 frtra nézve még egyszer hallgassa meg a községet, s az eredményről 15 nap alatt tegyen felvilágosító jelentést, oda igyekezve, hogy az utcák elegerése munkájának legalább egy része még ez év folytán elkészüljön; ha a dologban való további lépések, tanácskozások és a terv részletei kifejtése végett az országos építészeti igazgatóságra szükség lesz, tanács- és segélyadásra az már eleve útasított; a kövezési terv kivitelének felügyeletére a királyi kormányzó saját elnöksége alatt állandó vegyes bizottságot nevezett ki.“ ¹⁾ A tanács május 24. jelentette, hogy a pinczetörök tulajdonosai azok megszüntetésére készek; a kimutatás szerint a belvárosban köröskörül 54 pinczetörök volt; ²⁾ a város az 1000 frtot adja, 12 szekeret kiállít, s a háztulajdonosok házaik előtt az országos építészeti igazgatóság meghatározása szerint másfél öl helyet kiköveztetnek; arra nézve, hogy a munka végrehajtására valami célszerű módot ajánljon, felhozta, hogy a városnak régi katonai szolgálmányok megtérítése czímén a katonai kincstártól 87,000 frt követelése levén, kérte, hogy a kir. kormányshoz ennek legalább részenkénti kifizetését eszközölje ki, a város örömmel fordítaná azt e munkára; végre a szomszéd vármegyékre rendelet kibocsátására kérte, hogy a kik szekérrel jönnek Kolozsvárra, az utcákon és tereken étetést tiltsák el, s hagyják meg nekik, hogy mindenik szekér legalább négy darab kavics vagy patakkövet hozzon be. A királyi kormányshoz tudásul vette a jelentést, s minthogy az akadály már el van nagyobbrészt hárítva, a kövezési munkához már most —

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1792. 1968. sz.

²⁾ Ezeket értették Kolozsvár múlt századokbeli várparancsnokai, midőn feladásra hivatván fel: azt felelték, hogy vannak Kolozsvárnak sok földalatti biztos rejthelyei, a hol a katonaság és polgárok magukat hónapokig fenn tudják tartani.

reméli -- hogy hozzá lehet fogni. Elvárja a tanács közjó iránti buzgalmától, hogy a cél elérésére a város által rendelt segedelemtől késlekedés nélkül gondoskodik s az országos építészeti igazgatóság terve szerint és felügyelete alatt az erejéhez képest lehetséges munkát egymásután elkészítteti. A szomszéd vármegyék lakosainak rendeletet adni az irt végre nem áll a kir. kormányzék hatalmában, de a főispánokat felhívja, hogy azok nem kényszerítőleg, de szép szerint bírják rá megyéik lakosait, hogy a hol sok kő van, midőn szekereiket Kolozsvárra küldik, néhány ily követ vigyenek magukkal s a tanács által a város végén kijelölendő helyre tegyék le. ¹⁾ A kir. kormányzék intézkedett is s annak teljesítését Kolozsvármegye tisztsége oly módon rendelte el, hogy a falvak, a hol kő bőven van, midőn munkájokban szünet van, egy bizonyos napon az utak mellé hányják ki, s a kik a városba mennek, egy-két darabot szekerekre tevén, oda vigyék be. Ezt megirván a kir. kormányzéknek: kedvesen vette és helyeselte. ²⁾ A tanács pedig a város végén levő vigyázóknak meghagyta, hogy a kocsikon kívül egy városra jövő szekeret is május 1. túl kő nélkül be ne bocsásson. ³⁾ A kövezési bizottság jul. 9. tartotta első ülését a kormányzó elnöklete alatt, melynek tagjai voltak: a kir. kormányzék részéről tanácsos Koszta János, titkár Bedeus Joachim, egyszersmind bizottsági jegyző, orsz. építészeti igazgató Fischer Mátyás, épít. igazgatósági tiszt Thalinger Frigyes és Tókus István mérnök, a tanács részéről: Szathmári P. Zsigmond főbíró, Bertalan János királybíró, egy tanácsos és a város-gazda. Felolvastatván az építészeti igazgatóság kimutatása a munka megkezdéséhez szükségesekről, melyek közt a fő és legfőbb volt 12 négy ökrös fogat, mely állandóul munkában legyen s a földmunkához kellő ismeretes eszközök: targoncza, ásó, kapa, lapát, csákány, ládák, fövenyrosta, kötőrő, spárga sat. s a melyeknek megszerzését a tanács megígérte, a munka hol kezdése jött kérdésbe; meghatározottatott, hogy azt a város magasabban fekvő részeiben, t. i. a Torda- és szinutczában kell megkezdeni; mert ha az alsóbb részekben kezdik, esős időben innen sárral telnek meg az elkészült utcák. A háztulajdonosok felszólítottak mind pénz-,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 3781. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1795. 7029. sz.

³⁾ Az ered. j. könyvből.

mind a házaik előtti föld- s építési törmelékek eltakarittatása iránti ígéreteik teljesítésére, a pinczatorok-tulajdonosok azok becsináltatására; a munkaerő szaporítása végett a városon levő lézengők összeírása rendeltetett, a munkások felügyeletére szabadságolt katonákat kérnek s rendelnek ki egy-két városi hajduval, s egy állandó felügyelővel, a ki a szekerekre, munkásokra és szerszámokra ügyeljen; a munkásokat fizesse a városgazda; a kövezés végrehajtására fogadandó egy szakértő mester négy legénynyel. A kövezési munka legfőbb felügyeletére az orsz. építészeti igazgatóság kéretett meg, mely azt valamelyik mérnök által teljesíti. Kimondatott, hogy a köveztetésnél senki önkényesen nem tehet, hanem el kell várni, míg az országos építészeti igazgatóság sorát kijelöli. A kir. kormányzók ezen j. könyvet jul. 7. végrehajtás végett a tanácsnak küldötte át, meghagyva, hogy az üdvös műhöz rögtön hozzá kezdessen; egy-szersmind ismételte korábbi rendeletét: hogy udvaráról senki szemetét ki ne hordja, építkezésénél a földet a városból elvitessen, s a tanácsot az engedetlenkedők megbüntetésére útasította, a mit a tanács kihirdettetett,¹⁾ s jul. 21. jelentette, hogy a munkához hozzá akarnak kezdeni, de előbb a jezsuita collegium és convictus előtti földhalmok és kőroncsolékok elhordandók. A kir. kormányzók visszairt, hogy azt elhordatni a telektulajdonosok kötelesek, tett is ez irányban intézkedést.²⁾ Az orsz. építészeti igazgatóság aug. 29. jelentette, hogy az utcák egyengetése lassan halad, mert csak egy nap sem áll elő teljesen a kiszabott munkaerő, ökrös fogat némely nap alig van 6, a kövezésre begyűlt kőanyagot nem tudja hová s mily parancsnál fogva vitetik el, ezek s hasonló akadályok megszüntetése végett ajánlta: „1. Hirdettessék ki a főtéren, hogy minden gyalog napszamos napjára 17, ökrös 42 krt kap; 2. napszamos és szekeres álljon munkába reggel 5-kor, dolgozzék este 6-ig, vigyázzon rájuk a helybeli helyőrségtől kikérendő s egymást hetenként felváltó két közkatona felügyelő, ezek legyenek jelen a munkások föl vételénél s írják alá a fizetési heti levélkéket [*czédula*], a város a megígért 12 béres szekeret fordítsa kizárólag e munkára, a szerszámokra ügyeljenek a katona felvigyázók, fizessen csak a városgazda, a városi segédfelügyelő csak

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 5065. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 5269. sz.*

a munkás-czédulákat készítse, a munkánál rendelkezési joga ne legyen.“ A kir. kormánysház elfogadta ez ajánlatokat s végrehajtás végett a tanáchoz küldötte le, a köveztetési munka vezetésére kinevezte Thalinger Frigyes tartományi mérnököt, meghagyta, hogy a tanács nevezzen ki építtető biztost, s útasítsa a mérnök iránti engedelmességre s rendeletei pontos végrehajtására, s mint-hogy a köztisztasági rendeletek daczára, az utcák szeméttel, ganéjjal, rondasággal most is teljeseek, disznók, szamarak az utcákon kóborolnak s mint az ólban, úgy legelésznek, — a mi rút és az egészségnek ártalmas, — a tanácsnak ismételve meghagyta, hogy a város tisztaságára nagyobb gondot fordítson, különben újabbi mulasztás esetében alkalmas orvoslási szerhez nyulni el nem mulasztja. Erről Thalinger kebli mérnök is értesítettett,¹⁾ a kivel a tanács a teen-dők iránt egyetértve, 1793. ápr. 23. meghatározta, hogy a város asszonyfalvi és fülei jobbágysai is itt tegyék le a földmunkában robotjaikat, a külvárosiak hónaponként egyszer vagy kétszer napi bér mellett szintén munkára felszólítandók, a város 1000 frtja gyalog napszamosokra fordítandó, a Szamos csatornája kitisztítandó, hogy onnan jobb porondot kapjanak, a kövező mesternek Szebenbe irjanak: mennyiért kövez egy □ ölet? s mikor és hány segéddel jöhet el? A kir. kormánysház e határozatokat megerősítvén, végrehajtásukra Thalinger mérnököt és a tanácsot útasította.²⁾ A tanács ápr. 25. irt Conrad Richard szebeni kövező mesternek, a kinek válasza a május 25-ki közgyűlésben olvastatott fel, melyben a hónap végére elmenni ígérkezett, ha előre biztosittatik, hogy úti költségét megfizetik, szabad szállást adnak, s egy □ öl kövezésért 27 krt. A tanács megkérdezte iránta Thalinger mérnököt, a ki úgy nyilatkozott, hogy ha a 27 krtban a munkások bére is benne van, meg lehet adni, ha csak a magáé, elég 24 kr., de a szabad szállást ajánlja, mert ez őt megilleti. A közgyűlés megnyugodt rajta, föltételei elfogadását a kövezőnek megírta, s a kövezési díjnak az itteni kőművesek közötti kihirdetését is elhatározta . . . Az alaptervnek csak a vízvezetéki része levén még teljesítetlen: a tanács az esküdt-közönségnek ajánlotta egy nagyobb kölcsön fölvételét, de az nagy adósságaival megterhelte-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1792. 6794. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1793. 4023. sz.

tés miatt nem fogadta el; mit jelentvén a kir. kormányshoz, az is megnyugodott rajta, s a vízvezetési ügy mellőzésével arra írtatotta, hogy mindent tegyenek meg arra, hogy a megkezdett kövezést megakadás nélkül folytassák...¹⁾ Ily hosszas előkészület után végre elkezdődött a földgyengetési munka a Torda-utczában. A legelső jelentés 1793. a június 15. közgyűlésben tétetett, a hol a város 30 kr. napi bérrel fogadván 6 szekeret, a száz-férfiak beleegyezését kérte, mit ez készséggel teljesített. A jul. 13. közgyűlésben jelentette, hogy Conrad Richard szebeni kövező mester legényeivel együtt megérkezvén, kéri az úti költségül megígért 25 frtot, a minek kifizetése elrendeltetett. 1794. a márcz. 22. közgyűlésen már azt jelentette a kövező mester, hogy hidutczának napnyugati sorával immár az óvári sikátorig érkezett, az egyenességi vonal azt mutatja, hogy a sikátornak fennebb kell emeltetni és rakatni, intézkedést kér iránta. A közgyűlés meghagyta az óvári negyedkapitánynak, hogy az rakassa ki az új mérték szerint. A máj. 14. közgyűlésben jelentette, hogy a kövezés nem sokára a monostor-utczára fordittatván, a szolgabírák szorítsák rá a birtokosokat, hogy házaik elé, elegendő követ hordassanak. Az 1796. ápr. 15. közgyűlésben a kövezés felügyelői jelentették, hogy a városi terheket viselő gazdák a szüntelen való kőhordást nem győzhetvén, szükséges lenne pénzért is hordatni. A gyűlés helyeselvén, a városgazdának e végre 30 frtot rendelt adatni. A sept. 20. gyűlésben jelentetett, hogy a középutczáról a király- és farkasutczába vivő sikátor kiköveztetett és 200 frtba került, a minék kifizetése elrendeltetett. Az 1797. márczius 14. közgyűlés a kövezés gyorsítása végett ismét 3 négyes fogathoz való ökör vásárlásra útalványozta a szükséges költséget. A sept. 27. közgyűlés figyelmet fordított a kikövezett részekre is, meghatározván, hogy Theil György kövezési felügyelő a kikövezett szakaszokat minden hónapban tataroztassa ki, hogy el ne romoljanak. Az 1798. jan. 26-diki közgyűlésben a főbíró jelentette, hogy szekeresek kínálkozván a kőhordásra, mivel a hidutcza kirakására nem sokára szükséges lesz a kő, ajánlja, hogy inkább most hordassák meg, mikor olcsóbb, mint később két áron. Elfogadtatván, a kövezés felügyelője és városgazda megbizattak a gondoskodásra. 1803. az ápr. 29. tanács-

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1793. 6085. sz.*

ülésben előadatván, hogy a kövezéshez szükséges porondot a marhás emberek az eddig fizetett 12 krért nem akarják hordani, meghatározatott, hogy a városgazda írja össze a két marhás és lovas embereket s a tanács parancsolatjából intse meg, hogy hordják a követ, a ki nem teszi, jelentse fel. A nov. 1. közgyűlésben a főszónok a kövezéshez vásárolt négy ökör árát útalványoztatni kérvén: kérése teljesítettett. 1804. a magyar- és királyutczaiak siettetni kérték a kövezést azért, mert utcájok szerfelett sáros s forgalma nagy; a márcz. 23-kiban a kir. kormánysház a kövezésnek ez évre a belső farkas- és belső királyutczában folytatását rendelte s a belső magyarutczaiakat erről értesíttetni határozta; ¹⁾ a decz. 3. közgyűlésben felolvastatott a kir. kormánysház rendelete, melyben a még hátra levő utcák kikövezését a város majorsági pénztára ereje arányában rendelte folytattatni és bevégeztetni, a földdombok és lerontott várfalak törmelékei kihordására a város béres szekerei alkalmaztatván. Ugy látszik, ez évben jött a sor a belső magyarutczára. A tanács a kövezés előhaladásáról jelentést tévén a kir. kormánysházhoz: előadta, hogy a város évenként 2000, némelyekben 3000 frtot is költ rá, s az eddig tett költség 40,000 r. frtot feljül halad; kérte, hogy a kolozsvármegyei tisztségnek rendelje el, hogy a városba bejövő üres szekerek legalább 4—5 drb követ szekereiken mindig vigyenek be s tegyék le a város kapuin belől rendelt helyre. Az intézkedését megtette...²⁾ Ez évben Szászsebes városa Conrad János kövezőt [*az elhalt vállalkozó fiát*] elbocsáttatni kérte a várostól; de az kijelentette: „hogy mivel atyja, a ki mintegy tiz évvel ezelőtt Kolozsvár kikövezésének tökéletességre vitelét ígérte, meghalt, ő vette át kötelezettségét, megtartja atyja ígéretét s addig el nem megy, míg munkáját be nem végzi, sőt meghalni is Kolozsváratt kíván.“ Ennek következtében Szászsebesnek tagadó válasz adatott,³⁾ s Conrad a bevégezést tovább folytatta; 1805. annak gyorsítása végett a kir. kormánysház a szamosújvári fogházból rendelt rabokat 6¹/₂ kr. munkabérért, az anyagot is szaporította elébbi intézkedése s így a munka oly fordulót kapott, hogy a nov. 11. közgyűlésben azon évben 1452

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1803. 1488. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1804. 5559. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1804. 7631. sz.

□ öl kövezés jelentetett be, s a kövező munkáját a gyűlés kifizettetni határozta. 1806. a belső-magyarutczát végezték be, s a szentegyházutczaiak a kövezésnek azon utczában folytatását kérvén: a kir. kormánysszék megrendelte oly módon, hogy a háztulajdonosok házaik előtt a járó ösvényt a régibb rendelkezések értelmében kövezessék ki. 1807. a június 16. közgyűlés meghagyta a kövezőnek, hogy a szentegyházutczában elkezdett munkát minél serényebben igyekezzék folytatni, a deczember 23-ki gyűlésben már bejelentetett, hogy a szentegyház- és szappanyutcza kövezése be van végezve. Ezentúl rendesen folyt a kövezés, nem jutván panasz a városi esküdt-közönség és királyi kormánysszék elé. Én 1813-ig nem találtam ilyesminek nyomára. Ez évben a helybeli katonai sütőház felé kéretett a kövezés folytatása, de úgy látszik, nem történt meg, mert 1815. a főhadivezérség a királyi kormánysszék útján sürgette azt. A város megígérte, mihelyt — ugymond — Isten jobb időket ad, eddig is a szükség és esős esztendőök gátolták. ¹⁾ Hogy ez még azon évben megtörtént, kitetszik az 1816. aug. 2-ki közgyűlés tárgyalásaiból, midőn az óvári szentlélek-utczai házbirtokosok kérték, hogy mivel az óvári kapura járó utcza kikövezése nemsokára bevégeződik, utána az ő utczájok kövezessék ki, megajánlván a házaik előtti kikövezés árát. E kérés teljesültét mutatja a nov. 12. ülésben tárgyalt azon jelentés, hogy a katonai kórháztól kezdve az óvári kapuig és katonai kenyérsütő-ház mellett a mult 1815. évben 178□ öl kövezet készült, 1816-n 393□ öl, ára útalványoztatott, valamint egy 1817. febr. 3. közgyűlésen tett másik hivatalos jelentés is, mely szerint az óvári kis-kapunál a katonai sütőház mellett levő utcza kövezésére 1210 r. f. 10 kr. adatott ki. A kövezés végső mozzanatával ismertet meg a tanács 1822. decz. 13. azon jelentése, hogy az óvári piac ez évben egyengettetett el és köveztetett ki. ²⁾ Több nyomra nem találtam. Az előbbi adatszerint, az 1792-n, tehát 30 év előtt kezdett városrendezési és csinosbitási nagy munka 1822. az óvári kis-tér kikövezésével végződött be. Költsége szabatosan alig kiszámítható. Az 1804-ki tanácsai jelentést véve alapul, a költség azóta csak pénzben megkétszereződött. Ezenkívül számba veendő a város 12 béres

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1813. 6518., 1815. 941. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1812. 12,383. sz.

szekere s azok ökörfogata, a polgárok és a város jobbágysái, a foglyok és lézengők által természetben tett munkák értéke, Kolozsvármegye és más szomszédos törvényhatóságok kőanyagban adott segélye: s bizvást elmondható, hogy Kolozsvár utczái talajának ez első elegyengetése és kikövezése 100,000 r. frtnál többbe került, s az 1791-ben készült tervbeli pénzkiadási összeget jóval feljül haladta. De e pénz és munka meghozta erkölcsi kamatát. Kolozsvár városát ettől fogva lehet és kell a polgárosult városok közé sorozni. . . Hogy a város diszére szolgáló e szép munkát a külső közlekedés se meg ne rongálja, se el ne rondítsa, s nemcsak a város mutasson újult életet és haladást, de az oda bevívó utak is, a királyi kormányshoz gondoskodott a város egész területén levő útjainak egyidejűleg megkésztéséről s jövő fentartásáról. Az 1808. jun. 4. közgyűlésen tárgyalatott az országos építészeti igazgatóság jelentése, s javaslatjainak végrehajtására a szükséges intézkedés megtételéről. E szerint Kolozsvár határán a kolozs-monostori hídttól Szamosfalváig 3557 folyó öl úthely volt, melyből 800 folyó ölnél kő nélkül, 2697 ölnél kővel kellett kirakatni, kellett hozzá 1573 köb-öl kő, beszállítására 5033, föld és porond szállítására 5954, együtt 10,987 ígás és 24,260 tenyeres napszám, a miknek költsége 38,112 r. frt. E munkára egy felügyelő állítása hozatott javaslatba 500 r. frttal, 5 szolgabíró 60—60 r. frttal, 11 negyedkapitány 20—20 r. frttal, szerszám vásárlása számittatott 1000 r. frt, minden folyó öl elegyengetésére sáncz ásással s kőrakással és porondozással 4 kézi napszamos. A tanácsstagok közül mentesség ajánltatott 14 egyénnek, 7 szolgabírónak, a negyedkapitányoknak és jegyzőnek, összesen 35 egyénnek. Így lett Kolozsvár külső útjainak s belső utczáinak és téreinek az az alakja, mely mivel népéhez illett, a mit jó izlési igénye és érzelme megkívánt s a mi neki a nyugati polgárosodás bélyegét és jelleget adta meg.

A mellett, hogy a kövezés folyama alatt itt-ott mindig kellett javítani, a belváros utczáin már 1830. gyökeres javítás szüksége állott elő. Az ekkori tervezési munkálatban az első kikövezést illető oly tények és adatok vannak hivatalosan kifejezve, melyek addig más meg másféleképen fordultak elé a közleményekben. Ezért megemlítését — e tárgy befejezésékepen — szükségesnek látom. Pataki Mihály kir. bíró, a ki az első kövezésnek hosszasan a város

részéről kinevezett felügyelője volt, azt írja a tanácshoz tett tudósításában, hogy a kikövezésben az volt a szokás, hogy minden háztulajdonos a maga telke előtti helyet a legszélesebb utczában 2 ölnyire, a kisebbekben 1 ölnyire, a még kisebbekben $\frac{1}{2}$ ölnyire rakatta ki önköltségén, 1 □ öl díjja 1 frt 40 kr. volt váltó czédulában, régi kövezés megjavítása díjja 1 r. f. öletől. A királyi kormányshoz azon kérdésre: van-e új kövezési terv? a főbíró azt adta felvilágosításul, hogy nincs, nem is kell, mert már az Óvárban levő egy-két igen kis utcán kívül nincs egészen újból kövezendő hely, csak a régiket kell kijavítani . . . ¹⁾ Életbevágó szükség volt Kolozsvárra nézve postai úgy mint kereskedelmi tekintetben, hogy onnan jól készített kőúton lehessen a Felekhegyen átjutni. Buda és Kolozsvár közt mindennapi postaközlekedés állíttatott fel Debreczenen és Somlyón át még 1809., ²⁾ de nagy akadály s veszély is gátolta az utazó közönséget a Felek vadon területén áthaladásában, úgy, hogy azt sok ideig messze el is kellett kerülni. Kolozsvár érezte ezt és sokszor akart rajta segíteni, ohaja az volt, hogy mivel ez postai és országos kereskedési út is, létesítéséhez az ország közpénztára és szomszéd törvényhatóságok is járuljanak hozzá. Tanácsa és esküdt-közönsége sokszor fejezte ki ez iránti nézetét, míg végre 1823. a királyi kormányshoz a város és ország érdekeinek e tárgyban való egyeztetése okából, az országútnak Kolozsvárról kiindulva a Feleken átviteléről s annak sóút alakjára kövel kirakásáról az ország főmérnöki hivatala által tervet és költségvetést készíttetvén: az összes költség 17,587 firta s $15\frac{1}{4}$ krra számíttatott, 10,423 frt 20 kr. útkészítésre, 4163 frt $55\frac{1}{4}$ kr. vaseszközökre s más építési szerekre, mely terv és munkálat a kolozsvári tanácsnak megküldetett a végre, hogy a polgári esküdt-közönséget meghallgatván, adjon róla véleményt. Ezek hálával fogadták a felsőbb rendeletet s kijelentették, hogy a kiszámított építési költségösszeget elvállalják oly módon, hogy azt 6 évi törlesztésre kamat nélkül előlegezze az ország, mi alatt a város pontosan visszafizeti, az építési eszközök költségét szintén adja az. A királyi kormányshoz elfogadta, ajánlólag terjesztette a felség elé, az építés felügyelésére mind a vármegye, mind a város részéről birtokos

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1830. 8028. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1809. 4824. sz.

biztost nevezvén ki.¹⁾ A felség elfogadta a királyi kormánysszék előterjesztését s a tervezett költség-összegnek a tartományi pénztárból előlegezését engedélyezte.²⁾ Hosszu idő telt el még ezután az építés teljes bevégződéseig, sok változás történt a tervben és költségben; melyek részletezése itt nem lenne helyén, de az alapvetés idejét, formáját és költségeit megjelölni — úgy hiszem — szükséges volt. Az építkezésről a kolozsvári esküdt-közönségnek 1827. octob. 31-ki gyűlési j.-könyvében csak e rövid megemlékezést találtam: „A feleki-út készen levő részének a felügyelő mérnöktől átvételére, biztosok neveztek ki, s a munka ez évben novemb. 3. megszüntettetett...“ Sok munka s nagy költségek után végre elkészült azon út, melyet Kolozsvár 500 éven átnélkülözött s a minek nehézségei, olykor veszélyei Erdély belső részeivel való közlekedését nemcsak nehézzé, de életkockázttatóvá is tették s számtalan gyilkosság és fosztogatás történnén Felek erdőségeiben, és sok útas vesztvén el életét, a mint Kolozsvárra a hegymeredekről leereszkedve, szekerek a mélységbe dőlt, vagy a lovak elragadták. A hegy első meredekleinél jövet jobbra néhány ezt tanusító sirkereszt és köemlék még e század első felében is volt látható... A város határan levő utak fentartását 1809. az aug. 16-ki közgyűlés szabályozta. E szerint: 1. a *feleki utat* az új városig [*czigány-sor*] csinálták és fentartották a felekiek, minthogy e falun túl mindjárt Tordavármegye van, s ott ők semmi utat csinálni nem kötelesek; 2. a *Szamosfalvára menő utat* külmonostor-utcza végezte a szent györgy-hegyi hidig s onnan a szent György-hegy alján a szamosfalvi határig, úgy a *téglacsűr melléki utakat* is a bel- és külmagyar s kétvízközi városnegyed; 3. a *györgyfalvi és patai utat* a bel- és külközép- úgy a farkasutczai városnegyed; 4. a *kajántói és új posta- vagy papfalvi utat* az óvári és hidelvi városnegyed; 5. a *bácsi utat* a szállók között bel- és külmonostor, bel- és kül-, alsó- és felső szénutczai városnegyed. Kimondatott, hogy mind a külvárosi, mind a határon levő utak fentartása oly közteher, a mit mind a bel-, mind a külvárosiak egyformán viselnek, s szekérrel vagy kézzel teljesíteni kötelesek, vagyoni tehetségek szerint, kivéve a tisztviselőket, tanácsbelieket, száz-férfiui, papi, tanári s templom

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1823. 9322. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1824. 7652. sz.

körül szolgáló egyéneket; a ki elő nem állott, dologtehető embert kellett maga helyett állítani, a gyermekeket nem fogadták el; a negyedkapitányok az engedetlenkedőn vagy meg nem jelenőn 3 frt birságot vehettek, a felekieket 12—24 pálczával büntette a szolgabíró; itt felügyelő biztosok vizsgálták meg az utakat és hidakat s a nyakasokat kötelességeik teljesítésére szorították . . . A várbeli utcák külön intézkedés tárgyát tették; ezek kikövezését az országos építészeti igazgatóság tervei szerint részint a házbirtokosok [*telkeik előtt*] s részint a város költségén hajtották végre; a külvárosi utcákban háza előtt minden lakos maga, a többit az illető városnegyedek közpénztára segélyével csináltatták meg és tartották fenn . . . A belközlekedés nagy forgalma, a posta és kereskedelem biztonsága szintily fontossá tette Kolozsvárra nézve a Szamoson volt, rothadozott nagy vámoshidat, melynek újra építését 1823. május 10. kérelmezte legelőbb ¹⁾ a városi tanács, s a mire 2700 frtéért Kirmayer Kerestély vállalkozott; a királyi kormányzók a régi hid fenyegető állapota miatt az építést felsőbb jóváhagyás reményében azonnal megkezdeni rendelte, s a felséget az építési összeg engedélyezésére kérte, a ki azonban az iránta megkérdezett bécsi cs. kir. udvari építészeti igazgatóság által készített s a királyi kormányzókhoz leküldött terv szerinti építést rendelt, s e végre 5000 frtot engedélyezett; a királyi kormányzók véleményét kért az országos építészeti igazgatóságtól, az azon jelentést tette, hogy e terv szerint a hid 14,211 r. frtba és 37 krbba kerülne s az első terv mellett maradást javasolta, mit a kormányzók is magáévá tévén, felírásában kérte a felséget, hogy mivel a felsőbb rendelet megérkeztekor már nemcsak a fák nagy része ki volt faragva s erre az építési költség nagy része elkelt, de az építés is messze előhaladt, s a másik terv szerinti építés a városi pénztárnak tetemes kárt okozna, mentse fel a várost attól, s hagyja helyben a munkában levőt, engedélyezve költségét; de a felség ismételte ezen terv szerinti építésről kelt első parancsát; a királyi kormányzók hivatkozott előbbi felterjesztése érveire s kérte a költség engedélyezését; erre a felség az összes iratok felterjesztését rendelte, mit a királyi kormányzók teljesített; a felség 1824. febr. 13. megigazítva az erdélyi országos építészeti igazgatóság számításait,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1823. 5090. sz.

megróttá a tartományi főszámvevőség eljárását, 620 r. frtot 28 krt engedélyezett, s a hidépités bevégzésekor, arról, az érintett számitási zavarokat is kitisztázó számadás felküldését parancsolta. ¹⁾ A Fellegvárban és városban levő katonaság könnyebb közlekedhetése végett épült 1801. a május 4-ki közgyűlés végzése következtében az alatta levő keskenyhid, a nép nyelvén: *Németek pallója*. Addig csak ideiglenes és gyöngeszerkezetű palló levén, oly móddal megigazitását határozták, hogy állandó legyen, hogy pedig tovább tartson, tétessék rá fedél. ²⁾

A közlekedési eszközök során a térek és utcák rendezésére — mint rokon tárgyra — jött a sor, véletlenségből inkább, mint a polgáriásodás természetes fejleményeként, s inkább ötletszerűleg, mintsem kigondolt, rendszeres terv szerint. A főtér rendezését 1798. az égés, 1831. a cholera hozta előtérbe. 1798. azon okból, mert látták, mily nagy veszedelmére van a városnak a sok apró árúbódé és huruba, a sept. 5-ki közgyűlés szigorúan megtiltotta, hogy ezentúl senki a főtéren földbe vert czövekekre állandó bódét és hurubát ne építsen s éjszaka gyertyával azok között ne járjon. Eddig az mindenféle élelmi szerek és italok áruló, s kivált az alsóbb néposztály összegyülekezési, evési, ivási s mindenféle tisztatlanságra alkalmul szolgáló helye volt. Ez a közhatóság és kir. kormányshoz figyelmét magára vonta, s megszüntetésére az első indítványt a rendőrigazgató tette; célja az volt, hogy bizonyos árúczikkek és ezek fogyasztó közönsége a belvárosból a várkapukon kívül helyeztessék. Ilyen volt a pálinka, sült hús, kis czipó és dohányárulás. Az ezek kirekesztése iránti rendőrségi javaslatot a királyi kormányshoz helybenhagyta. Teljesedésbe vétele után azonnal számos panasz érkezett hozzá, s az a tanácshoz küldötte le azon útasítással, hogy miután a főtéren levő kis deszka bódékban a zsemlét, túrót és szalonnát árulók körül sok dologtalan, lézengő és henye nép szokott egybegyűlni, s ott a léget rontva, a közegészséget veszélyeztetik, erkölcstelen aljas beszédekkel botrányt okoznak s a város tisztaságát és díszét ronditják, adjon a tanács tervet: miképen lehetne a főtérről minden oly árút, bódét

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1823. 7188. 8087. 8952. 9530. 9907. 11210., 1824. 3244. sz.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

és sátrokat eltávolítani, a fedeles üllő-helyeket és árús asszonyokat onnan a város különböző helyeire, kisebb téreire, utczáik szegleteire úgy elhelyezni, hogy a közönség se szenvedjen, s a tisztaság érdekeinek is elég tétessék? A tanács meghallgatván az esküdt közönséget, decz. 14. az egész főtér rendezése tervét felküldötte s alapos érvelés után az összes élelmi és más czikkek áruhelyeinek megállapítását javaslatba hozta. ¹⁾

¹⁾ E megállapodás ez volt: I. *A pálinka árulók* kiteendők a közép-, hid- és monostorkapuk elé. Ennél fogva a főtéren asztalok mellett, kis bódékban, a nagy templom területében levő kis boltokban a pálinka árulás eltiltandó, mert a társadalom legalsóbb osztályai ide szoktak gyülekezni kivált vasárnap, ott tolongást, verekedést, lármát s mindenféle rondaságot okoznak; ez illetlen, s a vasárnapi ünneppel nem egyezik meg; II. *a sült pecsenyét, sertés húst és italt árulók* szintén rontják a léget, csoportosulást okoznak, csufítják a főteret; ezek tétessenek a közép- és hidkapu elébe; a város nem nagy, bármely részéből könnyen elmehetnek az effélékkel élők; III. *a kis apró cipőt, kis kalácsot, közkenyeret árulók* tétessenek az előbbieknél, hogy együtt kapja a nép ezzel élő része. De hogy ezek a kapuk előtti szép tereket el ne rontsák, a város csináltasson szép színeket a középkapu szögletén a régi vámháztól a külközép utca felé, két sorral szemben, a pálinka, kenyér, hús és egyéb árusok ott helyezkedjenek el s a vámon kívül a városnak fizessenek mérsékelt boltdíjt. Ily szín lenne csinálendő a hidkapu elé is a Hajós-féle háztól le a város malma felé és mellé, úgy, hogy a szekérjárás meg ne szoríttassék. Eltakaríttatván ezek a főtérről: IV. *az ott maradt árusokra nézve* oly rendet ajánlott a tanács, hogy az oly élelmet árulóknak, a kik áruikkal egész nap künn vannak, apró, egyforma csinosaságú kis hajlékot készíttessenek, a mostani zsemle árulókkal egy sorba, de beljebb a hal és túró árulókig, a fiskus háza felé, onnan megfordulva a gróf Bánffy-ház előtt felfelé a kisboltok kanyarodásaig s azokban árulják a *nagy kemenczés kenyeret, komlós cipőt, munt lisztet, túrót, koppasztott majorságot*. Ezek is a piaci vámon és szeméttéren kívül mérsékelt boltdíjt fizessenek. Ezek árverés útján is kiadhatók; V. *ezenek belől árulhatni tejet, veteményt s más oly czikkeket*, melyek árulói 10—11 órakor eltakarodván: helyeiket a vásárvám bérlője köteles megtakaríttatni, a szemetet elhordatni. Minden áruló egy hétre fizetne egy garast. Nem értetnek ide a valóságos polgárok és azok özvegyei, kik csak olykor árulnak és rövid ideig; VI. *a szalonnát, hajat és sertéshúst áruló mészárosok* a város boltjától kezdve [hol régen a város vasat árultatott], a kis iskola felé rendbe állíthatók kis asztalaikkal; VII. *a gyümölcs árulóknak* két osztálya van: 1. a kik egész éven át árulnak s válogatott gyümölcsökkel szolgálnak a közönségnek; 2. a kik csak egy és más gyümölcsfaj érésekor kosárral árulják. Az *első* belől csinos egyforma kis hajlékokban a lábosháztól kezdve a b. magyarutca felé egy sorban legyenek, nehányan közülök

Még a mult század két vérző sebét kellett begyógyítani, mielőtt Kolozsvár önmivelési belső csöndes munkáját s polgárosító alkotásait megkezdte; *egyike*, hogy a cs. kir. sorkatonaság volt a polgárok hajlékaiban az úr, a birtokos a jövevény vendég; *másik*, hogy a város még II. József császár korában katonai árvák nevelő házává elfoglalt legnagyobb háza és telke s legértékesebb vendéglője még mind a katonaság birtokában volt. Az *elsőnek* egyedüli biztos és tartós orvoslási eszköze a külön laktanya építés; *utóbbinak* visszavétele iránt az alkudozás már évekre telt, de kívánt siker nélkül. Idült kór gyógyítása kétszeresen nehéz. S a katonauralom ily idült betegség volt Kolozsváratt egy századig. Az alkotmány helyreállítása határok közé szorította a fő és legfőbb hatóságokat. Gróf Bánffy György kormányzó és gróf Teleki Sámuel erd. udv. kancellár tekintélyt tudtak adni magas állásuknak s ezáltal megvédni a politikai legfőbb hatóság hatalmi körét s a polgárok jogát; de ez nem mindig sikerült a helyőrségi parancsnok túlságos követelései és jogbitorlása, valamint a legénység erőszakoskodása és zsarolásai ellen, elannyira, hogy a katonaságnak a polgárokhoz beszállásolása, s annak féktelen magaviselete, feldulta a családi tűzhely békéjét, boldogságát. Hogy a polgár, mezőn, utazásban, életmódja megszerzésében távol legyen, s napokon, hónapokig,

az unitárius, r. kathol. és ev. reform. főtanodák előtt. A *második* osztályúak szintén kívül helyezendők a kapuk eleibe; VIII. a *szenes oláhok* Tordakapu elébe; IX. a *gyümölcsös szekerek* a közép- és magyarkapu közötti helyre, a hová a kofák és más venni akarók is a város minden részéből könnyen elmehetnek . . .“ A királyi kormányshoz e javaslatok három ágában intézkedett: 1. azt, hogy a város csináltasson áruszineket, mint a mi által új terüh háramlik az ebből élő népre, nem hagyta helyben; 2. helyeselte a pálinka- és sült húsárusoknak a főtérrre be nem bocsátását; 3. a kis kenyérsütőknek megengedte a főtéren a nagy kemenczésekkel együtt árulhatást. Egyebekben a terv életbeléptetését tavaszig elhalasztatni rendelte, s meghagyta, hogy a tanács az egész főtér rendezéséről újabb tervet terjesztszen fel, melyben figyelem legyen fordítva arra, hogy a különféle áruk és eledelek a város több terére, a főtér külön levő részeire és a tágasabb utcák szegleteire úgy rendeztessenek és helyeztessenek el, hogy a kellő tisztaság fenntartható legyen s a szekerek közlekedése fenn ne akadjon. Hogy később e terv tényleg még is életbe lépett, a fennebbi áruk és áruhelyek mai állapota tisztán megismerhetőleg mutatja.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1831. 15691. sz.

éveken át házában s családjában tudjon s tőrjön el egészen idegent, oly társadalmi kénytelenség, oly sors, a mit nehéz elviselni. A csak fogyasztó egyén — legyen bár ki — a társadalom romlására van, s igazságtalanság, hogy nagy számu ember, kinek ruháján s fegyverein kívül egyebe nincs, minden szükségeivel a polgárookra nehezedjék. Ez számtalan rossz forrása volt e korszakban is. Sok évtizede már, hogy a katonai laktanya építése czélba volt véve. 1793. panaszolták a kir. kormányzék előtt a külmagyar-uteza lakosai, hogy a tanács már másfél év óta tartja rajtok a katonaságot,¹⁾ ez kihallgatta a tanácsot, s a panaszt orvosolni kötelességévé tette. Ez orvoslás csak úgy lenne állandó — mondja a tanács — ha teljesülne az esküdt-közönségnek febr. 6-ki azon határozata, hogy a *Trentsini*-várban katonai laktanya építtessék... Itt lőn kimondva legelőbb a *Trentsini*-vár katonai laktanyai czélra fordítása. De ez akkor hallgatásban maradt. 1801. újból fölelevenítettett a junius 3. közgyűlésben. Csizsár József és Németi Sámuel ugyanis több polgártársaik nevében kaszánya-építés iránt folyamodtak mind a katonaság, mind a nép nyugalmaért. Komprad János száz-férfi tervet is adott be, a mit felolvassván, a tanácskozás folyamában kitűnt, hogy a majorsági pénztárból nem jut építésre pénz. Czélszerű lenne e végre a *Fellegrvár* erőde, de a mi többé nem a városé. Kérjék el azon 85,000 frtban — mondák — a mi annak a katonaság részére tett rendkívüli szolgálmányok megtérítéseül megállapított követelése. A kérelem elkészült, de eredménye nem lett. A polgárság gyakran panaszolván a felségnél katonatartással szerfelett megterheltetéseért: ez megsokalta s a kir. kormányzéknek azon évi nov. 9-ki leiratában megrendelte, hogy ország-szerte katonalaktanyák építtessenek s e végre a szab. királyi és mezővárosok tanácsai szólíttassanak fel: miképen s minő segítséggel lennének hajlandók a felség szándékához hozzájárulni?²⁾ Kolozsvár városa 1802. jul. 13. tette meg jelentését, közgyeget-értéssel megajánlta katonai laktanya építésre a *Trentsini*-vár nevű helyet, építési költségül: 1. feljebb említett követelését, a mit II. József császár elismervén, biztosításaul a convictus és seminarium épületeit adta át, 2. egy évi fő és polgári díjfizetést, 3. az

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1793. 9057. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1801., 9498. sz.

idegen bor beviteleért járó díjakat személyválogatás nélkül mindenkitől: 30 vedertől 30 krt, 40-től 1 frtot, azon feljül 30 garast határozván meg. Erre a közönség csak nehezen állott rá, mert az idegen borbevétel ellenkezett a város legrégibb kiváltságaival, az országos törvényekkel és legfelsőbb végzésekkel, a mit a város csak bortermés nem létekor engedett meg. Most is e határozásukat ahhoz kötik, hogy a felség és kormányzék biztosítsa a várost, hogy ezen engedékenységek kárukra nem lesz, abból erősséget nem vonnak, sőt ha károsnak bizonyulna be, kijelentik, hogy a régi tilalomra ismét visszatérnek. Így értve, e díjakat a most benn levő borokra is kiterjesztette a közgyűlés. 4. Felajánlta a semináriumra és convictusra azok bírása idejében tett költségét. Végre a mit a kir. kormányzék még 1820. jun. 29. a felkelési alaphól Kolozsvárt illető 1339 r. frt 26 kr-ra nézve rendelt, hogy t. i. az a majorsági pénztár, illetőleg katonai laktanya építési alapja gyarapítására fordíttassék.¹⁾ A kir. kormányzék elfogadta a Trentsini-várat, kimondotta, hogy Kolozsváratt másfél század helyett, falui és feles jövedelme tekintetéből, és mivel ott eddig is egy ezredparancsnoksági állomáshely [*Staab*] volt, egy öt századból álló egész zászlóalj számára lenne laktanya építendő, az összes tisztekkel együtt; ezen kívül a 6-ik század laknék a *Fellegvár*-ban; de ha ez ki nem vihető, legalább öt századra elég nagynak kellene építeni, olyformán, hogy az alsóbb felügyelő tiszteknek is lakhelye legyen benne. Az országos építészeti igazgatóság ily értelemben két terv kidolgozására útasíttatott, egyiket a századok legénysége, másikat a tisztek számára; önként értetvén, hogy Kolozsvár-megye, melynek ezáltal nagy könnyebbsége lesz, kéz- és szekeres napszámmal szintén vegyen részt az építésben. Az ajánlott építési alapok közül az 1-t, a régi katonai szolgálmányokról szólót nem látta eléggé igazoltnak, de különben is e követelés már 1790. 47,974 frt 14⁷/₁₆ krban levén megállapítva: a felségtől azt látta jónak kérni, hogy a mint Szebennek és Brassónak hasonló követelései megtérítették, téríttessék meg Kolozsváré is oly módon, hogy a kincstári pénztár négy évben fizesse ki, de a város legyen köteles katonai laktanya építésre fordítani. A 2. alapra azon czélból, hogy a polgárság a fő és polgári díj kettős fizetése által

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1820. 6430. sz.*

felettből meg ne terhelte, ajánlta, hogy azon díj két évben fizetessék le, egyikben fele, másikban ismét; a 3-kat csak föltételesen látja elfogadhatónak, ha arra szükség lesz, a 4-ket nem tartotta valósíthatónak; új források kijelölésére hívta fel tehát a tanácsot, az építészeti igazgatóságnak a tervek készítését meghagyta, s a felséghez mindezekről tudósítást tett.¹⁾ Az építészeti igazgatóság a tervek és költségvetést 1803. márcz. 18. felterjesztette, a tisztek lakását 10,703 forint 55¹/₂ kr-ra, az öt század legénységét 135,710 r. frtra 2 kr-ra számítva. E tervet és költségvetést a kir. kormányzék a Kolozsvár város közönsége által ajánlott alapokra nézve elébb kifejtett nézetei és észrevételei kíséretében 1803. ápr. 12. a felséghez kedvező ajánlattal juttatta fel.²⁾ S itt az ügy egy ideig hallgatásban látszott lenni. 1804. elébb az erdélyi főhadvezérség a kormányzékhez intézett átiratában örömet fejezte ki a felett, hogy a város laktanyát akar építeni, s kérdezte: mikor fog hozzá? mennyibe kerül? van-e benne akadály s ha van, mi módon lehetne elhárítani? Majd a királyi kormányzék a bécsi cs. kir. főhadvezérségnek az erdélyi főhadvezérség útján hozzáérkezett sürgetésére kérdést tett az esküdtközönség decz. 16-ki gyűlésében: miben áll a laktanyaépítés? s az erre szánt idegen bor behozása díjából mi jött be? A tanács 4101 r. frt 11¹/₂ kr-ra számította s a katonai szolgálmányok megtérítése czímén őket illető összegre nézve megírta, hogy ez iránt semmi lépés nem történt. 1805. a febr. 11. gyűlésben ismét sürgette a kir. kormányzék az építési alap létrehozását, hibáztatta, hogy egyébre oly sokat költ a város s hogy az idegen bor díját nem adták haszonbérbe; a 85,000 frt iránt irt már fel, sikere remélhető, de igyekezzék a város is. Eközben a felség e követelés ügyében határozott 1804. aug. 1. kelt udvari rendelete által, melynek értelmében I. 1738-tól 1750-ig számított igazolt követelése, II. 1751-től 1753-ig, III. 1754-től 1769-ig fölszámított s bizonyított összes követelése újabb összehasonlítás után, a kir. kormányzék által 42,257 r. frtban s 36¹/₂ krban állapíttatott meg, a bécsi cs. kir. legfőbb számvevőség által 17,039 r. frtra 1 kr-ra szállíttatott le, 1770-től 1772-ig ugyanaz által 4079 r. frt 56⁷/₈ kr. együtt

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1802., 667. sz.

²⁾ *Orsz. levéltár.* erd. oszt. 1803. 5232. sz.

1738-tól 1772-ig 31,374 r. frt 7 kr. taláztatott igazoltnak; de minthogy Kolozsvárnak $2\frac{1}{2}$ századdal kellett volna több katonát tartani, mint a mennyit felszámított, vagyis összesen 4 századot, mely összeg 19 év alatt 8018 r. frtra menne, ezért ezen kisebb katonatartási összeget az egész megállapított összegből levonva, Kolozsvárt 23,356 r. frt és 7 kr. illeti, melynek két év alatti kifizetése a tartományi pénztárnak megrendeltetett a városra nézve azon kötelezettséggel, hogy ezt katonai laktanya építésre fordítsa. A kir. kormányzék erről azon hozzáadással értesítette a tanácsot, hogy ezen pénzt addig, míg a város katonalaktanya építésére kijelölt egyéb alapjai annyira növekednek, hogy az építést belőle végezni lehet, felelősség alatt biztos helyre, törvényes kamatra adja ki s az arról készitendő szerződést terjeszse fel.¹⁾ Ez évi aug. 1. kelt a felség azon legfelsőbb elhatározása a katona laktanya terve és költségvetése s a város ajánlata iránt is, melyben megíratott, hogy a szóban levő laktanya a bemutatott terv szerint 96,804 r. frtra és 13 kr-ra számittatván, az építési alapok közül pedig az 1. a katonai szolgálmányok megtérítése 23,356 r. forint 7 krt, a 2. a fő és polgári díj 1803-n 6 évi közepszámítás szerint 9503 r. frt 31 $\frac{1}{2}$ krt, a 3. idegen borok bevitele évi díja 3000 r. frt, három évi 15,000 frt, együtt 47,859 r. frt 38 $\frac{1}{2}$ krt tevéen: még 48,944 r. frt 34 $\frac{5}{6}$ kr. összeg gyűjtése szükséges; megparancsolta azért a felség, hogy megfontolván, mily nagy hasznára lesz azon ház a közönségnek, míg az új terv elkészül, a város a még szükséges összeg kipótlására újabb alapokat gondoljon s más forrásokat jelöljön ki, a kir. kormányzék pedig 8 hónap alatt tegyen az eredményről jelentést. A kir. kormányzék megküldvén a tanácsnak másolatban a legfelsőbb leiratot, azt lelkes eljárásra buzdította, s a meghatározott időhatáron belől a közönséget újabb nyilatkozatokra szólította fel.²⁾ A tanács közölvén azt az esküdt-közönséggel: „az, miután látta, hogy a régi szolgálmányok megtérítéseül 85,000 frt helyett nyert 23,356 r. frt, azonkívül a polgári és földíj, ugyszintén az idegen borbeviteli jövedelem is, a mintegy 96,804 r. forintba kerülő, öt század katonaság számára elégséges laktanya építésére fordittatni parancsoltatik, a mire a

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1805. 6804. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1805. 6870. sz.

város nem köteles, mert eddig csak 1 1/2 századot kellett tartani, nem is képes és látta, hogy felépítésére, fentartására és igazgatására elegendő alapja nincs s így ez a város teljes elpusztulása nélkül végbe nem vihető, october 25-n meghatározta: hogyha a felség ez elhatározása mellett megmarad, a kir. kormányszéket kérje annak kieszközlésére, hogy ő felsége a megajánlott hely, az egyszer fizetni ígért polgári és földj és a község véleménye szerint őt illető 85,000 r. frt elfogadása mellett a szóban levő katonalaktanya mind megépítését, mind fentartását és igazgatását Kolozsvár közönsége mostani és jövőben való megterhelhetése nélkül méltóztassék elfogadni. Eközségi végzést a tanács magáévá tévén: october 26-n a kir. kormányshoz terjesztette fel; az visszairt hozzá, tudatva, hogy a kir. kormányshoz vonatkozó iratok szerint a szóban levő 85,000 forint II. József császár által nem volt megállapítva, s a convictus és seminarium nem ez összegben, de saját becsüértékekben adattak át a városnak, azonban ha a most megállapított 23,356 r. forint 7 krra nézve van észrevételök, azt megtehetik. Ajánlta azért, hogy a felség rendeletét még egyszer vegyék megfontolás alá, találjanak az építésre más forrásokat is s az eredményt a királyi kormányshoz jelentsék.¹⁾ A tanács nov. 10-n jelentette, hogy az általa újból megkérdezett esküdt-közönség a kir. rendeletet tárgyalván úgy nyilatkozott, hogy a 85,000 frt iránti észrevételei megtehetésére jogát fentartja, az őt megillető 1 1/2 század katonatartására kellő laktanyánál többre tehetségét és módját nem érzi, újabb építési forrásokat találni nem képes; kéri annak kieszközlését, hogy a város a meghatározott kiterjedésű laktanya építésével ne terheltesse. Ő is pártolja a közönség ezen kérelmét és okait, s midőn a kir. kormányshoz elé terjeszti, kéri hathatós pártfogását. Ez a tanács mindkét jelentésében foglalt kérést és okokat méltányolván, 1806. decz. 15. a felséghez ajánlólag felterjesztette,²⁾ honnan 1807. ápr. 7. azon legfelsőbb elhatározás érkezett le: „hogy miután a város nagyobb építési alapot kimutatni nem képes, a felség megengedte, hogy most csak két századra való katonai laktanya építtessék, bele foglalva az ehhez tartozó összes felsőbb tisztek

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1805. 8826. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1806. 9354. sz.*

lakásait s megparancsolta, hogy az építkezés a katonai hatóságokkal egyetértőleg mihamarább megkezdessék, oly módon, hogy idő teltével, ha alap lesz, kibővítettethessék; a tervek azon meghagyással küldettek le, hogy az országos építészeti igazgatóság figyelmezve a cs. kir. udvari építészeti igazgatóság észrevételeire s egyetértve a katonai hatóságokkal, ezen legfelsőbb akaratnak megfelelő új tervet és költségvetést készítsen; a város, ha a meglevő alap nem lenne elég, az idegen bor beviteli díjszedést öt éven túl is folytassa, s az építés mihamarább kezdődjék meg.“ A kir. kormányszék ez értelemben átírt a főhadivezérségnek s a két századra határozott laktanya új terve s költségvetése iránti közreműködésre fölhívta.¹⁾ Az ekképen módosítva elkészült tervet a kir. kormányszék azon évi october 8. közölte a tanácscsal azon hozzáadással, hogy mindjárt fogjanak hozzá, s ha akadály van, jelentse. E rendeletet a tanács közgyűlés elé terjesztvén: miután az esküdt-közönség mostani és remélhető jövedelmeit számbavette, s a költségvetésben kimutatott 81,223 r. frt [*a kir. kormányszéki fogalmazványban kerekszámban 82,000 frtra van téve*] építési költséget és a még okvetetlenül bekövetkező felszerelési, butorozási és más költségeket, melyek 12,000 r. frtot tehetnek, megfontolva, azon meggyőződésre jött, hogy a városnak az idegen borból legfeljebb 40,491 r. frt 7 kr. jövedelme levén öt év alatt remélhető, az építés pedig az előbbieket szerint 93,223 r. frt 45 krt. kívánván meg: annak bevégzésére módja bizonyosan nem lesz, mert az mikor egészen tökéletességre megy, 200,000 r. frtba bizonyosan bele fog kerülni; a város imént kimutatott remélhető jövedelmét ezzel szembeállítva, még 150,508 r. frtot 53 krt kell fedezni. Nem levén a városnak az említett 700 r. frt évi borbevételnél egyéb ide fordítható jövedelme: eltelik 200 év, míg a laktanya felépül. Ezeknél fogva a közönség elhatározta, hogy magát az építés alól ő felségétől fölmentetni kérje; de hódolata jeléül átadja ő felségének a többször felajánlott Trentsini-várat, a kifizettetni remélt régi katonai szolgálmányok engedélyezett megtérítési összegével, egy évi földíjjal és az öt év alatt begyűlő, fennebb kimutatott 3500 r. frt borbeviteli díjjal, melyek együtt a feljebb érintett 40,491 r. frtot és 7 krt teszik; méltóztassék ő felsége felépíttetni,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1867. 3577. sz.

fentartani, javíttatni és igazgattatni, a város közönségének minden további megterhelése nélkül; a város a mint az építés elkezdődik, az ígért összegeket részenként azonnal ki fogja fizetni. Ha pedig ez ajánlatuk el nem fogadtatik, engedtessek meg, hogy ez alapok a város egyéb szükséges építéseire fordíttassanak.¹⁾ A királyi kormányshoz ez értelemben tette meg a felséghez jelentését 1708. febr. 25.,²⁾ melynek következtében a felség nov. 11. kelt legfelsőbb elhatározása által a várost ezúttal addig, míg az alapok a kamatokból s más forrásokból az építésre elegendő nagyságra növekednek, az építéstől fölmentette, s az együtt levő pénzalapnak, úgy a most azonnal befizetendő egy évi polgári és földj-összegnek is 8 vagy 10 évig kamatoztatva gyarapítását rendelte el.³⁾ Az ügy e szerint másodszor is függőben maradt.

1817. egy *Névtelennek* németül a hidelvei és külmagyar- és külközéputczai földműves polgároknak maguk nevében írt felségi folyamodványa s Blosz József kir. kormányshoz írnoknak legfelsőbb helyre beadott, királyi kézjegyet nyert panaszos följelentése a katonai laktanya felépítése alvó ügyét ismét fölelevenítette.⁴⁾ Az elsőben a folyamodók panaszosan adták elé: „hogy őket mostanság a katonai laktanya nem léte miatt rendkívüli katonatartás terhe nyomja, Kolozsvár város Kraszna-, Közép-Szolnok-, Kolozs- és Tordavármegyék s Kővár- és Beszterczevidék, tehát hat vármegye és két vidék központi toborzó helye, a körülöttek levő falukon nagy távolságban soha sincs fekvő katonaság, míg ők csaknem állandóul rakva vannak, sokszor a legnyomorultabb kunyhóban is 3—4 száll be. Hat század is volt a régiebb időben beszállásolva, főleg újonczozáskor, s ez sokszor siralmas volt a lakosokra nézve, a kikkel a beszállásoltak a legrútabbul bántak, házuktól elűldözték, megverték, meg is ölték, özvegyeik s árváik mégis köteleztettek őket tartani. Két év előtt történt, hogy éji őrségen levő két polgárt a katonák megölték, többeket megsebesítettek, kettő alig menthette meg életét, csak azért, hogy a csirkáló katonaört megszólították. A katonaság oly dolgot tesz,

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1807. 7399. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1808. 1159. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. 1808. 9973. sz.*

⁴⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1817. 9454. sz.*

mintha hadi állapotban volna a város, ellenség ellenséggel szemben, szabad zsákmányul kitéve a polgárok és családok. S ha panaszol a város, a büntetés csak az, hogy az ezredet más váltja fel, de a mely ismét az előbbi erőszakosságokat követi és gyakorolja. Esedeztek azért a felség előtt, parancsolja meg a katonalaktanya fölépítését. A polgárság megtette újabb ajánlatát, Szamosújvár is ígért 38,000 forintot . . . Megsokalták a méltatlanságot — írja a *Névtelen* kérvényező — s a katonaságtól valahára megmentve, ohajtanának saját hajlékukban, családjukkal békén pihenhetni. Rég várja a polgárság a jobb időket. Térdre borulva kérik a felséget, hogy ohajuk s reményök teljesülését eszközölje.“ A felség mindkettőt azon parancscsal küldötte le a kir. kormányzékhez: járjon végére e panaszok alaposságának, valamint a szamosújváriak ígéretének is, s tegyen róla jelentést, arra is kiterjeszkedve: az újonnan tett ajánlatokkal növekedett-e már annyira az építési alap, hogy azt megkezdeni lehessen? A kormányzék által 1817. october 17. leküldött rendeletre¹⁾ a tanács — az ügyet elébb az esküdt-közönséggel tárgyalva — 1814. márcz. 15. kelt jelentésében úgy nyilatkozott: hogy senki nem emlékszik, hogy valakit ily kérelem benyújtására megkértek volna, nem tudják íróját, s a j. könyvekben sincs nyoma 1862. után tett ajánlatoknak, sem Szamosújvár maga ajánlásának. A régebb megajánlott²⁾ öt évi borjövedelemből begyűlt 28,117 r. frt 54 kr., a katonai szolgálmányokért visszatérítésül kapott 23,356 frt a devaluatio következtében 13,000 r. frtra apadt, az egy évi polgári és földj még felszedetlen. Ezeket most is felajánlja a városi közönség, s kéri a felséget elfogadására s a katonai laktanya felépítésére és fentartására — a város egyáltalában nem képes arra. A kir. kormányzék a tartományi főhadvezérséget útasította az építési alap megvizsgálására s jelentéstételre, a tanácsnak meghagyta, hogy segítéségre legyen.³⁾ Ez 1822. tette meg jelentését, mely szerint az alap azon év végén 51,985 r. frt 58⁸/₁₀ krt tett, mit a kir. kormányzék a felség elé terjesztvén: onnan 1822. augusztus 6. azon rendelet érkezett, hogy a kolozsvári tanácsot a kamatoknak min-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1717. 9452. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1805. 6804. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1819. 3558. sz.

den év végeig pontos fölszedésére szorítsa rá s hagyja meg neki, hogy a hátralék kamatokat is felelőssége alatt hajtsa fel, s a begyűlt pénzt elegendő biztosítékra kamatra kölcsön adja ki; a megajánlott egy évi fő- és polgári díjt — ha még nem történt meg — további halogatás nélkül szedesse be s jó biztosítékra szintén adja ki kölcsön; végre ezen építési alap állapotáról mindaddig, míg a rendelt czélra elegendő magasságra nő, külön pontos számadást készítsen s a tartományi főszámvevőséghez adja be, melyet megvizsgálás után a kir. kormányzók terjesszen a felséghez; a mit az sept. 20. a tanácsnak útasítólag megírt.¹⁾ A névtelen kérvény és laktanyaépítési ügy ezen tárgyalása alatt végre 1824. nov. 16. felterjesztette a kir. kormányzók a három utóbbi panasz kinyomozására készült j. könyvet s megtette előterjesztését. A nyomozási munkálat 1. pontja is megerősítette a névtelen folyamodó azon panaszát, hogy a kolozsvári polgárok katonatartással ép úgy terheltetnek mint ezelőtt, mely miatt egyebek közt annak is ki vannak téve, hogy míg ők nyáron mezei munkára járnak, a katonák, a mit házukban találhatnak, ellopják, nőik s felserdült leányaik erőszakos megszeplősítésnek vannak kitéve, a mi ellen hiában való a panasz. Ezen csak az segít, ha a katonaságnak saját külön laktanyája lesz. A fölterjesztés szintugy, mint a leérkezett udvari rendelet, mellőzte e lényeges pontot, de egyebek orvoslására a felség által is elfogadott javaslatok vannak benne téve, s főleg két fontos elv mondatott ki, *az egyik:* hogy a külvárosi marhás emberek jövőben a fa- és szénafuvarozást csak a majorsági pénztárból adandó fizetésért köteleztetnek teljesíteni, s ekkép e terüh az összes polgárság közt oszlik meg; *a másik,* hogy rovatatokat felsőbb engedély nélkül tenni nem szabad, útépítéseknél pedig a terv és költségvetés mindig fölküldendő . . . A Blosz József panasza tárgyában, a ki azzal vádolta a tanácsot, hogy a katona laktanyára elég alap van már gyűlve, csak a tanács vonakodik, mert részint roszul kezelte, részint a maga érdekében használta azt, miután ez alap a tanács elismerése szerint is már 51,985 r. frt 58⁸/₁₀ kr-ra nevededett, s a hátralék kamatokat behajtani felelet terhe alatti kötelessége, a mivel az tetemesen meggyarapodik: a felség meghagyta a kir. kormányzóknek,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1824. 9886. sz.

hogy a tanácsnak az egy évi polgári és fő-díj befizettetését s biztos helyre kamatra adását rendelje el; továbbá, mivel az idegen bor díja közelebb ¹⁾ vedrétől 2 p. krajczárra határoztatott, s remélhető, hogy ebből is feles összeg gyűl be, mit a polgárok önérdökben szívesen fizetnek, a felség reményét fejezte ki, hogy az építési alap nemsokára oly állapotba jut, hogy a laktanya építéshez hozzá lehet kezdeni, s a polgárság valahára rég ohajtott célját eléri; megparancsolta tehát, hogy meghallgatván elébb a tanácsot és esküdt-közönséget az iránt: mennyi kézi és szekeres napszámot, téglát, fát és követ szándékoznak adni? s mint-hogy azon laktanya egyedül az ő könnyebbségökre épül, minden szükséges kézi és szekeres munkát, téglát, a város fölösleges kőfalaiból a követ, minden anyagnak való fát, ingyen adni nem hajlandók-e? a közönség nyilatkozatát az 1805-n készített, a mostani árakhoz alkalmazandó épülettervvvel és költségvetésekkel együtt helybenhagyás végett terjeszsze fel. A kir. kormányshoz május 9. ily értelemben útasította a tanácsot, ²⁾ mely azon évi decemb. 30. maga és az esküdt-közönség nevében kelt jelentése mellett: 1. fölterjesztette az 1805-ki átdolgozott költségszámítást, mely most nem 96,804 r. frt 13 kr-ra, de 213,057 r. frt 19 kr-ra ment, a mihez számítandó még az építés helyeül vásárlandó telek 10—12,000 frtra tehető vételára, mivel a városnak a Trentsini-várra a baromvásár és lóiskola végett elkerülhetlen szüksége van; 2. jelentette, hogy a katonai laktanya építési alapja 1825. octob. végével 93,641 r. frt 17³/₄ krt tett váltópénzben, és hogy az építésre ad a város a 11 városnegyed írásban tett ajánlata szerint 1366 szekeres, 1390 gyalog ingyen napszámot, kell pedig 40,000 napszám, de ez ígéret elszegényedés és halál által tetemesen lepadhat; végre azt is kijelentette, hogy a közönség a várfalakon kívül ingyen semmit sem adhat, mivel a téglát maga is pénzzel véteti s pénzen vett fával égetteti, mert a városnak saját szükségére sincs sem itteni határán, sem a közeli falvaiban épületfája, a távoli havasok erdeiből pedig költséges az ide szállítás az erdők járhatatlansága miatt; azonban vára nélkülözhető falaiból a költségvetésben kijelölt 754 köb-öl követ ingyen adni kész, de ennek

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1824. 10530. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1825. 4567. sz.

is lebontása és elszállítása tetemes költségbe kerül. A város — ez volt a jelentésnek a végeredményt illető része — most sem képes a költséges épület létrehozására, máskép, mintha a felség az egész építési összeget a tartományi vagy kamarai pénztárból 10 évi visszafizetés föltételével kamat nélkül engedélyezi, melyből $\frac{3}{10}$ részt fizetne a város majorsági pénztára, $\frac{7}{10}$ -et a szomszéd vármegyék, azért, mert a város az eddigi gyakorlat szerint csak $1\frac{1}{2}$ század katonát köteles tartani és elszállásolni, a többit ezen vármegyék helyett teljesítvén, illő, hogy költségében részesüljenek. A fentartás és igazgatás költségeinek is ez arányban megosztását kéri a város. A katona-kórház költségében $\frac{3}{12}$ részt ajánl fel, $\frac{9}{12}$ részt a vármegyék által vél hordozandónak. Az építési alapot gyarapítani javallja, míg 100,000 frtra nő, s kamatából a város építési költségrésze lassanként tisztázva lesz. Mihelyt ez összeg meg lesz, a város a borjövedelemről tetszése s kiváltságai szerint intézkedhetik. A kir. kormányzék mielőtt a felséghez tudósítását megtenné, a tanács jelentésében levő számítási nagy különbségek iránt megkérdezte a tartományi főszámvevőséget,¹⁾ mely azok okát a változott viszonyokban jelölván meg, azon véleményét fejezte ki, hogy a kölcsön iránti ajánlatot elfogadhatónak, ellenben Kolozsvártól több áldozatot kívánhatónak nem véli, a mit a kir. kormányzék is helyeselvén, azon véleménynyel jelentett a felségnek, hogy ez építéssel várakozni kellene addig, míg a meglevő alap annyira nő, hogy az építést megbirja.²⁾ Ily értelemben írt fel a kir. kormányzék még két ízben, előbb midőn azon évi apr. 2. az országos építészeti igazgatóság,³⁾ utóbb, midőn 1827. febr. 19. a tartományi főszámvevőség fölvilágosító jelentését terjesztette föl,⁴⁾ melyekre a felség 1827. júl. 28. elfogadva a kir. kormányzék véleményét, azon legfelsőbb elhatározását mondotta ki: „hogy miután a felterjesztett számadások szerint az építési alap csak 82,831 frt 35 kr. váltóban, az építési költség pedig 201,385 frt 8⁵/₁₀ kr. míg ez kellő nagyságra nem növekedik, az építéshez hozzákezdeni nem lehet; a tanács a hátralékos kamatokat szedje

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1826. 641. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1826. 2415. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1826. 2821. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 1392. sz.

be, s a többi alappal együtt gyümölcsöztesse, tanácsbelieknek és a számadások vizsgálóinak ne kölcsönözzön; s minthogy a városi közönség ohajtása az, hogy a laktanya ne öt, de csak négy századra építtessék, melyben az összes alsó és főbb tisztek benn lakhassanak, az építési tervet a főhadvezérséggel egyetértőleg alakitassa így, a költségvetést szabja a mai árviszonyokhoz, s annak idejében küldje a kormányshoz, mely azt fölterjeszti; jelentésében figyelmezzon a közönség azon ohajára is, hogy az építés helye megváltoztassék, s a tűzifa egy része katonai szabályzat szerinti árban a szomszéd vármegyék által adassék a város részére; a kolozsvári téglá roszaságán miként lehessen segíteni, az építészeti igazgatóság — alapos vizsgálat után — adjon útastást; a 754 köb-öl kő iránti ajánlat már el levén fogadva, további tárgyalás szükségtelen.“ A kir. kormányshoz ez értelemben intézkedett az országos építészeti igazgatósághoz és a tartományi főszámvévőséghez, a tanácsnak pedig az idegen borbeviteli jövedelem pontos kezelését parancsolta meg, hogy az építésre szükséges összeg mihamarabb meggyarapodjék.¹⁾ A következő évben a kir. kormányshoz felsőbb rendelet folytán katonai, kormányshozéki és tanácsi egyénekből vegyes bizottságot rendelt,²⁾ mely a helyre és más előleges teendőkre nézve a várossal megállapodjék s javaslatot tegyen. A bizottság tanácskozásai eredményét a tanácssal közölven: ez octob. 11. felirt a kir. kormányshoz, följefjtve, hogy mikor a város tisztviselei ezelőtt 30 évvel a Trentsini-várat katonai laktanya helyül följánlották, nem gondolták a kir. kormányshozéknak állandó ott maradását, sem a városnak Isten kegyelméből ennyire megnépesedését; ma a vásárok oly népesek, hogy az útasok szekereinek alig lehet a közönségen áthatolni, a magyarkapu előtti tért a lóiskola foglalja el, a hidkapu előtti tért marhavásárosok és sertések, szénás és más szekerek; de rövid időn egyik hely sem lesz elég a közönség befogadására. Ily hely csak a Trentsini-vár, ide kell központosittatni a vásároknak. Ennélfogva a közönség e helyről a közérdeknél fogva nem mondhat le; de e helyett ahhoz közel annak keleti oldalában három alkalmas fekvésű telket alkudott meg, melyeket a város majorsági jövedelmé-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 8639. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1828. 7221. sz.

ből az építési alap terhe nélkül azonnal meg vesz, ha rá engedélyt kap. Kérte a kir. kormányzékot, hogy a kirendelt bizottsággal nézesse meg, s megvételére eszközöljön ki felsőbb engedélyt. Útasítatván erre nézve a bizottság, ¹⁾ az ajánlott telkeket megnézte, de a convictusnak a só-út mellett levő kertjét látta és ajánlta mint alkalmasabbat, ezt a tanács 1820. január 5. kelt jelentésében a kormányzéknek megírta, s a megvásárlásra engedélyt kért, megnyervén, a telket megvette, a szerződést megkötötte, s megerősítés végett a kir. kormányzékhoz fölterjesztette. ²⁾ Ez megkérdezte a tartományi főszámvevőséget a kifizethetés iránt, ³⁾ mely azt felsőbb jóváhagyás reményében ajánlotta, a kir. kormányzék a 7000 frt vételárnak a majorsági pénztárból kifizetését elrendelte, s nyomosan felfejtven: miért kellett a városnak a Trentsinivár helyét ezzel cserélni fel, rá felsőbb jóváhagyást kért, ⁴⁾ a mit a felség 1829. jun. 6. meg is adott. ⁵⁾ Azonban a kir. kormányzék előtt a kimutatásokból kitűnven, hogy a tervezett épület a költségvetés szerint 155,851 r. frtba és 58 krba kerül, a város építési pénz alapja pedig csak 133,573 frt 43³/₄ krt tesz: ajánlatba hozta a főhadai vezérségnél, hogy a tervezett épületnek csak nyugatra néző homlok részét építsék fel alapjából, a többit halaszszák az építési alap meggyarapodása idejére, a mit az elfogadván: a kir. kormányzék e közös megállapodást 1830. jun. 8. felsőbb helyre terjesztette, ⁶⁾ a mit a felség is helyeselvén, 1831. ápr. 16-ki udvari rendeletében a javasolt nyugati szárny fölépítésére 52,371 r. frt 26 kr. engedélyezett, úgy, hogy a többi szárnyak is 3 év alatt a helybenhagyott terv szerint fölépíttessenek, a kir. kormányzék gondoskodjék, hogy az építés pénzalap hiánya miatt fen ne akadjon. Ezt a kir. kormányzék a tanácsnak teljesítés, s az építésnek árverés útján a kevesebbet kérőnek kiadás végett tudtára adta ⁷⁾ Az építés itt ismét megfeneklett, s midőn a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1828. 9878. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 356. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 3705. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 3799. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 1157. az 1998. 1829. évi udv. rendeletre hivatkozó részben.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1830. 4309. sz.

⁷⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 5299. sz.

felség sürgette, a tanács azzal mentette a késedelmezést, hogy a vár falaiból megszerzendő, alapnak való kőanyag hiányzik, mert a felség 1829. márcz. 14. megtiltván azok további lebontását, a tanács azt meg nem szeghette; kérte tehát a kir. kormányzékot a tilalom megszüntetése kieszközlésére, mit az 1832. jun. 30-ki fölíratában a felség elé terjesztett,¹⁾ s onnan az engedély jul. 4. megadatott.²⁾ Erre következőleg jul. 25. a felség szigoruan megparancsolta, hogy miután már semmi akadály nem forog fenn, az amnyi év óta kívánt katonai laktanya építéséhez, a város már valahára — semmit többé nem késve — kezdjen hozzá s a fennebb említett 1831. évi ápr. 16-ki legfelsőbb rendelet értelmében hajtsa végre, a kir. kormányzék pedig minden évben tegyen a munka előhaladásáról jelentést.³⁾ Ennek folytán a kir. kormányzék a szerződési terv közlése mellett 1833. márcz. 21. a tanácsnak megrendelte, hogy az építést a kevesebbért vállalkozónak adja ki;⁴⁾ márcz. 28. pedig arra útasította, hogy a kivevő kötelezze magát a város építési anyagait becsűárban fizetésképen átvenni.⁵⁾ E közben a tanács és esküdt-közönség újabban folyamodott a kir. kormányzékhoz, mely 1833. márcz. 18. vegyes bizottságot küldött ki a katonai laktanya építésére ajánlatba hozott helyek közül a legcélszerűbbnek kijelölésére, Katona Zsigmond kir. kormányzékai tanácsos elnöklete alatt, Kolozsvár fő- és királybirái, Thalinger Frigyes országos építészeti igazgató, Goró Lajos mérnökkari százados katonai biztos tagokkal, — utóbbinak kineveztetését a kir. kormányzék elnökiileg kérte a főhadvezérségtől,⁶⁾ — kik megsejmelvén elébb a fenforgó helyeket, a márcz. 24-ki ülésen tárgyalták és elfogadták a katonai biztos írásban beadott véleményét: „melyben az a Trentsini-várral szemben napkelet felé és a kül-farkasutczára délfelé nyuló, a tanács és esküdt-közönség által 1828 óta mindig legcélszerűbbnek látott és kívánt három újonnan megveendő telket jelölte meg mint olyat, a hová a laktanya mind a város, mind a katonaság érdekének megfelelőbben építtethetnék, azért, mert ez

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 3241. sz. 1832. 5885. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1832. 8638. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1832. 8468. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1833. 3037. sz.

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1833. 3532. sz.

⁶⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1833. 3030. sz.

1. szebb, szép homlokzatával díszére válnék a városnak; 2. tűz és víz ellen biztosabb, mert a cigánysori kovácsoktól támadó tűz és a Békáspatak kiáradása nem gyöngíti meg falait; 3. egészségesebb, mert nyugatra egy szép tágas tér van ablakai alatt, s délután mindig süti a nap. A convictus-féle telken felállítandó épület főrésze ellenben északnak esván, egész nap árnyékban lesz, csak nyárban kap egy kis napot estve felé, a nyugati részt egész nap ostromolják az országúton eljáró szekerek, a Czigánysor sem lesz sem az ottani lakosoknak, sem a katonaságnak kíváncsós szomszédja; esős időben a Békáspatak záporvizének örökös ostroma alatt áll, a város egy tágas tértől lesz megfosztva s jövőendő fejlődésében akadályozva. A harmadik hely a barom- és fapiacz közepe a közép-kapun kívül; erről, minthogy a vásárpiazt két ketté metszené, s az egész tért eldísztelenítné, s éppen ezért valamennyi közt a legrosszabb, szólni sem lehet.“ A katonai biztos szóval azt is megjegyezte: „hogy a város biztosítsa, hogy a katonai laktanya előtti Trencsini-vár terére, valamint a convictus-féle, ma kegyesrendiek telkére is soha semmi időben építkezni ne lehessen . . .“¹⁾ A bizottság megvitatta a kérdést, hozott fel más érveket is, de általában véve határozatát a Goró katonai biztos fölfejtése értelmében adta és vette jegyzőkönyvre, azt ápr. 4. az összes jelen voltak aláírták, az elnök még az nap ajánlólag terjesztette a kir. kormányshoz, ez ápr. 11. a felséghez, honnan május 1. azon legfelsőbb rendelettel érkezett vissza, hogy miután a tanács és esküdt-közönség a convictus telkét maga választotta az épület legalkalmasb helyéül, s czélszerűségét fontos érvekkel védte, miután arra már legfelsőbb helybenhagyás is következett, s a mostani ellenvetéseket első alkalommal kell valamit megtenni, most nem lehet többé szó akadályok kereséséről, hanem csak arról, hogy a kérdéses építést miképen lehessen helyesen végrehajtani. A kir. kormányshoz tehát útasítsa a tanácsot arra, hogy minden további akadékoskodást mellőzve, súlyos felelősség terhe alatt azonnal kezdje meg az építést, s mind az építési alap-törvények begyűjtéséről, mind az építés előhaladásáról három havonként tegyen jelentést.²⁾ A kormányshoz megtette intézkedéseit a tanácshoz, ez jelentette, hogy megkísérelte az árverést, de a

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1833. 3938. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1833. 5738. sz.*

kikötött föltétel alatt csak úgy akadt vállalkozó, hogy a város adja az anyagot, az építő építse fel, s ezért kapja meg kikötött díjját. A tanács ez alkalommal újabban fölfejtette: „hogy a város nem mellék tekintetből s nem csak most ohajtja a három újonnan megveendő telekre építeni a katonai laktanyát, de a katonaság és város érdekében, hogy a városnak maradjon fenn a jövő számára egy szép nagy térnek való hely, s legyen egy díszes homlokzatu középülete, a katonaságnak egy mindig tiszta légű egészséges laka, melyet folyvást süt a nap, s a hol szabad a szél járása; csak azért állott el tőle elébb is, mert azt vetették ellene, hogy az emésztet levezető csatornát onnan igen nagy távolságra kell, s úgy is csak kanyarodásokkal bevinni a Szamosba; de a mitől az udvar később, a cs. kir. legfőbb építő igazgatóság javallatára költségessége okából elállott. A convictus-féle telek megvásárlása nem akadály, mert akadt polgár, a ki azt vételárán megváltja. A tanács megvan győződve, hogy e hely alkalmasabb a másikonál, kérése igazságos. ártatlan, a józan értelmén alapul, azt ohajtja az egész közönség, a katonai kiküldött mérnök is ezt látta jobbnak, s ha a kir. kormányzék a tanács e kérésének teljesülését ki nem eszközli, kénytelenek a felség személyéhez folyamodni, a mire ő felsége személyesének — a ki mindkét helyet megvizsgálván, szintén ezt tartja alkalmasabbnak — engedélyét megnyerni szerencsések voltak. Egyébiránt az építési anyagot és pénzt gyűjtik, hogy mikor a szerződés meg lesz erősítve, azonnal hozzá kezdhessenek. Végre kérte az ügyiratok visszajuttatását. A kir. kormányzék 1833. jun. 13. ajánlólag azon véleménynyel terjesztette fel a tanács jelentését, hogy okait és érveit nyomosoknak s a kérést figyelembe veendőnek tartja.¹⁾ A felség mielőtt a javasolt telekesere tárgyában határozna, jul. 3. új árverést rendelt, mit a kir. kormányzék kihirdettetett, s a hirdetés egy példányát fölküldötte. Erre nemsokára leérkezett a felségnek a telekesere iránti legfelsőbb határozata, mely szerint a tanács okait és érveit nem találta elégendőnek az elébbi legfelsőbb elhatározástól elállásra, s a megállapított építési helytől és tervtől eltérésre, a mit a kir. kormányzékkel tudatva, ez a tanácsot róla értesítette s meghagyta, hogy az építési tőkék szorgalmas felhajtásáról gondoskodjék, s az építés

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1833. 6351. sz.

iránt az 1831. ápr. 16. és 1832. júl. 4. kiadott legfelsőbb rendeleteknek minden akadékoskodás és kibuvó ok keresés nélkül teljesedését eszközölje, s az eredményről a felséghez terjesztés végett tegyen jelentést. A tanácsi kihirdetésre csak egy vállalkozó jelentkezett, Winkler György kőműves mester, ajánlatot téve az építés elvállalására, a mit a tanács fölterjesztvén: sajnálatát fejezte ki az építés ily hosszú időre haladása felett, de a feletti fájdalmát sem titkolhatta el — írja jelentésében — hogy nem tudják megnyerni annak oly helyre építését, a mit a polgárság, a tanács és esküdt-közönség már oly sokszor esedezve kért; nincs a tanács egy tagjának is semmi külön, személyes érdeke — mondják — a városnak közjava, népesedésével egybekötött jövőendő boldogsága és dísze egyedül az, a mi őket irányozza; annyival inkább meg vannak győződve, hogy helyest és igazat kérnek, mert a horvát bán kir. biztos br. Wlasits Ferencz is személyesen megnézte azon helyeket, s a katonaság egészsége, az épület tűzbiztonsága és egyéb okok tekintetéből czélszerűbbeknek nyilvánította s megígérte, hogy Bécsbe fölmenetelével ő felségének előterjesztést is fog tenni e tárgyban. Kérte tehát még egyszer a kir. kormányshéknak a felség előtt kérése elfogadtatása iránti hathatós közbenjárását; ez megkérdezte iránta a tartományi főszámvevőseget is, s az dec. 3-án jelentését megtevén, a kir. kormányshék dec. 4-én kelt fölterjesztésében még egyszer mélyrehatóan s minden oldalról megvilágítva fölfejtette a felség előtt a dolog állását. „Ugy a város, mint a katonaság érdeke — ugymond — valóban a tanács és esküdt-közönség azon kívánságában van kifejezve, hogy a katonai laktanya az általuk ajánlott 3 telekre, nem 40 de 60 öl hosszúságban építtessék, homlokkal nyugatra, s ne csak a Trentsini-vár egész területe maradjon szabadon, de a convent [a *kegyes rendiek*] telke is vétessék meg annak kitágasításául. E tárgyban újabban kérte a tanács a kir. kormányshéket — mondja a felterjesztés — hogy a felségnél kérése teljesítését eszközölje ki. A kir. kormányshék, mely tanácskozásait mindig a közjóra s a magánosok biztonságára és kényelmére, valamint a legfelsőbb szolgálat előmozdítására szokta irányozni, a városnak ezen már negyedikben térdelve a felség előtt ismételt esedezését, melyet az a felség vele született kegyelmességében s engedelmes alattvalói és azok helyhatósága kérését meghallgatni atyailag hajló jóságos indulatában bizólag

terjesztett elébe, most ismét vizsgálat és kellő megfontolás alá venni bátorzkodott, ámbár tudja, hogy a felség ez évi sept. 18-ki utolsó elhatározásában is azon korábbi legmagasb elhatározása mellett méltóztatott megmaradni, hogy az építés nem a fenforgó 3 kert telkén, de a Trentsini-várban legyen; de mivel a viszonyoknak és minden körülményeknek ismeretével bir, mely körülmények mind a tanács és esküdt-közönség kívánsága mellett szólnak, s újabban is megfontolva a kir. kormányzék, a főhadi vezérség, erdélyi építészeti igazgatóság és kolozsvári tanács küldötteiből alakult vegyes bizottság munkálatát és a fenforgó ügyben tett javaslatát, az ahhoz csatolt jegyzőkönyvvvel együtt, valamint a tanács és esküdt-közönség e tárgyban kelt legújabb folyamodását is, melyekben a kérdést felvilágosító okok és érvek bőven s meggyőzően ki vannak fejtve: a midőn mindezeket a felség kegyelmes elhatározása végett fölterjeszti, s Kolozsvár város tanácsa kérését alázattal ajánlja, bátorodik azt is tudomására juttatni, hogy a midőn a most ott levő teljhatalmu erdélyi királyi biztos, Horvátország bánja a tanács kérésére a fenforgó 3 telket és kertet több ízben személyesen megnézte s az elébe adott jelentéseket és felvilágosításokat megvizsgálta, ezen, ily dolgokban jártas, magas állásu és rangu férfi a telkeket és kerteket a kívánt czélra sokkal alkalmassabbaknak és kényelmesebbeknek nyilvánította, mint a Trentsini-vári helyet. Mindezeknél fogva, esedezve kérte a felséget, hogy ez ügyben könyörgéseivel már annyiszor zörgetett tanács és esküdt-közönség kérését kegyelmesen teljesíteni méltóztassék . . . A felség látván e felterjesztésből, hogy a kir. kormányzék is oly igen ajánlja mind a kőműves munkának Winkler Györgyre biztatását, mind a helycserét, meghagyta, hogy e rendelet vételétől számított 15 nap alatt a tanácstól kérjen be és küldjön fel mind a kolozsvári mai piaczi építési anyagok áráról, mind a mesteremberi és fuvarosi díjakról hivatalos kimutatást, végre azoktól, a ki a convictus-féle telket 1000 frtéért megvenni és a kik az ajánlott 3 telket 10,000 frtéért átadni készek, kötelező nyilatkozatot. A kir. kormányzék febr. 4. kelt leiratában 8 napot rendelt erre a tanácsnak, mely már 7. febr. felküldötte. Háladatos szívvel vette — írja jelentésében — a kir. kormányzék hathatós közbenjárása következtében kelt kegyelmes udvari rendeletet, s a kötelező irásokat, a Winkler kőművessel kötött szerződést a legfelsőbb parancs értelmében elkészítve azon megjegyzéssel

terjesztette fel, hogy az építési terveket, rajzokat és költségvetéseket már korábban felküldötte volt, kérte a kir. kormányshoz közbenjárása folytatására s a tanács és esküdt-közönség ártatlan és igazságos régi esedezésének megnyerése kieszközlésére . . . A tanács jelentésén látszik a jó ügy védelmében való bátor kitartás és nem csüggedő remény s a már félig elért siker benső öröme, de a mit megkértszerez az, hogy az ügynek e kedvező fordulatát elő idéző, modorára nézve választékos és megnyerő, érvekben erős és meggyőző kir. kormányshéki fölrirat Kolozsvár egyik hű fiának, Bartha Mózes — egykori főbírájának — most kir. kormányshéki titkárnak műve. E fölterjesztésben nemcsak a kormányshéfi igazságot méltányló hivatalos szava, de a polgártársai érdekeit s aggodalmát érezni tudó polgár rokon érzelme is nyilatkozott. A kir. kormányshék másnap, febr. 8. már fölterjesztette azokat azon kéréssel, hogy a felség a fenforgó 3 kert megvételét, a laktanyának azon felépíttetését s az építésnek Winkler Györgyre biztatását megengedni méltóztassék, oly módon, hogy ő csak a munkát, az anyagot a város adja.¹⁾

A tanács és esküdt-közönség szilárd elhatározásán s igazságos kérése teljesítésének ezen tiszteletteljes, de félelmet nem ismerő kívánásán kívül a sikert remélni engedték — a sept. 15-ki rideg visszaútasítás után is — ismételt s csak imént elbeszélt folyamódásai, a katonai kiküldött erős érveken nyugvó véleménye s minden illetékes hatóságok összhangzó pártolása; de tán a legtöbbet tette az a szerencsés véletlen, hogy a kir. biztos világosította fel Bécsben a kérdést. Az országgyűlés közeledése alkalmából Kolozsvárra érkezvén nem sokára Esterházyi Ferdinánd osztrák cs. főherczeg és országgyűlési királyi biztos, egyebek közt ez iránt is érdeklődését mutatta, s a kir. kormányshéktől 1834. ápr. 22. felvilágosítást kért. Az máj. 2. megadta. A főherczeg az ügyiratokat átvizsgálván, máj. 6. tudatta azzal az ajánlott három telek czélszerűbb voltáról való meggyőződését, ajánlta Kabós György, Jónás Ferencz és Mátéfi József birtokosoktól azoknak 10,000 frton való megvételét, a convictus-félenek 1000 frton eladását, meghagyta, hogy azzal és a város majorsági pénztárából veendő 3000 frttal e vétel ár

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1833. 6351., 8774., 9359., 11379., 13044., 1834., 1653., 1817. sz.

fizettség ki, s a tanács tegye meg a kellő előkészületet, hogy az építést 1 kapitány, 2 altiszt és 380 közember számára már a tavaszon kezdse meg. A kir. kormánysház megtekintette intézkedéseit, az építés felügyeletére a még 1829. kinevezve volt Pataki Mihály főbíró most újabban kinevezte, az útalványok aláírásával tartományi mérnök Bürger Ferenczet megbízta s mindezt május 6. a felségnek azon kéressel jelentette fel, hogy a korábbi építési terveket és költségvetés leküldését elrendelni méltóztassék, egyszersmind a főherceget tett intézkedéseiről értesítette; a ki közben megtudván, hogy az építési alap 199,176 váltó vagy 79,670 p. frtot, az állítandó épület költsége az anyagon kívül 36,619 v. frtot 23 frt vagyis 14,561 p. frt 45¹/₅ krt tesz és így az építésnek pénzügyi akadályja nincs, a szerződések azonnal megkötését rendelte, Winkler Györggyel a kőmives-, Kirmayer Kerestélylyel az ácsmunkára, Goró mérnökhöz kapitánynyal elkészíttette a tervet és költségvetést, s jun. 4. átküldötte a kir. kormánysház elnökhöz intézkedés végett, mely azokat a kormánysház elé terjesztvén, jun. 10. megkérdezte irántuk az országos építészeti igazgatóságot, a tanácsnak meghagyta, hogy a szerződésekre nézve kérjenek ugyan attól szakszerű fölvilágosítást, ugyszintén a tartományi főszámvevősegtől is s azt a főhercegnek jelentette. Az építészeti igazgatóság jun. 23. tette meg jelentését, szintugy a tanács jun. 21. felküldötte mind a telekeladókkal, mind az építési vállalkozókkal kötött szerződéseket, azon kéressel, hogy a főherceg az országos építészeti igazgatóság által tett azon változtatást hagyta helyben, hogy az épület ne egy, de két emeletű s az alsó bolthajtással, a felső mennyezettel legyen. A kir. kormánysház közölte a főherceggel, ez jun. 30. azon rendeléssel küldötte vissza, hogy a tanácsot és országos építészeti igazgatóságot észrevételeik, s utóbbit a kérésnek megfelelő terv és költségvetés készítésére s fölterjesztésére útasssa, attól függvén a kérés teljesítése, a mi a tanácsnak jul. 8. teljesítés végett tudára adatott. Az építészeti igazgatóság aug. 3. tette meg jelentését, mellékelte a két emeletre változtatott építési tervet és költségvetést, mely szerint míg a korábbi egy emeletre tervezett laktanya költsége 47,845 r. frt 34³/₈ krba kerülne, az általa két emeletre tervezett 68,723 r. frt 47¹/₄ krt tesz, és így a tanács és esküdt-közönség által kívánt 540 legényt és 6 tisztet befogadni képes laktanya csak 20.878 r. frt 21 krral

jő többbe, vagyis az egész épület 70,651 r. firt és 20^{1/2} krba kerül, a mi a most tényleg meglevő 80,000 firthez közel járó laktanya-építési alaphól fedezhető. A kir. kormányshék még az nap e jelentés tartalmáról az összes iratok átküldése mellett tudósítását a főherczeghez megtette, megjegyezve, hogy ha ő fensége az építési tervet helybenhagyja, kőmíves Winkler Györggyel és ácspllér Kirmayer Kerestélylyel az új építési szerződés azonnal megköthető lesz. A kir. biztos aug. 8. kelt leiratában megelégedését fejezte ki, hogy Kolozsvár városa kész építési alapja a kívánsága szerinti épület létrehozására teljesen elegendő, ennélfogva a tanács és esküdt-közönség kérése értelmében az országos építészeti igazgatóság által készített új építési tervet elfogadta, a tett változtatásokat helyeselte s kimondotta, hogy a kolozsvári katonai laktanya az újonnan szerzett három telken egymás végtében 60 öl hosszúságu arczzal fog a kolozsvári építő mesterek által felépíttetni s abba 540 katona és 6 tiszt elszállásoltatni. Ezt a kir. kormányshék a tanácsnak oly hozzáadással írta meg, hogy róla az esküdt-közönséget értesítse s a tartományi főszámnevősséggel és országos építészeti igazgatósággal egyetértve, a módosított építési terveket és költségvetést, a vállalkozó építő mesterekkel pedig a szerződéseket megkötve, megerősítés végett a főherczeg ő fensége rendelete szerint mielőbb terjeszszze fel. A tanács mindent elkészítve, 1835. jan. 7. a kir. kormányshékhez felküldötte, ez gyors véleményadás végett áttette az országos építészeti igazgatósághoz, a tanácsnak pedig — miután a pllérnak az építési anyag hiányából származó kára és idővesztesége megtérítése ki van kötve — szigorú felelősség terhe alatt meghagyta, hogy mind elegendő anyag, mind pénz iránt oly gondja legyen, hogy a történhető kárt az illetők személyesen lesznek megtéríteni kötelesek. Az országos építészeti igazgatóság 1835. febr. 11. a tartományi főszámnevősséggel együtt megvizsgált építési tervet és költségvetést, valamint a vállalkozó építő mesterekkel kötött szerződéseket azon megjegyzéssel terjesztette fel, hogy jó lenne az épület homlokzatáról korábban készült rajzot is a mostani tervek szerént alakítani át. A kir. kormányshék márcz. 5. hivatkozálag az 1834. máj. 6. tett felíratra, az összes építkezési iratokat helybenhagyta és megerősítés végett a felséghez felterjesztette, egyidejűleg azonban még az esküdt-közönségnek az új laktanya kilátása és jó levegője érdekében kifejezett egy másik

kérése tárgyában is tett fölterjesztést. Látván ugyanis a közönség, mily nagy hátrányára lesz szép katonai épületének s díszéből mennyit von le a szükség miatt s célja elérése végett Schilling Jánosnak eladott convictus-féle telek és kert s mennyire elfedi a szabad kilátást: 1834. nov. 7. kérte a kir. kormányshoz, engedné meg annak az építési alaphól visszaváltását; a kérés a tanácshoz tetetett át, mely a megvételt ajánló jelentését decz. 3. tette meg; de erős okoknál fogva ajánlotta e visszavásárlást kivált a főbíró és építtető egyik főbiztos Pataki Mihály decz. 8. tett fölterjesztésében, felhozva: hogy az új épület díszesb kinézése, nagyobb tűzbiztonsága, a szobáknak — főleg a szegleten levő tiszti szobáknak — egészségesebb volta egyiránt szükségessé teszik a szóban levő kertnek és teleknek megszerzését, mely a laktanyához oly közel fekszik, hogy azt 18 öl szélességben földi el, árnyékot vetve rá, elvéve tőle délután a világosságot, akadályozva a lég és szél szabad járását; megfontolandó az is, hogy ha arra a telekre, mint igen alkalmas helyre, a tulajdonos jövedelmező épületeket állít, a közveszély is mennyire növekedik, ha pedig rá később a városnak szüksége lesz, kétszeres árat kívánhat érte. A főbíró pénzügyi okokkal is támogatta a megvételt, s a királyi kormányshoz főleg az utóbbi okoknál fogva a tartományi főszámvevőséget megkérdezte, s az azon oknál fogva, mert a majorsági pénztár rendes szükségei fedezése után is azon vásárt megbirja, azt ajánlotta, hangsúlyozva azonban, hogy az 1000 frt vételár ne az építési alaphól — melyet gyöngíteni nem szabad — de a város majorsági pénztárából fizettessék ki. A kir. kormányshoz a tartományi főszámvevőség észrevétele föltételével terjesztette az ügyet ajánlólag a felség elé, hozzátéve azt is, hogy a város legyen köteles azon telken levő összes épületeket azonnal lerontani. A felség legmagasb elhatározását, a kir. kormányshoz 1835. márcz. 5. és ápr. 6. tett fölterjesztéseire, annak parancsára, Lajos főherczeg írta alá, a kancellária jul. 8. adta ki, oly módon, hogy a kir. kormányshoz azon első fölterjesztését: „hogy a már építés alatt levő kolozsvári katonai laktanyának szükséges három kert megvételére a városnak Esterházyi Ferdinánd főherczeg ő fensége helyeslése után engedélyt adott, azok tulajdonosaival, valamint az építésre vállalkozó mesteremberekkel kötött szerződést szintén a főherczeg ő fenségével megerősíttette — tudásul vette; a convictus-

tus-féle teleknek 1000 frtban visszavásárlását pedig a királyi kormányshék által utóbbi jelentésében ajánlott föltételek mellett engedélyezte. ¹⁾

Itt és így végződött be a katonai laktanya építkezés és építkezési hely feletti hosszas, változó jellemű és sikerű ügytárgyalás.

Az építésnek az 1834. decz. 10. kelt szerződés 6. pontja szerint 1835. jun. 18-án kezdődőleg 1837. nov. 18-káig kellett volna megtörténni, ²⁾ de tényleg a tárgyiratok azt mutatják, hogy hamarabb kezdődött s később végződött el. Az esküdt-közönség 1834. sept. 1-ői jegyzőkönyvében az van, hogy az alapkövet a főherczeg Esteri Ferdinánd aug. 4. tette le, kőládát tettek be az alapba s abban le voltak írva az akkor forgalomban volt pénzek, két ólom táblára fölmetszették, hogy kik alatt s miképen épült. ³⁾ Az esküdt-közönség nov. 7-ki kérvényében ⁴⁾ azon kifejezés fordul elő: „hogy a kaszárnjának az általuk ohajtott helyen szorgalmatos emelkedését örömmel szemlélik...” Pataki Mihály, egyik építő főfelügyelő pedig 1836. sept. közepén az épület homlokrajza és fölirata iránt indítványt tevén: azt jelentette, hogy az épület homlokzata, vakolás és megfestés alatt levén s nemsokára az állásnak is el kellvén szedetui: szükségesnek s a városra nézve díszesnek és illőnek, Esteri Ferdinánd cs. kir. főherczeg ő fenségének, az építésben való oly lelkesen tett igyekezetéhez illő háládatosságnak tartja, hogy a homlokzatot tevő háromszögű ürességbe a város czímere, mellé pedig kétfelől katonai tábori czímerek ⁵⁾ egy színre festessenek ki, annak jeléül, hogy azon épület a városé, s katonák lakására való, mivére be is mutatott Simó Ferencz rajztanár által készített egy rajzolat-tervet; a rajzon alól a kapu feletti nagy kőbe pedig vasbetűkkel megaranyozva az általa ajánlatba hozott írást javasolta tétetni, ⁶⁾ mely végre festőről s annak fizetéséről gondoskodást ajánlott. A tanács sept. 20. terjesztette a királyi kormányshék elé a czímer

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 4910. 5159. 5272. 6620. 7219. 7254—55. 7433. 8495. 8906. 12260. 13292—93. sz. 1835. 778. 1735. 2126., 2906. 3338. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1835. 778. sz.

³⁾ *Az eredeti jegyzőkönyvből.*

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 18260. sz.

⁵⁾ Látható a RAJZOK és FELIRATOK Füzeté XII. Tábláján.

⁶⁾ L. a HARANG- s KÖZÉPÜLET-FELIRATOK Füzeté sat. 26. lapján.

kifestése iránti engedélynek az állások közeledő lebontása tekintetéből — már az érdemleges határozat kelése előtt — a város főbirájával tudatását kérve. A kormányshék azonban a sept. 22-ki gyűlésben az ügyet az országos építészeti igazgatóságához tette át, ha lehet, még az ülés folytában véleményadás végett, mely sept. 23. ugy nyilatkozott, hogy miután a rajzot készítő tanár a kifejtésre nem vállalkozott, Brandspiegel Gábor festő ellenben igen, neki nem 80 ezüst forintért — mint a királybíró és főépítés-felügyelő ígérték, de 60 forintért — a mi elegendő ár — a kifestési munkát átadhatónak véli. A kir. kormányshék sept. 24. megengedte a tanácsnak, hogy a nevezett festőnek a címér kifestését adja át 60 ftért, vegyen tőle kötelezvényt arról, hogy a munka tartósságáról jót áll, s tüstént fogasson hozzá, s máskor az ilyekben az esküdt-közönséget kihallgatni el ne mulassa; az építési munka bevégzésének pedig erélyesen járjon utána. A kapu fölébe teendő nagy kő felirata nem levén oly sürgős, még maradhat...¹⁾ El is maradt végképen. Én semmi nyomát nem láttam az engedélynek, és senki sem emlékszik ARANYOZOTT FELIRÁSRA.

A legelébb 1769. indítványozott katonai laktanya tehát 68 évi kérés, reménykedés, néha csaknem kétségbeejtő bosszuság, kárvallások és szenvedés, tenger kin és küzdelem után végre fölépült, Kolozsvár polgárainak hajléka ezután csöndes, biztos *otthon*-ává lett, s a családi erkölcsök tisztaságát állandóul fenyegető veszély házuk küszöbétől végkép elhárítatott. A katonalaktanya Kolozsvárnak mint középület is díszére van, s a népnek, mely megalkotta, ritka erélyéről, okosságáról és áldozatkészségéről tesz tanuságot, a mellett, hogy a polgárságra és erkölcsökre való érintett hatása üdvös, következményei jótékonyak. A tanács és esküdt-közönség többször kifejezte örömét az elért siker felett, háláját Estei Ferdinánd főherczeg nagylelkűsége s igazságérzete iránt, legmelegebben fennebb említett 1834. nov. 7-ki feliratában. Ez kötelesség volt. A történetírás elbeszélve, a mik és a hogy s kik által történtek, megérdemelt maradandó emléket állít azok számára, a kik a szép és hasznos munka megalkotásában tényezők voltak.

A másik sérelem a város köz vendégfogadójának katonaság általi elfoglalása s évtizedeken át használása volt, a mi méltán fáj

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1836. 10529. sz.

a polgárságnak. Az alkotmány helyreállása után hitte annak meg-
orvoslását, de foganat nélkül. 1792. aug. 1. folyamodott a tanács a kir.
kormányzókhoz visszaadásáért, hivatkozott 1791-ki kérésére, mikor
azon választ kapta, hogy a következő év tavaszán sérelmök orvosolva
lesz. Várták mostanig hiába — ez a közpanasz — fel vannak tartóz-
tatva, hogy az uri méltóságoknak és külföldről látogatóba jövő idege-
neknek tisztességes szállással szolgálhassanak; helyök van, építhet-
nének, de a katonai árvák ottlakása miatt nem lehet. Ez bántja őket
s nagy kárt okoz; különben is egy hazai város sem terhelhetik ily
nevelő-ház adással, s ha Kolozsvárnak még is oly hosszasan hordozni
kellett e terhet, hordozza immár más város is; kérte azért vendég-
fogadója visszaadása kieszközlését. A kir. kormányzók a med-
gyesi kegyesrendieknél hely iránt nyomozódva, hová át lehetne a
növendékeket tenni, az ügyet függőben hagyta. E közben a katoná-
növendékek főparancsnoka az épület fedele megigazitását kívánva:
a tanács 1793. ápr. 25. ismét megújította kérését, érzékenyen
panaszolta, hogy nem hogy elvitetnék az intézet, de még költséges
épületjavításokra hivatott fel a város, kérte tulajdona visszaadását
s a katonanövendékek máshová vitetését, található alkalmas hely
számukra Kolozsváratt máshol is. A kormányzók átírt a főhad-
vezérségnek, intézkedést kérve tőle e tárgyban, mely visszairt,
hogy a katonai nevelő-háznak az ezred állomáshelyén [*Staab*] kell-
vén lenni, nincs ellenére, ha az ezred állomáshelye Medgyesre tétet-
vén át, a nevelő-ház is elmegy vele, csak hogy a kir. kormányzók
elhelyezésök iránt intézkedjék s azt vele tudassa. Ez visszairt, hogy
a mennyiben a főhadvezérség az ezredállomás helyének Medgyesre
áttételéhez köti a katonanevelő - intézet sorsát, tudatni kívánja,
hogy az ezred állomáshelyének meghatározása az ő felsége és
országgyűlés határozatától függ. A mi a kir. kormányzók által
teendő intézkedéseket illeti, nézete szerint a katonai felsőbb sza-
bályzat szerint egy község sem tartozik ily nevelő-intézeteknek
máskép szállást adni, mint magán félnek, szabad egyezés szerint;
szerinte ez is egészen magán intézet, mely maga köteles magának
szállásról gondoskodni, úgy a mint jobbnak látja. Kolozsvár nem
kényszeríthető, hogy remélhető nagyobb hasznáról világos kárával
lemondjon, és sajátját oly olcsó árban azon növendékeknek engedje
át, vagy ha magára nézve hasznosabbnak látja, azt vissza ne vehesse.
Ezeknél fogva nem marad egyéb hátra, mint hogy az ezred magá-

nak más intézeti helyről gondoskodják. A főhadvezérség erre 125 forintot igérvén az eddigi 60 firt bér helyett, kérte az intézetnek még egy ideig ott maradhatását, míg t. i. a kir. kormányzéknek Kolozsváratt maradása elhatároztatik, mert Szebenbe visszamenése esetében oly alkalmas hely e végre mint Kolozsvár sehol sem lenne. A kir. kormányzéknek ezt a tanácscsal tudató azon rendeletére: elfogadja-e az ajánlatot vagy nem? a tanács kijelentette, hogy előbbi határozata mellett megmarad. Ennél fogva a kir. kormányzék a felséghez jelentést tett, az ügy eddigi folyását eléadta, s kérte kegyelmes intézkedését, hogy a fenforgó katonai nevelő-ház Kolozsvár közönségének mielőbb saját céljai szerint jobban használhatása végett visszaadassék s hogy az illető ezred növendékei nevelési helyéről másképen gondoskodják, annyival inkább, mert az ügy sem a katonaság elhelyezésével, sem a kir. kormányzék hol székelésével összefüggésben nincs. A felség nov. 19. kelt udvari rendeletben az ügynek elintézését a háborus idők rendkívüli költségeinek tekintetéből elhalasztatni határozta, a mit a kir. kormányzék a tanácscsal tudatván: az 1794. jan. 5. kelt újabb folyamodásában kijelentette, hogy azon tekintetből, hogy a fenforgó háznak, — melyre a városnak elkerülhetlen szüksége van — oly régóta és oly sokszor kért és sürgetett visszaadatását megnyerhesse s a felség iránti, a mostani háborus időkben köteles hűségét bebizonyithassa, a város közönsége kész arra, hogy az intézet növendékeit önköltségén oda szállítja el, a hová áthelyezésök és taníttatásuk e hazában rendeltetni fog; a tanács bizik, hogy miután a ház átadását semmi nem akadályozza, ha ezen ajánlat a felségnek bejelentetik, kegyelmesen fogadtatása remélhető, mert az átköltözés a katonai kincstár megterhelteése nélkül hajtatik végre; kérte annak kieszközlését, hogy ezen magyar város ne kényszerítettessék e hasznos tulajdonához oly sokáig nem juthatás miatt oly nagy kárt szenvedni, sőt azt annyi év után visszanyervén, majorsági pénztárára és az átutazó közönség kényelmes elfogadtatására nézve minél hasznosabbá tehesse. A kir. kormányzék átiratához csatolva a város kérelmét, miután az átköltözés főakadálya, a költség el van hárítva, addig is, a mig br. Splényi-ezred állandó állomáshelye végleg megállapíttatnék, hathatósan ajánlta annak teljesítését, annyival inkább, mert a város azon telken levő házából vendéglőt akar építtetni, a mi eddig nem volt, tehát kérése a közjót célozza s majorsági pénz-

tárán is segít, a mire nagy szüksége van; de különben is kívánsága teljesültétől súlyos kára nélkül elütni nem lehet. A főhadvezérség sept. 9. tudatta, hogy a szóban levő növendékek elhelyezéséről Medgyesen és Segesvárárt siker nélkül tudakozódván, nem maradt hátra más, mint Tordán keresni alkalmas helyet; útasította is Szappanyos főhadnagy nevelőintézeti igazgatót, hogy azonnal oda menjen s vagy az ottani törzskari ház [*Depot*] helyiségét, vagy más alkalmas helyet szállásul béreljen ki a kolozsvári növendékek elszállásolása végett, s felkérte a kir. kormányshoz, hogy a városi tanácsot útasítsa arra, hogy a nevezett főhadnagynak az elszállításban segítségére legyen. A növendékek még azon évben Kolozsvárról a tordai törzskari szállásra költöztettek át, a mint azt a főhadnagy egy 1796. jan. 30. a már ekkor Tordán volt katonai nevelő-ház érdekében a kir. kormányshoz intézett átirata igazolja. ¹⁾ Kolozsvár oly rég nélkülözött, belmonostor-utczai *Fejér Ló* nevű háza és vendégfogadója birtokába jutván: e sérelme is orvoslást nyert, s a tanács a szükséges javításokat rajta megtétetvén: 1798. május 10. minden helyiségeivel együtt 6 évre bérbe adhatására engedélyt kért. Ebből látszik, hogy birtokában volt, s hogy az mennyire gyarapította a majorsági pénztárt, kitetszik abból, hogy 1808-n 3610 forint évi bérért adatott ki, ²⁾ a mit egybehasonlítva az 1793-n a katonaság által fizetett 60 frttal, világossá lesz az ok, miért bántotta annak idegen kéznél léte a város közönségét oly nagyon, s miért föprengett annyit annak visszaszerzésén. . . Kolozsvár társadalmi életében is új korszak kezdődött ezzel, mert habár sok költséggel s későn, de az idő szükségének megfelelő esinosabb vendéglőt s téli vigadó helyet [*Redoute*] építtetvén oda: a városnak volt tisztességes vendégelfogadó, az utazónak kényelmes megszálló, s a közönségnek a téli időszakban oly mulató helye, a minő más mivelt városokban, a hol magán és házi gondjaitól szabadulva, néhány órát üdítő szórakozásnak s nemes időtöltésnek szentelve tölthetett el. . . Ez időben lőn orvosolva a polgárságot évtizedek óta bántó azon másik méltánytalanság is, hogy a politikai és kamarai tisztviselők, úgy a katonatisztek szállásának minősége és ára fenszöbbség lévén meg-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 5530. 1793. 3748. 4781. 6259. 7435. 9421. 1794. 3837. 6145., 1795. 624. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1812. 7679. sz.

határozva, a házbirtokosok kénytelenek voltak ahhoz alkalmazkodni. II. József császár 1786. eltörölte a két elsőt, a most uralkodó felség azt 1826. aug. 25. kelt rendeletben most újabban eltörölnék jelentette ki s kimondotta, hogy jövőre nézve ugy a politikai, mint a kamarai tisztviselők szállásügye a köztük és háztulajdonosok közti szabad egyezkedés tárgya legyen, s utóbbiak ne legyenek kötelesek házaik valamely részét akaratjuk ellenére az említett tisztviselőknek átadni. Ellenben az 1786. évi szállás-szabályzat a katonatisztekre és egyénekre nézve érvényben marad, de a kir. kormányzék oly intézkedésre útasított, hogy azon háztulajdonosok, kik katonatiszteknek szállást adnak, azokkal hasonlítva össze, a kik polgári egyéneknek szabad alku szerint adják ki házaikat, az illető pénztárakból fizetendő bérek által meg ne károsíttassanak.¹⁾

A közbátorság, a személy és vagyon biztonsága, mint a város díszé és mivelődési érdeke egyformán szükségessé tették a város éji kivilágítását. Erre az eszmét Pál András főbíró adta, indítványozva, hogy az idegen bor 1 1/2 kr. díjja 6-ra emeltessék, ennek és az idegen pálinka 12 kr. díjjának 1/4 része fordíttassék világitásra. Az indítvány 1819.²⁾ a város gazdasági bizottságának adatott át, mely a jan. 12. közgyűlésben ezt elégnék nem találván, még évenként három hónap tartamára minden font hús után egy pénz fizetését hozta javaslatba addig, míg a kellő tőke létre jő; az esküdt-közönség azon módosítással fogadta el, hogy három éven át fizettessék addig, míg a szükséges alap összegyűl, a mit a tanács azon módosítással tett maguévá, hogy ne 3 évig, de addig fizettesék ez összeg, míg a világitásnak mind létrehozására, mind fentartására elég alap lesz, s e határozatát azon évi márcz. 15. a királyi kormányzékhez helybenhagyás végett felküldötte. Még azon évben Pataki Mihály főbíró is [*kelet nélküli*] jelentést tett a tanácshoz az éjjeli világitás iránt, melyben írta, hogy sok tanácsbeli és esküdt-községi tagtól, sok kir. kormányzéki tisztviselőtől és városi uri rendektől hallotta, mily hasznos lenne a polgárookra s a közönségre, ha ezen hazai első város más országok példájára sötét estvéken és éjjeleken megvilágíttatnék; mily díszére lenne ez a városnak, s mily nagy kényel-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1826. 9917. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1819. 4328. sz.

mére és bátorságára az összes polgárság házainak, vagyonának, a boltoknak és pinczéknek, mint megkevesednék a lopás s meggyérülne a rossz cselekedetek száma; a tekergők és gonosztevők így könnyebben tetten érethetnének. De mivel a világítás létrehozásához és fentartásához, lámpások szerzésére, örök állítására sat. költség kell: a főbíró erre legbiztosabb alapnak a hús fontjától egy pénz fizetését látná szükségesnek. Ez nem az ő gondolata — ugymond — de mint jót és szükségest ohajtaná, hogy ne csak szó és beszéd legyen ezután is, hanem váljék tetté; javálja tehát, hogy a tanács határozza el, hogy új évtől fogva azt megkezdi, s a gyülemelő alapot a világításra s a főtéren egy szökő kút állítására fordítja, mely utolsót a város díszén és hasznán kívül az eshető égések alkalmával rendkívül kívánatosnak tart. A tanács az indítványt 1821. decz. 3-ki ülésében magáévá tette s 13-n ajánlólag a kir. kormányshoz fölterjesztette, mely ezt és az előbbi 1819-ki fölterjesztést 1822. jan. 5. egy négy tagu bizottságnak adta ki terv- és véleménydolgozás végett, mely közt volt az országos főépítészeti igazgató Thalinger Frigyes és Bergai József lyceumi vegytan tanára is, azon útasítással, hogy az 1819-ki tervet és ajánlott alapot megfontolás alá véve, adjon javaslatot, a főbíróval indítványa helyeslését tudatta, Brassó és Szeben városok tanácsainak pedig — a hol már a világítás rég létezett — annak mivoltáról tudósítástételt rendelt. ¹⁾ A bizottság nov. 10. adta be tervét és jelentését ²⁾ s Pataki Mihály főbíró az ügy elintézése gyorsítása végett külön is jelentést tett róla, melyben előadta: „hogy neki sikerült 124 uraságot és polgárt megnyerni, a kik egy-egy lámpást csináltatnak, vagy árát kifizetik, reméli, hogy ezt 200-ra növeli; ezenkívül az esküdt-közönség meghatározta, hogy minden új polgár beesküvésekor 10 frtot fizessen lámpás csináltatásra; mesterember is van olyan, a ki még a polgári esküt nem tette le, 100, a kinek díjjával 300-ra növekedik a lámpások száma; a városnak is van a fejedelem intézkedéséből való 17 lámpása; uraságoknál is sok található, úgy, hogy ezeket bele tudva, csak mintegy 100 lámpást kellene a tanácsnak a majorsági pénztárból szerezni; mindezek árát most egyelőre előlegezné a majorsági pénztár, mert bizonyosra vehető,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1821. 11795. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1822. 11191. sz.

hogy egy év alatt mind az visszatérül. Kérte tehát a kir. kormány-
széket, hogy a lámpások megcsináltatását engedélyezze. A fentar-
tásra alapul ő a hús fontjától fizetendő pénzt csak 3 évre látja
meghatározandónak, a mi ez idő alatt 5000 forintra fölnevekedik,
ennek évi kamata lenne 300 frt, az új polgároktól remélhető 200
frt, ezen kívül lehetne e célra fizetést kívánni a kereskedőktől,
vendégfogadósoktól és állandó korcsmát tartóktól, vagy pedig a
Kolozsváratt levő 961 valóságos birtokos polgártól évenként 2—2,
166 özvegytől 1—1 frtot. Ezekből a fentartás költsége biztosan
kikerülne.“¹⁾

¹⁾ A bizottság jelentése részletei: „I. a fő- és óvári térre, Torda-, farkas-,
közép-, magyar-, hid-, monostor- és szín- [fő] utcákra 194,— II. buza-, király-,
szentegyház-, szappanyutczákra, a hidutczai két, a monostorkapu szöglettől a
katonai sütőházig, a toronynál levő két sikátorba, a 30-adnál és barátoknál
levő serháznál, Horváth Dániel házánál, Fronius-háznál, Akeszman-háznál,
főbíró Pataki Mihály utczájára, kismesterutczába, ott a két sikátorba együtt
188,— III. a köfalak mellett 20 ölnyire csak egyik soron; a reform. templomtól
a boszorkány szeren át a kis kapuig, innen a közép- és magyarkapuig, tovább
szappanyutczáig, megint tovább a hidkapuig, innen a serházig, az óvári Can-
dia-utczába, a monostorkaputól a színutczai ajtóig, innen a Torda-kapuig
két-két lámpás, együtt 58, mindhármát összegezve, s a mint látható, csak a
belvárost véve tekintetbe, 440 lámpás beszerzését ajánlotta, melyek egyen-
ként 15 v. r. frtba kerülnek; s miután 200-nak megvétele az uraságok, kir.
kormányzéki tisztviselők és polgárok által meg van ígérve és aláírással
biztosítva, csak a többiről kell a tanácsnak gondoskodni; a mi azon községi
határozat alapján, mely minden esküdt-polgárt egy tűzoltáshoz kellő bör-
veder megszerzésére kötelez, a mi 10 frtba kerül, az ezen czímen fizetni
kellő összegből a 240 lámpás bizonyosan kitelik, addig is ezek ára, 3690 frt
a majorsági pénztárból lenne fedezendő... A világítás idejéről a bizottság
nézete az, hogy alapul a tavaszi és őszi éjjnap-egyenlőséget véve, télen 92
éjen át, esti 5 órától reggeli 4-ig, tehát 11 órát számítva, 1017 órán át,
nyáron pedig esti 9-től reggeli 3 óráig, tehát 6 órán át 91 éjjen s 546
órán, együtt 1558 órán át a 144 lámpára 16 font és $7\frac{1}{3}$ nehezék, együtt 7140
font és $26\frac{2}{3}$ nehezék olaj levén szükséges, ez, — fontját 4 kr-ra számítva, —
kerülne 1309 frtba 9 krba, a bel 50 frtba, világítási biztos fizetése 104 frtba,
30 lámpásgyújtónak — egyre a gyújtás gyorsításáért csak 15-öt számítva
— évi 25 frtjával 750 frt, együtt 2209 r. frt 9 krba, a maglevő 10 éjji ór
mellé még 20 örnek 25 r. frtjával 550, igazításokra 20 r. frt 51 kr., együtt
2780 r. frt. A költség legbiztosabb, s az adófizető polgárok legkevesebb
megterhelhetetésével járó alapja, az esküdt-közönség 1819. febr. 27. kelt azon
határozata: hogy a hús fontjától 3 évig egy pénz fizetessék; ebből oly ösz-

A kir. kormányzék a bizottsági jelentést úgy intézte el, hogy a tervet hozzá visszaküldötte újabb megvitatás és kiegészítés végett azon okból, hogy figyelmét nem terjesztette ki arra: nem lehetne-e más költségálapot is találni s jelesen a terv valóítását a házak lakosainak tenni köteleességévé? továbbá azért, mivel a lámpások távolságát sem határozta meg; a főbirónak a tervre tett jelentésére pedig visszairta: „hogya a kir. kormányzék hajlandó ugyan az ő terve elfogadására, mert az a bizottság által felküldöttel megegyezik, de szükségesnek látván, hogy a terv megvalósítására más módot is ajánljon s a lámpások távolságát is jelölje ki, ezért azt visszaküldötte s az erről való gondolkozást annak is ajánlta azon hozzáadással: nem lehetne-e azt a majorsági pénztár erején létesíteni s a város bő majorsági helyein olajnövény termesztésével az erre szükséges 1309 r. forint 9 krt tetemesen leszállítani?“¹⁾ A bizottság második munkálatát 1823. jan. 28-n terjesztette föl: „Kikérdezte előbb — ugymond — a gazdasági bizottságot, felhivta újabb mód ajánlására az esküdt-közönséget, elébe terjesztette a birtok és házak fekvése s kiterjedése szerinti hozzájárulási javaslatot; de a közgyűlés újabb tehertől tartván, most is azt jelentette ki, hogy a húspénznél egyéb czélszerű módot a kívánt czél elérésére nem lát, ugy, hogy az alól csak a katonaság, a convictus, seminarium és a Karolina-kórház legyen kivéve. A közönség ez áldozatra is főképen a kir. kormányzék iránti mély tisztelet bebizonyítása, s méltóságos tagjai kényelme megszerzése végett határozta el magát; ha ez így nem fogadtatik el, a város kivilágítási tervétől kénytelen lesz elállani. A bizottság még pontosabb számítás tétetvén a húsfogyasztásról, ugy jött ki, hogy levonva a mentesítendő közintézeteket, s a világitás évi rendszeres költségösszegét, tiszta maradék 6345 r. frt lenne, a miből a 8-ik év végén 50,041 r. frt 34 kr. tőke gyűlne, a mint mindezt hiteles

szeg gyűl, a miből a világitás üdvös intézménye bizonyosan fenttartható lesz. A bizottság kiszámítása szerint 4562 frt 30¹/₂ kr. fogván ebből egy éven át bejöni, az így támadt 2780 frt költségen feljül tőkésítés végett még 1782 frt 30¹/₂ kr. marad meg, s azt is 1800 frtra téve, 6% kamat fizetés és lelkiismeretes kezelés mellett 16 év alatt 46,210 r. frt 25 kr-ra növekedik, s annak 2772 r. frt 38 kr. kamata az éjjeli kivilágítást állandóul biztosítja. A bizottság a lámpások álló-helyét is kijelölte.

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1822. 11191. sz.

számítások igazolják . . .“ A királyi kormányshoz 1833. május 21. intézett leiratában: „hogy a legelső és legszükségesebb élelmi cikk megadóztatása annak megdrágulását idézi elő, a mi a helyes közrendészeti szabályokkal ellenkezik, terhet ró nem-kolozsváriakra is, az intézet a városi közönség hasznára levén leginkább, költsége a majorsági jövedelemből fedezendő; de ha az egész költség ki nem telnék, a kir. kormányshoz nem lesz idegen a hús ára felemelésétől is oly módon, hogy a felségnek följelentessék. Egyébiránt — folytatja a kir. kormányshoz — e hasznos intézet létesíthető lenne a polgárok által nem érezhető kisebb fizetés által is, vagy ha a város földjein olajt termesztené. Ha ezek a költséget nem fedeznék, csak ekkor lehetne s csak pótlásképen a hús-ár felemelésével is segíteni. Mindezekről a tanács tudósítását elvárja.“¹⁾ A tanács jun. 12. jelentette, hogy közölve a felsőbb rendeletet az esküdt-közönséggel, az önként elismeri: „hogy az éjji világítás a város és közönség, tehát minden lakos és utazó kényelmére van s költségét a közpénztárból kellene fedezni, ha az bírná; de mivel nem bírja, kénytelen a tanács és esküdt-közönség annak létesítése és fentartása alapját az összes polgárságra feloszlatni s alig érezhető hús-ár felemeléséből megalkotni. A majorsági pénztárból e célra semmi sem jut, a házbirtokosokra sem tehető rovat a világítási és osztályozási nehézségek miatt, mert a külvárosokban egyelőre nem lesz világítás, hogyan lesz hát fizetés kívánható? Aztán más a becse a belvárosi bár nem nagy kiterjedésű, de jól beépített s nagy jövedelmet adó, és más a külvárosi puszta telkeknek. Ez sok panaszra adna okot s a népben az elnyomatás félelmét keltené fel. A tanács és esküdt-közönség most sem lát más alapot az elébb ajánlottnál. Az olajnak majorsági földön termelése a város birtokainak haszonbérbe adása miatt nem lehetséges, visszavételök pedig megapasztaná a majorsági pénztár jövedelmét; ez nem lenne jó gazdálkodás.“²⁾ . . . Itt az ügy két évig hallgatásban maradt. Ekkor gróf Bánffy József kir. kormányshoz tanácsos a kir. kormányshoz nevében rövid úton felhívta országos építészeti igazgató Thalinger Frigyes és Pataki Mihály városi rendőrigazgatót, hogy figyelmezve a bizott-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1823. 1519. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1823. 6915. sz.

ság 1822. nov. 10-ki fölfejtéseire, s a kir. kormányshékné nov. 30-n erre kiadott rendeletére, valamint a kolozsvári főter és belső utcák kivilágítását illető eddigi terveket is az érvekké egyútt még egyszer szigorú megfontolás alá véve — a város falain belőli térek és utcák pontos felmérése, után — összevont rövidséggel tegyenek javaslatot arról: miképen lehetné létrehozni e terv megvalósítására szükséges pénzalapot? a város majorsági pénztára, az összes polgárok és ott tartózkodó közönség méltányos, igazságos és kellő arányban hozzájárulása által? s azt terjeszshék a kir. kormányshék elé. A bizottság csekély szám- és arányváltózással most is 1822-ki véleményét adta elé, összevontan, eléget téve 1. a kir. kormányshék azon meghagyásának, hogy a lámpások távolságát mindenútt határozza meg, 2. hogy a költségnek a polgárságra teendő rovatal útján előállítását illető módozatot fejtse ki nyomosan, 3. az eddig fenforgott mindhárom jövedelmi forrást u. m. a hús-áremelést, a polgárságra teendő rovatalt és a majorsági pénztár hozzájárulását vegye figyelembe, s véleményét arra is terjeszse ki: nem lenne-e e hármás fedezeti alap módozata alkalmazható?¹⁾

¹⁾ A bizottság a szükséges alapnak e három jövedelmi forrásból előteremtésére nézve azon tervet adta, hogy:

I. 47 honoratior [ügyvéd, orvos, tisztviselő sat.] 2 frtjával fizetne 94 frtot, ezek özvegyei [25] 1 frt 25 krral 36 frtot.

855 polgár és mesterember 1 frtjával 855 frtot, ezek özvegyei 20 krjával 50 frtot.

20 I. osztályu kereskedő 6 frtjával 120 frtot, 13 II. osztályu 4 frtjával 52 frtot.

20 nagy vendégfogadós 5 forintjával 100 forintot, 120 koresmáros 1 frtjával 120 frt . . . egyútt 1416 frt.

II. a majorsági pénztár hozzájárulna 500 frttal.

III. a hús-ár felemeléséből bejő 2400 frt, a 3 tétel egyútt 4316 frt,

Költség. 2780 „

Ezt kivonva a maradvány 1336 frt,

a mit kerek számban 1500 frtra téve, 8 év alatt gyűlné 14,846 frt 11³/₄ kr.

ennek évi kamatja 890 „ 46¹/₄ „

a polgárok hozzájárulása 1416 „ — „

majorsági pénztár 500 „ — „

egyútt . . . 2806 frt 46¹/₄ kr.

Évi költség 2780 „ — „

maradék lenne . . . 26 frt 46¹/₄ kr.

Bárha a bizottság az alábbi számításban a kormányi parancs-
nak mindenben megfelelt, végül mégis azon véleményét ismételte,
hogy mindent összevéve s megfontolva, most is legcélszerűbbnek,
legigazságosabbnak és legkevesebbé terhelőnek tartja világítási
alapul az 1 váltó krajezárnyi húsárfelemelést, azért ennek elfogadá-
sát teljes meggyőződéssel hozza ajánlatba. A kir. kormányzék
febr. 28-ki leiratában hangsúlyozta, hogy az éjji világítás a lako-
sok személy- és vagyónbiztonságára nézve oly szükséges és hasz-
nos, hogy az osztrák monarchia majdnem minden városába már
be van hozva, s hogy Kolozsvár is meg van erről győződve, mutat-
ják községi feliratai; oly mód találandó tehát, mely se a közön-
séget, se a majorsági pénztárt szerfelett meg ne terhelje. Minthogy
a lámpások beszerzésére, mint legelső szükségre már önkéntes alá-
írás útján tetemes összeg van biztosítva, s a bőrvéderszerzés költ-
ség czíme alatt is 1130 frt a majorsági pénztárba begyűlt, a kir.
kormányzék megengedte, hogy a még kellő 3610 r. forintot a
majorsági pénztár előlegezze, melynek azonban az, a polgári beke-
belezési, kereskedelmi s a mult évi decz. 20. megengedett más
díjakból visszafizetendő lesz. A világítás folyamatba indítása és
fenntartása végett gyűjtendő alapra nézve megrendelte: 1. hogy a
Kolozsváratt lakó birtokos uraságok, polgárok, kereskedők és
korcsmárosok e célra a bizottság által kimutatott díjakat éven-
ként fizessék, a mi 1416 frtot tenne, 2. a majorsági pénztár 500
frttal járuljon hozzá, 3. a hús fontja után néhány évig, míg más
fedezeti alap lesz, a téli négy hónapon át 1 váltó kr. fizetessék a
tudvalevő kivételekkel, a miből 2400 frt remélhető, s így a három
címen 4316 frt ezüstpénzben, a miből a 2780 frt fentartási
költséget levonva, a megmaradó 1536 r. frt vagyis kerekszámban
1800 6% kamatra adva, addig gyümölcsöztetendő, míg az intézet
fenntartását biztosító tőke összegyűl. A közönség és polgárok által
ezen célra eddig tett ajánlat a kamatból lassanként pótolható
lenne, sőt a város takarékos gazdálkodása s az olajszükségletnek
saját természetével előállításával lényegesen leszállítható. Ez az
összes számítások átküldése mellett a tanácsnak azon megjegy-
zéssel iratott meg, hogy az esküdt-közönséggel tudassa s mihamar-
rább vegye teljesezésbe. Közölvén a tanács ezt az esküdt-közön-
séggel: hálás köszönettel vette ugyan az atyai rendelést; de
kinyilatkoztatták, hogy a nagy adó, fuvardíj, katonai laktanyára

ígért földj s más szükségeik által úgy meg vannak terhelve, hogy nem hiszik, hogy újabb rovattal megterhelhetők legyenek, s esedezve kérik meg nem terheltesöket. Ők már — írják — rég meghatározták, hogy a hús-árnak fél p. krral emelése a legcélszerűbb alap s helybenhagyását kérték; a tanács magáévá tette ezt s kérte a kir. kormányzékot, hogy az eléggé megterhelt polgárságot újabb rovattalól kegyelmesen kimélje meg, mert ez a szegényebb osztályokat fogja terhelni; a koresmárosoktól szintén két cím alatt is díjt venni súlyos lenne, míg a húsár-felemelés által legkevesebbé érezhető teher háromolnék a lakosokra vagyonnosságuk arányában . . . A kir. kormányzék május 30. megkérdezvén a tartományi főszámvevőséget: ha a majorsági pénztár megbirná-e a szóban levő 500 frtot? az kimutatta, hogy a városnak terhelő adósságai levonása után — 61,576 frt $9\frac{3}{4}$ kr. künn levő kamathátralékot is beleértve — 83,946 frt 13 kr. cselekvő pénztári vagyona van. A kir. kormányzék azon célból, hogy ezen pénzügyi eredmény értékét megismerhesse, a város 1824-ik évi számadásainak 8 nap alatt felküldését rendelte, a mi teljesülvén: ez is az elébbi kimutatás helyességét igazolta, a miből kitűnt, hogy Kolozsvár majorsági pénztára az 500 frt kiadást megbirja. Ennek következtében a kir. kormányzék az ügy kezdetét és eddigi folyamát a felséghez följelentvén, azon nézetét fejezte ki, hogy miután a tanács és esküdt-közönség a kir. kormányzék többszöri rendeletére is csak a hús ára fölemelésébe egyezett bele, s bár érvei többször meg voltak czáfolva, azon kívül minden egyéb jövedelemforrás keresését mellőzte, minden más létesítési mód iránt idegenségét többször kijelentette, méltóztassék a felség megparancsolni: 1. hogy a polgárok, vendéglősök és koresmárosok a kir. kormányzék által ajánlott mérsékelt díj, 2. a marhahús fontjából a téli négy hónapon át 8 évig minden polgár 1 váltó kr., 3. a majorsági pénztár évenként 500 ezüst forint fizetésére szoríttassék, s ezen eleinte a város közönsége által is hévvel pártolt, de most — a mint látszik — azon okból, hogy a kir. kormányzék nemcsak az idegenek, de a polgárság hozzájárulásával is kívánja létrehozását, megúnt üdvös intézet létesítése akadályait, melyek figyelmet nem érdemelnek, elhárítani, s létesítését eszközölni méltóztassék. A felség 1826. jan. 7. kelt udvari rendeletben a húsáremelést nem fogadta el, azért, mert az inkább nyomja

a szegény adózó külvárosiakat, a napszámosokat és a rendes fizetéseiből élő tisztviselőket, a kik az éjji világításnak soha sem, vagy csak ritkán veszik hasznát, hanem a tanácsot és esküdt-közönséget más alkalmasabb mód és alap kitalálására útastotta; minek következtében az, bár hiszi, hogy a külvárosi nép, ha iránta megkérdeznék, e fölemelést nem ellenezné, s bár tapasztalásból tudja, hogy a napszámosokat a dolgoztató gazdák élelmezik, s maguk nem hússal, de szalonnával, túróval, tejjel élnek, a tisztviselőkről is meg van győződve, hogy ezért nem panasználának, s kivált a két első osztály összes húskiadása alig érdemel tekintet; mindazáltal minthogy a felség azt el nem fogadta, a tanács és esküdt-közönség azon újabb ajánlatot tette, hogy a költség első részét, a lámpásokra valót, Pataki Mihály főbíró fáradozatlan gondossága már annyiban megszerezte, hogy talált 127 oly egyént, a ki egy-egy lámpás árát már fizeti, s reméli, hogy még 100-at talál, az újonnan beérkezett polgárok 10 forint bőrvéderváltási díjában is gyűlt 1130 p. frt. a mi ha ezután is fizettetik, a 440 lámpás ára bőven begyűl, az alap ez ága tehát biztosítva van; a fentartási költségalap létesítése végett az esküdt-közönség azt hozta javaslatba, hogy az idegen bor vedrétől eddig fizetett 2 p. krt emeljék fel egy ezüst garasra, melynek fele menjen eredeti rendeltetésére, a katonai laktanya építési alapjába, ebből számítása szerint egy évben bejő 1881 p. frt s a mi még a 2700 p. forintig szükséges, t. i. 819 p. frt, fedezze a majorsági pénztár, melyből már 500 frtot a felség is jóváhagyott; ha ezt a királyi kormányzék elfogadja, a város kötelezi magát, az oly régóta ohajtott éjjeli világítás mihamarább létrehozására. Az eziránt megkérdezett tartományi főszámvevőség a terv első részét egészen, utóbbi azon módosítással vélte elfogadhatónak, hogy a fel-emelés 3 krra legyen, fele világításra, fele a katonai laktanya építési alapjára, mely különben a felsőbb rendeletek ellenére $\frac{1}{2}$ krral kevesbülne. E tervet a kir. kormányzék october 12. azon kéréssel terjesztette a felség elé, hogy mivel azáltal a kolozsvári majorsági pénztárra ismét újabb teher hárul, kegyeskedjék 1825. évi márcz. 28. a világítási alap gyarapítására nézve tett fölterjesztésére legmagasb elhatározását kiadni. A felség ámbár az éjji világítást kívánatosnak s mihamarább létesítendőnek látta, de mivel egyfelől szükséges tudni: ha elbirja-e ez újabb terhet a

majorsági pénztár? másfelől az idegen bor ára felemelése a kereskedésnek kárára van, ennélfogva utóbbi terv helyben nem hagyható; az elsőre nézve is tudni kell: a bõrvederváltságdíjból 1822. óta mennyi gyűlt? s hogy a városnak 1825. volt 52,157 forint 31³/₄ kr. cselekvő követelése befolyt-e? Mielőtt tehát felsőbb határozat hozathatnék, a kir. kormányzék útasítsa a tanácsot a bekebelezési díjakról való kimutatás és számadás felküldésére, mit az május 29. teljesítvén, a tanács a vett rendeletnek sept. 19. tett eleget, felküldötte a kimutatásokat, és a főbíró Pataki Mihály által országos főépítészeti igazgató Thalinger Frigyessel egyetértőleg dolgozott új világítási tervet, melynek lényege az: „hogy egyelőre a város csak egy része világíttassék ki, a meny nyire t. i. a már megajánlott 220 lámpás elég, s később rendre valamennyi; ezekre egyenként egy éven át olajra kell 37 p. fírt 15 kr., a mit fizetnek a háztulajdonosok, kereskedők s más lakosok, ugy, hogy a tisztas állásuakra és kereskedőkre 4, a polgárookra 1 fírt 30 kr., özvegyekre 30 kr., más lakókra 20 kr. essék p. p. a lámpásörök fizetésére 660 fírt határoztatott a majorsági pénztárból. A tanács és esküdt-közönség nem akarván új terhet tenni a polgárságra, e tervet sem fogadta el, hanem most is legelőbb kimondott húsáremelési javaslata mellett maradt meg, vagy ha az el nem fogadtatik, a kávé és czukor haszonbérbe adását javallotta, a miből 3000 fírt remélhető. A kir. kormányzék kedvezőtlenül fogadta a tanács e tudósítását, melyből látta, hogy ezen üdvös intézmény, mely már 1819. óta tárgyalatik s annyszor volt meghányva és vitatva, a tanács és képviselők némely tagjainak önérdéke és tudatlansága miatt eddigelé nem létesülhetett, sőt a tanács és esküdt-közönség változó véleményei s habozásai miatt létesítése nem is remélhető másképen, mint ha ezen különféle okoskodásoknak és ellenvéleményeknek véget vetve, erélyes rendelet bocsáttatik ki annak bizonyos időhatáron belől létrehozása iránt. Ennélfogva, hogy a felsőbb rendeletek tovább is meg ne hiusíttathassanak, a kir. kormányzék a tanácsnak megparancsolta, hogy félretéve minden akadékoskodást, a világítást a főbíró Pataki Mihály által legújabbán dolgozott terv alapján — melyet a királyi kormányzék elfogadhatónak s a kitűzött célra alkalmasnak tart a főbíró és tanács felelősségére hat hét alatt legalább a főutczákban létesíteni szigorú kötelességének tartsa, s gondoskodjék, hogy

következőleg a többi utcák kivilágítása is legyen meg. A királyi kormányshoz e felsőbb jóváhagyás reményében tett intézkedéseit, megerősítés végett, érvekkel és okokkal alaposan támogatva, a felség elé terjesztvén: ott nov. 3. kelt rendelet által ideiglenesen tudomásul vétettek, de meghagyatott, hogy a kir. kormányshoz Kolozsvár város majorsági pénztára gyarapítása ügyében — figyelmeztetve kiadásaira is — még aug. 25. parancsolt kimerítő tudósítását, teljesen felszerelve, sietőleg terjeszse fel. Ez a felsőbb jóváhagyást a tanácsos decemb. 10. tudatta, azon meghagyással, igyekezzen arra, hogy a világítás a következő évi jan. 1. okvetlenül megkezdődjék, az erre szánt alapokat szedjék fel, a polgári bekebelezési díjt, melynek a világításra fordítását 1822. meghatározták, de 1824. egyébre rendelték, fordítsák egyenesen erre, s az 1822. év óta 1827 -ig gyűlt egész összeget adják a világítási alaphoz; a világítási költségekről minden évben vigyenek külön számadást, melyet a majorsági pénztári számadással mindig egyszerre küldjenek fel a tartományi főszámvevőséghez s igyekezzenek arra, hogy a világítási alap lassanként megérezhetlen kútfőből gyűljön össze. Azt is meghagyta a kir. kormányshoz, hogy a majorsági pénztár gyarapítására javasolt némely díjak behozatala iránt megrendelt tudósításukat a felség elé terjesztés végett mielőbb küldjék fel.¹⁾ A főbíró és tanács felelőssé tétele a dolognak más fordulatot adott. Ezek a felsőbb rendelet teljesítését elhatározták, a főbíró ismeretes erélyével gyorsan végrehajtotta, s a közgyűlésnek csak a bevégezett tényt jelentette be. Érdekes jelentése a világítási ügyben folyt hosszas viták és elvi küzdelmek végkifejlődést tüntetvén elő: a közgyűlési j. könyv előadása szerint közlöm. „Pataki Mihály főbíró — így szól az — az 1828. évi febr. 27-ki közgyűlésben örömmel tudatta tervének a felség által is elfogadtatását, előadta, a miknek teljesítésére rendelete van, egyszersmind jelentette, hogy a világítás 1827. decz. 31. elkezdődött, a lámpások a kitűzött időben meggyújtattak; a világítási jövedelmekre nézve szintén jelentette: hogy 1822. octob. 24-től 1827 végeig 185 polgár esküdt fel, 10 firtjával fizettek 1850 váltó

¹⁾ Térkimelés végett mind ide egybevettem ez ügy tárgyratait. *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1823. 1519. 6915., 1825. 5476. 7169. 12451., 1826. 1686. 6175. 9814., 1827. 4296. 9533. 11727. sz.

r. firtot, némely czéhektől s jóltevőktől gyűlt 199 r. firt, melyek 2049 v. r. firtot tesznek; a költség 247 lámpáshoz s a lámpagyujtók fizetése 20 firtjával 185 firt, főfelügyelő 60 firt, 35 egyén fizetése egy évnegyedben 185 conv. firt vagy 463 v. firt 20 kr. Minthogy az Óvár, belmonostor- és szinutczai városnegyed meglehetősen meg van világítva, az ottani örök febr. 1-től megszüntettek, s fizetésök a majorsági pénztárban bentartatott. Jelen-tette továbbá, hogy a lámpásokra ígért s olajra tett rovatal még fölszedve nem levén, 3600 firt átteendő lesz kölcsönképen a világítási lámpáspénztárba, az ígéretek begyűlése után megtérítendőleg. A rovatal felszedésére egy ifju kineveztetését kérte, a ki az uri rendtől, másikat, ki a kereskedőktől felszedje, a polgároktól való felszedéssel a negyedkapitányokat ajánlja megbizatni. Kérte a gyűlés helybenhagyását arra, hogy az intézet felügyelőjévé ifj. Pataki Mihályt nevezte ki, a ki tisztét jan. 1. kezdette meg, de minthogy a mécsesek mindennapi megtöltését, bélmegújítást sat. ő egyedül meg nem teheti, a 34 lámpásgyujtó közül egyet kinevezne e tisztségre, vagy ha ezt egyik sem akarná tenni, egy ily sorsu egyént jobbacská fizetéssel látna szükségesnek mellé adni.“ A tanács köszönettel vette a főbirónak a felség rendelkezési teljesítésében való fáradozását s annak pontos teljesítése által az egész város és tanács becsülete fentartását, intézkedéseit helyeslőleg fogadta, javaslatainak végrehajtására felhatalmazta s e gyűlés azon kellemes benyomások között oszlott szét, hogy a város díszét és javát egy szép és hasznos intézménnyel gazdagította.¹⁾

A közegészségügy is szabályozás alá jött. 1798. a jan. 22. közgyűlésben a kül- és belmagyar- s kül- és belközéputczaiak azon kérésére, hogy a hidkapun alóli házaknál a Szamosra épített árnyékszékek töröltessenek el, s a katonai sütőházból kijövő rondaságnak a Szamos-csatornába bocsátása tiltassék meg. A gyűlés kiküldötte Andrási Antal és Titkos Mátyás tanácsosokat, és a községi szónokot azon útasítással: „hogy a város ügyvédelével és negyedkapitányokkal kimenvén, a kérést egészen elintézzék és tökéletességre vigyék.“²⁾ Ugy látszik azonban, hogy a végzés teljesítetlenül maradt, mert 1801. a márcz. 21. gyűlés ismét kikül-

¹⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

²⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

dötte a negyedkapitányokat: „hogy a kiknek árnyékszéke van a Szamoson, vagy a kik más tisztátlanságokat vezetnek abba, a mik az egészségre ártalmasak, mindeniket intsek meg, hogy tüstént eltávolítsák, mert ünnep után biztosok mennek ki, s a kiknek e tilalom ellenére árnyékszékét a Szamos vizébe folyni vagy a timárok bőrét ott áztatni találják, keményen fogják megbüntetni s épületjököt levágatják.“¹⁾ 1808. Mártonfi József r. kath. püspök felterjesztésére, a kir. kormánysház máj. 23. kelt rendeletében²⁾ megtiltotta: „hogy már rothadásnak indult holt testeket isteni tisztelet alatt a templomba bevigyenek;“ a mit a tanács az egyházközségek előjáróival közölt ugyan, de nem volt bizonyos, ha csak olyan holttestek értetnek-e, melyek a szokott tisztesség megadhatása végett, az erre való készüllet megtételéig szoktak oda vitetni? vagy pedig a csak most meghaltaknak *Requiem* mondása s prédikáció alatt való ott tartása is oda értetik? kérdést intézett azért a kir. kormánysházhoz, honnan azon választ kapta: „hogy a rendelet értelme azon esetre, ha már a holttest szagos és megindult, mindenik jellemzett esetre kiterjed, annál inkább, mert a halotti tisztesség a holttest jelenléte nélkül is megtartható, tehát akármi kevés ideig sem engedhető meg ily szagos holttestnek a templomokban tartása.“³⁾ 1809. a május 2. közgyűlésen Barra István orvostudor és város physikusa indítványozására a közegészség fenntartása végett meghatározottatott „1. hogy a be nem oltott gyermekek irassanak össze, s a szülők köteleztessenek őket beoltani; 2. addig senkit el ne temessenek, mig a hátramaradtak a város sebészétől halálozási levelet [*czédulát*] nem kértek, s hogy az fogadatos legyen, a temető őr oly levélke nélkül senkit be ne bocsásson; 3. a hidelvi kapitányok ügyeljenek különösen a *Kismezőbe* temetendő halottakra; 4. azon hitfelekezetűek, a kik pap s kántor nélkül temetik el halottjaikat, jelentessenek fel a kir. kormánysházának eltiltás végett; 5. gyógyszerárak számára gyógyító-füvet és virágot szedők ne akadályoztassanak.“⁴⁾ Midőn 1831. a cholera fenyegette a várost, a tanács jul. 14. ülésében a következő erélyes

¹⁾ A közgyűl. cred. j. könyvéből.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1808. 3456. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1808. 5507. sz.

⁴⁾ Az cred. j. könyvből.

intézkedéseket hozta javaslatba annak távol tartására. „A városba szabad bejárást csak a 3 főkapura szorította, a monostori-, feleki-, középutczai és hidelvi nagy utakat hagyva fenn közlekedésre, a többiek betöviselését rendelte. Így a felső szinutczának a végét, azon feljül a földhidnál, hogy a jövők a feleki útra térjenek, továbbá a hársongárdi sikátort, a temetőn lejöő feleki-, patai- és györgyfalvi utakat, külső-farkas- és külső-magyarutcza végét, a 13 város-utcza, külső-királyutcza végét, Schoppel sikátor, [egy kis utcza ki a *Kismező* felé], Gáspár szorosa, [a *Kismező* feletti mezei út], kis temetői sikátor [a gyalogosoknak] és a bácsi út végeit. A fennevezett három nagy út végére kaput rendelt felállíttatni s két felől befonatni, mindenikhez 2—2 őrt állíttatott, az egész város négy részre oszolván, minden 24 órára a házak sora szerint 2—2 őrt s velők egy száz-férfit rendeltetett ki vigyázásra. De ezen külső védelmi eszközök mellett belsőket is alkalmazott a tanács. A heti vásárt úgy rendezte, hogy 10 óráig vásárolhassanak a házi szükségre a helybeliek, legfeljebb egy heti készletet, az előtt se idegen, se zsemlés, kenyérsütő és pálinkafőző gabnát ne vásárolhasson, 10-től 12-ig a zsemlések és kenyérsütők, azon túl minden. A heti vásárra 8 száz-férfi volt felügyelettel a városi és rendőrszolgákkal, az útlevel nélkülít be sem bocsátották“. A választott esküdt-közönség mindezt készséggel fogadta el s nemcsak a maga szolgálatát mindenki felajánlta, de a gyűlés még a következőkkel pótolta: „1. hogy a györgyfalvi út zárassék el már a határszálen az erdő alatt, hogy a vidékiek menjenek a feleki nagy útra; 2. zárassék el a borjumál alatt a Török-vágásnál a szőlőlőkből lejöő út is a határszálen; 3. a fellegvári ösvény; 4. a dézmacsürnél a Szamoson való átjárás a Nádastól kezdve. A tanács tudassa ezeket a szomszéd vármegyék tisztségeivel kihirdetés végett. Most még semmi baj sincs a városban — mondja a közgyűlés — de a cél az, hogy ne is legyen. Az utczák végére kert helyett a sorompófákat czélszerűbbnek látja a közgyűlés, ez is volt mindig szokásban pestiskor“. Ugyanazon gyűlésben a város physikusa ajánlatára meghatározottatott: „1. az árnyékszékeket hordassák a városon jóval alól a nagy Szamosba; 2. a *Lábas-ház* alatti tekergőket és czellengőket szélesszék el; 3. az idegen koldusokat vegyék számba s útasítsák hazájukba; 4. a zsidóknak semmi esetre ne engedjék, hogy ki- és bejárjanak; szintén a város physikusa indítványára mindkét

mészárszék a félelmes idők elteltéig kirendeltetett a monostor-magyar- és hidkapu elébe . . .¹⁾ Nemkülönben nagy éberséget tanusított a királyi kormánysházák, mely a hír elterjedésére azonnal egészségügyi osztályt állított fel, tagjai voltak: 2 kormánysházai tanácsos, a városi rendőrigazgató, physikus és két városi tanácsos. Ezek kórházat állítottak a felső színutczában; a szolgabírának meghagyatott, hogy a lézengőket, kereset- és szolgálatnélküli embereket útasítsák ki, a mesterembereket bírják rá, hogy előre gabonát szerezzenek be, minden negyed válaszszon egy ügyes polgárt, a hová a házanként járó polgárok a vizsgálat eredményét jelentsék, ez pedig a kir. kormánysházák elnöke, br. Jósika Jánosnak tegyen jelentést. Az egészségügyi bizottság az aug. 5-ki gyűlésben ajánlta a városnak, hogy valahomán vegyen fel 30,000 frtot, vegyen vele Bánffi-Hunyadon és Nagy-Váradon gabonát, hogy azzal a cholera ellen a szegényeket segítse. A mint az indítvány előadatott, Topler Imre száz-férfi kijelentette, hogy ő kész 10,000 forintot adni, hasonlóul gyógyszerész és száz-férfi Szlábi Dániel felajánlott 5000 frtot fél évig kamat nélkül. A közgyűlés köszönettel fogadta s éltette az ajánlattevőket, mint a város derék polgárait, bizottságot nevezett ki, mely a másik 15,000 frtot is megszerezze, s a veendő gabonát szállítsák a búzás bástyába. Gabona vásárlásra kinevezettek ifj. Topler Imre és Walter János, a ki lovait ingyen ajánlotta fel Nagy-Váradra menetelre. A gyűlés felhatalmazta, hogy mind a 15,000 frton vegyenek elegy gabonát, búzát és rozst. A nagyváradiak Feketetőig hozzák el, azon innen, idevaló szekeresek.²⁾ A kir. kormánysházák aug. 11. rendeletében minden intézkedést helybenhagyott, úgy, hogy a majorsági pénztárakra abból semmi terüh ne háromolják.³⁾

A nagy őrtanya helyisége is ez időszak alatt változott meg, egészségrendőri okokból. 1724. a tűzveszélyességi okok kitudása s megszüntetése végett utcánként összeiratván a szalmafedeles, roz kéményű házak, s a hol széna, szalma és más gyúlékony anyag volt, e munkálatban a hidutczában levő ugynevezett *Várda-házról* azt jegyezték meg, hogy rövid kéménye van, vastábla nélkül, félelmes tehát,

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1832. 9691 sz.

mert katonaság lakik benne, és a főőrhely ott volt. Melyik volt e ház, a jegyzékből nem állapítható meg.¹⁾ 1801. a város óvári házá-
nak alsó részében volt, az ugynevezett *Várda-ház*, a felsőben a katoná-
betegek — tehát az akkori katona-kórháznál.²⁾ De ez a kis *Várda-ház*
lehetett, mert a nagy főőrháznak máshol létét az itt következő
helyváltoztatás kétségenkívülivé teszi. A régi katonai főőrház
fedele megromlása és a főtér színvonalában a kövezés végett történt
változás előidézte annak megújítása vagy máshová helyezése szük-
ségét. A kir. kormánysház kihallgatandónak látta Thalinger Frigyes
országos főépítészeti igazgatósági mérnököt, a kire a kövezés főfel-
ügyelete volt bízva, a ki annak nem megigazítását, de lerontását s
más helyre áttételét javasolta, azért, mert a mostani ronda, a város
főtere s így az egész város díszének árt, a közegészségre és köz-
bátorságra nézve káros, a kövezéssel a megállapítandó színvonalnál
két lábbal alább esvén, eső és víz s mindenféle rútítás fészkevé
válk; most is mivel szomszédságában nincs árnyékszék, környéke
mindenféle piszok, tisztátlanság, ganéj, szemét gyűlhelye, melyeket
bárha egy gyarló deszka kalyibácska részben el is fed, mindazáltal
kivált nyári időben azon rettenetes rossz szag miatt, minden ott
elmenőt az egészségre nézve legveszedelmesebb halálos undorral
szokott eltölteni; azért ily helyet jövőre a főtér környékén meg-
tűrni nem lehet, oly házról kell gondoskodni, a hol a kellő tisztaság
fenttartható, s ilyen a véleményadó mérnök szerint a r. kath. czi-
nterem déli várfalán kívül levő azon ház, melyet most egy csizmadia
25 firtban bir, van két kis szobája, árnyékszéknek való kis udvara;
ha ehhez még hozzá adatnék a mellette levő kis boltkamarácska,
lenne akkora hely, mint a régi őrházban volt, t. i. 8° hosszú 2°
1' 6" széles, a hol jól ellehetne helyezni mind az órálló tiszt, mind
a legénység szobáit s a két szoba 35 órálló legénynek elég lenne;
nem kételkedik abban, hogy a plebánus a közjóért, méltányos fel-
tételek mellett átadni hajlandó lesz. A kir. kormánysház elfogadta
elvben a javaslatot, a végrehajtás módjára nézve véleményadásra
kebeléből két biztost nevezett ki,³⁾ a kik br. Apor József helybeli
plebánusnak a dolgot elébe adva: ugy nyilatkozott, hogy mindenre

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1724. 3443. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1801. 6448. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1801. 3377., 3684., 4051.

kész, a mi a városnak díszére és javára van s a javasolt hely átengedése iránt írott szerződést kötve megegyeztek, oly módon, hogy: „1. bére azután is 25 frt lesz, 2. az elvállalt teher nem lesz örökös, de csak 4 évre terjed s akkor a város ismét megújítja; 3. a mostani lakónak alkalmas szállást keres a város, az átalakítás költségéből pedig csak azon összeget fizeti, a mely a másik őrház megigazitására terveztetett.“ Ezen szerződés a kir. kormányshoz fölterjesztetvén: az előleges beleegyezését megadta, az átalakítás iránt Thalinger maga intézkedett s a tanácsnak megrendelte, hogy az említett hely és évi bér iránt a szerződést a plebánussal kösse meg, a mostani lakónak az eddig fizetett házbérért mestersége folytatására alkalmas szállást rendeltessen, s erről a főbíró magát a kir. kormányshoz előtt igazolja.¹⁾ Az őrtanya elébbi ronda helye a mai Rhédei-Jósika-ház előtt voltát az 1808. febr. 3. közgyűlésben tett főbírói jelentés igazolja, melyben a közönség elé terjesztette, hogy a *nagy Várdának* a Rhédei és Csáky nevet viselő házak elől történt elbontása előtt idősb gróf Rhédei Mihályné és gróf Wass Sámuel s ott körülbelől lakó más uraságok nagy ígéreteket tettek volt azért, hogy az azon helyről elmozdittassék; miután megtörtént, ígéretének eleget senki nem tett; figyelmezteti a közgyűlést e tárgyban intézkedésre. A gyűlés a tanácsnak meghagyta, hogy járjon utána, hogy az illetők ígéretöket teljesítsék.²⁾ 1829. a jul. 25. közgyűlésben indítványoztatott az őrház telkének a régi iskola helyével fölcserélése, s bár a közönség ohajtotta, az még sem valósult, sigy az őrtanya tovább is helyén maradt.³⁾

A város nyilvános gyógyfürdő-helye a Brédfőbe vivő úton, a Nádashid mellett — melynek ásványos tartalmát fürdésre ez időben is használták — aligha nem azon állapotban volt most is, a mint azt 300 év előtt Heltai Gáspár felállította, mert a közemlékekben a város közfürdőjéről sehol világos emlékezést nem találtam. Egyéb-iránt ez nem csoda. Ha volt is t. i. ott nagyobb s szebb építés, a hajduk, vallonok, oláhok, törökök egymást századokon át felváltó hada, a Lotharingiai herczeg és gróf Montecuccoli németjei s Rákóczi kuruczai, kik a Nádasterén sokszor hónapokig tanyáztak, földulták és semmivé tették.

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1801. 4080. sz.*

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

Az is bizonytalan, hogy csak nyári fürdő volt-e ott? vagy téli is. A nemzeti fejedelmi korszakban említve volt, hogy II. János királynak a város készítettett fürdőt. Nem hihető, hogy az a Nádas terén lett volna a távolság és hely főleg téli zordonsága miatt. Benn a várbán mesterséges fürdő létének nincs nyoma. E század elején azonban már két helyen volt nyilvános magán fürdő-hely: kül-monostor-utczában az ugynevezett *Flóra*-fürdő helyén és a magyarkapun kívül balra a Szamos-csatorna partján, az ugynevezett *Három lilium* nevű vendégfogadó, vagy koresma telkén, melynek tulajdonosa, az ev. ref. egyház, s magán vállalkozók bérben tartották. A fürdő még ezelőtt 20—25 évvel fennállott, a Radnóthfáy-sikátorból a víz melletti kis ajtón lehetett e kezdetleges deszka fürdőkbe jutni.... Kolozsvár emelkedésének s csinosbulásának megfelelő fürdőt kezdett építtetni 1840-n dr. Szombathelyi Gusztáv, emivelt és a közérdekekért buzgó férfi, Kolozsvár városnak hosszasan főorvosa, azon helyen, mely hajdan a legelhagyatottabb s a városnak ugyszólva szemétdombja volt, s később díszéré lett; 1843 nyarán épült fel kettős falazattal *Diána-fürdő* név alatt, elébb csak deszkából, nem levén szokásban a téli fürdés; később megkezdette a közönség a téli-nyári fürdést, s így 1852. megnyílt az első állandó gőzfürdő; 1869 leégett, a tulajdonosnak oly nagy kárt okozva, hogy nagy ügygyel-bajjal, csak 1875. pünkösdi napján nyílt meg ismét a szép kőépületekkel s minden szükséges kényelemmel bíró új gőz- és zuhanyfürdő, mely ma Kolozsvár közegészségi viszonyai megjavulásának főtényezője, s melylyel dr. Szombathelyi polgártársai háláját érdemelte ki s nevét a város történetében örökre emlékezetessé tette.⁴⁾

Az 1830—31-ki cholera, közrendőri s közegészségi tekintetek, főleg pedig Pataki Mihály főbirónak a város és polgárai javára iránti érdeklődése ismét föllevenítették a belvárosnak bővebb vízzel ellátása régi eszméjét, de most ártézi kútak ásásával akarták azt valósítani. A főbiró 1830. nyarán a badeni fürdőről visszatértében Bécsben több ily új készítésű kútát látván s építőjével beszélvén, az ugy nyilatkozott, s később jegyzésbe is tette,

⁴⁾ Érdekes ismertetését adta maga az alapító 1881. ily cím alatt: *Leírása Kolozsvár sz. kir. városban újonnan épült gőz-, zuhany- és melegkúdas fürdő-intézetnek* DIÁNA-FÜRDŐ név alatt sat. Összeállította dr. Szombathelyi Gusztáv városi főorvos s az intézet alapítója és tulajdonosa. 8-drét I—IV. II.

hogy ő úti költségen s a munka ideje alatt fűtött szálláson kívül, havi 50 r. frtért a város anyagából kész. kívánság szerént, számos ily kútat készíteni, mely tapasztalatát és egyezkedését a főbíró a város dísze, haladása és kényelme, valamint tűz esetében az oltás könnyebbsege s a veszély mérséklése okaiból, végre, mivel egy szökőkútnak a főtéren felállítása már régóta sokszor szóba hozatott, a kir. kormányshékh azon kéréssel terjesztette fel, hogy a tervet helyben hagyván, valósitását engedje meg. Ez a jelentést nov. 8. a tanácsshoz küldötte le az esküdt-közönség meghallgatása s véleménye felterjesztése végett, a felséget pedig a költségvetés elkészíthetéseére szükséges kísérleti munkák költsége útalványozására kérte. ¹⁾ A felség megkérdezte az udvari főépítészeti tanácsot, mely ugy nyilatkozott: „hogy a terv alapos véleményadásra nincs minősítve, mert azon ártézi kút meg- és elhatározásához, az alapul szolgáló adatok és előmunkálatok hiányzanak. Nemcsak terv nincs, de a földnek vagy sziklának, a hová az ártézi kút fúrandó, leírása vagy mivolta sincs adva, a mi nélkül nem lehet eldönteni azt: vajjon Kolozsváratt lehetséges-e ily kútat furni? s a vállalkozó sem írta követeléseit alá nevét, egészen ismeretlen kútmester vállalkozását jóváhagyni szintén nem lehet. Az udv. főépítészeti tanács előtt sok oldalról szerzett tapasztalásból Garnier-nek dr. Dietlein által fordított írásaiból van tudomása arról, hogy ős hegységben, minő a granit, csillámpala [*Gneist*], porfir, serpentin sat. nem kell ásni, ezeknek kevesek és nem mélyek rétegei [*Spalten*], melyekből a viz csekély távolságban, azonnal minden oldalról azon felületről, melybe behatott, ismét fölbuzog; míg a mészkőben az üreg szélében és mélyében sokkal tovább elhat, ugy, hogy a viz a völgyek fölszine alatt könnyen szétterjedhet, a hol a föld rendszeren agyagból, fövényből, gömbkőből, görgetegből, [omlék- vagy hömpkőből] = [*Geschiebe*] áll; szintoly kevésbé lehet palaföldben [*Schiefer*] viz után furni, mert az abban levő vastartalom, kovag [*Kies* = *Glarea*] könnyen feloldódik és a vízzel a kénköves köneny [*Wasserstoffgas*] szagját és izét közli. Ebből világos, hogy mielőtt valaki fúráshoz kezd, a földfelület tulajdonságát és a föld belső minőségét teljesen meg kell ismernie, mert a fúró lyuk könnyen érhet vízzel tele üreget, s a viz mégis az eddigi földszinnél csak

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1830. 12,303. sz.

kevéssel hathat feljebb, bár az üreget tetemes magasságból folytonos vizömléssel táplálja. Ha ugyanis a viznek nyílása van ki egy oly szomszédos völgybe, melynek felszínénél mélyebben fekszik, akkor a fúró lyukában csak oly magasságig emelkedik fel, a mely két vizoszlop magassági különbségével egyenlő, melynek az agyagtalajhoz képest való csekélyebb vizerő nyomását képviseli akkor, ha semmi nyílása nem lenne, s melyek közül a másik egy mélyebben fekvő völgy kiömlése sebességének felel meg; sőt az is megtörténhetik, hogy a viz a fúró lyukáig sem emelkedik fel, ha t. i. egy szomszédos völgybeli viznyílásnak amaz üreggel egy átmetszete [*Querschnitt*] lenne, mert akkor a fúró mozgását a völgyig semmi sem akadályozná.

„Az ily nehézségeken kívül, melyekre az ártézi kútát ásó gyakran akad, más körülmények is tekintetbe veendők, de a melyekről addig korai szólni, míg a főkísérlet meg nincs téve. Mindenek előtt melléklendő a földnek és talajnak földtani ismertetése, a melyben kút ásandó; megvizsgálandók a szomszéd havasok és hegymagaslatok kőnemei, melyekből a források azon mélyebb helyekre hatolhatnak, a hol az ártézi kútát ásni akarják, a mire nézve Garnier teljes joggal állítja, hogy oly kútaknál, melyekből a viznek magától kell fölszökellni, semmi sziklanem nem oly alkalmas, mint a mészkő. A fúrót és egyes alkotó részeit, a tekerőcsigát [*Winde*] és annak forgatására és mozgásban tartására való más szereket, melyek kivált midőn nagy mélységekben kell furni, fontosak és lényegesek, már a munka megkezdődése előtt kellő figyelemre kell méltatni, hogy az illető ne tegyen ok nélküli költséget, a kútmester ne fogadja fel hamarabb, mint a mikor a teljes elővizsgálatokból a vállalat sikeréről meg lehet győződni, hogy ha ezek kedvezően sikerülnek is, alkalmas fúrószerszámok és más szükséges készülékek hiányában, az illető ne jusson azon kényszerhelyzetbe, hogy a kútmesterre költsön a nélkül, hogy a munkát megkezdhetné . . .“ Az udvari kancellária a felség akaratából ez észrevételeket azon rendelettel küldötte meg a kir. kormányzéknek, hogy a tanácsot útasítsa, e célra oly alkalmas egyén kikeresésére, a ki máshol is készített ily kútakat, s megtétetvén vele a főudvari építészeti tanács észrevételei értelmében a kellő előleges vizsgálatokat, ha a talaj alkalmasnak találtatik, készítessen vele előleges költségvetést mind a munkáról, mind az ahhoz

kellő eszközökről, s ily fölszerelt jelentését terjeszsze ismét fel. A kir. kormányshék az országos építészeti igazgatóságnak adta át a legfelsőbb leiratot ez észrevételekkel együtt átvizsgálás és véleményadás végett, s a tanácsnak meghagyta, hogy ha kísérleteket tesz, adjon mellé segítséget.¹⁾ Az első 1832. jan. 26. tette meg Kolozsvár földje földtani és földismeí vizsgálatáról, s a város vidékének helyrajzi leírásáról készült jelentését. „E város — így hangzik az — külvárosaival együtt a Szamos- és Nádas-völgy keleti összefolyásánál fekszik, az első közvetlenül a várostól délre és nyugatra két órára fekvő gyalui havasokból ered, melyek az Erdélyt Magyarországtól elválasztó bihari hegységekkel határosak; a Nádas több s nevezetesen az Almás vize déli völgyforrásaiból keletkezik, s onnan foly ki; e kifolyást mindkettőnél özönvizkori havasok veszik körül, s kivált a torkolatjánál újabb korszaki hegy által van elválasztva, mely meszesedésből s különböző színű mészkőből összeállott áradmányi hegység, [*aufgeschwemmtes Gebirg*], a melyre a *Fellegrár* is épült. A városon felül mintegy 1800 ölre a Szamos a kolosmonostori malomgátnál két ágra szakad; ezek közül a kisebbik, melyen különböző lisztelő malmok vannak építve, a város sánczczal körített északi falai mellett foly le, a miért is az egész fallal körített város ezen malomárok jobb partját foglalja el, valamint azon fekszik a kül-monostorutezai városrész is a váron felül, s a szentpéteri a váron alól. Ezeken kívül van még északra két külváros t. i. a Szamos medre és malomcsatorna közt a Kétvizköze, a másik a Nagy-Szamos és Nádas közötti, a Hidelve. A két utóbbi egész térségén, a hol sok alig 10 öl mély kút van, melyek vize a legjobb, azért, mert csaknem mindenik a kovagrétegig [*Stratum glarenum* = *Kies*] van leásva, s kétségtelennek látszik, hogy vizök a Szamosból forr. A belváros felső részét figyelve meg, a hová már oly régóta szándékszik a város szökőkútát építeni — ez közvetlenül az özönvizkori Felekhegy tövében van, mely a Szamos vízszinte felett mintegy 225 öl magasán fekszik, s mely a gyalui havasokkal határos hegyek gerinczeinek [*Juga*] egy részét és az Aranyos és Szamos folyókat egymástól elválasztja, s azon részében, mely északnak a város felé néz, számtalan forrással bővölködik, de a közelebbi években tartott vegy-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1831. 1419. sz.

bontás eredményei szerint, az egész Felek hegy alatt csak két, s a földhidnál egy ártalmatlan és iható viz találtatott. Egyébként a belváros a Szamos terén fekszik oly csekély lejtőn, hogy az 1792. végbevitt pontos lejtőmérés [*Libelliren*] alkalmával a város legmagasb pontjától le a városi katonai tömlőczig [*Profossen-Haus*] a Szamos viz-szintéig az óvári észak-nyugati szögerőd vagyis a puskaporos bástya körül ¹⁾ 48 l. 2' és 9" esést lehetett észlelni. A mi végre a talaj földtani vizsgálatát illeti, a melyre Kolozsvár épült, hosszas tapasztalásból, a legkülönbözőbb kútak ásásakor s nagy épületek építéskor az derült ki, hogy a város felső részének földje egészen televényből [*Aggestum*] áll, melyet egymásra különbözőleg lerakodó és rendkívül szabálytalan rétegek osztanak meg, úgy, hogy átfuratván a felső talajrész t. i. a televény föld, a hely fekvése szerint 4 és több láb mélységben mindig sárgás, olykor hamuszínű változó vastagságú és tömörségű agyagréteg jó elé, mely alatt eddig általában mindig vörös vaskő [*Sistos* = eine Art Rotheisenstein] rétegeket találtak, elannyira, hogy mivel különböző színű, de a legszabálytalanabb átmérőjű agyag hasábokból [*Sistos fissilis*] e réteg alatt legtöbbször nagy mennyiségű viz jött elé, megtörtént, hogy áthaladva fúrással e rétegen, a föld felszínétől 9 öl mélységre is nyomára sem akadtak a viznek; holott csak kevéssel túl e helyen a közelebbi években Torda-utczában Vikol Simon udvarán azt tapasztalták, hogy attól 3 ölnyire, 6 öl mélységben ezen városrész kútviizeihez hasonlólag, itt is gyengén sós és kellemetlen ízű, de bőv forrású vizet értek. Ezeket a város felső részeire vonatkozólag . . . Az alsó részt s jelesen az Óvárt, hid- és szappany-utczát véve figyelembe, a hol a televény alatt közvetlenül fővénnyől és nagyobb kiterjedésű kovagból [*Glarca*] összeállott különböző átmérőjű réteg van, a legegészségesebb ivóviz található, a hol eddigelő nem volt szükség 3—4 öles kútnál mélyebbet ásni, a minek megfontolása után az országos építészeti főigazgatóság a város ezen részében artézi kútak készítését szükségesnek nem látja, a kir. kormányzék bölcs intézkedésére bizva: hogy mind a mellett is, hogy a felső városban a talaj különböző természete miatt gyakran oly tetemes mélységre kell vizért leásni, vajjon mégis kevés fúrással járó szökő artézi kútak készítését meg kell-

¹⁾ KOLOZSV. TÖRT. I. köt. RAJZAI XIX. Tábla.

jen-e kísérteni vagy ne? Mely kísérlet mellett csak azon egy érv szól, hogy midőn e város egész felső részével szomszédos vidékek a havasok felé — a mint a kolozsmonostori, szászfenesi és szucsági kőbányák mutatják — nagyobb részint határozottan özvízi mészkőből alakultak, joggal lehet következtetni, hogy a fennebb említett agyagrétegek és csigakövek [*Lapis fossilis*] átfúrása után mészrétegre jut a kútató, a melyben — a mint az ország több részében szerzett tapasztalás igazolta, a hol ily talajban egészséges ivóvizet bőven találtak — hasonló lehetőség szintén nem lenne kizárva. Minthogy pedig ez kísérlet nélkül végbe nem mehet, a nélkül pedig költségvetés nem készíthető, az országos építészeti főigazgató a szükséges gépek, furók s más eszközök megszerzésére a város majorsági pénztárából 1500 forintnak a szokott ellenőrzés mellett útalványozását ajánlta s a kísérletet az építendő katonai laktanya udvarán, a Trentsini-vár helyén vélte megteendőnek, a hol különben is két kút építése lesz szükséges. A kir. kormányzék e jelentést 1832. márcz. 8. azon kéréssel terjesztette a felség elé, hogy a szakértő egyén által teendő kísérlet végett szükséges összeget a szokott ellenőrzés alatt a városi majorsági pénztárból útalványozni méltóztassék.¹⁾ A felség ámbár az artézi kútakat Kolozsváratt hasznosoknak ismerte el, de ily czélra költséget az esküdt-közönség akaratja ellen engedélyezhetőnek nem látott. Ha tehát az önkéntes adományokból — a mi a tanácsi jelentésben érintve van — a költség ki nem telnék, a kir. kormányzékot arra útasította, hogy a kolozsvári polgári közönséget figyelmeztesse, hogy az artézi kútkra teendő költségek nem minden viszonyok közt biztosítják a sikert; s birja rá, hogy az előleges munkálatok költségét viselni ne vonakodják. Keressék meg a Kolozsvár közelében lakó uraságokat is, hogy egyesített költségen vitessenek artézi kútkészítőt, s ha nem kerül ki a kellő összeg, legalább a két kútnak a leendő katonai laktanya udvarán az országos építészeti főigazgatóság felügyelete alatt megépítésére a szükséges intézkedéseket tegye meg. S ha a kolozsvári közönség oly kútak építése szüksége iránt meggyőződött, s a szükséges költségek hordozására ajánlkozik, útalványozása iránt tegyen a kir. kormányzék előterjesztést. Ez a legfelsőbb akaratról ily értelemben tudósította

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1832. 1598. sz.

a tanácsot, meghagyva, hogy az esküdt-közönséget kérdezze meg: mennyi részben lenne hajlandó a tervezett artézi kútak felállításához költséggel járulni? s nyilatkozatát terjeszsze fel.¹⁾ A nyilatkozat elmaradt s azzal ez ügy is, mint félszázad óta több hasznos kezdeményezés, végkép hallgatásba merült.

Sok panaszt és kellemetlenséget idézett elő a zsidóknak Kolozsváratt megtelepedni törekvése, a mi oly erős volt, mint a minő nagy irányukban a polgárság idegenkedése. Az elsőnek oka a könnyű megélhetés volt, utóbbinak az, hogy a polgárság régi kiváltságok és sok százados gyakorlat által biztosított legfőbb két életföltételét, az ipart és kereskedést általuk fenyegetve látta; a mihez közülők sokaknak rondasága, vakbuzgó miveletlensége, rosz tulajdonai, s a titkos rablásokban és házfeltörésekben való czin-kossága és bűnrészessége is hozzá járult. Ez irány ki van fejezve a nemzeti fejedelmek alatt hozott törvényekben, melyek nekik nem engednek szabad kereskedési jogot, s lakhelyöket csak Gyula-Fejérvárra korlátozták. E jogmegszorítást a XVIII. századi kormányok is fentartották, a szabadelvű II. József császár alatt sem tudtak maguknak kedvezőbb jogi és társadalmi állást kivívni. Ez állapotban érte őket a XIX. század is. 1784. febr. 3. tartott közgyűlésében Kolozsvár város tanácsa és esküdt-közönsége meghatározta: „hogy Kolozsváratt zsidónak senki házat pénze elvesztése büntetése alatt ne adjon, se szállást hír nélkül ne engedjen, sőt ha már valaki engedett is, a szolgabiráknak jelentse; a kik a tizedes díjt megfizették, adassék nekik vissza, a vásárbirók pedig a vásár napján kívül piaczon vagy boltban, sem boltbeli, sem ötves portékával kereskedést, bor- és pálinka árulást hordóval, vederrel és kupával ne engedjenek.“²⁾ Ez ellen Deutsch Löbel panaszolt a kir. kormányzéknél, felhozva, hogy ő már 15 év óta különböző árukkal való kereskedésből él, a közterheket hordozza, a közönség kárára nem volt, s kérte joggyakorlatában meghagyatását, a mit az a kérelmesnek élete fentarthatása tekintetéből megengedtetni rendelt. A tanács által erről értesült esküdt-közönség ez ellen felfolyamodott, felfejtette: „hogy a városnak szent királyoktól nyert kiváltságai s levéltárában felsőbb rendeletek vannak, így 1780-ból,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1832. 6808. sz.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

mely a zsidókat Kolozsvárról kitiltotta, s lakóit Károly-Fejérvárra útasította, 1781-ből, melyben minden városi és falusi helyekről eltiltattak, még a 30 év óta ott lakók is, s Károly-Fejérvárra vagy a honnan jöttek, oda útasítottak, kérte azért ezen kiváltságok és felsőbb rendeletek fentartását.“ A kir. kormányzék a házvétel, állandó lakás és boltban árulás eltiltását megengedhetőnek találta, de akár városon, akár faluban ház bérlese s ideiglenes ott tartózkodásuk, valamint oly czikkek árulása eltiltását, melyeket a kolozsvári kereskedők nem árulnak, s az iparosok nem készítenek, megengedhetőnek nem találta, végre bezárt boltjában volt portékáinak eladhatására 3 havi időhaladékot adott; sőt a folyamodó Deutsch Löbel azt is megnyerte a kir. kormányzékától, hogy házá-
nál sátoros ünnepet tarthasson. Ez az 1794. octob. 24. közgyűlésben tárgyalatván: „a tanács és esküdt-közönség úgy egyezett bele, hogy több zsidót magával Kolozsvárra be ne hozzon.“ ¹⁾ 1797. Farkas Ádám tiltatott el apró portékával való kereskedéstől, ezért a kir. kormányzéknel panaszolt, mely a tanácsot megkérdezvén, az hivatkozott Deutsch Löbel esetére s felhozta: „hogy a panaszló által árulni kezdett portékák árulásából számos kolozsvári özvegy és árva kereste eleitől fogva életfentartási eszközét, a kiknek joguk megsértése nélkül nem engedhető meg idegeneknek olyanul kereskedése, a mi a városban bőven van; különben is a kereskedés kiváltságon alapuló polgári jog, a mit a tanács és esküdt-közönség idegenek által a benszülöttektől elvétetni nem tartja megengedhetőnek.“ Ezek következtében a folyamodó panaszával elutasított. 1812. Salamon Jakab, Hirsch Dávid és Abel Ferencz panaszoltak azon főhatóság előtt, hogy Kolozsvár tanácsa őket az ottlakástól eltiltotta, holott mások többen laknak ott, s azoknak, sőt a görögöknek is meg van engedve az ottlakás és kereskedés. A tanács a kir. kormányzék rendeletére jelentette: „hogy a zsidóknak nincs polgári joguk, tehát kereskedési joggal sem birhatnak; a görögökre hivatkozás nem ad nekik jogot, mert ezeket a törvény és felsőbb rendeletek eltérteknek nyilvánították, nekik papjuk s isteni tisztelettartásra szabadságuk van, a zsidóknak ellenben csak Károly-Fejérváron van joguk lakni s ott is csak zsellérül; a város kereskedelmi kiváltsága érvényét a kir. kor-

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

mányszék a Deutsch Löbel ügye tárgyalásakor 1812. nov. 14. elismerte, kéri azért a tanács annak és 1794. évi rendeletének fentartását.“ A kir. kormányzék azon okoknál fogva: „hogy a zsidóknak házat venni, sem építeni, s így Károly-Fejérváron kívül máshol állandóul megtelepedni és lakni nem volt megengedve, sőt kereskednie csak oly czikkekkal engedtetett meg, melyek az illető városban nem voltak, a tanács kérését helybenhagyta, annyival inkább, mert a mint a folyamodók kérvényéből látszik, azon engedélyt igen széles értelemben véve, Kolozsvárra szerfelett kezdettek gyülekezni, sőt rabbi odahozatalával synagoga felállítása is törekednek, s a mi őket leginkább terheli, a külvárosiakat uzsorával és lopott portékák elrejtésével szegényítik, a pálinkát is a polgárok jogai és kiváltságai sérelmével titkon régóta árulják; különben is, minthogy törvény ellenére egy közönséget is arra szorítani nem lehet, hogy akaratja ellen jövevényeket fogadjon kebelébe, kérelmeseknek csak tavaszig engedtetett ott maradhatás oly módon, hogy az ő husvétjok előtt elmenni ismerjék szigoru kötelességöknek.“ Megjegyzem, hogy az 1813-ki összeírásban, mint Kolozsváratt tartózkodó zsidók, be voltak igitva: Deutsch Lipót és Lázár, Rebics Rozsi leányával, Wellisch Dávid, Ábrahám és Sámuel fiaival s Náni leányával, Salamon Ádám Simon fiával s Jutzi leányával, Kasmovits Farkas és Sámson fiaival. A három első házaló kereskedésből élt, a két utóbbi pálinkaégetésből. Ugy látszik, az összeírást nemsokára kiutasítás követte. Haller Károly helybeli polgár, majoros, Kajmovits József zsidónak saját majorjában lakást engedett, s most a tanács valamennyinek a városból kiűzetését elhatározván: kérte a kir. kormányzékot, hogy rendelje meg zsidó lakójának jó magaviselete s a közterhek viselése tekintetéből megszenvetetését.¹⁾ Ez azt válaszolta: „hogy oly szigoru rendeletek parancsolják a tanácsnak azok kiűtasítását, hogy egyet is kivenni nem lehet.“ Később 1816. Wellisch Dávid nevével Deutsch Franciskával szintén kérte, hogy Kaim Józsefet ne útasítsák ki: az már régóta ott lakik, emberséges, erkölcsös jellemű ember, s mindent híven teljesít, a mivel köteles, betegessége miatt oly lakhelyre van szüksége, a hol gyógyszertár van, gyöngye egészségű és 6 gyermek atyja, az itteni zsidók imaházában

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1813. 2849. 3270. sz.

részleges szertartáson tiznek kell jelen lenni, e szám csak vele és fiával telik ki; ha ők kereskedés miatt a városból távol vannak, egy más izraelita sincs, a ki a betegekről és halottakról gondoskodik. Kijelentették, hogy nem kérik több zsidónak e városban megtelepedhetését.“ A kir. kormányzék a tanácsot megkérdezvén felőle, az az engedélyt megadandónak véleményezte azért, mert Kain az izraeliták papja [*ecclesiasticus*], a ki nélkül ők el nem lehetnek, oly feltétellel azonban, hogy ez ürügy alatt egy zsidó is itt lakhatásra engedélyt ne követeljen, sőt Kainnak sem engedtetik meg, hogy polgári jogokkal éljen. Mely jelentés és föltételek alapján Kainnak Kolozsváratt maradását a kir. kormányzék 1816. sept. 16 megengedte.¹⁾ Az 1713-ik évi összeírásban és az említett 1816-ki kir. kormányzék kiiratokban van legelső nyoma a zsidó imaháznak, és hogy 10 zsidónak kell lenni, hogy isteni tiszteletet tarthassanak. Ezekben jó elő a zsinagóga és zsidó pap [zsidó nyelven: *rabbi* = mester] is, mint létező. Itt lőn a zsidóság magva Kolozsvár földébe ültetve. Terjedését hátráltatták, magát a csirázó magot földében ismét és ismét megbolygatták, de többé megsemmisíteni nem lehetett. Kikelt az, megsarjazott, megizmosodott. Miképen? szintén sok és nagy küzdelem közt — a mint hátrább látni fogjuk.... Két évvel később Wellisch Dávid és családja is a kiutasítás sorsára jutván: neje, Deutsch Franciska megmaradhatásukért a kir. kormányzékhez folyamodott; kérvénye érdekes világot vet a kolozsvári zsidók ez időbeli történetére. Kain József zsidót úgy említette, mint a ki zsinagógaikban [tehát több volt; ez igazolja a tanács egy későbbi jelentését, melyben írja, hogy a zsidóknak állandó zsinagógájuk nincs, hanem most egyik, majd másik hitrokonuknál tartják az isteni tiszteletet] papi tisztet folytat. Panaszosan hozta fel, hogy szent Mihály napja közeledik s nem kap szállást, mert a házbirtokosok azzal útasítják el, hogy házuk elvesztése büntetése alatt el vannak tiltva a tanács által, hogy zsidónak szállást vagy lakást bérbe adjanak. Mellékelte atyja, Deutsch Lipót egy tanácsi válaszát, melynél fogva neki 1807. decz. 21. 50 frtért boltnyitásra adatott

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1792. 110., 1794. 1442. 2846., 1797. 3800., 1812. 9663., 1813. 279. 2849. 3270., 1816. 5080. 8011., 1818. 10160., 1819. 1515. 5656., 1822. 642., 1824. 12446. sz.

engedély s a Kain papnak adott engedélyt. Ha ezeknek adatott, nem tudja miért tagadtatnék meg férjétől és tőle? Tán a nemzetök s vallásuk felől terjesztett azon balvélemény az oka, mely 1618. és 1621. a zsidókat Gyula-Fejérváron kívül mindenünnen kitiltó Approbatabeli törvény kelésekor a nemes magyar hazában is létezett, hogy a zsidók a kereszteleésnél keresztény vért használnak? De az ily rendelkezéseknek már ma talán gyengülők kellett volna erejökben vagy el is enyészniök? Ezt már 1792. jan. 31. a kir. kormányshék nyilvános körrendeletben megczáfolta, figyelmeztetve a bevett vallások püspökeit, hogy a népet ily alaptalan balvélemények hívésétől óvják s oktassák józanabb elvekre. Kérése támogatására egy ily körrendeletet mellékel is. Vagy tán csak a tanácstól származik e tilalom? De ugy tudja folyamodó, hogy egy eltört nemzetet és vallást kitörölni igyekvő rendeletet csak az országgyűlés és fejedelem hozhat. Azt is meg kell említenie, hogy atyja 72 éves, anyja 64, a városban 38 év óta laknak s adót fizetnek, többféle közterheket viseltek; most késő vénységökre ily sorsra jutni, hogy vándorbotot véve kezökbe eltávozzanak régi lakhelyökről, vigasz nélkül, annál véletlenebb s keservesebb csapás, mert arra okot nem adtak. Ezek alapján kérte a kir. kormányshéktől egy boltbeli legényökkel, férjével Wellisch Dávid ékszerkereskedővel a városon megmaradhatásuk engedélyezését. A kir. kormányshék azon meghagyással küldötte le a kérést a tanácshoz, hogy elhatározásaig a folyamodó Kolozsváratt lakhatásában ne háborgattassék. Ez decemb. 1. tette meg felvilágosító jelentését, melyben felfejtette: „hogy Deutsch Löbel megnyerte volt elébb a városi közönség kedvét, azért adott neki kisebb kereskedeésre engedélyt; de a mivel ő nemsokára visszaélt, s azt oly nagyban üzte, hogy a hazafiak nagy megkárosodásával csődöt kellett jelentenie. Ezután házaló kereskedeésre adta magát, s az országban gubicscsal és szarvhegyekkel kereskedett s csak nehezen tartotta fenn magát elaljasodott állapotban, mig neje igen csinosan élt, a nélkül, hogy valamely kereskedést folytatott volna. A polgárság még részvételt volt kérelmes iránt férje balszerencséjeért, mig ki nem derült, hogy órgazdaságba elegyedett, a miért a felséges udvar által félévi rabságra ítéltetett. Nevelte e zsidó család gonoszságát Deutsch Löbel Lázár nevű fiának hamis módon való kereskedése, melynek következtében megbukván, 12,000 frt terhe

fedezésére csak ezer s néhány száz forintja találtatott. Kérelmes nő tehát, mint bukott apának s órgazda anyának gyermeke, és mint egy csalónak testvére sem érdemli a városon megtüretését, azért is, mert a mint közönségesen beszélük, maga a kérelmes is gonosz életű s ittléte az ifjuság megrontására van. De sem ennek, sem a többi zsidóknak meg nem engedhető a városon lakás, mert már nekik is pap, annak schachter kell; ezeknek tömérdek atyjokfia, bejárójuk van, lehetlen a rendőrségnek csak egy házhoz tartozó zsidó sereg életét és cselekedeteit ellenőrizni, lehetlen az egyszer kezökre került lopott jószágot s okozott károkat kitudni, mert azt úgy elviszik idegen országba, hogy többé szem nem látja; de azért sem lehet, mert a schachterök is büntető kereset alatt van . . . Nincs is rájuk szükség, jobb, hogy a földbirtokosok maguk adják el jószágaik termését s más áruikat az országos és heti vásárokon. Ékszerárus rokonjuk is jó a városba az év most egy, majd más részében. Végre kérelmesnek amugy sem ül itt férje, házaló kereskedést folytat az országban szerteszét, csak ő maga folytatja itt helyben ifjuságrontó alattomos kereskedését. Kérte azért a tanács a kir. kormányzékot a maga és esküdt-közönség nevében, hogy sem a kérelmesnek, sem más zsidónak Kolozsváratt megtelepedését meg ne engedje, sőt régi szabadságaikat, polgári jogukat, a törvények és felsőbb rendeletek, valamint a tanács és esküdt-közönség kitiltásuk iránt 1818. nov. 3. hozott végzését erejében, a várost tisztaságában és biztonságában fentartani s ily szörnytől [*impostura*], a milyen a kérelmező asszony — mentse meg. A kir. kormányzék azon megjegyzéssel tette félre a jelentést, hogy más helyen és alkalommal később fogja elintézni . . . 1819. Deutsch Löbel [máshol: *Lipót*-nak iratik] folyamodott a királyi kormányzékhoz Kolozsváratt családjával együtt megmaradhatásáért, kérelme tudósítás végett a tanácshoz küldetvén le, onnan azokkal a terhelő tényekkel támogatott jelentés tétetett, minők leánya iménti folyamodványára felhoztak s ennek elintézése is az lett, a mi az előbbi . . . Most az összes kolozsvári zsidóság folyamodott a kir. kormányzékhoz, panaszait több pontba foglalva s tovább is a városban megmaradhatásukat kérve, a mi szintén a tanácshoz küldetett le pontonkénti tudósítástétel végett, azon rendelettel, hogy a királyi kormányzék további elhatározásáig kiútasításuk maradjon függőben. A tanács 1822. ápr. 22. kelt jelentésében elő-

bocsátotta a zsidók panaszát: „hogy ők nem hibások azért, a mit eleik vétettek s a miért hazájokból száműzetve bujdosókká lettek a földön; a régi büntetés nem tarthat örökké, kivált azért, hogy ők eleik rendtartása és törvényeik mellett megmaradtak, és ma is zsidók, mert ők becsületes emberek, senkinek nem vétnek, semmi polgári jogot nem követelnek, magukat mindenben a város kiváltságaihoz és törvényeihez alkalmazzák, előljáróit magukéinak ismerik, a kincstárnak hasznára vannak, a keresztényekkel ha különböző módon is, de egy célra törekednek, s bár némely véleményekben és szertartásukban különböznek is, de Istent ismernek s imádnak, minden embert felebarátaiknak tartanak, mindent megbecsülnek, tisztelnek és szeretnek, mint önnön magukat, ebben állván az Isten imádása is. Ezeknél fogva kérték, hogy a városon ezután is mint zsellérek megmaradhassanak és szokott isteni tiszteletöket gyakorolhassák, fogadván minden törvények szentül teljesítését, ha vétének, ezek büntetése kiállítását . . .“ Ezután a tanács a maga észrevételeit tette meg. „Sorsuk — ugymond — sajnálatra méltó, de hogy ők a városon meg nem maradhatnak, okai részint maguk, részint a hazai törvények és felsőbb rendeletek; maguk azért, mert ámbár vallják, hogy a keresztényekkel egy a céljuk s felebarátiakat szeretik, tetteik ellenkezőt bizonyítanak: sokan közülök lopnak, csálnak, órgazdaságot folytatnak, számtalan gonoszságot s károsításokat követnek el. A tanács a létező törvények, felsőbb rendeletek és községi határozatok ellenében a zsidóknak Kolozs-váratt megmaradhatását megengedhetőnek nem tartja, sőt ezek szerint nekik onnan el kell menni, ha a kir. kormányshoz képen nem határoz, mely esetben ők legalább a pálinkafőzéstől és polgári javalmakkal éleستől eltiltandók lennének“ . . . Ekkor ismét hallgatásban maradt a dolog, s csak 1824. decz. 20. intéztetett el oly módon: „hogy a tanács mind a zsidókat, kik kereskedés jogczímén oda telepedni akarván, az adózó népet huzzák, csálnak, s a lopott portékák órgazdáivá levén, azokat másnak eladják, s e szerint a közönséget csalva laknának ott, s a kik az 1794. évi [2846. sz. a.] rendelet ellenére megfészkeltek magukat, útasítsa meghatározott helyökre Károly-Fejérvárra, s meg ne engedje, hogy több zsidó megtelepedjék.“

A tanács végzése és a felsőbb rendeletek nem következetes elvűsége és végrehajtása bizonytalanná tette a közvéleményt a

zsidók állapota iránt és sok panaszra adott okot, azért, hogy maguk a polgárok szállásra korezmáikba, majoraikba és üzleteikbe befogadták őket. Igy 1816. Darkó Dániel senator majorját Montolla [a nép *Mandula*-nak nevezte] Lajosnak adta bérbe, s mikor a tanács őt az elköltözésre megintette, ez a felséghez folyamodott s meghagyatása elrendelését kérte. Kérése a kir. kormányzék útján a tanácshoz jutott, mely a törvénnyel és felsőbb rendeletekkel igazolta magát s Montollát engedetlen rosz életűnek irták le, a ki most is a vármegye börtönében van. Miután Kolozsváratt — mondja a tanács — egy régóta megtelepedett s a kir. kormányzékthoz is erre engedélyt nyert háznépén kívül több nem szállásol, kérte helybenhagyatni a panaszló zsidónak onnan eltávolítását. A kir. kormányzék értesülvén, hogy a panaszló többé nincs Kolozsváratt, kérését levéltárra tétetni határozta. Montolla évek mulva a felséghez folyamodott, elpanaszolva, hogy mikor 1817. Kolozsvárról kiutasították, holmi portékáit zálogul elvették s ő maig sem kapta vissza. A felség kinyomozását, a panaszló kára megtérítését rendelte s Kolozsvár város tanácsát komolyan figyelmeztetni határozta, hogy a már megtelepedett zsidóknak ily önkényes kiutasításától jövőben tartózkodják; a kiket büntetlen ér, büntesse a törvények és felsőbb rendeletek szerint, de ne sanyargassa, ne zsarolja. A kir. kormányzék oly hozzáadással tudatta ezt a tanáccsal, hogy a mit Montollától zálog czímen elvettek, az akkori főbíró örököseitől vegyék fel, s neki, vagy ha nem él, a Karolina-kórház pénztárába adják be, egyszersmind kifejezte, hogy — bár a törvények és felsőbb rendeletek nekik tiltják a Károly-Fejérváron kívül máshol lakást, s Kolozsváratt is csak egy régi család van jelenleg is — a tanács hibásan tette, hogy a kormányzék hire nélkül őt a városról eltávolította . . . Meghalván időközben mind a főbíró, mind az illető városnegyed kapitánya: a tanács nem tudott a dolognak végére járni; utóbb mégis nyomára jött, s a tőle zálogban elvett portékák 12 frt becsű árát a városnegyed kapitánya özvegyétől fölvevén, a Karolina-kórházba nyugta mellett befizettette, a mit a királyi kormányzék tudomásul vett.

E kedvező felsőbb elhatározás a zsidóknak egész Erdélybe és így Kolozsvárra is oly nagy számmal beözönlését idézte elő, hogy mind a kolozsvári tanács, mind a kir. kormányzék szükségesnek

látta ellenök óvó intézkedéseket hozni javaslatba. A tanács egész bünlajstromot tárt fel a kir. kormányzék előtt 1831. május 13-ki fölíratában, elősorolta a hazai törvényeket és felsőbb rendeleteket, melyek ottani megtűretésöket tiltják, egyszersmind felküldötte a közöttük lakók jegyzékét s kérte sérelmök orvoslását, a zsidóknak városukból kiűzetését ezen okokból: „mert közöttük az ifjuságot romlásra bíró nők vannak, több hivatalos nyomozásból és perből kitűnt, hogy ők semmit érő hitvány portékákkal esalnak, lopnak, előrzott javakat úgy elsikkasztanak, hogy ha a lopott jók zsidó kézbe kerültek, többé előkeríteni nem lehet, idegen helyre szállítják s így a tolvajságot mozditják elé; törvényes tilalom ellen bort, pálinkát árulnak, pálinkát főznek, s az adófizető polgárok ezen kereseteit megrontják, nagy összegben haszonbéreket fogadnak, miket nem fizetvén, ha megszorítják, tovább állnak; csak egy zsidó megtelepedésével is út nyittatik az ország akármely szegletéből valóknak nálok szállásolásra, s az ilyen ide-oda tekergőknek nincs szere-száma; az elszaporodott zsidóság már annyira bátorodott, hogy nyilvános zsinagógát s abban *Sabes*-t tartnak és más ünnepeket, a Toppler-házban pedig zsidó koresmát nyitottak, bált tartnak s erkölestelen kereskedést folytatnak; az adó alól kibújnak; a hol ők laknak, ott a tisztaság fen nem tartható. Mindezeknél fogva a tanács a zsidóknak a városról kiűtasítását s ez által a városi polgárság megnyugtatasát kérte.“ A kir. kormányzó szóbeli előterjesztést tett a kir. kormányzéknek e káros betódulás s a tekergő zsidóknak szerfeletti elszaporodása megakadályozására erélyes intézkedés tétele végett; minek következtében ez is kívánatosnak tartván, hogy az országban szétbarangoló és tekergő, a tudatlan népet csaló és kiszívó veszedelmes zsidók száma inkább apadjon, mintsem növekedjék: körlevélben meghagyta a hazai törvényhatóságoknak, hogy a kebelökben levő összes zsidókat szigorú vizsgálat alá vesse, s azokat, a kik állandóul régen ott laknak, bizonyos életmódot folytatnak, s az adótáblákba vannak írva, az idegen tekergő házalóktól s a hazában adót sehol sem fizetőktől elválasztván, ha ezeknek nem szabályszerű, de csak bizonytalan útlevélök van és ez bebizonyosodik, fogassák el s kísérő írás mellett küldjék egy törvényhatóságból a másikba azon hely felé, a hol az országba bejöttek, ott csapják ki őket, s jövőre is kebelökben efféle portékával tekergő házalókat

meg ne tőrjenek. Kolozsvárra kormányzéki biztosul Ugron István titoknok küldetvén ki, erről a tanács elébbi panaszos kérésére hivatkozással értesítettett azon meghagyással, hogy a kormánybizont munkálkodásában minden kitelhetőkben segítse. A kormányzéki biztos az összeírást végezvén, jelentését július 10-n küldötte be, mely szerint ott régi zsidó 19, új bevándorló 11 volt; az elsőknek, mivel régóta laktak Kolozsváratt, háborítatlanul éltek, többnyire ott születtek. az adóablákba beírva adót fizettek, közterheket viseltek, kiűzetését az igazsággal és emberiséggel megegyezőnek nem tartván, megtűretésök meghatározottatott, a más 11 három hónap alatt származási helyére visszatérésre útasítottatott, s e rendeletnek végrehajtása a tanácsnak meghagyatott... A kiútasítottak közt levén Ábrahám Izsák, a kolozsvári zsidó társaság schachtere is, ennek megmaradhatásáért folyamodott Wellisch Dávid azon oknál fogva, mert ő vallásukbeli szertartásukhoz, t. i. a senki által nem gyakorolható marhahús vágáshoz nélkülözhetlenül szükséges s az ő társaságuk e nélkül el nem lehet. A kir. kormányzék megkérdezte a tanácsot: ha a schachter különben magaviselete tekintetében az ott meghagyást megérdemeli-e? s ha meg, akkor a városon meghagyott meghatározott számú zsidók közül egyet válasszon ki s ajánljon fel, a ki helyette ki fog útasíttatni. A tanács a schachter helyett kiútasításra ajánlotta Schlesinger Mózes, ki őrgazdaság vétkében s más bűnökben találtatott, Heller Izsák helyett Mehlhändler Jakabot, mint bizonytalan kereskedést folytató s a polgárok közt versengést okozó zsidót. A kir. kormányzék helybenhagyván a tanács javaslatát: megrendelte, hogy azoknak a kiköltözésre kiszabott idő alatt régi lakhelyökre kísértetéséről gondoskodják, ügyelve arra, hogy a zsidóknak az 1831. [8067. sz.] rendeletben meghatározott létszáma a közönség kárával többre ne szaporittassék, sőt ha a megszenvedettek között is van olyan, a ki gyanus életmódját alattomosan gyakorolja, a városból az is kiútasíttassék.¹⁾

Eltiltván a tanács a zsidókat a pálinkafőzéstől: elébb a pap, Kain József neje, Gidali Eszter panaszolt miatta s kérte a kir. kormányzékától megengedését; majd az összes pálinkafőző zsidók

¹⁾ Orsz. levéltár erd. oszt. 1816. 4253., 1817. 12340., 1819. 7069., 1826. 2760. 6753., 10718., 1831. 4951. 6453. 8064. 1342., 1344., 1832., 341. sz.

kérték ugyanezt, s a kérések azon meghagyással küldettek le a tanácshoz: tegyen jelentést arról, köztük vannak-e ezek a városon meghagyottaknak? egyúttal meghagyta, hogy ez ügyben határozata meghozataláig kérelmeseknek a mérsékelt pálinkafőzést engedje meg. A tanács mellőzte a tudósítástételt, mert a folyamodók a meghagyottak közül valók voltak s elérvén céljokat, elhallgattak. Panaszolt ellenben alig egy év elteltével a tanács és esküdt-közönség, elősorolva a zsidók sok visszaéléseit, a bor- és pálinkaárulással, a gabonának és csibéknek s egyéb áruknak a város végén felszedésével, rablással, órgazdasággal, tolvajkulesok tartásával és más sokféle gonosszággal; az első által megfosztják a polgárokat életmódjuktól, utolsókkal útát nyitnak másoknak is hasonló cselekedetekre, s kérte a kir. kormányshoz, utasítsa el őket Kolozsvárról a törvény és felsőbb rendeletek által kiszabott helyre. Ez visszairt, hogy meg volt a múlt évben határozva a Kolozsvárról meghagyott zsidók száma; ha a tanács és rendőrigazgató pontosan vigyázott volna a rendelet teljesítésére, nem lehetne oka panaszra. A kik a tanács és esküdt-közönség beleegyezésével s felsőbb engedéllyel fogva maradtak ott, s részint ott születtek, részint folyvást ott laktak, az adótáblákba be vannak írva, a közterheket hordozzák, bizonyos szabad kereskedelem nekik megengedett, az ilyeneket hibák s gonosztettek elkövetése nélkül elűzni nem lehet. Legyen a tanács éber, hogy a megszabott számnál többen ne legyenek, tilos kereskedést ne űzenek, s ha vétkezes dolgokat tesznek, büntettessenek meg és ne utasítsák ki őket. Így nem szaporodnak el. Hagyják meg azt is, hogy minden megérkező zsidó a rendőrigazgatónál jelentkezzen, s mondja meg útjának célját, hová száll, meddig marad? és sem engedelem nélkül, sem az engedett időn túl ott maradni ne engedjék. A ki anélkül szállására őket befogadja, büntettessék szigorúan. Utolsó e korszakban a tanácsnak az egyházi *Névtár* kiadhatása végett 1835. ápr. 8. kelt jelentése, mely szerint Kolozsvárról volt zsidó férfi és zsidó gyermek 61, nő és lánygyermek 48, imahelyök vagy zsinagógájuk külön e végre építve nem volt, mivel megtelepedniök nem volt szabad, s fekvő örökséget, házat és földet sem birtak, hanem hol egy, hol más felekezetibeliek alkalmasabb szállásán gyültek össze isteni tiszteletre. ¹⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1832. 7704. 7525., 1833. 6683., 1835., 5241. sz.

A ház- és földbirtok helyes használása s a föld termésének biztosítása végett sok hasznos intézkedés történt e korszakban. Legfontosabb a *telekkönyv* behozása [*Intabulatio*]. Előbb 1802. a május 29-ki közgyűlésben Jonás Ferencz terjesztette elé tervét annak behozataláról s magát a felállítás után, az avval járó köteleességek teljesítésére felvétetni kérte, addig, míg valami más hivatal számára megőrül. A gyűlés helyeselte és elvben elfogadta s bővebb megvizsgálás végett 3 személyű bizottságnak adta át. A jun. 21-ki közgyűlés e kérdést külön tárgyalta: tartozik-e minden ember szerződő leveleit bemutatni? Végzés az lett, hogy a telekkönyv vitessék az eddigi gyakorlat szerint, a kinek tetszik, igtattassa be, a kinek nem, elhagyhatja; de a fennálló felsőbb rendelkezések szerint kivált a csőd esetekben elsőse lesz annak, a ki adósságát betábláztatta. 1819. a kir. kormányzék felsőbb útasításra a telekkönyv-intézményt kötelezőleg akarván behozni: a városokat iránta megkérdezte s a tervkidolgozásban bizottjaik által részvételre útasította. Kolozsvár város tanácsa és esküdt-közönsége azon évi febr. 3-ki közgyűlésében azt határozta: „hogy ha az az elrejtések ellen van, nem szükséges, mert erről van elég intézkedés, ha a hitelezők biztosítása a cél, akkor kivihetlen, a pénz, tehát az érték örökös ingadozása miatt. Mikor a telekkönyv az egész országban, tehát a vármegyékben, a nemesi birtokokban is meglesz, akkor önként elfogadja és beveszi a város is. Kiküldött képviselőjét ily értelemben útasította.“ Kolozsvár telekkönyv-ügye azonban a tanácskozások és tervezések daczára azon első alakjában maradt meg, a miben a tanács és esküdt-közönség kezdetben létre hozni jónak látta. 1847. a decemb. 21-ki közgyűlésben tűnt fel még egyszer ez ügy, a midőn Grois Gusztáv főbíró a telekkönyv-ügyben kirendelt bizottságba magát berendeltetni kérte s meg is nyerte. A mit azonban a bizottság akart és tervezett, átment azon időpontra, mely művem választóhatára. ¹⁾

A szántóföldeket és kaszálókat a különböző határrészekben századokig a városnegyedek önkéntes megegyezés szerint használták, csak az utóbbi században hozott létre a szokás és gyakorlat bizonyos megállapodást arra nézve: mely részeket? mily sorban, használjon a birtokos közönség? Tényleg három ily határrész volt

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

megkülönböztetve a használat által. 1802. jan. 16. a városi esküdt-közönség a felsőbb rendeletek értelmében három, u. m. *kajántói, szopori, feleki vagy bácsi* fordulóra osztván fel a határt s megerősítését kérvén: a királyi kormányshoz elébb azon évi május 14-n, [*némely köziratokban június 14.*] utóbb 1803. márcz. 7. a tanács és esküdt-közönség egyesült határozata szerint helyben hagyta s szigorú megtartását rendelte, megtiltván, hogy a nyomásban vagy legelőnek rendelt határrészben senki földet a község beleegyezése nélkül fel ne fogjon. A tanács és esküdt-közönség a jul. 26. közgyűlésben tárgyalta, s megtartását újabban meghatározta. 1805. nagy számu birtokosok a hidelvi nagy utcán kívül, a Nádas vizen innen és túl a Kajántó patakig terjedő földeknek — melyek akkor nyomásban voltak — tavaszi vetésre befogását indítványozván: a tanács beleegyezett. Ez ellen több kajántói birtokosok panaszoltak s a kir. kormányshoz annak meg nem engedését kérték. Ez felvilágosítást kért a tanácstól s annak következtében ápr. 22. kelt rendelete által fentartva korábbi határozatát, kebeléből egy biztost s az országos építészeti igazgatóságtól egy mérnököt rendelt ki a végre, hogy a panasz tárgyát és az egész határt vizsgálják meg, készítsenek róla helyrajzot s beadása mellett adjanak véleményt: miképen kelljen a három forduló a feleket megnyugtatólag állandóul kijelölni? Azonban a bizottság munkálkodása a köziratokból ki nem tetsző okokból elmaradt. 1807. márcz. 21-ki felterjesztésében a tanács helybenhagyását kérvén az esküdt-közönség azon végzésének, hogy az egyik u. m. *szopori* forduló ezen évre két részre osztassék, egyik rész tavaszi vetésnek, a másik marhalegelőnek: a kir. kormányshoz az idő előhaladottsága tekintetéből — mivel már tényleg sokat vetettek is — egy évre beleegyezett, de a tanácsal tudatta: „hogy fentartja 1802. és 1803. évi határozatát s újabban kimondotta, hogy az egész határ osztassék három egyenlő részre, kettő minden évben használtassék, egy maradjon nyomásban, kebeléből két biztost és egy főépítészeti igazgatósági mérnököt nevezett ki, a kik a tanács és esküdt-közönség tagjai közül magukhoz veendő néhány egyénnel a határt mértanilag fölmérve és lerajzolva, a három határt válaszszaák el és jegyekkel különböztessék meg, s munkálkodásukról annak idejében tegyenek jelentést.“ Midőn e rendelet az 1807. sept. 12-ki gyűlésben felolvastatott, a közönség látván, mennyi egyenetlenség támad

az 1802-ki új határfelosztásból, úgy találta, hogy a régi hármaskör-
 fordulói felosztás jobb volt; akkor t. i. kettő mindig a mint következett,
 őszi, tavasszal vettetett be, a 3-ik maradt legelőnek, ennél fogva
 meghatározta, hogy a kir. kormányzástól annak visszaállítása
 megengedését kérje, mert az igazságos volt, s a fordulókjóságra és
 kiterjedésre egymással egyenlők, természetes határokkal kijelölve;
 minden gazda úgy igyekezett, hogy mindenikben legyen földje, s
 nem is volt oly sok panasz. A közönség inkább akar arra vissza-
 térni, hogy a forduló ne hasogattassanak el, hanem a mikor vala-
 melyik őszi vagy tavaszi vetés alá jő, szántassék fel egészen, a
 másik legyen legelőnek fentartva, így a sok költségbe kerülő fel-
 osztás nem lesz szükséges. A tanács e végzést nov. 18. terjesztette
 fel s a királyi kormányzék nem helyeslését fejezván ki az esküdt-
 közönség végzéseinek ily gyakori s gyors változása felett, újabban
 kimondotta, hogy az esküdt-közönség mostani végzéséből csak azt
 fogadja el s hagyja helyben, a hol a három forduló miként hasz-
 nálását a kormányzék határozatával összhangzólag állapította
 meg, a többire nézve most is megmarad ezen évi apr. 2-ki rende-
 lete mellett, s a tanácsnak megparancsolta, hogy félretevéen minden
 mentegetőzést és halogatást, úgy igyekezzenek, hogy mihelyt az
 idő engedi, a már megparancsolt felmérést, határfelosztást és meg-
 jelölést a kinevezett mérnökkel és biztosokkal vigyék végbe, külön-
 ben a királyi kormányzék azt szigorubb módon is végbe vitetni el
 nem mulasztja. ¹⁾

A mezők őrizésére pásztorfizetésül 200 frtot rendszeresített az
 1793. aug. 4-ki közgyűlés, oly módon, hogy minden hold szántóra
 és kaszálóra egy pénz rovataalt tett, terv dolgozásra bizottságot neve-
 zett ki s négy pásztor fogadását határozta el. ²⁾ 1794. a márcz. 29-ki
 közgyűlés a buza-tilalmas [határ] őrizésére külön két pásztor rendelt
 s meghatározta, hogy ezeknek éjjel-nappal vigyázhatás végett a
 mezőn kalyiba építtessék, így a külső magyarutczai város-negyed a
szamosfalvi út melletti magas parton, a középutczai a *Borhánt*s határ-
 rész tetején. Ezeket hordás után átköltözteti, egyiket a farkas-

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.* 1802. 5693., 1803. 1807. sz. 1805. 2582. 2708.
 3278., 1807. 2521. 8649. sz. A felmérés és róla készült rajz látható: A RAJ-
 ZOK II. Füzete III-ik Tábláján.

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

utczai városnegyed a *Kőhídon feljül levő hágóba*, a másikat a szappany-utczai városnegyed a *Kajántó völgye derekára*, a Lyukascsup alatt felmenő út *meredekébe* vagy azzal szemben a *hidegkúthoz*; a széna-füvek pásztorkalyibái legyenek az első *Tekintőn*, építse a külmonostorutczai városnegyed, a *pokoli Tekintőre* a majorok közötti, a *Halmok tetejére* a hidelvi városnegyed, a behajtott marháknak mindenikhez akol építendő. Ezek végrehajtása a határfelügyelőkre bízott. ¹⁾ Bámulatosnak fog feltűnni a késő kor előtt egy elemi csapás elleni tanácsai intézkedés, mely csaknem szem elé állítja a veszélyt s az annak távoltartására egyesített közakaratot. „Ő megtette — úgy mond a védelem vezetésére kiküldött biztos, Szentkirályi Mihály az 1828. sept. 9-ki tanácsülésben — intézkedéseit, hogy a gazdák a határszélekre ganéjt hordassanak, s gazzal vegyítve gyujtsák meg, de nem lett kívánt sikere; kérte a tanácsot erélyesebb eljárásra, mely a szolgabíróknak tette kötelességévé, hogy a ganéjhordás és füstölés iránti rendeletet vétessék teljesedésbe, s Ajton felől tartván a sáskák ideérkezésétől, a határ különböző pontjain állittassanak fel őreket, kik tudtul adják a városnak, hogy a lakosság hamarabb határai védelmére siethessen. E pontok voltak; „1. a kolozsmonostori határszélben a kőhidnál, 2. a feleki út melletti dombon, 3. a békáspataki tetőn a Darkó földén, 4. kurtahágón, 5. a borhánts tetőn az ispotály földje mellett, 6. a kis Szopor felőli tetőn, 7. Ostorményesen, 8. a szamosfalvi úton a Szöcs-rét mellett, 9. Gerla tetőn a határ szélén elkezdve Asszapatakig négy kijegyzett helyen. A száz-férfiak is legyenek ügyelettel az örök kiállítására; a kapitányok hordassanak a határszélekre minél több ganéjt s égettessék, hogy legyen füst. Melyik negyedből hány ör legyen? a kapitányok iránta értsenek egyet. Sept. 10. ugyan a biztos jelentette, hogy a sáskák a komjátszegi, csáni, turi és ajtoni határon megtelepedtek s pusztitnak; az ott levő erő nem elég, jó lenne innen is segítséget küldeni s akkor nem érnének el Kolozsvár határára. A tanács elfogadta s meghatározta, hogy a csizmadia czéh küldjön legényei és mesterei közül arra való 100 embert, a timár, szöcs és asztalos czéh 15—15-öt, a mészáros czéh 12-öt, a magyar szabó czéh 24-et, Hidelve 50-et, kétvizköze 40-et, külszin- és magyarutcza 40-et, az Óvár, barompiacz és belmostor- s középuteza, belső magyarutcza,

¹⁾ Az cred. j. könyvből.

Felek, 20—20-at két napi élelemmel, lámpákkal, zsákkal, seprűvel sat. 11-kén reggel 6 órakor legyenek a Trentsini-várban, hogy onnan a kijelölt útmutatóval az irt határookra elindíttathassanak Szathmári Pál, Bene József, Bányai György, Debreczeni György szolgabírák alatt. 1829. ápr. 8. az 1828-n ben volt sáskák tojásainak a tordai, koppándi, pusztai és turi határokon felszedésére és elpusztítására városnegyedenként 200—200 ember rendeltetett a koppándi határra egy kapával és kártyával 3 napra, kezdve ápril 10. a szolgabírók felelőssé tétetvén a maguk járásáról; mikor egy negyed a kellő napokat kitöltötte, a főfelügyelő tordamegyei szolgabírótól bizonyítványt vesz, úgy távozhatik el, felváltva a következő negyed emberei által. Ezzel minden adófizető tartozott. Ha egy negyed nem lesz elég, menjenek kettőnek az emberei — szolt a végzés — kezdje meg a külközéputezai szolgabíró a maga járásából; 12. estve váltsa fel a külmagyarutezai, azután a két vizközi, hidelvi, ezt a külmonostori és színutezai, ezeket az óvári, ezeket a belső-színutezai, ezt a középutezai, ezt a belső-középutezai, ezeket a feleki sat.¹⁾

A városi rendőrség első nyoma az 1793. sept. 27-ki közgyűlésen felolvasott azon kir. kormányzati rendeletben van, melyben meg volt hagyva, hogy a tisztaság, bátorság és napszámosok ügye rendezésére s azok iránti gondviselés végett a város osztassék négy közigazgatási kerületre [*Processus*], mindeniknek legyen meg szolgabírája, s ezek igazítsák a közigazgatást és közrendtartást. A közgyűlés a terv kidolgozását s életbe léptetését meghatározta. Ez időtájt merült fel legelőbb az építészeti és tűzrendészet eszméje, a midőn az 1794. évi, május 9-iki közgyűlés meghatározta, hogy a városnak szerződött fizetési kéményseprője legyen, mint ez más városokban is van, a kémények irassanak össze, s a mit kiki most fizet, fizesse ezután is a város majorsági pénztárába, onnan vegye a kéményseprő fizetését, s a kémények tisztán tartásáért, valamint a mulasztásával okozható károkért felelős legyen. 1798. a sept. 7-iki közgyűlésben meghatározatott, hogy ezentúl nagy városok példájára addig senki nagyobb épületet építeni ne kezdjen, míg rajzát [*Delinatio*] a tanácsnak be nem mutatta, mely — ha szükséges — az országos építészeti igazgatósággal egyetértőleg határozza

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

meg az építést, vagy a terv módosítását, vagy megváltoztatását. A köztisztaság érdekében 1800. a jan. 10-ki közgyűlésben egy régi gyakorlat elevenítettett fel, meghatároztatván: „hogyminden háztulajdonos, az udvarán levő havat gyűjtesse csomóba vagy vitesse ki a városból. A ki valamely szűk utczába hordatja, 12 frtra büntettetik; ha jég van, az utcán telke előtt mindenki egy ölnyre vágassa fel s hordassa ki; a tágasabb utcákban nyitassék a lefolyó viznek út. A rendőrigazgatói állomás is ez időbeli. 1799. az aug. 16. kelt kir. kormányszéki rendeletben hagyatott meg a tanácsnak, hogy az felállítandó levén, a tanács a teendő három ágáról dolgozzék három útasítástervet, megerősítés végett terjeszsze fel, a mit az már azon évben teljesített s a kir. kormányszék némi kiegészítésekkel és változtatásokkal 1801. febr. 20. helyben hagyott. Ez útasítás szerves egész mű, de a teendők szerint 3 része van: az I. *A város belső közbátorságáról* szól 16 §-ban, a II. *a város tisztántartásáról* 12 §-ban, a III. *a piacon lehető legjobb módon való vigyázatról* 18 §-ban, kelt 1799. nov. 18. Szentkirályi Mihály aljegyző aláírása alatt. Ezt a királyi kormányszék azon meghagyással küldötte le a tanácshoz, hogy a rendőrigazgatóra a főbíró sok kötelessége menván át, a hat közül két városszolga, két újonnan kinevezendővel adassék mellé, az útasítás és a hivatal megkezdődési ideje a városon hirdettessék ki, s kinyomtatvatván elegendő példányban az útasítás, az utczakapitányoknak megmagyarázás után teljesítés végett adassék két-két példány, egyidejűleg a hivatal megkezdődése a kir. kormányszéknek följelentetvén. A tanács 1801. márcz. 14-ki jelentésében tudatta, hogy a rendőri hivatal megkezdődése idejét május 1-re tűzte ki, az útasítás több pontjára nézve tett megjegyzéseit elfogadtatni kérte, a királyi kormányszék azok némelyikét helyben hagyta, s május 1. kelt rendeletében újból kötelességévé tette, hogy a már megerősítve levő rendőri útasítást vegye teljesezésbe; a városi negyedkapitányoknak pedig megsaporodott kötelességeik pontos teljesítése okából az 1796. nov. 16-ki közgyűlés által rendelt 20 frt fizetésök 25 frtra emeltetett. E hivatal különböző okok miatt csak aug. 1. lépett életbe, a mit a tanács jul. 29-n jelentvén: a kir. kormányszék helyben hagyta, s a püspökök útján országszerte, Kolozsvármegyében a főispán, Kolozsváratt a tanács által kihirdetését elrendelte... Husz év óta volt már az új intézmény életben, mikor a kir. kormányzó szükségét látta a tapasztalt rendetlenségek

ellen felszólalni s a kir. kormányzékintézkedésre felhívni. „Kedvetlenül tapasztalta a kir. kormányzék — írja 1820. ápr. 20. rendeletében — hogy Kolozsváratt a kereskedelmi és postai utak türehtlen rosz állapotban vannak, a belvárosban a kövezés romlik, szemét és sárhalmok nem, vagy későn hordatnak ki, a koldusok házról házra járnak s általános a panasz, hogy az 1801. évi rendőrigazgatói útasítás nem tartatik meg; meghagyta tehát, hogy a külvárosi háztulajdonosok a házaik előttj sánczokat kellő mélységre takaritassák ki, hidaikat csináltassák meg, az útkészítők azok megigazítására szoritassanak rá, szemetet, sárt a piaczon és utczákon felhalmozódni ne engedjenek, béresek s kocsisok éjjeli ostorcsatogtatását tiltsák el, a belvárosok utczáin a döglött kutyákat, macskákat ott ne hagyják, a koldulást meg ne engedjék, szóval: a rendőrségi szabályokat szigoruan tartsák meg, különben a mulasztásokat a kir. kormányzék a rendőrség költségén fogja jóvá tétetni a tanácsot pedig érette feleletre vonja...” Ugy látszik, hogy e rendeletnek nem volt foganata, mert a kormányzónak ismételnie kellett a kormányzékhez tett fölhevását, melynek következtében az egy terjedelmes s szigoru hangon irt leiratban elősorolván, hogy a rendőrigazgatói útasításban a közbátorság, rend és tisztaság érdekében kiszabott rendeletek nem tartattak meg; a városon át jövőmenőkről nem tesznek jelentést, az azt elmulasztók nem büntettetnek meg, az idegenek huzamos időn át minden rájuk való figyelem nélkül tartózkodnak a városban, utcák, terek nem tiszták, a háztulajdonosok lakásaikról a havat, sárt, szemetet a közutczákra hordják s hányják ki, a korcsmákon és kávéházakban éj idején a kiszabott időn túl lármásan foly a részegeskedés és dorbézolás, a közcsendességet szerfeletti énekekkel, lármával, káromkodással s különböző más kihágásokkal háboritják meg, békés polgárok alakait beverik, az éji vigyázók az ilyeket nem jelentik be, az utcákat nem járják körül, az óra ütését sem azok nem kiáltják ki, sem a középkapu-torony dobos öre dobjával nem üti ki, holott ő az éjjeli tűzre is ügyelni s azt a dobbal a közönség tudtára adni köteles. Ezek következménye, hogy a lézengők s keresetnélküli emberek száma szerfelett megsaporodván, éjjel a birtokosok házait felverik, kirabolják, gyermekek és ifjak sőt élemedettek is a bel- és külváros utczáin laptával és nyillövással az elmenőket veszélyeztetik, a kutyák elszaporodásával elszaporodott a vesettek száma is, dög-

lőtt kutyák, macskák hétszámra hevernek az utczákon, mértékek, fontok, komponák a kereskedőknél, boltokban, mészárszékekben ritkán s nem elég szigorúan vizsgáltnak meg: ezeknek kedvetlenül vétele és legkomolyabb rosszalása mellett a kir. kormányzék megparancsolta a tanácsnak, útasítsa a rendőrigazgatót hivatalától felfüggesztése büntetése alatt kötelességének pontosabb és szorgalmasabb teljesítésére; midőn a katona éjji őr elindul, a rendőrség részéről polgári őr rendeltessék mellé, hogy az elésorolt kihágások és tolvajságok megakadályoztassanak s a rend és közbiztonság fenntartassék.¹⁾

A rendőrség felállítása a vagyonbátorság és közrend védelmére szolgáló felsőbb intézkedések végrehajtását, ez a vétkesek megfenyítése és megjavítása s fegyház állítása szükségét idézte elő. A kormányzó a kir. kormányzékot az iránti intézkedésre hívta fel s ajánlta az eddig katonai fogháznak [*Profossen-Haus, Stockhaus*] használt hely e célra alkalmazása iránti intézkedést, minek folytán az meghagyta a tanácsnak az említett ház átalakítását s arról való jelentéstételt, a mit az azon kéréssel teljesített, hogy a majorsági pénztár sokféle és nagy kiadásai miatt a dolog most halasztassék el, de a kir. kormányzék a terv 15 nap alatti felküldését rendelve: a tanács elkészíttetve felküldötte, a mi a tartom. főszámvevősséggel egyetértő véleményadás végett az országos építészeti igazgatóságnak adatott át, melynek jelentése a tanácshoz azon útasítással küldetett le, hogy meghallgatván az esküdt-közönséget, adjanak véleményt az iránt: miféle munkára s mily módon lehetne a politikai foglyokat használni? s az eredményt jelentse fel. Ezzel az ügy hallgatásba merült, csak 1822. elevenítette fel egy éjjeli bolt feltörés és kirablás esete, melynek következtében a királyi kormányzék jan. 17. egy dolgozó-ház tervének oly sietve fölterjesztését rendelte, hogy még az év folytán fel lehessen építeni. A tanács két tervet terjesztett fel, egyiket a már egyszer szóban volt katonafogház [*Stockhaus*] átalakításáról, melynek költségszámítása 2020 r. frt 42 v. kr. a másikat a *régi serföző házról*, melynek építése 4600 r. frt 40 kr-ra volt számítva, ajánlván az utóbbi elfogadását;

¹⁾ A községi végzések az *eredeti j. könyvekből vették ki*, a királyi kormányzékiek szintén az *eredetiekből*: *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 649. 9518., 1801. 3548. 6448. 9994., 1820. 4348. 5353. sz.

a mi a tartományi főszámvevőségnek adatván át: az 1823. jan. 5-ki jelentésében a költséget 6108 r. frt 17¹/₆ kr-ra igazította ki, s ezt a királyi kormányzék elfogadván: a város majorsági pénztárából engedélyezése végett a felségnek ajánlotta, a hol az őszeg 5947 forintra 47 váltó krajczárra szállittatván: az említett pénztárból kifizetése megengedtetett s a dolgozó vagy javító fegyház felépítése elrendeltetett; a mit a kir. kormányzék a tanácsnak azon hozzáadással adott tudtára, hogy a megtörtént építésről számadását annak idejében terjeszse fel. Az építés azonban elmaradt s a kir. kormányzék erről csak 1830. értesült a serház megépítése alkalmából, minélfogva máj. 12. meghagyta a tanácsnak, hogy tegyen jelentést s igazolja magát az iránt: micsoda oknál fogva nem építették meg maig is a még 1824. elrendelt fenyíték- vagy dolgozó-házat? s vajjon a serházban építeni czélzott istállóval annak helyét nem foglalták el? A tanács 1830. jun. 28. e késedelem okául azt adta, hogy a régi serház helyénél alkalmasabbat találtak, az építendő tanácsház telkének királyuteza felőli hátulsó részében. A kir. kormányzék a tanácsot megfeddette, hogy okát nem jelentve oly nevezetes és szükséges intézet megépítését elmulasztotta, de az új telken építendő iránt sem küldött fel tervet; sőt a midőn a kormányzék a hátulsó telekről tervét kérte, a dolgozó-házat nem is említette, a mit octob. 30. felsőbb helyre jelentvén: a felség a késedelem és építési hely megváltoztatása okának alapos felvilágosítását rendelte. A kir. kormányzék ily értelemben útasította a tanácsot, de ott az ügy ismét feledésbe ment. 1834. sept. 17. újból kérdést tett a felség ez ügy állásáról s a kir. kormányzék a tanácsi jelentés késésével mentette saját jelentése ily hosszúra elmaradását. 1835. Esterházyi Ferdinánd ausztriai cs. főherceg kir. biztos kért iránta felvilágosítást s az 1823-ik évben legfelsőbbleg helybenhagyott tervet felküldetni rendelte. A kir. kormányzék a felküldést s a mulasztás igazolását kívánta a tanácstól, a mit az teljesítvén, a főherceg a tervet a felséghez felterjesztette, honnan azon rendeltel küldetett a kir. kormányzékhez, hogy a tanácsnak hagyja meg, hogy a már oly régóta függőben levő építést saját felelőssége alatt azonnal vigye végbe s az eredményről három hónaponként tegyen jelentést; ha a régi serház helye időközben más czélra használtatott volna, válaszszon ki más alkalmas helyet, vagy a tanácsház telke hátulsó részében, a melyre még terv készítve

nincs, vagy máshol, s tegyen iránta ajánlatot. Ez a tanácsossal közöltetvén: az ügy ismét feledésbe ment s csak évek mulva, súlyos elítélt raboknak a város börtönéből megszökése s a kir. kormányzéknek ez alkalomból a felséghez tett jelentése hozta viszont emlékezetbe, a mit a felség 1839. jun. 17. élénken rosszalván, s azért, hogy a tanács többszöri szigorú felsőbb rendeletekre is azon építést meg nem tétette, felelőssé tevén: meghagyta a kir. kormányzéknek: útasítsa oda a tanácsot, hogy e javító-ház építését semmi mással s nevezetesen a tanácsház építésével össze ne kösse, hanem a már csaknem húsz év előtt 1823. helybenhagyott terv szerint, az akkor engedélyezett költséggel további késedelem nélkül építtesse meg, s minthogy sok év hálátlan tapasztalása tanusítja, hogy az eddigi felsőbb parancsoknak semmi fogamatja nem volt, a kir. kormányzék nevezzen ki kebeléből két erélyes biztost, tegye kötelességökké az építés végrehajtását, s a tanácsnak hagyja meg, hogy a munka előhaladásáról két hónaponként tegyen jelentést, a mi a felséghez felküldendő lesz. Lészai Lajos kir. kormányzéki tanácsos és Farkas Sándor fogalmazó mint biztosok neveztetvén ki: megbízatásukban eljárta, s 1840. jun. 20., a tanács jun. 16. jelentették a kir. kormányzéknek, hogy az építést oly módon adták ki, hogy a vállalkozó sz. Mihály napra készítse el, mit az a felséghez megírt, s az aug. 6. kelt udv. rendeletben tudásul vette, de a kiküldött biztosokat útasíttatni rendelte, hogy az építésnek a kitűzött időre elkészítését gondosan ellenőrizték, s ha valami akadály lesz, jelentsék. Végre a tanács 1842. máj. 6. az építés bevégződését jelentette s a kir. kormányzék visszairván rá, meghagyta, hogy mikor rendeltetésének át lesz adva, a tanács róla jelentést tenni el ne mulassa.¹⁾ Mikor s hogy történt meg? a következő korszakban látni fogjuk.

Itt van helye még egyszer megemlékezni²⁾ Kolozsvár **Torony** nevű büntető-fogházáról. Ha a rómaiak korából valónak teszszük fel — a minek én tartom — 1700, ha IV. István idejéből

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1820. 5353., 1805. 4154. 4663. 5956. 6927., 1822. 404. 10156., 1823. 5943., 1824. 290., 1830. 4820. 7362. 13747., 1834. 4896., 1835. 4421. 6316. 11175., 1839. 8692. 9378., 1840. 7209., 7245. 9969., 1842., 5837. sz.

²⁾ Lásd: KOLOZSVÁR TÖRTÉNETE I. k. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI. XVIII. Tábláját.

származónak, 600 évesnél régibb egyetlen egy nagy s ép maradványa ez az ősi hajdankornak. Mennyi változás történt s mily események folytak le abban s körében ennyi idő alatt! Minő célokra szolgálhatott s hányszor cserélkeztek lakói! A tulajdonos mindig Kolozsvár városa maradt. Nagy ideje, hogy polgári bűnösök büntetőháza, börtöne. Midőn Kolozsvár 1822. dolgozó vagy javító fegyház építését tervezte, szó volt arról, hogy alakítsák át. Költségszámítást készített róla Alföldi Antal, a nemzeti színház építő mestere, melynek történelmi becsü adatait a levéltár sötétéből kivonva, emlékezetben hagyni szükségesnek tartom... „A vár kőfalának [értetik az *Óvár ezen kelet délszögleti bástyahelye*] belső vagyis a profosz felőli részét régen lebontották, egy része magától leomlott, leomladozott; e mellé néhol, kivált felfelé, másfél láb vastag falat kel emelni 2° magasra. A vár falának hossza 15° — — — Van a vár kőfala szögletében egy bástya, melynek ajtója a profosz-ház udvara felől van. E bástya egy jó magazinum lehet, mind alól, mind feljül; de e kőfalnak felső része köröskörül félölnyre lesorvadott és bomlott. Ezt újra felrakni 3 köb-ölet tesz. Egy öl felrakása, mivel magas helyt van, 20 r. firt. . . . A bástya hossza 3° 3' szélessége 3° . . . A fedél és annak a bástyára felrakása kerül sat. — — — A bástyához való feljárásra tölgyfa gerenda szükséges, mivel fedél nélkül lesz készítve . . . A telek két végét deszka kerttel kell elkertelni s kétfelé nyíló utcza-ajtót tenni rá. — — — — „1) A bástyafal vastagságát az építő nem fejezte ki számokban, de rajzában megjelölte. Keleti és déli oldalfala fél öl, alant fél ölnél vastagabb, a mint ez az Óvár minden lebontott bástyája maradvány falánál látható, [némely fal t. i. alant egy öles, s fölfelé összehúzottan vékonyodik fél öltre] északi és nyugati oldalfala szintén fél öl. Midőn 1839. börtönnek új tervrajz szerint megigazítatott, az akkor készült rajz szint ilyennek mutatja ez épületet. 1837, a királyi kormánysház helyszíni rajzot [*Delineatio Topographica*] kívánt róla, a tanács azzal mentegetődzött, hogy nincs, de hű leírását adta jelentésében. E leírás történelmi része egyező az 1822-kivel, de a régi bástyát olyannak írja, hogy az olvasó elborzad. Az előbbinek kiegészítése s részben igazolása végett ezt is emlékezetben hagyom. „A tömlöcz fekszik az Óvár hid-utcza

1) Orsz. levélt. erd oszt. 1822. 10156. sz.

felőli délkeleti szögletében jókora kőfal közt levő erősségben, az utcára erős záros ajtója van, melyen bemenve jobbra a 3 hajdu szobája, konyha, s messzibb a telek másik szögletében, balra a földszinten egy szoba a tisztessé nő foglyoknak, ágyakkal, elkülönítve, közből pitvar, azután egy más szoba, melyben a szintén női súlyosb bűnösök vannak, ezek ágya prits; tovább ismét egy nagyobb szoba, s azon belől a sötét szoba, köznyelven: *Sperr-Kammer*, melyet a délczeg, patvarkodó foglyok tüze csöndesítésére használtak, melyben ha 24 vagy 48 órát kiül, magát megcsöndesedve érzi. Még tovább van egy pinczealakú rész, a mit régen súlyos bűnösöknél tömlöcznek használtak, de most futartó kamara. E bástya-épület felső részében deszka-lépcsőn van a feljárás a porkoláb csinos szobájába, a börtön elég tágas udvarára nyíló két világos ablakkal, konyha, e mellett ismét egy csinos szoba előkelő bűnösök számára, kik ítélet folytán tartatnak itt. Ezen túl a közönséges rabok szobája magas pritszel készítve, fel felé magasra csinált erős vas rácsos ablakával, benn kemence. Innen nyílik egy ajtó, az imént említett pincze forma fűs-kamara feletti szobába, melynek ablaka szintén az udvarra nyílik, törpe prits van benne, melyre halálra ítélt vagy ítélendő gonosztevők éjjelre lelánczolva fekhethetnek...¹⁾ Legyenek ezek, mint a mai korból valók, némi kiegészítésére azoknak, a mik a bástya multjáról itt-ott előfordultak s tartsák meg az utódok emlékezetében azok képét. Legyenek az ódon falak tanúságai a letűnt századok nagy történeteinek.

Nagy mozgalmat keltett fel Kolozsvár beléletében a francia nagy forradalom, megragadva s izgalomban tartva évtizedekig az elméket. Ez élesebb jelleget 1808—1809. I. Napoleonnak Magyarországra betörésekor öltött. Előbb csak belső forrongásban, biztos hírek terjesztésében, különböző gyülekezetek politikai dolgok feletti tanácskosásaiban nyilvánult, s annyira ment, hogy a kormányzónak hivatalosan közbe kellett lépni elcsillapítására. Egy 1808. jun. 22. fenmaradt körleveléből élénken kitűnik ez. „Városnegyedekben a ezéheknél rendkívüli közgyűlések tartatnak — mondja a körlevél — s azokból oly hírek szivárognak a közönség közé, melyek a kormányzónak a polgárság józan és engedelmes magaviseleté-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1837. 3646., 1839. 5399. sz.

ről való jó véleményével meg nem egyeztethetők. Atyaiképen intette s hivatalosan meghagyta azért a polgárságnak, hogy sem a városnegyedekben, sem a czéhekben oly rendkívüli gyűléseket ne tartsanak, s a törvényeken alapuló gyűléseket az eddigi módon hívják össze és tartsák meg, s csak az eddig is gyakorlatban volt tárgyakra terjeszszék ki tanácskozásaikat, tetteikben és beszédeikben az engedelmségről meg ne feledkezzenek, igyekezve eddigi jó hirnevöket megőrizni; ha valami panaszuk s kérelmök van, kérjék elintézését a felsőbbbségtől csendesen, a maga útján, s várják el elintézését békében, nehogy ellenkezőleg cselekedve, magukat vétkessé s büntetésre méltóvá tegyék.¹⁾ Egy másik loyalis kifejezése volt a kedélyek izgatottságának az, midőn a magyar és német hites polgárok 1807. ápr. 6. a kir. kormányshoz a tanács által pártolólág felterjesztetett az iránti folyamodása: „hogy nekik „*Uniformis-társaság*“ állítására adjon engedélyt, kérelmökben följeltették okaikat, hogy ily polgári társaság a felség örökös tartományai királyi városaiban is áll fenn, melyek azon városok nagy diszére s a polgárok szembetűnő kiformalódására szolgálnak. A királyi kormányshoz azt a tanácshoz az esküdt-közönség kihallgatása végett visszaküldötte.²⁾ Itt, a nem magyar politikai légkörben fogamzott eszme hallgatásban maradt. Ugy látszik, a polgárság gondolkozásának a kormányzó és országgyűlés védelmi intézkedései más komolyabb irányt adtak. Az ország főkormányzója t. i. érintkezett Kolozsvár főbirájával, közölte vele a felség legmagasb akaratot, s kívánta, hogy Kolozsvár más városok példájára az ország és királyi szék védelmére tegye meg áldozatát s állítson egy hazai belső és egy külső védserget, az *első* ügyeljen a belső rend és közbátorság fentartására, s ha a szükség kívánja, midőn a rendes katonaság eltávozott, tegye a városban a helyőrségi szolgálatot, őrizze a közpénztárakat; a *másik* vagy külső védereg gyakorolja be magát a fegyverrel bánásban jól, s ha a körülmények kívánják, midőn a felkelő sereg hazulról kimegy, menjen ki ez is, szálljon szembe az ellenséggel és harezoljon. Erről a felség a tanácstól tervet kívánt, mit a kormánynak megerősítés végett terjeszsen fel. A tanács az 1809. május 20-ki közgyűlésbe egy I—V

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1808. 280. chn. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1807. 2987. sz.

czikkből álló tervet mutatott be, melyet a királyi kormánysszék helyeselt.¹⁾

¹⁾ Ennek első czikke ez: Kolozsvár sz. kir. város két serget állit: egyik a *polgári katonaság* [*Bürger - Corps*], másik a *hazai védsereg* [oltalom sereg — *Landwähr*]. A város három osztályból áll, az *elsőbe* tartoznak a polgárok, házas gazdák, kik fegyverfogásra alkalmasok, akár szegények, akár gazdagok, akár a várbán, akár a külvárosban laknak, a *másodikba* az elsőeknek gyermekei, a *harmadikba* a városon lakó méltóságok, öregek, gyöngék, birtokos felsőbb tisztviselők, papok, tanárok, szerzetesek, özvegyek, nőtlen aggok. Az első osztálybeliek teszik a *polgári katonaságot* s a belső őrsereget, a második a *hazai védsereget*. A 3-dik osztálybeliek a két első fölfegyverzéséhez fognak hozzájárulni. Ki, hová tartozik? az összeírás mutatja meg. *II. Czikk.* Mindkettő századokra oszlik, ezek 4 szakaszra s lesz benne 168, egy szakaszban 42 ember, két század tesz egy osztályt, legalább is két osztály egy zászlóaljbat. *III. Czikk.* Minden századnál van 1 kapitány s egy fő- és egy második [al]hadnagy, két őrmester, 12 tizedes, 12 szabados [*Gefreierter*], 2 dobos, 1 ács, 1 számadó [*Fourir*], 1 sebész. Minden zászlóaljhoz egy tisztsegéd [*Adjutans*]. *IV. Czikk. a) A polgári belső védsereg egyenruhája:* korsikai kalap fekete bokrétával, selyem nyakravaló kis kihajtással, szederjes és inig erő frakk, a nyaknál és kéznél vérszin hajtókával, sárga gombbal, fehér mellény szintén sárga gombbal, fehér nadrág fehér zsinórral, lábikráig erő kurta magyar kivágású és fekete bőrbe szegett száru csizma, szürke köpeny, hasonló a katonaságéhoz; *b) a hazai védsereg egyenruhája:* korsikai kalap, hasonló a másikhöz, fekete csattos nyakravaló fehér széllel, szürke kurta kabát vagyis kurta frakk, nyakon és kéznél vérszinü hajtókával, sárga gombbal, mellény és nadrág csizma és köpeny az elébbihez hasonló, hajuk elvágva, mint a sorkatonaságé. *Mindkettő fegyverzete:* szuronyos puska, a *polgároknak* rezes, egyenlő kurta kard, a *hazai védseregen* szuronytartó, tölténytáska, melyek a vállról lelógó szíjjon függnék. A *belső védsereg közé* a tehetős polgárok iratnak, kik magukat ruházzák, s felfegyverzik, a *hazai védsereg* a szegényebbekből, kiknek szabad lesz a kabátot és nadrágot is czondra posztóból készíttetni, ezért rendeltetett nekik szürke kabát és fehér nadrág. A ruha, mintá szerint készitendő. A káplárok különböztető jele: kalapjuk keskeny sárga szőrszalaggal van beszegve, káplár pálcza, kardjukon sárga és vérszin szőrből készült port d'Epée; őrmesterekéi: kalapjuk egy széles és egy keskenyebb sárga szőrszalaggal van beszegve, közökben csapós nád-pálcza. A *tisztek egyenruhája* kapitánytól alhadnagyig: háromszögü felszegzett kalap, rajta keskeny gömbölyü zsinór paszománt rojt [*stingli*] és vérszinü selyemmel elegyes sodrony zsinórból [*quastli*] készült fekete bokréta, fehér hajtásos fekete selyem nyakravaló. A belső védseregnél vagy polgári katonaságnál és a hazai védseregnél minden czifraság nélküli szürke frakk, hajtókái a nyakon és kéznél vérszin, a kézi hajtókán egy kis aranyrojt [*stingli*] sárga gombok-

E tervet a választott esküdt-közönség *sem a polgári, sem a hazai védsereg* állítást illető részében nem fogadta el, szükségesnek látta a már kihirdetve volt országgyűlésen egybegyűlendő kk. és rr. határozatát elvárni, a hová küldendő követeknek útasításul adta: „hogymintán a város polgárai régi királyoktól és fejedelmektől nyert kiváltságai szerént semmi hadi vállalatra felülni nem tartoznak, terjeszszék ezt az ország kk. és rr. elé, s birják rá, hogy a várost a felkelés terhétől mentse fel.“ Az országgyűlés azt határozta: „hogymintán Kolozsvár a felkelő sereghez adjon a régi szokás és törvények szerint 25 lovas katonát, ezen kívül mint nemes személyt képviselő és a vármegyékben birtokos város, még kettőt, s ezáltal mentesül azon külső hazai védsereg állításától, melynek az ellenség ellen menetel volt rendeltetése; ellenben kötelességévé tétetett, hogy egy fegyverrel s egyéb szükségesekkel felkészített polgári őrséget állítson fel, mely a rendes katonaság ott nem létében a szükséges szolgálatot tegye, s az ott átvendő katonai szállalmányokat — ha szükséges — a közelebbi állomásig elkísérje, de a rendes katonaság visszaérkeztekor e teher alól is oldoztassék fel . . .“ Ily előzmények után került az ügy az 1809. sept. 12., 13., 15-ki közgyűlés elé, a hol az előterjesztetett, felolvasztatott az országgyűlés VII. t. czikke, a régi Approbat. Constit. III. része, 81. czime s a királyi kormányzék ez évi aug. 14-ki rendelete, ¹⁾ úgy szintén a kormányzó elnöki meghagyása, melyben az újonczok kiállítására intézkedett. Ezek után az esküdt-közönség sept. 13.

kal, fehér mellény szintén sárga gombbal, fehér nadrág, keskeny arany zsinórral kihányás nélkül; hasonló színű hajtókájú felső kabát, szürke köpeny, acél hüvelyű kard, posztóból készült fehér kardszíjjal, melyen kis gömb van és kétfejű sas, a kard vérszín selyem és arany port d'Epéevel diszítve. A főtisztekétől a törzskari tisztek egyenruhája csak annyiban különbözik, hogy *a)* a frakk ujjának hajtókájára vékony zsinórt varrnak; *b)* a nadrágon két vékony zsinór mellé vékony zsinórból kockákat tesznek, a háromszögű kalapot paszomántba szegik, a kardszíjj vérszín selyemből és aranyból készül, a csizmán felkötő sarkantyú van. A dobos a fegyveresektől a vállán levő vérszín és szederjes rojtból s a kardon levő, az altisztekéhez hasonló port d'Epée-ből áll. *V. cikk.* Minden tizednek lesz *a)* szemlejegyzőkönyve, *b)* fegyver- és ruhajegyzőkönyve, *c)* század listája [*Rangirungs-Liste*], *d)* parancs jegyzőkönyve, *e)* minták, jelentések, század létszám-tabellája, *f)* hadi napikönyv, *g)* büntetési könyve sat.“

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1809. 6317. sz.

gyűlésében ily határozást hozott: „Noha a város által a felkelő seregbe adandó 25 lovas kiállítási költsége, a számos itt levő hadi fogoly tartása, a rendes katonaság közé állott újonczok szülőinek közterhektől mentesítése, a nagy só-út csinálása s több feles költségei a polgárságra nagy terhet ró, mindazáltal elfogadja e teher hordozását is, úgy, hogy a polgári őrség terhe a száz-férfiakon és tisztviselőkön kívül mindenkre kiterjedjen minden meghatározott szám nélkül, szükség esetében minden polgár nem egyenruhában, de sajátjában fegyveresen álljon ki s tegye meg a szolgálatot. E polgári őrség kiállítása bizassék a tanácsra, a mely azt saját polgári tisztei által tegye szolgálatra alkalmassá, s arról készítendő tervét közölje az esküdt-közönséggel észrevételei megtehetése végett...”

Beküldetvén e végzés a tanácsba: az ez által nem látta teljesítettnek az országgyűlés VII. t. cikke rendeletét s az országnak abban kifejezett kívánságát; de minthogy az esküdt-közönség a tervkészítést a tanácsra bizta, annak elkészítését igérvén, észrevételei megtehetése végett a következő gyűlésbe meghívta. E gyűlés sept. 15. volt, s a felolvasott terv ez: „Midőn a nemesség is fölkel, s hadba megy és rendes katonaság az országban nem lesz, az Approbat. Constit. III. r. 81. cikke szerint kötelesek a városok lakói városukat, a fejedelmet és javait őrizni. Ezt az idei országgyűlésen a városok jelen volt követei meg is ajánlták, az ajánlat törvénybe foglaltatott, ennél többet az ország nem kíván, de ennek teljesítését meghagyta azon hozzáadással, hogy a városok ezen őrei fegyverrel is láttassanak el, s a város őrségén kívül, ha rendes katonaság nincs, a katonai szállítmányokat is az első állomásig kísérvék el. E végre a városi birtokosok három osztályba sorozandók: az *I. osztályba* jönek a birtokos urak, köztisztviselők [*Dicasterialisták*], a város előljárói, papok, tanárok s ezek özvegyei; a *II-ba* a céhek tagjai, mint hites polgárok s a céhbe nem tartozó birtokos polgárok s kereskedők; *III-ba* a más két osztályba be nem jövő birtokos ugyan, de szántást-vetést, szőlőmívelést, szekerességet s más efféléket folytatók. Ezek közül a III-knak kötelessége az ország ezredei hiányát az ország által meghatározandó módon pótolni s minden egyéb közterheket viselni; az I. és II. osztálybelieknek kötelessége a város őrizetére kívántató tagokat előállítani, olyformán, hogy a 10 éves céhtagok személyesen, azon feljüliek gyermekeik által; az ilyek a kötelesség teljesítésért egyéb

személyes terhektől mentesek. A városnegyedek előljárói a szolgabírók közbejöttével hitelesen összeírván a szolgálatra kötelezetteket, a tanácsnak beadják, az őrizetre következőket kiállítják, velők a meghatározandó egyenruhát elkészíttetik, a mi a következő lesz: szürke posztóból készült kaput és magyar nadrág, magyar csizma, nyakravaló, kalap és fegyver. Az őrségi tagok a város főbírájától és tanácsától függnék, a fegyvergyakorlatban minden héten egyszer, vasárnap reggeli templom előtt oktatják a tanács és esküdt-közönség által kinevezett egyének. Ha a katonaság a városból mind elmegy, az őrszolgálatot a főbíró által naponként kirendelendő számmal a kiszabott módon teszik, ezek városnegyedekint lesznek előljáróik útján értesítve, a kik őket idejében tisztán felöltözve, rendben kiállítani tartoznak, s minden hibájokért a város törvényei szerint büntettetnek. Minthogy ez osztálybelieknek a fegyver és töltéstartó sokba kerül, az első osztálybeliek kötelesek annyi fegyvert és töltéstartót szerezni, a mennyit az őrzők száma megkíván, melyet a város házában tartanak; e mellett löport, golyóbist és egyéb apróság kelléket is ez osztálybeliek adnak. E szerint az I. osztálybeliek adják a költséget, de azért ha eddig viselték, most is viselik a közterheket; ez alól a helybeli tiszték és száz-férfiak menttek; a II. osztálybeliek, kik az őrizetre ki nem iratnak, minden eddigi terheket vinni kötelesek; a III. osztálybeliek az irtak szerint teljesítik kötelességeiket.“ Felolvasatván e tervezet: „az esküdt-közönség azt minden részében elfogadta és helybenhagyta s a polgári őrségnek e szerint felállításába beleegyezett, ez egyetlen észrevétellel, hogy az előzményben e szók: „ugy az ennekutána viselendő hadakozás idején“ — töröltesenek ki, az azt megérő nemzedéket illetvén saját körülményeikhez képest teendő ebbeli intézkedés.“ ¹⁾ Fölterjesztetvén ez sept. 30-n, a királyi kormányshoz nov. 2-ki rendeletében a következő változtatásokkal hagyta helyben: „1. Ezen katonaság, melynek soraiban minden köteles szolgálni, a ki 45 éven alól van, béke idején is fennálló, fenmaradandó, a katonai gyakorlásokban tökéletesen kiképzett, minden szükséges készüléttel felszerelt és kellően szervezett legyen; de valóságos katonai szolgálatra csak akkor alkalmaztassék, midőn háboru ideje van, s egyébkor is, mikor a

¹⁾ Az 1809. sept. 16-ki közgyűlés ered. j. könyvéből.

belbátorság és csend fentartása kívánja. 2. E katonaságnál szolgálatban levők csak a városi terhek alól mentesek. 3. Az ennek felállítására szükséges költségek alól a városi tisztek és száz-férfiak semmiképen ki nem vehetők, minthogy ily kivételnek a nemesi felkelésnél nincs helye. 4. Ne a katonaság, de ennek előljárójául teendő főtiszt függjön közvetlenül a főbirótól, illetőleg a tanács-tól.“ Azekként módosított tervet a királyi kormányshéz azon rendelettel küldötte meg a tanácsnak, hogy e katonaság teljesebb szervezése, katonai módon felosztása iránt, továbbá: hány tiszt kívántatik? s azok minő karbeliek legyenek? sat., készítsen bővebb tervet s vegye számba a felállítás költségét, dolgozzanak szabályt az ahhoz járulás arányáról, s mindezeket, lehető más nézeteikkel és tudósításaikkal mihamarább terjeszshék fel, világosabban kifejezván magukat az iránt is: kik értendők azokon a polgárokon, a kik az I. osztálybeliek közt *előbbkelő polgároknak* neveztetnek? Erre a tanács 1810. jan. 9. tette meg felvilágosító jelentését: „hosszason adta elé, hogy a városok nem kötelezhetők örökös katonáskodásra máskép, mintha arról külön törvény hozatik, hogy ök a közterhek viselésével működnek közre főleg a haza javára, hogy az esküdt-közönség fájdalommal vette a királyi kormányshéz azon rendeletét, hogy kebeléből mind béke, mind háboru idejére állandó katonaság szerveztessék, s erről általuk készitendő terv küldessék fel; kéri tehát, hogy meg levén már különben is a béke kötve, ily terühtől teljesen oldoztassék fel . . .“ A királyi kormányshéz márcz. 22-ki rendeletében megírta a tanácsnak: „hogy a mikét a polgárságnak fegyverbe öltöztetésére nézve fölterjesztett, nem elégségesek arra, hogy a felség sokszor kifejezett szándéka azokért mellőztethessék; a felség iránti engedelmesség és hittel erősített kötelesség azt kívánja a várostól, hogy minden akadályt félre téve melyek a mostani időre nem alkalmazhatók, s a polgárságnak inkább a régi világra való vágyakozását, mintsem pallérozottabb gondolkozás módját mutatják — a közlött tervet vegyék újabban fontolóra, igyekezzenek arra, hogy a felség szándéka a lehetőségig megközelíttessék, s beküldvén vélekedésöket, ezen város polgárságának is nyiljék alkalom azon megkülönböztetésre és királyi kegyelemben való részesülésre, melyre a hasonló kiváltságokkal biró magyarországi más városok méltóknak találtattak és a mit maguk gáncoskodás nélkül való készségökkal valójában meg is

érdemelték. ¹⁾ A polgári védereg-állítás ügye a királyi kormány-szék e nem egészen méltatlan szemrehányást kifejező rendelete következtében hallgatásban maradt — a város nem felelt, a kormány nem sürgette tovább.

Ez önkéntes véderő állítás kapcsolatában emlékezetben hagyni szükségesnek látom a rendes katonaságnál az ezredek számára való kényszerű sorozás módját. A felsőbb útutasítások egyik pontja szerint a besoroztatásra *önként* kellett ajánlkozni az illetőnek s a sorozási tábla egyik rovatába a sorozó bizottság tartozott bejegyezni *ezt*. Egy másik pont szerint *bűnös életűt* nem volt szabad besorozni, csak olyat, a kit hibái erkölcsileg nem bélyegeztek meg. Ugyanazon útutasításban tágas értelmezése van a magasságnak és életkornak, a besorozandó lehetett 5' magas is s bevétethetett 18 évtől 45-ig . . . ²⁾ Ezekkel szemben az élet azt mutatta, hogy úgy a kisebb vétkest, engedetlenkedőt s kicsapongó életűt, mint a legnagyobb gonosztevőt besorozták, sőt hogy az ilyektől a törvényhatóságok sorozáskor igyekeztek megszabadulni, a kitől rettegett a község vagy vidék, elfogatott és a seregredekbe vétetett be; nem hogy önként ajánlkozásra történt volna ez a sorozó biztosok részéről, de a hatóságok éjj idején, fegyveres erővel fogták el; mikor ágyukban pihentek, vagy a vigalom helyein mulatoztak, megyei pandurok s városi hajduk rohanták meg s elfogván, megkötözve vitték a sorozás helyére, hol aztán a megmérés, beigtatás és besorozás végrehajtatott. Ha átnézzük csak Kolozsvár város 1814. évi jegykönyveit, megdöbbenő esetekkel fogjuk tele írva találni . . . Márcz. 1. jelentette a főbíró — így szól a j. könyv — hogy az éjjel 20 újoncznak valót fogatott el, kéri besoroztatásukat, vagy az elbocsáttatásuk iránti intézkedést. Volt közöttük egy Teutscher Ignác nevű nőtlen tekergő festő, kontár mesterlegény sat. Öt vált be közülök, a többi elszabadult, magával vjve szenvedését s gyalázatát; aug. 16. éjjel 36-ot fogtak el, volt köztük zsidó, koborló idegen, kicsapongó életű, tolvaj, katonaság elől bujdosó sat. besoroztak 9-et; sept. 16. éjjel bel- és külmonostor-s magyarutezában, hidelvén, Feleken elfogottakból besoroztak 13-at, elbocsátottak 55-öt; decz. 7. a királyi kormány-szék megparancsolta, hogy a mely

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1810. 1587. sz.

²⁾ Orsz. levéltár. erd. oszt. 1800. 1504. sz.

ifjak a katonaságot kerülik, s utczájokból eltávoznak, fogassanak el; ha a város előljárói nem teljesítik s szökésüket meg nem akadályozzák, büntetésül katonaságra alkalmas saját gyermekeik fogatnak el és soroztatnak be, ha nincsenek gyermekeik, keményen megbüntettetnek. 1814. a jan. 25-ki tanácsülésben a bíró jelentette, hogy a közelebbi éjjen újoncznak 148-an fogattak el, besoroztak 44-et. Jellemző, hogy többnyire idegeneket s szegény sor-suakat ért e sors, városi polgárok közül ritkán, ezeknek meg volt engedve, hogy pénzükön mást állítsanak. 1815. a czéheket is felszólította a főbíró, hogy a háborus idők tekintetéből állítsanak újonczokat, de azok panaszoltak a tanácsnál, mely azt végezte, hogy csak jóakarattjuktól kívántatott, de azt elvárja a tanács, hogy befolyásukat arra fordítják, hogy a város katonailletőségét kiállithassa. Ugyanazon évben május 20. a főbíró jelentette, hogy az éjjel a városra kirótt újonczok kipótlására elfogatott 22 egyén... Így folyt az emberzaklatás és üldözés két évig... Tudva van az olvasó előtt, hogy ekkor folyt Európa hareza I. Napoleon ellen, míg végre szent Heléna sziklaszigetére lánczoltatott... Ez erőszak-tétel, békés polgároknak hajlékaikban megtámadása, utczák s városrészek fellármázása és rettegésben tartása elkeserítette az alsóbb osztályokat. Egyik elfogató szolgabíró jelentette a tanácsnak, hogy az elfogottak fenyegetőznek, a városnegyedek rettegnek gyujtogatástól, intézkedést kér iránta. A tanács azt végezte, hogy e fenyegetődzőket az illető kapitány mielőbb küldje el a városról.¹⁾ Azok elmentek, de a nép szívében ott maradt a békétlenség érzése, a nem törvény s igazság szerint, de részrehajlólag, kötéllel való fogdosás keserű emlékével. Az ellenzék soká használta ezt fegyverül a kormány ellen, s a drámai költészet az irodalomban is megbélyegezte ez embertelen bánást... A béke megkötésekor 1814. a vármegyék és székely székek üdvözlő követséget küldvén Bécsbe a fejedelemhez, Kolozsvár részéről Páll András kir. bíró volt jelen. Visszaérkeztek a jun. 15-ki közgyűlésben eljárásáról jelentést tett; előadta, hogy mind az uralkodó felségtől, mind a koronaörököstől és más főhercegektől kegyelmesen fogadtatott, s ő felsége ígérte a városnak mindenben kegyelmes pártfogását. Az esküdt-közönség a királybírónak a város becsületeért tett fárado-

¹⁾ Ezek mind az eredeti j. könyvekből vannak közölve.

zásáért és költséges útjáért ajánlta mindenkori szolgálatát, s úti költségére 500 forintot rendelt adatni.¹⁾

Kevéssel ezután egy különös felsőbb rendelet került az 1815. május 15-ki esküdt-községi gyűlés elé. „Ő felsége — mond egy kir. kormányzéki rendelet — rettentő hatalomra akarván emelni hadseregét, a várostól három remonda lovat, vagy árában egyenként 270 forintot, továbbá 2 királyi szekerész lovat vagy azok árában 220 r. fírtot s egy teherhordó lovat kér önként adatni. . . .” „Illő hazafias érzéssel fogadja a közönség — így hangzik a végzés — ő felsége akaratját és teljesíti is, csak azért esedezik, hogy mind maga, mind hajdani eleik hűségét, s ő felsége iránti engedelmességét a kir. kormányzék vegye tekintetbe, s ily mellékes költségektől a város most is igen megterhelt majorsági pénztárát kegyesen megkímélni méltóztassék.“²⁾

Nevezetes esemény ez időben I. Ferencz császár és király s hitvese, Károlyina Augusztá ő felségeik 1817. évi látogatása Kolozsváratt, mely áldásos nyomokban tartotta fen önméltóztatását. Maga a látogatás egyszerü elbeszélése rendkívüli érdekekkel bír, s hasonló érdeklődést kelteni alkalmas. A főbiró, a tanács és esküdt-közönség jun. 16. gyűlésében jelentette be: „hogy ő felségeik augusztus elején fognak Besztercze felől Erdélybe jöni, látogatásukkal Kolozsvárt is megtisztelik, s innen Temesvár felé mennek ki. Kisérőik közt vannak: Lazánszky grófné, Wrba főkamrás, Wurmbrand főudvarnok, L. Kutschera tábornok almar-sal, Stift államtanácsos, Neuberg kabinetigazgató és Schloisnics Ditmar udvari titkár, ötvenegyből álló udvari tiszttel és cselédséggel, s Kolozsváratt néhány napig mulat. Ez alkalomból a gyűlés elhatározta: 1. a városban levő kövezet, határán az utak, hidak, főleg a feleki út megigazitását; 2. a kíséretnek illendő szállás s az utczának és háztulajdonos nevének tudtul adását; 3. a piacznak hússal, hallal, zsemelével s egyéb fejr és finom süteményekkel ellátását, jó serről gondoskodást, de minden kényszer nélkül, hogy panaszra ok ne lehessen. A fő- és királybirónak meghagyatott, hogy ezek pontos végrehajtásáról gondoskodjanak. Ritka időszak — így végződik a jegyzőkönyv — hogy a királyt és királyné

¹⁾ A város ered. j. könyvéből.

²⁾ Az eredeti j. könyvből.

asszonyt, felséges fejedelmeinket városunkban szemlélhessük, illendő elfogadását az egész haza, a város becsülete és a nemzet tisztessége kívánja meg. A tanács testületileg és külön is ez igyekezetet mozgassa elé, az alárendelt tisztetek pontosan hajtsák végre a kiadandó rendeleteket.“ ¹⁾ A jul. 15-ki közgyűlés meghatározta, hogy a város kiváltságai s más fontosabb ügyiratok 8 nap alatt szedessenek rendbe, hogyha ő felségeik valamit eléadatni kívánnak, legyen kézügyben, a levéltárt tartsák tisztán, az 1804. évi ²⁾ szervezési tervet keressék elé, az iratokat hozzák e szerint rendbe s minden pontot vegyenek alkalmazásba. A jul. 25-ki közgyűlésben a főbíró jelentette, hogy a császárné ő felsége jul. 12. a kir. kormányzó által a hazai szegények számára küldött 6000 frtból Kolozsvár szegényeinek 2000 r. firtot rendelt pénzül vagy gabonában kiosztatni, olyaknak, a kik: 1. öregek és betegek; 2. élelmőket megkeresni nem tudják; 3. árvák s dologtehetetlenek. Megrendeltetett, hogy a koldusok 19-kén gyűljenek össze, s számbavéve és osztályozva, a segély osztassék ki nekik, a jegyzék annak idejében ő felségeikhez felküldetvén. Az összeírás és kiosztás ez értelemben elrendeltetett. Az aug. 16-ki közgyűlésben a főbíró jelentette, hogy a város minden hidjai és útai megigazítottak, így a Felek-hegyen és szent György-hegy alatt több hid, új készült a Tartsa nevű pusztá [*Praedium*] és Apahida közt. E gyűlés megállapította ő felségeik fogadása és bekísérése ünnepélyeit. A város 15 hat és nyolcz lovas fogatot állított, minden kocsinál egy lovas és egy felejtár, a szekeresek kalapjára számot varrtak, ezek felügyelő biztosa a városgazda, a kocsisoknak és kocsis inasoknak [*felejtár*] szerdától fogva naponként 2 frt napidíj és élelem rendeltetett, új házmistrang és új lópatkó készült minden fogatbeli ló számára. Híradásra gyors lovasok és ágyusok rendeltettek. A polgárság felállítási sora ez volt: a harisnyás és czondrás emberek állanak a külvárosban az utcza-sánczok mellett kívülről, legszéltől a mező felől a külmagyarutczai városnegyed, utána a kül-középutczaiak, ezután a bidelvi, ezután a kül-monostorutczaiak, ezek után a kapu közelében a mesterlegényi ifjuság a város zászlójával, vezérök Veszprémi Elek aljegyző lóháton, zászlótartó Magyar László

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

²⁾ Az eredeti j. könyvből 1804. 3956. 6599. sz.

szolgabíró; a várban állnak a várbeli és külvárosi czéhbeli posztó ruhás polgárok; a kapun belől, annak közelében a bel-középutezaiak, kikhez csatlakoznak a kül-középutezai posztó ruhás polgárok, utána a belső- és külsőmagyarutezaiak, azok után az óvári, kétvízközi és hidelvi, ezek után a belső és külső monostorutezai, ezek után a belső és külső színutezai posztó ruhás polgárok. A királyi pár bevonulása Kolozsvár falai közé aug. 18-n volt. A város 12 tagu díszes küldöttsége pompás hatfogatu kocsiban gróf Haller Gábor erdélyi királyi kincstárnok vezetése alatt Szamosfalváig ment ő felségeik elé, s ott üdvözölvén és fogadván a város és Erdély nevében, meghívta hív Kolozsvár városa vendégszerető falai közé, mit ő felségeik kegyteljesen fogadtak, a város és ország hódolatát kedvesen vették, s Kolozsvár és Erdély főnemessége fényben uszó nagyszámu képviselői kíséretében beindult a városba. Hat fiatal főrangu, drága nemzeti viseletben, ódon lószerszámmal büszkélkedő lovakon vette körül a királyi hintókat, s kísérte be a főtéren levő gróf Bánffy-palotáig, melyet a város előkelő polgársága és mindenik iskola tanuló ifjúsága és tanári kara vett körül. Harsány *üzen*-szó, az összes harangok zugása, s hatalmas mozsárágyu dörgés reszkettette meg s tartotta perczekig rezgésben a levegőt. A közönség öröme nagy volt, hódolata őszinte, s kifejezése méltóságos és tiszteletet parancsoló. A király a lépcsőkön felindulva meglassította lépteit, hogy az agg kormányzó házi gazda könnyebben érkezzék vele . . . A bemutatások napokra terjedtek. Aug. 19. mutatták be a kolozsvári urnőket, a kiket látni szintugy vágyott a királyné, mint a hogy megvolt elégedve őket látva. Mint a fejedelmet és hitvesét jellemző mozzanatot megemlítem, hogy a király és királyné II. Endre aranypecsétű oklevele rendelete szerint Szent István napján magyar nemzeti ruhában mentek a főtéri Zsigmond-egyházba isteni tiszteletre; valamint a fejedelem a kir. kormányzéknek aug. 22-ki ülésében is magyar díszruhában jelent meg s vitte az elnökséget, míg két előadó 42 különböző tárgyat előadott.¹⁾ A jegyzőkönyvben nincs nyoma:

¹⁾ A jegyzőkönyv így szól: Aug. 22. kormányzék-i ülés volt ő felsége, I. Ferencz fejedelem, legkegyelmesebb ur elnöksége alatt, jelen voltak: gróf Bánffy György kir. kormányzó, Rudnai Sándor erd. püspök, gróf Kemény kk. és rr. elnöke, Straussenburg D. tartom. főszámvevőseni elnök sat. 11 tanácsos és 14 titkár. Előadók voltak: Straussenburg Dániel, br.

mily ünnepélyességgel fogadta a kormányszék megjelenésekor s távozásakor hogy bucsuzott el? de hogy a hangulat lelkesült volt, önként érthető. Érdekes lenne tudni: szólott-e hozzá a fejedelem valamely tárgyhoz — mert volt több katonai és koronaügyi is — s mit szólott? Sajnos, hogy a közemlékekben erről semmi nyomra nem találtam . . . Aug. 27. hagyta el a fejedelmi pár Kolozsvárt gróf Bethlen Gergely régóta begyakorolt hat fakójától vitt fogatán, mely sebesen ügetve haladt ki a felek-hegyi új úton, mely — a mint máshol el volt mondva — szintén a fejedelem kegyelmének műve s maradandó emléke.

A Kolozsváratt volt ünnepélyekről nem találtam följegyzést a közemlékekben, két közgyűlésről ellenben érdekesek vannak följegyezve. A sept. 22-ki közgyűlésben egy részletes főbírói jelentést olvastak fel a fejedelmi konyha ellátásáról. E szerint a konyhára egybegyűjtött jóknak külön főigazgatója [*Administrator*] volt és mellette két segéd. A napi jegyzéseket németül kellvén vinni, erre külön egyén volt szükséges, kit faluról hozattak be, ez Weber Zsigmond volt; más szolgálatokra 3 polgárt alkalmaztak, a főtéren vigyázásra is kettőt. „Példás szorgalommal járt el tisztében mindenik — így szól a jegyzőkönyv — többen meg is betegedtek. A városgazda a fuvarok előállításában rendkívüli erélyt tanusított, pedig ez Kolozsváratt soha úgy mint most egybecsoportosulva nem volt: sőt egész háza népének is sokat kellett fáradni és sok nyugtalanságot kiállani, mivel az ő felsége és hozzátartozók számára szükséges feles majorságra mindennap gondot kellett viselni, azok közül mindennap 70-t leöltni és megkopasztani. Igen nagy jószívűségét és a városhoz vonzó szeretetét mutatta meg Kirmayer Kerestély ácsállér abban, hogy a Tartsán át elkészített azon hidért, melyen ő felségöket át kellett hozni, semmi fizetést nem kívánt. Végre mindezen polgártársai megjutalmaztatását hozván szóba jelentő főbíró: a közgyűlés elfogadta, egynek határozott 100 frtot, egy száz-férfivá neveztetett ki, a többiek megjutalmazását később fogja megtenni, mikor számadásaikat elkészítik . . .“ ¹⁾

Bánffy László, Csedő László, gr. Bánffy József *tanácsosok*, Halmágyi István, Heydendorff András, Rozsnyai István *tithárok*.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1819. 4237. sz.

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

A fejedelmi pár Kolozsváratt léte örökitése végett emlékoszlop felállítását indítványozta Páll Sámuel főbiró, mit a közönség örömmel fogadván: az engedélyt rá a felségtől már october első napjaiban kérte, kérése 1817. nov. 4. a kir. kormányshoz küldetett le a végre, hogy az esküdt-közönség nyilatkozzék az iránt: milyen lenne az emlékoszlop? hol? minő alaptól és költségen állíttatnék fel? Az ez iránt megkérdezett tanács 1818. május 1. úgy nyilatkozott, hogy Kolozsvár polgárai ő felségeik Kolozsváratt léténck örök emlékezetére a főtéren levő ugynevezett *Buzapiacz* közepére kívánja állítani, faragott kőből, tulajdon költségén; e végre őt tervet terjesztett fel s kérte a felségtől valamelyiknek helybenhagyását. Az országos építészeti igazgatóság megkérdezettvén ezek iránt: a 3. 4. sz. alatti tervrajzok lényegesebb mozzanatait megtartva, a többieket a dolog méltóságához és az építészeti szabályokhoz idomítva, s A) B) betűvel megjelölve azon nyilatkozattal terjesztette vissza, hogy a B) betűvel jelöltet a célra alkalmasabbnak véli, annak 3327 r. frt 45¹/₂ kr-ra menő költségvetését is mellékelte, a mit a kir. kormányshoz elfogadott s 1819. aug. 21. helybenhagyás végett legfelsőbb helyre fölterjesztett, mit az sept. 17-ki udvari rendeletben oly föltétellel engedett meg, hogy a kolozsvári polgároktól e célra önként adandó pénzekről a tanács felelőssége alatt annak idejében számadás készíttessék s a tartományi főszámvévőség vizsgálja meg. A kir. kormányshoz e legfelsőbb engedélyt a B) alatti emlékrácz leküldése mellett a felség parancsa szerinti eljárás végett a tanácshoz leküldötte.¹⁾ A felség nemsokára ismét fölkererte a terveket, s újabb megvizsgálás után is a már elébb elfogadottat hagyta helyben, a polgárság szándékát tetszéssel fogadta s a számadáskészítést újabban is megparancsolván, a rajzot a költségjegyzékkel együtt a kir. kormányshoz útján a tanácshoz juttatta azon útasítással, hogy a felépítés az országos építészeti igazgatóság felügyelete alatt legyen. Ezalatt már a gyűjtés folyt, az uraságoktól való gyűjtést Rácz Mihály vállalta el, a városnegyedekben a kapitányok; később a várbeli urak, kereskedők és polgárok személyes fölkeresésére Forrai György és Tauffer Ferencz neveztetett ki, kéregető könyvecskét készíttettek s a város pecsétével és aljegyzői aláírással hitelesítették, az elején meg-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1818. 9466., 1819. 5718. 10144. sz.

említettén a gyűjtés célja. A tanács 1821. decz. 22. tudatta az esküdt-közönséggel, hogy az országos építészeti igazgatóság és város szónoka jelenlétében a kőfaragó munkára Schindler Mihálylyal és Antallal, a kép faragására Nagy Sámuellel megalkudott, ajánlták az arc képek rézből kiöntését, bár ez a költséget növeli is, a mi elfogadtatván: végzésül kimondatott, hogy a munkához azonnal hozzá kell fogni, felügyelő legyen az országos építészeti igazgatóság, a fizetést fedezze az építési alap. A czéhektől 212 r. frt volt ajánlva, felszedése Forrai Györgyre bízott; az esküdt-közönség részéről a majorsági pénztárból 200 frt, a mi szintén Forrai Györgynek lesz átadandó; 1822. decz. 31-ig a pénztárnok kijelentése szerint 488 frt 30 kr. volt összegyűlve. 1823. az ápril 21-ki közgyűlésben Pataki Mihály indítványára átadatott e célra a felkelési pénzalapban maradt 1300 r. frt s meghatározatott, hogy az oszlopra kívántató *geniusz*-ok kifaragására 400 frt fizetés mellett hívassék kőfaragó s végrehajtása a királybiróra bízott... Évek teltek el, míg 1827. aug. 14. a tanács elé kerülván az építés ügye, kitűnt, hogy az eddigelé különböző forrásokból e célra gyűlt 4833 frtból 4412 frt 12 kr. elkelt és csak 420 frt 10 kr. készlet van a pénztárban, a felszedetlen ajánlatok közül 183 frt, a felkelési alapban 117 r. frt 18 kr., a kőfaragónál 1037 r. frt 6 kr., melyek együtt 1753 frtot 34 krt tesznek, kell pedig még kőfaragó-, kőműves- és lakatosmunkára s vasra, fölratok befűre, képfaragásra sat. 3658 frt 12 kr., tehát még szükséges 1934 frt 23 kr. Ekkor Forrai lemondván, Schütz József vállalta el a pénztárnokságot. 1828. ismét számbavétetván az építkezés ügye, a bevételek és kiadások, kitűnt, hogy a pénzkészlet a még hátralevő munkához képest kevés, az esküdt-polgárság ismét szavazott meg 344 frt 40 krt, a kőfaragónak kelletén túl fizetett összegből visszatérítendő 1033 frt 6 kr., a felkelési alaphól jó 200 frt, együtt 1999 frt 11 kr. Ez a kir. kormányzéknek följelentelet azon kéréssel: engedné meg annak, a mi kevés még kell, a majorsági pénztárból fedezését... Ekkor Pataki Mihály indítványozta, hogy vagy az emlékszobor kezdessék meg, vagy helyébe egy szökőkút építtessék, a mit a tanács a kir. kormányzékhez fel is terjesztett... Eközben Topler Imre községi szónok 1830. a jul. 12-ki közgyűlésben azon ajánlatot tette, hogyha a maradék pénzek neki átadatnak, ő kész az emlékoszlopot felállíttatni, s mintsem a mű

félbenmaradjon, a még kellő összeget a magáéból kipótolja. A tanács a kir. kormányzékhez följelentvén: onnan különböző kérdések s a szökőkút eszméje indító okából az ügynek elhalasztása rendeltetett addig, míg ezek iránt az országos főépítészeti igazgatóság nyilatkozni fog; de a tanács kérte a kir. kormányzékot, eszközölje ki felsőbb helyen, hogy az emlékoszlop ne csatoltassék össze a szökőkút kérdésével, az még 1786. tervben volt, de költségessége miatt nem létesülhetett, most is nehezen lesz létesíthető ép ez okból. Erre a kir. kormányzék feljülről jött felhatalmazásnál fogva megengedte, hogy a két kérdés elválasztassék, az emlékoszlop építésének bevégezése bizassék Toplerre, az építési pénzkészletnek neki átadása s a netaláni költségtöbbletnek a magáéból fedezése föltételével . . . Topler nem sokára jelentette, hogy az építéshez hozzá akar kezdetni, kérte az építési pénzkészlet átadatását, s azonkívül Schindler kőfaragó kelleténél többet vevén ki, s a Csűrös Antal által faragott sasok nem levén alkalmazsak, az illetéktelenül felvett pénzeket mindkettő fizesse vissza. Ő az ő felségeik mellképét s azokhoz tartozó geniuszokat Bécsben akarja öntetni, kéri, hogy a már elkészített mellképeket a város a maga számára tartsa meg, s az azokra fordított 465 frtot neki fizesse ki. A tanács azt határozta: „hogy Pataki Mihály és Forrai György a 420 frtot adják át, Schindlerrel a város az 1033 frtot dolgoztassa le, mert rajta felvenni nem lehet, Csűrösön a sasok árát felveszik, miután ő felségeik mellképeit Bécsben fogják kiöntetni, Topler a meglevőket használja fel, mert az azokért fölvevett 465 forint felsőbb engedély nélkül másodszor ki nem fizethető . . . Topler e határozaton megnyugodott, s oly erélyesen látott az emlék elkészítéséhez, hogy a tanács sept. 9. már jelentette annak annyira előhaladását, hogy 13-n a geniuszok, sasok és más alakok is fel fognak tétetni s őrizésükre katonai őrköt kért. A felszentelés és leleplezés ünnepélye — a mint előre ki volt hirdetve — 1831. octob. 4. volt Ferencz napján reggeli 9 órakor a tanács és az esküdt-közönség testületi jelenlétében tartatott meg, a közönség rá 12 ágyulövéssel tétetett figyelmessé: résztvevett benne testületileg a kir. kormányzék és katonaság, mely több díszlővést tett, a mire a fellegvári tábori ágyuk nagy robajjal adtak visszhangot, beszédet tartott a fő- és királybíró. Innen a gyülekezet a főtéri nagy egyházba ment *Te Deum*-ra, estve a város és emlék-

oszlop nagyszertűen ki volt világítva, a várostól minden katona fél font húst, fél kupa bort kapott, úgy az emlékszóbron dolgozott mesterlegények is. Az ünnepélyről a közönség e hangulatos *Jelentés*-ben értesítettett: „Elérte valahára sok akadály legyőzésével e szabad királyi város közönsége ohajtott kívánságának czélját, hogy az ő felségeik itt járásának emlékére készített **Emlékoszlop** városi érdemes választott polgár Topler Imre fáradhatatlan közbenjárása és költsége segélyével, bécsi cs. kir. akadémiai tanácsos és műegyetemi igazgató Klieber József képfaragói művészége által a mai napon ő felsége neve napján tökéletességre vitetett. Mivel az emlékoszlop derekán levő jóltevő geniusz borostyánkoszorúval körítve tartja felséges urunk és asszonyunk jól eltalált mellképét, és az alatt ábrázolva van azon pompás bejövetel, mikor a felséges pár az örvendő sokaság, számos mágási lovas sereg kíséretében a középkapun bejőve, a kormányzó házához beszállott; ezzel háttal átellenben ábrázolva van a császárné, a mint azon időbeli éhség miatt egybesereglett öregeket és gyermekeket személyesen főudvari hölgyének, főkamrásának és a város akkori főbirájának kísérete mellett meglátogatta, és nekik saját kezével alamizsnát osztogatott. A más két oldalon van a város czímere annak emlékeztetere, hogy azt a városi közönség csináltatta. A negyedik oldalon az örök emlékezetre irt **FÖLIRAT** [Inscriptio].¹⁾ A tanács inti a közönséget, hogy a finom faragásu **Emlék**

¹⁾ A szobor történetének teljessége megkívánja az alapkőbe letett **Emlékirat** közzétételét is, melyet a főbiró 1822. octob. 25. annak letételekor egy óntáblára latinul és magyarul a jövődőség tudomására rámetsetve, egy e végre készített köladába tétetett be.

A latin szöveg:

Ut noris

sera Posteritas

si hocce olim fundamentum erues —

Quod enim Longaevum tempus concutere nequeat;

Illud sustinuisse Monumentum itineris

FRANCISCI PRIMI

Augustissimi Austriae Imperatoris

Hungariae, Bohemiae, etc. Regis M. Principis Transilvaniae,

Qui Anno aere [*sic*] christianae MDCCCXVII.

Charam hanc suam Transilvaniam:

Simul cum Coniuge Augustissima

CAROLINA AVEVSTA

darabjait meg ne rongálják, tiszteletben tartsák sat. A ki e tilal-

Animo vere paterno perlustrans
Hac in Urbe Claudiopoli metropoli Provinciae,
Novem mensis augusti — ¹⁾ Diebus
Principalem exercuit benignitatem.
In magni hujus eventus memoriam perpetuandam
Animo devoto erexerat
Senatus et Electa Centumviralis Communitas
Totusque Populus Claudiopopolitanus
Propriis ac spontaneis sumptibus
Anno MDCCCXXVII.

*Gubernatore Transsylvaniac Regio Excell. ac Ill. Comite et Libero
Barone de Losoncz*

Georgio Bánffy.

Primario Urbis et Regio Judicibus
Michaele Pataki et Stephano Ágoston.

Senatoribus: Johanne Pákei, Moyse Ferenczi, Georgio Jánosi, Daniele
Darkó, Michaele Szentkirályi, Ladislao Gyergyai, Georgio Lukács, Alexio
Veszprémi, Joanne P. Szathmári, Joanne Schuster.

Notariis: Josepho Matéffi, Michaele Verestoi, Stephano Nagy.

Oratoribus Communitatis: Emerico Topler, Georgio Forrai.

A magyar szöveg:

Tudd meg késő Világ.
Ha valaha ezen fundamentumot kihányad [igy],
Mert mit nem forgat fel a késő idő,
Hogy e tartotta utazásának emlékoszlopát,

ELSŐ FERENCZ

Felséges Ausztriai Császárnak, Magyar Csehországok
Királyának és Erdély Nagy Fejedelmének.
Ki a keresztény számlálásnak 1817-ik Esztendejében
Ezen Erdélyi kedves Fejedelemségét Felséges Társával
CAROLINA AUGUSTÁVAL

együtt

Atyai boldog indulattal feljárván,
E Tartományi Fő Városában Kolosvárbán
Fejedelmi kegyelmességét gyakorolva,
Augustus hónapjának 20—28 napjaiban mulatott.
E nagy Történet kedves emlékezetének örökítésére
A kolozsvári Nemes Tanács, és az egész Polgári
Közönség a maga önkéntes adakozásából

¹⁾ Hézag az eredetiben is.

mat megszegi, elfogatik és megbüntettetik. A kolozsvári Tanácsból oct. 4. 1831. kiadta ifj. Török István segéd aljegyző.“¹⁾

Kolozsvár e kiváló hódolati ténye a fejedelem részéről nem maradt viszonzatlanul, egy századokra kiható áldásos közintézet létrehozásában lőn ez kifejezve. A felség már 1799. kijelentette volt azon legfelsőbb akaratát, hogy Kolozsváratt orvos-sebészi kóroda állittassék fel, hol mindenféle betegek és elnyomorodottak személyre, vallásra való tekintet nélkül gyógyittassanak: Az ezt kifejező kormányiszéki rendelet a sept. 27-ki esküdt-községi gyűlésben²⁾ felolvastatván, a közönségnek tudtára adatott, hogy e czélra Mártonffi József erd. kath. püspök elnöklete alatt a kir. kormányiszék kebeléből bizottság neveztetett ki, s abba két városi egyén is bevásztatván, a közgyűlés nevezze ki őket. A püspök ezen beteg-ház felállítás iránti terve 1800. a jan. 13-ki közgyűlésben adatott elé,³⁾ mely alkalommal a közönség segélyadásra szólítottatott fel. A közgyűlés e hasznos és az elnyomorodottak felsegítésére czélzó szándék előmozdítására helyiségül a középkapun kívüli vendégfogadóját ajánlta fel, úgy, hogy tulajdonosi és hatósági joga fennmaradjon. De e szándék nem valósult. Az 1810—11-ki országgyűlés közkórházak felállítását határozván: *egyét Kolozsvárra* tervezett s úgy a nemesek, mint a városi polgárok telkeire 13, később 14 kr. kirovását ajánlván: ellene a tanács és esküdt-közönség a felséghez folyamodott, honnan véleményadásra a kir. kormányiszékhez küldetvén le: ez az országgyűlés végzésének fentartását javasolta, mit a felség 1818. helyben hagyott s a kórháznak rovtal útján felépítését rendelte, egyszersmind a kolozsvári szent Erzsébet-agg-ház Báthori István-féle 1581-ik évi alapítványát 2000 kő sóra

Háladatosan emelte vala az 1822-ik Észttben.

A városi levéltárban levő ily czímű *eredetiből*:

Protocollum Politico-Oeconomicum pro Anno 1822. pag. 554—555.

[Az octob. 25-ki tanácsülés 339. száma alatt.] A fordítást hiányai daczára, az *eredetiből* híven adnom, a forráshűség kívánta.

¹⁾ A város levéltárában levő ily czímű eredeti kéziratból: *Bágyi Mihály jegyzése* sat., melynek adatai egyeznek a volt kir. kormányiszéki levéltári iratok tartalmával.

²⁾ Az *eredeti j. könyvből*.

³⁾ Az *eredeti j. könyvből*.

egészítvén ki,¹⁾ egyrészben az ott felállítandó közkórháznak rendelte kiadatni. E királyi adomány sem idézett elé kívánt eredményt. Az ügy 1818-ig a tárgyalásnál és tervezésnél maradt. Ekkor a márcz. 27. tartott közgyűlésen a kórház felállítására fontos ajánlatok tétettek: 1. a közgyűlés átadatni határozta a Gutman János szegények felügyelője által e végre gyűjtött 4050 r. frt 48 krt. [későbbi helyesb. számítás szerint 4321 frtot], 2. a comoedia, optikusok, mechanikusok és farsangi bálók tizedrész jövedelmének $\frac{2}{3}$ -át; a báli jövedelem azonban ugy értendő, hogy a 30 kr. bemeneti díjjon kívül fizetessék e végre 3 kr. A tanács azon megjegyzéssel fogadta el, hogy a büntetéspénzek egy harmada, mint eddig, a városi szegények javára menjen, mert ezután is lesznek kitett gyermekek, idegen szegény betegek s halottak, kiknek ápolásra, gyógyításra s esetleg temetésre alap kell...²⁾ Lökést adott az üdvös törekvésnek Kolozsvár 1818. sept. 2. kelt felterjesztésére 1819. jan. 30. kelt azon felségi kegyelmes elhatározás, hogy a fennebb érintett új só-alapítványnak fele az építendő közkórház alapjának most és ezentúl állandóul adassék át, a mi Páll András kolozsvári főbirónak meg is rendeltetett; de a valósulás pontjára azt még is Karolina Augusztia fejedelemnő nagylelkű adománya juttatta. Kolozsvár közkórháza létre jött e nagylelkű királynénak köszönhető, a ki 1818. felséges férjével ottjártakor annak javára gróf Bánffy György kormányzó kezébe 10,000 váltó forintot adott át. Ez főlvillanyozólag hatott az egész országra s Kolozsvárra is. A kir. kormánysház négy tagból álló kórházi bizottságot nevezett ki: a város physikusa dr. Barra István, főbirója Páll András, Szabó János helybeli r. kath. plébánus és Enyedi László kir. kormánysházai titkár személyében. A létesítendő intézet helyéül négy hely volt felajánlva: a város részéről a középkapun kívüli vendégfogadó és a Topler-fogadó, a Bogdánffy-bástya és az *Extertaria* apácák óvári háza, s mint legcélszerűbb, az utolsó fogadtatott el. A bizottság erélye s gróf Eszterházy né lelkis gyűjtése eredményezte, hogy a kórház-alap egy hivatalos kimutatás szerint már ez évben igen tetemes összegre emelkedett: 1. a királyné adománya 10,000 v. frt, 2. a 14 kros alap volt 8329 v. frt 7 $\frac{1}{8}$ kr., 3. a kolozsvári *Lazaret* nevű

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXIV. sz.

²⁾ A közgyűlés eredeti j. könyvéből.

régi kórház átment alapja 5539 v. frt 42 kr., 4. Boér Imre volt jezsuita alapítványa jövedelme 168 r. frt, ugyanannak jótékony czélu adománya 8400 v. frt, 5. a szent Erzsébet-aggház tőkéinek ezen közkórház alapjául átadatni rendelt része 11,892 v. frt 22 $\frac{1}{2}$ kr., 6. a 2000 kőso-alap ezt illető része 5000 v. frt, 7. a királyné által gyűjtésre megbízott gróf Eszterházy Jánosné gyűjtése 19044 v. frt, 8. gróf Rhédey Lászlótól hagyományozott ház, 9. Kolozsvár városa büntetéspénzének $\frac{1}{3}$ -a, a látványos előadások, bálók jövedelmének bizonyos hányada, e czélra tartott jótékony szini előadások, önkéntes adakozások sat. esetleges jövedelmei. Még két körülményt említ meg. *Egyik*: hogy Kolozsvár városa tanácsa 1818. alapítványai tekintetéből a büntetéspénzek $\frac{1}{3}$ -ának s a látványos előadások hányadának a város összes szükségére fordíttatását kérte, de a királyi kormányshék nem engedte meg. *Másik*: hogy a felség 1819. octob. 8. kir. leiratánál fogva a 2000 kőso-alap egész pénzértékét 2900 v. frt 62 krt egészen az új kórháznak rendelte minden évben készpénzül kifizettetni. E, már most biztos alapon az intézet még ez évben létre jött, s 1820. nov. 17-ki felségi engedélynél fogva, a királyné, mint kegyes jóltevő iránti hálából *Károli országos kórháznak* neveztetett. E kórház eredeti rendeltetését a tanácsnak 1820. a kir. kormányshék előtt kifejezett ohaja s annak ápril 25. hozott határozata fejezi ki leghívebben. Kolozsvár t. i. azt kérte: „hogy az elnyomorodott s utczákon elesett betegek oda minden személyválogatás nélkül bevéttessenek és gyógyíttassanak,” — a kormányshék határozása pedig az volt: „az itt újonnan felállított betegek házának egyenes és tulajdonképen való czélja s rendeltetése az, hogy abba a Kolozsváratt beteggé lettek, kik magukat gyógyíttatni nem képesek, személy, vallás, nemzet, haza és születés különbsége nélkül bevéttessenek, ingyen gyógyíttassanak s felgyógyulásokig vagy esetleg halálokig tápláltassanak, s meghalván, eltemettessenek. Ily keresztényi és szent igyekezettel egyelőre csak 8, négy férfi, négy nő beteg részére volt az alapítványokból ily ellátás rendszeresíthető, gyarapodván azonban a helyiség és alapítvány, gyarapodni fog az ingyenes beteg-ágyak száma, sat. Később díjas betegek is vétettek fel, kiknek a legelső időkben 30 v. krt kellett fizetni. 1820. nov. 17-ki udvari rendelet által e kórház másik fontos czéljává tétetett az oktatás, hogy t. i. az orvos-sebészti intézet tanulói ott a betegek ágyánál egy orvos felügyelete alatt

gyakorlatilag oktattassanak... A felügyelet elébb 1818., később 1826. szerveztetett, 1830. a felügyelő 1000 frt pénz biztosíték adására köteleztetett, 1835. a betegeknek való főzés bérlőnek adott ki, 1836. a nem-elesett szegények felvételése — kik közé a cselédség is tartozik — s uraik által gyógyíttatása szabályoztatott s bizonyos föltételekkel a bujakórosok felvétele is megengedtetett; 1845. a betegek fölvétele újból szabályoztatott. Az elmebetegeknek, míg számukra külön intézet állíttathatik, hely adatni rendeltetett, a tárgyalások azonban azt eredményezték, hogy e szándék valószínűsítését a felség boldogabb időkre halasztatni rendelte.¹⁾

A francia nagy forradalomnak két történeti mozzanata emléket tartotta fenn Kolozsvár város levéltára. 1819. jan. 26. bécsi francia követ Caraneu marquis azon ohaját fejezte ki Metternich herczeg előtt, hogy az 1813. Ausztriában ugy katonai mint polgári kórházakban elhalt francia foglyokról egy jegyzéket eszközölne, melyben azok neve és előneve is ki legyen fejezve s az illető politikai hatóságok aláírásával hitelesítve. A herczeg felhívta az erdélyi udvari kancelláriát, ez a királyi kormányzékot ily irányban útasi-totta,²⁾ mely az erdélyi főhadvezérséget annak miként valószínűsítése iránt megtalálván: az a czélt ugy vélte elérhetőnek, hogy a kir. kormányzéknek megküldött minden katonai menetrendi útleveleket, melyeknél fogva az illető foglyok 1814. Erdély különböző törvényhatóságaiába és városaiba naponként elszállásoltattak. Ez útlevelek szerint, 1813. 1571 altiszt és közember, 113 felsőbb és lovas tiszt fogoly volt Erdélyben; a béke megkötése után Kolozsvár felé 521, Károly-Fejérvár felé 609, együtt 1130 ment vissza, menekült vagy telepedett meg.³⁾ A királyi kormányzék e végre kibocsátott körlevelében közölvén — a katonai menetrendi kimutatások megküldése mellett — az ország törvényhatóságai és városai főtisztviselőivel a hazájukba Magyarországon át Buda város felé menő francia foglyok neveit, meghagyta, hogy az illető papok anyakönyveiből, az általuk eltemetettekéről hiteles bizonyítványt állítsanak ki,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1811. 8958., 1812. 578., 1813. 5642., 1818. 6559. 6894. 10197. 11016., 1819. 10906., 1820. 2829., 1826. 10581., 1830. 110., 1835. 5475., 1836. 5776. 6867., 1841. 2470. 12325., 1845. 14763. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1820. 5873. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1820. 8220. sz.

melyben meg legyen a meghalt neve, előneve, születéshelye s ezrede, a hol szolgált, s azt a királyi kormányshékhöz terjesszhék fel. Kolozsvár város tanácsa 3 francia fogoly ottani halálát jelentette s a halotti bizonyítványt az anyakönyvből Schodler Vilmos r. kath. káplán állította ki 1822. febr. 25. ¹⁾, de felsőbb helyről visszaküldetett azon meghagyással, hogy írják latinul, hitelesítsék a plébános, városi előljáróság és kir. kormányshéki elnök. Így maradt meg a város levéltárában a fogyatkozásos első bizonyítvány, mely szerint az ott meghaltak voltak: Fointou Mihály 28 éves, a IV. tengerész ezred I. zászlóaljából, meghalt 1814. márcz. 19. eltemettetett 23., Calipe Louis, 17 éves, születéshelye Páris, a szajnamegyei IV. ezred fődobosa, meghalt jun. 23. 1814. eltemettetett 24. ²⁾, Rousseau Jean Jacob [*nagy ember névrokona!*] 24 éves, testörnek mutatja a hibásan leirt bizonyítvány [Le gard franc. Paris Departs Siennes] meghalt jun. 28. 1814. eltemettetett 30., a temető pap mindeniknél Boér Ignác kolozsv. r. k. káplán volt. Sirjok francia feliratu koporsókövel jelölve a köztemető bejáratánál jobbra alig 50 lépésre volt; ifjúkoromban sokszor néztem meg, szivemben irántuk kegyeletet, nemzetök iránt, melynek Európa újjászületését köszöni, mély rokonszenvet érezve. . . . Az osztrák kormány becsülte francia ellenének iparképességét. Az erd. udv. kancellária 1814. márcz. 11. a cs. kir. legfőbb haditanácssal egyetértve figyelmeztette a királyi kormányshéket, hogy mivel az Erdélybe ment francia hadi foglyok közt hihetően oly jeles mesteremberek és iparosok is vannak, a kik azon országban hiányoznak, a kiknek tehát ottmaradása az ország javára és hasznára lenne, ezeknek ott megmaradását és megtelepedését nemcsak ne akadályozza, de minden lehetséges úton és módon segítse elő. A kir. kormányshék értsen egyet az erd. főhadvezérrel, — mondja a felsőbb rendelet — s ha találtnak közöttük, kik Erdélybe megmaradni szándékoznának, főleg a kiknek mesterségök s iparuk folytatására módjuk s eszközeik is meg vannak, azokat azon városokban, a hol ilyek nincsenek, megtelepedés végett osszshák szét és minden lehető tegyenek meg a végre, hogy mesterségökkel magukat fenntarthassák s az országnak javára lehessenek; gondoskodjanak arról

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1822. 2518. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1822. 2518. sz. A bizonyítványban így van: Paris. Depart. Sienne Tambour 4. Reg.

is, hogy azok mint kertészek és mesteremberek a nagy birtokosok által is jóságaikba befogadtassanak és ott megtelepedjenek. A királyi kormányshoz ezt tudatta a főhadvezérséggel s a törvényhatóságokat ez értelemben azon hozzáadással szolította fel, hogy a kik jelentkeznek, neveiket tudassák, hogy a főhadvezérséggel egyetértve, szabadon bocsáttatásukat kieszközölhesse.¹⁾ Volt-e kívánt eredménye? adataim róla nincsenek.

Kolozsvár multjában történelmileg igazolva van, hogy polgárainak egyfelől a levantei kereskedés keletre, másfelől az északi Dantzigig, délre Velenczéig kezében levén: vállalkozó szellemök, munkaszeretetök és takarékosságuk a nemzeti királyok és fejedelmek alatt őket a jóllét oly magas fokára emelte, hogy városunk joggal neveztetett *Kincses Kolozsvár*-nak. E tény, jóllétének aláhanyatlása után, főleg a kisebb polgárságban azon babonás hitet keltette, hogy a városban és határain vannak elrejtve e hajdan összegyűjtött kincsek. E tévhitben keresték a kolozsmonostori erdőben Decebal kincsét, az óvári Szegedi-házban és Mátyás király születési házában a nagy királyét, s a mult század végén különböző pontokon a jezsuitákét. Táplálta a nép e hitét az is, hogy építések alkalmával a várban, szántáskor a mezőken, fellegszakadáskor az omladékok közt és közeli faluk határain különböző időbeli régi pénzekre találtak, sőt babonás öregek s ámitó oláh kalugerek elhitették a néppel, hogy itt és amott a régi várak helyein és az erdők mélyében éjféli időben szent György-napkor égő kékes lánggal pénzt láttak kigyulni. E korban két pénzlelet lett nyilvánossá. Az egyik 1828-ban, midőn Tyivorán Vaszi Tordavármegye Szelistye [az oklevelekben *Szelicze* régi magyar néven jó élé] oláh falu határán, az általa birt, de özv. báró Wesselényi Ferenczné tulajdonán III. Zsigmond és Báthori István lengyel királyok neve alatt vert 70 db ezüst pénzdarabot talált, s midőn azokat novemberben Kolozsváratt árulta, a rendőrség róla értesült, s őt kikérdeztén, minthogy talált pénznek vallotta, a felsőbb rendeletek értelmében — az őt illető rész iránti biztosítás mellett — elvette, s a tanácsnak, az a kir. kormányshoz bemutatva, mely a tordavármegyei tisztség által a találót kihallgattatván, az esetről nyomozást vitetett végbe, a miből kiderült, hogy a találó 3 dbot egy kereskedőnek s ez özv. gr. Bethlen

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1814. 3636. sz.

Ádámné komornyikjának eladott, kettőt szintén Kolozsváratt szolgálatban levő Márk Juonnak. A kormányshék átküldve a leletet mint illetékes hatósághoz, a kir. kincstárhoz, ennek felhívására a tanácsnak az eladott darabok visszavételét meghagyta, az elsőket vissza is vette, de a két utolsó vevőjét Kolozsváratt nem találván meg, azok vissza nem szereztethettek. A kir. kincstár a kormányshék útján kérdést intézett a föld tulajdonosához és találóhoz: természetben akarják-e visszakapni az őket illető részt, vagy beváltási becsárban? mert a kincstár a felsőbb rendeletek értelmében azok kivételével, melyek — értékek megtérítése mellett — a cs. kir. bécsi muzeum éremtára számára megtartattak, bármelyiket teljesíteni kész. Mindkettő bármelyiket elfogadni késznek nyilatkozván: a kincstár az összes 70 db pénzért járó 10 frt 10 kr. $\frac{1}{3}$ -dát a föld tulajdonosának, a feljelentő rendőrtisztet illető $\frac{1}{3}$ felét annak, másik felét a találónak a kolozsvári 30-adhivatal által kifizettetni rendelte, a másik $\frac{1}{3}$ a fiskusnak maradván.¹⁾ Szelicze egyfelől Léta vagy Ghyeczy-vár közelében fekvén, másfelől az Oláh-Fenesről és Gyaluból Torda felé vivő havasi útírányban: hihető, hogy vagy II. Rákóczi Györgynek 1660. Gyalu és Fenes közt vívott, s elvesztett csatájából Torda felé vonuló vert hadsereg egy ott elesett vitézétől való, vagy Léta-Ghyeczy-vár valamelyik ostromlásakor és feldulásakor oda temetett főemberé, vagy ellenség elől elrejtett pénz volt. A lengyel pénzek Erdélyben s az erdélyiek Lengyelországban a két ország politikai barátságos viszonyainál fogva egyformán forgalomban voltak akkor. Ez oka, hogy annyi lengyel pénzt találtak amaz időkből hazánkban.

A másik a kolozsvári ev. ref. főtanoda építésekor 1808. az udvaron talált 253 db különböző nagyságu és különböző időbeli aranypénz, a mi a kir. kormányzónak jelentetvén: ez Frischi János kolozsvári harminczadosnak tudtára adta. Ez ápr. 2. és 28. az erdélyi kir. kincstárnak jelentést tett róla, mellékelvén azokból 6 darabot. A kir. kincstár május 3. megtalálta iránta a kir. kormányshéket, egyszersmind jelentést tevén a bécsi cs. kir. udvari kamarához, mely az erd. udv. kancellariát az egész leletnek hivatalos tárgyalása végett felküldésére kérte fel. A kancellaria jul. 22.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1828. 11472., 1829. 2911. 5680. 7611., 1830. 5546. 14724., 1831. 4633. 7088. sz.

leirt a kir. kormányshékhéz, mely az ev. ref. főtánácsnak azon pénzek azonnal felküldését elrendelte; de a minek teljesítése 1813-ig haladván: a cs. kir. bécsi legfőbb udv. kamara ismét sürgette az erd. udv. kancellariát, ez a kir. kormányshéket, s a kormányshék 1813. sept. 9. a nevezett főtánácsot; de ennek sem lett foganata; 1813. decz. 16. átirt a kir. kincstár a kormányshékhéz, hivatkozólág 1808-ki első jegyzékiratára, s felkérte a szóban levő talált pénzek hivatalos tárgyalás végett a kolozsvári 30-di hivatal útján hozzá juttatására, minek következtében a kir. kormányshék az ev. ref. főtánácsot 1814. jun. 13. fel is szólitotta. E közben a kincstár újból sürgette az intézkedést a kormányshéknél, ez megsürgette a főtánácsot, elébbi rendelete késedelem nélküli teljesítésére, s a fenforgó leletnek a 30-adi hivatal által a kir. kincstárhoz átküldésére kérve, mire a főtánács márcz. 13. azt felelte, hogy az erdélyi udvari kancelláriához küldötte fel azon nyilatkozattal, hogy a cs. kir. udvari kamara válaszsza ki azokat, melyek a cs. kir. Muzeum éremtárába szükségesek, a többit a főtánácsnak küldje vissza. Ezt a kormányshék a kincstárnak megirta, de ez alatt a kolozsvári 30-adi hivatal is panaszkodt a kincstárnál, hogy az ev. ref. főtánács a hazai törvények és felsőbb rendeletek, s a kir. kormányshék többszöri meghagyása ellenére a fenforgó régi pénzeket átküldés végett nem adta át neki, hanem gróf Teleki Sámuel erd. udv. kancellárnak küldötte fel. Erre a kincstár átirt a kir. kormányshékhéz s a leletnek hozzáküldését kérve, hivatkozott a felsőbb rendeletekre, melyek az ilyeknek hozzáküldését s a vonakodóknak megbüntetését határozzák. A kir. kormányshék ez átiratot nyilatkozás végett közölte az ev. ref. főtánácssal; de a mig ez folyt, az erd. udv. kancellaria a kir. kincstárhoz tette át, s erről a kormányshéket azon megjegyzéssel értesítette, hogy 24 db aranypénz a cs. kir. udv. éremtár számára tartatott meg és hogy erről az ev. ref. főtánácsot értesitse, mit az teljesített is. E közben a kir. kincstár 1815. május 4-ki átiratában tudatta a kir. kormányshékekkel, hogy a megtartott 24 db. régi pénz beváltási becsára a károly-fejérvári pénzverőház 1815. ápr. 19. kelt becselési jegyzéke szerint 108 r. frt, a többi 229 darabé 840 frt 47 kr. a 255 darabé együtt 948 r. frt 47 kr. Minthogy a kir. városokban talált kincs $\frac{1}{3}$ -a a város közönségét illeti: meghagyta a kamarai fizető hivatalnak, hogy a becsár összege $\frac{1}{3}$ -át a találónak, $\frac{1}{3}$ -át

Kolozsvár közönsége megbizottjának fizesse ki, $\frac{1}{3}$ -át a fiskusnak tartván meg; ha pedig ezek illető részöket természetben kívánnák kiadatni, a mennyiben azt a lehetőség engedi, úgy adja ki; egyszersmind megkérte a kir. kormányzékot, hogy erről az ev. ref. főtanácsot értesitse; a mit az teljesítvén: a főtanács azon évi jul. 25. ellene felírt, felhozta, hogy a főtanoda fejedelmi adománynál fogva birja a maga földét, s annak ép oly tulajdonosa, mint a kir. fiskus, vagy akár mely nemes ember, e városnak felette s általában az egyházak és iskolák felett semmi hatósági joga nincs, a kir. lyceum és r. kathol. eklézsia is bir tulajdonjoggal különböző birtokokat; az, hogy a város a talált kincsek $\frac{1}{3}$ -ban részesüljön, az Approb. Constit. III. r. LIV. czikke ellen van, s a főtanács e jogot el nem ismerheti; de a város nem is kívánja ezt. Kérte tehát a kormányzékot, eszközölje ki a kincstárnál, hogy ne csak a tulajdonost és találót illető $\frac{2}{3}$, de a fiskust illető $\frac{1}{3}$ is a törvények és eddigi gyakorlat alapján adassék át a főtanodának, azon aranyokban, a melyek találtattak s a melyek jegyzékét a főtanoda birja, annyival inkább, mert midőn a főtanoda 1798-n egészen leégett, a felség által adott 2000 aranyból sem részesítettett. A kir. kormányzék a főtanács kérését pártolólág küldötte át a kir. kincstárhoz, teljesítését azon megjegyzéssel kérve, hogy a bécsi cs. kir. éremtár részére kívánt 24 db aranyon kívül az egész meglevő leletnek a főtanoda részére átengedését a felségtől eszközölje ki. A kir. kincstár octob. 20-ki jegyzékiratában tévesnek állította az ev. ref. főtanácsnak a talált kincs elosztására nézve felhozott okoskodását, s idézett egy 1809-ki felsőbb rendeletet, mely a Királyföldön levő városokról szól, s hivatkozott azon felsőbb rendeletekre, melyek e kérdést egészen tisztába állítják. A kir. kormányzék ezeknek vele közöltetését kívánta, a mit a kincstár teljesített is, és az illető szabályozó rendeleteket másolatban közölte. A kir. kormányzék a főtanácshoz tette át, hogy ezek iránt véleményét nyilvánítsa; mire az 1816. jun. 9-ki feliratában arra kérte a kir. kormányzékot, hasson oda felsőbb helyen, hogy a kir. városokra nézve a talált kincs elosztásának azon módja állíttassék vissza, mely a királyföldi városokban szokásban van, s a kincstárnál eszközölje ki, hogy a városi közönségnek ítelt $\frac{1}{3}$ rész zár alatt tartassék, a felséghez e tárgyban tett jelentése és kérése elhatározásáig, a főiskolát mint tulajdo-

nost illető $\frac{1}{3}$ részt pedig annak kiadatni rendelje el. A kir. kormányshoz ily értelemben átírt a kincstárhoz, mely kérdést tett: természetben vagy beváltási becsárban kívánja-e a kiadást? A főtanács decemb. 8-ki feliratában kijelentette, hogy magát megterheltnek érzi, orvoslásért a felséghez fölirt, s a mig onnan határozás jó, a dolog elhalasztását kérte. E kérelem felvilágosítás végett a kir. kincstárhoz küldetvén le: az 1817. febr. 21. átírt a kir. kormányshoz s az ev. ref. főtanácshoz, rendeletet kért tétetni az iránt, hogy mivel régi kérvényében azt állítja, hogy a főtanoda farkas-utczai helyét 1638-ki adománylevelénél fogva bírja, kérje ezt a főtanodától fel, s juttassa hozzá, hogy a dologban alapos véleményt terjeszthessen fel. A kir. kormányshoz felszólította a főtanácsot, hogy a szóban levő adományleveleket az irt végre hiteles másolatban küldje fel, a mire az május 15. azon nyilatkozatot tette, hogy a midőn a főtanoda helyéhez való tulajdoni jogát és hogy ahhoz Kolozsvár város közönségének semmi joga és köze nincs, felségi kérvényében mutogatta, arra is hivatkozott, hogy 1638. azon telek a reform. státusnak adományoztatott, a mi az Approb. Constit. I. r. I. cz. 6. cikkében megerősített. Az idézett törvénybe oldalt az 1638. év be is van jegyezve, a törvény pedig erősebb mint az adomány, és így az adománylevel beadására szükség annyival inkább nincs, mert a kir. kincstárt oly birtokjog felett ítélő törvényszéknek [*Productionale Forum*], mely előtt egyházközségeik s iskolák jogairól szóló gyökeres okleveleiket előadni köteleztetnének, el nem ismeri; a mit a kir. kormányshoz feleletképen a kincstárnak aug. 28. megírt; de az oct. 2-ki jegyzékiratában legfelsőbb meghagyás következtében ismét sürgette a hivatolt adománylevel átküldését, mire a kir. kormányshoz octob. 27. azt írta vissza, hogy ezen kívánságának már aug. 28-ki jegyzékiratában eleget tett. Mig a két hatóság közt az adománylevel iránti felelkezés folyt, a felség úgy határozta el a kérdést, hogy 1819. márcz. 23-ki udvari rendeletében különös kegyelemből megengedte, hogy az 1808. a kolozsvári ev. ref. főtanoda udvarán talált aranypénzek fiskust illető harmadrésze azon főtanodának kiadassék, de a kir. fiskus azon joga, hogy a, mind Kolozsváratt, mind más kir. városokban talált kincsből őt a törvény és fennálló rendeletek értelmében meg illető rész kiadassék, most csak különös kegyelemből engedtetett el, de jövőben szigoruan

fentartassék; a találót és tulajdonost illető más $\frac{2}{3}$ rész a nevezett főtanodát mint a fenforgó telek kiváltságos birtokosát törvényesen illetvén: az a nevezett főtanoda meghatalmazottjának kifizetendő. Erről a kir. kincstár a kir. kormányshoz ápr. 15., az ev. ref. főtanácsot aug. 18. — egyszersmind a teendők iránt útastva — értesítette“ Így végződött e 10 éven át vitatott kincstalálási ügy, mely egyike volt a Kolozsváratt előkerült szebb leleteknek; érdekességek közül csak az hiányzik, hogy a pénzek neméről, s veretése idejéről a közlevéltárakban semmi emlék nem maradt fenn; csak annyi tudható meg a pénzverő-házi becslési jegyzékből, hogy a 229 darab aranyat tevő leletben 21-féle nagyságú arany volt, a 4-ik tétel alatti példány 1 db a legkisebb, súlya $\frac{7}{8}$ arany, becsértéke 3 frt 21 kr., legtöbb volt a 16 tétel alatti nagyságuból, t. i. 66 db, ezek aransúlya tett 66 $\frac{1}{10}$ aranyat, becsárúk együtt 242 frt 27 krt, tehát csekély különbséggel csaknem mind egy arany súlyuak és becsértékűek voltak. ¹⁾

Kolozsvár városban és határán különböző helyeken elrejtett kincsek léte iránt oly erős volt sokakban a hit és babonás képzelődés, hogy 1790 körül ugynevezett *bányász* vagy *Kincskereső Társaság*ot alkottak, czéljuk volt, hogy a vezetőik által kijelölt helyeken rejlő kincset közös munkával és költséggel kiássák s egymás közt feloszszák. Egy 1796. aug. 26. Kolozsváratt Magyar László szolgabíró és Schusztér János tanácsi esküdt által végbevitt esketésből kitetszőleg, a kincskeresés indítója *egy vén kalugér* [oláh pap] volt, a kit több valló zarándoknak mondott. Ennek ösztönzésére alakult a *bányász-társaság*, melynek legelső tagjai Condrád György, Paplanos János, Zonda Márton, Geréb András és Czigner Sámuel voltak. A dolog eredetére rá mutat egyik kincskereső, Condrád György, a ki azt vallotta, hogy neki Paplanos János beszélt, hogy menjenek el a monostori *Bükkre*, ő a vén zarándokkal ott járt, s jegyet tettek a helyre, a hol a kincses pincze van egy árok mellett, de csak egyszer volt ott, akkor is a zarándok vezette és be volt estvéledve, keressék fel azt . . . Hallván ezt Zonda Márton, Condrád Györgyöt, László Ferenczet, Kontz Sámuel és Paplanos

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1808. 1717., 1813. 6080., 1814. 153. 1005. 3912. 4351. 12476., 1815. 4779. [Itt van az aranyok táblázata.] 8759. 10768., 1816. 540. 6966., 1817. 1306. 2200. 7649., 1819. 9737. 4589. sz.

Jánost magához hivatta, mindeniknek egy-egy égő szentelt gyertyát adott kezébe és a szent János evangéliumára keményen megeskette az iránt, hogy a melyik a kincsre talál, a többit ki nem tagadja, hanem mindeniket részesíti belőle. A vén kaluger — vallja ugyan Condrád — a kincs bizonyos léte felől azzal biztatta őt s megesküdt előtte: *„hogy az Isten neki Istene ne legyen, s az ur vacsorája melylyel él, tűzzé és lánggá váljék benne, ha őt a Bükkön bizonyos kincsre nem viszi.“* Erre a Bükkön többen hozzá kezdettek a kincskereséshez a kaluger útasítása szerint; Condrád sokszor, de nevezetesen egy alkalommal egy egész hónapig dolgozott s 300 frtnál többet költött . . . A megnevezettekén kívül — mondják a vallók — újabban előljárókká lettek a bányász-társaságban *Faur János és Kovács György, Magyarországról pedig Toppler . . .* A kincskeresést vagy bányászkodást a Bükkön a társaság az abban levők költségével folytatta, úgy, hogy a ki tehetősebb volt, többet költött, a tehetetlenebb kezével dolgozott, s az előljárók a társaság által adott pénzből fizettek. Kaszás Ferencz azt vallotta, hogy ő is tudja, hogy Kolozsváratt kincskereső és bányászkodásra összeállott társaság volt; őt Condrád hívta ki a Bükkre, s mondotta, hogy tudja a kincsbánya helyét; Zonda és Geréb András is mondta neki, hogy tudják a kincs hollétét, csak egy nap kell dolgozni s másnap megtalálják; Condrád azt is mondta neki, hogy ő látta, mikor valami magyarországi emberek lóháton vitték onnan a pénzt. Az előljárók közt volt — ugymond — a vén kaluger és Jonátyi . . . Ő maga is sok napot töltött el s adott egyszer egy aranyot, azután egy német forintot, utoljára egy húszast Kaszás József csizmadia vallotta, hogy a Bükkön és Nagyerdőn folytatták a kincskeresést és bányászkodást; őt a vén kaluger mindig azzal biztatta, hogy megmutatja a kincset, s ez által társaival együtt többet csalt rajtuk 100 német forintnál; Jeremiás nevű előljárónak egy pár fejelés csizmát csinált Bányai Sámuellel, s tudja, hogy a tagok az előljáróknak 3—4—5 frtot is fizettek . . . Geréb András csizmadia azt vallotta, hogy neki Paplanos János beszélte, hogy a vén kaluger neki megnyitotta a pinczét a hol a kincs van; Zonda Mártonról azt, hogy az ő figyelmeztetésére egy alkalommal Czigner Sámuel asztalos el ment pater Boérhoz [*Boér Imre* volt jezsuita] s kérte: mondaná meg neki a Bükkön levő kincs helyét, s ez azt felelte: *„Nem neki való az, mert az élet és*

halál, dolgozza inkább mesterségét; vagy menjen el gondviselőjéhez, Fóris Józsefhez, kérdezze meg tőle, ha tud róla . . .“ Fóris azt felelte neki — így vall tovább — hogy ő nem járt ott, csak tudta a kincs helyét, de a sógora járt a pinczében, [ennek neve a köziratokban nem jó elé], egy délelőtt 11 órakor bement, délután 6-kor jött ki, egy tarisznya tallért hozván magával; azt mondotta, hogy soha többé oda nem megy, mert alig tudott kijőni. E biztatásokért ő Czignernek két ízben egy-egy húszast adott, lányának csizmát fejtelt, őt, a vén kalugert és Zondát s másokat is, a kik hitegették, száma nélkül borral s egyébbel vendégelte meg, el annyira, hogy neki a bányászkodás bele került 400 frtjába. Zonda Márton fűsös azt vallotta, hogy neki a pater Boér tisztje, Fóris megmutatta a kincs helyét; Szabó Gergely, Balázs Márton és Szacska Péter pedig egy darab stufát mutatván meg neki, azt mondotta, hogy Balázs a más kettő szemeláttára a Bükkön bizonyos helyen beereszkedvén a pinczébe, onnan hozta ki a stufát; ezután megnevezte társait; azt, hogy kik voltak a társaság előljárói, nem tudja, de ő s utána mások is Czigner Sámuel biztatásaira kezdtek a kincskereséshez, a ki azt beszélte neki, hogy a bányászatot kiki maga erején folytatta, neki négy társával, hárman adtak 4—4 frtot, a mit egymás közt felosztottak, ezenkívül egyik társa, Jeremias egyedül Késmárkitól 8 r. frtot vett, de neki 500 frtjánál több elkölt a bányásztatásra, eladta szállóját, házáat, s mikor mindenéből kipusztult, akkor hagyta félben. Költött közölök mindenki többet-kevesebbet; Ábrahám Ábrahám azt mondotta neki, hogy ő 3000 frtot is adott ki kincskeresésre; Betze József azt vallotta, hogy ő 200 frtot költött el, Zakariás János tímár 2—3 hónap alatt költött el 200 frtot. A társaság — a vallomások szerint — kilencz év óta állott fenn.

Alig fér hozzá kétség, hogy a Bükkön és Nagyerdőn kincskeresésre az alkalmat a vén kaluger adta, a kit e gondolatra egy ottani dák várrom létezésének hagyománya vihett; neve a köziratokban nem fordul elő, valamint Jonatyi nevű társáé sem. Egy ily nevű görög kereskedő — a mint fennebb el volt mondva — egyike volt a görög nem egyesült kolozsvári egyház megalapítóinak; de hogy épen ez volt-e? a vén kaluger vagy zarándok mely ninőségben élt Kolozsmonostoron? s a nyomozás büntető következményét hogy kerülhette ki? e kérdésekre a fennmaradt köz-

iratokból felelet nem adható. A többiek — mint vallomásaikból megtetszik — „jóhiszem“-ű, együgyű, félmivelt emberek, képzelgők, kik közül a köznép sokat látnoknak, jósnak, jóvendőmondónak nevezett. A mint e könnyelmű, sőt vétkes űzelem és ámitó csalás a felség értésére jutott, a büntetés azonnal elkövetkezett. A kir. kormányzék egybeállította a *Kincskereső Társaság* névsorát, leküldötte Kolozsvár város tanácsához, megparancsolta a társulat főbbjeinek elfogatását és megbüntetését, a magyarországiaknak hazaszállítását s a társaság más tagjainak komoly megintését, hogy megismervén már néhány társuk álnok hitegetését és csaló ámitását, ne induljanak többé képzelődéseik után, ne kapjanak úgy az ingyenvaló nyereségen s ne fogyasztzák ki magukat vagyonukból, szünjenek meg a kincskereséstől, s lássanak kézi mívők szorgalmas folytatásához. A kir. kormányzék rendeletére elfogottak közül Tövisi Faur János 1796. sept. 15. kihallgatásakor az iránt is megkérdezte: honnan tudja, hogy az általa kérvényében emlegetett kincs hol van? s azt mily jelekből s tapasztalásnál fogva tudja? úgy nyilatkozott: „hogy ő három helyen tud kincset: az *első* van Kőmálban, a hol van egy pincze, melyet Antalffi Mihálytól hallott s Condrád György is beszélt, hogy Antalffi azt mondotta, hogy néhai Batthyány püspökkel mint még akkor szerzetes, kiment a Kőmálba, valami tükörön által látta a pinczét s abban bizonyos kincset; *második kincses hely* van a kül-magyaruteza végén a keresztnél, ezt Lázár Istvántól hallotta, a ki deák korában az iskolamester által azon kincsről levelet hallott felolvasatni, melyben azon hely s ott levő pincze és kincs körülállásosan le volt írva. Azután 10—11 évvel azon helyet lángolni is látta harmadmagával, utána ásni is kezdett s kevés ásás után, valami aranyos pántlikába [*szalag*] befont haját talált s mellette két Leopoldus márvást; *harmadik kincses hely* Gáspár-havasán van, melyet ugyancsak Antalffitől hallott, s próbáltatta is keresését tavaj őszzel, rossz helyt keresvén, semmitsem talált, pedig ő Lázártól is hallotta, hogy ott egy napi ásás után, a kincsre rá lehetne találni.¹⁾

¹⁾ *Orsz. leccelt.* erd. oszt. 1796. 5449. 5599. 5795., 6415. sz.

Érdekesnek s érdemesnek látom a kolozsvári *Kincskereső Társaság* tagjai névsorát fentartani.

I. Magyarországiak.

Faur János, Csánádmegyéből Makó városból való, mint a magyarországi és erdélyi összes kincsesók meghatalmazottja.

Ez utolsó hollétét valló nem mondta meg. A két viz között van ily nevű utca, de hihető, hogy ez a *Czigány-havasával* van fölcserélve, a hol levő kincsekről hivatalos irat van. Váradi István, pesti lakos t. i. 1809. ápr. 8. kelt levele mellett beküldötte a kir. kormányshoz Varga Pál nevű kolozsvári ember 1716. jul. 26. kelt végrendeletét másolatban, a végre, hogy nyomoztassa ki: ott halt-e meg Varga? s mi igaz van vallomásából? Ő — ha kívánatlik — kész az eredeti végrendeletet is önköltségen leküldeni, akár le is vinni. A kir. kormányshoz a Pest-városi tanács által tudtára adatta a jelentőnek: „hogy e mese egy század óta meg van ott a nép között, sokan hiszik, keresték is a kincset siker nélkül, nem szükséges az eredeti leküldése, sem a lemenetel . . .“ A végrendelet a szóban levő kincs helyét s a kincset így írja le: „Ez a *Czigány-havasán* van, Kolozsváron feljül, Gyalu felett, a Hév- és Hideg-Szamos között egy patak mentében levő vár pinczéjében, mely

Bobics Gábor, a nádor főherczeg inasa.

Kovács György, Krasznavármegye Hosszuaszó falvából, a társaság követe.

Falusi Pál, Csongrádvármegyében Holdmezővásárhelyről, a társaság követe, tagok: Toth János, Doda Mihály, Katona Ferencz.

Magyarországiak még: Tulipánt András, Debreczeni János, Résa Ferencz és János, Istvánffi Alajos.

Zsitkovszky, bécsi ügynök.

II. Kolozsváriak.

Ábrahám Ábrahám, Kontz Sámuel, kötélverő, látnok [*Visionarius*] Gaszi Ferencz, Kovács János, Szigethi Ferencz, timár Zöldi András, Késmárki János, Jeremiás József, Antalfi Mihály, Czigner Sámuel asztalos, látnok [*Visionarius*]. Zakariás János timár, látnok [*Visionarius*], Szerebi János, Bányai János, Sóvári Gábor, Kovács István, Nagy Lőrincz, Ábrahám Antal, Lisztes Péter, Mutterin Mária, özvegy Gressliné, jósnő [*Divinatrix*], László Ferencz, jós [*Divinator*], Dirloga János, ács, főúrnító és látnok [*Principalis Impostor et Visionarius*], Péter István, Betze József, Váradi Ferencz eszmadia, Török Márton, Condrád György, Hoffmann Paplanyos János, Huják István, sütő, Szentgyörgyi János, Fodor Márkus, Miskolczy István, Babutzi János, Zonda Márton, Dénes István, asztalos, Beregszászi József, Geréb András, eszmadia, Görög János, kereskedő. Kontz Dávid, György József.

III. Marosszéki.

Csiki Miklós, Czigány-Szentgyörgyről.

vár földig le volt rontva, csak csonka kapuja állott fenn, közelében egy kút, melynek vize délre a patakba folyik. E patak és kút vitte rá őket a vár pinczéjére. Midőn ő, egy gyulai s egy kassai kincskereső társával azon helyen járt, három irányban indulván keresésére, ő volt az a szerencsés, a ki a kincseket feltalálta. A patak árkán elé menve hárman három felé — ő mind a patak-árokban a kút felé tartott — s egyszer csak meglátott egy ajtó-formán nyíló lyukat, mely előtt egy nagy kő volt, kiáltá társait, a kik oda jöven, benn látának nagy fényes világosságot, mintha gyertya égett volna. Bizony ez az, a mit keresünk — mondának egymásnak — azért legyen igazság mindnyájunk nevében, az Isten nevét segítségül hívták s beindulának a lyukon. Belől mindjárt nagy tágasság volt, kétfelől két megkötött fekete színű s fogait vicsorító agár, melyektől megfélemedvén, bátoriták egymást; egyiknek szive bátrabb vala, s rá ütvén szekerezéjével az agárra, megesendült; erre megtapogatván, látták, hogy merő ezüst, szemeik tiszta gyémántok; tovább volt két oroszlán, mind aranyból, szemeik drága kövekből; tovább menve egy drága kövekkel kirakott aranyos székben egy férfi alak, kezében fölemelt bot, tiszta aranyból öntve, szemei karbunkulusokból, homloka közt ragyogó napfény. E férfi Dárius király képe volt, előtte 12 koronás király aranyból kiöntve, fényes kövekkel ékesen; háta megett egy másik férfi, szintén aranyból öntve, kezében szablyát tartva, melynek hüvelye egy drága kőből volt faragva; a király előtt arany asztal. Ezen belől láttak egy második pinczét s írásokat, de nem tudták olvasni, mert sem magyarul, sem deákul nem volt az írva. E pinczében sok apró agárkölyköt láttak drága kőből faragva, ezüst puttonokat, kádakat megszámláltak 366-ot, mind tele ezüsttel, arannyal. Ugyanott sok ember-, gyermek-, leánykép, mind ezüstből, a gyermekek aranyból, egy helyen 12 vén, aranyból kiöntve. Tovább láttak oly nagy ezüst darabokat, mint egy-egy hordó, kupákat, tányérokat, tálakat, arany és ezüst poharakat — számtalanokat, úgy, hogy szekerek megtelhettek volna belőle. Nem győztek eleget csodálkozni a tömérdek kincsen. Egész Erdély megérné e kincsekkel minden jóvendőkoriakkal együtt. A pinczékből egy benyíló arany ajtót láttak, azon belől arany széken egy nőt, a kinek fejét korona fedte, kimondhatlan fényben, előtte 64 leány aranyból kiöntve, a kik kezöket összefogva udvaroltak a királynénak, mind fényes arany

koszorúkkal ékesítve. Mikor mindent megláttak, ideje — mondák — hogy kijőjjenek, azért megrakodtak, és békével kijöttek, a lyuk szádát kővel újra berakták, feljül famohát raktak rá, a kút folyamat, mely a várból a titokrejtő pincze ajtójára vitt, elszakasztva, megesküdtek, hogy soha egyik is a másik nélkül oda nem megy, s ezzel eljöttek — Varga Kolozsvárra, társai Kassára és Gyulára . . . Ha tudni akarod hollétét, a vár mellett indulj el naptámadásra — mond tovább az irat — megtalálod a kút folyását, azt kövessed, ott van egy holt árok, azon van ajtója. Ha ez úgy nincs a mint leíráim, — így végződik a végrendelet — most halál közt vagyok, Isten ő szent országát és színét meg ne engedje látnom, s bűnömet meg ne bocsássa, hanem vessen örök pokorra mind testestől mind lelkestől, ha ez dolog nincs vagy nem volt ekképen . . .¹⁾

A mint e mese kétségkívül a Dárius kincséről való népmondának egy változata, de a melyben a mese alapja az állítólag Hideg- és Hév-Szamos közelében volt Gelu dák vára, s a kincskeresőket az emlékezés és a patak fenekén talált arany porszemek vezetik, a mit a víz a szomszédos hegyekből mos ki: szintoly világosan kitűnik az elébbi vallomásokból, hogy e kincskeresők vállalata részint a hagyományokon, részint a nép száján forgó mondákon alapult. A Kőmálban említett helyen a szent Egyed-zárda állott, a külmagyaruteza végén a szent Lélek-kórház, a hagyomány a gazdagság fogalmát kötötte mind kettőhöz, s a látnokok és jósök izgatott képzelődése, az ámitók és népcsalók ravaszsága könnyen pinczévé és rejtett kincsek helyévé alakította át mindkettőt, a mi az elsőnél annál természetesebb, mert ott a zárda pinczehelyiségét ma is fenálló rom mutatja. A pénz kigyulás kiirthatatlan hite a köznépnek. A hol a Hév- és Hideg-Szamos összefolyása körül Varga Pál forró képzelődése az arannyal és ezüsttel teli kincses pinczét társaival föltalálni vélte, ott ma mivelt és termékeny arany és ezüst bányák vannak, sőt akkor is lehettek, s a kincskeresők pinczéi e mivelés alatti bányák tárnanyílása és aranytermő belső üregei.

Egy Kolozsvárt 1798. aug. 31. ért nagy tűzvészt kell itt emlékezetben hagynom. Három egykoru hiteles leírás adja megrázó képét. Az első Szathmári P. Zsigmond főbíró azon napi közgyűlési előterjesz-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1809. 3259. sz.

tése. „11 óra tájban — így szól a j. könyv. — gondviseletlenség miatt belső szinutczában Turi Mihály nyugalmazott katonatiszt szállásán tűz támadt s az erős szél felette nagy mértékben segítvén, oly hirtelen harapózott és pusztított, hogy d. u. 4 órára szinutczának déli sorát, a Rhédei-házig egészen, középuteza piacz sorát a minoriták templomáig, egész Torda-, farkas-, és királyutczát a piaristák templomával, akadémiájokkal és a kir. kormánysház hivatallal helyével [*Residentia*], a farkasutczai ev. reform. templomot, főtanodát, haranglábot, nemkülönbön kül-farkasutczának is kis részecskéjét hamuvá és porrá tette. Mely sebes tűznél a piaristák és reformált hitvallásuak 2 nagy és 1 kisebb toronybeli harangjai, melyeknek kevés párja volt az egész hazában, elolvadtak; ember-áldozat más nem esett, hanem belső szinutczai Szentes nevű kovácsnak egy eladó [*férjhez adó*] leányát a láng annyira megégette — benn rekedvén a házban — hogy a tűz után négy napra meghalt.“¹⁾ A másik az ev. ref. főtanoda gondnoka és tanárai 1799. nov. 22. kéregető levelökben foglalt megindító leírása. „Nem lehet szívet fojtó bánat, keserűség és forró könnyhullatás nélkül emlékezniök ana rettentő esetre, — írják — mely a közelebbi év aug. utolsóján őket egészen elrontá, s csaknem földhöz ragasztá, midőn egy különben kemény szél fuvása alatt véletlenül támadt égés a város némely díszesb utczáit s azokban régi fejedelmek által épített nagyobbik templomuk meggyulható részét, a harangtartó tornyot, drága és becses készületű harangjaikat, az erdélyi nagyobb iskolák között egyik nevezetesebb iskolájokat, abban addig díszeskedett tanító- és tanuló-házaikat, nyomtatványaikat, ezek körül helyezve volt tanítók, papok, egyházi szolgák minden épületeit mintegy két óra alatt ellenállhatlan sebességgel füstté és hamuvá tette, ugyannyira, hogy nem képzelhető oly szívtelen Nero, a ki e szörnyű romlás szemlélésére még egyszer kívánhatta volna a hajdani Trója elégését látni; sőt ugy tapasztalták, hogy még a távol való idegenek is látván szörnyű esetöket, mint a szelid Vespasianus császár a jerusálemi templom elégésén, nem tarthatták magukat vissza a könnyhullatástól. Nekik pedig a hánykolódó elmét megnyugtató álmom sem ad pihenést azóta, szüntelenül előttük állanak a haza és nemzet mivelődésére szentelt iskolájuk-

¹⁾ A városi j. könyv eredetijéből.

nak összeomlott, kormos düledékei, szemök előtt forog honjaikból kiperzszelt, tanuló-eszközeiktől megfosztott, lassan szerteszét bolyongó tanulóik gyászoló serege, s azon gondolat — hogy ha segítség nem lesz, kényszerítettnek nyájaikat szabad prédára elszéledni engedni, a nemzet régi szennyeinek eltörlésére célzó nevelő házakat üres barlangokká lenni hagyni — félretéteti velök a szemérmetet, s nagy tekintetű uraikat és keresztény atyjokfiait példás és idejekori segedelemnyújtásra esenkedve kéri fel. Igérik, hogy a mit adnak, a közhaszonra s Isten dicsősége mellett a nemzet előmenetelére fordítják, a mit a maradék kettős kamattal, a fő jutalomosztogató pedig örök kincscsel fog megjutalmazni.¹⁾

Lényegben egyezik ezekkel a kir. kormányzók is, melynek a felséghez sept. 1. tett jelentése szerint az imént említettek kivül, elégték még a cigánysor, a kegyes alapítványi épületek, az akadémiai templombeli óra, a kir. lyceumhoz tartozó vegytan tanári lakháza, a nemes ifjak convictusa és seminariuma, a természettani Muzeum minden eszközeivel és ásványgyűjteményével, végre — az ország törvényhatóságaihoz kibocsátott segély iránti körrendelet szerint — két külvárosnak egy-egy részében sok szegény lakosok háza, s egyéb épületei, takarmányai, vagyonai földig égtek, porrá s hamuvá lettek. A kiben felebaráti sziv van — mondja a körlevél — lehetlen, hogy e városnak romlását ne érezze, s végpusztulásra jutott embertársainak siralmas sorsán könyörre ne induljon. Gróf Bánffy György, a kormányzó, egész komolyságában felfogta a város és polgárai szomorú helyzetét; a vész napja utáni sept. 1. egy annak minden ágára kiterjedő, s ép oly gyakorlati bölcseségre, mint igaz emberszeretetre mutató előterjesztést tett a kir. kormányzókhoz, mely azt egész terjedelmében elfogadván: a szerint tette meg intézkedéseit. Részvételtjes és biztató leiratot intézett a tanácshoz, melyben mindenekelőtt arra figyelmeztette a polgárokat, hogy az égő házakat és romokat gondosan vizsgálják meg, égő üszköt, parázs hamut

¹⁾ *Aláírva:* A kolozsvári ref. Collegium evangélikus előljárói s professorai: gr. Teleki László curator, Szathmári Pap Mihály, Méhes György, Pataki Mózes, Szilágyi Ferencz, F. Almási Biró Ferencz, Szathmári Pap Sigmond. *A magyar tudom. Akadémia gr. Teleki-féle gyűjteményéből.*

eloltsanak, eltakarítsanak, hogy új gyulás ne következék, az emeletekről a romokat, földet, követ, égett gerendákat leszedjék, hogy azok a megmaradt és elázott falakat ne gyöngítsék; azután a polgárok némi vigaszára s önbizalmuk emelésére tudatta, hogy a maga részéről minden szükségest és lehető elkövet, hogy kivált az oly szerencsétleneknek, kik magukon nyomoruk miatt nem segíthetnek, segély adassék, körlevelet bocsátott a hazai törvényhatóságokhoz országos alamizsnagyűjtés végett, felszólította a vallások püspökeit és főtanácsait, a szomszéd vármegyéknek írt, hogy erdeikből minél több épületfát szállíttassanak a piacra, Maros- és Udvarhelyszék főkirálybiráit elnökileg felkérte, hogy Zetelaka és Lővéte falukat, Oláhfalú tanácsát, hogy a lakosokat bírják rá, hogy minél nagyobb mennyiségű léczet, zsendelyt s építési anyagot vigyenek eladás végett Kolozsvárra, ő felségénél szintén esedezett, hogy ez évi adójuk elengedését s az egész monarchiában alamizsna gyűjtését rendelje el; egyszersmind a tanácsnak meghagyta, hogy a történt károkat név és becs szerint irassa össze úgy, hogy abból megtudható legyen: kinek? mennyi épületi eszközre van szüksége? hogy még a tél bekövetkezése előtt szabad ég alatt maradni senki kényszerítve ne legyen; tegyen jelentést: van-e a városon annyi mesterember, kőműves, ács, asztalos sat., hogy a szörnyű sok és siető munkát mind megtehessék s a szükséges épületeket fölépíthessék? meghagyta, hogy a téglavetőket és téglavető műhelyek birtokosait arra buzdítsa, hogy jó és tartós cserepet és téglát minél felesebb számban tartsanak készen; tegyen tudósítást arról is: vajjon a város majorsági pénztára képes lesz-e az önerejőken boldogulni nem tudóknak nyomorúságukban legalább annyi költséget adni, hogy bár oly alkalmatosságokat építhessenek, a hová házuk népe magát télire megvonhassa? a károsokat egyéenként írják össze adójuk elengedése végett, s a kir. kormányzék ez intézkedéseinek tudatása mellett bátorítsák a népet, hogy magukon mindenképen segíteni igyekezzenek, látván, hogy a kir. kormányzék mindent megtesz, a mi nekik javukra lehet s nyomoraikat enyhítheti.“¹⁾ A tanács hálával fogadta a szívökbé bátorságot öntő nagylelkű gondoskodást s maga is hasonló irányu végzéseket hozott. „Mivel a tanácsház is

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1798. 6929. sz.

elégett — mond a sept. 3-ki tanácsi végzés — a főbíró házánál folyt tanácskozás közben az a megdöbbentő hír riasztotta fel a kedélyeket, hogy 9 nap mulva a városnak megmaradt része is semmivé fog tétetni. A tanács egyfelől a hír terjesztőjének kinyomozását és kemény megbüntetését, de másfelől az éjj-napi szigorú őrökést és vigyázást is elrendelte s a város további romlása eltávolítására minden polgárt fölkért és figyelmeztetett. A sept. 11-ki tanács-ülés bizottságot állított fel, mely az épületfákat szedje be s raktárba téve, a szűkölködőknek és égetteknek, a mint a város vette, úgy szolgáltatassa át, a raktár legyen a Trentsinivár.¹⁾ A felség a kir. kormányzék feliratára octob. 12. adta ki legmagasb elhatározását; az Erdélyben oly gyakorivá lett tüzesetek alkalmából újból kihirdettetni rendelte az 1788-ki június 26. a tűzoltásra nézve kiadott kir. rendeletet, a kolozsváriaknak megparancsolta, hogy az elégettek házaikat szilárd anyagból s a lehetőségig cseréppel földve építsék, a városban tüzesetekre több viz iránt gondoskodjanak; tudatta, hogy az egész monarchiában könyöradománygyűjtést s a tűzrendszabályok fogatosításáról, különösen az oltó eszközök megtörtént megszerzéséről mindenünnen jelentést tétetni rendelt. A kir. kormányzék a törvényhatóságokat ez értelemben útasította, az országos építészeti igazgatóságnak a vízvezeték iránt 1788. készített tervek átvizsgálását megrendelte — a minek eredménye már fennebb elé volt adva; a kolozsvári tanácsnak az elébbieken kívül azt is meghagyta, hogy az égések megakadályoztatása s a történeteknek legkönnyebb megoltására nézve új szabályok kidolgozására a kormányzó bizottságot nevezvén ki: a főbíró, rendőrügyi senator és két más társuk úgy legyenek készen, hogy mikor az összegyül, mindjárt felelhessenek s a kidolgozásban részt vehessenek.²⁾ A tanács nov. 12. terjesztette fel a károsultak jegyzékét, melynek alapján a tartományi főszámvevőség a már eddig elengedett 1211 frt 23 kr. adón kívül most ismét 718 r. frt 49 kr. elengedését hozta javaslatba, a minek a kir. kormányzék a felség által helybenhagyását ajánlván: az udvari kancellaria azt rendelte, hogy mielőtt mind erre, mind a kárvallottak segélyezésére nézve a felségnek kimerítő érdemleges

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1798. 8540. sz.*

előterjesztés tétethetnék, a kir. kormányshöz küldje fel újból a károsultak azon 1798. évi kimutatását,¹⁾ mely már egyszer fel volt terjesztve, de 1799. márcz. 1. visszaküldetett, mit az aug. 9. teljesített.²⁾ Erre érkezett meg a felség 1800. márcz. 20. kelt egy második rendelete, melyben — a mint annak tartalma szól — atyai szívére vevén a kolozsvári égés által történt nagy szerencsétlenséget, megparancsolta, hogy a tartományi főszámvevőség által kidolgozandó *kimutató* szerint a károsult adófizetőknek őket megillető adóelengedés adassék, e felett a kamarai pénztárból 2000 arany alamizsna kifizettetvén, a szegényebbek közt kiosztassék, s erről a kir. kormányshöz annak idejében a kimutató felterjesztése mellett tegyen jelentést.³⁾ Ez foganatositván a felsőbb rendeletet: a tanács május 2. felterjesztette a segélyben részesítendő névsorát, de a kir. kormányshöz a felsőbb rendeletről eltérést látott abban, hogy a főbíró, város főorvosa, fiskalisa, a tartományi főbiztos, Szathmári P. Mihály senator, több ev. ref. pap, birtokos polgár, az akadémiái templom és ev. ref. főtanoda s más vagyonosak is hozattak ajánlatba, azért ezeket kitöröltetni rendelte s a tanács által fölküldött jegyzéket — ezek kihagyásával — megigazítás végett a tartományi főszámvevőségnek adta át, mely a megigazítás alapjává azon elvet tette, hogy kiki kára arányában segítették, s az így kiigazított jegyzéket június 9. a kir. kormányshöz föltérjesztette, mely a kiosztás végrehajtása végett a tanácshoz küldetvén le: mielőtt teljesítette volna, a kir. kormányshöz jun. 23. visszairt s a tartományi főszámvevőség felosztási terve és kulcsa helyett az általa készített és felterjesztett terv elfogadását kérte, mit a kir. kormányshöz elútasitván: kibocsátott rendelete haladéktalan teljesítését parancsolta. Eközben azonban a polgárok közül többen panaszosan jelentették a kormányzónak, hogy a kiosztásban alapul vett elv nem felel meg sem a felség akarátának, sem a kárvallottak segélyezése igazságos nem lesz, mert a ki sok vagyonából vesztett sokat, nem helyes, hogy sokat is kapjon, akkor, mikor a szegény kevesében mindenét elvesztette. A kormányzó elnöki előterjesztést intézett a kir. kor-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1798. 8884. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1799. 157. 1534. 1788. 4195. 6512. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 2802. sz.

mányszékhez, melyben ajánlotta, hogy a tartományi főszámvevő-ségi kiosztási jegyzés megigazítására küldessék ki azon hivatal elnöke, s ugyan onnan és az országos építészeti igazgatóságtól egy-egy tisztviselő, a kik e munkát az esküdt-közönség egy alkalmas és a kárvallottaknak viszonyait jól ismerő tagjával egyetértve vigyék végbe, a felosztásnál nemcsak a házak s javak becsu-árát, de a károsultak más házi viszonyait is vegyék tekintetbe, a főszámvevő-ségi osztálytervbe becsusztott hibákat igazítsák meg, a tanácsi eredeti osztályozás alapján készítsenek új kiosztási tervet és jegyzéket, s a királyi kormányshéknak helybenhagyás végett mutassák be. A bizottságban résztvett a tartományi főszámvevő-ségi elnök és az említett két hivataltól két tisztviselő, a város szónoka, jegyzője, 2 senator és egy esküdt-polgár, a megigazított kiosztási jegyzéket sept. 15. a kir. kormányshéknek beadták, az helybenhagyta, s a tanácsnak megrendelte, hogy a kiosztást ezen megigazított jegyzék szerint, úgy és azoknak, a mint a jun. 24-ki rendeletben írva volt, tegye meg s megtörténtéről magát igazolja. E jegyzés szerint a 2000 arany 125 egyén közt 9002 forint 15⁷/₁₅ kr. értékben volt kiosztandó, kiknek 37,667 r. frt 20 kr. kárjuk volt. A tanács 1800. decz. 30. tette meg jelentését a kiosztás megtörténtéről, a károsultaknak egyforma nyomtatott és sajátkezüleg aláírt nyugtáját terjesztvén fel, a tartományi főszámvevő-ség megvizsgálása után — semmi észrevétel rá nem tétetvén — 1801. márczius 5. tudásul vétetett.¹⁾ A hazai törvényhatóságok és tisztségek részéről a kir. kormányshék útján Gyergyó-Szent-Miklós 32 r. frt, Közép-Szolnokvármegye 106 r. frt 30³/₄ krt, Maros-Vásárhely 121 r. frt 39¹/₂ krt, Tordavármegye 525 r. frt 28¹/₂ krt s 559 véka gabonát küldött,²⁾ a tartományi főbiztosság útján Felső- és Alsó-Fejér-, Küküllő-, Belső-Szolnok-, Hunyadvármegyék, Háromszék, Udvarhelyszék, Csik- és Maros-szék, Fogarasvidék, Segesvár, Brassó, Besztercze, Szászsebes, Szászváros, Erzsébetváros, Abrudbánya, Vajda-Hunyad többetkevesebbet, együtt 1212 frt 21³/₄ krt adtak.³⁾ Az osztrák örökös

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 4331. 5751. 5798. 7501. 8061. 1801. 601. 1809. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1799. 1534. 3784. 4198. 5506. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1799. 10,060. sz. Mint jellemzőt megjegyzem, hogy a tartományi főbiztosság kimutatása szerint az erdélyi törvényható-

tartományokból gyűlt s az erdélyi udvari kancellaria útján leküldetett az összes erdélyi kárvallottaknak 713 r. forint, a miből Kolozsvár részére 177 frt gyűlt.¹⁾

Véres történet színhelye volt Kolozsvár 1834. február 11-n húshagyó kedd estén, melynek fájdalmas emléke soká megmaradt a polgárok szívében. E nap estéjét Kolozsvár élénk kedélyű, örvendeni szerető népe vidáman szokta megülni. Most az est és egész éj szörnyű izgalmak közt, harci láрма és véres jelenetek után szomoruan tölt el. Három eddig ismert leírásban birjuk annak mikénti lefolyását: a tanács és esküdt-közönségé, a kir. kormány-széke és a kir. kormányzéki végjelentésben foglalt nyomozó bizottságé, a közhangulatot pedig híven fejezi ki br. Wesselényi Miklós egy beszédében, valamint jellemzően érinti a tanácsnak a redout bérlője és I. cigány zenekar közötti egyenetlenségben hozott határozata. Mindenik ismertetése hű képet ad a történetről. „Tegnap, febr. 11. délősti öt óra tájt — így szól a tanács és esküdt-közönség febr. 12. közgyűlésében főbiró Pataki Mihály — néhány tanuló ifju pipázva ment el egy őrállomás katonáöre előtt, Vidovich Antal gránátos zászlóalji alezredes azért, hogy az egyik megszólított a pipázástól meg nem szűnt, elfogatta s az őrházra vitette. Elterjedvén a hir a városon, a tanuló ifjuság egy része több újságkivánó jámbor lakosokkal az őrhely elé csődült, s a nélkül, hogy a nép közül egy is a katonaságot ingerelte vagy legkissebbé is megsértette volna, az alezredes granátosai egy részét golyóval a népre lőni parancscsal útasitván: több ártatlan néző lett a lövés áldozatává. Ezzel sem elégedett meg, hanem az egész városon lármadobot veretett, a katonaságot a népre készítette s egy egész csapattal az elébbi lármára még többen egybegyűlt újságkivánókat megrohantatta, több előkelő békés polgárt, kik a feltűzült ifjuságot csillapították, összeszúratta s ölés is történt. Ennek következtében jelenti, hogy a város elsőbb rangu polgárai ezen borzasztó törvénytelen cselekedetnek megbüntetéséért folyamodást készítettek, s mielőbb felsőbb helyre saját

ságok és községek az erdélyi szerencsétlenek részére 1798/9 május 1-től october utolsójáig adakoztak 1451 r. frt 32¹/₄ krt, magyarországiaknak 43 r. frt 1 krt, az osztrák örökös tartományok károsultjai részére 4093 r. frt 59³/₄ krt, ez utóbbit jobbadán a szász székek, vidékek és városok.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1799. 11,471. sz.

követeik által elküldenék, kívánták e gyűlésben felolvastatását, s ha a tanács és esküdt-közönség helyesli, annak aláírását és a kir. kormányshoz ily módon való felterjesztését. A közgyűlés küldötteket nevezett ki, a kik az ő nevében a főbb rangu polgártársaiknak atyafiságos indulatát s a város iránt kimutatott részvétét megköszönik, s minthogy a város belső csendességét felháborító ezen tárgyat a kir. kormányshoz mellőzésével elsietni nem kívánja: jónak látná oda is egy nyilvános felírást intézni, melyben kérje meg, hogy a felség előtti közbenjárása által a város csöndének helyreállítását s felháborítója megbüntetését eszközölje ki. Ez értelemben a közgyűlés a főbíró előterjesztését egész kiterjedésében elfogadván, meghatározta, hogy tanácsos Gyergyai Ferencz, szónok Schütz József és mérnök Schilling János a város nevében 1-ször fejezzék ki köszönetüket az érintett főrangu polgárok iránt, 2-szor ezen borzasztó történetet nyomos panaszlevélben a kir. kormányshoz elé terjesztvén, kérik a bűnösök megbüntetését, 3-szor a főbírónak ajánlta a közgyűlés, hogy minden zenekarnak a kikerülésére rendelkezéseit sietve tegye meg.¹⁾

Egész átalánosságban, csak néhány vonással, de jellemzőleg érinti meg ezt az I. cigány zenekarnak a tanácshoz febr. 21. az iránt beadott panaszlevele, hogy a redout bérlője, Topler Imre február 11. estvére kialkudott fizetésöket nem adta meg, kérték kielégítettésöket. A bérlő tagadta, hogy a zenészek teljes számban jelentek volna meg s szokott helyöken 11-ig zenéltek volna, mert a szála az azon napi rémitő történet miatt ki sem világítottatott; mihelyt megérkeztek, tudtokra adatta, hogy nem lesz bál, s egyebet nem is szolgáltak, hanem a bérlő fiának egy szomorú bucsuztatót húztak, melyért az őket pucseszal megvendégelte. Az sem igaz, hogy más magánosok hívták volna zenélni, mert azon rémitő este és éjszakán át felejtette minden becsületes ember vigadni. Ez indító ok alapján a tanács azt határozta: „hogy a mondott iszonyu östván, a bérlő hibáján kívül, a közönség a bálozást felejtvén, a bál elmaradt, a szála ki sem volt világítva, a zenekar szolgálatot nem tett, így hát fizetés azon éjre nem illeti.“²⁾

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

A királyi kormánysház orvoslást s a katonaság elrendelését kérő jelentésében töredékesen említette meg az esemény folyamát, ezt hátrább adom elé, itt ismertetem a nyomozó bizottság munkálatában megállapított tényállást. Részrehajlatlanul s a közvetlenség meggyőző hatásával állítja az olvasó elé ama véres esemény okát, okozót és lefolyását a hivatalos iratoknak 240 katonai és polgári kihallgatott tanu vallomása a polgári és katonai tagokból összeállított vegyes nyomozó bizottság általi összevetése s a kir. kormánysházaknak ez alapon 1836. márcz. 8. a felséghez tett jelentése. E szerint abban négy külön mozzanat megkülönböztetendő. Az *első* tesz néhány megelőző körülmények, melyek a zavarra okot adtak. Azon nap az illető zászlóalj egyik főhadnagya jelentése szerint a br. Jósika János kormányelnök háza előtt 12-től d. u. 2 óráig őrt álló katonaságot némely ott pipázva elmenő ismeretlenek illetlenül bántalmazván, Vidakovich alezredez az őrtállóknak a legszigorubban megparancsolta, hogy az előttük pipázva elmenőknek ne kedvezzenek, hanem elébb megintvén, ha mégis bántalmazták, azonnal fogják el őket, vagy a főőrhelyről segílyt kérjenek. E határozott parancs kiadása után néhány órával a nevezett kormányelnök házában és a közelében lakó alezredez szállásánál őrt álló katonák előtt egy ifju pipázva menvén el, az őrt — magának az ifjunak, mint első vallónak állítása szerint — durván megszólította, hogy pipáját tegye le, de ő tovább pipázott s az őrt sértő szókkal illette; ezért az őrt elfogni akarván, megragadta s a főőrhelyre — útasítása értelmében — segílyért kiáltott át, miközben az ifju — köpenyét is a katonánál hagyva — elszaladt, s a közeli kávéház felé tartva, a szomszéd ház melletti tulsó utcán elmenekült. E közben a főőrhelyről a katonasegély megérkezett s azt híván, hogy az ifju a kávéházba ment be, ők is bementek, s egy más tanulót, a tekéző gróf Nemes Ábrahámot szidva és ütlegelve elfogván, a főőrhelyre vitték. Ez a zavar *második*, az elsőnél szerencsétlenebb mozzanata. A lármás zajra összefutott tanulók t. i. tanulótársuk elfogatását megtudván, az összecsdült különböző állásu emberek tömegébe vegyülve, iszonyu lármával a főőrhelyet megrohanták s társuk kiszabadítását éktelen módon kívánva, sőt a közel álló katonákat kövekkel is dobálva, báró Burich őrnagy és több katonatiszt állítása szerint tanulótársaikat fegyverre [*ad Arma!*] hívták fel. Erre gróf Nemes

elbocsáttatott. Ily körülmények között vitte egy ismeretlen egyén az alezredeshez azon hirt, hogy a tanuló ifjak a főőrhelyet megtámadni készülnek, mire az a közel álló dobosoknak parancsot adott ki, hogy azok lármadobot verve, a katonaságot fegyverre szólítsák s őrnagy Burichchal egyetértve, az ott levő katonaságot az őrhely előtt sorba állítván: magyarul, tiszta és fenhangon puskáik megtöltésére vezényelte s az őrház terét jobb- és balfelől megerősítette, a mit a katonai biztosok és főhadvezérség nyilatkozata szerint, a katonai szabályok értelmében tehetett, sőt tennie kellett. E közben az összecsendült emberek zavargó sokasága — a jelen volt összes katonaság állítása szerint — az őrhely jobb- és balfelől levő katonaságig nyomult elé, s szidalmazva kövel kezdte dobálni, sőt egy ismeretlen egy balfelől álló katona kezéből fegyverét ki akarván venni, ez kilötte s csaknem azon perczen a jobbfeleli oldalon egy másik katona br. Bornemisza Lipót legényétől illetlen szókkal bántalmaztatván, puskáját szintén kilötte és azt megölte. E két lövést még gyorsabban hat követte, a mi által sokan megsebesültek. E balesemény által a nép mind inkább és inkább fölingereltetvén: a lövést állítólag elrendelt parancsnok tisztén rögtön halálos boszu elégtételt kiáltozott, ámbár az ügyiratok és vallomások összevetéséből tisztán s kétségtelenül kitűnik, hogy a katonaság a zavargó nép bántalmazása által gyult haragra, s önelhatározásból, tiszti vezénylet nélkül lötte ki fegyverét. A midőn ezek a főőrháznál történtek, csaknem egyidejűleg magyarutczában e forrongás *harmadik mozzanata* következett be. Nehány tanuló ugyanis mindjárt gróf Nemes Ábrahám elfogatása után, hirtelen elhatározásuk folytán, egyező akarattal a magyarutczában levő unitárius főtanodába ment, hogy onnan segílyt kérjenek, de a tanárok nyilatkozata szerint, az igazgató rendeletéből, hogy a tanulók ki ne mehessenek, mindkét kapu be levén zárva, be nem mehettek; a hátulsó kapuhoz siettek tehát, azt betörték s az ifjuságot kijövetelre s tanulótársuk elfogatása megboszulására fölhívták; de siker nélkül, mert egy fáklyánál egyebet semmit sem kaptak. A zavargó ifjak reményökben csalódva, meggyújtott fáklyával a főtanodából a kitört kapun kimentek, s midőn a főtér felé tartva, az ágostai hitvallásuak templomához értek, véletlenül a Vidakovich alezredes parancsára lármadobbal fegyverre hívott s hidutczától fölfelé szintén a főtérre vonuló katonasággal találkoztak

szembe, s annak utolsó sorait kövel dobálni kezdték, egy katona csákóját fejről leütötték, a másiknak puskáját doronggal összetörték. Erre a katonák sora megbomlott, s mielőtt a tiszt a nagy lármában bármit is észrevett volna, az ostromolt katonák haragra lobbánva, a tanuló ifjakat s különbség nélkül mindent, a ki eléjük került, löni kezdték, s egyik, a ki ezeket vallotta, ekkor sebesült meg súlyosan. De sem a vallók nem tudták voltaképen megmondani, sem a biztosok kinyomozni, hogy honnan jött a lövés. Némelyek a polgárok közül is megsebesültek, mások a *fiskus* nevű korcsmába menekülvén, az üldöző katonák ott is megrohanták, s csak a tizedes parancsára tértek vissza a sorba. Csaknem ez időben érkezett meg a várba a katonaság a magyarkapu felől is, s hallván a lármát, mindent, a kit elől talált, puskája agyával ütlegelvén, sokakat megsebesítettek. S mikor ennek vége volt, a zavar által már felingerült katonaság a főtéren levő főörhely felé rohant, s itt a szerencsétlen esemény *negyedik és utolsó mozzanata* következett be. A kir. kormányzék elnöke t. i. magához hivatván a Vidakovich alezredest, a végett, hogy megtudja a zavar és lövés okozóját, midőn az menni akart, a zavargó és bosszuszomjas sokaság szidalmazások közt meg akarta akadályozni, sőt erőszakosan megtámadta; de minthogy néhány kísérijével az elnök házához bántatlanul bement, nagy tömeg ember folytonos zajos lármázással állott meg a kapu előtt, s mikor Banó József jogtanár és gróf Bethlen János a kormányelnöktől a főtérré lejöttek s az elnök nevében teljes elégtételt kívánva, a zavargó nép haragját már-már egészen lecsöndesítették, az elől említett s a kormányelnök és főörhely védelmére rendelt katonák a szörnyű lármát hallván a kormányelnök háza előtt s veszélyt gyanítván: a nép előre való megintése nélkül a körülálló fegyvertelen polgárookra rohantak, s kor és állapotra való tekintet nélkül sokakat ütlegelve megsebesítettek s a sokaságot szétkergették, a mikor a nyugalom a főtéren és utczában helyreállott.¹⁾

A tény ezen előadása után a kir. kormányzék azon nézetét jelentette ki, hogy miután e zendülésnek az egyetlen pipázó meg-

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1834. 7586. sz. *Elnökiek:* 1981. 2035. 2080. 2090. 2197. 2299. 2327. 2367. 2621. 2653 - 54. 2676. 2718. 2732. 3037. *Közlevéltáriak:* 4397. 6462. 9753. sz.

büntetett tanulón kívül senki más nem okozója s egyetlen polgár is külön hiba elkövetésével nem vádolható, mivel minden hiba a nép egész tömegétől származott, a melynek egyéneire avagy csak a sötétség miatt is ismerni nem lehetett; de a katonaság mindent, a mit elkövetett, nemcsak a katonai biztosok, de az erdélyi főhadvezérség állítása szerint is kötelességéből folyólag tett, s azon idézett katonai szabályok, melyeken ez állítás alapul, s a melyek szerint e tény felett itélni kell, mind a biztosok, mind a kir. kormányshoz előtt annyira ismeretlenek, hogy azokról lelkiismeretesen véleményt adni nem képesek, de ez a felsőbb rendeletek által nekik kötelességévé téve nem is volt: a kir. kormányshoz az összes iratokat a nyomozó vegyes bizottság jelentésével és csatolmányával s br. Bruckenthal József, Hollaki Antal, br. Kemény Ferencz és Szentkirályi Mihály nyomozó polgári biztosok egymástól eltérő külön véleményével együtt a felség elé azon kérelemmel terjesztette fel, hogy a dolog felett kegyelmesen határozni, az ártatlan polgárok kiontott véreért méltó elégtételt adatni méltóztassék.¹⁾

Mielőtt e fölterjesztés sorsáról szólnék, kiegészítésül a kir. kormányshoz korábbi fölterjesztéseiből is megemlítek némi oly részleteket, melyek az eddigiekben elő nem fordultak s a helyzetet és Kolozsváratt a közhangulatot megismernünk segítenek. A főtéren t. i. a zendülés utolsó jeleneténél a megsebesítettek közt volt több előkelő főúr: gr. Mikes János, Bethlen János, br. Huszár Károly és többen, kiket a nép lecsöndesítésében való fáradozásuk közben ért a nem érdemelt megsebesítés. A katonaság, melyé e véres esemény műve, egy gránátos zászlóalj volt, eljárása annyira felboszantotta a polgárságot és közvéleményt, hogy a királyi kormányzónak gyors eltávolítását kellett kérnie. Báró Jósika János kormányelnök írásban szólította fel az ezredest, hogy a polgárság megnyugtató s a közbéke és nyugalom érdekeiért szállítsa ki zászlóalját Kolozsmonostorra és Szász-Fenesre, intézkedett, hogy maradjon Kolozsváratt a Károly Ferdinánd-ezred két százada s a gróf Alberti könnyű lovas ezred ott levő százada erősíttessék meg a Tordán és Felvinczen levő szakaszokkal, a r. kath. ev. reform. és unitárius püspököket az ifjúság éber felügyeletére és szigorú fegyelemben tartására, a taná-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1835. 4468. sz.

csot a polgárság csillapítására s teendő intézkedései sikerének békés elvárására útasítsa, a főhadvezérséget pedig a helyőrség felváltása, a történt fájdalmas eset gyors kinyomozása s a vétkesek megbüntetése végett vegyes bizottság kiküldésébe beleegyezésre hívta fel, elnökévé br. Bruckenthal József tartományi főbiztost nevezvén ki, polgári részről biztosokká br. Kemény Ferencz, Hollaki Antal kir. kormányzéki tanácsosokat, gróf Degenfeld Ottó középzsolnokvármegyei főispánt, jegyzővé Ehrenfeld András királyi kormányzéki lajstromzót s a város részéről Szentkirályi Mihály senatort, s mindezeket az erd. udv. kancelláriának febr. 12., 13., a felségnek 14. jelentette.... Vidakovich elébb hajlandó volt zászlóaljának a kijelölt falukra elhelyezésére, később elhatározását megváltoztatta, s csak a kormányelnök azon határozott kijelentésére egyezett újból bele, hogy a kir. kormányzék minden történhetők iránti felelősséget rá hárít, ha fellépésének nem enged, de kikötötte, hogy a királyi kormányzék álljon jót érte, ha ezen lépéseért illetékes felsősége feleletre vonja. Ennek következtében a gránátos zászlóalj febr. 13. Kolozsvárról kivonult. A főhadvezérség a bizottságba lovag Pídol tábornok őrnagyot, Hausegger Károly Ferdinánd ezredi alezredest s Kozma kapitányt, ugyszintén Áron I. oláh határőrezredi hadbíró kapitányt nevezte ki. A főhadvezérség már febr. 13. sajnálattal tudatta a kir. kormányzéki elnökséggel, hogy a katonaság kicserélése iránti kívánságának nem felelhet meg, mivel e végre alkalmazható zászlóaljak csak Szebenben és Károly-Fejérváratt vannak, a cs. kir. udvari főhaditanács pedig febr. 21. kelt leiratában a felség parancsára az erdélyi főhadvezérséget arról értesítette, hogy a vegyes bizottság s katonai tagok kiküldése helyben hagyatott, de Vidakovich alezredes gránátos zászlóaljával együtt Kolozsvárra vissza, Károly-Fejérvárról a Bianchi-ezredből 4, Szilágy-Somlyóról a Károly Ferdinánd-ezredből a 17-ik század s így együtt 10 század oda vonulása rendeltetett, a gróf Alberti könnyű lovasezred I. százada is ott fogván maradni; egyszersmind a Watlet gyalog ezred 2 zászlóalját Beszterczére és Medgyesre s az ott levőket M.-Vásárhelyre és Károly-Fejérvárra, a gróf Alberti könnyű lovas ezred egy századát Fordára rendelte. A kir. kormányzék vissza irt a főhadvezérséghez s kérte kieszközlését, hogy Kolozsvár ily nagyszámu katonasággal ne terhelte, felhozta a polgárság mostani siralmas helyzetét, hogy a kir. kormányzék otléte miatt a visszatérő

granátos zászlóaljon kívül még négy század katonaság elhelyezésére Kolozsvár másképp elégtelen, mintha mind a katonák, mind a polgárok lakásai megszorulnak, vagy legalább a lovas századot rendelje ki a Kolozsvár közelében levő Monostorra, Fenesre és Szamosfalvára... Mig a levélváltás történt, a Vidakovich 6 századból álló zászlóalja visszament, a jelzett 4 század elindult Kolozsvárra; Pídol tábornok őrnagy márcz. 3-ki átíratában tudatta a királyi kormánysszékkal, hogy fontos okok arra birták, hogy a belvárosba szállásoltassa el őket, megírta azok létszámát s kérte az elszállásolás iránti intézkedést. Tudja — így végzi átíratát — hogy a polgárság idegenkedik a katonaságtól, s csak 2 új századot akar befogadni, de kéri a kir. kormánysszék közvetítését az összes odarendelt katonaság elszállásolása iránt, vagy a főhadvezérséggel a dolog elintézését, mert ő szándékától nem állhat el másképp, mint katonai felsőségének egyenes rendeletére. Ugyanaz nap a tanács is felírt a kir. kormánysszékhez, tudatván, Pídol tábornok íménti szándékát kérte közbenjárását, hogy attól álljon el, mert a várba eddig is csak tisztek és az ezred katonai zenekarához tartozók szoktak szállásoltatni; ez a belvárosnak igen nagy megterhelése lenne, nem egyeztethető a kir. kormánysszék méltóságával, s tartani lehet attól, nehogy ezt a legkisebb hibáját sem érző polgárság büntetésnek magyarázza s ily föltevés szíveikben helyet találjon. Kérte tehát a 4 századnak vagy legalább 2-nek be nem szállítása kieszközlését. Ez átírt a főhadvezérségnek, de az márcz. 6. válasziratában teljesítését megtagadta; mert az ott levő parancsnokság jelentése szerint nem igazságos, hogy mind a 10 század a külvárosok szegényebb osztályaihoz szállásoltassék. E szigorú intézkedést azonban az országba kir. biztosul érkezett Estei Ferdinánd főherczegnek nemsokára a város kérésére ohájának megfelelő szelidebb intézkedése váltotta fel, a ki ápril 4-ki leíratában tudatta a kir. kormánysszékkal, hogy a felségtől nyert felhatalmaztatásánál fogva az erdélyi katonaságot másképp látja elhelyezendőnek. E szerint Kolozsváratt jövőben egy dandárparancsnoki tábornoknak lesz állandó állomáshelye, jelenleg a lovag Pídol személyében; a 4 Bianchi-század elmegy s a lovas század helyére egy század Károly Ferdinánd gyalog katona és 40 főnyi tüzi őrizet [*Feuer-Piquet*], s a gróf Alberti-ezred lovas százada régi állomására visszatér. Erre a kedélyek némileg megnyugodtak, a nyomozás megtörtént s az annak alapján készült kir. kormány-

széki fölterjesztés 1837. aug. 23. jutott a felség elé, de semmi elhatározásnak nyoma sem az erdélyi udvari kancellária, sem a királyi kormányshoz levéltárában feltalálható nem levén: úgy látszik, az ügy végkifejlődése úgy a közönség, mint a történetírás figyelme elől teljesen elvonatott. Az udvari főhaditanácsnak 1834. febr. 19. kelt s az erdélyi udv. kancelláriához intézett átíratában van annyi árnya inkább, mint való lénye az elégtételnek, hogy Vidakovich alezredes Kolozsvárra más zászlóaljparancsnokkal lesz felváltandó, nem azért, a mi alatta történt, de hogy zászlóaljával előljárói engedelmével Kolozsvárról eltávozott.¹⁾

A történeti igazság kívánja, a br. Wesselényi Miklós 1834. ápril 24-kén [*helye nincs megjelölve*] a granátos zászlóaljnak Kolozsvárra visszatérésekor tartott beszéde megemlítését. Erős, de igaz színekkel van abban festve az esemény. A szabadság e nagy barátjának politikai pártállása s heves vérmérséklete egész nagyságában állítja a közönség elé a katonai hatóságok jog- és alkotmányosértő eljárását, elítélve a kormányt is, mely pedig híven megtette kötelességét. Érthető, hogy tolla éles, szavai sujtók, ítélete mély elkésredést mutat, a mi pedig az igazság belső erejét nem növeli. Midőn barátai azért mentek a nép közé, hogy fölvilágosítva és csöndesítve, vigaszt és segílyt adva, a veszélyt nagyobbá növekedni, a fölgerjedést megtorló kitöréssé elmérgesedni ne engedjék, s e közjóra törekvésök következtében életök még is szurony hegyére s golyó elé került, természetes, hogy oly elszánt férfi s a szabadság oly bátor védője, a minő ő volt, erős kifejezést adott a város és közvélemény fölhaborodásának. „Visszajöttek tehát — mondja — azon gyilkolásra vetemedett zsoldosok, a kik pár héttel ezelőtt rémülés és közelkeseredés helyévé tették a békés várost. Még sajognak a sebek, párolog a kiontott vér, s az előbbinél nagyobb sereg felsőbb parancsra vonatott össze, s a közeli városokba is katonaság rendeltetett. Ostrom alatt van a város, kapuit és téreit hadilag őrzi a táborozó katonaság — a békés polgárság ellen. Büszkén villognak a polgári vérbe mártott szuronyok... Nem volt-e a bűn, a nemzeti sértés és meggyaláztatás elég? Gúnyt is csatolnak gyaláztunkhoz, hogy polgári jogainkat lábbal tapodják, megalázzanak, megtörjék érzésünket. Tán Gessler kalapjaként akarják tekintetni

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1834. 33. sz.

velünk a katonaságot! azt akarják, hogy süvegeljük, a kik megbántottak... Szabad nemzetet ijesztő báb nem rettent meg. Az tiszteli a törvényt s meghajlik előtte, egyéb előtt nem; tűri az önkényt, de nem félelemből, érzéseit elfojtja, de meg nem rémül, s míg ereiben ősei vére foly, nem csókolja a suhogó vesszőt... Most még nagyobb az elkövetett sérelem, mert feljülről is helyben hagyattott... Azt mondják, azért, mert Erdélyben forradalom ütött ki. Nevetséges és bűnös gyanúsítás! A fejedelemhez hív keblünk megőrizz minket attól. Sajnálatos állapot! sehol ellenség, s mégis tömve katonasággal a város és vidék. A kapukat őrzik, éjjel erős csapatok czirkálnak a zajtalan utcákban... Ha a fejedelem igazán lett volna felvilágosítva a történeletről, oly lépéseket tétetni nem engedett volna. A mint eltávoztak azok, a kik a szörnyű vérengzést elkövették, alig egy-két száz katona jelenlétében béke volt és rend, a nyugalom helyre állott. Mire való volt ostromlólag megszállani s tábori helyzetbe tenni a várost? Nem a katona tartja fenn az ország békéjét és jó rendet, de a törvény tisztelete s a fejedelem iránti vonzalom. Irjunk fel ő felségéhez, mondjuk meg, hogy közöttünk béke van s a polgárok szívében nyugalom: miért háborút folytatni a leghűségesebb nép, a legönodaadóbb polgárság ellen? ¹⁾

Báró Wesselényi ítélete a humanismus és politika, a közjog és hazafiság szempontjából alapos, de a katonai fegyelem és közrend tekintete benne mellőzve van. Az őrtálló katona a pipázó deákok megszólításával kötelességet teljesített. Kolozsvár égés miatt minden században már annyiszor elpusztult, hogy érdekében állott a legszigorubb tűzrendészeti szabályok alkalmazása, melyekben már régóta tiltva volt a fáklyával, éjjel szabad gyertyával járás. Nem egyszer javasolták s a tanács maga is e szerencsétlen esemény után általában eltiltatni javallta az utcákon való pipázást, de a királyi kormányzék azon okból, hogy más városokban sincs tiltva, ott is csak a külvárosokban hagyta helyben e tilalmat, a hol könnyebben támadhat gyuladás. ²⁾ Az ifjak ismert szabályt szegtek meg s a megszólítást szidalmazás közt útasították vissza, ennek felelőssége őket terheli, valamint az őrség azon eljárása,

¹⁾ *Pesti Napló*. 1881. 291. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1835. 2625. 4697. sz.

hogy békés polgár hajlékába törtek s nem a tetten ért ifjat hurczolta és szégyenítette meg, a katonaság hibája, de a mit az elbocsátással jóvá tenni sietett. Az eltávoztott katonaság visszarendelését a katonai fegyelem és tekintély érdeke kívánta, annyival inkább, mert a nyomozó bizottság kiküldetése a bebizonyított vétkesek büntetését mindkét részről kilátásba helyezte, s míg a nyomozás meg nem történt, idő előtti s jogalap nélküli lett volna a büntetés. A helyőrség megerősítése balértesítés szülte tulságos szigor volt; de mihelyt a főherczeg iránta fölvilágosittatott, azonnal enyhébbé lett alkalmazása a báró Wesselényi által kifejezett nézetek és közohaj szerint. Minden jóvá tétetett vagy jóvá tehető volt, csak az ártatlanul megsebesültek szenvedése nem, s az elesett élete nem volt visszaadható. Erre várt a közvélemény a nyomozás bevégezése után büntetést — hiában. Ez az, a mi a katonaság eljárását megbélyegzi . . . Ez esemény oka — a mint a kormány a felséghez írta — nem politikai, s nem ekkor előkészített, de egészen a véletlen műve volt, gyökerei azonban távoli időkre nyultak fel. Kolozsvár polgársága szívében sok szenvedés keserű emléke élt, a mit ő egy századnál régebb idő óta a katonaságtól kiállott. Elbeszéltem történeteinek időrendében. A mint 1790 — 92. az ország alkotmánya helyre állott s a polgárság abban a katonasággal szemben is némi védelemre talált, sok összeszólalkozás volt a tanács és polgárok s a helyőrségi parancsnokok, úgy szintén a tanuló ifjuság és katonaság között. Ez tette újabb időben oly sürgőssé a katonai laktanya építését is; mert a felsőbbek szóbeli vitája és egyenetlenkedése a polgári hatóságokkal kiszivárgott közérők s fölbátorította és elbizakodottakká tette nem egyszer az alárendelt katonaságot, a tanuló ifjuságot pedig jogos önértzet s hev véralkat ragadta visszatorlásra, mit nem egyszer tettelegesség is követett. Legelőször 1799. az adott alkalmat rá, hogy a toborzó katonák a tanodákba bementek, az ifjuságot zászló alá állásra édesgették s csalogatták, sokakat elszédítvén: magukkal vitték, ettek, ittak, mulattak velök s később besorozták. De a mint a mámorból kiócsudtak, lépésöket megbánva, társaikat kiszabadításuk iránt megkérték. S ebből több izben surlódások következtek. Ez év febr. 6. az ev. ref. főtanács mellékelvén a tanári kar ¹⁾ ez

¹⁾ Szathmári Pap Mihály, Méhes György, Pataki Mózes, Szilágyi Ferencz, Biró Ferencz. *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1799. 1654. sz.

íránti panaszát, felírt a királyi kormányshékhéz, hogy a főtanodába bement toborzók 3 nemes ifjat rávettek, hogy magukat a katonaságra beajánlták, elvitték magukkal, kettőt — kiknek jó pártfogójuk vala — csakhamar kivettek, de a harmadik benmaradt. A katonák ezen helytelen eljárása megrontja az iskolai rendet — írja a főtanács — s megzavarja a tanulók nyugalmát, a mi a tanulásra okvetlen szükséges; ellenére van a felsőbb rendelkezések; kérte tehát, hogy megakadályozására találjon valami módot, eszközölje ki, hogy a toborzó katonák a tanodákba be ne menjenek s a tanulók társasága csöndjét ne zavarják meg; hivatkozott a királyi kormányshék 1797. jan. 9-ki rendeletére, mely tiltja a katonaságnak a tanodákba bemenését s a tanuló ifjaknak a toborzó katonák általi bevéttetését, s fentartását kérte, mert ebből szomorú események is következhetnek a tanulók és katonák közt, talán most is meg lett volna, ha az egyik főgondnok észrevevén, hogy a tanulók a bevett ifjat erővel el akarják venni a toborzóktól, őket le nem csendesítette volna. A kormányshék megkereste íránta a főhadivezérséget, mely ápr. 2. kelt átiratában tudatta, hogy a kolozsvári toborzási parancsnoksághoz írt, a katonák ezen szabályellenes tettét megróttá, a toborzó parancsnokot vasban 24 órai fogságra ítélte s szigorúan meghagyta, hogy a főtanodák, semináriumok és iskolák s más nevelő-intézetek épületébe toborzás végett bemenni ne merészeljenek; a kiket pedig a tanulók közül befogadtak, ha még eddig nem tették, azonnal bocsássák el. Ezt a királyi kormányshék az év. ref. főtanácsnak tudtára adta. Nem sokára azonban a József-huszár ezred tartalék százada parancsnoka ellenkezőleg értesítvén a főhadivezérséget, hogy t. i. nem a katonák mentek be az iskolába, hanem a tanulók önként keresték fel a toborzókat, s egyik a bevettek közül elbocsátását nem is akarja elfogadni. A főhadivezérség ez okból visszavonta elébbi rendeletét s kérte a királyi kormányshéket, hogy az év. ref. főtanácsot útasítsa a tanárok panaszának bebizonyítására, ellenkező esetben őket feddje meg s intézkedéseiről értesitse. A királyi kormányshék a főtanács útján közölte ezt a tanári karral, mely számos tanu vallo-másával támogatott jelentésében bebizonyította, hogy a toborzó katonaság valóban bement az iskolába, s ott a tanuló ifjuságot katonaságra édesgette; a mit a királyi kormányshék a főhadivezérséghez eredetiben átküldött, ott — úgy látszik — tudomásul

vétetett, mert további tárgyalásnak nyoma nincs.¹⁾ . . . Mig az ev. ref. főtanács az ő főiskolájok nyugalmaát fenyegető bajt elhárítani igyekezett: a katonaságnak a lyceum, convictus és seminarium r. kath. tanuló ifjúságával márcz. 17. virágvasárnapján esti 6—7 óra közt egy sokkal nagyobb mérvű és veszélyesebb összeütközése történt, a mire okot csik-tusnádi székelv katonafi, Sánta Ferencz syntactikai osztálybeli convictusi szolgának a toborzó katonaság által vallomása szerint kényszerített besoroztatása adott, a miből verekedés keletkezett. A mint ez meg történt, a főhadvezérség a királyi kormányssék mellőzésével azonnal megsaporította a helyőrséget, a miből a két főhatóság közt kellemetlen vita keletkezett; de mindkettő beleegyezett, hogy a dolgot polgári és katonai vegyes bizottság nyomozza ki, melynek tagjaivá kineveztettek, katonai részről Sturm alezredes, Thurn Felix őrnagy, Czeppa huszárkapitány és katonai felsőbb törvényszéki ülnök, Horváth Lajos, polgári részről: báró Jósika Antal lyceumi igazgató, Fortini Károly aligazgató, Kolozsvári András város főbirája, Bolla Márton collegium igazgatója, Rudics Sándor seminariumi regens, Andrásfi Antal senator. A katonai tanuk külön, a tanulók és polgárok ismét külön hallgattattak ki. A főbbekben mindkettő egyezik, csak két lényeges körülményben van eltérés. *Egyik*, hogy a katona tanuk mind, egyezőleg azt vallották, hogy a besorozott önként ajánlta fel magát. A polgári tanuk ezzel ellenkezőt vallottak. *Másik*, hogy verekedés közben a németeket *hunczfut*-nak, „*kutyá*“-nak szidták: „üssük agyon a németeket!“ ez lett volna szavuk, a mit a katonai vallók közül is kevés hallott, de néhányan vallották. A verekedés színhelye az őrállomási helyek és a *Fiskus* vendégfogadó volt, a hol a toborzó katonák tanyáztak, a toborzottakkal kézadás után zene szónál tánczolv mulattak és vendégeskedtek. Sánta délután 3 órakor adott kezét, s barátságpoharat iván bajtársaival, felment a Fellegvárba, hogy megvizsgálják; vallomása szerint azonban azért, hogy a toborzó katonák ellen az ő erőszakos bevételéseért panaszoljon, 6 óra felé érkezett vissza, a mikor a verekedés elkezdődött. Néhány tanuló ott kereste fel őt, s karjánál fogva el akarta vinni, a mit Falk tizedes ellenzett s le akarta őket beszélni; nem sikerülvén: czirkáló katona segélyért

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1799. 3004. 4188. 9291. sz.

[*Patrolle*] indult, s midőn a vendéglő kapujáig ért, egy tanuló, a ki egyik katonától elvett fegyverével nyomában volt, s ő csak kardjával tudta magát védeni, egy másik tanuló egy doronggal úgy ütötte föbe, hogy azonnal a földre rogyott; később eszméletre jöven, jelentést tenni a várparancsnokhoz ment. Mig ő eszméletlenül volt, az őrzőjárat megérkezett, de a tanulók azok közül is az egyiket leverték, nemcsak, de a mint a deákság a főtéren a Fiskus felé közeledett, az országos pénztár előtti őrt is leverte. Erre ismét nagyobb számú katonai őrzőjárat érkezett a tett helyszínére a Fiskushoz. Fél hét óra lehetett, mikor a verekedés nagyobb mérvűvé lett. Nagyszámú tanuló gyűlt oda, némely vallók százakra teszik a számát. A főtéren az árúboltokból kitört fákkal, padok lábaival, kertkarókkal folyt a verekedés, némely vallók szerint egykettőnél katona-puska is volt. A katonaságot az I. helyőrségi ezred Fellinghaus alezredes parancsnoksága alatt álló 3-dik zászlóalja tette. „Midőn a verekedés kezdetén — így adta elé vallomásai közt a dolgot a parancsnok — Falk tizedes a Fellegvárban véres fővel jelentést tett, ő azonnal dobot veretett s az ott levő összes katonasággal a városba beindult. Nem sokára a kormányzó elébe küldött, s mások is jöttek elébe és jelentették, hogy a csend helyreállott; de ő még is bement, katonaságát a városon szétosztotta, a főőrhelyet megerősítette, mert a korábbi őrség egészen szét volt verve, elment a kormányzóhoz, a hol találta Fortini Károlyt, a r. kath. iskolák aligazgatóját, a kiktől azon értesítést vevén, hogy a csönd helyre állott, a katonasággal együtt a Fellegvárba visszavonult, s — a mint vallomása szól — az azután történetekről semmi tudomása nincs. Arra, hogy a verekedésnek egyéb oka nem volt, mint a besorozás, az alezredes azt vallotta, hogy ő és katonasága mindig jó viszonyban élt a polgársággal s a tanulókkal sem volt semmi összeszólalkozása, utóbbiaknak a *németek* elleni fenyegető szavát is csak másoktól hallotta. Tudása szerint a zavargásban polgári ember senki részt nem vett, katona megsebesült 21, tanuló is néhány, de számát nem tudja. A katonaság kára: 3 eltört puskaagy, 1 szurony és csákó czímer, 1 flinta csappantyú, értéke 6 frt 5 kr. Azon kérdésre: mily védelmi eszközökhöz nyult a katonaság a verekedés folyamában? az alezredes úgy nyilatkozott, hogy a katonaság körül oly nagy tömeg tanuló s oly hirtelen verődött össze mindenütt, s rá oly hirtelen következett az üzés, hogy nekik

csak védekezniök lehetett, támadni nem; löni azért nem akartak, mert tartottak tőle, hogy a népesődülést s a katonaságot fenyegető veszélyt ez által növelik, s a nagy zavarban ártatlanokat fognak megsebesíteni vagy tán meg is ölni.“ A kihallgatottak vallo-másai-ból kitűnt, hogy a támadók a tanulók voltak; ők sem tagadták, csak itt-ott módosítva, hibájukat és a büntetést enyhíteni kívánták . . . A királyi kormányzék 1799. május 1. kelt határozatában négy osztályát állapította meg a büntetendőeknek, az I-be a kik kezdői, okai, végrehajtói voltak mindennek, nyolczat sorozott, a kiket 12 páleza ütés mellett kiutasításra büntetett, a II-ba a kik a büntény eszközei s előmozdítói voltak, ötöt, a III-dikba, a kik csak ott voltak a fiskus vendéglőjében, kettőt, ezektől a tartás javadalma elvételét rendelte, a IV-ikbe, a kik kevesebbé hibásak lévén, részint bor illetményeiknek egy évig elvesztésére, részint hetenkint egy napi bőjtre, részint a lyceum börtönében 24 órai fogságra büntettetésüket rendelte, a miről az erdélyi főhadvezérség, udvari kancellária, a r. kath. iskolák igazgatója, a hazai összes tanintézetek felügyelői értesítették.

Mig ez folyt, a királyi kormányzék az erdélyi főhadvezérséghez átiratot intézett, melyben a kolozsvári helyőrségnek befolyása nélkül való megerősítése ellen, mint a mi az ő mint legfőbb politikai kormányzó testület hatáskörébe vág, felszólalt. „A tanulók és katonaság között történt összeütközés után — ugymond — a körülmények nem voltak olyak, hogy a közbátorság fentartása valamely gyors intézkedést kívánt volna. Annak megzavarása iránti félelemre ok nem volt; ha lett volna, a királyi kormányzék tudatta volna, mert a közrend és közbátorság fentartásáért első sorban ő felelős; a főhadvezérségnek csak az a kötelessége, hogy felszólítatván általa, annak fentartásában segélyül legyen. Ha a főhadvezérség magát az őrség békéje fentartójának véli, úgy, hogy a királyi kormányzékkel való egyetértés nélkül, a legkisebb bajok eseteiben rendelhet katonaságot, féltő, hogy a különböző hatóságok jogai összezavarodnak, a nép szükség felett terheltetik, s a polgárok figyelme fölébresztetvén, alap nélkül is saját biztonsága iránti gondoskodásra lesz mintegy útalva. A főhadvezérség nyilatkozatára, hogy nincs felsőbb rendelet, mely az önként beállótanulóknak a katonaság közé bevéttetését tiltsa, hivatkozott s másolatban mellékelte 1796. deczemb. 27. kelt átiratát, mely a

mostanival nem egyezik. Felkérte tehát nyilatkozatra, hogy a közintézetekben, közfelügyelet alatt tanuló ifjaknak a toborzók által bevezetését ezután is hajlandó-e megengedni? hogy ha igen, a királyi kormányzók e súlyos sérelem orvoslása iránt, mely a nevelés- és oktatásügyet egészen megzavarja s az iskolai fegyelmet merőben felbontja, legfelsőbb helyen idejében folyamodhassék.“ A főhadivezérség élesen felelt vissza, s tettét a kormányzók eljárásával kívánta igazolni. „Ez későn láttatja el a katonai ügyeket — irta — pedig ez ügy fontos volt és siető. Különben is sem a kormányzó, a ki balconjáról nézte, sem a polgárság, mely a tanulók garázdálkodása alatt egészen tétlenül maradt, nem mutatva semmi érdeklődést a baj megakadályozására. A királyi kormányzók — a mint átirataiból látszik — nem tart annak további rossz következményeitől, hogy az odavaló tanulók az öröket és őrzásokat megverjék, ezek pedig töltött fegyverökkel magukat erélyesebb védelemtől megtartóztassák, hogy nagyobb szerencsétlenség ne következék; de a főhadivezérség nem vehette magára azt a felelősséget, hogy a márczius 17-ki események ismét megújuljanak; arra nézve is, hogy az önkéntesen ajánlkozó tanulókat és nemes fiaikat a toborzó katonák be ne vegyék, nem lehet a királyi kormányzókkal egy nézetben. Egy ily általános rendelet ürügy lenne, hogy minden kibujjék a katonai kötelezettség alól. Ha nemes és tanuló, ne álljon be, de ha önként teszi, a toborzók vissza nem utasítják . . .“ Erre a királyi kormányzók viszonzta: „hogy ő a tárgyakat fontosságuk szerinti sorban intézi el s most gyors postával tudatta a tanulók bűnös kihágását; a kormányzó háza balconáról az eseményt nem azért nézte, hogy szónoklatot tartson vagy részt vegyen, de hogy intézkedéseit azokhoz képest tehesse meg s intézkedett is a tanácsához és negyedkapitányokhoz, hogy a kit legkisebb rendetlenségen érnek, azonnal fogják el; a collegiumban, convictusban és seminariumban levő tanulókat pedig, a kik közgondviselés és védelem alatt neveltetnek és taníttatnak, a szülők és felügyelők beleegyezése nélkül besorozhatóknak nem tartja. Ezért kérte a főhadivezérséget, hogy e tekintetben nézetét változtassa meg; a mit az most elfogadott s a szerinti intézkedését ígérte.“ A királyi kormányzók mind erről, mind a vegyes bizottság munkálkodása bevégeződéséről és a tanulók ellen hozott ítéletekről a felséghez jun. 17. jelentést tett s mindkettőre hely-

benhagyását kérte. Az udv. kanczellária jun. 15. tudatta, hogy a cs. kir. főhadivezérség megnyugodott a királyi kormányshék által a verekedő lyceumi, convictusi és seminariumi tanulókra kimondott ítéleten s felhivta az iránti intézkedésre, hogy az iskolából kiútasított tanulók — az összeirt székelv katonafiukon és nemeseken kívül — besoroztassanak, a mit meg is tett. Kevéssel ezután az erdélyi udvari kanczellária hivatkozólág a királyi kormányshék iménti feliratára, tudatta, hogy a felség a tanulók és katonaság közt fenforgott erőszakttétel ügyét — miután a királyi kormányshék ítéletén a katonai hatóságok megnyugodtak, teljesen elintéztnek kívánja tekintetni; egy másik királyi elhatározásban pedig, a mi az udvari főhadi tanács előterjesztésére kelt, a felség helybenhagyván azokat, a mikben a kormányshék a főhadivezérséggel megegyezett, a mi között volt a tanulók által okozott kár megfizetése is, egyszersmind a főhadivezérségnek megparancsoltatni rendelte: „hogy a királyi szolgálat érdekében oly igen szükséges, fontos és barátságos egyetértést a királyi kormányshékkal mindig szeme előtt tartsa.“ ¹⁾

Az 1834-ki esemény fokozott idegenséget hagyott hátra úgy a tanuló ifjúsági, mint katonai körökben. Még azon évben egy erőszakos gyilkosság s egy utczai verekedés történt tanulók és katonák közt. Az első szerencsétlenség Kis-Solymosi Simó József unitárius deákot érte, a ki jul. 2. kül-monostorutczában Kaukál János lakirozó házánál szállásoló báró Vaquant granátos osztályi I. századbeli Izsák Mihály közvitézhez mint földiéhez kimenvén megkérdezni: nem izen szülőinek hazájába valamit? ott együtt ebédeltek s mulattak. Mulatás közben Simó a gazda belső szobájából egy zsebórát magához vevén, onnan kivitte; de a gazda látta az óra elvételt, visszakérte azt, s a deák vissza is adta. Kérdezvén tőle: miért cselekedte? Más késztette rá — felelt — de most nevét elhallgatja. A deák erre az egyik katonával elindult, a gazda megszólította az otthon maradt katonát, hogy tolvajt a házhoz ne járassanak. Erre a katonák: Theiss György, százsz, Szabó István szebeni magyar, Schemmel János káplárjelölt [*Gefreierter*] újgyházszéki százsz haragra gerjedve, a deák után mentek, vissza vitték, s

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1799. 2403. 2834. 3451. 4824. 3338. 5203. 5636. 6513. 8524. sz.

vallatták, hogy mondja meg: melyik késztetésére vette el az órát? A deák nem akarván megmondani, a katonák pofozni, ökleikkel verni kezdték, szegről levett szuronyaikkal át- meg átszurdalták, még pedig előbb a házban a házigazda szeme láttára, azután a konyhán, s végre az udvaron addig verték, rugdosták, míg állkapczája összetört, melyek után a Karolina-kórházba vitetvén, tiznap múlva meghalt. Értésére esvéne szörnyű tett a tanácsnak, vegyes bizottság által kinyomoztatta, az ügyiratok mellékelésével a kir. kormányzéknek jelentette s a gyilkosság példás megbüntetését kérte; mert — ugymond — ha igaz is, hogy a deák az órát elvette, de a mit csak a gazda és tettesek állitnak, s ha mondotta volna is, hogy a katonák valamelyike késztetete őt arra, nem lett volna joguk őt bántani, annál kevésbbé halálra verni. A királyi kormányzék a tanácsi jelentés és nyomozási iratok átküldése mellett megkérte az erdélyi főhadivezérséget, hogy e bűnös tettet elkövető katonák példás megbüntetését s annak Kolozsváratt, büntetők színhelyén végrehajtását rendelje el, a tanácsnak pedig szigorú felelősség terhe alatt meghagyta, hogy Kaukál János ellen, a kinek mint házigazdának jelenlétében történt a szerencsétlenség, a nélkül, hogy ő akár figyelmeztetve, akár szép szóval helytelen cselekedetöktől a katonákat visszatartsa, s ha nem hallgattak szavára, előjáróságához segélyért folyamodással a szerencsétlen történetet megakadályozni legkevésbé sem kívánta, sőt csendesen végig nézte, azonnal inditson közkeresetet, hozasson ügyében ítéletet, s legfeljebb nov. végéig a kir. kormányzékhez tegyen róla jelentést. A főhadivezérség már decz. 6. tudatta a kir. kormányzékkel, hogy a haditörvényszék a Mária Terézia királyné-féle büntető törvényrendtartás 83. czikke, a büntető rendszabás 5. §. és a 31. hadi törvényczikk értelmében mindhárom katonát vesszőfutasra ítélte: Szabót 300 legény közt tizszer fel és alá 3-szori vesszőváltással, kétszer a nélkül, Theisst szintén ötszöri vesszőváltással, Schemmelt ifjusága s hat évi szolgálata alatti jó magaviselete tekintetéből közemberré tétele mellett ugyan 300 legény közt háromszori vesszőfutasra.¹⁾ A főhadivezérség helyben hagyván, átküldötte Kolozsvárra az ottani helyőrség Watlet gyalog-sorezred parancsnokságához, hogy azt szabály-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1835. 8215. 13488. 13734., 1836. 3372. 4145. *Jud. sz.* 8534., 11779., 1838. 1526. 3832. 4130. *Jud. sz.* 6753.

szerűen hirdesse ki s a tetteseken az ítéletet hajtsa végre, mely decz. 24. a főhadivezérséghez jelentette, hogy az ítéletet azon nap d. u. 3 órakor a Fellegrárban végre hajtotta. Kaukál bebizonyítván, hogy ő a katonák megakadályozására mindent megtett, mikor a deákat visszahozták s verni kezdték, a Krisztus kinszenvedésére kérte, hogy hagyjanak békét; a nagy lármára sokan gyűltek össze, oda ment az ő hívására az őrmester s egy kádár, de senki sem mert a feldühödt katonákhoz közeledni s őket megfogni, míg maguktól le nem csendesedtek. Ennek következtében a városi tanács őt a kereset alól fölmentette. Az ügy a kir. táblára vitetvén, az 1836. jul. 2. az alperest szabályszerű bűjtöléssel a város tömlöczében kiállandó egy évi fogságra ítélte, de a kir. kormányzékhez fölebbeztetvén: az 1838. octob. 23-kán a kir. táblai ítélet megváltoztatásával a városi tanácsnak alperest feloldozó ítéletét hagyta helyben. A kir. kormányzék jelentvén a felségnek: onnan a perfolyam s a katonák ellen hozott ítélet felküldése rendeltetett, a mit a kormányzék teljesítvén: 1837. május 31. tudásul vétetett... E szerencsétlen esetnél kettő tűnik fel: *egyik*: hogy a Simó által fölkeresett István nevű granátosról a perfolyamban semmi elő nem fordul, ő a háztól elment Simóval, de mikor ezt társai visszahozták, sem ő barátja védelmére nem kelt, sem Simó róla semmit nem szólt. Ez lélektanilag arra mutat, hogy a készítő ő lehetett, de Simó megnevezni állhatatosan vonakodott. A *másik*: hogy Kaukál közvádlók előtt azt vallotta, hogy ő látván a deák és katonák közti barátságos viszonyt, nem is gyanította, hogy ily szörnyű tettet vihessenek végbe. A tettesek ellenben kikérdeztetvén tettök indító okáról, úgy nyilatkoztak, hogy ők Simót azelőtt nem ismerték, most a midőn katoná ismerősét meglátogatta, barátságosan fogadták, megvendégelték, mikor az órát visszaadta, barátságosan fölkerítették, mondaná meg: ki beszélte rá, hogy elvegye, de ő nem akarta megmondani; ők tehát magukat ily gyalázatosan gyanúsítottaknak látván, szégyenérzetökben követték el tettöket. E kettő gyanus homálylyal veszi körül a dolog valódi állását. A katonáknak csak tetteiket, Kaukálnak mulasztását kellett igazolni. Ugy adták elő a dolgot, a mint czéljaikra nézve legjobbnak látták. Simó többé nem élt s nem védekezett. E tény is egy, a miben az emberi leleményes ész és önérdek a tiszta igazságot a történetíró szemei előtt örökre elrejtette. Mindkét fél meg van bélyegezve: Simó nevéhez

a lopás, a katonákéhoz a gyilkosság bűne és szennye tapad. A *második*, az utczai verekedés octob. 25. esti 10 órakor volt a farkas-utczában némely katona tisztek és lyceumi deákok közt, minek következtése Keresztes Antal nevű deáknak elfogatása lett. Az ügy Estei Ferdinánd főherczeg elé került, a kinek octob. 26. kelt elnöki rendeletére vegyes nyomozó bizottság neveztetett ki, s ennek munkálata a vétséget megállapítván, az ügy ítélethozás végett az akadémiai tanácsnak adatott át, mely Kereszttest és három társát az iskolai törvények X-ik §-a értelmében háromszor 24 órai iskolai börtönre ítélte, a min a főherczeg decz. 4-ki elnöki rendeletében megnyugodt. ¹⁾

Az anyagi érdekek iránti gondoskodásban a kormánynak segélyére ment a népesedés és szükség növekedése s a fölébredt társulati szellem, a mi azon kitűnő hazafiak érdeme, a kik külföldi útjok tapasztalatait leirván, a hazai közönséggel megismertették. Így terjesztette el a kormány e század leghasznosabb élelmi czikkét, a földi magyarót [*krumpli*], megparancsolván Kolozsvár tanácsának, hogy termesztését mozdítsa elé. 1815. az ápr. 17-ki közgyűlésben a kir. kormányshoz ismételt sürgetésére főbíró Deáki Filep János előterjesztette: „hogy a szent György-hegy alatt levő felső kis rétet a város szántassa fel s a szegényebb nép között osztsa ki; ebből számítása szerint bejő 400 r. firt bér, s ennél czélszerűbben nem lehetne e földet használni, a majorsági pénztárnak illő jövedelme, a népnek nagy haszna lenne belőle. A tanács elfogadta s a kijelölt helynek felszántását és a szegények közt kiosztását az előterjesztő főbíróra bizta. ²⁾ Már az első vetés teljesen sikerült. A főbíró az évi termés sikeréről nov. 24. jelentette a kir. kormányshoz: „hogy a nép jó móddal hozzá fogott termesztéséhez, a város, hogy az kedvet kapjon, egy jókora helyet fogott fel s osztott ki csekély bérfizetés mellett, s bár az árvíz kétszer is elborította, úgy, hogy néhol a mag sem térült meg, mindazáltal az évi termés 7000 vékára felment, s ha az idő jövőben kedvezőbb lesz, hasznosnak tapasztalván azt a nép, a termesztés bizonyosan nagyobb mérvű lesz. ³⁾ A czélszerű termesztés módjáról a tanács még ez

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1835. 538. 544. 562. 564. elnöki sz.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1815. 12, 148. sz.

évi octob. 23. útasítást dolgozott és adott ki.¹⁾ A kormány kezdeményezte a lentermesztést. 1820. még csak 750 mázsát vitt ki Erdélyből 5 forint vám fizetés mellett egy kereskedő Oláhországba, s egy brassói is kérvén, hogy 500 mázsát kiviessen: a királyi kormányshoz azon okból ajánlta engedélyezését a felségnek, hogy az ebből bejövő pénzzel az országban a termelést előmozdítsa. Midőn a felség megengedte, a kir. kormányshoz körlevélben kérdezte meg a hazai törvényhatóságokat: mennyit lehet természetienők területeiken? Kolozsvár tanácsa 1821. febr. 12. jelentésében azt felelte, hogy ott a len nem szokott teremni, s mivel az országból többnyire mind hasonló jelentés érkezett, a kir. kormányshoz ajánlta a felségnek, hogy Erdélyben nem lévén ily gyár, a lentermesztés emelése végett engedje meg a lenkivitel minden megszorítás nélkül, mit az 2 frt 6 kr. vámfizetés mellett ki a török tartományokba megengedett.²⁾ A kormányzó gróf Bánffy György figyelmét felköltötte egy Resinátz Simon nevű bukovinai, orosz származású volt posztó festő a Sturdza Sandalake moldvai boér főúr rudzi-mossai posztó gyárában, a ki 1808. elején egyéb ügyekért panaszolván, ajánlta, hogy ő némely keleti festő füveket s különösen egy sárga színre alkalmast magul vagy gyökeresen hajlandó lenne Erdélyben meghonosítani, termesztését és használatát megismertetni, ha előleg adatnék rá. A kormányzó felkérte a bukovinai kormányzó hatóságot ez iránti tudósítástételre, mely a Resinátz pénzügyeiről jegyzőkönyvet küldött, de ajánlatára az átiratban nem terjedt ki. Tudva lévén a kormányzó előtt, mily sok kész pénz megy ki az országból posztó- és lenfonalfestő fűért: a jassyi és bukaresti cs. kir. ügynököket kérte fel: járjanak végére, hol lehetne e füvekből magot vagy gyökeres vesszőt találni, minő természetűek s milyen földet kívánnak? A bukaresti cs. kir. ügynökség felszólította odavaló ágostai hitvallású pap Klokner Jánost, a ki néhány ily festőfünek magvát összegyűjtötte s terjesztése módja iránti útasítással együtt azon ügynökség útján a kir. kormányshoz 1809. jan. 30. beküldötte, melyeket a kir. kormányshoz fűvészettel s veteményekkel foglalkozó főrangú urak, orvosok, iskolai igazgatók és városok elől-

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Országos levélt. erd. oszt. 1820. 2350., 11180., 1821. 2118. 6200., 13281. szám.*

járai közt az útasítás egy-egy példányával azon felhívással osztotta ki, hogy gondosan figyelvén azok fejlődésére, annak idejében a kormányshékhöz tegyenek jelentést. Kolozsváratt Bodor Pál virág- és gyümöleskedvelőnek küldetett e füvekből. A kormányzó az említett es. kir. ügynök által megköszönte a papnak szives készségét, de mivel a megbizottaktól azon jelentést kapta, hogy a magvak nem keltek ki, felszólította, hogy érettebb magvakat s ha lehet gyökereket küldjön ágastól, levelestől, sirja meg, mily földbe kell őket ültetni? s keletnek vagy délnek? árnyas vagy napos helyre? Erre a lelkész *Paruschina Verde* és *Niagra* nevű két ily festő növényből külön ember által küldött gyökeres és ágas-leveles plántákat, megírva, hogy azoknak a kolozsvári égalj alkalmas lesz, nem szükséges valami különös föld és eljárás, gyökerei néhány nap vízben árnyas helyen tartva, hegyeik elvágva, s napos helyre ültetve, reméli, hogy diszleni fog; ha szükség lesz, a következő ősszel többet is küld, most 65 Lé = 104 frt költségét megtérítenni kérte. A kormányzó a kormány köszönetét fejezte ki közjó iránti buzgóságáért, a kívánt ősszeg elküldése iránt intézkedett, a plántákat pedig gr. Mikes János, br. Bánffi László, Lónyai László, Bodor Pál és Herepei János, ev. ref. lelkésznek adatta át ápr. 25. azon meghagyással, hogy elültetvén útasítás szerint, eredményét tudassák. Bodor Pál 1811. febr. 28. tett jelentésében megírta a kormányzónak, hogy a neki megjelölés nélkül adatott két példány festőfü-plántát kertébe elültette, diszlenek és gyökérhajtásaik lettek; addig is mig festő tulajdonokkal kísérletet tehetne, ennyit jelenteni szükségesnek látta; a kir. kormányshékh tudásul vette s meghagyta, hogy a festési kísérlet eredményét szintén jelentse.¹⁾ Egy másik kísérletet a felség rendelt el, meghagyván 1812. márcz. 13. kelt udvari rendeletben a kir. kormányshékhnek, hogy körlevél útján tudja ki a vármegyék physikusaitól és fűvészektől: hol s mily mértékben terem? s ha nem terem, hol lehetne természetni e festő fűvet [*Rubia Tinctorum*] és a vad sáfrányt? [*Chartannus Tinctorius*.] A kibocsátott körrendeletre a többek közt Kolozsvár physikusa dr. Barra István 1817. nov. 1. azt jelentette: hogy mind a festő fű, mind a vad sáfrány ismeretes, Kolozsváratt csak az utóbbit termesztik, a kertekben

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1808. 388. 3329., 1809. 428. 8522., 1810. 3942., 1811. 2191. sz.

igen bőven van, az elsőnek gyökerét a gyógyszerházakban tartják; hol teremne meg Erdélyben? nincs róla tapasztalása. E könnyed véleményt kiegészítette Krasznavármegye physikusa jelentése, mely szerint: „ő a vad sáfrányt [*szeclizét*] nem hiszi, hogy magától teremne, mert egyiptomi növény, de kertekben igen, használják is ételben s festésre; köves földben bárhol diszlik. A festőfüvet [*Rubia Tinctorum* = Krapp = magyarul *buzér*] ő csak Pesten alól találta szántó földeken; látott Nagyfaluban is, ez az ugynevezett *Gallium Rubicoides*. Br. Bánffi Pál főispán kertében növeltette a valódi rubiát s a scelandihoz hasonlónak találta. A Berettyó mellékén megteremne.¹⁾ A Rhabarbarának sem találtak még nálunk alkalmas helyet...” A királyi kormányszék felhívta br. Bánffi Pált, hogy a hasznos növény mívelését és elterjedését s az érette kiadni szokott pénznek a hazában benmarasztását ismeretes hazafias érzületénél fogva eszközölje.²⁾ Nem sokára 1812. ápr. 24-ki rendelet mellett több példányban küldetett szét egy útasító könyv a Szkompia [*Rhus Cotinus seu Coriaria*] míveléséről és használásáról, nemkülönbön azon módról: mint lehet a havasi és mezei füvekből gyapothoz hasonló anyagot készíteni? azon meghagyással, hogy a törvényhatóságokba kísérlet végett küldessenek ki, s ha sikerül, lefordítva a hazai nyelvekre, nyomassék ki a tartományi pénztár költségén, ingyen osztassék ki a nép között, s az eredményről tétessék jelentés. A kir. kormányszék teljesítvén a felsőbb meghagyást, a többi törvényhatóságok közt Kolozsvár város tanácsa azt jelentette, hogy ott ahhoz értő ember — tudta szerint — nincs, de ha lenne is, gyár nem levén, kísérlet sem tehető. A kir. kormányszék visszairt, hogy a növény bőr érelésre való, Kolozsváratt elég timár van, akármelyik megkísérélheti, gyár nem szükséges. Azon növény megteremne a

¹⁾ A *buzér* széckelyföldön bőven terem. Gyermekkoromban Marosszéken, Szent-Gericzén nagy csomókat vittünk haza a mezőről; boldog emlékü édes anyám gyapot- és általa festett kenderfonalból a legszebb házi szőttess ruhákat készítette nőtestvéreimnek: kötényt, ruhát [*köntöst*], mellre valót, kurtikát vagy otthonkát, nekünk fiuknak mellényt [*spentzer-t*], mindenféle ágy- és ruhaneműt, asztaltakarót s a t. Anyám sok festőfüvet ismert zöld, kék, veres, sárga színekben, s maga alkotta össze szövetmintáit, melyek az egész székből híresek voltak. Nővéreim mind házi szőttess viseltek, bolti karton és selyem ruhát csak ritkán, ugynevezett nagy ünnepek s ünnepélyek alkalmával.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1812. 2849. 4387. 7927. sz.

Felek oldalán is, mert nem kell neki kövér föld, termesztésmódját 1772. leírta tanár Fridvalszky jezsuita; ennek munkája egy példányát a tanácsnak azon meghagyással küldötte meg a kir. kormányzék, hogy útmutatása nyomán annak termesztésére — mint-hogy bőrkészítésre igen szükséges — jelöljön ki egy külön helyet, keríttesse be, s termesztését ismerje közjó iránti köteleességének.¹⁾ Megemlítem különösképen a királyi kormányzéknek az 1811. octob. 14. tanácsi és esküdt-községi gyűlésben felolvasott, azon rendeletét, melyben elé van adva azon mód, mint lehet juharfa nedvből czukrot készíteni, s a birtokosok e hasznos fa-nem tenyésztésére serkentetnek. A gyűlés azon mosolyt keltő határozatot hozta, hogy a rendelet hirdettessék ki s a városgazda, mikor erdőt vágat, a juharfákat ki ne vágassa...²⁾ A kormány e kezdeményezéseitől a jó szándék el nem vitatható, de igen elméletiek, más népektől s viszonyok közül kölcsönöztek, melyek alapföltételei nálunk hiányzottak. A közönség sem volt elkészülve rá, s így a siker a földi magyaró és a lentermesztésen kívül valamennyinél elmaradt. Gyakorlatiabbak voltak Kolozs vármegyének az eperfa tenyésztést meghonosító intézkedése is Kolozs vár sz. kir. városa és esküdt-közönsége által báró Wesselényi Miklós nemes fajú lovak tenyésztésére irányult kezdeményezésének lelkes felkarolása. Az *elsőre* Kolozs vármegye kk. és rr. hazafias elhatározása s Nagy Lázár alispán erélye volt sikert biztosító befolyással. E férfi méltó képviselője volt e vezér vármegyének, ismerte ez iparág nemzetgazdasági fontosságát s művelése módját, ezt a kir. kormányzékhez 1812. jan. 30. tett ajánlata oly kétségtelenül mutatja, mint közjó iránti érzésének bizonyítéka lesz mindenha. E jelentés szerint Nagy Lázár: 1810. jan. 2. a vármegye rendelete következtében jutalmaz áron kibérelte annak számára szolgálándó eperfa csemetehelyül a plébániának a kis Szamos árka két víz közében s a plebánia zsellérei telke végében levő azon darabocska helyet, melynél a fenforgó czélra alkalmasabb a város határán nem volt, a vármegye vesszőjével, karóival a tömlőczbeli rabok által bekerítettte, saját pénzén a városon, piaczon tálakkal, vékával — a hogy lehetett — epergyümölcsöt szedegetett, magvait kimosatta, kiválogattatta, a mon-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 4185., 1813. 296. sz.

²⁾ *A közgyűlés ered. j. könyvéből.*

dott kertbe minden évben egy-egy táblát bevettetett, gondját viselte, őriztette, gyomláltatta és tisztítottatta, a növényeket táblákba ültette saját cselédeivel, pénzes dolgozókkal, mert a rabok afféle munkát a vas miatt nem tehettek, ezek csak az ásás, töltés, trágyázás, vízfordás munkájára voltak használhatók. Nagy mennyiségű ültetvény levén: a só-utat Kolozsmonostoron, Szász-Fenesen, Gyaluban és Kolozsváratt 3 év alatt beültettette; urnak, szegénynek, a ki szaporítani kívánta, a mennyi kellett, annyi csemetét adott, ha hivatalától fel nem függesztették volna, az volt czélja, hogy nemcsak a só-út mellékét, de Kolozsvármegye minden falujának kertjeit, gyümölcsöseit, eperfa ültetvényével ingyen ellássa; ma is sok ezer egy öl, fél öl magasságu kiültetni való epercsemete van azon kertben, melyek a jövő tavaszon kiültethetők, s ki is kell ültetni, mert a kiszabott 6 év letelt s a plébánus a tavaszon elvitetésüket kívánja. Gondolkodván róla, mit lehetne azokkal tenni, arra jött: ha valaha egy boldog idő s más igazgatás a selyembogár szaporodását e vidéken munkába venné, annak legelőbb Kolozsváratt kellene megkezdődni, onnan könnyen s természetesen kiterjedne a falukra. Azt vélné tehát, hogy legalább $\frac{1}{3}$ -át Kolozsvár, $\frac{1}{3}$ -át a közeli faluk lakosainak kellene kiosztani kiültetés végett. Azért irt — ugymond — a kir. kormányshoz, mert terve két törvényhatóságot illet és hogy némely tapasztalatait s közjóra néző javaslatait előterjeszthesse. A tapasztalat megmutatta, hogy a só-út mellett a csemeték kerítései nem maradnak meg: útasok, marhák elrontják, ha a tisztek jobban nem vigyáztatnak rá. Ezért oda ismét ültetni nem ajánlja, hanem az említett arányban kolozsvári és szomszéd falusi jobb gazdák és gazdagabb emberek bekerített kerteibe; ott kell megkezdni nagyobb mértékben az eperfatermesztést. Ott felnőnek, hasznát veszik addig is; ha pedig majd a teljes termelés elkezdődik, eperfa bőven levén, lesz tápláléka a selyembogaraknak, hamar nagy lendületet vesz, s ha a város vagy gazdák szaporítani akarják, könnyen tehetik. Ha pedig olyan gazdálkodás és igazgatás lesz, mint II. József császár alatt, mely az utak mellékét egy-két év alatt nagy termőfákkal szeretné beültetve látni, ezeket részben kiásathatja, s az utak mellé rendbe átültetheti. A falukon az átültetést nem kell a lakosokra bízni, van a vármegyének erdésze, az ért hozzá, érkezik is, a közeledő tavaszon mellé adandó segítségekkel a járási tisztek szeme előtt, az ő felügyelete

alatt mind elültethetik: jó gazdák kertjébe, a faluk e végre felfogott s bekerített helyeire: így ember nem pusztítja el, marha nem prédálja fel; a mi helyet a fa elfoglal, gyümölcse kipótolja, mert ő és gyermekei élnek róla, majorsága meghízik...“ A kir. kormányszék e dicséretes szándékot méltányolván, a megvalósítására dolgozott tervet mind Kolozsvármegye, mind Kolozsvár városa közönségéhez másolatban oly rendeléssel küldötte meg, hogy azokat a terv ajánlójával egyetértve, Kolozsváratt a külvárosokban, a vármegye közeli falvaiban a jobb gazdák közt osztassa ki, neveltetésükre s fentartásukra vigyáztasson s az eredményről a tisztség és tanács tegyenek jelentést. Nagy Lázár volt alispánnal pedig tudatta, hogy közjóra czélzó tervét a kir. kormányszék tetszéssel fogadta s valószínűsége iránt a szükségeseket megtette...“ Ugyanez évben márcz. 15. Lázár Sámuel kir. kormányszéki titkár saját kolozsvári kertében nevelt 3000 drb három éves fejtér eperfa csemetét ajánlott fel, részint a régi só-út melletti hiányok kipótlására, részint az új só-út mellé ültetés végett, csak azt kérve, hogy miután a csemeték oly nagy és erős gyökertűek, hogy megfogamzásuk biztos, az elültetés és megfogamzás után elpusztulástól megóvassanak. A kir. kormányszék az eperfáknak a só-út mellé elültetése és pusztulástól megóvása végett Kolozsvármegye közönségéhez és útbiztos Teleki Lászlóhoz rendeletét megtette, tervet kérve az iránt: miféle büntetést kellene szabni azokra, a kik az oltványokat s csemetéket pusztítják s vajjon a felügyeletet nem lehetne-e az útfelügyelőkre bízni? Kolozsvár város tanácsa 1812. ápr. 15. azt jelentette a kir. kormányszéknek, hogy mivel a Nagy Lázár tervében említve volt eperfa csemetéket a kolozsvármegyei tisztség márcziusban mind kiásatta és elvitette, a tanács a kolozsváriaknak leendő csemeteosztási rendeletnek eleget nem tehet. A vármegye tisztsége sept. 18. jelentésében igazolta ezt, tudatva, hogy azon eperfacsemetéket Kolozsmonostoron, Szász-Lónán, Szamosfalván, Dezméren és Patában ültette el, s bár még mind nem is leveleztek ki, de el sem száradtak, van még bennök nedvesség. A kir. kormányszék megparancsolta, hogy azon egyéneket, a kikre a csemeték ültetése, ápolása és felügyelete van bízva, úgy az elültetett csemeték számát, s a megfogamzottakét összeírva, jelentse fel s megmaradásukról gondoskodják. A Lázár Sámuelről ajánlott csemeték elültetésére nézve, a nép szegénysége tekintetéből hala-

dékot kérvén Kolozsvármegye tisztsége: a kir. kormánysház meg-
hagyta a tanácsnak, hogy azokat a jövő ősszel s tavasszal a
város határán újonnan épült só-út mellé ültettesse el, viseltesse
gondját, s az eredményt jelentse. . . .¹⁾ Legnagyobb mérvben mozdi-
totta elé azonban Erdély s közvetve Kolozsvár közgazdasági érde-
két br. Wesselényi Miklósnak és nemes birtokos társainak nemes
faju lovak tenyésztésére egyesülése. A felség ugyanis a végre, hogy
a birtokosokat e céljokban segítse, saját méneseikben tenyésztett
nemes faju lovaik eladhatása végett 1820. jul. 20. kelt rendeleté-
ben megengedte, hogy Maros-Vásárhelyen, Tordán és Vizaknán
évenként két-két lóvásár tartassék. A kir. kormánysház 1823.
decemb. 15. azért, hogy a gyakori vásári idő meghatározása miatt
zavar ne következék, megkérte a felséget, hogy mindenik kijelölt
helyen évenként csak egyszer tartassék lóvásár. Mielőtt erre
határozat érkezett volna, br. Wesselényi Miklós 1824. május 18.
több ménes birtokos társai nevében azon nyilatkozatot tette a
kir. kormánysházhoz, hogy Torda és Maros-Vásárhely kijelölésével
meg vannak elégedve, de mivel Kolozsvárral mind nagyobb számu
lovat lehetne elhelyezni, mind a külföldi idegenek jobb ellátásáról
lehetne gondoskodni: ennél fogva a tordai lóvásárnak Kolozsvárra
átvitelét jobbnak látnák s kérik is annyival inkább, mert e város
a vásárosoknak szükséges alkalmatosság, nyári lóiskola és ele-
gendő legelő iránt szép ajánlatot tett, tartása idejét pedig czél-
szerűnek látták aug. 7-kére határozni; a folyamodók kötelezték
magukat, hogy méneseikből minden vásárra lovakat fognak küldeni
s így a vásár sikerét előre is biztosítják. A kir. kormánysház a
br. Wesselényi által felhozott okokat helyeslén: azon czélból,
hogy a felséghez újabb előterjesztést tehessen, meghagyta Kolozs-
vár város tanácsának, hogy az esküdt-közönséget ez ajánlat iránt
hallgassa meg, s három nap alatt nyilatkozzék: mennyiben és mi
módon lehetne a lovak nemesítésére czélzó ezen hasznos dolgot
az ottani helyi viszonyokhoz képest létrehozni? A tanács a május
22-ki esküdt-községi gyűlésben adta elé a rendelet tartalmát, de
már azelőtt br. Wesselényi maga és társai nevében kérte a várost,
hogy a lóvásár tarthatására adjon egy illő nyári iskolának való
helyet, csináltasson 60 lóra való két szint ingyen, a szabadon

¹⁾ *Orsz. levélt.* end. oszt. 1811. 1377. 2703. 4272. 4790. 9303. sz.

behajtandó füves lovaknak jó és elegendő legelőhelyet ingyen s a széna, zab és legelésre való fű ára legyen megszabva. A közgyűlés mind a rendeletet, mind a kérést egy czélra irányzottnak látván, minthogy a vásártartásból a közönségre és kereskedőkre hasznot remél, ezen tervet elősegíteni elhatározta, s kimondotta: „hogy a középkapu előtt a kívánt lóiskolát felállíttatja, a barompiaczon levő vendégfogadójában pedig 60 lóra szint állit, s minthogy mindkettőt fenn is kell tartani, evégre egy lótól 24 órára legalább 5 kr. díjt kíván; a legeltetést a szent György-hegy alatt az ugynevezett Hunyadi-réten meg fogja engedni, mindezt csak az augusztusi vásárnapokon; csak a széna és zab árát nem bocsátja megszabás alá, ezt a termés több vagy kevesebb-volta szabja s határozza meg.“ ²⁾ Ezt a tanács azon napról a kir. kormányshoz megírta, mely a felséghez tett jelentésében előadva a dolog állását, br. Wesselényi és birtokos társai azon kérésére, hogy a Tordára engedélyezett lóvásár Kolozsvárra tétessék át és pedig aug. 7-kére, azon nézetét fejezte ki, hogy azt a felhozott okokból megengedhetőnek látná. A felség abba, hogy 6 vásár helyett csak 3 legyen, beleegyezett, de abba nem, hogy Tordán ne legyen, s meghatározta, hogy Kolozsvárra aug. 7., Maros-Vásárhelyt Szentháromság vásárnapja után, Tordán Mária születése napján legyen, s nevezett városokat kiváltságuk kivételére rendelte útasíttatni. A kir. kormányshoz visszaírt ez ügyben, felfejtette, hogy e vásároknak csak Kolozsvárra és Tordán tartását azért javasolta, mert a főbb ménesbirtokosok e vidékeken laknak, e két város mintegy közepében van az országnak, s a vevők könnyebben megjelenhetnek oda; de a czél is előmozdítaná, ha a ménes tulajdonosoknak lenne több haszna a vásárból, mert ők áldoznak többet nemes fajú lovak tenyésztésére, kérte a felséget teljesítésére; újabb kiváltság adását nem látta szükségesnek, mert e vásárok a már létezők tartása idejére esnek s a nemes fajú lovak vásárvámjából a városnak nem lesz haszna, mert tulajdonosaik többnyire nemesek s vámot nem fizetnek. Erre a felség elfogadta, hogy csak két vásár legyen, új kiváltságot ne váltsanak s a tulajdonosok a nemes fajú lótenyésztés előmozdítása végett mindenféle díjfizetéstől mentek legyenek, a kir. kormányshoz megírta, hogy a vásárok

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

napja iránt tegyen javaslatot. Ez meghallgatta br. Wesselényit és a két illető várost s Kolozsvárra nézve aug. 7-két, Maros-Vásárhelyre nézve jul. 1-jét javasolta, a mit a felség 1825. nov. 27. kelt udv. rendeletben elfogadott, s megparancsolta, hogy megtartása ideje a bécsi hirlapban kihirdettessék. A kir. kormányzék ezt mind br. Wesselényinek, mind Kolozsvár város tanácsának azon hozzáadással írta meg, hogy ha valami észrevételök lenne, tudásák, a tanács ígéretét teljesítse pontosan s a nemes faju lovakat tenyésztő birtokosoknak mindenben segedelmökre legyen. Br. Wesselényi Miklós maga és társai nevében kérte a kir. kormányzékot, hogy a vásárok sikere biztosítása végett e vásárnapoknak mind a hazai, mind a szomszéd Oláh- Moldva- és Lengyelországokban kihirdetését rendelje el, a mi iránt az intézkedett is, s ezt a főhadivezérségnek, m. kir. helytartó tanácsnak, a törvényhatóságoknak s a jassyi és bukaresti cs. kir. ügyvivőségeknek alkalmas úton kihirdetés végett megírta. A tanács közlővén az esküdt-közönséggel, ez azon végzést hozta, hogy míg a vásár folyamatba indul s gyarapodása és virágzása meglátszik, a kivánt 30 vagy 40 lóra való istálló [a korábbi számot egyetértőleg szállították alább] és lovagló iskola csak fából készítettessék, a mit a kir. kormányzék elfogadott, s hogy az építés czélszerűen legyen, felügyeletére Katona Zsigmond kormányzéki tanácsost és Nalácz István titkárt küldötte ki, a kik a tanácsal és br. Wesselényivel egyetértve, az építkezéseket a város majorsági pénztárából mihamarabb úgy tétessék meg, hogy a czélnek és rendeltetésöknek teljesen megfeleljenek, annak idejében a költségről számadást küldvén fel.¹⁾ Br. Wesselényi és barátai ezen társulata jótékony hatást gyakorolt Erdély lótenyésztésére, és sokat tett arra, hogy Kolozsvár ez által is az ország központjává lett, a magyar társadalom irányadó férfiai s külföldi előkelőségek és vagyonos emberek többször látogatván meg, pénzökkel a város jóllétét, érintkezéseik által mivelődését mozdították elé, s Kolozsvár társadalmi életének a nyugati nemzetek miveltségi színvonalára emelésére, s keresetté és vonzóvá tételére nagy mérvben folytak be. . . . Báró Wesselényi eszméi terjesztése végett könyvet is írt a nemes faju lovak tenyész-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1820. 8537., 1823. 11,556., 1824. 4977. 5253. 7716. 10,728. 12,807., 1825. 653. 2349. 3954. sz.

téséről,¹⁾ melyben más társadalmi és politikai kérdésekről is elmondván nézeteit, ez által is fejlesztette a társulási és közszellemet. Hogy a népre is haszon háromolják kezdeményökből, Székelyföldön, Oroszhegyen vásárolt 14 markos anyakanczáknak angol félvér ménekkel párosítása által egészen új erdélyi fajt állított elé. Mások szintén szép erdélyi anyakanczákat szerezvén méneikbe s azokat nemes vérű ménekkel párosítván, az országban csakhamar több új nemes faju lovakkal bíró ménes növekedett. Idegenek keresték fel a kolozsvári lóvásárokat, pénzt hagyva ott s adva a lótulajdonosoknak. E társulat példáján lelkesülve Kolozsvár közép osztálya megkedvelte ez új gazdasági ágat, szép lovakat kezdett tartani, a lovaglást mind többen-többen tanulták, a mi egyik férfias, test- és jellem-erősítő időtöltésévé lett a mivelt osztályoknak. Az uri udvarokból a nép közé is eljutottak a szép lovak. A jó gazdák szebb ménekkel párosították anyakanczaikat s szép csikókat és ménes lovakat neveltek, azokból új jövedelemhez jutottak, elannyira, hogy Erdély lovainak híre lett. Lókereskedők állottak elő, a kik Oláhországba nagyszámu lovat szállítottak, évről-évre növekvő számban és árban; később Kolozsvár a katonaság remonda lovai kiállításához figyelmet érdemlő arányban járult hozzá, s gonddal növelt erős csikóiból szép pénzt vett be.

E társulati munkásság tovább terjedt, úgy az anyagi mint a szellemi munkásság terén mindkétféle érdekek javára. 1825. jul. 1. nyolcz kir. kormányszéki tisztviselő alkotott *Gondoskodó Társaságot* [neve: Provisionalis Társaság] csak tisztviselőkből, csak tisztviselők javára, kiket szavazással vettek be; 1826. még öt csatlakozott, az alapszabályoknál neveiket aláírták, a tisztviselőket megválasztották, jegyzővé Farkas Sándort, kinek szállásán tartották gyűléseiket; de már 1830. annyira szaporodtak, hogy az ő szállása nem volt elég, s más gyűléshelyről kellett gondoskodniok. Céljok volt: „hogy megtakarított fizetéseiből vagy egyéb jövedelmeikből havonként meghatározott összeget tegyenek be egy közös pénztárba, ott kezeltessék maguk által választott pénztárnokkal növeljék annyira, hogy szükségében mindenik magán a magáéból segíthessen, arra igyekezve, hogy öregségére vagy elnyomorodása esetében legyen valamicskéje, s hozzátartozóinak is hagyhasson vala-

¹⁾ Czíme s tudományos beceje látható *Kolozsvár Tört. II. köt. Állatvilágában.*

mit; a legtöbb betét 4 frt, a legkevesebb 2 frt volt; a mit pénzbüntetés alatt szigoruan teljesíteni kellett; előre több havit is lehetett betenni, elkésni büntetlenül nem; a betett pénzt biztos jelzálogra 6°/_o kamatra adták ki; tagnak gyümölcsöztetés végett lehetett nagyobb összeget is betenni a pénztárba, a minek kamata szintén 6°/_o-lékos volt, nemkülönben joga volt kölcsönt venni szabályszerű biztosítás mellett; hevertetni a társaság betéteit nem volt szabad, de azonnal ki kellett adni; a társaság szervezetét 1—37. §. szabályozta, tisztviselői: elnök, pénztárnok, ellenőr, jegyző, mind tiszteletbeliek, kik a közjóért igazították közös ügyeiket, ellenőrizte az évenként jan. és jun. 1. egybegyűlt közgyűlés, melyen minden tag jelen lehetett, a határozatokat a többség hozta. *Az első alapítók voltak:* Donáth Lajos, Biró József, Keresztes Antal, Szacsvai Zsigmond, Szegedi Mihály, Farkas Sándor, Pataki József, Szabó Lajos, Balázsi Gergely, Istvánffi Pál, László Ferencz, Lészai Lajos, Konrád Ferencz, mind kir. kormányzéki tisztviselők. A kormányzék szabályaikat 1828. sept. 3. erősítette meg, a felség 1831. jun. 23-n. E társulat alkotása szilárd, a takarékoság elve, melyet kitűzött, ma már népszerűvé tette, megerősödött, kiterjedett s mind saját tagjaira, mind a társulati szellem terjedésére jótékony hatást gyakorolt. Maig fennáll s tekintélyes vagyona van.¹⁾ E példa által serkentve Kolozsvár város tisztviselői is akartak 1831. nyugdíjalapot alkotni maguk, özvegyeik s árváik javára. Céljok elérésére alapul a) az 1826. márcz. 11. elhalt Ferenczi Mózes senatornak a városi pénztárban maradt fizetését; b) a tartományi pénztárból évenként a majorsági pénztárnak fizetni szokott 1800 frt tiszti fizetéspótlékot [*Adjutum Salariale*] kívánták átadatni, a mihez az esküdt-közönség hozzájárult; de a kir. kormányzék a tartományi főszámvevőségtől kérvén iránta véleményt, ez csak az első látta alkalmas alapnak és engedélyezhetőnek, a másodikat nem, azért, mert a tartományi pénzalapból nyugdíj csak állami tisztviselőknek adható, a mit a kir. kormányzék is magáévá tevén: az ügy a felség elé így terjesztetett, a ki 1832. jul. 18. a tanács nyugdíjalap-javaslatát nem fogadván el, a szándék nem foganatosíttathatott.²⁾ A magában

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1828. 7533., 1831. 13,731. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 15,199., 1832. 1562. 8962. sz.

dicséretes szándék csak fél erkölcsi értékkel bírt, mert a tervezők a maguk s övéik segélyezésére idegen vagyonnal, önmaguk hozzájárulása nélkül törekedtek. A nem sikerülés sajnálatos, de az erkölcsi elveknek adott elégtétel.

Két nagy akotása volt a főnemességnek e korszakban, melyek *egyike* Kolozsvár népe szellemi emelkedésére, a *másik* a férfi jellem és szabadságszeretet meggyökereztetésére és kifejtésére volt rendkívüli hatással: az *uri casino* és *vivó iskola* megalapítása. Mindkét eszme Farkas Sándoré, valósitása a főnemességé, s alkalmat rá a lóvásárok adtak. Br. Wesselényi 1828. egyik ily barátságos gyülekezetben indítványozta a nemzeti színháznak és casinónak részvények útján megalapítását, de az akkori pénztelenség miatt abban hagyták: az első menjen, a hogy mehet — mondák — utóbbiról egy más gyűlésben végeznek. A gyűlés nem sokára meglett s a casino létesült. Döbrentei 1828. nov. 6. szerencsét kívánt hozzá Farkas Sándornak, a ki maga is jan. 19-ki levelében azt írta egy barátjának: „hogy újságolvasó szobájok [*casino*] szerencsésen létrejött, 15 újságuk van, délutánait ott kell töltenie, míg rendbe jő, mert a vállalkozó rácz ember [*Laborits, vendéglős*], kinél a főnemesség étkezett s azutáni idejét társalogva és hirlapot olvasva vagy tekézve ott töltötte el, nem ért ehhez s ő sajnálná, ha károsodnék, mert unszolására mintegy 2000 forint kiadást tett.¹⁾ Bogdánffi Gábor kolozsvári postamester is így írt erről 1830. febr. 27. Carlovsky János szebeni főpostaigazgatóhoz, midőn az kérdezte honnan s minő hirlapok járnak oda? „Kolozsváratt — írja — két olvasó-társaság van, hol bel- és külföldi hirlapot olvasnak, mindkettőnek mintegy 30 tagja van; az elsők mind politikai hirlapokat járatnak, olvasás végett az ugynevezett *Quartaháznál* van egy e czélra berendezett *olvasó cabinet*-jük, ugynevezett *casino*, a hová csak azok mehetnek, a kik a ház bérlője aláírási ivén magukat felírva, egy meghatározott díjt előre lefizettek, a hol dohánynyal és pipával fizetés nélkül szolgálnak. E bérlő Laborits János, a ki bel- és külföldi hirlapjait a kolozsvári posta útján rendeli meg . . . A másik társaság bel- és külföldi hirlapjait kolozsvári könyvtáros Tilsch János útján hozatja, a postahivatal közbejövetele nélkül, ő nem használja sem a lovas, sem a szekér-

¹⁾ *Keresztény Magvető*. V. köt. 303—304. ll.

postát, de a miket hozat, az itteni könyvvizsgáló hivatalnak bemutatja. Erről tudósítást nem tehet, míg hirlapjaikkal és könyvekkel meg nem ismerkedik. Van egy *Lutz* nevű francia nyelvmester igazgatója, külföldi svájci ember, a kinek nagy a külfölddel levelezése. Annál is vannak külföldi hirlapok, időszaki iratok és mulattató könyvek. A ki olvasni akar, elő kell rá fizetni, s erről könyvecskét kap. Hogy jobban megismerhesse a társaságot — írja a postamester — beíratta magát s a 3 frt tagsági díjt be is fizette. Már csak a tiltott könyvek katalógusát kellene birnia, s mihelyt a társaság könyveit, olvasmányainak mivoltát jobban megismeri, megjegyzéseit és a szükséges felvilágosításokat megteszi . . . Teljesítette is ígéretét, jelentése szerint, ott csak az egy *Hamburgi politikai hirlap* van meg, mely nincs megtiltva, de a mit ez a bécsi főpostahivatal kiadója mellőzésével kap . . .“ A főpostaigazgatóság e jelentést a kir. kormányzóhoz küldötte át, a ki az első hallgatólag tudomásul vette, az utóbbi olvasó-társaság igazgatójának a maga útján meghagyta, hogy jövőre csak oly hirlapokat adjon ki, melyeket az idevaló könyvvizsgáló hivatal, s oly időszaki iratokat és könyveket, a miket a bécsi cs. kir. könyvvizsgáló hivatal megengedett . . . A casino végleges megalakulása azonban 1833. jun. 3. történt, a mikor gróf Béldi Ferencz a legelső gyűlésben előadta: „hogya több honfitársaival Kolozsváratt is egy cassino létesítését ohajtván, melynek czélja: a miveltebb társalkodás, nemzetiség előmozdítása, a közértelem és közérzés terjesztése e végre Bethlen János, Ádám és ifj. Bethlen Pál, gróf Kendeffi Ádám, gróf Mikes János és Farkas Sándor barátai és a maga neve alatt több honfitársaikat levélben felszólították ennek pártolására és részvények útján előmozdítására, minek oly szép sikere lett, hogy a gyűlés napján 173 hazafi kötelezte magát négy évi 26 p. frt részvény fizetésére, gróf Kendeffi házát ajánlta fel, egybegyűlések végett, [a mit *éljen-zéssel* köszöntek meg]. Köszöneteket fejezték ki Farkas Sándornak is, a ki a casino valóban munkás és kivált kezdetben rendkívül fáradságos jegyzői tisztét buzgó törekvéssel vitte [hosszas *éljen-zés* szakította meg a gróf előadását], és a kinek jegyzősége alatt dolgoztattak ki a szabályok, a miket az előterjesztő be is mutatott.“ ¹⁾ A gyűlés helyeselte az előterjesztést, és így létre jött

¹⁾ *Keresztény Művelő*. V. köt. 309—310. ll.

Kolozsvár kebelében Erdély főrangu fiainak azon olvasó társulata, mely nagy ideig azon központ volt, hol az erdélyi magyar társadalom felszine időzött, eszmét cserélt, a politikai és társadalmi reformkérdéseket megbeszélte, s állása és értelmisége felsőségével a politikában és művelődésben irányt adott. Nyomán később számos olvasó és más czélú társulat keletkezett, melyek a közfelvilágosodást a kis országban sikerrel terjesztették, Kolozsvárnak hírnevet s a politika és nemzeti műveltség mérlegében súlyt szerezve.

A test megedzésére s a férfiúi bátorság és önérzetes jellem kifejlésére alapítottak ugyan e főranguak Kolozsváratt szintén részvények útján *vívó iskolát*. Ezer v. firt volt egy részvény, melynek csak kamatát kellett évenként befizetni, s azért az illetőnek joga volt egy szegény tanulót kinevezni. Huszonöt ily részvény volt a társulat pénzalapja s a belőle bejövő 600 firt kamatból fizettetett a vívómester, megszerezték a vívó eszközöket, vívó termet béreltek sat. Az intézet megnyílt s a tanulás elkezdődött 1834. A részvényesek elébb ideiglenes kötelezvényt adtak, 1836-n véglegessel cserélték fel, melyben kimondatott, hogy a kötelezés állandó, de befizetni lehet, a kinevezés joga az alapítóknak fentartatott, de ha a tanuló magát rosszul viselte, az igazgató előterjesztésére, alapítványára más vétetett fel, mely jogával ha az alapító egy hónapig nem élt, az igazgatóságnak joga nyílt a kinevezésre. Ezen kívül az alapítóknak fenn volt tartva azon jog, hogy az intézet minden hasznát élők fogytaig élvezhessék; ki volt kötve, hogy az alapítványi tőke soha semmi más czélokra ne fordíthatassék, s miként használása felett az intézet alapítóinak közgyűlése, vagy az ezáltal kinevezett választottság határozhat; ha más czélra akarják fordítani, az alapító vagy örököse az alapítványi tőkét visszaveheti. Érdekes a mit Farkas Sándor ez intézetről *Napló*-jában írt.¹⁾ „A viadal iskola február 1-én tartott nagygyűlésében őt választották meg ismét igazgatónak, de örömmel fogadta el, mert létezésére és sikeres haladására mindig valami kedves és megnyugtató érzéssel gondol; érzi, hogy az ő igyekezete után létező, ő eszközlé megalapítását s ennyire meggyarapodását. Sokat bajlódott — ugymond — míg némelyeket rábeszélhetett, s neki is kevés vagyonához képest sok áldozatába került. Kendeffy Ádám volt

¹⁾ Farkas Sándor *Emlékiratai*, kiadta K. Papp Miklós. Kolozsv. 1870.

nagy segítségére, nélküle nehezen is boldogult volna. Szegény Kendeffy! Ő Shakespeare-féle ember volt közöttük: terveivel mindig az ő háta mögé bujt, s az ő óriási lelke sokat létrehozott, miből nélküle semmi sem lett volna.“ „Oh ritka lelkű és jellemű férfi! — így szól e tényeknek elbeszélésénél életirója — ki a jót csak magáért a jóért — nem magán érdekből — teszed, teszed mások által és titokban, jó szívvvel és ambitio nélkül, áldozattal és semmit sem követelve, csak hogy hazád vele épüljön, s népe erkölcsi és szellemi ereje gyarapodjék. Ha letekinthetnél ránk magasságodból, minőnek találnád ez elanyagiasult, pénzért és hivatalért, érdemrendért és nagy czímekért földi és égi üdvét feláldozó kalmár kort és nemzedéket.“¹⁾ Hogy az olvasónak ez intézetről teljes ismerete legyen, megjegyzem, hogy az 1848—49. megszűnt, a társulat magát 1853. feloszlottnak nyilvánította, az 1836-ik évi eredeti kötelezvényeket közgyűlésileg érvényen kívül helyezte, a befizetett alapítványi tőkék kamatra kiadva maradtak, s így Kolozsvár az absolutismus boldogtalanságteljes korszakában az ifjuságnak vivásban kiképzésére szolgáló intézet nélkül maradt... A mi ma minden jók örömére virágzóan fennáll — a díszes tornavivoda — e munka időközén kívül eső újabb alkotás.

Kolozsvár értelmiségének figyelme e korszakban a zene- és énekművészet iránt is fölébredt: ösztönül szolgált rá a színészet állandósítása és a szinpadi zene szüksége, a mire az igazgatók épen a mint rá voltak szorulva, oly nehezen tudtak róla gondoskodni. Nem találtam határozottan szóló irott emléket kezdődése idejéről s a kezdeményezőről. Fritsi Fekete Ferencz, nemzeti színházigazgató és — a mint iratik — a kolozsvári zenetársaság [*Societas Musicalis*] között egy violon vagy gordon iránt 1810. támadt egyenetlenség; iratai között olvastam, hogy a zenetársaság a szóban levő zeneszerhez jogot azért követelt, mert 1802. egy zeneakadémiai előadást a nemzeti színházban egyenesen e czélra tartottak, s ezt a hirdető levéllel és azzal igazolta, hogy az előadásban való részvételökért Haber, Levatta, Seltzer és Krausz tagtársaik jutalmat sem vettek; a színházigazgató szintén a hirdetéssel, a színházban játszással, Horváth Miklós és Szacsvai Sándor élő tanukkal és azzal igazolta jogát, hogy a szavalókon kívül

¹⁾ *Keresztény Magvető*. V. k. 315—317. ll.

valamennyi kivette fizetését. A kir. kormánysház azt határozta, hogy a szóban levő zeneszer, mint műértő tartsa ugyan magánál a zenetársaság, de mikor a nemzeti színháznak szüksége van rá, mindig adja át jutalomkérés nélkül, s az igazgató előadás után saját felelőssége alatt szolgáltatassa vissza.¹⁾ Kik voltak tagjai s minő szervezete volt e zenetársaságnak? sőt mikor, hol és meddig működtek? valamint hogy mikor és miért szűnt meg? adataim róla nincsenek. 1819. Erdély főurai Grosz Péter József tanítósága alatt újabb zeneintézetet alapítottak *Muzsikai Egyesület* név alatt, melylyel énekiskola is volt egybekötve. Célja az volt, hogy a magyar mindkét nemű ifjúságban a zene és ének iránti hajlamot és szenvedélyt felébreszsze, a szépirodalmi és nemzeti érzést kifejtsse s idővel a nemzeti színháznál az orchoesteri zenét ez egyesület végezze. Gróf Wass Imre, Hollaki Antal, Gál László a zenészi akadémiában működő tagok voltak azok, a kik a mivel osztályból való zenekedvelőkkel bált, hangversenyt, szini előadást rendeztek, adakozási ívet nyitottak s így az egyesületet létrejöni segítették. A tandíj vagyonosokra nézve 1 firt volt, szegény ifjak díjmentesen tanulhattak;²⁾ az egyesület pártfogója gróf Bánffy György kormányzó, a kinek tiszteletére 1819. decz. 22. a jun. 1. megnyílt zeneiskolai fiúk s lányok a redoutban előadott *zeneakadémia* alkalmával üdvözlő dalt énekeltek³⁾ teljes zene mellett. Az 1820. május 31. tartott első nyilvános zenevizsgáról nincs adatom, de van a 2-ikről [1821.], mely jun. 24. volt esteli 7-kor a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1810. 5195. 5284. 7103. sz.

²⁾ *Keresztény Magvető.* V. k. 318—19. ll.

³⁾ Ez volt: Fogadd el hazánk édes atyja!

Néked szentelt első zsengénket;
Ez a mi szívünk gyenge áldozatja,
Melyben bemutatjuk igyekezetünket.
Szép és kedves érzés egy atyának,
Midőn gyűgyögni hallja gyermekét;
E fejlőd *Egyesület*, gyámolának,
Néked zengi legelső énekét.
Örömmel futjuk e szép pályát,
A dicső cél felé ohajtozva,
S ha kedvelted szívünk áldozatját
Gyenge igyekezetünk meg van jutalmazva.

Gyűjteményemben levő nyomtatott példányból.

redoutban, hol a kitünőbb tanulók nagyobb, a gyengébbek kisebb darabokban tettek vizsgát énekből és hegedűvel s különbféle fuvó eszközökkel.¹⁾ A vizsgálat programját alább adom, azért, hogy a magyar zene művelői és barátai lássák az első kiinduláspontot: hol állott az ének és zene 65 évvel ezelőtt Erdély első aristocraticus városában, Kolozsváratt? s mekkora útát tett meg azóta a haladás terén; de közlöm a tanácsi programmot is,²⁾ hogy

¹⁾ A *Programm*-ot Hollaki Antal zeneegyleti elnök és Kovács Antal jegyző irták alá, a bemenetel díja 20 kr. volt, melyre az egész közönséget szívesen meghívták avagy csak azért is, hogy meggyőződjenek arról, hogy az egyesület a zeneiskolai intézetért mindent híven s önzéstelenül megtesz. Az 1. darab egész zenekíséret mellett egy, az ünnepélyhez alkalmaztatott *Magyar Karének* volt; 2. a hegedűt tanulók most állottak ki legelőször, s azon kívül, hogy az egész zeneelőadásban ők is hegedültek, magukra még *Semiramis* című dalműből egy indulót adtak elé; 3. *Jocond* című dalműből zongora mellett kettőst énekeltek, 4. egy énektanuló zongorán játszott tereztett; 5. *Labyrinth* című dalműből zongora mellett 3 duettet énekeltek; 6. öt különféle fuvó eszközzel egy quartettet Licheh-től, 8. két hegedűt tanuló vonó eszközön egy quartettet, 9. 15. *Tancred* című dalműből zenével egy karéneket, 11. a *Zauberflöte* című dalműből quartett zene mellett egy tereztett énekeltek, 12. fuvó eszközökkel egy harmoniát az ugynevezett *Untergebroschene Opferfest* dalműből, 14. Stumpf által készült *Scherzo* Trio-jával együtt fuvó eszközökkel; *Figaro* dalműből egy karéneket egész zene mellett . . .“

²⁾ A *tanítás Programja* az 1821. aug. 17. egyesületi j. könyv szerint: „1. Az ének, hegedű és fuvó eszközök tanéve kezdődik sept. 1. végződik a következő év junius utolsóján; 2. a tanhelyek az oktató iskolák előljáróival így rendeztetek: a) a leány énekiskolának átengedetett a r. kath. német tanuló lányok iskolája, a hol az eddig is volt, b) a férfi ének, hegedű és fuvóeszközök iskolájának a kir. lyceumban adatott hely. 3. Bevétetnek és taníttatnak nemzet, rend és valláskülönbség nélkül mindazok, kik olvasni, írni és számolni tudnak, úgy, ha egész évig bejárni ígérkeznek s tanulásra erejük van. A külön nemű ifjakra nézve ez életkorok állittattak meg: a) leányok énekre 12, b) fiuk 10 éves korukban és azonfeljül c) hegedűre 10, d) oboa, clarinett, corno, fagott és trombitára 14 éves korukban és azon feljül. 4. A tandíj 1 frt, a mi a hónap 1-én a tanítókhöz befizetendő; a ki csak egyszer elmulasztja a befizetést, az iskolában többször meg nem jelenhet; szegények igazolással díj nélkül taníttatnak. 5. A tanórák a) reggeli 10—12. leányok iskolája, csütörtököt kivéve, b) délután 5—6. leányiskola mindennap, c) 6—7-ig férfiének iskola mindennap, d) délután 4—6 fuvó eszközök iskolája, csütörtökön 4—5-ig. 6. A ki egy hónap alatt iskolából háromszor, havi vizsgáról egyszer elmarad helyes ok nélkül, arra az évre

a módszertan és tananyag akkori állapotáról bizonyos tudomásuk legyen, hogy önállóan ítélhessen a nagy különbségről a szakember, s sikereinket látva, leljen módot s jogos örömet jelen való helyzetünk kedvezőbb volta felett, s merítsen hitet és reményt egy, nemzeti vágyainknak megfelelő szebb jövő bizonyos bekövetkezése iránt.

Ez intézet megalapítása nagy befolyással volt mind a nemzeti színészetnek Kolozsvárra meghonosulására s a magyar nyelv és nemzetiség megkedveltetésére, mind a polgárság szilaj erköl-

kizáratik. 7. A ki felvétetni kíván, sept. 1—15-ig, r. kath. ifju nov. 15-ig jelentenie kell magát Hollaki Antal elnöknel, azon túl senki fel nem vétetik. 8. A beiratkozottak az intézet törvényei szerint tartoznak magukat viselni, melyek előttük felolvastatnak, 9. A kik 3 hónap alatt kevés vagy semmi előmenetelt nem tesznek, megintetnek, hogy idejüket egyébre fordítsák, hogy a többiek is általuk ne hátrálódjanak. 10. A zeneintézet már két éves levén, több tanítvány annyira haladt, hogy már használhatók zenére s megérdemlik, hogy az iskolából kilépjenek. Ezért a zene bővebb gyakorlása és virágzása s a zenekedvelők gyönyörködtetése végett 1822. sept. elejétől fogva az iskolai tanuláson kívül két helyen lesznek gyűlések *zenegyakorlás* név alatt, egyik az *énekesek*, másik a *fuvóeszközök játékosok* gyakorlásáért; később a harmadik is meglesz a *hegedűsök* részére. Az első zongora mellett csütörtökön délelőtt 11—12-ig, utóbbiak délután 5—6-ig, a mi annak idejében hírré adatik. Ott *régi classikus szerzők* darabjaiból is fog gyakorlás lenni, néha *à vista* való előadás által. A darabokat a tanítók választják ki s adják át a tanítványoknak. Azonban örömmel veszi az intézet, ha valaki saját gyűjteményéből választ előadási darabokat. E zenei gyakorlatokban részt venni akaróknak a következőket kell teljesíteni: a) akár az intézetben, akár máshol tanulták a zenét, ahhoz értők előtt próbát kell tenni, hogy képesek és testi erővel bírnak; b) a kik képeseknek találtnak, erről levelet kapnak, a zenegyakorlatokban mindig résztvehetnek, míg a bizottság az öngyakorlatra jobb utat és módot talál; c) a képesítő levél díja 24 frt olyanoknak, kik a próbatételig az intézetnek semmit sem fizettek, a kik fizettek, a tett fizetés beszámíttatik; a kik pedig legalább 24 forinttal segítették az intézetet, azok semmire nem köteleztethetnek a próbatételen kívül. A szegények ingyen kapják a képesítő levelet. . . . A zeneegyesület bizottsága szívesen hívja meg a közönséget a zenegyakorlásokra, hogy megítélhesse, mennyire halad elő az intézet célja felé időről időre. A hallgatók közt megjelenni a tanítványoknak is joga lesz.

A *Muzsikai Egyesület* bizottságának 1821. aug. 27. tartott gyűléséről kelt jegyzőkönyv.

Kiadta Bogdánffi Gábor tárnok és substitutus jegyző.

Gyűjteményemben levő nyomtatott példányból.

cseinek szelidítésére. Hogy lassan ment, a polgárság szükségét és hasznát nehezen látta át, s az alapítók nagy nehézségekkel küzdtek, az is mutatja, hogy az elnökség fentartására segílyt kérvén, a képviselő-testület kétszer tagadta meg. Először 1820. jan. 20. midőn a bizottság az intézet felállítására végett legelső felhívását kibocsátotta a képviselő-testülettől a tanítók szobája fűtésére fát kért s Klein János és Eder József zenemestereket, mint a kik az intézetnek nagy segedelmére vannak, a közterhek alól mentesíteni kérte; de a közgyűlés csak a fán kívül ígérte egyébben pártfogását.¹⁾ Másodszor ismét a majorsági pénztár szűkölködésével tért ki a kérés elől; s csak harmadszori folyamodásra szavazott meg 1822. decz. 20. 100 forintot, mely kérés oly megczáfolhatlan, mint hazafias érvekkel volt támogatva. „Az intézetet — irták — nemes hazafiak adakozásából alapították, már 1819 óta áll fen, a város ifjusága tanul ott, a közönségnek van diszére, hogy ifjaik a zenében élmennek, a mit már volt is alkalmuk tapasztalni.“ Hasonlók az általános indító okok is. „A zene nemcsak az isteni tiszteletre van befolyással, de az ifjak nemes izlését is kifejti, az anyai nyelv mívelését segíti s a zene mívelőinek a legfőbb körökbe is bejuthatást és becsületet szerez. A zene csak magára is egész idegeket tesz kedveltekké s a legfelsőbbek barátságára méltókká.“ Azt is felhozta a bizottság: „hogyan az intézet tanácsában úgy, mint a zenészeti akadémiákban legkivált kolozsvári polgárok vehetnek részt, s végre a nemzeti színház fennállása is csak ez úton biztosítható . . .“ Ezek birták a közgyűlést kedvezőbb hangulatra. De egy másik kérésében ezek sem vitték a bizottságot célhoz. Eddig t. i. a zenészeti Akadémiákat a *Fejér Ló* című vendéglő nagy termében tartották, oda költséges zenei állványokat [*podium*] készítetttek, nagy közönség jelenhetett meg az előadásokra s azok mind jövedelme, mind hatása és sikere nagy volt. Most a város haszonbérbe adván, a bérlő kikötötte az egész helyiség átadását. Ezért a zeneegyletnek felmondattott a nagy terem használhatása. Kértek érte, de a város nem akart a szerződéstől elállani; díjfizetést ígértek, a kir. kormányzék közbenjárásáért folyamodtak, mind hiába. Egyezzenek ki a bérlővel — írta a kormányzék — a ki nem akart s az állványok elbontását, a terem megüresítését

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

követelte. A bizottság tehát kiköltözött, de el nem csüggedett, az ügyet elesni nem hagyta. Lelkes tagok segítették elé céljában... A zenei ismereteknek a közönség szemeláttára terjedése, a zenében folyvást gyarapodó ifjúság látása növelte a zenészet barátainak számát; mind több-több szívben talált helyet s vert mélyebb gyökeret a művészet ez ága kedvelése; az intézet teljesen megszilárdult, tagjai megsaporodtak, 1836. decz. 1. kelt leirata által Esteri Ferdinand főherceget nyerte meg pártfogójául, a mit a jövő zálogának tekintett mindenki; 1845. alapszabályokkal szervezte magát s azok felsőbb megerősítését kérvén: a kir. kormányzék junius 30. ajánlólag a felség elé terjesztette s az october 14. megerősítette.¹⁾ Derék férfiak! kik e szép intézetet Kolozsvár miveltségének egyik nagy tényezőjét létrehoztátok, az utókor hálával említi neveteket s áldást mond emlékezetetekre.

Korszakalkotó, a nemzeti nyelvet és szellemet felrázó és újjáteremtő alkotása volt az erdélyi főnemességnek e korban a nemzeti színháznak állandósítása. Az előbbi korszakban a kezdeményezőket — a játszó nemes ifjakat és pártoló kir. kormányzékot és országgyűlést — állítottam a nemzet tisztele tében az őket megillető polczra; itt a végleges megalapítás, fentartás és fejlesztés 1792-től 1848-ig terjedő változó sorsát: emelkedését és hanyatlását, a német nyelvvel és szellemmel folytatott, küzdelmei erkölcsi, nemzeti és művészeti hatását adom elé főbb vonásiban, áttekintőleg, megemlékezve szintén röviden az ügy barátaira — teljes történetét e mű kiszabott keretébe foglalnom nem lehetvén. A legelső egy kedvezőtlen színészet-ügyi esemény, mely szerint t. i. a kir. kormányzék a *pesti játszó társaság* ruha- és könyvtára eladását 1796. a febr. 13-ki közgyűlésben tudatta az esküdt-közönséggel. Ezt arra hozom fel bizonyító tényül, hogy az anyaországban épen akkor oszlott fel a magyar színjátszó társaság, mikor a kisebb testvér, Erdély, Kolozsváratt annak szervezését és állandósítását országgyűlésileg kimondotta.²⁾ Lényeges lépés a nagy cél felé az 1794/5-ki országgyűlési 55. ülés 8 pont alatti azon végzése, melyben: „a nemzeti játszószínek — melynek kezdete jó —

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1822. 9289., 1823. 972., 2237., 1835. 7255., 12398., 1836. 13474. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1796. 978. sz.

folytatását és állandósítását kimondotta, tervkészítésre bizottságot nevezett, az az által dolgozott tervet elfogadta s a kitűzött célra szükséges 30,000 forintnak honfiui adakozás útján egybegyűjtését eszközzendőnek nyilvánította, beadván a márczius 28-ki 61. ülésen egy lajstromot, melyben 31 hazafi részint színházépítésre évenként 250, részint egyszermindenkorra 207 forintot ajánlott; a gyűjtésre a királyi kormánysház hiteles levelével ellátandó biztosok kinevezését hozta javaslatba, azon útasítással, hogy mind az Erdélyben és Magyarországon, mind Bécsben élő hazafiakat fölkeressék s annak idejében a gyűjtés eredményéről az országgyűléshez tegyenek jelentést. Az országgyűlés elfogadta a javaslatot.

A nemzeti játékszin felállításának és gyarapításának eszközése és arra való felügyelet, ugy a jövedelmek bevétele báró Wesselényi Miklós, ifj. Bethlen Farkas és a tervet készítő Fritsi Fekete Ferencz tagokra bízott, ajánlataván a királyi kormánysházának is a cél védelme, pártolása és előmozdítása. A bizottság hét éven át lelkiismeretesen viselte gondját a nemes ügynek, színjatszókát keresett és fizetett, szindarabokat fordíttatott, ruhatárt s más szinpadai eszközöket szerzett, 600 forinttal játékszinnek való házat bérelt, s mikor látta e gyarapodást, a színjatszók fejlődését s a közönség érdeklődése fokozódását: elhatározta az intézetnek állandó örökös hely keresését és vásárlását, s e célra az 1794/5-ki országgyűlés gyűjtés iránti határozatának erélyes végrehajtását; elkészítette tehát az 1802. jan. 17. országos gyűjtésre rendelt **Kerülő-** vagy **Zöld-Könyvet**, s mindenik bizottsági tag által aláírva útjára indította, Széki gróf Teleki Ferencz ezredesnek adván azt át, a kinek buzgósága következtében a könyv 1802—1809-ig az egész országot bejárta, kiki beírta ígéretét vagy a mit tényleg adott; felszólíttattak a vármegyék és székhely székek, egyes lelkesebb és vagyonosb hazafiak külön kerülő-levélben is, némely törvényhatóságba szintén külön gyűjtő biztosok küldettek. Az ezek következtében bejött összes adakozás hivatalos megállapodás szerint 12,572 v. frt 34¹/₅ krt tett. Legfényesebb adomány a gróf Teleki Ferenczé és Lajosé, br. Wesselényi Miklósé és báró Bánffy Józsefé, kikhez járult később báró Thoroczkai József. E nagylelkű hazafiak 1803. jul. 13. kelt szerzőlevelöknél fogva a kolozsvári ev. ref. főtanodától a b. farkas-utczá-

ban egymás mellett levő két telket 2000 r. frton a végre vették meg, hogy azon — a mint a szerző levél szól — *„kicsiny hazánk és nemzetünk dicsőségére egy nemzeti játékszin építtessék.”* sat.

E telkek azon évi jul. 15. országos színházi bizottsági ülésben azon föltétellel s jogfentartással adattak át a nemzeti színház intézetének: *„hogy ha azokra nem magyar nemzeti színház építtetik, vagy fölépülván, más célra fordíttatnék, vagy abban a magyar társaság kirekesztésével vagy kárára idegen nemzetbeliek játszanának, azonnal joguk legyen nekik vagy örököseiknek kezököt a színházra rá tenni s a szerző-levélben megállított 5000 bankó czédulabeli forintig [3716 v. r. frt $47\frac{3}{5}$ kr.] magukat törvényesen kielégíttetni.”* E két telekhez, mely nem volt tiszta □alaku, kiegészítésül 1804. május 10. megvették még a Konez András-féle kis telket a királyutca felőli szögleten 325 r. frton... Nevezetes adományok még: gróf Teleki György 480, herczeg Eszterházi Miklósé 1200, gróf Teleki József hozott Magyarországról 766 r. frt 8 krt, gróf Kemény Sámuelné több ízben 1200 r. forintot *a fennebb megírt föltétellel.* Ez volt azon első pénzalap és telekajándék, melylyel és melyen a kolozsvári nemzeti színház építését 1803. sept. 27. megkezdették s 1806. május 2-ig alapját a földből jó darabra kihozták, a mi mintegy 9000 forintba került. Szakértők véleménye szerint, ez a telkek vételrával együtt, a munka $\frac{1}{3}$ -át tevéen, s a más $\frac{2}{3}$ -ára az építési anyag drágaságát véve tekintetbe, még mintegy 3 annyi tehát 27,000 frt kellvén: ezt az országos színházi bizottság oly módon vélte megszerezhetni, hogy a középső sorí páholyokat előre 10 évre kötelezzék le, illetőleg engedjék át oly hazafiaknak, a kik maguknak és családjuknak páholyt akarnak biztosítani s e célból azok bérleti összegét ezen egész időre előre kifizetik, még pedig az egymással szemben levő első páholyok bérleti ára 1400 frt, a többieké hátrafelé 50 frttal kevesebb, a tizediké 1000 frt legyen, ezt pedig egy egész év alatt fizessék be, a miből 19,000 forint volt bevárható. Midőn az országos színházi bizottság a hazafiakat e célból részvételre felszólította, br. Wesselényi Miklóshoz intézett felszólításban azon örökre emlékeztetre méltó nyilatkozatot tette: *„hogy ő volt az, kinek az egész magyar nemzet s mindkét nemes haza köszönheti a nemzeti színjátszás kezdetét és megalapítását, a ki e végre tulajdon magából ezereket szentelt fel s a ki iránt nemes buzgóságáért a maradék háladatossággal tartozik.”*

Mig a feleletek a felszólításokra az ország minden részéből beérkeztek, az építés szünetelt ugyan, de a színjátszó társaság br. Wesselényi felügyelete alatt és anyagi segélyével annyira gyarapodott, hogy tagjai egy része Erdélyben Kolozsvárat és felváltva M.-Vásárhelyt játszott, a másik része Magyarországra Debreczenbe, onnan Pestre ment s ott telepedvén meg: megvetette alapját a magyar nemzeti színészetnek. Az erdélyi rész ezután Kolozsváron és M.-Vásárhelyen kívül koronként Debreczent is fölkereste. Az utazás, felügyelet, gyakran nagy összeg pénzzel segítés a br. Wesselényi önként vállalt hazafias gondja és tiszte volt. Húszezer forintba teszik azon összeget, a mibe neki a kolozsvári vándor színjátszó társaság 1808-ig került. Eljövén az 1809-ki országgyűlés, a br. Wesselényi Miklós elnöksége alatt május 10. tartott színházi bizottság az építés tovább folytathatása végett segélyadásra hazafiui lelkes szavakban kérte fel azt, de annak a nemzeti fölfegyverkezés levén eleve kitűzött rendeltetése: a színjátszás ügyében nem határozott . . . Az 1811-ki országgyűlés ellenben buzgón karolta fel ez ügyet, az eddigi építés költségeinek megvizsgálására s a további iránt tervkészítésre a február 18-ki 104-ik ülésből bizottságot nevezett ki, mely a jun. 26-ki 163. ülésre beadott jelentésében azon javaslatot tette, hogy a színház tovább építésére egyedüli biztos alapnak azt látja, hogy maga a nemesség fedezze annak költségét azon alapból mely az 1809-ki kulcs szerint minden jobbágyfűstre kirovandó 20 krból egybe-
gyűl. Az országgyűlés helyeselte e javaslatot, szövegezve a kk. és rr. elé terjesztését határozta, a mi aug. 8. 189. ülésben megtörténvén, azon módosítással fogadtatott el: „1. hogy az adó alatt levő vármegyei nemesek, egyháziak, lovas és gyalog székek abban ne részesüljenek; 2. egy telekre váltó czédulában 10, bankóban 50 kr. rovassék, a szász városok, községek hozzájárulása tetszésökre bízván; a színjátszásra való felügyeletet az újonnan választott színházi bizottságra,¹⁾ a rovatat foganatosítását a királyi kormányshoz bízta. A bizottság új építési tervet készítettett, 60,000 frt költségre, úgy, hogy a színház külső elkészítése költ-

¹⁾ Elnök br. Kemény Ignác, tagok: gr. Teleki József, br. Wesselényi József, br. Thoroczkai Pál, Fritsi Fekete Ferencz és még többen is voltak, Kolozsvár város részéről Szentkirályi Mihály.

ségét buzgó hazafiaktól várja, mit a elnök a jul. 22. ülésben a kk. és rr.-nek jelentvén: az e költséget közakarattal megszavazta, a bizottság a páholyok megváltási árát különbség nélkül 1000 v. r. frtban állapította meg egyszerre leendő előleges befizetéssel, minek beszédésére Bodor Pál, az építésre Nagy Lázár neveztetett ki, a mi az 1811. sept. 16. országos ülésben is helybenhagyatott; az utolsó páholyörökösítés 1844-n volt Katona Elek és örökösei által. A jul. 12. bizottsági ülés meghatározta, hogy mihelyt az építési alap 20,000 frtra felnő, az építés azonnal folytatandó lesz. A páholyok örökösítési árából, az országgyűlésileg megszavazott építési segélyből, a mi a devaluatio miatt 20,000 forintról 16,064 r. frt 41³/₄ kr-ra csökkent és a kir. kormányszék által a felkelési alapból előlegezett s később megtérített összegből gyűlt össze együtt azon 15,812 v. r. frt 3 kr., melyből a színházépítése 1817. május 10-éig annyira haladt, hogy azt csaknem bevégeztnék lehetett mondani. Az építő bizottság jelentésében úgy nyilatkozott: „hogy az épület már fennáll, fedél és zár alatt, a további munka maradhat 2—3 évig, kiadása körülbelől 14,739 p. forint.” A színházi bizottságnak a bevégzésre szánt 20 forintos részvényterve sikertelen volt; nagy számu felhivottaktól, a kiket annyinak fizetésére készeknek véltek, csak 635 v. frt gyűlvén össze: ez oly leverőleg hatott a színjátszó társaságra, hogy nem tudván magukat Kolozsváratt fentartani: 1814. M.-Vásárhelyre mentek, s csak 1819. tértek vissza, midőn előadásait a gr. Rhédei Mihály-féle termekben a német társasággal felváltva tartották. A magyar előadásokat a közönség ekkor is gyéren látogatta, s ezért a társaság egészen feloszlott . . . Súlyos csapás Kolozsvárra, súlyosabb a magyar nemzeti színészetre! Látszott, hogy ez időszak alatt Erdélynek nem volt második Wesselényije! 1820-ban február 4-kén a színházi bizottság sok év eltelte után ismét gyűlést tartott s j. könyve 2. pontjábtn az elnök figyelmeztette a tagokat, hogy Kolozsváratt magyar és német színjátszó társaság van, a magyart el ne hagyják, a nemzet becsületét igyekezzenek fentartani. E czélból Horváth Dániel előlülése alatt bizottságot nevezett ki, mely a Kocsi, Székely és Celesztin igazgatása alatti magyar társaságot pártfogása alá vegye s egész erejével gyámolítsa, az építés bevégzésére szükséges költséget 10,598 frt 14 kr-ra számította s annak valahonnan megszerzését elhatározta. Ez okból ápr. 3. és 26. a

kir. kormányzékot megkérte, hogy azt visszafizetés kötelezettsége s némely buzgó hazafiak jóállása mellett a felkelési alaphól vagy valamely város közönségétől kölcsönképen engedélyezze. A kérebben fel voltak érvelve hozva a nemzeti becsület, a haza közohaja, az építés félben léte miatt eshető kár, a nem használhatóság hátránya s a nemzeti színészetre kiható káros következmények, végre a királyi kormányzékban való bizalma. A kormányzék megengedte, hogy Kolozsvár városa 12,000 bankó vagy 4000 p. r. forintot adhasson kölcsön 6°/_o kamatra, úgy, hogy azt a színház építésére betábláztathassa, az építés bevégezését előljáróságára ruházta, sőt az intézetet is a kölcsön erejéig a városnak átadatni rendelte a kölcsön megtérítéseig. Az ehhez a felkelési alaphól és más forrásokból járult segélyekkel összegyűlt 13,784 r. frt 18. krból jutott a kolozsvári nemzeti színház épület azon pontra, hogy a bizottság 1820. nov. 19. jelentése szerint már csak a diszitmények hiányoztak, a mik Bécsben 1000 frttal meg levén rendelve, kifizettetése végett a bizottság a felkelési alaphól új kölcsön felvevhetésére a kir. kormányzék engedélyét kérte. Később más fizetések hátralékban léte is kitűnt, úgy, hogy a kölcsön 5038 frtra 15¹/₃ krra növekedett, s így a belső felszerelés és teljes elkészítés együtt 18,985 frtra 46 krra, tehát az előre kiszámítottnál 8000 r. frttal került többbe, vagyis az egész színház az országos segélyt és kölcsönöket összevéve 57,906 frtba 30⁸/₁₀ krra, nem számítva bele a hazafiak által vas, mész, fa, cserép, téglák s egyéb építési anyagban tett ajándékokat.¹⁾ Az örökjoggal birandó páholyok az 1811. előre

¹⁾ A Tartományi Főszámvevőség 1824-ki augusztus 30-án kelt jelentésében a színház építés hivatalosan megvizsgált összes költségét így állapította meg:

I. *Jóltevők adakozásából:*

1. Czitziri Antal első építettő 1803. kiadott 1400 r. frt.

1804.	„	2224	„	33 krt.
1805/6.	„	4259	„	
1806/7.	„	3205	„	

2. Ugyanazokból Bodor Pál 1811. augusztus 24-től 1812. márczius 11-ig 6120 r. frtot.

II. *Vegyes alaphól u. m. adakozásból és országgyűlési segélyből:*

Nagy László 1811. július 18-tól 1817. végeig 64,478 frt 45 kr.

III. *A színház belső felszereléséért:*

való páholy díjbefizetések s az intézet irányában szerzett hazafiui érdemek alapján az 1821. febr. 1. tartott orsz. színházi bizottsági ülésben osztattak ki,¹⁾ megjegyeztetvén: hogy midőn az illetők páholyaikat nem akarják használni, kötelesek a színházi bizottságot előre értesíteni, mely azokat tetszés szerint adhatja ki másoknak, a kik a bérleti és bérletszüneti díjakat fizetik. A város főbirájának és Szentkirályi Mihály bizottsági jegyzőnek — a bérletszünetek kivételével — egészen díjfizetés nélkül adattak át a páholyok. A játszó társaság a színházi bizottság által szerveztetvén: az első

Ágoston István 1820—1821. 13,800 frt.

Szentkirályi Mihály 1822. 8162 királyi kormányzékai szám szerint 4000 frt.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1824. 8866. sz.

¹⁾ *Örökös páholybirtokosok:* Br. Jósika Miklós [3], a város főbirája [9], Szentkirályi Mihály [10], gr. Rhédei Ádám [21], br. Wesselényi Miklós [25], gr. Thoroczkai Pál [26], az erdélyi kormányzó [27], br. Wesselényi József [28], gr. Teleki László [30], tanácsos Cserei Miklós [31], gr. Mikes Jánosné [32], gr. Teleki Józsefné [33], br. Jósika János [34], gr. Bánffy György [35], Nagy László [37], Horváth Károly [40], Kanyó Lászlóné [41], Baranyai József [47].

A páholy átengedési oklevél, úgy indító okai, mint a nyert jog tekintetében megérdemli az emlékezetben hagyást, s a midőn erre báró Wesselényi Miklósét, a színház nagylelkű maecenasát választom ki, a legnemzetiesb úgy legmagyarabb védőjének szolgálatok elégtételt.

„Hadadi néhai báró Wesselényi Miklós úrnak, felséges Urunk aranykulcsos hívének és t. ns. Szolnokvármegye Administratorának: a nemzeti magyar játszó társaság felállítására, hosszú ideig lett fentartására és magának a játékszinnek megépítésére fordított sok költségének és ezek által megbizonyított igaz hazafiui tetteinek tekintetéből Méltóságos özvegyének, m. Cserei Helena asszonynak és m. házanépének minden másokat kirekesztő jussal ezen immár készen levő magyar játékszin közbeneső emeletében a 25 számmal jegyzett Loge ezennel állandóul designáltatik és assignáltatik mint tulajdona, oly hozzá tétellel, hogy valamint maga a méltóságos báróné asszony, úgy a háza népe is holnaponként azon Loge-nak másokkal egyenlő Censussát hiba nélkül fizetni köteles.

Az országos Theatralis Commissionak Kolozsváratt febr. 1. 1821. tartott üléséből.”

Commissio előlülője
Br. Kemény Ignác, főispán.
Kiadta Szentkirályi Mihály,
Commissio tagja és Actuarius.

előadás 1821. márcz. 13. volt, előadatott az urak által *Zrinyi Miklós*. Ez igazgatás jun. első hetéig tartott, aug. 16. a színház bérbe adatott 1200 r. firtért, hogy ebből a kölcsönök kamatai fizettesse-
nek. Az első bérlő Nagy Lázár és Hollaki Antal volt. Ezután magán bérlők, részvény-társaság, egy vagy több szinigazgató, társaságba állott jeles színészek sat. tartották bérben, de 1841-ig folyvást veszteséggel. Ez évi országgyűlés új korszak kezdetének látszott Erdély nemzeti színháza történetében. Az ország közfigyelme rokonszenvvel fordult a kolozsvári nemzeti színház felé, áldozati készség jelei látszottak, a köz szellem e nemzeti ügy iránt kedvezően volt hangolva. Az országos színházi bizottság felhasználta a kedvező pillanatot, az aug. 27-ki ülésből hazafiui hévvel irt s a színház ügyállását tisztán áttekinthető világossággal előadó fel-
szólítást intézett a magyar színészet és kolozsvári nemzeti színház ügyében a törvényhatóságokhoz, melyben előadta annak építése történetét, s célja felé oly nagy nehézségek közt közeledésének, valamint akkori kedvezőtlen állapotának szülő okaira egyenesen rámutatva, a teendőket az eddigi tapasztalatok alapján kijelölte. „A kolozsvári nemzeti színház — ugymond a felhívás írója — féltett nemzeti kincse volt mindig e kicsiny hazának; már megalapí-
tása nagy nehézségekkel történt, miket csak buzgó hazafiság tudott legyőzni; fentartása évtizedek során a leghűbbek s a legjobbak gondjainak tárgyát tette. A Királyhágón túli testvérétől ide a hegyek közé szakadt magyarság ösztönszerűleg érezte, mily sok függött ez intézet virágzó vagy sindevésző állapotától, nem keve-
sebb, mint a magyar elemnek ez országrészben megerősödése s kikerülhetlen szellemi hódítása vagy az idővel számbeli tulsúlyok-
nál fogva szellemileg is feljül kerekedő más népelemek előtt meg-
hódolása.“¹⁾ A felhívás végkövetkeztetése az volt: „hogyan színház jobb karba hozásának egyetlen lehetősége az, ha az országgyűlés rendelkezése alatt álló nemesi felkelési alap — a mi a színház hátralék kamatával együtt 42,129 p. firt 37 krt tesz, annak aján-
dókoztatik, továbbá ha az országos rovatal útján vagy még cél-
szerűbb úton 41,885 e. firt együtt 82,215 e. firt, összeg bocsátatik a bizottság rendelkezésére.“²⁾ A felhívás országszerte mély hatást

¹⁾ *Kereszt. Magvető*. V. k. 251. l.

²⁾ *Kereszt. Magvető*. V. k. 255. l.

tett, a magyar törvényhatóságok útasításul adták követeknek ez ügy pártolását, az országgyűlés 1842. decz. 23. egy ez iránt kiküldött bizottság véleménye alapján a nemzeti színháznak haladéktalanul jó karba állítása szükségességét egyértelmű határozattal kimondotta, s az e végre szükséges építkezésre, alkalmas színház-szövetkezet alakítására, zene-conservatoriumra összesen 90,000 frtot szavazott meg, s erre a célra rendelte fordíttatni a nemesi felkelési létező alapot és az országház megvásárlására gyűlt pénzmaradványt, együtt 50,000 frtot, a még szükséges 40,000 frtot pedig az 1809-ben megállított kulcs szerint a nemesek telkeire rendelte kirovatni; az erről készült t.-cikket a felség megerősítése alá terjesztette, a mi azonban nem erősített meg.¹⁾ Lemondván időközben tisztéről a színházi bizottság elnöke br. Kemény Ignác, s több tag elhalván: az országgyűlés új bizottságot választott, elnökévé: gr. Mikó Imrét, tagokul: gr. Bethlen Imrét, gr. Mikes Jánost, br. Huszár Károlyt, Kolozsvár város részéről főbíró Grois Gusztávot, s az 1843-ki országgyűlés CXLIV. ülésében azon oknál fogva: „hogy az országos intézet sorsa rendetlenségben és romlásnak van kitéve, a kk. és rr. a bizottságot tisztében eljárásra kötelezték s a kir. kormányzékot megbízták, hogy az akadályok lehető elhárításával a színházügy kívánt sikerre juttatása végett, a körülményekhez és fennálló törvényekhez képest czélszerű lépéseket tegyen.“ Ennyi az, a mit az oly szép remények közt megnyílt országgyűlés e fontos nemzeti ügy javára tehetett. Mélyreható reform volt szándéka és terve, melyet mint szintén a fennebbi felhívást is a színházi országos bizottság nagyhirű és tudományu jegyzője Bölöni Farkas Sándor 1841. készített, az országgyűlés az 1811-kit ötszörösen meghaladó ajánlatát nagyobb biztosság végett törvénybe foglalta, s sajnos, hogy épen ez vitte a dolgot azon útra, melyen az utóbbi évtized alatt Erdély minden javítási törekvése megghiusult, az országgyűlésen volt szász követek tiltakozása s az udvarnál befolyáshoz jutott barátaik ellenzése miatt. A sok szép remény, a hön ápoltn nemzeti ohajok szét foszlottak.²⁾

Meg kell emlékeznem a magyar színészetnek Kolozsvárárt évtizedeken át részint a közönség koronkénti részvéthiánya, részint

¹⁾ *Kereszt. Magvető.* V. k. 257. l.

²⁾ *Magyar Polgár.* 1871. 204., 206—209., 215—216., 220., 227., 230., 233. sz. tárczák.

a német színészet be-bechapásai miatti sok küzdelmeire, a minek oka a főnemesség és kormányzók némely udvari és németes érzelmű tagjainak titkos rokonszenve volt. Ez volt próbaköve a magyar színész-világ igaz hazaszeretetének és nemzeti missioi hivatása helyes és komoly felfogásának. Ezért birják ők oly nagy mértékben a nemzet rokonszenvét. Ezért oly érdekes a magyar történelem minden lapja, mely róluk s színészetünkről szól . . . A sok közül csak néhány jellemzőbbet beszélek el. A magyar társaság Kolozsvárról 1808. távozott el, de már 1810. ismét ott volt; ugyanakkor azonban Reinwart József, mint Grossmann Károly német színigazgató biztosa 1810. márcz. 16. megbizója nevében, a kormányzó tudtával német színművek előadására engedélyt eszközölt ki a tanácstól; az ily feltételek mellett engedte meg: „hogy hetenként vasárnap a német és magyar társaság játszodjon egyenlőképen, a többi napon változtassák hetenként úgy, hogy egyik héten a magyar játszó társaság: kedden, csütörtökön és szombaton játszódjék, a német hétfőn, szerdán és pénteken, s megfordítva.“ A magyar társaság jun. 4. kérte régi játéknapjait, melyek voltak: a vasárnap, a kedd, csütörtök és szombat; de a tanács elábbi határozatát fentartotta, s így a két társaság igazgatója békés úton kiegyezett s a tanács 1810. jun. 19. helybenhagyta.¹⁾ Grossmann társasága ily módon egy évig játszott Kolozsváratt. Ez idő alatt nem jött nyilvánosságra közöttük létező ellenségeskedés. 1811. a jan. 11-ki esküdt-közönségi közgyűlésben a magyar társaság a magyar játék napjait a német társaságéival — mint jövedelmezőbbekkel — kérte fölcseréltetni, de a gyűlés azt határozta, hogy megmarad régi elhatározása mellett, mert minden nemzet, nyelv és vallás megkülönböztetése nélkül mindenki igazságát egyenlő mértékkel méri.²⁾ Az eddigi szerződés megújításakor azonban a tanács némely tapasztalások folytán újabb föltételeket látott szükségeseknek, jelesen: „hogy a szerződést írja alá az igazgató, a városi szegények számára tartsanak négy előadást, a jobb darabokat ne tartsák mind bérlet-szünetekre, az igazgató a tagokat adósságcsinálástól óvja, a belépti díjakat mérsékelje, a rendőrségnek és színműbirálóknak szabad bemenetelt engedjen sat.“ Ez ellen Gerger János az új német

¹⁾ *Az cred. j. könyvből.*

²⁾ *Az credeti j. könyvből.*

igazgató a kir. kormányshékhé panaszolt, mely több pontra kedvező határozást hozott s a tanácsot ahhoz alkalmazkodásra útasította. Ez felirt, igazolta a kir. kormányshék által megváltoztatott pontokat, mely azonban határozatához ragaszkodott, s ezzel a dolog hallgatásba ment. Az 1811. országgyűlésen ismét megjelent Kolozsváratt a magyar színjátszó-társaság, s szép előadásaiival nagy befolyással volt a hozott kedvező országgyűlési határozatokra. Ekkor történt, hogy az ország kk. és rr. által a nemzeti magyar színház felállítására kinevezett színházi bizottság tagjai megjelenván a máj. 13. esküdt-községi gyűlésben, előadták, hogy e városon ezelőtt néhány évvel megkezdett színház építés félben maradván, a bizottság ezt bevégezni ohajtja, kérte tehát, hogy a városi esküdt-közönséget illetvén a színházépítés és fentartás joga, engedje azt át az országának, a bizottság a jog elismerésért ígér évenként 200 frtot, mire a közgyűlés azt határozta: „nincs joga a színházépítés és tartás jogát átengedni, de addig, mig maga építhet, nem ellenzi, hogy az ország költségén fölépíttessék“¹⁾ Ez némi fordulatot idézett elé a magyar színészet ügy állapotában. Már derengett a jövőben ama remény, hogy a Kolozsváratt alapjában meglevő nemzeti színház nem sokára felépül, s ez a polgárságra felvillanyozólag hatott. Látszik ez az esküdt-közönségnek 1813. jan. 30. közgyűléséből. A magyar színjátszók t. i. kérték a játék napjainak fölcserélését azokkal a napokkal, melyeken addig a német társaság játszott, azon okból, mert már 3. év óta a társaság azon napjain, melyeken bál van, böjtön pedig, a melyeken az uraságoknál társas időtöltések [*Gesellschaft*] tartattak, mindig a magyar társaság játszott, a német pedig a többi jobb napokon, a miből az első nagy megrövidítése származott, a báli napokon ezek, böjtön a társaság-adások foglalván el az uraságokat. A közgyűlés azt határozta: „hogy mivel a nemzeti játszó társaságot az országos kk. és rr. állították fels czélja a nemzeti nyelv pallérozása, a tanács igazságosnak látja, hogy az azokon a napokon játszodjék, melyeket az országos színészi bizottság jónak lát. Meghagyatni rendelte a német igazgatónak, hogy válaszszon más napokat, az ünnepeket és vasárnapokat kivéve, egyebeken kívül azon okból, mert régen is a nemzeti társaságnak joga volt választani, s a német társaság már

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

sokáig játszott a jobb színházi napokon. A főbíró felhatalmaztatott, hogy a nem engedelmeskedőt 24 frttal büntethesse meg.“¹⁾ Ez ellen a német igazgató panaszolt a királyi kormányshéknél, a községi végzés megváltoztatását s az 1817-ki szabályrendelet fentartását kérve; folyamodott a magyar társaság is fentartását kérve fennebb elsorolt okain kívül azért is, mert ők a haza fiai s Kolozsvár magyar város. A kir. kormányshék útalt 1811-ki rendeleteire,²⁾ melyekben a két igazgató egymáshözötti megegyezésre volt útatsítva, és arra, a mint a gyakorlat volt. Csodálkozik a kir. kormányshék — írja — hogy merte az esküdt-közönség rendeleteit megváltoztatni; adja 3 nap alatt okát, s addig mindkét társaság tartsa meg eddig gyakorlatban volt játéknappait... A tanács igazoló okai közt felhozta: „hogy a kir. kormányshéki rendeletből nem tűnt ki, hogy 1811. a játéknapok örök időre lettek volna megállapítva, a változtatást az ország kk. és rr. által választott színházi bizottság kívánta, azon igazgató, a kivel a megállapodás történt, már nem is tagja a német társaságnak, tehát az egyesség megszűnt; a német társaság már régóta használja a jobb játéknapokat, végre a tanács a nemzeti nyelv pallérozását elősegítő magyar intézet érdekében hozta a kir. kormányshék által neheztelt határozatát...“ A királyi kormányshék azonban most is megmaradt határozata mellett. Az iránt is panaszolt Greger, hogy rá a tanács minden játéktól az 1811-ig fizetett 12 kr. helyett 1 frt kereseti [hibás kifejezéssel: *kereskedelmi*] díjat rótt ki, holott más kir. városokban, sőt a magyar társaság itt e városban sem fizeti azt. Ezt a kir. kormányshék megtiltotta; mert egy 1771-ki febr. 18-ki felsőbb rendelet szerint csak a városhól városhra járó komédiások, kötéltánczosok, bohócok kötelesek erre, de állandóul benn lakó hazafiak nem... A tanács önigazoló jelentésében erre is azt hozta fel: „ugy tudta, hogy a kereseti díjat akár hazai, akár idegen játszóktól fel kell venni, így is gyakorolta s a felvett díjakat a kir. kormányshék keze alá szolgáltatatta be.“ A kir. kormányshék megrovólag irt vissza, megtiltotta annak további vételét s meghagyta, hogy tegyen jelentést: mennyit szedett fel, különösen a magyar színjátszó társaságtól s hová fizették be? Erre a tanács kijelentette: a parancs első részét szorosan meg

¹⁾ *A városi ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 184. 9181. 9920. sz.*

fogja tartani, az utolsóra nézve: a magyar színjátszó társaságtól soha egy krt sem vett, mit a kir. kormányshék tudásul vevén: a dolog hallgatásba ment. ¹⁾

A német színügy e diadala lehangolta a magyar társaságot, elcsüggesztette pártolóit. A magyar Thaliának szentelt Bethlen-féle ház lovardává alakíttatott, a magyar színészet egy ideig a Pataki Sámuel országos főorvos házában, majd a Wesselényi-háznál vonult meg, végre onnan is kiszorult s Magyarországon keresett és talált menhelyet, türve német vetélytársának s a magát minden-hová beerőszakoló, sőt feltoló német élelmességnek a magyarság ez ő, erős fészkeben való folytonos térfoglalását. Új táplálékot adott a magyar és német színigazgatók közötti viszálynak Scotti Adolf József német színigazgatónak 1820. márczius 28. a királyi kormányshékhez adott indiscret panasza, melyben előadta, hogy társaságának május 1. szerződösszerűleg Nagy-Szebenben kellvén játékát megkezdeni, ápril 27-ig pedig nincs annyi idő, hogy az itteni közönséget az előre fölvetett bérletekért kielégíthesse s némi úti költséget is szerezhessen, gróf Rhédey László neki az előadásra nézve azon kedvezményt tette, hogy a magyar társaság ápr. 3-tól 27-ig csak 6 játékot adhasson, a német ellenben 19-et; ezt a főbíró úgy módosította, hogy a magyar társaság játszodjék ápr. 20-ig, míg a bérletidő kitelik, azután 9 napig csak a német társaság adhasson elő játékot. Az ügy a tanács elé kerülván: az azt határozta, hogy mindkettőnek szabad legyen változtatás nélkül egymást felváltólag saját játéknapjaiban előadást tartani; egyszersmind az egyenetlenséget a kir. kormányshékhez terjesztette fel, kifejtve: „hogy a főbíró határozatát azért nem erősítette meg, mert 1. maga gróf Rhédey is bele volt már egyszer egyezve a két társaság egymást felváltva való előadásába, 2. mert a tanács a magyar nemzetnek szerfelett való megsértődése, a főuraknak, kik már előre fizettek, megcsufoltatása nélkül arra rá nem állhat, hogy csak egyik társaság adhassa játékait, a másik kirekesztésével 3. gróf Rhédeynek nincs színházjoga, ez a városé, az pedig mikor a magyar színház épülni kezdett, a magyar nemzetnek engedte át, tehát a gróf saját házában sem bir azon joggal, hogy a magyar

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1811. 9181., 9820., 1813. 1123—24., 1247., 1441., 2655. 5111. sz.

nemzetet a maga színházából a tanács megegyezése nélkül kirekeszthesse, mely joggal, hogy a gróf éljen, a tanács csak azon reményben nézte el, hogy mint magyar gróf, a magyar társaságot is engedi ott játszani. Ezen okoknál fogva határozta a tanács azt, hogy a gróf, a közönség és a két színjátszó társaság előtt tudva levő s eddig meg is tartott gyakorlat szerint egymást felváltólag adassanak színjátékok, ezt kívánja az igazság, a közönség és eddigi gyakorlat; ez az, a mi teljes csendességet okoz. A tanács kérte a kir. kormányzékától ennek helybenhagyását, mert különben tisztelettel kijelenti, hogy a könnyen következhető egyenetlenségek és lármák s előre nem is gondolható nyugtalanságok tekintetéből egyik társaságnak sem engedi meg játékok előadását.“ A kir. kormányzék azon hozzáadással hagyta helyben a tanács határozatát: „hogy ha a magyar társaság által hirdetett bérleti idő letelt, gróf Rhédey magán jogon birt színházát annak adhatja, a kinek tetszik, vagy azt bezárhatja. A tanácsnak azon merész és függést nem ismerő kijelentését pedig, hogy ha ohajtott választ nem nyernek, magok tetszése szerint való határozatot fognak hozni, a kir. kormányzék hibául tette ki s törvényes engedelmisségi kötelességére figyelmeztette...“¹⁾ Országszerte visszatetszést szült a német színjátszó társulatnak ily különös kedvezményben részesítése, kivált Rhédey gróf ellen általánosan fel volt háborodva a közvélemény s hosszú éveken át meg volt bélyegezve *németesség*-éért. Része volt e méltó közneheztelésben a kir. kormányzéknek is, melyet nem nemzeti, de túlságos udvari szellem birt határozatára. Azonban a szivekben rejlő harag elfojtva volt addig, míg a nemzet és Kolozsvár nagy erőfeszítése és áldozatai után, 1821-n a nemzeti nyelv és nemzeti színészet számára végkép felépült színházban német előadások s a német nyelv és színművészet mivelésének hírérl is értesültek a vármegyék és székely székek. Ekkor több törvényhatóság közgyűlésében nyilvános vita és felírás tárgya lett, s a legnyomatékosabb kifejezésre jutott Krasznavármegye éles hangon tartott felírásában, a mire a kir. kormányzék megrovólag s fenyegetődzve azt írta vissza: „hogy az ország kk. és rr. sem tiltották el a német színjátszókat a nemzeti színházban való játszástól, s a haszonbérllő az országos színházi bizottság elmellőzé-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1820.

sével de csak azon napokra engedte meg német darabok játszását, mikor magyar darabok nem adatnak elé; a napok kiválasztásában pedig az elsőség mindig a magyar társaságé...“ A közméltatlankodás ezzel elcsillapult, a felsőbb rendelet teljesezésbe ment...“ Ez a német szinigazgatókat még inkább fölbátorította. 1828. Schwelle Filep nagyszebeni szinigazgató megkísérlette a színház kibérlését, a kormányzék őt az orsz. színházi bizottsághoz útasította, melynek határozatáról a közemlékekben nincs nyom. Később Uhlik Henrik német szinigazgatónak a német előadás a felsőbbbségtől megengedtetvén: ennek és társainak 1832. jun. 2. színházi előadás után oly bántalmaztatása történt, a minek következtében sok lyceumi és convictusi tanuló ifju büntetést szenvedett. Ez esemény lefolyását Uhlik igazgatónak a királyi kormányzékhez beadott panasza és annak a vallomások és bizonyítások alapján 1832. jul. 7. hozott határozata, keletkezését és okait a rendőrség jun. 9-ki jelentése és Simon Elek első éves jogász írásban tett vallomása híven tünteti fel. A szinigazgató azt írta: „hogy junius 2-kán szombat napon Kolozsváratt a falakon egy *intő irást* [*admonitio*] lehetett látni, melyben a német színészeknek tudtokra adatott, hogy a várost hagyják el, ha életöket veszélynek kitenni nem akarják. Midőn azon nap estve színházi előadás után néhány színész és színésznő Tordakapun kívül az úton szállásukra mentek, több álarczos egyén [a rendőrségi jelentés *festett képü, bajuszos és szakállas egyéneknek nevezte*] az úton megtámadta, kegyetlenül ütötte és kövel megdobálta, Toussaint színésznő kezéről gyűrűjét erőszakkal lehúzták, s csak a segélykiáltásra oda sietett szomszédságnak köszönhetik életök megmentését. Ezóta — úgy mond — csak tetemes katonai fedezet alatt mehetnek haza szállásaikra. Kérte veszélyes helyzetökben a kormányzó segélyét.... A kormányzó nyomozó bizottságot küldött ki, melynek jun. 26-tól jul. 6-ig terjedt vallatásai s a kir. kormányzék határozata szerint a bepanaszolt tény oda módosult: „hogy Frankenstein és Stern nevű színész s egy férjét védő színésznő kapott egy-egy ütést, de — a mint a színészek maguk megvallották — a pénztár elrablásáról szó sem lehet, a támadás és első ütések után a helyszinéről mindenik szaladással menekült, s a gyűrű-elvétel sem bizonyult be. A megtámadás célja nem komoly és erős megverés vagy kirablás, de csak megijesztés volt, a mit ifjui éretlen elmének lehet tulajdonítani. Simon Elek vallomása szerint:

„a német Társaság alig kezdette el darabjait a nemzeti játékszínen előadni, azonnal az egész kolozsvári ifjuság zúgni, békétlenkedni egymásközt panaszkodni kezdte a németek becslését s a magyar művészeknek tulajdon hazájokban megvetését. Ezen hazafias békétlenség annyira növekedett, hogy a németek irányában való gyűlöletet már nyilván beszéltek és mindenki javasolta azok megverését. Mindig mindenütt csoportosan állott az ifjuság s folytonosan ezen dologról beszélgetett. Egy alkalommal, mikor a templomból kijöve egy csoportban állának: Simon, Ferenczi Péter és Tókus s mások is — kikre valló mind nem emlékszik — nyilván mondták, hogy jó volna a németeket megverni, úgy tán oda hagyják a várost. De ez mind csak meggondolatlan beszéd volt, éretlen ifjui elme szüleménye, végrehajtása azonban nem volt komoly szándék. Mikor némelyek jun. 2. mégis végrehajtották, ő sem a színjátékosok megveretését, sem a végrehajtás idejét nem tudta, s részt sem vett benne.“ A rendőrségi jelentésben pedig így van a történet oka és kezdete előadva: „Az iskolából hibáikért kiutasított tanulók száma ez időben csak a róm. katolikus iskolákban 35-re ment; ezekkel kényes és bajos bánni; mert ha el is fogatnak, a tüstént egybeseregglő ifjuság, mely egész éjjel jár-kél, kisebb-nagyobb csinokat követ el, békés polgárokat ijesztget, ablakokat ver be, kapukat dönget sat., mindjárt kiszabadítja az elfogottakat, s veszedelem nélkül ellenök állni nem lehet, mert a rendőrség kevés erővel rendelkezik, a polgárság segélyre nem mozdul, elzárja magát, s ez a védelme. Közelebb is Kolozsmonostor-utczában lakodalmas házra rontottak rá, az iskolából elfogott Puskás Józsefet kivették, az őrzőket levették, klavirmester Ruzicska nevezetű becsületes jámbor polgárt éjjel szidalmazták, gyermekágyban fekvő ártatlan nejét gyalázták. Ha katonai erő megy ellenök, kijátszodják vagy elillannak előle; ha polgári segély, a kovacsok mindig készen van náluk; iskolai ruhákat levetik s úgy követik el a csendháborítást... Nincs egyéb orvoslási mód, mint ha a kapuk télen s nyáron 8 órakor kérlelhetlen szigorral bezáratnak s minden házbirtokos felelőssé tétetik, hogy lakója azontúl ki nem megy... Hogy ez ifjui kicsapongás forrása — folytatta a jelentés — czélt tévesztett hazafiság, legvilágosabb bizonyítéka azon falragasztvány, melyet a színházon találtak, ¹⁾

¹⁾ E falragasz szószerint ez: „*Instructio Admonitoria* = Intető útastás. Mi kolozsvári három egyesült ifjuság [*r. kath., ev. reform. és unitárius*],

melynek eredetéről is Simon Elek vallomása világosit fel. Ez alkalmatosságra készítettett — ugymond ő — egy levél is, melynek czíme: „Intető Útasítás.“ [*Instructio Admonitoria.*] Ez sok ifjunál fordult meg, ő is kapott egyet *Binder* másodéves jogásztól, estig állott nála elolvasás végett; ki csinálta, vagy írta? nem tudott róla semmit. Estve valami idegen unitárius deákok beszélgetvén Kőszeghy magyar actorral, ő megmutatta nekik, s kérdezte, ha nem tudnak-e róla? Tagadólág feleltek; elolvasták, s azután más ifjak kezére ment, hozzá többé vissza nem került. Ily foglalatú levél volt ragasztva azon éjjel a német színészek ajtójára is, mely neki megmutattatván, megismerte, hogy nem az elébbi... Ennyit tud róla, hibásnak vallja magát, hogy nem jelentette meg; de ez neki megbocsátható, mert ő igaz vallomást téve írásban, véget vet oly hosszas nyomozódásnak, mely tán sok ártatlannak belehozását okozhatná. Kérte elismert hibája megbocsátását s becsületének helyreállítását... Mindezeket igaz lelkiismerettel vallotta Simon Elek 1-ső esztendei jurista.“

A kir. kormányzék a nyomozás rendén kiderült enyhítő körülmények tekintetéből: Veres Alajos, Szacsvai János, Geréb János és Lukács Ferencz tanulókat 8, Szacsvai Gábor és Molnár Miklóst 6, Zöld Lászlót 2 napi, az illető iskolában kiállandó elzárásra ítélte, oly módon, hogy minden másodnap kenyeren és vizen bőjtöljenek; Tókus Istvánt két napi elzárással büntette, Lukács Jánosra, Juhász Jánosra és Puskás József nézve kimondotta: mivel őket távollétök miatt ki nem hallgathatták, felkerestetésök az illető törvényhatóságoknak köteleességgé tétetett, azon hozzáadással, hogy ha a

kik nemzetünk korcsosodását szivrepesztő fájdalommal nézzük, kegyelme-
ket, *Heinrich Uhlich* directioja alatt levő színjátszó Társaságot, mint nem-
zetünk s nyelvünk meghalása főeszközeit, szebbre, de még is derékre s iga-
zán magyarrá kifejlésünk eleven gátjait, csak ugyanis magyarosan megintjük,
hogy ha még nemzeti játékszinünket semmirevaló bohóságaikkal, melyekkel
csakugyan nemzeti characterünk legszebb vonását, a komoly férfiaságot
ronthatják, még befertőztetni meg nem szűnnek, s szegény hazafi színjátszó
atyánkfiait ezen kis theatrum jövedelemtől ezután is megfosztanák, szóval:
ha fővárosunkból Kolozsvárról el nem takarodnak, meg fogjuk kegyelme-
tekkel ismertetni, mire mehet az elkeseredett hazafiság. Ismét és ismét til-
takoznak ezen magyar haza fiai. [*Protestatur et iterum protestatur per Patriae
hujus Hungaricae Filios.*]

következő iskolai évig magukat nem jelentik, ki fognak csapatni; Bindert, a ki a német színészeket fenyegető irást Simon Eleknek adta, s ezt, a ki az irást másoknak mutogatta, előljáróik általi megpírongatásra ítélte, s végrehajtását az illető egyházak főigazgatóinak kötelességévé tette. Midőn ez ítéletek végrehajtását — melyekre távolléte miatt nem folyhatott be — Kovács Miklós erdélyi r. kath. püspök a kormányshoz jelentette, egyszersmind tudatta, hogy a megbüntetett ifjak azóta magukat jól viselik, jövőre nézve a püspök a convictus és seminarium felügyelőit az ifjuság feletti éber őrködéésre útastotta. A kir. kormányshoz a felséghez az egész ügy lefolyását s az ifjak megbüntetését jelentvén: ott azon meghagyással vétetett tudomásul, hogy az ifjuságra való szigorú felügyelet a felekezetek főhatóságainak újabban kötelességévé teendő, a kihallgatás előtt eltávozott ifjak iskolából esetleges kiutasítása pedig annak idejében országszerte kihirdetendő...¹⁾ A német színészek nemsokára eltávoztak, jogos örökségökben hagyva a magyar szintársaságot, melyet a színészet föllendülése s az irodalom által megerősödött nemzeti közszellem ezután ily támadástól megóvott.

Emberbaráti társulatok és intézetek létesítése is e korszakban kezdődött. Mielőtt a *lelencz-ház* eszmefénye hazánkban fölpislant volna, Kolozsvár emberszeretete már gondoskodott a szülőtlen szülöttekről. A tanács 1793. a febr. 5-ki esküdt-közönségi közgyűlésben egy árva [*talált*] gyermek tartására hónaponként 2 frtot kért útalványoztatni, 1794. a márcz. 15-kiben a bitang gyermekek tartására átalában havonként 3 frtot, mindkettő meghatározott; 1798. jan. 8. a főbíró azon jelentésére, hogy egy szegény asszony egy talált gyermeket a várostól neki járó 2 frt tartási díjért tart, a gyermek szépen növekedik, kéri a tartási díjt egy évre kiútalványoztatni: a gyűlés azt határozta, hogy mivel az asszony a gyermeket jól neveli, fizetése járjon ki a főbíró ajánlása szerint. Ez emberies és keresztény, de egyszersmind bölcs és hazafias gyakorlat Kolozsváratt állandóvá lett, s bár lelencz-ház nem volt, számos emberéletet mentett meg a magyar társadalomnak, ügyes férfiakul és asszonyokkal nevelve a város munkás lakóinak számát.

Siket-némák tanító intézete felállítását Gömör- és Ungvár-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erdélyi oszt. 1832. 2413. 6138. 6173. 7072. 7082. 12215. szám.

megyék táblabírája Császár András kezdeményezvén: pártolásra felhívása 1794. az ápr. 20-ki esküdt-közönségi közgyűlésben felolvasztatott s a határozat az lett, hogy a szolgabírók a czéheket és városnegyedeket szólítsák fel adakozásra, s a mit adnak, küldjék a budai cs. kir. pénztárba; 1801. a jun. 17-ki gyűlésben a felség rendelete olvastatott fel, hogy az intézetet mindenki segítse s a polgárok erre serkentessenek. A végzés az előbbi lett, de mindkettő sikertelen maradt. 1822. jul. 13. országos főorvos dr. Pataki Sámuel indítványozta egy oly közintézet felállítását a hová *az elmebeteg foglyokat* elhelyezni lehessen. E célra két helyet vélt alkalmasnak, melyeket a királyi kormányzók figyelmébe ajánlott: a kolozsvári Fellegvárt és II. József császár által Szerdahelyszékben Szász-Orbón [*Urwegen*] építtetett s most üres kincstári raktár-épületet; azt is ajánlta, hogy a királyi kormányzók nevezzen ki bizottságot, mely azokat megnézzé, tervet dolgozzék s adjon be. A kir. kormányzók a felséget a Fellegvár átengedésére és e célra átalakítására kérvén: 1823. jan. 3. azon útasítást kapta, hogy járjon végére, minő hatóság alá tartozik az? s ha katonai vagyon lenne, annak az ország részére a fenforgó célra átengedése iránt a főhadivezérséggel értsen egyet; azt is rendelte, hogy nem lévén tudása a szász-orbói középületek mibenállásáról, arról is tegyen jelentést; végre véleményt kívánt arról: vajjon mind a betegek jobb ápolása, mind költségkimélés tekintetéből nem lenne-e czélszerű az elmebetegek intézetét Kolozsvárra a Karolina-kórháznál állítani fel, a hol kívált ha a külvárosba költöztetik ki, elég bő alkalmatosság lesz. A kir. kormányzók a főhadivezérség megtalálása után sem a kolozsvári Fellegvárat, sem a szász-orbói kincstári raktárt a fenforgó célra alkalmasnak nem látván, 1826. azon javaslatot tette, hogy a Karolina-kórház megnagyobbitott helyisége alkalmas arra, hogy ott néhány elmebeteg gyógyíthatassék, a mit a felség azon évi nov. 3. helyben hagyatott. A kormányzó kérte a felséget, engedélyezné az esketési alapnak e célra fordítását, a mit az 1829. nov. 28. kelt udv. rendeletben megtagadott, de az udvari kancellárnak tudtára adta, hogy nem ellenzi, ha a kormányzó a hazai törvényhatóságokat e végre adakozásra felszólítja, a mit az meg is tett, felszólítva valamennyit azon célra adományozásra: „hogy egy, a nagy városokban levő örültek házához hasonló jótékony intézet építtessék; hivatkozott 1830-n márczius 9-én kelt s az összes törvényható-

ságokhoz kibocsátott körlevelére, melyben azokat oly mérvű adakozásra serkentette, hogy legalább 10,000 forint gyűljön össze; de nem gyűlt annyi, hogy a kívánt czél elérhető, a szükséges telek megszerezhető s az intézet felállítható lett volna; maga Kolozsvár közönsége, melynek ez leginkább állott érdekében, majorsági pénztárából adott 250 v. r. frtot, 8 városnegyed 191 e. frt 40 krt.¹⁾ Tíz év múlva ismét megkísérlette a kir. kormányshoz e czél valóztatását, de az egész országból csak 2130 frt gyűlvén össze, a terv meghiusult; 1835. júl. 13. az udvarhoz újabban felírt, más alapokat jelölve ki e czélra, a mit a felség azon évi aug. 13. kelt udvari rendeletben nem fogadott el, hanem azt rendelte, hogy két terv dolgoztassék ki, egyik önálló, másik a Karolina-kórházzal kapcsolatban leendő elmebetegek házául. A kormányshoz a kész terveket 1839. ápr. 29. terjesztette fel, a mire a felség 1840. jún. 2. önálló elmebetegek házára nézve más újabb terv készítését rendelve: ismételve figyelmeztette a kir. kormányshoz annak megfontolására: nem lehetne-e a Karolina-kórházbeli betegek megszorítása nélkül egy-két szobát e czélra elszakítani? Ez — úgy látszik — kifáradott a sok sikertelen tervezgetésben — meghagyta az országos főorvosnak és a kórházi physikusnak, hogy egy vagy két szobát az elmebetegek számára rendezzenek be. Azok teljesítették, a 6. számú szoba e czélra berendeztetett, a gyógyítás elkezdődött, mit a kormányshoz a felségnek 1841. május 11. jelentvén, jún. 10. ideiglenes tudásul vette s az elmebetegek önálló intézete felállítását boldogabb időre halasztatni parancsolta. Ez oly hosszúra húzott-halasztott, oly sokat csúrt-csavart úgy végre egészen megfeneklett, az oly szükséges és sok ideig tervezgetett intézet létesülése elmaradt, leginkább Kolozsvár polgárainak közönyös érdektelensége miatt, mely nem engedte őket oda emelkedni, hogy belássák, mily nagy fontosságuk egy város emelkedésére, jobblétére és díszére, díszes nagy középületek s intézetek bírása, mely emeli a pénz- és személyforgalmat, a népszámot, a polgárok vagyonosodását és a társadalmi élet kényelmeit, a szellemi és erkölcsi tényező erők súlyát és értékét. Ama boldogabb idő — elég végzetesen — szász honfitársaink alkalommal élni tudása következtében az alkotmány

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1831. 2243. sz.*

felfüggesztése korában jött el. A haza sorsa feletti bú megsokasította az elmebetegek számát, ez előidézte a számukra intézet állítás szükségét, s az eddig, a magyar kormány szorgalmazására, gyűlt országos alaptól, nem sokat tervezgetve, de gyors elhatározással, fölállított az abszolút kormány által 1854-ben az *Örültek háza* szép országos épülete és intézete Nagy-Szebenben. ¹⁾

A *szegényekről* az idők, a szükség és viszonyok változása szerint sokképen gondoskodott Kolozsvár városa. E korszakban a legelső emlékezet erről az esküdt-közönség 1794. aug. 12. gyűlése j. könyvében van. „Kolozsváratt — így szól az — egy anglus játszó társaság játéka hasznából 144 forintot a szegények számára adott; de ez ügy ekkor sem levén rendezve, az adomány kamatra adatott ki, míg a város felőle bővebben fog intézkedni.“ ²⁾ 1817. az esküdt-közönség jan. 15-ki gyűlésében a kir. kormányshoz egy rendelete olvastatott fel, melyben meg volt hagyva, hogy azok, a kiknek bérlett helyein vagy házainál mások bálokban mulatnak, fordítások jövedelmök egy részét az éhező szegény föld népe fölsegítésére, 50 forinton feljüli bevételnek 6°/₁₀₀-át, a főúri bálók [*picque-nique*] ¹/₃ részt; a bálbiztosok hívják fel szeliden a közönséget, hogy e célra egy kitett perselybe a szabott díjon feljül is adakozzanak. A közgyűlés az elsőnek teljesedésbe vételét a tanácsnak meghagyta s az utóbbi szent célnak elérése végett meghatározta, hogy e végre a tanács záras ládát készíttessen, s azokba gyűljenek a kegyes adományok.“ ³⁾ Erre az 1816—17. dühöngő nagy éhség adott alkalmat, mely köztudomásu, de megdöbbenően világítja meg az 1817. ápr. 23. tartott tanácsgyűlés végzése. „Főbíró Pál András jelentette — így szól az — hogy a kalandos czéhek szinte nem győzik már a sok meghalálózott és a mezőn is halva talált idegen koldusok temetését; mert nekik e szűk időben szintén nem levén élelmök, a sok sirás és megholt testek kivitele s eltemetése miatt élelmöket sem kereshetik meg, s maguk is szükségét szenvednek, a mit a jelentő főbírónak már sokszor panaszkodtak, javasolja tehát: 1. hogy irassanak össze azok is, a kik a kalandos

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1822. 10818., 1823. 1130., 1826. 12324., 1828. 248. elnöki 7529., 1829. 3166., 1830. 503. 9798., 1835. 7428., 1839. 14191., 1840. 9280. 1841. 2470. 7195. 15325. sz.

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

czéhben nincsenek, s az oláhok között is alakuljon egy kalandos czéh, 2. az idegen holttestek nem kézen, hanem szekeren vitesse- nek rendre a kalandos tagok szekerei által; a melyik következik, a kalandos atya rendelje ki a társaságból; 3. a sirásóknak a drá- gaság miatt egy sirtól 1 r. frtot fizessenek kenyérre. A tanács azt határozta a) hogy a városnegyedek kapitányai az összeírást tegyék meg, b) az atyamester a kalandos czéhből a szekeret következés szerint rendelje ki, c) a szegények felügyelője minden szegény eltemetéseért adjon a sirok készítőjének kenyérre 1 frtot, mihelyt meghagyás van rá, s azt számadásába vegye fel.“¹⁾ 1824. előkelő hölgyekből egyesület alakult *a szegény sorsu asszonyok és férfiak felsegítésére* s dologgal való maguk elfoglalására, a titkár, Bodor Pál, a május 15-ki közgyűlésben az egyesület megbízásából egy *szegényeket segítő intézet* tökéletesb megalapíthatására a város- nak Tordakapun kívül kovácműhelynek használt telkét vagy a *Fejér Ló* nevű nagy vendéglő telke kis-mesterutczára nyuló külön választott részét e célra alkalmazás végett illő árban átadatni kérte. A közgyűlés szenvedő embertársainak segítő kezet nyújtani kész levén, meghatározta, hogy az irt szent célra a kovácműhely mellett a város által Theil Jánostól megvásárolt telket örömmel, minden fizetés nélkül átadja.²⁾ Következő évben a sept. 24. köz- gyűlésben azt kérte az egyesület, hogy a közönség a szegények dolgozó-házának felajánlott iménti telket, a mi az ő céljaira igen szűk, váltsa meg 1000 frton, s ha az egyesület azt bármi okból nem fordítná építésre, vagy ha építne, de az intézet idővel elbo- molna, a város azon összeget kapja vissza. A közgyűlés készséggel beleegyezett.³⁾ 1826. a jun. 11. közgyűlésben az egyesület jelen- tette, hogy a szegények fölsegítésére általa felállított *dolgozó-házi intézet* megalapítása végett, hogy a begyűlt pénz jobban elhelyezve legyen, külmonostor-utczában az ugynevezett Haller-kertet [*nép- kertet*] szép épületeivel együtt megvette, s hogy azt az átellenben a Szamoson túl levő eperfás helylyel egy átjáró által közlekedésbe hozhassa, s így a közönségnek is kedves mulató helye legyen: kérte a várost, csináltasson az általa készített tervrajz szerint

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

³⁾ *Az ered. j. könyvből.*

egy hidat, melyen szekérrel lehessen járni, vitessen ki a Szamosból a kert udvarára bárcsak egy kőkuthoz szükséges vizet. A közgyűlés kedvesen s köszönettel vette az egyesületnek a város díszére s a közönségnek javára célzó elintézését s azt a lehetőségig elősegíteni kívánván, a hidra és vízkerekekre följánlott 1000 forintot váltóban oly módon, hogy a hid ne legyen a közepén czövekekre, de ivre építve, mert az gátolná a víz és jég lefolyását s hátrányos lenne a város közel levő malmának.¹⁾ Az ápr. 26. közgyűlés az egyesület kérésére, intézeti czélokra a vásár miatt megfogyatkozott pénztára fölsegítésére jó biztosíték mellett 6% kamatra egy évre 1000 frtot adott . . . Csak egy vállalatában vonakodott a tanács és esküdt-közönség a nőegyesületet segíteni, a mi pedig rá nézve rendkívül fontos, a dolgozó szegényekre hasznos volt, mert új jövedelemforrást nyitott s a belső pénzforgalmat nevelte. Az egyesület t. i. a károlyfejérvári es. kir. katonai ruházati bizottságtól [*Monturs-Commissio*] nagyszámu katonapokrócz szállítását vállalván el s az intézet részére szűrvégeket is készíttetvén: szőtt posztóit ványolni Gyaluba volt kénytelen küldeni, a mi költséges volt és sok alkalmatlanságot okozott. Az elnök br. Jósika Jánosné az intézet kertje végében a zsemlyések malmával szemben saját ványoló felállítását határozta el, s mérnöki terv szerint és felügyelet alatt nagyobb részben fel is építtette. A tanács közbelépve a további építést betiltotta, okul azt hozván fel: „hogy a malomjog a városé, a ványoló a közeli malmoknak káros, a közönség ivóvizét rondítja.“ Az egyesület kérte a tilalom megszüntetését: „mert a ványoló a városnak sok hasznot hoz, a lisztelő malom távol van, a víz míg a városba ér megszűrődik, tímárnak is volt azon a vizen csertörő malma; felhozta, hogy más pallérozott városokban az ily intézeteket mind a polgárság, mind az előljáróság létrejöni segíti inkább, mintsem akadályozza . . . Erre az esküdt-közönség az építést megengedte, de e szigorú feltételek alatt: „1. hogy a zsemlyés malomnak sérelmet soha ne okozzon, 2. egyébnek mint ványolónak ne használják, 3. ha az intézet megszűnik vagy helyét eladja, a város engedélye is megszűnik, s a ványoló a város birtokába megy át.“ Az egyesület a királyi kormányshoz fordult védelemért; ez a tanácsnak meg-

¹⁾ A eredeti j. könyvből.

hagyta, hogy az egyesületet az építésben ne akadályozza; ha kizáró jogát vélte a ványolóépítéshez — jegyzé meg a királyi kormányshéz — miért nem ellenezte az építést mindjárt kezdetben? kérjen inkább valami használati díjt, de az intézetet közjóra czélzó törekvésében ne tartóztassa fel. Erre a tanács 1833. június 14. a kir. kormányshézhez részint mentegetőzve, részint malomjoga kizáró természetét fejtegetve irt fel. Ha az egyesület kérte volna, a mit tett — mondja jelentésében — a minden jó és szent czélszatokat minden időben felsegitni kívánó városi közönség bizonyosan teljesítette volna kérését, a minthogy nagyérdemű elnöke iránti tekintetből a kívánt építési jogot most is megadandónak vélte, ily módosított feltételek alatt: „1-ső feltétel a fenn említett első pont alatti, 2. hogy lisztelő malomnak ne használtassék, 3. a város tulajdoni joga elismeréseül az egyesület valamit fizessen, 4. csak addig élhessen e joggal, mig az egyesület fenáll vagy helye eladatik, vagy a városnak ványolója épülne.“ A kir. kormányshéz átküldötte az intézet igazgatójához lehető észrevételei megtétele végett, a ki a 4-ik föltételt az intézetre nézve károsnak találta a nélkül, hogy a közönségnek haszna lenne belőle. A kir. kormányshéz tehát e pontra nézve az esküdt-közönség újabb megkérdezését rendelte, mely 1834. febr. 18-ki gyűlésében kihagyásába beleegyezett... Itt a tárgyalás megszakadt,¹⁾ hihető, a dolog az intézet javára egyenlítettett ki . . .²⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1832. 12804., 1833. 3334. 6698., 7866. 1834. 2439. sz.

²⁾ Az alapító asszonyi egyesület szervezete és egy évi jövedelem kezelése ez volt. Elölülő br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália, segéde Ágoston Istvánné Szaknovics Mária, titkár Énlaki Sala Mihály, számvevő Kollerffy Koller Vilmos számtiszt, pénztárnok kir. kormányshéki irnok Szentiváni Mihály, a fogadó felvigyázó Nagy-Batzoni Incze Dániel kir. kormányshéki irnok, gazda Bálint Márton, főző és sütő gazdasszony Bálint Mártonné, Betze Mária; az ágyak kegyes pártfogói: 1. br. Jósika Jánosné, 2. szintén, 3. gr. Kornis Jánosné, 4. gr. Csáki Józsefné, 5. gr. Bánffi Dénesné, 6. gróf Kálnoki Jánosné, 7. m. Bartsai Lászlóné, 8. br. Bánffi Györgyné, 9. m. Bartsai Jánosné, a 10., 11., 12. hiányzik. Az intézet szegényei: Funyi Sámuelné, Miller Ágnes, Nagy Istvánné, Pap Józsefné, Körösi Ferenczné, Mellovsztiné, Sándor Ferenczné, Kászóniné, Hints Gergelyné, Kis Andrásné, Szakál Benedekné. A 12-ik hely üres . . . „Vagyoni állása s üzletforgalma kitünik 1831. sept. 29-től 1832. sept. 29-keig készült számadásából. E sze-

Szándéka volt az egyesületnek intézete érdekében a dolgozó szegények és szegény szülők gyermekei számára zállogházat felállítani s tervét a felséghez be is adta, onnan 1831. jan. 22. azon

rint I. *Készpénz az előbbi évi áthozatallal anyagban, kész munkaműben és pénzben volt* 11,141 frt 50 $\frac{1}{2}$ kr. Ezek közt kész pokrócz 314 drb, szürke posztó 24 sing, melyek a debreczeni vásáron adattak el 1280 frton, más 92 drb pokrócz, ára 734 frt 30 kr. Volt 60 mázsa 82 font mosott gyapju, 17 mázsa 82 font kész gyapjufonal, 5138 frt 44 krban, bolti portékák árában Katona Sándor és Karatsai Bogdán boltosoknál 1641 frt 3 kr., a szegények által készített és a boltban meglevő munkaművekben 1440 frt 41 kr., kész kender- és lenfonal árában 70 frt 30 kr. Az intézet koreszmárosainál bor árában 232 frt, a mit ígérő czédulával biztosítottak. Készpénz 604 frt 22 $\frac{1}{2}$ kr. II. *Az évi bevétel* 1. a 40 frtos jóltevőktől [*ennyi volt a rendes segélyezők részvénye*] br. Jósika Jánosnéól kétszer 40 = 80 frt, gr. Teleki Ferenczné, gr. Kornis Jánosné, gr. Béli Venczelné, gr. Bánffi Dénesné, m. Straussenburg Dánielné, t. Székely Dánielné, gr. Rhédei Lászlóné, gr. Csáky Józsefné 40—40 = 400 frt. Ezenkívül adtak még a) br. Jósikáné ványolóra 500, gr. Teleki Józsefné 50, Miske Józsefné 100, Czirjék Dénes főispán 600, Sonnenstein Józsefné 20, Kovács Miklós püspök 100, Szábel Menyhért 100, Guardazoni kolozsvári czukrász 10, gr. Thurn Rajmondné 15, a magyar színjátszó társaság 139 frt 39 kr. Izsák Todes ékszeráros 500 frt adománya évi kamatában 25 frt, Szilágyi Mózes tordai kereskedő 10, a szegények boltjában ez évben elárult portékákból u. m. pokrócz, guba, vászon s több másféle kézműből 1131 frt 51 kr. A károlyfejérvári katonaraktári bizottságba beadott 1536 drb katonapokróczból a szállítás levonása után 13,215 frt. Debreczenben, Pesten, M.-Vásárhelyen s egyebütt eladott 350 pokróczból és 27 rőf szürke posztóból a költségek levonása után 1174 r. frt 12 kr., 69 font füsült gyapjuból 20 frt 42 kr., 34 véka korpa árából, a mi a dolgozó-háznál gyült, 12 frt 16 kr., a feredő számára Bécsből 1831. hozatott por árából 220 frt, házbérben a kis iskolából és tanítóktól 120 frt, ugyan házbérben az új lakóktól 230 frt 56 kr., koresmákból 198 frt 22 kr., hátralék bor árából 172 frt, bálókból és casinókból 1602 frt 49 kr., berki és kerti díjából 203 frt 35 kr., meleg feredőkből 468 frt 30 kr., uszó-iskolából 672 frt 25 kr., az előiskolai tanító, dajka és segédje esztendei étkezési díjából az iskola alapjából 3000 frt, a kis gyermekek játszó helyeért a kertben 30 frt. 1832. évi nyári köszöntés megváltásából 1225 frt, a mult 1831. évről az iskolai pénztárban maradott volt 24 frt, br. Jósikáné által készített paplanok árából 512 frt, Kovács Miklós r. kath. püspöktől szegény gyermekeknek köntösre jött be 30 frt, egy árusnéól a kis iskola számára 50 frt, egy grófné ugyanannak adott 25 fr., br. Domokos József u. a. 100 f., gr. Thurn Rajmondné u. a. 25 fr., m. Rezsán ur u. a. 33 f. 20 kr., szoknya, sapka, játék s más árukból gyült a kis iskola számára 82 f. 50 kr. együtt 24,151 f. 79 $\frac{1}{2}$ kr.

meghagyással küldetett le a kir. kormányshoz, hogy kérjen be új tervet, melyben ki legyen tüntetve: mennyi bizonyos tőke-pénze van készpénzben, a miből a szükséges helyet és épületet

b) *Termesztményben és anyagban való ajándékokból*: br. Jósikánétól 38 véka buza, 6 v. borsó, 2 v. paszuj, 166 font turó, 23 v. krumpli, 7 v. asszutyümölcs, Ágoston Istvánétól, Rác Mihály kolozsvári polgártól, Horváth Ferencztől kisebb mennyiségű természetmény, Pataki Mihálytól 600 téglá, br. Bornemisza Lipót az idénre is átengedte háza alsó részében azon szobát, melyben az intézet számos évek óta készítményeit árultatta. III. *Pénz költségei* voltak: 1. *szegények tartására a gondnok kezére* 3932 frt 17 kr. Ebből a szegények élelmére, kik naponként 30-an 40-en sőt többen is tartattak, egész éven át 13,769 egyénnek reggelire, ebédre, vacsorára 726 f. 45 kr., konyhára és élelemre valóért 1560 f. 49 kr., 2. *munkabérekre* 2205 f. 31 kr., szamosújvári rabok munkabére 497 f. 38 kr. együtt 2705 f. 30 kr. 3. *Munkaművekhez való anyagra*: 329 mázsa 8 font juhgyapjuért pokrócznak s posztónak szállítással 9486 f. 53 kr., a 12,000 frttal szerzett ház hátralék vételárának törlesztésére 2220 f. 42 kr., mult évi gyapjuvásár ára törlesztésére 1834 f. 35 kr. kerttakarítás, házmegvakolás, butorozás, meszelés, sat. 238 f. 34 kr., ványoló malomra 500 f., szegődöttek fizetéseibe u. m. gazda, gazdasszony, szolgáló, pokróczszövő mester 400 f., boltos Szilágyi Gábornak a portékák elárulásáért 100 frttól 5 f. 30 kr., szűrposztó szövő Gründits Mihálynak havi fizetésében 75 f., uszó-iskolára, uszó-mester fizetésébe 157 f., meleg fürdők, u. m. fürdős fizetése, tűzifa, fürdőszobák kifestése, a csövekért sat. 518 f. 39 kr., Filippi fejtőnek kölcsön 400 f., az iskolabeli gyerekeknek 8 pár csizmára, köntösre, sat. 106 f. 50 kr., gyertyára 6 f. 12 kr., a tanító, dajka, segédje és évi étkezése díjában 300 f., tanító fizetése 315 f., a két tanítónénak Monostoron és Szent-Péteren: az elsőnek 185, a másíknak 50 = 235 f., a kis iskolaház évi bére 120, kis gyermekek játszóhelye 30, kis lánykáknak varráshoz, gyapotra, fejtőre, csizmára, ruhára a szegényebb sorsuaknak 126 f. 56 kr. együtt 23,986 f. 36 kr. *Maradványok*: 1832. sept. 29. készpénz 165 f. 13½ kr., melyhez hozzáadván a károlyfejérvári katonai ruházati bizottság megrendelésére kifizetett 248 drb lópokrócz árát, 2010 f., 28 vég szűrposztó 30 frtjával 840 f. A szegények dolgozó-házában megmosva levő 83 mázsa 50 font gyapjut és 5 mázsa 49 font gyapjufonalat 60 frtjával számítva, 5142 f. 24 kr., boltosoknál levő portékák fizetetlen ára 1641 f. 3 kr., boltban levő eladó portékák ára 954 f. 52 kr., koresmákon eladott bor hátralék ára 60 f. borkészlet 74 f. 40 kr., 70 véka korpa ára 17 f. 30 kr., Filippi fejtőnek kölcsön adott 1000 f. = együtt 11,905 f. 24¼ kr. Kivonván a kert vétel-árából fizetetlen levő 10,000 frtot s fizetetlen számlákban levő 318 f. 9 krt, a mi 10,318 f. 9 krt tesz, a készpénzben, anyagban s kész munkaművekben levő 10,905 frtból 22½ krból, az intézetnek marad tiszta értéke: 1587 frt

megszerezze, abban a zálogok és kezelő tisztviselők részére elegendő szobát rendezzen be, utóbbiakat fizesse sat. továbbá legyen kimutatva kinek s mily jóállása mellett tervezi azon intézetet, a beadandó új terv iránt hallgassa meg a tartományi főszámvevőséget s így terjeszsze fel véleménye kíséretében. A megkérdezett egyesület úgy nyilatkozott, hogy a tervezett intézetre Szábel Menyhért kereskedő 40,000 forint készpénzt letett, részvényesek adnak 20,000 frtot, tehát tőkéje 60,000 frt lesz. Évi költségre kell 2500 forint. Ehhez képest az egyesület elismeri, hogy ezen állandó kiadások fedezésére még 55,000 frt kell; ebben ugyan egy vállalkozó társaság közelebbi visszalépése miatt fennakadtak, de készek újabb társakat szerezni. Egyébiránt meg van a Szábel-féle 40,000 frt alap, az intézetnek van fekvő vagyona, a felügyeletet tagjai ingyen folytatnák, ezt elegendő biztosítéknak tartják. Az új alapszabályokat a pesti zálogház mintájára készítik s akkor terjesztik fel, mikor mind a háromféle tőkepénz egybe lesz gyűlve. A kir. kormányshoz visszairta, hogy tekintetbe véve más hasonló intézetek alaptőkéit, elég, ha az egyesület a 60,000 forintnak felét, 30,000 frtot most intézet felállítására fordítja. másik felét későbbi szükségeire használja fel, mert mihelyt e hasznos intézet fel lesz állítva, gyarapodása bizonyosan remélhető; ajánlja tehát a terv mielőbbi felküldését, akkor nyilatkozván a felől is: a 60,000 forintot mi módon és minő elővigyázatok mellett akarja biztosítani? 1831. december 14-n azonban Szábel Menyhért is kijelentette, hogy társai, a kikkel együtt akarta az intézetet felállítani, az őket ez évben ért változó események következtében visszalépven, kénytelen maga is szándékától elállani, a minek folytán az *asszonyi egyesület* december 28-n a királyi kormányshoz elött kijelentette, hogy a mig elegendő biztosítékot nyújtó más egyént találhat, ez intézet felállítása tervéről le kell mondania, azonban ha talál, a mit keresni nem szűnik

15 kr. és a külmonostor-utczai telek, ház és kert [a gróf Haller-féle] rajta levő s most már teljesen helyreállított épületek összes belső bútoraikkal, rész-kádakkal sat.“

Kilenczedik esztendői számadása a kolozsvári nemes Asszonyi egyesület által felállított és gyámolított Szegények dolgozó háza, kertje és előiskola intézetének. 1831. sept. 29-től 1832. sept. 29-ig Kolozsváron 1832. esztendőben. Nyomtatott a kir. Lyceum betűivel. Ivrét 1—7 levél.

meg, azonnal jelenti. Ez a felséghez megírta, s ott 1832. febr. 15. és ápr. 4. udv. rendeletek által tudásul vétetett. Még a főúri nők egyesületének tervezése előtt 1829. decz. 5., 1830. márcz. 3. s utóljára 1831. decz. 27. a kormányzékeni elnök ajánlatba hozta egy zálogháznak az alapítványi pénzekből felállítását, s a kormányzék a felségtől engedélyezését kérte; de az 1832. febr. 15. kelt udv. rendelettel megtagadtatott, mert — ugymond a felség — ily intézet üzlete a meghatározott fizetéseket teljesíteni köteles közalapok természetével nem egyeztethető. Ez intézet létesítése a mindenfelől eléje gördült és gördített akadályok miatt a kezdeményezésnél maradt,¹⁾ s harminczkét év telt el, míg Kolozsvár társulati vállalkozás útján állithatott.²⁾ De a szegények ügyének munkával és a hazai ipar előmozdításával kapcsolatos rendezésében az út ki volt jelölve, az első példa megadatott, s ez érdem a br. Jósika Jánosné Csáky Rozália grófnée, a kinek és lelkes alapító társainak nevét ezért a hazai történetírás a kegyeletes emlékezet fényével veszi körül.

A *koldulás* szabályozására legelőbb az 1790—91. országgyűlés terjesztette ki figyelmét, s a közigazgatási-politikai bizottság dolgozott is róla munkálatot; ezt az 1811. országgyűlés tárgyalta s némi módosítással helybenhagyván: mint a végrehajtás körébe tartozót elintézés végett a kir. kormányzéknek adta át. Ez időtájatt Kolozsvárratt annyira elszaporodtak a koldusok, hogy a főbíró 1813. a márcz. 27. közgyűlésben jelentést tett róla, s összeiratván őket, kitünt, hogy az igaz nyomorékok és tehetetlenek száma 122, ezért nekik a házalást e naptól fogva megtiltotta s a polgárságot azok alkalmatlankodásától való maga megkimélése végett a perselyekbe buzgó adakozásra kérte fel.³⁾ Biharvármegye kk. és rr.-nek 1812. máj. 20. vármegye gyűléséből nem sokkal ezután érkezett Kolozsvármegye kk. és rr.-hez azon átírat, melyben tudatta, hogy ők a vármegye koldus-ügyét rendezték, koldusaikról maguk gondoskodnak, ezt tárgyzó munkálatukból egy példányt azon barátságos felkéréssel küldöttek meg, hogy miután

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 2544. 11155. 15837. 1832. 139. 2121. 2988. 3320. 4703. 4837. sz.

²⁾ 1865. jul. 22. kelt legfelsőbb engedélylyel.

³⁾ *Az ered. j. könyv.*

területükről az idegen koldusok ki lesznek zárva, s a kik oda mennek, kiutasíttatnak, esetleg megbüntettetnek, Kolozsvármegye kk. és rr. intézkedjenek saját koldusaikról, s ezen határozatukat a vármegyében hirdettessék ki. Kolozsvármegye tisztsége azon kéréssel küldötte fel az átiratot és rendszabályt a kir. kormányshoz, hogy annak alapján egy, az *erdélyi viszonyokhoz alkalmazott szabályrendeletet* dolgoztasson ki s azt a városokon és falvakon megtartás végett kihirdettetni rendelje el. Átnézetvén ez az előbb említett országgyűlési két munkálatot, az utóbbit látta célszerűbbnek, azt fogadta el s alkalmaztatta a viszonyokhoz, magyar szövegét latinra fordítatva, könnyebb használat végett §-okra, ezeket pontokra osztatta, s a szükséges változtatásokkal 1813. márc. 29. a felség jóváhagyása alá terjesztette, honnan az — néhány módosító észrevétellel helybenhagyva — 1816. máj. 3. kelt udv. rendelet mellett oly meghagyással küldetett le, hogy a kormányshoz a változtatásokat tegye meg, kinyomatván, a törvényhatóságoknak küldje el s gondoskodjék, hogy a szegények intézete kormányzása alatt üdvösen gyarapodjék. Ez a legfelsőbb meghagyást teljesítette, szabályrendeletet és útasítást s hozzá mintákat dolgozott,¹⁾ a miket a királyi

¹⁾ A cím ez: „A koldusok ügye rendezéséről szóló Útasítás“ [*Instructio de regulatione Mendicorum*;] bevezetése 5 pont, tartalmazza az általános elveket, melyek emberiesek, józanok, szabadok és szépek; a tartalom öt szakaszra [*sectio*] oszlik. Az *első*: A valódi szükölködőknek és szegényeknek s a tettetett és a koldusságot csak hazudó koldusoknak megismeréséről szól 1—5. §-n. *Második*: a csaló s koldusságot csak hazudó koldusok kiutasításáról 6—14. §. *Harmadik*: A valódi koldusoknak saját lakhelyeikre útasításáról 15—21. §. *Negyedik*: Az igaz és egészen nyomorult koldusok és szegények eltartásáról 22—25. §. Az eddig házról-házra járás és koldulás eltiltásáról s csak hiányos esetekben és óvatossági intézkedések megtartása mellett megengedéséről 26—34. §. Célszerű, hasznos és az állami rendet és érdeket, a valódi szegény és nyomorultak érdekével bölcsen egyeztető intézkedések, melyeknek végrehajtására a királyi kormányshoz a következőket rendelte: „1. a hatóságok, városokon a rendőrigazgatók a következő 1817. évi november 1. minden koldust irassanak össze, osztályozzák, minden évben adóigazításakor igazítsák ki, a püspököket és főtanácsokat együttműködésre hívják fel, ezek a papságot az útasítás pontos megtartására serkentsék; 2. a csaló koldusokat a segélyezésből zárják ki; 3. az igazi koldusokat útasítsák lakhelyökre; 4. az egészen nyomorult koldusokról gondoskodás végett a szegényeknek gyűjtsenek alapot [*pénztárat*] a következő módon: a) minden eklézsiában évenként legalább négyszer

kormányshék oct. 9. kelt körlevelében magyarul és latinul kinyomatva, több példányban minden törvényhatóságnak megküldött, Kolozsvárnak és M.-Vásárhelynek különösen azt is meghagyván, hogy dolgozó-ház építésére alapot szerezzenek, arról tervet és költségvetést dolgozzanak ki s a királyi kormányshékhez küldjék fel.“¹⁾

E rendelet érdemleges teljesítésére a városi tanács és esküdt-közönség magát indíttatva nem érezte, csak annyi intézkedést tett a főbiróhoz az 1817. márcz. 17. közgyűlésben előterjesztett javaslatára, hogy a valódi szegény koldusokat a többiektől pléh-pecséttel határozta megjelöltetni, végzésül kimondván, hogy az ilyek számára minden polgár hetenként tehetsége szerint adakozzék kenyeret, s ez városnegyedenként osztassék fel köztük, hogy mindenik a maga részét naponként kapja meg; a házanként koldulást

a szegények fölsegítésére szent beszéd tartassék, a templomok ajtaiban ezek számára egy külön záros láda legyen, az adakozást a papok hetenként a szegények pénztárába adják be; *b)* kitünő férfiak minden városban buzdítsák a polgárságot önkéntes adományokra vagy állandó alapítványtételre; *c)* a végrendelkezők által bizonyos czél nélkül tett alapítványok a közönség megegyezésével e czélra fordítandók; *d)* a rendőri büntetések mind oda adassanak be; *e)* a mely városokban állandó szini előadások vannak, évenként legalább négy tartandó e czélra, mutatványos játékosok, komédiások, a kik időnként jelennek meg, az elsőbb előadások közül egynek vagy többnek jövedelmét egészen, a hol kórház van, felét adják be; *f)* városokban csütörtökön, külvárosokban vasárnap egy jobb kinézésű koldus, magyarul az ugynevezett *koldusok atyja*, kettőszáru perselylyel [a kulcsok egyike a szegények pénztárnokánál, a másik a rendőrigazgatónál állván] a városnegyedeket alamizsna végett járja be, s gyűjtését adja rendeltetése helyére; 5. városokon és mezővárosokon válasszának szegények pénztárnokát, az intézet jövedelmének [a tőke kivételével] 4%-át tevő fizetés mellett, jó hírnevű embert, hűségre eskessék meg, minden városnegyedben gyűjtés végett válasszának egy *koldusok atyját* az épebb vén koldusok közül; 6. *Kolozsváratt* és *M.-Vásárhelyen* a koldusok részére könnyebb munkákra dolgozó-házat építsenek s a tekergő dologkerülőket dolgoztassák; 7. ez főleg a vármegyéket illeti; 8. a püspöknek és főtanácsoknak különösen lelkőkre van kötve, ezen, az ő szent hivatásukat mindenek felett érdeklő ügynek a papsággal együtt buzgó pártolása és gyarapítása. Végre a pénz- és pénztárkezelés, pénztárnokok számadása sat. iránt minták készítésére a tartományi főszámvevőségi árvaosztály volt útasítva, mely azokat 1817. aug. 16. *A) B) C)* betűkkel jelölve terjesztette elő.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 7164., 1816. 5403., 1817. 7980 sz.

megtiltotta, az idegenek pedig mindaddig a városból kiutasíttatni határozattak, míg üldöztetésüket megsokalván, elszoknak és másfelé vonulnak. . . . Egész komolysága szerint fogta fel az ügyet püspöktársai közül az erdélyi r. kath. püspök, a ki a kir. kormányzék útastása értelmében a koldus-ügy szabályozására és a szegények pénztára felállítására 1830. febr. 1. Kolozsvár viszonyaihoz alkalmazott tervet dolgozott s azt a tanácsnak megküldötte. Főbíró Ágoston István 1821. a febr. 24. közgyűlésnek bemutatta azon megjegyzéssel, hogy a mi abban neki kötelességévé van téve, mindent megtesz, azon kívül, hogy a gyűlendő pénzt fel is szedje és a szegények közt kioszsza, mert erre hivatalos dolgai időt nem engednek. A közgyűlés azt határozta: „tisztelettel és hálával veszik ez ügy rendezése tervét s a város igaz szegényei számára házanként, utczánként és templomokban való gyűjtést a tanács igéri mint eddig, ugy ezután is, a püspök felügyelete alatt segedelemmel lesz, s minden lehetőt megtenni hivatali s keresztényi kötelességének ismeri, a terv végrehajtására egész igyekezetét felajánlja, a következő észrevételekkel: „1. A pénzek szedője és kiosztója a rendőrbiztos sokféle teendői miatt nem lehet, de eddig is volt s ezután is lesz egy becsületes tiszta jellemű polgár, a ki a szegények és koldusok pénztárnoka lesz; a tanács nevezni fog ki egy másikat, a ki a rendőrbiztos és egy negyedkapitány jelenlétében a segélyt kioszsza, arról a püspöknek számol s számadását a kir. kormányzékhez felküldi; 2. a gyűjtés nem bizható senatorra, de a negyedkapitány egy száz-férfival jól elvégzi azt s könyvecskéjükbe mindent pontosan beírnak és beszolgáltatnak; 3. minden havi ülésre két ülnök választása lehetlen, a tanács kinevezi a királybirót s a három gondnokot, a püspök kérjen fel egy-két kormányzéki tisztviselőt, ezek pótolhatják; 4. a templomok ládáinak kulcsai közül egyik álljon az illető eklézsia gondnokánál, másik a szegények pénztárnokánál vagy a rendőrbiztosnál. Ezek jelenlétében vegyék ki a pénzt havonként. A papság buzdítsa a híveket adakozásra a sátoros ünnepeken. A koldusok összeírását, osztályozását, az útastás kihirdetését és kéregetést elintézi a tanács. Mihelyt tudva lesz a valóságos koldusok és szegények száma s az egybegyűlt pénz, a tanács gyűlés tartása iránt tudósítja a püspököt. Ezzel egybefüggőleg a közgyűlés meghagyta a királybirónak és rendőrigazgatónak: 1. hogy a koldusokat és nyomorultakat városnegyedenként fogassák el, írják

össze, vénségök, gyengeségök, nyomorékságuk szerint osztályozzák: ki oda való? ki idegen? ki valódi koldus és dologtehetetlen? tudják meg, s munkálatukat adják be, a koldusok gazdájának háza vagy lakhelye följegyzése mellett; 2. készíttessenek minden negyedben könyvet, írják bele a czélját, hivassák maguk elé a negyedkapitányokat, adják eléjük azon keresztényi szent intézetet, s hagyják meg nekik, hogy mindenik maga mellé vevén egy tisztességes százférfit, minden embert keressenek fel személyesen és irassák be: hónaponként vagy egyszerre kiki mit fizet? ha maga otthon nincs, gondviselőjének hagyják meg, márcz. 1. a kéregetést megkezdvén; 3. a királybíró és rendőrigazgató készítsenek buzdító irást, bizonyossá téve a polgárokat a százakra menő koldusoknak ez úton való eltöröltetéséről, 4. a czélt jelentsék be a közelebbi esküdt-községi gyűlésnek s a száz-férfiak kéressenek meg a kéregetésekre sorban elmenetelre, s maguknak a keresztényi adakozás elől ki nem vonására.“¹⁾... Tíz év — úgy látszik — egészen feledésbe merítette a kir. kormányzék 1817-ki útását s az elébbi róm. kath. püspök terve alapján a koldusok felsegítésére nézve tett kebli intézkedéseket; mert 1832. a *főrangú asszonyok egyesülete* ismét azon vallásu püspök által kezdeményezte Kolozsvár hatósága kebelében a *koldus-ügy új rendezését*. Az esküdt-közönségnek azon évi márcz. 26-ki gyűlése jegyzőkönyvében az van erről főnhagyva: hogy a r. kath. püspök Kovács Miklós levelében előadta, hogy az *asszonyi egyesület* elnöke br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália által az iránt találatott meg: hogy lehetne a város utczáin nagy számmal kolduló szegényekről oly módon gondoskodni, hogy ezen társadalmi teher jóltevőleg végkép elháríthatassék, a házanként való koldulás megszűnjék, s egy ily terv előrajzát a közönségnek megküldötte, mely felolvastatván s fontolóra vétetvén: „minthogy az által egy régen ohajtott jó czél éretik el, a gyűlés azt köszönettel fogadta, oly módon, hogy abból a város népére rovatal, majorsági pénztárára új terüh ne háromolják; remélhető is, hogy az alakulandó egyesület ügyeit intéző bizottságban a tanács tagjai közül egy, a választott esküdt-közönség részéről 2 tag, jelen lehet.“ Egy más alkalommal tartott közgyűlés e tárgyban pótlólag, a következőket határozta: a) a bizottságban 1 tanácsi, 2 esküdt-képviselő tag legyen

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

jelen, *b*) a koldusok közé csak odavalók vétessenek be a város biztosainak beleegyezésével, *c*) a városgazda semmi kötelességre ne kényszeríttessék, elég dolga van neki; *d*) a kidolgozandó terv közöltessék a tanácssal és esküdt-közönséggel, *e*) ha az igazgatás változás alá jó, s a tanácsnak és esküdt-közönségnek úgy tetszik, az egész intézetet vehesse saját igazgatása és szabad rendelkezése alá.“ E terv valósulásának nincs további nyoma. A koldusok vagyis a valódi szegények ügye intézése 1817—21-ki fennebb ismertetett elvek szerint történt egészen 1848-ig. 1835. a jan. 19-ki esküdt-közönségi gyűlésben a házankénti perselylyel kéregetést oly örvendetes sikerűnek jelentette be a tanács, hogy csak azon évben egy ideig 130 koldus naponként az I. osztályban 10, a II-ikban 8, a III-ikban 6 krt kaphatott, s meg is apadt a koldulók száma — ugymond — csak egyegy lopódzik be; de nihelyt a rendőrség észreveszi, azonnal kikísérteti, s ha odavaló koldult, megbünteti... Meglankadván ekkor a buzgóság: a tanács felszólítást intézett a negyedkapitányokhoz, buzditva őket a gyűjtésre és megtiltva úgy a koldulást, mint a koldulóknak alamiznaadást, s ennek oly sikere lett, hogy a koldulás csaknem egészen megszűnt. Kitűntek az adakozásban a kereskedők. 1844. a márcz. 19-ki közönségi gyűlésben előadatott, hogy a koldulás megszüntetésére egyesület van keletkezőben, s a tervezők kéri a közgyűlés pártolását. „Ez igen üdvös czélt — mondja a végzés — mint az esküdt-közönség, úgy a tanács is méltányolván és pártolván: létrehozásába beleegyezik s a tervezőket, mint a leendő társulat tagjait a maga biztosainak nevezvén ki, ajánlta a további buzgókodást, annak idejében a tudósítást elvárja. A bemutatott irományok közt levő jegyzetekből kiirván az aljegyző negyedenként az idegen koldusokat és a czellengőket: a közgyűlés meghatározta, hogy azok neveit adja át a rendőrigazgatónak s az szállíttassa honosságuk helyére, a negyedkapitányok pedig kezök alatt egyet is meg ne szenvedjenek... Ez egyesület is a kedvezményezésnél tovább nem haladt.

A *szellemi élet és műveltség* minden közmunkássági terén oly nagy tevékenység indult meg, hogy az irodalomnak, hol az legláthatóbban nyilvánult, története tüzetes megírása szükséges. Én ez és a következő korszakban, a Kolozsvár város közemlékeiben mintegy elrejtve volt néhány oly részletet említek meg, a mikhez az író-világ csak nehezen és fáradságos kutatás útján juthatott volna el. A tör-

ténetirodalom barátait, kiválóan pedig Kolozsvár mivelt közönségét kellemesen fogja érdekelni Mártonffi József róm. kath. püspöknek 1809. a febr. 6-ki közgyűlésen tárgyalt levele, melylyel a püspöki levéltárban talált: „Kolozsvár leírása.“ [*Descriptio Civitatis Claudio-polis*] czímű két kéziratot oly megjegyzéssel adta vissza, hogy ha érette gróf Batthyány Ignác püspök előde fizetett volna, fordittasék meg; továbbá jelentette: „hogy ha valaki találtatnék, a ki Kolozsvárról egy pontos, teljes és diplomákkal megerősített munkát készítne, maga segedelmét nem vonná meg tőle.“ A város e kéziratokat köszönettel fogadta, fizetés érettök nem volt, a mi pedig a város említett módon való leírását illeti, mihelyt azt teljesíteni valaki magát ajánlja, a tanács ő excellentiáját róla tudósítani fogja.“ ¹⁾ Ime a tudós magyar püspök, csaknem egy századdal előzte meg korát, úgy ohajtván megíratni *Kolozsvár Történetét*, a mint a mai irodalmi színvonal és mérték kívánja, s a mint tényleges írója is megkísérlette. Ha a nagy tudományu s erős hazafiui érzelmű főpap ma élne! Lenne e *Város-Leírásra* hihetően sok ellenészrevétele, de tán olyan is igen, a mi neki, mint lelkes hazafinak s valódi tudósnak örömet okozna...! Mártonffi püspök magas műveltségű férfi, philosophusi ész, nagy matematikus és ritka főpapi jellem volt; történeti ismerete tömérdek, finom politikai érzékkel egyesülve, bevégzett latin és görög nyelvismerő, a mit könyvvizsgálói ítéletei s jelentései igazolnak; jezsuitai nevelést kapott, de igaz magyar nemzeti és alkotmányos érzését s világi papi szabad gondolkozását minden élethelyzetében ritka tapintattal megőrizte; az ő érdeme a római kath. oktatásügynek a múlt század végén s ennek elején nemzeties alapon szervezése s az oktatásnak a jezsuitákról a kegyesrendiekre átszállása, oly módon, hogy a világi papság se legyen közülök kizárva. E férfi egész élete áldásos munkásságban folyt le: nemes egyéniségeért s közjóra irányult tettei után az egyház büszkén gondolhat rá, a hazai történet a legnehezebb idők egyik legkimagaslóbb alakját birja benne.

A könyvvizsgálat a naptárakra is kiterjesztettet. Az ápr. 17-ki közgyűlésben a kir. kormányshoz rendeletéből megahagytott a könyvnyomtatóknak, hogy oly naptárt, [*Kalendarium, Schematismus*] melybe gazdasági, politikai, történeti, főleg pedig

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

az orvoslás módjáról szóló közlések vannak felvéve, a könyv-vizsgálónak bemutatás előtt ki ne nyomassák. ¹⁾ Érdekes irodalom-történeti adat van följegyezve Kolozsvár e kori jegyzőkönyveiben. Városi tanácsos Darkó Dániel kidolgozta a hazai „Törvények Történetét“ [*Historia Juris*] magyar nyelven Árpád vezértől kezdve I. Ferencz királyig és fejedelemig, az uralkodók mindkét ágon levő nemzedékrendével együtt, egybeszedte a „Törvénykezési Gyakorlatot“ [*Praxis Judiciaria*] s az 1792-ki országgyűlés 54-ik törvény-cikkében kinevezett rendszeres bizottság által dolgozott 53 czikk-ből álló „Törvénykezési Rendet vagy Perrendtartás“-t [*Ordo Judicialis* helyesebben: *Ordo Processualis*] ²⁾ és az 1810/11. országgyűlésnek: „az 1810—1811-ki kolozsvári országgyűlésen hozott törvényczikkekről készült 97-ik „Törvényjavaslat-kivonatát“ [*Projectum Articulorum in Comitibus prorogatis a 9-a mensis julii A. 1810. usque 10-m sept. A. 1811. Claudiopoli celebratis conclusorum* sat.] ³⁾ ugyszintén a bizottság által dolgozott „Büntető törvényt“ [*Sanctio Criminalis*], ⁴⁾ utóbbiakat magyarra fordítva I—III. darabban. A tanács 1826. jun. 5-ki jelentéséhez mellékelve a kir. kormányshoz küldötte fel azon kérelemmel, hogy megvizsgáltatván: fogantatassanak, különösen ajánlta a *jog történetét*, melynek megvizsgálását kérve, kinyomatására engedélyt kért adatni. A vizsgáló, id. Szilágyi Ferencz véleményét a 8-d *rétü* kézirat első levelére írta, melyen az *ajánló levél* kezdődik, s csak ennyi maradt fenn a királyi kormányshoz levéltárban, a mi mutatja, hogy az I. kötetet kinyomatásra ajánlta; de a II. és III-ik kötet megvizsgálása másokra bízott, a kik nem ajánlták, mert azokban a felség által még meg nem erősített sok törvényczikkre van hivatkozás. A királyi kormányshoz elfogadta e nézetet, s nov. 27. azt határozta: „hogy bár Darkó senátor műve dicséretet érdemel, de mivel annak egy része az 1811-ki országgyűlés még meg nem erősített törvényczikkeiből van kivonva, szerző oda útasítandó, hogy kinyomatásával várja el azok megerősítését.“ A királyi kormányshoz a kéziratokat a tanácshoz visszaküldötte, további sorsukról a közlemények hallgatnak. E kéziratok után én: ha vajjon fen vannak-e még? s hol vannak? évekig

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1808. 9120., 1809., 514. sz.

²⁾ 1810—11. *orsz. gyűl. j. könyv* 995—1125.

³⁾ 1810—11. *orsz. gyűl. j. könyv* 909—992.

⁴⁾ 1810—11. *orsz. gyűl. j. könyv* 1129—1331.

siker nélkül nyomozódtam. . . . Érdekes irodalomtörténeti adatok vannak Kolozsvár város levéltárában Major Péter oláh tudós és író ismeretes történeti művéről, ¹⁾ melyet halála után Katona Sándor, a meghalt fiának és örökösének gyámja Kolozsvárra hozatott. Ezt 1000 példányban kezdték nyomtatni, de a bevezést az író halála megakadályozta. Babb püspök azt írta erről 1825. nov. 15. a kir. kormányshoz, hogy a mint a könyv némely takarónak használt íveiből kitűnik, mielőtt a szerző kiadta, nem terjesztette vizsgálat alá, de bizonyost róla nem mondhat azért, hogy *letétemény*-ben lévén, sértetlenül kívánták hagyni. A püspök kérte, hogy a kir. kormányshoz tétesse zárlat alá, hogy megvizsgálás előtt ne adassék ki, egy példányt pedig megtekintés végett adasson neki át. Ez a zárlat alá tételt s két példány felküldését a kolozsvári tanácsnak elrendelte, mely azokat az Óvárban a Ferencz-rendi atyáknál a 18. számú szobában találta meg, 2 példányt kivett, a többi bezárva zár és pecsét alatt hagyta. Az egyesült gör. kath. püspök a neki lehető észrevételei megtétele végett átadott példányt átvizsgálván: úgy találta, hogy a budai nyomda igazgatója levele szerint a kéziratból hiányzik a II-ik rész, mert első nyomtatáskor olyanok voltak a kéziratban, a mik nem voltak megvizsgálva s azért arra utasítván: a tovább nyomtatás nem engedtetett meg. A nyomdai jelentés szerint — írja a püspök — 53 ívnek kellene lenni, de ő a neki küldött példányban csak 49-et talált, melyből az utolsó a szádi báró Klein püspök korát tárgyalta; utána kellett következni: Aaron, Rednik, Major és a jelentő püspök korának. A mű bevezését tehát felsőbb tilalom akadályozta meg. A kir. kormányshoztól függ — mond a püspök — hogy az 1813. óta sötétben rejlő csonka és oly sok gyalázó állítással [*calumnia*] telt mű világ elé jöjjön vagy megégettessék? A püspök reméli, hogy a mi rosztat a szerző róla irt, az őt ismerő közönség hamislelkű ráfogásnak fogja itélni. . . E közben az árva gyámja a lefoglalt könyveket zárlat alól felszabadíttatni kérvén: a királyi kormányshoz meghagyta a kolozsvári tanácsnak, hogy miután a felküldött 2 példány csonka és hiányos: azok helyett válaszszon ki két teljest és hibátlant, s pontos megvizsgáltság végett küldje fel, a többi pedig az árva gyámjának adja át. Az újonnan felküldött példányok egyike a könyvvizsgáló

¹⁾ *Historia Ecclesiastica Valachorum sat.*

hivatalnak s innen Báldi Tivadar kolozsvári gör. kath. esperesnek és oláh könyvvizsgálónak adatván át: az 1826. május 28-ki jelentésében úgy nyilatkozott, hogy Major könyvében a vallás, állam és a felséges trón ellen való semmi sincs, sőt kivéve a görög kath. papság halhatatlan jótevőjének, Babb püspöknek méltatlan kisebbitését, dicséretre méltó; hogy ily nagy ember becsülete megtámadásának — kivált a késő maradék előtt — e könyv kibocsátása által mily következménye lesz, megítélését a könyvvizsgáló bizottság bölcseségére bizza. . . . A kolozsvári tanács jelentvén: hogy az összes példányok csonkák, a kir. kormánysház Katona Sándornak a kinyomtatott könyv eredetije felküldését, vagy ha tudja, hollelte megmondását rendelte; de az a tanácsnak azt jelentette, hogy midőn Major javait összeirták, semmi kéziratot nem találtak. Ekkor a kir. kormánysház a m. kir. helytartótanácsot kérte fel, hogy a netalán az ottani államnyomdánál levő kéziratot, melyből a csonka példányokat szedték, kerestesse fel, feltaláltatás esetében küldje át s a kinyomtatását akadályozó okokat tudassa. E megtalálásra 1828. ápr. 22. azon felvilágosítás érkezett, hogy az eredeti kézirat sehol feltalálható nem volt, a betiltás okait pedig a fogarasi püspök bőven felfejtette. Így maradt a könyvnek nyilvánosságra bocsátása elintézetlenül. ¹⁾

Egyedül áll a magyar irodalom történetében a br. Wesselényi Miklós kézi sajtója története. A Kolozsváratt tartott 1834-ki országgyűlés t. i. Magyarország példáját követve, a július 9-ki gyűlés j. könyve 49. pontja szerint, saját tekintélye alatt és költségén Jegyző-, Napló- és Irománykönyv kinyomtatását határozván: a Napló-kinyomtatást a kir. kormánysház felsőbb rendeletre a 49-ik számnál megtiltotta s kinyomtatását csak a rendes könyvvizsgálat általi helybenhagyás után engedte meg. Ezt az országgyűlés többsége sérelemnek tekintvén: ellene a nov. 13-ki ülésben br. Wesselényi Miklós indítványára felszólalás történt, s hosszas vita után nov. 17. az elnök a nyomtatás akadályainak elhárítására közhatározatnál fogva felkérte, a ki a decz. 26-ki ülésben jelentette, hogy a kérést a felséghez juttatta, de rá határozat még nem érkezett; a kk. és rr. decz. 24. ismét megsürgették, az elnök

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1825. 11814. 1826. 382. 4499. 4795. 4852. 5206. 7277. 1828. 10780. sz.

újból ígérte közbenjárását. Az 1835. év jan. 14-ki országgyűlésben br. Wesselényi kérte fel az elnököt eljárása eredményének tudatására, de azon választ nyerte, hogy a legfelsőbb elhatározás még nem érkezett le. A jan. 29-ki országgyűlésben br. Wesselényi indítványra szót kérvén, előterjesztette: „hogy egy könyvnyomtató kézi sajtót szerzett, tudatta, hogy a Napló nyomtatása foly, maga nyomatja, s arca veritékének s keze munkájának gyümölcsét a kk.-nak és rr.-nek bemutatta. Itt van — ugymond — ez évben tartott első országos ülés Naplójának általa kinyomatott első íve, vegyenek abból a követek, küldőik, az országgyűlési más tagok maguk számára példányokat [*Bemutatta a jun. 14-ki országgyűlés Napló-ja általa elkészítettett első ívét*]. A nyomtatás folyván, minden héten bizonyos számú ívek megjelennek, s a kik megrendelik, kapni fogják. Kijelentette, hogy ezen birtokában levő sajtóját a kk.-nak és rr.-nek s az országgyűlésnek adja, ha elfogadják, csak azon ohajtással, a mi az átadásnak föltétele is: hogy az egyedül Erdély országgyűlésének tulajdona, ahoz külső idegen felső hatalom nem nyulhat, arról kizárólag az ország kk. és rr. rendelkezhetnek, végre ohaja az, hogy ezt — tiltás vagy más akadály által meg nem szünendő folytatásával — a világosság terjesztésére, a törvényes és hazafi érzés öregbitésére s minden jó és szép kifejtésére örökre használhassák . . .“ Erre az elnök kijelentette, hogy más tárgy levén napirenden, ezt most tanácskozás tárgyává tenni nem lehet, azt látja folytatandónak.“ Báró Wesselényi úgy nyilatkozott, hogy a Napló ügye már rég függőben levén, örökké előleges napirenden van, s úgy is kell lenni; a mit többen pártolván, a junius 26-ki országos ülésben e határozat hozatott: „A kk. és rr. Udvarhelyszék követe br. Wesselényi Miklós hazafiui indulatból származó azon lelkes törekvéseért, hogy a haza szent ügyeért mutatott több áldozatai közt a közdolgok nyilvánosságra jutásának létrehozását a kk. és rr. forró ohajtása teljesítésével előmozdítani munkás volt, szíves köszönetöket és méltánylásukat nyilatkoztatván ki, ajánlását — a mint tette — elfogadták s meghatározták: hogy e sajtó br. Wesselényi Miklós ajándékából már az ország kk. és rr. tulajdona levén, az arról való rendelkezést a törvények által biztosított tulajdonjog egész kiterjedésében, valamint az azon nyomtatandó irományok meghatározását a kk. és rr. egyedül és kizárólag önmaguknak tartják fenn. A sajtóra s a Napló

nyomtatására való felügyeletet báró Wesselényire és a bíráló bizottságra bízta; azonban fenntartják azon jogukat, hogy a Napló nyomtatása megakadályozásából származott s ezen adomány által meg nem szűnt sérelmek orvoslásának, mikor szükségesnek látják, napirendre tűzése és tárgyalása iránt a szükséges lépéseket megtehessek.¹⁾ Másnap, jan. 30. Estei Ferdinánd főherczeg teljhatalmu kir. biztos és kormányzó elnök már átirt a királyi kormányshoz: „hogy miután br. Wesselényi Miklós Kolozsvárat előleges felsőbb engedély nélkül könyomdát szerzett, szállásán sokaknak megmutatta s azzal az országgyűlési Naplót kinyomatta, a mi a törvényeken nem alapul, gyakorlatban nem volt soha, s előleges vizsgálat nélkül meg nem engedhető; ennél fogva a kir. felségtől nyert felhatalmaztatásánál fogva kénytelen a kir. kormányshoz felhívni, hogy azonnal megfelelőleg intézkedjék, hogy br. Wesselényi Miklós ellen — a ki előtt a Napló iránti tiltó rendelet tudva volt — tiltott könyomda felállításáért, s megvizsgálatlanul a felsőbbleg eltiltott Napló kinyomtatásáért a közügyigazgató által késedelem nélkül közkeresetet indíttasson, minek lejártáig a szóban levő könyomdai készletet foglalja le és tegye hivatalos zár alá. S mivel tudva van, hogy a báró ezen tilos ténynél bizonyos Stuller nevű magyarországi egyén segélyével élt, ennek feleletre vonása és illő megbüntetése iránt is intézkedjék. Ez a közügyek igazgatójához br. Wesselényi Miklós közkereset alá vetése s a könyomda lefoglalása, Kolozsvár város tanácsához Stuller feleletre vonása és megbüntetése iránt jan. 31. intézkedett. A tanács azt írta fel, hogy Stuller magát nemes embernek és kir. táblai irtoknak mondván lenni, mint Kolozsvár közhatósága alá nem tartozó egyénnel szemben a vett rendeletnek nem tehetett eleget: a kir. kormányshoz ezt is a közügyigazgatósághoz küldötte át megfelelő intézkedés, az őt irodájába fölvevő ítélőmestertől felvilágosításkérés és annak felterjesztése végett. Ez tudatván, hogy br. Wesselényi Miklós közvád alá helyezettése végett a tény kinyomozása iránt intézkedett, Stullert illetőleg azt jelentette, hogy a nevezett ifju egy másik magyarországi társával 1834. május 23. idevaló urak ajánlatára felesküdt ugyan a Horváth Ferencz ítélőmester irodájára, de születésök s lakhelyeik

¹⁾ 1835 — 35-ki erd. országgyűlés j. könyve. 370—374. ll.

beírása eddig nem volt szokásban s azok felesküvés után nem voltak az ítélőmesternél, sem irodáján, mihez képest, a kancelláriai szabályok 23-ik czikke szerint, már ez által megszűntek azon iroda tagjai lenni. A kir. kormányshoz az elsőre nézve a nyomozás siettetését a közügyigazgatónak meghagyta, Stullerre nézve pedig átírt a m. királyi helytartótanácsához, s mindezekről a főherczeg kir. biztost értesítette.¹⁾ A sajtó lefoglaltatván: a kir. kormányshoz tétetett be zár alá s fadarabjai ott voltak 1873-ig, a mikor a levéltár Buda-Pestre szállítatván, egyéb fölöslegessé vált tárgyak között azok is eladattak, egy karja, mint történelmi érdekű tárgy az erdélyi muzeum régiségtárába helyeztetvén el.

Mint az irodalomtörténet figyelmére méltót megemlítem a főbírónak 1826. a decz. 19-ki esküdt-közönségi gyűlésben azon előadását, hogy a kormányshoz elnök levélben találta meg őt, hogy az *Éljen Ferencz császár* cím alatt megjelent könyvre előfizetőket szerezzen.; ajánlta azért, hogy a város számára egyetkettőt szerezzenek meg. Elfogadtatván: a majorsági pénztárból megvétele végett a szükséges összeg útalványoztatott.²⁾

Kolozsvár közönségének irodalom iránti pártoló hajlama ismeretéseül följegyzem: mennyi s mily könyvekből állott az 1836. ápril 15-ki közgyűlés számbavételekor a város könyvtára.³⁾

A hirlapirodalom kezdete Kolozsváratt e korszak végére esik. A mit Toldy Ferencz⁴⁾ az állítólag Kolozsváratt 1791-n kiadott *Magyar Hírvivő* című hirlapról írt, s a mit e könyv írója

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1835. 1417. 1587. 2540. 2868. eln. sz.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

³⁾ A lajstromot Mátéffi József senator készítette, volt 41 külön mű, név szerint: „A *Corpus Juris, Approbata és Compilata, Verbőczy Tripartituma, Országgyűlési j. könyvek* e századból s a mult végéről, együtt 17, a *Széchenyi-könyvtár katalógusa* 5 drb s a pénzeiről készült *katalógus, Magyar Atlász* ivrétben 1802—1811., Perger *Diplomatikája*, Vajda Lászlótól: *Erdélyi Magyar törvény*, Márton József *Lexicona*, Fejér *Codex Diplomaticus*-ából 14 kötet, Szász Károlytól: *Sylloge Tractatumum* sat. Sófalvi Józseftől: *Institutiones Juris Metallici, Erdélyi Híradó* 1831—1835. A közgyűlés tudásul vevén a jelentést: a könyvek átadattak a levéltárnoknak megőrizés végett; az is meghatározatott, hogy a miket ezután szereznek, az aljegyző igtassa be a lajstromba.“ Az eredeti j. könyvből.

⁴⁾ A *Magyar Nemzeti Irodalom Története*. 1878. IV. kiad. 158. l.

Andrád Sámuelnek 1792. tervezett *Magyar Democritos*-áról,¹⁾ ugy gróf Teleki Ferencz és Pál, gróf Bethlen Imre, br. Bánffi Dénes és József, br. Jósika János és Cserei Miklós *Diarium Hungaricum* cím alatt tervezett hirlapjukról,²⁾ Bogdánffi Gábor kolozsvári cs. kir. postamester *Erdélyi Híradó* című tervben volt, engedélyezett, de eddigi köztudat szerint meg nem indult politikai magyar újságáról,³⁾ Méhes Sámuel *Heti Tudósítások* című 1826. kezdeményezett, de létre nem jött magyar hetilapjáról,⁴⁾ gróf Bethlen Imre 1829. tervezett *Magyar Klio* című történeti időszaki irata tervéről,⁵⁾ egyik művében napfényre hozott, mint részint nem megállapított tényekre, részint nem valósult szándékokra, elég ha megemlítve rámutatok, hol található felőlük tüzetes ismertetést. Ily okból említem meg Szacs vay Sándort,⁶⁾ Kolozsvárnak e kitűnő fiát is, a ki a bécsi *Magyar Muzsa* és *Magyar Kurir* mellett 1787-től 1792 végeig munkálkodott,⁷⁾ hasznosan szolgálva idegen világban, sokszor ellenséges viszonyok közt nemzete ügyét, s Kolozsvár tudós, munkás és a közügyekért lelkesülő polgárai számát egy derékkel növelve. 1829. Kis-Szánthói Pethe Ferencz Kolozsváratt alapította *Hazai* [már a II-ik félévben: *Erdélyi*] *Híradó* című, hetenkint kétszer egy íven megjelenő politikai magyar hirlapját *Toldalék* vagy *Nemzeti Gazda* mellékletével; de a közönség nem pártolta kellően, mert a könyvvizsgálók szigora az olvasókat inkább érdeklő cikkek közlését nem engedte meg; másfelől a kormány ingyen hirdetéseivel annyira megterhelte a zsenge vállalatot, hogy gyarapodnia lehetlen volt. Három évi küzdelemteljes fennállás után a lap ingadozni kezdett s a könyvvizsgálat és a kormányi hirdetések terhe — a mik ellen ő felsőbb helyen sokszor, de mindig hiában panaszkodott — folytonos súlyosbodása miatt — csak 120 előfizetője levén — 1831. jun. 30. megszüntetését olvasó közönségének kijelentette. Mielőtt azonban ez letelt, a szerkesztő elébb Deáki Filep Sámuellel, később tanár Méhes

¹⁾ *Az erd. hirlapirod. Tört.* 1882. 25—27. ll.

²⁾ *Az erd. hirlapirod. Tört.* 1882. 29. l.

³⁾ *Az erd. hirlapirod. Tört.* 1882. 48 l.

⁴⁾ *Az erd. hirlapirod. Tört.* 1882. 448. l.

⁵⁾ *Az erd. hirlapirod. Tört.* 1882. 50—53. ll.

⁶⁾ Életrajza: *Figyelő* 1881. III. és V. f. 1882. I. füz.

⁷⁾ *Figyelő* 1882. I. füz. 25—36. ll.

Sámuellel szövetkezett, s a lapot *Erdélyi Híradó* cím alatt folytatták. Nemsokára Pethe a lap-kiadótulajdonossági jogot sajtójával együtt Méhesnek adta át, a kormányszék helybenhagyta, s így csaknem félszázadig tartó küzködés és vajadás után Pethe Ferencz úttörő munkássága, Méhes Sámuel tevékeny szelleme, politikai gondolkozásának nyugodt mérsékeltsége és áldozatkész kitartása által Kolozsvárnak s az erdélyi magyarságnak állandó politikai lapja lett; lapjának szebb alakot adott, munkatársaiul a legkitünőbb írókat nyerte meg, a külföldi hírek részletes s a hazai viszonyokra vonatkoztató ismertetése mellett, Magyarország vezérférfiai politikai elveinek s reformeszméinek nagy részét *programm*-jába fölvette, a vármegyék és székek évnegyedes gyűléseiről [*marchalis gyűlések*] rendes tudósításokat kezdett közölni, a közmiveltség tényezői: irodalom, hazai történet, a politikai szabadság és jog kiterjesztésének társadalmi nagy kérdései megvitatása tért találtak lapjában. Méhes lelkében éltek a kor magasb eszméi s azon szép hivatás önérzete, hogy azok megvalósulásának a kis országban közvetítője s előharczosa ő és lapja legyen, a mit el is ért.¹⁾ Ezután a *Vasárnapi Ujság*-ot alapították az uri casino több lelkes tagjai.²⁾ Legelőbb 1833. az aug. 11-ki casino-gyűlésben terjesztetett elé, kivéve a casino javallat-könyve 9—12. lapjairól, hová azt Farkas Sándor mint saját eszméjét és indítványát kész szövegben irta bele. „A casino célja — így szól az okadatozás — a világosság és értelmesedés terjesztése, ennek egyik eszköze a nép nevelése, könyvek és folyóiratok által, a minek foganata gyors és szembetűnő, s mint a vetőmag a gazdának, úgy a szellemi elvetett kincs magát kamatban tizszeresen és százszorosán hozza meg. Ez könnyen kivihető és sikeres mód, a miben a világ mivelt nemzetei már példát adtak, népok értelmességét bámulatosan magas fokra emelve. Nálunk is a közértelmességre és a szellemi világosságjótéteményére a nemesség szegényebb és miveletlenebb részének s a

¹⁾ *Az erd. hírlapirod. Tört.* 1882. 57—59. II.

²⁾ Mikes János, Bethlen Ádám, Kemény Sámuel, Teleki Elek és Mihály, Kendeffi Károly és Ádám, Bethlen János, Gyulay Lajos, Wéér Farkas, Nemes János — Wééren kívül mind gróf, de címeiket a kor demokratiai szelleme hatása alatt elhagyták, később azonban fölvtették. 1848. és 1861. még kétszer ismétlődött ez a ruhadivatot utánzó át- és visszakeresztelkedés.

népnek van legnagyobb szüksége: az elsőnek, hogy jogai erkölcsi becsét lássa át, szabadságának legyen okos védője, az utolsónak, hogy legyen józan gondolkozása, a dolgokat fogja fel tisztán és helyesen, s az ember és polgár kettős kötelességét ismerje és teljesítse. Erre kíván a *Vasárnapi Újság* szolgálni . . .“ Ezután tárgyait állapította meg, egy szerkesztő választását mondotta ki, s a casino tagjait pártolásra hívta fel . . . Mely szép és méltó első szülöttje lenne a kolozsvári casinonak a nép mivelődése — mondja a javaslat írója — s mely méltán lenne büszke e lelkes egyesület azzal, hogy kebeléből ment ki legelőbb a magyar hazába a legelső *Nép-Újság!*“ A terv szerint 1000 példányban vélték nyomtatni, a mi kerülne 2000 frtba; egy példányért az előfizetést 1 frtban állítván meg, ha mind elkelne is, az áldozóktól 1000 forint kívántatnék. A pártolás 4 évig tartana, s az adakozni kívánók a négy év alatt tetszés szerinti adakozásra lennének felkérendők, úgy, hogy a négy év alatt mindenikben valami fizetést minden tag megígérne, a mit csak akkor kellene befizetni, ha az indítványozók az aláírt összegből látnák, hogy a kiadást meg lehet kezdeni. Az első felhívásra 826 ezüst forint gyűlt be. Kimondatott tehát a lap megindítása, további részvényesek és engedély eszközzése, nyomtatóval egyezés, a mik egy 9 egyénből álló bizottságra bízattak s megindítását 1834. elejére határozták. A casino azon évi január 27-ki gyűlésében Brassai Sámuel választatott meg szavazattöbbséggel szerkesztővé, a ki engedélyért folyamodott, a mit neki a kir. kormányshoz 1833. decz. 18. adott meg, Méhes Sámuellel négy évre a kiadás iránt szerződött, a lapnak *Vasárnapi Újság* név adatott s megindítása ápr. 1-ére tűzetett ki, de csak 6-án jelent meg, mint az *Erdélyi Híradó*-nak melléklapja . . . Hogy a casino tagjai ígéreteiket 3 évig fizették, igazolja Farkas Sándor költségkönyve, melyben ő 1834. és 1835-re 15—15 frtot, 1836-ra új alapítványképen 17 frt 30 krt fizetett, 1837-re juniushoz csak 2 frt 30 kr befizetését jegyezte be. Ekkor tehát már önállóvá lett volt a lap.¹⁾ Azon rendkívüli hatás, a mit ma a néplapok a nemzeti mivelődésre gyakorolnak, azon roppant sikerek, a miket hazánk a társulati erők összesítése által a nemzeti jólét eszközzése nagy művében ma elér és kívív, érdemül Bölöni Farkas Sándornak

¹⁾ *Keresztény Magvető*. V. k. 310—314. ll.

tulajdonítható, a ki erre az eszmét megadta, az uri casinonak, mely áldozatával, Brassainak, a ki azt lelkes igyekezete által megvalósította, s végre Kolozsvár szabad kir. városnak, mely rá fogékony talajul szolgált.

Az irodalom ez időbeli átalános fejlődésére nagy befolyással volt Kolozsváratt csaknem egyszerre két könyomda felállítása, az egyik a kir. lyceum, másik az ev. ref. főtanoda nyomdája mellett. 1831. a felség azon kérdésére: van-e Kolozsváratt könyomda? a tanács aug. 16. azt jelentette, hogy nincs. De a r. kath. iskolák felügyelő bizottsága még azon évben sept. 5. feliratában azon szükségnek adott élénk kifejezést, hogy a kir. lyceum nyomdája mellé könyomda is állíttassék, mert abból az oktatási alap jövedelme tetemesen szaporodnék; engedélyt kért tehát az intézet felállítására. A felség azon évi oct. 6. udv. rendeletben meghagyta, hogy jelöljék ki azon egyént, kire a felállítandó intézet igazgatását bizná, nyilatkozván különösen arról, hogy annak erkölcsi jelleme, gondolkozásmódja és politikai elvei olyak-e, hogy a visszaélésekre sok alkalmat adó intézetet megnyugvással lehessen rá bízni. Erre a r. kath. püspök Krüner Lipót nevű egyént ajánlta, a ki magyarul tud, a pesti egyetem budai nyomdájában egyike volt az első segédeknek s a kinek helyes gondolkozását, politikai elveit és erkölcsös jellemét mutatja az, hogy e mesterség megtanulása végett a m. kir. udv. kamarai könyomda-intézetbe fölvétetett s ott régóta működik; a könyomda felett a kegyesrendnek egy szerzetes tagja fog felügyelettel lenni, a ki a nyomdának is igazgatója. Az erdélyi udv. kancellária 1832. jan. 18. kelt s a legfőbb kir. udv. rendőri hivatalhoz intézett átiratában az engedélyt, az 1822. évi szabályrendelet értelmében megadatni véleményezte, oly módon, hogy a könyomda felügyelője, mint kiadó tekintetvén, kiadványait előre adja vizsgálat alá s segédeiről feleljen. Nem levén a legfőbb cs. kir. udvari rendőri hivatalnak ellene kifogása, az engedély az 1816. szabályrendelet értelmében a felség által oly módon adatott meg, hogy nyomtatványairól két példányt az erd. udv. kancelláriához felküldeni el ne mulasztja.¹⁾ Egyidejűleg 1831. decz. 4. az ev. ref. főtanács is folyamodott könyomda állíthatásaért, felhozta, hogy

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1822. 872. udv. 7784. kir. korm. 1831. 6941. 7190. 70441. 13470. 14560. 1832. 216. udv. kanc. sz.

nyomdája betűit megújítani akarván: ohajtása a mellett könyomdát is állítani. Kolozsvári főtanodájuk előljárói még juniusból folyamodtak volt az erd. udv. kancelláriához, de fogadata nem lett. Most megújították kérésöket s az új intézet felügyeletére megbizandó egyén feddhetlen jelleméről, csendes gondolkozásmódjáról és így teljes bizalmat érdemlő voltáról hiteles bizonyítványokat mellékelvén: kérték a főtanácsot, hogy azt ajánlással terjeszsze a felség elé. A főtanács érvül felhozta, hogy a könyomda a szépírással és rajzolásal, úgy szintén a szépművészetekre oly nagy befolyással van, hogy a nevelő-intézetek e nélkül el nem lehetnek; hivatkozott több magyarországi városra, a hol már létezik így intézet s kérte a kir. kormányshéket, hogy kieszközlésében legyen munkás, annyivalinkább, mert a kolozsvári ev. ref. főtanodának rendelkezésére áll egy tulajdon növendékeiből e célra mind a hazában, mind külföldországokban jelesen készült s erkölcsös jelleméről és jó gondolkozásmódjáról ismeretes egyén, Barra Gábor, a kire a főtanoda nyomdáját is bizta s a kire az állítandó könyomda felügyeletét is annálinkább rá lehet bizni, mivel mindkét intézetre egyik rendes tanár lesz felügyelettel, sőt az egész főtanoda előljáróinak vigyázó szemei fognak őrködni munkásságá felett. A főtanács előtt fontos az is, hogy ez ifjat maga is útazásában saját pénzéből segítette, sőt az új intézethez szükséges eszközöket már meg is szerezte, s így közhaszonra tett áldozatainak sikere tetemes kárával függőben áll. A királyi kormányshék ajánlattel terjesztette fel a kérést, az udvari kancellária febr. 1. szintén ajánlta a cs. kir. legfőbb udvari rendőrségi hivatal figyelmébe, mely 1832. decz. 19. jegyzékiratában ellene észrevételt nem tévén: az engedély az 1816. szabályrendelet értelmében oly feltétellel adatott meg, hogy nyomtatványáiból két példányt az udv. kancelláriához mindannyiszor küldjön fel.¹⁾ A r. kath. oktatásügyre jótékony hatású volt a lyceumi nyomdának 1815. jul. 28. adott azon kiváltság: hogy az erdélyi és magyarországi részekbeli összes r. kath. tanintézetekben szükséges, eddig behozott, vagy ezután behozandó tankönyveket kizáró joggal nyomathassa és árulhassa, s más senki: sem világi, sem egyházi, nemes vagy paraszt, tudós vagy tudatlan, továbbá sem nyomdász, könyvárus és könyvkötő, sem tanító-mester és régi

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 15056., 1832. 6980. sz.

könyveket áruló [*veterator*] ne nyomathasson s ne árulhasson, a ki teszi s rajta éretik, áruja elkoboztatván, öt nehéz súlyu arany-márka büntetést fizet, felét a királyi kincstárba, felét a lyceumi nyomda pénztárába. A nyomda köteles a tankönyveket a rendes könyvvizsgálatra beadni s rá nyomtatási engedélyt kérni. E jogában minden hatóságok kötelesek a mondott kir. lyceumi nyomdát megtartani és védni.¹⁾ Hogy ez intézkedés egészen anyagi irányu volt, s a tankönyveknek tartalom és módszertan tekintetében való magasb színvonala, szelleme és összhangja — a sikeres oktatás kezessége s a más iskolákkal való verseny correctivuma — tekinteten kívül maradt, oka a kor és oktatásügy állapotában volt.

Az ev. *reformáltak nyomdájá* történetéből a gróf Rhédei Ádám nagylelkű adománya emelkedik minden más események fölé. „Midőn 1831. — így szól az erről készült eredeti oklevél — a főtanoda különböző kezeléseik alatt megromlott nyomdájának gyökeres megújítása s egyszersmind mellette könyomda felállítása vált szükségessé, ez csak úgy volt eszközölhető, hogy a felügyelő gondnok gróf Rhédei Ádám különböző időkben és kamatok mellett együtt 5540 conv. frtot kölcsönzött s 1835. sept. 8. végrendeletében úgy intézkedett, hogy leányai: Mária, gróf Mikó Imréné, s Klára, báró Radák Istvánné, azon esetben, ha a főtanoda tartozását kamatával együtt 6 év alatt nekik önkéntesen lefizeti, legyenek kötelesek a főtanoda nyomdájá felállítására és gyarapítására 15,000 c. r. frtot kifizetni, melyet az jó biztosíték mellett elhelyezve, kamatát évenként fordítsák azon intézet hasznára. A főtanodák pénztára azonban a közbejött kiadások és szerencsétlen idők miatt csak egyszer fizethetett kamatot. Meghalván a gróf, nevezett örökösei 1849. decz. 24. kijelentették: „hogy az egész kölcsönösszegeből és kamatából 6000 conv. r. forint a gróf Rhédei Ádám neve alatt, mint annak a főtanoda nyomdájára tett alapítványa, a feljül levő 5134 conv. frt pedig mint az ajándékozók által szintén a végre tett alapítvány tőkésittessék s kamata az irt nyomda szükségére fordittassék.“ A főtanoda előljárósága mély háláját fejezte ki, főleg gróf Mikó Imre iránt, a kire az örökösök ez ügye elintézése volt bízva s a kinek tulajdonítható annak oly nagylelkű elintézése; elismerte az alapítványnak átvé-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXII. sz.

telét, s rendeltetése szerinti használatára magát kötelezte.¹⁾ A másik a nyomda igazgatásában szükség által kényszerítve tett változtatás. Török István 1829. költözvén ki a nyomdából: átvette Pethe Ferencz. Az átadáskor készített irományban az eklézsia és főtanoda közti osztályra vonatkozó négy tény említettett: a régi könyvtár alatt levő 10 mázsa betű az, hogy a mostani nyomdát a templom mellé nem az eklézsia építette, az árvák házáért csak 1800. után 1809-ig illeti az eklézsiát kárpótlás, s hogy a harangláb-hely kárpótlandó.²⁾ Az eklézsia és főtanoda nyomda iránti jogának ismeretése egy későbbi keletű, de e korszak nyomdaviszonyait s úgy az 1800. aug. 8-ki felosztást, mint az elébb 1836-ról említettek felvilágosító munkálat forrásul használatát látta szükségesnek, a mi 1865. ápr. 28. készült, de mindkét testület írásából, éles és részrehajlatlan ítélettel. „Az eklézsia — így szól a munkálat — 1800. aug. 8. a közös vagyonokban a főtanodával megosztozván: igényt a nyomda csak azon részéhez tartott fenn, mely őt illeti. E kérdés 1817-ig maradt függőben. Ekkor ápr. 22.³⁾ a nyomda az árvai alaphoz tartozó házban 1785-től 1809-ig szállásolt tanárok fizetetlen házbére és a jelenleg püspöki szállásnak használt tanári lakhoz annak építéskor a harangláb-helyből elfoglalt rész iránt követelést támasztott. Az 1838-ki bizottsági munkálat alapján a dolog kiegyenlítése 1840. és 1841. megkíséreltetett, de fogamat nélkül, s így az ismét hallgatásban maradt 1857-ig. Ekkor viszont bizottság neveztetett ki, 1858. megint más, melynek egy tagja elhalván, helye mással 1860. pótoltatván, ezek beadott munkálatát 1862. decz. 22. vizsgálat alá vették, de látták, hogy abban oly alap nincs kimutatva, melyre tanácskozásaikat fektethessék, s azt visszaútasítva, Takács Jánosra bízták, hogy a kiegyezésre tervet készítse, s az eklézsiát is felkérte, hogy biztosait hasonlóra útasítsa. Az eklézsia azt válaszolta, hogy ezt nem látja szükségesnek, a könyvnyomda iránti követeléséről atyafiságos indulatból lemond, egyéb pontokat, melyeket a főtanoda nem fogadna el, terjeszsenek a főtanács elé, s annak határozásán megnyugosznak.

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXLI. sz.

²⁾ *A főtanoda levéltárában levő eredetiből*, kelt 1838. május 5. Kincses János és Tompa Simon aláírása alatt.

³⁾ 1817. 142. főtanácsi sz.

A főtanoda ez ajánlatot elfogadta, de mielőtt azt valósítnák, báró Kemény Ferencz és gr. Mikó Imre ítéleteiket kikérendőnek látta s ebbe a felek bele nyugodtak . . . Az eklézsia az előtti követelésein kívül 1858-n még követelte a templom déli oldalánál, a könyomda közelében levő épületet, a mi évtizedek óta a főtanoda *régi könyvtára* nevét viselte, csak most nevezte el az eklézsia *csonka torony*-nak, valamint a templom déli oldalánál levő két épületet, t. i. a régi czipó-raktárt és a nyomda rakhelyét. Az öt követelés 1-sőjéről t. i. a nyomdáról már lemondott, az ellen oly megdönthetlen okok és érvek hozattak fel; csak 10 mázsa, valahol heverő elkopott betűről lehet szó. A 2-ik, az árvák háza 1773—74-n épült, tehát 1800 előtt, addig közös tulajdon, s a két testület egy jogi személy volt, tehát követelés csak azután foroghat fenn. De a főtanoda is adott szállást az árváknak, s így egyik a mást kiegyenliti. A 3-ra azt mondja a főtanács, hogy az elfoglalt harangláb-helyhez szolgalmi joga volt, tehát az elfoglalt 10 □öl 4' helyért földet a főtanoda területéből nem adhat, inkább árát megfizetik. A *régi könyvtári* helyiségre nézve az eklézsia azt jegyezte meg, hogy az 1798. volt égéskor a régi főtanoda épülete leégvén, a könyvtár a mostani nyomdai raktár helyiségébe hozatott át, később a természetiek muzeumának használtatott, legutóbb a nyomda bérlőjének raktárul engedtetett át. Ez épület nem volt szentély [*sanctuarium*], torony sem. Szalárdi azt írja, ¹⁾ hogy ez volt ama torony, a mit I. Rákóczi György építtetett. Feltehető-e, hogy külföldről hozatott építőmesterek, a kik a farkasutezai templomot ma is sokaktól bámult módon kijavították, oly összhang [*symmetria*] nélkül dolgoztak volna, hogy a tornyot, a templom egyik díszét, csak úgy oda vessék a templom két hajója közé? Ez épületet emeletes erős boltozat osztja földszinti és emeletes részre. Ez a zárdának templomhoz ragasztott része s az ajtórajz, melynek helye be van rakva, a zárdai szerzetesek s később a tanulók templomba bejövő helye. Bizonyosságul hivatkozás van báró Bánffi Farkasra, a ki a főtanoda kertjének egy darabjára házat akart építeni a nyomtatónak, a nyomdának pedig a könyvtár alatt levő boltba. A mit a báró csak akart, Pataki Sámuel [1768—1785] felépíttette azon helyen, a hol ma is van, a mint ez, az egyházi főtanácsai bizottság 1827-ki mun-

¹⁾ Összevetendő a mű II. kötete ezt tárgyzó részével.

kálata 11-ik lapján meg van állapítva. Kétség felett áll, hogy a bizottság által említett könyvtár és az eklézsia által idézett csonka torony ugyanazon egy épület. A főtanoda könyvtára alatt levő bolt és főtanoda régi könyvtára mind ez épületet fejezik ki, mint a csonka torony és régi könyvtár elnevezés is. Erről sem mond le tehát a főtanoda, mert már a XVII-ik században birta, s az eklézsia ellenkezőt nem bizonyított. ¹⁾ Sajnálom, hogy a teljes kiegyezés bevégzett ténye nélkül kell a két nyomda két századon át figyelemmel kísért történetét bevégeznem. Mások tegyék s töredékeimet egészítsék ki, és a hol tévedtem, igazítsák meg.

Az *iskoláról is az áll*, a mi az irodalomról fennebb mondva volt. Minden hitfelekezet iskoláinak avagy csak főbb fejlődési mozzanatai ismertetése is e mű keretébe többé be nem fér. Külön kell megírni valamennyit. Kettőre szoritkozom tehát: *egyik*, egy-két főbb eredmény s a fontosabb alapítványok említése; minthogy ezekhez nehezebb jutni, én, a mit találtam, közlöm, azért, mert ez mutatja a nemzetnek a tudományos nevelés iránti mély és állandó érdeklődését; a *másik* a népnevelés, erre súlyt fektetek, mint e korszak eredeti esszajátságos szülöttére, mely csodás hatalommal ragadta meg a lelkeket, az értelmesedést és mivelődést az iskolákban úgy meggyorsította s annyira fokozta, hogy az, a nem sokára bekövetkezett politikai és társadalmi reformokra majdnem megérett . . . Itt van helye megismertetnem Estei Ferdinánd cs. főherczeg királyi biztosnak mind a három főtanodát illető, 1834. jul. 11. a királyi kormányshoz intézett fölhívását, melyben tudtul adta, az iránti értesülését: „hogy Erdélyben a *magyarországi ifjúság* által felhívás küldetett szét a végre, hogy alkossanak politikai egyesületeket s eszközöljék ki Erdélynek Magyarországgal szorosb egyesülését. E felhívásnak meg volt a sikere, s részint kancelláriai irnokok, részint még tanuló deákok Kolozsváratt összegyűltek a végre, hogy társaságukat szervezzék s a magyarországi ifjúság felhívására feleletet küldjenek. ²⁾ Mivel a tanuló deákoknak a korukhoz illő tanulmányaiktól más tárgyakra elvonása, a mi az ő még éretlen korukban csak a jó rend megzavarásával s az ő kárukkal történ-

¹⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda előljáróságának 1864. ápr. 28. tartott üléséből. Ugron István, gondnok, Ocsvay Ferencz, jegyző.

²⁾ Látható a *Figyelő* 1877. évi folyama 122—124, 1878. f. 110—125 ll.

hetik, el nem tűrhető: a főherczeg a felségtől rá ruházott hatalomnál fogva felhivta a királyi kormányzékot, hogy mind a saját, mind a királyi tábla kancelláriájára, mind pedig a különböző hitfelekezetűek főtanodai felügyelő hatóságaihoz rögtön hathatós rendelést bocsásson ki, hogy a deákok és irnokok a gyűléseztől eltiltassanak. Ez saját kancelláriája kancellárához és a kir. táblai elnökhöz, ugy a különböző hitvallások püspökeihez körrendeletet bocsátott ki, a hatóságuk alatt álló ifjaknak e gyűlésekben való részvétét, az irnokokra nézve hivatalukból kizáratáson kívül érdemlett büntetés, a deákokra nézve az iskolai törvények értelmében leendő megbüntetés alatt megtiltotta, s erről a főherczeget értesítette. Ez aug. 10-ki felsőbb parancsnál fogva, a királyi kormányzéknek tudtára adta, hogy tett intézkedéseit a felség nemcsak helybenhagyta, de azt is parancsolta, hogy az ezen gyűlésekben való részvét mind a két kancellárián levő tiszteletbeli és fizetéses irnokoknak, mind a főtanodák ifjainak ismételve tiltassék meg azon fenyegetés alatt, hogy ezen intésnek nem engedelmeskedő ifjak, ha még tanulók, a főtanodákból azonnal kicsapatnak, ha kancelláriai gyakorlaton vannak, attól elmozdittatnak, az akár fizetéses, akár a nélküli hivatalban levők pedig attól megfosztatnak. Ennek következtében a kir. kormányzékot felhivta, hogy azt mind a két kancellárián, mind a főiskolákban hirdettesse ki, hogy az ifjak az őket érendő büntetést tudván, magukat attól megóvhas-sák. A kir. kormányzék tetszésétől függ — mondja a rendelet — hogy ezt akkor hirdettesse ki a főtanodákban, mikor ily alakulási törekvéseket venne észre, de a két kancellárián azonnal. A kolozsvári rendőrség is figyelmeztetendő lesz, hogy e gyűlekezésekre éberül vigyázzon, s ha a tilalom ellenére is valahol ily kísérletet vesz észre, a királyi kormányzéknek azonnal jelentse; mely ez irányban intézkedéseit már aug. 14. megtette, azon hozzáadással, hogy az illetők által tett lépésekről jelentést vár. Az ev. ref. főtanács decz. 28. jelentette, hogy a kolozsvári ev. ref. tanuló ifjuság — tanáraik tudósítása szerint — sem a nyári első, sem az őszi rendelés kibocsátásakor semmi politikai vagy más természetű összeköttetésbe elegendve nem volt, a mit a királyi kormányzék tudásul vett.¹⁾ Ugy látszik, más főtanodákban is ez volt a helyzet,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 7879. 8905., 850. eln. sz.

mert politikai irányu szövetkezésnek további nyoma a közlevéltárakban nincs. A legfelsőbb helyen nagy visszatetszést keltett mozgalom hírét s hatását teljesen elnyomta a lyceumi és convictusi r. katolikus ifjuságnak a katonasággal összeütközése, a mi fennebb el volt mondva.

A római katolikusok alkotásai közül kimagaslik a bel-farkas-utczában levő kétemeletes akadémiai lyceum, mely az 1727. a jezsuiták által építtetett, de az idő viszontagságai miatt megrongált régi tanoda helyére a kor izlésének s a felsőbb oktatás céljának teljesen megfelelő módon és berendezéssel, részben a város várfalából, nagyobb részben a k.-monostori apátsági zárdának és egyháznak a szentélyen kívül lebontott kövéből, 1817. máj. 16. kezdett újra építtetni s 1821. végeztetett be. A ráfordított költség 80,000 ezüst frtra ment.¹⁾ A lyceum pecsége 1820-ból való, felirata magyarul: „*A kolozsvári királyi akadémiai lyceum pecsége.* 1820-ból.“²⁾ Az építés főérdeme Rudnay Sándor püspöké.³⁾ Másik szép műve a r. katolikusok tudományszeretetének a kül tordautczai lyceumi emeletes nyomda-épület, melynek telke egy részét, t. i. a gróf Karacsay-félét 1821. a Balogh Istvánét 1827. febr. 11. 1000 r. frton⁴⁾ vette az erdélyi r. kath. tanulmányi alap. A nyomdát ajándékozta 1809. Hochmeister Márton, mely 1829. a gróf Batthyáni-féle nyomdával gyarapodott, az elévülhetlen érdemű Koros Imre igazgatósága alatt a nyomda jövedelméből megvették Bergai József tanár szomszéd házát 12,000 frton. . . .⁵⁾ Az alapítványok közül nevezetesek özv. gróf Bethlenné gróf Csáky Kata 1792. octob. 20. kelt s 21,000 frtról szóló alapítványa a *convictusban* tanuló ifjak részére, melyet ugy hagyott, hogy a r. kath. bizottság kezelje, a mig él, az ő hírével,

¹⁾ A homlokzat felirata látható a RAJZOK ÉS FELIRATOK II-ik Füzete 22. lapján.

²⁾ SIGILLUM LYCEI REGII ACAD. CLAVDIOPOLITANI. AB A. 1820. Régibb pecsége rajza s hibásan metszett körirata látható: KOLOZSV. TÖRT. I. köt. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI XXXIV. tábláján.

³⁾ A kolozsvári kegyes *Tanítórendi Társaság Története* Vázlata. 1877. 30—32. ll.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXIII. sz.

⁵⁾ *Az Akad. Lyceum Tört.* című jeles műben, valamint: *A kolozsvári r. kath. nyilv. t. Gymn. Évkönyvei* 1856/7. VI. füzetében bővebb ismeret szerezhető ezekről.

kölcsönözzék ki; kikötötte, hogy szegényebb rokonai közül életéig maga ajánlhasson ifjút; ha alapítványait megváltoztatni akarják, legyen joga azonnal visszavenni s tehetetlenebb atyjafiai közt elosztani. Alapítványa az ifjaknak oly feltétellel adassék oda, hogy naponként fennszóval 5 „Miatyánkot“ és 5 „Üdvözetet“ elmondjanak, s Jézus nevenapján meggyónjanak és áldozzanak.¹⁾ Id. Karácsony Manó 1805. aug. 10. a közjó szereteténél fogva Mária nevű hitvese megegyezésével hagyott a convictusnak 7000 r. frtot oly módon, hogy abból örmény ifjak, azok nem létében bármily nemzetbeliek a második asztalnál étkezzenek, fentartván maguknak az ajánlás jogát, a kir. kormányshoz további rendelkezé-
seig.²⁾ Lamasch József 1827. octob. 6. kelt alapítványlevelében egy vagy két r. kath. ifjunak több elhelyezett tőkéi kamatát adta addig, míg az 1800 frtra kiegészül...³⁾ A convictus birtoka vásár útján is gyarapodott, 1795. aug. 1. Keszthelyi László rector megvásárolta Andrási Antaltól és nejétől Wurtzinger Máriától a város „Trencsini-vár“ nevű raktári helye és a sikátor szomszédságai közt levő majorukat, melynek egyik vége a Györgyfalvára, másik a Tordára vivő útra ér, 2000 r. forinton,⁴⁾ valamint ugyanazon évi május 25. Kolozsvári Andrásnak és neje Boér Annának a két viz között br. Wesselényi Farkas és Inczédi Sámuel szomszédságai közt levő kertjét 900 r. frton, melyet készpénzben lefizetvén: a vásárló convictus mindkét birtokba beigtattatott.⁵⁾ Babb János fogarasi gör. kath. püspök 1802. 4000 frtot alapított 4 növendéknek, hogy a felveendők közt legyenek oláh nemzetből valók is, legyenek nemesek és polgári sorsuak is, életében az ajánlást magának tartván fenn. 1806. ismét 1000 forintot alapított hasonló föltétellel; br. Dániel Zsófia gróf Haller Jánosné 1798. 2400 forintot alapított maga és férje szegény rokonai számára, ha ilyen nincs, szegény nemes ifjaknak, kivált olyanoknak, a kik a római kath. vallásra térnek át. A *seminarium*nak Biró József 1806. decemb. 9. 2000 r. frtot alapított,⁶⁾ Pál András egri prépost 1807. aug. 13. 20,000

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXVI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCXXVIII. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXVIII. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCCXXIII. sz.

⁵⁾ OKLEVÉLT. CCCXXI. sz.

⁶⁾ OKLEVÉLT. CCCXXIX. sz.

frtot jóreményü székely ifjaknak ott tanulása s nevelése végett,¹⁾ Winkler Ignác éneklő kanonok 1820. nov. 2. részint ott neveltetéséért tartozó hálából, részint netalán gyermekeiket neveltetni nem tudó szegény rokonainak a seminariumban neveltetése végett 2000 r. forintot ;²⁾ *Névtelen* egy oly székely határőri katonafiu seminariumi tartására, a ki a kantai gymnasiumban az alsóbb iskolákat kitünően végezte s a lyceumban kívánja tanulását folytatni, 1821. márcz. 9. 50 aranyat és 600 v. forintot adott oly kikötéssel, hogy a kir. kormányshoz ezt a hirlapokban hirdettesse ki, hogy ez által azon tény, hogy ezzel egy peres fél biráját meg akarta vesztegetni, nyilvánosságra jöjjön, s ha lehet, a törvénytelen tett megkísérője szigorú megbüntetés végett felfedeztessék.³⁾ Molnár József apát 1826. márcz. 28. vagyona egy részét negyedrészen úgy hagyta a seminariumnak, hogy ha rokonai lesznek, elsőségi joguk legyen alapítványára;⁴⁾ Kozmási Kovács Péter őrkanonok 1831. ápr. 5. 1000 frtot hagyott oly módon, hogy atyai és anyai ágon levő rokonainak elsőségi joguk legyen, ha nincsenek, csik-kozmási és szentléleki székely fiuk kapják; haláláig ő ajánlja, azután az erdélyi püspök, ennek nem létében a károlyfejérvári káptalan.⁵⁾ Winkler Márton m. kir. egyetemi volt tanár 1831. jul. 26. minden vagyona 3-d részét a brudbányai születésű r. kath. ifjaknak seminariumi nevelésére hagyta,⁶⁾ Miklósi József nagyváradi kanonok 1832. decemb. 28. szintén vagyona 3-ad részét felében atyjafiaira nézve elsőségi joggal;⁷⁾ Keresztes János gyergyó-szentmiklósi plebánus 1843. sept. 17. egy seminariumi ifju részére 1000 forintot alapított úgy, hogy míg él, ő ajánlja, halála után a gyergyó-szentmiklósi örmény szertartású plebánus⁸⁾; Bálint Ignác székely huszár kapitány és neje Bors Juli 1500 frtot alapítottak a Bálint, Bors és Tompos székely nemzetségekből származó csikszéki székely ifjak részére oly feltétellel, hogy életökben ők ajánlhassanak rá

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXXX. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXV. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXVI. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXIX. sz.

⁵⁾ OKLEVÉLT. CCCXLII. sz.

⁶⁾ OKLEVÉLT. CCCXLIII. sz.

⁷⁾ OKLEVÉLT. CCCXLIV. sz.

⁸⁾ OKLEVÉLT. CCCLII. sz.

ifjat, haláluk után a csik-szentgyörgyi pap, s alsóbb osztálybeliek is nyerhessék meg azt.¹⁾ Ingatlan birtokkal is gyarapodott az intézet e korszakban. 1795. jul. 3. Malinkovics Ignác regens megvette kolozsvári hites polgár rézmíves Honigberger Mihály és neje Tréfás Zsuzsánna kül-monostorutezában Jóó György és Al-Torjai özv. Nagy Györgyné házuk szomszédságai közt levő majorját 3000 r. frton;²⁾ 1822. aug. 14. Kótér József seminariumi regens Szabó Antal ügyvédtől a seminariumi árnyékszék bástyája helyén levő kis pusztá telckért cserébe adta az elővölgyben, a belső közép-utczai városnegyedben senator Darkó Sámuel és a város széna-füvei szomszédságai közt két rúd szénafüvét, úgy, hogy a cserélő fél oda ajtót építsen s bejárást engedjen.³⁾... Mint az oktatási téren új eseményt, kiemelem a fejedelem 1800. febr. 14. kelt azon legfelsőbb elhatározását, hogy Bolla Márton lyceumi történettanárt az ifjúság tanításában tanusított lelkes igyekezetéért s főleg *Egyetemes Történet alapvonalai* című I—III. kötetes nagy művéért a tudományok és szépművészetek előmozdítása s azok iránt az elméknek föllelkesítése indító okából arany érdempénzzel tün-tette ki.⁴⁾

A római kath. oktatásügy jövőjének teljes anyagi biztosítá-sára azonban e korszakban a legnagyobb s legüdvösebb eszmét erdélyi r. kath. püspök br. Szepessy Ignác adta hitfelekezetének akkor, midőn a kir. kormányzéknek 1790. óta székhelyül szolgáló jezsuita ó és új-collegium épületeit az országnak megvétele-re följánlotta. A kir. kormányzék helyesnek, illőnek és szükséges-nek találta, hogy neki és az országnak tulajdon háza legyen, ennél fogva megvétele-t elhatározta. A kegyesrendiek szerzete — a jezsuiták egyéb vagyonával a collegiumot is saját dotatiojának állítván — ellenzette, de okait a kir. kormányzék meg nem állha-tóknak mondván ki: az eladás megengedését a felségtől kérte; az 1826. febr. 23. 304 udv. sz. a. kelt rendeletében megengedte, hogy az akadémiai templommal szomszédos régi jezsuitai colle-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCLI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCXXII. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXVII. sz.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1800. 1595. sz. A mű címe: *Primae Lineae Historiae Universalis in usum studiosae Juventutis Claudiopolitanae*. 1845. Budán magyarul is megjelent.

gium épületeit, melyek e szerzet eltöröltetése után a kir. akadémia tanulmányi alapja tulajdonává tétettek s a melyekben 1790. óta a kir. kormányshéknak állandó székhelye van, a nemeség, szász nemzet, királyi és mezővárosok s azok szabad lakosai által az adózó nép részvéte nélkül önkéntesen ajánlott összegekből becsü áron megvásároltathassanak. Kolozsvár ez összeghez 2313 r. forinttal járult.¹⁾ Ezek alapján a magyar, székely és szász nemzet részéről 3, a r. kath. egyházi bizottság részéről szintén 3 biztos neveztetvén ki: „a vásár 1829. nov. 21. megtörtént. A közoktatási alap t. i. az említett telkeket és épületeket 60,894 conventios ezüst r. frton eladta az országnak örök áron oly módon, hogy a vételárat a szerint fizethesse, a mint a törvényhatóságokból az ajánlatok bejönnek; az egész vételösszegből fizetetlen levő részek törvényes kamata azonban a szerződés aláírása napja után azonnal folyamatba induljon, a következő szolgálomakkal: a) a templom segrestyésének szabad szállása lesz az új épület alsó részében s övé lesz a grádics alatti fás kamara, b) szállása lesz a harangozónak is az ó-collegium valamely részében, c) az első udvaron a kriptához és segrestyéhez, úgy az új épület grádicsain fel a templom karzattaira [*chorus*], d) az ó-épület grádicsain a templom tornyaiba, s a felső emeleten az aranyos karzatra, e) a hátulso udvaron és az új épületnek egyik részéhez ragasztott csillagvizsgáló toronyba való feljárás a grádicsokon, a mig a csillagvizsgálati készülék [*observatorium*] benne lesz; a grádicsok és torony fentartása költsége az országé, fel a vizsgáló toronyig, ennek falai és fedele fentartási kötelezettsége a tanulmányi alapé; mikor ez onnan elszállittatik, a torony ezen költsége az országot fogja illetni; f) a templom tornyában levő óra fentartása fele költségét az ország hordozza. A vételárnak teljes lefizetéseig kamatát az ország a szerződés aláírásától fogva fizeti; ha az ország az épületet valaha eladóvá tenné, a tanulmányi alapnak elővételi joga lesz becsü áron megvenni. Az ország, köztörvényhatóságai önkéntes ajánlataiból vevén meg az épületeket, kikötötték azon jogukat, hogy azon épületek és telkek semmi egyéb, akár köz, akár magán célra és haszonra ne fordíttathassanak, mint a kir. kormányshék és hozzátartozó hivatalok állandó hivatalos lakásaul s az ország nagyobb és kisebb gyűlései helyéül,

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1837. 8997., 1838. 2318. sz.

szóval : legyen az *ország háza!* Ha valaha eladóvá tétetnének, senki más erről ne rendelkezessék, mint az ország egyesült kk. és rr. vagy ha akkor országgyűlés nem lesz, a vásárló törvényhatóságok pénzáldozataik arányában határozzák meg, hogy ára mi célra fordíttassék; a törvényhatóságok megkívánják, hogy az ország, a vétel bevégződése után, a birtokba beigtattassék, a szerződés két hiteles példányban keljen, s egyike a tanulmányi alapnak, a másik az országnak adassék át jogai jövődő védelmére. E szerződést a tanulmányi alap s így a r. kath. egyház részéről a püspök, Kovács Miklós, az ország részéről gróf Kornis János kormányzéki elnök, a három nemzet részéről négy kir. kormányzéki tanácsos u. m. a magyar nemzet részéről gróf Bánffy József és Katona Zsigmond, a székely nemzet részéről Cserei Elek, a szász nemzet részéről Straussenburgi Dániel irták alá; a beigtatás — a vételár teljes kifizetése után — 1840. sept. 9. történt meg, az erről készült oklevelet a kolozsvári tanács 1841. october 15. terjesztette a kir. kormányzéki elé, s ugy abból, mint a vásári szerződésből 1843. sept. 21. két példány a következő hatóságoknak s egyéneknek küldetett meg: a kir. kormányzéki levéltári igazgatónak, a r. kath. püspöknek, a károlyfejérvári káptalan és kolozs-monostori konvent levéltárainak, a szász nemzet részére az egyetemnek [*universitas*], a magyar nemzet részére alsó Fejérvármegye főispánjának, a székely nemzet részére Udvarhelyszék főkirálybírájának.“¹⁾ E tekintélyes összeg által, a mellett, hogy a r. kath. tanulmányi alap tetemesen megerősödött, egyszersmind a jezsuiták emléke iránt is mintegy engesztelődés szállott a kedélyekbe, hogy önhatalmuk növelésére s más vallásuak feletti uralkodásra létesített alkotásaik az ország birtokába menván át: ezentúl az ország összes lakóinak érdekét fogják szolgálni. Ezzel a r. katolikusok intézeteit az 1798-ik évben ért nagy veszteség is némileg pótolva lett.

Súlyosabb volt a csapás, a mi az ev. ref. egyházat érte főtanodája, szép régi templomuk s tanári és papi lakjaiknak az 1798-ki égéskor elpusztulása által, midőn még alig telt volt el két év, hogy azt rendkívüli áldozattal és erőfeszítéssel fölépítették. 1796.

¹⁾ *Orsz. levél.* erd. oszt. *Cista Diplomatica.* 6. 15. sz. az egyik eredeti példányban. 1826. 2064., 1830. 2369., 1843. 9904. sz.

jan. 24. a tanárok: Tsómós Mihály, Bodoki József, Szathmári Pap Mihály, Méhes György és Pataki Mózes esenkedő kérő levelet irtak gróf Teleki Józsefhez, tudatták, hogy új collegiumuk építése bevégzésére még 14—15,000 forint kellene, főgondnokul megválasztották gróf Teleki Lászlót, a kinek buzgóságában leginkább biztak, s most a grófot kérik tanácsért és segélyért, hogy elkezdett szép munkájokat tökéletességre vihessék . . .¹⁾ Az új collegium megépült s két év mulva ismét semmivé lett. Fennebb megindítóan volt ez leírva azon körlevélben, melylyel e hitfelekezet vagyonosabb főrangu hívei adakozásra személyesen voltak felszólítva. Engedélyt s közkéregetésre két-két tagu küldöttségnek két útlevelet kért az egyház s meg is nyerte február 1-én ápril 1-től egész évre terjedőleg. Kéregetőik: Deák Gergely, Kolozsvári Sámuellel, Biró András Balogh Lászlóval. Engedélyt kértek a felségtől Magyarországon levő hitrokonaiktól kéregetésre is, követeik voltak: Kovács Sándor Miklósi Péterrel, Kis István Demjén Sámuellel, Gál Zsigmond Molnár Józseffel, Bessenyei Áron Óvári Györggyel. A kir. kormányzék felirt a felséghez, de az elhatározás késett. 1800-n másodszor kérelmezte a főtanács, s a kir. kormányzék másodszor is ajánlta a felségnek; midőn ez évben a főtanács Erdélyben közsegélygyűjtés végett másodszor négy kéregető küldöttség számára kért engedélyt s útlevelet, a Magyarországra küldendők engedélye s útlevele kieszközlését is sürgette, valamint az örökös tartományokban kéregetés elrendelésére is ohajtotta megkéretni a felséget. Az Erdélyben kéregetők voltak: Lányi István és Szathmári József, Böszörményi István és Bányai Ferencz, Fogarasi Sámuel és János, Magyar György és Eltető Zsigmond.²⁾ A kir. kormányzék megjegyezte, hogy már kettőnek korábban adott engedélyt, de mivel a főtanács kívánta, ezeknek is megadta jul. 1-től 6 hónapra terjedőleg. A magyar udv. kancellária azon évi septemb. 15. megtalálta a kir. helytartótanácsot engedély és útlevél adás iránt s tett intézkedéséről kérte szives tudósítását. Az itteni levéltárakban nincs nyoma, hogy ily irányu intézkedéséről, valamint az örökös tartományokban eszközölt gyűjtésről a kir. kormányzék vagy ev. ref. főtanács értesítettett volna.³⁾

¹⁾ *A m. tud. Akad. levéltárában levő eredetiből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1799. 3874., 1800. 7580. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1800. 3666. sz.*

Az *ev. ref. főtanoda* mai alakjában 1801. lőn bevégezve, a mint fölrata¹⁾ és pecséte²⁾ igazolja. Fennebb már említve volt, hogy 1798. szerezte meg telkéhez a nagy temető aljával szemben fekvő vár-árkot. A régi collegium nyugati falától a mostani belső *ev. ref. kántori lakásig* utcasorban levő s 36° hosszú, 27° széles, együtt 972 □ ölet tevő telkek az 1781. és 1791-ik építkezéskor foglaltattak hozzá. A várfal belső oldala mellett körben elvonuló utca is — a mint fennebb érintve volt — hozzá szakadt, a Bethlen-bástyától kiinduló 120 ölnyi hosszú várfal helyével együtt, melynek köve — a mint fennebb láttuk — 1829. a külső *ev. ref. templom* építésére használtatott fel. Az ősi, 1 holdnyi belső telekterülethez 1780. óta 2½ holdnyi járult. Leszámítva ebből a templom, nyomda- és sütőház telkeit, a templom déli oldala megett a főtanoda keleti oldalfaláig 2500 □ öl szabad játszó- és tanuló hely van; a főtanodát déli oldaláról 18, nyugatiról 12 öl szélességben a tanárok használatában levő 1100 □ öl kiterjedésű három kert veszi körül. A homlokzat oly utcára van, mely a főközlekedési vonaltól félre esik, a más három oldalt tágas udvar és kertek környékezik, az egészségre jótékony, az ifjuságnak tanulásra csöndes, a tanároknak előadásra és lakhelyeiken elmélkedésre s tudományos foglalkozásra tökéletesen alkalmas hely.³⁾ E főtanoda és tanári kar lakházai, mint tanításra és nevelésre szentelt hely, Kolozsváron kétségkívül első, sőt az egész magyar királyságban párját ritkítja, s alapítóik bölcsességét, a nevelés és tudomány s vallásuk iránti hív szeretetöket magasztalóan hirdeti. Böven ismertetve levén mindez az idézett műben: én csak egykét adattal járulok hozzá . . . Midőn az egyház a főtanoda elkészülte után sok idővel a tanárok szállásait magában foglaló nagy házát 1829. építtette, bevégezhetése végett gondnok gróf Rhédei Ádámtól a gondnok és tanárok vettek föl 1000 r. frtot kölcsön

¹⁾ L. RAJZOK ÉS FELIRATOK II. Füzete 23. l.

²⁾ SIGILL. COLLEGI. REFOR. CLAUDIOP. CINERIBUS

RESUSCIT. MDCCCL.

Átmérője 2"

A kolozsv. *ev. ref. főtanoda Tört.* 1876. 156. l.

Régibb pecséte látható: KOLOZSV. TÖRT. I. k. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI XXXIV. Tábláján.

³⁾ A kolozsv. *ev. ref. főtanoda Tört.* 1876. 56—57. ll.

kamat nélkül s biztosítására a főtanoda fekvő javait kötötték le.¹⁾ Ez egyház erős nemzeti érzületéről tesz bizonyosságot az, hogy a midőn 1803. lelkes hazafiak alkalmas helyet kerestek, a melyre a nemzeti színházat — az erdélyi magyarság ez egyik erős védvárát — építsék, a reform. egyház fogta fel egész komolyságában a nemzeti ügy fontosságát s vásár útján átengedte azon rendkívül becses két telkét, melyre az első állandó nemzeti színház a magyar királyságban felépült, mely azóta e sokféle veszélynek kitett országrészben a magyar nyelv és nemzetiség fentartó oszlopa s műveltségünk irányadó befolyásának legnagyobb biztositéka . . . A nagy francia háboru elején 1795. meg levén tiltva az ev. ref. tanuló ifjaknak a porosz király birodalmában levő egyetemeken tanulás: az ifjuság nagy hátramaradást szenvedett a tanulásban s alapítványaik nem használhatása által; a jenai akadémiában azonban 1800,²⁾ Marburgban 1801. ismét felszabadítottatott. . .³⁾ Az *alapítványok* közül két érdekést közlök. Árva Kendeffi Rákkal, néhai gróf Bethlen Gergely első édes férjével közvizsgálati jutalomdíjul 1795. deczemb. 8. alapított 1000 m. forintot.⁴⁾ Dániel Imre kir. tanácsos 1799. ápr. 3. vallásra és nemzetre való tekintet nélkül husz oly erdélyi nyomorult fölsegítésére, kik betegség vagy más isteni látogatás által mindennapi élelmök megkeresésére alkalmatlanokká lettek, alapított 8000 r. frtot, úgy, hogy annak 400 r. frtot tevő kamatát az ev. ref. főtanács kezelje és ossza ki. Az unitáriusok élvezték is azt, egyházi tanácsuk ajánlott szegényeket s az ev. ref. főtanács ajánlottait elfogadta.⁵⁾ Midőn ez legelőbb történt, az unitárius egyházi képviselő-tanács párt kért a végrendeletből s kapott is. . . E főtanoda XVI. század óta fenálló könyvtárát e korszakban br. Bánffy László 2383 kötettel gyarapította, melyek közt sok jeles történeti, politikai s kivált idegen nyelvű szépirodalmi mű van; gróf Teleki Imre görög és latin classikus

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXL. sz.

²⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levélt. levő 1803. LAJSTROM VI. szak. B. pont, 29. sz.

³⁾ U. o. 30 sz. Ismét ott: A. pont, 43. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCCXXIV. sz.

⁵⁾ OKLEVÉLT. CCCXXVI. sz. Ennek helye az egyházi részben lett volna, de az eklézsiák alapítványaira nem terjedek ki. Ide soroztam tehát s közlöm, mint korjellemzőt.

írókból álló 730 kötet, Méhes Sámuel 1844. 610 kötet természet-tani és matematikai s bölcsészeti művel. A könyvek száma még ekkor nem volt tudva, de a könyvtár egyike az erdélyi részek régi, ritka magyar könyvekben leggazdagabb közkönyvtárainak. Már ezelőtt 10 évvel fel volt véve 14,951 címlevél, a mi bizonyítja, hogy ez intézet a tudománynak van szentelve, egybegyűjti a szellem fényét s a tudás égi kincsét a tudományos gondosság, s ismét szétterjeszti a hazafiui közlékeny szeretet.

Az unitáriusok főtanodájának s így biztos jövőjüknek a 'Suki-alapítvány által szilárd biztosításában két elhárítandó nehézség volt: *egyik*, a 'Suki leány-ági rokonoknak kapott részökkel netalán meg nem elégedése, a *másik*, a birtokoknak magszakadás jogcímén perrel megtámadása esélye, hogy ha el is vesztik a birtokot, törvényes címek alatt tekintélyes pénzösszeget tevő örökség maradjon meg. Az első az egyház békés kiegyezéssel enyészttette el, oly módon, hogy a végrendelkezőnek — az úr asztalához tartozó úrvacsorai edényeken kívül — minden ezüstjét és fegyvereit, miknek értéke 1193 frt 41 pénz volt, az árveréskor megvett marhák árát, 723 frtot, és 12 béres ökröt s két szekeret, melyek értéke 1215 forint 20 p. volt, önként átengedett a 'Suki leány-ági örökösök által már eleve örökölt 4000 forint pótlásaul, s erről 1792. octob. 16. hites tanuk előtt minden további követelésről végkép lemondást magában foglaló egyességet kötöttek. ¹⁾ A fiskus perrel való támadására nézve pedig az egyház 1793. jan. 29. Horváth Ferenczczel, mint Károly fia természetes gyámjával, közös védelemben egyezett meg, úgy: „hogy a per folyása alatt a birtokot bírja Horváth Ferencz oly feltétellel, hogy a jószágokban levő javítások és építések közösen megállapítandó becsüösszegét [a mi az 1793. jul. 10. kelt jelentés szerint az összes jószágokban 12,591 r. frt 42 krt tett.] ²⁾ számítsák az egyháznak jószágvisszaváltás és más címeken hagyott végrendeleti összegéhez, ugyszintén a meredgyői jószág és a köblői erdő vételárát is; az így kikerülendő egész összegnek 6% kamatát Horváth fizesse az egyháznak mindaddig, míg a jószágokat bírja, vagy az összeget lefizeti; erre örököseit is kötelezte. Ha a jószágok a fiskusnak ítéltetnek, az általa fizetendő tőke és kamat ahhoz ará-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXV. sz.

²⁾ *Az unitárius főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

nyosittatik; az átvételkor találandó vetések magvának piaczi árát pénzül vagy gabonául lesz köteles megfizetni; a gabona kicséplését a jószágbeli emberekkel végezteti el, s a főtanodát és egyházat illető rész Kolozsvárra beszállításáról gondoskodik.“¹⁾ Nevezetes alapítványai még e főtanodának: a Vargyasi Dániel Elek 3000 frt adománya 1816. sept. 1. kolozsvári 3 nemes és szabad születésű ifju segélyezésére, a Sárdi id. Simén Eleké 1815. jan. 7. a könyvtár növelésére 2000 r. forint, gróf Székely Ádám által végrendeletében hagyott s adósa Jeddi József 1793. jan. 16-ki kötelező levelével biztosított 1000 frt adománya, végre gróf Bethlen Ferenczné 3000 frt ajándéka.²⁾ Az egyház javait gyarapította 1802. márcz. 1. Olasz János örököseitől, Bajnóczi Mária és Druzsától azok belső magyar-utca déli során a régi püspöki szállás és a szabó czéh háza közötti emeletes háza 2600 m. frttal megvétele által;³⁾ 1805. jul. hónapban az ötödik tanári állomás megalapítására gyűjtést kezdett s 1806. jun. 1-ig 8700 m. frt gyűlt össze, a minek sikere P. Horváth Miklós főgondnok és Kaáli Nagy Lázár érdeme....⁴⁾ Érdekes története van e korszakban az unitárius főtanodai ifjuság *játszó vagy keringő helyének*. Mikor, kitől kapta vagy vette azt? nincs róla írott emlék, de az egymást felváltó iskolai főnökök [*senior*] által koronkint írt jegyzőkönyvekben 1696. május 4-ke óta mindig van róla említés. Ez évről az van följegyezve, hogy a keringő helyet [*labyrinthus*] megújították, mert az az iskola főnökeinek gondatlansága miatt úgy elpusztult volt, hogy veszélylyel fenyegetett s csaknem a földszinével egyenlővé lett. Az ifjuság ez év óta e hely békés birtokában volt a XVIII-ik század végéig, s szerdán és szombaton ide jártak ki játszani és maguknak üdülést szerezni. Maga az ifjuság tartotta fen. Az első éves deákok kora tavasszal az iskolai főnök alatt kimentek, a mező körül sánczot hánytak s évről-évre kijavították, több ponton hársfát ültettek — a mint ők írták: a *labyrinthust megnépesítették*: gyepből ülő-helyeket, padokat, nyulfogókat csináltak. Ezért gyakran így említették: *labyrinthus* és *nyulfogó*. E tavaszi

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXIX. sz.

²⁾ *Az unitárius főtanoda levéltárában levő Regestrum*, 54. sz.

³⁾ *Az unitárius főtanoda levéltárában levő Regestrum*, Fasc. II. 18. sz.

⁴⁾ *Az unitárius főtanoda levéltárában levő Regestrum*, Vegyesch Fasciculusa, 27. szám.

munkát sokszor zeneszónál s egyik-másik iskolapártfogó által adott boros hordó mellett tették meg. Így javították ki a ma is létező jegyzőkönyvek szerint 1698., 1717., 1738., 1747., 1757., 1796., 1807. és 1810-ben. Ez évek egyikéről így hagyták azt emlékezetben: „1796. májusban a *Kis-Mező*-ben levő már régi idő óta elhagyott labyrinth gondviselés alá fogták s végtelen sok munkával és fáradtsággal egészen helyreállították, széleire mindenütt hársat ültettek, a felett az egész mezőt köröskörül gyep ülő-helyekkel díszesítették fel, sánczot is mintegy 89 ölet ástak. A nemrég elhalt Kelemen Benő, az unitárius főtanoda nagy jóltevője, 1813. még részt vett a kis-mezői tavaszi sánczmegigazításban és eperfaültetésben... Fennebb elbeszéltem, hogy Nagy Lázár sok ezer csemetét ajándékozott olyaknak, a kikben hozzá kedvet látott, előkészíteni akarva Kolozsváratt az eperfatenyésztést s később a selyemtermelés hasznos iparágának útját. De a mint mindjárt látni fogjuk — birta is ő e helyet hosszassan. Így jutott a Kis-Mezőbe oly nagy mennyiségű eperfa, melyekből ma csak egy van meg... A Kis-Mező nem csak üdülő, de menhelyül is szolgált az ifjuságnak járványos, pestises időkben, a minő az 1710. és 1740-dik év volt, midőn a Kolozsváratt rekedt tanulók egy részét ide helyezte el az előljárátság deszka hajlékokba... A főtanoda e hely iránti joga sokszor volt megtámadva, a szomszédok és városi közönség által; amazok ellen megvédte a tanács; de 1796. összeiratván, a város eladható közhelyei, némelyek ezt is azok közé sorozták. Ebből hosszas per lett, a város az 1810. megújított sánczokat betöltetni rendelte, s a Fellegvár felől lefolyó viz az utat megrongálván, azt e hely legmagasabb pontjára rendelte elvitetni. Az egyházi képviselő-tanács látván a veszélyt, úgy segített a dolgon, hogy 1810. jul. 28. 120 frtért eladta Nagy Lázárnak, a ki a főtanoda egyik felügyelő gondnoka s Kolozsvármegye befolyásos főbírója volt, oly módon, hogy az ő és neje halála után szálljon vissza a főiskolára. Az igazgató Molnos Dávid 1813. márcz. 8. kérte a tanácsot, hogy a kir. kormányzék rendelete értelmében biztosok által méresse ki a Kis-Mezőt, s igaz határai közt adja a főtanoda birtokába. Márcz. 22. minden bevett vallásuakból biztosok neveztetek ki, a kik az ápr. 13. tartott tanácsülésben — a mint a jegyzőkönyv szól — jelentést tettek a hely megvizsgálásáról, mely szerint a főtanoda annak tulajdonosságáról s régi birtoklásáról bizonyítván, sőt annak sánczban létét is megmutatván: az egész

hely felméréstett és 2035 □ ölnek találtatott, mely 10 véka és 2 s $\frac{3}{4}$ kupa férőjű földet teszen, mely iránt a bizottság véleménye az: „hogy a nemes ifjuság, saját mulató helyeül besánczolva, továbbra is annak birtokában meghagyandó, de úgy, hogy az onnan a szőlő aljára átteendő országútja, mely eddig is ott volt, a nemes collegium költségével adaptáltassék s 8 öl szélességre szaporittassék.“ A bizottság e véleményét az ápr. 30-ki esküdt-közönség tárgyalván, s látván, hogy a közbizottság az ifjuság *Kis-Mezőn levő keringő vagy játszó helyét* kimérte s át is adta, a közgyűlés tudásul vevén, a kimért helyet maga is örömmel engedte át.¹⁾ Tiszta határok közt, biztosított tulajdoni joggal vette át Nagy Lázár a kis birtokot s evvel a további háborgatás megszűnt, birta 1837. történt haláláig, a mikor a városi tanács a főtanoda előljárósága kérésére aug. 5. a záloglevélre irt jegyzés szerint a főtanodára ismét vissza szállott, de ezentúl 1848-ig csekély bérért haszonbérben biratván: el volt vonva eredeti rendeltetésétől...“²⁾

A főtanoda homloksora nyugati végében levő tanári [a korábbi két évtized alatt püspöki] szállásul szolgált emeletes házat csak e század elején tudta megszerezni az egyházközönség. Akarta már első építéskor, hogy az végig utcásorban legyen, s szárnyai ne nyuljanak be a templom árnya sötétébe, de a tulajdonos Pákei-család a közönség és oktatásügy nagy hátrányára nem volt rá birható sem eladásra, sem cserére. Mennyivel díszesb s oktatásra czélszerűbb lesz vala az épület, átvive homlokzatát mindkét szomszéd telken! Keletre a templom feltűnően szép homlokzata, nyugatra a

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ Azon túl is 1885-ig folyvást haszonbérben volt e hely, a mikor az egyház képviselő-tanácsa meghatározta, hogy jövőre azt az ifjuság játszó helyeül és faiskolának meghagyja. Szabályokat alkotott tehát, az iskolai igazgatóság gyümölcsfákat ültettetett bele, de kerítés nélkül vevén át, azonnal a szükséges helyeket bekerítettte, rá záros kaput és ajtót tétetett, eleven kerítésül 300 drb galagonya bokrot ültettetett, lapályos, egyenlőtlen felületét elsimíttatta. „Igy jelent meg ismét — zárja be érdekes közlését Beneczédi Gergely tanár, a kinek értekezéséből e rész át van véve — e helyen az ifjuság boldog serege 1885. márczius 25. s felhangzott újra az 1810. óta — tehát 74 évig — elnémult örömszivaj, mely ezen túl — köz remény szerint — évről-évre megszakitás nélkül újuland meg.“

főtanodai két emeletes palotasor! Szívemelő látvány lett volna a tudomány barátaira, méltó büszkeség az unitáriusoknak, s a városnak sokkal nagyobb dísz! Nem valósulhatott... Később, az egyházra nézve egészen elkésve, az utódok — szükségétől kényszerítve — átengedték. 1819. az october 31-iki egyházi képviselő-tanácsi ülésben a püspök jelentette, hogy a Pákei-ház árverés útján eladó, ajánlja megvételét, melyre oly nagy szükségök van; elfogadtatván, a pénztárnoknak meghagyatott, hogy az árverésen jelenjék meg s mikor a legtöbbet ígérőre ledobolták, szomszédsági elővételi jogon jelentsen 24 óráig tartó ellentmondást. Ugy történt, a nov. 30-iki gyűlésben jelentette, hogy a ház 6300 frtra leveretett, ő ellenmondását megtette, intézkedést kért. Az akkor beteg Horváth Károly főgondnokhoz azonnal követeket küldöttek, a ki azt izente: hogy e vásárt okvetlen meg kell tenni, ha másképp nem lehet, a jelenlegi püspöki telek eladása útján is. Erre a megvétel elhatároztatott s végre is hajtatott... Így jutott az egyház e ház birtokába középületei homlokzatát díszesen kiegészítve.¹⁾

Mint a mi aristokratikus társadalmunkban egészen új eszme s ismeretlen intézmény egyszerre s csaknem véletlenül tűnt fel nálunk a *népnevelési* ügy, oly hatalommal ragadva meg a nemesb kedélyeket, s rövid időn oly népszerűvé válva, hogy mindenkit bánulatba ejtett. Egymással versenyző nemes buzgalommal karolták fel Kolozsvár hitfelekezetei, kivált pedig a főrangú hölgyek, hathatósan gyámolítva a városi tanácstól és esküdt-községtől. Első a r. kath. eklézsia volt, melynek kebli tanácsa mint a nagy katonai őrtanya [népnyelven: *várda-ház*] telkének tulajdonosa kérte a tanácsot, adná cserébe azon őrtanya-helyért a város közhelyéből azon darab helyet, mely a székesegyház czintermébe bevívő kapun túl, a 4-ik bolt ajtajától s a csizmadiák áruló színe falától két ölnyre egyenes vonalat huzva, az eklézsia ottani hat kis boltja és a csizmadia szin előtt van, 37 ölet 2' 6" tesz s csak négy lábbal és négy hüvelylyel nagyobb, mint az őrház cserébe ajánlott telke. E megtalálást az esküdt-közönség is helyeselte s elfogadhatónak véleményezte, annál inkább, mert a r. kath. eklézsia ott a szegényebb gyermekek számára építendő ugynevezett népiskola

¹⁾ Az unitárius egyházi főtanács levéltárában: 1819. pénzügyi jegyzőkönyv 138. 139. sz.

[*schola trivialis*] házával díszít nyer s a 25 frt bér további fizetésétől megszabadul. A tanács helyeselte a cserét s sept. 12. 1829. pártolólág terjesztvén a kérést a királyi kormányshék elé, részéről még arra is engedélyt kért, hogy az eklézsiának az őrház átalakításához az ő 25^{1/2} köb-ölet tevő kész kőfalával egyenértékű téglát adhasson. Az ez iránt megkérdezett tartományi főszámvevőség azon okból, hogy ez által a város az 1801. óta — mikor az eklézsia az őrtanya helyét átadta — az annak évenként fizetett 25 frt bértől most megszabadul, megengedendőnek vélte oly módon, hogy a város 25^{1/2} öl kő helyett ugyanannyi öl téglát adjon az eklézsiának, mit a királyi kormányshék elfogadván, ajánlólag a felséghez terjesztette, a ki a cserébe ajánlott helyet az őrkatonaság örökös zaja, a köztér közelsége, vásárok alkalmával népes közönség és nagy forgalom miatt iskolai czélra alkalmasnak nem látván, a tanácsot útasítatni rendelte, hogy iskolának más helyet nézzen ki, s fekvéséről jelentés mellett rajzot küldjön fel. Ez a tanácsot ez értelemben útasította, a r. kath. püspöknek tudás végett megírván, a ki 1830. jul. 5-ki jelentésében fölfejtette: „hogy a főtér közelsége s a vásári nagy közönség nem akadályozza az iskolai tanítást, mert homloka a czinteremre lesz, nem a piacra, az őrtanyától kőfal választja el, az őrtanya és iskola közt ott lesz még a csizmadia czéh színe, hetivásárok idején a tanulóknak szünideje van, a kelet felől építendő iskola bejárása nyugat felől lesz a templom nagy kapuján, a czintermen ki s be menő ifjúságot az emberek sokasága nem alkalmatlanítja; a harangláb sem gátolja, mert már rég lerontatott, a harangok a templom falán vannak nyugatról, az iskola keletre lesz s a hang nehezebben hat el oda, mint bármely szélirányban.“ Ez okok és érvek alapján a királyi kormányshék kérte a felség beleegyezését, mit az 1831. febr. 12. a téglá engedélyezésével együtt megadott s a királyi kormányshéket róla a teendők megtétele végett értesítette. E felsőbb engedély után nemsokára a belvárosi r. kath. népiskola fölépült s közhasználatnak átadatott. Ebben kiváló érdeme volt — írja egy kortársa — kolozsvári plébános és kolozs-monostori apát Kedves Istvánnak, a kinek fáradhatatlan buzgótsága következtében a csizmadiák áruló színe és deszkaépülete helyett a főtér legdíszesb helyén kőből, cseréppel fedett emeletes leányiskola épült, melyben feljül 3 tanítóné ugyanannyi osztályban [*classis*] tanítja a lány növendékeket

magyarul és németül . . .¹⁾ Ezzel csaknem egyidejűleg 1830. a jótékony nőegyesület is állított fel a szegények intézete költségén népiskolát kül-monostorutczában, szegény gyermekek számára, *előiskola* név alatt [a minek elébb *kisdedóvó* neve volt],²⁾ melynek nemes szivü alapítói azt csakhamar megkedveltették s munkájoknak áldásos nyomai voltak a nép között. A jelentésben érintve

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 2472. 8904., 1830. 3498. 7867. 14227., 1831. 2975. 4296. sz.

²⁾ Ennek eredetét maga az egyesület 1830. jan. 2-n nyomtatott jelentésében így adta elő. „Több emberszeretők szomorúan látván az alacsony sorsuaknál a család, lopás s más ily tetemes hibák elharapozását, ennek okát kis gyermekkorukbeli elhagyattatásukban találták. A szegény apa és anyja kenyer keresni menvén, egész napokon át ott hagyja gyermekét gondviseletlenül lakásán; ha elviszi, munkájában magát hátráltatja vele, ha nagyobb testvérére bizza, az sem iskolába nem mehet, semnem dolgozhatik, így az utczákon hányódásnak s végveszélynek teszi ki, minden rosszat megtanul s elköveti a legnagyobb csineket, almán, szilván kezdve a más tulajdona elidegenítését, utoljára kitanult tolvajjá lesz. Mindezt látva, Angliában, Francia- és Németországban, közelebb Magyarországon is az ily szegény gyermekek számára férfi és nő egyesületek menhelyeket, előiskolákat állítottak. Londonban egyedül 66 van, egész Angliában 200-nál több, Pesten és Budán 1826-tól fogva 3 állittatott. Kolozsváratt is — így szól a jelentés — gróf Lázár Lászlóné, szül. báró Bánffy Erzsébet fáradozása által gyűlt az újévi személyes köszöntések megváltásából egy kis összeg, melyen a szegények telkén, e végre elrekesztett helyen, a fejedelemné 1817. állított emlékköve körül ily előiskola fog alapítatni, a hol 30 gyermekre egy éltés, alkalmas nevelő pár ügyel, s a hol eddig a segélyre szorult gyámoltalan öregeket ápolták, ugyanott a szintoly sorsban levő kisdedek is menhelyet fognak találni. A szükséges költségek: 1. tanító szoba és a tanulók lakása elkészítése, 2. tanító pár és egy a gyermekek tisztaságára ügyelő egyén fizetése, 3. e három egyén ellátási díja, hogy semmi gond el ne foglalja, hanem szüntelen a kisdedek gyöngye értelme kifejlődésén munkálkodhassanak, 4. házi butor: padok, képek, táblák sat. az említett grófné által már megvanak szerezve ez évre, a szülők tehát minden fizetés nélkül, reggel, mielőtt dologra kimennek, gyermekeiket magánosan, fésülve, ha rongyosan is, de tisztán az intézetbe beviszik, a tanítónak átadják, a kis ebédre valóval együtt, a ki a nevöket felírja, estvéli 6 óráig gondjukat viseli; a mely szülők délre haza akarják vinni, 12-től 2-ig otthon tarthatják; de az egész nap otthagyas ajánlatosabb, mivel ugy a szülő egész nap dolga után láthat, megnyugodva lehetvén, hogy gyermeke sem testében, sem lelkében kár nem esik. A két éves gyermekek [*midőn már járni tudnak*] száma, kik most elébb bevétetnek, 30-ra határoztatott, 8 éves korukig járhatnak az *előisko-*

van: hogy volt fizetve a tanító és segítő személyzet? Kezdetnek elég volt, de hiányzott a bizonyosság és állandóság, a minek nyugtalanító hatása volt rájuk. Ezért a r. kath. egyház 1833. kérte a tanácsot, adjon ennek a majorsági pénztárból évenként 50 ezüst forintot, valamint a várbeli r. kath. öt népiskola tanítónak egyenként tűzifára 20—20 ezüst forintot azon okból, mert a mindkét nemen levő növendékek mind a háromban nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül oktattatnak, s e tanítók közül kettőnek fizetése a *normalis iskolák* alapjából jár ki, egynek a majorsági pénztárból, a negyediknek az egyházmegye pénztárából, az ötödiknek pedig a jótékony nőegylet által alapított szegények intézete megörövidítésével annak pénztárából, de a mi nem állandó. Azért kérte az ötödik iskolának a segélyt, hogy ne legyen egy más hasznos intézet akadályára. A tanács és esküdt-közönség mindkettőt megszavazta, s határozatukat helybenhagyás végett a királyi kormányshoz terjesztette fel. Ez megkérdezte a tartományi főszámvevőseget, mely a kérés mindkét ágát teljesíthetőnek véleményezte; mire az ajánlat a felséghez terjesztetett, onnan azonban 1834. octob. 8. bővebb felvilágosítás rendeltetett azért, mert az erdélyi *normalis és népiskolák* ez évi kimutatásából az tűnt ki, hogy a kolozs-monostorutezai népiskola a gróf Csáky Rozália elnöklete alatt álló szegények intézete pénztárából el van látva, más 3 tanító a Csáky-, a negyedik a Lipót-alapítványból évenként fára 6—6 forintot kap. Ezek iránt Kedves István kolozsvári plébános megkérdezettvén: felvilágosító jelentése a felséghez fölterjesztetett, a ki ennek következtében 1836. jun. 22. kelt udvari rendeletben

lába, a mikor mesterségre alkalmasokká válnak, szolgálni vagy felsőbb iskolába mennek, s a kisebbek lakhelyét többé el nem foglalhatják. Az intézet május 1. nyílik meg s a mikor csak az idő engedi, a kertben, künn a szabad légen töltik idejüket, testöknek s kis lelküknek a szabad természetben könnyebb kifejlődése végett, könyv és mesterséges taneszköz használva nem lesz; az itteni nevelés e két alapra lesz fektetve: „*Szeresd a jó Istent mindenek felett, félbarátságod mint önnönmagadat*,” továbbá „*Isteni félelemre, engedelkenységre*”; imádkozni és dolgozni fognak főleg és taníttatni szeliden, szeretettel, nem veréssel. Minthogy az ily kis gyermekek iskolájában minden az értelmes, szelid természetű, keresztény gondolkozásu tanító pártól függ, kéretnek a jóltevők, előadandó alkalommal az ily egyéneket a szegények főtéri boltjába útasítani, a hol velök bővebben értekezik az intézet igazgatója.“ *Jelentés a kolozsvári nemes asszonyi egyesületről* sat. 1830. jan. 2.

megengedte, hogy a kül-monostorutezai népiskola tanítójának évi 50 frt fizetés, Kolozsváratt már létező öt népiskola tanítónak ezentúl tűzifára egyenként 20, együtt évi 100 frt a majorsági pénztárból rendszeres javadalomként kifizetessék, a mi a tanácsnak alkalmazkodás végett megiratott. ¹⁾

Az imént említett népiskolák közül egyik a szentpéteri volt, a másik a kül-monostorutezai [*kisdedlovó*, később *Augustacum*], három a belvárosi, melyek közül kettőben a leány gyermekeknek nők tanították a magyar nyelvet és más elemi tantárgyakat, úgy a könnyebb női munkákat, egyben, nőtanító a német nyelvet és szintén az elemi tantárgyakat és könnyebb női munkákat. Egy 1845. jun. 23. a felség egyenes parancsára tett királyi kormányszéki jelentésből kitűnik a kolozsvári r. kath. belvárosi leányiskolák állapota. „A székesegyház kerítésében — így szól az — az egyházközség önköltségén állított fel a magyar lányok számára magyar iskolát, vannak 90—120-an, tanítójuk Gebhárd Anna, valamint a német lányoknak is egy német iskolát, melyben 50—90-en vannak, tanít németül Vinkler Teréz, a város majorsági pénztára ad mindkettőnek fára 20 frtot s javalmukat a Csáky-alapítványból kapják egyenként 18 frtot váltó pénzben, a normális iskola-alapból mindkettő 100—100 frtot kap. Tantárgyaik: olvasás, írás, katechézis, bibliai történet, számvetés, Erdély földrajza és női munkák; igazgatója a plebánus, vallástanító [*catecheta*] a magyar és német káplán. ²⁾

Részint báró Jósika Jánosné, gróf Csáky Rozália példája, részint az ev. reformáltaknak azon tapasztalása, hogy a szentpéteri r. kath. népiskolában igen sok mindkét nemen levő reformált hitvallású ifju tanul, a kik ott nem az ev. ref. vallás hitelvei, de r. katolikus módon katolikus imádságokra és kereszttetésre oktattatnak s szent képekkel jutalmaztatnak meg, föllelkesítette a reformált hitű főrangú hölgyeket is. Az előtt e hitfelekezetnek csak két gyakorló iskolája volt a belső és külső kántori háznál, a minek méltán volt tulajdonítható a hidelvi nép miveletlensége. Ekkor Herepei Károly az ev. reformáltak népszerű papja s hires egyházi szónoka egy vasárnap a kültemplomban a vallásos nevelésről nagy hatású egyházi beszédet tartott, a mire az ev. ref. úri

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 1166. 7385. 1836. 2725. 7864. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1845. 5902. sz.

nők föllelkesülve együletet alapítottak, mely még azon évben a külmagyarutezában mindkét nemű gyermekek számára *előiskola* néven ingyen népiskolát állított. Az egylet elnöke gróf Bethlen Farkasné, gróf Mikó Anna, tagjai báró Bánffi Jánosné, báró Huszár Károlyné, gróf Nemes Anna, báró Bánffi Lászlóné [később Paget Jánosné], báró Wesselényi Polixena, báró Nalácz Józsefné, gróf Bethlen Jozéfa, báró Wesselényi Józsefné, gróf Kendeffi Rákhel voltak. A választottság hamar összegyűjtötte a szükséges pénzalapot, telket és iskolaházat vett, s egy szobával megtoldva, két külön bejárással, közepén rostélylyal elrekesztve, fiu és leány gyermekek tanulására czélszerűen berendezte. Az iskola rendes szükségei fedezésén kívül az egylet még 2400 frt tőkét is gyűjtött, tanítóul Mészáros Józsefet, az előtt ev. ref. főtanodai elemi tanítót és nőtestvérét fogadta meg, s az iskolaházhoz be is költöztette, a tanítás felügyelésére Salamon József hittanárt kérvén fel. A tanítás új rendszere oly ingerrel birt a népre, hogy kevés nap alatt közel 200-ra gyűlt fel mindkét nemen a tanulók száma, kiket a felügyelő tanító már a Lancaster kölcsönös tanítási rendszere szerint oktattott, a mi Erdélyben legelőbb itt volt behozva. A tanító az elemi tantárgyakat, nővére a női munkák tanítását végezte. Az öt hónap mulva megtett első vizsga oly sikeres volt, hogy mindenek bámulatát keltette fel; 90 gyermek volt, a kik azelőtt semmit sem tudván: most tanultak meg tökéletesen jól és helyesen olvasni. Az intézet felügyelő tanára a népiskolákban használt kölcsönös tanításról értekezést irván: az ev. ref. főtanács gyűlésén báró Wesselényi Miklós indítványára az általa megkezdett s ott begyűlt ajándékokból ezer példányban kinyomatta s az ev. ref. egyház kebelében levő népiskolák közt szétosztatni rendelte, a fali ABC-nek is ugyanakkor kinyomatott példányait szintén szétküldötte. A főrangú úrnők egylete nemcsak a gyűjtést folytatta ezután is, de tagjai rendre látogatták meg az előadásokat, a lányok előhaladását, a női munkaoktatást figyelemmel kísérték, s a szorgalmasabb és képesebb növendékeket ajándékokkal is jutalmazták és serkentették. Tíz évig folyt ez így, mikor e főurnőegyület 1843. május 16. az átadási iromány szerint 4820 r. frt tőkével együtt adta át a már megerősödött intézetet az ev. ref. egyháztanácsnak, mely jegyzőkönyvben örökitette a nagylelkű hölgyek iránti hálás tiszteletét, s nekik a nép mivelődése érdekében tanu-

sitott fáradozásait és áldozatkészségüket melegen megköszönte, s az intézet feletti felügyeletet időről-időre egyik helybeli papja által felváltva vitette. E közhasznú intézet alapítása által mind a főrangú nők egylete, mind Salamon József felügyelő tanár a város történetét egy fényes lappal gazdagították s maguknak az utókor előtt soha el nem muló emléket hagytak fenn . . . A *másik népiskolát* Hidelyén szintén 1832. alapította az ev. ref. hitközség. Ugyanis az elnök, báró Kemény Ferencz az ápr. 29-iki kebli egyházi tanácsülésben indítványozta, hogy az ev. ref. urnők egylete szép példáját követve, alakítson az egyház is egy oly ingyen tanító népiskolát. Az indítványt elfogadták, valóztatására s a szükségesek megtételére bizottságot neveztek ki, s Herepei Károly lelkészt felkérték, hogy ennek ügyében is tartson egyik közelebbi vasárnap a külső templomban buzdító egyházi beszédet, Osiszár Sámuel pap pedig az egyháznak ez intézet felállításával elérni kívánt czélját adván elé, a népet adakozásra szólítsa fel. Mindkettőnek gyújtó hatása volt a közönségre. Lelkes felbuzdulás ösztönözte tette s áldozatra a kolozsvári egész reformált egyházközséget, minek következése az lett, hogy a bizottság a jul. 28-ki kebli tanácsülésben már bejelentette, hogy Kilin Mihály jó épületekkel ellátott terjedelmes hidelvi telkét látták czélszerűnek, melyet az — bár magának többen áll — 3000 v. forintban felajánlott, bemutatták a tett ajánlatokat is: két névtelen ajándékozott 400 frtot, a városi tizedekből begyűlt 681 frt, együtt 1081 frt 10 kr., kötlevelekben a báró Kemény Simon örököseitől jött 2300 frt, gróf Bethlen Ferencztől ajándékol 700 frt, együtt 4081 frt 10 kr. A felajánlott telek megvétele elhatároztatott s az iskola mielőbbi életbeléptetésére a szükséges intézkedések megtétettek. A kebli tanács részint az egyházi főtanács megerősítését és engedelmet, részint a város segélyét is kérte; az első aug. 19. a megerősítést megadta s a megalapításhoz 1000 v. r. tőkével járult, kamatát a tanító fizetéseül rendelve. A bizottság a decz. 26-ki presbiteri gyűlésben jelentette, hogy a telket megvette és kifizette, az átalakítás is megtörtént, tanítóul déézsaknai kántor Mike Jánost hívta meg nejével együtt, a ki a tanítást nov. elején el is kezdette s azóta buzgón folytatja. Folyamodott volt a kebli tanács még sept. 19. az esküdt-községi gyűléshez is, kérve, hogy a normális és más népiskolák tanítóinak rendelt tandíjak arányában ezen

most állítandó tanítójuknak is rendeljen a város tűzifa-, gabona- és pénzfizetést. A közgyűlés a törvénnyel és igazsággal megegyezőnek találta a kérést, s mind a hidelvi, mind a magyarutczai tanítónak 50—50, a kettőnek 100 frt fizetést határozott azon czélból, hogy a szegényebb sorsuak is ingyen taníttathassanak. A tanács e végzésről az ev. ref. kebli tanácsot értesítvén, helybenhagyás végett a királyi kormányshoz terjesztette; ez megkérdezte a tartományi főszámvevőséget, mely mielőtt nyilatkozhatott volna, az ev. ref. kebli tanács megköszönte mind a tanácsnak, mind az esküdt-közönségnek jóindulatát, felküldötte a tervezetet, kijelentve, hogy az intézetben valláskülönbség nélkül minden szegény sorsu szülők gyermekei taníttatni fognak; egyszersmind fölfejtette, hogy ő nem kért segélyt a *kül-magyarutczai iskolára*, mert azt a főuri nőegylet kívánván megalapítani, arra a kebli tanácsnak még eddig befolyása nincs, segélyezését nem kérheti; hanem kérte s kéri most is a *hidelvi népiskolára*, mely oly szerencsés időben nyílt meg, hogy mindjárt az első hetekben 70 fiu- és 66 leánygyermek s köztük 5 r. kath., 2 ágostai hitv. s 2 unitárius is van, összes számuk 138, nemők szerint két szobában külön tanulnak, egy férfi s egy nőtanítótól, a leánykák könnyebb női munkákat: kötést, varrást sat. Ez iskola — mondja a jelentés — bizonyára gyorsan fog növekedni s a tanítók és tanszobák száma fel szaporodni . . . Ezért kéri a nemes város pártfogó segélyét. ¹⁾

¹⁾ Az I—XI pontból álló tanterv az intézet egész oktatási és nevelési rendszerét kedvező világításban tárja fel. „I. Az intézet jótéteménye — így kezdődik az — minden fiu és leány gyermekre kiterjed vallására való tekintet nélkül, de a nem reformáltak a reformált vallásra nem oktattatnak, természetesen a magukéra sem. A felvételi év a 6-ik életév. II. A tanulást a betűk ismeretén Lancaster módszere szerint kezdik, olvasni a debreczeni ABC-ből nagy, hogy a mit olvasnak, mindjárt ki is kérdik: ha megértették-e? s a gyermekeknek el kell mondani. III. Könyv nélkül való tanulás tárgyai: a vallás kátéből, az erkölcsi rész alapos megmagyarázása mellett, Hübnerből válogatott történeti darabok, kevés földrajz, a haza ismertetése bővebben, számvetés, a szokottabb és szebb énekek, természetrajz, rövid hazai történet. Az írás módja: fővénybe írnak betűket és szokat, táblán számokat, papírosra hosszabb gyakorlatokat. IV. Erkölcsi nevelésük végett a tanító maga ad példát növénydekeinek s őket engedelmességre szoktatja tanítóik és szülők iránt, naponta egy-egy szép erkölcsi mondást ad eléjük s a megelőző nap eléjük adottat kikérdezi, a nagyobb gyermekeknek

A tanács módosítva a kül-magyarutczai népiskola iránt hozott végzését, ajánlólag terjesztette fel e jelentést a kir. kormányshoz, mely az eközben megérkezett s a segélymegadást ajánló tartományi főszámvevősegi véleménynyel együtt 1833. ápr. 19. a felséghez terjesztette, a ki sept. 4. a hidelvi tanítónak és tanítónénak 50—50 frt pénzt, fűtésre két—két öl tűzi fát engedélyezett.¹⁾ E népiskola alapját br. Radák István 1834. 40. 1836. gr. Teleki Imre elhalt édes anyja meghagyása következtében 200 frttal gyarapította. Növekedvén a tanulók száma, növelni kellett a tanszobákat, s végre az iskolaházon tetemes átalakítást tenni. Halaszthatatlanságát Herepei Gergely lelkész látta legelőbb át, ő tett iránta javaslatot s építkezésre alapot, sokaktól építési anyagot gyűjtött. Itt kezdődik az intézet mintegy *második megalapítása*, a mi a lelkes iskola-felügyelő lankadatlan buzgóságának és sikerrel megáldott fáradozásainak köszönhető. Az iskoláknak a Lancaster-tanrend és módszer szellemében teljesen átalakítása és kibővítése 1843—44. végződött be, 1845. számadása szerint a felügyelő e czélra gyűjtött 3596 frt 58 kr. kiadott 3246 frt 25 kr. megmaradt 350 frt 33 kr. a mi az iskola pénzalapjába tétetett be, s a kebli

Schnell-ből egy-egy szép erkölcsi történetet beszél el, s velők is elbeszélgeti; a gyermekek egymás iránti gyöngéd, szelid bánásra szoktattatnak, az Isten háza és embertársaik iránt szeretetet csepegtet szívékbe, s főleg vallásos türelmet Jézus lelke és szelleme szerint. V. Az iskolai rend: nyárban reggeli 7, télen 8 órakor mennek be a gyermekek, tanulnak 11-ig, délután nyárban 2, télen 1 órakor esti harangozásig; mikor iskolába érnek, első az éneklés és imádkozás, azután a tanulás, estve szintén éneklés és könyörgés, s aztán hazamenetel. VI. A gyermekekkel bánás szelid, nemes: durvaság, verés ki van zárva; a fenytés: áristom és vessző, a tanító megkivánja a gyermekektől testök s ruhájok tisztán tartását; láрма, csintalanság nem engedtetik meg, 2—3 hétben egyszer a tanító kiviszi a növendékeket mezőre időtöltetni, testök erősítése végett; szép tavaszi, nyári és őszi időben szombaton d. u. az egész iskola templomba megy. VII. A tanfolyam négy év, van 3 osztály: kezdőké, olvasóké, nagyobb tárgyakat tanulóké, vizsga évenként kétszer tartatik a templomban, a tavaszi május, az őszi october elején, a szünidőt a kebli tanács határozza meg. VIII. E rendszabályok a lánygyermekekre is kiterjednek. IX. A gyermekek semmi szín és czím alatt nem fizetnek a tanítónak. X. Az iskolákra a rendes felügyelő vigyáz, közbenkben a kebli tanács. XI. Az iskola megnyílik nov. 12.* Kiadatott a *kolozsv. ev. ref. eklézsia kebli tanácsa üléséből*. 1832. 84. sz. a.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1832. 3673. 10953. 11869. sz.

tanács j. könyvi elismerését és köszönetét fejezván ki az üdvös művet oly önadaadással végrehajtó lelkes papja s buzgó iskola-felügyelője iránt: őt a felelősség alól felmentette. Ez iskolának még 1845. özv. gr. Teleki Józsefné, gr. Teleki Zsófia hagyott 600 forintot örök alapítványképen, úgy, hogy a többiekkel együtt a főegyházi pénztárban kezeltessék s kamata e népiskola alapjába évenként adassék ki . . . A fennebb említett ev. ref. urnők egyesülete önkéntes adakozásból *kisdedóvót* is alapított a kétvízközi tizedben, örök áron megvásárolván a gróf Lázár- és csertörőntezák szegletén levő terjedelmes házat és telket, azt kellően felszerelvén, fizetéssel ellátott kisdedóvót és dajkát állított be, s 1842. az intézetet megnyitotta, mely a nagylelkű urhölgyek felügyelete alatt 1850-ig állott fenn.¹⁾ A kezdők és úttörők br. Jósika Jánosné és úrhölgy társai voltak, övék a kezdés dicsősége; de a folytatók

¹⁾ Művem kiszabott időköre nem engedi tovább kísérnem a szép intézet történetét, de legalább jegyzetben még egy fontos mozzanatát itt megemlítnem lehet. Az 1850. jun. 4-ki kebli egyházi tanács j. könyve szerint báró Huszár Károlyné és Ugron Istvánné gr. Tholdalagi Kata, mint az intézet alapítóinak képviselői, több jelen volt tagok hozzájárulásával, azon meggyőződésben, hogy a *Kisdedóvó* és *Népiskola* egyesítve a népnek inkább javára válnak, s így ők a népnevelést ezélszerűbben mozditják elé, az általuk alapított intézetet az egyház hidelvi népiskolájába kívánták bekebeleztetni, átadták annak tőkéit, fekvő birtokát, bútorait és tanszereit a kitűzött célra használás végett, s annak további vezetését teljesen az egyházra ruházták azon kikötéssel, hogy ha a hidelvi népiskola bármikor az ev. ref. egyház felügyelete alól idegen kézre kerülne, azon esetre az alapító nőegylet ezen most bekebelezett birtok feletti szabad rendelkezési jogát elidegeníthetetlenül fentartja . . . Az egyház az ajánlatot örömmel és köszönettel fogadta el, az átadás megtörtént s az azon évi július 16. egyházi ülésben tárgyalt s jegyzőkönyvre vett átadási iromány szerint az átadott javak voltak:

készpénz 214 frt 48 kr. p. p.

tőkepénz kötlevelekben 1960 frt.

A 2318 □ öl kiterjedésű telek és épület, melynek ára 12,000 frt volt, ugyszintén butorai és tanszerei, melyek külön adattak át.

Ez intézetek történetét nekem — kérésemre — néhai Botos Sámuel tisztelt barátom ezelőtt 20 évvel dolgozta ki, tényelődását a kir. kormányzéki és városi levéltárban köziratokkal igazolva találtam. Nem tudom, valahol nem közölte-e? ha igen is, jogom volt — bár megkésve — használni, s kötelességem, érette halála után is köszönetemet kifejezni.

J. E.

magasbra emelték a *kisdedlovást*, s bár tettökben nemes becsvágyuk mellett ott volt a féltékenység indító oka is: a történetírás méltán nyújtja nekik az elismerés koszoruját.

Az *ágostai hitvallásuak* iskoláiról sajnálatomra, forrásra nem találtam; ez oka, hogy csak egy-két érdekest közölhetek. Az *egyik* 1774. máj. 14. a rendes pap távollétében Schram Márton káplán [*diaconus*] és Schoppel János gondnok¹⁾ hivatalos jelentése az ottani ágostai hitvallásu iskoláról, mely szerint abban két osztály volt: nagyobb [*classis majorum*], mely declinista és olvasó fiukból és lányokból [*ex declinistis et legentibus*] állott és kisebb [*classis minorum*], a szótagolókból és betűzőkből [*ex syllabisantibus et A. B. C-distis*], tanító [*docens*] volt a nagyobb osztályban Berger Sámuel egyházi férfi, tankönyvük: *Donatus* a declinisták, a szent könyv [*sacer codex*] az olvasók számára; fizetése minden tanítványért 2 forint s egy szekér fa, alap az eklézsia tagjainak jóakarata, a tanulók száma bizonytalan, mert némelyek elmennek, mások jönnek; a jelentés napján 61 volt, [köztük a német nyelv megtanulása végett sok nem-ágostai hitvallásu], az iskolának könyvtára nem volt; a kisebb osztályban tanító Zolnai András, állása: orgonistaság, tankönyve: kis katekismus és az ABC-és könyv.²⁾ A *másik* a fejedlem azon kegyelmi ténye, hogy 1836. sept. 24. a kolozsvári tanács és esküdt-közönség határozása s a kir. kormányshoz ajánló felterjesztése következtében kolozsvári népiskolájukban 3 tanító részére a majorsági pénztárból egyenként 26 frt 40 krt, együtt 80 frtot s a szobák fűtésére 6 öl fát engedélyezett oly módon, hogy a törvény szerint nem-ágostai hitvallásu növendékek a vallás tanításán jelen ne legyenek.³⁾

Az *unitárius hitközség* kolozsvári alsó leányiskolája [*schola trivialis*] tanítójának szintén azon föltételek alatt adott a felség 1835. jul. 29. kelt udv. rendeletnél fogva a majorsági pénztárból 80. p. for. pénzsegélyt s az iskola fűtésére a város majorsági erdejéből 4 öl tüzi fát. Az ügyiratokból az tetszvéni ki — mondja a rendelet — hogy azon iskolában más vallásu leánygyermek is

¹⁾ Még volt egy más — olvashatlan — szó is utána.

²⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kancell. oszt. 1774. 1326. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1836. 3904. udv., 10,779. királyi kormányshoz szék. szám.

tanulnak, meghagyatott, hogy szigorú ellenőrködés legyen arra nézve, hogy azon növendékek, a kiket a hazai törvények szerint nem az unitárius vallásban kell nevelni, az ottani vallási oktatáson jelen ne legyenek.¹⁾ Az unitáriusokat ért változó sors és sokféle üldöztetés, iskoláik és javaik elvesztése s az iskolának tanítóival együtt ide-oda vándorlása és költözködése miatt czélszerűtlennek látszott az ő leánynevelésük és oktatásuk külön korszakbeli gyér adatait ott említve meg s így szét- és elosztva, az egészbe mintegy bele veszteni; e helyett itt egybevonva adom a múlt és e század első feléből azt, a mi kevéssel eredeti s hiteles forrásokból bírok. A ki engem az itt következőkhöz juttatott,²⁾ arról világosított fel, hogy az unitárius hitközség múlt századi jegyzőkönyvei az elméleti nevelés- és oktatásügyre, valamint a tanítók névszerinti említésére is ritkán terjednek ki, inkább csak a számadásokat tartalmazzák, s a kántort és tanítót szaggatottan s röviden, általános kifejezésekben említik meg . . . A múlt századi legelső írott emlék Árkosi Lászlót mondja kántornak, a kinek első neje Székely Borbála 1708. végrendeletében a magyar unitárius kántornak a Hársonvárdban félhold szőlőt hagyott, úgy, hogy ez kántorról-kántorra szálljon a szerint, a mint egymásután következnek, ez a ma is meglevő ugynevezett „kántori gyümölcsös“. De hogy Árkosi mikor szolgált, a j. könyvben nincs följegyezve. Az 1710. j. könyvben ily kifejezés fordul elő: „a két kántornak kiadtam kántorát“ [*évnegyedi fizetést*], a mi két — magyar és szász — unitárius isteni tisztelet-hely [*templom*] létezését igazolja. Volt-e két leányiskola? vagy mindkét nemzetiségű leánykák a magyar iskolába jártak, a jegyzőkönyvekből szintén nem lehetett megtudni. E két kántor volt Szentpéteri Sámuel, mint egyszersmind tanító, és Sombori Ferencz a szász kántor. Lakásuknak a templomok körében kellett lenni, de írott adat róla eddig fölfedezve nincs. Szentpéteri halála kegyelettel van megemlítve az 1730. decz. 20. j. könyvben. „A szép érdemű, eklézsiánk dísze, ékes nótájú kántor Szentpéteri Sámuel ur eltemtetett“, hivatali utódáról pedig ugyanott ily megemlékezés

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1835. 344. udvari, 9553. királyi kormány-széki szám.

²⁾ Tiszt. *Sárdi József* unitárius leánytanító és énekvezető úr, a kinek — bár többé nincs az élők közt — e helyen szíves köszönetemet fejezem ki.

van: „Szentpéteri helyébe — többeket megpróbálván — választotta meg Koncz István, a ki meg is hivatott s tisztét 1731. márcz. 26. kezdte el, meghalt 1772.“ A márcz. 5. j. könyv így tartotta ezt fenn: „Régi jó kántorunk, néhai Kis-Solymosi Koncz István úr meghalván, temetési költségére — szokás szerint az eklézsia hozzájárulván — t. Sombori Ferencz curator úr rendeletéből adatott 3 frt 6 dr.“ Ekkor a püspök ifju Simó Pált nevezte ki. Ennek lakása a bel-magyarutczában a Nagy Mihály-örökösöktől 1779-ben 881 m. frt 93 pénzen vett s 1781-ki szerzőlevéllel biztosított és megörökített háznál volt, mely leányiskolává alakíttatott. Ez a mostani templom helyén volt, a hol — a j. könyv szerint — a következő tanító is lakott. Simó Pál neve 1791. decz. 21. említettik, mint olyan, a ki akkor tanítói fizetését utolján vette ki, de a tanítástól korábban megszűnt, mert utóda Siménfalvi Mózes, mint új kántor és tanító e jogcímen fizetést vett s a leánykák vizsgájakor jutalmat kapott. Templomhelyül választatván s jelöltetvén ki a kántori ház és telek: Siménfalvi és az iskola 1797. az eklézsia határozatából átköltözött a szappanyutczai mostani leányiskolai és kántori házhoz és telekre. Itt tanított 1833. máj. 3-ig, mikor öregség és szemei gyöngesége tekintetéből hivataláról lemondván, 100 r. frttal nyugalomba lépett. Alatta Sárosi nevű és Bartók Mihály voltak szász kántorok. Siménfalvi helyére azon évi juniusban Szent-Gericzei Gál Ábel választatott a ki a tanítói és kántori tisztet 1837-ig folytatta, a mikor a január 15. eklézsiai gyűlésben abrudbányai kántor és tanító Máté András választatott meg,¹⁾ s ott érte az 1848-dik év.²⁾

¹⁾ Máté 1858. szent György napjáig szolgált.

²⁾ Későn jutván az itt következő adatokhoz, az oktatásügy nagy érdekeért közlöm . . . Mint leány tanítók [*Institutores virginum*] említettnek 1717. máj. 7. Uzoni Fosztó János és Fodor Dániel, gymnasiumi segéd-tanítók [*collaborator*], 1751—54. Sárdi György, 1755—1767. Nagy Elek. Ily följegyzés sok van a j. könyvekben. A collaboratorok a főgymnásiumban és szentpéteri kis iskolában al- vagy csak segéd-tanítók voltak, minők ma a köztanítók. Ezek közül választották a külföldi egyetemekre menő tanárjelölteket.*) A j. könyvek arra mutatnak, hogy az altanítókat már akkor is időnként, mint a kántoroknak a tanításban segédeit, a leányiskolában alkalmazták. Midőn Mária Terézia és II. József az oktatásügy céljaik szerint átalakítása végett az összes erdélyi iskolák föfelügyelő testületeitől az

*) Fosztó Uzoni István sokszor idézett művéből.

A görög kath. egyházközségnek — mint közvetlen forrásból tudom — 1848. előtt nem volt iskolája. 1825. jun. 21. Báldi Tiva-

oktatásügyi állapotokról a leküldött kérdések szerinti kimutatást rendelt felküldetni, Kolozsvárról csak az ágostai hitvallásnak küldöttek be egyszer, a mit megemlítettem... A tanulók létszáma, a tantárgyak és tankönyvek, ugyancsint az oktatási rendszer és tandíjfizetés sincsenek fentartva a jegyzőkönyvekben. E század első felében a tantárgyak ezek voltak: vallás, kezdők-nél a Miatyánk és Tíz-parancsolat, azután a nagy és kis káté, magyar írás és olvasás, a számtanból a négy elemi művelet, földrajz, történelem, természetani elemi ismeretek, egészségtan, vers olvasás és szaválás. A tandíj egy évre 1 frt, vizsga évenként egyszer az iskolaév végén, a mi nyár kezdetén esett. A kántor fizetéséről is csak töredékek vannak fenn. 1660-on kezdve a kántori fizetés a többi egyházi szolgálkéval [*sallaristae*] egyszerre említettik. 1699. a magyar kántor fizetése egy kántorra [3 hónap] 6 m. frt 25 pénz volt, tehát egy évre 25. m. frt, ezen kívül a termés bő- vagy szűkvoltához képest több-kevesebb buza, bor és más dézmajövedelemből is kapott; így például kántor Szentpéterinek 1709. buza-dézmából járt 4 köböl, ugyan neki 1710., 1712., 1713. egy kántorra 6 frt 25 p. 25 véka buza, 25 veder bor, 1713. méhdézmából a német és magyar kántor kapott együtt 4 kast, tehát Szentpéterei 2-öt. 1718—19-ig ugyanazon magyar kántor pénzfizetése az eddigi, buza 4 köböl, bor 14 veder. 1722. — midőn már az egyház javai el voltak véve, a belső emberek fizetése több eklézsiái gyűlésben tárgyalatván, meghatározott: hogy ezentúl a 4 pap fizetése legyen annyi, mint ezelőtt kettőé, t. i. 200 f., buza 240 véka, bor 240 veder, a két kántoré 25 m. f., buza 24 véka, bor 24 veder. 1728. Szentpéterei kántor buza-fizetését kérésére föl-emelték 16 vékára, borát 16 vederre. 1734. Konecz József egy kántorra 3 frtot 12¹/₂ p., tehát a korábbinak felét kapta. Nevezetes, hogy ekkor Pálffy Zsigmond püspök és a többi papok fizetése is egyenként 16 m. frt s 16 pénz volt. Simó Pálnak 1772. fizetése a régi maradt, de már az 1780—1787-ről való számadások szerint kántori fizetése 30 frt, a leánytanítói 25 m. frt. 25 véka buza, 30 veder bor volt. Itt van utólagosan megkülönböztetve legelőbb a kántor kétféle tiszte és kettős fizetése. 1784. s azon innen Siménfalvi Mózes kántornak a leánykák tanításáért volt ígérve 10 véka buza, mit néha pénzül vevén ki, vékáját 120—150 pénzben számították, pénzfizetése mint kántornak 32 frt. 30 veder bor, 32 véka buza, a bor vedre pénzül 26 pénzbe számíttatott. 1790. ezen kántor pénzfizetése 32 frt, buza 32 véka, bor 32 veder volt, a buza vékája 150 pénzzel fizettetett ki, vizsgakor kapott 5 frt 40 pénzt. A papok fizetése 120 frt volt s annyi véka buza és annyi veder bor. 1792. a kántor pénzfizetése 45 m. frt, buzája 45 véka, bora 45 veder. 1805. pénzfizetése szintén az előbbi. 1808. a bor- és buzailetmény átváltoztatásával 180 m. frt fizetés határozott, később 150 frt. 1818. a pénzfizetés 87 m. frt, természetmennyi illetmény nincs említve. Gál Ábel alatt 1835. — a mint már említve volt — az egyházközség más egyházak példájára a város majorsági

dar kolozsvári egyesült katolikus hitvallásu pap és alesperes kérte a királybíró, hogy segítse az eklézsiát egy iskola felállításában; indító okai közt felhozta, hogy tulajdon házzal bíró gazda 153, a majorokban bérházakban lakó szintannyi van; szolga, béres, cseléd s más 200; ha feliratnának, lennének 2000-en... Babb püspök sokat tett, de már elvénült — írja tovább — s a közjó megkivánná, hogy eklézsiájoknak egy népiskolája [*schola trivialis*] legyen, a hol a növendékek anyai nyelven tanulják a szükséges tudományokat.¹⁾ De — úgy látszik — nem lett foganata, mert további nyomokat nem találtam.

A görög nem egyesült vagy keleti egyházközönségnek, ugyszintén az izraelitáknak is, nem volt iskolája.

Az egyházak közötti viszonyt szabályozó 1790—1-ki XLVI. törvénynek a közhivatalok viselésénél és választásánál való alkalmazásául a felség 1792. december 1. kelt legmagasb rendeletében kimondotta, hogy az említett törvényben már megvan határozva, hogy az Erdélyben bevett négy vallás, a Lipót-hitlevél által megerősített hazai törvények erejénél fogva jogegyenlőségében és szabadságaiban — ellent nem állván az idők folytán kibocsátott ellenkező rendeletek — ezután is megtartassék s a haza polgárainak bármely hivatalokra alkalmaztatásában a törvény által rendelt egyenlőségre legyen figyelem fordítva; ennél fogva a felség a kir. kormányshoz megkérte, hogy a kolozsvári tanácsnál ürességben levő senátori állomás betöltésénél a különböző vallásuak között fenforgó egyenlenség a törvények és felsőbbleg megerősített Lipót-hitlevél értelmében enyésztesse el.²⁾ E rendeletnek Kolozsvár belső életében félszázados vallási béke lett a következménye. Az addig annyi kedvetlenséget és viszályt, előjogot és jogcsorbitást, részrehajlást és türelmetlenséget okozott választások e törvény és

pénztárából a kántortanító részére pénzsegélyt, a tanító szobák fűtésére tüzi fűt kapott, a mi arra mutat, hogy a tanító egyháztól kapott fizetése családja fentartására nem volt elég. 1837. a fenn említett Máté András fizetése 150 frt volt, de már ekkor a Fekete Mihály-féle alapítvány kamata bizonyos hányadát kapta. Csaknem másfél század telt el, míg a nagy szükséggel küzdő unitárius papságot és tanítói kart az idő és hívek buzgósága ismét legalább türelhető sorsba helyezte.

¹⁾ A görög katolikus egyházközönség levéltárában *levő eredetiből*.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCVVII. sz.

törvényeken alapuló rendelet irányadó és szabályozó befolyásánál fogva a politikai jogok igazságos megosztását a polgárok szívében a békés egyetértést idézte elő. Voltak ezután is ellenkező kísérletek, a megszokott felsőséggyakorlás egyik-másik felekezetnél nem egyszer túlzásra törekvésben tűnt ki, az önzés ezután sem szűnt meg a közérdek helyett a saját érdeket érvényesíteni; de a törvény meg volt, sinórmértéke a közkormányzatnak, biztosítéka a jognak, mely határok közé szorította vissza a nem helyes követelést, s a sértett jog orvoslásért mindig bizalommal folyamodhatott és védelemre talált. A mi egyenetlenség ezután egyházi téren a hitfelekezetek közt történt, könnyű tavaszi felhőcskék azokhoz a viharjelző fellegekhez képest, melyek egy század alatt Kolozsvár polgári éle, tének egét sokszor beborították... Az egyházak életének rajza azok külön történetébe való. Én csak néhány jellemző mozzanatot említek meg, melyek mindenkinek általános történetére befolyással voltak. 1797. a nov. 4-ki esküdt-községi gyűlésben a r. kath. községi tagok kérték, hogy a középutczai toronykapu tetejére, — mint azelőtt volt — kettős kereszt tétessék. A végzés röviden ez lett: „Maguk költségén s a toronyban téendő kár nélkül — mint közömbös dolog — hogy megkészíttethessék, megengedtetett.“¹⁾ E végzésben korlátolt gondolkozásmód nyilvánult, mely mellőzte a történeti jogot, s kicsinyelte Erdélynek a magyar korona alá tartozását, a minnek — s nem felekezetiességnak — jelvénye volt a kettős kereszt, mit Zsigmond király, a vár alapítója és a torony építtetője, joggal tétetett rá. E jogot tagadni nem lehetett, közömbösen venni nem volt helyes. Az 1832. octoberben tartott püspöki körlátogatásnak [*Visitatione Canonica*] két közmivelődési fontos végzését is megemlítem. *Egyik* az, melyben a város közönségét felszólíttatni határozta, hogy egy népiskola építéséhez járuljon segedelemmel, mivel az eklézsia a sok építés és javítás miatt arra elégtelen, a mi teljesült is; *másik* a gróf Bánffy és gróf Kemény nemzetségeket az iránt határozta felszólíttatni, hogy a nagy templom alatt levő kriptáikhoz kívülről nyitassanak bejárást.²⁾ Fontos a fejedelemnek 1810. febr. 11. az ország kormányzójához intézett saját kézírata, melyben az ország vagyonosbjait a háboru-költségekre arany és ezüst pénznek vagy

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

²⁾ *Visitatione Canonica* sat. 1832. 151. l.

pénzzé verhető aranyaik és ezüstjeik bankó pénzért cserében adására felszólíttatni kívánta. Eredményéről az emlékek nem szólnak. A fejedelem felhívásának egyik pontja Mártonffi József róm. kath. püspököt illette, a kit egyházzvédnöki jogánál fogva arra hívott fel: hogy útasítsa a káptalanokat, apátságokat, prépostságokat, zárdákat és erdélyi r. kath. eklézsiákat arra, hogy az isteni tisztelethez kellő arany és ezüst szent edényeket adják át a királyi kincstárnak; de hogy a hívek még is hátramaradást ne szenvedjenek, az átadottakért 3%-ot kamatozó *kötelezvények* adassanak, mely kamat időről-időre pontosan ki fog fizettetni; e felett, hogy a szükséges szent edények és papi fölszerelvények nem-költséges érczből és más anyagból az egyházak számára megszereztesse, az átadott edények és szent készülékek értékének azon része, a mit a püspök az új felszerelvények megszerzésére szükségesnek lát, [a miről külön jegyzék lesz készítendő, együttesen avval, a mit átadás végett kijelölnek,] bankjegyen, még pedig minden 100 fírt után 300 fírtal, valamint a megbélyegzés költsége is megtéríttetik... Kolozsváratt a jezsuitákról a kegyesrendiekre szállott akadémiai templomi szent edények, szobrok sat. összeírása is elrendeltetett azon okból, hogy a jezsuiták eltörlötésével, javaik a fejedelem fővédnöki jogánál fogva, a kincstár igazgatása alá jutottak, s mint egyéb ily védnökségi ügyek, a kir. kormányshoz hatáskörébe tartoztak. Ez meghagyta Horvatovich János akadémiai templomigazgatónak, hogy az ottani szent edényeket irassa

¹⁾ A jelentés szerint a templomban 128 arany és ezüst szent edény és szerelvényi tárgy volt, közöttük csudatevő szűz Mária képe, két genius, tizenkilencz kehely, hozzá való kis tányérok, egy ostyatartó szekrény, három szentségtartó edény [*ciborium*], hét szentelt víztartó szelenceze, 18 különböző nagyságu kereszt, gyertyát tartó két angyal, gyertyatartó szekrény, két nagy kanna [*ampulla*] tálastól, 7 füstölő, keresztelő poharak, két kis oltárhajlék [*tabernaculum*] a szent ostyának, szentelt vizedény, lámpások, kis harang, két kis kanál a pestiseseznek urvacsoraadás végett, pacificale, püspöki kampós bot [*uncus*], az oltári kis hajlék elvonására, szent Ignác és szent Ferencz szobrai, urvacsorai kelyhek, keresztelő csupor tálezájával, ostyatartó szekrény beteglátogatáshoz, együtt 99 darab, melyek súlya 170 font 2½ lat; ezek közül a két genius 6 fontot nyom, két ostyatartó gyöngygyel és drágakövekkel 13 font 14 lat, a négy talpas kereszt 14 font 17 lat, szent Ferencz és szent Ignác szobrai 18 font súlyú volt.

Orsz. levéltár erd. oszt. 1810. 2604., 3066., 4576., 1811. 1482. 1998. 2629. szám.

össze, becsültesse meg s mindkettőről jegyzéket terjeszsen fel.¹⁾ A királyi kormányzék visszairt a rectornak, hogy a szűz Mária képe és nagy oltár közötti ezüst-arany díszítéseket [*Vota seu anathenata*] is írassa össze s pótlólag terjeszsze fel; ez jelentette, hogy a templom oltári díszítéseit II. József császár 1785. Károly-Fejérvárra vitette, s a mit azóta a hívek Isten szent anyja iránti kegyeletből s hálájuk kifejezéseül a nagy égés után adtak, nagyobbára a nagy oltárra vannak felaggatva, leszedni és megnézni nem lehetett, hozzávetőleges súlyuk a mellékelt jegyzék szerint mintegy 343 darab s körülbelől 32 fontot 3 1/2 latot tesznek. A kir. kormányzék a jegyzéket a püspökhöz küldötte az isteni tisztelethez szükségesek kijelölése végett, a ki 1811. márczius 28. küldötte fel mind a megtartandók, mind az átadhatók jegyzékét, megjegyezve, hogy a gyöngyökkel és drágakövekkel ékesítetteket az itt tartandók közé sorozta, mivel a gyöngyből és drágakőből pénzt verni nem lehet s a pénzverő-ház azokat meg nem fizeti; egyszersmind felküldötte másik jelentése mellett a nagy templom szent edényeiből és folszerelvényeiből átengedhetők jegyzékét is, melyek ezek voltak: 2 aranyozott ezüst kanna egy tányérral, 1 aranyozott ezüst kehely, 5 ezüst csillag, 2 ezüst lámpa, 1 aranyozott ezüst kereszteske, 4 drb oltári díszítvény, [*anathema*] és egy szent olajtartó. A királyi kormányzék a püspök által arról értesülvén, hogy a beküldött szent edények Károly-Fejérváratt a kormányzék korábbi rendelete értelmében a belbecs háromszoros értékében fizettetnek ki bankjegyen, ő felsége márcz. 15-n kihirdetett legújabb parancsa értelmében ellenben ötszörös ár lenne fizetendő: a kolozsvári egyház szent edényei ára iránt addig nem kívánt intézkedni, míg az udvari kancellária nézetét meg nem tudja, minek közlését kérvén, ¹⁾ az május 3. átirt a cs. kir. udv. kamarához, mely aug. 23-ki jegyzékiratában — nem felelve a kérdésre — csak általánosan a kiegyenlítést ígérte meg a következő katonai évben, mely jegyzékirat másolatát a kancellár sept. 13. 1811. használat végett a kir. kormányzékhez küldötte le. ¹⁾ Itt a dolog hallgatásba ment. Elküldettek-e a két templom arany-ezüstjei vagy nem? a köziratokban nincs nyoma.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erdélyi udvari kancelláriai osztály. 1811. 956. 1925. sz.

Emlékszerű alkotása a r. kath. egyháznak a Zsigmond-templom mellé északkeletre faragott kőből építtetett torony, melynek eszméje és szükséges volta legelőbb az 1814. június 1-jén tartott esküdt-községi gyűlésben mondatott ki. „Olvastatott — így szól a jegyzőkönyv — a r. kath. ekléziának a tanácshoz beadott kérelme, melyben a piaci nagy templom eleibe a város díszére — a faharangláb elrontásával — úgy a falak nagyobb biztonságául szolgáló torony-építés felsegítésére, a város körül levő apróbb és hasznavehetetlenebb bástyákat átadatni kérte, minek következtében a bástyák megnézésére és jelentéstételre bizottság neveztetett ki.¹⁾ Azonban a dolog ekkor hallgatásban maradt, s két év múlva, 1816. csak annyi történt, hogy azon fa harangláb, melyre a templom északnyugati kőfalán állott s 1764. leszedett toronyból a harangok átvitetvén, azóta ott állottak, de talpfái megrothadtak, s ez évben az új torony elkészüléseig, a templom nyugati falára, a fedél alá helyeztettek el. Ott állott a 60, 30, 15, 6 és 5 mázsás öt harang azóta ekkorig, midőn sok évi tapasztalás, sőt látás után meggyőződván az egyház arról, hogy a harangok egyszerre huzásakor azok reszkettető zúgása s a harang székének a templom falaira ható mozgása a falakban repedéseket idéztek elő: az azon évi jan. 22-ki esküdt-községi gyűlésben előterjesztetett: „hogy a róm. kathol. eklézsia közönsége oly sok századok óta a város legdíszesb helyén fennálló nagy templomához, egy díszéhez és méltóságához illő torony építését határozta el, s kérte a közgyűlést, hogy a mint az ágostai és reformált hitvallásu egyházközségek templomaik építésében a város haszon nélkül álló bástyáiból és várfalaiból segítették, tőlük se vonassék meg e segély, a monostor- és szinautezai kapuk közötti vár falai engedtesse át, a miért hálájuknak azzal kívánják jelét adni, hogy azt úgy építik, hogy abba a város órája, dobja és dobosa s annak szállása áttétethessék, mi által a város tetemes költségtől fog megkíméltetni; mire azon végzés kelt: hogy valamint keresztényi kötelességből, úgy kölcsönös felebaráti szeretetből is lekötöztetnek ismeri magát a városi esküdt-közönség képviselő gyűlése, a szent cél elérésében a kérelmes egyházközséget annyival inkább örömmel és egész készséggel segíteni elő, mivel az építéssel a városnak nemcsak díszítése, de haszna is van egybekötve, miért is a

¹⁾ Az ered. j. könyvéből.

kérés teljesítését meghatározta oly módon, hogy a város dobosának ott szállása legyen.“¹⁾ E végzést gyors tett követte. A két pont közül, mely toronyhelynek ajánlva volt, azon, a hol ma áll, mint legalkalmassabbnak ítélt helyen, a templomnak megfelelő összhang s a város elébbi dísze tekintetéből, faragott kőből építése Estei Ferdinánd főherczeg, mint országgyűlésre kiküldött teljhatalmu királyi biztos által elhatároztatott, s a négy öl 3 hüvelyk mélységben kövecs és szilárd talajra az első kő 1837. márczius 19. letéttetett, nem közönséges módon oldalfalakkal, de az egész kiásott üreg kőfalrakással, még pedig a földszinén alól fél öltre mind faragott kőből rakatván ki, úgy, hogy az alap mintegy mesterséges kősziklán épültnek mondható; 1838. május 20. a földszinén feljül két öl magasságban az ugynevezett alapkö az észak-keleti falszögbe [*Pfeiler*], Kovács Miklós erd. r. kath. püspök által fényes egyházi szertartással beszenteltetett és betéttetett, s építése folyt 1848-ig.²⁾ Gyorsan és díszesen állítatott helyre az akadémiai templom is, a mi a r. kath. vallásalapnak 11,673 frtba 51³/₄ krba került.³⁾

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ Bár művem időkorén kívül van, nagyérdekűségeért az építés egész folyamát s bevégzését megérintem. A torony kőfala 1858. sept. 18. végeztetett be, 1859. az elkészült toronykereszt és fedélrózsák aug. 11. Kedves István kolozsvári plebánus által megáldatván és megszenteltetvén, Kirmayer Károly kolozsvári ácspllér — ki a torony fedelét is készítette — az árbocz-fára föltette s azután az egész tornyot befödte. 1837-n kezdvén épülni s 1859-n végeztetvén be, csaknem egészen az akkor 10,000 lélekre menő kolozsvári róm. kath. egyházközség költségén — csak kevés magánosok és községek járulván hozzá — 22 évre terjedett az építés, s a kívül-belül faragott kőből való fal 280,335 r.frtba 57¹/₂ krba került váltóban. Az építést Kedves István helybeli apátplebánus kezdte meg saját 1000 frt adományával. Ő volt a kezdeményező, fáradhatlan buzgóságának talajdonítható a bevégzés. Művével a város díszesb, egyháza tekintete nagyobb, az ő emléke maradandó lesz.

Emlékirat Kolozsv. 1859. aug. 7. Nyomatott Kolozsv. a r. kath. lyceum betűivel.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1805. 9005. 1806. 343. sz. E szentegyház harangjairól e műben közlöttek részint kiegészítéseül, részint megigazításaul *Salzbauer János* egyetemi rendkívüli tanár szívesességéből néhány érdekes részletet közleni szükségesnek láttam. „Meg kell különböztetni — mondja a tudós tanár — az 1798-ki nagy tűzvész előtti és utáni harangokat. Amazokat a jezsuiták szereztek, nagy része van benne Patay András rectornak. Mikor eltörülték őket, hat harangot hagytak hátra, négy nagyobbab a templom

A jezsuita-rend régi harangjai tűzvész miatt elpusztultak; az utóbbi századiak közül négynek felirata a HARANGFELIRATOK 7. 8. lapjain magyarul is olvasható, a többiek magyar értelmét a nagyobb olvasó közönségért itt adom. ¹⁾

előreszén levő két toronyban, két kisebbet a főoltár feletti kis toronyban, melyekkel az isteni tiszteletre hívták a közönséget addig, míg nagyobb harangokat szerezhettek. A négy nagyobb közül:

az I.	38 mázsa 65 font,	neve Szent Háromság,
a II.	25 „	„ Boldogs. Sz. Mária,
a III.	13 „	„ Szent Ignác,
a IV.	8 „	„ Xaver Sz. Ferencz.

A két kisebb közül az:

I.	90 font,	neve Szent János,
II.	45 font,	neve Szent Kereszt.

Ezek — a legnagyobbat kivéve — 1798. mind elolvadtak, az úgy maradt meg, hogy folyvást öntözték, de a harangszék még is leégvén, leesett és elhasadt. A tűzvész után a két kisebb azonnal Kolozsvárat újra öntetvén, a főoltár feletti toronyban helyzetetett el, súlyok az, a mi tűzvész előtt volt. A többi meghasadt és elolvadt harangból, új anyaggal pótolva, szintén Kolozsvárat a következő nevű és súlyu harangok öntettek: Az I. 53 m. 50 f., a II. 22 m. 15 f. Ezek neve a korábbi. A III. 10 mázsa 49 font, neve Szent József. a IV. 5 m. 54 f., neve Szent István. A négy nagyobbat Mártonffi József püspök szentelte fel 1801. aug. 2-kán a templom ajtója előtt misét s alkalmi beszédet tartva.

¹⁾ A kegyes-rendiek első harangján a felirat magyar értelme ez:
*Midőn ébresztettem a várost, hogy a lángok elől meneküljön,
 A vad láng rám rontott s szétolvasztva hallgatásra kényszerített,
 De a benned való hitbuzgóság, szent Szűz, Mária!
 Helyreállított, s ismét tiszteletedre szentelt.*

Alább: Öntött Andraschowski János 1800. HARANGFELIR. sat. II. Füz. 6. l.

A negyedik harang felirata a balfelőli toronyban, az 1798-ki égés után:
Aldott legyen a szent és megoszolhatatlan Háromság, egy igaz Isten.

E szent harang szava a pokol szörnyét s a dühöngő Erebusz elkergeti, a mezőket fenyegető felhőt elűzi, s a lakosokat rettegtető jég- és kőeső fergegét megtöri.

Az ötödik harang felirata: 1798. aug. 31. a tűz miatt megolvadt, ugyanazon évi szeptemberben újra öntetett. Öntötte Andraschowski János Kolozsvárat.
 Ugyanott. 8. l.

Mily vallásos kegyelettel viseltetnek a kegyesrendiek akadémiai temploma iránt Kolozsvár katolikussai, kitűnik az ottani kriptába temetkezni

Az evang. reformált egyházközség életéből is följegyeznek néhány emlékezetes dolgot. Leégvén 1798. temploma fedele s a harangláb, a főtanács az épületfák tartása helyéül, addig, míg kifaragva elkészülnek, kérte díjtalanul a Trentsini-várat, s míg

kivánók néhány évi jegyzékéből, a mit velem *Móricz István* úr, a közérdekek és tudomány lelkes barátja közlött s én kötelességnek vélem emlékezetöket fentartani.

A kegyesrendiek kriptájába e században eltemetett nemezetes emberek.

1815. br. Jósika Antal özvegye, gr. Teleki Jozéfa. Málits György, az akadémiai templom hitszónoka.

1817. Winkler Ker. János kolozsvári jogakadémiai tanár, tudós és alapító. Angela anyja, volt szerzetesnő. Kapfer László az akad. templom hitszónoka.

1819. gr. Nemes Jánosné, ifj. gróf Bánffy György leánya, gróf Bánffy György kormányzó unokája, betéttett sept. 16.

1820. Halmágyi István, kir. kormányzékai tanácsos, a ki érdekes *Naplót* hagyott hátra kéziratban. Gr. Nemes Zsuzsánna, gr. Haller János özvegye.

1825. gr. Bethlen Pálné, gr. Bethlen Aloisia. Halmágyi István özvegye, Sándor Jozéfa.

1827. Frank János, Besztercze város és vidék senatora.

1828. Wallner Vincze kolozsvári polgár, gr. Bánffy György kormányzónak 30 éven át házi sebésze.

1830. Eschenbach Nep. János, szent Lászlóról címzett szebeni prépost, károly-fejérvári kanonok.

1831. Kóros Imre kolozsv. lyceumi bölcsezzetkari tanár s lyceumi nyomdaigazgató; tudományos és hasznos életü férfi.

1833. gróf Bethlen Farkas özvegye, báró Huszár Borbára. Bán Péter, kegyesrendi tanár, convictusi subregens.

1834. gr. Nemes Ádám, erd. kir. kincstárnok, országgyűlési elnök.

1835. Berzeviczei Jánosné, br. Henter Rozália.

1836. Horváth János tábornok neje, br. Jósika Jozéfa, báró Jósika János kormányelnök leánya, meghalt aug. 21., betéttett 23.

1840. Szabó Elek, kegyesrendi házfőnök. Lakatos Márton kolozsvári lyceumi történettanár.

1841. Csügedi Pap Sámuel, kir. kormányzékai hírneves tanácsos, a ki érdemeiért nemességet nyert.

1843. br. Jósika János kir. kormányzékai elnök, korának kitűnő férfja.

1846. Lézó Ferencz, kegyesrendi áldozár, lyceumi nyomdaigazgató. Gr. Bethlen József, kir. kamarás.

1847. Szolcsányi Ferencz, kegyesr. áldozár, normalis iskolák igazgatója.

1851. br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália, Erdélynek egyik legkitűnőbb leánya, a kit e műben közjóra irányzott nemes tettei örököltnek.

1852. Hornyai Ambrus, kegyesr. házfőnök, tankönyviró lyceumi tanár.

toronyépítésre ereje lesz, újra öntetett harangjai számára a templom közelében levő, katonai gabnatárnak használt Bethlen-bástyát, mert fa haranglábat építeni nem tartotta bátorságosnak, máshol pedig alkalmas helyet nem talált. Megmérte ugyan az egyházközség a gróf Bethlen Imre háza végében nem messze levő bástyát, de az kicsiny volt, s a tulajdonos bejárást sem enged hozzá; kérte azért a kir. kormányzékot, a Bethlen-bástyának a főhadivezérségtől kieszközlésére. Az irt a tanácsnak, hogy a Trentsini-várat díj nélkül adják oda, a főhadivezérségnek pedig a gabona raktár iránt. Az első nem felelt, utóbbi azt jelentette, hogy nagymennyiségű gabonát vásároltatván, s az alsó részeket nedvesség és szabad léghiány miatt nem használhatván, csak az alkalmas céljaira, a mi a kérelmes egyház ohájának is megfelelne, t. i. az emeleti rész, sajnálja, hogy eleget nem tehet.¹⁾ 1812. márcz. 30. panaszolta az ev. ref. főtanács, hogy a város a hitközség és főtanoda részére egy méltóságos úri nemzetségtől szinte egy század előtt adományozott „Lábas-ház“ nevű vendéglőjét — melyben dézmarészőket tartják, szintugy, mint r. katolikusok a „Quarta-ház“-ban, mely közterhektől ment — közelebb katonatisztnek adta ki csekély házbérért, holott ily házát mind a három más vallás terühmentesen bírja, s kérte orvosoltatását. A kormányzék a szállásosztó bizottsághoz tette át a kérést, teljesítés végett,²⁾ mely a sérelmet valószínűleg megszüntette, mert további panasz iránta nem keletkezett. . . . Számban és erőben meggyarapodást mutat az ev. reformáltak külső magyarutczai kéttornyú új templomának építtetése,³⁾ melynek mintája a debreczeni ev. ref. nagy templom. 1827. kérte az egyházközség ez építéséhez a Bethlen-bástyától a ref. főtanodáig terjedő 124 öl hosszú várfalat, mit az esküdt-közönség készséggel megszavazott s a kir. kormányzék — felsőbb megerősítést rá nem kérve — helyben hagyta. Ezt a felséghez valamely titkos feladó jelentette, a minnek következtében a várfalak további elajándékozása és lebontása megtiltatott. De mig ez leérkezett, Pataki Mihály építtető biztos a falak lebontását és elhordását ismert erélyével oly gyorsan végrehajtotta, hogy már a következő 1828-ik évben az építés

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1799. 10339., 1800. 144. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1812. 2754. sz.

³⁾ KOLOZSV. TÖRT. I. KÖT. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI. XXVII. Tábla.

megkezdődhetett, az alapkövet 1829. october 3. tették le, mely alkalommal imádságot Zágoni Bodola János, beszédet Csizsér Sámuel és Herepei Károly helybeli ev. ref. papok mondtak. Az alapkövet Kis-Rhédei gróf Rhédei Klára kisasszony helyeztette be, melyben a forgalomban levő arany- és ezüstpénzekből egy-egy darab s két óntábla tétetett be, melyek egyikén magyarul, másikán latinul szerkesztett felirat olvasható.¹⁾ A régi fa templom bezáratásakor az utolsó istentiszteletet 1845. nov. 2. tartották, beszélt Herepei Károly; az újonnan épültet fölszentelték 1851. oct. 12-kén, beszédet most is Herepei Károly vizaknai lelkész tartott. . . .²⁾ Az építés költségéhez az esküdt-közönség 1829. aug. 31. gyűlésében 200 forinttal járult, a mit a királyi kormányshoz ajánlatára a felség 1830. jun. 26. hagyott helyben; azon évi sept. 19. kérte az ev. ref. főtanács a kir. kormányshoz, hogy, mivel az új templom alapja már a földszínen feljül emelkedett s hogy az építés fenn ne akadjon, az örökös tartományokban levő ev. reformáltak közötti segélygyűjtésre eszközöljön legfelsőbb engedélyt; az ajánlattal terjesztvén a felséghez a kérést, onnan nov. 13. az erdélyi udvari

¹⁾ „A százötvenkét esztendeig sok viszontagságokat kiállott külső városi fatemplom helyett a kolozsvári — mintegy tizezer Lélekből álló Evangelico-Reformata Szent Eklezia, Isten Dicsőségéhez való buzgóságból, egy új két Tornyu Kő-Templom építését elkezdette az Úrnak nevében 1828-dik Esztendőben —

I. Ferencz

Ausztriai Császár, Magyar király és Erdélyi Nagy-Fejedelem Uralkodása alatt, lévén

Ország kormányzója: Branyitskai L. Bárá Jósika János, az Erdélyi kir. Gubernium Elölülője,

Az ev. Reformatum Fő-Consistorium Praesesse, S. Berkeszi Katona Sigmond Gubernialis Consiliarius,

Minden Ev. Reformatum és némely Evangelica Erdélyi Ekleziák Püspöke és Fő-Curatoria, Zágoni Bodola János. Az Eklezia fő Inspector Curatoria sat.“

E felirat külső becsét is a mult és folyó századi feliratok közös hibája: az irályi pongyolaság s a betűalak és mondatok szépészetellenes - volta csökkenti; oka a fejletlen izlés és feliratok természetével és törvényeivel való ismeretlenségünkben van, a min még csak későbbben fog segíteni egy komolyabb tudományos irány és a nemesebb izlés.

kancellária útján azon leirat érkezett, hogy a segélygyűjtés ügyében mind a cs. kir. egyesült udvari, mind a magyarországi udvari kancelláriához rendelet bocsáttatott ki oly módon, hogy a gyűlendő segélyt a kir. kormányzékhez küldjék le. Később 1831. jan. 22. az elébbi udvari rendelettel kapcsolatban újabban tudatta az erd. udvari kancellária, hogy a magyar kir. helytartó tanácshoz külön is ment segélygyűjtés iránti rendelet, oly módon, hogy a gyűjtés szintén azon kormányzékhez küldessék, a miről az az ev. ref. főtanácsot azon évi márcz. 1. értesítette. . . . A kir. kormányzékhez az örökös tartományokból csak Morvaországból érkezett 1 forint 45 kr. . . . 1837. ápril 28. másodszor is folyamodott az egyházközség a tanácshoz és száz-férfiakhoz segélyért, az okok közt felhozva, hogy az újból épülő templom falai már felemelkedve levén: a fedélre szükséges a további költség, e végre kérte a városi közönség újabb segélyét, s minthogy e felett némely önként vállalkozó buzgó polgártársukat az országba szét akarnák küldeni néhány magyar városba s ott a czéheket s tehetősebb hitsorsosait segélyadásra megkérni, ebben is a közönség segélyét kérték. A tanács és esküdt-közönség majorsági pénztárából 200 fírtot ajánlott meg s ezt helybenhagyás végett, másik kérésöket ajánlólag terjesztette fel a kir. kormányzékhez, s a kijelölendők számára szükséges engedélylevél kiadását maga is kérte. Ez mindkettőt elfogadván, a 200 forintot a tartományi főszámvevőség meghallgatása után helybenhagyásra, a kéregetési engedélyt Láposi István, Pál Sámuel és Lakatos József kolozsvári polgárok részére jun. 1-től hat hónapra terjedőleg megadás végett ajánlta. A felség sept. 27. kelt udvari rendeletben mindkettőt helybenhagyta . . . 1838. Pataki Mihály első egyházi gondnok és építtető biztos közvetlenül folyamodott a kir. kormányzékhez, s minthogy az országban hitrokonaikhoz kiküldött egyik biztosuk meghalt s templomuk befedéséhez hozzá kellett fogniok: engedélyt kért Lakatos József, Szathmári István polgártársaiknak a végre, hogy különösen szabad királyi Maros-Vásárhely városban és legközelebbi vidékén levő hitrokonaikat segélyadás végett kereshessék fel, mely azt azon évi január 21-kétől kezdődő hat hónapra megadta. Ugyanaz később 1841-n a felséghez is folyamodott kegyelmi segélyért, honnan kérése július 29. a királyi kormányzékhez küldetett le azon meghagyással, hogy meghallgatván az ev. ref. főtanácsot, tegyen

jelentést az építés mibenlétéről, továbbá: mekkora összeg lenne még szükséges annak bevégzésére? mennyit adtak eddigelé e célra az ottani lakosok? s mennyi az adakozók száma? A királyi kormányshoz az ev. ref. főtanácsához írt, hogy ezek iránt tudósítását mihamarább tegye meg. Az 1842. február 21-kén — mellékelve a kívánt felvilágosítást magukban foglaló adatokat — megírta, hogy a szóban levő templom építése csak a vallásos buzgalom és segedelmező részvét biztató reményével kezdetett meg, s nem lévén erre fordítható semmi más jövedelmi forrás: mostani állapotjára egyedül magánosok adománya által juthatott el. Miután pedig a gyakori adakozás hitfeleiket kimerítette és az egyház a segedelmet nem nélkülözheti, azért bizta a gyűjtést Pataki Mihályra oly módon, hogy mint a város egyik első tisztének, adományát bárki és bárholonnan bizodalommal adja kezeibe, általa biztosan rendeltetése helyére adatik; ő az, a ki az építést eddig is a legnagyobb pontossággal s fáradhatatlan buzgalommal vezette, felügyelte és a kiből az egyház tökéletesen megbizik. A kir. kormányshoz márcz. 14. a felség elé terjesztette a főtanács feliratát, honnan azonban az még az ügy elintézése előtt jelentése zárait visszakívánván: azok július 14-kén egyszerűen visszaküldettek, s a köziratokban nincs nyoma, hogy a felség kérelmes Pataki Mihályt, illetőleg a kolozsvári ev. ref. egyház-közönséget segélyben részesítette volna.¹⁾

A külmagyarutczai ev. ref. templom a protestáns szellem és öntevékenység erős nyilvánulása, a mi a hitközség akaratának hatalmáról s erejének alkalmas időben ügyes egyesítéséről tanuskodik. Huszonkét év telt el, míg létrejött. Meg volt kísérelve az idegen segély különbféle alakban, de a tények kevés sikerét mutatják. A városi közönség adta hozzá várfalaiból a szükséges követ. Ez tekintélyes külsegély. Egyéb csak mész és homokszem. Két évtized gondja, fáradalma és fényes sikere a hitközség áldozatkészségének s kitartó buzgalmának műve. Követ köre tenni, fillérhez fillért adni, kevéssel kezdeni s a hívek hitbuzgalmából

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1827. 11378. 12787., 1829. 11783., 1830. 1373. 8360. 11933. 14395., 1831. 2115., 1832. 11058., 1833. 290., 1837. 5027. 6597. 7657. 11193., 1838. 6185., 1841. 10954., 1842., 2960. 9078. sz.

a segély új meg új forrásait nyitni meg — ez a kolozsvári ev. ref. hitvallásuak e szép alkotásának titka. Meglep a templom építészeti modora, mint komoly, méltóságos alakja. A kik helyét századok előtt kiválasztották, messze beláttak a jövőbe. A kik azt most felépítették, a jövő eszméjét valósították meg. Ez elváltoztatja idővel e városrészt, s polgárosultabbá teszi a körében lakó népet. Egy virágzó kálvinista külváros fog e köré tömörülni, mely versenyez a tulnyomóan katolikus belvárossal. Már is más ábrázata van azon városrésznek, s pedig még csak imént vett nagyobb arányt fejlődése. Mint építészeti alkotás, a szebbek közé tartozik. Látszik rajta a reformatio tipikus jellege s az azutáni századok építészeti haladása. Ez sokat gyarapította a hitközség tekintélyét s a reformált hitvallás magasra emelkedett általa a közvéleményben. Rendkívüli érdeme van e fényes sikerben Pataki Mihály egyházi gondnoknak, az ép oly buzgó reformátusnak, mint közügyszerető polgárnak¹.)

¹) Utólag följegyzendőnek látom még az ev. ref. egyház bel-farkas-utczai régi papi lakán az első ajtóbejárat fölött levő e feliratot: B. A. 1651., mely szerint ez épület a mult századok egyik igen érdekes emléke, valamint a szentegyházban levő emlékiratokat is. Egy régi latin sírfelirat-töredék magyar értelme ez:

Itt nyugosznak SERES JÁNOS tetemei,
A ki jeles és kegyes kőfaragó volt.
Övéi állították neki ez örök emléket.
Élte negyvenöt éven túl terjedett....
— — — — szomoru eset következtében
Meghalt 1579. márcz. 24.

Egy *másik sírkő* latin felirat-töredékének értelme ki nem található.
HARANGFELIRATOK s a t. II. Füz. 24. l.

Újabb századi czímerek is vannak a falakon köröskörül keretben, azért, mivel néhány halott ott a templomban van eltemetve — nem kriptában, mert az nincs — de egyszerű sirban, és mivel soknak a halotti tisztesség ott adatván meg, akkor használt czímereik a többiek mellé kifüggesztettek. Voltak közöttük az egyháznak jóltevői is s azoknak czímerei rendesen ezüstből valók; de azokat pár évtized előtt örkezek nagyobbára elvitték. Történelmi becsüek és értékesebbek: *I. Apafi Mihály* fejedelem, *György* és *Anna* korán elhalt két gyermekének ezüst czímerei, egyik mintegy méter magas, 60 centiméter széles, tömör ezüst, a másik jóval kisebb; továbbá gr. *Bánffy György* kormányzó nagy ezüst czímere, gr. *Kendeffi Ádám* ezüst szív-czímere, br. *Wesselényi Istváné* ezüst lapon üveg alatt; *Ébeni Istváné* szintén ezüst lapon. A szószékkel szemben a főhajó 2-ik oszlopán fekete márványban gr. *Bethlen Ádám* tábornok czímere, a ki *utolsó* temettetett a

Az ágostai hitvallásuak egyháza elmállott a századok átalakító befolyása alatt; nem láttam helyesnek az itt-ott róluk fennmaradt néhány emléket az illető korszakokba elszórtan igtatni be; összefoglalva, lehető folytonosságban itt adom elé.

Heltai Gáspár 1544.,¹⁾ 1548.,²⁾ 1550—55.³⁾ és 1557.⁴⁾ kétségkívül kolozsvári ágostai hitvallásu pap volt, Eperjes, Besztercze és Brassó városok ugyanazon vallásu egyházaitól pappá meghívásakor, s még azután is soká, az volt utána Dávid Ferencz is 1559-ig; ha ők ágostai hitvallásuak voltak, eklézsiajuknak is annak kellett lenni; utóbbi Melius Péterrel folytatott erős és hosszas vitája után ekkor tért át a reformált hitre s vele átment hitközsége is. Ezentúl eltűnt Kolozsváratt az ágostai hitvallásu püspöknek és eklézsianak még neve is 1627-ig. Ekkor november 15. a kolozsvári orthodox [reformált] egyház patronusai kértek egy szász prédikátort; egyet ők is tartnak s fizetnek — mondák — de istenes dolog lenne, hogy két jó prédikátoruk legyen, a második számára kértek a szász universitástól fizetést. A kérés magyarul volt írva s az universitás 1638. márczius 4. 100 forintot útalványozott a prédikátor számára.⁵⁾ Ki volt ez? forrásom nem nevezi meg; vala-

templomba a harminczas években. Az északi oldalon, a szószéktől az oldalajtó felé az első oszlopon br. *Alvinczi Gábor* címere fekete márványban; selyemre festve: *a Bethlen, Kemény, Mikó, Teleki, Wesselényi, Toldalagi, Bánffy, Dániel, Rhédei, Zeyk, Gyárfás, Kuin, Kendeffi, Radák, Degenfeld, Nemes, Nálácz, Gyulai, Korda, Makrai, Földvári, Lázár, Székely, Mikes* és még sok főrangu nemzetségek címerei; ugyszintén feles számmal vannak a: *Fritsi-Fekete, Szathmári, Kenderesi, Lengyel, Radnóthfái, Nagy, Filep, Döbrösi, Pojlik, Ébeni, Kőröspataki és Sárospataki Patakiak*, végre a *Zoltán, Istvándi, Deáki-Filep, Bihari, Szathmári-Pap, Szócs, Incze* és más családok címerei, mintegy 150... Ez adatokat *Herepei Károly* kolozsvári evang. ref. pap úr volt szives velem 1885. november 2-ki levelében közölni; a címerek évének mellőzését az idő zordonságának és annak kérvén betudatni, hogy nagyobbára magasra vannak függesztve. Fogadja érette szives köszönetemet. A virágzó nagy egyházközség történetírója — nem kétlem — pótolni fogja s megigazítja majd mulasztásomat. Hadd terjedjen itt is ez egyház fénye, visszaverődve ez igénytelen könyvre.

¹⁾ OKLEVÉLT. II. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. VI. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. VII. sz.

⁴⁾ Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösner-Gaues. Wien, 1858. 8. 35. l.

⁵⁾ Archiv des Vereins für Sieb. Landeskunde. II. B. 1846. 53—77. ll.

mint azt sem: kik voltak hallgatói? 1642. ugyanazon író Graffius Gáspárt mondja ágostai hitvallásu prédikátornak, de a ki reformált tanok szerint osztott urvaesorát híveinek s igyekezett átvinni őket Kálvin hitvallására.¹⁾ 1652. Crispin János említették, a kit Graffius vitt oda, ez a szintén a reformált hitűekhez hajló férfi.²⁾ Ezután Weisskircher Jakab volt, azt is Graffius hívta meg Szebenből, holott ő nyilván a reformált püspöktől kapta kinevezési rendeletét 1658. Meghalván Graffius, hasonló nevű fia következett helyébe, a ki nem volt atyjával egy hitnézetben, s maga mellé Hermann Lukács szász püspöktől kérte prédikátorul Melas Simont. De ennek hamar el kellett hagyni Kolozsvárt, Graffiusnak is megtagadták a fizetést, s mivel — panaszára — I. Apafi Mihály megadatni rendelte, hívei előtt gyűlöletbe jött, helyét el kellett hagyni s hivataláról lemondani. Utóda Márci Mihály is a reformáltak felé hajlott, de hívei elidegenedtek, s ő is elhagyta állását. Utána Hartman Márton lett, s ez még nyiltabban rokonszenvezvén a reformált hitűekkel, visszas helyzetbe jutott, s ennek is el kellett távoznia. Ekkor Petelei István kántor lett pap, a ki azelőtt is reformált hitet vallott s most híveit is nyilván áttéríteni igyekezett, nemcsak, de sokszor megvetőleg nyilatkozott az ágostai hitvallás felől. Ennek negyedévi prédikátorsága alatt adták át a reformált hitvallásuak az Óvárban levő templomukat az ország kk. és rr. megegyezésével a r. katolikusoknak.³⁾ Petelei azt ajánlta a reformált hitűeknek, hogy ezentúl tartsák isteni tiszteletöket a szászok templomában [*Oratorium*], a szászok úgy is csak *kocsisok és napszámosok*, várhatnak, míg ők elvégzik isteni tiszteletöket... Másnap vasárnap még harangozás előtt már tele volt a templom a reformált hitűekkel, úgy, hogy a harangozáskor menő szászoknak nem volt ülőhelyök, s vissza kellett térniök. Megsértve legbensőbb vallásos érzelmökben, fenyegették Peteleit, hogy hivatalából leteszik, de az kegyencze volt a reformált hitvallásuaknak s nem valósíthatták. Az ágostai hitvallásnak Kolozsváratt kialvással fenyegető veszélye kényszerítette őket a szász universitásnál panasztételre; az Zabanius Izsák szebeni plebánust küldötte ki a

¹⁾ *Archiv des Vereins f. Sieben. Landeskunde* 65. 1.

²⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde*. 65. 1.

³⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde* 65—67. II.

dolog megvizsgálására, a ki 1694. megbízatásában eljárván: elébb a szász superintendens, azután a maga nevében panaszt adott be a kir. kormányshoz, 1695. márcz. 1. *emlékiratot* a kolozsvári ágostai hitvallásu egyház nevében, melyben kérte a Krisztus sebeire, adjon a lelkiismereteikben mélyen megsértett kolozsvári ágostai hitvallásuaknak — kik egyenlően hordozzák a közterheket, tartják ő felsége katonaságát, a Lipót-hitlevél értelmében, mely szabad vallásgyakorlatot enged minden hitfelekezetnek, ott, a hol addig is volt — lutheránus papot. A kir. kormányshoz tétetvén át a kérés: az e rideg határozatot hozta: „1. mivel Kolozsváratt kevés a lutheránus, csak magánházban tarthatnak isteni tiszteletet, 2. papjukat fizessék maguk, a reformált egyház közjövödelmeiből ne kívánjanak részt, 3. a városi hivatalokból se, 4. a szász nemzet nemzeti pecsét alatt, az egyház a püspök vagy a zsinat pecsété alatt adjon biztosítékot arról, hogy ha a kolozsvári lutheránusok e föltételeket nem tartják meg, a nekik most adott jogokat veszítsék el s a városból útasíttassanak ki, 5. a reformált és unitárius hitvallásuak [ha szász városokban és mezővárosokban valahol léteznek, névszerint Brassóban vagy annak elővárosában] a Lipót-hitlevél és e cikkek értelmében élhessenek az itt adott jogokkal.“¹⁾

E határozatra Zabanius megjegyezte: „hogyan Kolozsváratt 350 ágostai hitvallásu van, a Lipót-hitlevél nekik, mint a negyedik bevett vallás tagjainak nyilvános isteni tiszteletjogot ad, II. Endre király kiváltságlevele a dézmát az ő papjoknak rendeli adatni, a város polgári jogrendszere és a Lipót-hitlevél a városi hivatalokra is jogosítja, a püspöki pecsétet ők csak megegyezésökkel kelt s méltányos feltételeket magába foglaló iratra teszik rá, a hol a reformált hitvallásuaknak és unitáriusoknak vallásgyakorlatuk van, a törvények és elébbi fejedelmi hitlevél erejénél fogva azt folytathatják...“²⁾ Mig ezek folytak, a kolozsvári ágostai hitvallásuak visszavonultak a reformált hitvallásuakkal való közös isteni tisztelettől, Jekel Pál részesítette a vallás vigasztalásában, ő volt egyházi tanító, kántor és imádkozó; templom hiányában külön magán háznál vettek urvacsorát is. A reformált hitvallásuak

¹⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 70. 1.

²⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 73. 75. 11.

igyekeztek magukhoz téríteni s ez sikerült is sokaknál, főleg hivatali érdekek tekintetéből. Megértvén ők, hogy az ágostai hitűeknek külön papot tartani jog adatik, ők is elhozatták a reformált szászoknak Vizaknáról Klein Jakab nevű papot oly föltétellel, hogy Jekel kántort a városból eltávolítsák. A szászok egyfelől a gyulafejérvári országgyűléshez folyamodtak, másfelől gr. Veterani császári tábornok marsaltól Jekel kántor részére védlevelet kértek, hogy őt istenes dolgában senki ne háborithassa.¹⁾ E küzdelem közt Storch János gyógyszerzári segéd a kolozsvári lutheránusok dolgát Szebenbe megírta, Gerhard Gábor könyvárus isteni tisztelet-tartásra saját házáat engedte át, később Krauss György kereskedő egy szobát, a hol Jekel kántor addig tartott a hívekkel isteni tiszteletet, míg Klein Márton szebeni kórházi prédikátor, mint ágostai hitvallású pap Kolozsvárra küldetett; ő 1695. Szentháromság vasárnapján köszöntött be, de egy év múlva visszament Szebenbe. Utána következett Murgaschi [ebben valami magyar név *van elszázosítva*] János, Zabanius szebeni plebánus rokona; a híveknek bemutatta 1696. júl. 27. Krampes János eppendorfi plebánus, és Klein korábbi evang. pap, ajánlotta That Márton szebeni senator. Hogy a zavar kikerültessék, a kolozsvári ágostai hitv. eklézsia a szebeni leányegyházának jelentette ki magát s papja az ottani káptalanhoz soroztatott, házassági pereit is ott határozattak el. Szeben egyházi és világi férfiai vették magukra a gondot, hogy a viszont helyreállított egyházba papot tegyenek. 1711. Márczi György lett pap, a mikor a kolozsvári ágost. hitv. egyháznak több ingatlan java volt, ugymint: a templomon kívül egy háza, melyben egy gyógyszerész lakott, egy másik, mely iskolahelyül szolgált, a városon kívül majorja s 9 — 10 köböl férőjű szántóföldje, egy szőlője, melyet az egyházfiak miveltettek, jövedelme a pap fizetéséhez adatott; továbbá a mi a hívektől és önkéntes adakozásból gyűlt be; ezen kívül volt a papnak két szőlője, egyiket ő miveltette, a másikat az eklézsia. Midőn Márczi lett pap, prédikátor is adatott mellé, a kinek egy évre 40 forint és 4 köböl buza adatott fizetésül s hetenként minden hallgatótól egy garas [*ternarius*], és fél hold szőlő; a pap neki engedte az esketési, bevezetési, keresztelési és gyónási harmadrész stolát. 120 év alatt annyira ment az eklézsia,

¹⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 73., 75. II.

hogy 1816. egy terjedelmes templom alapját rakta le; pénztára szegénysége miatt az építés 18 évig nyult el, az országban többször kellett alamizsnát gyűjteni, a mikor aztán Liedemann Márton buzgólkodása folytán bevégeződött.“¹⁾

Ez építésnek hosszú s érdekes története van. 1801. még csak imádkozó háza [*Oratorium*] volt az egyházközségnek: kétemeletes ház, melynek emeletében isteni tiszteletöket tartották, az alsó részben a pap és káplán lakott, de az oly romladozott állapotban volt, hogy megújítására országos alamizsnagyűjtés végett az azon évi egyházi főtanács deczember 13-án a kir. kormányshöz engedélyért folyamodott; ez 1802. jan. 21. a kéregetésre jogot s Bartha István és Binder János nevére két felhatalmazó levelet adott márcz. 1. kezdődő hat hónapig. De a hitközség is folyamodott, kérve, hogy kiküldötteik egyenesen templomépités végetti adakozásra kérjék meg nemcsak erdélyi hitrokonaikat, de a magyarországi- és örökös tartományiakat is. A kir. kormányshöz *Oratorium* és papi ház építés végett Erdélyre az engedélyt megadta s a felség helybenhagyását kérte, ajánlta az örökös tartományokban való gyűjtési engedély megadását is. Az erd. kancellária 1802. febr. 18. kedvezően ajánlotta, belefoglalva Magyarországot is. A kolozsvári ágostai hitközség ismét folyamodott a kir. kormányshöz újabb gyűjtésre Gicza János és Akeszman János nevére kérve engedélyt, mit az május 1-től october utolsóig terjedő időre megengedett; valamint Brassó város 100 forint adományát is jóváhagyatásra ajánlván, a felség jul. 22. engedélyezte. Ugy látszik, hogy a javítás 1802. megtörtént; de egy új ágostai hitvallásu templom építése vágya nem szűnt meg, sőt még élénkebbé lett a lelkekben, a mint ezt 1816. febr. 28-n a kir. kormányshöz intézett kérésökben Liedemann Márton kolozsvári ágostai hitv. pap, Streicher Mihály első, Mauksch János másodgondnok az összes községi tagok nevében melegen kifejezték. Ebben hálával emlékezvén meg mind a felségnek, mind a királyi kormányshöznek 14 év előtt hasonló kérésök tárgyában tanusított kegyelmességökre, felfejtették: „hogy ök azóta mind folytatják a templomépitésre a pénz- és anyaggyűjtést, de az a kedvezőtlen viszonyok és devalvatio miatt még csak 3488 forint 6 krra emelkedett; ezen, a templom-, papi

¹⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 75—77. II.

lak- és iskolatanítói helyen és kevés építési anyagon kívül egyebök ez évig nem volt; de most néhány hónap alatt a hívek ritka buzgalommal részint pénzben, részint kötelezvényekben oly szép építési alapot gyűjtöttek, hogy az építési anyagot és munkanapszámot is hozzászámítva, közel jár 30,000 forinthez, mely még most is mind gyarapodik. Azonban miután költségszámításuk szerint csak egy takarékosan építendő egyházra és iskolára 80.000 forint kell, át fogja látni a kir. kormányzék, hogy csak 200 családból álló kis eklézsiák ennek mind a magáéból fedezésére képes nem lesz. Újabban engedélyt kértek tehát az összes erdélyi hitfelekezetek tagjainál, azután a szász nemzet kebelében, végre a felség örökös tartományaiban leendő alamizsnagyűjtésre. Azon magán ház — írják tovább — melyet *Imádkozó ház*-ul használnak s a hol isteni tiszteletöket tartják, már 1811. oly romladozott volt, hogy életveszélylyel fenyegette imádkozó híveiket; mert azon három izbeli villámesapás, a mi harmadfél év alatt érte, annyira megrongálta, hogy tovább fenn nem tartható. Ha magukat életveszélynek kitenni nem akarják, a végső ideje eljött, hogy új templomépítésről gondoskodjanak. Ezzel egyidejűleg az engedélyt márcz. 3. az ágostai hitv. főtanács is kérte s a kir. kormányzék elrendelte, hogy az összes nem-katholikus hitfelekezetek püspökei saját hatáskörükben e czélra gyűjtsenek kegyes alamizsnát s azt a közelebbi adóhivatalokhoz küldjék be; a felséget is nemcsak az örökös tartományokban, de a birodalmon kívüli országokbeli hitrokonaik közt is kéregetés végett engedélyadásra kérte fel. A felség az idegen országokban gyűjtést a viszonyosság káros következményei tekintetéből nem látta megengedendőnek, de az örökös tartományokban intézkedett s az eredmény iránt a kir. kormányzék értesítését elrendelte. Ekkor azt kérte a kormányzékától a hitközség, hogy két egyházi tagot küldhessen ki a királyföldi ágostai hitvallásu községek fölkeresésére. Okai közt felhozta, hogy ők a kebelöken kívüli gyűjtést azért halasztották ily sokára, mert az idők kedvezőtlenek voltak, meg akarták előbb saját erejüket próbálni, annyira is mentek, hogy az alap csaknem be van végezve, különben is most a téli időben a gyűjtésnek nagyobb sikerét remélik. A kir. kormányzék megadta az engedélyt s a kért felhatalmazó leveleket... Nem sokára látszani kezdett sok irányu erőgyűjtésök eredménye. A szebeni tartományi főbiztosság 1817. máj. 3. jelentése mellett

165 frt 16³/₄ krt, 1818. május 5. 538 frt 16 krt küldött be a kir. kormányshékhéz, a miből Brassó egyedül 509 frt 16 krt adott; az erd. udv. kancellária ugyanazon évi január 30. Morvaországban gyűlt 2 frtot, ápril 17. a német örökös tartományokból gyűlt 228 forint 24 krt küldött be. 1822. a szász nemzet kebelében levő papoktól gyűjtésre kért engedélyt a hitközség a kir. kormányshékhétől, a mi oly módon engedtetett meg, hogy az illetők gyűjtésüket a legközelebbi kir. pénztárnokhoz küldjék be, ez intézkedést a tartományi főbiztosságnak megirta, s róla az egyházi főtanácsot és kérelmező hitközséget értesítette. 1823. Szászsebes város és székh tanácsa a székhbeli 9 ágostai hitvallású községre közvagyonaránya szerinti összeget osztott ki, maga 200 forintot adott s rá felsőbb megerősítést kérvén: a kir. kormányshék a tartományi főszámvevőség nézetével egyezőleg, ajánlattal terjesztette a felség elé, s ott october 3. kelt udvari rendeletben az engedély megadatott. 1825. febr. 22. a kolozsvári tanács is 200 forintot ajánlott meg, a mi a kir. kormányshék ajánlata következtében azon évi nov. 11. a felség által engedélyeztetett.¹⁾ E nagy erőfeszítés és sokfelőli segélykérés útján végre 1829. a templom építése bevégeződött, a mit a főbejárásnál aranyozott fekete táblán levő felirat tanusít.²⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1802. 590. 729. 730. 3371. 5394. 8055., 1816. 2631. 6650. 7085. 10782., 1817. 4473., 1818. 2678. 5415. 5830., 1819. 1545., 1821. 6829., 1823. 6161. 9048. 12108., 1825. 3599. 6340. 12488. sz.

²⁾ Magyar fordítása ez: „Isten ez egyháza építése kezdődött 1816. bevégeződött 1829. Érdemet szereztek maguknak végbevitelével: Mauksch János Márton, Theil János, s ezek után Slaby Dániel egymásután következő gondnokok, Hermann Sándor mérnök, Rísányi Máttyás pénztárnok és Bell Mihály prédikátor, mindenek fölött azonban Liedemann Márton akkori pap.“ HARANG- ÉS EMLÉKFELIRATOK s a t. II. Füz. 21. l.

Az ágostai hitvallású egyház német harangfeliratai magyarul:

A nagy harangon ez van: Theil János gondnok, Liedemann Márton pap, Bell Mihály prédikátor urak.

Alább: E harang öntését 1827. eszközölte a kolozsvári ágost. hitv. egyházközség néhány tagja kegyes adakozásból. Díjtalanul öntötték Andraschowski Ephraim és János.

Mint jellemzőt jegyzem meg, hogy az ágostai hitvallásuak annyira s oly sokszor sürgetve kívánták külön temetőhelyük szabályos alakra kibővítését, hogy a tanács teljesítését szükségesnek látta. Az érdekes tárgyalás ez: „1823. jul. 28. a tanács beleegyezett, hogy az ev. luther. eklézsia az általa kért temetőhelyet, felső szomszédja Bodor Pál kertéig s lejjebb a temető-pásztori kalyibáig, egyenes vonalban kiigazíthassa, minthogy azon hely még temetőnek senki által el nem foglaltatott. Az oda hordatni szokott szemét és ganéj ugysis alkalmatlanságot okoz, s a város temetője ez által díszesebbé lesz, különben is ezen egyházközség temetőhelye nagyon megszűkült.“¹⁾

Az *unitárius* hitközség életéből a fejlődés és erőgyarapodás csak néhány mozzanatát említem meg. Azon erkölcsi elégtétel, mely e hitfelekezetnek az 179^{1/2}-ki XLVI-ik törvénczikk létrejövele által adatott, 1793; jan. 12-ki legfelsőbb rendeletben különösen is életet s gyakorlati alkalmazást nyert az által, hogy a felség a kir. kormányzéknek meghagyta: „tegye meg a kellő intézkedéseket az iránt, hogy jövőben Kolozsváratt a főbiró választásnál az unitárius hitvallásra is igazságos tekintettel legyenek.“²⁾ Ezzel a csaknem egy századig elnyomott jog erejébe visszaállított, a sérelem orvoslást nyert, s hogy az unitáriusok

A kis harang felső részén: *Tekint. Theil János és Czímzetes Streicher Mihály érdemes gondnok urak.*

Alább egyik felén: *A kolozsvári ev. egyházközség által a reformatio emlékére 1817. tartott jubilaris ünnep alkalmával.*

Másik felén: *A felejthetlen emlékü, igen tisztelt Liedemann Márton lelkész úr hivataloskodása idejében.*

Alján: *Öntötte Andraschofski Dániel Kolozsváratt.*

A harmadik harangon: *E harangot 1855. a kolozsv. ágost. hitv. evang. egyházközség számára díjtalanul újra öntötték Andraschofski János és [nevét viselő] fia, midőn gondnok volt Wendler Frigyes, pap Hintz György, prédikátor Klöhsz József.*

*E harang hív titeket, hogy az ott fenn lakozó
Világ urát dicsérjétek,
Hívását vegyétek parancs gyanánt,
Üdvötek Istenben van.*

HARANGFELIRATOK sat. II. Fü. 14. l.

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCXVIII. sz.

irányában a r. kathol. és ev. reformált hitvallásu többség, ugy a tanács és kormány által gyakorolt eljárás nem volt alkotmányos, mellőztetésök nem volt testvéries, s panaszuknak és békétlenségöknek alapja volt, maga a király és fejedelem által elismertetett . . . E korszakban szerezte meg mai első papi lakát s telkét. Ajtai János és neje Nagy Zsuzsánna t. i. 1788. aug. 14. kölcsönöztek az unitárius főtanoda pénztárából 100 forintot, a mit nem fizethetvén ki: az egyházközség 1797. márcz. 28. végrehajtással vétetett eleget s azon összegben és a végrehajtási költségben a kölcsönvevő azon hátulso házáat és boltját a telekkel és a ház alatt levő pinczével együtt, mely volt belmagyarutcza északi során nyugatról Jóó Dénes [ma Berde Áron egyetemi tanár], keletről Pákei József tanár utódai háza [ma a volt püspöki lakház] szomszédságában, maga részére foglaltatta el. Ajtai ezen telke első részét a rajta levő házzal és pinczével együtt 626 r. frt 32 kr. tartozásban szintén végrehajtás útján elbecsülték Gyulai Istvánné, Viski Sára részére, kezére is adták [*assignálták*] olyformán, hogy a kapu köze és konyha a kamaraszékkel és udvar egy részével együtt közre bocsáttassék; mely átadott részt, miután az irt nő 1801. november 23-n tanácsi engedélylyel árverésre bocsátott, Gyergyai Mihályra, mint a főtanoda pénztárnokára s többet [628 forintot] ígérőre le is vertek. Ebből a hitelező nő követelése 504 m. forint és 64 pénz, ugyszintén a 90 pénzben megállított költség is az unitárius vallásközség által 1801. deczember 27-n kifizettetvén: az egész telek és ház birtokába ment át, a főtanoda, illetőleg a vallásközség pedig átengedte az eklézsiának, mely fizetés a később 1808. kettőjük közt történt számvetéskor a hitközségnek fizetni kellett bizonyos összeg egy része végleges törlesztéseül vétetett. ¹⁾ Csaknem száz év mulva az unitáriusok papja ismét külön, csöndes *otthon*-t talált, oly helyen, a hol lennie szükséges — a főiskola mellett s a templom közelében . . . A mit három nemzedék hordozott szívében mint vágyat, s ápolgatott mint reményt, a hitközség a 'Suki-alapítvány birtokbavétele után azonnal templom építését határozta el. 1792. jul. 16. tették le az alapkövet, az azon időben élt egyházi előljárók neveit emlékül kőbe metszve, s utódaiknak tudásul megírva régi templomaik és iskoláik szomorú sorsváltozásai *Emlék-*

¹⁾ A főtanácsi levéltárban levő eredetiből.

iratát.¹⁾ Midőn 1797. nov. 7. a kolozsvári tanács ajánlatba hozta az unitáriusoknak a tanácsház mellett levő régi *Oratorium*-a, az ugynevezett *Salamon temploma* [a mi gúnyos vonatkozás volt szegénységökre] megvétele, az eladás okául azt hozta fel, hogy templomuk már fel van épülve. Ugy is volt. 1792. jul. 16. és 1796. közé esik az egyszerűsége által feltűnő építészeti mű létrehozása. A homlokzaton levő felirat 1796. teszi a bevezést...²⁾ Jellemzően adta elé 1794. alamizsnagyűjtés iránti kérvényében templom dolgában utóbbi századi helyzetöket a két gondnok. „E század csaknem kezdetétől fogva — írják — mind csak magán házaknál kényszerítették isteni tiszteletet tartani, melyek szűkek voltak és miatta sok alkalmatlanságot szenvedtek. Felderülván az isteni és királyi kegyelem hajnala, midőn a bevett vallásoknak, mint egyebekben, úgy templom építhetésére nézve is igazságuk és szabadságuk visszaadatott, bár tehetetlenségre jutott sorsukat érzék, de az isteni gondviselésben való reményök s ebben és keresztény híveik adakozási készségében bizva, templomépítéshez fogtak, azt erejükhöz képest elő is vitték, ezután is folytatni el vannak határozva; de még is szükségök van immár más felebarátaik jóltevő segedelmére, s a kir. kormányshoz kegyes pártoló indulatára; kérték azért, adjon engedélyt, hogy híveik által a hazabeli jóltevő lelkeket fölkereshessék, a felségnél pedig eszközje ki, hogy örökös birodalmában is istenes czéljok előmozdítására segedelem gyűjtésre bocsáttassék ki legfelsőbb kegyelmes rendelés. Aláírva: Derzsi Bartha Mózes és Rákosi Ferencz egyházi gondnokok.“ A kormányshoz márcz. 14. a tanácshoz küldötte le tudósítástétel végett, mely ápr. 28-ki jelentésében irta: „hogy az eklézsia előjáróitól bekérte az előleges költségvetést, mely az építő pallér és 3 hites polgár aláírása alatt kelt s azok pecséteivel van megerősítve; abból kitetszik, hogy az ács munkán kívül egyéb minden építési anyagra és kőműves munkára s segítő apróbb művekre megkívántató költség 36,789 r. firtban és 35 krban határozott meg, mely már magában is nagy összeg, de a tapasztalás mutatja, hogy az előleges költségszámításnál minden építés többbe kerül; hozzá járul ehhez a mostani pénz szűkvolta; minél fogva

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXIV. sz.

²⁾ Látható a HARANGFELIRATOK s a t. közt, II. Füz. 21. l. de a templomon levő ez évszámban: „MDCCLXVI“ hibásan van C előtt I. X. helyett.

nem látják lehetőségét, hogy az eklézsia a maga erején bevégezni képes legyen, sőt némely unitáriusoktól úgy értették, hogy már is kölcsönöztek az építésre pénzt. Ezeknél fogva a tanács kérelmező hitközségnek kéregetésre az engedély megadását ajánlta. A királyi kormányshéz visszairt, s meghagyta, hogy a kérelmezőket útasítsa azok megnevezésére, a kiket segélygyűjtésre akarnak küldeni. A tanács közölvén a rendeletet az illetőkkel, azok úgy nyilatkoztak, hogy híveik nem hagyhatják el házukat s keresetöket oly sok időre, hanem ott, a hol feleik s eklézsiáik vannak, azok előljárói által szándékoznak segélyt gyűjteni, a hol nincs, oda Kolozsvárról Kecskeméti János, Komjátszegi János, Bartók Mihály, ifj. Váradi József, Karácsonfalvi János, Kádár György, ifj. Fekete István, Gerzon Veres Sámuel és ifj. Brassai Mihály hitrokonfeleiket fogják elküldeni, kérték számukra az engedélylevelet, s az örökös tartományokban való kéregetésre a felség engedélye kieszközlését. A kir. kormányshéz az engedélyt 1794. jan. 12-ki leiratában megtagadta azért, hogy a kérelmező hitközség a kiküldendő kéregetőket nem nevezte meg. 1796. febr. 22. újból folyamodtak gondnokaik, ekkor 17 külön gyűjtő küldöttséget jelentettek be, kik az egész országot bejárják s alamizsnát gyűjtsenek. A tanács ajánlattel küldötte fel a kérést s az engedélyt mindenik külön csoportra külön megadatni ajánlta — a segély szükségét avval támogatva — hogy a hitközség már is sokat vett fel kölcsön, s tetemesb segély nélkül nem lesz képes templo-mát felépíteni; mit az márcz. 8. meg is adott ápril 1-től 6 hónapra terjedőleg; a kérvénynek az örökös tartományokban leendő kéregetési ágát mellőzte.¹⁾ Így az unitárius egyházközség egész köre csak Erdélyországra terjedett ki, s rokontalanul állása éreztette hatását a siker nem kielégítő-voltában. Az építés költsége meghaladván az előszámítást, a kölcsönt birtokeladás követte. Az első a fennebb említett tanácsház melletti ház volt, melynek árát az egyház 6000 frtban szabta meg, mit br. Bánffi János azonnal megígért, de a város, mint szomszéd, az elővételi joggal élve, a tanácsház kibővítése végett megvételeét határozta, s 1798. nov. 7. engedélyt kért rá, mit a kir. kormányshéz megadott, s a felség decz. 13. megerősítette. E ház helyén a mai tanácsház nyugati szárnya fekszik. Később az egyházközség más házaira is rá került a sor, majd

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1794. 1746. 3083., 1796. 1421. sz.

a *Kis-Mező* nevű ifjusági játszó-helyre, végre a templom arany-ezüst kannáira, poharaira. Évtizedekig megérezte az egyházközség szép temploma építési költsége súlyát, bár az 1793. vele egyesült kolozsvári lengyel unitárius egyházközség is érezhetőleg segítette, s eladván *Oratorium*-ul szolgált belső monostorutezcai házát, hívei az új templom felépülése után, isteni tiszteletre mind abba kezdettek járni. ¹⁾ 1831. azonban északi része már javítás alá került. Egykoruaktól tudom, hogy ott a talaj az építéskor oly ingoványos és vízenyős volt, hogy czölöpökre kellett az alapot rakni, s még nem telt el fél század, az alap megingott, a templom északi vége kerek boltján több ujnyi nyílást idézett elő, s a mennyezeten mindenütt kisebb-nagyobb repedések tűntek fel. Költséges volt a kijavítás, a mit az egyház önerején alig birt fedezni, habár buzgó lelkésze, Sándor István maga járta be alamizsnagyűjtés végett az egész országban levő híveiket. Az egyházközség a tanácshoz és esküdt-községhez folyamodott, mely a majorsági pénztárból 100 forintot szavazott meg, a kir. kormányshoz a tartom. főszámvevőség megkérdezése után elfogadta, s ajánlatára a felség is jan. 27. megengedte. ²⁾ A templom megrepedése vagy más volt az ok, hogy az eklézsia nem valósította egy közhasznu tervét, a köziratokban nyomára nem akadtam. Szándéka volt t. i. s 1834. a tanács és esküdt-község előtt is jelentette, hogy a templom tornyában ütő órát akar csináltatni s jövedelme szűkvoltáért kérte a tanács segélyét. A közgyűlés azon oknál fogva, hogy egy ily szép s kivált a két vizközi és nagy kiterjedésű hidelvi külvárosi lakosokra nézve szükséges czél előmozdítása forog fenn, az ajánlat elfogadásának felsőbb helyen kieszközlésére kérte a kir. kormányshoz, mely a kihallgatott tartományi főszámvevőség ajánlása folytán, ajánlta is a felsőségnek, mely azt azon évi jun. 18. kelt udvari rendeletben megengedte; de ismeretlen ok miatt még is elmaradt. ³⁾

A görög *katholikusok* mint leányegyház elébb a kolozsmonostori anyaegyházhoz tartoztak, az ottani pap szolgált nekik lelki szükségekben; oda jártak ki isteni tiszteletre, esketésre, válásra, keresztelezésre sat. Méhesi Ábrahám volt a pap és esperes Kolozs-Monos-

¹⁾ *Unitária Vallás Története* sat. 1840. 209. l.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1831. 14309., 1832. 855. 2065. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1834. 2348. 4100. 8221. sz.

toron, a ki ott is lakott. 1798. Babb püspök Kolozsvárat levén, maga is kijárt oda templomba. Demeter András nevű ügyvéd — így tartja a hagyomány — kérte, hogy építtessen nekik templomot. Hányan vagytok? kérdé. Többen, de öt családot ő is ismer. Gondoskodni fogok — mondá a püspök s még azon évben jul. 21. Orosz Mihály kir. kormányzéki titkár, meghatalmazottja által templomhelyül megvette a Horváth Gergely-örökösök belső színutczai [ma 158. számú] házát 4250 r. frton, melyet három izben kellett lefizetnie. Hogy az építendő templom helye tágasabb legyen, még szerzett hozzá Tőkés László tartományi biztos és neje Gáborffy Rozália, ezen telek végében levő kertjökből két ölet a templom hosszabbítására, 6-ot szélesbitésére 90 v. forinton, melyen a torony van. Itt telepedett meg állandóul a gör. kath. lelkész és kántor. A telek északi részén felépült két év múlva [1800] a püspök költségén a csinos kis templom. Igazolja ezt Méhesi görög kath. papnak és esperesnek 1801. márcz. 11. K.-Monostorról Babb János püspökhöz, Popa Ilia gör. nem-egyesült pap ellen hívei eltérítése miatt irt panaszló levele, melyben előadta, hogy már a harmadik hónapja, mióta a püspök helybenhagyásával az újonnan épített templomban rendszeren végzi az isteni tiszteletet...¹⁾ Igazolja ezt a templom évszámjelző [*chronosticon*] alakban készült felirata.²⁾ A templom 1801. jan. 1. szenteltetett föl, a mikor az egyházközség anyakönyve is kezdődik. Ekkor anyaegyházzá lett. Nagy zavart s nem kis kellemetlenséget idézett elő a görög katolikus és görög keleti egyházak papjai között utóbbiak templom építése. Azelőtt a nem-egyesültek hol a szamosfalvi, hol más nem-egyesült ekleziák templomába jártak isteni tiszteletre, ott gyóntak és éltek szentséggel. De közelebb levén az akkor még Kolozs-Monostoron székelő gör. kath. pap, ahhoz is sokan jártak el lelki szükségükben... A gör. keletiek a templom építésekor összeirván lélekszámukat, állítólag már akkor némely g. katolikusokat maguk közé számítottak. A mint templomuk felépült, a pap és esperes, Popa Ilia, híveit egybegyűjteni s ekleziáját összetartani sietett. Azok közt, a kik a gör. kath. templomból és isteni tiszteletről elmaradtak, számosan voltak olyak, a kiket Méhesi Ábrahám saját híveinek tartott, de a kik az

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1801. 2806. sz.

²⁾ Látható HARANGFELIRATOK sat. II. Füz. 20. l.

új paphoz kezdván járni templomba, az is magáéinak tartotta. Méhesi panaszolt Babb püspöknél Popa Ilia ellen, hogy híveit gyóntatja, szentséggel élteti, szóval: azokat, kik eddig hozzá jártak s egyesült hiten voltak, hat heti oktatás nélkül, a felsőbb rendeletek ellenére átveszi, kérte megtiltani s Popa Iliát érette megfenyíttetni. A püspök a panaszt 1801. márcz. 11. a kir. kormányshoz terjesztette fel, s kérte Popa Ilia esperest rászoríttatni, hogy a felsőbb rendeletek ellen átvett gör. katolikusokat vagy visszatérésre útasítsa, vagy a kir. kormányshoz szorítsa rá az illetőket a hat heti oktatás kitartására. Ez meghagyta a tanácsnak, hogy maga elé hivatván mindkét lelkész esperest, híveiket jelenlétökben számláltassa meg, az összeírást mindketten írják alá, a vádlott görög nem-egyesült papot maga igazolására szorítsa s önvédelmét az összeírással együtt terjeszsze hozzá fel. A tanács az összeírást megtétette, úgy, hogy egy osztályba azok jöttek, a kiket mindkét fél egyesülteknek, a másikba a kiket mindkét fél nem-egyesülteknek ismert el, harmadikban, a kik iránt mindkét esperesnek kételye volt s maga híveinek tartott, negyedikbe, a kikről a görög katolikus esperes megbizonyítja, hogy a görög katolikus valláson voltak s nemcsak templomába eljárak, de ott a szentségekkel is éltek. Meghallgatták a görög nem-egyesült pap mentségét is, a ki azt hozta fel védelmére: „hogy ifju pap volt, híveit nem ismerte, ha hozzá jöttek szentségek vételére, el nem kergethette s kiszolgáltatását meg nem tagadhatta; házához senkinek bizonyáglevelél nélkül nem ment, s ha még az ellene felhozott vádak közül, valamelyik igaz lenne is, az emberek és viszonyok nem ismerésénél fogva méltán feloldoztathatik. Ő, a mint a g. kath. lelkész ellene panaszolni kezdett, nem-egyesült híveit név szerint utcáról-utcára összeíratta, azt A) és B) alatt mellékeli, kijelentve, hogy híveit saját bevallásuknál fogva tartotta hallgatóinak, azokról sydoxialis díjt fizetett, nekik lelki szolgálatokat tett, mert ők magukat született disunitusoknak vallották s iratták be e névlajstromba; ha tán vagy egyszer meg is történt, hogy valamelyik templom és pap nem léte miatt, utolsó szükségben keresztelés, gyónás, temetés vagy házasság vagy más communicálás dolgában oly paphoz kénytelenítettett folyamodni, a milyet kapott, hogy ép úgy mint a barmok ne éljenek, ezért ők született vallásukat el nem hagyták; ha papjuk s templomuk lett volna, bizonyosan nem mentek volna máshová.

Ily sürgős esetekben keresztény kötelessége a papnak szegény embertársát el nem hagyni, de azért saját hallgatójának lenni erőszakkal nem követelheti.“ A tanács az 1802. febr. 2. kelt s mindkét pap aláírásával ellátott *Összeírást*¹⁾ a vádlott mentségével s az általa készített külön *Összeírás*-sal együtt febr. 16. a kir. kor-

¹⁾ Ez *Összeírás* szerint 1802. első osztálybeli — minden kétségen kívül *egyesült* hitvallású — oláh családfő vagy nő volt Kolozsváratt 80, *nem-egyesült* 34. Az *előbbiekt* voltak: Moldován Gligor, Joszip és Moldován Antalné, Ismael György, Rositzá Vaszilika, Oláh Mari, Flora Juvan, Ursz Miklós és Tódor, Morar Onyiszia és Máriskó, Argyelum Stefán, Hirimion Aleksza, Paduran Gavrilla, Blada Togyer, Pintye Silimon, Gyulasán János, Simon Todor, Tyivoran Dumitru, Marusán Gábor és Von, Sergyán Togyer, Márk Makavé, Volány Toma, Poputz Irímie, Monostorán Gavrilla, Fenyisán Gligor, Juvan és On, Puskás Tyituj, Bosan Juvon, Gyermeran Szanduj, Burzan Péter, Irímias Nyikule, Gyerpan, Togye Vaszilie, Polyák Vaszilie, Bordás Vaszilie, Darabán Gligor, Abrahám Juvon, Mászovits Vaszilie, Villa Krutsilla, Pap Nyikuláj, Teutzán Juvon, [*kettő volt*] Szelitsán Szímion, Bálint Gergely, Borbély Mártonné, Pop János és Márton, Malommester Ónutz, Ogruszán Krestián, Abrugyán Mihály, Sukán György és Szímion, Gyesan Von, Vodán Ignác és Makavé, Novák Gergely, Popán Pável, Györfálvi Arsuntye, Halász Mihály, Áts Jánosné, Bagarán Gligor, Matskasán Lontya, Sajnos Mihály, Turgyán Juvon, Vonszila Vaszilie, Kalyán Mojsza, Porza Szímion, Krisztoran Silimon, Bertsa Györgye, Balázs Imréné, Jubuj János, Czírán Nyikuláj, Vasadi Andre, Lontya Mihály, Bom Ilia = 80.

Másodosztálybeliek kétségen kívüli *nem-egyesült* oláh családfő és nő. Maurodin Jonaty, Görög Jónás és Demeter, Szimilátyi Sztáti, Pántya Pál, Roskovits Tanászie, Trandafi György, Tanászi János, Pulpás Gligor, Marin György, özv. Kosztándinné, Labantz Györgyné, Kifé Jánosné, Jenaty Trandafir, Tsertselan Juvon, Demjén Istvánné, Bögözi Antalné, Orosz Márton, Filep Simon, Morár Gligorán, Gyolszán Juvon, Botos Ilie, Stefán Juvon, Marosan Von, Szelitsán Irímie, Petre és Marku, Muntyán György, Rákotzi Stefán, Krikován Juon, Gliga Onyiszia, Rogazán János, Lungán Lázár, Moldován Ursz = 34.

Huszonhetet tartott mindkét fél magáénak.

A görög *nem-egyesült* pap saját A) jegyű lajstroma 82 tételszáma 85 lelket, B) lajstroma 54 családot mutatott ki.

A gör. kath. pap magyarul írta alá nevét: *Méhesi Abrahám*, m. pr. a monostori és kolozsvári egyesült vallásuaknak papja és esperestje.

A görög *nem-egyesültek* részéről a kerületi esperes [nem Popa Ilia, a kolozsvári *nem-egyesült* pap] írta alá cyrill betűkkel, így:

Joan Sarosi m. pr. Protopop Neunit, A Berikasului.

mányszékhez fölterjesztette, mely febr. 26. a tanácshoz végrehajtás végett azon határozást és rendeletet intézte: „hogy a kik az összeírás 1., 2. pontja szerint minden kérdés és homály nélkül g. katholikusok és g. nem-egyesültek, vallásukban a kir. kormányzék által meghagyattak, a tanács tehát ez iránt mindkét valásu papot útasítsa, a harmadik osztálybelieket, a kik a nem-egyesült görög valláson levők temploma építése előtt az egyesültek templomába jártak vagy ott szentségekkel éltek — a kiknek nevei a rendeletben közöltettek — mivel ezek gör. katholikusok, ettől pedig a hat heti oktatás előtt elállani nem szabad, ezeket a gör. nem-egyesültek templomába járástól tiltsa el s a nem-egyesültek papját intse meg, hogy sem ezeket, sem a több egyesülteket 6 heti oktatás előtt a g. nem-egyesültek templomába bemenni ne engedje, különben hivatalából ki fog tétetni. Azon osztálybeliek végre, a kik a g. nem-egyesült templom felépítése előtt az egyesültek templomába jártak ugyan, de a szentségekkel nem éltek — a kik a rendeletben szintén név szerint vannak elé sorolva — az egyesült vallás gyakorlatára nem szoríthatók. A tanács útasítsa mindkét fél papját ez értelemben, a fogarasi püspöknek a királyi kormányzék írta meg e határozatát, felkérve, hogy a kolozsmonostori görög kath. esperest róla értesitse.“¹⁾

Méhesít a papságban 1803. Soósmezei Vajda Demeter váltotta fel, a ki már nem Kolozs-Monostoron, de Kolozsváratt lakott s tiszttét 1807-ig viselte, a mikor balázsfalvi kanonokká neveztetett ki. Ennek idejében vette meg a püspök a papi jövedelem gyarapítására — egy fenmaradt jegyzés szerint — özvegy Gyulainétól a Czigánysorban levő azon [188 számú] majort, kertjével együtt, mely később mint fogadó hasznosított, a pap javára 3000 r. frton, azon terühvel, hogy a javításokra évenként jövedelméből fizessen 40 fítot; 1806. aug. 28. megvette a Topler-féle birtokból — egy meglevő szintén hézagos jegyzés szerint — a kövespad, a hidon feljül levő hidegkut, kerekerdő, hosszupatak nevű földeket és egy szénafüvet, valamennyit a papság jobb ellátására. . . Vajda helyét Lemény János foglalta el, a ki 1807-től 1820-ig volt pap és esperes, s mint a tudományt kedvelő, buzgó és munkás pap, a püspök jóindulatát maga és egyháza iránt mind több-több áldozatban

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1801. 2800. 7884. 8169., 1802. 1616. sz.

nyilvánításra birta. Lemény 1807. a tanácshoz is folyamodott, hogy a közhelyekből egyházának a Mária Thérézia fejedelemnő által rendelt papi részt [*canonica portio*] adja ki. Az úgy a kir. kormányzék elé került, a honnan azon elútasító választ kapta,¹⁾ hogy a városnak adható közhelye nincs, más egyházközségek is vettek s úgy mentesítették. Az esperes újból folyamodott s felhozta, hogy a Felek lakosítól használt földekből most vettek vissza, azokból jut. A kérvénynek nincs kelte, s nincs rajta válasz, beadási ideje és további sorsa nem volt kinyomozható. Abban az időben szűken volt ellátva a görög kath. papság. Lemény esperes egy panaszlevele szerint a püspök által vett szénafüvek az eklézsia részére voltak adományozva, neki csak 165 r. firt évi fizetése volt és egy majorja; abból — ugymond — megélni nem lehet, pedig a köznek többet szolgál mint magának: az agg-szegények házában, az ifjuság tanításánál, a templomban sat. 1810. ápr. 18-ki levelében megköszönte a püspöknek, hogy harangöntetésre küldött 100 r. firtot,²⁾ csókolják kezeit — ugymond — ő és hivei; nov. 5. tudatta, hogy a kir. kormányzék a nem-egyesült görög püspök választása kérdésében a Moga Vazul részén áll, s őt ajánlja; decz. 10. már azt írta, hogy magán úton értesült, hogy a felség Mogát megerősítette. Ez évi nov. 5. még egy érdekes dologról tudósította a püspököt. „Elment — ugymond — a kir. kormányzékhez, hogy lássa, dolgozott-e valamit a szegény oláh nemzet mivelődése érdekében; fájdalommal értette meg, hogy nem; de egy általános munkálat lételét megtudta s azt mellékelte nyomtatásban . . . Az Isten világosítsa fel mindazokat — írja tovább — kik a nehéz munkához kezdenek, adja nekik bölcsesége sugarait, szivből kívánja, sőt térdelve esedezik érte Isten előtt, hogy mint az ő állapotaiknak ismerői, oly eszközket hozzanak ajánlatba, melyek alkalmasok legyenek valahára a tudatlanság sötéte s abból következő rosszak eloszlatására, melyeket aztán mind ő felsége a király, mind a kk. és rr. elismerjenek. Ezután magára tér át, s így folytatja levelét. Kiszabott fizetése, mit a püspökegyéből bir, azzal, a mit szülőitől kap, alig elég fa-, gyertya- és csizmavételre. Hol van még élés, ruházat? Azt hitte, hogy valahára az adósságból kibontakozva valamit tehet félre könyvekre, a miket

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1807. 1570. sz.

²⁾ *L. HARANGFELIRATOK* sat. II. Füz. 20. l.

az életben mindennél inkább szeretett és szeret ma is, valamint élete telére is! De az égieknek máskép tetszett, midőn a püspök szívébe azt sugalmazták, hogy a szántóföldeket és szénaréteket kezéről elvegye. Nem tartja szabadnak e méltatlanság felett ítéletet mondani, mert ura volt annak, a miről mint magáéről, tetszése szerint rendelkezett; hogy büntetésnek vegye, tiltja az, hogy nem tud maga felől semmi oly erkölcsi rosztat, a miért e súlyos természeti rosztat rá mértnek tekinthetné. Nem tehet föl egyebet e dologról, melynek okát nem látja át, minthogy az az Isten dolga, tán ez a természeti rosz is az ő — ha nem testi, de erkölcsi — javára volt. Csakhogy az az isteni felség azt a kegyelmet adná neki, hogy mindezt megháborodás nélkül elviselhesse; mert látja, hogy ő életmódjára nézve, ha pap társai közül nem is a legutólsók, de a közepes osztályuak közé süllyedt. De fájdalom! ha ő a közép sorsuakhoz alkalmazkodik, czondrát és harisnyát húz magára, s úgy indul el az utczában, bolondnak fogják tartani. Azonban nem esik kétségbe, sőt élteni a remény . . . Ezeket a püspöknek mint bizalmas atyjának kijelentvén: kezeit csókolja és marad . . . *Lemény János.*“ 1811. jan. 30-ról tudatta: „hogy most foly a királyi kormányshoz, hogy az oláh papoknak a községi birtokokból papi részt [*canonica portio*] adjanak. Jó lenne, ha a püspök átmenne vagy valakit környezetéből küldene. Egy alkalmas időben tett szó sokat használna . . . A Teleki Ferencz két emeletű háza eladó — írja tovább — jó lenne püspöki laknak, szinte szemben van a templommal az úton túl, ára 35,000 frt.“ A mint egy későbbi levélből kitűnik, a püspök elfogadta a tanácsot, s az oláh nemzet mívelése érdekében tervet küldött fel. Márcz. 5. kérte Lemény, hogy a nagy drágaságban segédet ne kelljen tartani, mert kosztal nem győzi; a püspök beleegyezett; márcz. 13. ismét önsorsáról irt jellemzőleg érdekesen. „A mi az életben vele történhetett — ugymond — mindennél inkább fájlatja, hogy a püspök várakozásának meg nem felelhetett, hogy felhatalmazta más papi állomás kérésére. Így levén a dolog, parancsoljon a püspök, ő alkalmasabbnak engedi át helyét, s nem keres, de kér más állomást. Ő — írja tovább — a félelmetes szolgálatra [*a papságra*] nem azért vállalkozott, hogy sok világi vagyont szerezzen; valóban neki erre a világi állapot könnyebb is, tisztesebb is lett volna; a természeti szükség sem kényszerítette, de igen az erkölcsi, mert Istennek és a közönségnek ez úton vágyott szol-

gálni; ő, a ki eddig szenvedni megtanult, nem is változott meg e változékony világban annyira, hogy természetét levetkezve s végletekre menve, kenyérkereset kedvéért kolduló barátként kerülje hazáját. Megkísérli azért, ha a püspök helybenhagyja, maga erején megélni, s ha nem lehet, s ha ő excellentiája szolgálatával élni nem kíván, azon végső esetben, a mit elkezdett hivatala folytatásához, becsületéhez és jó hiteléhez inkább illőnek vél, s a mi lelkének is üdvére van, abban meg fog állapodni s hogy neki az megengedtessek, kérni fogja.“ E levél Lemény életét forduló pontra vitte; tények mutatják, hogy elbúsult lelkének e nemes resignatio-ra mutató nyilatkozatával egészen megnyerte a püspököt, a ki Lemény 1811. márcz. 28-ki levele szerint megengedte, hogy mérsékelt díjfizetés mellett az eklézsiának általa papi ellátásul [*canonica portio*] adott földeket birja; ápr. 11-ki levelében kérte a püspököt, hogy a még 1800. vett s 1810. az eklézsiájára átengedett földeknek az adólajstromból kitörlését eszközölje ki. A templomon és papi házon már romlások levén: azon évi sept. 1-ői és 1812. jul. 14-ki levelei szerint a püspök az elsőre 1500 frtot küldött, a másodikra a város által kamatul fizetett 720 p. frtot útalványozta, hogy azzal az igazittatásokat tétesse meg. Utóbbi levelében Lemény jelentette, hogy hála Istennek már mindkettő meg van igazítva, 1812. jun. 8-ki levele szerint a kétféle igazításra küldött összegből s a város által — a nála kölesönben kiadva levő tőkétől — fizetett kamatból 240 frt még kezénél van, s kérte a püspök az iránti rendelkezését. 1814. ápr. 12. egy fontos dologról tudósította Lemény a püspököt. „A mely tervet — ugymond — az oláh nemzet miveléséről a püspök ez előtt négy évvel a királyi kormányshoz felküldött, az véleményével a felséghez terjesztette, mely mutatja, minő indulattal viseltetik övéik iránt. A vélemény egyik pontja az, hogy csak 70 családapával bíró helyen adjanak egyesült hitűeknek papot s a hol kevesebbél bíró papságnak [*parochia*] papi birtoka [*canonica portio*] van, elvétethessék. Másik pont: a hol latin szertartásu templom van, járjanak oda a görög szertartásuak is, mint szintén a latin szertartásuak járjanak a görög szertartásuak templomába, a hol azoknak van templomuk. Harmadik: nincs ok népiskolák állítására, mert latinok vannak, s oda eljárhat az ifjuság. A két első az *Unio* világos kockáztatására, utóbbi az egész nemzet kárára, mindhárom az oláhok sorsának nem javitá-

sára, de rosszabbá tételére van irányozva, melyeket minden erővel meg kell előzni. De miként? Ő titokban meg tudta mind ezt, de itt mozgatni a dolgot nem lehet. Legjobb lenne az udvari Agenst kérni meg, hogy kérvény által azon tervnek vele közöltetését nyerve meg, s mikor megkapták, az érsek által segítsenek a dolgon.“ Az 1814. és 1819. közötti évek Leményre nézve kedvező újabb változást idéztek elő az ő és püspök közötti viszonyában. Két fontos tény teszi ezt bizonyossá. *Egyik* a püspöknek 1819. jun. 27. kelt levele, melyben 4000 forintot küldvén Lemény kezébe, őt az oláh szótár [*Lexicon, Vocabularium*] kinyomatására bizta meg, s mint a nyomtatás felügyelőjének sajátkezűleg irt útasításokat adott, s a végén írta: „hogy küldi át a nyomtatás revisiojánál segédül és a papi teendők végzésére Popovits Artemius káplánját.“ A másik levélben írta: „hogy az ő tudósítása következtében az *Oláh Lexicon* kéziratát átküldötte volt neki s meghagyta, hogy oly alakban, mint a *Párizspápai Dictionarium* utolsó kiadása, azonnal nyomassa ki; de úgy látja, nagyon lassan ment, még csak félvét küldött át, ennek is alakja igen közönséges, betűi kopottak, sok helyen olvashatlan. Kérte azért, hogy a lyceum nyomda-igazgatójától kérjen felvilágosítást: 1. képesek-e oly papirosat adni hozzá, minő az elébb említett műé, 2. szép betűket, 3. mi áron nyomják, 4. mennyi idő alatt? hogy mindent szerződésbe lehessen venni, ha annak megkötése mindkét fél érdekében állónak fog látszani.“ ¹⁾ A másik tény, hogy a püspök őt 1819. nov. 1. a balázsfalvi káptalan mellé 7-ik kanonokká nevezte ki, miután őt erre a királyi kormányzék is mint legméltóbbat ajánlta, s a felség 1820. sept. 9. kelt udvari rendeletben a kinevezést tudomásul vétellel megerősítette.... Nehány év múlva Lemény még inkább megnyerte a püspök bizalmát, sőt — úgy látszik — őt kiválóan kegyelte. 1821. decz. 19-ki levelében átküldött hozzá két levelet, tudatta: hogy Pantaleon nevű pap ellene panaszolt. Ő hiszi, a mit Lemény neki szóval előadott, de most újra panaszolt, s a püspök ohajtáná, hogy egyenlitsék ki, nehogy törvényszék elé kerülése valamelyikre nézve káros következtetéseket vonjon maga után.“ ²⁾ Itt a levelezésnek vége. Az Leményt hív nemzeti érzületű oláhnak, de önmérséklő

¹⁾ A kolozsvári görög kath. eklézsia levéltárában levő eredetiekből.

²⁾ Orsz. levéltár. erd. oszt. 1819. 9865. 11644. 12187. sz.

bölcs hazafinak tünteti fel, a kit küzdés és nélkülözés edzett meg, s lelkének azt a finom nemes vonást adta, mely őt egész életében minden körökkel megszerettette; tudománya s komoly, férfias jelleme későn ismertetett el, s oly emelkedett lélek és magas állásu férfi kellett hozzá, a minő Babb püspök volt, hogy ő tehetségeinek s nemes becsvágyának megfelelő pályakörbe jusson, a mit az még elég jókor megtett, sokat használva a köznek, egyházát egy jelessel gazdagítva.

Lemény után 1821-től 1846-ig Báldi Tivadar volt kolozsvári pap és esperes, a ki alatt 1838. jul. 21. Fenesán János, mint kolozsvári gör. kath. segédpap, — hihetően az elsőnek betegsége miatt — irta alá az V. Ferdinánd királynak és nagyfejedelemnek letett hűségi esküt. Báldi 1846. decemberben történt halála után 1847. hét hónapig Turk János, 1847. sept. hónaptól 1848-ig — a mig művem időkorá terjed s azon túl 1862-ig, Fekete János, most balázsfalvi kanonok . . . Sajnálom, hogy a pályakérdés törvénye tovább mennem nem engedi.¹⁾ A papságnak Babb püspök alatt vett s szabad lakásul használt házon kívül, jövedelmei voltak: *a)* a püspök által vett 42 hold s egy szintén általa szerzett vendégfogadó évi bére, *b)* 70 frt a püspök alapítványából, *c)* ugyanazon püspök alapítványából, mint esperes kap 200 frtot. Ezekhez járul az esperesi mellékjövedelem. A templom nevezetesebb alapítványai: *a)* Babb püspök alapítványából 21 frt., *b)* Soósmezei Vajda László egykori királyi lyceumi jogtanár által ajándékozott 10 arany, *c)* Mos Stefanné által hagyományozott ház fele jövedelme [fele az iskoláé],

¹⁾ E helyen a kiegészítést szükségesnek látom. 1862-től 1870-ig Panfilie János volt pap és esperes, ki ez évben kanonokká neveztetvén, helyét 1871. év óta Pap Gábor főesperes és plebánus tölti be, a ki egy új templomalapot kezdett gyűjteni, mert a kezdetben 14 családból állott egyház, mely 1802-ig 80-ra növekedett, ma 5000 lélek körül jár; esperesi kerületében a szegényebb iskolák javára alapot létesített, mely ma 3500 frtot tesz. Az utóbbi két évtized alatt az egyház, főleg Fekete János lelkész és a mostani plebánus buzgó igyekezete által rendes iskolát alapított, [az előtt csak a mesterek tanítottak], tanrend van behozva, a tantárgyak, közvizsga és felügyelet szabályozva vannak, a tanítónak, a ki egyszersmind kántor is, fizetés eszközöltetett sat. Első tanító Kiss Gergely volt, második a ma is élő Marosán Jakab. Ez egyház *Története* — mint illetékes helyről értesültem — nem sokára önállóan nyomtatásban lesz olvasható.

d) Chirle Gábornée, e) Báldi Tivadar által ajándékozott ház. A későbbiek művem időkorén kívül esvén: azokra ki nem terjesz-
kedhettem.

A *görög nem-egyesült egyház* első megalakulását fennebb elő-
adtam; itt további sorsukról hagyom emlékezetben azokat, a mik
tanuságosak s a történetírást kiegészítve gyarapítják. Ez egyházra
nézve csaknem válságossá lett legfőbb ohajuk s legbuzgóbb törek-
vésök tárgya, templomuk fölépítése, eklézsiájuk rendezése. A mig
maguknak nem volt, híveik különböző templomokba jártak lelki
szükségeik kielégítése végett. Ez mindjárt eleinte maguknak is fel-
tűnt, azért két egyházi tag Juonatyi Maurodin és Kostandin János
1797. jan. elején a község nevében a kir. kormányshoz folya-
modott s hálás köszönetét fejezván ki a templomuk megépítésére
szükséges felsőbb engedély kieszközlésében tanusított atyai kegyes
közbenjárásáért, egyszersmind jelentették; „hogy templomuk Isten
segítségével elkészülvén, már az isteni szolgálat benne meg is tété-
tett, s mivel a közelebbi szent karácsoni ünnepkor az isteni szol-
gálat hallgatására és szent communiora feles számu nép jelent
meg, a kiket papjuk nem ismervén: az isteni tisztelettől és szent
communiótól eltiltani nem merészelt, sőt némely hallgatóitól arra
is kényszerítettvén, hogy házukhoz menjen a szertartások szerinti
asztali áldástétel végett, némelyekhez sok kérés után el is ment;
de sokan is levén a nagy uraságok szolgálatában levők közül, vala-
mint úton járók is, a kik az ő templomukba kívánnak isteni szol-
gálatra és communiora járni; végre olyak is levén a városon, a kik
azt mondták, hogy ők görög nem-egyesültek, de eddig nem levén
templomuk, kénytelenítették más helyekre járni templomba, most
azonban már van, azért oda járnak és a papnak házukhoz menete-
lét is megkívánják; minthogy ebből könnyen következhetik vala-
mely felsőbb rendelet ellen való cselekedet, hogy papjuk által min-
den ilyesmi elkerültessék, kérték a kir. kormányshoz, világosítsa
fel őket e dologban, s hogy mitevők legyenek, bölcs rendelkezés
tegye meg.“ A kir. kormányshoz azon évi jan. 16. e választ adta:
„A kik valóban nem-egyesültek, s az egyesültek templomában
szentséggel nem éltek, azoknak a nem-egyesültek templomába járás
és szentségek kiszolgáltatása megengedett.“ ¹⁾ Nehány év mulva

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 373. sz.

azonban 1801. a kolozsmonostori gör. kath. pap és esperes tett ellenök felsőbb helyen panaszt, a miből nagyobb zaj, sőt a két egyház papja és hívei közt erős surlódás és viszály támadt. Közellevén t. i. a kolozsmonostori görög kath. templom: a mint régebben a kolozsvári nem-egyesültek oda, szintugy most a kolozsmonostori egyesültek közül is némelyek a kolozsvári új n. e. templomba kezdetek járni s az isteni tiszteletekben résztvenni. A görög katholicus pap azért, hogy némelyek elébb az ő templomába jártak, a szentséggel éltek és most kimaradtak s a n. e. templomába kezdetek járni, a n. e. pap ellen panaszt támasztott, ez a királyi kormánysszék elé hatott fel, mely hogy miképen dőlt el, feljebb az egyesülteket illető részben el volt mondva... Nevezetes — mert lét- vagy nemlét-kérdési ügye volt az ifju egyháznak e korszakban a községi birtokból papi rész [*canonica portio*] adás kérdése. A kolozsvári n. e. görög egyház papjának és gondnokának legfelsőbb helyre minden önfentartási eszközben szűkölködő egyházuk részére Kolozsvár határán valamicske földbirtok nyerése végett beadott felségi kérvénye a fejedelem kézjegyével ellátva azon meghagyással érkezett le 1817. sept. 12. a kir. kormánysszékhez, hogy meghallgatván a tanácsot és esküdt-közönséget az iránt: „miképen lehetne a kérelmes egyházközségeen segíteni?“ hat hét alatt adjon véleményt. A tanács a hozzá intézett rendeletre az esküdt-közönség határozatából azt jelentette: „hogymivel a városnak nincs oly közhelye, honnan valami birtokot ki lehetne szakítani, de különben is a nem-egyesülteket, mint nem bevett vallást, papi külső birtok [*canonica portio*] nem illetvén, a kérelmet nem teljesítheti. Ez a felségnek jelentvén, nov. 27. azt rendelte: „hogymha a városnak adható birtoka nincs, gondoskodjék valami más fentartási eszközről tegyen jelentést arról, hogymévenként mily majorsági birtokokat szokott a közönség javára fordítani?“ Leküldetvén ez a tanácshoz, az a képviselő- és esküdtközönséggel egyetértve azt jelentette: „hogyma kérelmes egyházközségeen másképmeg segíteni nem lehet, mintha — hasonlólmás egyházakhoz — szántóföldeket vesz s azokat a város közönsége adótól mentesíti.“ A kir. kormánysszék ezt vevén: útasította a tanácsot, hogyma legfelsőbb rendelet utolsó pontjának is tegyen eleget. Erre az azon jelentést tette: „hogyma városnak semmi szántóföldje nincs, mely a közönség hasznára fordíthatnák, a mi van a város tó-jánál és a szénafüven, alig elegendő a város lovai számára,

szűk termséskor pénzen is kénytelen venni.“ A kir. kormánysszék ezt felterjesztvén: a felség márczius 10. visszairt: „hogy a város 1812—1815-ki majorsági számadásaiból kitetszik, hogy több helyen van szántóföldje és rétje, minők: a *borjumál* nevű határ-rész, a *senátorok szénafü-illetményei*, az akasztófa melletti *dülő* és a haszonbérbe adni szokott *tartsai pusztá*, a királyi kormánysszék tehát a tanácsot útasítsa arra, hogy az említett majorsági birtokokból a gör. nem-egyesült papnak állapotjához illő részt hasítson ki, a miből az magát fentarthassa. Erre a kir. kormánysszéki elnök felirt az erd. udv. kancellárhoz, felfejtette: hogy a kir. kormánysszék már egy jelentésében a hazai törvényeken, királyi rendeleteken és a hazai viszonyok ismeretén alapuló nézeteit e tárgyban előadta, felhozta azon okokat, melyeknél fogva a gör. nem-egyesülteknek papi külső birtok adása szerfelett nehéz, s erre még a felségtől határozat nem jött; tudatta a kancellárral, hogy e rendelet végrehajtását az érintett legfelsőbb határozat leérkeztéig az itt is megemlített okoknál fogva elhalasztotta.

A kancellária e jelentést 1820. septemb. 11. tudásul vette, de a szóbanlevő papság ellátása felől érdemleges jelentést kívánt tétetni, a mire a kir. kormánysszék ajánlatba hozta, hogy a mint a székelek kepét fizetnek papjaiknak, legbiztosabb ellátási mód a görög nem-egyesültekre nézve is ez eljárás. E javaslatot a felség elfogadta s — a gör. nem-egyesült püspök meghallgatása után — 1822. aug. 2. kelt udv. rendeletben azt határozta, hogy minden görög n. e. egyházközség a politikai hatóságok közbenjöttel mellett papjával az adandó kepe felett egyezzek meg, egyezségeket küldjék be a kir. kormánysszékhez, mely azokat megvizsgálva, véleményével terjeszsze a felség elé. Kolozsvár város tanácsa 1826. decz. 4. küldötte fel az ottani gör. nem-egyesült pap és hívei közt a városi rendőrigazgató előtt kötött önkéntes szerződési egyezést, a mi 1827. márcz. 31. a felséghez terjesztetvén: onnan jan. 7. megerősítve visszaérkezett, s a kir. kormánysszék által 3 példányban kiállítva, az egyik jul. 24. maga ahhoz tartása végett a kolozsvári g. n. e. papnak, a másik a gör. n. e. főtanácsnak, a harmadik a püspöknek küldetett meg... Volt ezen kívül még a papnak 10½ holdnyi 3 drb szántóföldje, a mit az egyházközségnek 1823. Panajot Miklós vett Bona Vasziltól s a melyet a pap részére azon szegény hívei míveltek meg, a kik egyéb papi kepét fizetni nem tudtak s a melyeknek a királyi kor-

mányszék Trandafir György egyházi gondnok kérése következtében 1837. nov. 27. adómentességet adott. ¹⁾

A n. e. görög egyházközség temploma 1795. épült. Fennebb említve volt, hogy a gondnok 1797. elején írta róla: „hogy már felépült s az isteni szolgálat benne elkezdődött.“ Igazolja a torony felirata is: „épült 1795-n, megújítatott 1877-n.“ ²⁾ Fekszik a belvárostól délkeletre a bársongárdi szőlők alatt, kies, csöndes áhitatoskodásra alkalmas helyen, az ugynevezett görög templom-utca 2. száma alatti telken, góth építési modorban építve; tornyában három harang van. ³⁾ A gróf Teleki által adott harangot az öntés évében és után, ha egyházi célra is, de máshol használták, s csak a gör. n. egyesült egyház megalakulása s temploma felépítése után lehetett ez egyházé. A templom udvarában van a czinterem s egy temetőhely, hol szép régi oláh s egy-két magyar feliratu sírkő is látható. A telek délnyugati részén van a papi lakház, kis gyümölcsös kerttel. Papja s esperese volt: Popa [Folyovics Ilyés⁴⁾] és Gáll Gergely, kolozsvármegyei felső kerületi esperes, a ki 1838. aug. 9. Ferdinánd király és nagyfejedelem iránt mint ilyen tette le a hódolati esküt. ⁵⁾ Egy, a tudós Cipariu kanonok által szerkesztett román nyelvészeti és történelmi folyóirat 1867. évi folyamában volt közölve egy Mihály vajdától kiadott 1600-ból való oklevél, melynek 1627-ki három román pap fordítója közt egyik Toma nevű, s kolozsvári papnak mondatott. Ez már ekkor Kolozsváratt görög eklézsia létezésére mutatna. Toma lehetett a vajda udvari papja, vagy annak és táborának ott létében a vajda nevezhetett ki papot s tarthattak oláh isteni tiszteletet; de a mint az oláh haderő elvonult, megszűnt az oláh papság is, s a hívek szétszóródtak. Én a közlemésekben sem gör. egyház, sem pap létét igazolva nem láttam. A görög nem-egyesült hitközség mostani lelkésze, Rosiescu Vazul, egyszersmind esperes ur hozzám írt levele szerint, a hívek száma az 1851-ki összeíráskor

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1817. 9453., 1818. 4498., 1819. 140. 4659. 9063., 1820. 3468. 9677., 1822. 8724., 1825. 11,543. 1826. 5669. 12,496., 1836. 4507. 8894. 11,190., 1837. 5358. 7578. 11,985. sz.

²⁾ Latin szövege: AEDIFICATA A. 1795. [RENOVATA 1877.]

³⁾ Láthatók a HARANGFELIRATOK sat. II. Füz. 21. l.

⁴⁾ Fennebb idézve volt a forrás.

⁵⁾ Látható az azon évi hűségi eskük [*Homagiale Instrumentum*] közt.

300 körül volt, ma a városi statisztikai kimutatásokban 437 van kitüntetve.

A város belélete eseményekkel teljes volt. Sok lélekemelőt és megrázót beszéltem el immár. Álljon itt berekesztésül még egy-kettő, mit sajátságos voltuk vagy belérték tesz a történetírás figyelmére méltóvá. Egyik a választott esküdt-közönség 1835. márcz. 30-ki azon közgyűlése, melyben az I. Ferencz fejedelem márczius 2-n történt halálát s végrendeletét tudató kir. kormány-széki körlevelet tárgyalta. „Szeretetét hagyja alattvalóinak — így szól a végórájához közeledő fejedelem — reméli, hogy Isten-nél érettök könyöröghet; felszólította őket, hogy felséges követ-kezője iránt is viseltessenek azon hűséggel és ragaszkodással, melyet iránta jó és rossz napokban bizonyítottak . . . Minden köz-tisztviselők, kik neki jól szolgáltak, vegyék köszönetét . . .“ Fel-olvasztatván a végrendelet: a gyűlés mind a 11 városnegyedben kihirdetését határozta s ezzel zárta be: Áldott legyen emléke-zete!“¹⁾ Az is érdekes, hogy a kir. kormány-szék minden hitfele-kezetűeknek megrendelte a fejedelem halálának lehető fénynyel megünneplését. A kolozsvári plebániában tartandó nagy gyász-misére 200 forint előleg, később a templomi portale asztalos művére 236, a ravatalra [*castrum doloris*] 112, festésre 140, kár-pitosnak 60, a fejedelmi címerekre 184, bolti posztó, damaszt, kanavász, fátyol, tüll, zsinór, szeg s egyebekre 648 frt, viaszgyertyára 516, együtt 2673 conv. ezüst forint útalványoztatott.²⁾ A reformált hitvallásuak és unitáriusok is a végre, hogy a fejedelemnek a végtisztességet fényesebben tehessék meg, költséget kérvén: a kir. kormány-szék márcz. 19. azt válaszolta, hogy ezt csak az ő felsége kormánya lakhelyén levő róm. katolikus egyházközségnek szokás adni, azért, mert a fejedelem r. katolikus.³⁾ Ez egyházközségek tehát önerejőken és saját egyszerű módjuk szerint végezték el a meghalt fejedelem feletti halotti tisztességtételt.⁴⁾

¹⁾ *Orsz. levélt. erdélyi osztály 1835. 2900. sz. A városi levéltár eredeti jegyzőkönyvéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erdélyi osztály 1835. 2736. 2737. 2898. 3940. 4108., 4368. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erdélyi osztály 1835. 3167. sz.*

⁴⁾ Polgári állásu olvasóimért utólag közlöm a FERENCZ-szobor latin feliratát magyarul is, mely ezentúl a fejedelem ottjárta és egyszersmind halála emlékét örökíti.

A beligazgatás köréből emlékezetes az 1812. január 20-ki közgyűlésnek a város legfőbb javát illető azon intézkedése: „hogyan kiváltságglevelei tartására három kulcsos láda készítését határozta el, és hogy akkorra, mikor az elkészül, a levelek is vétessenek jegyzékbe, a kulcsok álljanak három tagnál, s mikor kivesznek belőle, a kivevő adjon róla térítvényt.“¹⁾

Kolozsvár megmagyarosodása s nemzeti miveltsége tekintetében fontos Tiltsch János kereskedőnek az oda való könyvkereskedőkkel a boltjában levő könyvek beküldése miatt 1811. támadt egyenetlenségi ügye, melyben a tanácshoz folyamodván, védelmét német nyelven írta meg, s azt a tanács azon meghagyással, hogy magyarra fordíttassa, azon okból útasította vissza, nehogy az ily kérésekre adandó német válaszszal a panaszlók igazságának kiszolgáltatása és orvoslása hátráltassék. Tiltsch a kir. kormányshoz folyamodott s a tanácsot németül irt kérvénye és védelmi irata elfogadására szoríttatni kérte, azért, mert ő: „1. a magyar nyelvet nem érti, tehát magát azon kifejezni nem tudja, 2. a szász székek birái, bárha náluk az ő helyhatósági törvényök [*Statuta Saxonum*] szerint, mind a politikai, mind a törvényes ügyeket németül kell folytatni, nemcsak a magyar, de az oláh iratokat is elfogadják, 3. e városban eleitől fogva azok a törvényben vannak

A kegyes, boldog és felséges

I. FERENCZ

Ausztriai Császárnak, Magyar- és Csehország királyának,
Erdély nagyfejedelmének s

KAROLINA AUGUSTA

Felséges császárnénak,

A kik drága erdélyi fejedelemségöket s annak fővárosát

MDCCCXVII.

Legkegyelmesebben meglátogatták

Szabad királyi KOLOZSVÁR városa

Hódolatteljesen állította.

HARANGFELIRATOK s t b. II. Füz. 25—26. II.

Azt is megjegyzendőnek látom, hogy a fejedelem Kolozsváratt 1819. aug. 26. 8364. s Zalathnán sept. 3. 8642. sz. alatti saját kézzel aláírt kir. leiratot bocsátott ki körútjában országszerte a közigazgatás körében észrevelt hiányok, utóbbi helyen, az ottani jobbágyság elnyomtatása iránti panasza kinyomozása és orvoslása tárgyában.

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

érvényben, melyek a más száz városokban, 4. hogy a fenforgó ügyben kirendelt előadó tanácsos Streicher Mihály a németet, mint anyai nyelvét a magyarnál jobban tudja . . .“ A kir. kormányzék meghagyta a tanácsnak, hogy bárha a folyamodó kérvénye németül is van írva, vegye tárgyalás alá, s a dolog állásához képest hozzon a fenforgó egyenetlenségi ügyben határozatot. A tanács decz. 16-n kelt határozata kedvező volt Tiltschre nézve, ezért a kolozsvári könyvkötők panaszoltak ellene, előadván: „hogy rájuk nézve sérelmes, hogy a Tiltsch boltjában levő könyvek megvizsgálásába ők nem folytak be, mert ő azon könyvek előmutatásában nem járt el egyenesen, ő Bécsből érkező könyveit nem is szokta a könyvvizsgáló bizottság előtt bemutatni; kérték tehát — a tanács határozata megváltoztatásával — őket 1808. nyert kiváltásaikban megtartatni, Tiltschet az idegen kötésű könyveknek rájuk nézve káros árulásától eltiltatni s csak kötetlen könyvek árulására szoríttatni.“ A kir. kormányzék 1812. május 4. kelt rendeletében a könyvkötőket a tanács határozatához alkalmazkodásra ítasította, Tiltsch könyvkereskedőnek pedig meghagyta, hogy Bécsből hozott könyvei jegyzékét a könyvvizsgáló bizottság elnökének mindig mutassa be. A könyvkötők ezen panaszukat 1820. a tanács útján ismét föllelevenítették, hivatkozva czéhszabályaik 10. §-ára, mely szerint: „sokadalmon kívül idegen könyvkötő-munkát senkinek árulni nem szabad elkobzás büntetése alatt“ s kérték ennek Magyarországon is kihirdetését. A kir. kormányzék márcz. 2. kelt rendeletében azt írta vissza, hogy bekötött könyveknek a városba behozatását és árulását nem lehet eltiltani, miután mind a kir. lyceumban, mind az ev. reformált, mind az unitárius főtanodákban sok tanulónak és ezeken kívül sok más magánosnak is szüksége van ily bekötött könyvekre. Egyébiránt a hivatalos czéhszabály csak a helyben Kolozsváratt levő nem czéhbeli könyvkötőket tiltja el a könyvkötéstől és árulástól. Tartsa tehát magát a czéh most is a tanácsnak 1812. hozott határozatához.“¹⁾

I. Ferencz fejedelem kül- és belpolitikája csak visszahatásaiban esik művem körébe. E fejedelem aláírta az előde alatt hozott alaptörvényeket s Erdélynek I. Lipót hitlevelében biztosított alkotmányát

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1811. 10241., 1812. 3259., 1820. 1841. sz

helyreállította: de csak is ennyit tett s az alkotmány mellett még sem az ország által választott, hanem kinevezett férfiakkal kormányzott; mint autocratiához szokott Habsburg-házi uralkodó nehezen engedte kezét alkotmánynyal megkötetni; országgyűlést is csak addig tartott, míg a nagy háboruban népei támogatására szüksége volt; a mint a béke 1814—15. megkötetett, 1834-ig bezáródtak az ország- és megyegyűlések ajtai. Az ország önkormányzati joga tényleg a koronára ment át, a nemzet alkotmányos biztosítékai: szabad választás, adó- és katonamegajánlás a fejedelem hatalmi körébe vonatott, a politikai szabadság csak a törvényekben élt, a közszellem kihalt — nyilvánosságot és közéletet korlátlan felsőbb parancs és nyers bureaucratismus fojtott el. Ezek bénító hatása kiterjedett a városokra is, s Kolozsvár közönsége önkormányzati joga védelmére nem egyszer szólalt fel . . . Belügyekben e fejedelem alatt gyökeres és hasznos reformváltozások jöttek létre. Legfőbb a királyi kormányzéknek Kolozsvárra állandósítása s az országgyűlések ott tartása. Ez anyagi téren maga után vonta a szebb építkezést, az utcák és terek kikövezését, a főtér megtisztítását, a rendőri intézmény szervezése a jobb rendet és nagyobb tisztaságot; szellemi téren a felsőbb oktatás erős lendületet vett, s a nagy számu mivelt és vagyonos új lakosokkal mintegy varázsütésre egy magasb társadalom s miveltőbb társadalmi élet fejlett ki. Ez Kolozsvárt egy felsőbb művelődési pálya útjára állította, megadván a lehetőséget arra, hogy az erdélyi részek politikai és társadalmi központjává és vezetőjévé legyen s a nemzeti fejedelmek alatti tekintélyét ismét visszanyerje. . . . Másik nagy reform volt a várkörnyék polgárvá tétele, ügyes iparosokkal s vagyonos honoratiorokkal betelepítése. Ez ismét új társadalmi elemmel szaporította a népesedést, fölfrissítette a régi polgárságot, hatást gyakorolt a közszellemre. A várkörnyék házai és népe egybefüggőbbé tette a bel- és külvárosrészeket, új alakot s bevégzettséget adva azoknak . . . A katonaságnak a polgárok hajlékából végkép eltávolítása s a város nagy vendéglőjének visszaadása szintén nevezetes vívmánya e korszaknak, valamint a nagy számu díszes középületek létrejövése is . . . A társulati szellem fölébredése főleg az aristocratiában, s a hirlapok megszólalása az irodalomban közelebb hozta egymáshoz az osztályokat; ezt nyomban követte a népnevelés fölkarolása, casinók, olvasó és jótékony társulatok alakulása . . . Két nevezetes tünete e korszaknak az

oláhság számbeli növekedése s a zsidó bevándorlás. A legerősb ellenhatás daczára is mindkettő folyvást előre haladt; utóbbi a kereskedelmi szabadság csiráját rejtette magában, a mi a következő korszakban rohamos fejlődésnek indult; az elsőnek a nemzeti-ségi viszonyok megváltozására való hatása — a mi ma már annyi gondot ad — akkor még sejtető sem volt. Ezek Kolozsvár történetének igen érdekes lapjait teszik, s a belreformok e fejedelem uralkodását a közemlékezetben fentartják.

I. Ferencz császár 33 évi uralkodását az élete végső szakában nyilvánult közhangulat s nagy uralkodói vonások jellemzik. Ő saját esze s hajthatlan akarata szerint, vaskézzel kormányozta országait. De e politika és kormányzás nálunk nem volt képes a lelkekbe és szívekbe hatolni. Ott a két francia forradalom szabadságeszméi éltek. Páris és a francia nép győzelmei fölébresztették az alkotmány utáni vágyat, türhetlenné tették az autocratiai rendszer uralmát. Az ajk néma volt, toll nem irta le a közpanaszt; de a szenvedélyek forrongtak, a fejedelmi kormány férfiai közgyűlölet tárgyaivá lettek, a közvélemény nyílának állandóul kitéve. Bizonytalan alaku remény s jobb idők utáni vágy szállotta meg az elméket. A kolozsvári 1834-ki viharos országgyűlés igen sokat tett erre. A másfél évtizedes szigor lazulni kezdett. Látszott, hogy a mint a fejedelem, aggulásával napjai véghatárához: úgy közeledik az ország egy nagy visszahatás rendszerbomlasztó változásai felé. Egy csöndes, sima fölületű tengerhez hasonlított a magyar társadalom, melynek fenekéről izzó vulkán moraja hallszott fel. . . . Az erős kéz uralmát csakhamar egy jóakaratteljes, de gyöngye idegzetű és akaratu fejedelem vette át, minek az államéletre való megváltozott hatását a következő évek tanuságos eseményekben fogják elénk tárni.

V. FERDINÁND URALKODÁSA.

— 1835—1848. —

V. Ferdinánd uralkodását 1835. márcz. 2. kezdette. Erdély kivételes állapotban, feszült politikai viszonyok következtében Estei Ferdinánd ausztriai főherceg királyi biztos kormányelnöksége alatt volt, a ki Kolozsváratt — a kormány székhelyén — lakott, erőiesen — mondhatni — katonásan igazgatott, s midőn a fejedelem halálával a trónváltozás bekövetkezett, nem a megelégedés békés hangulata élt a szivekben. Az új fejedelem, trónra léptét tudató, az elébb említett napon kelt kir. leiratában mély fájdalomt fejezte ki idvezült atyja halála felett, s reményét, hogy Erdély lakói osztoznak abban; ígérte, hogy az ország javát és boldogságát a törvények és helyhatósági jogok által kijelölt úton előmozdítja, úgy, mint sértetlenül fenn fogja tartani kir. jogait; megerősítette az erdélyi udvari kancelláriát, kir. kormányzékot, kir. táblát, az ország köz-törvényhatóságait és azok tisztviselőit; hűséget parancsolva és várva tőlük; e rendeletének országszerte kihirdetését kívánta s jó indulatáról mindenkit királyi szavával biztosított; kívánta a pontos ügyeletet arra, hogy a halhatlan atyja életében volt közigazgatás módja ezentúl is mindenütt megtartassék; végre kijelentette, hogy semmi sem lesz rá nézve kellemesebb, mintha a főherceg és kir. kormányzék gondja, törekvése és munkája folytán Erdélyben a dolgok minél hamarabb vissza lesznek terelve azon állapotba, hogy az idvezült atyjától azon ország és a magyarországi részek országgyűlése iránt öröklött szándékát megvalósíthatja . . . A kir. kormányzék ezt körlevélben tudatta a törvényhatóságokkal, a felségnek pedig megírta, hogy kir. leiratában biztosítékát látja annak, hogy a felség üdvezült elődei példáját követve, a 3 nemzetből és 4 bevett vallásból álló kk-t és rr-t törvény által szentesített, vagy elődei által engedélyezett jogaikban, kiváltságaikban, szabadságaikban és mentességeikben sértetlenül meg fogja tartani, s azok ellenére semmit nem tesz.... A kir. kormányzék erre hódolólag viszonzá, hogy a felség benne helyezett bizalmát szerencsájének tartja, hűségét és háláját tanusítani el nem mulasztja, hosszas és dicső uralkodásáért az Istent

kéri; de kötelességének ismeri azt is hasonlóul kérni, hogy az országnak eddig fennállott igazgatási formája mindenben tartassék meg, s a felség a Lipót-hitlevél, a hazai törvények s azokkal egyező királyi határozatok szerinti parancsai kellően teljesíttessenek.¹⁾ Hogy a fejedelem a törvények és alkotmány megtartását és biztosító hitlevél kiadását, valamint az országgyűlés egybehívását világosan meg nem ígérte, s I. Lipóttól fogva uralkodott fejedelmi elődei szokásaitól eltérve, ily homályos értelmű kifejezésekben és csak föltételes alakban nyugtatta meg a kir. kormányzékot, ez az 1835. jun. 29. kelt s az erdélyi országgyűlést feloszlató kir. leirat azon helyéből érthető, a hol a fejedelem kijelentette, hogy akarata ellen kényszerült az országgyűlést feloszlatni, és semmit inkább nem ohajt, mint hogy a törvények tekintélye helyre állván, s az elmék az iránti engedelmességre visszatérvén, mihamarabb ismét egybehívassa s az ország kormányzatát szándékai szerinti módon vihesse.²⁾ E fejedelem alatt 1848. márcz. 15. és után gyökerig átalakított s nemzetivé lett a magyar alkotmány, melynek törvényeit Magyarországon ápr. 14., Erdély egyesülési törvényét jul. 11. írta alá, s ezekben az új Magyarország alapjait tette le. A pályakérdés művem határául e fényes napokat tűzte ki, a miknek hire Kolozsvárra márcz. 21. érkezett el, melynek hatása leírásánál meg kell állanom. Ebben ki van jelölve az út, a mit még meg kell tennem.

A várról és várkastélyokról, mint a mult védelmi intézményéről többé nincs mit szólanom. A közönség kebeléből egyszer emelkedett mellettök az előbbi korszakban meg nem hallgatott kegyeletos védőszó. A tróntól csak 1841. nov. 11. jött le azon figyelmeztetés, hogy a várfalak kőanyagából a faragott és felírtos kövek kivételén: a város közönségének megtartandók.³⁾ Vajha bár félszázaddal korábban jött volna! Nem pusztult volna el azon drága emléke a multnak, nem maradt volna földerithetlen homályban a vár történetének oly sok része! Az előbbi korszakban — mely rontás és építés korszaka volt — elbeszéltem lassu pusztulását s új rendeltetését.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1835. 2736. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1835. Országgy. 39. sz.

³⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1841. 12,981. sz.

Ledőlt már a fényes Ilium —

zengette a dalnok a mulandóságról irt szép énekében, visszagon-
dolva Trója elpusztulására. Le van rombolva itt-ott *Kolozsvár tisztes*
ódon vára is, az Óvár bástyái elenyésztek, s a magyar-, közép-,
Bethlen-, Torda-, monostorkapui és szappany-utczai bástyák köz-
épületekre vannak kinézve s eligérve! Mi marad fenn a jövőkorra,
nem is tudható . . . Művem e részének végső mozzanatául szolgál-
jon e néhány sor.

A *Fellegvár*ról még a katonaság egy kísérletét elbeszélem.
1831. legfelsőbb meghagyás folytán a kir. kormányshöz megren-
delte a tanácsnak, hogy annak kerületét mértesse ki, azon czélból,
hogy ezután 100 öl távolságon belől térítvény adás nélkül senki
semmit ne építhessen. A térítvényben ígéret volt téve, hogy
mihelyt hadászati tekintetek lerontását kívánják, az illető elle-
nezni nem fogja. A város és vármegye mérnökei, Pataki Mihály
városi majorságügyi előadóval a mérést megtették, de az ugy
eltévedett, hogy többé meg nem találták. 1839. felsőbb parancsra
ugyan az, mint főbíró újabban kimérette, s a kir. kormányshöz
tett jelentésében előadta, hogy a kincstár birtokát tevő Fellegvár
ugynevezett *csúcsától* indulva el — három oldalról semmi épület
nincs, a 100 öl szabad hely megvan, de vannak abba bele nyuló,
magánosoktól emberi emlékezetet meghaladó idők óta örökjoggal
birt, dézma és adó alatt levő szőlők és pusztá földek, melyekre ha
valaki építeni akarna, kötelezvényadásra nem kényszeríthető, addig,
mig birtoklási joga elvétetvén, azon hely kincstári birtokká nem
változik át. A déli oldalon majdnem megszámlálhatatlan épületek
földbe, kősziklába ásott-vésott házikók, kunyhók vannak, melyek
földét a r. kath. plebánus és szent Erzsébet-kórház saját birtokuk-
nak tartják, a rajta lakók mindig díjt [*taxát*] fizettek, egy rész a
város földé, de a melyet a birtokos nem attól vett, hanem egyiktől-
másiktól, kik régi idő óta különböző módon szereztek s birták.
Ezeket sem lehet kötelezvény [*reversalis*] adásra szorítani a két
egyházi birtokos akarata ellenére s tulajdonossági joguk sérelme
nélkül. A kir. kormányshöz felhívta a nevezett két birtokost annak
igazolására: földesuri joga veszne e a Fellegvár oldalában lakók-
tól díjat? s ha azon, mikor szereztek azt? A felelet az volt, hogy
a plebánus és szent Erzsébet-kórház azon földet, melyen hajdan

szőlő volt, egyházi alapítványként, emberi emlékezetet feljülhaladó idő óta birták, s ezen jogukat igazoló érvöket felhozván, birtok-joguk kétségbevonása ellen tiltakoztak. A kir. kormányshék előtt az ügyiratokból kiderült, hogy a Fellegvár nem formaszertü erőd, az előtt nincs szabad vártér vagy váröv [*Esplanade*], az épületek helye hajdan szőlő-hely volt, melyet az egyház alapítványul birt s a melyről a lakosok régen dézmát, később bérdíjat [*taxát*] fizettek. Mások a város földére építkeztek, adót fizettek s mindkét-féle lakók házaikat s kunyhóikat emberi emlékezetet meghaladó idők óta birják; a nép legszegényebb osztályához tartoznak, s lakásuk oly hegytetőn van, melyről iszony alá is nézni, ott lakni vakmerő istenkisértés.... A kir. kormányshék megírta a főhadivezérségnek, hogy nem látja át, miképen lehessen a különböző birtokosoknak tulajdonjoguk sérelme nélkül megtiltani a szóbanlevő helyen építkezést, hanem ha a katonai rend ahoz való jogát kimutatja, ha bebizonyítja, hogy azok valaha a Fellegvárhoz tartoztak, s csak később mentek a magánosok birtokába föltételesén. A főhadivezérség válasziratában elismerte, hogy ilyesminek levéltárában nyoma nincs, de a Fellegvár véderőd-természetéből következik, hogy 100 öl távolságra körében építeni nem lehet. A bizonyítás a birtokosok tiszte, a katonaság követelése mellett a legfelsőbb helyen megállapított erődítési szabályokban elég érvet vél találhatni. A kir. kormányshék ellenben a bizonyítással a katonai hatóságokat vélte köteleseknek, nekik kellett volna örködni, hogy a hely be ne építtessék. Egyebet kivihetőnek nem gondol, mint azt, hogy további nagyobb építkezések ott ne legyenek. A felség erre 1845. octob. 16. tudatta a kir. kormányshékkal, hogy a katonai hatóságok azon kívánságuktól, hogy a Fellegvár közelében 100 ölre minden magán-építés megszüntettessék, a kir. kormányshék által felhozott indító okoknál fogva, elállott, csak azt kívánja, hogy a birtokosok azon helyen nagyobb s szilárdabb épületeket ne építhessenek; a mit az a tanácsnak és r. kathol. püspöknek megírt, s így a katonaság és város közt évek során át fennállott ezen egyenetlenség végképen megszűnt. ¹⁾

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1831. 13,694., 1832. 13,126., 1835. 7111. 1839. 4078. 6378. 10,002. 10,410. 12,798., 1840. 905., 1841. 5166. 11,026. 11,512. 11,848., 1845. 13,116. sz.

A vagyongyarapodásnak új forrásaira útalta Kolozsvár városát a megváltozott idők szelleme. Ez az önsegélyé, birtokainak, jogainak és javadalmainak úgy hasznosítása, hogy abból a közszükségek fedezhetők legyenek, a hiányt a polgárok tehetségek szerinti segélye pótolván.¹⁾

E változásban az életösztön és egyéni vállalkozó szellem hatalmas ereje nyilatkozott, szemben a községi szervezetek nehézkes mozgásával, nem egyöntetű munkáival, birtokaik sokszor csekély sikerű értékesítésével. A község másnak engedte át jogait s jó árt kívánt érette. Az egyéni becs- és haszonvágy vállalkozót teremtett elő, de az igyekezett úgy élni vele, hogy pénzének kamatát, munkájának hasznát megkapja, s az érdekek és törekvések ezen kölcsönös egymásra hatása a közönségnek és egyénnek egyformán javára volt. A községi javak ily módon birtoklása és kezelése által sok vállalkozó lett vagyonossá; de polgártársaik ébersége s a tisztviselők lelkiismeretes kötelességteljesítése mellett a közönség is képessé lett a haladó idővel versenyt haladni, a fejlődő szükségek s üdvös javítások anyagi eszközeit megszerezni. Kívánatos volna, hogy az ősektől örökölt törzsvagyon okos birtoklása és észszerű használása által a polgárok ereje megkiméltessék; de ha ki nem kerülhet, az önkormányzati jog, az ősök példája és közmiveltség terjedése, általában az emelkedő jóllét megérdemli, sőt követeli a közérdekek kész gyámolítását s a közjó előmozdításához való anyagi járulást... Méltó, hogy emlékezetben maradjon a közönség vagyonának egy eddig elé nem fordult gyarapodási alkalmá. Gróf Rhédei Ádám nevében t. i. az 1847. nov. 27-ki esküdt-községi gyűlésben

¹⁾ Hogy Kolozsvár korábbi századi pénzbevételeivel és kiadásával a mostaniakat egybe hasonlítani s így szükségai és fedezeti ereje változását megítélni lehessen, ide igtatom az 1843. évi bevétel és kiadás *kimutatását*.

Rendes jövedelem	29,324 frt 36 kr.
rendkívüli	6,458 frt —
együtt	35,782 frt 36 kr.
Rendes kiadás tisztekre, szolgákra	13,517 frt 24 kr.
bizonytalanok	22,034 frt 24 kr.
együtt	35,551 frt 24 kr.
A kettő egybe hasonlítva	35,782 frt 36 kr.
	35,551 frt 24 kr.
pénztárkészlet	231 frt 12 kr.

Orsz. levélt. erd. oszt. 1843. 11,640. sz.

előterjesztetett: hogy a gróf Ágoston Istvánnál levő 6000 v. r. frtját, a mi eddig a kamataival együtt 17,280 r. frtot tesz, s legfelsőbb helyen meg van ítélve, a város közönségének ajándékozta, oly módon, hogy a felhajtás költségének levonása után fenmaradó összeg hasonfele legyen a külmagyarutczai evang. reform. templomé, költségei fedezésére, másik hasonfele szolgáljon a nem rég felállított dolgozóház alaptőkéjeül, s ebből 2000 frt fordíttassék a sétatér csinosítására. Ajándékozó kérte a tanácsot, ezek feletti lelkiismeretes őrködéssre. A v. esküdt-közönség mind írásban, mind kiküldött bizottsági tagok által hálásan köszönte meg a nagylelkű adományt s az ev. ref. egyházközönséget felkérte a felvételben segédkező bizottsági tagok kinevezésére.

A város határai védelmére azok kijárása szolgált, a mit egy bizottság házilag vitt végbe. Két határkijárást jegyzek föl emlékezetül. Az egyik 1843. volt, midőn a nov. 3-ki esküdt-közönség közgyűlése ezt elhatározván: a bizottság elnökévé Szathmári P. Gábort választotta, jegyzővé Pataki Józsefet, tagokká: főszónok Forrai Györgyöt, Bene Józsefet, Kilyén Mihályt, Simon Eleket, Akeszman Jánost és mérnök Hermann Sándort. Elvül kimondatott, hogy az első ponttól az utolsóig mindenütt mindnyájan jelenjenek meg, a napidíjakhoz mért élelmi költségadást az esküdt-közönség meghatározta s útalványozására a tanácsot felkérte. A választott férfiak és polgárok, kivált az öregek, kik a város egy vagy más határát ismerik, a bizottság felszólítására megjelenni tartoznak. A mérnök helyrajzot készít róla s a távolságokat legalább lánczméréssel kijelöli. A tanács elfogadta az esküdt-közönség határozatát s végrehajtása iránt intézkedett... A bizottság az 1844. márcz. 8-ki közgyűlésben javaslatát s a jegyzőkönyvet a város határainak a határlevelek szerint történt kijárásáról beadván: a közgyűlés örömmel jelentette ki, hogy a bizottság úgy a tanácsnak, mint az esküdt-közönségnek másfélszázados ohajtását teljesítette akkor, midőn ezen határkijárást végbe vitte, a nem kevés terühvel és fáradsággal egybekötött munkáért köszönetüket nyilvánították s ezt maradandó emlékül jegyzőkönyvbe igtatni határozták. A munkálat tartalmára nézve: minthogy Bányabük, Röd, Györgyfalva, Szamosfalva, Szent-Miklós, Apahida, 'Súk, Fejérd és Papfalva határainál vagy semmi vagy kevés különözés van, ez külön intézkedést kíván; kitünt Kolozs-Monostor, Bács és Kajántó, a hol és pedig főleg K.-Monostor

és Kajántó felől nagy foglalások voltak, s ebből folyólag a határjáró biztosok arra útasítottak: 1. hogy az első pont alatti falvak birtokosait hiteles kir. emberek által szólítsák fel, hogy midőn az idő kinyilik, jelenjenek meg a határdombok kiigazítására, mit ha nem tesznek, a város a maga részét meg fogja újítani; ezt a város biztosai tegyék is meg s egyik határdombtól a másikig való távolságot mérjék fel, az egész határról készítsenek helyfelvételi rajzot, melyen a vitás vonal is részletesen legyen kijelölve; a hol nagyobb vitás területek voltak, mint Györgyfalván egy erdő, Szamosfalván Pál Mihály foglalása, 'Súkon a Szamos régi árkanak fele, tetteleg foglalják vissza, mindezekre a szükséges költséget, mind a tanács, mind az esküdt-közönség útalványozta. A kolozsmonostori, bácsi és kajántói vitás részeknek békés úton kiegyenlítésére ezen alapítványi javak főfelügyelője, a róm. katolikus püspök hajlandónak nyilatkozván: erre a közgyűlés kinevezte Szathmári P. Gábort, ifj. Pataki Józsefet, Grois Gusztávot és a város szónokát Forray Györgyöt, úgy, hogy eljárásukról annak idejében tegyenek jelentést, a kolozsmonostori kettős határdombot az agyagdombnál feltöltéssel helyre hozván s az agyaghordással okozott gödröket betöltvén. A következő 1844-ik évben e határkijárási bevégezése határozatván: a jun. 18-ki közgyűlés a határok megismerése végett minden városnegyedből egy ifju kineveztetését határozta meg, a mit a tanács is elfogadott. Ezek voltak: id. Ferenczi Mózes, Váradi Mihály, Varga Ferencz, Koncz Dániel és ifj. Pataki József, a kik azután a bizottsági elnök felszólítására a városnegyedekből gyalogosokat rendeljenek ki kapával, ásóval, lapáttal a határdombok megigazítása végett. Ez a kelt határozat szerint végre is hajtatott s a város birtokterülete foglalások ellen biztosított. ¹⁾

Politikai életében a haladó idő és változó közszellem több változást idézett elő. 1840. febr. 12. a képviselő-testület közgyűlései napját régi végzések értelmében péntekre határozta, kivéve az ünnepet, mire ha az esküdt-polgárok meg nem jelennek, s e miatt a közdolgokban hátramaradás lesz vagy kár következik, csak a meg nem jelenők tétettek felelőssé. A gyűlést járják el körlevéllel — mondja a végzés — melyet minden tag sajátkezűleg írjon alá. Mikor egy gyűlésnél többet is kell tartani, járják el azelőtti napon.

¹⁾ E végzések mind az *ered. j. könyvből* valók.

Ha péntek vásárnapra esik akár Kolozsváratt, akár közel a vidéken, akkor se tartassék gyűlés; ha pénteken sem szükséges a gyűlés tartása, járassék el előre.... 1841. jun. 11. szavazattöbbséggel meghatározott, hogy a választott e. közönség tagjai közül 51 minden, 30 csak pénztárt és polgári jogot nem illető kisebb ügyekben határozhasson. Ha 10 óráig 30-n nem jelentek meg, olvastassék névsor, s oszoljanak el, a gyűlés meg nem tartásából származó feleletteher háromoljon a meg nem jelenőkre. . . . A királyi kormányshék előtt a tanács fölterjesztéseiből olyasmi tűnvén fel, mintha Kolozsváratt kétféle polgárság lenne: az 1841. május 21-ki közgyűlés végzése folytán megiratott, hogy kétféle polgár nincs; a mesteregyének azért eskettettek fel a város hűségére, hogy mesterségöket folytathassák, de más polgári jogokkal nem élnek; polgárok csak azok, kiknek birtoka van, t. i. oly házuk, hogy abban rajtok kívül még egy kormányi tisztviselő vagy katonatiszt ellakhatik s a polgári hitet letették. . . . Mint a polgári öntudat erősbödése s nagyobb politikai miveltség jelét emlitem meg, a mi Kolozsvár 1846. márcz. 18-ki közgyűlésében előterjesztetett, hogy Kolozsvár városában eddigelé a polgárok közé birtokuknál fogva fölveteknek csak egy ívnyi papir 8-ad részére irt aljegyzői bizonyítvány szokott adatni polgári jogaik igazolásaul, a mi a város tekintetével nem, egyezett meg; indítványoztatott tehát, hogy ezentúl a szász városok példájára a város első tisztei aláírásával és pecsétével megerősített formaszerű oklevelet adjon ki, mit az illetőnek késő unokái is díszjelül megőrizzenek. Az így felvett polgárok a polgári díjon feljül fizessenek még 1 frtot, melynek $\frac{1}{3}$ -da legyen a majorsági pénztaré, $\frac{1}{3}$ -da a főbiróé, ki a pecsétet rá teszi, $\frac{1}{3}$ -da az aljegyzőé, a ki azt kiállítja. Elfogadván ezt a községi képviselő, a végzés átadatott Wendler Frigyes polgármesternek, mint az oklevél tartalma megállapítására kinevezett bizottság elnökének 8 nap alatti jelentéstétel végett. 1842. a jan. 19-ki esküdt-községi gyűlésben az egyik követ, Grois Gusztáv, az országgyűlésről tevén jelentést: megemlittette az országgyűlésen tett azon indítványát: hogy a polgári születésűek ne csak a titkárságig, de akármely hivatalra alkalmaztassanak, de a követek nem pártolták; ajánlja azért, hogy a közgyűlés az ország minden törvényhatóságát pártolásra szólítsa fel, a mi elfogadtatott s a felhívás megtéetett. ¹⁾ Nagy mozgalmat idézett elő a királyi kormányshéknek 1822. jan. 8. a felség

1821. nov. 30-ki parancsa következtében helyhatósági szabályainak [*Statutum Municipale*] átalakítása s azon fogatkozásaitól megtisztítása iránti rendelete, melyek a törvényekkel és felsőbb rendeletekkel nem egyeztethetők s a mostani idő szelidebb erkölceivel ellenkeznek. A tanács az esküdt-közönséggel együtt higgadtan megfontolta a dolgot, s azon elhatározásra jutott, hogy kérje a felséget: ne kényszerítse őket helyhatósági szabályaik megváltoztatására, mert a városi községeknek a Hármaskönyv III. r. 2. czíme szerint joguk van ilyeket alkotni még nem sarkalatos törvény ellenére is; e joggal Kolozsvár élt a magyar királyok és erdélyi nemzeti fejedelmek alatt, polgárai ezek megtartására esküvel voltak kötelezve; megtartotta őket ebben az 1691-ki Lípót-hitlevél, megerősítették III. Károly, Mária Therézia, II. József fejedelmek, és az 1791. 14. t. cz. Kérte azért a tanács ezen helyhatósági törvényeiben való megtartatását, mert Kolozsvár közönsége azokat mind szereti, minden ügyeit azok szerint intézni már hosszú századokon át megszokta. A tanács e határozatát 8 év eltelte után terjesztette — a királyi kormányzék pártolása mellett — a felség elé, honnan 1831. febr. 5. visszairatott, hogy a felség nem akarja a város régi helyhatósági szabályait eltörölni, sem szabályalkotási jogát csorbitni, csak némely kijelölt pontoknak a mostani korhoz alkalmazását kívánta, ilyenek: a perbeli eljárásról, gyámokról, végrehajtásról, az adósokkal való bánásról szóló czikkek. Meghagyta tehát a királyi kormányzéknek, hogy a tanácsnak komolyan hibául téve ki, hogy jelentését 8 évig nem terjesztette fel, parancsolja meg, hogy a város helyhatósági szabályait mind irány, mind a megjelölt szabálypontok tekintetében, halogatás és tekervényeskedés nélkül vegye komoly vizsgálat alá, s megigazítva, a királyi kormányzék útján terjeszsze fel, felküldvén I. János királynak a helyhatósági szabályok I. része XI-t czíme 2 §-ban említett kiváltságát is. E parancs közöltetvén az esküdt-közönséggel: az eleinte a legkisebb változtatásnak is határozottan ellene volt, később még is beleegyezett, hogy a módosítás, illetőleg újraalkotás iránt véleményadásra bizottság neveztessek ki, mely munkálatát a közgyűlésnek beadta, az megvizsgálván, helybenhagyta, s mikor a tanács ezt a közmegállapodás szerint elkészítve,

¹⁾ E végzések mind az *ered. j. könyvből* valók.

j. könyvi kivonatban még egyszer az esküdt-közönség elé terjesztette, oly ellenzésre talált, hogy új bizottságot neveztek ki, többnyire ügyvédek közül, azok más munkálatot készítettek s elfogadás végett a tanácsnak átadták. Ez megkísérlette a két munkálat egyeztetését, de fogamat nélkül, a képviselő-testületi külön bizottság semmi egyezségre s munkálatában teendő módosításra birható nem volt, s így nem volt más mód, minthogy mindkét munkálat a királyi kormányshoz s onnan a felséghez terjesztessék. A kir. kormányshoz az I. János király kiváltsága felküldését illető parancsnak utólagos teljesítését ismételve rendelve: a tanács azt jelentette, hogy az benne van a másolatban felküldött régi helyhatósági szabályok utolsó 10. §-ban, azért nem tartotta szükségesnek külön leírni. A királyi kormányshoz ekkor a két munkálat egyeztetése, Izabella királynénak — a régi helyhatósági szabály I. része, 2-ik czíme 2. §-ban említett — kiváltságával együtt felterjesztése s az ügy ily soká haladása okainak megírása végett küldötte vissza az ügyet, hogy így azok újabban a felség elé terjesztessenek. A tanács erre tett jelentését a királyi kormányshoz 1834. nov. 19. intézte el, az ügy ellátásáról a felséghez tett jelentése azonban csak 1839. küldetett fel s ott febr. 27. láttatott el; meghagyatott t. i. a kir. kormányshoz, hogy Kolozsvár város tanácsától az ügy mostani miben létéről — az eddigi késedelem igazolása mellett — felvilágosítást kérjen, s mihamarabb terjeszse fel, a mit az a tanácsnak tudtára adván: az ügy hallgatásba merült, a munkálatok egyeztetése félben, Kolozsvár városa régi helyhatósági szabályai háborítatlan használatában maradt — az 1848-ki nagy változásokig. Az idő és haladás szelleme a kormány szándékát elkésettnek, a polgárság azzal ellenkezését hiu törekvésnek bizonyította.¹⁾

Megkísérlette Kolozsvár városa tanácsa és képviselete 1840. sept. 11. a kir. kormányshoz tett feliratában annak kieszközölését, hogy miután a közigazgatás gyorsítása végett a felsőbb kormányhatóságoknak egy helyen központosítása mind a felség, mind az ország kk. és rr. által már többször elismertetett, s miután megszerezvén az ország a r. kath. tanulmányi alaptól a régi

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1822. 271. törv. sz. 1830. 12,903., 1831. 2647., 1834. 2119. 5792., 1839. 3752. sz.

jezsuita collegium nagy épületét, remélhető a kir. kormányzéknek állandóul Kolozsváratt maradása, kérte a kir. kormányzék: eszközölné ki a felségnél a kir. kincstárnak átköltöztetését, mely végre a város ingyen átadja b.-monostor utcza [régen *Fejér Ló*, most] *redout* név alatt ismert nagy házát és kis-mesterutczára átnyúló telkét, úgy, a mint most van, annak hivatali helyéül, minden megtérítés nélkül, s azt mindaddig birtokában hagyandja, míg az a kir. kormányzékkel együtt Kolozsváratt lesz. A kir. kormányzék átirt a kir. kincstárnak, a tett ajánlatra nézve nézetei közlését kérve, mely az ügyet a felség elé terjesztvén: onnan — a mint átírata szól — 1840. decz. 9-n, egy márcz. 14-ki keletű korábbi kir. rendeletre hivatkozól, azon parancs érkezett hozzá, hogy minden egyéb tárgyalást mellőzve, egyedül a Szebenben építendő kamarai hivatalhelyiség kérdésére terjeszsze ki hivatalos tanácskozását, a mit az azon megjegyzéssel tudatott a királyi kormányzékkel, hogy erről Kolozsvár város tanácsát értesitse, s ez a meghagyást 1841. jan. 28. teljesítette is. Így végződött a felsőbb kormányhatóságok egy helyen, esetleg Kolozsváratt egyesítése iránt 1790. óta annyiszor felmerült és ismét feledésbe ment kérdésnek tárgyalása, Kolozsvár a maga életérdekeivel mindig szemben ellenfélképen találván az erdélyi udvari kancelláriánál levő befolyásos szászokat és a szászok fővárosát, Nagy-Szebent.¹⁾

Kolozsvár politikai életében csaknem esemény, Méhes Sámuel és Grois Gusztáv 1841—43-ik évi országgyűlési követeinek eljárásukról, az 1843. febr. 8-ki képviseleti közgyűlésben tett nyilvános jelentése. „Tizenöt hónapig tartott e gyűlés — így szólt Méhes, az egyik követ, társa nevében is — kizárólag útasításokat követtek, részrehajlás, dics- és tapsvágytól távol. A közvélemény eredménytelenséggel vádolja ez országgyűlést — ugymond a jelentő követ — pedig határozatai ellenkezőt mutatnak; azok közül némelyek törvénynyé váltak, ilyenek I. a választási és rendszeres bizottsági törvények, — II. mások nem erősítették ugyan meg, de jobb jövő reményével biztatnak, ilyenek: a) a magyar nyelv ügye. Erről törvény alkotva nincs, de némely elvek ki vannak mondva: így például: hogy a törvények szövege latin és magyar legyen, a magyar és székely törvényhatóságok egymással és a kir. kormány-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1840. 10881., 1841. 867. sz.

székkal magyarul levelezzenek, az országgyűlés a felséghez magyarul tegye fölterjesztéseit. Remélhető, hogy a mint a felség Magyarországnak megadta, Erdélytől sem vonja meg; *b*) a közhivatalokra való választás feletti vita is: 3 vagy 9 választott terjesztessék-e a felség elé? a sérelmi térről a törvényhozására tétetett át, s 3-nak felterjesztése határozatilag kimondatott; *c*) valamint a pereknek az országgyűlés alatt folyása elve is, — III. számos hazafias és emberies végzés kelt: *a*) az urbéri törvényjavallat, jobbágyok szabad költözése, nem-nemesek személyes perelhetése, birtok- és hivatalképesség, földesuri büntetések szabályozása, az urbéri szolgalmak körüli visszaélések korlátozása, közmunkákban a nemesség részvétele oly módon, hogy a jobbágyok abban eltöltött napjainak fele földesuri szolgálatba számíttassék; törvény alkotás az *országos muzeumról, nemzeti színházról, országos tanácskozási házról, a Magyarországgal való egyesülésről* sat. IV. A XIX. század szellemének s a közkivánságnak megfelelő határozatokat hoztak végre — s ezekben Erdély megelőzte Magyarországot — az iránt: *a*) hogy a közmunkákban ezentúl ne legyen személyválogatás, *b*) a 3 bevett nemzet és 4 bevett vallás minden polgára a legfelsőbb hivatalokra is alkalmaztassék, *c*) a földesuri hatalom alatt állóknak fekvő birtok szereshetési s javaikról a szabad rendelkezési jog megadassék, a vallási sérelmek közül a legsértőbb, a térítvényadás semmisnek nyilvánított. Nem volt sikertelen az országgyűlés munkálkodása — mondja a jelentő — elvetette magát sok jövőjő jónak, csak bizniok kell a fejedelemben, a hazafiak kitartásában és az időben . . . “A választott esküdt-közönség élénk figyelemmel hallgatta végig az érdekes jelentést s kifejezte: „hogy követei érdemtelenen jártak el megbízatásukban, a közönség büszke követeire, legyenek meggyőződve, hogy nemcsak a választott esküdt-közönség, de az esküdt-polgárság közszeretetét birják. Örvendező szavuk nem pusztá szó, de komoly kijelentés, miért minden viszonyok közt helyt állnak . . . Ennek kapcsolatában meghatározatott, hogy a követek napi díját a kir. kormányshéktől kérik, s ha meg nem nyerik, a város majorsági pénztárából fedezését maguknak fentartják.¹⁾

Közigazgatási természetű — látszat szerint, de éles politikai jellegű lényegben az a harc, melyet a szász nemzeti egyetem

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

[*universitas*] az erdélyi magyarság ellen 1844. megkezdett, midőn egyenesen a felséghez intézett kérvényében azt adta fel, hogy Erdélyben az újabb időben a német nyelvre nézve közigazgatási úton sérelmes lépések tétettek, a magyar és székely t. hatóságok a szász t. hatóságokkal való levelezéseikben az eddigi gyakorlattól eltértek, a mit törvényhozás útján megnyerniök nem sikerült, tényleg behozták, s a magyar nyelv használatát a szász törvényhatóságokra rá erőszakolni igyekeznek. Kérték tehát, hogy a felség ez újításokat tiltsa meg, s a magyar és székely törvényhatóságokat utasítsa arra, hogy a szász törvényhatóságokkal hivatalos levelezéseiket az eddigi gyakorlat szerint latinul folytassák, s ha nem, a szász törvényhatóságok német levelezéseit elfogadni és tárgyalni ne vonakodjanak.

A felség 1844. május 3-án ¹⁾ az erdélyi királyi kormány-székhez intézett udvari rendeleti *tervezetben* azon akaratának kijelentése volt javaslatba hozva, hogy a szász törvényhatóságok a kir. kormánysszékkal való levelezéseikben tartsák meg a latin nyelvet, de az is meghagyásait hozzájuk intézze latinul; meghagyta azonban, hogy Szeben és Brassó közönségeinek a német levelezésért a legfelsőbb megrovás adassék tudtára. Ez utóbbi azonban később a leküldött rendeletből — a kancellária befolyásán kívül — a felség beleegyezésével kihagyatott; másik ágára t. i. a törvényhatóságoknak egymásközi levelezésére nézve a szász egyetem panasza következtében a kir. kormánysszéknek ugyanazon napon meghagyatott, hogy annak mibenállásáról tegyen felvilágosító tudósítást. A kir. kormánysszék 1844. júl. 15-ki körrendeletében ²⁾ meghagyta a törvényhatóságoknak, hogy levéltáraik adatai alapján küldjenek fel hivatalos kimutatást arról: minő nyelven folytatták levelezéseiket a szász törvényhatóságokkal 1791. t. i. a magyar nyelvről alkotott 31. t.-czikk keletkezése óta 1810-ig, és 1825-től 1840-ig? Kolozsvár is megtette jelentését azon évi decz. 6-n, melyből kitűnt, hogy az összes szász törvényhatóságoktól 1791. óta hozzá 124 latin, 27 német, 69 magyar megtalálás érkezett, onnan pedig azokhoz 16 latin, 3 német, 63

¹⁾ Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1492. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 5676. sz.

magyar felelet adatott.)¹⁾ Ezt a tényt derítették ki az egész országból beküldött 97 e tárgyú hivatalos jelentés és kimutatás számai, melyeket a kir. kormányshézék egy általános *Kimutatásba* foglalt össze s a felséghez felküldött. Ebből világosan kitűnt: „hogy a magyar és székely törvényhatóságok 1791. óta a szász törvényhatóságokhoz legtöbbnyire magyarul irtak, sőt a szász törvényhatóságok is nemcsak latinul, de magyarul is leveleztek; váratlan, valótlán és alaptalan tehát a szász nemzeti egyetemnek a magyar és székely nemzet ellen a felség előtt tett fennebbi állítása; méltatlanul vádolta azokat újítással, mert azok a mellékelt jegyzékek szerint a magyarul levelezésnek a kijelölt év után folytonos gyakorlatában voltak; újítást a szász törvényhatóságok kezdettek a németül levelezéssel, mely soha használatban nem volt, s csodálatos, hogy azon egyetem, a felséges fejedelem, minden népei közös atyja előtt nem átalta ily hamis tudósítással valami különös kegyet keresni. Ez indító okokból a kir. kormányshézék nézete szerint az említett egyetem levelezés iránti kérésének, mint alaptalannak, helye nem lehet; valamint annak sem, hogyha ők a magyar és székely törvényhatóságokhoz németül irtak, azok elfogadni és tárgyalni kötelesek legyenek, mert erre sem a törvényekben, sem a gyakorlatban alap nincs; a magyar és székely törvényhatóságok sem kötelezhetők a törvény és közgyakorlat szerint s az 1791.

¹⁾ Részletes *Kimutatás*:

	<i>deák</i>	<i>német</i>	<i>magyar</i>
1. A szász nemzeti egyetem [<i>Universitas</i>]	1	—	—
2. Szabeni tanács, rendőrigazgatóság . .	48	5	6
3. Medgyesi „	14	1	1
4. Besztercei „	26	2	8
5. Szászsebesi „	3	4	—
6. Brassai „	22	3	30
7. Szerdahelyszéki tanács	3	—	1
8. Segesvári „	4	12	1
9. Szászvárosi „	1	—	11
10. Nagy-Sink széki „	2	—	—
11. Szász-Régeni „	—	—	10
	124	27	68
Kolozsvár által adott válaszok	16	3	63

Orsz. levélt. erd. oszt. 1844. 5676., 1845. 13656. sz.

31. t.-cikk keletkezése után arra, hogy latinul vagy magyarul levelezzenek. Ha mégis a szász nemzet közigazgatási úton ezt a német levelezési jogot megnyerné, ez a más két nemzetre nézve oly sérelmes lenne, a mi a polgári egyetértést megzavarná. A kir. kormányshéz nézete szerint tehát e kérésnek sem lenne hely adandó, hanem az eddigi törvény és gyakorlat a törvényhozás újabb intézkedéseig fen lenne tartandó; az 1791. 31. t.-cikkben foglalt eseteken kívül a szászoknak nincs joguk a németül levelezésre, hanem tetszés szerint választhatják a latint vagy a magyart... A kir. kormányshéz felterjesztése mellett külön véleményt adott be br. Bruckenthal József kir. kormányshéki tanácsos, a szász nemzet német levelezését a közjog, a nemzeti nyelv természeti joga, a három nemzet jogegyenlősége és a viszonyosság szempontjából védve.“ A kir. kormányshéz fölíratát 1845. júl. 15. küldötte fel az erdélyi udvari kancelláriához, mely az íránt nov. 28. tette meg előterjesztését a felséghez, Konradsheim udvari tanácsoson kívül egyértelműleg, a kir. kormányshéz fölíratában foglalt elvek és javaslatok értelmében, hangsúlyozva különösen azt: „hogy miután kellően be van bizonyítva a kérdés törvényes állása, a netalán más irányu intézkedés a magyar és székely törvényhatóságok által a törvények és gyakorlatban levő szokás elleni újításnak tekintetvén s épen azért ugy gyakorlati mint törvényes szempontból sikert nem ígervén, a felsőbb rendeletek és legfőbb államtekintély kikerülhetlen csorbitását s az elmék nagy elkésere-
redését idézné elé: azon nézetét fejezte ki, hogy a szász törvényhatóságok akár latin, akár magyar átiratait fogadják el s tárgyalják, az eddigi szokáshoz képest, valamint szintén ők is tetszésök szerint használják akár a magyar, akár a latin nyelvet...“ Azonban az előterjesztés elintézetlenül maradt, s a kir. kormányshéz felírata külborítékán levő hivatalos megjegyzés szerint: *így jutott levéltárra.*¹⁾ E vitás kérdés az 1846. I. t.-cikkben így intézetett el: „az 1. §-ban: a kir. kormányshéznek azon jog adatott, hogy rendeleteit minden alárendelt hatóságokhoz magyar nyelven adhatja ki, a 4. §. szerint a magyar és székely törvényhatóságok kebelökben a magyar, a szászok a német nyelvet használják, a

¹⁾ Ist unerledigt herabgelangt im J. 1851. Siehe Ministerial-Zahl 3809/41. 1851.

szász törvényhatóságok a többi törvényhatóságokkal való levelezésekben az 1791. 31. t.-cz. alkotása óta gyakorlott szokásban továbbra is meghagyatnak . . .“

Politikai és társadalmi mélyen fekvő oka volt azon viszálynak is, mely 1817—1818. a kolozsvári tanács és főurak s nemesek közt annyira élesedett, hogy az első a felségnél keresett érette orvoslást. Még 1816. t. i. február 12. a fejedelem születésnapja estéjén, midőn a város nevezetesebb utczái és épületei s azok közt a főörhely is ki voltak világítva s nagy csudálkozó néptömeg gyűlt össze, kik között a főbíró is leányával jelen volt, gróf Kendeffi Ádám és gróf Bethlen Lajos egy szánkában ülve a sokaság közé bevágtattak s másokkal együtt a főbíró is csak hogy le nem verték; a főbíró megszólította a szánkázókat, hogy miért hajtattak a sokaság közé? gróf Bethlen Pál a szánkát megállítá, a főbíró rútot szidalmazva pofonütéssel fenyegette, mely sérelmet az egész polgárság magáévá tett s érette elégtételt kívánt. Hivatalos és baráti közbenjárásra a dolog oda fejlődött, hogy az elégtétel megadatott, a gróf írásban kért érette bocsánatot; de a bántás emléke a szivekben megmaradt, annyival inkább, mert ez és más ifjabb gavallérok egy idő óta a városon sok rendetlenséget követtek el, szegény embereket lovaikkal elgázoltak, egymással párbajt vívtak sat. A tanács az esetet a kir. kormányzéknek följelentette s ily és hasonló kihágások megakadályozása végett intézkedést kért tétetni. Ez a dolog elintézéséül visszairt, hogy a tanács jövőben hasonló esetekben tekintet nélkül a személyekre éljen hatalmával; addig is az érintettekről főleg a párbajról tegyen részletes jelentést, hogy a kir. kormányzék a szükségesekben intézkedhessék. E történet a tanácsijegyzőkönyv útján a felségnek is tudomására jutván, nemcsak, de gróf Kendeffi Ádám ellen Fejér Jakab kir. kormányzéki írnok is panaszolván, hogy őt nyilvános helyen felpofozta: a kir. kormányzéknek meghagyatott, hogy a dolgot nyomoztassa ki, s tegyen felőle felvilágosító jelentést. Ez a tanácsot ily értelemben útasította, mely 1817. decz. 1. jelentést is tett, de a párbajról felvilágosítást adni nem tudott. Az esküdtközönség — még mielőtt a kir. kormányzék ez ügyben felírt volna — panaszt emelt a felségnél, előadva, hogy némely ottani főurak és nemesek a tanácstól való függést nem ismerik el, a hibázó cselelédekért megfenyítés végett udvaraikba bemenő tanácsai tisztvisel-

lőt be nem bocsátják, sőt a kir. kormányzók rendeleteinek sem engedelmeskednek. A felség jan. 13. a kir. kormányzókhoz küldötte le a panaszlevelet s meghagyta, hogy a tanácsot útasítsa azon tények előadására, melyekben engedetlenségek nyilvánult, vagy a midőn vétkes cselédeiket nem adták ki, s maga azokat kinyomoztatván: az eredményről küldje fel a jegyzőkönyvet, addig is gondoskodván a tanács tekintélyének bárki által épen fentartásáról. Az ily értelemben útasított tanács 1820. nov. 20. jelentésében több ténnyt hozott fel a létező panaszok igazolásul, továbbá idézte az esküdt-közönség 1817. évi ápr. 1. gyűlése jegyzőkönyvét, a hol számos eset volt elősorolva, felhozta az azon év elején a város vigadó-jában történt bizonyos esetet, midőn a tanács jan. 4-ki ülésében a kir. kormányzók meghagyására nyomtatásban kihirdetette: „hogy a redout táncztermében tartandó álarczos bálokon megjelenő méltóságok, nemes és polgári renden levők alkalmatlansága s történhető megkárosítása tekintetéből, a most említett mulató helyen — az egyetlen felvigyázó katonatisztn kívül — fegyveresen vagy sarkantyus lábbelivel senki meg ne jelenjék, különben tulajdonítsa magának, ha akármi karbeli is, meg nem fog szenvedtetni a mulató közönség kiméletet érdemlő társaságában.“ Ez általános felháborodást idézett elé ugy a katonaság, mint a főúri rendűek némely köreiben, s a tilalom ellenére mindjárt az első nyilvános álarczos bálra mindkét renden levők számosan jelentek meg sarkantyus csizmával és fegyverökkel, a polgári rendűek közül is egy-kettő szuronyt rejtő bottal. A mint az ajtón álló rendőri tisztviselő őket a tilalomra figyelmeztetve megszólította, iszonyu zaj és lármá támadt, a kir. kormányzók kisebbítő kifejezésekkel illették s az említett tilalmi hirdetés felolvasását megakadályozták, elannyira, hogy a rendőrtisztnak szégyennel kellett a helyszínéről eltávoznia. Ezen botrányos rendetlenségeket a bálbiztosok a királyi kormányzónak jelentvén: az a közügyigazgatónak a dolog kinyomozását megrendelte, mely végbevitetvén, kiderült, hogy a tettesek kétképen követtek el illetlenséget: 1. a kik sarkantyusan mentek be a bálba, 2. a kik egyetlen és sértő szókkal illették a felsőbbiséget. Az első osztályba tartoztak a következő katonatisztek: Székely János lovas kapitány, Dessewffy József huszárfőhadnagy, gr. Bethlen Ferencz százados, gr. Wass György és Horváth Mihály alhadnagyk, kik közül némelyiknek fegyvere is volt, mások egy őrtálló közem-

bert 50 bottal fenyegettek, a másikat s a polgári szolgálakat rútul szidalmazták, az egyiket fel is pofozták; br. Bánffi Gergely alhadnagy a kir. kormányshéket illetve bántalmazó szókkal. A polgáriak közül: gr. Bethlen Pál sarkantyusan, kardosan, kezében két mordályt tartva jelent meg, gr. Bethlen Lajos és gróf Kendeffi Ádám szintén sarkantyusan, s utóbbinak botjában tör is volt, gr. Bethlen József a szegények küldöttjét, azért, hogy azok számára alamizsnát kért, leszidta, fenyegette, a rendőrbiztost mindenféle gyalázó szókkal illetve; br. Jósika Miklós úgy nyilatkozott, hogy a királyi kormányshék jobban tette volna, ha gondját a koldusokra fordítja, mintsem ily durvaságot és ostobaságot hirdettessen ki. A katona tiszteknek — hibáik és tanuvalloásaik elősorolása mellett — megbünteretése íránt a kir. kormányshék jul. 7-ki átiratával a főhadivezéséget kért fel, a polgáriak közkereset alá vetését a közügyigazgatónak megrendelte. A főhadivezéség sept. 12-ki jegyzékiratában készségét jelentette ki a hibázó tisztek megbünteretésére, de tudatta, hogy különböző ezredekhez tartozván, az eljárás nehéz és lassu lesz; mindazáltal intézkedni fog írántuk, de kért a királyi kormányshéket: tudassa vele, minő büntetésben részesültek a polgáriak? minthogy együtt követték ele rendetlenkedést, s nem lenne igazság, hogy egyik bűnhődjék, a másik ne. A kir. kormányshék megírta, hogy a polgáriak ellen a bizonyítást hitelesíteni kellett, de már a per ellenök a kir. táblán meg van indítva, mihelyt lefoly, büntetésöket tudatni fogja. ¹⁾

Ez volt a tanács és főnemesség közötti feszültség oka; ezért kért fennérített 1820. nov. 20-ki felíratában rendeletileg kimondatni: „1. hogy a városon élő minden nemes és nem-nemes, birtokos és birtoktalan hatóságának alá van vetve, 2. tekintélye kiterjed kivétel nélkül mindenkire s minden testületre, 3. az uraságok udvarába menekült kihágást elkövető szolgálakra annál inkább, mert Kolozsváratt nincs nemesi telek, hanem mindenik polgári, 4. legyen joga a birtoktalan nemeseket az idevaló mesteremberek munkadíja megfizetésére szorítani...” E fölterjesztés és kérelem azonban elintézetlenül maradt 1846-ig, a mikor nov. 20. tárgyalásra elővételvén: a kir. kormányshék azon okból, hogy a tanácsi újabbi jelentés s a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1816. 2980., 1817. 6209. 7454. 9750. 10,647. 12,181., 1818. 3131., 1820. 11,098., 1846. 856. sz.

kir. kormányzók tudása szerint is hasonló esetek többé nem fordulnak elő, az 1817-iek tovább nyomozásától elállást hozott javaslatba, a tanácsnak a rendőri szabályok módosítására irányuló javaslatai a rendőrség új szabályozása által szintén fölöslegessé váltak; annál fogva a királyi kormányzók azon nézetét fejezte ki a felség előtt, hogy a rendőrségi ügy szabályozása iránt 1844. oct. 17.¹⁾ fölterjesztett jelentése mihamarabb elintézését kérni elégségesnek tartja,²⁾ a mi 1846. február 26. meg is történt — a jelentés tudásul vétele mellett — az iratok levéltárra tétetvén.³⁾ Az 1817-ki béli botrányos eljárás elkövetői ellen a közügyigazgató által a kir. táblán indított és lejárt per eredménye a királyi kormányzóknek 1821. a jan. 2-ki esküdt-községi gyűlésben felolvasott azon rendelethez, melyben gr. Kendeffi Ádám, gr. Bethlen Pál és József, gróf Bethlen Lajos és báró Jósika Miklós béli kihágásaikért három évig minden bálból eltiltattak, a gyűlés által egyszerűen tudomásul vétettek.⁴⁾

A politikai élet másik nyilvánulási tere az *országgyűlés*. Ez mindig növekedő érdekű volt e korszakban, mert az 1837—38-kin kívül valamennyi ott tartatott, s hogy ott legyen, a polgárságnak erő-kifejtésébe és áldozatába került; ezenkívül jeles követeket küldvén, a közügyekre tényezőleg folyt be. Ismeretes, hogy az országgyűlés tartása helye mindig Eris-alma volt Kolozsvár és Nagy-Szeben között. A felség 1836. nov. 1. kelt legfelsőbb elhatározásában kimondván az országgyűlés közeledő megtartását, 2-n kelt udv. rendeletében meghagyta a kir. kormányzóknek, hogy helye s a királyi hivatalosok iránt adjon véleményt, utóbbiaknak névsorát is fölterjesztvén. Ez Kolozsvárt ajánlotta az 1834. évi febr. 15-ki fölterjesztésében előadott indító okoknál fogva, mely okok — ugymond — egyen t. i. a vidéki népek a nagy szükség miatt életmód adáson kívül, most is mind állanak, s hozzá járul még azon új ok, hogy azóta az ország háza újra alakítottatott.⁵⁾ Az erd. udv. kancellária elfogadta a felterjesztés javaslati részét, de a felség azzal ellenkező rövid

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1844. 1613. sz.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. udv. cancell. oszt. 1846. 690. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. udv. cancell. oszt. 1846. 3666. sz.*

⁴⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

⁵⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1837. 664. sz.*

határozata ez volt: „A közelebbi 1837. ápr. 17-n megnyitandó erdélyi országgyűlést Szeben szabad királyi városban határozttam tartatni... Aláírva: *Ferdinánd* m. pr.“¹⁾ Az országgyűlés 1838. márcz. 31-ig tartott, s Kolozsvár követei Ágoston István és Jónás Dániel voltak. Az első, időközben lemondván: helyére Gyergyai Ferencz választatott meg, a mi a jul. 3-ki országos ülésben vételt tudásul. Ez országgyűlésen Kolozsvár követei előadták a város azon kívánságát: „hogy a kir. kormányshékné állandóul Kolozsváratt maradása eszközöltessék ki, e célból a kir. kormányzó lak-helyeül a főtéren levő gr. Bánffy-háznak országos költségen megvételt indítványozták azon kijelentéssel, hogy költségében a város is örömmel fog osztotni.“ A kérés és indítvány a rendszeres bizottságnak adatott át megvizsgálás és véleményadás végett; Tordavármegye követei pártolták, Marosszéki és Marosvásárhelyei ellenezték; Belső-Szolnok- és Kolozsvármegye követi oly fentartással pártolták, hogy ha e tárgy a rendszeres bizottság jelentése alapján tárgyalás alá kerül, maguk fognak iránta külön indítványt tenni... A bizottság nemsoká beadta jelentését, a megvételt kívánatosnak, észszerűnek és szükségesnek nyilvánította, ezt az országgyűlés elfogadta és meghatározta, hogy a közigazgatásügyi országos bizottságnak tétessék kötelességévé, hogy a szóban levő házát vizsgálja meg, az illetőkkel értekezzék, a szükséges igazításokról készíttessen költségvetést; az így elkészítendő munkát annak idejében a törvényhatóságokkal közölni fog, hogy jövő országgyűlési követeket iránta útasithassák. Marosszék egyik követe a kir. kormányshékné és főhatóságoknak Maros-Vásárhelyt csoportosítását ohajtván: a rendszeres bizottság véleményét nem pártolta, Szeben város és szék követe — pártoltatva a szász követektől — kijelentette, hogy küldői a szóban levő ház megvételt nem pártolják, mivel a kir. kormányshék állandó helye még nincs elhatározva, Zarándvármegye követe sem nyugodt meg a kelt határozaton;²⁾ de a többség fentartotta... A mint az 1841-ki országgyűlés híre az országba érkezett, Kolozsvár tanácsa és választott esküdt-közönsége 1841. jan. 8. felirt a kir. kormányshékhez, s ígérve, hogy az országgyűlés, a felség és haza javát s a felség rendeleteit mindenben előmozdítja, kérte az

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. kiadva kir. korm. országgy. l. sz. a.*

²⁾ *Országgyűl. j. könyv. 1841—43. 498. 718—19. II.*

országgyűlésnek ott tartása kieszközlését, a város kész kényelmes szállásáról gondoskodni, s habár az országnak van is háza, a tanács és esküdt-közönség örömmel ajánlja fel b. monostorutczai egész táncztermét, minden hozzátartozó felső emeleti alkalmatosságokkal együtt, hogy ott az országgyűlési és kir. kormányzékai ülések együtt tartassanak. A kir. kormányzék eközben az országgyűlés helye iránt véleményadásra hivatván fel a felség által: most is — 1834. és 1836. adott véleményeivel összhangzólag — Kolozsvárt ajánlotta. Előbbi okaihoz — ugymond — most súlyos pénzügyiek is járulnak. Ugyanis bár az 1837-ki országgyűlésre a kir. kormányzéknek csak csekély része költözött át Szebenbe, költsége mégis 46,722 r. frt 26²/₄ krba került; az ügyek ellátása a távol-ság miatt a leggyorsabb kezelés mellett is gyakran tetemes ideig késett, s a közigazgatás folyama hátrálva volt; a tapasztalás igazolta azt is, hogy az országgyűlési tagok nagy részének, kivált a kir. hivatalosoknak — a kiknek nincs napi díjok — sokkal nehezebb a félreeső Szebenben magukat a szükségesekkel ellátni, mint Kolozsváratt, ezért sokan nem is jelentek meg, s a kik megjelentek is, nemsokára eltávoztak. Kolozsváratt az országnak háza van, a város felajánlta vigadója egész felső részét, mi lehetővé teszi az országgyűlés, kir. kormányzék és kir. tábla mind együtt létét és tanácskozását s gyors közlekedését, a mi annál inkább elfogadható, mert a hallgatóságnak is egészen külön helye van, a minő kényelmek Szebenben nem találhatók. Ez okoknál fogva a kir. kormányzék 1841. jan. 16. feliratában ajánlta az országgyűlésnek Kolozsváratt tartását. A felség elhatározása aug. 29-ig haladott; e napon kelt kir. leiratában a megnyitás idejét novemb. 15-kére, helyét Kolozsvárra tűzte ki. Az erd. udv. kancellár sept. 2. kelt elnöki levelében azonnal értesítette gr. Rhédei Ádám kir. kincstárnokot és kormányzékai elnököt, hogy a felség az országgyűlésnek Kolozsváratt tartását — a város által felajánlott vigadó helyiség elfogadása mellett — jóváhagyta, egyetértőleg tehát br. Jósika János kinevezett országgyűlési kir. biztossal és a kk. és rr. elnökével, intézkedjék azon vigadói termek és az egész felső emelet országgyűlési helyiségekké átalakítása iránt, s megbízva az erdélyi országos építészeti igazgatót és kir. kormányzékai levéltárigazgatót, hogy az átalakítást a tartományi pénztár költségére a kk. és rr. meghagyásából készített s 1000 frtra számított költség-

vetés szerint gyorsan és takarékosan végrehajtani igyekezzenek. Az elnök a kir. kormányzékkel, ez a tanácscsal és illetőkkel mindezeket közölván, azok szerinti eljárásra útasította s intézkedéseit a felségnek — az 1000 frt költség engedélyezését kérve — october 7. jelentette, mit az — utólagos számadástételt s annak felterjesztését rendelve — nov. 4. megadott.¹⁾

Az országgyűlés 1841. sept. 19. nyílt meg s 1843. febr. 4. záródott be, Kolozsvár rendes követi Méhes Sámuel és Grois Gusztáv voltak, kiknek érdekes jelentése fennebb elő volt adva; pótló követi: Fülei István és Jánosi Ferencz.²⁾ Ez országgyűlésen Kolozsvárt érdeklő igen sok fontos határozatok és törvényczikkjavaslatok keltek. Az előbbi országgyűlés azon végzése, hogy a gr. Bánffi-ház kormányzói laknak megvétessék, változást szenvedett az által, hogy azon háznak az *országos muzeum* helyiségéül megvásárlása határoztatott.³⁾ Sérelmei tárgyában, melyek részint magán, részint országos jellegűek, követi erélyesen felszólaltak. Az *első*k közé tartoztak a városnak katonatartással szerfelett terheltetése, választott tisztai közül nem mindig a többséget nyertnek megerősítése, felsőbb engedély nélkül vásárolhatás és építés eltiltása, kormányzéki rendeletnél fogva saját majorsági pénztárából fizetésre kényszerítettetése, három gyógyszerár tartási jogától politikai úton elrekesztetése, ügyismertetési [*informatio*] és kedvező ítéletért való díjfizetés, a rendőrség hatáskörének mindenkire kiterjesztése, a városi tisztviselők özvegyének a tartományi pénztárból nyugdíjadás, a kir. kormányzéknek és országgyűlésnek Kolozsváratt állandósítása; az *utolsó*k: az országgyűlésnek minden évben meg nem tartása, adó, só ára, harminczadok felemelése, felfolyamodások hatástalansága, vegyes házasságoknál a r. kath. részről az áldás megtagadása, közterhekben mindenkinek, a kik a közjával élnek, egyenlő részvéte, a katonák szállása iránti szabad egyezkedés terve és joga elismerése, váltótörvényczék állítása, mezsei rendőrségi törvény alkotása. Ezeket követi 1—21. pontban a kk. és rr. elé terjesztvén, azon határozat hozatott: „ezekről részint

¹⁾ Orsz. levéltár. erd. osztály 1841. 738. 846. 10,572. 10,635., 1842. 258. sz.

²⁾ Országgyűl. j. könyv. 397—398. II.

³⁾ Országgyűl. j. könyv. 560. I.

törvényczikkek hozatnak, részint a felséghez felírás tétetik, minek eredménye bevárando lesz, részint pedig az illető rendszeres bizottságokhoz útasittatnak, s midőn ezek munkálatukat beadják, alkalom nyilik róluk határozni.“¹⁾ A harmadik gyógyszerár kérdésében a kk. és rr. nem láttak sérelmet abban, hogy a város a törvény útjára útasittatott. Ez ügyben egyik követ Grois Gusztáv — társától is pártoltatva — 1843. febr. 1. felszólalt s felfejtette, hogy a város sérelme nem az, hogy gyógyszerár tartási jogától elrekesztetett, hanem hogy a Schmidt Ádámmal kötött kétoldalu szerződés majdnem két évtizedig érvényben léte után egyszerű folyamodásra közigazgatási úton, a kir. kormányshöz ellenkező határozata ellenére felbontatott. Törvényesen kötött szerződést, törvény útján kívül felbontani nem lehetvén: az előadó követ azért szólalt fel, az érintett udvari rendeletet sérelmesnek tartja s orvosoltatását kéri; az országgyűlés azonban megmaradt határozata mellett.²⁾ Ez országgyűlésen Erdélyben a magyarság megerősödése s egyszersmind Kolozsvár érdekében az 1842. deczemb. 30-ki országos ülésen három fontos t.-czikk hozatott: 1. az *országos muzeumról*, mely czélra a gróf Bánffy-ház megvétele végett 100,000 r. forintot, 2. a *nemzeti színházról* s fölsegítésére 89,986 r. forintot, 3. az *országos tanácskozási terem* felállításáról, a mire 60,000 együtt kerek számban 250,000 r. frtot határoztak fordíttatni részint meglevő és rendelkezés alatt álló közalapokból, részint országos rovatal útján.³⁾ Etárgyban az egyik követ Méhes Sámuel is melegen pártolva szólalt fel, ismételve kifejezte: „hogy küldői a gr. Bánffy-házat kormányzói lakul ohajtják megvétetni s megvételéhez szívesen hozzájárulásukat igérte; idézte a volt kormányzó gr. Bánffy György végrendelete azon pontját, melyben kinyilatkoztatta, hogy érdemes hazafiak gyakran unszolták, hogy nagy költséggel épített házát kormányzói laknak ajánlja fel, de nem tette azért, nehogy a netaláni megvétel személyes befolyásának tulajdonittassék; de gyermekeinek szívére kötötte, hogy mivel annak megtartása nekik káros, megvásárlása pedig az országra nézve hasznos lenne, halála után tegyenek az ország rr. előtt

¹⁾ *Országgyűl. j. könyv.* 726. l.

²⁾ *Országgyűl. j. könyv.* 27—28. ll.

³⁾ *Országgyűl. j. könyv.* 556—559. ll. *Irománykönyv.* 312—16. ll.

ajánlatot.“ Az előterjesztő követ előtt ez ismeretes, ezért ő a megvételt indítványozta.¹⁾ A szász követek mindhárom törvény ellen tiltakoztak s ellenvéleményeiket j. könyvre vétették, melyek a felséghez terjesztetvén, egyik erős okul szolgáltak a meg nem erősítésre.

Az országgyűlés története egyik legfényesb lapját teszi s örökre emlékezetes marad Méhesnek a közös adózás tárgyában az 1843. ápr. 11-ki ülésben tartott beszéde, melynek alapeszméje az volt: „hogya az ország vissza akarja nyerni az adó feletti szabad rendelkezési jogát, meg kell ígérnie, hogy minden, a ki e haza áldásaiban részesül, annak terheiben is részesüljön . . . Nem kíván — ugymond — a nemességnek a közterhek hordozásában való részesedése arányáról szólni, csak az elvet ohajtáná kimondatni, hogy ha az adó azonnal szabad rendelkezése alá esik, a nemesség sem kívánja magát a közterhek alól kivonni.“ Erős érveket s az anyaország példáját hozta fel indítványa mellett, bizalmát fejezte ki a kir. hivatalosokban, kiket magas értelmiség emel mások fölé, kik lelkiismeretök sugalmát követhetik s leginkább átlátják az adó feletti rendelkezés jogának az alkotmány védelmében való nagy fontosságát; bizalommal van a követek iránt, a kik az előleges tanácskozásokban méltányolták azt, a székely nemzetben, melynek nagy részét érné ezáltal tetemes könnyebbülés és a szász nemzet s a többi városok szabad polgáraiban, a kik az indítvány ellenzésével önérdékők ellen cselekednének. Az indítványt követ-társa, Közép-Szolnok és Krasznavármegyéek követei pártolták; ellene szólottak Belső-Szolnokvármegye követe, kir. hivatalos Gál Domokos és főleg gr. Bethlen Pál és Cserei Miklós szintén királyi hivatalosok, a kiknek szenvedélyes felszólalása Kolozsvárnak és követeinek a nemesség ellen intézett lázadással s az Unio-ra tett eskü megszegésével vádolása oly vihart keltett fel s Kolozsvár mindkét követe, valamint a közép-szolnokvármegyei követek részéről is oly erős visszatorlást idézett elő, hogy csak a megtámadt követek higgadt és önérzetes magatartása, s ellenmondásuknak a jun. 5-ki országgyűlés j. könyvébe igtatása csillapított le és simított el, a mit sok kir. hivatalos, vármegyei és székelyszéki követ s a magyar városok csaknem összes követi pártolólág alá-

¹⁾ Országgyűl. j. könyv. 349—350. ll.

irtak, gr. Bethlennel csak 3 királyi hivatalos nyilatkozván.¹⁾ E történetek igazolják azon kedvező fogadást s kitüntető j. könyvi végzést, a mint Kolozsvár tanácsa és képviselte beszámoló követei iránti elismerését és ragaszkodását kifejezte, a mi fennebb el volt mondva.

Az 1846-ki országgyűlés sept. 9-re hivatott egybe²⁾ Kolozsvárra, eloszlott 1847. nov. 16.³⁾ követei Méhes Sámuel és Grois Gusztáv voltak;⁴⁾ a hozott s 1847. nov. 31. szentesített törvények közül Kolozsvárt külön érdeklő nincs; az előbbi országgyűlésen hozottak s imént említettek különböző okok s befolyások következtében nem nyervén legfelsőbb megerősítést: létesítések részint fölöslegessé vált, részint a nemsokára bekövetkezett nagy változások miatt boldogabb időkre maradt.⁵⁾

Politikai életének színhelye, politikai egyediségének megismerésülése városháza [*Prætorium*]. Fürkésző figyelemmel, szerető gondnal mondtam el felőle ama keveset, de a régiség által mintegy megszenteltet s épen ezért rendkívül érdeklőt, a mi a régi századok dúló pusztításai után a közemlékekben róla fenmaradt, míg az 1798-ki nagy égés a falakon kívül mindent megsemmisített. „Elégvén a tanács háza — így szól egy közgyűlési végzés — a rendes gyűlés főbíró Szathmári Pap Zsigmond házánál tartatott, később a Mátyás király születési házánál, majd a város b. monostorutezai *Fejér Ló* nevű vendéglőjében, s mikor azt javították, a tanács a város valamely másik vendégfogadójába költözött.“⁶⁾

¹⁾ 1841—43. országgyűl. j. könyv. 322. l.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 8888. sz.

³⁾ 1846/7. Országgyűl. j. könyv.

⁴⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1846. 8888. sz.

⁵⁾ Volt még egy — az utolsó — országgyűlése Erdélynek; de a mely művem időközén kívül esvén: főbb tényeit csak egyszerűen érintem. Kolozsváratt tartatott, 1848. május 29-re volt kihirdetve, bezáratott jul. 18. [Látható az azon évi országgyűlési j. könyv 1. 42. ll.] Kolozsvár követei voltak Gyergyai Ferencz és Grois Gusztáv. [Látható ugyanott 10.] Alkotott törvényei közül történeti fontosságu az 1848. jul. 4. szentesített I. [*Unio*]t.-czikk, melynek 1. §-ában Kolozsvár városnak az országgyűléseken az eddigi módon képviseltetése kifejezetten elismertetett s az egyesülés módozatai kidolgozására kinevezett erdélyi bizottságba Kolozsvár részéről egyik követe Gyergyai Ferencz választatott meg. [L. ugyanott 26. l.]

⁶⁾ Az ered. j. könyvből.

Két különböző időbeli végzése van az esküdt-közönségnek, mely ez állapot szomorú képét megilletőleg mutatja. 1830. a felség megtiltotta a tanácsházépítést a majorsági pénztár cselekvő állapotra jutásáig. Ennek kellemetlen benyomása alatt az 1831. júl. 6. esküdt-közégi közgyűlésben előhozatott — így szól a j. könyv — a tanácsház építésének oly régóta függőben léte s tanácskozás alá vétetett: „hogymint okai lehetnek a városi választott esküdt-közönség ezen már csaknem 30 év óta valószínű ohajtott szándéka meggyűlöletének, hogy ezen szabad királyi város öndíszéhez illő városházat [*Prætorium*] építhessen s ne kénytelenítették az eddig volt, s nemcsak az idő régisége, hanem az ezen városon átment rettenetes égésbeli Isten ítélete által is megrongáltatott praetorialis házát ezen residentialis város gyalázatára fennállani látni, s maga gyűléseit, valamint a tanács is a magáét bujdoskolva fogadókban tartani? melyről folyt tanácskozás alatt megvilágosodott, hogy a felséges udvar ezt csak úgy és akkor engedi meg, ha a majorsági pénztárban elébb 80,000 forint kellő biztosítékkal elhelyezve s a pénztárban 40,000 r. frt lesz készen. Ez messze időre veti hátra a város régi szándéka létesítését; a városi esküdt-közönség nem is látja szükségesnek ennyi pénz összehalmozását; eddig is építettek 50 s több ezerre menő értékű épületeket csak a rendes jövedelemből, a nélkül, hogy elébb rakásra gyűjtsék a pénzt, a mi most annyival könnyebben végbe mehetne, mert anyag amugy is van. A város e felsőbb intézkedés által elzárva lévén a jövő eshetőségeitől: meghatározta, hogy a tanács nézesse meg a város házát, s ha alkalmas, igazíttassa meg, oly hamar, hogy a mikor a *Fejér Ló* vendégfogadó új haszonbérbe adása következik, oda vissza lehessen költözni. Javítástól nincsenek elzárva . . .¹⁾ A másik egy 9 évvel később a kir. kormányshoz tett s az építést sürgető felírás, melyben alig egy-két csattanósan jellemző szóban élesen van kifejezve az építkezés szükségessége s a közönség béketűrésének már-már kimerülése. „A Bánffy-ház meg nem vételét — ugymond a felirat — a tanács elhatározta, a tanácsház megépítése pedig elkerülhetlen szükség mindazért, hogy a város *Fejér Ló* vendégfogadója jövedelme némely helyiségeknek a tanács számára elfoglalása miatt folyvást alább száll s a pénztár sincs

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

ott kellő biztonságban ; mind pedig azért, hogy a tanácsnak üléseit egy lóistálló feletti szobában kellvén tartani, ennek egészségtelen gőzét főleg nyáron kiállani lehetetlen.“¹⁾

Azon egyszerű, de csinos épület létrehozását, mely ma a város főtere déli sorát Kolozsvár város koszorus czímerével díszesíti, a tanács még 1799. kezdeményezte, felküldvén a kir. kormányshoz az építés tervét és költségvetését, melyet az october 26. azon meghagyással küldött az országos építészeti igazgatósághoz, hogy az úgy módosítsa, hogy a tanácsháznál a katonai őrség parancsnokának, sőt az őrségnek is külön helyisége legyen. Nemsokára a tanács jelentette, hogy gr. Korda Mária házát a tanácsház mellett keletre gróf Kendeffi János megvette a város előzetes megkínálása nélkül, pedig a városnak arra szüksége lenne, hogy építését úgy tehesse, hogy abban minden szükséges helyiségek meglegyenek. Kérte az eladás megakadályozását. A kir. kormányshoz megkérdezte az országos építészeti igazgatóságot ennek szükségessége iránt, mely felfejtette, hogy miután a tanácsháznak úgy kell készülni, hogy főtér felőli első részében a tanács és esküdtközönség termein kívül a katonai parancsnok és helyőrség is elférjen, az utolsó részben és az udvarban pedig legyen a közönség mulatóhelye [*bálház*], a vendégfogadó, a színház, hogy ott több emberek gyűlhetvén össze, a város jövedelme nagyobb legyen: véleménye az, hogy az igazságszolgáltatásra rendelt tanácsház és községi gyűlésterem méltóságával egészen más czélú s több emberek összegyülekezése miatt zajjal járó más dolgok nem illenek össze, azok csak megszoritnák a városi hivatalt; czélszerűbb, ha — a mint eleinte szándékban is volt — a város vendégfogadójában készitnek e végre alkalmas helyiségeket. A tanácsháznál nem kellene egyébnek lenni, mint a tanácssteremnek, irodának, a képviselő-testület gyűléstermének, levéltárnak, a katonai parancsnoknak és helyőrségnek, legfeljebb ha még a telek királyutca felőli részében kihágást elkövetett jobb sorsu polgárok és dologkerülők számára készül fogház, a hol aztán munkára szorittatván, megjavulhassanak, a miből a városnak is haszna lenne; az udvar-részben pedig raktárul, vízipuskáknak való szin, a lovas legények és katonai parancsnok lovai részére istálló, szekérszin, a kocsisoknak

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 6723. sz.

és városszolgáknak kellő lakhely készülne; sőt a polgári és katonai két hatóság a telek keskenysége miatt még így is bajosan fér el egymás mellett, úgy, hogy egymásnak alkalmatlanságára ne legyenek, mely körülmény kívánatossá teszi, hogy a város a szomszéd Korda-féle házat szintén a tanácsház telkéül vegye meg, s ekkor a városi és katonai két hatóság lakát úgy kellene építeni, hogy a katonai parancsnok és helyőrség az épület keleti, a tanács nyugati földszinti részében lenne elhelyezve, mindkettő külön bejáró kapuval; sőt az építészeti igazgatóság a telek király-utca felőli végébe a szomszéd Günthler-ház megvásárlását is ajánlatba hozta.“ A kir. kormányzék elfogadta azon nézetet, hogy a tanácsházhoz bálház és színház ne építtessék s megrendelte, hogy a terv a szerint módosíttassék, hogy az a legkitünőbb vendégek szállóhelye lehessen, a katonai parancsnoknak és helyőrségnek mint eddig is magánosok házánál kellően lakást fogadni; az ezek és tanács közötti összeszólalkozások a két udvar által kikerülhetők. A tanácstól a kir. kormányzék tudósítást kért arról: eladó-e a Günthler-ház? melyre tagadó válasz érkezvén, az építészeti igazgatóság értesítettett a tervnek a szerint alkalmazása felől, mely még azon évi sept. elején megtette jelentését, de terve úgy levén készítve, mintha a Günthler-ház már a város tulajdona lenne, tehát a terv használhatósága ettől függvén: a kir. kormányzék meghagyta a tanácsnak, hogy azon ház birtokosát bírja rá annak a város tulajdonába átengedésére s az eredményt jelentse fel. Kísérlet tétetvén iránta: a felszólított a város egyik házat kívánta házáért cserébe, a mi átadható nem volt, és így a kir. kormányzék a vásárt abban hagyni rendelte. E vásárral a városház építése is abban maradt s nagy időre feledésbe ment. Az építészeti igazgatóság terve egymástól elválasztva létesítettett: külön épült vendégfogadó, színház, katonai parancsnoki és őrségi ház sat. A hosszas tárgyalás annyi jót eredményezett, hogy az irányadó hatóságok közmegállapodása az lett, hogy a város tanácsházát egészen önállóan, minden egyébtől elkülönítve kell építeni... Látván a közönség az új építés oly hosszúra elhúzódását és akadályait, régi megromlott tanácsházának megigazítását határozta el s végre is hajtotta; de alig telt el egy év, a romlás annyira terjedt, hogy újra építése tovább halasztható nem volt. 1823. május 2. a kir. kormányzék meghagyta a tanácsnak, hogy küldjön fel új építési

tervet, s jelölje ki azon alapokat, melyekből az építést megtehetőnek véli. Ez 1827. ápr. 30. teljesítette s felküldötte a tervrajzot, költségvetést, építési alapul kimutatta, hogy a város jövedelme 1826. 24,215 r. frt volt, felhajtatlan adóssága 82,612 r. forint, melyekből kivéve 18,716 r. frt terhelő adósságát, mégis marad annyi, hogy az építéshez hozzá lehet kezdeni; hivatkozálag korábbi engedélyére, újabban kérte a kir. kormányzékot engedélyadásra, hogy már egyszer valahára azon régi és a város kisebbségére szolgáló szennyes épület elrontatván, minél előbb új építtethessék helyére. Az iránta megkérdezett tartományi főszámvevőség jelentése szerint az épület 43,453 r. frt 31 krra számíttatván s az építkezés a régi tanácsház romladozott állapota miatt sürgősen szükséges levén, minthogy a város majorsági pénztára ezt megbirja: ez építést az utóbbi költségvetési összegben árverés útján a kevesebbért vállalkozó által végrehajtandónak véleményezte oly módon, hogy az összeg három évre osztva adassék ki. A kir. kormányzék a főszámvevőségi vélemény elfogadása mellett ajánlólag irt fel a felséghez, az erd. udv. kancellária a legfőbb udvari cs. kir. építészeti tanácshoz küldötte át, mely 1828. jan. 30. ugy nyilatkozott, hogy a tanács nem mutatta ki meggyőzően a régi városháza annyira megromlott állapotát, hogy tovább használni ne lehetne, sem az új építés szükségességét s azon esetre, ha tán a helyiség szűk, nem adott tervet mellék építkezésekre; ha pedig még használható lenne, miként eszközendő helyreállítására; végre ily költséges építkezéshez az alapot sem mutatta ki, mert jövedelmező ingatlanok eladásából építeni nem jövedelmező házat, a helyes pénzügyi gazdálkodás elvei ellen van. Az udvari építészeti tanács ily építkezést nem ajánlhat. Mielőtt tehát a megengedhetőségről itélni lehetne, ezek kipótlása szükséges. Az erd. udv. kancellária e nézeteket elfogadta s 1828. márcz. 22. a tanácsnak meghagyatni rendelte, hogy a tanácsház mind mostani romlott állapotáról körülményes tudósítást és tervet terjeszsen fel, mind arról nyilatkozzék, hogy bizonyos levén annak romladozott volta, miért nem javasolta megigazítását, s vajjon feltéve, hogy a helyiségek nem elegendők, nem lehetett volna-e az épület bővítésével segitni a bajon? Erre a tanács 1828. jul. 16. tette meg jelentését, fölterjesztette az építési rajzokat és költségvetést, eléadta, hogy a mostani tanácsház a régiség miatt meg van bomladozva, tovább lakhatlan, s nem csak dísztelen

a városra nézve, de az építészeti igazgatóság bizonyítása szerint veszélyes, többé meg nem igazítható, sem nem bővíthető; e felett egyetlen alkalmas szoba van benne, hol a tanács és esküdt-közönség is gyűléseit tartja. Az építési alapot illetőleg a tanács megjegyezte, hogy igaz ugyan, hogy a midőn tiz év előtt kényszerítve volt a kijavítást megtenni, azt végre is hajtotta, mert akkor építésre mód nem volt; de most a felküldött számadásokból kitetszőleg 100,000 frtnál többől áll tevőleges vagyonuk, a korábbi jelentéseikben eladásra kijelölt házak és telkek, ugy a várfalak is semmi hasznót nem hoznak, tehát eladásuk a közjóvedelmet nem csökkenti. Kérte tehát az új építés megengedését. Az együttesen megkérdezett tartományi főszámvevőség és építészeti igazgatóság azon véleményöket nyilvánították, hogy a városi pénztárban 1827. octob. végén 132,161 r. frt 23 kr. levén, ha abból a város 20,512 frt 20 kr. adóssága levonatik is, 111,649 frt 3 kr. tevőleges követelése van, a miből az építésre kellő 43,453 frt 31 kr. három év alatt bevehető, s így ha némely ingatlanok kért eladása is megengedtetik, az építési engedély megadható lenne. A kir. kormányzék ezek alapján a többé se meg nem igazítható, se nem használható régi tanácsháznak, a város 1828. évi octóber végén kimutatott 67,522 forint 35 kr. tevőleges követeléséből leendő újra építését engedélyezendőnek véleményezte, egyszersmind jelentette, hogy azok haladéktalan felhajtását s az eredményről jelentéstételt a tanácsnak szigoruan meghagyta. A felség mielőtt határozott volna, újból jelentést kívánt tétetni a tanács által arról: hogy használta eddig azon ingatlanokat, melyeknek most eladatását megengedtetni kérte? s mily vételár van érte ígérve? Ez a kir. kormányzék rendeletére 1830. febr. 5. fölfejtette, hogy azóta, hogy építési alapul ingatlanainak eladását is kimutatta, majorsági pénztára sok kiadásai daczára is tetemesen gyarapodott, s most 126,000 r. frt 15³/₄ krt tesz, melyből az adósságok törlesztése után is könnyen fedezhető a szükséges összeg, annál inkább, mert 81,373 r. frt 36 kr. tőke az építés tekintetéből van rövid határidőre kiadva, miből a költség fedezhető, az anyagot a város adja a lehetőségig olcsón beszerezve, saját taligáival szállíttatja helyére; a tanács reméli, hogy így sokat takarít meg, ezért árverésen kívül, oly építőmesterrel való építtethetésre kér engedélyt, a kiben bizik, s a kivel meg tud egyezni, végre a telek hátulsó részén levő építkezési terv valósítá-

sának későbbre halasztását. A kir. kormánysház vissza irt s meghagyta a tanácsnak, hogy küldjön fel tervet a tanásház hátulsó része megépítéséről is, felterjesztése tárgyáról pedig megkérdezte a tartományi főszámvevőseget, s jelentést kívánt az iránt: minő kamat nélküli tevőleges követeléseket hajtott fel a tanács 1827. óta? a feleki útra mennyit költött? s még e czímen a tartományi pénztárba mennyivel tartozik? A tanács kérte magát a kijelölt terv felküldésétől fölmentetni, azért, mert első felírásuk után sok építések és kiadásuk következtén, egyszerre mindkét részt fölépíteni módjuk nincs, s ha tervet küldnek fel, addig, mikor majd építhetnének, az árviszonyok megváltozása haszonvehetlenné teszi azt; elég lesz az első rész fölépítése, abban a szükségesebb helyiségek meg lesznek, s így — nagy vendégfogadjuk általuk többé el nem foglaltatván — jövedelme nem fog megcsonkittatni. . . Ez is a tartományi főszámvevőségnek adatott át az előbbivel együttes jelentés-tétel végett; az június 4-ki első jelentésében a számadásokból kimutatta, hogy a tanács 1827—29. a város künn levő tevőleges követeléseiből 62,888 r. frt $46\frac{3}{4}$ krt hajtott fel, hátra van még 64,928 frt $31\frac{1}{4}$ kr.; a feleki útra a tartományi pénztárból előlegezett összegből még hátralékban van 29,801 v. frt $33\frac{5}{8}$ krral, tehát összes tartozása 69,169 frt $56\frac{5}{8}$ kr; s minthogy föl hajtott és föl hajtatlan tevőleges követelése 126,000 frt $15\frac{3}{4}$ krt tesz, nézete szerint az építésre a szükséges 39,368 frt 28 kr. engedélyezhető lenne; az árveréstől a fennálló rendeletek ellenére eltérni nem lehet, azt azonban meg lehetne engedni, hogy a város a téglát saját téglagyártójából valamint egyéb megszerzendő anyagot is olcsóbb árban szolgáltatthassa be a vállalkozónak, a királyutezai kis kapu melletti helyet és a magyar kapun kívüli postakertet árverés útján szintén eladhatónak, jul. 5-ki második jelentésében pedig a tanásház hátulsó részének felépítésétől való fölmentést megadandónak véleményezte; mit a királyi kormánysház is elfogadván, ajánlólag felsőbb helyre terjesztett. A felség bárha a város tevőleges követelése 126,000 r. frt $15\frac{3}{4}$ kr., a miből mind adósságait törleszteni, mind az építést megtenni képes lenne; mindazáltal megfontolván, „mily nehéz az adósságok felhajtása s mennyi válik felhajthatlanná, és hogy a házba beépítendő kamatozó tőke megapadása miatt a majorsági pénztár jövedelme is megapadván, félni lehet, hogy az a rendes kiadásokat nem bírja fedezni: a tanácsnak sem azon javaslatát nem

hagyta helyben, hogy tőkét fölhajtva házba építse be, sem azt, hogy nem levén készpénz a pénztárban, az építéshez mégis hozzákezdjen, hanem azt parancsolta, hogy előbb legalább is 80,000 forintot mindenkorra egészen és érintetlenül készen tartson, az 1828—29. kamat nélkül künn volt tevőleges hátralékokat pedig — melyek együtt 60,000 frtnál többet tesznek — hat hónap alatt teljesen fölszedve, abból legelőbb a tartományi pénztárba a Felek felé vivő útra előlegezett 29,801 frt $33\frac{5}{8}$ kr. tartozását fizesse be és törleszsze, a többit pedig a tanácsház építésére a majorsági pénztárban érintetlenül tartsa meg, e rendelet teljesítéséről magát a kir. kormányszéknél igazolja, s mikor a majorsági pénztárban annyi pénz lesz rendelkezés alatt, hogy az építési költségeket fedezni bírja, a szóban levő tanácsháznak a bemutatott tervek s költségvetés alapján megépítése akadálytalanul engedélyeztetni fog. Az eladatni javallott ingatlanok iránt az esküdt-közönség és kolozsvári postamester meghallgatandó, s erről valamint a magyar kapun kívüli kertnek a postamester használatába adása idejéről és föltételeiről körülményes tudósítás lesz teendő....“ A kir. kormányszék e legfelsőbb elhatározást a tanácsesal tudatván: az két évig halasztotta jelentését, mignem 1832. sept. 6. büntető postalegény rá küldésével fenyegettetvén, nov. 28. a meghagyásnak eleget tett; de a jelentés nem felelt meg a felség parancsának; ezért a kir. kormányszék annak minden pontjára külön kiterjedő tudósítást kívánt s egyidejűleg 1831/2. évi számadása felküldését rendelte, megtevéen akkor az eladásra ajánlott ingatlanok iránti nyilatkozatát is.... E közben a hátralékban levő tudósítások felség elé terjesztett *kimutatásából* kitűnván az, hogy Kolozsvár város tanácsa több felsőbb rendeletre már régi idő óta hátralékban van tudósításával, a felség 1832. nov. 28. kelt udvari rendelettel fizetését mindaddig felfüggesztetni parancsolta, mig minden hozzá érkezett rendeletre a kívánt tudósítást megteszi, a mit a kir. kormányszék jan. 23. tudtára adván: a tanács márcz. 29. kelt öt jelentése egyikében ugy nyilatkozott, hogy az érintett rendeletre épen fizetésök felfüggesztése napján tette meg jelentését, mihez most még csak annyit ad, hogy 1831/2. évi számadásából látni fogja a királyi kormányszék, hogy majorsági pénztára 147,682 v. r. forintot és $59\frac{1}{4}$ krajczárt tesz, — másik jelentésében saját hivatalos számai egyenkénti idézésével igazolta, hogy már valamennyi hozzá intézett parancs-

nak eleget tett s a fizetésöket felfüggesztő rendelet megszüntetését kérte. A királyi kormányzék visszairta, hogy a tanács sok sürgetés és fenyegetés, sőt fizetése felfüggesztése után a kívánt tudósításokat megtette ugyan, de azok nem kielégítőek, főleg a tanácsház építését illető 1832. nov. 28-ki jelentése a dolognak csak külsőjét illeti, a többiek is a rendeletek érdeméről hallgatnak, sőt most legutóbb tett jelentésében is arra hivatkozik a tanács, a miben pedig a felsőbb rendeletre nem felelt meg s általa a cél el nem éretik. Meghagyta azért újabban, hogy magát a felsőbb rendeleteknek engedelmessége alá vetvén, kötelessége szerint kimerítő és minden részben a célnak megfelelő tudósítást tegyen; a mig ez meg nem lesz, s hosszas késedelmét és vonakodását hitelesen nem igazolja, a fizetését megszüntető rendeletet fel nem függesztheti. Erre a tanács máj. 31. felvilágosító s magát igazoló jelentését megtevén, miután a kir. kormányzék az eredményből a felsőbb rendeletek teljesítésében nagyobb buzgalmát látta, jul. 11. kelt rendeletében fizetéseiket felszabadította, oly kikötéssel, hogy a még teljesítetlen három rendeletnek is octób. 1-ig tegyen eleget, mit ha nem tesz, fizetésök ismét fel fog függesztetni; a dolog ez állását pedig a felségnek jelentvén, intézkedései helybenhagyatását kérte, a mi 1833. aug. 31. meg is adatott.

Mennyire lehangolta Kolozsvár közönségét az 1830. sept. 15-ki udv. rendelet, már fenn említettem. E nyomott pillanatban határozta el a tanács és esküdt-közönség régi tanácsháza kijavíttatását s az új megépítésének boldogabb időkre hagyását, a mit valósított is. De közbe jött egy más körülmény is, a mi új tanácsháza megépítésében akadályozta. Felajánltatott t. i. a városnak már 1834. a gróf Bánffi-ház megvétele kedvező föltételek alatt s aránylag csekély árban. A közönségnek tetszett az eszme s könnyűnek látszott valósítása, sokáig ringatta magát annak megvétele vágya s birása képzelt előörömei között. Minő tekintélyt ad a fényes főuri palota a tanácsnak, mennyire emelni fogja a közönség önérzetét, ha látja, hogy a város legszebb pontján álló legszebb épület Kolozsvár város egyetemeé! . . . Ez is ok volt arra, hogy a felség a fegyház-építés ügyét az új tanácsház építésétől elválasztatni kívánta, elsőséget amannak adva. Évekig folyt a Bánffi-ház iránti tárgyalás, s midőn a dolog a felség elé került, ott merültek fel oly nehézségek, melyek a vásárt végre is lehetlenné tették. A vétel-ár s átalakítási

költségek nehézségeire voltak megnyugtató érvek, de nem volt a miként használatra. A tanácsnak csak egy része volt szükséges saját használatra, oda minden hivatala elért volna. Mi történjék a többivel? az volt a nehéz kérdés. Magánosoknak bérbe adni vajjon ha megférne is a hivatal feladatával, czélszerű-e, hogy ily sok különböző polgári állásu lakjék együtt a hivattal? biztonságban lehet-e a pénztár és levéltár? Az átalakítási költség kevésre volt téve, de az építészeti igazgatóság kilátásba helyezte rövid időnnagyobbnak s költségesebbnek szükséges voltát. A vételárakat is biztosított időhatárookban kell fizetni: vajjon a majorsági pénztár képes lesz-e rá, melynek követelése is oly nehezen s későn folynak be? S ha a fizetés miatt a tanács zavarokba jő, ez kellemetlen lesz és a dolgok hivatalos igazítására is károsan hat. A hivatalos munkavégzés, a mi magányt és teljes csöndességet kíván, az uri rend, iparos és kereskedelmi élet zajával és üzleti zsidajával egyeztetethető-e? Ezek oly nehézségek voltak, a miket legyőzni nem lehetvén, a vásár meghiusult, a királyi kormányshék 1837. sept. 19-ki rendeletére a tanács és esküdt-közönség 1839. márcz. 18-ki közgyűlésében a megvételtől elállott, a mi a tanácsház építési szándékát újból előtérbe hozta; erre mintegy buzditást adott a felségnek 1837. aug. 9-ki kelt azon kir. leirata is, melyben ki volt jelentve, hogy a tanács és esküdt-közönség a felfejtett nehézségeket fontolja meg jól, de akár a Bánffiház megvásárlása által, akár új tanácsházat építve, ideje már, hogy a városnak legyen alkalmas és hozzá illő tanácsháza, a mire oly régóta szüksége van, s a kir. kormányshéknek meghagyta, hogy a várost az e végre szükséges pénzalap megszerzésére erélyesen útassítsa; a mi pénzt a hátralékokból fölhajtanak, tegyék félre e célra s hagyják ott érintetlenül, egyidejűleg a fegyház építési felsőbb rendeletnek is halogatás nélkül tegyenek eleget... Ez az udvar nézeteinek és hangulatának a tanácsházépítés kérdésében megváltozását mutatta. A tanács és esküdt-közönség felhasználta a kedvező alkalmat s 1839. ápril 14. — fennebb már érintett — jelentésében az építést ismét fölelevenitette, sajnálatra méltónak mondván hivatali helyiségeinek állapotát, kérte a kir. kormányshéket, hogy 1830. febr. 5. felküldött s általa jun. 6. a felség elé terjesztett építési tervei, úgy a rajzok és költségvetés visszaküldését eszközölje ki, hogy azok az időhöz és viszonyokhoz alkalmaztatván s helyettök új tervek készittetvén, valahára már az építést

megkezdhessék. Ez jun. 6. felsőbb helyre tett jelentésében visszakérte azokat, a tanácsnak pedig meghagyta: „hogymivel az építés annyi év s oly sok tervezés és irogatás után is a miatt nem kezdődhetett meg, mert a tanács, a felsőbb rendeletek és saját ígéretei ellenére, a dolog valódi érdemére, t. i. az építéshez szükséges pénz megszerzésére szinte semmi sikeres lépést nem tett, s csak az ígéretek és ideális számítások körében maradt, a kir. kormányszék most ismét korábbi rendeleteit azon meghagyással elevenítette fel a tanács emlékezetében, hogy már egyszer e tárgyhoz komolyan és a dolog lényegét érdeklőleg fogjanak hozzá s különböző bizottságoknak átadogatásokkal azt nem hátráltatván, pénztárnokuknak nevezzék meg azon alapokat, melyek jövedelmeit e célra szánták, s tegyék kötelességévé, hogy az erre bejövő pénzeket elkülönítve kezelje s tartsa készen, abból semmi szín alatt semmit el ne költsön; a künn levő tartozásokat hajtsák fel, az eladásra szánt közhelyeket — rá felsőbb engedélyt eszközölve — adják el, s mind ezekre, mind a malmok jövedelme kezelésére bizzanak meg alkalmas és a közjó iránti buzgóságokról ismeretes férfiakat, kik e tárgyban munkálkodhassanak s időnként munkáik eredményéről tudósítást tegyenek, a fennebbiekéről a kir. kormányszéket is időről-időre tudósítván . . .“ E házépítést s Kolozsvár régi ohájának teljesülését most is azon különös sors érte, hogy míg a kir. kormányszék reményt adott az építéshez s az arra szükséges pénzere előállítására a tanácsot útasítólág buzdította, a felség jun. 19. rendeletében ugyanannak meghagyatni parancsolta, hogy a még 1823. tervezett fegyháznak — melynek építési költsége már rég engedélyezve is volt — nem kötve egybe a tanácsház építésével, megépítését azonnal eszközölje. A kir. kormányszék elébbi felterjesztésére a felség az 1827., 1828. és 1830. felküldött tanácsházi terveket leküldvén: ismételte a fegyház mindenek előtti és minden körülmények közti megépítése iránt kelt rendeletét és azt, hogy ha a város az építeni szándékozott tanácsházzal netalán új tervet készítettett, azt és az a végre szükséges alap kimutatását 3 hónap alatt felsőbb helyre juttatás végett a kir. kormányszékhez küldje fel. Mi alatt a kormányszék ezt a tanácsnak megírta, a fenforgó ügyre nézve egy kedvező változás történt, t. i. a városnak a tanácsház mellett levő régi fogadója, az ugynevezett „Salamon temploma“ annyira megghasadozott, hogy lebontását el kellett határozni. Erre a tanács engedélyt

nyervén, végre is hajtotta, egyidejűleg az esküdt-közönséggel egyetértve, s hivatkozólág a korábbi felsőbbengedélyekre — az új tanácsház építéséről új terv és költségvetés készítését határozta meg; a Kagerbauer Antal és Böhm János építészek által készitettek közül az elsőét elfogadta s 1841. jan. 22-ki jelentése mellett mindkettőt azon megjegyzéssel terjesztette fel a királyi kormányshékhéz, hogy a Kagerbauer terve szerint kívánják az építést megtenni, egyszersmind jelentette, hogy a fenyegető veszély eltávolításáért a régi tanácsház fedele már lebontatott s minthogy falai is leomlással fenyegettek, a tanács és esküdt-közönség gyűléseit a város *Fejér ló* nevű vendégfogadója hátulsó részében tartja, a mi a különben szép jövődelmet adó fogadónak nagyobb részét elfoglalván, a városra nézve igen káros, e felett a régi tanácsház a főtért is díszteleníti; ez okoknál fogva kérte a felség engedélye kieszközlését, hogy már a következő tavaszon az építéshez hozzá lehessen kezdeni s mihamarabb végrehajtani.

Az építésre szükséges pénzalapot főbiró Pataki Mihály mellékelt jelentésében kimutatta, a tanács és esküdt-közönség elfogadta s végrehajtására bizottságot nevezett ki, melynek erélyében teljesen biznak, s hiszik, hogy két évre terjedvén az építés s a pénzre csak annak előhaladása arányában levén szükség: hiányosság nem lesz, annál inkább, mert a postaház, a király- és közép-utczák közötti hely ára készpénzül tekinthető, a mikkel az építést meg lehet kezdeni. Végre némely megtérítések iránt kérte a tanács a kir. kormányshék intézkedését. A megkérdezett tartományi főszámvevőség Kagerbauer tervét ajánlta elfogadásra, kivált azért, mert a másik mellett nem volt költségvetés; a terv szerint az építésre szükséges 29,376 frt 52¹/₂ krt a főbirói jelentésben kimutatott biztos alapok fedezik, a régi tanácsház fedele már le van bontva, a tanácsi és községi gyűlések a majorsági pénztár jövedelmeit csökkentik, a város dísze az új épület által nevededik — ez okoknál fogva a tartományi főszámvevőség az építési engedélyt megadatni, a munkát árlejtés mellett vállalkozóval — egy kinevezendő biztos felügyelete alatt — végrehajtadni javasolta. A kir. kormányshék ebbe beleegyezvén: az ügyet ajánlólag a felség elé terjesztette, a ki 1842. jan. 4. kelt udvari rendeletében a tervet és a 28,492 forint 11 krajczárra kiigazitott építési költséget elfogadta, a főbiró által kimutatott építési költségalap több

pontjára észrevételeket tett, melyeknek a tanács által fogantatását a kir. kormányzéknek meghagyta, s megtörténte után az előbbi költségösszeg kiutalásáért újabb folyamodásra útasíttatni rendelte. A tanács a kir. kormányzék által vele közlött legfelsőbb meghagyás minden pontjára felvilágosítását megtevén: jelentette, hogy a képviselő-testület részint mivel a régi tanácsház veszélyességeért a szomszédoktól perrel fenyegettetik, részint mert a királyutczában összehalmozott építési anyag miatt a járó út megkeskenyedvén, a közönség panaszol, végre mivel nagy vendéglőjének a tanács számára elfoglalása által a majorsági pénztár sok kárt vall: meghatározta, hogy az építéshez a már helyben hagyva levő terv szerint hozzá kezd és arra évenként akkora összeget fordít, a mennyit a pénztár állapota megenged; ezt a tanács is elfogadta, annál inkább, mert a városnak tetemes fölösleges építési anyaga van, a kőmívesi munkán és mész- sporondhordáson kívül egyéb költsége egyhamar nem remélhető, ezt pedig a pénztárban levő készletből a szekérrel és ígás erővel bíró polgárok önkéntes segélyével könnyen megtehetik, ha a kir. kormányzék megegyezését adja hozzá. Ennek következtében a tanács, a régi épület lebontása s az újnak a terv szerint felépítése iránt szerződést kötött s megerősítés végett a kir. kormányzékhez felterjesztvén, kérte tette nem hibáztatását, de elnézése kieszközlését. Az iránta megkérdezett tartományi főszámvévőség nem látott akadályt sem az építés megkezdésére, sem a kő és porondhordásban önkéntes segédkezés engedélyezésére, sem végre az építésre szükséges 28,492 frt 11 kr. remélhető felszedetésére nézve, miért is a tanács kérése teljesítését ajánlotta; ezt a kir. kormányzék is elfogadván, a szerződést megerősítette, építési biztos választása, a helybelieknek a porondhordásban segédkezése iránt intézkedett, s mindezeknek legfelsőbb helybenhagyását s az engedélyezett 28,492 frt 11 kr. kiutalványoztatását a felség előtt ajánlatba hozta, a tanácsnak meghagyván: hogy az építés felügyeletére jelöljenek ki biztosokat, a kik közül a kir. kormányzék egyet kinevezvén, a ki az építésre, az építési pénzek fölszedésére és kiadására, úgy szintén a számadásokra vigyázzon s mindenről felelős legyen; helybenhagyta azon kérését is, hogy a helybeli lakosok a porondhordásban önként részt vegyenek, csak hogy semmi kényszerítés benne ne legyen... A tanács és esküdt-közönség a királyi kormányzék ez intézkedéseért mély háláját fejezte ki, építő biz-

tosul három egyént választott, kik közül a kir. kormányzék senator Nagy Istvánt erősítette meg, a tanács Hermann Sándor városi mérnököt rendelte mellé, mindkettőnek meghagyva a terv szerinti építés gondos felügyelését s a munkának lehető előmozdítását.

A felség nov. 19. a kir. kormányzék ajánlatát elfogadta, az építési költségnek a majorsági pénztárból kifizethetését megengedte, hibául tevéen ki a királyi kormányzéknek, hogy a midőn semmi veszély fen nem forgott, oly nagy összegekről — hatáskörét átlépve — intézkedett.

A régi épület lebontása 1842. jul. 15-ke után ¹⁾ kezdődött meg, az újnak alapköve 1843. november havában tétetett le. A decz. 1. v. e. közönség közgyűlése végzése szerint octób. 30-n [más forrás szerint az esküdt-közönség octóber 2., a tanács octóber 21.] határozta meg, hogy a tanácsház alapjába leteendő kettős **Emléktáblára** az esküdt-képviselők nevét is metszessék fel, minden tag megajánlván annak költségét. E gyűlésben lett tudatva Nagy István építési biztossá kineveztetése, s meghatároztatott, hogy az 1842. közhasználatban volt arany-, ezüst- és rézpénzek tétessenek be az alapköbe. Biztosoknak kineveztettek az esküdt-közönség részéről: Forrai György szónok, Ajtai János pénztárnok, Váradi János főügyész, Schütz József, Walther János választott férfiak, a tanács részéről: Nagy István és Grois Gusztáv, utóbbi kéretvén fel, hogy a két vastáblát czélszerűen elkészíttesse s a már megállapított névlajstromot rá metszetvén: mikor készen lesz, a pénzekre és munkára tett költség kifizetése iránti intézkedhetés végett tegyen jelentést. Az építés három évig tartott, mit a tanács 1846. apr. 22-ki jelentésében nagyobb részben bevégezettnek jelentvén: az esküdt-közönség határozata következtében felügyelő Nagy István tanácsosnak az építésre megkivántató pénz kiserzésében, az építés folyamának lelkiismeretes felvigyázásában 3 éven át tanusított buzgalma elismeréseül 300 forint jutalmat kért legfelsőbb helyen kieszközöltetni, mit a kir. kormányzék a tartományi főszámvevőség ajánlása alapján maga is helyeselvén, pártolólág terjesztett a

¹⁾ E napi esküdt-községi ülésben kért a főbíró Kagerbauer Antal építőmesternek a lerontás megkezdéséhez 800 r. frtot, a mi meg is adatott.

Az ered. j. könyvből.

felség elé, a ki azt július 23. 200 forintra mérsékelve, kifizetését a majorsági pénztárból megengedte.¹⁾ Az új tanácsház felszentelése ünnepélyességét a tanács 1845. sept. 13-ki ülésében sept. 16-kára határozta, s Grois tanácsosra bízta ennek az esküdt-közönséggel tudatását, mely azt szintén helyeselte. Ennek értelmében sept. 16. a tanács és választott esküdt-közönség a város belső monostor-utczai *redout* vigadó-házánál, 1826-tól fogva használt gyűlési helyén reggeli 9 órakor összegyűltek, testületileg a főtéri Zsigmond-egyházba mentek, a hol Kedves István plebánus károlyfejérvári kanonok és salamoni apát elébb nagy misét mondott, azután rövid beszédben a szószerkből előadta az ünnep czélját, s buzgó könyör-gésében az új tanácsházra és városra Istentől áldást kért. Isteni tisztelet után mindkét testület díszmenetben indult az új tanács-ház felé, mely előtt a városi első zenekar díszegyenruhában zenélt, benn nagy kíváncsi tömeg várta a megérkezőket. A terem a felség mellképével volt díszítve, hová midőn a tanács és képviselő-testület beérkezett, a közönség harsogó **éljen**-nel üdvözölte. Elfoglalván helyét a tanács, az építésfelügyelő Nagy István számot adván eljá-rásáról, az Isten segítségével elkészült tanácsházat a tanácsnak és esküdt-közönségnek szíves jókívánatai nyilvánításával átadta. Ezt követte főbíró Verestői Cs. Mihálynak a tanácsház történetét elő-adó jeles beszéde, melynek során a városnak a felség iránti állhatatos hűségét és hódolatát kifejezván: az egész gyűlés háromszoros **éljen**-nel üdvözölte a koronás fejedelmet. A főbíró méltányolta Kagerbauer építész érdemeit, a kit a közönség ezért a város birto-kos polgárai jogával díjmentesen ajándékozott meg s a helyszínén a díszoklevél felolvastatván, mint a város új polgára hitét annak hűségére letette s végén élénk **éljen**-zéssel üdvözölték. Ezután városi szónok Kenyeres Károly mondott felvilágosodott gondolkozást s az idővel előhaladás becsének értését tanusító beszédet, melyben a

¹⁾ Az új tanácsház építése leírásában forrásul használt tárgyiratok: 1799. 9332. 1800. 1521. 3525. 7742., 1802. 5850. 7366., 1827. 4454. 4455. 6094. 11,326., 1828. 4243. 4094. 9447., 1829. 6407., 1830. 2302. 5742. 6683. 7363. 8549. 11,457., 1832. 12,766., 1833. 435. 3800—3801. 6406. 7001. 7362. 10,830., 1836. 12,030., 1837. 9410., 1839. 6123. 8692. 8856. 9378., 1840. 9632., 1841. 1332. 3732., 1842. 2004. 6429. 6822. 7656. 13,402., 1846. 5638. 6734. 9647. sz.

A tanácsai és esküdt-községi eredeti jegyzőkönyvek vonatkozó följegyzései.

nemességet és polgárságot hajdan egymástól magas köfalként elválasztó viszonyok és előítéletek érdekesen voltak megérintve s abból kifolyólag a városok fontos rendeltetése és elhivatása kifejtve. E beszédekre Jónás Dániel aljegyző felelt, szónoklatában inkább a sziv érzelmeit s az új tanácsház megépítésében fáradozók érdemeinek a közönség által elismertetését tolmácsolta. E beszédét is lelkes *éljen*-zés követte. Nem levén otthon a kormányzó, a gyűlés meghatározta, hogy mihelyt haza jő, a tanács és esküdt-közönség testületileg fog nála tisztelkedni s hathatós közbenjárásáért háláját kifejezni. Délben a főbirónál ünnepélyes nagy ebéd volt, melyen a tanácsosok, a plebánus, az építő pallér s más érdemes polgárok voltak hivatalosak, s annak folyamában a felség, királyi kormányzó, udvari kancelláriai másodelnök és a r. kath. püspök egészségére vidám áldomáspoharat ittak. Estve a tanácsház előtt az építésben résztvett kisebb mesteremberek megvendégeltettek, egy a helyszínére kitett hordó bor tartalma hihetlen gyorsan kiürítése a jelenlevők nagy vidámsága közt végezvén be a nap ünnepélyeit.

Egy, indító okainál fogva nemes, czéljára nézve közhasznú tény által is örökitette a városi polgárság ez ünnep emlékét, a midőn 1845. sept. 15-ki esküdt-közönségi közgyűlésében a tanácsház hivatalos helyiségeibe a másnap u. m. sept. 16. leendő beköltözés örömeire örök emlékül a városban felállítani elintézett fenytő vagy dolgozó-ház alapja megvetésére önkéntes adakozásra aláírási ív nyitását indítványozván: minden jelenvoltak aláírtak s a tanácsot is a gyűjtés elrendelésére s e végett biztosok kiküldésére kérte fel. Az esküdt-közönség végzését Schütz József és Knausz Antal gyűjtésre kinevezett biztosok vitték át a tanácshoz, mely azt örömmel fogadta, a gyűjtést a maga részéről is meghatározta, s a bizottságba kebeléből ifj. Pataki József és Grois Gusztáv tanácsosokat nevezte ki. A bizottság oly gyorsan és szerencsével járt el megbízatásában, hogy a két utóbbi biztos már az 1846. a márcz. 18-ki tanácsülésben jelentette: „hogy az irt czélra eddigelé van megajánlva 2300 frt, a miből egyik társuk Knausz pénztárnokhoz 6 — 700 frt be is gyűlt, 2. a czéhek még nincsenek felszólítva, ezt a városi czéhbiztosra ajánlja bizatni, 3. az intézet már a következő ápr. 24-ig léptettessék életbe, hogy a közbizalom irányában inkább megszilárduljon. Ezen kívül még a bizottság a következőket ajánlta megtétetni:

a) hirlapi hirdetés útján kerestessék felügyelő, a ki ápril 12-ig jelentkezzék ifjabb Pataki József tanácsosnál, hogy a bizottság közülök egyet választasson, b) főfelügyelőnek választassék közbecsülésben léteről ismeretes Tauffer János; a kitisztítás és belső felszerelés eszközöltessék a már begyűlt pénzből 20 egyénre; a jelentő bizottság hatalmaztassék fel a szükségesek megtételére, s ha az intézet folyamatba indult, az ígéreteknek még ápril 24-ke előtt egybegyűjtésére. ¹⁾ A tanács helyeslőleg fogadta, s a városi esküdt-közönséggel közölvén: az is elfogadta azon kikötéssel, hogy a felügyelő kinevezését a tanácsnak és esküdt-közönségnek kívánta fentartani. A bizottság az 1846. ápril 22-ki tanácsülésben jelentette, hogy a dolgozó-ház felügyelőjévé a jelentkezők közül Gergely Andrást ajánlta, a munkafelügyelőségre Péntek Istvánt és Jánost. Most kettőt elégnek tartnak, 2—3 hónapig több építkezést nem látnak szükségesnek. A belső felszerelés annyira ment, — mondják a biztosok — hogy május elején, a dolgozó-ház kinyitását remélik. A május 22-ki tanácsülésben ifj. Pataki József, Grois Gusztáv és Kenyeres Károly biztosok jelentették, hogy a dolgozó-ház felállításával annyira haladtak, hogy május 25. megnyílik; addig is jelentik, hogy 15 latos zsemlyét napjában 3-at 2 v. krért adnak nekik s egy részlet ételt hús nélkül, melyért a felügyelőnek 40 krt fizetnek, pénteken mind böjtölnek s csak kenyeret kapnak. Ez — jegyzik meg — a rendőrigazgatóval tudatandó, azzal, hogy az intézetbe csak az ő rendeletére vétetne fel rendőri kihágásokat s egyéb apró hibákat elkövetők, czellengők, álkoldusok, dologkerülők, de rendőri tisztviselőkére nem. ²⁾

Igazságszolgáltatását illetőleg fontos mozzanat volt helyhatósági szabályai változtatására célzó egy legfelsőbb meghagyás, melynek tárgyalását és megíusultát fennebb eléadtam.

¹⁾ A tanács 1845-ki jegyzőkönyvében visszapillantás van a *fenyítőház multjára*; e szerint az 1842. sz. Mihály-naptól egy évig bérbe adatott Celesztin színésznek 60 frtért, a mi a majorsági pénztárba fizettetett be, azután a serház bérlőjének a felső várbeli kára pótlásául 1845. sz. Mihály-napig; később a város használta országgyűlési tagoknak vett bútorok számára, egy boltot katonai ágylepnak, pokrócznak sat. tartására, *ápril 24-kén dolgozó-házzá* alakítatott át. *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

A *czéhek* önkormányzatában mélyreható változást idézett elő a tanács ellenőrizése alá vétetésök s a czéhbiztosnak belkormányzati és pénzkezelési ügyekben adott tágas jogkör. ¹⁾

¹⁾ Általánosan kiterjedvén ez minden czéhre: egynek jegyzőkönyvi emlékeiből valamennyiére következtethetünk. Az *asztalosokét*, mint bővet s részletest, megismertetnem elég lesz. Ezek jegyzőkönyvében fel vannak jegyezve a czéhbiztosok és czéhmasterék, a bevételekről és kiadásokról tett számadások, azoknak új formája és megvizsgáltatásuk sat. 1845-től 1848-ig. 1845. czéhbiztos volt Mátéfi József és Wendler Frigyes, az 1843—1844-ki számadásokat megvizsgálták 1845. febr. 24. Volt a czéh ládjában 172 r. frt 18 kr. a czéhtagoknál kiadva tőke 749 frt, kamat 83 frt 60 kr., együtt 1049 v. frt 24 kr. . . . 1845—46-n a czéh bevétele: 1434 v. frt 42 kr., kiadása: 647 v. frt 6 kr., a czéhtagoknál kamatra adott tőke 622 r. frt, aprólékos kiadás 647 v. frt 6 kr., kamathátralék 107 v. frt 3 kr., együtt 1376 frt 9 kr., tehát a két év alatti bevétel 1434 v. frt 42 kr., a kiadás, tőke és kamathátralék 1376 v. frt 9 kr., a készlet, ezek különbözete = 58 frt 33 kr. . . . 1847. Wendler Frigyes és Jónás Ferencz czéhbiztosok a czéh vagyont megvizsgálván, volt a bevétel: 365 v. frt 4 kr. tőkéből való bevétel 338 v. frt 45 kr., kamatbevétel 61 frt 36 kr., együtt 765 frt 25 kr., kiadás 274 frt 1 1/2 kr. A czéhbiztosok a számadás tisztaságáért azt rendelték, hogy ezután a készpénz bevételekről és kiadásokról, úgy a befizetett és fizetetlen kamatokról külön számadás, a tőkepenz és kamatok felől hasonlóan külön, oly kimutatás készíttessék, melyből a számadás szerénti újabb tőkepenzbevételek vagy kiadások is, a befizetett vagy fizetetlen levő kamatokon kívül áttekinthetők legyenek, mely szerint tehát a mostani 58 frt 33 kr. készpénz a következő évi számadásban az első rendi számot fogja tenni, a most kimutatott 622 frt és fizetetlen 107 frt és 3 kr. kamat pedig a tőkék és kamatok kimutatásában fordul elő . . . Ezek után az előjárók választattak meg: első czéhmasternek Kállay Lajos ref., másodiknak Sinczky János unitár., harmadiknak Dietrich Gottlieb luther. s jegyzőnek Harai József r. kath. Bevételi források: a szegődtetési 3 frt, czéhbeállási díj 30 frt, kántorgyűlés alkalmával feltétel pénz 2 frt 18 kr., legényszabadítás 6 frt, a mesternek saját fia felszabadításáért 4 frt 30 kr. Az 1848—49—1850-ki számadások egybe levén foglalva, külön az első éviről — mely művem körébe esik — nem szólhatok. Kállay Lajos czéhmasterségében a kiadások közt sok ment vallásos, jótékony és hazafias célra, minden hitfelekezet templomára többkevesebb, a kegyes-rendiek új orgonájára, dolgozó-ház tömlőcze javítására [125 frt], sétatéri palló költségére, szegény asztalos legényeknek, egy elszegényedett asztalosnak, Binetz Mózes elszegényedett asztalos eltemetésére tett adomány sat. Az asztalos czéh történetéből megjegyzem, hogy a SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZOK I. Füzetében, a XII. Táblán levő rajz e czéh szabadtó leveléről van átvéve, keletkezési éve 1759, a mikor a főtéri templom

A Szabócseh — magyar és német — Szőcs- és Gombkötőcseh s a kiváltságos Kereskedő-társaság 1842. kérték a tanácsot, eszközölné ki a Kolozsvárra bejött s kész ruhát áruló zsidók kiutasítását, mivel ők már oly számosan vannak, hogy alig tudnak élni, naponta inkább szegényednek, adójukat nem fizethetik s a közterhek hordozására képtelenekké válnak. A tanács pártolólág irt fel a kir. kormányshékhé; de az, azon okból, hogy országgyűlés alatt a törvény bárhol megengedi a szabad kereskedést, a kérelem teljesítését megtagadta. Később mások is folyamodtak, de a kir. kormányshék elébbi határozatára útasitással intézte el. Ekkor a felség elé vitték ügyöket, kérelmek a kir. kormányshékhez küldetett le, mely a tanácsnak meghagyta, hogy okleveleik visszaküldésével tegyen iránta tudósitást. A kir. kormányshék a vett tudósitást a felséghez fölterjesztette, de a maga elébbi határozata mellett maradt meg, a mit nov. 7. kelt udvari rendeletben a felség is elfogadott, s a tanácsot ily értelemben útasitatni rendelte.¹⁾ A szabócseh jegyzőkönyvében néhány történeti érdekű följegyzés van e korszakból. „Nánási György czéhtag lett 1846. márcz. 21.,²⁾ Szemeriai Demeter Károly ugyanazon évi febr. 11.“³⁾ Az Arany- és ezüstműves czéh a tanács helybenhagyásával czéhszabályaiban két módosítást tevén: megerősítés végett a kir. kormányshékhez ter-

tornya még fennállott. — *Az asztalos czéh ered. j. könyvéből.* Az utolsó czéhgyűlés, a miről jegyzőkönyv van, az 1860. jun. 25-ki, akkor még volt két inas szegődtetés. Az utolsó számadásvizsgálat 1860. jul. 3-ról való, czéhbiztos volt Kollerffy — első czéhmaster Kállay Lajos, második Aranyos Mihály, czéhjegyző Lakatos Benő... E kivonat végén találtam most a feldolgozáskor e jegyzésemet: „Bevégeztem a czéh levéltárában való kutatásomat 1864. június 10. J. E.“

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1842. 375. 780. 4288. 9978. 12,978. sz.

²⁾ Meghalt 1861. Farkas Sámuel czéhjegyző 1865. márcz. 13. ezt irta neve után: „Ezen czéh tagtársunk 1848. honvédtizedes volt, halálakor oly nagy pompájú temetésben részesült, a milyenben a czéh tagjai közül senki sem, s a mit életében maga sem hitt volna.“

³⁾ Meghalt 1862. czéhjegyző Farkas Sámuel ezt irta róla: „E becsületes ember vándorlásaiban sokat próbált, járt Észak-Amerikában, onnan Konstantinápolyba ment, törökül jól beszélt, a czéhjegyzőséget 6 évig viselte s a czéhtagok tisztelték; szegényül halt meg, a czéh pénztárába 84 o. é. frttal maradt adós. E tartozást Nagy Sámuel és Zágráb János akkori czéhmastereken követelte a czéh, mint a kik azt hír nélkül adták.“

jesztette fel, mely azt helybenhagyta s az illetőkkel közlés végett a tanácshoz útasította. E szerint: „1. az illető czéhbeli mester köteles gondoskodni arról, hogy a műhelyében levő mesterlegények az ugynevezett bossirozásban és metszésben gyakoroltassanak; 2. a próbamester által készített mű, nem maga, de más mester által próbáltassék meg.¹⁾ A *Timárczéh* panaszolt a tanács ellen, hogy Szábel Menyhárt helybeli kereskedőnek a bőrrel kereskedést — kiváltságaik ellenére — 40 tagból álló testületök családai romlására megengedte. Minthogy ez úton a pénz a hazából kimegy, az országos pénztárnak is kárára van. Kérték — a tanács határozata megváltoztatásával — nevezett kereskedőt és másokat is idegen bőrök árulásától eltiltatni. A kir. kormányzék a panaszt a tanácshoz küldötte le tudósítástétel végett. A bepanaszolt kereskedő nemsokára börgyár felállítására kérvén engedélyt, a kir. kormányzék azt is hasonló meghagyással a tanácshoz útasította; mely két rendeletre az, 1840. febr. 10-én azon jelentést tette: „hogy az esküdtközönség nevezett kereskedőnek még 1837. megengedte volt, hogy felállítandó börgyárában minden műveket, melyek külföldről hozatnak be, szabadon árulhasson, úgy az itten készülteknél jobbakat készíttethessen is, a mit a tanács azon módosítással fogadott el, hogy a folyamodó felállítandó gyárában olyféle bőrök, melyek a timárok kiváltságlevelében említve vannak, és a melyek azok közül a czéh tagjai által elegendő mennyiségben és jó minőségben illendő áron készíttetnek, általa ne készíttethessenek.“ A kir. kormányzék azon okból, hogy a kérelmes czéh által beadott ok- és bizonyító-levelekből kitetszik, hogy az idevaló timárczéhnek adott kiváltságlevelél ellenére azon czéh kebelébe be nem vett tagnak az idevaló timárczéh által eleitől fogva készíttetni szokott bőröknek kidolgozása meg nem engedtetik, meghatározta: „hogy a kérelmesnek itt Kolozsváratt börgyár felállítására szabadság csak a tanács által helyesen tett azon megszorítással adathatik, hogy abban csak oly bőrök készíttethessenek, melyek eddigelé más idegen tartományokból szoktak behozatni, és a melyekről a timárczéh kiváltságlevelében említés nincs.“ Erről a folyamodó és panaszló a tanács útján értesítették.²⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1847. 463. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1837. 312. 9294., 1840. 2774. sz.

Hasznos alkotása volt Kolozsvár iparosainak az *Iparműkiállítási Társulat*, melynek alapszabályait a felség 1848. jan. 7. oly módon erősítette meg, hogy azokban előleges engedély nélkül semmi változás ne tétessék.¹⁾ Azonban a csakhamar bekövetkezett nagy mozgalmak munkássága megkezdésében gátot vetettek.

A *kereskedőket* is áthatotta a társulati szellem, belátták, hogy maguk és családjuk életfentartási eszközeit ez életpályán keresőknek is erőt egyesítve, jogaikat s kötelességeiket szabályozva könnyebb a megélhetés, biztosabb a siker; ezért társulat alakítására határozták el magukat, 1835-n szabályokat alkottak, melyek föltételei szerint lehessen Kolozsváratt valaki kereskedő, kereskedő legény és inas. Az elsőről I—XX szól, a másodikról I—XII, utóbbiakról I—VIII;²⁾ bemutatván a tanácsnak, megvizsgálás és helybenhagyás után felsőbb helyre terjesztését kérték, mely azokat a közönségre nézve hasznosoknak találta s ajánlólag terjesztette fel. A kir. kormányzék több czikkre észrevételt tett s a módosított szabályszöveget 1836. márcz. 8. megerősítés végett a felséghez terjesztette, honnan a kormányzék észrevételeire újabb észrevételekkel s czélszerű és gyakorlati módosításokkal javítva, azon évi sept. 21. oly meghagyással küldettek le a kir. kormányzékhez, hogy a legfelsőbb észrevételek szerint még egyszer átdolgoztatván azokat, a kolozsvári kereskedőknek adja ki s egy másolatát a felséghez terjeszse fel; a mit az a tanácsnak octóber 26. azon hozzáadással irt meg, hogy a folyamodó kereskedőket társulati szabályaik és törvényeik kiadása végett hozzá útasítsa; a mit azok még az nap gróf Kornis Mihály kormányzó, gr. Lázár László kir. tartományi kancellár s Biró József kir. kormányzéki titkár aláírása alatt ki is vettek. Történt ugyan ellene felszólalás, volt a társulattá alakulásnak ellenzője ugy az esküdt-közönség, mint a czéhek részéről, melyek a társulat alapszabályainak a tanács által kihirdetésekor jöttek kifejezésre, sőt a midőn azok az esküdt-közönség 1838. jul. 8-ki közgyűlésében felolvastattak, a gyűlés tiltakozott ellene, mint a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1848. 1398. sz.

²⁾ Látható kiadva ily cím alatt: *A kolozsvári cs. kir. kiváltságos kereskedő társaság Rendszabályai.* Kolozsv. 1843. Az ev. ref. főiskola könyv- és könyvomó intézetében. Ifj. *Tiltsch János* által 4. 1—16. ll. Látható az OKLEVÉLT. CCCXLVI. sz. alatt.

mi a polgárok eddig élvezett szabad kereskedési jogára nézve sérelmes, s ehhez a tanács is hozzájárult, kivált a 6. és 10. czikkek ellenezetvén; miután azonban a kir. kormánysház a felség nevében kibocsátott rendelete mellől el nem állott, czélszerűnek látszott a dolgot másképen egyenlítani ki. A kiváltságot nyert kereskedő társulati tagok a kihirdetésre egybehívott gyűlésben megnyugtató nyilatkozatot tettek az iránt, hogy a 6-ik czikket úgy értik: „hogy az csak idegenekre szól, helybeli hites polgár, kinek kereskedelmi joga mint ilyennek addig is megvolt, ha valamely kereskedést akarna nyitni, habár inasi és legényi esztendőt nem töltött is, de irni tud, emberségesen eltöltött élete ismeretes, s a 6-ik czikkben megkivántató vagyona megvan, kereskedést az eddigi szokás szerint szabadon nyithasson“, — a 10. czikk pedig úgy értendő: „hogy az apróság kis értékű új portékás kis boltok, az eddigi szokás szerint megmaradnak, ó-szeren pedig csak ó portékák árultathatnak.“ E felvilágosítás után a tanács és esküdt-közönség beleegyezvén a társulat felállításába, szabályai 1831. decz. 21. ellentmondás nélkül kihirdettettek, s ezzel — bár még a czéhek részéről felszólalás volt — az egyenetlenség gyökeres oka megszűnván: a vitás ügy a kir. kormánysházánál, mint a felségnél megszűntnek tekintetett.¹⁾ A kereskedő társaság ezen kiváltságos alapszabályai ellen 1839. 18 czéh tagjai folyamodtak a kir. kormánysházához, következő okoknál fogva: mert azok külföldről olcsóbb árukat hozván be, a közönséget és őket egyaránt megkárosítják, a közönséget bármi áron csak tőlük vásárlásra kényszerítik, s azon szabályokon a legfelsőbb megerősítés után általuk és az esküdt-közönség által tett változtatások történnén: azok ma nem eredeti minőségben vannak életbe léptetve és használatban; kérték tehát azoknak mint a közjóra és a hazai iparra nézve ártalmasoknak visszavonását és megszüntetését. A kir. kormánysház megkérdezte a tanácsot, mely úgy nyilatkozott, hogy azon szabályokkal a czéheknek semmi jogsérelem és kár nem okoztatott, s ha ezután okoztatnék, a tanács útján mindig orvosolható. Erre a kir. kormánysház azon társulati alapszabályokat 1845. ápril 6. kelt rendeletében újabban megerősítvén, a czéheket panaszukkal

¹⁾ *Orsz. levélt. ord. oszt.* 1835. 10,806. 11,783., 1837. 9511., 1838. 9187. 1839. 5394. sz.

elútasította, a tanács és esküdt-közönség azon önkényes és törvényellenes eljárását, hogy a legfelsőbb helyen megerősített szabályzat czikkein módosítást tettek, hibáztatta, s azokat, mint egyoldalualakat s a legfőbb rendeletekkel ellenkezőket, semmiseknek jelentette ki.¹⁾ E kiváltságos kereskedelmi társaság is akarta országgyűlések ideje alatt az idegen kereskedőknek Kolozsvárról eltiltását kieszközölni s e végre a felséghez folyamodott, onnan kérése 1842. ápril 1. a kir. kormányszékhez küldetett le, mely összhangzólag már korábban némely czéhek hasonló kérésére hozott határozatával, a felségnek jelentette: hogy az ország törvényei a kereskedést országgyűlés alatt szabadnak akarják tekinteni, a kormányszék is egy előzetes esetben ily értelemben határozott s a felség helybenhagyta; nézete szerint most is ezt látná teendőnek, a mit a felség helybenhagyott s a szabad kereskedés megszorításáért folyamodókat a kir. kormányszék érintett határozatához alkalmazkodásra útasította.²⁾

A zsidók kereskedelmi, ipari és társadalmi viszonyait e helyen adom elé összevontan.

E korszakban is folyt Kolozsváratt a zsidók megtelepülése s a polgárság ellenök való küzdelme; ügyöket elősegítette a korszaklelem, az emberi jogok közösségének érzete, az ipari és kereskedelmi érdekek hatása, az országgyűlések szabadelvű vitái s a kir. kormányszék és udvari kancellária emelkedettebb jogfölfogása. Nem lehetö őket többé Károly-Fejérvárra korlátolni, üldözni, az országból kiútasítani. A beköltözés korlátozása, az ipari és kereskedelmi társulatokba s azok jogai élvezetébe jutás megnehezítése volt az egyedüli lehetöség. Árként özönlöttek az országba, s mint pálinkafőzők, üzérek, cserebere-kereskedők, jószágbérlők, minden élhetőbb városba és falun a nagybirtokosok udvaraiban tartózkodásra s élelmők megkeresésére engedélyt kértek. Brassóban és M.-Vásárhelyen egyik-másik főurnál s birtokos egyházi testületnél menhelyet s pártfogást találtak. A példa hatott. Az egy helyen nyert jog támpontot s erőt adott a másik helyen való jogkövetelésre. Útat nyitott rá az 1837. máj. 24-ki legfelsőbb elhatározás, melyben Brassóra nézve elvül volt kimondva, hogy ott azon

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1839. 5393. 1845. 4093. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1842. 4793. 13400. sz.

zsidóknak, a kik 1825 előtt nyertek lakásjogot — a zsidóügy Erdélyben szabályozásáig — a lakás, és ha a kereskedés föltételeit teljesítik: saját telkők, tőkéjük van s kereskedelmi könyveiket rendszeresen vizsik, a kereskedés ezentúlra is megengedettik. Ez alkalomból az erdélyi törvényhatóságoknak meghagyatott, hogy a jelenleg közöttük lakó zsidókon kívül, idegen, új jövevényeket megtelepedni ne engedjenek, a tekergő házalók kiutasítsassanak. Erre következőleg 1838. márcz. 16. kelt udvari rendeletben a Kolozsváratt büntényen elmarasztalt és fogságra ítélt Bihner Ábrahám és Rothstein Dávid kiutasítása a felség által kimondatván: a kormányzék s általa a hatóságok a zsidók állapota rendezése iránt még 1819. kelt legfelsőbb meghagyás foganatosítására útasítottak. Kolozsvár tanácsa azon évi november 14. megtette jelentését s *kimutatását*, melyben bűneik miatt sokaknak kiutasítását kérte, 36 családot úgy tüntetve fel, hogy azok neveik, létszámuk, mióta ott tartózkodásuk, honnan, mikor történt oda költözésük s életmódjuk rovatok szerint meg van jelölve; sokan ott születtek, mások 10—20, sőt 30 év óta is laknak ott, meg mások közelebb lopóztak be... Közöttük volt egy Izsák Jakab nevű, a kit a tanácsi jelentés papnak ír, pedig köztudat szerint csak schachter, a ki óralopásban való bűnrészességért fogsággal és a városról kiutasítással büntettetett... A kormányzék 1831. júl. 28. kelt rendelete megtartására útasította a tanácsot, s meghagyta, hogy a *kimutatásban* megjelölteket útasítsa vissza eredetők helyére s több család megtelepedését ne engedje meg. Erre a tanács márcz. 22. meghatározta, hogy a zsidók ápril 24-én a városról eltávozzanak. Ez ellen 32 család a kormányzékhez panaszolván: ez ápril 13. a tanácsnak meghagyta, hogy miután az 1837. május 24-ki udvari sz. rendeletben az volt a törvényhatóságoknak meghagyva, hogy azon zsidók, a kik azon napon valamely városban vagy helyen voltak — a zsidóügy rendezéseig — ki ne útasítsassanak, kivévén a rendőri szabályok ellen vétőket, ellenben új jövevények megtelepítése meg ne engedtessek: miután a panaszlók közül azok, a kik ama rendelet keltekor már Kolozsváratt voltak, az elútasítandók sorába nem tartoznak s így tovább is megszenvedendők — a tanács végzését módosítsa e szerint, az elköltözésre kitűzött ápr. 24-két pedig, mint a mi igen rövid időhatár, tegye át szent Mihály-napra. A tanács e szerint készített új *összeírása* 1840.

márczius 24. ment végbe, mely szerint az imént megjelölt időn innen 24 zsidó telepedett meg, kiknek eltávozása rendeltetvén: azok panaszára a kormányshoz visszairt, hogy a kik az 1838-ki jegyzékben nem voltak a kiutasítandók közt, azok továbbra is maradjanak ott, s az 1837. május 24-ki rendelet után újabban betelepülőket nyomozza ki újból s csak azokat útasítsa ki...¹⁾ A zsidók utolsó összeírása 1846 volt, melynek következtében a tanács meghatározta, hogy a rendőrigazgató a kiutasítandók elmeneteléről gondoskodjék, az itt maradottakat irassa össze: hány számból áll családok? melyik nemből? életkoruk mi? mivel szerzik mindennapijokat.²⁾ A kiutasítottak nevében Grün Simon és Stein Lázár folyamodtak a kormányshoz, előadván, hogy ők a közterheket viselik, szállást tartnak, üzletök van, kevés vagyonukat abba fektették, kiutasításuk elpusztulásukat idézi elő. Az ez iránt megkérdezett tanács 1846. ápr. 14-ki jelentésében a panaszlók ellen felhozta, hogy ők a közadó és közterhek hordozása felhozásával csak a felsőbb rendeleteket akarják meggyorsítani, mert azokat mindenütt kell fizetni és hordozni, az ő életmódjuk: üzér-

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ A tanács az előbbi felsőbb rendelet értelmében a következőket találta lakhelyöken meghagyandóknak: *óvári tized*: Hersch Altenberg Herman, *monostorutczai*: Vojtitz József, *b. magyarutczai*: Velisch Dávidné, Lázár József, *külmonostorutczai* és *külszinutczai*: Salamon Ábrahám és Salamon Simonné, Kain Farkas, Slezinger Mózes, Mandula Simon, Salamon János és Farkas, Schwartz Dániel, a *hidelvi*: Ziszmanovich Jakab, Készakovics K., *magyarutczai*: Léb Simon, Farkas Áron, Hermány Mihály, Vertheim József, Veiss Herman, Mauthner Dávid és Dávidné, Posner Bernárdné, Braun Herman, Hersch Fischer, Friedman Pál, Simon Mózes, Mendel Veiss és Mendel Lieblich, Hermann Emmanuel, Reichsberg Lőrincz, Kirschner Bernárd, Gerber Mórincz, Simon Dávid neje, Simon Eszter, *k. középutczai*: Rothstein Dávid, Bretter József, Gelvi Elias, Izsák Jakab, Áron Izrael, Vertheim Dávid, Friedman Ferencz, Haacher József, Rosenfeld József, Hirsch Farkas = 40. A kiutasítottak pedig voltak, *óvári tized*: Kun Lajos, Weiss Mórincz, *k. magyarutczai* és *szinutczai*: Stern Lázár, Griduli Farkas, *hidelvi tized*: Eisenberg Dávid, *kétvizközi*: Sijovitsch Mózes, Salamon József, Ábrahám schachter, Berger Mózes, Lévi Jakab, Irsik Dávid, Weinberger Pál, *k. magyarutczai*: Taglait Sámuel, Mandel Weiss, tanító, Spinner Sámuel, *k. középutczai*: Grün Simon. *Az ered. j. könyvből.*

kedés, pálinkafőzés, a nép anyagi és erkölcsi megrontása. Egyéb-iránt e kérdés ő felsége és az országgyűlés elhatározásának tárgya, s szükséges, hogy a zsidók állapotja a törvényhozás útján, az emberiséggel megegyezőleg intéztessék el. A kizárt családok száma — írja a tanács — 16, s ezeknek szent György-nap tüzetett ki elköltözésre. A kir. kormányzék azon tekintetből, hogy a kijelölt határon innen bejötteket a tanács meg nem gátolta, sőt azok adó és közterhek alá irattak, belső telkeket béreltek, üzletet folytattak s nagy megkárosíttatásuk nélkül ily rövid idő alatt el nem költözhetnek, határidőül szent Mihály-napot rendelte kitűzetni. A kiutasítottak ez ellen a felséghez folyamodtak, a honnan újabb körülményes tudósítás felküldése rendeltetett, a tanács a kormányzékhez — annak meghagyása folytán — határozatát igazoló jelentését 1848. márcz. 1. tette meg, melyet ez elfogadva, az ügy a felséghez terjesztetett fel, a hol a kormányzéki határozat május 11. kelt udvari rendeletben szintén helybenhagyott.¹⁾

Változó volt a siker a meghonosításuk végett tett kísérletekre nézve is. Hajmund Manó adósságért végrehajtás útján szerzett birtokot s a tanács megsemmisítvén: ő a kir. kormányzékhez folyamodott; ez a tanács azon felvilágosítására, hogy Kolozsváratt a város helyhatósági alkotmánya szerint izraelitának fekvő birtokot szerezni nem szabad, sőt megtelepedni sem, a hozott határozatot helybenhagyta, de a panaszló követelését kifizettetni rendelte.²⁾ Kirschner Bernárd és Hermann Mihály, később kereskedésre jogot nyert kolozsvári zsidók engedélyt kértek mellény, gyolcs, zseb- és nyakkendővel való kereskedésök mindennap folytathatására. A tanács nem engedte meg, mert az 1811-ki nyílt parancs 10. cikke csak kiskereskedésre ad nekik jogot, a szerint t. i. árulhatnak: aczélt, kovát, taplót sat. asztalon vagy kiterített szőnyegen a piaczi haszonbérő által kimutatott helyen, de mindennapi árulás végett boltot nem nyithatnak, nem bérelhetnek, mert e jog csak polgárokat illet meg. Ezek a kir. kormányzékhez folyamodtak, onnan is elútasíttatván: a felségnél panaszoltak, de

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1831. 8067., 1836. 6156., 1837. 7023. 13,035., 1838. 2333., 1839. 522. 4557. 6782., 1840. 3987., 1846. 3868. 8184. 10,667., 1847. 8034. 12,895., 1848. 4186. 7164. sz.

²⁾ *Országos levélt. erd. oszt.* 1839. 6455. 8896. sz.

ott is 1845. május 15. kelt udvari rendelettel a tanács határozata hagyatott helyben, azon módosítással, hogy a folyamodó zsidók a heti vásárokon nemcsak szabadon, de fedél alatt is árulhatnak, a mit a kir. kormányzék azon hozzáadással irt meg a tanácsnak, hogy az áruhelyre nézve a 1843. évi 11,796. sz. alatti rendelet lesz követendő.¹⁾ Wertheim Mózes szintén a heti és országos vásárokon szabadon és fedél alatt árulhatási engedélyt kért, a tanács teljesíthetőnek nem látta, annyival inkább, mivel ellene a helybeli kereskedő társaság is felszólalt, a kir. kormányzék is helyeselte s kérelmest 1834. sept. 20. kelt válaszában elutasíttatni rendelte.²⁾ Az ellen is panaszoltak a zsidók a kir. kormányzéknek, hogy nekik a tanács a reggeli 10 óra előtti gabonavásárlást megtiltotta s kérték megváltoztatását. A kir. kormányzék azon figyelmeztetéssel küldötte le tudósítástétel végett a tanácshoz, hogy határozata meg nem állhat, mert minden, akár helybeli, akár idegen, akár keresztény, akár zsidó lakosnak szabad a közpiaczon gabonát venni, úgy, a hogy a tulajdonossal megegyezhetik, ennél fogva e határozat e szerint módosítandó, általában mindenkire nézve a 10 óra előtti vásárlás csak nagyobb mértékben, nyereségre és kereskedés végetti vásárlások eseteire szorítandó; nemkülönben a pálinkafőzésre nézve sem vehetők a zsidók nagyobb megszorítás alá, mint a helybeli és más vallást követő lakosok.³⁾

Az *ipar* terén szintily nagy volt az ellenkezés a czéhtestületek részéről. Vojtitz József ékszerárus, a kinek M.-Vásárhelyen állandó és nyilván árulhatási joga volt s már 30 év óta folytatta Erdélyben kereskedését, Kolozsváratt nyílt helyen, boltban árulhatási engedélyért folyamodott, s a tanács nem adta meg; ekkor a kir. kormányzékától egész Erdélyre kiterjedő jogot kért kereskedésének ügynökök által folytathatására; febr. 25. azon választ kapta, hogy kérje azt a városoktól, azok a felsőbb rendeletek értelmében rendelkezni fognak; 1842. az országgyűléshez folya-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 6291. 10754., 1840. 319. 3285. 4173., 1841. 10,063. 11,981., 1843. 2025. 4012. 11,102. 11,376. 11,796. 13,605., 1844. 11,889., 1845. 3778. 6732. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1844. 7809. 9830. 10,433. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1841. 9287., 1842. 3511. sz.

modott, hangsúlyozva Erdélynek a kereskedés hiánya miatti pénztelenségét, üzlete által nagy úri házaknak tett szolgálatait s a főnemesség birt. kegyét, valamint a czéhek egyedárússágának mind az iparra, mind a kereskedésre nézve káros hatását. Az országgyűlés 1842. decz. 16-kán kelt határozatában a kir. kormányzéknek ajánlta, hogy ha a kereskedésre nézve a fennálló kötelezettségeknek eleget tesz, a boltnyitás és árulás jogát adja meg. Ugyan az 1843. az országgyűlés elbomlása után arany-ezüst ékszer árulásra kért engedélyt a kir. kormányzékától, az megkérdezte a tanácsot, a mit az aranyműves czéh megértvén, a kir. kormányzék előtt felszólalt ellene, s mivel ott ötvös művet készíteni és árulni kiváltságuk 7-ik pontjánál fogva az ő czéhuk tagjainak kizáró joga, kérte ebben megtartatásukat s Vojtitznek kérésével elutasíttatását. Ez a felség elé terjesztette az ügyet, a hová időközben Vojtitz is felfolyamodott s kérése a kormányzék útján tudósítástétel végett a tanácshoz tétetett át, mely azt a képviselő-testülettel közölvén, mindkét testület törvényesnek s igazságosnak látta, hogy a kérelem ne teljesíttessék s neki az országgyűlésen kívül is szabad ékszerárulási jog ne engedessék, annál inkább, mert mint nem polgár, nem bir Kolozsváratt boltnyitási joggal. A kir. kormányzék 1843. febr. 24. azon oknál fogva, mivel a helybeli ötvösök a közönség igényeit nem képesek kielégíteni, az engedélyezést ajánlta, úgy, hogy folyamodó bérelt szálláson, melynek kijárója az utczára ne legyen, ékszerét árulhassa, s ezt a felség is 1845. jan. 30-án helyben hagyta. . . .¹⁾ A német szabó czéh, melynek főbb tagjai voltak Déécsi Ferencz, Dobrai Péter és Krausz József, Goldner és Singer pesti ruhakereskedőket 1842. decz. 26. egy magán háznál elébb szóval, azután tetteleg is bántalmazván, áruikat, azon ürügy alatt, hogy vasárnap árultak, saját szabó segédekkel erőszakos úton elvétették, a pesti szabó segédek közül egyet megsebesítettek; ezek panaszolván érte a tanács előtt, az mindhárom mestert egyenként 12 ezüst frt fizetésére büntette; Lichtenstein szabómester is tudván a dolgot, bárha abban részt nem vett, 6 frtra, az erőszak végrehajtásában közreműködő három szabósegéd: Schubert Károly, Isztrai József és Kuszter Ferencz megfeddésen kívül,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1843. 310. 664. 730. 2306. 9583., 1844. 4348. 12,662., 1845. 2334. sz.

6 v. frtra, a mit 1842. jul. 1. kelt határozatával a kir. kormány-
szék s nov. 7-ki udv. rendeletben a felség is helybenhagyott.¹⁾

Emlékezetben hagyást érdemel a kolozsvári tanácsnak a k.-fejérvári zsidók és mészárosok között a *kóserhús* iránt támadt egyenetlenségi ügyben e húsnak árulása iránt Kolozsváratt létező szokásról legfelsőbb meghagyásra tett azon jelentése, hogy ott most a minoriták rendje mészárszékét birja haszonbérben egy zsidó, hitsorsosai attól veszik a szükséges húst, de ezelőtt a monostori mészárossal — a hol sok zsidó volt megtelepedve — vagy a szentpéterivel, vagy pedig a városi mészáros czéh valamely tagjával egy hónapban egyszer vagy kétszer vagy sátoros ünnepre úgy egyeztek, hogy az vágjon számukra *kóser marhát*. Ez úgy ment véghez, hogy a mészáros legény a vágóhídon a marhát a schachter jelenlétében leütötte, ez a vér kifolyása végett annak torkát beretvájával egy rántással elmetesztette, a legények megnyuzták, s hasát kihalitva, a schachter megvizsgálta különösen *tüdőjét s beleit, hogy nincs-e hasához ragadva?* ha úgy volt, nem volt *kóser*, s ekkor mást ütöttek le, mindaddig, míg egészen épét találtak. Az ily *kóser* marha elejét szügyével együtt maguk számára elválasztották, úgy, hogy a schachter a vágóhídon a marha minden csontjára ónnal betűket jegyzett fel, azt bevitték a mészárszékbe s a székálló legény elmérte nekik, egy pénzzel vagy krajczárral drágábban, mint a hogy más húst mértek. A marha nyelvét ingyen mindig a schachternek kellett adni. Az elmetsett nyaku bőrt nem vették meg azon áron, mint a többit, s a zsidók kárpótlásul annyi forintot fizettek a mészárosnak vagy czéhnek, a hány marhát levágattak, míg *kósert* találtak, a mészáros is az ily bőrt egy forinttal olcsóbban adta.²⁾ E felvilágosítás következtében a felség a k.-fejérvári mészárosok *kóser* hús vágási díjának a kolozsvári szokáshoz mérséklését rendelte.³⁾

A zsidók miveltségi állapotára nézve három ténnyt említek meg. 1843. jan. 18. Grünel Izrael kolozsvári zsidó, zsidó könyvkereskedés nyitására kérvén engedélyt a tanácstól: nem engedte-

¹⁾ Orsz. levélt. erdélyi osztály 1842. 688. 2765., 2772. 4073. 10,802. 12644. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1842. 9072. 10,599. 13,208. sz.

³⁾ A községi j. könyv eredetijéből.

tett meg. ¹⁾ Wertheim Dávid a tanács azon határozatát: hogy azon idegen izraeliták, a kik a szombatot vallásosan megtartó helybeliek kárára e napon is árulnak, 12 forinttal büntetessenek, a kir. kormányzékától is megerősíttetni kérte, s 1840. jul. 30. azon választ kapta, hogy az idézett tanácsi határozat ellen eddig semmi panasz nem hatván fel, annak a kir. kormányzék által megerősítése fölösleges. ²⁾ Bretter József és Velisch Dávid összeveszván a felett: hogy az első pünkösdkor a zsidó isteni tisztelet alkalmával az oltárhoz sem bocsáttatván, s így azon csak árverés útján megvásárolható hivatal elnyerésétől és viselhetésétől — a mi *zsidó templomban Mózes 10 parancsolatja felolvasásában és előterjesztésében áll* — az egész zsidóság által, azon okból: hogy a templomban magának nem vásárolt helyet s az eklézsiától árverés útján többször vett tárgyak vételárát sem fizette meg, elzáratván — azt gondolta, hogy mind erre Velisch beszélte rá zsidó hitsorsosait; ezért helyt a templomban szidni kezdte őt s a városból kiűzetésre érdemesnek kiábálta. A meg nem szünő szitkozódásra Velisch felindult s pálcájával rá ütven, őt megvérezte. Bretter panaszkodott ellene, a tanács kinyomoztatta a dolgot, s a vallomások alapján Brettert 8 napi fogságra, két nap száraz kenyeren és vizen élésre, Velischet 12 r. frtra büntette, mit a kir. kormányzék 1841. nov. 19. mindkettőre nézve, 3 napi fogságra változtatott, Velischet e felett a gyógyítási bebizonyított költségek fizetésére ítélte. ³⁾

Azon bosszantások miatt, a miknek a zsidók sajátos temetkezési módjuk, sirjaik és sírköveik — az irányukban levő ellenszenv folytán — kitéve voltak, temetőhelyök bekeríthetésére a tanácstól 1840-n engedélyt kértek, s az megtagadta azért, mert Kolozsváratt állandó lakásra joguk nincs, csak ideig-óráig szenvedtetek meg néhányan. Ezt 1841. a kir. kormány is helyben hagyta. Két év múlva 1842. a felségtől kérték temető helyöknek kőfallal körükeríthetése megengedtetését. A kérés a tanácshoz jutott le véleményadásra, mely fölfejtven a dolog állását, s hogy a temetőben tanuló ifjúság nemcsak a zsidó, de más sírköveket is be szokott

¹⁾ A községi j. könyv *eredetijéből*.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1840. 8105. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1841. 9610., 11,137. sz. *Lásd:* 1841. 7086., 1842. 11,390., 13,244., 1843. 1784. 4754. 10,742., 1844. 9063. 12,937. sz.

irkálni, megjegyezte, hogy a zsidóknak több jog nem adható, mint a mennyivel a város más lakói birnak. A felség kérdést intézett a tanácshoz: a temető azon része, a hova ők temetkeznek, közös-e a keresztényekkel? s vannak-e ott zsidóé mellett keresztény sírok is? Ez jelentésében ismételte azon megjegyezést, hogy a zsidóknak Kolozsvárat megtelepedni nem lévén szabad, nem is haltak meg ott, csak mintegy 50 év előtt volt egy Deutsch Leopold és Ábrahám nevű zsidó, a kik családjokkal együtt állandó lakosok voltak, s 30 évnél nincs több ideje, hogy a város ellenzése daczára annyi ideig maradtak ott, hogy meg is haltak. Az egész temetőben alig van 50 sírjok és sírkövük — nem a keresztények temetkeztek közéjük, hanem ők a keresztények közé. A mely hely bekeríthetése engedélyt kérnek, az a csorda pásztorok két kalyibája közelében, a temetőbe való alsó vagy keleti bejárásnál, a Békás szőlőhegybe vivő ösvény mellett van. Mig a temető alja el nem volt adva, oda cigány-városiak, oláhok és más külvárosiak temetkeztek; de hogy a temető felső része megnagyíttatott, alján házak épültek s a pásztorok kalyibái ott állíttattak fel, a nép ez osztálya is feljebb kezdett temetkezni, s csak a zsidók maradtak tovább is meg. Ezért van ott most inkább csak zsidó sír, bár az nekik soha át nem adatott, sőt kérdés sem volt róla. Most házak építtetvén a temető alja hosszában, nekik is feljebb kell temetkezniök. A bekerítés akadályozná a pásztorok kalyibájához és Békásba járást; nekik még állandó lakhelyök sincs, tulajdont nem szerezhetnek; bajos tehát állandó lakóhelylyel nem bírónak állandó temető hely adása. A temető őr különben is vigyáz a kövekre. Ezeknél fogva a zsidóknak külön temető hely meg nem adását kéri a tanács. A kir. kormányzék az ügyet vélemény nélkül terjesztette fel a felséghez, honnan azon rendelet érkezett le: hogy a kolozsvári zsidók számára jelöltessék ki egy külön — ha ők kívánnák — tulajdon költségükön bekerítendő temetkező hely, akár az, a hová most temetkeznek, akár feljebb, hogy a boszantásoktól biztosítva legyenek, s ezt a királyi kormányzék a tanácsnak 1843. decz. 4. tudtára adta.¹⁾ Erre a kért temetkező hely a várostól megadatott s később megvettek hozzá 200 forinttal egy darab helyet s így temetőjüket bekerítették.

¹⁾ A községi j. könyv *eredetijéből*.

Ezek okiratilag igazolt tények, a mik a kolozsvári zsidók 1848. előtti állapotáról némi képet adnak, melyet ma élő illetékes férfiak kezeimnél levő levelei felvilágosítása alapján még a következőkkel egészítek ki.

A közöttük élő hagyomány szerint, a Kolozsváratt megtelepedő, Magyarországról bejött legelső zsidó Farkas vagy Kretsch Áron volt; a legelső zsidó törvények szerinti isteni tisztelet — a minek megtartása 10 egyénnél kevesebbnek nem engedtetett meg — 1807. tartatott az Óvárban Löbel nevű öreg zsidónál; az első imaház, melynek falai vesszőből voltak fonva, 1818. kül-magyar-utczában Liedeman Márton, a nagy miveltségű ágost. hitv. lelkész, e hitfelekezetük telkén, Kain József tekintélyes zsidóval — fennebb sok szó volt róla — volt barátságos viszonya és gyakori beszélgetéseik következtében, egyenesen synagógának építtette s érette 50 frt évi bért kapott. A kolozsvári zsidók előtt — mondja forrásom — feledhetlen lesz hálás emléke e férfinak, a kinek szíve a zsidók iránt a legtisztább emberi részvéttel volt tele, s a ki Kainnal beszélgetései közt sokszor kérdezte tőle: miért nincs synagógájok? Kain magán ember volt, de kegyes és nagy 'Thalmud-ismerő, s a kolozsvári zsidók vallási ügyeinek intézője. Ő azon okot hozta fel, hogy kevesen vannak és szegények. Építek hát én — mondá az ágostai hitvallásu pap — s építtetett is számukra egy kis synagógát, a mely elég volt az alig 40 családú községnek. ... Az egyház külső dolgait Welisch Dávid igazította, a temetőt is ő eszközölte ki a várostól, Farkas Áronnal, leginkább gr. Gyulai Lajos udvari tanácsos pártfogójuk segítségével. ... A zsidóknak 1848. előtt külön papja nem volt, hanem a k-fejérvári országos rabbi Friedman Ábrahám alá tartoztak [a ki később országos főrabbi lett,] helyettesítette Cheszel Paveth, később Rosenfeld József, utóbbi 1851-ig. 1840. körül Hintz György ágost. hitv. lelkész használatába ment át az előde által építtetett synagoga-ház s a zsidók neki fizették a bért.

Később egy Varjasi nevű csizmadia szintén a kül-magyar-utczában — akkor 34 szám alatt — levő házát bérelték ki 200 v. frtéért, mely ott maig fennáll. Felekezeti iskolájuk nem volt, gyermekeik többnyire csak vallásos oktatásban részesültek, miről az atya maga gondoskodott. Anya- és jegyzőkönyvük 1861 előtt

nem volt. . . ¹⁾ E hagyományok egyes tévedését az olvasó az általam közlötttekből fel fogja világosíthatni. ²⁾

¹⁾ Hogy az olvasó ez egyházzal bővebb ismerettel birjon, művem kiszabott időközén kívül eső némely részleteket is följegyzek. A congressus előtt ez egyház izraelita vallású hitközség volt, most *orthodox*; korábbi papjairól fennebb van szó. 1852. Lichtenstein Henrik Margitáról választott rabbivá s két évig volt ott, azután Fischman F., a kit Pozsonyba választottak meg. Ezután Glásner Ábrahám lett az egyház rabbija, ma Glásner Mózes a főrabbi. Synagógájuk 1851. épült az akkor mintegy 40-re menő községi tag adakozásából s a templomi üldöhelyek váltság-árából, a Szamoscsatorna mentén, a külső magyarutczából Hidelvére átvívó hid mellett [Felirata látható a RAJZOK II. Füzeté 17. lapján.] Az egyház dolgait részint a pap, részint két gondnok [curator] intézi el, e végre választott községi társaikkal. A pap és hívei beszélik a magyar nyelvet, anyakönyvük magyar, a prédikáció nem. A pap fizetése a hívek adakozásából havonként 80 f. esketésért 2 f. 50 kr., fel 5—10 frtig, keresztelestől és temetésnél nincs teendője; utóbbinál, ha a keservek gyász beszéd tartását kívánják, érte a viszonyok szerinti díj jár. A tagok száma jelenleg 200, lélekszámuk nem bizonyos. Népes iskolájokban magyarul tanítanak; 1886. Kolozsváratl létemben fölkerestem, a gyermekekhez a magyar nyelvtanból, földrajzból, Magyarország történetéből kérdéseket intéztem, s mindenik tisztán és szabatosan felelt, utoljára hazafias magyar dalokat szavaltak s hymnust énekelték; tanítójukat a látott siker előttem kötelességében buzgó férfinak tüntette fel.

A *haladó* [congressus-párti] zsidó hitközség, melynek tagjai száma 160, 1880. a régi hitközségből vált ki; története művem időközébe nem esik, de érdekesnek látom kiválásuk okáról egy kitűnő tagjuk levele kivonat tartalmát megemlíteni. Kolozsváratl — mint az olvasó látta — a zsidók nem lakhattak háborítatlanul, a felvilágosultabbak csak az utolsó tizedekben származtak be s jobbadán az ifjabb nemzedékhez tartoznak. A régiek közt sok a vakbuzgó, községi vagyonkezelésük hiányos, s rendes könyvtelők soká nem volt, a keresztényektől idegenkedés jellemzi, többségben létök érzete erőszakosságokra birta. A miveltebbeknek sok kísérlet után sem sikerülvén avagy csak a legkisebb reform is: kiválásuk erkölcsi szükségé vált. Előbb *status quo ante* név alatt alkottak hitközséget, három évi fennállás után *congressus-pártivá* lettek. De a kettő nem fejez ki vallás-elvi különbséget. Vallás-elveik, imádságaik, szertartásuk ugyanazok. A kétfelé szakadt felekezetet egymástól társadalmilag inkább a műveltség kisebb vagy nagyobb foka különbözteti meg; vallásos szertartásaik közül az utóbbiak csak az orthodoxok néhány elavult, elfogult és tarthatlan szokását útastítják határozottan vissza, ilyenek: a keresztényektől való idegenkedés, minden újításnak bűnné bélyegzése, a szent egyet [Chevra Kadischa] rendeltetésével visszaélés, u. m.

Kolozsvár utóbbi másfél század alatti népesedését is érintem itt összevontan.

Kolozsvár követői 1717. panaszolták a felség előtt, hogy a sorezredekből szabadságolt sok német mesterember és kereskedő-féle telepedett meg Kolozsváratt, némelyek örökségeket is birnak, a közterheket viselni mégis vonakodnak.¹⁾ 1719. márcz. 4. a kir. kormánynál panaszolta a város, hogy a Kolozsváratt birtokló nemesség, házánál sem embert nem tart, sem gondját nem viseli, a legközelebbi revolutioban a németek bele szálltak és elfoglalták, de terheit nem viselik;²⁾ 1722. ismét azt panaszolta, hogy közöttük feles obsitos németek vannak, kik naponként szaporodtan-szaporodnak, nagyobbára mesteremberek, interessantes pénzből élők, kik a várostól függni nem akarnak, holott a város javalmaival élnek. A kormányshék szigoruan megparancsolta, hogy *akármiféle nemzetből álló* mesteremberek a tanácstól függni és a közterheket hordozni tartoznak. Az ellen is panaszolt a város, hogy az uri és nemesi renden levő birtokosok feles oláh és magyar jobbágyokat kezdetek telepíteni, mind benn házaikba, mind a külvárosban majoraikba, a kik a tanácstól függni s a közterhekben részt venni vonakodnak, holott marháik s magok ott élődnek. Kérte azért a tanács, hogy a jövő rossz eltávoztatása végett — mint sok városban és faluban történt — örökre távolíttassanak el. A kormányshék sept. 11. azt határozta: *a majorok dolga maradjon az eddigi szokás szerint.*³⁾ 1727. máj. 10. összeiratván Kolozsváratt a bel- és külvárosi obsitos németek, találtattak 80-an, 46 r. kath. 8 luth., köztük 7 csizmadia, 1 timár, 1 ívkészítő, 1 dohánykeres-

beteg, szegények nem ápolása s olesón vagy ingyen való temetésökről nem gondoskodás, a temetésnél gyalultatlan fából való koporsó készítés, temetőbe vitelnél hitvány gebék használása, mely északorlátoltság és cynismus csak nevetséget gerjeszt, a sarkövekre csak héber felirat megengedése s más nyelvvél élés tiltása, holott a Thalmud ajánlja azon ország nyelvét, a hol a zsidó lakik. Az új hitközség a hidelvi nagyutezában kéttornyú díszes templomot építtetett 1886. s minden vallásuak közül tekintélyes férfiak jelenlétében a szeretet által egyesülve fényes ünnepélyvel szentelte fel. A rajta levő felirat látható a RAJZOK. II. Füzete 17. lapján.

¹⁾ Fasc. II. 540. sz.

²⁾ Fasc. II. 560. sz.

³⁾ Fasc. II. 616. sz.

kedő, 2 sütő, 17 napszámos, 6 kőmíves; ezek közül Hammer Konrád kőfaragó mester, 1719. Schwalbachból jött be a tanács hívására, a város megerősítése végett, háza van s illő keresete; van 1 aranymíves, 1 szolga, 1 asztalos, 1 keresetnélküli, 1 posztócsináló; Grasler György, bavariai festő, ki a jezsuitáknak dolgozik. 3 szabó, 1 kocsis, 2 kalapos, 2 köszörűs, 1 nyerges, 1 gyertyamártó, 1 másik kőfaragó; Hammer János, a kit szintén Schwalbachból hoztak be a jezsuiták; 3 ács, 1 mészáros, 1 könyvkötő, 1 lókereskedő, Kinile János, bavariai szobrász [*sculptor statuarius*]; ezt a császári udvar küldötte be tíz év előtt a fejérvári várnál való munkára; két év előtt Kolozsvárra jött, nincs felesküve polgárnak, r. kath., háza van s 3 gyermeke, mesterségéből tisztességesen él, szállásbért fizet a ref. prédikátornak 16 r. frt 45 kr.¹⁾ 1730. ápr. 24. ismét megszámitatta őket gr. Wallis erdélyi főhadvezér s voltak 71-en, 10 evang., 1 ref., 60 r. kath. Ausztriából, Bajorországból, Slesiából Tyrolból és Csehországból jöttek be,²⁾ mesterségéből s napszámoskodásból élnek; ki akarták vonni magukat a közterhek alól, de a kormányzék 1730. júl. 14. a tanácsnak egészen alája rendelte.³⁾ 1732. a kir. kormányzékhez irt kérelmében jellemzően ír a tanács a külvárosokról. „Van ugyan itt három külváros — írja — de lakói többnyire szegények s keveset kivéve, a különböző nemzetek gyűlevész sepreje [*colluvies gentium hinc inde congressa*], a kik ma jönnek, holnap ismét odább állnak, s nagyobb terhére, mint hasznára vannak a városnak.⁴⁾ A különböző betelepések ez időbeli folyamát és arányát mutatja a tanácsnak egy 1786. december 29-ki kérelme, melyben Kolozsvár lakóinak száma 11,000-re van téve. Hátrább az 1782-ki létszám is közölve lesz.

E korszakra hagytam még ama néhány adat közlését is, melyek a cigányokról szólnak. Az Izabella királyné által Kolozs-

¹⁾ Fasc. II. 675. sz.

²⁾ Fasc. II. 696. sz.

³⁾ Fasc. II. 699. sz.

⁴⁾ Fasc. II. 614. sz. 1745-ben ezek az obsitos németek voltak Kolozsvárratt: Scheller, Compactor József, Sebastian nevű német, Gaszler, Mayer, Polezer, Chus, Hancz, Gaspar, Cholp, Buchard, Slejt, Thator, Bucher, Foris, Drumaczkí; jönnek elé az összeírásban ilyek is: német lakatos, egy német, más német, egy öreg német, szíjgyártó német, sánta német, Német Lőrincz, Német Tamás, Német Ferencz, Kőmíves Mátyás. Fasc. II. 941. sz.

várnak adott *négy sátor-alja cigány* első megtelepedése helyéről a tanács egy 1843. febr. 10-ki jelentéséből az tűnik ki, hogy az a külső vagy Nagy-Szamos belső malomra néző partján elvonuló hurubákban volt, s míg a külvárosok meg nem népesedtek, ott is szerteszét sokan települtek meg. Idő teltével azonban — a mi a *Glacis* megszűnte s a várkörnyék megnépesítésekor lehetett — a külső közép-utczai városnegyedben a mező felől egy nagy darab szabadon volt hely mutattatott ki számukra, s oda áttelepedésök rendeltetett. Számuk belső szaporodás útján növekedett meg, mert a száz-férfiak egy 1585. márcz. 24-ki végzéséből az tűnik ki, hogy új megtelepülőket nem vettek fel maguk közé. E végzés t. i. meghagyta a birónak, hogy a cigányok vajdájával az idegen megtelepedettek házait hányassa el s nekik többé házat építeni meg ne engedje.¹⁾ Mintegy külön városrészt képezve — új megszálló helyük neve *Czigánysor* lett. Csaknem túlságosan szabadságszerető, s maga magát kormányozni akaró nép, mely mástól való függést nem ismer el. Önkormányzati joguk volt mindig, előjárójuknak *vajda* név adatott, a kit két évenként választottak, fizetését a majorsági pénztárból kapta,²⁾ s ez egy 1765-ik évi nov. 12-ki kormányszéki rendelet szerint évi 10 forint volt [KOLOZSV. TÖRT. II. k. 245. l.], a nemzeti fejedelmek alatt 3 forint s egy pár csizma, 1727. 3 frt 4 pénz. Vajdáik közül megemlítek egyet-kettőt. 1614. márcz. 22. Illyés, kinek fia bűnügye fennebb említve volt, 1727. jan. 22. Márkus, 1794. márcz. 12. Trombitás József, 1800. ismét az, 1848. Ditz Károly.³⁾ A vajda mellett 12 ülnök volt; a kik az ugynevezett *vajdai széken* együtt ítélték 3 frton alóli ügyben, de a tanácshoz a fel-folyamodási út nyitva volt; nagyobb összeget illető ügy tárgyalására a város ügyésze is megjelent. A vérbírságból $\frac{1}{4}$ a vajdát, a többi a város biráját illette. Három forint büntetésből $\frac{1}{3}$ a város pénztárába adatott be, $\frac{2}{3}$ a vajda tartott meg ülnökeivel. A rendkívüli eseteket a vajda a birónak jelenteni tartozott. Czigányok, adóssági követeléseiket önhatalommal, vajda hire nélkül el nem igazithat-

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1843. 333. sz.*

³⁾ A hagyomány az újabb időből még e neveket tartotta fenn: Trombitás László, 1805. Vidám József, Nagy János, Nagy Ádám, Gutzi Antal, Bufa György, Móti József, Trombitás Károly, Pongrácz Lajos, Ditz Lajos. [A város 1848. évi j. könyvében Ditz Károly iratik *vajdának*.]

ták. A részeges kiábáló cigányt a vajda a várból köteles volt ki- és haza útasítani, a cigányok évi taxáját jegyzék [*tabella*] szerint sz. György- és sz. Mihály-napkor felszedni s a város gazdájának beszolgáltatni, a szegényebbek és vagyonosabbak díját minden év két kijelölt időszakában megigazítani [*rectificatio*] s azt felhajtani; kiadni belőle csak a város gazdája rendeletére volt szabad.¹⁾ A vajda választásról egy érdekes adatot tartott fenn az 1802. jan. 11-ki községi gyűlés j. könyve. Panaszolta t. i. Vidám József zenész, hogy ő 33 szavazatot kapott a vajdaságra, s a rendőrigazgató mégis a csak egy szavazatot nyert Trombitás Józsefet tette meg, a tanács is ezt hagyta helybe. Ez azt hozta fel okul a gyűlésben, hogy Vidám részeges és egyébként is sok a hibája, ellenfele inkább hivatalra termett... A cigányok életmódja a zenészet volt eleitől fogva maig; elébb két, később több kart s maguknak szabályt alkottak; még a gyermekek is chorusokba oszolva kis koruktól kezdve gyakorolták magukat a természetes zenejátékban; ünnepeken, névnapon, farságon és szüreteken szétjártak a városon s fölkeresték azon társaságokat, melyeket zenejátékuk kielégített, vagy legalább kedvök szerint mulattatott. Mindenik evvel kereste meg kenyerét. Birtak külsőt is s azt miveltették. Az asszonyok ruha, ékszer s más ily tárgyak házról-házra járva árulásával segítették férjeiket a ház szükségsei fedezésében; a mezei és kerti munkát nem üzték, adásvevés volt szenvedélyök... Volt a cigányoknak az adón s közterhek viselésén kívül egy ősi tartozásuk, a mitől szabadulni vágytak. Ezt egy panasz-eset tartotta fenn. Vajdájok t. i. az egész *cigány város* nevében 1794. márczius 32. folyamodott s kérte a tanácsot, hogy mivel ők a városnegyed közé számítottak, adót fizetnek, a közterheket hordozzák, szabadittassanak fel az eddig tőlük venni szokott *lécz-és zsendelyszeg* adástól. De nem kelt róla végzés... Azért is többször folyamodtak, hogy mivel az adót fizetik s a közterheket hordozzák, bocsáttassanak a polgári eskü letételére s a polgárok közé vétessenek fel, de foganat nélkül... Egy büntetőügyi jelentés a cigányok belélete egy nevezetes eseményével ismerteti meg. 1844. t. i. az octób. 8-ki községi képviselők gyűlésében a rendőrigazgató a *vajdai széknél* a Czigánysorban levő kis fegyház

¹⁾ Látható 1755-ből: *A cigányok vajdája útasítása. Mike Sándor gyűjt. Egyveleg.* 10. Claudiopolis. 257—260. ll.

vagy *kaliczka* lebontása s megszüntetése iránt beadott s vele véleményadás végett közölt kérelmére azon tudósítást tette: „hogy miután a cigányok annyira elnagyarosodtak, hogy bajait inkább a tizedkapitány vagy a rendőrség elé viszik, s ha egyik-másik bezáratásra büntettetik, a város börtönébe szokott elzáratni: a kaliczka több év óta igen ritkán van használatban, végképen megszüntethetőnek véli s czélszerűnek látja; hanem hogy a paraszt cigányok közt a fenytéktől való félelem fennmaradjon, szükséges, hogy a cigányok vajdája háza előtt levő ugynevezett *kaloda* mintájára két kaloda készíttessék, a mi az eddigi kaliczka anyagából kitelnék s a megkívántató két kalodavas is megszerezhető lenne...” Elintézése elhalasztatott... A sorshuzás általi katonaállítás alkalmából sorozás alól zenészi hivatásuk tekintetéből fölmentetéseket kétszer kérték: 1812. a nov. 20-ki, 1848. a jan. 14-ki esküdt-községi gyűlésben. Diószegi Vas Sámuel, bálházbérlő panaszolta, hogy az első karbeli zenészekkel nem tud egyezni, oly rendkívüli fizetést követelnek. A tanács maga elébe hivatta néhány társukat, eléjük adta a mostani idők nehéz környűlállását s engedékenységre intette őket. Erre meggondolkoztak s a bérlőtől egy-egy estvére 50 váltó forintot elfogadtak. Ez engedelmesség jutalmául s besoroztatásuk miatti panaszuk orvoslásaul 14 egyén a közteherviseléstől és sorshuzástól további rendelésig felmentetett.¹⁾ Másodikkal Pongrácz Lajos a kolozsvári zenész társaság igazgatója és Ditz Károly vajda az egész zenészkar nevében kérte: hogy a mintegy 25 számból álló családot tevő zenészkar művész tagjai az 1846/7. évi 20. és 21. t.-cikk értelmében sorshuzással való újonczállításra ne kényszeríttessenek, hanem mint régen is, az egész kolozsvári zenészkar — mely két osztályból áll — két újonczot pénzen fogadva állithasson azon okból, mert igen nehéz egy zenésztületi tagot kitanítani, s ha már van, azt fájdalmas elveszteni, hamarjában nem is pótolható. A sorshuzók száma 2—300. A 25 családból 10—12 jöhet sorshuzás alá, s megtörténhetik,

¹⁾ Neveik: Loló Józsi, Nagy János és József, Zunya István, Máté József, Trombitás László, Ditz Károly és József, Putzi József és László, Vidám József, Tonti György és János, Csucsuj Ferencz. *Az eredeti jegyzőkönyvből.*

hogy mindenik zenész elmenő sorsot húz, s ekkor az egész zenészkar, melynek a nemes város lakói minden időben hasznát veszik, végromlásra jutna, midőn azoknak, a kik sorsot nem húztak, honnmaradásukban semmi, elmenésőkben nagy haszon lenne. Ők — írják — mind zenészek, kik egy évtized óta uri pártfogás és saját áldozataik által azon igyekeztek, hogy édes hazájok ezen első magyar fővárosában a zenészetet, mint csak kitartó szorgalommal tökéletesíthető művészetet, minél magasabb fokra emeljék és anyavárosuk minden rendű hű polgárainak szeretetét s pártfogását megérdemelhessék, művészetőkkel vigságot és megelégedést szerezhessenek. Céljuk azt kívánta, hogy fiaikat gyermekségtől fogva a zenészetben neveljék s őket jeles művészekké képezzék; szorgalmuknak nagy is a sikere; ifjaik nemcsak a két testvér magyar honban benszülött zenészekkel megmérköznek, sőt a külföldi zenészek dalt alkotó és versenyző művészeivel is bátran szembe állnak; e mellett mivel zenészek, természetöknél fogva szelidek, józanok, erkölcsösek, törvénytisztelők, a fejedelemehez hívek, a hazának buzgó lelkű fiai. — — Vészes időben édes hazájukat vérökkel és életökkel oltalmazni legszentebb kötelességöknek ismerik ők, s ifjaik velök együtt éreznek; de a mostani béke idején, midőn a kirótt újonczok száma ugysis csekély, hogy zenész testületök valamelyik jó és hirtelenében kipótolhatatlan tagja sorshúzással tőlük elszakasztassék, fájdalmas és a városi közönségre nézve káros lenne . . .“ A kérés bizottságnak adatott át, mely mielőtt véleményt adhatott volna, a bekövetkezett *nagy napok* az ügynek más fordulatot adtak. Kolozsvár egész ifjusága, zenész ¹⁾ és nem-zenész, a ki karját birta, a honvéd zászlók alá sorakozott. A cigányok régi ohaja teljesült, polgárjogot nyertek s a város bennök a leghívebb polgárokat, a kik jó és balsorsában osztoztak. De tettek egy magasabb jelentőségű szolgálatot, megalkották közöttünk ama természetes magyar-cigány zenét, mely a magyar vigalmak fűszere, mely mellett ünnepel a nép s a paloták salonvilága, az est csöndében bűvös édes hangjaival örömbre ébreszti fel hölgységét az ifju s nyirettyűje siró szava mellett elpanaszolja szíve bánatát a boldogtalan. Velünk voltak ők, midőn a

¹⁾ Egyik jeles ifju zenész társuk, a 20 éves Ditz Samu 1849. a nagy-beeskereki csatában vesztette el életét.

szabadság zászlóját diadalmasan hordoztuk végig az utcázakon és esatatóereken, velünk a szolgaság sötét éveiben. A cigányzene a magyar nevét az egész világon dicsőséggel hordozta körül népdallamainkban, s nemzetünknek becsületet, Magyarországnak barátokat szerzett; hegedűjök értette meg nyugat népeivel: mit tesz ama kifejezés, s a magyar természetet igazán jellemző félig melan-cholikus, félig szilaján örvendő lelki hangulat: *Sirva viga d a magyar.*¹⁾

A *sajtó és irodalom* növekedő hatását fejlődése s a könyv-vizsgálati növekedő szigor bizonyítja. 1840. július 30-ki udvari, aug. 13-ki kir. kormányshéki rendeletnél fogva engedélyt nyert Szilágyi Ferencz ev. ref. tanár mérsékelt irányu politikai hírlap Kolozsváratt kiadására *Mult és Jelen* cím alatt, *Hon és Külföld* című melléklappal, a mit később főlapjával *Toldalék* cím alatt egyesített, s 1841. decz. 19. újabban *Magyar Gyermekbarát* című nevelési lap kiadására nyert engedélyt. Szilágyi lapjára előfizetésre felszólítván a kolozsvári tanácsot is, ez a kir. kormányshéktől nov. 25. engedélyt kért, hogy egy példányra 10 forintot előfizet-hessen. Az ez iránt megkérdezett tartományi főszámvevőség ugy nyilatkozott, hogy egy törvényhatóságban sem fordul elé ily cím alatti kiadás, nem is véli rendszeresítendőnek, mindazáltal mint rendkívüli kiadást az ezen városban öregbedő nemzeti miveltség előmozdítása végett egy példányra egy évre annál kevesebbé két-kedik megengedésre ajánlani, mert az esküdt-közönség akarja s a

¹⁾ Följegyzek egy érdekes hagyományt a kolozsvári szép cigányleányról.

A Tordára vivő országút mellett jobbra, a köztemető aljának azon része — egy kis dombos völgyület — a hová a cigányok, közeli szegényebb sorsuak és zsidók temetkeztek, régen *Boritzá temetője* nevet viselt. Öreg Pataki Mihály ezt a hagyományt beszélte el nekem róla. A cigányok egyik, úri házat tartó vajdájának — a ki egy-egy hegedű játékáért százast, hordó bort vagy paripát kapott — *Boritzá* nevű oly szép leánya volt, hogy Kolozsvár híres polgári hölgyei is irigyelték. Egy ifju gróf bele szeretett s szívet megnyerte. A lány elhagyta érette jegyesét, a legjobb ifju hegedűst, a kit búja s szégyene öngyilkossá tett. A szép lányt nem soká keserű családás érte: grófja hosszú útra távozott, őt boldogtalanná téve; fölébredt lelkiismerete gyötörni kezdte: minden este kiment kedvese sirjához, virágot tett rá, sirt és imádkozott, hogy Isten bocsássa meg bűnét. Egy izgalmas nap után, midőn a sirhoz érkezett, mintha jegyesét látta volna, hogy jó felé, gyűrűjét tartja s szemrehányólag fenyegeti kezével — rémültében halva rogyott sirjára, s kétségbeesett atyja reggel találta fel ott... Oda temették el őt is, s a nép *Boritzá temetője* nevet adott a helynek.

nevezett hirlapot levéltárában megtartani kívánja; a mit a kir. kormányshoz elfogadván, a tanácsot iránta ez értelemben útasította, különösen meghagyva, hogy azon hirlap a város levéltárában megőriztessék, s ha a következő években is rá előfizetni kívánnának, kérésöket évről-évre újítsák meg. 1845. november 5. Magyar Lajos: „*Kis Követ*, képekkel“ című hetenkint egyszer megjelenő mulattató, ifjúsági és népies lapot alapított; 1846. júl. 1. Takács János és Berde Áron nyertek engedélyt *Természetbarát* című folyóirat kiadására. Indult meg két *Hirdetési lap* is, melyekre engedélyt 1845. júl. 3. nyert Méhes Sámuel és Szilágyi Ferencz, az első *Heti Tudósítások*, utóbbi *Kolozsvári Hetilap* cím alatt, oly föltétellel, hogy a kormány hirdetéseit ingyen közöljék. Tiltsch János szintén indított meg 1845. felsőbb engedély nélkül egy hirdetési lapot *Kolozsvári Heti Krónika* cím alatt, de márczius 30. betiltatott. Egy másik lapot is akart kiadni ugyanő *Koszoru, ész és szívkepző lap növendék ifjaknak*, szerkesztőül Nagy Péter ev. ref. pap volt megnevezve, de a felség júl. 15. kelt legfelsőbb elhatározásával az engedélyt megtagadta. E lapok szerkesztőinek és íróinak névsora Erdély és főleg Kolozsvár szellemi erejének fokmérője . . . Az *Erdélyi Hiradó* tulajdonos főszerkesztője Méhes Sámuel volt, dolgozó társai: br. Kemény Zsigmond, gr. Teleki Domokos, Nagy-Ajtai Kovács István, Szentiváni Mihály, Kovács Lajos, Kriza János, Ócsvai Ferencz; midőn ez utóbbi később a lap tulajdonos-szerkesztője lett, rendes belmunkatársai: Szabó János, Urházy György és Jakab Elek voltak. A *Mult és Jelen* tulajdonos szerkesztőjét fennebb említettem, dolgozótársai Makoldi Sámuel, Vadas József, Szigethi Gyula Mózes, Sinczki János, Nemessányi Károly, Szilágyi Sándor. A *Vasárnapi Ujság* szerkesztője Brassai Sámuel, külföld-írója Kriza János. A *Kis Követ* dolgozótársai: Lézó Ferencz, r. kath. tanár, Székely Sándor unitárius püspök, Salamon József ev. ref. tanár, Kőváry László és Dózsa Dániel. A többi lapoknak csak szerkesztői voltak megnevezve, dolgozótársaikról program nem adatott.¹⁾ A könyvvizsgálat szigorát bizonyítják újabb meg újabb vizsgálati rendeletek, megjelent könyvek lefoglalása, a szerkesztők és könyvvizsgálók gyakori feleletre vonása és megfeddése, komolyan s tudományosan irt könyvek tilalom alá

¹⁾ *Az erdélyi Hirlapirodalom Története.* 1848-ig sat. Buda-Pest 1882.

vétele. Ez tüzetes megírás tárgyát teszi. Nekem egy-két feltünőbb esetre szorítkoznom művem kiszabott köre kívánja. Tiltsch János könyvárus Sue Jenő *Atar Gull* című, Tompa Imre által fordított tengeri regényét kiadván: ez felsőbb helyen a Kolozsváratt kinyomatott könyvek jegyzékéből tudomásra jutott. Bárha Párisban még 1833-n jelent meg s akkor igtattatott a bécsi cs. kir. központi vizsgálat által a kárhoztatott könyvek sorába, 1846. aug. 27. kelt udvari rendelet által a könyvet átbocsátó vizsgáló maga igazolására szorítottatott és a regény a tanács által birói zár alá vétetni rendeltetett, melyet a midőn a főbiró végre akart hajtani, a kiadó úgy nyilatkozott, hogy a könyvet 500 példányban nyomatta ki, de az még 1846. úgy elkelt, hogy 10 példánynál több nincs meg, a mit a főbiró zár alá magához vevén, útasítást kért, hogy vele mit tegyen? mert a kiadó kijelentette, hogy igaz tulajdona vissza adásáért felsőbb helyre folyamodni fog. A királyi kormányzék *tudomásul vétel*-lel intézte el az ügyet, a főbirói felterjesztés levéltárra tétetett. A könyvvizsgálónak a felség előtt tett önigazolása következtében 1847. jan. 28. kelt udvari rendeletben meghagyatott a kir. kormányzéknek, hogy intézkedjék úgy, hogy jövőre a kiadandó fordítások előre legfelsőbb helyre küldessenek fel a végre, hogy megtudható legyen: meg van-e engedve a kinyomatott eredeti vagy nincs? a mi iránt e főhatóság a könyvvizsgáló hivatalt febr. 18 értesítette.¹⁾ A politikai lapok erős korlátozására elég lesz egy-két eset említése. „Az *Erdélyi Híradó*-ban²⁾ két oly czikk jelent meg — mondja az ápr. 22. udvari rendelet — mely a törvényhatóságokat a tisztviselők iránti engedetlenségre hívja fel. A felség megparancsolta a kir. kormányzéknek, járjon végére s tegyen jelentést róla: voltak-e azon czikkek vizsgálat alatt? rendeljenek iránta nyomozást, az eredmény szerint a vizsgálót és szerkesztőt vonja szigorú felelősség alá s nyilatkozataikat terjeszsze fel; a vizsgálót tisztétől addig is mentse fel, s helyébe rendeljen olyat, a kiben teljesen lehessen bízni, meghagyva neki, hogy az ily czikkekre különös figyelemmel legyen s a hibások ellenében az

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1846. 10,757. 14,021., 1837. 1139. 2205. sz.

²⁾ 1843. évi utolsó folyam 15. 20. számaiban: *Követszámolás és Kolozsmegyei közgyűlés* cím alatt.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1843. 1636. udvari kancell. 5788. korm. sz. sz.

1841. márcz. 5-ki vizsgálati szabályt alkalmazza.“³⁾ A *Mult és Jelen* szerkesztője azért feddetett meg: „hogy elkéséstől tartva, egy a vizsgáló által kitörölt czikke helyének — más czikkel pótlása helyett — üresen hagyásával adta ki lapját, az ezt, valamint a törlés megemlítését is tiltó rendeletek ellenére; mert ez a vizsgáló tekintélyét sérti, ezt megengedni nem lehet. Ha hibásan járt el a vizsgáló, felsőbb helyen kell vala a szerkesztőnek orvoslást keresni.“¹⁾

Még feltűnőbb az Ugron István és báró Kemény István tordavármegyei követek 1841/3-ki országgyűlési követjelentése ügye, azért, mert a követek teljes szólásszabadsága és sérthetetlensége mellett a kormány eljárását jellemzi, hogy követi jelentéseket a könyvvizsgálati szabályok alá vonták. Kinyomatását a vármegye azon évi jun. 11. meghatározta, báró Kemény György végrehajtotta, s 1844. jan. 31. a közgyűlésnek jelentette, mely azt elfogadván, az ügyet magáévá tette, e szerint a kinyomatás a vármegye tényévé vált.²⁾ A jegyzőkönyv az udvarhoz jutván: rá 1849. jun. 20. azon megjegyzés tétetett, hogy az udvar felteszi, hogy a könyvvizsgálót nem kerülte ki s a szabályoknak elég tétetett. A kormányzó megkérdezte a vármegye főispánját annak hol nyomatása iránt s azon felvilágosítást kapta, hogy Kolozsvárt az ev. ref. főtanoda könyv- és könyvomó intézetében Tiltseh János nyomtatta. Ekkor a kormányzó a főbirónak meghagyta: nyomozza ki, meg volt-e s ki által volt megvizsgálva a jelentés? 1845. márcz. 5. arról értesült, hogy a követek maguk adták be a jelentést a könyvvizsgálatra 1843. aug. hónapban, onnan octóber 16. Székely Sándor tanárnak és könyvvizsgálónak adatott ki s a róm. kath. püspök *Imprimatur*-jával el levén látva: a kiadó magát kinyomatásra jogosítotttnak látta. A kir. kormányzék a dolog ez állásában *tułomásul vétel*-lel intézte el a dolgot, az iratokat levéltárra tétette.³⁾ De legsúlyosb ítéletként nehezült e kor könyvvizsgálati rendszere a Bölöni Farkas Sándor *Északamerikai Útazás* című korszakalkotó művére,⁴⁾ melyet Estei Ferdinánd főherczeg erdélyi királyi biztos a tiltott

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1841. 1119. udv. kancelláriaí, 5078. királyi kormányzékí sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erdélyi oszt. *Tordavármegye Gyűlési jegyzőkönyve* 1838—48. 4. köt.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1844. 2732. 8258., 1845. 2038. 9418. sz.

⁴⁾ *Útazás Észak-Amerikában* Bölöni Farkas Sándor által. Kolozsv. ifj. Tiltseh János tulajdona 1834. 8.

könyvek közé sorozott s olvasása csak jogositó levéllel engedtetett meg.¹⁾ E könyvről 1834. sept. 10. kelt levelében azt írta gróf Széchenyi István a szerzőhöz: „hogymondhatatlanul kellemes pillanatokat élt elolvasásakor. Bár lettek volna órák, napok! De kezébe véve a drága könyvet, többé nem tehetette félre. Hála a Mindenhatónak, hogy az napvilágra jött, haszna honosinkra nézve felszámíthatatlan. Azon jó, melylyel telidesteli van, oly világosan, annyi érdekel, és oly kimélve közöltetik, hogy az áldott mag, mely belőle hull, még rosszabb földben is kikelne, a milyen a mienk. A nekem ajándékozott példányt — írja a gróf — a legkedvesebb kincseim közé számítván: nem szünendek meg e közhasznu munka megjelenéseért legforróbb hálával viseltetni, mert eddigelé ennél hasznosabb és szebb ajándékkal tudtomra és belső meggyőződéseim szerint senki meg nem tisztelte a magyar hont és királyságot.“²⁾ Kolozsvár büszke lehet írójára s e nagy ember ítéletére!

A közmivelődés terjedését mutatja az, hogy ez idő alatt Kolozsváratt a második rendes könyvkereskedés nyílt meg. A Barra Gábor által alapított papir- és szépműkereskedést t. i. 1835. történt halála után első segéde és társa Stein János rendes könyvkereskedéssel egészítette ki, mely vállalatában, nemcsak a magyar irodalom iránt különös előszeretettel viseltetett s a főszűlyt arra fektette, de egyszersmind a külföldi irodalmak termékei megszerzésére is az eddiginél több figyelmet fordított, egyenes egybeköttetésbe lépett Németország, Páris és London könyvkereskedőivel, s ezt oly sikerrel tette, hogy már a harmadik évben a külföldi irodalom is meglehetősen levén kereskedésében képviselve: a közönség a leghasznosabb tudományos s legérdekesebb szépirodalmi művekre lett figyelmes, és így megszerzésökre mind szüksége, mind kedve 1848-ig folyvást növekedett. Minthogy Erdélyben máshol nem volt magyar könyvkereskedés, megkísérlette Enyeden is fiókkereskedést állítani, mert általános volt a panasz, hogy ott csak az iskolakönyvek megszerzése is rendkívüli bajjal jár; virágzott is az mindaddig, míg 1848. végén a várossal együtt el nem pusztult.... Stein az enyedi után nemsokára Maros-Vásárhelyen is állított fiókkönyvkereskedést. A közönség élénk pártolása s a gyors fejlődés, sőt az új vállalat virágzásnak

¹⁾ *Keresztény Magvető*. V. köt. 295. l.

²⁾ *Keresztény Magvető*. V. köt. 297—98. ll.

indulása igazolta a felállítás korszerűségét és azt, hogy a szellemi mivelődésnek a székelység fővárosában új terjesztő csatornára mily nagyszükség volt. Ha az 1848—49-ki pusztulás ott is be nem következik, a maros-vásárhelyi könyvkereskedés társává lehetett volna a kolozsvárinak... Mint az olvasást és könyvek szeretetét előmozdító hazai és külföldi irodalom ismerete s iskolai tankönyvek megszerzése: oly kezdetleges állapotban volt a könyvkiadás is az 1830—1840. körüli években. Alig jelent meg egész éven át egy-két könyv. Némelyek az olvasó közönség hiányában keresték az okot; mások nemzetünknek a könyvirástól és könyvszerzéstől s olvasástól idegenkedésében, mintha nem lettek volna Erdélynek jeles írói, nagy számu olvasói, fényes irodalmi korszakai a nemzeti fejedelmek idejében! A fő ok vállalkozó kiadó nem léte volt. Ezt pedig azon tapasztalással kívánták igazolni, hogy a legjobb könyvek kiadása is kockázattal jár, mert nem kél el. Az írói tehetségek tétlenségre voltak kényszerítve, nem volt a mi munkára ösztönözze. Ők kiadó nem léteére hárították a tétlenség felelősségét, ezek a rossz kelen-dőségre. Így forogtak hosszasan ama tévkörben, melyet a nem-kezdéssel és semmittevéssel önmaguk csináltak maguknak az iroda-lom és nemzeti miveltség nagy kárára. Stein mert tenni, s úttörő lett itt is. Lassan, óvatosan, a kelendőség esélyeit jól számba véve, az íróknak kevés tiszteletdíjt fizetve, megkezdette a kiadást. Nagy része kiadásainak kézi-, tan-, ima- és énekeskönyvek, egyházi művek, de van tudományos tárgyú, földrajzi, utazási, történelmi sat. kiad-ványa is. Addig, mikor eműre a pályázat kihirdettetett — 1864-ig — kiadásában 345 mű volt már megjeleneve. Ez Steinnek nagy érdeme Kolozsvár és nemzeti miveltségünk irányában, s én e rövid közlést művem egyik értékesb részecskéjének tartom. Ő megérdemelte abban e lapot,¹⁾ s kereskedése érdemes lenne, hogy tüzetesen leirassék.

A szellemi érdekeket szolgáló és közművelődés terjesztésére állí-tott közintézetek közt főhelyen állott e korszakban is a nemzeti

¹⁾ Kiegészítem e sorokat a művem időkorén kívül eső egy-két tény följegyzésével. Stein kiadványai 1848—49. után annyira nevedtek, hogy 1856. egy gyors sajtó, 1865. a második felállítása lett szükségessé, úgy, hogy most [1874.] két gyors vas- és két fa-sajtóval dolgozik az intézet, melynek azelőtt csak két kézi vas- és két fa-sajtója volt. Az ev. ref. főtanoda nyomdája Kolozsváratt méltányos igényeknek képes megfelelni, s társai közt meg-állja helyét.

színház: folyvást szilárdult, hatása mind szélesebb körben terjedt, hazafiasságra és nemzeti érzés felköltésére irányuló befolyása a társadalom minden rétegében nyilvánulni kezdett; derék vállalkozók szerencsével igazgatták, s saját tagjaival és meghívott jeles erőkkal lelkesen teljesítette polgáriasító küldetését. A kolozsvári szinpadon szívesen lépett föl a legfényesb tehetség, s a polgárság, a honoratior és főrangú körök vetélkedő szíveséggel fogadták őket; meghívták házakhoz és családaiik körébe, testvéröknek tekintették az embert, szeretettel tüntették ki Thália áldozóit. Koszoru, taps, fáklýás zene, versek és értékes emlékek tették feledhetlenné előttük Kolozsvár mivelt s lelkes magyar közönségét. Kolozsvár meg tudta mutatni, hogy érti s érzi a színészet nemzeti küldetését, becsüli a magyar művészt és művészetet. A színész a közönséget, ez a színészt lelkesítette. Ez időre esik a magyar nemzeti színészet első virágzási kora, ekkor éltek dicsőségei: Egressi, Fáncsi, Lendvai, Megyeri, Szerdahelyi, Szentpéri, László, a színészek, ekkor a színésznők részéről első fényű csillagai: Déryné, Kántorné, Lendvayné, Laborfalvi Róza, Szathmáryné... Nagy idők, tünemények, halhatatlan érdemű férfiak és hölgyek a magyar művészet derülő egén!

Az *iskolák életéből* az alapítványokat említem meg, mint a hitfelekezetek azok iránti különös szeretetének nemes bizonyítékait. A nemzetnek s nemzeti mivelődésnek csak az igaz barátja, a ki a tanulást előmozdítja, iskolát állít s gyarapít, tudós ifjakat segít nevelni, s ezzel neveli a mivelt emberek számát, a miveltség összegét. Kolozsvár tanuló és nevelő intézetei iránt előszeretettel tette meg polgársága és Erdély mindenkor s ez időben is kötelességeit.

A *r. kath. seminariumnak* Szárhegyi Fülöp Elek 1838. dec. 11. 4000 c. frtot alapított, nemzetségből való 3—4 [*a mennyire telik*] jámbor, szorgalmas és jó erkölcsű ifju nevelésére, úgy: „hogy előkészületét bármi nehézséggel végezze bē a törv. királyi táblán, s legalább egy szolgáljon Gyergyó-füszékben, hogy a tanulás becsét és hasznát tudatlanságban élő nemzetségében felélesztteni, s szabadságukat megvédni módjuk és alkalmuk legyen; válaszsza ki s ajánlja őket a szárhegyi plebánus, a kinek ezért 50 frt kamátát hagyta; ha Szárhegyen a Fülöp-nemzetségből tanuló ifju nem lesz, más helybeli nemes és szabad születésű, nevezetesen árva ifjak ajánltassanak fel, kizárva a Keresztes Ferencz maradékát s minden következőit, az ajándékozó felesége testvéreivel elkövetett ember-

tartom. főszámvevőseni elnök — saját kifejezése szerint — az Erdély nagy fejedelemségi unitárius egyházközönség sorsát tekintvén, s ifjainak a tudományokban és jó erkölcsökben neveltetését előmozdítani ohajtván — a mi eleitől fogva főéletcélja volt — ezen egyházközönséget hagyta minden javaiban átalános örökösének. E javak: ladamosi jószága, melynek értéke 52,000 frtra, könyvtárával s 6000 frt készpénzével együtt az egész hagyaték 60,000 p. forintra volt tehető.¹⁾ Rendelete az volt, hogy vagyonát az egyházközönség javára három végrendeleti végrehajtó: Bölöni Farkas Sándor, Körmöczi József és Fekete Sámuel kezelje, a jövedelemből $\frac{5}{6}$ -ot adjanak be az egyházközönség folyó szükségeire, $\frac{1}{6}$ -ból gyűjtsenek 10,000 frtot, a mikor ez együtt van, adják be az egyházközönségnek tőkésítés végett. Így kezeljék öök, s haláluk után az egyházközönség is, hogy a tőke önerején önmagából örök időkig növekedjék . . . Az első 10,000 frt már 1846 tőkésítettett.²⁾ Bár művem időközön kívül esik, kiegészítésül megjegyzem, hogy az alapítvány már 1863-n 120,812 p. r. frtra volt nevedekve.³⁾ Sárdi Simén Elek szintén 1839. aug. 24. kelt levelében az unitárius főtanodai könyvtár számára ajánlott fel 2000 frt, Gálffi József tordavármegyei kir. pénztárnok, 1839. febr. 12. harmonia tanítóintézetre 20 frtot, Bölöni Farkas Sándor 1841. aug. 22. és 1842. febr. 12. kelt végrendeletében könyveit, térképeit, kéziratgyűjteményét könyvtárával együtt hagyta a kolozsvári unitárius főtanoda ifjúságának, a *Gondoskodó Társaságban* levő megtakarított kevés pénzét szintén, úgy, hogy kamata $\frac{4}{6}$ -dával mindig új magyar könyveket szerezzenek, $\frac{1}{6}$ -da legyen a könyvtára felügyelőjének fizetése, $\frac{1}{6}$ -da csatoltassék a tőkéhez, könyvtárát kezeljék külön, hagyatékáról vigyenek számadást, mit a főtanács vizsgál-tasson meg.⁴⁾ Rediger Károly es. kir. postamester 1843. febr. 11. egy törvény-tanári székre 10,000 forintot alapított, ugyanazon évben sept. 6. Gedő József egyedül, egy jul. 10-ki ajándéklevélben Káli Nagy Elek, Mikó Lőrincz, Brassai Sámuel és Kriza János a latin nyelv második tanítója számára együtt tettek alapítványt.

¹⁾ *Keresztény Magvető*. IV. köt. 32—34. ll.

²⁾ *Keresztény Magvető*. IV. köt. 35. ll.

³⁾ *Keresztény Magvető*. IV. köt. 36. l.

⁴⁾ *Keresztény Magvető*. IV. köt. 319—320. ll.

Az összes egyházak történetének jellemzői: a papság mivelt-sége és hazaszeretete, békés együttlét, az oktatás és nevelés éber felügyelete, a közerkölcsök tisztaságának fentartására törekvés, hazafias ügyekben s a kor új eszméi valóításában készség, erő-kifejtés minden közmunkássági téren — ugyszólva sejtetlen elő-készülés társadalmi és politikai nagy átalakulásokra. Életöknek s történeteiknek megnövekedett folyamát művem keretébe foglal-nom többé nem lehet. E tiszt és jog az egyházak tudós és lelkes férfiaiit illetik meg. Én az utat sokban megtörtem, s a mit lehe-tett, szerető gondossággal, részrehajhatlanul adtam . . .

A társulási szellem tovább haladt fejlődése s izmosodása útján, a reform-eszméket más népektől átvéve s itthon újakat teremtvé, becsvágyat keltett a szivekben, s új meg új üdvös ter-vek körébe csoportosította a rokon gondolkozásuakat, nagy czélo-kat tűzött a nemzet elé, megedzette az izmokat és férfiui tetterőt, s e nagy eszmeáramlat áthatotta lassankint az egész társadalmat. Mint delejes erő járta át Kolozsvár népét is az előre törekvés, a közjó iránti érdeklődés, a város dísze s a polgárok boldog léte eszközlésének hő ohaja. Társulatok alakultak az anyagi és szellemi érdekek előmozdítására, a mi a jóllét és miveltség egyedül biztos alapja. Az anyagi érdekek védelmére állott fel 1844. az *erdélyi gazdasági egyesület*, melyet a felség azon évi május 24. erősített meg.¹⁾ Ez egyesülethez a város közönsége is tetemes részvény vásárlásával s egy alkalmas helynek minta-gazdaság folytatása végett átengedésével járult. Akkor foglaltatott le és vétetett át t. i. dr. Barra Imrétől 10,839 v. frt 54 kr. adósságban *Asszupatak* nevű terjedelmes birtoka, mely jeles gazdák nézete szerint az egyesület gazdasági céljaira igen jónak látszott; kérte tehát a várost, adja el neki 6000 frtéért, s a 4839 frt 54 krt engedje át egyleti örök alapítványul, úgy, hogy ha az egyesület megszűnik, a birtok a 6000 frt lefizetése mellett szálljon vissza a városra, s addig, míg a felsőbb jóváhagyás megérkeznék, adja át a város azon birtokot az egyesületnek 360 frt haszonbér mellett. Az esküdt-közönség és tanács az egyesület célját üdvösnek látván: az ajánlatot elfogadta, az átadást meghatározta, s ápr. 1. helyben-hagyás végett a kir. kormányshoz fölterjesztette. Ez a tarto-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1844. 1836. sz.

mányi főszámvevőség megkérdése s észrevételeinek megértése után pártolólág terjesztette a felség elé, a ki az eladást az irt módon nov. 5. kelt udvari rendeletben megengedte,¹⁾ oly módon, hogy átadás előtt a birtok kiterjedése és értéke becslés útján a főszámvevőség javaslata értelmében állapittassék meg, s a föltételekkel együtt igtattassék az átadási oklevélbe, teljesítése után a kir. kormányshékhez jelentés tétetvén Mint ezzel rokon czélu magán vállalat, kormányi közbenjárás nélkül létre jött 1839. a *czukorgyár-társulat*,²⁾ melynek szervezete, igazgatása gyakorla-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1846. 4462. 4688. 13,812. sz.

²⁾ Alapszabályai keltek 1837. a dec. 30-ki közgyűlésben, s be voltak igtatva a város és vármegye jegyzőkönyvébe, főbb pontjai ezek: 6. §. a végzések szózattdbbséggel hozatnak; 9. §. az egyesület elnököt választ 2 évre, továbbá 5 választmányi tagot, pénztárnokot, ellenőrt, műigazgatót, gazdát és jegyzőt. Szükség esetében 5 vál. tag is határozhat. 7. §. határozó szavazattal minden részvényes tag bir, 5 részvényig egygyel, 6-tól 10-ig kettővel, 15 részvényenyl bírónak 3 szavazata van, s így nő 50-ig, a hol megáll. A kik nem jelenhetnek meg, irásban is kijelenthetik szavazatukat. 10. §. A választmány végrehajtási joga csak annyira terjed, a mennyire a közgyűlés végzései felhatalmazták, sietős esetekben ezen kívül is végezhet, de ezért a közgyűlésnek felelős. 21. §. a részvények eladhatók, a mi a választmánynak bejelentendő; haszonban csak az részesül, a kinek nevére a részvény eredetileg iratott, vagy a kire az a közgyűlés vagy választmány hírével átiratott; örökösödés és végrendelet is igazolja a tulajdonjogot. A részvény 50 vagy 100 ezüst r. frt volt, 3 drb ezüst húszast számítva egy forintba, aláirta: gróf Bethlen Ádám elnök, id. Pataki Mihály vál. tag, Szábel Menyhárt pénztárnok, Szathmári P. Gábor ellenőr; alól rá volt nyomva a gyár pecsété [L. RAJZOK I. Füzete XXXIV. Tábláján]. 1838. nov. 22. számba vétetvén, volt 310 részvényes, s igazgató dr. Szöcs. . . . Schilling János mérnök 1839-n a gyár értékét így számította ki: „gyárhely 1000 frt, kőműves munka és anyag 11,000 frt 24 kr., ácsmunka és anyag 3966 frt 16 kr., asztalosmunka és anyag 721 frt, lakatosi 1290 frt 12 kr., vasanyag 1353 frt 42 kr., rézművesmunka és anyag 3355 frt 36 kr., külföldről hozatott erőművek 3139 frt 12 kr., harangöntőmunka és anyag 351 frt 12 kr., vegyes munka és anyag 130 frt, kádármunka és anyag 460 frt 50 kr., pléh- gürtler- és esztergályosmunka 192 frt 12 kr., száraz malom kövei s hozzá kívántatók 170 frt, szivattyus kút 283 frt 24 kr., összesen: 27,482 frt 26 kr.“ Ekkor *Leitner József* vette bérbe 1839. márcz. 15-től 1842. márcz. 15-ig, kötelezve magát, hogy a gyárnak felügyelete alatt felépítésében a társaságot útásitja, a szükséges gépeket elkészitteti, a gyárt felszereli, czukrot gyárt és raffinál sat. lehető legbővebben igyekeztvén azt előállítani; ügyel az épületekre, a czukor

tiatlan volt, igazgató választmányában hiányzott a szakértelem és kitartó önodaadás, a bérlőkben a jóakarát és érdekkapocs. A kormány sem pártolta; midőn a társulat 1842. márcz. 9. kérte a gyár-épületben észrevett fogyatkozások megszemlélése s véleményadás iránt az országos építészeti igazgatóság valamely tagja kiküldését, ez ridegen visszaútasította. Azon hivatal — mond a rendelet — sok teendőivel igen el van halmozva, s így csak néhány egyén érdekét illető munkára tagjai hivatalosan ki nem küldhetők. Pedig egy szakértői figyelmeztetés még ekkor jó irányt adhatott volna az ügynek. A szégyenletes bukás és nagy veszteség elkedvetlenítette a részvényeseket s lehangolta a közönséget, egyszersmind Kolozsvár gyakorlati vállalatokra való képességét is kétséssé téve s hitelének ártva.¹⁾ Megalakult az *erdélyi kölcsönös jégkármentesítő társulat*, mely 1845. ápr. 24. erősített meg.²⁾ Ezzel kapcsolatban a szükség a *kölcsönös tűzkármentesítő társulatot* hamar létrehozta, s minthogy tagjai azok voltak, a kik a jégbiztosításnak, mely meg volt erősítve: ennek külön is megerősítése nem látszott szükségesnek . . . Van emlékezet egy későbbi időbeli hivatalos

termelésre és főzésre, a czukorszörpből rhumot, pálinkát állít elő sat. a társulat ígért szállást, fűtést, gyertyát s évnegyedenkénti egyenlő részletekben 1000 frt fizetést, viszont a társulati tagok is megígérték készpénzfizetés mellett a szükséges répamennyiség termesztését és beszolgáltatását. Leitner — úgy látszik — csak a felépítést vitette végbe, mert 1841. júl. 20-n 1842. sept. 1-től hat évre, tehát 1848. aug. 30-ig terjedőleg *Propper András* vette ki a gyárat; 2600 frt évi bér mellett oly módon, hogy a társulat 6000 frtot ruházzon be abba; ez 1842. sept. 1-n kelt adóslevél mellett, — jelzálogul a gyárat kötve le — Katona Lászlótól kölcsön vette fel ez összeget, minden részvény után 56 forintot számítva, s 3 évi lefizetést ígérve kamatostól a gyár bevételeiből. Még azon évben octob. 1. Propper bérelengedést kérvén, a közgyűlés a gyárat Leitnernek határozta átadatni s az igazgató Szöcs leltár készítésre biztosokat nevezett ki. 1844. sept. 6. ismét *Propper* vette át, de csakhamar ott hagyta, s a társulat *Schramm Károly*-nak adta ki, de már 1847. május 1. a bérlet alól bizonyos fizetés mellett felmentetett. E gyakori változás a gyár bukását vonta maga után. 1848-n már a Kossuth-húszár ezred kolozsvár-décsi osztálya I századának volt lakhelye, s a korábbi marhahizláló a század lóistállójává alakíttatott. Tönkrement sorsa nem e könnyű időkoréba esik.

A város levéltárában levő *eredeti iratokból*.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1842. 3018. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1845. 2907. sz.

iratban egy *sorsjegyeket vásárló társulatról* is, melynek szabályai nem voltak megerősítve, de a mely állítólag Kolozsváratt fennállott.¹⁾ Én ennek köziratokban ennél több nyomára nem talál-
tam Ily irányu volt a *polgári biztosító egyesület*, melynek szabályai megerősítése végett a kir. kormányzék a felséget még 1841-n kérte, de 1848-ig nem intéztetett el. Azon túli története e mű időkorén kívül esik.²⁾ Emberies irányu volt a felsőbb helyen már megerősített brassói egyesület hasonlatára ev. ref. tanár Nagy Ferencz által 1843. indítványozott *mértékletességi egyesület*. Előbb 1842. aug. 20. nyomtatott körlevelet intézett a vármegyék főbb tisztviselőihez ezen hat kérdésre kérvén feleletet: „1. mintegy mennyi pálinkát főznek s fogyasztanak el kerületében? 2. mily befolyást gyakorol a nép erkölcsére a pálinka ital? 3. a bűnügyek szaporodására? 4. azon falvak, hol nincs pálinkafőző zsidó, erkölcsiség s vagyonosság tekintetében, hogy állanak azokhoz képest, a hol vannak? 5. a bor- és pálinkaital káros hatásának egybe-hasonlítása a nép életében; 6. segítne-e a népen a pálinkaital megszüntetése a mérsékletességi egyesületek elterjedése által?“ Két év mult el, míg az indítványozó a válaszokat megkapta, melyek e czélra kedvezők levén: az egylet *kolozsvári központi mérsékleteti egylet* név alatt márczius 8. megalakult, 1—12 §-ból álló alapszabályt alkottak, tisztviselőket választottak, elnök lett Méhes Sámuel, helyettes elnök Lézó Ferencz, tollvivő az indítványozó; ezeken kívül volt jegyző, pénztárnok és választmány. Márczius 10-n fölhívást s kötelező levélmintát bocsátottak ki tagok gyűjtése végett, melyben a következő ígéretes voltak téve: 1. Mai naptól fogva semmi névvel nevezendő pálinkát, rozsolist, puncsot, rhumot, arrach-ot sat. nem iszunk, kivéve, ha az orvos rendeli egészségi tekintetből, míg a betegség elmulik; 2. a pálinkaitalról másokat is lemondásra birni igyekezzünk, 3. a társaság neve: *mértékletességi egyesület*, 4. a tisztviselők: elnök, titkár, pénztárnok, választmány; 5. évenként két nagy gyűlést, s a hányszor szükséges, választmányi gyűlést tart.“³⁾ Az alapszabályok a tanácshoz beadatván, márczius 20. a kir. kormányzékhez, ápril 4. onnan a felséghez

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1853. 26,504. M. C. G. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1853. 26504. 3280. M. C. G. sz.

³⁾ Könyomat, melynek kezdete ez: **Isten nevében!** *Mértékletességi egyesület körlevele* sat.

ajánlólag felterjesztettek. Eközben a kir. kormánysház a titkár kérésére az alapszabályok kinyomathatását kérte, ápril 8. megengedettett.¹⁾ A felségtől csekély módosítással 1845. május 23. adatott meg a helybenhagyó engedély, oly módon, hogy azokban legfelsőbb helybenhagyás nélkül változtatást tenni nem lesz szabad.²⁾ Az alapszabályok jellemzőbb pontjai: „Az egylet gyűléseinek kizáró tárgya a mértékletességi ügy [10. §.]“, gyűlései nyilvánosak, [11. §.], részvényfizetés tetszés szerinti, legkevesebb 2 pengő garas, szegénytől ez sem kívántatik [12. §.] Megküldötték a czeheknek, tizedkapitányoknak, papoknak, városi előljáróknak sat.

Jótekonny hatásuak voltak az élet végső szükségében önmagán, önerején való segítség végett alakult *temetkezési társulatok*. Ezt legelőbb Jónás Ferencz indítványozta az 1844. jan. 17-ki választott esküdt-közsegi gyűlésben oly célból, hogy a tagok legalább 200 forintot kapjanak. Öttagu bizottság neveztetett ki és tollvivő. Febr. 13. a tanács is nevezett ki 2 biztost s a bizottság a szabályokat kidolgozta — akkor fogamat nélkül; de később mégis az első *temetkezési társulat* ez alapon jött létre. 1846. márcziusban Tauffer József igazgató, Vinkler Ferencz pénztárnok, Vajda Alajos ellenőr, igazgatósági tagok adták be kinyomtatott alapszabályait a tanácshoz, mely azok megerősítését azon alapos okokból kérte, mert kivált a szegényebb sorsuakra nézve üdvös és megnyugtató, hogy a társulat tagjai életök ezen szomorú szakában magukat biztosaknak érezhetik az iránt, hogy haláluk alkalmával övéiknek és másoknak terhére nem lesznek. A kir. kormánysház ápril 7. terjesztette felsőbb helyre, honnan május 14. érkezett meg a helybenhagyás.³⁾ Azon évi decz. 21. a *második és harmadik temetkezési társulat* alapszabályait is beadta a tanácshoz ugyanazon igazgatóság, azért egyszerre kettőét — mondja a folyamodvány írója — mert az *elsőnek létrejövetele után* oly sokan nyilvánították szándékukat hasonló társulat alakítására, hogy látni való volt, hogy meg levén határozva a szám, a második után a harmadik is hamar fog következni. Felküldvén azért mindkettőnek alapszabályait: kérték a megerősítést. A kir. kormánysház 1847. febr. 5.

¹⁾ Alakja 8-rét volt, czíme: „A MÉRTÉKLETESSÉGI EGYLET . . . Könyve,“ hozzá két iv rovatolt tiszta papir volt kötve.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1845. 3221. 3960. 6989. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1846. 3923. 7175. sz.

terjesztette fel ajánlólag a felséghez, honnan a megerősítés márcz. 26. adatott ki s ápril 26. a tanácshoz leküldetett a társulat igazgatóságával közlés végett.¹⁾ A kinyomatásra jogosító *Imprimatur* nélkül levén kinyomtatva mindenik társulati alapszabály: ebből hosszas irogatás lett, feleletre vonatott a könyvvizsgáló, a nyomdatulajdonos, a mitez alkalomból — körlevélileg az ország minden nyomdabérlőivel tudatott — ezen elvnek szabályul kihirdetése zárt be: „hogy egy nyomdabérlő is oly munkát, melyen ezen engedélyt föltételező szó: *Nyomassék ki* [*Imprimatur*] rá írva nem lesz, sajtó alá bocsátni ne merészeljen súlyos felelősség s büntetés terhe alatt.“²⁾ . . . Egy sajátságos temetkezési társulat az ugynevezett *kalandos társaság* is, mely szokáson alapuló szabályai keretében emberi emlékezetet meghaladó idő óta állott fenn Kolozsváratt, s most némely illetéktelen sirások elleni panasza következtében a társaság új szabályozást nyert és megerősítettett. A kalandosok külmagyar-utczai és kétvizközi társasága t. i. panaszolván a tanács előtt, hogy a *Kis-Mező* temetőpásztora is ás sirokat, s a *Czigánysorban* és *külszinutczában* is vannak feles sirásó társaságok: ez a dolog kinyomozására bizottságot küldött ki, mely előkérván a társaság szabályait, kitünt, hogy azokban ugyan nincs megtiltva, hogy az ő társaságukon kívüliek sirt ne ássanak; de minthogy ezek a szerencsétleneknek s elhalt idegeneknek ingyen is ásnak sirt, méltányosnak találta, hogy ezen jövedelmökben megtartassanak, s nagy embernek ázott sirtól [a 8 czikk szerint] 8, kisebbtől 6 m. forint 20 pénzt vehessenek, és ha valaki a kalandosokkal akar halottjának tisztességet tétetni, fizessen nekik [a 29. czikk szerint] 4 m. forintot. Ez ügyben az 1844. ápr. 24. tartott esküdt-községi gyűlés azt határozta: „hogy a külvárosnegyedekben fennálló kalandos társaságok kötelesek nemcsak a szabályokban megállított árért sirt ásni s a halottakat tisztességesen eltakarítani, hanem a szegény elesett sorsuakat, koldusokat, helybelieket úgy, mint másunnan ide vetődötteket tisztességesen eltemetni. A külszinutczaiaknak megtiltatott a pénzért való sirásás, hanem álljanak be a kalandos czéhekbe, a szolgabírák őket oszlassák fel, vagy alkossanak külön kalandos társaságot a czéhbiztos helyben-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1847. 1152. 4649. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1847. 7364. sz.

hagyásával s a tanács megerősítése mellett, s csak azután áshassanak pénzes sirokat, hogy részesedjenek az ingyen sirásás terhében is. A kismezői temetőpásztor ezutánra is megtartatott jogában, minthogy az neki szolgálati bére pótlásaul szolgál.¹⁾

A társulati szellem terjedését nyomon követték a társadalmi műveltséget terjesztő javítások s más művelt népektől átvett új intézmények. Régen csak saját vagy fogadott kocsin költségesen lehetett utazni, míg később a cs. szekérposta használhatóvá lett; de ez nem állott arányban az utazó közönség nagy számával és drága volt. A bérkocsit nem ismerték. Valamely ünnepélyre, látogatóba, névnapra sat. bajjal s nagy költséggel járt az oda utazás. A politika és hírlapirodalom fölébresztette a népek közötti gyakoribb érintkezés vágyát, s a gondolatok és eszmecsere egész szárazföldi nagy forgalmát, mely nemsokárn ez Oczeánon túlra is kiterjedett. Bel- és külföldi utazók jöttek és mentek, s nem volt izléssel, kényelemmel elfogadni képes szálló hely, csak régi szabásu vendégfogadóknak tudott hajlékot adni bármily magas állásu utazó vendégeinek Kolozsvár városa. Midőn eljött a tél, a pihenés, szórakozás és öröm időszaka, s ifju és meglett férfi, viruló hölgy és az élet javában levő nő örömmel elkészülve vigadóba ment, az álarcz pajzánkodása s a táncz szilaj kedvtelése volt az egyetlen kínálkozó öröm; nem volt, a mi a képzelmet megragadja, szépségével bájoljon, költészetével fölemeljen . . . Az élet legbúsabb helyzetében, kedves lények halálakor nem volt lehetséges a fájó szív vágya szerint megtenni a végtisztességet azok iránt, a kik a gyászolónak kedvesek és drágák voltak. Nyugat már rég birt ily intézményeket, Kolozsvár nem. Bölöni Farkas Sándor Európa nagy nemzeteitől s az Atlanti tenger új világából hozta el közénk ezek eszméit, közölte egy olasz barátjával, a kinek érzéke volt hozzá és kivitelére vállalkozó szelleme. Ő ösztönözte Biasini Gaetant, a hires vivómestert — írja életirója, hogy mint a külföldi városokban van, nyisson szállót, állítson bérkocsit, rendezzen narancs- és virágbálokat a közönség mulattatására, hogy az osztályok egymáshoz inkább közeledjenek, s a jogegyenlőségre megérjenek.²⁾ Az életre való eszme termékeny földbe esett. Biasini egymásután

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Keresztény Magvető.* V. k. 319. l.

hozta létre a polgáriasodás és miveltség mindennapi intézményeit: felállította helybeli közlekedésre a bérkocsit, távolira a gyorskocsi-intézetet Kolozsvártól ki Szolnok-Buda-Pestig, be Szeben-Brasóig, sőt Bukarestig, három ország utazó közönségének könnyítvén meg közlekedését; megépítette kultordautczai szép és kényelmes szállóját, kibérelte a város vigadóját s divatba hozta a virág- és narancsbálokat az előkelő közönség multságára, behozta az új modoru halottas kocsikat és a mivelt körökhöz illő temetési tisztességtétel díszesb szokását. Érdekesen adta elé egy kiküldött bizottság 1837. a jun. 21. esküdt-községi gyűlésben szálló építési szándékát, ajánlva a közönségnek az építető kérése teljesítését. „Biasini megvette — ugymond — a Szacs vay-féle fogadót, s az előtt a só-útig 6 öl széles helyet foglalt be, fákat ültetett oda, rostélyt csináltatott és ülőhelyeket, miket meg fog festetni, fölējök árnyéktartót vonat, hogy az utazók ott leülhessenek s megpihenhessenek. Mindezt a közönség kényelmeért, a nélkül, hogy ahoz jogot tartson. Ezért a bizottság őt ebben megtartatni javasolja, oly módon, hogy a városnak nyilatkozatot adjon arról, hogy azt sem ő, sem maradékai soha tulajdonuknak nem mondják.“ A tanács már elfogadta volt a bizottság javaslatát, midőn Biasini maga is elmondotta a szálló építéssel maga elé tűzött szándékát. „Az a célja — ugymond — hogy azt olyanná tegye, hogy minden kisebb és nagyobb állásu és sorsu utazók teljes meglelégedéssel szállhassanak be oda, a mi a város díszét és becsét emelje. A szobákat kifestette, a földszintieket több méltóságok felszólítására kávéháznak alakította át.

Minthogy pedig a kávéházak előtt — mivelt városok példája szerint — szükséges, hogy padok és asztalok legyenek, hová az uri utazók és vendégek leülhessenek és hirlapot olvasva, maguknak üdülést szerezhessenek: szükségesnek látta a helyet elegyengetetni, belől fákat ültetni, a mik adandó esetben a dühös bivaloktól védjék; sem gyalog járás, sem szekérút elfoglalva nincs, — mondja tovább — a karfák biztóságot adnak a mulatóknak. Kérte tehát a tanácsot és esküdt-közönséget, ne akadályozzák; kijelentette, hogy ő nem tart hozzá jogot, szenvedjék el a közjóért és közönségért, kötelezi magát, hogy mikor a városnak rá szüksége lesz, akadályt nem téve, rendelkezése alá bocsátja.“ E nyilatkozatát írásban adván ki, a közgyűlés megadta a kért díszítéséhez és

átalakításához az engedélyt.¹⁾ A *bérekocsi intézmény* behozatala egészen a Biasini műve. Ő kizáró szabadalmat nyert rá; de az önhaszon csábító ingere folytán engedély nélkül csakhamar mások is sokat állítottak. A tanács 1835. a bérekocsi tartás jogának bérbeadását javasolta, de a kir. kormányzék nem engedte meg, mert Biasini egészen magának kérte tovább is meghagyatni. Már akkor 9 bérekocsi volt s még sem állott arányban a közönség szükségével. E rendelet és Biasini kérvénye 1838. a sept. 24-ki tanácsülésben olvastatott fel. Biasini azt kérte: „1. hogy a ki nem polgár, fizessen díjat; 2. a bérekocsi bére szabassék meg.“ A tanács megkérdezte az esküdt-közönséget, melynek az volt nézete, hogy csak a ki polgár, az állíthasson bérekocsit, a mint kereskedést is csak az folytathat.“ Az 1842. febr. 11-ki tanácsülésben ismét előkerült ez ügy, s a bérekocsitartás jogának bérbeadása vagy mindeniktől 5 frt kövezet pénz vétele javaltatott. A közgyűlés egyiket sem fogadta el, hanem megújította azon korábbi végzést: „hogy bérekocsit csak polgárok tarthassanak, de a vitelbér hatóságilag meglegyen határozva s a kocsira pléhtáblácskán ragasztassék fel. A mely bérekocsin az árszabály föltéve nem lesz, a tanács gazdáját tiltsa el, s e tetteért büntesse meg.“²⁾ Szintén Biasini 1837. a dec. 29-ki esküdt-községi gyűlésben engedélyt kért *cselédszerző hivatal* felállítására. Terve az volt: „hogy torda-utczai vendéglőjénél külön szobában egy irnok lesz, hol a szolgálatot kereső cselédek jegyzőkönyvbe beiratnak: hová valók? hány évesek? vallásuk? az előtt hol szolgáltak? van-e ajánló-levelök? s mily szolgálatra valók? A cselédet kereső és fogadó — ott megjelenvén — megláthatja: van-e tetszése szerint való cseléd? s ha talál, vele megalkuszik. A szolgálatnélkül valóknak is gondoskodott tartózkodási helyről [*Herberg*]. Fogolyutczában levő házánál — úgy intézkedett — lesz két szoba, egyik férfi-, másik nőcselédek számára, kik nem tudván, hol tartózkodjanak, rossz életre adnák magukat, itt pedig a tartózkodási hely atyja és anyja [*Herbergs Vater und Mutter*] felügyelete alatt vannak, s azok a kiknek pénze nincs, élelemmel elláttatnak addig, míg szolgálatba

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Bérekocsi díjszabályzat Kolozsvárat*: Egy óránál kevesebb időre 20 ezüst kr., egy órára 24 ezüst kr., kettőre 40 ezüst kr., háromra 60 ezüst kr., több időre — alku szerint. *Az eredeti j. könyvből.*

lépnek. Két arra való embert tart, a kik a gazdához elkísérjék. Az irodára és cselédekre kellő költségért 1838. nov. 1-ig díjt nem kíván, azon túl, a ki nevét beírja, fizet 20 kr., cseléd és uraság egyiránt.“¹⁾ Gyakorlati és hasznos kezdemény, mint valamennyi, a mit Biasini létesített. Kolozsvár városa elismerte s jegyzőkönyvbe iktatta mind azt, a mit ő a város díszére, hasznára és előmenetelére felfedezett, újított és tett, s 1836. a nov. 17-ki esküdt-közönségi gyűlésből erről bizonyítványt rendelt neki adatni, melyben kifejezve legyen, hogy a tanács és esküdt-közönség előtt nemcsak tudva van mindez, de polgári buzgósága előtt mindig tekintetben fog tartatni.²⁾ Biasini újításai és létrehozott intézetei Kolozsvár dísze, jó hírve és társadalmi élete fejlődésére tényezőkként folytak be. A város őt ezért polgárai, a fejedelem az 1841 — 43-ki országgyűlés ajánlatára a korona nemesei közé sorozta. . . . A közvélemény megérdemlett kitüntetésnek mondotta azt.

Polgárosító nagy befolyása volt a város társadalmi életére a sétatér megalapítása. Egészen polgári eszme s polgárok alkotása,³⁾ hosszú idő kellett rá, sok nehézséggel küzdöttek, de végre létesítették; művök áldásos befolyásu a közegészségre, dísze a városnak, nekik dicsőség, s a város népe miveltségének magas fokáról tanuskodik. Ott volt külmagyarutezában az ugynevezett *fejedelem-kert*, nemzeti ősről, fejedelmekről véve nevét, ott a br. Kemény- és Jósika-kert, külmonostor-utczában a br. Bánffi [korábban Wesselényi-], gr. Kendeffi-, később Nemes- és gr. Haller-féle vagy ugynevezett *Népkert*, k.-szin-utczában a gr. Bethlen- majd Teleki-Mikó-kert; de ezeket a főnemesség magán gyönyöreért létesítette s csak nyáron vasárnap és ünnepeken voltak nyitva kiszabott órákban, meghatározott ideig; kicsinyek voltak a közönséghez képest, s használatuk feszélyezte a birtokost és sétálókat egyiránt. Húzamosb időre, tavaszon és nyáron a Hárzsongárdba, Békásba, a rózsakúthoz és kerekerdőhez, a Hójába vagy monostori bükkre, néha társaságban Boncz-hidára vagy a gyalui Hideg-Szamoshoz kellett menni a tiszta léget és üdülést kereső közönségnek. Ezek nem elegítették

¹⁾ *Az ered. j. könyv.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ Lásd kimerítő történetét ily czímű jeles műben: A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése. 1812—1886. Kolozsv. *Kőváry László* m. tud. akad. tagtól. 1886. 1—67. ll.

ki egy fejlődő város és a miveltség útján messze előhaladott polgárság egészségi és kényelmi igényeit. Egy, a nagy városiakhoz hasonló, más nyilvános köz sétahely szükségérzete és létesítése vágya még a mult század végén fölébredt a polgárságban.

Az eszme legelőbb 1798. az ápr. 4-ki esküdt-községi gyűlésben villant meg, a hol terv készítése határoztatott az iránt: hogy lehetne a *Hangyásberekben* ¹⁾ közmulatóhelyet csinálni? s e munkával Thalinger Frigyes tartományi mérnök bizatott meg. Az ápr. 21. folytatott gyűlés a terv megkészítését megsürgetni határozta. ²⁾ 1800. a nov. 12. esküdt-községi gyűlésben a *Hangyásberek egyelőre haszonbérbeadása*, de akkor egyszersmind az is végeztetett, hogy ez idő alatt a város az országos építészeti igazgatósággal értsen egyet egy terv készítése iránt: *miként lehessen azt mulató helygylé tenni?* Itt az eszme látszólag feledésbe ment, mert 1832. a jul. 6-ki esküdt-községi gyűlésben Pataki Mihály főbíró — a régi tervezésre hivatkozás nélkül — arról adott be jelentést: *hová lehetne a város számára sétálóhelyet állítani?* s kérte rá a gyűlés határozatát. A jelentés átadatott a gazdasági bizottságnak. ³⁾ Ez — ugy látszik — véleményét megadta s az esküdt-község róla határozott, mert 1826. a jun. 11-ki gyűlésben a tanács ide vonatkozólag azon bevégzett tényt jelentette: hogy a *középkapu előtt készitendő sétálóhely* — promenade — már élő fákkal be levén ültetve, hogy annál jobban megóvassék, az idevaló katonai hatóság megkéretni határoztatott, hogy a magyarkapuban tartson őrséget, s az őrnök legyen kötelessége az ültetett fákra való ügyelet. ⁴⁾ Hihető, hogy e védelmezési eszme gyakorlatiatlansága hiusította meg a sétahelynek azon városrészben megalapítását, mert a köziratokban felőle több emlékezet nincs. De hogy az eszme fenmaradt, mutatja az esküdt-

¹⁾ A *Hangyásberek* a két Szamos-ágtól bezárt azon nagy terület, mely a monostori fa-raktártól az ugynevezett *németek pallójáig* terjed; régen a halászházon túl levő részének *Kisberek* vagy *Elbasziget*, a nagynak *Hangyásberek* volt neve, sőt egy időben — de nem sokáig — az egész berekre az *Elbasziget* név ragadt; később a tulajdonképpeni Elbaszigetből *Rozália-sziget* lett, a jótékonyságáról híres *Usáky Rozália* grófné iránti kegyeletes emlékezésnél fogva.

²⁾ A j. könyv eredetijéből.

³⁾ A j. könyv eredetijéből.

⁴⁾ A j. könyv eredetijéből.

községi gyűlésnek 1827. márcz. 14. és octób. 13-ki végzése és ez alapon az asszonyi egyesülettel a *Hangyásberek sétálóhelylyé alakítása iránt* kötött szerződés.

Az első közgyűlési végzésre a kir. bíró Ágoston István azon kérése adott alkalmat, hogy a *Hangyásberekben* a város a Szamos fő folyama partját biztosítsa, a kis Szamost szabályoztassa s az ott felállítani szándékolt *mulatóhelyre* menő utat fákkal ültesse be; ez sietős — mondá a főbíró — mert már többször felszólítottatott s e czélból vagy 500 jegenye fa [Papelbaum] megszerzése lenne szükséges, mire a gyűlés azt határozta: hogy a tanács kérje fel az orsz. épít. igazgatóságot, hogy a megtett munkálatokat vizsgálja meg s a mi még szükséges, arról a tanácsot értesitse. A második t. i. a *mulatóhelyre* menő út beültetéséhez szükséges fák megszerzésére nézve meghagyatott a városgazdának, hogy az erdőpásztoroktól tudakozza meg, hogy a *Lomb* és *Szálás* nevű erdőben van-e hárs- és jegenyefa csemete? s ha van, ásasson egy pár százat, hozassa be s ültesse el . . .¹⁾ Mig e szerint a város a sétatérnek házilag különbözőképen létre hozása előmunkálatával foglalkozott, az oct. 13. közgyűlésben tárgyalás alá került gr. Bethlen Lajosnak azt kérelmező levele: hogy a *Hangyásberek* adassék neki örökösen évi bér mellett, hogy abból a város díszére szolgáló *mulatóhelyet* alakítson; ő pontosan fogja fizetni a bért s a berket jó állapotban tartja. A kérelem a gazdasági bizottságnak adatván ki véleményadásra: az ugy nyilatkozott, hogy noha a városnak azon hely mostani bérlőitől 140 frt jövedelme van, de minthogy a *mulatóhely* a városra nézve *mulhatlanul szükséges*, régóta munkába is van véve, s bizonyosan több ezer forintba fog kerülni, a mi megmarad, ha a hely a grófnak átadatik: ennél fogva azt a következő feltételek alatt átadandónak véleményezte: 1. a város erősíttesse meg a Hangyásberek hosszában a Szamos partjait, a fentartás legyen a bérlő kötelessége, kivéve, ha az árvíz nagy partrongálást tesz; 2. az egész terület átadatik szabad használatra a végett, hogy abból belátása szerinti mulatóhelyet alakíttathasson: földjét elegyengettesse, élőfákkal beültettesse, a sétálóhelyen az utakat saját tetszése szerint állíttathassa, s építtethessen is oda annyit, a hová és a mennyit akar, de halálakor mind szálljon a városra, mely csak az épületek becsü-árát lesz köteles

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

megfizetni, egyéb befektetésekért kárpótlás nem lesz követelhető; 3. a bérló köteles lesz a Borjumáltól lejáró utat nyitva hagyni, ugyszintén a város is a serfőző fogadójától kezdve valahol egy bejárat nyitvatni, ha másképp nem lehetne, a br. Wesselényi- és Streicher-kert melletti bejáratot ismét szabaddá téve . . . Az esküdt-közönség mindenben elfogadta a bizottság véleményét . . . Ugyan e gyűlésben az *asszonyi egyesület* is kérte, hogy a *Hangyásberek* neki bérbe adassék, de célját nem jelölte meg. Minthogy pedig a város gróf Bethlennek *sétatér állítása* végett igyekezett azt kiadni, felkérte a titkárt, hogy az egyesület szándékát fejtsse ki bővebben. Ez válasziratában úgy nyilatkozott, hogy azért akarja kivenni a berket, a miért a gróf, hogy tudniillik ott egy már régen ohajtott *sétahelyet állíttasson*. Erre a tanács kinyilatkoztatta, hogy miután a gróf a bérletről lemondott, nincs ellenére, hogy az egyesület a birtokot kivegye a következő feltételek alatt: „1. hogy a város az egész terület hosszában a partokat árvíz ellen erősíttesse meg s azután az egylet tartsa fenn, a nagy rombolásokat kivéve, 2. a bérletidő 12 évre terjed, addig használja, rendezze tetszése szerint [a gróffal kötött szerződés értelmében], a Borjumálra vivő út nyitvahagyása és új útnyitás kötelezettsége is a bérlóre menvén át. . . Ugy látszik, hogy az egyesület bérleti ideje inkább annak az egylet javára értékesítésével, terület-egyengetéssel, szabályozással és védelmi munkával telt el, s a főcélra, a sétahely megalapítására kevés anyagi ereje maradt. Erre enged következtetést Schütz József esküdt polgárnak az 1833. május 3-ki esküdt-közönségi gyűlésben az iránti nyilvános felszólalása: hogy az asszonyi egyesület azért nyerte volt meg oly olcsó bérért a nagy kiterjedésű helyet — mely eddig szép füzeszt nevelt, de most a marhák által egészen elpredáltatott — hogy ott *szép sétálóhely* legyen és fák neveltessenek, nem pedig, hogy nagy összeg pénzért a marhát tartó gazdáknak adassék ki; kérte ezek megfontolását. A közgyűlés határozás előtt előkerestetni rendelte a szerződést, a miben a kérdés tárgyalásának elhalasztása rejlett; hihetően nem akartak kellemtelenséget okozni az egyesület nagyérdemű elnökének, a ki Kolozsvár csaknem minden jótékonyági intézetének kezdeményezője s áldozatokban ki nem fáradó pártfogója volt, különben is tudva levén, hogy az egyesület anyagi erejéhez képest a sétatér megalapítására az előkészítő lépéseket elég czélszerűen megtette. Így az a bér-

letet addig tartotta meg, míg az 1837-ki szebeni országgyűlés végekor a kir. kormányzéknek Kolozsvárra visszatérése a sétatér-ügynek kedvező fordulatot adott...

Érdekes története ez. Kolozsvár választott polgári közönsége a czéhekkal és kereskedőkkel együtt mélyen érezték a királyi kormányzéknek s nagyszámu tagjainak a közelebbi szebeni országgyűlés alatt csaknem egy évig távollétét, a midőn aztán a fejedelem kegyelméből megnyerték annak kebelébe visszatérését; a feletti öröme és tisztelete kifejezése végett tánczvigalmat szándékozott adni, s erre 2706 v. r. frt és 40 krt tett össze; ¹⁾ de a fejedelem e közben történt véletlen halála czéljokban meggátolta, s arra birta az esküdt-közönséget, hogy a vigalom helyett, egy, a kir. kormányzék tekintetéhez, a város díszéhez illő s minden rendű és rangu közönsége kényelmére és időtöltésére szolgáló *mulató, sétáló és szekerező hely* alakítását kezdje meg a királyi kormányzék iránti tisztelete jelcül, és hogy abban egy emléket állítson az egy évi távollét után való visszajövetelért. E czélra a városnak a két Szamos közt levő ugynevezett *Hangyásberket* vagy — a mint némelyek nevezik — *Elbaszigetet* választotta ki, minthogy az különben is már régóta e czélra volt szánva, bejáró helyek vétettek hozzá s az asszonyi egyesület is sok munkálatot tétetett.²⁾ E czélból elébb 1838-ban május 1-én a választott esküdt-közönség gyűléséből bizottság neveztetett ki, melynek tagjai voltak: mérnök Hermann Sámuel, Schütz József és Tauffer Ferencz, jegyző Tunyogi József, a kire bizatott, hogy Bethlen Ádám, Mikes János és Bánffi József grófokat a bizottságba meghívja, tervkészítésre pedig Schilling János, Tauffer Ferencz és Akeszmán János bizattak meg. A község e végzését a tanács is elfogadta s részéről a bizottsághoz kinevezte Pataki Mihályt

¹⁾ *Névlajstroma* azon polgároknak, kik a kir. kormányzéknek 1837. Kolozsvárra visszatérése örömére tervezett mulatságra elsőbben adakoztak: Szábel Menyhárt és Vikol Simon 30—30 frt, Pattantyus Antal, Vertán István és Tódor, Dietrich Sámuel, Knausz Antal mindenik 25 frt, Schütz József, Gábor Antal, Szenkovits Jakab, mindenik 20 frt, Méhes Sámuel, Gyergyai Ferencz, Pákei Lajos 10—10 frtot. A kis- és nagykereskedők, czéhek mind ott voltak, egyedül a csizmadia czéh 50 forintot irt alá. Főrangnak nem vettek részt. *A nyomtatott eredetiből.*

²⁾ Látható mindez a *sétatéri bizottság* 1838. october 16-ki nyomtatott felhívásában.

elnökül, továbbá Nagy Istvánt és Jónás Ferenczet. A terv elkészítése az összes bizottságra bízott, de Hermann mérnök készítette¹⁾ s azt 1838. az aug. 13-ki esküdt-községi gyűlésre adta be,²⁾ mely azt elfogadván, meghatározta, hogy a *sétatér alakítás* egész munkája házilag vitessék végbe, teljhatalmu intézője legyen a sétatéri bizottság, melyben a választott esküdt-közönség teljesen bizik, sőt azt arra is felkérte, hogy a pénztár gyarapítására módokat javasoljon; a munkára ügyeljen Hermann mérnök, pénztárnok legyen Vikol Simon, a kinek adassék útasítás. A munka ez alapon 1839 őszén kezdődött el egy e célra fogadott francia kertész terve szerint;³⁾ de már 1840. a jul. 3. választott esküdt-közönségi gyűlésben a bizottság elnöke, König Ignác nevű, mesterségében jártas, értelmes kertész felfogadását jelentette be, a ki az ültetést a tavasz óta szorgalmasan folytatja, fák után sokat fáradozott, az allét beültette s ápril 8. útalványozott fizetése kéregetésből adott ki. Ezután Buksa Miklós lett sétatéri kertész, fizetése felsőbb helyen nov. 1-től útalványoztatott . . . A továbbiakra nézve az olvasó bőv felvilágosítást talál az elől említett s tüzetesen erről irt műben; én itt még csak Schütz Józsefet illető két tény megemlítését tartom az igazság iránt tartozó kötelességnek. Az *egyik* az 1843. évi márcz. 15-ki esküdt-közönségi gyűlésben tett nyilvános számadása és városi szónoki tisztéről leköszönése, a mikor a közgyűlés szíves **éljen**-nel fejezte ki viselt hivatalában lelkiismeretes eljárásával teljes megalégedését s az esküdt-közönségnek ez által megnyert becsülését; munkássága sikerei közül maradandó emlékként emelte ki a sétatér létrehozására hosszú éveken át fordított fáradhatlan munkásságát és sok áldozatait. Fogadja — így szól a jegyzőkönyv — az összes polgárságtól érdemének nyílt elismerését, melyet örömmel nyújt számára a választott esküdt-közönség . . .⁴⁾ *Másik* ugyan e férfi kitüntetése, mely az 1846. évi ápril 15-ki választott esküdt-községi gyűlésben tárgyalatott. A felség t. i. Schütz Józsefet közhasznu szolgálatainak elismerésül a közép-

¹⁾ A kormányzék 1840. hagyta helyben. 1840. 5640. sz.

²⁾ Közlését mellőzhetőnek vélem, csak azt jegyezve meg, hogy nem külön emlék állítás volt a szándék, de hogy a *sétatér legyen emléke* a kormányzék örömdetes visszatérésének.

³⁾ L. az oct. 16-ki nyilvános felhívásban.

⁴⁾ A j. könyv eredetiből.

rendű arany érdempénzzel tüntette ki s a tanácsnak meghagyta, hogy azt a kitüntetettnek a választott esküdt-közönség gyűlésében ünnepélyesen adja át, azon czélból, hogy a legmagasb kegyelem más városok polgárainál is hasonló érdemek szerzésére buzdítólag hasson. Ugyanekkor a kir. kormányzék a kitüntetett irányában a maga tetszését kijelentetni rendelte azért, hogy a város közhasznára, sétahelye megalapítására és szállítására példás igyekezettel fáradozott. Az érdemrend sűrű *éljen*-zés közt feltűzése után Schütz József érzékenyen s megindulva köszönte meg a királyi kegyelmet s ígérte, hogy a nemes város javára való igyekezetében ezután sem lankad meg, kitüntetése lelkesíteni fogja hasonlókra törekedni, a mit a közgyűlés többször ismételt *éljen*-zéssel fogadott; ezután a város szónoka fejezte ki a választott esküdt-közönség örömét jeles honfitársa megtiszteltetése felett s a gyűlés a kir. kormányzék rendeletének a kitüntetett számára másolatban örök emlékül kiadását hátaozta.¹⁾ E kitüntetés valódi érdemes férfit ért. Schütz József volt a sétatérügynök kezdettől teljes megalapításaig főmozgatója, éltető lelke — mondhatni *megalkotója*. E sétatér — bárha fő indító oka a kir. kormányzék távolléte által az iparos és kereskedő osztály életérdekének válságban léte volt — Kolozsvár polgári érzületének oly nemes és általános hasznu nyilvánulása, a mi a kezdeményezők és végrehajtók emlékét — a mi e helyen város lesz és ember lakik — mindig fenntartja, mert az annak egyik vonzó szépségét teszi s lakosainak egészségi állapotára és kellemes életére döntő hatással foly be.

A közmívelődés előmozdítására alakult a *polgári társalkodó*, melynek a tanácshoz a választmány által nyomtatva beadott alapszabályait az 1845. márcz. 26. a kir. kormányzékhez, ez ajánlólag a felséghez terjesztvén: azon évi jul. 24-ki udvari rendelet által megerősítettett, olyformán, hogy gyűléseiben a közigazgatást illető politikai vitákat kerülje, könyvei és hirlapjai megrendelésénél a fennálló könyvvizsgálati szabályokat tartsa meg, szabályai-
ban előleges engedély nélkül változtatást ne tegyen, s felügyeletéről a tanács gondoskodjék.²⁾ A zenei érzék és miveltség terjesztésére *házi zenekör* név alatt szintén egyesület alakult; alapszabályait a tanács 1845. jan. 21. terjesztette fel a kir. kormányzékhez,

¹⁾ A j. könyv eredetiből.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1845. 3987. 9612. sz.

a honnan ajánlattal jutván a felség elé: az jun. 28. kelt királyi elhatározással, s jul. 17-ki udvari rendeletben szintén az előbbi föltétel alatt és módon erősített meg.¹⁾ Az 1835. alakult *zene-conservatorium*, intézetének évenként bizonyos számú ölfával segélyezését kérvén a tanácstól: az az esküdt-közönséggel egyetértve meghatározta, hogy vegyen át az intézettől 4 darab 4 firtos részvényt, annak megváltásául 3 évre terjedőleg majorsági pénztárából fizessen ki 48 frtot, s megerősítését a kir. kormányszéktől 1845. dec. 10. kérte; ez megkérdezte a tartományi főszámvevőséget, mely a kérést ajánlva, fölfejtette, hogy ez intézet a részvényesek ingyen adományából állittatott fel, költségén s felügyelete alatt jelenleg is többnyire Kolozsvár 49 mindkét nemű polgári növendéke sikerrel oktattatik az énekben és a zene különböző nemeiben, méltányos, hogy a város valamivel segítse, annál inkább, mert a majorsági pénztár azt megbirja. A kir. kormányszék ajánlólag terjesztette fel a felséghez, a ki azon évi decemb. 16. kelt elhatározásával febr. 12-ki udvari rendeletben az ajánlott 48 frtot engedélyezte.²⁾ *Olasó egyesülete* volt a főrangú hölgyeknek, a kik maguk között megállapítva levő szabályok szerint magyar, francia, angol és német könyveket szereztek, azokat olvasás végett a tagoknak kikölcsönözték; volt elnökük, választmányuk, mely a megszerzendő könyveket kijelölte s megvételöket elrendelte, könyvtárnokuk, a ki a könyveket, pénztárnok, a ki a részvényeket kezelte s eljárásáról mindkettő évenként számolt. A köziratokban róla két helyen láttam említést. *Egyik* egy 1840. jun. 23. erd. udv. cancellariai irat, melyben az előadó fölemlítette, hogy az *Erdélyi Híradó* 1839. évi 52-ik számában decemb. 26-ról azt olvasta: „hogy Kolozsváratt *asszonyi egyesület* alakult könyvek vétele és olvasása végett, alapszabályokat dolgozott s ki is nyomatta. [Kezdeményezője gr. *Teleki Jánosné* volt.] Erről az udv. cancellariánál semmi sincs tudva; a kir. kormányszék felszólítandó jelentéstételre: ki engedélyezte e társulatot? szabályaikat ki hagyta helyben? s minő intézkedés van téve, hogy a könyvek megszerzésénél a könyvvizsgálati szabályok megtartatnak-e vagy nem?”³⁾ További nyomokra sem a kir. kormányszéki, sem a városi levéltárban nem találtam. Másik

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1845. 1525. 9328. sz.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből* és 1845. 14,457. 14,521., 1846. 3195. k. korm. sz. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. cancell. oszt. 1840. 152. sz.

emlékezés 1853-ból való, tehát e mű időkören kívüli, de későbbi kutatók érdekében kiegészítőleg följegyzem. Az absolut kormány kinyomoztatván és számba vétetvén a Kolozsváratt fennállott egyesületeket, és azt: ha megvoltak-e alapszabályaik erősítve? az *asszonyi egyesületről* csak azt jegyezte meg, hogy létezett, de alapszabályai elébb [1848 előtt] sem voltak megerősítve, most sem folyamadott érlette; ¹⁾ könyvei — feloszlása után — az uri casino könyvtára birtokába mentek át... 1846. állott fel a *nevelői kör* Nagy Ferencz és Gáspár János kezdeményezésére; a febr. 18-kán tartott esküdt-közönségi gyűléstől kérte, hogy gyűléseiket a községi teremben tartassák — a fűtésről és világításról a kör gondoskodik — a tanács-tól pedig alapszabályaik felsőbb helyre terjesztését. Mindkét testület örömmel egyezett bele a kör kéréseibe, mint a mik a miveződést a polgárság és ifjuság közt terjesztik. Ez a kör ápril 4-ki gyűlésében olvastatott fel és köszönettel fogadtatott. A testi erő és férfiui ügyesség kifejtésére is akartak *lovagló iskolát* állítani. Gróf Mikes János 1847. a máj. 4-ki esküdt-közönségi közgyűlésben helyet kért e végre, a gyűlés 3 tagu bizottságot nevezett ki, mellé adván a város mérnökét, s a tanácsot is hasonlóra kérte fel, mely szintén két egyént nevezett ki. De az intézet létesítése a köziratokból ki nem tudhatott okból elmaradt.

A *képzőművészet* pártolását egy tehetséges helybeli polgár fiu Böhm János iránt az által tanusította a városi közönség, hogy iskolái végezte után bővebb önképzése végett a müncheni művészeti akadémiába mehetését lehetőségessé tette, 1833. decemb. 13-ki közgyűlési végzésnél fogva két évre 100—100 frt segélyt adván neki. A folyamodó kérvényében úgy nyilatkozott, hogy ő az építészeti tudománnyal egybekötött erőműtant, vízepítészetet és magasb foku rajzolást ohajtaná megtanulni, ha a város őt segíti, s igérte visszafizetését. A közgyűlés megadta, mert — ugymond — tudtára van a folyamodónak szegény sorsa, s a nevezetesebb művészetekben tett nagy előmenetele be van bizonyítva; a város reméli, hogy törekvési szép czéljának idővel gyümölcseit szemlélheti; a segélyt pedig úgy adta, hogy azt szolgálatával fizesse le. A tanács felsőbb engedélyt kért rá és meg is nyerte . . . Az 1836. octób. 14. esküdt-közönségi gyűlésben előterjesztetett: „hogy Münchenben építésze-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1853. 26,504. M. C. G. sz.

tet tanuló Böhm János terhes pályája viszontagságaiban a város által kezéhez küldött segélyt vette, s azért a városnak szolgálni s testtel és lélekkel áldozni meg is ígérte.¹⁾

Változások történtek a város közigazgatási szervezetében. A levéltár az 1840. sept. 26-ki közgyűlési végzésnél fogva újból rendeztetett. A rendőrigazgatói teendőknek a királybiróitól elválasztása s mindkettő önállóvá tétele szükségessé vált azért, mert különböző teendőikhez csaknem egészen különböző tulajdonok kívántatnak. A miveltség terjedése fokozta e szükségét, a rend és közbátorság az élet- és vagyonbiztonság nagy érdekeinél fogva új teendők hárultak a rendőrségre; a közlekedési eszközök szaporodása és javulása, a gyorsabb s nagyobb üzleti és kereskedelmi forgalom sűrűbbé tette a személyforgalmat, s a politikai élet mozgalmasága nagyobb cselekvőségre utalta a közigazgatási hivatalokat. Kolozsvár közönsége előtt tudva voltak ezek, a közelebbi idők izgalmas története megérlelte az elmékben a rendőrségi intézmény új szervezése halaszthatlanságát, a mit 1829., 1831., 1838., 1839. és 1841. kifejezett s legutóbb 1843. máj. 13. hatodszor sürgetett. A tanács a mult tapasztalatainak s az eddigi munkálatoknak komoly megvitatása után, egyetértve a vál. esküdt-közönsséggel azon megállapodásra jutott, hogy 300 frtos segédet adni a királybíró mellé czéltalan költség, a rendőrigazgatói tisztté önállósítása egyedül az, a mi a közérdeknek s közohajnak megfelel. Ez értelemben azon kérését fejezte ki a kir. kormányzék előtt, hogy a rendőrségi hivatal szerveztessék újra, a rendőrigazgatói teendők a királybíróitól választassanak el, s a kettő két tanácsí egyénre bizassék, önálló külön hatáskörrel és személyzettel. A kir. kormányzék jun. 19. pártolólág terjesztette a felség elé, a ki mielőtt a kérdésben határozná, sept. 9. a két hivatal útasítását pótlólág felküldetni rendelte, a mit a tanács oct. 20. teljesített, egyszersmind fölterjesztette a kir. kormányzékhez a városjövedelmei és kiadásai kimutatását, a mostani tisztviselők és szolgaszemélyzet tényleges fizetése, mint szintén a szervezendő rendőrségi tisztviselők és szolgál-személyzet új fizetési jegyzékét, sürgetve fontos okoknál és érveknél fogva az ügynek legfelsőbb helyen elhatározását. A kir.

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

kormányzók ily irányban irt fel, mire a felség azon évi decz 9. megengedte, hogy a rendőrigazgatói állomás 600 frt fizetéssel oly módon rendszeresíttessék, hogy eddigi tanácsosi 400 frt fizetéséhez még 200 frt járuljon, s hogy e hivatalra való választásban és a felségnek ajánlásában egyedül a rendőrigazgatói tisztre szükséges tulajdonokra legyen tekintet, az, a ki már közmegelegedésre viselte e tiszteket, folytatólag ismét megválasztathatván; egyúttal még egyszer kikérdeztetni rendelte a vál. esküdt-közönséget: ha most sem hajlandó-e beleegyezni, hogy e hivatalokra választottak abba való maguk belegyakorlásáért hat évre választassanak? A kir. kormányzók visszairt, hogy a tanács és esküdt-közönség ép így szándékozik szervezni a rendőrséget, s tisztviselőit 6 évre határozta választatni, munkálata és az útasítások most vannak a tartományi főszámvevőségénél s nem sokára legfelsőbb helyre terjesztetnek; e legfelsőbb parancs közlésének szükségessége tehát megszűnt, kérte a felséget parancsa teljesítésének az új szervezési munkálat fölterjesztéseig függőben hagyására. A tartományi főszámvevőségtől e közben visszaérkezett az említett munkálat és rendőri útasítás, s a kir. kormányzók több pontra s a felállítandó rendőrségi személyzet fizetésére nézve is megjegyzéseit megtevén: 1844. oct. 17. kelt jelentésében kérte a felséget legfelsőbb elhatározásának mielőbb megtételére, hogy a királybirói hivataltól elválasztandó rendőrigazgatói szervezés a jó rend érdekében mihamarabb végbe vitethessék... Későre haladván a legfelsőbb elhatározás: az esküdt-közönség és tanács a városon sűrűn előforduló rendetlenségek és kihágások megszüntetése végett 1844. decz. 20. folyamodványukban sürgetve kérték ez ügy elintézését, mit. a kir. kormányzók is 1845. jan. 23. feliratában mint sürgetőt ajánlott... Még egy év mult el ezután is, mikor a felség 1846. febr. 26. legmagasbb elhatározását végre kiadta. E szerint a rendőrigazgató hivatal így állapittatott meg: 1 igazgató 600 frt fizetéssel, két rendőr szolgálival, első segéddel [*Adjunctus*] 150, a második 120 frt, ezek mellé két-két rendőri szolga 80 frt, 11 városi negyedmester 15 frt, egy lámpa-felügyelő 60 frt, 48 éjjli őr 20 frt, 48 külvárosi éjjli őr 16 frt fizetéssel, úgy, hogy az igazgatót és két segédét a kir. kormányzók nevezi ki, az utóbbiakat, mint a város szolgálait a város állítja be; a rendőr-igazgató csak a tanácsnak felelős, fenmaradván a kir. kormányzóknek a törvényeken alapuló felügyeleti joga

sat.“ Ezután az útasításban tett módosítások soroltattak el, végre meghagyatott a kir. kormányzéknek, hogy ezek szerint módosítván a hozzá leküldött útasítást: egy példányt annak idejében az udv. kancellária levéltára számára küldjön fel. A kir. kormányzék ezt teljesítés végett a tanácssal azon hozzáadással közölte, hogy a rendőrségi útasítás iránti rendeletét később fogja megküldeni, mit ápr. 30. tett meg, leküldvén mind az 1843-n általa fölterjesztett eredeti szabályokat, mind az azokra felsőbb helyről leérkezett észrevételeket, az elsőbbsen fölterjesztett szabályoknak ezek szerint módosítása nyomtatás előtt megtekintés céljából annak idejében ismét fölterjesztése végett . . . A tanács 1846. máj. 1. kelt jelentésével fölterjesztette az esküdt-közönség azon választási j. könyvét, mely szerint a rendőrigazgatói hivatalra legtöbb szavazatot Grois Gusztáv nyervén, kérte megerősítését. A kir. kormányzék az egész választási rend, s mindeniknek, a ki szózatot kapott, neve felküldését rendelte; felterjesztetvén a választási j. könyv, a szózat-többséget nyert Grois Gusztávot a kir. kormányzék 1846. máj. 7. megerősítette ¹⁾

A rendőr-igazgatói új állomás rendszeresítése s az átgondoltan és mindenre kiterjedő figyelemmel készült új útasítás nem teszi feleslegessé néhány korábbi intézkedés megemlítését, a mi az új rendszert teljesen igazolja. 1829. márcz. 12. a kir. kormányzék a gyakori tűz esetek alkalmából a tűzoltáshoz négy vasas szekér s ugyanannyi hordó vétele rendeltetett ²⁾ 1841. aug. 12. közaggodalmat keltvén fel a rövid idő alatt háromszor történt égés s följelentetvén némely a közillemről megfélekedező emberek azon szokása, hogy színházi karzatokon dohányoznak, komolyan meghagyatott a kolozsvári tanácsnak: „hogy ezt hirdetés útján szigoruan tiltsa meg s fogamatát hatalmában álló minden eszközökkel biztosítsa; előadások végével a karzat, páholyok és földszinti ülőhelyek gondosan vizsgáltassanak meg, hogy a netalán lámpákból lehullott vagy másképp ott maradt senyvedő tüzet idejében kioltani lehessen, az országos színházi bizottságot pedig szólítsa fel, hogy mivel a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 8726., 1831. 244., 1838., 2827. 8576., 1839. 5682. 8554., 1841. 4612., 1843. 6543. 11,107. 13,654., 1844. 60. 1613., 1845. 501., 1846. 3666. 4912. 5546. 5652. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 2038. sz.

színház, belső készülétei miatt a gyulladás veszélyének igen ki van téve, oltalmára elegendő tűzoltó eszközről, kézi vízi puskákról, vízzel megtöltött kádokról, bőrvedrekről s penetékről gondoskodni ne terheltezzék.“¹⁾ A tanács egyidejűleg aug. 23. a kir. kormányshoz is felírt, fölfedezve, hogy a nem rég történt szerencsétlen égések közhit szerint pipázásból eredtek; azért halaszthatlan sürgősnek látja, hogy az utcákon, istállókban, csűrös kertekben a pipázást sikeres rendelkezések által megakadályozza; kérte azért a kormányshoz, hogy az eddigi rendelkezéseket megújítva, a tisztviselőkre, katonaságra és tanuló ifjakra nézve az utcán és más félelmes helyen való pipázást szigorúan tiltsa meg; mert bárha az a belvárosban nem is oly igen veszélyes, de mivel a rendeletek kijátszására szolgálnak, s a köznépnek rossz példát adnak, ez okból azt itt is megtiltani szükségesnek véli. A czéh-mesterekhez és külvárosi kapitányokhoz a tanács megtette intézkedéseit, meghagyta nekik: hogy minden negyedben egy-két jó hírnevű polgárt rendeljen ki, a kik véletlenül házanként vizsgálatot tartanak, s ha valakit pajtában, istállókban, csűröskertben széna- szalmakalángyák, rakások közt pipázva találának, azonnal jelentsék előljáróiknak, sőt ha az illető hatóságuk alá tartozik, el is fogatván, rendőrség által büntetessék meg.“ A kir. kormányshoz helyeslőleg vette tudomásul a tett intézkedéseket, s hogy azoknak nagyobb sikere legyen, intézkedett, Kolozsvármegye közönségéhez, a tartományi kancellárhoz és az ev. ref. és unitár. egyházi tanácsokhoz, útasítva, hogy a hatóságuk alatti egyéneknek adják tudtokra, hogy magukat a városi tanács által a pipázásnak utcákon, istállókban, csűröskertekben s azok környékében, szigoru megtiltása iránt kiadott rendeletéhez alkalmazni tartásuk köteleességeknek, egyszersmind a cs. k. főhadivezérséget átiratában megkérte, hogy ezen tilalom megtartását a katonatiszteknek és katonaságnak tegye köteleességévé, a mit az sept. 17-ki jegyzékirata szerint a kolozsvári helyőrségnél újból kihirdettetett s a pipázást nyilvános téreken és utcákon szigoru büntetés terhe alatt részéről is megtiltotta.²⁾ Ily célja volt az esküdt-közönség 1841. sept. 17. gyűlésében tett azon indítványnak is: „hogy addig is, míg az általános

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1841. 7917. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 2038., 1841. 8832., 10,393. sz.

tűzoltási rend közös ülésben megállapíthatatik, készíttessék és vásároltassék több vízi puska, melyekkel a tüzet folytonosan öntözzék, a bőrvedreket a negyedkapitányok vegyék számba, s azok bizassanak bizonyos egyénekre, a kik égéskor vigyék magukkal a helyszínére, minden lakos tegyen ablakába égő gyertyát, hogy az utcán bátran lehessen járni, készíttessék egy pár beszélő cső [*tubus*] bár két toronyba, hogy onnan a népnek lekiálthassák az égés helyét, a város dobosa minden órát nappal és éjjel doboljon ki, mint ez régen is szokásban volt, annak jeléül, hogy ébren van; a helyőrséget kérjék meg, hogy a katonai laktanyai vízi puskákat nemcsak kitegyék a kapu elé, de vigyék az égés helyére is. A vízi puskákat vigyék a bérkocsisok, s a ki legelőbb viszi ki, kapjon jutalmat.“ ¹⁾ Hasonló irányuak az esküdt-közönség 1846. ápr. 17. gyűlésében hozott végzései: „1. a czellengők s dologtalanok a városról útasíttassanak el, a helybeliek szoríttassanak munkára, az idegenek kísértessenek honukba; 2. a kihez idegen száll be, 12 óra alatt jelentse, s ez házról-házra, iskolákban, egyesületekben hirdettessék ki; 3. az ittlakásra engedélyt nem nyert zsidók szent György-napkor útasíttassanak ki; 4. vendéglőkben, korcsmákon a kártyázás 10 órán túl tilos 10 frt büntetés alatt; 5. festett életűek küldessenek hazájukba, ilyekkel kereskedők vettessenek közkereset alá; 6. a rendőrség maga ügyeljen s a tizedbeli szolgabírák és kapitányok által ügyeltessen ezek teljesítésére minden éjjel katonák közbejöttével, polgárok kirendelésével, szolgák vezetése alatt czirkáltatván az egész városon, s kik a kapukban időn túl találtatnak, mint gyanus személyek a városon és utczákon elfogattassanak, s további rendelésig fenyítő házba vitessenek; 7. a rendőrség jegyzőkönyve bevétele mellett járassanak végére, hogy az idegenek, vendéglők, korcsmárosok és czellengők iránt tett rendeletek miképen teljesítettnek s a közbátorság fentartásáért miként munkálkodott a rendőrség? 8. a rendőrigazgatóság rendszeresítése a kir. kormányzéknel hathatósan sürgettessék.“ E végzéseket a tanács is magáévá tette. E közben a 8-ik pontra nézve leérkezvén a felsőbb rendelet a kir. kormányzékhez, meghatározott, hogy a főbíró a tanácshoz elküldését szorgalmazza.“ ²⁾ 1835.

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

octób. 5. Grois Gusztáv tanácsos előterjesztvén a tanácsban, hogy sok házbirtokos, ki az utcára 2—3—4 sőt több grádiest csináltat, foglalást téve a város birtokában s akadályozva a közlekedést, indítványozta, hogy jövőre mind a birtokosoknak, mind az építő palléroknak tiltassék meg e helytelen építkezés. A közgyűlés a tett indítványt helyeselte s az eltiltás végrehajtását a tanácsnak meghagyta.¹⁾ A hidutczai és óvári 1839-ki nagy égés két üdvös újítást idézett elő Kolozsvár beléletében: az *egyik* a szűk sikátorok helyett tágas utcák nyitása s a kapuk kijárásának kibővítése, *másik* az építkezések szabályozása. A megvalósítók Pataki Mihály és Grois Gusztáv, Kolozsvár két kitűnő főbirája volt. A kettős reform különböző alkalmakból és időnkénti indítványok szerint életbeléptetésének ily képét s lefolyását mutatják a közjegyzőkönyvek... 1840. a sept. 2. tanácsülésben jelentette a főbíró Pataki Mihály: „hogy a monostorkaputól kivivő útnak szélesítése végett fizetésért a város részére átvett Gyulai Józsefnétől 3¹/₂ ölet, az unitárius püspöktől 13 ölet, a plebánustól a mennyit elől elvettek, helyette a kertje felőli végében annyit adtak, Gyulai Dánieltől 16 ölet...” E férfi rendesen bevégzett tényekkel lepte meg a közgyűléseket. Kigondolta a közjóra szükségést, végrehajtotta, s akkor helybenhagyatást kért rá, a mit készséggel megadtak, mert tudták főbirájuknak a város és polgárság java s díszé iránti jó indulatát. De ezt csak olyan tehette, mint Pataki, a kinek háta megett oly szép, tettekben oly gazdag polgári élet állott... Volt a monostorkapui kijárásnál egy mély árok, a vár nyugati oldalát védő viztartó nagy tó, mely be-beomladozva és szélein föltelve, még 1835-n is látszott. Ez évi jul. 28-ki esküdt-közönségi gyűlésben a közbátorság tekintetéből betöltése indítványoztatván: a tanács útasittatott, hogy e veszedelmes gödröt Nagy István tanácsos sietőleg boltoztassa be s a bejárást tétesse egyenessé.²⁾ 1844. újabban indítványoztatott az esküdt-közönség egyik gyűlésében a monostorkapui kijárást tágasbitása s ez által a belső és külső monostorutczák egyenes vonalba hozása, a Jánosi Ferencz és Walter-féle telkek egy részének 4000 frtba kerülő csere útján megvásárlása által; de a tanács 1844. aug. 2-n a kir. kormány-

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

²⁾ Az eredeti j. könyvből.

székhez tett jelentésében a közpénztár szűkös állapota okából nem helyeselte; s bár a tartományi főszámvevőség és kir. kormányzók is ajánlták, a felség a tanács véleményét fogadta el, s 1845. jan. 16-ki udv. rendeletben, mielőtt a vásárt megtenné, a kellő pénzalapról gondoskodásra útasította.¹⁾

Az építészeti és tűzrendőrség, valamint a közbiztonsági és városszépítési reformok terén élénk munkásságot tanúsított úgy a tanács, mint a kir. kormányzók. Ez irányba volt utóbbi 1839. jul. 4. kelt azon rendeletének, melylyel újabban kihirdettetni és szigorúan megtartatni parancsolta azon 1807., 1830. és 1832-ki rendeleteket, melyek az építtetőket arra kötelezik, hogy új építései és javításuk tervét az országos építészeti igazgatóságnak megvizsgálás végett mutassák be, az építőknak az utczákon a szükséges helyet, melyet az építési anyaggal elfoglalhatnak és a melyen túl terjeszkedniök s a közlekedést megszorítaniok nem szabad, az építés megkezdésekor mutassák ki. Ez a város önkormányzatát érintvén s a feleknek visszaélésre alkalmat adván: a tanács panaszkodott, hogy intézkedéseit némely építtetők azzal hiusítják meg, hogy építési terveiket az országos építészeti igazgatóságnak vagy valamely tagjának mutatják be, ámbár a város is nevezett ki kebeléből az építkezésre felügyelő bizottságot, melynek tagja szintén egy építészeti igazgatósági tiszt, mint választott esküdt - polgár, a végre, hogy az építési esetekben a beadott terveket megvizsgálja, s az építés módját, és azt, hogy a közutczákból mennyit foglalhat el, megállítsa, s arra vigyázzon is; kérte azért a kir. kormányzók intézkedését, hogy az építészeti igazgatóság jövőre csak a tanács felhívására vegyüljön ily tervek megvizsgálásába. Az sept. 12. intézkedett is, meghagyta az országos építészeti igazgatóságnak: „hogy jövőre magánosok által közvetlenül hozzá beadott ily építkezések vagy igazítások terveit ne vizsgálja meg, de útasítsa arra, hogy azokat mutassák be a kolozsvári tanácsnak, illetőleg az általa kinevezett építési bizottságnak megvizsgálás és helybenhagyás végett, maguk közvetlenül csak a tanács fölkérésére vizsgálják meg azokat. . . .”²⁾ Magasb tűzrendészeti elvek valósitása s a város egész-

¹⁾ *Orsz. levélt. Erd. oszt.* 1844. 9645. 10,654., 1845. 1600. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. Erd. oszt.* 1807. 4213., 1830. 5868., 1832. 7702., 1839. 7220., 10,091. sz.

ségesebbé és szebbé tételének fontos tekintete vezérelte a tanácsot, midőn az elébb említett égés után a hidutczából az Óvárba átvivő utca kinyitását kezdeményezte, s e célból néhány ház megvásárlására felsőbb engedélyt kért. „Még most is félelemmel tölti el mindenki lelkét — írja nov. 26. a kir. kormányshoz intézett folyamodásában — a május 1. történt rettenetes tűzvész, s közhiedelem, hogy ha akkor az Óvárba tágas átjáró út visz, a veszély tetemesen korlátozható lett volna.“ Ez ok, a közhaszon és kényelem s e városrész tisztábbá tétele és emelése birt arra némely magánosokat, hogy az utcanyitás költségeire aláírási ívet nyissanak, minek következtében már 850 p. r. frt 20 kr. ajánlva van. De ez kevés, mert két házat kell megvenni: a Ferencz-rendiekét, melynek ára 2000 v. r. frt, s a Gaal-örökösökét, melyet 5000 v. r. frton engednek át. A választott esküdt-közönség az elsőnek vételárát megszavazta, a kir. kincstár is, a melyé a harminczadi ház s mely az utcanyitás által legtöbbet nyerne, megkérte, hogy segedelemért, nem idegenkedett attól. Ez okoknál fogva a szükséges és hasznos célra az esküdt-közönség által megszavazott 2000 v. r. frtnak a majorsági pénztárból kifizetésére a kir. kormányshoz engedélyt kérte, mely a tartományi főszámvevőség megkérdezése s ajánló jelentése után annak — a mi 800 frtot tesz ezüstben — engedélyezését a felségnél ajánlatba hozta, s az 1840. márcz. 19. megadta.¹⁾ Ugyanazon tekintetek birták rá a tanácsot, hogy a hidutczából a görbe szappanyutczába is utcanyitást javasoljon s létesítsen. Ott is mint az Óváron át alig 4' széles sikátor átjáró levén: rendkívül tisztátalan, kigőzölgése egészségtelen s az átjárás rajta undorító volt. A szomszéd polgárok felszólítatván az utcanyitás költségében segedelemmel lenni, mindenik késznek nyilatkozott, csak hogy a dögleletes, sőt pestises szom-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1839. 14,165., 1840. 681. 4722. sz.

A megvásárolt két telek vétele a fal lerontásokkal s utca kikövezéssel került 3482 frt 22³/₅ krba ezüstben. Egyes polgároktól, közadakozásból s a Gaal-féle ház eladott anyagából bejött összesen 1671 frt 22 kr. Legtöbbet, 120 frtot Nemes József ügyvéd adott, 100 frtot gróf Mikes Károly, ugyan annyit Binetz István, kétszeri redouti nyilvános báljövedelemből bejött 112 frt 40 kr., a város majorsági pénztárából e célra fizettetett 184 frt ¹/₅ kr. A vásár-összegeből 1200 frtot előlegezett Gábor Antal kereskedő egyideig kamat nélkül, a mi 1843. decz. 26. térített meg. *Tanácsi eredeti számadás.* 1844. 573. szám alatt, aláírta Gyergyai Ferencz m. k. aljegyző.

szédságtól szabaduljanak. Megvették hát Vászi Tóbiás telkét 7500, Bagdi Istvánét 4400 v. r. frton, melyek kamataikkal együtt az 1847. sept. 3. történt utolsó fizetésig 11,993 forintra növekedtek. ¹⁾ A választott esküdt-közönség főbíró Grois Gusztávnak a hidutczából görbe szappanyutczába történt utczanyitásról tett jelentésére 1847. sept. 3. az utczanyításban való fáradozásáért és szorgalmáért köszönetet szavazott, s a még hiányzó összeget a tanácsnak útalványozásra ajánlotta, mit az teljesített is. ²⁾

Számos intézkedés történt e korszakban közegészségi, rendőri és szépészeti tekinteteből. A közrendészet személybátorságot illető ágában, egy, csak a mi viszonyaink közt képzelhető tüne-
mény, a személynék házi állatainktól való védelme. Kolozsvár konyhája híres, s e hirre sokat tesz gazdag legelője, szép tejelő teheneinek és bivalyainak bősége. De utóbbiak tartása nem egyszer járt nők és gyerekek életveszélyével, úgy, hogy a tanácsnak és rendőrségnek kellett védőleg intézkedni iránta. Igazolja ezt az 1823. márczius 4-diki tanácsi végzés, mely rendelte: „hogy a fejős bivalyokat csorda kihajtástól kezdve egész nyáron a várból ki- és oda behajtani nem szabad; a kinek bivalya van, számukra helyről a külvárosban gondoskodják . . .“ A személybátorság védelmére volt ama tilalom is: „hogy az utcákról való pincze lejárások, grádicsok meg nem engedhetők, azokat meg kell szüntetni, berakni, s bejárást kinek-kinek udvaráról kell pinczéjébe nyittatni; különben a tanács költségöken bera-

¹⁾ Ebből kéregetés útján begyűlt 4907 frt 18 kr., az utczanyitás után megmaradt s cserébe adott telekért és eladott anyagokért az észak felőli szomszéd Nemessányi Ferencz adott 6874 v. r. frt 9³/₄ krt, kamatban 80 v. r. frtot, városi majorsági pénztár pótolta 131 v. r. frt 33¹/₄ krral. Az adományok közül legnagyobb a Vinkler Ferencz által, a Mayer Márton örökösei nevében tett 1000 frt adomány, Kraft József 600, Nemessányi Ferencz, az új uteza egyik szomszédja adott 250, Meskó Antal a másik szomszéd 500, Simon Elek 500, Szentgyörgyi János 200, Renner Mihály 250, gróf Teleki József 50 frtot. *Kimutatás a hidutczából görbe szappanyutczára vivő új utcára tett kiadásokról s ezek honnan fedezéséről*, mely az adakozásokért való szíves köszönet nyilvánítása mellett közzé tétetik. Kolozsvárat, nov. 24. 1847. Grois Gusztáv m. p. főbíró, Hermann Sándor m. p. mérnök, Gut János m. p. szónok, Pákei Lajos m. p. vál. polgár.

A város levéltárában levő eredetiből.

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

katja. “ Estéli időben s nagy sokaság egybegyülekezésekor történhető személyes megsérülés eltávoztatása s a közlekedés szabadon tartása végett határoztatott meg az: „hogya a házak, középületek, templomok elejéről a nagy gömbkövek, fa- és kőoszlopok eltávolittassanak; a ki nem teszi, a tanács fogja elszedetni s anyagát a városház szükségére fordíttatja.” Az egyénnek erkölcsi sérelmek ellen biztosításáról is volt gondoskodás téve. Ilyen a koldulás tilalma. „A koldulás, mint a gyöngéd érzelmet sértő — mondja egyik közgyűlési végzés — eltiltatott; segítettessenek a hetenkénti kéregetési pénzből, a közönség induljon könyörületre s a perselylyel járóknak azok felsegítésére adjon valamit, de az utcákon járás meg ne engedtessek.” ¹⁾ A cseléd-ügy is kényes s nehéz tárgya a rendőrség munkásságának; mert a gazda és cseléd közti viszony szabályozatlansága károsan hat utóbbiak erkölcsiségére. A cselédszerzés részint magán egyezkedésre hagyatott fenn, részint cselédszerzők közvetítették; a cseléd és gazda közötti viszonyt ellenben a városi hatóság 1847. jul. 21. kötelező szabályokkal rendezte, a mit a kormányzék kevés módosítással elfogadott, maga számára példányt rendelt belőle, s a szerinti eljárásra útasította a tanácsot. ²⁾ Szintén a közrendészet és szépsézet érdekeiért határozta meg a választott esküdt-közönség 1847. február 1-sői gyűlésében a középkapui bejárás kiszélesítését s e végre Rupp János telke egy részének 200 forinton megvásárlását. Ebbe már 1840. beleegyezett volt a királyi kormányzék, azon évi január 11-ki udvari rendelet következtében. Most egyelőre a majorsági pénztárból fizettetett ki amaz összeg, de a városnegyedekben e célra adakozás gyűjtése határoztatott. Az utolsó részletfizetés — 39 firt 30 kr. — 1848. történt, a mit a tartományi főszámvevőség a kir. kormányzéknek helybenhagyásra ajánlott. Ez a felséghez márcz. 30. fölterjesztetett, de a már akkor bekövetkezett nagy események az ügy elintézését megakadályozták. ³⁾ 1845. a jul. 25-ki tanácsülésben tanácsos Grois Gusztáv és Schütz József jelentést tettek a belső szinutczai kapun kívül a hid mellett néhai Éva cigányné telkének és házának a belső szinutczai kijárás egyenes vonaláért

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1847. 8913. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1840. 4585., 1848. 2347. 3664. sz.*

és tágasbitásáért megvásárlása végetti kiküldetésökről, előadták, hogy megbizatusukban eljárak, a vásárt megkötötték, a 240 fírt vételár megszerzésére gyűjtést kezdettek s azt meg is szerezték, a kifizetés után fenmaradt 6 fírt 50 kr. egyik biztos Schütz József kezénél van, a mihez adván az ígéletben levő, s biztosan befizetendő 22 fírt 40 krt., együtt lesz 29 fírt 32 kr. a minek a telek elegyengetésére fordítását ajánlják, egyszersmind bemutatják elfogadásra a szerző -levelet. Az ügy az esküdt-közönség octób. 15-ki gyűléséhez jutván: az helyeselte a biztosok eljárását, a jelentést tudásul vette, fáradságaikért köszönetet szavazott, s mindazt a tanács is helyeselvén, a további teendők rájuk bizattak... Az e tájon lefolyó *Czigány-patak* kiöntésével sok kárt és alkalmatlanságot okozván a szomszéd lakóknak: a tanács Grois Gusztáv főbirót és Hermann Sándor városi mérnököt bizta meg, hogy e patakra építendő hid tervét és költségvetését elkészítsék, tervöket az 1846. márczius 26-ki tanácsülésre adták be, mely szerint a hid 1486 forint $2^{12/36}$ krajczárba kerül, a miből a mesteremberek díját — 886 fírt 33 kr. — minthogy a hid a posta útjában van — a fennálló szabályok szerint a tartományi pénztár fedezi, a napszámokat, kézimunkát, a mi 619 fírt 26 krra megy, a város majorsági pénztára köteles hordozni. Ajánlják mindkét irányban a szükséges intézkedések megtételét. A tanács áttette az esküdt-közönséghez, mely a bizottság eljárását helyeselte s a terv végrehajtására a tanácsot és jelentő biztosokat kérte fel... Ily célja volt Schütz József 1845. a márczius 5-ki esküdt-közönségi gyűlésben tett indítványának is, melyben előadta: „hogy a külmonostorutczai szegények intézetéhez tartozó ugynevezett *Haller-kert* eladó levén: abból egy részt uteszának meg kellene venni. Indítványozó felmérlette s megtudta az intézet főpártfogójától, özv. báró Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália urnőtől, hogy ára 4000 fírt.; szükségesnek látná mind a szenvedő betegek háza, mind az uszó iskola megvételét a közbátorság és a város java és szépítése tekintetéből.“ A gyűlés helyeselte az indítványt, mind a tanács, mind az esküdt-közönség biztosokat nevezett ki a vásár végbevitelére, a bizottságba az indítványozó is beleválasztatván.

A bizottság eljárt küldetésében, a vásárt 3400 forintban megkötötte s jelentését az 1846. jan. 17-ki esküdt-közönségi gyűlésre adta be, mely azt helyeslőleg fogadta s a továbbiak elintézését a

tanácsra bizta. ¹⁾ Az utcanyitás és bővítés s azok egyenes vonalai által a város külső alakjának szépitése, besőjének egészségesebb tétele történetét zárja be az unitárius főtanoda és templom közötti utca Széchenyi-térre és a nagy Szamosra kinyitásának érdekes folyama. Fennebb eléadtam az e tájon volt *kis palló* és *Pásztorok kalyibája* történetét. Ott szakadt meg az, midőn annak Mike Sándor telkes háza lett szomszédjává. Az itt is tervbe vett utcanyitás ismét napirendre hozta a *Pásztorok kalyibája* helye ügyét... Csaknem négy évtized telt el, midőn az 1834. május 13-ki esküdt-közönségi gyűlésben szóba jött e hely. „Mike Sándor — így szól a jegyzőkönyv — a *Pásztorok kalyibája* mellett fekvő Mátyás Sámuel-féle házzal, melyet ő 4000 frton vett meg, a várost mint szomszédot megkínáltatta, de a városi esküdt-közönség és tanács elővételi jogával nem élt, s így a vásár teljesedésbe ment... Megint 10 év telt el... 1841. az ápr. 16-ki esküdt-közönségi gyűlésben előterjesztetett Mike Sándor kérése: „hogya a barompiaczi [*ma Széchenyi-téri*] háza mellett levő *Pásztorok kalyibáját* a város onnan tétesse el s ezen pusztá helyet adja neki haszonbérbe. A közgyűlés azt határozta, hogy az eltételt nem ellenzi politikai ugy mint gazdasági szempontból; de a hely az ott czélba vett utcanyitás tekintetéből szükséges; az esküdt-közönség tehát ajánlta a tanácsnak, hogy a kalyibát más alkalmasb helyre tétesse, a pusztá helyet pedig adassa haszonbérbe.“ ²⁾ 1842. a sept. 23-ki közgyűlésben a kurta szappany-utczai út kinyitásakor ismét előkerült e telek neve és sorsa. „Mike Sándor — így szól a jegyzőkönyv — a szappanyutczából a kis Szamoson át a régi barompiaczra [*Széchenyi-térre*] nyitandó utcának egyenes vonalban vihetése végett saját telke végéből eleső helyért, a *Pásztorok kalyibája* helyéből, mint város tulajdonából adandó köz-hely iránt most, midőn építését végzi, határozatot sürgetvén: a közgyűlés a helyi viszonyok megszemlélésére biztosokat nevezett ki, a kik jelentéseket az octób. 19-ki gyűlésre adták be. A bizottság Mike Sándor telkéhez elől annyit ajánlott adatni a városéból, a mennyit az övéből hátulról az utca egyenességeért elvesznek. Mindkét fél beleegyezvén: végrehajtása a tanácsra bízott, mely alkalommal: „Mike telke hátuljának nyugati feléből — nyugatról

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

keletre mérve — 1° és 5' engedett át, ő kapott a *Pásztorok kalyibája*-féle helyből a barompiaczi utca felől, az ő kapuköze falától nyugatra 1½ ölet, kapuközének udvar felőli végénél 1° 2' helyet, a többi térért pedig a belső-magyarutczai városnegyed pénztárába 10 váltó forintot fizetett. ¹⁾ Így került a kecskeitató kis forrás-kút és a partján állott vén királykörtefa Mike Sándor birtokába... ²⁾

A város közbiztonsága, a belső rend és tisztaság végett a Vikol Gergelylyel kötött éjjeli világítási új szerződést a kir. kormányshoz 1846. ápr. 1. erősítette meg, elfogadtatott a május 6-ki tanácsülésben. ³⁾ Az utczák kikövezésében a királybíró által az 1843. aug. 18-ki tanácsülésben tett azon jelentése, hogy előleges megbeszélés alapján némely maczedoniai kövezőkkel egyességre lépett, hogy egy □ öl kövezést — ha a város ad anyagot és napszámot — elvégeznek 24 e. krért, ha ők adják mindkettőt s a roncsalékot elhordatják, 45 e. krt kértek. Beadatott a megigazitandó

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ A kút forrása azóta, hogy ezek történtek, két ölnyi mélységre kőfal közé vétetett, vize kitünő, a Mike-ház barátain kívül főrangúak s tábornokok hordattak onnan ivó vizet évtizedeken át; a körtefa annyira megvénhedt, hogy csak a gyökereit állandóul nedvesítő hús forrásvíz, s a törzsét körül folyó *hedera hely* sűrű üde levélzete mesterségesen tartotta fenn benne az életet 1877-ig, melyet akkor a téli fagy zordonsága a ház főleg gyermek népe mély szomorúságára kioltott. E fát sok tanuló áldotta, kik a kútra vizért jöttükben terméséből generosus lelkületű tulajdonosától egyet-kettőt ajándéknak kaptak, s még többet az országban, a kik nemes oltó galyait minden tavaszon százával vitték szét. E háznál, a *Pásztorok kalyibája* helyén és forrása mellett, a vén körtefa árnyában irtam én meg e mű három első részét, hitvesem Mike Róza kedves *Otthon*-ában, boldogan! A négy utolsót messze tőle, az ország fővárosában, sokszor mostoha viszonyok, néha bú és köny között. A székelyek regényes szépségű földén, Szent-Gericzén születtem, Székely-Keresztur unitárius közép iskolájában nevedtem, Kolozsvárat lettem férfivá és íróvá, s most — már 14 év óta — a magyar fővárosban töltöm életemet... Így hányt és vetett a sors ide-oda, sok örömet, több bánatot adva, nehéz kísértetek közé vitt, sokszor keményen megsanyargatott, nem egyszer bűnhődtem büntelenül. . . Már-már lejár az élet, mind komorabban száll alá a nap láthatárom szürkülete felé, mely utoljára egészen elsötétül. De a *Pásztorok kalyibája* paradicsomi környe, mint egy szép rege, s a *Mike-ház*, mint göröngyös, tövises földi pályám égi részének boldogító összesége, megaranyozva élend emlékezetemben mindaddig, a mikor szivemben az élet az utolsó dobbanással megszakad.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1846. 399. sz.*

kövezetek jegyzéke. Munkájok — a mint ők vélik — a fiskus szegeletépületénél kezdődnek sat. A tanács elfogadta, úgy, hogy egy [] ölt 46 krba kerüljön, döngöléshez napszámost a város adjon s ügyeljenek folyamára a város mérnökei: Schilling János és Hermann Sándor. ¹⁾ Ez alapon Grois Gusztáv rendőrigazgató és az utóbb nevezett városi mérnök kijelölték a kisebb kiigazítást sürgetően igénylő utcákat, s az 1846. jun. 24-ki esküdt-közönségi gyűlésből kérték a tanácsot, megállapított arány szerint a költség útalványozására. Ez a munkálatot elfogadta s kivitelére a költséget útalványozta... Mig az igazítás folyt, a rendőrigazgató és mérnök indítványozták az összes utcák felméréstését, mit a tanács helyeselt s rendeletére a mérnök a felmérést és költségkiszámítást elkészítette, az összes javításokra szükséges összeg 1178 frt 11 ³/₄ krban állapítatott meg, a mit a tanács elfogadott s végrehajtását meghatározta. ²⁾ A nov. 26-ki tanácsülésben a biztosok jelentették, hogy a magyarutca kikövezése megtörtént, a további igazításokról munkálatukat beadták s a kövezőknek 200 frt útalványozását kérték, a mit a tanács teljesített. Megtétetvén a szükséges kövezetigazítások: a sor a piacz rendezésére jött. Negyven évig tervezték, ideiglenes intézkedéseket tettek, a kormány és közönség nézetei közötti nagy eltérések miatt folytonosan húzóódott, halasztódott, mig e korszakban végre létesült. Érintem futólag akadályait, a való megismerése végett s oktatásul a jövőre. Az első elvi intézkedés 1808. történt, midőn a tanács jelentésében felfejtette, hogy Kolozsváratt a piacson árulási joggal birnak: „1. a polgárnék vagy polgárok nejei, ugyszintén a külvárosban lakó adófizető és városi közterheket hordozók feleségei vagy özvegyei, a kiknek eleitől fogva e joguk meg volt s azt módjuk szerint folytatták. Ezeket meggátolni s a közterheket velők hordoztatni nem lenne igazság; 2. a katonánék, fegyverviselők vagy elbocsátottak női, a kiknek főleg télen a gyümölcsárulás megengedtetett; 3. urak szolgáló cselédei, női; ezek nem árulnak folytonosan, nincsenek is mind egyszerre a piacson. A kenyérsütők nagy része férjeik csépléssel keresett buzáit kisütve és elárulva, azután megszünnek; mások mikor olesó a buza, könnyü az őrlés, akkor sűtnék, azután szintén félben hagyják; meg

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

²⁾ Az ered. j. könyvből.

mások falukon szednek fel gyümölcsöt s áruikat eladván, kereskedésök megszakad. Kevés van, a ki ezek közül mindig és állandóul piacon árul s abból tartja fenn háznépét; 5. a kik a piacon állandóul árulnak, azok a helyért fizettek a piac hasznbérőjének, a ki szintén pénzen béreli ki e jogot; a kik pedig reggel kijőnek, s eladva saját természetményeiket, dél felé haza mennek, azok semmit nem fizetnek. Ezek nem tartatnak kofáknak. A kik állandóul árulnak, azok a közönségnek javára vannak, azok számát a tanács meg nem szoríthatja; tehát azt ajánlotta: 1. hogy ezen jogosult polgárnék és külvárosi lakosok nejei és özvegyei jogukban ne szoríttassanak meg, csak tiltassék meg, hogy a vásárra árut hozóktól a városon kívül le ne foglalják, előre fel ne szedjék, árujuk elvesztése büntetése alatt. 2. a kívülről árut hozó vásárosok a piac-díj megfizetése mellett 24 óráig a piacon árulván, a mit el nem adhatnak, szabadságukban áll kereskedőknek eladni; a görög kereskedőknek, főleg a brassóiaknak kásaneműit vásár napja előtt két, utána szintén egy nap, tehát 4 napig árulni legyen joguk, elébb megvenni kereskedőknek nem szabad 24 frt büntetés alatt; 4. gyümölcsöt, almát, körtét, dinnyét, cseresnyét behozók maguk kötelesek elárulni, kofáknak eladniok nem szabad; 5. a kik a határon künn előre veszik meg az árukat nyereségre, árujuk vétessék el s e felett büntettessenek 6 frtig; 6. sátorokban árulni csak a kenyérsütőknek szabad, hogy kenyerek el ne ázzék s kárba ne vesszen; más árusok szabadon, azok is éjszakára vigyék haza sátraikat, különben széthányatnak. Számbavétetvén e szerint a kolozsvári piaci árulók: volt sátor alatt áruló kofa 19, a napon künn áruló 22, fizettek együtt 72 frt 42 kr. díjat. ¹⁾ A kir. kormánysház a tanács ajánlatát

¹⁾ *Sátor alatt és a nélkül áruló kofák kimutatása:*

Kenyérsütő volt sátoros és a nélkül való	38	fizettek	104 frt	12 krajczárt
Kisebb czipókat s kenyereket szintén	66	„	116 „	36 „
Ezek közül kettő fizetett	—	—	3 „	18 „
Pálinka- és dohány-árus	13	„	25 „	6 „
Sajtot, turót	4	„	10 „	6 „
Keményítőt	2	„	1 „	30 „
Apróság árut	21	„	21 „	— „
Koppasztott libát	26	„	26 „	— „
Sós káposztát	5	„	5 „	— „
Kocsonyát	1	„	1 „	9 „

helyben hagyta s megtartására útasította; legyen ügyelettel főleg arra — mondá a rendelet — hogy a gyümölcsöt s pálinkát áruló asszonyok az utak közepétől, a hol gyakran megállva, nagy helyet foglalnak el, a piacznak illőbb részeire külön üljenek s ott áruljanak.

Ez 1831-ig tartott. Ez évben a tanács a piac rendezését vevén újból célba, a jobb rend és köztisztaság végett állandó kis boltok építését hozta javaslatba, melyeket a város építtetne, s a kik áruslásra kibérlik, érette mérsékelt díjt fizetnének. A kir. kormánysház nem fogadta el, mivel ez megdrágítná az árucikkeket; más tervet parancsolt készíttetni, melyben az árucikkek a közönség nagyobb kényelmeért a különböző helyekre, az utcák szögleteire legyenek elhelyezve. A tanács megkérdezte az esküdt-közönséget s az ugy nyilatkozott, hogy a közönség szivesebben vesz boltokban tiszta helyen levő árut, mint minden ronda helyről fölszedettet, még ha valamivel drágább is; de ha bolt bérlésre szoríttatnak, a sok czel-lengő, dologkerülő s bizonytalan időkben árulók száma megkeve-sebednék s ez a boltban árulók jövedelmét növelné, azt pedig, hogy az utcák szögleteire tegyék az árukat, az esküdt-közönség nem helyesli, mert ez megszorítja az utakat, nehezíti a közleke-dést. Kérte tehát ugy a tanács, mint az esküdt-közönség, hogy fogadja el s hagyja helyben előbbi kérését, a minél jobbat gondolni nem tud. A királyi kormánysház visszairt, hogy mivel a tanács és esküdt-közönség nem áll el nézetétől, elhatározta, hogy bizottságot küld ki, nevezzen a város hozzájuk két tanácsost és két esküdt-kö-zönségi tagot, a kik együtt a piac rendezésére tervet készítsenek — a kitiltandók neveit feljelentvén.... A pálinkát árulókat a tanács a főpiacz tisztaságáért a váron kívül a hid-, monostor- és középka-pu-hoz kirendelvén, az illetők panaszkodtak, a kiknek ügyében a királyi kormánysház helyben hagyván a tanács intézkedését, azt határozta, hogy ezen árusoknak — ha együtt kívánnak maradni — a váro-son kívül valamely alkalmas helyen árulóhelyet jelöljön ki. Míg a

Tejtfölt és vaját	5	fizettek	4	frt 54 krajczárt
Sült sertéshúst	13	"	18	" 36 "
Nyers metélt húst	6	"	—	" — "
Pityóka lisztet [<i>farina fagopyri</i>]	4	"	3	" 29 "
együtt:	246	fizettek	413	frt 44 krajczár.

a kir. kormányzék által a piacz rendezésénél tervadásra kinevezett bizottság munkálatát megkezdette volna, az esküdt-közönség a tanácscsal egyetértve, a piacz dísze és a főbb rend tekintetéért elhatározta, hogy az áru piaczon köröskörül a város költségén díszes faboltokat építtessen, hogy azokban a kedvesebb izü étkek: kenyér, zsemle s ehez hasonlók tiszta helyen, jó rendben árultassanak, ezek háta megé legyenek hasonlóképen boltok építve, a sült húsnak, kocsonyának, főtt ételeknek és pálinka árulóknak sat. Ez jól elrendelve szebbé teszi a piaczot, izletesebb lesz a közönségre s hasznos a közegészségre nézve. Ezt annyival inkább ohajtja az esküdt-közönség, mert a cholera idejétől fogva a sült hús és pálinkaáruló kofák a kijáró kapukban árulván, ott a bejövetelt a zsir- és pálinkaszag kivált az idegenekre nézve csaknem undorítóvá teszi. Midőn a tanács e határozatokat fölterjesztette, kérte a piaczrendezési munkálatának lehetőleg siettetését. A kir. kormányzék az időközben eltávozott bizottsági tagok helyére Augusztinovics Pál és Hollaki Antal tanácsosokat nevezte ki, munkálatuk siető beadására útasítván s erről alkalmazkodás végett a tanácsot is értesítvén, mely munkálatát nemsokára beadta, a tartományi főszámvevőség kormányzékai rendeletre megvizsgálván: a főtér szabályozása s faáruboltok csináltatása költségét 4782 r. frt 13 krban, a közép-, hid- és monostorkapuhoz a sült hús- és pálinkaárusoknak készítendő színek költségét 666 frt 24 krban, együtt 5448 frt 37 krban állította meg, megjegyezve, hogy a boltok a Bánffi-házzal párhuzamosan szemben lennének építendőök s a tanács vigyázatra útasítandó, nehogy a rendezés az árukat a közönség kárával megdrágítsa. Erre a kir. kormányzék a bizottság által javaslatba hozott s az országos építészeti igazgatóságtól módosított tervet helyben hagyván: a tanácsnak meghagyta, hogy a piacz szabályozását azon mellékletben megküldött terv szerint haladéktalanul kezdjék meg, hirlapilag felhíván az illető építőmestereket azoknak önköltségökön megépítésére oly módon, hogy a boltok jövedelmét bizonyos évekig ők vegyék s akkor fizetés nélkül menjenek a város birtokába, az építendő boltok költsége iránt később fogván intézkedés tétetni. A tanács 1835. jun. 21. felirt a királyi kormányzékhoz, s kérte, engedné meg, hogy a szóban levő színeket a város közohajtása szerint a maga költségén építtesse meg, azon tőkének 10 év alatt biztosan megjő nemcsak kamata, de maga a tőke is; az építte-

tővel nem lesz a városnak a boltok miatt perelni alkalma, s a közönség is nem szenved rövidséget, a mi a magán építővel nem lesz kikerülhető; ne gazdagítsa a város a bérlőt, inkább legyen belőle haszna a majorsági pénztárnak. A kir. kormányzék az iránta megkérdezett tartományi főszámvevőség azon véleményét fogadta el, s tette kötelességévé a tanácsnak, hogy miután a város adóssággal van megterhelve s már korábban annyi vállalkozó által végbe vitt építésbe egyezett bele, tegyen félre minden halogatást, az árverést tartsa meg, a szóban levő építést így vagy szabad egyezés szerint arra vállalkozó magánosnak adja ki s eljárása eredményéről tegyen tudósítást. A tanács kihirdettette, de senki nem jelentkezett; ennek jelentésekor ismételve kérte a királyi kormányzékot maga és az esküdt-közönség nevében, eszközölje ki a felség engedélyét azon színeknek a város költségén, a város pénztára javára leendő megépíttetését; ez ajánlólag terjesztette fel, honnan 1835. octób. 21. azon legfelsőbb rendelet érkezett le, hogy a felség nem engedheti meg, hogy a főtér bármiféle boltok által elfoglaltassék; azt elfogadta, hogy a sütlhús- és pálinkaárulás a kapukon kívüli terekre helyeztessenek el, s megengedte, hogy azt létesítsék. A különböző árucikkek eladását illetőleg pedig akarata az, hogy a tanácsnak hagyassék meg, hogy lemondva a színek város költségén építése tervéről, az esküdt-közönséggel egyetértve arról tanácskozzék: miképen lehetne az említett különféle áruk piaczeit — más jól rendezett városok példája szerint — más alkalmas piaczos helyeken — a minők bizonyára Kolozsváratt is vannak — több más helyekre tenni át, a mi által a piacz tulságos megszorítása el lenne kerülve, azután az erről való megállapodások szerint új tervet készítsen, s a királyi kormányzékhoz terjeszsze fel. A tanács újból az esküdt-közönség elé terjesztette az ügyet, de az most is elébbi nézetei mellett maradását jelentette ki s felfejtven: hogy Kolozsváratt nagy, tágas utcák a közép- és magyar-utcán kívül nincsenek, a hol az áruhelyeket el lehetne helyezni, de országos vásárokkor ezek is úgy tele vannak árus emberekkel, hogy oda boltokat építeni lehetlen. Nem akar a piaczból semmit elfoglalni, csak a dísztelen, ronda színek helyett újakat, díszeseket, szép rendbe építtetni, a szekerek járására helyet hagyván; az árupiaczok elszórásával nem akarnak a közönségnek kényelmetlenséget szerezni, de inkább központosítani egy helyre, hogy a

szükségeket kiki könnyebben megszerezhesse. Égésnek is inkább ki vannak téve a mostani rongyos, taplóvá vált, vagy gyékényfedelű boltok, mint ha jó móddal újakat építenének. A vállalkozó haszon reményében veuné magára a költséget — miért adja a város azt másnak? De saját díszé s pénztárának haszna, a közönség könnyebbsége is azt teszik ajánlatossá. Kérte a tanács, egyezzek bele a kir. kormányzék a közönség ez ohajtásába s a szükséges költséget majorsági pénztárából útalványozza. Ez az országos építészeti igazgatóságot véleményadásra útasította az iránt: vajjon a végre, hogy a főtérek a boltokkal megszorítása kikerültessék, nem lehetne-e bizonyos boltokat az *óvári* térre áttenni? s miután a *Lábas-ház* előtt már korábban minden építést roszallott, nem lehetne-e a boltokat a két főpiacon elhelyezni? készítsen tervet s tegyen róla jelentést. Ez a boltok számát a főtéren 90-ről [melyek mindegyike 1 □-öl lenne] 68-ra javallotta leszállíttatni, 22-t az óvári térre tervezett, s az irányra és egyes bolt-sorok egymástól való távolságára nézve új rajzot készített s azt jelentéssel felküldötte. A kir. kormányzék elfogadván a módosításokat, a tanács kívánsága teljesítését, a boltoknak a város által építését ajánlatba hozta s az 5448 frt 37 kr. engedélyezését kérte. A felség 1840. sept. 3-kán határozata meghozása előtt, az országos építészeti igazgatóság tervének megfelelő költségvetés felküldését kívánván, a kir. kormányzék az általa 2282 r. forintra 6¹/₄ krra mérsékelt új költségvetést 1841. febr. 11. fölterjesztette, s a felség azon évi jun. 3-ki udvari rendeletben a szóban levő boltoknak a városi közönség kívánsága szerint megépíthetésébe beleegyezett, a 2293 frt 14 krra igazított költségösszeget a majorsági pénztárból engedélyezte.¹⁾ Itt az ügy tárgyalása fennakadt . . . 1844. azonban a csaknem félszázados szándék egy részét, a piaczrendezést a tanács önhatáskörében új építkezés nélkül elintézte, a különféle árukereskedők helyét I—XXVI pont alatt kijelölte s hirdlapokban kihirdettetvén: a hozzá alkalmazkodást mindenkinek kötelességévé tette. A terv másik részének, hogy a város díszes áruboltocskákat építtessen, valósítását Grois Gusztáv rendőrigaz-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1808. 1137. 1831. 15,691., 1832. 3355. 5252. 7678., 1833. 7699. 9036., 1834. 4645. 6783., 1835. 134. 2713. 6543. 12,406. 1840. 2775. 4433. 11,244., 1841. 1293. 6860. sz.

gató 1841. a márcz. 5-ki választott esküdt-közönség gyűlésében egy későbbi kir. rendelet alapján indítványozta. A felség — ugymond — még 1841. a főtéren díszesb áruló sátrak készíttetésére 1907 forint 47 krt engedélyezvén, jó lenne most azt is végrehajtani, hogy az ez által is tisztább legyen és szépüljön, s a közönség izlésének a vásárboltok jó rendje és tisztasága által valahára elég tétessék. A választott esküdt-közönség helyeselte az indítványt, az áruboltocskák elkészítését meghatározta, s a majorsági pénztár kiadása kevesbitése végett a dolgozó-házra Knausz Antalhoz begyűlt s még meglevő pénzeknek is oda fordítását, valamint az e czélra tett ígéreteknek fölszedését a tanácsnak megrendelte.¹⁾ Ily hosszas vajudas s ennyi át- meg átváltozás után jött létre végre Kolozsvár főtere és utcái vásári rendezése — a szépészeti rendezés eszméje elveszett a csakhamar egészen anyagi természetűvé vált hosszú küzdelemben.

Hosszas szűkölködés, újabb meg újabb jövedelemkimutatások és sok esengés után végre a tisztviselők sorsa is javult. 1841. a felség a tanács kérelme s a kir. kormányzék ajánlata következtében ápr. 3. kelt legfelsőbb elhatározása által a fő- és királybíró, tiz tanácsos, rendes és aljegyző, ígtató, levéltárnok és községi szónok évi fizetését a majorsági pénztárból fizetendő száz-száz forinttal emelte föl s a kir. kormányzék kifizetését ápril 3-tól kezdődőleg 1841. május 11-ki rendeletében útalványozta.²⁾ Egy belügyi különös esetet tartottak fenn a közlevéltárak. 1840. Kolozsvár város tanácsa és választott esküdt-közönsége a per- ügyelő bizottság ajánlatára a város jószágai oltalmazása végett tiz levéltárban rendelte el az okleveles és bizonyító irások kutatását, azon okból, hogy ügyei és perei iránti hanyagság ne terhelje; három tagot választott s azoknak útasítást és 300 frt útiköltséget adott utólagos számadás mellett, a minek a királyi kormányzék által — 1840. febr. 19-n hozzá tett jelentésben — helybenhagyását kérte. A megkérdezett tartományi főszámvevőség azon föltevésben, hogy a levelek a város jogai védelmére elkerülhetlenül szükségesek, a helybenhagyást számadástétel mellett ajánlotta, de megjegyezte, hogy perköltség czímén ily önkényes kiadásoknak

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1840. 12,387. 1841. 5070. sz.*

helye nincs. A kir. kormánysház is ajánlta ugyan a felségnek, de a tanácsnak a légfelsőbb engedély megérkezése előtt a kiadást megtiltotta. Erre az azon felvilágosító jelentést tette, hogy kérelmök oka nem ellenszegülés; a város ellen a mult időkben hatalmas magánosok által jószágait elveszéssel fenyegető nevezetes perek indítottak, s a testületi perfolytatás tekintetében ellenfelénél gyengébb levén, a per megnyerésére szükséges adatok s más segítő módok megszerzésében meg nem kötött kezű magán felperesekkel szemben ügyeinek kimenetele létes volt, s a jelen kornak maradt fenn köteletségül, hogy a város már-már elveszés pontján álló pereibe mélyebben és teljes figyelemmel nézzen bele, s a jog körében lehető minden útát-módot fölkeressen, hogy azokat megmentse. Így keletkezett azon határozás, hogy ezen támadó és védő perekhez szükséges bizonyító iratok a legnagyobb sietséggel a különböző levéltárakból előkerestessenek; s mivel a törvényes perfolyam a felekre nem vár, míg azok bizonyításait megszerzik, a tanács és választott esküdt-közönség is lelkiismeretbeli köteletségnek tartotta, hogy a remélt helybenhagyás leérkeztéig a keresés és adatgyűjtés kezdessék meg, a minthogy már a kolozsmonostori konventben és károlyfejérvári káptalanban el is végeztetett. Kérte azért a tanács a királyi kormánysházakat, ne hibáztassa őket és a választott esküdt-közönséget, hogy a keresőknek helybenhagyás reményében a szükséges költséget útalványozta, mert azt, mint a város javainak felügyelői, kötelelességökből folyólag tették, s hatóságánál fogva azon 300 forint kifizetését hagyja helyben. Ez visszairt, hogy a rendelete ellenére történt kifizetést nem helyeselheti, a dolog a felség előtt áll, s a tanácsot figyelmezteti, hogy ezután a felsőbb rendeleteket pontosabban tartsa meg. A felség aug. 17. kelt udvari rendeletben a kir. kormánysház útján tudtul adta a tanácsnak, hogy a Kolozsváratt levő kolozsmonostori levéltárból költség nélkül, a károlyfejérvári és nagyszebeniből levelezés útján megszerezhetette volna a szükséges iratokat, a váradi káptalan levéltárában — annak 1793. az udvari kancellériához tett jelentése szerint — ott semmi Erdélyt illető irat nincs; de mivel a tanács és választott esküdt-közönség azon költséget megszavazta s ki is fizettette, az arról teendő számadás föltételével azon szigoru meghagyással hagyta helyben, hogy jövőre a tanács a majorsági pénztárból semmi szín alatt pénzt ne útalványozzon; a

közönség azon kérésének, hogy perköltséget felsőbb jóváhagyás előtt is útalványozhasson, helye nem lehetvén.¹⁾

Mint különösséget megjegyzem, hogy 1844. a máj. 8-ki esküdt-közönségi gyűlésben a majorsági pénztár gyarapítása végett Tiltsch János indítványozta a kutyaadó behozását. Az indítvány átadatott egy 1842. oct. 2. hasonló tárgyban kinevezett bizottságnak, a hol teljes feledésbe ment.

Maradjon emlékezetben, mint lélekemelő esemény, s mint polgárait jellemző történeti mozzanat, Kolozsvárnak, Magyarország fővárosa Buda-Pest iránt 1837-ki nagy szerencsétlenségében, valamint a magyar tudományügy hasznos művelői iránt 1844. tansított mély rokonszenve nemes bizonyítéka. Nemcsak a város maga adott majorsági pénztárából, de a polgárok között is lelkes és sikeres gyűjtést indított, a mit tudásul 1838. május 3. jelentett a kir. kormányzéknek. A Duna romboló árja — így szól a jelentés — nemes Magyarország két fővárosa Buda és Pest s több azon nagy folyó mentében levő városok és helységek lakosainak okozott hallatlan szerencsétlenségét miután fájdalmas szívvel megértették, nemcsak a hazafiui, de az emberi érzéstől lelkesítve, még mielőtt felsőbb rendelettel figyelmeztettek volna rá, felhívták polgártársaikát a szerencsétlenek segedelmezésére, s oly szerencsések voltak, hogy közadakozás útján 2271 r. frt p. p. jött be, melyből a polgárok adtak 1666 r. frt, a kereskedőség 397 frt, a redout bérlője, Vászi Tóbiás egy bál tiszta jövedelméből — a költséget maga hordozván — 207 r. frt 13 krt p. p., melynek felküldésére a kormánytól engedelmet nyervén, május 3. kelt elnöki rendelet folytán felküldötték Magyarország nádora, ő cs. kir. főhercegi fenségének. Ezt a tanács kötelességszerűleg tudatva, a majorsági pénztárból megszavazott, fennebb említett összeg engedélyezését kérte. Az iránta megkérdezett tartományi főszámvevőség, valamint a kir. kormányzék is a felsegitendők szerencsétlen sorsa tekintetéből engedélyezésre ajánlta, s a felség octób. 10. udv. rendeletben az engedélyt megadta.²⁾ Ugyanakkor Mátyás János *Lőtudomány* című könyve fele jövedelmét a buda-pesti vízkárosultak, felét Pesten *Lovagintézet* felállítására ajánlván fel, Kolozsvár közönségét

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1840. 2752. 4000. 6083. 10,207. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1839. 143. 1510. 6485. sz.

is 2 frttal előfizetésre szölitotta fel. A tanács és esküdt-közönség megszerezte s kérte a kir. kormányshék helybenhagyását. Az iránta megkérdezett tartományi főszámvevőshég nem látván benne akadályt, ajánlotta, s a kir. kormányshék szintén ajánlólag a felség elé terjesztette, honnan az engedély 1839. május 8. megadatott. ¹⁾

A másik a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 1844. sept. 2. s következő napjain ott tartott évi nagygyűlése tagjainak testvéri szeretettel fogadása. Szépen fejezte ki ezt Kolozsvár tanácsának azon évi jul. 12. e fogadásra és emlékpénz veretésre szükséges 1200 frt útalványozása iránti jelentése. „Azon czél — így szól az — melynek elérésére a magyar orvosok és természetvizsgálók más mivelt nemzetek példájára ezelőtt 3 évvel egyesültek, oly szép és életbevágó, hogy azt bizonyítani nem kell; a hol azon tisztelt tudósok eddig gyűléseiket tarták, a hely, mely őket keblébe fogadta, egyfelől megtisztelve érezte magát, másfelől a lelki élvezeten felül azon haszonban is részesült, hogy a környékén levő természeti és földtani s más nevezetességei, melyek különben ismeretlenek maradtak vagy későn jutottak volna megismerésre, fölfedeztettek. Ez egyesület gyűléshelyét a mult évben Erdélybe s jelesen Kolozsvárra határozta s folyó évi sept. 2. és következő napjain fogja megtartani. E megtiszteltetést a mint a város örömmel fogadta, ugy kötelességének ismerte, hogy a gyűlés nagy-érdemű tagjai méltó elfogadására a maga részéről is mindent megtegyen, s a tanács és esküdt-közönség illőnek találta, hogy ittlétők emlékére ezüst érmet veressen ²⁾ s számukra egy közebédet adjon. Erre és egyéb apróbb szükségekre a fennirt összeget

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1839. 143. 1510. 6485. sz.

²⁾ *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1844-ik évi kolozsvári nagygyűlésének emlékére vert érem leírása:*

Első lapján: Kösziklán balra ülő, hosszú ruhába öltözött, babérokoszorus női alak, baljában papirost, jobbában irónt tart; előtte könyv, táveső és földgömb; mögötte a jó és rosz megismerésének fája s egy kis kályhán göreb látható. Körirata: MAGYAR ORVOSOK SAT. A szelvényben két sorban: KOLOZSVÁRT SEPTEMB. 2. 1844. Látható a FELIRATOK II. Füz. X. Tábláján.]

Hát lapján: Fejedelmi korona alatt baroque izlésű, virágokkal ékes és nemtő által tartott paizs s Kolozsvár város czímere. Felirata: ÜDVEZLEK [fejér fém]. Átmérője 4.6 cm.

ajánlta fel, melyről az elfogadási bizottság felsőbb helyre számadást fog beadni. Ez összeg kevés ugyan, de mind az elfogadásról, mind elszállásolásról s a kirándulásokról a város polgárai fognak gondoskodni, így nekik is részők lesz a költségben. A város tekintete megkívánta, hogy az irt czélra legalább ennyiben a közpénztár is közre járuljon. Kérte a kormányzékától annak felsőbb helyen engedélyezése kieszközlését, főleg, hogy az emlékpénz veretése iránt idejében intézkedni lehessen. Az ez iránt megkérdezett tartományi főszámvevőség a kir. kormányzék által 600 firtnál többet útalványozhatónak nem vélt, ezért csak ezt látta felsőbb jóváhagyás reményében útalványozandónak. A kir. kormányzék az egész összeg engedélyezéséért a felséghez felirt, a ki e kiadást számadástétel mellett octób. 31. helybenhagyta. ¹⁾ A vendégek megérkezésének már híre lelkes hangulatba hozta Kolozsvárt. Az ünnepélyterv [*Programm*] szerint aug. 30. volt a megérkezés napja, s a város nagy bizottsága a kapuknál fogadta. Mindenki sietett vendéget fogadni házához, s a kiket megnyert, a tisztesség és kitüntetés minden kedvezéseivel halmozta el. 355 tudós vett részt a gyűlésben s részesült barátságos fogadásban, szállást és ellátást vendégszeretetből élvezve, előizlettetőül s mintegy kalauzul Kolozsvár-megyének, általa, ez alkalomra készítettett földabroszát s Kolozsvár és vidéke növényeinek nyomtatott jegyzékét kapták. Sept. 2. közbéd volt a város nagy táncztermében, azután négy közbéd, sept. 2-tól 6-ig bezárólag az összes tagok ebédeiről és vacsoráiról a város polgárainak vendégszeretete gondoskodott. E napok ünnepekké lettek a tudomány képviselőinek jelenléte, a közértekezések és felolvasások által. A gyűlések tárgyalásairól önálló füzet jelent meg, ²⁾ melynek három tárgyából néhány érdekes helyet közlendőnek látok. „A gróf elnök szerencsésen választottnak mondotta a gyűlés helyét, mely Mátyás király szülőföldre s a magyar irodalomnak hajdan központja; az ország természettudományi nevezetes-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1844. 7957. 8415. 13,654. sz.

²⁾ *A magyar orvosok és természetvizsgálók Kolozsváratt tartott ötödik Nagy Gyűlésének Munkálatai.* A gyűlés megbízásából közölték Szócs József, Brassai Samu, egy arczképpel [Széki gróf Teleki József Erdély főkormányzója, a m. orvosok és természetvizsgálók 5. nagygyűlésének elnöke] és két kömetszettel. Kolozsváratt 1845. Nyomatta az ev. ref. főtanoda könyv- és nyomó intézete. Ifj. Tiltsch János által 4. 1—200.

ségekben gazdag, kincsben bővölködik. De az érzelmek rokonságának s a kölcsönös szeretetnek kifejezésére is kedvező. A gyászos mohácsi vész óta első alkalom, mely a két haza lakosait egy barátságos egyesületbe vonta össze s együtt tanácskozásra útát nyitott. Legyenek a gyűlés tagjai meggyőződve — mondá a gróf elnök — hogy Kolozsvár és Erdély magyarsága testvéri érzelemmel fogadja és szívesen ajánlja fel szeretetét s barátságát sat.“ A másik Kubinyi Ferencz alelnök beszédének egy szintén nagy történelmi eseményre vonatkozása, a hol hangsúlyozta: „hogy itt rengették Bocskai Istvánnak, a bécsi békekötés szerzőjének bölcsőjét.“ A harmadik kiemelkedő rész dr. Szöcs József, a társulat ez évi titoknokának beszéde. „Örvendetesnek tartja — úgy mond — a két testvérhon egyesült természetvizsgálóit e helyen látni, melynek két körítő hegyláncza közül az északi csaknem egészen kövült csigából alakult, tán századokig tengerfenék, a déli a sajátosságos alkotású gömbalaku fővénykövek műhelye. A város közből terül el kies kertekkel és szántókkal díszesen. Első a mit az ide érkező lát, a kolozsmonostori Benedek-rendi apátság templomának tisztas kis maradványa . . . Ezután felolvasó mintegy dióhéjba szorítva érdekesen adta elő Kolozsvár nevezetességeit: a kir. kormánysház, Kolozsvármegye tisztsége, országház, kir. lyceum, a r. kath. gymnasiumi iskolák: convictus, seminárium és normális iskolák, csilagvizsgáló torony, a ref. és unitárius főtanoda, ágostai hitvallásuk köziskolái, két könyv- és könyomda, két kóroda: a Karolina országos és katonai, szent Erzsébet- és Bándi-közalapítványi aggházak, asszonyi jótékony egyesület intézete br. Jósika Jánosné igazgatása alatt, dologképes aggok és szegények fölsegítésére, külmonostor-utczai és hidelvi kisdédóvók, jóltevő nők szíve s kezeik alkotása, kezdők számára alapított két külvárosi kisebb tanító- és nevelő-iskolával; nemzeti casino, polgári társalkodó, gazdasági egyesület, nemzeti színház, zeneconservatorium, két hírlap, két magán-takarékpénztár a polgárok megtakarítottvagyonára biztosítására, egy részvényeken épült cukorgyár, melynek gyártmányát a felolvasó bemutatta, sat. a lakosok száma 26,000¹⁾ a nép

¹⁾ 1782. még csak 11,000 volt. [Városi levélt. Fasc. II. 2397. sz.] K.-Monostoron ekkor még 22 magyar gazda s 85 lélek lakott. [Fasc. II. 1948. szám.] 1839-n Kolozsvár lakosainak száma már 24,508-ra ment: r. kath. 7830, ev. reform. 12,250 [ez téves szám], ágostai hitvallású 1357, unitárius 1301,

szelleme csendes és békeszerető, felséghez, törvényhez ragaszkodó, gazdasága még kezdetleges, mesterségekben Erdélyben az elsők közé tartozik, kereskedése szenvedőleges, a természettudományok iránti érdeklődés kezdetén van, a gyűlésektől lendületét joggal várják...“

A tanács Estei Ferdinand és József nádor főherczegnek is elküldvén az *Emlékezem* egy példányát: az első Lembergben 1844. dec. 13., utóbbi Pozsonyban nov. 25. irt magyar levélben köszönte meg azt. Az első azon évi dec. 30-ki tanácsülésben olvastatott fel; abban a főherczeg a nemes városi tanács valódi szeretetének zálogát évek multa után is látni szerencsés levén: ígérte, hogy ezen megkülönböztetésért meg nem szünend városuk sorsát szíven hordva, annak legélénkebb részvevője lenni; a nádor megköszönte a magyar tudósok szíves fogadását, mely által Kolozsvár a tudományok ápolásában való buzgalmát bizonyította be.¹⁾

A város közléte két kitűnő polgárának halála veszteségét érezte meg: *Szentkirályi Mihály* főbiró az egyik, a ki 1841. ápril havában, id. *Putaki Mihály* tanácsos a másik, a ki 1843. ápr. 28. halt el. A hivatal ily eseteknél legtöbbször néma, ha szól, szava érzéketlen és hivatalos jellegű szokott lenni. Szentkirályinál mintha a közönség szíve adott volna résztvevő szavakat a jegyzői tollba. „A választott esküdt-közönség — így szól az 1841. ápr. 30-ki jegyzőkönyv — a folyamodó özvegy [*Szentkirályiné*] segélykérése alkalmából méltó tekintetbe vevén, hogy volt főbiró Szentkirályi Mihály a várost 38 évig oly hűséggel, szorgalommal és kitűnő jelességgel szolgálta, hogy azt a hív szolga hátrahagyott özvegyének és árváinak bármi csekély részben felsegitése által a lehetőségig megjutalmazni szíves kötelesség: ezért az esküdt-közönség özvegyének gyermekei neveltetésére, csekély vagyoni ereje tekintetéből 140 e. r. firt évi segélyt szavazott meg, s a felsőbbbségnél kieszközlésére a tanácsot felkérte.“ A tanács, magáévá tévén a végzést, a kir. kormányshoz meleg ajánlattal terjesztette fel. A tartományi főszámvevőség a bizonyításokból meggyőződván az elhalt főbirónak híven s buzgalommal eltöltött hosszas szolgálatá-

gör. egy. 1100, nem-egy. 350, zsidó 120. *Athenaeum*. 1839. első félév 28. sz. 448. l. Csodálatos, hogy Kolozsvár népességét az absolut kormány 1851. csak 18,176-nak találta. [Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. I. Heft. Wien 1853.]

¹⁾ A városi j. könyv eredetijéből.

ról, s látván a város mindkét testületének érdemeit elismerő, s azokat özvegyében és árvaiban a lehetőségig megjutalmaztatni akaró határozatát: annak felsőbb helyen való kieszközlését hathatósan pártolva hozta javaslatba, mit az magáévá téve terjesztvén fel: a felség octób. 6. helybenhagyta, s az ajánlott 146 e. r. frt segélyt e naptól fogva a kérelmes özvegynek kiadatni rendelte.¹⁾ A második halálról ritkán tapasztalható elismeréssel, csaknem illetődöttön szól az esküdt-közönségi végzés. Itt a jelentő egyéni érzelme adott alapot a végzéshez s idézte elő a benső részvét hangulatát. „Orator Kilyén Mihály — ez az 1843. ápr. 28-ki esküdt-közönségi jegyzőkönyv szövege — jelentette, hogy tanácsos idősb Pataki Mihály közhasznu életét ma délelőtt fél 8 órakor bevégezte. A vál. esk. közönség és tanács a fölötti fájdalmas érzése kifejezésére, ugyanabban az özvegye vigasztalására mindkét testületnek ülés után az özvegynél meg kellene jelenni. A vál. esk. közönség — szól a végzés — id. Pataki Mihály halálát nagy megilletődéssel és fájdalmas részvéttel vette; benne a két testület egyenes és szolgálatra kész érdemes tagját vesztette el; közhaszonra szentelt életéről tanubizonyságot tesznek a város javára fáradhatlan szorgalma által létesült közintézetek, mikben maradandó emléke lesz. A vál. esküdt-közönség részvéte kijelentésére még ma elmegy özvegyéhez.“ E végzésről értesítettvén a tanács: azt izente vissza, hogy ő holnap 11-kor fog elmenni. A máj. 3-ki esk. közönségi gyűlés ismételve kifejezte a meghalt érdemei iránti elismerését. Mielőtt a vál. esküdt-közönség néhai Pataki Mihály helye betöltéséhez fogna, indítvány következtében ezen minden kebelben viszhangra talált végzést hozta: „A két testület néhai id. Pataki Mihály halála feletti fájdalmát és részvétét ünnepélyességgel jelenti ki. Azon érdem, melyet ő mint tisztviselő, polgár és ember életében kötelességeinek oly lelkesen és kitünőleg, fáradhatatlanul teljesítése által szerzett a város irányában, maradandó emléket joggal vivott ki számára. Adjon Isten városunknak sok ily tisztviselőt!“²⁾ Ez érdemekre való tekintetből, melyeket — a mint a tartományi főszámvevőség jelentésében írja — sikerek igazolnak, özvegyének a tanács és kir. kormányshoz, a felség a majorsági pénztárból ezen évi oct. 21. kelt udvari rende-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1841. 5653. 12,656. sz.

²⁾ Az eredeti j. könyvből.

letben 140 frt évi segélyt engedélyezett...¹⁾ A hivatali élet rideg légköréből, ennyi és ily méltányolás, a mennyi és milyen e jeles tisztviselőnek osztályrészül jutott, nyomatékos ok és érv a történetíró előtt arra, hogy ítélete felőle méltányló és másokat is ily élet folytatására serkentő legyen... Hány jeles fő- és királybírája volt Kolozsvárnak e másfél század folytában, kik híven szolgáltak, a köznek szentelve éltöket, védték a város önkormányzati jogát s a polgárok érdekeit, megakadályoztak sok rosztat s alkottak a viszonyok és lehetőség szerint jót és maradandó becsüt. És a jegyzőkönyvek haláluk után mégis fősvénykedve szóban és érzelemben, sehogy sem, vagy csak alig említették meg. Való, hogy amaz idők sanyaruak, s hazafiui nemesb és magasb czélok után törekvésre nem kedvezők voltak, tetteikről nem beszél a történet, ők ismeretlen sirokban nyugosznak elfeledendő idők elfeledett emberei.²⁾ Szentkirályi és Pataki nagy időben éltek, az ország és nemzet újjá alkotása idejében, koruk politikai vezér-embereivel együtt munkálkodtak, az anyaország vágyait, saját honuk törekvéseit ismerve, politikájába beavatva, a két ország jeleseivel egy czélra törekedtek. Mindkettő önálló jellem, a ki maga vizsgálta meg a dolgokat s adott róluk véleményt, erős gondolkodó ész, könnyű tollal fogalmazó fő. A kir. kormányshékhé minden fontosabb ügyben maguk irták a felterjesztéseket, sokszor ívszámban, bele javítás nélkül, csöndesen folyólag, mint a nagy folyam vize, vagy erővel, mint a megáradt hegyi patak. A első patriciusi rendből való, de egészen polgáriás érületű, az önkormányzat bátor védője, munkás férfi, tett embere — Kolozsvár sok közintézete létesült az ő kezdeményezésére vagy hathatós gyámolításával. Legnagyobb érdeme azonban a nemzeti színház állandósításában van, a mire fél életét s legnemesb erőit szentelte. A színházi bizottságban mint jegyző sokáig képviselte a várost s annak szive-lelke volt. Mikor a főnemesség részvéte megcsökkent s az építés fennakadt, ő vette a város kezelése alá, s az építést Babb püspöktől kölcsön vett s a teljes törlesztésig pontosan kamatozott 12,000 frtból vitte végbe. A nemzeti nyelv és művészet e hajlékának tántorithatatlan és soha nem csüggedő híve mindvégig. A mit ő ez intézetért hosszas hivataloskodása alatt

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1843. 5872. 6388. 12,511. sz.

²⁾ **Kolozsvár város fő- és királybírái.** E részt, sok mással, művem nagy terjedelme miatt kihagyandónak láttam.

tett, annak és a város történetének egyik legszebb lapja lesz örökké. Pataki Mihály magyarországi származásu, a hajdunép önérzetével s az odavaló reformált hitvallásuak magyaros, néha kihívólag daczos jellemével bíró férfi. Az esküdt-közönségi gyűlésekben annak érzülete, vágyai és igaz akarata kifejezője, a tanácsban irányadó. Neki mindenben volt véleménye, s azt kimondani, ha kellett, leírni bátorsága. Évek nagy során a gyűlések főtárgya az ő előterjesztései és indítványai voltak. . . .

A közszükséget ő érezte meg, a segély módját ő találta ki a legkönnyebben s leghamarabb, akadályaival ő szállott szembe a legbátrabban. A mi a város és polgárság javára szolgált, mintegy ösztönyszerűleg találta meg leleményes elméje. Ő minden korabeli alkotásnál kezdeményező, folytató vagy bevégző. Kolozsvár másodszori kikövezése, sétánya, az óvári út-kijárási kezdeményezésénél főtenyező, az éji világítás az ő terve szerint létesült; ő volt a katonai laktanya építtető biztosa, az egyház külmagyarutczai szép templomának építtetője, pénz- és anyaggyűjtője, az építésnek lelke és főmozgatója. Mindezek élő nyilvánulásai közügyszerető tevékeny lelkének, örök bizonyítékai az esküdt-közönség által halálakor kifejezett érdemeinek. E két férfi képének helye a tanácsházban, emlékének a maradék szívében, nevének a város történetében van. Szentkirályi szűkebb körben mozgott, őt kisebbnek tüntetik fel kisebb becsvágya, kevesebb nyilvános sikerei, hitfeleinek csöndes természetűsége, s a tüntetéstől óvakodó lelkülete. Pataki tevékenysége a város egész közéletére kiterjedett: alkotó szellem, rendkívüli becsvágy, kielégithetlen tetszomj és semmitől vissza nem rettenő erély — mondhatnán vakmerőség jellemzi. Ő birta hitfelekezete minden jó tulajdonait — természetesen egy-két gyöngéjét is — személyes barátai voltak annak főemberei, mindig voltak erős pártfelei, méltánylói, a kiknek az ő eszméi és tervei tetszettek, s a kik hiuságait, mohó tettvágyát dicséreteikkel hevítsék. A sok ezerre menő ev. ref. egyház több ily közigazgatási tehetséget e században nem szült. Élete sikerei részben hitfelekezete föltétlenül gyámolító rokonszenvének tulajdonitható, a mi halálakor nyilvánult a legtüntetőbben, de jogosultan. Ő a Pataki nevet tiszteltté tette.

Sors játéka, véletlenség-e, vagy a gondviselés műve? elme nem látja át; de a tapasztalás annak hívására bír, hogy e férfi halálakor mintha meghallgattatott volna Kolozsvár választott

esküdt-közönségének május 3-ki jegyzőkönyvi végzése végszava: ez időben kezdett társai felett — nem keresve — kiemelkedni kebelében egy igénytelen polgári származású férfi elébb al- majd főjegyző, csakhamar tanácsos, rendőrigazgató, főbíró és országgyűlési követ — Grois Gusztáv, a ki patriciusi születés, nagy vagyon és egybeköttetések nélkül, egyedül közigazgatási képességei, gyors és könnyű dologfelfogása, rendkívüli munkaereje és meggyerő, sima modora által közkedvességben állott. A mint tanácsossá lett, a közigazgatás az ő kezében központosult ága mintha megelevenült volna. Elvégezte szakmáját, de társaiéból is sok adatott át neki előadás végett; ezenkívül a hátralékokat tisztázta, függőben levő, nehézségeikért régóta félretett ügyeket elintézett, a beligazgatás majdnem minden ágában javított és sok hasznos újítást közmegelegedésre vitt ki. Grois a polgár igaz megtestülése, más osztályok irányában elfogultság nélkül, jelleme folytonos tevé, tervezés, a város díszé s polgártársai java emelése. A tanácsház-építés, rendőrintézmény, dolgozóház létrehozása, tisztviselők fizetésjavítása, a levéltár és vásárpiaçzok rendezése, kapuk tágasbitása, új utcák nyitása által a város szépitése s egészségesebbé tétele, kövezetjavítás az ő tevékenysége művei. Groisnak szerencséje volt, ez okozta sikereit, sikerei gyors emelkedését. Mintha a Pataki Mihály nyomában járt volna, az ő erélyével, de kimélőbben s mindig tapintatosan, ezért gyorsabban s kockáztatás nélkül jutott eredményre. Egybehasonlítva az ő tevékenysége éveit és sikereit előde közel negyven évi közmunkásságával, Grois bámulatosan sokat végzett. Tettszomját leginkább bizonyítja az, a mi tán mosolyra indit, pedig való, megtörtént dolog, hogy mikor ő tanácsos volt, majdnem minden főbb ügy az ő előadása szakmájába jutott; mikor rendőrigazgatóvá választott, a dolgok csaknem felerésze rendőrségi természetet váltott, mikor pedig főbíróvá lett, a közigazgatás majdnem egészen főbírói teendő lett. A tanácsban ő tett a tárgyalásokra nézve javaslatot, az esküdt-közönségi gyűlésben az ő nézetei szellemében keltek a határozatok. A mely szakban ő dolgozott, ott intéztetett el a legtöbb városi közügy. A mily sok teendője volt gyöngé főbirák alatt az esküdt-közönségnek: oly kevés Grois idejében. Grois nagy ideig fő, irányadó, a közigazgatás megtestesülése volt. Kolozsvár sokat köszön neki, multjában sok van, a mi rá kedvezően emlékeztet. Mikor 1848. márcz. 21. az ó idő és rendszer összeroskadva letűnt,

s az új, lelket, szívet fölrázólag bekövetkezett, e férfi élete deklor pontján állott, Kolozsvár nagy értelmiségű közönségének még egy fontos tanácskozását vezette; azontúli élete nem, de e gyűlésen való elnöklete még művem körébe tartozik — elmondom, hogy folyt le s mit végeztek.

A márczius 15-ki pesti események hírét hiteles alakban a 20-ki postával érkezett hirlapok vitték meg Kolozsvárra, s mint-hogy sürgönyözött magántudósítások már azelőtt is érkeztek volt, most néhány percz alatt a váratlan meglepetés első benyomásai alatt hazafias lelkesedés s örökre buzdulás hatotta át a város lakosait. Nem zajongó kitörés — egy csöndes belső öröm áramlata látszott az arcokon. A Kolozsváratt levő főrangnak gróf Bethlen Ádám választott esküdt-polgár házánál tanakodtak a teendők felett. Meg voltak híva s meg is jelentek a társadalom minden osztályából számosan, pártra való tekintet nélkül, érzelemben s akaratan egyek. *Feladjuk a multakat* — lőn a közjelszó, s tegyük gyorsan, a mit a fejedelem iránti hűség, a hazaszeretet és események hatalma követel. Rövid eszmecsere után a megállapodás az lett: hogy Kolozsvár város tanácsa és esküdt-közönsége másnap tartson rendkívüli közgyűlést, a viszonyokhoz képest nyilvánosan, mely — szintén az adott viszonyok szerint — a helyzet és teendők iránta királyi kormányshékhöz tegyen jelentést... A mint a nap felvirradt, 9 órakor tömérdek nép lepte el a városház előtti tért s az esküdt-közönség gyűléstermét. Grois főbíró megjelenván, nyugodt komolysággal adta elő a rendkívüli gyűlés okát, s békés, loyalis tanácskozáshra hívta fel a jelenlevőket. Méhes Sámuel tanár és lapszerkesztő fölszólalt s érintve röviden a franciaországi, berlini, bécsi és pesti eseményeket, melyek óvatosságra és a netalán bekövetkezhető veszély ellenében, a királyi székhöz, hazánk s magunk védelmére védeszközökről való gondoskodásra láthatóan intenek, a következőket indítványozta: „1. hogy Kolozsvár esküdt-közönsége, melynek jutott a szerencse, hogy a sürgős ügyben törvényhatóságilag legelőbb ők intézkedhetnek, az uralkodó felség iránti alattvalói hűségét fejezze ki; 2. határozza meg, hogy polgári őrséget állit fel, melyben minden polgár vegyen részt, s ha ez, mint elv elfogadtatik, azonnal neveztessek ki bizottság, mely tervet dolgozzék iránta; 3. kérje meg a gyűlés a kir. kormányshéket, minél hamarábbi országgyűlés tartásának kieszközlésére, melynek — 4. egyik legfőbb teendője

legyen Erdélynek Magyarországgal egyesülése [*Unio*], 5. mondja ki a közgyűlés a törvény előtti egyenlőség és közteherviselés elvének elfogadását, végre 6. kérje meg az esküdt-közönség a kir. kormányzékét, hogy addig is, míg az egyesült két ország törvényhozása azt rendezné, az igen korlátolt hírlapoknak némileg szabadabb mozgást engedjen. Ezek — így végzé beszédét — indítványai, ohajtáná, hogy sok vita belőle ne legyen; a mi ha elfogadtatik, a királyi kormányzékhez ez értelemben készült felirat felolvasandó lenne.“ ... A rövid indítvány egy nagy jövőnek programja és kerete!

A felolvasott indítványt az esküdt-közönség elfogadván, határozatul kimondatott; bizottság neveztetett ki, mely a feliratot tisztába iratása után a kir. kormányzékhez vigye. Míg a tisztázás folyt, nagy tömeg közönség: uri rend, polgárság, tanuló ifjak, nemzeti színű zászlókat lobogtatva jöttek a városház elé, melyeken ily feliratok voltak: „UNIO. ÉLJEN AZ UNIO. ÉLJEN AZ ALKOTMÁNYOS MONARCHIA. ÉLJEN A FELSÉGES URALKODÓ-HÁZ. ÉLJEN A SZABAD SAJTÓ, KÖZTEHERVISELÉS, TÖRVÉNY ELŐTTI EGYENLŐSÉG, POLGÁRI ŐRSEREG!“ s több hasonló. A zászlók nagy száma csaknem erdőnek látszott, a szép három-szín a nap sugáriban megtörve festői látványként tárult a néző elé. A szíveken gyönyörérzés áradt el, a szemekben örömköny ragyogott. A közönség időközönként ismételve kiáltotta a lelkesítő zászlófeliratokat s nemzeti dalokat énekelve adott hazafias örömének kifejezést. Mindenki nemzeti színű selyem szalagsukrokat [*cocardda*] tűzött mellére, s az egyik UNIO feliratu lobogót a tanácsház fedele homlokzatára tűzték fel. Az e közben elkészült felirat a városház erkélyéről az egész nép által hallhatóan felolvastatván: harsogó ÉLJEN-nel fogadtatott, s a küldöttség elindult vele a kir. kormányzékhez, kísérve a folyvást ÉLJEN-ző s zászlóit lobogtató sokaságtól.

Elmondván a küldöttség oda menetele célját s a feliratot a kormányzónak átadván: az kijelentette, hogy a királyi kormányzék országgyűlés egybehívása iránt már irt a felséghez, a polgári őrségről is azonnal intézkedik, a mint a bizottság munkálatát beadja, ugyszintén a sajtó szabadabb mozgása iránt is. A kormányzó ígérte a feliratnak a felség elé terjesztését s a küldöttséget felkérte, hogy a törvényes rend és csend fentartására legyenek gondos ügyelettel. Ez alatt a sokaság künn folyvást ÉLJEN-zett, kívánva hallani a kormányzót, a ki az ablakba kihajolva, megnyugtadni kívánta s kérte a közönséget az eloszlásra; de a mi csak lassan s későre tör-

tént meg folytonos ÉLJEN-kiáltás és örömujjongás közt. Estve 2—300 fáklyával, zeneshónál, közben-közben harsogó: ÉLJEN AZ UNIO! kiáltások közt, nemzeti lobogókkal ment az ifjuság elébb a kormányzó, azután id. gróf Bethlen János, végre Méhes Sámuel házához a nap diadala fölött örömlöket s e férfiak iránt tiszteletöket és hálájukat kifejezni. Méhest beszéddel üdvözölték, a mit ő is beszéddel viszonzott.¹⁾

A kir. kormányzék másnap márcz. 22. a kormányzó igérete teljesedéseül visszaírt a tanácshoz és azt teendőire nézve útasította. a magyar vármegyék, vidékek, székely székek és városok fő- és altisztjeit Kolozsvár város felirata tartalmáról és a kir. kormányzék intézkedéseiről azon meghagyással értesítette, hogy ha — a mint ezen kétkedni nem lehet — a Kolozsváratt megindult mozgalmak hozzájuk is elhatnának és a körülmények úgy kívánnák, a kir. kormányzék intézkedéseiről a közönséget felvilágosítván, a teendők felől komoly tanácskozásra figyelmeztessék, hogy a benső csend és jó rend meg ne zavartassék; végre mindezekről a felséghez jelentést tevén: siető országgyűlés egybehívását kérte. . .

Itt van a művemnek kitűzött határ. A nekem oly kedves tárgy, Kolozsvár város történetei fonalát, melyet én Isten segélyével s különös kegyelméből teljes jóakarattal, de gyöngé kézzel s engem ki nem elégitő sikerrel eddig hoztam, vegye át utánam következő hivatottabb és szerencsésebb történetíró.

¹⁾ A dal, melyet az ifjuság énekelt, megérdemli az emlékezetben tartást:

Nyugat felől testvérünk ajkiról
A szent szabadság menydörgése szól.
Ébredjünk és fogjunk kezét
S dörögjön fel hazánk felett
E szó:
Legyen szívben, hazában
Az ébredő magyar közt UNIO!

Nyugat felől testvérünk ajkiról
A nemzetegység szent igéje szól.
Ki nyugszik még?! Ki vesztegel?!
Most vagy soha! dörögjön fel
E szó:
A két magyar hazában
Legyen szabadság, legyen UNIO!

Erdélyi Híradó. 1848. Szerkeszti és kiadja Méhes Sámuel Kolozsváratt
337. szám 187., 188. és 189. lap. *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1848. 4072. sz.

MEGIGAZÍTÁSOK.

E III-k. köt. 42—43 lapjain a görög kereskedőknek Kolozsvárat megtelepedhetése tárgyalásánál kimaradt az OKLEVÉLTÁR II. kötete 446—447. lapjain közölt oklevél tartalma. Alexander János és Macedonai Pál erdélyi görög compániabeli görögök t. i. 1700 aug. 15. kereskedés végett kölcsönöztek Felszegi Zsigmondtól 1000 m. forintot. Mivel a kölcsönadó kolozsvári, s az oklevél a kereskedelemre vonatkozik, itt pótlólag megemlítem. Az oklevél aláíróinak — kik nem azok, a kik annak elején említetnek — magukat kötelező elismerését az OKLEVÉLTÁR-ban hasonmásban adtam; itt új görög betűvel is kiszedetve, a nagy közönségért magyar szövegével együtt közlöm.

A kötelezettséget elismerők balfelőlí aláírása új görögül írva:

Ἐγὼ ὁ Παπαλέξης Φοῦρτζου μαζί με τὸν παπὰ μου τὸν Γιαννάκη, μακαρίτη Παπαλέξη στρέφωμεν τὰ ἀνθρώπων καὶ βάνομεν τῆς βούλας μας. — καὶ μὲν ἔλαζεν ὁ παπὰς μου παρὼν ἐπιμακάρεσα τὸν Ζαφύρη καὶ ἔγραψεν καὶ διὰ τὰ δύο μέλη.

A jobbfelőlí aláíróé: Καὶ ἔγὼ ὁ Ζαφύρης μαρτυρῶ τὰ ἀνθρώπων.

Az első aláírás magyar szövege: Én Franczu Panajot, Jannaki gazdammal — a boldogult Papalexi fiával — együtt, elfogadjuk a fentieket, és ráteszszük pecséteinket. És mivel gazdám véletlenül nem volt jelen, kértem Zafirist, és ő mind a két fél helyett aláírta.

A második aláírás magyar szövege: Még én is Zafiris bizonyítom a fentieket.

Más megigazítandó a HARANGFELIRATOK s. a. t. 9. lapján a 24-ik sorban a SZ. FERENCZ-RENDIEK harangfeliratának ezen sora: CONVOCO CLAUDIACOS MARIAE MAJORIS IN AULAM. Ez a szöveg III-ik kötete 375-ik lapján így van fordítva: *Összehívom a kolozsvári híveket a nagyobb Mária egyházába.* A dolgot jobban kifejezi ez: *Összehívom a kolozsvári híveket Mária Nagyaszcsonyunk tiszteletére.* [Aula=Chorus.]

Harmadik megjavítandó: A *szegények ügye* történetéből kimaradt, az *ágostai hitvallásnak* szegényeinek menháza, a hol néhány elnyomorodott szegényt ez egyház jóltevői adományából tartnak feun: hajlékuk, táplálékuk s ruházatuk van. Az *univ. társasok* beteg tanulóinak Kelemen Benő és gyermekei vettek és alapítottak kórházat négy ágyra. A *r. katolikusoknak* 1768. alapította Bándi Ferencz kormányshéki tanácsos a *Bándi-Aggház* 11,000 m. frttal, a mit Apor Ágnes 1000 m. forinttal gyarapított; Batthyány püspök 1814. e házat az *Óvár*-ban levő mással cserélte ki, gondnoka a plebánus. A *Szábel-féle Aggház*, 1812. alapította Szábel Boldizsár 6800 frttal, 6 férfi számára, kik közül 2 magyar, 2 német, 2 örmény; hétköznapon 10 krt kaptak, ünnepen a Szábel család élelemmel látta el. Az *Augustaeum* k. monostor-utczai szegény-intézet br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália alapítványa, tőkéje 20,000 v. frt; birta a *Népkert* egy részét a rajta levő emeletes épülettel és selyemfonó-házzal; a grófné 1848-ki végrendeletében a r. kath. püspök pártfogásába ajánlotta. A számadások évenként Károlina Augusta ő fensége, az asszonyi egyesület főpártfogója elé terjesztettek. A *Szent-Erzsébet-Aggház* 1826. Pál Sámuel világi gondnok halálakor a kolozsvári r. kath. plebánus gondviselése alá adatott, 1848. ismét világi kézbe adása a r. kath. eklézsia közgyűlése által elhatároztatott, s 7369/E. 132. főkormányi sz. rendeletnél fogva jul. 2. gondnokká közfelkiáltással Winkler Ferencz választatván meg, sept. 25. neki adatott gondviselése alá: az *Aggház*, a levéltár, 182,810 r. for. 12 kr. a kolozsvári és mérái ingó és ingatlan javak. Kedves István plebánus 18 évi gondnoki fizetésében behagyott 14,418 r. frtot, e felett nemcsak 40, de 200 szegényt tartott, a mérái jószágot a gr. Csáky Györgytől 25,000 frttal vett jószággal gyarapította. . . .

Kisebb hibákat az olvasó legyen szives elnézni vagy megigazítani.

TARTALOM.

HATODIK RÉSZ.

HABSURG-LOTHÁRINGIAI KORSZAK.

	Lap.
XXXII. FEJEZET. Lipót fejedelem uralkodása 1690—1705.	1— 80
XXXIII. FEJEZET. I. József uralkodása 1705—1707	} 80— 105
II. Rákóczi Ferencz és —	
I. József együtt uralkodásuk } 1707—1711	
* XXXIV. FEJEZET. III. Károly [mint császár VI] uralkodása 1712—1740.	105— 208
XXXV. FEJEZET. Mária Therezia uralkodása 1740—1780.	209— 390
XXXVI. FEJEZET. II. József császár és fejedelem uralkodása 1780—1790.	390— 486
XXXVII. FEJEZET. II. Lipót uralkodása 1790—1792.	486— 535
XXXVIII. FEJEZET. I. Ferencz uralkodása 1792—1835.	536— 899
XXXIX. FEJEZET. V. Ferdinánd uralkodása 1835—1848.	900— 1023